

T u d o m á n y o s
G y ű j t e m é n y .

1 8 2 3 .

Hetedik esztendei Folyamat.

E' Tudományos Gyűjteményben közöltetnek:

- I. Olly eredeti, rövid, 's tudós Értekezések, melyek Magyar ország' physikai, geographiai, természet-történelmi, történelmi 's polgári állapotjának bővebb 's bizonyosabb esmértetésére, a' magyar nyelvnek keletére, tulajdonságainak fejtegetésére, írása módjának meghatároztatására szolgálnak; mindennemű természeti, históriai, philosophiai, mathematicai (mennyiség tudomány), erkölcsi tudományokat terjesztenek, gyarapítanak, 's tökéletesitenek; a' szép 's kézi mesterségeket, gazdálkodást, kereskedést tárgyzák, közlik, 's elő mozdítják; a helyes, és okos nevelést intézik; Hazánkbeli és külföldi derék Férfiaknak 's Asszonyoknak élet' leírásit magokban foglalják;
 - II. A' Magyar országban kijött, vagy akarhol, de Magyar országot érdeklő, vagy Magyarok által iratott újabb könyveknek, 's műveknek esmértetései és vizsgálatai, 's a' külföldiek' vizsgálatainak kivonásai is, a' mennyire ezek a' Tudományok' 's Mesterségek' előmenetelét, 's ezzel a' köz hasznót, és az elmének tökéletesedését eszközlik;
 - III. Tudománybeli Jelentések: megtzáfolasok 's igazítások, eredeti okleveleknek kivonásai, jutalom-tételek, jutalmaztatások, találmányok, intézettek, előléptetések 's megtisztetések, kihalt tudósok' és írók emlékezetek, régiségek, jelességek, tudománybeli kérdések, kérelmek, új művek, új könyvek 's t. o' félék eránt.
-

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY.

1 8 2 3.

I. KÖTET.

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

P E S T E N,
PETRÓZAI TRATTNER JÁNOS TAMÁS betűivel
és költséggével.

Engraving by J. Schöner

SZÉKI GRÓF TELEKI LÁSZLÓ,

Cs. K. Kamarás, T. N. Somogy Vármegye Fő-Ispányi
Hivatalának Helytartója, a Fő-Mélt. Hetszemélyű
Törvényszék-Birója, a Melv. Vallástétel-követő
Dunamelléki Kerület-Eggyházi Fő-Curátora,
és a Marczibányi Tudományos Intézet-Elölülője.

Szület. Sz. Mihály hava 7^{deán} 1761. meghalt. Bőjtmás hava 24^{deán} 1821

I. É r t e k e z é s e k.

Töredéke Bessenyey György Értekezéseinek: a' Magyar Nyelv kimíveltetéséről.

A' Nemzet Nyelvének, 's Elméjének kimívelésére szükséges: hogy minden bölcs munkát maga Nyelvére tegyen által. — Lehet sok Nyelvet is valahogy úgy érteni; de valójában tudni, egész Élete folyására is elég egy, az Embernek. Hadd állítsa az Emlékezet Mirándoli Pikóról: hogy Ifúságában huszon négy nyelvet tudott; meglehetett úgy; mint mikor a' szorúlt Magyar Vásárban dadogja a' Tót Embernek; H é; d o n y e s z t o t u D e s z k u. De ennél fogva, ha tót papolásra kényszerítenék; csak eshetne egy kevés nyűgbe! Valameddig a' Nemzet, minden dolgaiban Anya nyelvén nem él; Elméjével, Tudományával felemelkedésbe nem jöhet; nevezzen egy Nemzetet, melly idegen nyelvvél lett volna tanulttá. — Siralmas dolog nálunk; hogy sokan a' Deák nyelvet egyedül veszik Érdemnek, és Tudománynak; de Róma vidékén, a' Borjú pásztorok is, Deák nyelven beszélve voltak tudatlanok. — Valameddig a' Tudományok, szép Magyar munkákba nem vétetnek; a' Haza, Éjjeléből reggelre fel nem virad! — Hiszen, vannak Magyar könyvek? Igen! De Irások módjának hallása, pofád tövéről füledet lemarczongja; ájulásba ejtven

értelmedet; melly olvasásokat tűréssel nem győzi; nem mondom közönségesen; szépek is vannak; de mit teszen számok a' többinek sokasága között?

Ezen soraimnak értelmét ne oda düjtsd; mintha hivalkodásomat táplálva, a' Magyar nyelvnek erejét csak egyedül valóságomnak tulajdonitanám. Én sem tudom, Te sem. Hol tanulnám? A' Béresseim között? Azt sem tudom, hogy írok; ha mások nem mondják; mert ki esmeri magát úgy, mint ötet a' többi? Az írás módja olyan erőt kíván, melly Embertől, Időtől telik. Sok nagy Elmének kell dolgozni százról százra, míg egy Ország' nyelve felemelkedésbe jön. A' nyelvnek mélységét, méltóságát, méltóságos Lelkek szülik. Újra kellene Hazádnak nyelvét teremteni, hogy a' Nemzet önnön Erejét, Erkölcset, Méltóságát, Bölcseséget megláthassa; az az, magát megesmérhesse. — De ez úgy lehet meg, ha nyelvedbe Tudományt ültetsz; ha különös nyelved, öltöztetted nem lesz; alább esel a' Zsidónál; ki különös magát, az Időnek, és ellene megveszett sorsának truczára is, Világ végéig fen tartja.

Ó! hogy nem olvasnánk, tanulnánk magyarul, csak volna mit; ezt feleled: de nem találunk benne Tudományt, gyönyörűséget, bölcsességet; az az örökké egy nyomon menő, mindég mértékletes, és kegyes Írás módja, melly erkölcsi valóságodnak egész kiterjedését alázatos hunyászkodás alá borítja, ösztönt vágyódásodnak nem adhat. Nincs hát nyelvedben olvasni való úgy-é? De, miért nincs? azért, hogy nem ültetsz belé. Anya nyelved okozza, ha nem tudsz benne mit olvasni? Elme nélkül a' beszéd üres hang! csak tulajdonságodnak eszköze; és úgy emelkedik; ha emeled. Ha

gyenge, szűk; nem maga cselekszi magával, hanem te követed el rajta; tégy belé olvasni valót, és lesz benne mit olvasni; nyelvednek ereje, méltósága, mélysége; erkölcsödnek erejét, méltóságát, mélységét ábrázolják: és bizonyos, hogy ha Anya nyelved gyáva, erkölcsöd is az. —

Valaki Hazájának nyelvét emeli; Nemzetének érdemét teszi ragyogó fénybe. Egy galád vérű ostoba nemzetnek nyelvében se találsz fel-emelkedést, sem mélységet sehol soha. Már, azt a' vért dicsőségre emelni, mellyben élsz, lehelsz; csak tarthatod fiúi kötelességednek? Én legalább a' maradékokra kiáltok ezer esztendő múlva is ki síromból; hogy életemnek minden idejét e' tárgyomnak áldoztam fel; a' mire mehettem, meg van, és lesz: a' mi nem telik, abban megigazít szándékom: mivel a' szép, és nagy dologra való törekedés, erőtelenségemben is megnemesít.

„Szűny meg”! Így szállasz végre nagyot fohászokodva; nyelvednek dicsőségét Pogány kezek temették el Mo-
„hács on”! Legyen! De bocsásd meg nekem legalább, ha azon igyekezem; hogy magunknak látásától, esméretitől meg ne fosztassunk; ha Nemzetednek tükörét tisztogatom, törölgetem; hogy a' rajta repeső legyek világától meg ne foszszák, és kristály színét az időnek szennye bé ne temesse! élni igyekezem, hogy mindentől fogva meg ne halljunk! Szomorú pusztulás, egy olly nemzetnek el múlni; mellyet a' természet ragyogó érdemekre szül; préda kezekkel hányván életére ajándékait, mellyet a' végezés sorsának setét mélységébe sillyesztett fenekre, hogy a' tulajdonság, valóságától el legyen rejtve!

Hijába veszed mord Philosophiával , közönséges értelemmel , hideg vérrel ; hogy az ember mind ember ; hogy az egész emberi nem , egy Nemzet ; mert csak nehéz lenne megszeméltlyesedett Magyar magadat , Zsidó , Czigány , Szerecsen színben újra esmértetni . Nemzeti valóságodhoz , vagy Magyar magaddal forrva ; melly nem arra ösztönöz , hogy Lengyel , Francia , Muszka , Spanyol név alatt légy dicsőséges ; Magyar neved alatt kívánod : mint Nemzedetnek Magyar fia ; ezt pedig minden nemzet így veszi , és érzi e' Világon ; mert természet , az embernek magát szeretni .

Akár melly csekélynek , csúfosnak vallyák Eredetedet ; de mivel te vagy ott ; csak hozzá köttetél véredben ; hadd állítsa az esztelen Jordanes , hogy ördögök jöttek ki Pokolból , kik Asszonyainkkal búgván , nemzeték a' Hunnusoikat , akár Scithákat ; de ezt álmra , nevetségre hagyván ; csak hogy tudod , hogy Attila nagy ember volt Nemzetével együtt , és nem szégyenled magadat olly vérből eredni , melly győzedelmeivel a' Világot lába alatt tapodta ; és a' mellynek a' dicsőséges Róma , Kereszténységének diadalmai közül is adózott ! legyen , ha ragadozó fene vad volt : de hát a' több Nemzetek szelídebbek voltak kezdetekben ?

Ideje volna talám már Uraim ! hogy a' Magyar nemzet elméje , Anya nyelvében tárgyaira nézve meghatározottasson ! Mire várunk ? azok , kik az Európai nyelveket nem esmerik , micsoda módok által vezéreltessenek , ha okaikat Anya nyelveken nem láthatják ? hogy tanuljanak a' falukon ? pedig ott a' nép , és temérdek-ség . A' hol a' nemzetnek született nyelvén minden tudomány kiterjed ; ott az egész Ország változik Tanuló Házzá , és Academiává ! egy

tizenkét személyből álló Academiát felállítani, kiket csak azért fizetnének, hogy Deákot, Francziát, Németet, Görögöt fordítsanak Magyarra, és Könyveinket szaporítsák; többet tenne az Ország elméjének fényére, mint ezer Iskola, mellyek csak az útat mutatták meg, merre menny? és azzal ott hagynak magadra. Jobb volna erre adni előbb; hogy a' természet szelidítetvén, fenességéből vetköztetne ki; mint ahol az öldöklés mesterségét tanulják. — Tudom hogy szükséges a' fegyver; de még szükségesebb az olyan eszköz, melly vérontó készségét kezéből kivesszi, és szegre akasztja; vagy ha vérengzik is, ember feje által annak veszedelmét enyhíti!

Minden nemzetnél maga nyelvének felemelése szolgált felemelkedésének eszközéül; Görögből, Deákból meritették az Europai csinosodott nemzetek a' Tudományt; de a' magok nyelvén írták, és beszéllették. Valameddig egy, 's más Ország azt nem cselekedte; tudatlanságának setét fellegei borongoltak feje felett; mellyeknek éjszakájában tévelygő Lakosai egy más fejére bukdoznak.

Az Europai kicsinosodott nemzetek, minden föld színén feltalálható Könyveket a' magok nyelvekre tették által; mindenik azon beszél, perel, okoskodik, ír, papol; abban szerzi törvényeit; azon könyörög Istenének is. A' forráshoz Görög, Deák mellé ül; onnan meríti a' Tudományt, Bölcseséget; és született nyelven terjeszti ki elméjében. Így, ott már egész Ország változott Academiává. Az Iskolákban, tudod; gyermekek tanulnak, kikben a' megért értelemnek fontos Itélete idő előtt meg nem alapodik. Hijában van az Ifúnak Menyből alá szállott Lelké; mert fiatal észtendéjében em-

berré nem lehet. Eléggé próbáltam én is Ifjúságomban megérésre, tellyes Itélet tételre jönni; Poémákat, Tragediákat könyv nélkül tudtam, irtam; mellyeket most olly tüzzel rajzolni nem tudnék; de még is életemnek minden eseteit, tetteit öszve vévén; most innen oda tekintve, csak úgy látom; hogy vak, és esztelen gyermek voltam. Mikor az ember egy Iró asztalhoz ül, és elméjét hideg vérrel festi, Bölcsét mutat; de ne ott nézd; hanem mikor pennáját leteszi, 's nagysága, gyönyörűsége, szerencséje keresésére indul el a' más halandók sorsának vele ellenkező viszontagság fergetegei között; ott, ott, 's akkor fontold értelmét! azomban mindenkor magához képest itéld; mert az érdemetlen vénségen gyermek korban is túl üt, a' kinek születése, 's neveltetése kedvezett.

Az Iskolában megélemedni nem lehet; és ha nagy időben már nincs otthon mit, 's miből tanulni? boldog származásod nagysága; fel nem találhatott módja nélkül; nemzetednek vérebe fül belé örökre. — Életednek minden napjaiban kell tanulnod, hogy elméddel, mint Hajnal-Csillag, a' látásnak határára feljövén, másoknak világosító fáklyául szolgálhass! az egész nemzetnek fájában kell keresni a' nagy Lelkeket; melly csak akkor üti ki magát, minekutánna tíz, húsz esztendeig for magában; míg a' vadságnak, tudatlanságnak söpreje belőlök ki nem fő, 's alá nem száll, tisztaságától örökre megkülömböztetve. Innen van, hogy a' nagy emberek, életeknek javán, azt sem tudják, mik voltak az Iskolában? elég volt olyan, ki ifjú korban Leczkéjét sem tudta, 's otthon, azoknak csudájára, kik tanították, 's róla semmit sem reméllettek; Bölcseségét, Tu-

dományát a' ragyogó csillagokig vitte. Csudálkozol rajta; mert te már csak a' tűzét látod; de nem nézted naponként, mennyi idővel, munkával készült meg?

Ezeket elő adni; a' dolgok helybeztetése szerént itélni, elég egy pusztai gazdának; ki valamit tud, mindenre maga tanította magát; semmit sem hozván ki magával Iskolájából egyebet az ártatlan együgyűségnél, és boldog tudatlanságnál; kihez, mikor legcsendesebben elmélkedik; gyapjas bundájával Gulyássa toldódik be, 's lábát feltartván: „Né Uram” mond „kihullott a' Csismám talpa: — Csisma kell” — és valamennyi Likurgus, Brutus, Minos, a' vagy Czézár volt e' Világou, mind egyszerre üti ki fejéből.

Utóllýára csak ezt hozom még elé; a' Magyar Iróknak arra kellenék leginkább figyelmezní, hogy a' falusi ember Bakókból, Lokokból, Volíus-okból 's a' t. nem tanul; olyan módon kellenék a' tudni valót eleibe adni; hogy abban egyszer'smind kedvét, örömét is erezhesse. Tárgyokról tárgyakra kell vinni elébb odább; hogy tudni való vágyódása tápláltassék. Halavány magyarsággal; nyakba kitekert szavakkal; sarkából kifordúlt értelemmel nem kell írni, mert sutra vet! az az iskolai mesterséggel, mord elmével, és száraz okokkal tellyes Irás-módja sem teszen semmit; mellynek mértékes szavai között a' vágyódás el alszik; a' kedv meghervad, és a' sziv hideg mondásaiba belé fagy. — Mit gondol elmélkedéssel az Olvasó; ha Könyvednek olvasása álmot hoz reá? úgy kellene írni, hogy mikor szakaszodat végig olvasták, ezt mondanák reá: „Be hamar el végzi”: és nem ezt, hogy „Van é még sok hátra”?

Mind ezekre nézve lenne szükséges egy olly Académia, mint a' millyenről a' szép Tudományokra nézve emlékeztem; és a' melly tanulás módja már más nemzeteket felemelt. E' tenné az országot Akademiává; e' keresné ki a' nemzetből a' feledékenységbe, 's magányosságba el süllyedt nagy lelkeket; melly dolog Iskolákban soha még nem eshetik. — Míg a' test még nem állapodik, a' Lélek is gyermek; minden nagy ember Iskoláján túl emelkedett fel; minekutánna regulát, engedelmességet, félelmet, mestert széllyel szórt magáról, és önnön lelkének világa után ragadtatott. Ili legyen annak mestere; kit a' természet szült mesterré?

Fohászzkodásom, vágyódásom, reménységem biztatnak; hogy fogják majd magokat illy célra törekedő lelkek a' nemzetből feladni; ám legyen, ha reménységemet álomnak veszed, de hadd meg szívemnek, mert édes neki. Legyen álom, valóság! . . Ha gyönyörködtet; mind egy; jobb az édes álom a' keserű valóságnál! Ha én nem is, megérhetik a' maradékok, hogy dicsőségek, erkölcsök, felemelt nyelveknek méltósága közt ragyogjon. Meghalok e' tántorgó reménységgel; nemzetemnek hagyván sírom széliről utolsó fohászzkodásomat, hogy ez Irásban Egei közt bujdósson.

Közlötte
Mihálikovics József.

2.

Trentsin Vármegyéről, és különösen ezen Vármegyének három régi: Trentsin, Beczkó, 's Vág-Besztercze várairól.

Trentsin Vármegyét Lengyel Országtól Ratsa hegye, Silesiától pedig, 's Morva Országtól Jablunka völgye választja el. Hossza Rovna-horától Vág Újhelyig 12 mértföldnyire, szélessége hol négyre, hol kevesebbre terjed, Vidéke hegyes, de még is a' Vág vize lementében tágos, éz hosszas egyenes Völgyel ékes. Számos hegyei között nevezetesebbek az itt következendők: Beszkéd, a' vagy Betskéd (mellyen hajdan számtalan nemes Magyarság az ellenség dühe elől, mint valami betses hídon költözött által a' mélyebb völgyek oltalmába) — Rátsa, Rovna, Hora, Stretsen, Minesov, Hradiszko, Roháts, Rákhovicza, Jávornik, Manin, Facskov, Malenicza, Motyén, Tlsztahora, Kebla, Sztrusov, Vápets, Machnáts, Szkalka, Kraszina, Inovecz, és Rokoss, ezek külömbféle fákkal, vadakkal, forrásokkal, 's füvekkel gazdagok. — Számtalan kisebb patakjait, nagyságával, 's sebességével felülhaladja a' Vág vize, melly az egész Vármegyét hosszában kétfelé hasítván, a' körülette fekvő szép szántóföldeit, 's kaszálóit ezen Vármegyének gyakran az alsó Magyar országra hordja (ezt tapasztalhatta nyilván az 1814-ik esztendő) noha sokféle halakkal; de legfőképpen Mrena nevezetű, igen jó ízű fajjal bővelkedik. Hisebb folyói ezek: Kiszu-

tza, ez gyakorta a' mellette lakókat házaikkal együtt Vág vizébe ragadozza, Bélapatakja, Zilnika, Predmér, Csacza, Oszeszadnicza, Bisztricza, Szvedernék, Bittsa, Szúlyó, Poprad, Puchov, Bellus, Illos, Tepla, Drjetoma, Klanecznicza, Bebrava, Radisa, Pretsénecz, Rjeka ezek mind Vág vizébe szakadnak. —

Hajdan ezen Vármegye többnyire Podmanitzkiak Jussa vala, azért is a' nyilvánosságabb, 's könnyebb birtokra nézve ezen Familiától két részre osztatott, Zsigmond Király alatt pedig megtsökkenvén hatalmassabb jussok, többnyire Zsolnai járástól Zsolna Vármegyének is neveztetett, azután pedig első Mátyás Király alatt Herczegség leve, János fija által igazgatott, végtére közönségesen Mátyás földjének neveztetett Matheus Trentsiniensis nevérol.

Ezen Vármegyének jeles orvos kútjai, és fürdői tulajdon neveik alatt fordulnak elő, 's közöttök kivált némellyek valóban nem közönségesek, de legnevezetesebb az emberiség tulajdon hasznaira nézve a' Teplitzi meleg fürdő, melly Trentsin Szabad Királyi várostól egy rövid órányira, Machnáts hegy tővéből fordogál, a' fürdő Vendégek számokra minden alkalmatossággal, a' fürdők hasznos eszközlésére szépen felékesülve, kik tavaszi, 's nyári napokkal számosabban öszve gyülekezvén ritka mulatságok közt ingyen fürdögélnek. — Számosb Savanyú-vizei közzül említést érdemlők ezek: Kubrai, melly Trentsén városa lakosainak majd mindennapi italok, Vág Teplai, melly Savanyú-vizben az különös: hogy ha földre letétetik az az edény, mellyben vitetik

azonnal minden savanyúságát, 's erejét el veszti. Szutsányi. Levegője igen egészséges; azért is lakosai igen tartósak, 's kemény természetűek. Bor az egész Vármegyében nem terem, kivéven a' Beczkói hegyeket; de ott is olly savanyú, hogy más Magyar boro-khoz képest nevezést sem érdemel. A' bor hijánosságát helyre hozza a' jó ser, mellynek hira majd egész Magyar hazánkban feltaláltatik. Marháji jók, 's számosak, juhoknak kivált kedves legelőt szolgáltat vidéke. Vadai különbfélék, de legfőképen bővelkedik fenyves madarakkal, mellyeket a' lakosok tél idejében fenyves bokrok alatt résszerént törökbe, résszerént pedig lépre számosan fogdosván Pesten, és Budán jó áron el adogatnak. Gyümöltsel, de legfőkép' almával, 's Beszterczei Szilvával többnyire Vág Besztercze tájékán (a' honnét vette tsekély vélekedésem szerént az e' fajú szilva nevét is) bővelkedik.

Trentsin Vármegye 468. lakó helyeket foglal magában, 's egészen a' Nyitrai Püspökség alá tartozandó. — Lakosai többnyire tótok, kik mostanában annyira magyarosodnak, hogy a' nemes Familiák között alig lelni egyet kettőt, a' melly Ünnepi nyelvének nem tartaná a' Magyar nyelvet. A' Zsidók itt igen számosak, kik kimondhatatlan terhére vannak a' közönségnek. Lakosai mind Katolikusok, néhány evangelikuson kívül. Az tsudálkozásra méltó ebben a' Vármegyében hogy noha a' Tzigányok majd az egész Magyar országban kitsiny koroktól mintegy természetesen beléjek rögzött muzsikájokkal mulatattják a' községet, helyyel helyyel pedig még a' nemesebbeket is, itten talán tsak egy muzsikus tzigány sem találtatik; hanem a' férfsijaik kováts mesterséggel, néha lopással;

asszonyaik pedig meszelők tsinálással, 's varázsolással támogatják gyámoltalan életüket.

Ezen tisztelt Vármegyének nemes Gyűlései Trentsin Szabad Királyi városában, az ott lévő Vármegye házban tartatnak. Ezen Vármegye örökös Fő Ispánságával Gróf Illésházy nemzetsége ékesítetik, mellyet most Méltóságos, és Nagy kegyelmű Gróf Illésházy István, ama nagy érdemű, és nagy hirű, nevű Illésházy Jánosnak fija fényeskedik. — Éljen szerentsésen; és magzattal is Isten Eő Felségétől áldattassék meg!

Legnevezetesebb városa e' tisztelt Vármegyének Trentsin; fekszik Vág vize, és ugyan azon nevezetű Vár között. — Eredete ezen Városnak, 's régi híres várának homályban vagyon: azonban némelleyek még is a' név hasonlításáról Terentziusnak hajdani Római vezérnek tulajdonítják; mások pedig hol Valentinianusnak, hol Juliánusnak idejére határozzák, 's ezt az ott találtatott kőbe metszett Római íráttal akarják el hitetni; de mind ezek a' vélekedések bizonytalanok. A' régi város, hajdani vára mellett vala építve, de idővel hadi veszélyek után, által látván kártékony fekvését, a' Vár alá Vág vize mellé építettett; vélhető hogy alkalmas fekvésére nézve Arnulfus Császárnak, 's Szvatoplugnak idejében majd ide takarítottak a' ragadományok, majd pedig innen tolódtak széljel a' prédálásra, 's innét Szent István és Geyza idejekor nagy gonddal tartatott ezen Vár, most pedig egyik maradványa a' szomszéd meredek kősziklás hegyen szemléltetik, 's Vág vize által nem megvetőleg erősítettik; de napkelet felől az ellenben álló hegyről ostromolható, noha kőfalakkal, bástyákkal, kősziklás meredeksé-

gekkel gyámolítottatik. Igen nevezetes 95 ölnyi mélységű kút vagyon a' várhegynek tetején, melyet a' fogoly Ozmányok ástak kösziklába, Zápolya Istvánnak idejekor. Más régi ékességeit lehet olvasni Istvánfinál, mellyekből az alsó várnak volt ritkaságai is nyilván láthatók. Igen különösen megerősítette volt e' Várat néhai Trentsenyi Máté volt Palatinus, Velentzei András halála után. Ez Tsáki nemzetségből vette eredetét, Nádor Ispánságra felemelkedvén Neapolitánus Károly Magyar Hormányszékre leendő választásának, ellent kiáltván zenebonáskodásának pontjává választotta e' várat, a' hol is egy iszonyú félelemmel fenyejtő tömlőtzőket építtetett a' foglyok' számára, ennek több jeles épületjeit nagyon ékesítette régi Kápolnája.

Nevezetesedni kezdett az Irók előtt Trentsin vára 's városa Salamon Királynak idejekor, midőn a' Csehek Vratiszló Herczegnek vezérlése alatt, ide kirohanván, 's Vidékjét feldúlván, számos embereit, barmaikkal 's más vagyonyaikkal együtt fogságba vitték; de Salamonnak, 's Geyzának vezérlése alatt vissza veretett Vratiszló, sőt Morva Ország is elfoglaltatott, ennekutánna egész 1193-ik esztendeig homályban maradt állapotja, ez idő-tájban hasznos hadi szolgálatjaikért lakosai szolgálat alól kivétetvén, fekvő jószágokkal is bőven megajándékoztattak. 4-ik Béla pedig Trentsin Vármegyét vizsgálván, meggazdagította azt Szakakai Apátursággal. — 1238-ikban szabadok voltak lakosai minden viszontagságoktól, és az említett vár oldalán laktak; vélhető hogy a' Tatárok pusztításaikkor épségben maradt ezen hely, minthogy a' Tatárok a' hegyes helyeket nem szerették, az írások pedig éppen nem em-

lékeznek erről. Valaha ezen Várat magok a' Királyok birták, midőn először Péternek, azután fiának Mátyásnak örök birtokában esett. — 1302 Ura lévén Trentsinyi Máté mint Palatinus az egész Vág Vidékjének, ki midőn (a' mint felyebb rövideden említés tétetett) Károlynak annyira ellenébe szegezte volna magát, hogy midőn Károly Rákoson közönséges akarattal Királynak választatnék, Máté, az Erdélyi Vajdával meg nem jelent az Ország Gyűlésre, hanem 1311 nyilvánóságos hadat indítván, elég vérontásnak okot adott. Ezen hatalmaskodások alatt három Palatinusok valának; tudni illik: Károlyé: O m o d e, — Ventzelé: T r e n t s é n y i Máté; — Ottoé pedig Kapos, ezek egész életekben meg nem békélhettek, míg tsak 1319-ben Máté meg nem halálozott, kinek halálával tsend leve. — 1342-ben Trentsén, Károly Király által Kamarának fizető városai közé számláltatott. Lajos Király pedig, Bubek György Tár-Mesternek ajándékozta Trentsén várát, de a' várost magának tartotta, igen kedves helye vala ez Zsigmond Királynak is, ki által előbb jelesen megjutalmaztatván, azután 1412-ben ugyan Zsigmondtól Szabad Királyi várossá tétetett ennek vezérlése alatt még a' Huszitáktól is épen maradott, noha mezője feldúlattott; de sanyargattatott ellenben Pongrácz Miklóstól még fogságából lett kikerülése után is. — Korvin Mátyás hatalmába kerülvén a' Csehek' megaláztatások után, nevezetesen a' királyi pompa Trentsén városát, midőn a' Királyné itten nagy tisztelettel fogadtatott, maga Mátyás is gyakran megörvendezettte jelenlétével, királyi adományaival; sőt itten több királyi Levelei is költek, míg végre Z á p o l y a Istvánnak adta vala, akkor
ismét

ismét Királyi házasság pompájával díszesítetett, a' midőn Zsigmond magának Borbála Királynét el jegyezte volna. Jelesebben megerősítetett, 's külömbféle pompás épületekkel felékesített Zápolya István, és János által, kiváltképpen pedig súlyos ostromláshoz el készítette János Királynak lévén a' Mohácsi veszedelem után, hogy bátrabban szembe szállhasson Ferdinánddal, el vesztvén pedig Tokajnál hadi szerentséjét, Lengyel országba vonúlt, Trentsén vára pedig Kócz y vezér igazgatása alatt kemény ostrom alá vétetvén a' Tsászáriaktól egy holnapnál tovább lövöldöztetett sikeretlenül a' napnyugotra lévő hegyről, holott egy gyönyörű kert feküdt napkeleti részén, mellyet Zápolya István nagy fáradsággal készítettett, 's kettős köfállal megerősítetett. Ezen alkalmatossággal Baratsay Pál, és Kozár Benedek János olly férfiasan oltalmazták e' Várat, hogy annak megvétéléről a' Tsászáriak kétségbe esnének, hadi tanácsot tartván, Czobor Gáspár lehetetlennek állítá a' vár meghódítását, ha tsak a' vár épületei fel nem gyújtatnának; valóban az által is történt a' vár veszedelme; mert a' bélövetett tüzes golyóbis vak tüzet szármoztatván előbb el terjedett az égés, mintsem az Őrzők észrevehették volna, 's végre a' puszkaporis fellobbanván, igen nagy károkat okozott az ostromlottaknak; azonban kívülről is keményen ostromoltatott, és végre meg is vétetett, szabad el menetelt engedvén a' foglyoknak, német őrzők helyheztek még a' füstölgő városba. Szomorú vala ezután mind a' városnak, mind a' várnak tekintete; mert az 1628-ban kezdődött, és 1638-ban végződött hazai hadakozások miatt fel nem építhetett; maga Ferdinánd is noha nagy oltalmat remél-

lett benne egyedül csak örizet alatt tarthatta, János pedig ámbár a' Váradí békekötés szerént méltán reménylhetette atyái birtokát, azt még sem nyerhette meg, maga a' város pedig régi jussaiban mint Királyi város Ferdinánd alatt is megerősítetett, a' vár pedig ezután majd egy, majd más számos Uraságoknak birtokába jutott. Ostromoltatott, és meg is vétetett Botskainak részére Szilasy János, és Rárolyi Istvány által 1605 ki Bétsi lappangása után Lengyel Országban majd két esztendeig tartózkodott, 's így Illésházy Istvány volt birtokosának kezébe ismét vissza került, ki ezután ugyan Botskai által Liptó, és Trentsén Vármegyék Fő Ispánságát is vissza nyerte, sőt a' Dunamellyéki kerület Igazgatójává, 's Kints-Tartójává is neveztetett köz Vármegye gyűlésén az napon, midőn Bjelistezz tolvajságáért, 's gonosz tételeiért megöletett, t. i. feje vétetvén, tagjai a' Vág vizébe vettek. Szerentsétlen halállal ölette vala itten meg Gróf Illésházy, Somogyi Istványt a' Királyi pereknek Igazgatóját; mivel általa hivatala szerént feladattatott az Udvarnál. Vége szakadván Botskay hadakozásának a' Bétsi békekötés szerént Trentsén vára Illésháziaknak birtokába maradott, kik közül Istvány mint Nádor Ispány Bétsben halálozott meg 1609-ik Májusban. Azután is nyughatatlanított, de egyszer'smind nevezetesített is a' Magyar Koronának Etsedről ide hozattatása, és itten hosszabb tartása által; innét pedig Révay Péter Korona örző meghalálózása után 1622. Pálffy István-tól Sopronyba vitetett Eleonora Királyné megkoronáztatása végett. — Külömbféle viszontagságokat szenvedtek a' Trentsényiek Rákóztinak, és Tökölinek zenebonáikon: de Rákóztin-

nak kemény ostromát Heizler, és Pálffy Vezérek verték vissza. Nagyobb veszedelemmel fenyegették 1663-ikban a' ragadozó Ozmányok, akkor Hönyv-nyomtató háza is vólt, 1671-ben pedig iszonyú földindulás által rongáltatott. Ékesíti a' várost egy nevezetes Szentegyház, mellyet 1651-ben Lippai Érsek kezde építtetni 1715-ben ugyan igen jelesen el is készült, ennek belső ékessége 120,000 forintba került; mellynek tsinos márványozása, 10 Korinthiai oszlopoi, 7. jeles Oltárja, alabastromból metszett prédikáló-széke, igen gyönyörű festése, tiszteletre, 's öröme hevítik a' nézöt, építetett Xaverius Sz. Ferentz tiszteletére ezen felül-íráttal: *ex Voto aVertenDae DeIn pestIs, honorI DIVI XaVerII Vrbs TrenChInIensIs obtVlerat.* Most ezen Szentegyház P. — Piaristáké. Második Szentegyháza B. Szűznek tiszteletére szenteltetett egy magos hegyen épült közel a' városához, egy Oltára fekete márványból, képei pedig alabastromból készültek, nevezetes ezen templombau Illésházy Gróf temetkező helye, és ez a' város temploma. Nevezetes e' város azon Convictusról is, mellyet Gróf Szétsényi Érsek 1694-ben Nemes ifiak neveltetésére építtetett. — A' belső várost legnagyobb esőben, sárban száraz lábbal körül lehet járni. Ezen városnak az alsó kapujára Batsvármegyei Ádám 1690. esztendőben e' szavakat helyheztetett: *AgNVMCVstodie nte AqVILa tVrrIs Vrbls hVIVs regle restaVrata.* 1783-dik esztendőben tűz által igen megrongáltatott, de a' Felső segedelmével ismét lábra állott.

Ugyan ezen felén a' Vág Dunának, lejobb fekszik Becz kó vára, ez majd hasonló régiségére nézve az előbbenihez, 's szintűgy omia,

dozásban vagyon. Sokféle költeményeket beszél a' köznép e' várnak eredetéről; bizonyos ellenben az, hogy mind a' vár, mind az alatta fekvő város, és ehez tartozandó 14 falu hajdan Bánfy Uraságnak a' hirtoka vala. Építette e' várat némellyek vélekedése szerint az Erdélyi Stiboríus Vajda Korvin Mátyásnak idejében, mások pedig azt állítják, hogy maga Mátyás építette volna Buczkó vagy Beczkó Udvari boldogjának; de azonban még Mátyás előtt is lehet e' várnak emlékezetére találni, úgymint Bolondóc várról, mellyet Stiborius Sigmund Királytól, és Mariától 1500-dik esztendőben ajándéku' nyert. — Fekvése igen alkalmas helyen választatott; t. i. nem messze a' Vág vize partjától, az előtt köfállal, és sántzal is védelmeztetett a' Csehek dühe ellen, kiket hazánkból véres fegyverrel kellett kiküszöbölni. — Trentsényi Máté' halála után; Károly, Lajos, és Zsigmond Királyok hatalmában lévén, végre Czibor Erdélyi Vajdának hirtokába jutott, a' ki azt rövid idő alatt nagy erősségre, 's ékességre vitte; de olly erőszakkal, hogy az ott általmenöket a' természeti szabadság' jussaitól megfosztván, a' vár építéséhez szükséges dolgoknak végbevételére kényszeríté, ezen tselekedetén kívül az is megjegyezhető, hogy igen ragadozó, és más vagyonyainak nagy sóhajtója vala, de minekutánna illy tilalmas tetteiért a' Királynak bevádoltatnék, nyilván ígérte tartóztatását ezen tselekedektől; el tiltatván tehát az illy ragadozósoktól, drága saját pénzén megvette azon Jóságokat, mellyekre vágyakodása terjedett, és így annak a' tájékaak közönséges Úra leve, és mivel igen szerette a' vendégeskedést, éltenek víg napjait itten evésben, 's ivásban töltötte

(a' honnét köz mondás szerint Czibor konyhájának is neveztetik) ez addig folyt, míg egyszer a' vár Udvarában lévő kútnál el szenderedvén egy mérges Kigyó (Vipera) által a' szemei kiharaptatnának, 's a' melyén egy mérges, 's azonnal halált okozó seb nem ejtették, ezt szemlélvén hitvese bánattal tellyes szívét, késsel döfte által, és így mindketten víg napjaikat illy fájdalmas halállal végezték; mind a' ketőnek képeik örök emlékezetül saját halálos történeteikkel rézben metszettettek, 's a' várbán felfüggesztettek, a' honnét Rákótz y zenebonai idejében nagyobb bátorság végett Trentsény várába által tétettek. Ezen vár alatt fekszik ugyan azon nevezetű Mező-város, mellynek birtokos Urai Báró Révay, és Mednyánszky; viszontagságai, a' várnak viszontagságival egyenlők. Itten 16-ik század végével 15,000 keresztényeknél többet felfűzött a' Török, 's rabságra vonta őket. Díszeskedik e' város Sz. Ferentz Szerzetesei' Klastromával is, több jeles épületein kívül, mellyet Haszko Jakab Vág-Ujhelyi Prépost 20. esztendő korában Sz. Jósef tiszteletére 1691. esztendőben építtetett, a' városon kívül vagy on Sz. István tiszteletére szépen épült más temploma is, mellynek építésére Szunyogh Uraság három házhelyet ajándékozott, építőjének képe örök emlékül a' templom' egyik oldalán szemléltetik, jótéteményét hirdető felül írással.

Vág vize tulsó partján fellyebb Trentsén várán 4. mértföldnyire észak felé szemléltetik egy magas, 's meredek kősziklára épült Vág-Besztercze nevű Vár, hajdani, 's mostani öröksége Gróf Balassa Uraságnak már most ugyan Gróf Szapárral egyetemben. Nevezetes szolgálatot tett a' hazai külömbféle zene-

bonás időkben, kivált Balassa Zsigmondnak idejekor. Jeles tette vala az említett Zsigmondnak, midőn Ferdinand uralkodása alatt magát Besztercei várba oltalmazólag helyheztetvén, Bethlen ellen támadott, és igyekezetét nem kevéssé akadályoztatta. E' romlandóságában lévő vár alatt fekszik Podhradje nevezetű falu (Várallya) ezen faluban a' hegy oldalán látszik egy új ízlésre épült Gróf Szapári Uraságnak Kastéllya, mellynek tornya rézzel befödve, és bőven megaranyozva lévén, még verő órával is diszeskedik, ebben a' Kastélyban vagyon lakása az odavaló Lelkipásztornak is, ki közönséges templom fogyatkozása miatt, minden Heresztényi áhitatosságot a' fellyebb említett Grófné tágas Udvari Kápolnájában tart, 's végez már az ott bévétetett szokás szerént. Ezen vártól vette nevezetét az egész Vág Besztercei Uradalom, mellynek örökösse Gróf Balassa. Ezen Uradalomhoz tartoznak e' következő 27. helységek: Podmanyin, Rassov, Drjenove, Plevnik, Veltyizser, Vág-Tepla, Zászkalje, Kosztelec, Verchtepla, Praznov, Pretsin, Lednicze, Fatskov, Podhradje, Orlove, Milochov, Nagy Uditsa, Proszne, Hatne, Kljestina, Marikova, Sebesténfalva, Podvásje, Styavnik, Hvoznicza, ezen kívül ide tartozik, és mintegy feje az egész Uradalomnak Vág-Besztercze Mező-város, ez fekszik lejjebb a' leirt vártól mintegy fél-órányira Vág vizének innenső partján, Földes Ura Gróf Balassa, és Gróf Szapáry, sőt Gróf Illésházy is bir itt egy egész ház helyet. Lakossai tótok ugyan, de néhány esztendők óta, mivel számtalan zsidóság lakja, sokan német nyelven is szóllanak, némellyek pedig, kik a'

kereskedés, vagy tanúltság okáért az alföldet meglátogatták magyarul is beszélnek, a' mi ennek ditséretre méltó! Itt a' külömbféle mester-emberek között legnagyobb számmal vannak a' Fazekasok; azonban, noha majd az egész várost tsupa mester-ember lakja, még is alig találhatik tsak egy is, ki tsupán a' mesterségből élődne, hanem mezei gazdálkodással pótolják élelmi fogyatkozásait. Néhány szép épületein kívül, vagyon régi Gothikus munkával készült díszes temploma is, mellynek tornya rézzel békődve, 's megaranyozva lévén verőórával is díszesítettik, kívül a' városon dél felé nem messze egy dombon vagyon egy Remete ház is hozzá tartozandó Sz. Helena tiszteletére épült ékes Kápolnával, mellyben néha néha Isteni szolgálatok is tartatnak. Ezen Remete házat környékezte régenten egy gyönyörűséges kert, melly már most romladozásra jutott, ezen dombnak áttalellenében napkeletre hajólva hasonlóképpen nyírfákkal bényótt szépen felkerelkedő domb tetején nem régen épült egy nagyobb Kápolnából, három kö Heresztből 's két rendben álló több kisebb Statziós Kápolnátskákból álló igen helyes Kalvaria. Zsidóknak 1706-ikba nagy erős Sinagógát építtetett itten nagy kegyelmű, 's nagy Méltóságú Gróf Balassa Ferencz. Ezen városkát igen díszesíti a' rajta keresztül folyó Rjeka nevezetű vizetseke, mellyen a' fellyebb említett Uraságoknak bent a' városban egy, a' városon kívül pedig másik szárazon fekvő négy négy kerekű malmaik szünet nélkül örlenek. Itt a' hídon vám is fizettetik Balassa Gróf számára. E' város a' Hazai zenebonáskodásoknak letsillapítására tett számtalan fáradságai miatt több szabadság levelekkel (Privilegium) megajándékozott, melly

jussaitól ismét lassan lassan majd egészen el esett. Ennek elég tágos, de többnyire hegyes határát a Vág vize gyakran rongálván, a lakosokat várt élelmeiktől nem kevéssé szokta fosztogatni.

Janiss János.

3.

Az Esküdtek' Székéről.

Motto: Es verfließen oft Jahrtausende, ehe der Mensch das Gute erkennen lernt; selbst zwischen der Erkenntniss des Guten, und dem lebhaften, oder wenigstens dem allgemeinen Wunsch für den Besitz des Erkantten, ziehen sich oft Jahrzehende, Jahr-fünfzige, und Jahrhunderte hin; und eine mindestens eben so lange Zeitstrecke liegt zwischen dem allgemeinen Wunsch nach dem Besitz des Guten, und zwischen der Verwirklichung dieses Wunsches. D. J e n i s c h Geist u. Charakter des 18 Jahrhunderts. 1. Th. S. 15.

Bizvást feltehetem, hogy a' Tud. Gyűjtemény Olvasói mindnyájan esmerik az Angoly Esküdtek' Székének mivoltát (Jury, Geschwornengericht) legalább az Újság levelekből *) és folyó írásokból, ha nem is a' Blackstone', Filangieri', de Lolme', Feuerbach', 's többeknek munkájiból; rövid előadása találtatik ezen munkátskában is: Elementa Juris Criminalis Hun-

*) Igen is az Österreichischer Beobachterből is.

garici, Leutschoviae 1810. §. 100; nem szükség tehát, annak hosszas leírását itt előre bocsátani.

Ez az intézet, a' melly, némelly Történetíróknak állítása szerént, Svecziában vette eredetét, onnét pedig a' Normannoktól, Angliába hozott által, a' mi mindent fejtegető, 's főképp a' polgári alkotásokat illető ideákon magokat örömet mulattató napjainkban, sokféle vizsgálódásoknak 's ítéleteknek tárgyává lett. Laudatur ab his, culpatur ab illis. Az Angoly Constituczióinak csudálóji, nem győzték eléggé magasztalni; némelly legújabb Német írók pedig el hidegedtek iránta, talán azért is, mivel ez legelsőbbena' Napóleon' gyűlölt Törvénykönyvének erejével hozódott be Német országba, mellytől a' Németek méltán irtóznak.

Hogy a' Júry, mint emberi intézet, minden oldalú tökéletességet magának nem tulajdoníthat, azt ugyan mindenki könnyen megengedheti előre is, de nem is tsudálhatja senki. Egyébaránt pedig, az ebbéli vélekedéseknek külömbsege talán főképpen két okból származik.

Első az: hogy eléggé egymástól el nem különböztették azt, a' mi a' Júry valóságához, vagyonságához tartozik (das Wesentliche) attól, a' mi csak melleleg való, 's a' dolog' valóságának kára nélkül változást is szenvedhet.

Háromféle pedig a' nézőpont, a' mellyről tekinteni kell az Esküdtek' Székét, tudniillik:

1-ör Az alkatás' szabadságára nézve (Freyheit der Verfassung).

2-ör A' személyes szabadságra nézve, (persönliche Freyheit des Bürgers).

3-ör Az igazság' kinyomozására nézve.

Az első constitutionalis, vagy közönséges, Törvénybéli (Staatsrechtlich) néző pontot ezen

kérdésbe foglalhatjuk : Minémű erányban va-
gyon az Esküdtek' Itélőszéke egy szabad alkotásnak tartandóságához , 's minő gátokat vet azoknak , a' kik azt felakarnák forgatni ?

A' második és harmadik , magányos törvénybéli (privatrechtlich) néző pontot, az Itélőszékek' kettős kötelessége szerint, t. i.

1-ör Hogy soha ártatlan embert ne kárhoztassanak ;

2-or Hogy soha vétkezt szabadon ne botssássanak ; — é két kérdésbe foglalhatjuk :

Minémű bátorságot nyújt a' Jury az ártatlannak a' felől, hogy nem fog kárhoztattatni ? és :

Lehet-é az Esküdtek' székének minden esetben megtudni az igazat, és így p. o. a' büntető perekben, minémű bátorságot nyújt ő a' polgári társaságnak a' felől, hogy a' valódi gonosztévő soha sem fog büntetlenül maradni ?

Tekintsük már most először az Esküdtek' Itélőszékét azon erányban, a' mellyben az erányon a' szabad alkotás', tartandóságához.

A' polgári társaságokról azoknak el rendeltetéséről 's történeteiről mélyebhen és el nem fogottan (unbefangen), eszmélkedő, 's magát utóljára csak ugyan valamelly utolsó Rezultátumban megállapítani kívánó ember, sem a-

*) Angliában a' Civilis perek is Esküdtek' befolyásával itéltetnek el, azon egy külömbséggel. hogy azokban az ügy vezetett peremtorja rejectionnak helye nintsen. Mivel mindazonáltal a' Jury leginkább a' büntető, (Criminalis) perekben kifejtheti erejét 's természetet, azon kívül pedig a' büntető perek sokkal fontosabbak a' Civiliseknél, a' polgárok szabadságára és boldogságára nézve : légyen hát szabad nekünk is, a' közöusegesen bevett szokás szerint, azon intézetet leginkább a' Criminalis perekre nézve vizsgálasba venni.

a) Magyar Országban a' Civilis Perek fontosabbnak tartatnak.

zoknak részére nem fog hajlani, a' kik a' nélkül, a' mit Constitúciónak szoktunk nevezni, tellyességgel lehetetlennek 's képzelhetetlennek tartják a' nemzetek szabadságát és boldogságát, az Uralkodók' böltsességére és jóságára, az idő' szellemének (Zeitgeist) láthatatlan, de azért nem kevésbé hathatós befolyására, az erköltsök' 's a' közönséges gondolkozás módjának szelidségére, egyáltalján fogva nem akarván bizni semmit is, — sem pedig azokkal egyet nem fog érteni, a' kik, mint p. o. Gróf Soden *), egy minden részeiben tökéletes polgári alkotást, az emberi gyarlóság miatt lehetetlennek találván, jobban szeretnek arról egészen lemondani, 's a' Nemzetek boldogságát csupán az el terjedő világosodástól, 's az Uralkodók és Ministereik' jószívűségétől várni. Est quadam prodire tenus, si non datur ultra: 's ha igaz, hogy az emberi nem' boldogságát nem lehet egyedül csak a' Constitúcióktól reményelni, úgy más részről azt sem lehet állítani, hogy a' Constitúciók éppen nem használhatnak semmit is. Továbbá, kétséget sem szenved az, hogy az Ég sem adhat becsebb ajándékot egy nemzetnek, egy bölts és jó Fejedelelemnél: de ez mindég az marad egy jól el rendelt Constitúció mellett is.

Ezt előre botsátván, 's az úgy nevezett, három hatalomnak, úgymint a' törvényhozó, a' végrehajtó, és a' birói hatalomnak régi és mindnyájok előtt esmértes felosztását tekintvén, régi principiuma volt a' politikai Theoriák építő mestereinek: hogy azon Nemzeteknél, hol ezek a' hatalmak mind hárman egyetlen egy személyre, vagy polgári testre vannak halmoz-

*) Lásd ennek híres munkáját: Die National Oekonomie,

va, légyen az akár Király, (Monarchia pura) akár Nemesség, (Aristocratia pura) akár a' Nép' mindensége (Democratia pura), ott a' Nemzet' szabadsága állandó kezesség nélkül szűkölködik, és egyedül tsak azon személynek, vagy polgári testnek virtussaitól függ, a' melyre azon három hatalmak reá vannak ruházva; így p. o. egy tiszta Monarchiában lehet ugyan a' Nemzet szabad, de tsak akkor, mikor a' Királya olly bölts és jó, hogy azt megengedi; — egy tiszta Aristocratiában csak addig, valameddig a' Nemesség hazafiságtól lelkesítettvén, szereti a' népet, 's annak böltdogságát kívánja eszközölni; — egy tiszta Democratiában csak addig, valameddig, a' nép okos, és valamelly Demagógus azt nagyravágyásának eszközévé nem teszi.

Ezekre az igazságokra, a' mellyek előttünk most olly igen szembetünöknek látszatnak, a' legbölcsebb régi nemzetek mindazonáltal sok századokig nem tudtak rá akadni: a' Görögök, és Rómiaiak mindenhol keresték a' szabadságot, csak ott nem a' hol vólt. Utóljára, a' természet, nagy törvénye szerint, melly szerint, a' jó sokszor tsak as ellenkező roszból tsirázhatik, az újjahb Európai Nemzetek' szabadsága imé' olly Intézetekből fejtődött ki, a' mellyek azzal egyenesen ellenkezni látszattak: értem a' feudále Systémát, a' mellyből eredtek az úgy nevezett repraesentativa alkotások. Ezekben a' végrehajtó hatalom el választódott a' törvényhozótól, és a' nagy probléma felvólt óldva. Valamint mindenütt, úgy itt is a' praxis megelőzte a' theóriát, az Iliász' hamarább íródott, mint az Iliász reguláji *).

*) A' régi Nemzetek jobban szerették sorsokat Szenátorokra, Ephorusokra, népgyűlésekre bízni, mint sem Királyokra,

De a' végrehajtó 's törvényhozó hatalomnak egymástól való el választása, tartós nem lehet, ha a' birói hatalom alkalmas kézre nem bízattatik.

Ha a' birói hatalom arra bizattatnék, a' ki a' végrehajtó hatalommal bir, az legottan független lenne a' törvényhozó hatalomtól 's csak akkor tartaná meg a' törvényeket, mikor néki tetszenék; mert a' törvények' megsértőji csak ő előtte húzatathatván számadásra, azok, a' kik a' végrehajtó hatalom tudtával, 's annak czélzásival megegyezőleg sértenék — meg a' törvényeket, mindenkor el kerülnék a' büntetést; a' törvényhozó testnek pedig nem volna semmi eszköze a' törvények' fentartására: sőt a' végrehajtó hatalom mind azokat, kik törvény ellen való czélzásinak ellenére mernék szegezni magokat, az tsupán tőle függő birói hatalom segítségével annyira üldözhetné, hogy nem sokára az egész nemzetben egy ember sem taláttatnék, a' ki az el hatalmazott Despotismus ellen csak felszóllalni is merészelne.

Nem tanátsos tehát, a' birói hatalmat annak kezére bízni; a' ki a' végrehajtó hatalommal is bir; de szint olly kevésbé tanátsos, azt a' törvényhozó Testnek által adni: mert úgy még a' törvényhozó Test maga magának, és az egész Nemzetnek Birája lévén, 's kettős hatalmának gyakorlásában senkitől nem függvén, önön tagjait 's eszközeit könnyen feloldozná a' Törvények megtartásától, 's szabadúlván, ez

hihetőképben azért, mert azt gondolták, hogy többen, jobban fogják el találni a' jót, (plures oculi plura vident) de talán épen ellenkezőleg kellett volna okosodniok, hogy könnyebb egy okos embert találni, mint száz a't. Ezt a' tapasztalás is bizonyítja; a' legerőszakosabb Despotismus is, mindég jobb az elfajúlt Aristocraták, vagy Demagógusok' hatalmánál.

által minden korlátoktól, a' végrehajtó hatalmat is el nyomná, 's magának tulajdonítaná, melly által a' Constitutio tiszta Aristocratiává válna. — Mennyit merhet az olyan zabolátlan törvényhozó Test, annak borzasztó példáját láttuk a' Francia nationális Gyűlekezetben, 's Robespierre örökké utálatos hóhéroskodásiban.

E' két felől fenyegető veszedelemnek el háritására, némellyek hasznosnak gondolhatnák egy különös, állandó birói Testnek felállítástát, a' melly a' végrehajtó hatalomtól szint úgy, mint a' törvényhozó Testtől független lévén, mind a' kettő közt fentartaná az egyarányosságot. De egy ilyen hatalmas és független birói Test, (supremum appellatorium Forum), fellévén egyszer állitva, ki áll jót érette, hogy mindenkor a' Törvények szerint fog itélni? Az ő kezeiben lévén a' birói hatalom, mellynek a' polgárok személyeire és javaira olly nagy, 's némünémüképen határ nélkül való befolyása nagyon, ő a' polgároknak nem sokára nagyobb rémülést okozhatna, mint akár a' Király, akár a' Törvény; megvetné tehát nem sokára a' Törvények zaboláját, 's ő mellette majd a' törvényhozó Test 's a' végrehajtó hatalom semmi-
vé lennének.

Mind ezeknek a' nehézségeknek, csudálkozásra méltó módon elejét veszi az Esküdtek' székének béhozása, mellynek is valósága (Essentia), ezen tekintetre nézve, e' két ponthól áll:

1-ör A' birói hatalomnak gyakoroltására minden magányos esetben két egymástól független Itélőszéknek megegyezése szükséges, mellynek egyike a' tett valóságáról (quaestio facti), másika a' tett' törvényes következéseiről (quaestio juris), ítéletet hoz.

2-or Csupán a' Jüris quaestiót rendes, és a' végrehajtó hatalomtól életek' napjáig kinevezett Birák itélik el, a' facti quaestiót pedig, a' nép közepéből mindenik előforduló esetre külön külön választott Esküdtek itélik, kik az ítélet után ismét el oszlnak.

Ezen intézetnek lelke, valamint az első tekintettel is meglátszik, az: hogy a' perbe kevert személy, akár melly embernek, a' ki tartós és állandó hivatalbéli hatalommal bir, hatalma alól el vonatassék, annyira, hogy Angliában a' birói hatalom nem tsak nints a' végrehajtó vagy törvényhozó Hatalomnak kezeinél, hanem még magoknak a' Biráknak kezeinél sints: mert a' Birák nem tehetnek semmit az Esküdtek' engedelmé 's jóváhagyása nélkül, magok az Esküdtek pedig sem a' végrehajtó sem a' törvényhozó Testnek nem okozhatnak nyughatatlanságot, mert nem tesznek állandó Testet, hanem mindjárt az ítélet után el oszlnak, 's nem tudhatják, ha valahára ismét kerülnek e' együvé, ítélettétel végett. Ez által Angliában a' birói hatalom vóltaképpen existál, 's mindent eszközöl, a' mi kötelességéhez tartozik, 's még sints senkinek kezében. Angliában senki sem láthat olyan embert, kiről azt mondhatná: Ennek az embernek ítéletén áll életem 's halálom. — Igazán mondja de Lolme *), hogy ha el lehetne felejtteni az olyan intézetnek jóltévő voltát, legalább csudálni kellene annak az eszt, a' ki azt kigondolta.

Mondják ugyan az Esküdtek' Székének ólcsárlóji, hogy egy tiszta Monarchiában néki semmi foganatja nintsen, minekutánna ott a' Király, magát az Esküdtek' Székét is, vala-

*) Constitution de l'Angleterre.

hányszor kedve tart, széllyel bonthatja, és úgy nevezett speciális Comissiók által sikeretlenné teheti, valamint Franciaországban Napóleon Országglása alatt megtörtént. Ollykor tehát, azt mondják, egy állandó birói Test sokkal alkalmasabb a' Despotismus' el háritására, millyenek voltak p. o. a' Francia Parlamentumok a' Revoluczio előtt.

Erre azt lehet felelni, hogy az ollyan országglásokban, hol a' végrehajtó hatalom a' törvényhozóval vagyon egyesítve, már az állandó birói Testek is igen erőtlen gátokúl szolgálhatnak; a' mit épen a' Frantzia Parlamentumok elegendőképpen bizonyítottak; XVI. Lajos' Ministereinek hibáji nélkül, Frantzia Ország, Parlamentumainak minden ellen mondása mellett is, mái napig legtisztább Monarchia volna e' földön. Egyébaránt; ha a' Jury a' tiszta Monarchiákban mérséklő erejét nem éreztetheti, az néki alatsonyítására nem szolgál; hiszen egy általján fogva kár is constitutionális Intézetekről szóllani ott, a' hol nintsen Constituczio. Nékünk elég azt megmutatni, hogy az ollyan alkotásokban, hol a' végrehajtó hatalom a' törvényhozótól el van választva, lehetetlen a' birói hatalmat alkalmasabb kézre bízni, mint az Esküdtekére: ezt pedig feljebb megmutattuk.

Némelly szabad alkotásokban, a' mellyekben a' Jury eddig esméretlen, a' végrehajtó, és törvényhozó hatalom közt fentartatandó egyarányosság végett a' vagyon rendelve, hogy a' Birákat a' nép választja nem pedig a' végrehajtó hatalom nevezi. De ez az eszköz koránt sem olly foganatos, mint az Esküdtek' Székei: mert az ollyan választott Birák, vagy életek napjaira választattatnak, 's e' mellett el mozdíthatatlanok

lanok (inamovibles), 's akkor mind azon nehézségek előadandják magokat, a' mellyeket feljebb az állandó birói Testekről feljegyzettünk; — vagy pedig a' végrehajtó hatalomnak szabad, hivataljaiktól megfosztani a' Birákat, ha azokkal vissza élnek, de már akkor a' Birák tsupán eszközei lesznek a' végrehajtó hatalomnak; — vagy utóljára a' Birák tisztségei nem életek napjaira, hanem tsak ideig óráig valók, 's időről időre új választás alá vétetnek, 's akkor attól kell tartani, hogy a' Birák ítéleteikben nem annyira a' Törvényt fogják szemek előtt viselni, mint sem az ollyan hatalmas emberek akaratját, kiknek a' választásbeli voksolásba nagy befolyások vagyon. Ezen utolsó félelemnek is elejét veszi a' Jury, mellyben az Esküdtek, csak ez egyszer gyakorolván hivataljaikat, senki jó akaratjára nem szorúlnak.

Forditsuk már szemeinket tárgyunk' második oldalára, tudniillik a' személyes szabadságra, 's azon bizodalomra, mellyel lehet az ártatlan a' felől, hogy ártatlan létére nem fog kárhoztattatni.

A' mint Angliában vagyon a' dolog, a' nagyobb és a' kisebb Juryt egyetemben vévén, legalább 24. voks kivántatik arra, hogy valaki büntetés alá vettethessék, de egyetlen egy voks elegendő felőldoztatására. Azomban nem kell itt számokhoz ragaszkodni; mert a' Jury' valósága nem számokban áll: sőt még abban sem áll a' Jury' valósága, hogy Angliában az Esküdtek' tökéletes egyetértése (unanimitas) megkivántatik. Hanem a' dolog valósága, melly nélkül az Esküdtek' Széke céljának sehol meg nem felelhet, e' kettőből áll:

1. Az Esküdtek' számának elegendőnek kell lenni arra, hogy azoknak akár egyetértése, a'

hol ez megkívántatik, akár többsége, a' hol ez elegendő, elég kezességet nyújthasson a' felől, hogy az igaz a' mit annyi emberek igaznak tartottak.

2. Az Alperesnek, ('s a' Felperesnek is), szabadságában álljon, mind azokat a' Székből el mozdítani, a' kik iránt nintsen bizodalma. Erre czéloznak az Angliában úgy nevezett perremtoria, 's más négyféle rejectiók: nálunk *Exceptiones contra personalem Judicatum*.

E' néző pontról nézve, azon Tudósok, kik nem kedvellik az Esküdtek' székét, főképp két ellenvetést tettek ellenére.

Az első az, hogy, mivel az Esküdteket a' tett valóságáról (*de realitate facti*) hozott ítéleteikben semmiféle törvényes próbákhoz kötni nem lehet, hanem az egész dolgot csupán önön belátásokra 's lelkiismeretekre kell bízni: tehát a' perlekedő felek' sorsa tsak ugyan az Esküdtek' kényyére 's akaratjára (*arbitrium*), van hagyva.

De ezen ellenvetés nem jelent semmit; mert nem igaz, hogy az Esküdteket semmiféle regulákhoz kötni nem lehet; (ámbar ez Angliában valóban így vagon); sőt inkább a' Törvény az Esküdtek' elejbe is, szint úgy mint akármelly más Biró elejbe szabhatja, az úgy nevezett törvényes próbákat, p. o. azt, hogy egy Tanú nem elég valakinek el kárhoztatására; mondhatja tehát a' Törvény: hogy szabad ugyan az Alperest akkor is, midőn a' törvényes próba meg van ellene, felóldozni, ha azon próba az Esküdtek' belső meggyőzöttetésére elégtelen; de nem szabad ötöt el kárhoztatni törvényes próba nélkül olly szín alatt, hogy az Esküdtek' belsőképpen megvannak győződve a' tett valóságáról. Az illy esetekben az Angoly tör-

vények is segédelmet nyújtanak az igazságtalanul el kárhoztatott ártatlannak: mert azole szerént, az elöl ülő Biró, látván, hogy az Esküdtek rosszul itéltek, a' pert a' Királyi Székhez (Kings-Bench), viheti, 's ott új Esküdtekkel itéltetheti el. Ezt a' per újjítást (Novum Judicium), minden perlekedő feleknek egyáltalján fogva meglehetne engedni.

Ehez járúl még az Ángoly ítéleteknek nyilvánvalósága, (publicitas), melly szerint a' perek fejtegetésekor minden renden lévő halgatók szabadon beeresztetnek az Itélőszék' szobájába, 's így a' nevezetesebb perek néha temérdek sokaságú Publicum előtt folytattatnak. Ez az egy környűállás talán elég volna arra, hogy az Esküdtek' arbitriumának zabolát vessen; arra, hogy valaki olly számos polgár társai előtt, nyilván való részre hajlást mutasson, már nagy szemtelenség kívántatik, a' minöt kevés emberekről feltehetni.

Második ellenvetés az: hogy az ollyan ember, a' ki törvényes dolgokkal folyvást nem foglalatoskodik, hanem tsak néha néha, talán egész életében tsak egyszer választatik Esküdtnék, nem igen birhat annyi béléltással 's tapasztalással, a' mennyi a' törvénybéli, némellykor igen szövevényes kérdéseknék fejtegetésére szükséges.

Erre feleletül szolgál, hogy Esküdteknek nem a' legeggyűbb 's talán legostobább, hanem inkább a' legokosabb emberek szoktak választatni, 's hogy azért több en vannak, hogy egynek béléltása a' másikat pótolhassa. E' mellett az elöl ülő Biró kötelességében áll, mind a' Törvényt, mind pedig azt, a' mi talán homályos volna az Esküdtek előtt megmagyarázni. Egyébaránt az ollyan Esküdt, ha talán nem

is elég elmés némelly szövevényes dolognak állatására, más részről nem is olly kemény szívű, mint, fájdalom! sok tisztségekben megöregedett Birák szoktak lenni; ő midőn Esküdti hivatalját gyakorolja, reszketve gyakorolja azt, 's nem könnyen felejtethi el, hogy az ő tulajdon sorsa is, mint polgárnak, néműnéműképpen azon polgár társának sorsához nagyon kötve, a' kit most itél.

Hátra vagyon még most a' kérdés' harmadik része, tudniillik az igazságnak kinyomoztatása, vagy az, arra való figyelmezés, hogy valamelly valódi gonosztévő, az Esküdtek' akár részrehajlása, akár tudatlansága miatt a' megérdemlett büntetést el ne kerülje.

E' részben tagadni nem lehet, hogy az Angoly Törvények felette nagy réseket nyitnak az Alperesnek, 's szerfelett kedveznek a' valódi gonosztévőnek is, mind a' formalitások' szörszál hasogató megkivántatásában, mind pedig főképpen az által a' principium által, hogy a' kit az Esküdtek egyszer felöldoztak, azt ugyan azon tselekedet miatt soha többet Biró' elejbe állítani nem lehet, akár melly világos próbák szereztethetnének is ellene. Az Angoly Törvénszékek tsak kárhoztató 's felöldozó' ítéleteket hoznak; az úgy nevezett Non-liquetnek pedig egy általján fogva helye nints; mellyből a' következik, hogy sok valódi gonosztévők is el kerülnek a' büntetést.

De mind ezek nem a' Jury hibáji, nem tartozván szükségképpen annak valóságához; mert lehet ollyan Juryt is gondolni, mellynek szabadságában állana, a' kétséges esetekben azt mondani: Non liquet, és így az Alperest, nem egészen hanem tsak tantisper, mint nálunk szoktuk nevezni, szabadon eresztetni. Már ez út-

tal el enyészne az egész ellenvetés ; mert azon gonosztévőt, a' kiról egy Jury, azt fogta volna mondani: Non liquet, találatván idő jártával világosabb próbák ellene, újra lehetne a' Jury' elejbe állítani, 's így utóljára csak ugyan megkapná büntetését. E' részben pedig a' nagyobb Jury el háritana minden lehető visszaélést, mellynek kötelességében állana, legelsőben is arról itélni, valljon az elő hozott próbák valóban új próbák é, vagy pedig csak azok, a' mellyek már az előbbeni perben előfordultak ; 's találatván az, hogy nem újjak a' nagyobb Jury mindjárt el bocsátaná az Alperest, 's meg sem engedné, azt a' kisebb Jury eleibe állítani.

Azt is vetették az Esküdtek' szemére, hogy mikor a' Törvény valamelly tselekedetnek olly büntetést rendel, melly a' köz vélekedés (öffentliche Meynung) szerint kelletinél keményebb, akkor, mint a' tapasztalás bizonyítja, tulajdon meggyőződések ellen is gyakran szabadon eresztik a' gonosztévőt. Ha ez igaz: úgy bizonyosan azon intézetnek inkább ditséretére szolgál, mint sem szemrehányására, mert az Esküdtek valósággal a' Nemzet' képviselőjének nézethetvén, az ollyan több ízben egymásután hozott Itéletek bizonyosan annak jeléül szolgálnának, hogy a' Törvény ellenkezik a' Nemzet' akaratjával 's gondolkozása módjával, melly által figyelmetessé tétetnék a' törvényhozó Test, hogy azt váltóztassa. Szerentsés pedig az a' Constituczió, hol a' Nemzet, illy ártatlan módon, még önnön törvényhozó Testét is, megtarthatja felvígyázása alatt.

Azt mondhatnák ugyan némelleyek, hogy ez nem ártatlan mód, mikor a' gonosztévők, a' büntetlenség által új gonosz téteményekre buzdítatnak. De attól tartani nem kell ; mert

mindenik gonosztévő más más Jurytól íteltetvén, nem tudhatja előre, ha valljon jövődő Esküdtjei ismét szint olly szelid gondolkozások lesznek é, 's nem fognak é inkább a' Törvény' betűjéhez ragaszkodni; mellyet gondolóba vévén, addig míg a' Törvény annak rende szerint nints változtatva, bizonyosan mindenki félni fog ellenére tselekedni.

Ha ezen rövid értekezés ki nem meríti, de ki sem is merítheti mind azt, a' mit ezen bő matériáról mondani lehetne, 's több híres Irók már meg is mondtak: ebbéli hijánossága talán némű némű mentséget talál Montesquieu ama' mondásában: *Il ne s' agit pas de faire lire, mais de faire penser.* Szerentsénkre pedig nem szükséges üres Speculációkba merülnünk, holott Angoly és Francia országban élő példájit látjuk eszmélkedésünk' tárgyának. Minden Politikai intézetnek igazi próbaköve a' tapasztalás. *Omnia tentate, quae sunt meliora, tenete.*

F. S.

4.

A' Kachemiri Kecskéknek Francia Országba átszállítatásokról, és a' Schawl készíttetéséről.

A' Kachemiri Kecskéknek Francia Országban lett átszállítatásokról szolló tudósítás köz figyelmet érdemel mind a' természet' históriájára, és a' földírásra, mind a' művészi szorgalomra és kereskedésre nézve.

Az igazi, vagy úgy nevezett Kachemiri, Schawlok már ugyan régóta esméretesek valá-

nak Európában; használtatások azonban csak a' Francziák Egyiptomi táborozásától fogva a' lefolyt század végével lön közönségesebbé. Mint hogy pedig mindég igen sokba kerültenek, nem haszontalan fáradozásnak találtatott azokat valamelly helföldi matériából utánnazni, ha egyébránt ezen törekedés annyira mehetne, hogy az itthon készültek az igaziakhoz nagyon hasonlitanának.

Ternaux Párisi posztó-fabrikans tett első próbát ezen utánnazásban. De minthogy a' merinos gyapjúból általa készített Schawlok koránt sem érhatték el az igaziakat, el tökéllé magában, hogy ő ezekhez vétetni szokott gyapjút, akar melly áron is, szerez magának. Ekkor Francia Országban azon állat, mellynek szöréből készülnek az igazi Schawlok, alig vala nevérol és fajáról esméretes, honnan Ternaux Úr meghagyta az Orosz birodalomban utazójának, hogy erről bővebb tudósításokat gyűjtsön.

El ment e' végre azon utazó Makarjewbe Moskautól néhány száz Orosz mértföldnyi távolságú helyre Vásárra azon reménnyel, hogy czélját ezen majd egész Ásia' kereskedésének közép pontján leginkább el érheti: valóban talált is ő ott egy Örményt, ki néki a' kivánt gyapjúból mustrát mutata 's megígérére, hogy a' jövő Vásárig néhány fontot fog szerezni, a' kitől azután vásárlott is 60 font ilyen gyapjút, 's azt egy Párisban menő Orosz Kurir által el küldötte Ternaux Úrnak. Ez ezen csekélységgel próbákat tett, mellyek sok ideig olly kevéssé feleltek meg várakozásának, mint igen sokba kerültenek; az 1807-díki háború ezen próbákat félbeszakasztotta, 's folytattatások egy hajónak, melly által ismét illy drága portékát kellett

volna kapnia, előre történt el merülése által szinte a 'Tilsiti békekötés' idejéig megakadályoztatott.

Azon időtájban ismét megkezdji újítani próbatételeit, 's ezeknek következesekben a' Rheimsi házában olly Schawlokat készítetett, mellyek az igaziakkal való öszve hasonlítást bátran kiálhatták. Sokkal nehezebb vala a' bordurákat utánnazni, nem ugyan a' munkások ügyetlensége, mint hogy az Asiai készítés mód meg gyermekségében vagyon, hanem a' nagy munkabér miatt, mellyért is ezeket az igaziakkal egy áron nem lehetett adni. Igyekezett ő ezen többféleképen segíteni, de minden próbatételei után sem mehetett arra, hogy Schawlai az igaziakkal egyenlő kedvességet találának, ámbár sokkal kevesebbé kerülnének, mint ezek.

Ternaux Úron kívül más Párisi Fabrikánsok is törekedtek a' Kachemiri Schawlokat utánnazni, sőt e' példa más Országokban is többeket hasonló próbákra huzdított. Már most az Austriai birodalomban is, kivált Bécsben, Spanyol gyapjúból igen helyeseket készítenek. Sassi Vincze a' Lombárd Velencei országban Monzai és Hornlosztel Bécsi Fabrikánsok egészen selyemből csinálnak Schawlokat, mellyek ugyan a' viselés által kevesebbé változnak meg, mint a' gyapjúból készültek, de e' mellett nehezebbek is mint ezek. A' Rettenhofi fabrikában Schwaechät mellett a' gyapjút selyemmel foglalják, 's úgy nyomtatják, hogy az igaziakhoz eléggé közelítenek, sőt a' szín elevenségre nézve azokat feljül haladják. Angliában, hol a' szorgalom a' gyapothól készült kézművekre nézve a' tökéletesség legfőbb lépcsőjére emelkedett, újonnan gyapothól készítenek Schawlokat, mellyek a' nem eléggé jártos szemeket

ugyan megcsalják, de a' viselés által, felsodródván a' czérna, borzasakká lesznek.

Ezekből kitetszik, hogy Európában mind ez ideig honnyi szörből a' Schawlokat tökéletesen nem utánnozhatták. Honnan Ternaux arra határozta magát, hogy próbát tegyen valljon nem lehetne e' azon állatot, mellynek szöréből készülnek az igazi Schawlok Franciaországba átszállíttatni, 's ott honniva tenni. Többször vévén észre, hogy az Orosz birodalomban tett vásárláskor a' Kachemiri Schawloknak való ször Persiai gyapjú névvel is neveztetnék, és e' dolog felől több utazókkal értekezvén végre kitanulta, hogy ama hires Persa Schah Tamás Konlikan háromszáz olyan állatot, mellyeknek szörök az úgy nevezett Kachemiri gyapjú, Thibethből Persiába hozatott, 's ezek attól fogva jól megszapordván Kaboul, Handahar nagy Buchara és Kerman tartományokban el terjedtek. Ternaux ezen elő adásból azt következtette: hogy ha ezek a' magosabb fekvése miatt Francia Országnál hidegebb tartományból származó állatok a' szélesség 32 grad alatt fekvő heves éghajlatú Kherman tartományban tenyészhettek, Franciaországban is, éppen olly könnyen meghonosíthatnak.

Hogy e' dolog világosságra jöjjön, 's a' Thibeti kecskefajnak Asiának azon messze fekvő 's nehezen bejárható vidékein való el szaporodása bebizonyíthatassék, okvetetlen szükség vala oda utazni, de előbb arról meggyőződni: valljon a' Thibeti állat szöre megegyezzen-e a' Persa tartományokból küldetett gyapjúval. Ternaux Úr e' végre megkérte Baudin Károly Kapitányt, ki 1814-ben Kalkutába evezett, hogy ott számára igazi Thibeti kecskeszört vagy mint az elő adásban szokott neveztetni, Kachemiri

gyapjút vásároljon. Ezen Kapitány 1815-ben néhány kisdéd bál ilyen gyapjút hozott is valóban Európába, mellyről bizonyos lehetett Ternaux, hogy igazi Thibeti szőr, minthogy Thibetből sokkal olcsóbban hozattathatni ezt Kalkutába, mint Kaboulból, Persiából vagy a' szabad Tatár Országból. E' szőrnek szemes megvizsgálása, 's a' Persiából szerzett gyapjuval öszve hasonlítása megerősítte gondolatait, 's reményeit nagyobbakra nevelte: már többé nem kételkedett a' néki beszélt dolog' igazságáról, hogy t. i. a' Thibetből származó állatok Persiának keleti 's éjszaki részein meglehetősen megszaporodtak, 's az ott' való kecskefajokkal öszve elegyedtenek, mert az öszve hasonlított szőrök közt nem talált nagyobb különbséget, mint a' millyen szokott lenni az igazi Spanyol és a' megneemesített Francia vagy Szász országi gyapjú között.

Igy átlátta, hogy azon állatot, mellynek szőréből készülnek az igazi Schawlok. Thibetnél sokkal közelebb tartományból is megszerrezhetni; de ezen lehetőség a' feltett czélnak elérésére koránt sem vala elég: olly embernek kellett előbb találkozni, ki ügyessége, 's merészsége által minden, a' feltett czéllal ellenkezhető akadályokat meggyőzhetne, ki hazájának használni törekedő szándéka mellett a' megkivánt elmével is bírna, ki ezen dolgot, a' napkeleti nyelvek esmérere, és a' hosszú 's veszedelmes utazásokban gyakorlottsága által segítettvén a' szerencsés kimenetelről való biztos reménnyel vállalhatná fel. Illy férjfiút nézett ki magának Ternaux Úr Jaubert Amadeus Török nyelv-tanítóban, 's a' következés várakozásának megfelelt. Mind ketten a' dolog elintézésében csak hamar megegyezvén, minthogy e' munka

eggyes ember' erejét 's vagyonát feljül mulná, az Ország Fő tisztviselőji közül Herczeg Richelieut megkérték az igyekezet' gyámolítására. És valóban azon tekintet, mellyet a' Herszeg Odessai kormányozó létekor ugyan ezen Városnak tett jótéteményei által az Orosz birodalom' déli tartományaiban magának szerzett, az ő hatalmas közbevetése a' Cs. Orosz Ministeriumnál okvetetlenül szükséges segéd eszközök valának ezen igyekezetre.

Jaubert a' szükségeseikkel felkészülve Odessán, Tagaurogon és Astrachanon keresztül el utazott Jermelof Generálnak a' Kaukasus hegy' tövénél fekvő táborába. Itt a' Kirgisi, Örmény és Bucharai kereskedőknek megegyező bizonyításokból kitudván, hogy az Ural mellett tanyázó Kirgiseknél egy majd mindég fénylő fejjérségű 's esztendőnként Juniushan különös finomságú gyapjút adó kecske faj találkozónak, és az előmutatott mustra szörnek az Orosz birodalmon keresztül Párisba küldetett gyapjával megegyezését belátván, az Astrachan és Orenburg közt fekvő pusztákon a' Kirgisektől 's Haisackoktól 1280. ilyen kecskét vásárlott. Ezekből az alkalmatlan idő miatt Theodosiaig 288-at el vesztett; a' többit itten két falkára osztá, 's ezek közül az egyik 566-ból álló 1810 eszt. Aprilis' közepe táján Marseillebe megérkezett a' másikkal Jaubert Úr maga valamivel későbbben Toulonba bevezett.

Mikor a' szározra kitett kecskéket Tessier Úr vigyázása alá vette közönségesen a' rüh uralkodott közöttök, melly bőröket egészen el fogta, és szenvedhetetlen viszketéssel vala öszve kapcsolva. Ezért ő a' kecskéket egészen megnyirette úgy gondolkodván, hogy a' nyírés nem akadályoztatja jobban a' finum gyapjú' nyölé-

sét mint a' betegség, 's azután disznó-zsirból, büdöskő-virágból, 's körös-bogarból (*Cantharides*) készített irrel a' rühből kitisztogatatta. Ezekből azon 100 kecskék, mellyeket az Országlószék által vett, a' Perpignan vidékin fekvő majorba vitettek, hol egészségesekek, hosszú szőrök már nevedek, 's alatta a' púha pelyhet is láthatni; a' többiek a' Var departementi hegyeken vagynak, mellyek a' Touloni öblöt éjszokról környékezik 's csak egy csekély részek maradt a' Rhone torkolati departementban. Minden kiállott veszedelem után az 1289 bevásárlott kecskékből fenmaradt 400, bizonyára elég nagy számmal a' dolog nehezségeire nézve. Tessier Úr gyarapodásokról nem kételkedik, a' merinos juhoknak 's az Angorai kecskéknak példájok is látszik ezért kezeskedni; többnyire ezen kecskék az eledelre, 's élet-módra nézve a' honniakkal egészen megegyeznek.

Mint Tessier Úr ezen kecskéket leírta, ezek tökéletesen megegyeznek a' Turner Samu által leírottal, 's nagyon keveset különböznek azon öttől, mellyeket Duntop Úr éjszaki Scotiában a' Francia Országlószék számára vásárlott, 's mellyek most az Alforti Királyi iskolában vagynak. Azon bak is ugyan ezen fajból való, mellyet a' kelet Indiai társaság' Kalkutai kertjéből Vauceles Úr a' Párisi Museumnak küldött; valamint a' Chinai sárga hasú kecske is, mellyet a' Chinaiak *F a n* névvel neveznek.

Tessier Úr a' Schawlnak készítéséről is bővebb tudósításokat közöl, mellyeket ő Constantinápolyban egy több ideig Rachemirban laktott Örménytől vett, kinek állítását két kereskedő megerősítette. Ezek szerint azon állat, mellynek szőréből a' Schawlok készülnek, Thibeti kecske, nem pedig az egy pupú Teve. E-

zen kecske hasonlít a' közönséges kecskékhöz, szarvai egyenesek, szőre fejeér, vagy világos barna; goromba szőr fedi a' gyapjas pelyhet, mellyből minden egyéb hozzáadás nélkül szövötteknek a' Schawlok. Asszonyok és gyermekek tépegetik ki a' goromba szőrt, 's minden egyéb idegen részeket, a' pelyhe gomolyagok Indiai mousselin kendőkön gyarattatnak, 's e'képen kitesztítva a' festőknek és fonyóknak adattatnak által. Az igen egyszerű szövészek függösen áll, a' takács a' viszzáján dolgozik, egy alább álló 's a' rajzolatot kezében tartó gyermek mutatja ki néki, melly színt kelljen vennie a' vetelőnek minden át-dobásával. A' legszebb Schawl 12—1500 Frankba kerül. Legszebb gyapjút kaphatni Lasa és Ladak vidékéről, de Kaschgarból is Bucharából is sokat vesznek. (Lásd Jahrbücher der Literatur II. B. 1820. Wien. Anzeigeblat 14—16 lap. — és Jahrbücher des k. k. polytechnischen Institutes in Wien. 2. Band. Wien 1820 lap. 364—69).

B—Z.

5.

A' Philológiára egy tekintet.

1. §. Több Tudomány részint érintetett, részint bővebben is megvilágosított már e' Tudományos Gyűjteményben igen dicséretesen: a' Philologia mind eddig szó nélkül hagyatott; a' mit annyival inkább sajnálhatni, mivel az akár hasznát akár fontosságát tekéntsük bár, igen jeles 's különös kimiveltetést érdemlő Tudomány: az igazi tudósság' kulcsa, a' szép ér-

zések' eszköze, a' mély gondolkodás' mestere; a' romlott ízlésnek orvosa, a' téveledett elmének jó útra vezére. Ez derített nem csak az Istenes, hanem a' törvényes tudományokra is jótévő fényt; a' régiség' rejtett kincseit felfedezte, az el temettetett Szép mesterségeket új életre hozta; a' nemzeti Culturát előmozdította, és szét terjesztette. Méltó azért értekezésünkre. Értelmét, foglalattyát, viszontagságát, 's azon bajnokit, kik annak kimiveltetésére útat törtek; és legszerencsésebben munkálkodtak tágas mezején, előfogom terjeszteni, mennyire illy egy írásnak szoros határi engedik.

2. §. A' *Philologia*, nevének eredetére nézve (*φιλολογος*) a' szónak, beszédnek, 's kiformalt észnek kedvellését teszi betű szerént; valamint a' *Philosophia* a' bölcsességét. Elejnten minden tudományra, és culturára törekedést jelentett általlyában; Suetonius' tanúsága szerént (de prae. Orat) Eratosthenes tiszteltetett először e' becses névvel, ki 270—190. eszt. ben K. sz. előtt híres csillagvizsgáló és földmérő lévén, az Alexandriai könyvtár' gondviselője volt egyszer'smind, ő utánna számos különbféle tudományú férjfiak neveztettek *Philologus*oknak. A' valóságos tudósságra tudománybeli irományok, és nyelvek' esmérere kívántatván főképpen: jelesen azok, kik avval birtak, nyerték el a' *Philologus* nevet. Idővel, minekutánna Görög országban az élő tudósság megfogyatkozott, és a' holtak' írásaiban, 's nyelvökön maradott fenn leginkább: azok kezdetek *Philologus*oknak mondatni, kik az ő irtt hagyományjaikat és nyelvöket jól értették. E' vételben hatott át a' Rómaiakhoz; ezen értelemben maradott fenn a' közép időszakaszban is olly különbséggel: hogy amazok a' régi Tu-

dósok' gondolkodását, 's érzéseit igyekeztek behatni, imezek pedig nyelvök' betű szerént való értelmén tartózkodtak.

3. §. Az újjabb időkörban, midön még minden Tudományok három fő osztályokra szoritattak, a' Philológiára, Philosophiára, és Mathesisra, a' Philológiához számláltattak messze terjedtt értelemben, nem csak a' Grammatika, Rhetorika és Poësis (studia humaniora) hanem a' Hermeneutica, régi Geographia és Historia, Archaeologia, 's Mythologia is; 's így a' segéd tudományok is hozzá toldattak. (Lásd Guil. Budaei de Philologia lib. II. Paris. 1532. fol. Aug. Gristovv in Philologiam Gener. Introductio. Jenae 1715. 8-o. — Későbbben nem csak a' segéd tudományok választattak el a' Philológiától, hanem a' Rhetorica, és Poësis is; és ezek az Aesthetikához vétettek. 'S így szoros értelemben a' Philologia csupán a' Nyelvek' természetének; tulajdonságának: szóval: geniusának) tudására határozottatott (L. C. G. Ludovici Programma de discipl. Philol. numero et nexu Lips. 1766. 4). Hogy a' Philológiától a' nyelvekkel-élés ki ne rekesztessék, tágos értelemben mai nap a' Philológiának tulajdonittatik, nem csak a' nyelvek' geniusának esmérte-tése, hanem az azokkal való helyes élésnek tanítása is. 'S így a' Philologia olly Tudomány, melly a' nyelvek' természetét, 's tulajdonságait, és velek helyes élést oktattya. (L. Geszneri Isagogen in erudit. Univ. edit. Niclas).

4. §. A' Philologia, a' nyelvek' különbségeihez képest, különböző: 1) Az anya vagy fiú nyelveké. 2) Az élő vagy halt nyelveké. 3) A' régi, közép, és mostan korú nyelveké. 4) A' szent, vagy Classikus nyelveké. 5) A' napkeleti, vagy napnyugoti nyelveké. 6) A' honnyi

vagy idegen nyelveké. 7) Minden nyelveké közönségesen, vagy egyes nyelveké különösen. Itt a' régi szent és Classikus nyelvek' Philologiájáról van szó. Ez Görög, Római, és napkeleti nyelvek Philologiájára osztatik; mindenik: 1) vagy tiszta, melly a' Nyelvek' természetét, 's tulajdonságait fejtegeti, vagy alkalmaztatott; melly azokkal saját geniussok szerint való élést terjeszti elő. 2) Al, vagy felrendü: az al-rendü mindenikének mintegy elő, közös esmértetését foglallya magában 's Grammatikának is neveztetik széles értelemben. A' felrendü a' nyelveknek geniusát mélyebben vizsgállya, és a' velek való élést tökéletesebben el határozza, 's Philológiának mondatik tulajdonképpen.

5. §. Az Alrendü Philologia több részekből álló; u. m. 1) Orthoepia, v. Orthophonia. 2) Orthographia. 3) Etymologia. 4) Grammatica. 5) Syntaxis. 6) Dialectologia. 7) Prosodia. 8) Rhetorika. 9) Poësis. — A' Felrendü Philologia is több részekből alkottatik öszve, ilyenek: 1) A' Philologiai Literatura. 2) A' phil. Kritika. 3) A' szoros értelemben vett Philologia. Mind ezekről eléggé tudósittatva kell lenni egy derék Philologusnak. Szóllunk minnyajokról rövideden.

6. §. Az Orthoepia, v. Orthophonia a' betük, fogások, és szók jó olvastatásával, 's kiejtésével foglalatoskodik; egyetlen egy fő törvényt követ, hogy a' ki mondás értelmes legyen; mert a' szó a' gondolatnak, vagy megfogatnak jele; ennek pedig a' jelcst dolgot el határozottan elő kell terjeszteni: másképp jel is volna nem is, a' mi az ész' törvénnével el-lenkezik. Értelmes pedig az a' kimondás, melly, az Uralkodó szokás szerint való. Ha valahol
itt

itt van igaza e' közmondásnak. Usus Tyrannus' a' szokás szabad kényyére uralkodik. Nem tudván többé bizonyosan, hogy hangzottak legyenek a' szók a' Classikus Irók' ajakain, kén-telenítettünk azokat úgy mondani ki, mint mes-tereinktől tanúltuk. Elég próbák tétettek annak el határozatására, hogy mondathattak ki ele-jénte az v, y, ai oi ae, 's t. ef. fogások: de semmi bizonyosra a' Tudós vizsgálódók szert nem tehettek, kivált a' Római kimondásra nézve. A' Görög kimondásra nézve az v, η, ai oi egyes és kettős hangzók eránt meghasonlottak: né-mel melyek a' mainap fenn lévő görög szó ejtés-hez alkalmaztatták magokat, és az v=ü, az η=e hangon ejtik ki, hogy az élő görögökhöz közelítsenek Erasmusnak útmutatása szerént; mások a' bévett szokás szerént az v=i, az η=i gyanánt veszik Reuchlin szerént; bizonytala-nok lévén, vallyon a' mostani görögök, és a' Római tanúk, nem ütöttek-e el valamennyire a' régi Classikus Irók' kiejtésétől: minden élő nyelv idővel változást szenvedvén; 's hitelesebb-nek tartván azt melly a' görög mesterekről mes-terekre mi időnkig által költözött. E' pontban azért legoktalanabb a' Grammatikusok' szokott czivakodása.

7. §. Az Orthographia a' szók' he-lyes íratását tanítja. Illyen az, melly a' szók' értelmét úgy elhatározza, hogy, mennyire csak lehet, semmi észvesztésre, vagy két-ségre okot ne adjon: mert az Írás a' Szónak jele, valamint ez a' gondolaté; nem a' hangé általjában: mert van olly írás is, melly a' ki-ejtéstől különböz mind a' régi, mind a' mosta-ni nyelvekben. A' jelnek pedig a' jeleltt dol-got el kell határozni: mert, mint előbb volt mondva: másképp az jel is volna, nem is, a'

mi a' gondolkodás' törvényeivel ellenkezik. Az észnek közönséges és szükséges törvénye szerént tehát a' helyes és tökéletes írás az, melly szükségtelenül téveledést, kétséget, vagy nehézséget nem szerez. b) Ellenben hijános és tökéletlen az, melly szükségtelenül téveledésre, kétségre, vagy nehezségre ad alkalmazhatóságot. 'S mivel leginkább el távoztatik minden téveledés ha 1) a' gyöker szók épségökben meghagyattatnak; melly az Etymológiához tartozik, és ha a' ragasztékok, foglalatok, 's más beszéd' igécskék jegyeztetésökben némű-némű egyenlőséget követnek, melly Analogiának mondatik, 3) ha a' szók úgy íratnak, mint a' régi maradványokban, oklevelekben, kömet-szésekben, pénzkörülírásokban, kéziíratokban, 's t. ef. találtatnak; 's ez szokásnak neveztetik: helyes következőképp azon Írás is, melly az Etymológiával, Analogiával, 's régi szokással egyez. De ez a' regula ama' fő törvény alá van rendeltetve: az az: csak úgy kötelez, ha általa a' meghatározott értelem rövidséget nem szenved: hogy az írással az értelmet el határozzuk mennyire csak lehet, ez közönséges, szükséges, azért semmi kivételt nem szenvedő ész-törvény; hogy az Etymologia Analogia, és régi szokás szerént essék az írás, ez különös nem szükséges, azért kivételt szenvedő regula: mivel már a' nyelv' Geniusa magával hozza néha 1) a' gyöker szó változtatását (p. o. obedio, inimicitia, colligo; nem obaudio, inamicitia, conlego); 2) az egyenlőségtől el térést (p. o. parum, nem parve, humanus, nem homanus) 3) a' régi maradványok is hijánosak lehetnek (így olvastatik: anime animae helyett, sensu sensui helyett 's a' t.) Mivel az Írás a' Szóknak lefejtése,

's a' hangok' kijelentése is résznyire, melly az Érzéki Tudomány (Aesthetika) tartományába való, az Irást résznyire a' szép és kellemetes érzés (Euphonia, Harmonia) is regulázza. Szép pedig az, melly úgy van el rendelve, hogy a' különbkülönb részek illendöképp egy egészé öszve folyanak. Kellemetes az, melly úgy egyeztetett, hogy általa ereink képesleg, szükségtelen erőltetés nélkül, foglalatoskodtassanak. Azért azon Irás helyes, mellynél fogva az egybefolyó betük vannak választatva; 's a' rövid, hosszú, közép fogások, lágy és kemény, egész és fél hangok mérsékelve váltják fel egymást: mennyire az értelem' el határoztatása megengedi. Mert ez a' szabás még inkább az észtvörvénye alá van rendeltetve némelly igékben már a' nyelv' geniusa több vagy merő hosszú, kemény, egész hangokat kötvén öszve, másokban pedig ellenkezőkép. Ezen Aesthetikai regulának tehát csak ott lehet helye, hol némelly szó így is amúgy is szokott írva lenni (kivált az élő nyelvekben). L. Adelungs deutsche Sprachlehre Berlín 1792. Heinsius Teut. 1. Th. Berl. 1807. Reinbeck's neue deutsche Sprachlehre Stuttg. 1812. Wolkes Anleit. z. deut. Gesamtsprache Dresden 1812.

8. §. Az Etymologia a' szó származást nyomozza. Ez háromféleképp' szokott végbe menni: 1) Bizonyos elől utól ragasztások (compositio) által, mellyek a' gyöker és eredeti szókhoz járulnak: 2) A' gyöker és eredeti szóknak csupa módosíttatása (formatio) által. 3) Az egyberagasztás és módosíttás által egyetemben (Compositio et derivatio). A' ragasztékok tulajdon értelmű szók is lehetnek; de innét nem következik, hogy valóban is, 's minnyájan azok

legyenek: azért megkülönböztetésükre a' nyelv' geniusának tökéletes tudása, 's éles értelem szükséges. Mind a' szó öszveragasztásokban, mind a' szó módosításokban bizonyos egyenlőség (Analogia) uralkodik, mint magában az emberi értelemben, mellynek munkája. Azért olly szó származtatás helyes, melly a' nyelvnek szokott öszve ragasztásával, és módosulattal egyez. Azon szók, mellyek ezen közönséges regulától el ütnek, formátlanok, vagy rendetlenek. Az újabb nyelv-vissgálók ama' szókat is, mellyek gyökér és eredeti szóknak tartattak, szoros fontolóra vévén úgy találták, hogy minden nyelvek némű némű atyafiságban vannak egymáshoz, 's így egy eredeti anya nyelvnek szülöttei; a' Zsidó, vagy Sancrit nyelv legyen-e az? Ezt mindeddig bizonyosságra nem hozhaták. Bizonyos az, hogy egy sincs olly tiszta, mellybe idegen szók is nem volnának. Azt is észrevehék, hogy a' nyelv atyafiságoknak fejtegetésében a' szókban találtató mással hangzókra (Consonansokra) kellessék vigyázni, nem pedig a' magánhangzókra (vocalisokra): mivel ezek idővel, 's a' culturához képest változandók, azok ellenben állandók (L. Walter Whiter Etymologicon Universale Cambridge 1811).

9. §. A' Grammatika, vagy is inkább Grammatistika, a' Szóknak tulajdonit, és egyik állapothól másikba tevéseit (motiones) fejtegeti, részszerént a' nyelvnek közönséges és saját természetéből, részszerént a' Classikus Iróknak példáiból. Az első Philosophiai Grammatika, második Historica. A' szók vagy állatos, és toldalék nevek (Nomina Substantiva et Adjectiva), vagy névmások (Pronomina) vagy nem jegyzők (articuli) vagy igék (verba) vagy részelte-

tők (Participiumok) vagy ragasztékok. (Praepositiones) vagy határozók (Adverbia) vagy kapcsolók (Coniunctiones) vagy pedig indulatjelentők (Interjectiones) lehetnek a' beszédben; és mozdíthatók, vagy mozdíthatatlanok (mobilia v. immobilia). A' mozdíthatók esetenként és számonként a' hajlítás (Declinatio) által; vagy grádicsonként az öszve hasonlítás (comparatio) által, vagy idők módok, es számonként a' másolás (coniugatio) által, vagy egyetemben is (per declinationem, comparisonem ac coniugationem) tétethetnek egyik állapotjokból a' másikba. E' pontban is a' Szók többnyire bizonyos formákhoz vannak szabva, mellyek rendin valóknak mondatnak; kevesebbek a' rendetlenek. Minél kevesebb kivételt szenved ezen változtatásiban valamelly Nyelv, annál tökéletesebb. L. Philosophische Grammatik von Caspar Schupp (Scioppius) herausg. von J. Ch. Herzog. Augsb. 1712. Gerh. Joan. Vossii Aristarchus, s. de arte, grammatica. L. VII. Amst. Buffier Grammaire raisonnée a Brux. 1717. Beattie's Theorie der Sprache. Götting 1790 8. 's a' t. A' Beszéd' részei tulajdonképp csak a' gondolat' foglalatjait adják elő: az állatos nevek és ezeknek mássai az itéletbeli Subjectumoknak, a' toldalék nevek, és ezeknek mássai a' Praedikatumoknak, az Igék a' Copuláknak személy-viselőji, a' többiek ezeknek csupa el határozatási tulajdonságaik, és képepségeik szerént; az ő mozdításaik ezeknek különbéle állapotjait jelentik ki. A' tökéletes Grammatikának tehát a' gondolkodás' tartományával egyenlőnek szükség lenni; az az: annak minden előterjesztéseket ki kell jelentetheti (alle Vorstellungen darstellen).

10. §. A' Syntaxis a' Szókötésről tudósít; vagy is: törvényeket szab, mint kellessék az egyes szókat tellyes mondásokká, 's egész kitételekké úgy egyeztetni és helyheztetni, hogy belőlök értelmes, illő, 's világos beszéd vagy irás váljék. Valamint a' szó egy, gondolatot, úgy a' mondás több egy megfogattá öszvesített gondolatokat jelent; 's a' mondásokból tellyes kitétel, vagy beszéd kerekedik. A' Syntaxis kétféle: közönséges vagy fő; különös vagy alrendű. A' közönséges, a' nyelvnek mivoltából olly bizonyos principiumokat állapít meg, melyek alá vehetni minden szókötés' reguláit. Ilyen ez: a' Szókat egyeztesd, 's helyheztesd természetesen; az az: azon állapotjok szerint, mellyben egymáshoz képest gondolatnak. A' szók egy vagy több főképzeteknek, 's ezek' tulajdonságinak, vagy képestséginek kijelentésére szolgálnak. A' Tulajdonságok és képestségek' elhatároztatási az ő főképzeteiktől függenek. Úgy természetes tehát a' szók' egyeztetése, 's el helyheztetése, ha a' fő képzetek az ő tulajdonságaikkal és képestségeikkel együtt kijelentetnek; ha a' tulajdonságok, és képestségek az ő fő képzeteiktől függenek. Ezen függés nélkül nincs beszéd, nincs nyelv. Ilyen a' kisdedek, és a' vad emberek' állapotja, kik a' szókat még függés nélkül mondják ki. 'S e' gyermeki kornak nyomai minden nyelvben talátnak kissebb vagy nagyobb számmal. Ezeket fejtegeti bővebben a' gondolkodás' törvényei szerint a' közönséges vagy fő rendű Syntaxis. — Minden Nemzetnek saját előterjesztései, és tulajdon szó alkotásai is lévén, különböző kiformáltatásokhoz, és helyheztetésökhez képest, különös vagy alrendű Syntaxisra is 'van szüksége. Ez a' szóknak

nemzeti sajátosságok szerint való egyeztetését, 's el rendelését kívánnya. 'S így a' különös Syntaxis két részekre oszlik: az első tanítja, hogy kellessék a' beszéd' részeit a' Nyelv' geniusa szerint, egymással egyeztetni: az az minémű esetet, számot, nemet, vagy grádicsot, vagy időt, módot 's t. e'f. kívánnyanak mind magoknak; mind más hozzájuk tartozandóknak. Ez szó egyeztetés tanulmány (Doctrina Constructivum, Regiminum). A' második azt oktatja, minémű egymásután következtetést kívánnyanak magoknak a' Beszéd' részei? Elöl vagy utól helyheztessenek-e az egyes, és öszve tett mondasokban? Ez szó helyheztetés Tudomány (D. Topica). Mind kettőnek közös principiuma ez: a' beszédnek minden részei úgy egyeztessenek egymással, úgy következtessenek egymás után, mint a' nyelv' természet e, az értelmesség, és világosság végett megkívánnya. Ezen fő igazságon épülnek minden kimiveltt nyelvnek szókötésbeli regulái. A' szó egyeztetés illeti tehát a' Beszéd minden részeit, 's ezeknek minden állapotjait, mellyekbe mozdíttathatók: az az: kimutatja, mindenik minémű számban, esetben, nemben, grádicsban, módban, időben kívánnya egymást a' nyelv Geniusa szerint. Az el helyheztetés több féleképp eshetik meg: 1) Hogy a' fő képzetek' nevei, mellyektől a' más szók függenek, ezek' elejébe bocsáttassanak. 2) Hogy a' határozatlanok előbb áljának a' határozattaknál. 3) Hogy a' szók oda helyheztessenek, hol jobban hangzanak, nagyobb fontosságot, és nyomadékot nyernek. E' regulák közül egyikét egyik, másikat a' másik nyelv követi hívebben; melly szokást a' Szókötés tudománynak szükség el határozni. — A' Szók' helyes egyeztetéséből, 's el helyheztetéséből egy-

gyes, és többes beszéllések, 's level irások (Narrationes, Dialogi, epistolae) szerkeztetnek öszve.

11. §. A' Dialectologia megesmérteti ama különösségeket, mellyek a' szó kimondásban, szó-mozdításokban, vagy a' szó-kötésben azon egy nép részének valamelly tartományban, vagy kerületben tulajdonai. Az illy különösségeknek okai azon népnek részint nagyobb, részint kisebb kiformáltatása, és különböző helyheztetése. Mivel egy messze terjedt Nemzetnek soha se lehet egyenlő kimiveltetése, 's helyheztetése, szükségképpen tartományaik, és helyeiként vannak mindenikének jobban vagy kevesebbé kitünő nyelv különösségei, mellyek azért Provincialismusoknak és Idiotismusoknak is neveztetnek. Legjelesebbek a' Görög nyelv' Dialectusai. Ezeket a' Philologusnak szükség, a' Poétának kell tudni. Lásd Stalders Schweizerisches Idiotikon 2. B. 1812.

12. §. A' Prosodiá és Metrika: a' Szók hangját veszi vizsgálóra, 's bizonyos mértékek szerént el határozza. Minden szók t. i. bizonyos időpontig hangzanak; a' mint fogásaik (syllabae) hosszabb vagy rövidebb ideig tartanak a' kimondásban. Azon fogások, mellyek egy ideig tartanak, rövidek; mellyek két annyi ideig tartanak, hosszúak. A' fogásoknak ezen idő mértéke a' körülöttök lévőkhöz képest tetszik ki leginkább; azért a' sorok' utolsó fogása közösen hangzik (est anceps). A' több fogásoknak állapotja, időmértékekhez képest, láb (pes), a' hosszaknak, rövideknek, és közepszerűeknek megjegyzése, kijelentés (Accentus) nevet visel. Mellyek legyenek hosszúak, vagy rövidek? Mellyeket kellessék hosszsan, vagy rövideden kijelenteni? Némelly nyelvek-

ben, mint a' görögben, deákban, 's magyarban a' szók már magokkal hozzák, másokban, mint a' németben, a' szokás szerént határozat-
 tik el; néhány nyelvekben pedig, mint az olaszban, francziában, semmiképp se bizonyos: azért ezekben a' fogások nem méretnek, hanem csak számláltatnak. A' Prosodia (Hangmérték tudomány) azon időmértékeket esmérteti meg, mellyeket követnek a' szók természetök vagy a' szokás szerént. A' Metrika (Versmérték tudomány) szorosán egybe van köttetve a' Prosodiával kivált a' régi nyelvekre nézve. Századok oltá a' régi Hellenosi Költők énekeikben, 's verseikben bizonyos jó hangzatú mértéket (Rhythmus) követtének, a' nélkül, hogy annak regulájit észrevették, 's tudták volna. Ezek idővel munkáikból kifejtettek a' Scholiasták által, kik jeles helyeiket megvilágosították, 's a' Grammatikusok által, kik a' nyelvök' reguláit rendbe szedték; 's különösen is elő terjesztettek némelly Tudósoktól: ilyen volt Aristoxenus, és Heliodorus, 's a' t. Az elsőknék sovány észrevetelei résznyire fenn maradtak ugyan, de az utolsóké el veszték. A' későbbi Tudósok igyekeztek egyre azon jó hangzat' mértékét tudományi lábra állítani, de minden törekedéseik sikeretlenek lettek; a' csupa példabeli tapasztalásokból tudományos épületet nem alkothatván. 'S csak a' legújabb időkorban emeltetett a' jó hangzat mérték tudományi rangra. E' titkot Bentley Richárd, híres Angol Kritikus, vette szem hegyre először (l. Metra Terentiana Terentius' kiadatásában Zeune által). Utánna Brunk és Reiz is jelesen vizsgálódtak a' Metrika eránt; de mindazáltal Bentley maradott útmutató; kinek intéseit felfogván az elmés Hermann Gottfried, a' Kritika Philosophia törvén-

neyei szerént, a' Rhythmusnak conceptusából fejtegeté ki ezen regulákat, 's a' Metrikának alkotója lön 1796-dik eszt. ben (l. De metris Poëtarum Graec. et Rom. Lips. 1797. Commentatio de metr. Pindari 1798. Handbuch der Metrik. Leip. 1799. Elementa doctrinae metricae 2. edit. Lips. 1816). Fő kitételei ezek: a' Rhythmus olly egymás után következése az idő osztályoknak, mellyek mint ok és okozat kölcsönösen egymáshoz képest el vannak határozva. Minden változás' kezdetének szabad oka, felemeltetés (Hebung, Arsis), 's az önként való csapás (ictus); ennek következése leszállítás (Senkung, Thesis); azon idő osztály, melly a' változás kezdetének okát megelőzi, 's az előtattussal egyez a' muzsikában (Előjárat, Anakrusis) egy végtelen leszállítás' részecskéje. A' Thesisnek és Anakrusisnak, mint el határozottnak, általjában egyenlő mértékűnek kell maradni; az Arsisnak, mint szabad oknak, mértéke nagyobb is lehet ugyan, de nem kisebb; az Ictus önkénye szerént mértékét hosszabbíthatja is rövidebbítheti is. Mint minden nyelvnek, úgy minden szónak is van Rhythmus; két vagy több szókból sor; egy vagy több sorokból vers; egy vagy több versekből egész Periodus kerekedik ki. 'S így a' Rhythmus is szóbeli, sorvers- és periodusbeli. A' szóbeli Rhythmus különböző ugyan a' versbelitől, de egyik a' másikat el nem ronthatja: ezért 1) ott végbe kell szakadni a' szóbeli Rhythmusnak, vagy szónak is, hol a' sornak vége szakad a' versben: ez Caesura, szakadat nevet visel. 2) A' szófogások mértékinek a' vers mértékihez szabva kell Jenni; az az: az Arsisal hosszúltni, az Ictus-sal változni, a' Thesis-sel állandóul maradni, a' végen pedig a' hosszú sor után rövid, a' rövid

után hosszú fogásnak kell következni. 3) Ott ne huzattassék meg a' fogás, hol a' Rhythmus rövid idejű, 's ott el ne rövidíttessék, hol hosszú. Ezeknek fundamentoma a' jó hangzat, melly másképp fenn nem tartathatik; 's a' Rhythmus Rhythmus is volna nem is. Ezen Metrikai törvényeket Tudós Hermann Gottfried a' régi Poéták példáiból bőven megvilágosította; más Tudósok a' Musikai mérték kívántatására vonták (L. Bernhardi Sprachlehre II. B. von d. Verskunst. Apel Metrik 1. Th. Leip. 1714), némelyek bővebben fejtegették (l. Boeckh Comm. metrici in Pindari carmina. Seidler de versibus Dochmaicis Tragicorum Graec. 1811. Jenaer Allg. Litt. Zeitung 1816.); ide tartoznak Porson és Gatsford tudós Angolok' munkái is. A' Rhythmusokat szükség érteni mind a' Poétának, mind a' Rhetornak, 's az igazi Philologusnak el mulaszthatatlanúl.

13. §. A' Rhetorika a' beszéd' részeinek olly egybekötését, 's el rendeltetését hozza magával, mellynél fogva az ékessen is essék egyetemben mind a' beszéllésben, mind az írásban; azért ékesszóllás' mesterségének is mondatik. Erre csak úgy tehetni szert, ha a' beszédnek mind matériája (tárgya) mind formája (kimondása) e' célra alkalmas; azért az Ékesszóllásnak szükség a' beszédnek mind materiáját mind formáját tekintetbe venni. Mindenek előtt ama fő kitélt kell kigondolni, melly által a' tárgy helyesen, világosan, 's rövideden elő terjesztessék; 's azon fő igazságokat, mellyeken az épül, feltalálni, és számba venni. Ez a' munka feltalálás (Inventio) nevet visel. Reá jeles világ tudomány kívántatik. Mivel a' beszéd csak úgy esik ékessen, ha egy egészet teszen: a' felvett tárgyhoz tartozandó gon-

dolatokat olly helyekre kell tehát rendelni, hogy mind a' beszéd' fő tételéhez, mind részeihez jól illyenek. Ez az el rendelés (Dispositio) dolga. Az illy helyek az ékes szóllás' mesteritől rend-helyeknek (Loci Topici) neveztetnek. Ezek szerént el rendeltetvén a' gondolatok a' beszédet három fő részekre, szakasztják: azok, mellyeket mint készüléteket szükség előre bocsátani, teszik a' kezdetet, vagy Bëvezetést (Exordium), mellyek a' fő kitételt fejtegetik, megvilágosítják, vagy erősítik, a' mi a' beszédben fő dolog: teszik az elő terjesztést (Tractatio) vagy Bizonyitást (Confirmatio). Ez néha két, néha több tekintetekből álló, azért az előterjesztés is szint annyi részekből alkotatik öszve. A' fő tétel' el hitetése, melly a' Beszédnek vég czéllya, a' szívnek (akarata) indítása, 's a' képzelődő Erőnek felgerjesztése által történvén meg, azon gondolatok, mellyek erre alkatmatosok, teszik a' Beszéd bëvejezést (Conclusio). Mind ezek különös elrendeltetést is kívánnak: hogy czikkeleik egymástól fügjenek; az okok egymást támogassák, az ellen ítéleteket nyilván vagy alattomban megczáfolják; 's a' részek egymással arányosak legyenek: azért a' jó el rendelésre kiformált ítélet kívántatik. Az ékes szóllásra nem csak a' gondolatok' kitaláltatása, és el rendeltetése, hanem alkalmas kijelentése is szükséges lévén, és pedig főképpen: a' Gondolatoknak illendő kifejtelése (Enunciatio) teszi az ékes szóllás' harmadik részét. Azzal különböz a' gondolatoknak együgyü (mechanikus) kiejtésétől, hogy erre csak az kívántatik, hogy a' nyelv' regulái szerént világos és tiszta legyen, az ékes kijelentésre ellenben szépség, eleven-ség, bizonyos tömörség, 's jó hangzat is szük-

ség: hogy az értelmet figyelmetessé, az akaratot hajlandóvá, a' képzelődést munkássá teghesse, és ezen állapotjokban mind végig fenn tarthassa. Erre valók főképpen a' beszéd' figurái, vagy is ama fordítások, mellyeknél fogva a' szók különkülön, vagy öszve fogva is nem az ő eredeti, tulajdon, hanem' másolt állapotokban terjesztetnek elő. Ezen figurákat a' régiek szó és dologbeliekre (*Figurae verbales et reales*) osztották, elég alkalmatlanúl: mi időnkben helyesebben osztotta fel azokat Adelung több másokkal egygyütt, ama különböző lelki tehetségekhez képest, mellyeket illetnek. E' szerint az elsők a' figyelmetességet 's emlékezetet élesztik, a' másodikat a' képzelő erőt foglalatoskodtatják; a' harmadikak a' kívánságokat gerjesztik fel; a' negyedikék az elmélkedést, és mély belátást táplálják, ha mérsékelve (mint a' fűszerszámmal az étkekben) élni velők. Az ékes kifejezésre szolgálnak a' Periodusok is, az az: a' tágított, 's bizonyos hosszúságra kiterjesztett, szép egészszé kerekített mondások is. A' mi hosszúságokat illeti: Cicero' ítélete szerint nem volna szabad nekik négy Hexametereknél hosszabbaknak lenni. Mások' véleménye szerint csak olly hosszúknak kellene lenniük, hogy egy lélekzettel könnyen kimondathassanak. Semmi bizonyos mérték alá nem vehetni tehát a' kerek mondások' hosszúságát. Azon kell lenni szükségképpen, hogy az értelmesség a' mondások kiterjesztése által vesztességet ne szenvedjen: tehát se igen hosszú, se bévágásokkal (*incisa*) bővelkedő ne legyen. Az oratori és különös alkalmatosságbeli beszélés hosszabb és több periodusokat el szenved, mint sem a' közönséges. Minden Periodus tulajdonképp két vagy több tagokból álló, meq7

nyire az elő és utól kitétel több vagy kevesebb mondásokból kapcsoltatik öszve. Az értelmeségen, és helyes egybefüggésen kívül a' Periodusoknak fő disze a' különkülönség; hogy ha egyiknek több kitételei voltak, a' másikának kevesebbek legyenek; és az egyeztetés; hogy azoknak részeiből egy egész kerekedjék ki. Az ékes kifejezésre szükséges végre a' Rhetorikai Rhythmus is (Eurithmia, Numerus). Ezen jó hangzat függ: a' hosszú és rövid szóknak egymással felcseréltetésétől, a' kitételek egyarányúságától; a' bévágások' és nyugvó pontok' szerencsés elosztásától; a' beszéd részeinek illendő helyheztesítésétől, 's a' Periodusoknak hangos vagy fontos szókkal bérekesztésétől, e' munkához igen finom ízlés kívántatik. — A' helyes kimondáshoz járul végre a' felmondás (Declamatio) is a' nyilvánvaló beszédekben; melly a' hangnak arányos módosításában, a' tagoknak, 's arczatnak képestleg mozgatásában, és az egész testállásnak alkalmaztatott változtatásában áll, 's Mimika nevet is visel. Erre aesthetikai esméretek szükségesek. A' Rhetorikai regulák eránt olvashatni: Adelung, Fülleborn, Maasz, Pölitz, Schott, 's a' t. munkáit.

14. §. A' Poëtika a' beszédnek olly elrendelésében áll, melly gyönyörködtető tulajdonképpen. Illyen az, melly az érzekiséget (Gefühl) és a' képzeletet (Einbildung) hathatósabbban foglalatoskodtatja. Ámbár az ékes szólás is gyönyörködtető, de ennek mindazáltal csak azon kell lenni, hogy a' tárgyát megfoghatóvá tegye, 's így az értelemmel van dolga végképpen; a' gyönyörködtetés csak annak figyelemre serkentésére szolgál; a' Poëtikának ellenben tárgyát gyönyörködtetővé kell festeni,

's így az érzékiséggel, 's képzelődéssel foglalatosskodik leginkább; az ékes szóllás benne az érzékek' táplálására, 's a' képzelő erőnek élesztésére czéloz. Azért a' Poëtika a' szép és nagy dolgoknak, karaktereknek, érzelmeknek a' természetű másolások, egybehasonlítások, öszvetések 's t. e'f. által való eleven lefestésében, ez el multaknak, és távúllévőknek, mintha most is jelen volnának, előmutatásában; a' részeknek egy egészszé alkotásában, a' szanaszét valóknak helyes rendbe szedésében áll: mellyek ha egyetemben a' magas gondolatok, válogatott kifejezések' szárnyain azon pontra emelkednek, mellyet csak gondolhatni (ideal), lelkesülés (Begeisterung, Enthusiasmus) nevet viselnek. A' Rímek (Reime, Assonantiae, Cadeutiae) és a' vers - mértékek kellettethetik ugyan a' Poësis' műveit (Poëma) kivált az első az új, érzékenyítő (Sentimentalis) neműeket, de hozzá szükségképp nem kívántatnak; rím és mérték nélkül való kiömléseket is alkothat ő (Illyen Abel' halála, 's a' t.) De Rhythmus (jó hangzat mérték) nélkül el nem lehet: bizonyos idő osztályok szerént kerekednie, 's bévégződnie kellett minden Poémának. E' munkához azért jeles aesthetikai ízlés szükséges. A' Poëtika tartománya a' lehetőség egész világa akár való legyen, akár valótlan, 's valamint ez külső és belső: úgy a' Poësis is kétféle; a' külső és belső világ elő terjesztése (Poësis subiectiva et obiectiva). A' belső világhoz a' léleknek három tehetségi tartozván, a' belső Poësis is hol az érzelmek; hol az esméretek, hol a' kívánságok' tartományában alkot főképpen: főképpen mondám: mivel az esméreteket, 's kívánságokat is csak az érzékek által foghatván fel: csak úgy tehetni gyönyörködtetőkké,

ha miátegy éreztetnek : azért az esméretek 's kívánságok' elő terjesztésében is eszköz ugyan az érzékiség, de nem tárgy. A' külső világ ellenben tér, 's időbeliekből álván, annak előterjesztése is ezeket illeti ; 's így a' Poémákat általjában két fő nemekre oszthatni : a' belső állapotnak elő terjesztése lyricum formájú széles értelemben : az érzelmeké lyricum szoros értelemben ; a' kívánságoké lyrico-elegiacum ; az esméreteké lyrico-didacticum. A' külső világ' előterjesztése epicum formájú széles értelemben ; az időbeliek, ha el múltak epicumok szoros értelemben ; ha mint jelenlévők terjesztetnek elő, Drámmák ; a' térbeliek epica leírások. Innét távul se következik, hogy a' Poésisnak ezen eredeti, 's tulajdon formái mindég, 's mindenütt tisztán, és külön forduljanak elő ; a' Tudomány külön, 's el válva tekénti azokat, hogy reguláikat jobban elhatározhassa : nem kívánnya, hogy valóképp is külön és el válva legyenek ; megengedi, hogy illendőképp egybe vegyitessenek : szint olly formán mint a' Természetben, mellynek másolati : ez tudományi tekéntetben bizonyos részekre választatik ugyan, de magában elementomi végtelen elegyedésben szemléltetnek. Mind a' lyrikum, mind az epicum poemának al nemeit, lábait (pedes) hoszzú volna itt el határozni, mellyek a' Poésis Technikájához tartoznak. L. Sulzer Theorie der Dichtkunst 1800. Clodius Entwurf einer System. Poetik 1804. J. P. Richter Vorschule der Aesthetik. n. A. 1814. Engel Anf. ein Th. der Dichtungsarten 1815. 's a' t. Tudom. Gyűjt.

15. §. A' Literatura a' Nemzetek' lelki életének foglalatja általjában. Az a' tudomány és szép mesterségbeli szülemények által fejti ki magát

magát leginkább. Minden nemzetnek van e' tekintetben is ifjú, közép és érett kora. Az ifjú kor közönségesen a' Poétai művekkel virul; a' közép kor tudományos munkákat természet, 's az érett kor szép mesterségi, 's philosophiai gyümölcsökkel diszeskedik. Így fejtődött ki a' Görög Nemzet is. Első szüleményei énekekben, 's versekben állottak (tudunkra Pherecydes írt először kötetlen beszédben), 's a' legdicsebb szép mesterségbeli, 's philosophiai remekkel futotta ki pályáját. Ezen elmébéli természetményekben leggazdagabb lön Görög ország, gazdagabb a' Római világnál is. Csak 400 régi Római irományokat, ellenben 6000-nél több görögöket tudni Wolf tanúsága szerint. Közülök a' jelesebbek, másokat tökéletességökre nézve meghalladók Classikus munkáknak nevezetnek, 's ezeknek esméretében áll a' Philologiai Literatura tulajdonképpen. E' végre szükség a' Philologusnak tudni a' Görög és Római classikus munkák' Szerzőit, időkorát, jobb és pompás kiadásait. Ezek között először legjobbak voltak azok, mellyek a' Francziáktól és Olaszoktól származtak; idővel legérdemesebbek lettek a' Belgáké; mostanában legjobbak a' Németeké. A' kiadások vagy közönségesek, mellyek minden görög és Római Classikusokat magokban foglalják, vagy különösek, mellyek az egyikét, vagy másikat közlik; vagy eredeti nyelven valók, vagy fordítások. En csak a' deák és német jelesebb fordításokra terjedhetek ki; a' görögöket G. a' deákokat D. a' németeket N. a' fordításokat F. a' pompás kiadásokat P. K. jegyekkel fogom megkülönböztetni.

I. A' Görög Classikus Irók' kiadásai egyetemben:

1) Fabricii Bibliotheca graeca edit. Harles. telyes

Tud. Gy. I. Röt. 1823.

- 2) Die Schäfer'sche Ausgabe der griech. Dichter, u. Prosai. bey Tauchnitz. Leipz. kez-
dödött 1809. folytatattik. 3) Editio Bipon-
tina 1780. — folyt.

Különösen kiadatott Classikusok' nevök' betüji
szerént:

- 1) Aeschylos. G. Bothe. D. F. Schütz, Porson.
dü Theil. N. F. Danz, Fähte, Fr. L. Gr.
2. Stollberg.
- 2) Aesop. G. Heusinger, Ernesti. D. F. de Fu-
ria. Schäfer. N. F. Bremer.
- 3) Anakreon. G. van Recnen, Mettaire P. K.
Spaletti P. K. Fischer, Born, Brunck,
Bothe, Möbius. D. F. Gail. N. F. Götz Úz,
Degen, Ramler, Overbeck.
- 4) Apollonius Rhodius G. és D. F. Beck, Brunck.
N. F. Bodmer.
- 5) Appian. G. és D. F. Schweighäuser, Teucher.
N. F. Dillenius.
- 6) Aristophanes. G. Inverniz, és Beck. Brunck,
Schütz. N. F. Welcher, Wolf. D. F. Brunck.
- 7) Aristoteles. G. és D. F. Schneider, Bule.
N. F. Garve, Schlosser, Fülleborn.
- 8) Arrian. G. és D. F. Schmieder. N. F. Timaeus,
Borheck.
- 9) Demosthenes. G. Reiske XII. Köt. N. F.
Reiske, Becker, Jakobs.
- 10) Diodorus Siculus. G. és D. F. Eichstädt,
Wesseling. N. F. Stroth és Kaltwasser.
- 11) Dio Cassius. G. Sturz, Reimarus. N. F.
Penzel, Wagner.
- 12) Dionysius Halicarn. G. D. F. Reiske. N. F.
Benzler.
- 13) Epiktet és Cebes. G. és D. F. Schweighäu-
ser. D. F. Heyne, Bodoni. N. F. Thieme,
Link, Thiele.

- 14) Euklides. G. és D. F. Peyrand Paris. 1815.
Simson London. N. F. Michelsen, Lorenz,
Hanf.
- 15) Euripides. G. Seiler, Hermann. D. F. Mus-
grave, Beck, Porson. N. F. Bothe.
- 16) Herodian. G. és D. F. Irmisch, Wolf, We-
ber. N. F. Cunradi, Feldhahn.
- 17) Herodotos. G. Reiz és Schäfer, Wesseling,
Larchen, Schulz. N. F. Goldhagen, Degen,
Fr. Lange. Mx. Jacobi.
- 18) Hesiodos. G. Lanzi, Lösner. Brunck. Za-
magna P. R. N. F. Schütze. Voss, Hartmann.
- 19) Homeros. G. Wolf. Heyne. D. F. Hager,
Clarke, Porson. Oxfordban; Bodoni és Lam-
berti, Monti Gail. N. F. Voss. Damm,
Stollberg, Kämmerer.
- 20) Longin. G. Pearce. D. F. Morus, Weiske.
N. F. Schlosser.
- 21) Pausanias. G. Clavier, Facius. N. F. Gold-
hagen.
- 22) Pindar. G. és D. F. Böckh, Heyne, Beck.
N. F. Gurlitt, Gedicke, Fähse, Bothe.
- 23) Plato. G. és D. F. Böckh, Buttman, Hein-
dorf és Schleyermacher, Mitscherlich. N.
F. Schleyermacher. Kleüker.
- 24) Plutarch. G. Reiske, Hutten, Wyttenbach.
N. F. Haltwasser.
- 25) Polybius. G. és D. F. Casaubon, Ernesti,
Schweighäuser. N. F. Seybold.
- 26) Sapho. Lásd Anakreon.
- 27) Sophocles. G. és D. F. Beck, Erfurth,
Bothe. D. F. Johson, Brunck. N. F. Stoll-
berg, Solger, Fähse.
- 28) Strabo. G. és D. F. Siebenkees, és Tzschu-
cke. N. F. Penzel.
- 29) Theokrit. G. és D. F. Schäfer. P. H. N. F.
Bindemann.

- 30) Theokrit, Bion és Moschus. G. és D. F. Hermann, Heindorf. N. F. Manso, Voss.
- 31) Theophrast. G. Ast. Fischer, Schneider. N. F. Nast. Rommel.
- 32) Thukydides. G. Gottleber, Bauer és Beck. G. és D. F. Gail. N. F. Heilmann, Mx. Jacobi.
- 33) Tyrtaeus. G. Klotz. N. F. Weisse, Stollberg, Passow.
- 34) Xenophon. G. és D. F. Schneider, Ernesti, Weiszke. D. F. Gail, Morus, Zeune. N. F. Borheck, Goldhagen.

Lásd : Bruncks' *Analecta V. Poëtarum*. Jacobs *Anthologia Graeca*. *Repertoire de Littérature ancienne* Schöll. Paris. *Museum Criticum* Of. Cambridge researches 's a' t.

II. A' Római Classikusok' munkáinak kiadásai egyetemben : 1) Fabricii *Bibliotheca Lat.* Tom. IV. C. Beckii. 2) *Corpus Auctorum Romanorum*. C. Stenhammer, et Palmblat Upsalae. 3) *Auct. Class. editio Bipontina*. 4) Schäfer — *Tauchnitzische Handbib. der Lat. Schriftst.* 1802. Wernsdorf. *Poëtae lat. minores* 10. Vol. 5) *Auct. Classi. ed.* Degen Viennae.

Rülönösen kiadatott Római Classikusok :

- 1) Ammianus Marcellin. D. Ernesti Wagner és Erfurth. N. F. Wagner.
- 2) Apulius. D. Runken. N. F. Rode, v. Lynken.
- 3) Aurelius Victor. D. Gruner, Harles.
- 4) Catullus. D. Muretus, Hand, Döring. N. F. Ramler.
- 5) Caesar (Julius) D. Morus, Oberlin. N. F. Wagner, Hanf.
- 6) Cicero. D. Schütz, Görenz, Rath, Ernesti, Beck. N. F. Jördens, Wieland, Wetzel,

- Kindervater, Garve, Hettinger, Schreiber
(darabonként).
- 7) Curtius Ruf. D. Schmieder, Cunze. N. F. Ostertag.
 - 8) Eutropius. D. Grosse, Tzschucke.
 - 9) Florus. D. Seebode, Fischer. N. F. Bertrand.
 - 10) Gellius. D. Conradi. N. F. v. Wallerstern.
 - 11) Horatius. D. Baxter, Gesner, Zeune, Döring, Fea, Rom. Bodoni P. K. N. F. Jördens, Preisz, Eschenburg, Ramler, Voss, Schmidt, Wieland, Heindorf (darabonként).
 - 12) Justinus. D. Garve, Fischer, Oberlin, Wetzl. N. F. Ostertag.
 - 13) Juvenalis. D. Achaintre, Rupeiti. N. F. Bahrtdt.
 - 14) Livius. D. Stroth és Döring, Ernesti és Schäfer, Ruperti. N. F. Ostertag, Grosse, Wagner és Westphal.
 - 15) Lucanus. D. Angelo d' Elei P. K. Degennél.
 - 16) Lucretius. D. Eichstädt. N. F. Meinecke.
 - 17) Martialis. D. Edit. Bip. D. és N. F. Ramler. N. F. Zimmermann.
 - 18) Nepos (Cornelius) D. Schmieder, Panfler, Bremi, Fischer, Harles. N. F. Berystrassen, Feder.
 - 19) Ovidius Na. D. Picard P. K. Gierig, Fischer, Mitterlich, Burmann P. K. N. F. Gierig.
 - 20) Persius. D. és N. F. Passow. N. F. Meister.
 - 21) Petronius. D. Anton. N. F. Grönninger. Heinse.
 - 22) Phaedrus. D. Gurlitt, Schwabe. N. F. Sattler, Oertel.
 - 23) Plautus. D. Schmieder, Ernesti, Brunck, Bothe. N. F. Danz, Köpke, Lessing, Goldhagen és Milius, Küffner.

- 24) Plinius Secundus Maior: D. Franz. N. F. Grosse.
- 25) Plinius Sec. Jun. D. Gierig, Schafer. N. F. Schmidt, Schafer.
- 26) Pomponius Mela. D. Tzschucke.
- 27) Propertius. D. Bahrth. Kuinöl. D. és N. F. von Strombeck és v. Hnebel.
- 28) Quintilianus. D. Ernesti, Spalding. N. F. Henke.
- 29) Salustius Cr. D. Lange, Teller, Kunhardt. N. F. Schlüter, Abot, Höck. Meiszner.
- 30) Seneca. D. Ruhkopf, Schweighäuser. N. F. Conr. Schmidt, darabonként.
- 31) Silius Italicus. D. Ernesti, Ruperti.
- 32) Statius. D. Hand.
- 33) Suctonius Tr. D. Bremi, Ernesti és Wolf. N. F. Wagner. Ostertag.
- 34) Tacitus. D. Seebode, Werkert, Ruperti, Ernesti és Oberlin. N. F. Schlüter, Renner és Fincke, v. Strombeck; v. Woltmann, Bahrtdt.
- 35) Terentius. D. Zimmermann, Zeune, Reiz; Brunck. N. F. Schmieder, Roos, Kinder-vatter, v. Einsiedel.
- 36) Valerius Flaccus. D. Harles. N. F. Wunderlich.
- 37) Valerius Maximus. D. Happ, Helfrecht. N. F. Westphal.
- 38) Velleius Paterculus. D. Gruner, Ruhkea. N. F. Jakobs.
- 39) Virgilius. D. Heyne, Brunck, Schmieder. N. F. Voss.
- 40) Vitruvius. D. Schneider. Rode. N. F. Rode.
- 41) Scriptores Historiae Aug. VI. D. Schmidt. N. F. Ostertag.
- 42) Scriptores Rei Rusticae: Columella etc. Edit. Bipont. 's a' t. Lásd. Monike's Ge-

schichte der Litt. d. Griech. u. Röm. II. Th. Turmann's Anleitung zur Class. Litt. Gesch. der Griech u. Röm. Leipz. 1815. Eschenburg's Handb. der Class. Litt. VI-te Aufl. Berlin. 1816.

16) §. A' Philologiai Kritika a' régi Irományoknak szerzőit, időkorát, 's igazságát veszi vizsgálóra, 's tulajdon érdemeiket el határozza. Kétféle: fő és al rendű. Az első szoros kérdőre veszi, vallyon azon Szerzők' maradványai e' ? Azon időkorból valók-e ? kiknek tulajdonítottatnak. Csalatkozásból vagy szántszándékkal nem tulajdonítottak e' másoknak ? Ezen esetben a' tévelygést, és szemfényvesztést bizonyosságra hozza. Megvizsgálja azt is, ha egész voltokban, 's épségökben szállottak e' reánk ? Nincsenek e' egész vagy darab részeikben megcsonkítottatva ? Ha megvannak rontatva a' hijánosságot helyre hozni, 's kipótolni igyekszik, minekelőtte az ő grammatikai és tudományi böcsöket el ítélje. Az al rendű Kritika az Irónak kifejezéseit, hajlításait egybetételeit fogja fel, vallyon a' nyelv' reguláival meg egyeznek e'. Ha meg nem egyeznek, vallyon e' hibának nem a' hamis olvasas e' oka ? Ha többféle olvasások fordulnak elő, mellyik legyen az igazi, a' helyesebb el ítéli. E' végre szolgálnak a' Philologusnak a' Logikai, és Historiai tekéntetek ; a' nyelv' belső alkottatása, külső tulajdonságai ; az Iróknak időkora, 's környülállásai ; czéllya, gondolkodásának, 's írásának módja, 's t. e'f. Ha bizonyos regulákhoz szabattott a' vizsgálódás, a' Kritika bizonyos ; ha csak hihető okokon épül : csak hihető (Conjecturalis). A' Philologiai Kritikát nagy tökel-

letességre vitték mi időnkben a' Németek között: Wolf, Heyne, Hermann, 's a' t.

17. §. A' szoros értelemben vett Philologia a' Classikus Iróknak nem csak szavaikat, nyelvjárásaikat fejtegeti, hanem értelmökbe is behat. E' végre a' szóknak tulajdon és másultt megfogattyát, különböző jelentéseit mind magokra, mind az időkorokra nézve el határozza; a' gyökér és eredeti szókat a' származattaktól, és formáltattaktól, a' honnyiakat az idegenektől; a' helyeseket a' helytelenektől; a' jókat a' hibásoktól megkülönbözteti; mellyek legyenek rokon, hasonló, egyenlő vagy ellenkező értelműek, kimutatya; mellyek legyenek határozottabb erejű, nagyobb fontosságú, jó hangzatú mondások, megválogatja. Hogy a' Szerzőnek saját értelmét kinyilatkoztassa, 's egész erejében felfoghassa, szavainak igazi jelentését szemfényre veszi, alkottatásokból, formáltatásokból, öszve köttetésekből, egybe függésekből; az előljáró, következő, 's más hasonló szavak' tekéntetéből, kivált feltett céljából, választott tárgyából, körülállásiból, gondolkodása 's írása módjából, Philosophiai, és religiói vallásából, 's más szokásaiból. Ezek nélkül Philologus tellyes értelemben senki se lehet.

18. §. Illy meszsze terjedtt Tudományhoz tulajdonképp Tudományok' öszveségéhez, több segéd esméretek szükségesek, mellyek e' következők: 1) A' Régi Geographia, mellyet Wolf égi (Uranographia) és historiaira oszt, a' Chorographiával és Topographiával egygyütt. 2) A' Régi Historia, a' Chronologiával és Historiai Kritikával egygyütt. 3) Az Antiquaria; a' régi polgári alkotmányok' szertartások, és szokások' esmértetése. 4) A' Mythologia, az

ősi Istenségek' nemzetségének, történeteinek, 's tiszteltetéseinek tudása. 5) A' Régi napkeleti, Görög és Római Philosophia. 6) A' régi szép mesterségek, és tudományok esmérete. 7) Az Archaeologia; a' fenn maradt régi remek munkáknak, és emlékeknek fundamentomos tudása. 8) A' Nyelv Philosophiája, vagy is azon igazságokban jártosság, mellyek a' nyelv' mivoltából erednek. 9) Az Aesthetika: a' szép és nagy érzés' tudománya: a' régi maradványok vizsgálata, 's megítéltetése végett. Ezek mind annyi eszközök a' Philologia tökéletesülésére, 's ellenben minnyájan ettől fényt 's igazítást nyernek.

19. §. Mostani állapotjára, mellyben diszlik, csak hosszas előkészületek, több századok, 's nemzetek' öszve dolgozásai által emelkedett a' Philologia. Először ugyan a' Régi Classikusok bölcs belátásaik kitanulása, és nemes érzeik felfogása végett olvastattak, 's becsültettek; utóbb csupán nyelvöknek értése, 's tudása végett; később a' hanyatlott tudományok, szép mesterségek, a' kiveszett jó ízlés' élesztésére használtattak. Végre úgy tekintettek, mint a' gondolkodásnak és írásnak remekei; minden tudományoknak és szép mesterségeknek kincstárai; 's kivált a' nemes, szabad érzéseknek, természet esmérésnek kútfejei. Ez rövid rajzolatja a' Philologia történetének. Ezeket méltó, hogy bővebben is fejtegessük, 's ama derék Férfiakat megismerjessük, kik a' régi, közép, új, és mostani időkorban annak termékeny mezéjén hervadhatatlan koszorút kerítettek fejükre.

20. §. A' Görögöknél, Tudós, 's elmés Kreuzer' észrevételei szerint. (Über das Academische Studium des Alterthums, Heidb. 1807)

a' Philológiához való elő készületek már Pisi-
stratusok' idejében kezdődtek , kik Homerus'
munkáit, hogy szorgosan öszveszedték legyen,
tudni való; de az Alexandriai Iskola virágzá-
sával (332. eszt. H. sz. előtt) jött a' Philologia
keletben tulajdonképp; mellytől nevét is vette.
Az Alexandriai Tudósok közt a' Polyhistoria
és Polymathia neméve lön, 's magában foglalá
az egész régiség tudományt, a' Mythológiát,
Grammatikát, Rhetorikát, Metrikát, Literatu-
rát, és Hritikát. Ők voltak jelesen, kik a' gö-
rög Classikus munkákat öszve szedegették, fenn
tartották, és summásan is közlötték. A' görög
nyelv' alkottatásának esmérteit, szó tárait ö
nekik köszönhetjük. Ők kezdték a' maradvá-
nyok' eredeti, igazi léttoket szoros vizsgálóra
vonni; homályos helyeiket megvilágosítani.
Sokak benne örök titokban maradtak volna, ha
tőlök fel nem fedeztettek volna; azok megér-
tésére gazdag gyűjteményeket hagytak magok
után. A' Pisistratusok ideje után, másutt is
szerezettek ugyan Könyvtárok öszve; a' Sop-
histák tettek különféle vizgálatokat, nyomozá-
sokat a' Classikus Irók nyelve 's munkái eránt;
jeles volt e' dologban Aristotelesnek is messze
terjedt tudóssága, és literaturai érdeme; de
mindazáltal csak ugyan Alexandria volt a' Phi-
lologiának tulajdon honnya; itt nyert az leg-
főbb diszt; itt voltak a' régiségnek leggazda-
gabb kincsei egybe szedve; itt gyűltek öszve
annak legjelesebb mivesei. Alexandriával ve-
télkedett Pergamus városa kis Asiában. Ennek
Királyai a' Literaturának legnagyobb kedvel-
lői, 's a' Philologusoknak leghívebb pártfo-
gói voltak; kivált II-dik Attafus, ki H. sz.
előtt 158. eszt. ben halt meg. A' tulajdon Görög
országban Athené városa, 's Rhodus Szigete;

a' nagy Görög országban pedig Syracusa volt, mellyben legtöbb, 's legnevezetesebb Philologusok formálódtak, és éltenek. Scholiasták, Glossariusok, Grammaticusok, és Lexikographusok találtattak görög országban egész XV-ik századig K. sz. után; a' Philológiának gyakoroltatása általjában soha se szűnt meg.

21. §. A' Rómaiakat a' nyelv' tudós kimiveltetésével Mattusi Krates esmérte meg 169-diki eszt. ben K. sz. előtt. A' Philologiai és Grammatikai tanulmányokhoz tartozott Cicero' véleményye szerint a' Poéták' fejtegetése, 's magyarázatja, a' történetek' esmérete, a' szók' megvilágosíttatása, és helyes kiejtése. Ki nem csak a' görög nyelvet és régiséget, hanem a' Rómait is vizsgálóra venni kezdette, volt Terentius Varro; született K. sz. előtt 116. eszt. ben, 's meghalt 27-ben; nagy érdemű Polygraphus és Plyhistorikus lévén. E' munkát folytatták, 's a' Római nyelvet a' görög Grammatikára vonták Lucius Plotius Cicero idejében, M. Perrius Flaccus, Asinius Pollio Augustus Octavianus alatt. Utóbb M. Fabius Quintilianus, és Aulus Gellius valának a' tágos értelemben vett legjelesebb Philogusok. A' Könyvtárok először Rómában zsákmányokból hordattak össze. 'S így a' Római Literatura lassanként mindenben a' görögnek nyomába lépett. K. sz. után ötvenedik esztendőtol fogva több Tudósok kezdték a' Római Classikus Irókat fejtegetni, nevezetesen: Ascanius Pedianus Ciceronak oratióit fogta fel: Donatus Terentiusnak Drámmait, 's m. t. Leghíresebb Római Grammatikusok voltak más Donatus 354. és Priscianus 524. eszt. ben K. sz. után. Minekutánna a' Keresztény hit' fényye a' pogány vakoskodást kitüntette: egy ideig a' pogány szertartásoknak megvetésével

a' Philologia becse is megcsekkent: utálatosnak, legalább veszedelmesnek látszatván mind az, a' mi pogány világtól való volt; ez által a' Tudományok' kelete is szerfelett meghanyatlott, mellyet még alább szállított a' German népeknek Római birodalomra rohanása. Ez idő korban a' Philologia nem gyarapúlhatott; sok literaturai intézetek, maradványok, és iskolák, nevezetesen azok is, mellyeket a' Császárok a' főbb rendűek' neveltetésére, 's kifermáltatására szerettek, 's mellyekben az Alexandriai Encyclopaediában foglaltatott tudományok tanítattak, lerontattak, vagy el hagyattattak. De a' keresztény Papság el nem lehet a' Philologia nélkül, különösen a' napkeleti, görög és római nyelvek' esmérete nélkül; 's így a' Philologiai és más tudományi esméretek a' Papok tulajdoni lettek; azokat kezeikből ki se bocsátották, szerencsésebb időkre fenn marasztották; legjelesebben gyakorlották a' káptalanokban. Apáturságokban, és monostorokban. Ezekben az úgy nevezett Encyclopaedia folyvást tanítattott, melly hét mesterségekből állott: u. m. a' Musika, Arithmetika, Geometria, Grammatika, Rhetorika, Dialektika, és Astrologia esmértetésiből. Rézi könyvül éltek Capella Martian († 461) és Cassiodorus († 503) munkáival, mellyek még a' Császárok' idejekorából valók voltak. Csak a' hatodik században lettek közönségesekké ezen szerzemények, mellyekben a' tudományi kifermáltatás' maradványai rejteztek; először ugyan Francia országban, utóbb Hiberniában, Skotiában, és Angliában. A' tanítás csupán a' Religió' dolgait tárgyazta. Azért a' római nyelv az értés, és írás miatt esmértetvén meg, tudományi kimiveltetés nélkül szükölködven, nagy változást szenvedett: el

korcsült kimondásokkal, megvesztegetődött, az uralkodó népek' szavaival öszve zavarodott, theologiai kifejezésekkel egybevegyült. Így származtak a' Római nyelvnek külömbféle fajzati, 's az úgy nevezett Szerzetes deákság (Mönchen Latein). A' Görög nyelv pedig mintegy feledékenységre jutott egész napnyugoton. Igen hasznos lön a' Philológiának, 's általjában a' tudományok' élesztésére azon egyházi rend, mellyet szerzett vala Nursiai Benedek (+ 544), követőjit többek között arra is kötelezvé, hogy minden lakhelyeikben tanítsanak, könyveket leírogassanak, 's könyvtárokat szereznének. Azon iskolákban, mellyeket Nagy Hárol Cs. és tudós barátjai állítottak a' VIII-dik században a' Philológiát 's tudományokat ismét közönségesekké kezdték ugyan tenni; de csak a' tizedik században izleltetett meg a' régi Classikusok becse a' számosabb olvastatások, és leíratatások által; ez időtől fogva derült fel a' tudományos kiformáltatás, és tisztább deákság' hajnala. Ez különös érdeme lön először a' Clugny-i, utóbb a' Cistercita, és Chartusianus szerzetnek a' XII-dik században. Hasznos szolgálattot tettek ez időtájban a' Napkeletről szinte napnyugotig el terjedett Arabsok is, kik VII-dik század óta nyelveket kiformálgatván, és szét terjesztvé, a' régi nyelvekre és literatúrára is, kivált a' görögre fényt vetettek. A' XI. és XII. századokban, Olasz országban, hol ez időben állottak fel az Universitások, 's Francia és Angol országokban, a' Classikus Irók' fundamentomos esmérete, 's tanítása által megkülönböztették magokat: a' tudós Gerbert (Sylvester II. P. + 1003), Abbo, Floriacumi Püspök (+ 1004), a' Colonjai Bruno (+ 1011), a' Páviai Lanfrank, 's ennek Tanítványa Aostai

Anselm; Abaelard (+ 1142). Clarevalli Bernard, 's Salisburi János; ezek nem csak tisztább deáksággal kezdettek élni, hanem a' görög nyelvvel is megismerkedtek. A' Theologianak tudományos elő adattatása a' régi Philosophiát, ez meg Plátó, Aristoteles' munkáit megkellettette. De a' tudatlan, 's romlott ízlésű Szerzetesek' hada miatt minden igyekezetök sikeretlen maradt, 's a' XIII. és XIV-diki századokban a' Philologia új veszedelembé jött volna, ha némelly kedvező környülállások által meg nem mentetett volna. A' kereszt hádának napk letre tódulása a' napkeleti nyelveket, régi literaturai és szép mesterségbeli maradványokat jobban megismértette. A' napkeletieknek meghódoltatása, 's térítése, a' Saracenusokkal és Mahumedanusokkal volt közösködés az arabs, zsidó és görög nyelvek' értését szükségessé tette; 's az újjabb idő korra utat nyitott szerencsésen.

22. §. A' Philologiának ujjulása a' XIV-dik században történt. A' Classikus Iróknak kedvező Geniusa legelőször Olasz ország' láthatárán lebegett, 's innen terjedett el egyéb Európai tartományokra idővel. Annak sűgallatit buzgón felfogták Olasz országnak legjelesebb nemzeti Iróji Petrarca és Boccacio; a' régi Classikus munkáknak tanulására vetvén magokat. Ciceróra és Virgiliusra fordíták különös figyelmöket. A' Görög nyelvet és remek műveket a' Török iga alá hódíttatott napkeleti birodalomból kiköltözött Tudósok szerettették meg velek. Azoknak becse által annyira lelkesítettett Boccacio, hogy kész volt a' görög nyelvnek tanulására is, de öregsége miatt benne meszsze nem mehetett. Haza földén, Florentiában, véghez vitte, hogy nem csak Cicero és Virgilius', ha-

nem Homeros, és Plato' nyelve is nyilván taníttatnék. A' deák nyelvnek mestere lőn Ravennai János, Petrarca tanítványa, a' görögé Leontius Pilatus és Chrysolorás Manuel (1397). A' Constantzinápol városának megvétele után több több Görögök gyűlvén Olasz országban, régi nyelvöknek, 's literaturájoknak fundamentos esmértetését mind inkább előmozdították. Minden nagyobb Városokban, azokban is, mellyek Universitás nélkül voltak, régi nyelvek, és literatura Tanítói rendeltettek, kiknek buzgósága halgatójik' lelkeit is megszállotta, 's arra vitte a' dolgot, hogy a' Classikus Irók' egybe gyűjtegetése, 's a' nyelv-mesterek' pártfogása mind a' köztársaságokban mind a' herczegségekben mintegy módivá válnék, Tudós Eichhorn' kifejezése szerint (1400—1450). A' XV-dik század végével annyira el terjedt a' Classikus literatura becse, hogy nem találtatott olly iskola, mellyben nyilván nem taníttatott volna. Petrarca, Boccacio és más nemzeti Irók' példája a' Classikus munkák' egybe gyűjtegetésére is kihatott. E' pontban is vetekeztek egymással az Olasz Herczegek; a' Klastromokban, Apáturságokban rejtezkedett maradványokat napfényre hozták, a' görögöket, és napkeletieket megszerzették, 's köz haszonra bocsátották; nyelv és tudomány mívelő társaságokat állítottak. Florentiában Medici Cosmás nyitá meg először a' Platói Akademiát (1429); Onokája Lőrincz, a' tudományok és szép mesterségek' legdrágább maradványait szedegette öszve, a' legjelesebb Tudósokat ama Musák lakhelyére gyűjtötte. Szint illy buzgó volt ez időben Rómában V-dik Miklós Pápa, Mediolanumban Visconti, Veronában Della Scala (Scaliger), Siciliában Robert Király, Velenczében

Aldus Manutius. Ez szerzett először olly tudós társaságot, melly a' Classikus literatura kimiveltetésével foglalatostokodnék tulajdonképpen Ezen igyekezeteket hathatósan elősegítette a' Könyvnyomtatás' feltaláltatása; eunél fogva a' remek irások jobban el szaporodtak, fejtegetéseik könnyebben közöltettek, 's ama veszedelemtől, mellynek addig kivoltak tétetve, megmentettek. Ennyi öszve dolgozások által állott a' Philologia valóságos tudományi lábura; a' régi Classikus Iróknak tanúsága nem lön csupán az egyházi Személyeknek, és néhány magányos Tudósoknak sajátja; hanem mindennek köz birtoka; 's felélesztetvén, a' tiszta deákságban, mindennemű Kritikában, 's a' szép érzés' terjesztésében nyilatkoztatta ki jötevé erejét. A' megnevezett tudós Philologusokhoz tartoznak ez idő közből ezek is még: Brunius Leonard (+ 1444). Bracciolini Poggius (+ 1459), Valla Lőrincz (+ 1457) Perollo Miklós, Philolophus Ferencz, Pompon Laetus, Ficinus Marsilius (+ 1490), Policiano Angel 's a' t. — A' Philologia szeretete Olasz országból először is Franciaországba hatott: már XV-dik században találni Philologia Mestereket Párisban görög és Olasz nemzetekből; olvasni francia nyelvre fordított Classikusokat. Angliába a' XV-dik Századnak végével terjedett el némelly Olasz Tudósok által; innén Belgiumba és Német birodalomba, a' felső tartományokba ugyan Belgiumból, az alsókba néhány Olasz országban tanult Tudósok által; ilyenek voltak: Agricola Rudolf (+ 1485), Celtes C. (+ 1508), és Reuchlin János; az első mint Kempfi Tamás' nevendeke, második mint tudós philologiai társaságnak szerzője, harmadik mint Zsidó Philologiának felélesztője nevezetes. Tagadhatatlan,

lan hogy a' XVI-dik század' elején kiűtött Reformatio is előmozdította a' Philologia keletét; a' hit' igazsági eránt támadott vetekedések mindenik felekezetű Tudósokat a' Classicus és szent nyelvek fundamentomosbb esméretére kénstették. A' Philologia gyarapúlása a' deák nyelv' tisztítását, a' tudományok' virágzását előmozdította: ezekben leginkább megkülönböztette magát Verulami Baco Ferencz híres Angol Tudós. Született Londonban 1561. † 1626-ban. Munkái kiadattak ugyan ott 1765. öt K. 4-o.

23. §. A' tizenhatodik század óta a' Philologia Olasz országban megcsökkent; a' Poëtikai 's Rhetorikai mesterségeket, 's ezekre vezető segéd tudományokat gyakorolták leginkább; egy időtől fogva pedig csupán a' régiségekkel, 's szép mesterségekkel foglalatoskodnak főképpen. Különös érdeműek voltak ezek: Alarnanni Luigi, Albergati, Alsieri, Algarotti, Aretino, Ariosto, Bontivoglio, Casti, Cesarotti, Dante, Federici, Fortinguerra, Goldoni, Gozzi, Guarini, Machiavelli, Maffei, Metastasio, Monti, Nani, Ortis, Politianus, Pusci, Sannazaro, Tasso Torquato, Tassoni, Zeno Aposroto. Különös hírt nevet érdemelt magának legújabbban Maio Angelo. — Legnagyobb philologiai dicsőségre emelkedtek a' Belgák: a' régi nyelvek' Etymológiáját, Grammatikáját, al és felrendű Kritikáját kimivelték, utóbb a' Philológiát a' tudományokra, kivált a' törvény-tudásra fordították. Mintegy Zászlót emelt közöttök Boterdami Erasmus, ki nem csak a' deák és görög nyelvek' kimiveltetésében szerencsésen fáradozott, hanem az egész Német ország' culturájára is nagy befolyással volt. Őtet követték Hugo de Groot

Grotius), ki az Exegetikában remek példát mutatott, a' Philológiát és Theológiát szorosán egybe szövetkeztette. Utóbb: Justus Lipsius, Jonghe (Junius) Andr., Gruter, Heinsius Dániel, és Miklós; a' két Gronove, két Burmann, Perizonius, Bos Lamb. Havercamb Siegeb. Drachenborch, Hemsterhuis Tiber, Weselin, Lennep, Hoogesen, Valkenaer, Ruhken, Wittenbach Dani. és más többek. Ők voltak egy ideig a' Classikusok kiadásiban legfőbb mesterek. A' napkeleti Philológiát előmozdították: Erpen, Leiden, Reland Hadr. és az el felejthetetlen Schultens Albert (élt 1686—1750)'s a' t. — Az Angoloknak philológiai érdemeit kitüntették XVII. Század óta: Ereech Tamás, Barnes, Hudson Ján., Baxter, Clarke, Gattacker Tam., Gale Tam., Taylor Ján., Daves Richh., Wakefield, Wood Rob., Pearce Zach., Middleton, Potter, Head, Warton, Musgrave, Thyrrwhitt, Jon, Toup, és többiek felett a' tulajdon indulatú Bentley Richh. A' napkeleti Philologia által halhatatlanokká lettek: Selden, Lightfoot, Walton, Clarke Sam., Pearson, Castelli, Lowth, Kennikot; az empyrika Grammatikát általjában, 's az újjabb nyelvek' esméretit, földi világunk' minden részeire el terjedvén, meghaladhatatlan tetőre emelték. A' régi Philologia miveltezésében egy időtől fogva hátra maradtak. — A' Francziák közt a' XVI. és XVII. századokban a' Philológiának számos felszenteltt Papjai és baráti voltak: Illyenek: Budaeus Wilh. (1467—1540); Cujacius Jak., Brissonius; utóbb: Gotfred Dionys. 's m. t. A' Classikus Philologusok közzé tartoznak: Lambin, Muretus, a' két tudós könyv-nyomtató Stephanus (Etienne) Robert és Henrik; Scaliger Julius C. (della

Scala), 's ennek fia Scaliger Justus Jós., ki temérdek nagy olvasottsággal, régi tudományok' esméretével, 's éles belátással birt egyszer'smind. Turnebus (Tournebeuf) Hadr., Salmasius Claudius (Claud de Saumaise), Vigerius (Vigier), du Fresne, le Fevre (Faber) Montfaucon, legnagyobb Archaeologus 's m. t. A' Francziák használták a' régi Philológiát legszerencsésebben, Characteröknek hijánitása nélkül, nemzeti Literaturájok' kimiveltetésében (u. m. a' Tragédiákban). Utóbb a' Philológiát kevesebbé üzték; csak némelleyek érdemelnek neveztetést: u. m. Corray la Rochette, Brissonade; némelleyek éppen kikeltek a' régi Klassikusok ellen: mint Perrault, Hardouin de la Motte; de a' napkeleti Philológiát igen felfogták a' XVII. Században: Bochart, d' Herbelot, le Jay, la Croze, Houbigant, 's mások; mi időnkben e' pontban leghiresebbekké lettek: de Sacy Sylvester, 's Langlós Laj. Máté. Nyelvöknek el terjedtére, 's könnyű gondolkodásokra nézve a' deák, 's más élő nyelveket kevesé tanúllják. — Ezekhez képest a' Spanyolok, Portugallok, 's Lengyelek kevés Philologiai Mestereket mutathatnak elő; annyival többek a' későbbben kezdett, 's legtöbbre ment Németek, kik a' Philológiát tökéletes tudományi rangra emelték. A' XVI-dik században különös hírt és nevet érdemlettek: Camerarius Joach. a' görög literaturának előterjesztője; Faber (Schmidt) Bas. tudós Lexikographus; Graevius (Grewé) Ján. György, nagy Antiquarius. A' XVII. Században, melly kevesebbé kedvezett a' Philológiának: a' tudós Barth Gáspár, Freinsheim, Wellen, Cellar Christ. A' XVIII. században: Hüsther Ludolf, Budaeus Fer., Fabricius J. A., Lange, Frisch, Hederik; azon szá-

zad' közepétől fogva: Geszner Ján. Máté; ez volt a' fundamentomos, 's jobb ízű Philológiának Szerzője, mellynek zsengejével az magán álló tudománnyá kezdett kifejtőzni a' Németek közt; 's Winkellmann, Herder, Lessing, nagy három Férfiaknak elmés hozzá látása a' régiségeknek, és ezek újonnan Olasz országban felfedezett kincseinek okos használtatása által olly nagyra vitetett, hogy már tökéletességének tetős tetején állani látszatnék. E' dicső munkában részt vettek ezek is: Erneszti, Reiske, Heisinger, Duker, Wesseling, Trendelenburg, Fischer, Reiz, Brunck; 's még a' XIX-diki Században is virágzó Philologusok: Heyne, Wolf, Beck, Schneider, Harles, Matthiä, Buttman, Schütz, Schweighäuser, Hermann, Heindorf, Böckh Jak., Creuzer, Schleiermacher, Voss, 's több mások. A' napkeleti Philologia, jelesen a' Zsidó 's rokon nyelvek' literaturája, 's Grammatikája sokat nyert XVI. században Buxtorf, XVII-ben. Glass, Pfeifer, a' XVIII. és XIX-ben Danz, Cocceji, Michaëlis, Dathe, Hetzel, Schnurren, Tychsen, Eichhorn, Paulus, von Hammer, Jahn, Gesenius, Mayer, Küstemaker 's más többek által. A' Hermeneuticát kimívelték Melanchtou 's Beza idejétől fogva: Jablonszky, Hermann, von der Hardt, Reineccius, Simon: a' XVIII-ban: Semler, Ernesti, Morus, Koppe, Ilgen, Griesbach, Matthaei, Stoor, Nösselt, Knapp, Paulus, 's a' két Rosenmüller, de Wette, Jahn, Deresen. Van Es, Küstemaker, 's a' t.

24. §. Ezekkel nem mérkezhettek ugyan a' Magyarok, de a' Philologia tágos mezejét paragon éppen nem hagyták. Ennek legvirágzóbb időkora volt Corvinus Mátyás' országglása, mellyet Schier, Wallaszky, 's Horváth István

Tudósaink eléggé megvilágosítottak. Ehez járult a' reformatiót követő időkor: sok tudós vizsgálódásokra, 's régiség' fejtegetésire adott az okot. Kik Philologiai érdemeikkel a' Külföldre is kihatottak tudtomra, ezek nevezetesebbek: Janus Pannonius (Cesinge Ján), Pécsi Püspök, *) Molnár Albert, Sylvester (Erdőssy) János, a' Bél Mátyás, Szászky, Párispápai Ferencz, Úri Daniel, Makó Pál, Molnár János, Pray István, Horányi Elek, Révay Miklós, Beregszázi Pál, 's Alber János. Ezeknek munkáit olvashatni a' Széchényi Nemzeti Museum' Könyvtárának lajstromaiban. Én ugyan nem vagyok a' Classikus munkák' fordításinak barátja, 's kívánnám, hogy kiki azokat eredetiségökben olvashatná, 's értené: a' patak olly tiszta nem lehet, mint az ő forrása; 's a' fordítások által a' római és görög nyelvekkel élés hova tovább fogyatkozik, mint a' Németek 's Francziák állapota bizonyítja. Vannak azonban több Classikusoknak magyarázatjai is, mellyek a' XVIII-diki Tudományos Gyűjtemény II-dik kötetében megéréntettek; azokhoz járult újonnan Columelláé T. Fabián József, Petroniusé T. Somogyi Daniel, Horatiusé Édes Gergel által, Sajnálhatni többnyire, hogy a' Philologia nálunk olly el hagyatott állapotban van, hogy annak tellyes képzetivel se' bírnak tanuló ifjaink. Ezt iskolai rendszerünk' hijánossága okozza főképpen, mellynél fogva az a' Grammatika, emberi tanulmányok (Studia humaniora) 's a' Classikusok' fejtegetése nevezeti alatt úgy szét van szaggatva, hogy lehetetlen azt egy tudományi tekintet alatt felfogniok. A' Philologia

*) De nem Dr. Schuster.

hijánosságát az is szerzi nálunk, hogy a' deák nyelv mellett a' görögnek tanulása igen el mulasztatik, holott ennek haszna hasonlíthatatlan a' jó izlés, 's tudományi kiformáltatás' elterjesztésére. A' néhány Classikusoknak Budán és Debreczenben kiadattatások által se nyert sokat honnyi Philológiánk: mivel idegen kidolgoztatások szerint jelentek meg. Nem csuda azért, ha nemzeti Culturánk olly lassú lépésekkel halladhat elő, 's nemű némű egy oldalasnyi kiformáltatást (német-szerüt) vesz magára. Literaturánkban is igen kitünő a' franczia, 's német kény; kevesebbé a' görög, 's napkeleti genius. Minekutánna legdicseretesebb eddig élt Literatoraink: Molnár János, Szabó Dávid, Rajnis József, Révay Miklós, Péczely József 's a' t. derék régi Philologusok' voltak egyszer'smind, vajha a' mostaniak is, nagy érdemű Virág Benedek' példája szerint, a' régi Philológiát szint úgy gyakorolnák mint az újabbat! Vajha az újjonnan tanítással megbizott T. Szerzetes rendek a' Philologiai tárgyban is érdemesekké tennék magokat mint Hazánkban, mint egész Európában; támasztván Montfauconokat, Herhelottokat, 's a' t. Vajha T. T. Schedius Lajos Úr' érdemes Hazánkfia, ki a' fő Philológiának mestere a' Pesti Universitásban, egy derék kézi könyvel megajándékozná Hazánkat!! Vajha ezen csekély kép vonásimat valaki kifesténé mesteri kezével!!!

6.

Gróf Széki Teleki László Életírása.

Fortes creantur fortibus et bonis!

Est in juvenis, est in equis, patrum

Virtus: neque imbellem feroces

Progenerant aquilae columbam.

Hor. Car. Libr. IV. Car. IV.

Valamint a' lelketlen teremtések külömb külömbféle fajainak vagynak bizonyos állandó testi tulajdonságai: úgy származnak által az emberekben is az Atyák erköltsei a' fjakra, 's azoknak Maradékaira; ezt mondhatjuk a' legbizonyosabb igazsággal a' már most szélesen el ágazott, de mindenkor több mint egy ágában virágzó Gróf Teleki familiáról. — Jól tudom én, hogy a' kaján irigység, önön meztelenségét fedezni akarván, a' legszebb, legtisztább, legszentebb tselekedetekre is, a' véték, a' bűn árnyékát igyekezik vonni; jól tudom én, melly kéméltlenül 's igazságtalanul ítéltetik meg némellyek által a' Nagy Teleki Mihály 's általa a' Teleki Familia; de a' hidegebb vérű 's azért igazságosabb történet vizsgáló, Nevét azon ditső Férjfiak sorába helyhezteti, a' kik Hazánk tsendesebb, nyugodalmasabb, törvényesebb 's ez által boldogabb állapotját vissza szerezni igyekeztek, 's így Nemzetünk valóságos Jóltévjé válának.

Hijában támaszkodna valaki a' köz vélekedésre: — a' közvélekedés Biró ugyan, — de csak azon tárgyakban, mellyek az ő tehetségén túl nem esnek; — 's azért főképen a' nagy, a' rendkívül való emberek megítélésében egyáltalában hijános és igazságtalan, mivel annyi lelki tehetsége nintsen, hogy a' megistenesültekhez felemelkedhessék 's gondolkodásait, tselekedeteiket megfoghassa, hanem a' mindennapi törpék mértékével méri őket, 's így a' legszentebb tselekedetben, a' legtisztább magát feláldozó hazafiúságban is, ön haszon keresést és fennhéjázást talál. — Ellenben azon dühös Patriotákat, a' kik vagy éretlen hír 's név vadászástól, vagy tehetetlen Uralkodásra vágyástól, vagy gondatlan hazafiúságtól ösztönöztetve, a' Hazát a' végső el- és kipsztlulás feneketlen örvényének szélére hozták — igaz Hazafiaknak hirteli. —

Én az igaz Hazafitól azt kívánom, hogy érett és józan eszű legyen, — hogy semmiféle indulat által el ne ragadtassék, — hogy minden önhaszon keresés nélkül a' Nemzet, vagy is a' Haza, vagy még leginkább az emberiség igaz javát mozdítsa elő 's abban se ditsérés, se gyalázás, se jutalom, se büntetés, se pártfogás, se üldöztetés, sem pedig akármiféle Nemzeti előszeretetek 's előítéletek által meg ne tántoríttassék. Az olyan tsendesen, éretten munkálódik; de éppen azért bizonyosan és nyomosan: — 's ilyen volt a' Nagy Teleki Mihály, a' kit Szobyeszki János Lengyel Királlyal váltott titkos Leveleiből, Pater Dunottal első Leopold Császár Ügyviselőjével való alkudozásaiából, 's első Leopold Csá-

szár Assecuratiójából sokkal jobban esmerhettem meg, mint mások. — Ő a' maga idejében egyik volt a' legnagyobb Férjsiak közzül, jó Hazafi, mélyen belátó Politicus, vitéz katoná, hív Férj, jó Atya, tiszta Barát, betsületes ember — méltó Levelező Társa 's Barátja Szobjeszki Jánosnak. — Ő tiszta minden önhaszon kereséstől, „tsak Hazájáért 's Vallásáért égett. — Ő anyai áldozatokért mellyeket a' Tsata mezején történt halálával megpetsételt, — tsak azt nyerte, hogy a' Római Sz. Birodalom Grófjai közzé iktatott *).

*) Nem lévén itt szélom a' Nagy Teleki Mihályról bővebben szólni, tsak azon sorokat írom ki, mellyek néhai R. Sz. Birodalombéli Gróf Méltóságos Szeki Teleki József Úr Sirhalma nevű könyvben, melly Pesten Trattner János Tamás betűivel 1819. jött ki, a' 11-ik laptól a' 13-ig állanak. „A' Nagy Teleki Mihály, Teleki Janosnak Bornemiszsza Annától született fia, az a' férfiú volt a' maga idejében, kinek viselt dolgai többek és nevezetesebbek, hogy sem ilyen színű irasotkőbe szoríthatatnának: mert a' ki az ő fényes polgári pályáját illendőleg ele akarná adni, annak, Erdélynek az ő idejébéli Historiáját merőben lelkellene írni. Született vala ez a' nagy ember Magyar Országban Bihar Vármegyében Nagy Váradon, ngveltetett a' Rákótziai Udvarában 's mihelyt ember-kort ért, az utolsó Rákótzai György Fejedelemtől Testörzök Kapitányává tétetett; ennek halála után pedig első Apafi Mihály Fejedelem Udvarába jöven, kevés idő alatt nagy elmebéli tehetségeivel, a' köz jót előmozdítani tudó böltsességével olyan tekintetet szerzett magának hogy a' Fejedelem a' Haza fontosabb dolgaiban, az ő tanácsa nélkül semmitsem tselekedett. Egy volt ő azon Férjsiak közzül, kik Erdélynek akkori criticus állapotját által látták, political hasznát igazpontból nézték és a' legnagyobb böltsességgel munkálodták. Néki köszönheti nagy mértékben a' maradék, hogy kitsiny Hazánk, midőn political függetlenséget fenn nem tarthatta, és vagy a' Fényes Porta, vagy az Austriai Uralkodó Ház oltalma alá magát adni kentelenítette; az utolsóknak olly Egyezés mellett lépett szárnyai alá, mellynel fogva a' három egyesült Nemzet, ditső Ösciről

Az ő ditső nyomdokit, Maradékai is, mint fényes Virtusainak örökösei szakadatla-

ra maradt Jussait, szent Törvényeit, politicai és polgári szabadságát megtartotta. Az ő meszsze látott és az ekkori Uralkodók titkos intézeteibe is behatott esze mentette meg Erdélyt a' barbarus Török jármától 's véghöz vitte, hogy az Austriai Ház bölts igazgatása alatt, az Európai miveltebb Nemzetek közösülésében mind e' mai napig részesülhetünk.

Befolyt pedig Teleki Mihály Erdély politicai dolgaiba mint első Apafi Mihály Fejedelem Belső titkos Tanácsossza; az Erdélyi minden Hadaknak Fő Vezére; Huszt és Kővár Várainak, Csik, Gyergyó, Kászon, Sepsi, Kezdi és Orbai Székeknek Fő Kapitánya; Fejér, Torda és Máramaros Vármegyéknek Fő Ispánnya; minden Királyi Dézmáknak Harmintzadoknak Fő Arendátora; és végre meghalván első Apafi Mihály, mint Erdélynek kinevezett Gubernatora. Emérte és betsülte az ő nagy talentomait a' bölts Leopold Császár, és Belső Titkos Tanácsossai közé számlálta 's 1635-ben magát 's mind két ágon következő Maradékait Romai Sz. Birodalombéli Grófi Rangra emelte. Úgy viselte pedig ő fényes hivatalajt hogy tulajdon Háza 's Familiája boldogítása, a' Haza köz Javának legarányosabb tészásától 's előmozdításától el nem tántorította. Úgy állott Erdélynek akkori politicai Zűrzsavarai között, mintegy valóságos Bölts, a' ki a' rövid látású sokaság változó vélekedéseit számba sem véve, az irigység rágalmozásain felyül emelkedve, minden fontos lépéseiben az okosságtól, hűségtől, betsülettől, és annak a' Hazának szeretetétől vezéreltetett, mellyért 1690-dikben Törtsváránál, a' Hazánk tsendességét felháborítani szándékozott Tököli Imre, és az őtet pártfogott Törökök ellen való ütközetben végre életét is letette.

Illyen érdemekkel tette magát Teleki Mihály a' Hazára nézve halhatatlanná; nem valami tsapodár hízelkedés tebát, hanem virtusai adták nekie a' Nagy nevet 's éppen azért tsak rágalmozhatja, de el nem veheti azt tőle az irigység.

Hogy ha pedig köz hivatalain kívül magános házi kerületében tekintjük is Teleki Mihályt, arra nézve is a' ritka és rendkívül való Férfiak közzé kell őtet számlalnunk, kit mint egy Jákob Patriarchát, úgy látszik, hogy a' Gondviselés arra választott vala, hogy egy fénylő Fa-

núl követték, 's mindnyájan a' Hazának, 's a' Tudományoknak szentelték életüket, a' kiknek ditső sorába a' mi el felejtethetlen 's elége nem siratható Római Szent Birodalombéli Gróf Széki Teleki Lászlónak, míg élt a' Tsászári Királyi Felső arany Kultsos Hiv, Tek. Nemes Somogy Vármegye Fő Ispáni Hivatala Helytartója, a' Nagy Méltóságú Hétszemélyi Törvényszék Birája, a' Helvétziai Vallást követő Dunamelyéki Kerület Egyházi Fő Curatora, és a' Magyar nyelv előmozdítására tett Marczibányi Hagyományát el intéző Küldöttség Elölülője a' legméltóbb érdemmel tartozik, melyet a' Boldogútnak élete 's ezen Mottoja is:

milliának atya, fundálója, és annálfogva is, Századokon keresziül a' Hazának boldogítója legyen. Melly annyival különösebb; mivel a' Házas életre nézve tett elsőbb lépései éppen szerentsétlenek voltak. Torma Julianna ugyan is, kit legelsőben feleségül választott 's el is mát-kásított vala, még az egybekelés előtt a' halál által el ragadtatott. Pekri Sofia a' Pekrovitzai Pekri Ferentz Leánya, kivel házas életre is lépett, rövid és csak hat hónapokig tartatott együtt való élete után özvegyi gyászba öltöztette. Hanem ezen két keserű változás után, mintha éppen a' próbára tett nagy Lélek szenvedései megelégettek volna, egy olyan házas Társat nyert Teleki Mihály Kőrös Tartsai Vér Judithban Toldi Miklós Özvegyében, a' ki vele minden előbbi bánatait el felejtette, midőn hat Fiú és két Leány magzatokkal megörvendeztette, 's azok által ötet a' már most nagy élőfa módjára szélesen el ágazott virágzó Teleki Familiának áldott emlekezerü Attyává tette. Nékie köszönheti a' Nemzet mind azokat a' nagy és szép Lelkü Teleki Fiaikat, Leányokat, kik a' tizenhetedik század utolsó felétől fogva mostanig a' két Magyar Hazát ékesítették, 's mind a' Polgári, mind a' Katonai Renden az emberi Társaság javára számosan befolytanak".

„Vive Deo, Patriae et Litteris” bizonyít. Született a' Boldogúlt Szent Mihály hava 8-kán 1764-ben Neograd Vármegyének Szirák nevű Helységében. Szüléi voltak az 1796-ik Esztendő Szent Mihály hava 1-ső napján meg holt Gróf Széki Teleki József *) a' Császári Királyi Felség Arany Kultsos hiva, valóságos titkos Tanácsosa, Tekintetes Nemes Ugotsa Vármegye Fő Ispánja a' Szent Korona valóságos Öre, és a' Dunamelyéki Helvetziai Vallást tartó Kerület egyházi Fő Curatora, idősbb Széki Gróf Teleki Lászlónak valóságos titkos és Erdélyi Kormányzéki Tanácsosnak, és Gróf Rádai Ráday Eszthernek a' Magyar Tudományosságban esmeretes Gróf Ráday Gedeon Testvérenek fija, és Királyfalvi Róth Johanna, Királyfalvi Róth Tamásnak és Felső Vattai Vattay Borbálának egyetlenegy Leánya.

Négy fiú és három Leány Testvérek között csak négyen értek ember kort u. m. Johanna, Bárány Tóth Prónai Prónay Sándor hitvese, László az Istenben boldogúlt, István, és József, de a' sors úgy hozta magával, hogy ezen kedves három Testvéreit is Szüléivel együtt el kellett temetnie.

Első gyermek korát Nagy Szüléinek Királyfalvi Róth Tamás és Felső Vattai Vattay Borbálának házában töltötte, kik benne, mint egyetlenegy leányok első fiú magzatjában, valóságos fiakat tekintvén, és a'

*) Ennek Biographiáját maga boldogúlt Teleki Lászlónk írta le, a' mint alább látni fogjuk.

történet által megtagadott ezen örömeiket Unokájokban egészen fellelvén, ötet a' legtisztább Szüléi indulattal szerették, a' legkényesebb gondossággal nevelték.

Gyenge életének negyedik évét el érvén, és elmebeli tehetségei kifejtődésének szép ideje el érkezhvén, a' gondos Atya ötet magához vette, 's tulajdon felvigyázása alatt különböző privát Tanítók által kívánt a' jó reménységű gyermek szép előmenetelinek jó eránnyt adni, és belöle magához hasonló közhaznú Férjfiat nevelni.

Látván mindazáltal hogy a' Tudományok széles kiterjedésében valamelly Ifiat bévezetni egy embernek majd lehetetlen, Fiját a' mi felejtethetlen Teleki Lászlónkat 13 Esztendő korában a' Vásárhelyi Reformatum Collegiumba adta, hol maga is hivatalánál fogva, mint a' Tek. Erdélyi Királyi Tábla Assessora lakván, további nevelését könnyebben igazgathatta. Itt a' Tudós Professor Fogarasy különös felvigyázása alatt a' Philosophiai, Mathematicai, Historiai és Természeti Tudományokban beavattatott, és a' Tudományokhoz késöbben is mindég mutatott szeretetét főként az említett érdemes Professor fáradozatlan igyekezetének, mindennapi társaságának köszönhetette, és azért ötet mindég a' legnagyobb háládatossággal említette.

Két esztendőket itten szép és nagy előmenetellel el töltvén, Atyja újra magához vette; vég kiformaltatását és a' Törvényes Tudományokban való beavatását magának tartván fel. Rendes tanítására terhes hivatalbeli és még ter-

hesebb Familiai foglalatosságai miatt ideje ugyan nem volt, de annyival szorgalmasabb volt ön-tanulásának vezérlésében. Jó és hasznos könyvek olvasására, különböző tudományos tárgyak kidolgozására szorította, az olvasott Könyvekből, midőn foglalatosságai megengedték szorgalmasan kikérdezte, kivonásait és kidolgozásait minden atyai gyengeség nélkül és néha talán igen kérlelhetetlen keménységgel ítélte meg. De ez foganatlan nem volt és még sikeresebb lett midőn Attya Magyar országra végképpen kiköltözvén, érdemes Barátja, a' tudós Cornides Dániel, a' serdülő Ifjú kiformáltatásában hathatósabb részt kezdte venni. Illy kemény, de tzeleányos iskolában vévén vég kimiveltetését, nem tsuda ha Pesten Juratusnak lett felesküvése előtt közönséges megvizsgáltatást mindeneknek megelégedésére, érdemes Szüléinek pedig különös gyönyörűségére állotta ki. De még nagyobb volt a' haszon, melly abból jöendő egész életére háramlott. Emlékeztető tehetsége nem lévén a' hijában való pusztá hangok tanulásával terhelve, jó előre megtanúlt minden tárgyakról maga erején gondolkozni, gondolatjait rendbe szedni, és akár írásban, akár beszédben elő adni.

Törvényes gyakorlását minекutánna el végezte volna, a' további kiformáltatás után szomjúhozó Ifjú Attyának ditső példájától buzdítatva, ellent álhatatlan vonszódást érzett valamelly Külföldi Universitást meglátogatni, a' miveltebb Világ nevezetesebb tartományait megútni, és így esmérteit, Tudományát öregbiteni. A' tüzes Ifjú fáradhatatlan unszolásainak, nyughatatlan kéréseinek végre engede az

érdemes Atya. Így indúla meg Teleki Lászlónk 4 esztendővel ifjabb Testvérének Istvánnak, és Tudós Mentorának, barátjának Cornidesnek társaságában, félesztendőt töltvén Bétsben, a' Külföldre 1785-ben. A' Göttingai már akkor igen híres Universitást vévén közelebb a' miveltebb Európát távolabb tzeljául másfél esztendőt töltött Göttingában, hol az Universitásban akkor Német országnak legelső Tudósai foglalatoskodtak az Ifúság nevelésében, egy Gatterer, Schlötzer, Meiners, Heyne, Spittler, Foeder, Beckmann, Kästner, Gmelin's több mások. Illy ferfiaknak kezeik alatt, barátságos társaságában, különösen pedig a' bölts, kényes érzésű Foeder, ki az idegen ifiat különösen megkedveltette, majd mindennapi társalkodásában Teleki Lászlónak a' természettől nyert elmebeli tulajdonságai, fainabb érzeményei, tiszta moralitása szépen kifejtötek. Ezért Göttingai lakását, melly egyenesen a' Tudományoknak volt szentelve, és a' tökéletességek után szomjúhozó Ifú minden kívánságának megfelelt, életének legkedvesebb napjai közzé számlálta, és tsak azt fájlalta, hogy Tudós Barátjától Cornidestől tudományos pályájának bévégzése előtt megkelle válnia, gyenge egészségének több változásai nem engedvén meg Külföldön a' további mulatást.

Ezen érdemes Tudós helyett nem annyiba Mentornak, mert erre a' korán megért Ifúnak szüksége nem volt, hanem barátságos úti társnak Riedl Theophil később az Erdélyi Cancellariánál Udvari Secretarius, Göttingába felérkezhvén, a' két Testvér a' Geor-

gia Augustától megvált, Német Országot, Angliát, Hollandiát, Frantzia Országot, és Helvetiát megjárta, és a miveltebb nemzetek között nem csak esméreteit gyarapítván, hanem a' jobb ízlésű társasági étellel közelebbről megismerkedvén, de annak megromlott oldalaitól, kényesen megvesztegetett erköltstelenségétől magát óván, esmeretekkel megterhelve, a' Haza és Király szolgálatjaira el készülve, érzeményeinek eredeti, és a' bő tapasztalás által erősített tisztaságában tért vissza szeretett honjába, érdemes házanépének melegítő karjai közzé 1787-nek végén.

Az Atya nagy reménységű Fijaiban, a' Hazának, a' Vallásnak érdemes Oszlopokat kívánván nevelni, Istvánt belső vonzódása szerint a' katonasághoz adta, de itt ennek ifjú életét egy rossz természetű hidegletés csak hamar kioltotta, Szüléinek és szeretett Battyának örökös szomorúságára. Ezen fijának kora halála után László volt egyetlen egy reménye, és a' sors meg is engedte érne az érdemes Atyának ennek mind házi boldogsága' megállapodását, mind a' Hivatalokban való előmenetelét. G. Teleki László ugyan is Sept. 8-kán 1788 huszon negyedik születése napján Gróf Teleki Máriával, Gróf Teleki Ádámnak, a' Császári Királyi Felső Arany Kultsos hívének, valóságos belső titkos Tanácsosnak, az Erdélyi Kormányzék Tanácsosának, a' Czid lelkes fordítójának és Hadadi B. Vesselényi Máriának minden testi és lelki tulajdonságokkal felruházott idős Leánnyával házasságra lépven, a' házassági élet örömeit kezdé kóstolni, későbbre pedig 1789-
ik

ik Martius 5-kén az Erdélyi Hormányszéknél tiszteletbeli Secretariusnak 1701 Camerariusnak, 1702-ben Februarius 25-kén az Erdélyi Királyi Tábla rendes Assesorának nevezetvén ki; időközben pedig Máramaros Vármegyé által az 1700-ik nevezetes Ország Gyűlésre Követnek, a' Kolosvári Ref. Collegium által pedig Curatornak választatván, talentumát, gondossan gyűjtött esméreteit a' legnagyobb lelkiességgel fordította Hazájának, Királyának és Hazafiainak hasznára.

1706-ban Sz. Mihály hava 1-ső napján a' kérlelhetetlen halál hű karjai között kiragadta sokáig betegeskedő Attyát. Ezen szomorú történet nem csak méltó gyászba borította őtet, hanem jövő sorsára nézve is nagy befolyással volt. Özvegyiségre jutott szelid Annának nem csak terhes házi körülálásainak további folytatására, hanem árvaságban maradt kisebb fija nevelésének bevégzésére is szüksége volt a' férjfiasszegedelemre, ténátra, ki teljesíthette pedig ezt jobban mint fáradhatatlan szorgalmáról, kiterjedt esméreteiről, szép tapasztalásairól, változhatatlan egyenességéről esmert idősbik fija. Ezen körülállás igen gyakran megkívánván Magyarországon jelenlétét, Erdélyi hivatalának folytatását napról napra terhesebbnek tévén, végre arra bírta, hogy erről 1709-ik Május 28-kán lemondjon, és lakását egészen Magyarországra tegye által. Itt mindazáltal nem sokára új bú érte lágyan érző szívét, midőn kedves élete párját 11. esztendeig tartott boldogsága után, mellyet maga így írt le:

- „Bizony a' ki akad illy Feleségre
„Az, buzgó kezeket emelhet az égre;
„Reám nézve valál valóban olly nagy kints,
„Hogy nékem Te hozzád hasonló már egy
sints
„De nem is hihetem, hogy több illy lehetne,
„Melly akár kit, mást illy boldoggá tehetne”.

kevés napokig tartott betegsége után Aprilis 25-kán 1800-ben el vesztette.

Búsította főként mostani állapotját négy árvaságra jutott gyermekeinek tekintete, kik olly gyenge korokban fosztattak meg a' szükséges anyai gondosság kellemeitől. Főként ezt kívánta kipótolni, midőn 1801-ben November 22-kén Szoboszlai Bárány Mészáros Jánosnak, Feldmarschalllieutenantnak, a' Mária Thérézia vitéz rendje Commendatorának, egy Magyar Lovas ezred tulajdonosának, és Gitzei Diószegi Máriának minden asszonyi tökéletességekkel felruházott egyetlen egy leányával új házasságra lépett. Ez nem tsak gyermekeinek nevelésében volt hűséges segédje, hanem a' házassági élet boldogságában is részesítette őtet. Ebhez házasságának 18-dik esztendejében így szólt:

- „Hát te jó Johannám szívem veled tele
„És ha ollykor ollykor bú bánat terhele,
„Tsak reád tekinték, 's el oszlék bánatom.
„Szemem fénye valál, azt bátran mondhatom
„Szerentséssé tettél, mint virtusod száma
„Ki illy Feleségre szert tett boldog
ám a'!

De Magyar Országon, valamint Erdélyben nem elégedett meg tsak a' maga háznépe bol-

dogságán munkálni, fáradhatatlan elméje Királya, Hazája és Hazafiai boldogságát is mindég szeme előtt tartotta. Azért nem kevés illetődéssel vette mind Hit-sorsossainak, mind Fejedelmének különös bizodalját, midőn azok 1802-dik Esztendőben a' Dunamelyéki kerület Világi Fő Curátorának választották, ez pedig 1803 November 5-kén a' Magyar Országai Királyi Tábla Bárójának nevezte ki. Ezen hivatalok, tettek után szomjúhozó elméjének új mezőt nyitottak fel, mellyen tántoríthatatlan igazság szeretete, mély béléltása által fáradhatatlanul munkálódott a' Dunamelyéki Egyházi kerület jobb el rendelésén, az igazságnak minden tekintet nélkül való kiszolgáltatásán. A' Fejedelem megismerte hívségét, nagy érdemét, és bizodaljának új jeleit adta, midőn őtet 1811 eszt. November 6-kán Somogy Vármegye Administratorának, 1819-dik eszt. Junius 18-kán a' Hétszemélyű Fő Törvényszék Birájának nevezte ki.

A' sors mindazáltal munkás életének ezen utolsó részében is új keserőséggel illette: 1812 Aprilis 20-kán Johanna Leány Testvérjétől, 1813 Oct. 12-kén méltán tisztelt annyától 1817. Aprilis 7-kén kedves Ötsétől Jóseftől fosztván meg *).

De sem a' sors tsapásai, sem házi boldogsága, sem terhes hivatalbeli, és súlyos házi foglalatosságai nem gyengíthették benne a' Tudományok

*) A' ki ezen az emberiség nagy kárával időnek előtte elhunyt jeles Ferjiúval közelebbről akar megismerkedni, olvassa a' már feljebb említett Gróf Teleki Jósef sirhalját, és az Erdelyi Muzéum X-ik Füzetjének 78 ik lapján álló tsinos Életirását.

szeretetét. Minden viszontagságaiban ezekben talált vigasztalást, boldogabb állapotjában is ezek adtak művelt elméjének legfőbb eledelt; hivatalbéli és házi munkalkodásaiban kifáradva ezek között keresett nyugodalmat, egész szabad ideje élete fogytáig ezeknek volt szentelve. Szép Könyves Gyűjteményének, melly 24,000 darabnál többet számlál, öszve szerzésében, rendbeszedésében, és fáradhatatlan olvasásában helyeztette legfőbb gyönyörüségét. E' mellett a' tudományoknak hazájában való terjesztése egyyik fő gondja volt, azért Könyvtárából a' legbetsesebb könyveket is a' Tudományokat szerető barátjaival örömet közlötte, a' Nagy Hörösi és Ketskeméti Reformatum Gymnasiumoknak, Könyvtárában találkozó duppletékből egy egy Bibliothekát ajándékozott, és ezeknek gyarapodását esztendőnként elősegítette; a' Debretzeni és Pataki Fő Oskolák Könyvtárának öregbítésére esztendőnként külön külön 60 forintot rendelt. — 1807-ik eszt. ben ezen jutalom kérdést tette fel: Mitsoda intézet szerint lehetne Magyar Országban olly Tudós Társaságot legkönyebben felállítani és leghelyesebben el rendelni, a' melly nem tsak a' Magyar nyelvet és Literaturát gyarapítaná, hanem a' Külföldi tudós dolgoknak megkívántatható esméretit is az Országban a' Nemzet javára el terjesztené".

De nem tsak pénzével, értékével kívánta a' Tudományok terjesztését eszközölni, mások buzdítására maga is megjelent a' sikámló pályán. Bizonyítják ezt több munkáji, mind kötött, mind folyó beszédben!

Ha el is mellözük több apróbb költeményeit, mellyek különböző helyen és alkalommal jelentek meg, és a' mellyek öszve gyűjtetése kívánatos volna, ha nem is említjük két nagyobb versezeteit, mellyek Ipjának és szeretett első Feleségének korahalálára 1790-ben és 1802-ben jelentek meg; ha végre el is hallgatjuk némelly kisebb folyó beszédben írt munkáit: u. m. boldogúlt Attyának életleírását, a' melly Szebenben 1800-ban német nyelven jelent meg, „G. Teleki József Úr képe hűséges sugárait”, mellyel Testvére emlékezetét kívánta 1819-ben fentartani „A' Magyar vers szerzés mesterségéről szóló gondolatait”, mellyek a' Tudományos Gyűjtemény 1819-ik folyamata I-ső Kötetében jelentek meg; ha mondom ezeket el halgatjuk is, említés nélkül nem hagyhatjuk e' két nagyobb munkáját.

A' Magyar nyelv előmozdításáról buzgó esdeklései G. Teleki Lászlónak Pesten 1806.

Über die Einrichtung einer Gelehrten Gesellschaft in Ungarn. Unmassgebliche Meinung des Gr. Ladislaus Teleki.

Melly utólsót tsak a' közhasznúság tekintetéből adott ki Német nyelven.

Ezen nyomtatásban kijött munkáin kívül, több, részszerént el készült, részszerént félben maradt munkái találtattak írásai között, mind kötött, mind folyó beszédben. Így maradt két szélesen kiterjedő, de fájdalom félben maradt Tudományos munkája a' Vallásról és a' Nevelésről, a' harmadik na-

gyobb munkája, élete utolsó esztendeinek szüleménye a' magyar nyelvet illeti, buzgó esdekléseinek folytatásúl szolgál, és annyira el készült, hogy annak megjelenését reménylhetjük. Résziratban lévő Höltsői munkáji közzül, mind kiterjedésére mind izlésére nézve legnevezesebb, „Vallástétel, Hagyomány és Butsúzás”: de ez mind tzeljára, mind kidolgozására nézve tsak a' háznépet illeti, azért napfényt soha sem láthat. Utolsó betegsége előtt kevés napokkal is elő vette lantját, és kedves Barátjának Majláth György Personálisnak halálát kívánta megénekelni. De ezen utolsó munkáját nem fejezheté be. Ezen költeménye ezen sorokkal kezdődik:

„A' magos Czédrusok ha ropogva hulnak
„Akkor az apróbb fák rettegve bámulnak:
„Helyes; mert e' tsapás őket fenyegeti;
„Véd nélkül a' veszély semmivé teheti”.

Nem illenek é ezen sorok Teleki Lászlónkra is?! — A' Tudományoknak illy nagy kedvellője, buzgó előmozdítója szeretett Nádor Ispánunk figyelmét is magára vonta, azért 1817-ben a' Martzibányi Familiának hazai tudományosságunk előmozdítására tett hagyományára ügyelő küldöttség Elölülőjének nevezte ki. Ezen új hivatalát, melly hazafi buzgósággal, melly tántorithatatlan egyenességgel, melly állhatatos önnön maga feláldozásával vitte, ez által tudományos Egünk hirtelen feltisztulását mennyire segítette légyen, se fáradságát, se pénzét nem kémelvén, tudja a' Haza, háládatosan fogja megesmerni a' jövendő maradék.

Illyen volt Teleki Lászlónknak polgári és tudományos pályája, e' mellett mint

fiú, mint férj, mint atya hogy igyekezett minden kötelességeit teljesíteni, melly gondosan óhajtá háza népének boldogságát gyarapítani, csak háza népe tehet erről voltaképpen tanúbizonyságot. Itt ált az üdvezült legnagyobb fényjében; ezen részről kellett ötet esmerni, hogy gondolkozása módjának nemességét, tiszta 's szelid érzésének kényességét, minden legkisebb változásaiban gondosan követvén, egész lételéről magunknak egy tökéletes képzetet alkothassunk, melly homályt nem esmerő sugáraival az erköltsi tökéletesség fő ideálját repesgeti szemünk eleibe, és a' mellyben az emberi méltóságot öröm és tisztelet nélkül nem tekinthetjük. Melly gondos tisztelettel segítette öreg tisztos Annját, mind ifjabb fia, nevelésében, mind házi körülállásai el rendelésében; melly lágy indulattal fogta körül mind első, mind második feleségét, a' házi boldogság legszebb virágjait támasztván körülettek; melly nyughatatlan szorgalommal mivelte gyermekeit, kísérte, vezérelte azoknak minden lépéseit, hogy kívánta tanátsa, példája által azoknak szívében minden jónak magvát kifejtegetni; melly kényes aggodással vált el az övétől midön kötelességei vagy ötet magát, vagy ezeket másfelé szállíták; melly nyugott megelégedéssel ült az övéinek eránta tisztelettel de egyszer'smind szeretettel teljes körében, ha terhes napi munkáját bevégezte; melly szorongatás fogta el kényesen érző szívét, ha háza népe valamellyik tagját a' betegség az ágyhoz szegezte, valamelly kedvetlenség érte, vagy csak ettől félhetett, hogy vidúlt tisztos képe, egész létele, midön a' beteg lábadozni kezde, a' kedvetlenség, a' vélt veszedelem el tűnt, mind e' mellett, melly tántorithatatlan,

melly nyugalmas tűrő volt, midőn a' sors tsapásaival meglátogatta, érzékeny szívét öszsze zúzván, de a' Vallástól költsönözött erejét meg nem törhetvén; — tsak az érezheti, a' ki Teleki Lászlókat közelebbről esmerete, — úgy tudott szeretni, olly erős volt, mint ő. De a' szív, a' belső érzés ezen kényes szálaít megpengetni a' boldogúlnak ezen tulajdonságait bővebben érinteni nem lehet; mert ezen relatiójiban Teleki Lászlókat érdeme szerint lefesteni, minden etset elégtelen, minden szem gyenge, minden szó erőtlen volna: egy hijános képet nyújtván pedig Olvasóink szeme elejébe, mind az Üdvezültnek boldog emlékezete, mind pedig megszorodott házanépe kényesebb érzései el-
l-n vétenénk.

Ha egész élete méltán felvett Mottója szerint Istenének, Hazájának és Tudományoknak volt szentelve, ha háza népének boldogítását úntalan szeme előtt tartotta, ha ezek felett a' sors tsapásai alatt nyögő ember társainak szelíd ápolgatója, résztvevő vigasztalója volt, ha őket külömbség nélkül tanátsával, értékével segíteni kész volt, (én is majd nem mind azt, a' mi vagyok 's hogy így vagyok, az ő minden jó eránt hajlandó szívének, 's az ő tettetést nem esmertt egyenességének köszönhetem) és így komolyabb kötelességeinek voltaképpen eleget tett; úgy a' társági élet szelidebb kívánságainak is megfelelt. Háza minden jó barátjai, esmerősei, és ötöt felkereső idegenek előtt nyitva volt 's enyelgő kellemetes társalkodása által kedvellést nyert. Sőt annyira emelkedett az ő igazság szeretete, emberisége, 's ön magát megtagadása a' közönségesen feljül, hogy azon esetekben is, midőn ön érzése megsértettnek ta-

lálá magát, minden erejét arra fordította, hogy bosszszankodását el fojthassa és senkit meg ne bántson: de ha csak ugyan hirtelen haragra fakadt, (mert ő is ember vala), egy szempillantásban múlt el indulatja, 's azonnal kész volt nemmes önmagát megtagadásával, bár melly tsekély hibáját is minden úton módon jóvá tenni.

Egy ilyen Férfitől foszta meg a' zordon halál 1821-ikesztendőnek Böjt más Hava 24-ik napján kevés napokig tartott és egy meghülésből eredett súlyos betegsége után hasznos és példás életének 57-ik esztendejében, közhasznú fáradozásainak idő előtt véget vetvén, 's ez által kedves Háza népét, a' Vallást, a' Hazát, de főképpen a' Magyar Literaturát, mellynek minden Mágna s ok biztató példájául szives és lelkes barátja, hetsülője, 's előmozdítója volt, mély gyászba borítá, úgy hogy kétségbe kellene esnünk, ha azzal nem vigasztalhatnók magunkat, hogy az Isteni bölts gondviselés mindenkor támaszt olly ditső Férfiakat, a' kik a' Magyar Literatura ügyét szívekre és lelkekre veszik *).

Cui Pudor, et Justitiae soror,
Incorrnta Fides, nudaque Veritas
Quando ullum inveniet parem? —

Első házasságából voltak 4 gyermekei, mellyek mind életben maradtak: Ádám, Jósef, Sámuel, és Johanna, második házasságából származott 6 gyermekei közül négy gyenge gyermek korában holt meg, és csak kettő maradt életben, László és Augusta.

*) Adott is már Vigasztalót az Isteni Gondviselés 's Nádorunk böltsesége Báró Podmanitky Jósef Ő Excellentiájában.

A' Mindenható, a' ki a' jónak magvát soha sem engedi ki veszni, árasztja bőáldását az ő méltán el keseredett, — és olly hiven szerető Atyára érdemes Magzataira, 's tegye őket Örökösseivé az ő Öseik fényes Hivatalaiknak, úgy valamint azok Virtusainak érdemes Örökössei!!!

Thaisz András.

II. L i t e r a t u r a.

A. H a z a i L i t e r a t u r a.

Az 1822-dik Esztendei Tudományos Gyűjtemény XII. Kötetének Ált-nézése 's Foglalatja, az azokban elő adott tárgyaknak rende szerént:

I-ször É r t e k e z é s e k.

A. Philologia (nyelv-tudomány)

1. Hazafiúi gondolatok a' Magyar nyelv kiterjesztése dolgában, Báró Mednyánszky Alajos által. I-ső Kötet lap 3.
2. Rövid észrevételek a' Tudományos Gyűjteményben eddig elő fordúlt külömbféle tárgyakról. Endrödi János által III-ik Köt. lap 71.
3. A' Magyar nyelvnek minden egyéb nyelvek felett való alkalmas volta. Sebestyén Gábor által. V-ik Köt. lap 50.
4. A' nyugvó j-ről nemzeti nyelvünkben. Beregszászi Nagy Pál által. V-ik Köt. lap 72.
5. A' Literaturának tökéletesüléséről. B. S, által. VII-ik Köt. lap 61.

6. Velekedések. A' Magyar Ejtegetésről és Igékről. D. Cs. J. által. VIII-ik Köt. lap 50.

7. Észrevételek a' Magyar szókötésre. Beregszászi Nagy Pál által XII-ik Köt. lap 55.

B. Philosophia (Észtudomány).

1. A' Tudós Társalkodási körökben. D. G. által II-ik Köt. lap 54.

2. Rövid Jegyzések az Esküvésről. Sípos József által. II-ik Köt. lap 61.

3. Memorizálásról. Török József által. II-ik Köt. lap 73.

4. A' mái erkölcsi megromlottságnak fő okairól. Endrödi János által VII-ik Köt. lap 3.

5. Aristippus Védelme. R. J. által VII-ik Köt. lap 52.

6. A' nyelvnek hármias befolyása az ember emberiségébe, nemzetiségébe és hazafiúsításába. Guzmics Izidor által. VIII-ik Köt. l. 3.

7. Gondolatok némelly állításokról, melyek Professor Krug Filozofiai Munkájában tállatnak. Fábritzzy Sámuel által. VIII-ik Köt. lap 61.

8. Az Isten mindenhatóságának szembe tűnő nyomai a' Természetben. Kováts Sámuel által. X-ik Köt. lap. 56.

9. Próbatétel a' Szülő ok és ész-ok közt lévő különbségről. Balog Sámuel által. X-ik Köt. lap 72.

10. A' Leánykák házi neveléséről. Takáts Éva által. XII-ik Köt. lap 36.

11. A' Horlátos ellenkező Mondásokról. Lentsés Antal által. XII-ik Köt. lap 88.

C. Historia (Történet Tudomány).

1. Pécs Szabad Király Városnak rövid leírása. Jankó János által. I-ső Köt. lap 38.

2. Feleletek a' Tudományos Gyűjtemény' 1821. esztendei IV-ik Kötetének 118-ik lapján álló kérdésekre. Tuboly László által. II-ik Köt. lap 3.

3. A' Nyír Bátori Ref. Templomról, az abban lévő Báthori Gábor Fejedelem' Márvány képéről és más ottan találtató dolgokról. Buday Ésaías által. II-ik Köt. lap 47.

4. Horváth Ádám élete. — I. H. G. — által II-ik Kötet lap 69.

5. A' Magyar Országi Patikákról. Csaplovits János által. II-ik Köt. lap 19.

6. A' Városoknak kezdetéről és mostani elrendeltetések' eredetéről L. J. által. III-ik Köt. lap 3.

7. Etnographiai Értekezés Magyar Országról. Csaplovits János által. III-ik Köt. lap 37. IV-ik Kötet lap 3. VI-ik Köt. lap 79. VII-ik Köt. lap 45.

8. Fő Hertzeg Ferdinánd Magyar Huszár Ezred Történetei. Tanáts által. V-ik Köt. lap 3.

9. Értekezések Somogyról. N. Apáti Kis Sámuel által. V-ik Köt. lap 35.

10. Turócz Szent Mihályi Turoczi Némzettség. Gyurikovits György által. V-ik Köt. lap 53.

11. Berzevitz Gergely élet írása. V-ik Köt. lap 63.

12. A' Magyarokról, 's Törökökről. Kováts Sámuel által. VI-ik Köt. lap 3.

13. Detrekő Vára. Báró Mednyánszky Alajos által. VII-ik Köt. lap 34.

14. Régi Magyar Eleinknek egy része, nem neveztetett-é Párthusoknak. Szudi István által. VIII-ik Köt. lap 36.

15. Eszék viszontagságairól. H— által. IX-ik Köt. lap 3.

16. Némelly észrevételek Zápolya János Magyar Királyról. Velentzey János által. IX-ik Höt. lap 21.

17. A' dagadó forrás. Bihar Vármegyében. Vásárhelyi János által. IX-ik Höt. lap 85.

18. Tháles Életének rövid leírása. Szent Györgyi Gellért által. IX-ik Höt. lap 89.

19. Csongrád Vármegye bővebb esmértetésének további folytatáss. Ü— által. X-ik Höt. lap 3.

20. Zrinyi Miklósnak a' Vadkan által történt szerentsétlen haláláról. M. J. J. által. X-ik Höt. lap 12.

21. Franklin Beniamin élete. Moldoványi József által X-ik Höt. lap 30.

22. Szarvas Városáról. Hellebranth János által. XI-ik Höt. lap 3.

23. Krumpér és Czukor termesztés, és Selyem tenyésztetés nyomdoka Magyar Országban. J*** által. XI-ik Höt. lap 75.

24. Egy Tekintet Baranyára. Bayer által. XII-ik Höt. lap 3.

25. Vöröskő Vára. B. Mednyánszky Alajos által. XII-ik Höt. lap 66.

D. Jurisprudentia (Törvény tudomány).

A' Tudományok ezen szakaszából csak ezen kérdés vagon felállítva: szabad-e az adósnak a' törvényes feljegyzés (Intabulatio) után, jószágait másnak el adni? X-ik Höt. lap 119.

E. Medica (Orvos tudomány).

1. Az állati Magnességnek négy historiáji. Doctor Getse Dániel által. VI-ik Höt. lap 57.

F. Természet és Művész tudomány.

1. A' Méhekről és a' Mézről. Obernyif László által. X-ik Hötet lap 18.

2. A' folyó homoknak eredetéről, veszedelmességéről 's el fojtásáról. Molnár Ferentz által. X-ik Köt. lap 70.

3. A' hegyek fekvéséről és azoknak egymással való egyben köttetéséről. Péterfy László által. XII-ik Köt. lap 45.

4. A' Martzali Gazdaság rövid leírása. XII-ik Köt. lap 70.

G. Mathesis (Mennyiség tudomány) a' Hadi tudománnyal együtt.

1. Μετρολογικον. Mérő Tzirkalom. Raisz Károly által. III-ik Köt. lap 66.

2. Hydraulikai Értekezések. Gáty által. V-ik Köt. lap 85.

3. A' lehetetlen Gyökerekről. Györi Sándor által. IX-ik Köt. lap 46.

H. A' Szépművek tudománya.

1. A' Muzsikának mai állapotjáról, 's abbeli izlésről, Párisban. Spech János által. IV-ik Köt. lap 50.

2. Előadása a' Bétsi Képző mivész Akadémiába bévett tanítás módjának. B. P. által. IX-ik Köt. lap 59.

3. Hazafiúi figyelmeztetés Magyar Nemzeti Játékszinünkre. Prepelitzay Sámuel által. XI-ik Köt. lap 36.

II. L i t e r a t u r a .

A. Hazai Literatura.

A' Literaturának ezen Szakasza alatt megismertettek, és megvizsgáltattak e' következő Könyvek:

1. Kémény Simon, Eredeti hazai Dráma két Felvonásban, Barátság és Nagylel-

küség Eredeti Dráma. Irta Kisfaludi Kisfaludi Károly. Pesten Trattner János Tamás betűivel 1820 lap 61 nagy nyoltzad rétbén. T. J. által II-ik Röt. lap 88.

2. Lingva Universalis, communi omnium Nationum usui accomodata per Andream Réthy, in Regia Academia Jaurinensi Lingvae Graecae Professorem, Archidioecesis Strigoniensis Presbyterum — Viennae Typis Antonii Straus 1821 8-adrét lap 144. Thaisz András által. II-ik Röt. lap 99

3. A' Magyar Tudósokhoz. I. Faludi Ferencz' s több más Magyar Költök' Munkáinak kiadásáról. II. A' Nemzeti Nyelvről 's Poézisről, és a' máj Nyelvrontók' (?) törekedéseiről. Irta Bacsányi János Pesten (sic), Nemes Trattner János' Tamás betűjivel 's költséggével 1821 Szerényi Vilmos (Ál-név) által. III-ik Röt. I. 91.

4. Völständige Beschreibung der königl. Freystadt Pest in Ungern von Franz Schams, der k. k. Landvirthschafts Gesellschaft in Wien wirkliches (m) dann der patriotisch oekonomischen Gesellschaft in Prag, und der kai. russischen Freyen ökonomischen Gesellschaft in St. Petersburg correspondirendes (nn) Mitglied (e) — Mit einer Kupfertafel. Pest 1821. Hartlebens Verlag. — XVIII. és 500 lap 12 rétbén (az ára 5 for. 30 xr. V. Cz.) Tótfalusy Károly által. IV-ik Röt. lap 64.

5. Honnyi (Honnyi) Törvény. Öszve szedegette Ettre Karchai Georch Illés. Tekintetes Zagrább Vármegyének (Vármegyének) és Nemes Vajka Széknek Táblabirája. Felesküdt Ügyész és volt Királyi Oktató. (Most Bácskevi Uradalmi Praefectus, és Fiscális) Po'sonyban Belnay György Aloys' betü(j)ivel 1804-1809. — I. Könyv. LII. és 260. II. Könyv. I. Röt. XXXIV.

és 514. — II. Köt. XV. és 375. III. Könyv. X. és 281 lap 8-adrétben. V-ik Köt. lap 97.

6. Mosis Rézy, in III. Collegio Reform. Sáros Patakiensi Physices et Chemiae Professoris, et Incl. Comit. Ungvariensis Tab. Jud. Assessoris, Opuscula Poetica. Accedunt Orationes quaedam. — Sáros Patakon. 1822 lap 126. 8-rétben. Kazinczy Ferentz által. VI-ik Köt. I. 93.

7. Bevezetés a' Diplomaticába (,) vagy is az Oklevél esméret Tudományába (,) T. T. Schwartner Márton Úr után; némelly változtatásokkal 's hasznos bővítésekkel Magyar nyelven kiadott Perger János, Bihar Vármegyei Fi's a' Tekéntetes Királyi Táblánál hites Ügyvéd. I. Rész az előszón és Ajánló Levelen kívül 102. II. Rész 182. III. Rész 280. 1. nyoltzadrét, hat rézre metszet Táblával. Petrőzai Trattner János Tamás betűivel 's költségével. 1821. Thaisz által. VII-ik Köt. lap 85.

8. Illustrissimo ac Reverendissimo Domino Josepho Vurum Episcopo L. R. M. Varadinensi, occasione solennis installationis, Mense Junio 1822. Regia Scientiarum Academia M. Varadinensis Vate Joanne Nep. Plath ibidem Juris Professore p. o. M. Varad. Typis Joannis Tichy. VIII-ik Köt. lap 95.

9. Praecipuum atque fundamentalem in Newtoniana motuum Planetariorum theoria errorem pluribus demonstrat argumentis Georgius Juranits. Pesthini Typis Joannis Thomae Trattner. 1810. Sebestyén Gábor által IX-ik Köt. I. 97.

10. A' legszükségesebb Tudományoknak Veleje, a' Szép Tudományokat kedvellőknek számokra. Funke Német Originalissából magyarosított és némely Czikkelyeiben megbővített 's magyarázott Bachich József által (Nemes Soprony Vármegye Eskütje Sopronyban).

Há-

Három Réz (Kő) táblákkal (metszéssel) Posonyban, Weber Simon Péter és Fijának betű(j)ivel. 1821. 8-adrét. XII. 331 l. Előfizetési ára 3. boltbeli 4 for. V. Cz. Motto: Durum, sed levius fit patientia, quid quid corrigere est nefas. Horatius. Edvi Illyés Pál által. X-ik Köt. lap 101.

11. Auróra Hazai Almanach 1823. — Kiadá Kisfaludy Károly (Második év) XXVII. és 348 lap tizenhatodrétben. Thaisz által. XI-ik Köt. lap 92.

12. Szarvas Várossáról értekezett ugyan azon Város Százados Ünnepei alkalmatosságára Hellebranth János Hites Ügyész, és Jegyző. 1822. Esztendőben. Nov. 3-kán. Pesten nyomtatott Petrózai Trattner János Tamás betűivel. A' hajdani Szarvas Vára Erösségének rajzolatjával, és egy Genealogiai táblával. Agoston János által. XII-ik Köt. lap 95:

B. Külföldi Literatura.

A' Külföldi Literaturának szakasza alatt közöltettek, megesmértettek, és megvizsgáltattak:

1. A' Francia National Institutum által kiosztott Jutalom tételek, az 1821-diki 2-ik Aprilisi ülésben. B. P. által. 1-ső Köt. lap. 105.
2. Olasz Literatura. B. P. által, 1-ső Köt. lap. 112. —
3. Kivonások két Külföldi Értekezésekből, 's némelly tudományos Romai levelekből; melyek Nemzetünket, 's literaturánkat érdeklik, Beregszászy Pál által 11-ik Köt. lap. 102.
4. Tudományos Egyvelegek. B. P. által III-ik Köt. lap. 95.
5. Werner Ferentz Úr'. Der Comet in seiner Natur- und Welt Historischen Bedeutung nevű Értekezésének rövidre vont foglalata némelly észre vételekkel. Írta Horváth

- Ádám : halála után közre bocsájtja barátja Cseresznyés Sándor. IV-ik Köt. lap. 81.
6. Kivonás ezen Munkából: „Archiv für Geographie Historie, Staats- und Kriegskunst.“ 2-ik esztendei folyamata, Dec. Kötet. 1811. Edvi Illyés Pál által. V-ik Köt. lap. 108.
 7. Tudományos Egyvelegek. B. P. által. VI-ik Köt. lap. 100.
 8. 1.) Feljegyzések azon ötvennégy politikai's Tudományos Ujságoknak, mellyek 1821. az Austriai Birodalom Határai között külömbféle nyelveken megjelentek, és Bétsben olvastathattak: VII-ik Köt. lap. 99.
 9. 2.) Feljegyzések azon Értekezéseknek, mellyek magyar Országot illetik, hazafiaktól irattak, és e' következő czimű folyó írásokban taláttak; VII-ik Köt. lap. 100.
 10. 3.) Feljegyzések a' Tudományok, Gazdaság- és Mivészségek azon Társaságainak, mellyek az Austriai Császári Birodalomban fönn állanak. Edvi Illyés Pál által. VII-ik Köt. lap. 101.
 11. Feljegyzések azon Értekezéseknek és Tudósításoknak, mellyek vagy Magyar Tudósoktól irattattak, vagy legalább Hazánkat illetik és Tudós André Urnak Hesperus czimű encyclopaedicus folyó írásában 1819-ik esztendőnek Julius — December hónapjaiban taláttak. Közlötte Rummy K. Gy. VIII-ik Köt. lap. 101.
 12. 1. Némelly Külföldi folyó Írások itéleteik a' Tudományos Gyűjteményről. IX-ik Köt. lap. 114. XII-ik Köt. lap. 104. —
 13. 2. T. Nagy Pál Prof. Úr' munkájának a' Göttingai Jelentésekbe iktatott meg-bírálása. Prepelitzay által. IX-ik Köt. lap. 117. —

14. Feljegyzése a' Hesperus XXVI. kötetébe iktatott Magyar Tudósok által készült, vagy legalább Magyar Országot illető Értekezéseknek és Tudósításoknak. (Prágában Temp-skynél 1820. esztendőben) 4. Rummy K. Gy. által. X-ik Köt. lap. 115. —
15. A' Régi Classicusok ujjabb kiadása Würtembergben. Thaisz András által. XI-ik Köt. lap. 105.
16. 2. A' „Neues Wochenblatt des Landw. Vereins in Baiern 1-ter Jahrgang. 4-tes Heft 1821. München,“ nevű folyó írásból vett rövid tudósítás. M. F. által. XI-ik Köt. lap 108. —
17. Hazánkfia T. T. Genersich János Bécsi Professor Úr munkájának a' Jénai közönséges Literatura' Ujságába iktatott megbírálása Közlötte Rummy Károly. XII-ik Köt. lap. 105

III. Tudománybeli Jelentések.

Ezen Szakasznak tziel szerint való gyarapításában, melly Megezáfolásokat 's Igazításokat, Eredeti Okleveleknek kivonásait, Jutalomteteleket, Jutalmaztatásokat, Találmányokat, Intézeteket, Elöléptetéseket, 's Megtiszteltetéseket, kihalt Tudósok és Írók emlékezeteket, Régiségeket, Jelességeket, Ujkönyveket 's t. e' f. foglal magába, fáradoztak több Tudós Hazafiak, különösen pedig közöltettek az Olvasókkal 45 eredeti Okleveleknek kivonásai, 86 Petrózai Trattner János Tamásnál és 53. más Könyvnyomatóknál készült Könyvek, mellyek közzül: 68. Magyar. 53. Déák. 11. Német. 2 Tót. 2. Görög. 1. Frantzia nyelven irattak.

Az 1821-dik Esztendőben a' kiadó, a' ki ezen Intézet tökéletesítésére és bővítésére fáradságát és költségét szentelni mindenkor kész

a' Tudományos Gyűjteményt, a' szép Literatura több Barátinak kérésére Szép Literatúrai Ajándékkal meg bővítette 's azt most is folytatja, melly az Esztendő végével beköttetvén, magában 12. ivből álló tsinos 's olvasásra méltó Szép Literatúrai Gyűjteményt teszen.

Azon T. T. Uraknak 's Aszszonyoknak, a' kik a' Tudományos Gyűjtemény előmozdításában hazai buzgóságtól vezérreltetvén részt vettek, 's azt betses munkájik által gyarapították, neveik betű rendszerént háláadatosságunknak jeléül ezennel közöltetnek az Olvasó közönséggel:

Ágoston János. Antal Mihály. Bajza József. Balajthi József. Balkai Pál. Balog. (Almás) Pál. Bitnitz Lajos. Bosányi (Nagy Bosányi) András. Bachik Kristof József. Batsányi János. Balog Sámuel. Budai Ésaías. Bene Károly. Bayer. Csaplovits János. Czövek István. Csutak János. Dézsi Péter. Döbrönte Gábor. Desseffy (Gróf Cserneki és Tarkewi) József. Dulházy Mihály. Endrödy János. Ertsei József. Fábrizsi Sámuel. Fejér György. Farnek Dávid. Ferentzy Lajos. Gorové László. Guzmits Izidor. Gyurikovits György. Getse Dániel. Gáspári Ferentz. Gáty. Györi Sándor. Gebhardt Ferentz. Gáspárik Kazimér. Horváth József. Holétzy Mihály. Hornich József. Hoblik Mártony. Hellenbranth János. Horváth Ádám. Horváth (Székes - Fehérvári) István. Horváth István Földmérő. Horváth Endre. Illyés (Edvi) Pál. Jankovits (Vadasi) Miklós. Jankó János. Kovatsooszky Sámuel. Kánya Pál. Kis Áron. Kováts Sámuel. Kazintzy Ferentz. Kis (Nagy-Ápáti) Sámuel. Kis János Superintendens. Lentsés Antal. Munkátsi János. Mednyánszky (Báró) Alajos. Molnár Ferentz. Méhes Sámuel. Moldoványi József. Mispál Gergely. Miller Ferdinand Jakab. Makári György. Nagy István. Nagy (Pe-

retsényi) László. Nagy (Beregszászi) Pál. Obernyik László. Patrubán János. Péterfi László. Prepelitzay Sámuel. Perger János. Pap József. Rátz József. All-Esperest. Rozgonyi József. Rumi Károly. Rotkreff Ferentz. Raisz Károly. Szudi István. Szentgyörgyi Gellért. Szüts József. Spech János. Szentmiklosy (Primótzy) Alois. Szetsödi János. Szászi József. Szántó József. Szeder Fábian. Sötér Ferentz. Schedel Ferentz. Török József. Tuboly (Tubolyszegi) László. Teleki (Gróf Szeki) Sámuel. Tanárky Kapitány. Teleki (Gróf Szeki) József. Thaisz András. Tótfalusi Károly. Trattner (Petrózzai) János Tamás. Thewrewek (Ponori) József. Takáts Éva. Velentzei János. Veress István. Vásárhelyi János, Varga István.

Azon feljegyzett 102 T. T. Íróknak 's azoknak is a' kiknek neveiket sajnálva meg nem tudhattuk, ezzel jelentyük háládatos köszönetünket. A' Nemessek ön magokban találják legszébb jutalmokat, de ösztönül szolgálhat a' Haza szeretete, Felséges Urunk 's Császári Királyi Házának pártfogása 's azon tisztességes vélekedés, mellyel a' Külföld tudományos kifejtődésünk eránt viseltetik, 's mellynek Tudományos Gyűjteméjnyünkben több példajit adtuk: — most kifáradozni vagy tsak lankadozni is annyit tenne, mint a' köz-szent ügyet elárulni: 's akkor a' képzett Európa szemei előtt megérdemelnök azon gyalázatos szemrehányást, hogy a' mi minden igyekezetünk szalma tűz, a' melly a' mint hirtelen meggyulad, olly hirtelen el is alszik.

Thaisz András,
Redactor.

B. Külföldi Literatura.

Mährchen der Magyaren, bearbeitet, und herausgegeben von Georg von Gaal. Wien, 1822. Druck, und Verlag von J. B. Wallishausser. X. 454 lap 8-adrétben.

Valamint minden nemzetnek általjában, úgy a' nemzet minden osztályainak különösen bizonyos saját, tulajdon, kirekesztő poézisok vagy on, melly azoknak szellemét, érzését, életét, 's gondolkodása' módját, egy szóval egész szivbélyegét elevenen kinyomja. — Ezen szempontból véve, a' magyar poézis is több felé oszlik, mellynek némelley ágaival ismerkedni még csak imént kezdünk. — E' jelenvaló mesék' gyűjteménye a' magyar köznép' el beszéllő poézisának körébe tartozik; de éppen ez oknál fogva óhajtotta volna a' Rec. hogy a' Szerző munkájának inkább illy czímet adott volna: *Volksmährchen der Magyaren* melly tartalmát hívebben festi vala. A' feljebb mondotakból önként következik: hogy a' köznépek is szintúgy vagy on a' maga saját költői hájvilága, hol az élet' terheit feledve vagy a' kifakadás' pontjára hágott érzeményeit ömledezeti; vagy pedig az édes csalatás' ringató karnjain tündér álmokra szenderedik. 'S mennél közelebb vannak az ezen osztályba tartozó személyek a' természethez, poeziájok annál több érdeklő vonásait tartja meg a' művészségek' ezen köz Szülő anyjának, 's örök utólérhetetlen példányának. Ezekből könnyen érthetni, milly vonszó erővel, 's kellemmel kelljen birniok az efféle költeményeknek, 's milly vesztesség volna azokat végképen el enyészni hagyni. Hálát érdemel ennél fogva Kulcsár István Úr, hogy több köznépi énekeket, 's danákat Hasznos **M**ulatságaiba beiktatván, azokat a' fele-

dékenység' örvényéből kimenteni igyekszik; de nem kisebb hálával tartozunk e' jelenvaló Munka' Tudós Szerzőjének is, ki költségeit, 's több esztendei fáradozásait nem kimélvén, a' köznép' szájában élő meséket szorgalmasan feljegyezgete, 's azokat a' költés' ezen neméhez illő könnyű egyszerű stylbe öntve nem csak a' Hazával, hanem a' Külfölddel is megismertetni kívánta. — A' mi ezen meséknek belső alkatjokat, 's a' bennök uralkodó szellemet illeti: egy kettőt kivéven, mellyekben epigrammai élesség rejtezik, megtetszik mindegyiken a' Magyar szíu, festi mindegyik a' magyar pór' lelke' járását. Első tekintettel azonban különösnek látszik, hogy minekutánna a' magyar regék többnyire szomorú tartalmúak, 's gyászos kifejlésök a' szívet a' legérzékenyebb fájdalommal szaggatja; ezen apologokban ellenben azon borongó gyénnek (géniusznak) legkisebb nyoma sem mutatkozik, 's a' történet rendszerént szerencsés kimenetellel koronáztatik meg. De ezen környülállás ezen mesék' eredetiségének hitelességét legkisebb kétségbe sem hozza, mert a' tapasztalás bizonyítja, hogy ez a' község meséjinek szokott tónjok, 's ritka van közöttök, melly örvendeztető befejezéssel ne végződnek. Ezen külömbözésnek oka az lehet, mivel a' regék többnyire valóságos honni történeteken épülnek, mellyek talán éppen azért maradtak emlékezetben, mint hogy siralmas voltak a' keserült szivekbe mély benyomást tevének, innen vagyon hogy ritka vár-omladék találtatik hazánkban, mellyel valamely bús rege öszve köttetve nem volna; a' köznép' meséji ellenben csak egy szabadon járó képzelődés' puszta szüleményei, mellyeket az talán csak azért költe, hogy a' csalatás' édes gyö-

nyörjeivel önnön fájdalmaít megjátszhassa, 's el oltathassa. — Semmi kívánatosabb nem lehetne, mintha honni Költőink Kisfaludy Sándor' dicső nyomdoki után indulva a' külömbféle tájakon fennlévő hagyományokból a' regéket felfogva szív emelő lantjaik által felelevenítenék; noha más részről óhajtáná a' Rec. azt is, hogy Gaal Úr' dicséretes példájának is minél több követőji találkoznának, 's a' magyar köznép költeményeit velünk még bővebben megismertetnék.

Szerényi Vilmos.

III.

Tudománybeli Jelentések.

1.

Megzfafolások és Igazítások.

T. Csaplovits János Úrnak a' Tudományos Gyűjtemény e. f. esztendei II. Hötetjében, a' magyar Országgi Patikákról szöllő Tudósítása nyilván megkért Javitására jegyeztetik, hogy 'Ts. Ns. Sopron Vármegyében nem 6, hanem 7. rendes Patika találkozik; úgymint Sz. K. Sopron Városában 4. Hissmarton Sz. K. Városában 1, Nagymártonban 1, 's Hissmartonba a' Hertzeg Eszterházy földjén 1. Ezen utólszor említett Patika az irgalmas Barátok Klostromában találkozik ugyan, de köz, rendes és jó hírű, 's így vélni, hogy Sopron Vármegye Csaplovits János Úr Patikák Catastruma nem VII. hanem 6 osztályába iktatandó volna.

D. J.

2. I n t é z e t e k.

Az Esztendő kezdetével minden Hazánkfija kedvesen fogja venni egynehány Intézeteknek említését, melyek által a' Tudományok, de főképpen a' Nemzeti Cultura előmozdítatnak. Ennek következtetésében hasznosnak tartottuk mind azt, a' mit e' részből a' Belföld Újságokból meríthettünk Olvasóinkal közölni:

Nagy dicséretére válik a' Catholikus Papságnak, hogy majd minden Püspökség esztendőnként Schematismusokat ad ki, oly helyes felosztással, hogy azok idővel a' historia segedelmei lehetnek, valamint most a' Statistikaik biztos forrásai. Ezen Schematismusoknak szép példája az Esztergomi Érsekségé, melly Esztergomban Beimel Úrnál nyomtatott oly tisztán, 's oly szép betűkkel, hogy azt, mint Typografiai jeles munkát is méltó megemlíteni. A' benne foglalt tárgyakra nézve azt jegyezzük meg, hogy az Érsekséghez tartozó Apáturságok, Praepostságok, ámbár nem az Érsekség kebelében legyenek is, megneveztetnek; 's az Esztergomi és Pozsonyi Káptalanok, 5 Semináriumok után az egész Érseki Megye 8 Archi-Diaconatusok szerint adatik elő, mindenütt a' Plébániákban és Filiálisokban a' Lelkek száma a' külömbféle Vallások neve alatt jegyeztetvén fel. E'hez képest vannak Catholikusok: 741,570; Augustána Vallásuk: 111,749; Helvetika Vallásuk: 6606; Ó-Hitű Görög Vallásuk: 3,549; Zsidók 38,149. Öszveséggel tehát 955,625 Lelkek. Ezen Lajstromban különös megjegyzést érdemel Buda és Pest városának népessége. Mert a' Budai Várban és külső városokban, Ó-Budával együtt találtnak Catholikusok: 30,511; Evangelikusok 531; Reformátusok 251; Görögök 680; Zsidók 3,772; és így az egész népesség tsak 35,745-re menne. — Pesten szintén a' belső és külső városokban találtnak: Catholikusok: 39,495; Evangelikusok: 1417; Reformátusok: 1265; Görögök 969; Zsidók 3,492; — öszveséggel: 46,626; 's így a' két város népessége hihetőképén a' Nemességen, Katonaságon, Tanuló Ifjúságon kívül tenne: 82 Ezer 481 et. De ezen számot mi valóban kevésnek tartjuk, azért ohajtanók, hogy a' politicus Státus által szorosabb számolás tétettnék közönségessé.

A' Sz. Ben edek Szerzetének ez idén kijött Lajstromából látjuk, hogy a' Sz. Mártoni Fő Apáturon,

Tihani és Bakonbéli Apáturokon kívül számlál a' Szerzet 7 felszentelt Papot, 17 Tanító Clericust, 32 Theologust, 24 Philosophust, és 17 Novitiust; összeséggel tehát 180 Tagot, kik közül 142 már a' Szerzetbe beesküdütt. Altaljában ezen Fő Apátúrság 50 Helyeken, rösszerént egyházi Lelkipásztorságot visel, rösszerént Iskolákat tanít. Nevezet szerént ezen Szerzet tanít: Nagy Szombatban, Pozsonyban, Győrött, Komáromban, Esztergomban, Sopronyban, Kőszegen, és Pápán; s a' Tanítók oly szorgalmatosan készítettnek, hogy tőlök nem tsak az Ifjúságnak nevelésére nézve jövendőben nagy hasznokat várhatni; hanem azok közzül sokan most is már a' Magyar Tudományos Égen mint nem legkissebb Csillagok ragyognak.

Az Ájtatos Iskoláknak Szerzetes Rende, mely 1666 eszt. óta fenn van Magyar Országban 's most Fő Tiszt. Bolla Márton, Provincialis Úrnak, bölts Kormányozása alatt virágozik, valamint eddig, úgy most is a' gondviselése alatt lévő számos nevelő, és tanító Intézetekben a' köz várakozásnak tellyesen megfelel, és több Helyeken a' Lelkipásztorságot is az Iskolabeli tanítással egybe kaptsolja. Munkás Tagjainak számára nézve 567-re mégyen, és már tsak ez által is hasznos voltát elégségesen megbizonyítja, 's az idén is azt a' nevezetes megbizonyosodást nyújtja, hogy a' tanítás nem tsak nem emészti meg a' Tanító életét, hanem talán meg is hosszabbítja; így a' múlt esztendő folytában a' 12 megholtak között nyolczan a' 64-ik esztendőt meghaladták, három 70-nél jóval tovább élt, és egy 85-ik esztendejében halt meg. Ezen utolsó volt Tisztelendő P. Bútsy Sándor, a' többi megholtak közül különös tisztelettel való emlitést érdemelnek T. T. Vég Imre, Fidora István, Lengyel Domonkos, Blaho Ignác, Szenczy Elek, és Menyoczky András, mint a' tanításban, és kormányzásban érdemekkel tellyes férfiak.

A' Provincialis assistensei Dani Zsigmond Ketskeméten. Guul János Nyitrán. Hegedüs Alojz és Alber János Pesten. Rakovszky Gergely Privigyén. Strobel György Vátzon. Consultorok T. T. Aigl Glitzér Pesten. Nagy Leopold Vátzon. Decan T. T. Klampfer Jakab Debretzenben, Titoknok T. T. Roth Mihály Pesten. Ezen rend két Theologia Oskolat Nyitrán és Szentgyörgyön három Philosophiait Kolosváratt, Szegeden és Vátzon, két Convictust Kolosváratt és Tatán, s huszonhét Gym-

nasiumot lát el. Három Novitiatusa vagyon Trencsiny-
be, Ketskemetén és Privigyén.

A' Szombathelyi Lyceumban 1828-ikban elég számo-
san vagynak a' halgatók, úgymint: Philosophusok első
esztendőbeliek 132. — 2-ik eszt. 108.

Pr. Tr.

3. Előlépések és Megtiszteltetések.

A' közelebb múlt Nápolyi háborúban magokat meg-
különböztetett Austriai 's más idegen főbb rangú Tisz-
tek között, kik a' Királyi Szent György della Riunione
katonai érdem arany Keresztjével megjutalmaztattak,
következendő érdemes Hazánklíjai' neveiket is olvassuk
u. m. Nagy Keresztes Vitéz: Generális Báró Rétsei;
közép Keresztes Vitéz: Obester Báró Hrabowszky Já-
nos, a' General Stábtól; kisebb Keresztes Vitézek:
Oberst-Lieutenant Báró Lakos János a' Generál Stábtól,
a' ki a' Hébében a' kellemes Nápolyi Leveléket írta, és
Tudományos Gyűjteményünkben is esmeretes. Oberstlieu-
tenant Fack József az 5-dik Huszár Regementből, Ka-
pitány Goró Lajos, a' Genie Corpstól, Kapitány Gróf
Hadik Gusztáv, a' 6-ik Huszár Regementből, Kapitány
Gróf Haracsay József az 1-ső könnyű Lovasoktól, a' ki
hasonlóképpen mint Tudós Hazafi Tudományos Gyűjte-
ményünkben esmeretes; Hadnagy Budai a' 10-ik Vadász
Batalionból.

Ezen kívül a' nevezett Obester Báró Hrabowszky
János, ki mint a' Generál Stáb Chéfje, a' hadi opera-
tiót bölcsen és vitézül igazgatta, nem különben Inge-
nieur Kapitány és Adjutáns Goró Lajos, ki az Antro-
duckói avántgárdánál 70 legénnyel a' Ferentz Károly
Nemes Magyar Regementjéből Martz. 9-kén 1821. éjt-
szakának idején egy az Ország útját el záró kemény
ágyus Sántzot megvívott, Ő Cs. Kir. Felségétől, egy a'
Fő Hadi Vezérhez intézett 's azután az egész Monar-
chiában minden Generál-Commandóknál kihirdetett
Handbillétnél fogva, több más magokat megkülönböz-
tetett Tisztek között, különösen megdicsértettek.

Ő Tsászári Királyi Felsége méltóztatott a' Magyar
Országai Univeritásnál üressen lévő Filozófiai Tanító-
székre Nagy Tiszteletű, és Tudós Imre Jánost a' Filo-

zofia Doctorát, 's az Egri Lyceumban most is Filozofia-tanító Professort, mint már ezen Tudományról irtt Könyve által esmértezzé lett Tudóst 's igaz Magyar Professornak kinevezni.

Ö Cs. Kir. Felsege méltóztatott Nagy méltóságú Vásonkői Gróf Zichy Ferentzet Cs. Kir. Hamarás és Titkos Tanátsost, Nemes Gömör Vármegyében az üressen lévő Fő Ispányi hivatal Helytartójának kinevezni.

T. T. F. Almási Balogh Pál, a' ki Tudományos Gyűjteményünkől is több Tudós munkái által esmeretes, e' folyó holnapban az Orvos Doctori Diplomát nyerte el, melly alkalmatossággal: De Evolutione et Vita Encephali igen helyessen és Tudóssan értekezett. Kár hogy az efféle Tudós értekezések közönségesen nem áruhatnak.

A' Tudományokat 's Hazai érdemeket betsülni tudó Mélt. Gróf Radványi György Ferentz Úr, Cs. Kir. Kamarás és Ts. Ns. Tolna Vármegye igen kedves Fő Ispányi Hivatal Helytartója Ö Nagysága, múlt esztendő December 16-kán Mélt. Hivatalába lett beállása alkalmatosságával ezen fényes napot mind magára, mind másokra nézve azzal tette emlékezetesebbé, 's fényesebbé, hogy Tábla Birákat méltóztatott kinevezni, 's ezen meg-tisztelt Úr személyek között Nagy Tiszt. T. Nagy Dániel Urat, a' Nagy Székely Helv. Várlástételt tartók Lelki Pásztorát 's a' Dunamelyéki Fő Tiszt. Superintendentia és külső Somogyi Esperest; Megye Consistorialis Assessorát és Perceptorát is a' Ts. Ns. Vármegye Tábla Birái közzé iratni méltóztatott.

Tek. Ladányi Sándor Úr, Szabad Hetskeméth Várossa Senatora, Ts. Ns. Csanád Vgye Tábla-birája Fő Birónak választatott, — ezen derék és tudós jó Hazainak, a' ki sok izben e' folyó Irást elő segítette, elémozditásán valóban örvendhetünk.

Pr. Tr.

4. Kihalt Tudósok és Írók.

Kassán Tek. Tudós Sáfár Imre a' Törvények Doctora, és a' Kassai Kir. Akadémiában a' Politicai tudományoknak, Curialis Stylusnak, 's a' Válto és Hereskedő Törvénynek Professora, Könyvek' vizsgálója, hirt-

len való gutaütésben Jan. 5 dikén életének mintegy 54-ik esztendejében meg halt. Számos Tanítványai, a' szorgalmatos és bölts Tanítót; baráti az egyenes lelkű és szivcs barátot, soha nem fogják el felejtteni.

5. Ajánlásra méltó Könyvek és Művek.

1. *Elaboratio Grammatica Hungarica ad genuinam patrii sermonis indolem fideliter exacta, affiniumque linguarum adminiculis locupletius illustrata, tribus voluminibus comprehensa, studio et opera Joannis Nicolai Révai, Presbyteri Sec. Dioec. Jaurinens. Linguae ac Literaturae Hungaricae Professoris publ. ord. in Regia Scientiarum Unversitate Pestinensi. Vol. I. et II. Pestini, Typis Matthiae Trattner. MDCCCVI. ára 3 fl. V. Cz.*

2. *Antiquitates Literaturae Hungaricae. Volumen I. quod complectitur duas Allocutiones funebres, genuinae veteri prononciationi restitutas, et Commentario Grammatico illustratas. Monumentum, inter Manuscripta hungarica, quae sciuntur omnium vetustissimum. Studio et opera Joannis Nicolai Révai Presbyteri Sec. Dioec. Jaurinens. Linguae, ac Literaturae Hungaricae Professoris publ. ord. in Regia Scientiarum Unversitate Pestinensi. Pestini, Typis Mathiae Trattner MDCCCIII. ára 1 fl. 30 xr. V. Cz. —*

Mind a' két rendbeli Könyv, mellynek ajánlására Szerzőjének neve elegendő, 's melly nélkül Magyar Literátornak el lenni teljességgel nem volna szabad, találhatik Pesten Tek. Tud. Horváth István Úrnál; a' ki pedig parantsolja, magam is szolgálhatok vele.

3. *Döbrentei Gábor Külföldi Színjátékai. II. Hötet. Fzen Munkát már a' Tudományos Gyűjteményben érdeme szerint megditsértük, most tsak azt adhatjuk hozzá ajánlására; hogy szebb nyomtatású 's izlésű könyv nem jött még ki tudunkra magyarban, hogy tsak akkor bizhatunk még tsak Nemzeti Literatúránkhoz, ha sok illy tsinos Munkák, sok vevőket kapnak, — hogy ezt most Eggenberger József Pesti Könyvárcs vette által 's hogy az ára most érdeméhez képest tsekély, úgy mint egy egy Höteté 2 fl. 30 xr. V. Cz.*

4. Der fromme Bauersmann ein Lehr und Gebeth-Buch für das liebe Landvolk. nagy 8-rét, 607 l. az Előszón 's Foglalaton kívül egy Czimképpel. ára kötetlen 3 fl. V. Cz.

A' T. Szerző régi tapasztalt 's megvilágosodott Lelkipásztor a' Székes Fejérvári Megyében főképen azon igyekezett, hogy ezen Könyv által a' közönséges ember környülállásaihoz és keskeny megfogásához képest a' tiszta Heresztyén erköltsiségre vezettesék; azért olly nyelven szól hozzá, melly az ő gondolkodása módjához 's Előítéleteihez illő, 's így a' kívánt telt tökéletesen el érte. Ha tehát valamelly Földes Ur; vagy házi Gazda Jobbágyai vagy Tselédjei erköltsi állapotjáról kíván gondoskodni; szerezzé meg e' könyvet számokra 's világi boldogságok és lelki üdvességekre nézve nagy érdemet szerez magának. Találatik Pesten Eggenberger József Könyvárosnál és Budán a' Várban Steinhauser János Könyvkötőnél.

5. Hat Magyar Dal Klavir Kiséréssel. Szerzé és Ö Ts. Kir. (Fő) Hertzegsége Mária Dorotheának Ö Ts. Kir. (Fő) Hertzegsége Nádor Ispány Felséges Hitvessének legmélyebb tisztelettel ajánlja Spech János 3o-dik Munkája. Az ára 3 fl. V. Cz.

Ezen Dalok többnyire Himfy egy általjában magasztalt Szerelméből vagynak véve 's Musikára téve. A' T. Szerző, a' ki több el sült Compositióji 's Tudományos Gyűjteményünk által is a' Publicum előtt esmeretes azon volt, hogy művére a' Nemzeti hangzati igaz bélyeget nyomja, 's e' tekintetben úgy látszik az első és harmadik Dal legjobban sült el. Az ötödik Dalban, melly Fő Tiszt. Kis János Superintendens Verseiből vétetett azon igyekezett a' Szerző, hogy az cleve-nebb tárgyat az ekkoráig a' Magyar Muzsikában még szokatlan (kivéven Csokonay Dalát a' Pillangóhoz: „Hamar követje a' Tavasznak Heydentől) 3/4 Tactussal (ütéssel) nemzetisen kifejezni. Mivel több Musika esmerők és kedvellők helyben hagyták ezen legelső közönségesen megjelenő nemzeti musikai művet; azért ez a' nemes Magyar Nemzet kedvezésébe ajánltatik; mert csak ennek jó el fogadása fogja a' Szerzőt egy másik ehez hasonló 's kész Munkájának kiadására el határozni. Találatik Pesten Müller Györgynél a' kis Hid útszában Kemnitzer Hazában és Bétsben Artariárnál.

1 haisz.

6. Előfizetési Jelentések.

1. T. T. Homonnay Imre Lossontzi Professor Ovidius Naso öt Szomorú könyveit szándékozik ugyan annyi 's olyan nemű Verseiben, mint deakül vagynak Magyar fordításban, az Előfizetés útján kiadni. Előfizetési ára 2 fl. V. Cz. Mivel mi itten hosszszas Jelentéseket el nem fogadhatunk, a' többire nézve az Újságokban nevezetesen pedig a' tavalyi Magyar Kurir XXX ki XXXVIII ki és XLVIII-ki Számaiban lévő bővebb Jelentésre utasítjuk Olvasóinkat; annyit azonban említeni tartozunk, hogy a' fordítás hív és értelmes.

2. T. T. Angyalffy A. M. a' ki 1817-ben kijött „Grundsätze der Schaf Cultur” Munkája által és ditséretesen esmeretes, most e' következő két Munkát akarja az Előfizetés útján kiadni:

a) Oeconomie der Landwirtschaft; oder Grundsätze zur Verwaltung der Landgüter's a' t. 2. Köt. 8-rét. Ö Cs. 's Kir. Fő Hertzegségének a' Nádor Ispánnak ajánlva, Előfizetési ára 8 fl. V. Cz.

b) Grundsätze der Feldkultur; oder gründliche und vollständige Anleitung zum Ackerbau und zur Pflege der Wiesen und Weiden's a' t. 4. Köt. 8-rét. Előfizetési ára 12. fl. V. Cz. Az Előfizetés tart Martius végéig; Beszedőji Hartleben és Eggenberger Pesti Hőnyvárosok.

Thaisz.

7. Ú j K ö n y v e k.

1) Schematismus Venerab. Cleri Archi - Diocesis Strigoniensis ad annum 1823. 8-vo Strigonii.

2) Jordánszky (Alexio) De haeresi abjuranda quid statuat Ecclesia Catholica? adversus Paschale anni 1821 Academiae Regiomontanae in Prussia Programma Disquiritur, et Sacrae Synodo Nationali Posoniensi humili devotione substernitur. 8. 1822. Strigonii.

I. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Mihalkovits József. Türedéke Besseney György Értekezéseinek: a' Magyar Nyelv kimiveltetéséről. I. 3.
- 2) Jeniss János. Trentsin Vármegyéről, és különösen ezen Vármegyének három régi: Trentsin, Beezko 's Vág-Besztertze Váraitól. I. 11.
- 3) F. S. Az Esküdtek Székéről. I. 24.
- 4) B-z. A' Kachemiri Kecskéknek Franciaországba átszállításokról, és a' Shawl készítéséről. I. 38.
- 5) Y. A' Philológiára egy tekintet. I. 45.
- 6) Thaisz András. Gróf Széki Teleki László Életírása. I. 87.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Az 1822-dik Esztendei Tudományos Gyűjtemény XII. Köteteinek álnézése 's Foglalatja; I. 106.

B) Külföldi Literatura.

Gáál György. Märchen der Magyaren 's a' t. I. 113.

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Megtáfolások és Igazítások. I. 120.
- 2) Intézetek; I. 121.
- 3) Elölépések és Megtiszteltetések, I. 123.
- 4) Hihalt Tudósok és Írók. I. 124.
- 5) Ajánlásra méltó Könyvek és Művek. I. 125.
- 6) Előfizetési Jelentések, I. 127.
- 7) Új Könyvek. I. 127.

NB. 1. Figyelmetessökké tesszük a' T. Olvasókat Gróf Széki Teleki László Képére, mellyhez hasonlót igen ritkán láthatni.

2. Az Előfizetők Laistromában T. T. Forgó György helyébe hibásan Forgó István tétetett.

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY.

1 8 2 3.

II. KÖTEF.

Schnhardt sc. Pest.

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

P E S T E N,
PETRÓZAI TRATTNER JÁNOS TAMÁS betüivel
és költségével.

I. É r t e k e z é s e k.

A' Magyar Nemzet nem Finn származatú.

Nincs könnyen egy nemzet a' Magyaron kívül, melly a' maga eredetéről, annyi hazai és külföldi, értő és nem értő Irókat, fejtegetőket, ágoztatókat számlálhatna. Minthogy pedig azok a' szövétnekek, mellyeknek világánál az igazat többnyire fősvényen zár alatt tartó régiségnek homályában járnunk kell, hol bádgyadtan pislognak, hol egészen el alusznak: éppen nem esoda, hogy a' röstök kincset fürkészők sokszor csak sötétben tapogatván egygyik bizonytalanságból a' másikba esnek, 's ki jobbra ki balra váttanak. Keménylem Cicerónak mondását de off. L. I. „Labi, errare, nescire, decipi, et malum, et turpe ducimus”. Mert az Iró minden elmélkédése mellett csak ember, és szintűgy hibázhat, valamint a' legvigyázóbbjáró megbotolhatik. Buzoghat, éghet is az igazságért a' Fáradó, mélyen hathat a' Fejtegető, de ingyen se hitesse el magával, hogy csalatkozhatás meg nem szökheti véltte szerint szerencsés találmányát. Bocsánat néki, ha a' kút-főknek fel nem leléséből, ha a' Kalaúznak hol vétketlen botorkálásából, hol készántag csalóka mutogatásából történik tántorodása. E' fellül hányszor megszakad a' vezér-fonál? A' leg-

régibb Történet jegyzők hányszor útfélen hagynak bennünket? A' mi különösen minket Magyarokat illet: a' tatárpusztítás, Mátyás könyves-szekrényének semmivé léte; 's az utánna következett záporok, milly, 's mennyi hízagot csináltak hazánk históriájában, a' mit valaha kipótolhatni minden reméuység el enyészett. Bűnös ellenben a' Vizsgáló, ha ötet hiú felengzés ragadozza; szenvedhetetlen, ha kanyargó röpködésére a' csipős vagdalkozásnak szelleme fűz szárnyakat, annak vállaira, ki bizton, 's inkább rideg tetszésből, mint megnyugtató okoskodásának győztével, azt, a' mi régen gondolt képekkel feláradt fejében elejente megfogyanodott, el határozva kimondja.

Igy bánnak már nem kevés időn által némelly Irók magyar nemzetünknek származtatásával, kik dicső Eleinket, a' halhatatlan névre bizonynal méltókat, egy fészek-fentőknek hagyott ingoványos füstös szuglyából, holmi éh-helhaló tompa ember csordáktól származtatni körmök szakadtáig mesterkedvén, nem a' nemzetek csavarékos történetét rónára hozni, megvilágosítani, hanem bennünket, Atyáink örök érdemeit méltán becsülő fiakat, a' sunyorgó világ piarczán nevetségessé tenni egymással vetekednek. Olly szinnel is tudák ők az ínnyeknek kedves képet festeni, hogy a' mit rajta láttatni kívántak, néhány, úgy gondolom, jó és egyenes szívű hazai Iróinkkal is látottnak 's valónak lenni el hitetnék.

Ezek között találok Engel Kerestel Urat, ki: „*Disquisitione critica, quo in loco nunc adhuc cognitio nostra de Hungarorum origine et cum aliis gentibus affinitate posita sit?* — *Viennae. 1791.*” felőlünk el végez-

te: Hungaros ultima sua origine esse Fennos. (p. 117.)

Kettőt jegyzek meg előljáróban. 1) Fogtatónak látszik előttem Engel Úrnak ultima origó-ja; mert ha ezzel a' legutolsó származást, az az: a' Magyaroknak utolsó helyekből való kimozdulásokat, 's Európába lett béköltözéseket akarja értetni: úgy a' mondás nem ejti ki a' dolgot, mert ezt a' helyet eredetinek mondani nem lehet. Mivel tehát ez a' szó: utolsó, az eredet mellé van téve: értem rajta azt a' legrégebb, legutolsó üdöt, és helyet, mellyre emberi igyekezés, a' történet jegyzések felhányása, és nyomos vizsgálódások által vissza, vagy felmenni lehet; szinte úgy, mint mikor egyik országból a' másikba megyek, által utamban a' legszélső falut vagy várost értem utolsóinak. 2) Nem szándékom tulajdonképpen Nemzetünknek honnan eredését kibontani, ámbár el kerülhetlen, hogy közben közben erről is szót ne tegyek; csak azt igyekezem megbizonyítani, hogy Eleink nem finn származatúak, annyival kevesebbé Finnok.

Előbb mint ehhez fogjak, szükséges Engel Úrnak támaszokait felhoznom. Ő így adja elő: (l. e. p. 113).

1) Minekelőtte a' Szlávok a' Duna vidékeiről felkerekedvén Cseh, Lengyel, és Orosz országokban kiszéllyednének, az Orosz birodalmat többnyire Fenn, vagy mint Thunmann nevezi, Ugrikus népek lakták, a' Bálti tengertől a' Volgáig hosszú lánczot formálván. Mert 460-tól fogva a' Hunnuszok dolgaiknak megcsökkenésével az ugrikus népek gyarapodtak, 's Európának és Ázsiának özsze érő határait bétöltötték. Az ötödik században a' Szlávok ezt a' finnlánczot megszakasztották.

Része a' jeges Lappóniába, Finnmarchiába, Grönlandba; része a' hideg Szibériai tájokra takarodott. Mivel pedig a' Magyarok (Hungari) ugyan azon fenn, vagy ugrikus nemből valók, mellytől 625 táján el válván különös nemzetet formáltak, nem lehet csodálni, hogy Sajnovics és Hell: „de affinitate lingvae lapponicae” Wölldik „de affinitate lingvae grönlandicae”, és Fischer „de affinitate lingvae Wogulicae” értekezéseket irtak. — Fischer saját kezével 307. válogatott szavakat irt össze, mellyekkel ugyan azon dolognak jegyzését: a' Kalmukoknál, Buchároknál, Tatóroknál, Ostjákoknál, Tungusoknál, Siránoknál, Assánoknál, Magyaroknál, Grúsoknál, Samojedoknál, Morduánoknál, Fennoknál, Wotjákoknál, Tseremissoknál, Tschuwaschoknál, Woguloknál, (kik az Orosz Évkönyvek szerint Ugritzoknak neveztetnek, és nyelvekben a' Magyarokéhoz legközelebb járnak), Permeknél, Manshuroknál, Sináknál, Tangutoknál, Haibaloknál, Burétáknál, Teleutáknál 's a' t. össze hasonlítja”. — Dolog ám ennyi nyelvet úgy érteni, hogy őket egy harmadikkal critice össze hasonlítani lehessen!

2) „Fischernek különös és tulajdon vélekedése; hogy a' magyar nyelvben sok tatár-török szó lappang; mire ő jeles, de kevés, csak tizenkét számra menő példát hozott fel”.

Ezek azok a' támaszok, és nem többek, mellyekből annak kell következnie, és ugyan kétségenkívül, hogy a' Magyarok eredetképpen Finnok.

Fenn nem akadnék azon, hogy Engel Úr a' szapora finn tőkében annyi nemzetekkel, népekkel, és ember-csordákkal, 's még a' Grönlandiakkal is össze atyafiasít bennünket, ha

okai meghajtanának. De ám lássa, a' ki olvasta, miként lehessen azokból kifaragni, hogy a' Magyarok eredetképpen Finnok.

Abból ugyan, hogy Európának és Ázsiának megyéjét hajdan Finnok lakták; hogy ezeket a' Szlávok kétfelé üzték; hogy falkája Lapponiába, Finnmarchiába, Grönlandba, falkája a' hideg Sziberiai tájokra vetődött: a' kérdésben forgó dologra semmi ki nem jő. Azt pedig, hogy a' Magyarok ugyan azon Fenn vagy Ugrikus népfajtuak, kik 625-ben a' Finnoktól elszakadván különös nemzetet formáltak; nem feltenni, hanem megmutatni kellett volna, mivel éppen ez az, a' mi a' dolognak erejét teszi.

Azt kereseim: Eggyek-e az Ugerek a' Finnokkal? a' nagy finntökeből szakadtak-e ki? és ugyan 625 táján? szóllok végre ahhoz, mennyiben igaz, és mennyit nyom az a' magyar és finn nyelv között való, 's annyiszor el énekelte atyafiság?

I. §.

Nekem úgy tetszik, hogy Fessler Úr, (*Die Geschichte der Ungern. Leipzig. 1815.*) mélyebb belátással, nagyobb gyökerességgel, 's hiteltre méltóbban, fessegeti a' dolgot, mint azok, kik Engel Úrnak pálczat nyújtottanak. Ez a' derék Író, ki mind egyéb tudományokban, mind különösen Hazánk szövevényes történeteiben való jártasságát a' tudós világgal megismértette; ki a' magyar nemzetet, annak karakterét, külsejét, belsejét, nem szedett vedett hirhallomásokon épült írásokból, hanem mint született 's Györött nevelkedett magyar fi, valóban isméri, nyelvünket tökéletesen érti, beszél; ez a' derék Író mond, eképpen értekezik: (S. 174). „A' Finnok

nem voltak Ugerek, vagy Ugrikus nép, hanem ők a' szomszédságokban megtelepedett Magyarokat Ugereknek, Ugriknak hitták az Ugor, vagy Ogur, vagy Oegur szótól, melly az Ostyákoknál annyit jelent, mint magas, sudár? Annak erősségére, hogy a' Magyarok így nem nevezték magokat, szót sem vesztegettek; ha csak a' szó ágaztatásokat illetlenül meszszebb vivőknek örömeire nem mondom, hogy ők magok is nevezhették így magokat az UGOR szótól, mivel igen jól ugrottak a' harcban ellenfeleikre. De e' mellett a' szomszéd népek nevezhették őket, a' mint nekik tetszett, valamint a' Finnoknak is ez a' nevezet: Finn, másoktól adatott; mert ők magokat tulajdon nyelveken Suamolain-oknak, az az: mocsár, vagy posvány lakosoknak hívják. (L. Länder, und Völker-Kunde. IV. B. N. 5. S. 417). Így mi a' Deutsch-ot Németnek, a' Preuss-t Burkusnak, az Italus-t Olasznak nevezük; mások másképpen. Lehet tehát, és vagyon ugyan azon nemzetnek többféle nyelven többféle neve, a' nélkül, hogy az a' nemzet a' névnek erejénél fogva ehhez vagy ahhoz tartoznék. Nevezhették tehát a' Finnok az ő vidékjeiken egykor lakó Magyarokat Ugereknek a' nélkül, hogy ezek ő velek köz származatúak, vagy éppen eggyek lettek volna: miképpen mi azért Németek vagy Tótok nem vagyunk, mivel amazok németesen Ungereknek, emezek tótosan Uhereknek; és Törökök sem, mivel a' Byzantzi Irók Turkoknak neveznek bennünket.

De az is meglehet, hogy ez az Oegur, Ogur, Uger, el nevezés nem egyre határozott, hanem jelentéséhez képest több nemzetre kiterjedő volt, szinte úgy, mint a' Scythia, Hunnus, és Turkus nevezet, melly mindegyik

több népet jegyzett néha ugyan azon egy, néha külön külön fő alatt. Az bizonyos, hogy az Avárokat a' Szláv nemzetek szintúgy nevezték, mire maga Engel Úr mutat, holott l. c. p. 62 Pelzelből (*Geschichte v. Böhmen. Prag. 1. Th. 1774.*) ezen szavakat írja ki: „Das Andenken der Awaren oder obrn erhielt sich noch in dem böhmischen Wort Obr, welches einen Riesen, oder gewaltigen Mann bedeutet”, Ez éppen eggyez Fessler Úrnak említett felhozásával az Ugor vagy Ogur szóról, melytől az Obr a' kimondásban mennyire üt el, az ép fül érezheti.

Engel Úr a' Bolgárokat is az Ungerekhez toldja, holott p. 63. írja: „Beatus Thunmanus vero egregie docuit Bulgaros hos, (az európaiakat érti), fuisse populum ungricum, sed slavorum sibi subjectorum mores, linguam, et reliqua adoptasse”. Igy már tehát Finnok, Avarak, Bolgárok, mind Ugerek, az az: Magyarok; és ezek közül az elsők kikötőleg most is magyarul beszélnek; az Avarak el enyésztek. Az európai ungricus, vagy is magyar Bolgárok pedig; az a' nagy, hadviselő, sokáig jelenen uralkodó nemzet; noha egy esomóban, és ugyan a' Magyarok tövében laktak; 's noha neveket még ma is viselik: nyelveket, nemzeti szabásokat, 's minden egyebet, az általok meghódított Tótokéval felcsérélték, ámbár üdjek és alkalmatosságok volt volna Árpádtól kezdve mostanig ungrikus attyokfiaival egy nyelvben, egy törvényben, egy fő alatt egy nemzetté forradniok; hogy ugyan azok lennének, a' kik valaha voltak, Magyarok. Hála és dicsőség tehát a' Magyarok virrasztó Istenének, hogy anyai nyelvünkkel, annyi viszontag-

ságok között úgy nem jártunk, mint a' többi Ugerek!

Volt tehát ugrikus nép, és ez magyar: mivel a' Szlávok és Finnok szomszédjaikat, a' Magyarokat így nevezték; de az ki nem fejlik, hogy ezek az Ugerek Finnok, 's hogy a' Magyarok finn származatúak, vagy szinte szakasztott Finnok lettek volna.

Az is állítva ugyan, de megmutatva nincs hogy „625 táján a' Fenni nagy tőkétől egy csapat el vált volna, és ez tenné a' magyar nemzetet”. Ennek az el válásnak történetes mozgását, az elválttaknak merre tartásokat, 's végső megállapodásokat, miként a' hasonló esetekben történni szokott, 's a' mit a' vitatónak okvetlenül elő számlálnia kell, akarnám én Engel Úrnál olvasni. De ő e' helyett kielégít azzal, hogy Nestor írja: „A' fehér Ugerek Heraklius Császár alatt kezdettek lenni, 's mint ennek szövetségesei a' Kazulokat *) zaklatták”. De tudjuk-e ebből, hogy ezek a' fehér Ugerek, Finnok, vagy finn-ugerek voltak? mert ezt keressük. Bizonytal nem! sőt Nestor szerint Engel Úr felhozásából l. c. p. 61. Avarok voltak. „Avarum patriam Nestor non indicat, refert attamen eos sub signis Heraclii Imperatoris contra Persas militasse”. Ha csak ezeket úgy nem kell közletnünk, hogy az Avarok és Magyarok egy nemzetet tettek, mint némelyek akarják; vagy hogy mindegyik tulajdon maga neve alatt vitézkedett Heraklius táborában. Ez pedig az Avarokra nézve meg nem áll, mert ők Ázsiában már 600 előtt szétt szórártak. L. Fessler l. c. S. 215. Utolsó tanyájok volt az Altaí hegy és az Ili folyó

*) Kazulok, Persák. L. Sokf. IX. D. 67 l.

közt. Az uralkodó Turkus törzsöknek igájából kiszabadulni kívánkozván, véle hadat kezdetek. Az ütközetet el veszítették. Része a' Mongolok határjára vetődött, 's hihető, hogy időjártával velek özsze olvadt. Része hosszú esavargás után Európában szállott meg (Cf. Pray Dissert. 9. p, 219). Amazok 600-tól a' Hazuloknak nem árthattak. Ezek nem hogy a' keleti Rómaiakat védték volna, inkább már II. Justinuson annyira rajt hajtottak, hogy ez kéntelen vala tőlök a' békes szomszédságot esztendőnként nyolczvan ezer aranyon megváltani. (L. Rérit. Impp. Orient. p. 139). — Herakliusnak sem voltak jobb akarói. Sőt az ő igyekezeteit a' Hazulok ellen gyakorta megrontották, 's kevésben múlt, hogy 626. Konstantinápolyt el nem ejtették „*in*ta (Persae) cum Avaribus, hostibus Byzantinorum perpetuis, armorum societate. (Idem. l. c. p. 170). Annyival is hajlóbbak valának ezt cselekedni, mivel a' Római Császár frigyeseinek a' Turkusoknak, mint az ő nemzetek el oltóinak esküdt ellenségei voltak.

Tehát tulajdonképpen micsoda nemzetbeliek voltak azok, kik Herakliust 626. Chosroes ellen segítették? hogy Nestornak fehér Ugerjeit kitanuljuk. Ezek a' görög Iróknál Turkusoknak neveztetnek, kik a' Császár' ösztökélésére Zebeel Vezérjek alatt a' Hazul tartományokat 40 ezer fegyveressel pusztították. De a' Turkusok nem most kezdettek elsőben a' Byzantzi Császárokkal barátkozni. Mar II. Justinussal 569. követség által a' Hazulok ellen szövetségre léptek, előbb mint az Avarokat Ázsiában özsze törték. Még ugyan abból, hogy ezek Turkusok voltak, és hogy a' Byzantzi Irók a' Magyarokat is szélében úgy nevezték.

ték; nem csak a' régibb, hanem Árpád Magyarjait is, (Symeon, Continuator, Leo Gramm. Zonaras, Rérinél l. c. p. 274.) világosan nem tudható, Magyarok voltak-e? mert ez az el nevezés náluk nem mindenkor és kirekesztőleg jegyez Magyarokat. De az nyiltn nyilvánvaló, hogy Finn-ugerek nem lehettek. Nagyobb világosságul tekintsük meg ennek a' szövetség kötésnek egy körülállását:

A' Turkus Csákánnak Dsabalnak követségét Justinus Zemarkusnak küldésével váltotta fel. Ez vissza útazásában a' Jaik és Etel környékén Hugurokra ütközött. „Justinus legatum nomine Zemarchum ad Disabulum summa potestate Turcis in octo tribus divisus, imperantem mittit”. Tehát még ekkor a' nyolcz turkus nemzetség egy fő hatalom alatt volt; és ezen nyolcz közül eggyik sem vala finn, vagy finn-uger; volt pedig egy Moger, vagy Magyar (L. Fessler t. l. c. S. 185). — „Is longo profectus itinere per fines Ongororum tránsiit, ab eorum Duce, Turcis tunc obnoxio commeatu, rebusque necessariis adjutus”. Hol találta pedig Zemarkus ezeket az Ongorokat vagy Hugurokat, el beszéli Menander Prot. „Zemarchus autem attigit ripas non solum fluminis Hich, sed etiam Daich, et rursus per alias paludes Atilam, inde ad Huguros”. (Rérinél l. c. p. 139). És tovább: „Meminit Ongororum etiam Agathias p. 55. — Simocatta meminit p. 258. gentis praevalidae Ogor”. Ezek az Ongorok, Hugurok, Finnok vagy finn-ugerek nem lehettek, mert Zemarkus őket a' Rapsiumi tengernek azon a' környékén találta, honnan az Etel folyót magába veszi, hová még a' Finnisták sem szállitnak ez időre Finnokat. Tulajdonképpen Turkusok, az az Törökök sem

voltak, mert tőlök megkülönböztetnek. Pray Úr Hozároknak állítja őket. (Dissert. p. 59.) Fessler Úr is Hozároknak véli őket voltaknak lenni. „Diese Hüguren aber waren Chazaren, welche damals an dem Caspischen Meere an der Wolga und in der Stadt Balangiar (Astrachan) wohnten”. (S. 205). De Fessler Úr maga megisméri, hogy a' Chazar név néhol Mazar, az az: Magyar helyett jelenik meg. Így S. 255 írja: „Dass an der Kuma, also im Madsarischen Gebiete noch im Jahre 700 ein Chakan, kein Mongolischer, auch kein Tatarischer, sondern ein Magyarischer war, beweiset auch das Zeugniß des Elmacin. Anno 183 (700.) egressi e porta portarum (das ist: porta Kaukasi) Harari, (Elmacin schrieb wahrscheinlich Chazar; Doch Chazaren waren es nicht, denn diese sassen um diese Zeit schon zwischen dem Donez und dem Dnieper: also Mazari, wie Constantin Porphyrog. sie nennt.) magnam cladem Musliniis intulerunt”. etc.

Hogy a' Mazarok szinte azok, kik a' Magyarok, ezt találom Kérinél l. c. p. 275. feljegyezve: „Mihi plane persvadeo Mazaros hos, (t. i. kikrői Constant. Porphyrog. írja, hogy a' Besenyődöket az Etel mellül el verték.) eandem plane cum Ungaris fuisse gentem, ac perperam Porphyrogenitum inter hosce Turcos, (azok a' Magyarok, kiket a' Besenyődök a' Duna mellett találván, onnan el szorítottak) et Mazaros discrevisse. — Magyaros Ungari lingua sua se appellant, et jam olim appellaverint; unde apud Porphyrog. vox Mazari; ita enim hodieque orientales populi Ungaros nominant, quod liquescens illud gamma aliter proferre non valeant”. Ugyan ő, ezeket a' Hugurokat, vagy Praynak Chazarjait, vagy

a' napkeleti Iróknak Turkusait, kik a' Chazar és Turkus nevezetet sokszor együlés helyébe teszik, — Dissert. p. 59 egyenesen Magyaroknak tartja. „Quid vetat eandem hanc ipsam dicere gentem, ex qua Hungari moderni prodierint? Pro qua opinione et vetus traditio, et fluminum descriptio, — et denique eadem hodie apud gentes sarmaticas appellatio facere videtur”. l. c. p. 139. Pray Úr is ezt hiszi l. c. Mert minekutánna Anastasiusból megmutatta, hogy a' görög Irók a' Chazar és Turkus neveket egymásért el cserélik, utána teszi: „És ugyan ezek azok a' Turkusok, (Heraklius és Dsabul üdejéről van a' szó), kikről Theophanes 521-re írja, hogy őket Justinus Habad ellen meghitta, 's kiket ugyan ő Hunnusoknak, Zonarás pedig Hungarusoknak, 's hazájokat Hungariának nevezi”.

Már akár Dsabulnak Turkusai tulajdon értelemben Törökök, akár a' nagy Turkus tükének magyar nemzetsége; és akár Menandernek Hugurjai Kozárok, vagy Magyarok voltak: annyi bizonyos, hogy 1) Voltak 625. előtt Ongorok, Ogurok, vagy Hugurok. 2) Hogy sem ezek, sem a' Turkusok, Finnok, vagy finn eredetűek nem voltak. 3) Hogy az Ongorok, Hugurok, kiket az Ugerektől kétségkívül csak a' változtatott leírás különböztet, nem 625 táján, nem is a' Finnoktól szakadtak el; mert már 56 esztendővel előbb a' Volga torkolatjától fogva keletnek, az Altai hegyek felé derék, és magában álló nemzetet tettek, melly egyenes ágon azoktól származott, kiket Theophanes 521-re Hunnusoknak, Zonarás Hungarusoknak neveznek. A' mi több, Turkusok, az az: Magyarok, a' Kaspiumi tengernek keleti oldalán már 450. körül úgy jelennek meg, mint kik

a' Kazulokkal változó szerencsével megnérkeztek. Praynál. Diss. p. 60.

Előbb, mint a' fehér Ugerekről szólják, méltónak tartom Engel Úrnak Nestorra tett igazítását megemlíteni. (Geschichte des Königr. Ungern. Tübingen. 1817. S. 3). „Hogy ez a' nevezet: Ugri bieli, fehér Ugereket, az az: Kozárokat jelent, mint Schlözer véli, nem hiszem. Inkább olvasom Boltinnál: Ugri velii, nagy, hatalmas, népes Ugerek, az Ugritseknek ellenekbe állítva, kik kevés számmal az északi Sziberiában el maradtak”. Tehát az is bizonytalan, voltak-e Ugerek, kik fehéreknek neveztettek. Azonban ez akármin legyen, rólok Fessler Úr így ír: (L. c. S. 220.) Melly üdöben költöztek légyen ki, és mikor oszolhattak fehér és fekete Ugerekre, nem lehet kivenni. De 625 előtt kellett történni. Mert azokat a' Turkusokat, kik ezen esztendőben (626). Herakliusnak a' Kazulok ellen 40 ezerrel segítségül kiállottak, csak a' turkus birodalomnak feloszlásához képest nevezik Turkusoknak. Theophanes hibásan napkeletieknek; Nestor jobb tudósításokból fehér Ugereknek”. (Ugre bieli). — Hogy Kozárok nem voltak, tudósan megmutatja. „Ők tehát, folytatja Fessler, Nicephorusnak nevezése szerint Turkusok; a' névnek jegyzéséhez képest pedig fehér Ugerek, Magyarok voltak, kik a' Török és Kuma folyók között megtelepedtek, melly utolsó partján a' nagy Madsar várost el foglalván, saját nemzetségekről neveztek el. Ezek a' Kúmai török-magyarok firoghattak Konstantinus Porphyrogenetának eszében, holott a' Besenyődöket, midőn még a' Jaik és Volga között tanyáznának, egy oldalról Uz, másikkól Magyar szomszédokkal ke-

ríti be. „Sciendum est Pacinacitas a principio ad Atel et Geich flumina habitasse, iisque conterminos fuisse populos, qui Mazari, atque Uzi cognominantur etc. De administr. imp. c. 37. apud Stritter” *).

Finnok voltak-e azok, vagy Finn-ugerek, kikről itt szó vagyon? Nem ugyan, 's nem is lehettek; a' mit a' figyelmetes vizsgáló az ed-

*) Bessi, Bisseni. Pacinacitae; az Orosz Iróknál Pecsenegek. Ezeket Sándor Úr sokfelejében Besenyecieknek, Besenyei Kúnoknak írja; én a' könnyebb hangzasért, 's rövidebb ejtésért Besenyődöknök. Pray Úr azt tartja (Dissert. 7. p. 169.) hogy kiket Zsolt Vezér a' Mosonyi tajakra szállított, Magyarok voltak. „Nullum mihi dubium est in Bissenis — Patzinacitas hungarici sanguinis populum designari”. — Kik pedig most azt a' vidéket lakják, Bosnyából származtak oda, 's későbbben a' Horvátokkal össze keveredtek; és innen az ő Boszner Krabat nevek. — De ez a' vélekedés ott nincs megbizonyítva. Inkább hihető, hogy a' mostani lakosok éppen azoknak ivadéki, kiket Zsolt Vezér oda szállított. Mert valamint Anonymus c. 57. írja: „in eisdem partibus dedit castrum construere Ruthenis, qui cum Almo duce avo suo in Pannoniam venerant, et in eodem confinio ultra luttum Musun collocavit etiam Bissenos non paucos habitare”, — úgy van most is. Áll a' Lajtán túl Oroszvár; (Castrum Ruthenorum) áll mellette a' téres Besenye (most Bezenye) nevű falu, 's Austria felől a' Magyar széleken számos, mind horvátos nyelvű falvak; nem Wasser, nem is Boszner, hanem Biszner Krabatan; azon fehér Chrobátoknak származékai, kik Arpádnak békültekor a' Száva mellé el bujdosott nemzetségtől megváltván, magokat a' győzdelmes alá vetettek, 's kiket utóbb a' böles Vezér Zsolt az önként beköltözött Oroszokkal össze olvasztván, a' Besenyődökkel együtt végsereggé formált. 's az Ország széleire helyheztetett, nem a' Lengyelek vagy Oroszok felől, kikkel nemzetség és nyelvbéli rokonságban lévén, félhető volt, ne hogy árulok legyenek: hanem „pro defensione regni sui, ut ne aliquando in posterum furibundi Teutonici propter injuriam sibi illatam fines Hungarorum devastare possent. Ezek a' hajdani vég helyiek tehát nem kevertt Bosnyák és Horvátok, hanem a' Bárpati hegyekből eredett Orosz-horvátok, és az Atelközéből bejött Besenyődök valóságos maradéki. Ők most is hívek ősi nyelvekhez; és megnémetesítéseknek mindeddig keményen ellentállottak; ámbár úgy tudnak németül, mint anyai nyelveken. Gyanakszom, hogy a' Győr Vármegejében, közel a' Mosonyi szélekhez fekvő Bezi nemes magyar falunak is hajdan a' Bessusok adtak nevet.

dig mondottakból kivehet. De nagyobb világosságnak okáért lássuk, hol állott akkor Heraklius Császár, midőn ezt a' segítséget sürgette? Ő a' tábornak harmadával a' Láziaik tartományában igazgatta a' hadat. Ide várta a' segéd sereget. Innen ütöttek eggyesültt erővel a' Kazulokra. De a' Turkok foganatos szolgálót tévén Herakliusnak, már Septemberben haza takarodtak. Itt az a' kérdés: ha a' Finn-uge-rek 625. váltak is el a' finn-tökétől, és ha költözködésekben semmi meg nem akasztotta is őket; közben voltak pedig a' Bolgárok, Besenyődök, Kozárok; ezen a' helyen hogyan kérhetett tőlök Heraklius, a' szapora foganatra számottartó hadvezér, segítséget. Vagy miért nem inkább eggyikétől az említett nemzetek közül, mellyek a' Római birodalmat közelbről érintették, mint a' Kámánál, és az észak felé fellebb lakó Finn csapatok? Illy rövid idő közben, a' Finnok, illy távulról hogyan kapcsolhatták magokat a' Császár hadához? Illy ismeretlen, nem más, mint ember csoport Vezetőjének, mi okossággal 's szeméremmel ajánlhatta a' nagyravágyó Császár Eudoxia leányát feleségül? Ez a' segéd sereg Septemberben megindulván, és pedig *alio post alium*, (Héri l. c. p. 171.) mikorra érhetett haza? és hová haza? a' Kámához? vagy még bellebb északra? Tehát azoknak, kiktől Heraklius segítséget nyert, közelebb kellett lakniok Lázika-hoz, közelebb a' Kazul birodalomhoz. Tehát a' helynek fekvéséből, mellyen a' segítséget nyújtható nemzetet vagy csak gondolhatni is, látható, hogy a' Magyarok a' Finnoknak 625-ben el váltott sarjazása nem lehetnek.

Hogy a' Magyarok Ázsiában sokkal is 625 előtt, mint nemzet megjelennek, már láttuk;

de lássuk itt egy esomóban. Erre tanúnak állítja Pray Ur Elmácin, (Dissert. p. 60.) hol írja: „a' Turkusok Kazul országra legelsőben 430-ban, vagy valamivel későbbben ütöttek”. Még a' hatodik században is ott találkoznak. „Atque iidem hi prorsus Turci sunt, quos Theophanes adversus Cabadem a Justino evocatos scribit, quosque idem diserte Hunnos, Zonaras autem Hungaros, et eorum regionem Hungariam nominat”. l. c. p. 50. — Hibázott tehát Engel Ur, (Gesch. d. Königr. Ungern. S. 2.) hol a' Hungaria névnek felhozását a' rythmusos vers kedviért Anonymusra fogja: „Von Ugri wird durch das eingeschobenen das Wort Unger formirt; welches daher natürlicher, und der Rechtschreibung gemässer ist, als der gezerrte Mönchsnahme Hungaria”. — A' Kozárok a' hatodik században a' Volga beszakadásának vidékeit birták. Felső a' Jaikon Ábulgasi szerént, a' Kozárok szomszédjaik voltak a' Magyarok, kiket máshol az Irtishez telepít. Pray. l. c. p. 61. — Ugyan a' hatodik századnak közepére esik Maniaknak Dsabultól való követsége Justinushoz. A' hetedik századnak első negyedére Herakliusnak a' Turkokkal való szövetsége; melly üdőben, a' mint erányozható, akkori hazájok Volgától a' Jaik folyóig, és azon túl terjedt; 's ettől fogva lassanként keleti attyokfiaiától, a' régi belső viszálykodásokban meggyengülvén, fellebb fellebb nyomattak, úgy hogy a' Volga folytában északról a' Finn-csapatok szomszéd-ságába jutnának. L. Prayt Annal. p. 306. Meglehet, hogy el szaporodván, üdővel fellebb terjedtek azon vidékekre, mellyek az ott akadt hulladék magyarokról, kiknek sem szívek, sem érdemek nem volt a' Nagy Nemzetnek sávit

javát követnie, Jughrának, Juhrának nevezettek. Tehát nem finn-földön termettek a Magyarok, nem a jeges észak volt az ő eredeti hazájok, hanem előbb Ázsiának bellye, azután az Etel környéke, hol a rólok el nevezett nagy Magyarországnak északra dülő széle, az Irtistől, az Uralbércein keresztül a Káma felé felterjeszkedett; innen a nemzetnek lángja és virágja, a csak vitéz férfiktól várható győzelmek piarczára kilépven: ott maradtak azok, kikkel a derék nemzet semmit nem veszett, sőt azt nyerte, hogy a csüggelék fattyú sarjaktól, mint a bor a seprőtől, megtisztult; kiket a Kozárok, Bolgárok, Besenyei Kúnok válogatott java, 's útközben az őket vígan köszöntő rokon Székelyek, tiszerte kipótoltak. Olly igazság, melly ellen minden kifogás erőtelen. Lehet tehát, 's önként megengedem, hogy vagyon illy magyar csöppü gyarmat, vagy inkább az északon ragadt szélledék; de így is nemesebb a Finnoknál; mivel ezek amazoknak nyelveket, a mi a nemzetiségnek lelke, annyira felkapták, hogy az innen keltt hasonlóságból Oroszok, Németek, bár magyarul úgy nem tudnak, mint finnül, és még Magyarok is! készek rá esküdni: hogy a Magyarok testvérek a Finnokkal; a miről alább szükséges lészen bővebben szóllanom; de előbb, a mit kezdettem: a Magyaroknak régi hazájokat Ázsiában, kell a Finnokétól elkülönoznöm.

Maga Engel Úr az eredeti Magyarokat nem egy helyett a Kazulok vidékségében találhatja. Így Disqu. p. 75. a Pétervári Tudósok után írja, hogy a Kaukaszus hegyek alatt, Kúmának partján vannak egy felséges városnak omladéki, mellyet a környékbéliek Madсар-

nak, vagy Magyaroknak neveznek; és utánna veti: „kérdés, ha az első évi Magyarok építették-e, vagy azok, kiket a' Besenyődök Lebediából elkergettek”? szükségtelen kérdés; mert ez utólsó nem lehet, mivel Elmacinnak tanútételéből láttuk, hogy 799-ben a' Rumánál, tulajdon Vezérjek alatt Magyarok laktak; a' Lebediából való kiköltözés pedig sokkal utóbbi. De már, arról szót sem tévén, hogy a' Finnok későbbben is úgy, mint Tacitus idétt, elég, ha sövény hajlékot csináltak magoknak a' ragadozó vadak ellen, nem hogy illy roppant várost építettek volna; arról sem, ha magok építették-e, vagy már ott találták? azt kérdezem: hol, mikor változott az Uger, vagy finn- uger név Magyarra? miért, vagy miről nevezték az Ugerek magokat Magyaroknak? Az állítás az: hogy a' kezdekedett Magyarok finn-ugerek, tehát eredeti neveknek is Ugernek kell lenni; itt pedig az van mondva, hogy az első évi Magyarok építhették, és magokról nevezhették a' várost Madsarnak, az az: Magyaroknak. Azt sem lehet mondani, hogy az Uger és Magyar eggyező hangú, és hogy csak az idegen Irók cserélték fel volna egymással; mert mind a' kettő máinapig fenn van az élő nyelvekben úgy, mint igen is különböző. A' Magyarok ugyan magokat Oguroknak, Ugereknek soha nem nevezték; még azok sem, kik a' hét Magyarok kiköltözése után a' Volga környékein maradtanak. Más itt az, hogy mivel a' Kaukaszus hegyek alatt, a' Húma partján az első évi Magyaroknak hazájok említetik: meg kell azt is engedni, hogy a' régi Magyaroknak lakások a' Ráspiumi tenger mellyéke volt.

Szinte úgy a' Kazul megyén találja Engel Úr magyar Eleinket, midőn l. c. p. 77. írja:

„Neque ego video, cur Hungari, sive adhuc in confiniis Persidis, sive jam in Lebedia Constantini, hoc est: ad Tanaim habitaverint, Pacinacitarum ad Volgam vicini esse non poterint? Quid, quod nomen Magyarorum in Asia ad medium usque aevum perduravit, ut ex Annalibus Mongolorum compertum habemus”. Bizonyítják ezt nem csak a' Mongolok, hanem hazai íróink is. Pray Úr szerint Dissert. p. 38. VI. Kelemennek Janibéghez, a' Tatár Cháhhoz 1543. küldött leveléből tudni, hogy Illyés Magyar Minorita ottan sokat a' keresztény hitre térített. Bonfinius pedig írja Decad. I. L. 2. „Divus quoque Mathias noster legatos illos et exploratores misit, quibus cognatam gentem in Pannoniam, populis diuturno bello haud parum exhaustam, alliceret”. — Bezeg az ám az igazság, hogy a' Magyarok már régen, adhuc, a' Kazulok tövében laktak, előbb, mint az európai szélekre származtak volna. Vagy talán a' finn-földről még az adhuc előtt szakadtak oda? vagy mint Pray Úr akarja, viszontag? de ez, milly régi, olly kevertt, olly homályos, olly vastag sötétség alá borított dolog. Vagy ha így, miért sem ő, sem kalaúzai meg nem mondják, mikor? hogyan? mert a' puszta valahára, egykorra, a' történet íróknak semmit sem adunk. — De ez szokások az Engel féle történet íróknak.

Hátha ez a' vicinia Persidis az volt, mellyet Zamosci Lengyel Kancellár kéziratából Toppeltin után Deserics (de initiis, ac majoribus Hung. p. 204) felhoz; honnan Amurath török Császárhoz ex veterem illa Magyarum patria Konstantinápolyba Követ ment, 's ott Rudolf Császárnak magyar Követével magyarul, mint anyai nyelvén be-

szélvén, néki fennyen azt mondotta: — „Haec est ratio, quod martia illa indoles, qua quondam toti Europae et Asiae terrori fuistis, sensim in vobis exoleverit, externoque hosti praeda facti estis. Nos vero Aborigines vestri ita generis nostri prosapiam tuemur, ut exterorum affinitatem ad nos corrivari ex veteri Gentis instituto capitale censeamus. Unde fit, ut asperis, barbarisque septa gentibus, vetus illa et intaminata natio suismet ipsorum viribus, quantumvis infestos hostes ab omni aevo sustinere valeat”. Ha, mondom, így, és ha a' finn-föld az eredeti magyar haza: ki oldja meg azt a' nagy csomót, hogy innen, a' finn földről, mikor szakadt oda az a' vetus et intaminata natio, nagy Ázsiának szinte a' szívébe? vagy innen a' komor szemöldökű északnak merevítő suttonaiba a' nyers, eleven, tüzes vérű Magyar?

De nem kell több annál, a' mit Engel Úr p. 31. kézre ad. Hol minckutánna állítaná, hogy 625-ben kezdekedtek a' Magyarok; hogy 626-ban Herakliussal a' Kazulok ellen hadakoztak; írja: „Pars Hungarorum e Lebedia per Patzinacitas pulsorum directe versus Persidem, tamquam in vetus aliquod et consuetum domicilium properarunt”. Tehát a' Magyarok Lebediából el szaladván, egyenesen régi hazájokba siettek. Mentek pedig a' Kazul vidékségbe, nem a' finn-földre, hová sokszorta könnyebb lett volna menniek, mivel közelebb is érték volna, 's úgy szólván Lebedia benn foglaltatott, (Fessler l. c. S. 173.) a' kedvetlen költözés is atyafias nemzet között békesebb, a' megtelepedhetés is bizonyosabb, nyugodalmasabb lett volna. — Laktak pedig (Engel. l. c. p. 91.) 203, esztens

deig *). Ha így, tehát 203. előtt az ő régi megszokott hazájok Kazul országához ütközött. Az az: 884—203=681-dikben, feltévéen, hogy finn attyokfaiatól 625-ben váltak el, marad az ő Kazul szomszédsági hazájokban való tartózkodásokra 50 esztendő, ha bár az oda és vissza költözködésre semmit nem tudunk is. Már pedig egy ember nyomnyi üdöszakazon által való megszállás nem érdemli, hogy régi, és megszokott hazának neveztessek; még akkor sem, ha a' nemzet törzsökének gyökeres, eredeti hazájával össze nem hasonlítjuk. Tehát Engel Urnak ezen helyei szerint sem a' finn föld a' Magyaroknak első évi hazájok. Tehát, ha voltak is, nem Magyarok voltak, kik 625-ben a' Finnoktól el válván különös nemzetet formáltak.

De majd fog Gebhardi Engel Úron segíteni, ki jóval korábban el választja Eleinket a' Finnoktól, 's így elég üdöt hágy arra, hogy a' Kazul határokon, vagy a' hol tetszik, nagy Ázsiában huzomost lakhattak. Irja ő (*Geschichte des Reichs Hungarn. Buch 34. S. 364*) „Mikor váltak el az Ugerek” (a' Magyarokat érti, mert ezekről beszélt) a' Finnoktól, nem lehet meghatározni; de az el válnak jóval is Urunk születése előtt kellett történnie, mivel már akkor a' Fennok a' fenni

*)-Ez csak ráhagyva vagyon. Konstant. Porphy. három esztendőt irt. de Thunmann, Gustermann, Engel Urnak tetszett az Irónak fősvénységét kipótolni, 's a' számot két százzal megszaportítani, hogy egy derék absurdumot kövessenek el. T. i. hogy Elődöt esupán a' vezéri fő tisztségben 203 esztendeig, vagy tovább is eltessek. „Juxta suam felicem et ingeniosam Constantini correctionem concedere debent Lebediam primi ducis munus 203 annis gessisse”. Jos. Aloys. Kereszturi. Diss. Cit. p. 20. sequ. melly tudós értekezést, a' többivel együtt nem lehet cigezőképpen ajánlani.

tenger-öbölnél laktak, 's az ő különös nemzeti neveket viselték. Vagy 400 esztendővel későbbben, (n. b. az első időkor határozatlan), a' Baschkir földön, az Orenburgi helytartóságban, a' Tobolnak fakadása, a' Volga és Jaik között telepedtek meg, és ez a' tartomány a' 13-dik században nagy Magyar országnak neveztetett. — Voyage de Rubruquis. Ch. 23. — H. Pr. Thunmann. Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker. S. 168. — Jegyezzük meg, hogy Engel Úrnál 625 táján váltak el magyar Eleink a' Finnoktól; Gebhardinál Urunk születése előtt jóval is. Mekkora köz! Pedig mindenik a' Finnistáknak oraculumához Thunmannhoz támaszkodik. Kár nem mondanok, hogy a' nyelvek megzavarodásakor váltak el; mert így valamelly részben igazat mondanának.

A' mit itten Gebhardi Úr a' Finnok régiségéről beszél, bővebben, 's világosabban találni Pray Úrnál Diss. p. 47. Ezek az ő szavai: „Sturleson írva hagyta, hogy a' Finnok már az első században hatalmasok, 's Királlyaik a' Svédeknek félelmesek voltak. — A' harmadik században a' Gothusokkal özsze fogott erővel a' Rómaiakat háborgatták. — Midőn a' negyedik században a' Hunnusok a' Gothusokat kinyomták, a' Finnok megmenekedvén ellenségeiktől, birodalmokat küllebb vitték”. Ez a', bár melly homályos találgatás, hihetővé válik, ha igaz Bayernek számlálgatása, melly szerint a' Finnok már Urunk születése előtt 541. a' Bottni tenger-öböl vidékeire húzódtak, a' mint ugyan Pray Úr említi l. c. p. 45. — Ez mind szépen van mondva; de nem erősebb az Iróknak pusztá vélekedéseknél. Sőt

a' vastag homályból ki nem gázolhatunk, ha Pray Úrnak más helyével szembe állítjuk. Irja l. c. p. 32. „Fischer a' Vogulok bölesőjét régebbre felviszi, 's mint én a' jobbféle Irókkal tartom, hitelesebben. Az ő állatása ez: az Uigurok, vagy Abulgasi szerint Jugrok, régente Turpháuban, Sínától nem messze laktak. Innen az Irtishez szakadván, kétfelé osztottak. A' Sina Iró Ven-hien-tum-kaó ezt Urunk 462-ik esztendejére teszi, 's őket a' Volgáig kinyúltaknak írja. — Része az említett folyónál állapotodott meg, része a' kis Buchariában a' Mogolok mellett. Ezek a' Mogolokkal özsze vegyültek; amazok régi szokásaikhoz hivek maradván, nomadi életet éltek. És ezekből származtak a' Magyarok és Vogulok, — ut ipsa nōminis ratio indicat". Már ha ezek a' Jugrok, Finnok, kinek hidjünk? Sturlesonnak és Bayernek-é, vagy Fischernek? Ki igazodjék el ezeken? Amott a' Finnok U. e. 541-ben a' Bottni tenger öbölénél kerülnek elő, Bayer szerint; Itt Urunk szül. ut. 462. a' Sina határoktól a' Volgáig nyúlnak el. Azok voltak-e ezek, kik, mint imént említve vagyon, a' hunnus dicsőségnek alább szálásával szabadabban kezdetek lélegzeni, vagy mások? 's ugyan azon nép, azon üdőben az északon és a' Sina határokon? Vagy talán Bayernek 541-dikétől fogva Fischernek 462-dikéig a' Bottni tenger-öböl és a' Sina határ iszonyú közét mind Finnokkal kell-e beplántálni? Ez nem fér az én fejembe, és gyanakszom, hogy sok vagyon itt az agy-költemények ékesgetéseiből, de kevés a' történeti igazságból. — Hogy ne lenne tehát bajos a' titkolódzó, 's gyakran megvesztegetett régiség örvényében járónak verőfényt látnia?

De vissza kell Gebhardihoz térnem, hogy lássuk, mennyi hitelt adhatunk néki mind itt, mind általában Hazánk régi történeteinek irásában. Nem de itt mondja: „nem lehet meghatározni az elválásnak üdejét, de Urunk születése előtt történt”. Csak egy levelet fordítok vissza, 's ott S. 362. olvasom: „A' Magyarok történetében lehetetlen az ötödik századnál feljebb nyomozni”. Ha így, hogyan tudja tehát, hogy a' Magyarok sokkal Urunk születése előtt váltak el a' Finnoktól? Vagy tudom már. Az egész nemzetnek az ötödik század előtt nem akad nyomába: de a' harmadik században talál egy pástornak képére, ki magyar nadrágot viselt. „Auf einem römischen Monument des dritten Jahrhunderts zu Székfalva in hunyader Gespanschaft ist ein ähnlich gekleideter Hirte, der aber hungarische Hosen trägt”. (B. 33. S. 47.).

Ugyan ő (B. 33. S. 97.) kézzel foghatólag kijelöli a' helyet, hol hajdan magyar Eleink laktak. „Tudva vagyom, hogy a' mai Magyarok azon vidékekről származtak, mellyeken azelőtt az Alánok laktak”. Laktak pedig (B. 53. S. 94). „az első és negyedik században ott, hol a' Dneeper ered, a' Szmolenszki helytartóságban; és úgy el bokrosodtak, hogy a' negyedik században a' Dunától fogva a' fekete és Káspiumi tengereket körül övezvén a' Gangesig kinyúlának”. Már most otthon vagyok, és értem, hogy illy iszonyú kiterjedésű földről valahonnan minden bizonnyal eredhettek a' Magyarok; de tudjuk-e már meghatározottan: ennek a' kis Világnak mellyik részéből? nem ugyan! El hiszem, hogy ekkora térségen a' Finnok is megfértek, valamint más népek is, mellyek egymáshoz semmi atyafisággal nem tartozták. Imé

igy tanulhatunk Gebhardi Úrtól tudni és nem tudni.

Az is szép nála, hogy (B. 34. S. 372.) a' Vaticáni kéziratból el fogadjja (ámbar elég ravaszúl csak azt, a' mi a' képet rútabb félről tünteti), „hogy az Etel körül lakó Magyarok valamennyen olly durva pogányok, hogy Istent sem ismérnek, bálványokat sem imádnak, hanem élnek mint a' harmok”. És S. 362. bálvány istent ad nekik: „Mit den Finnländern sind in Betracht der Sprache, der Sitten, und des Götzendienstes verwandt”. Ennek ellenére a' tudós Cornides megmutatta, hogy a' Magyarok mindenkor egy Istent imádtak, és nem csak bálvány- de költött istencik sem voltak. Lelki képzéseikre nézve is követem Gebhardi Urat, hogy a' Magyarok olyanok lettek volna, millyeknek Löhrr Úr a' finn-fajtokat festi. (Die Natur und die Menschen. Leipz 1814. S. 125.) „A' piszkos Ostják, Samojed, és kivált északkeleti Afsziának több népei a' tisztaságnak érzésétől nem is illetetnek. Majd minden Mongol népeknek religiójok tilalmazza holmijeket folyóvízben mosni”. Vagy igen jól! Mivel a' Magyarok ezekben a' Finnoktól távol vagynak, távol tőlök az atyafiság is.

Akár hogyan; mi még is Gebhardi Úrhoz tartunk, 's tőle és társaitól tanuljuk hazánk régi történeteit. Mert Hüküllői János Archidiaconus, tudósításait csak az újjabb családi énekekből szúrte. (B. 34. S. 370). — Béla Király Jegyzője MESÉLŐ. — Még is egy kis becsület a' Mesélőnek! „mert gyakorta eggyez Konstantinus Császárnak jegyzéseivel”, (S. 377.) Hol pedig tőle el tér, (S. 373.) „a' Császár, úgymint a' történettel majd nem egy-

korbeli, méltóbb a' hitelre, mint a' 400. esztendővel későbbi magyar Krónika". Csalfaság! mert ha a' Királyi Jegyzőt IV. Béláévá tesszük is, a' mi nem úgy van *); Konstantinus Porphyrogenetától fogva legfeljebb 300 esztendőt lehet számlálni. -- De igen jól! Konstantinus Porph. hiteles, mert a' maga korához közelebb üdöben történt dolgokról értekezik: de a' Királyi Jegyző, a' Magyar Királynak Kancellárja (S. 377). Küküllői János Archidiaconus, 's Turóczyi, kirül Bongarsi (in Praef. Belii ad Script. rer. hung. n. 22.) illy becsülettel emlékezik: „Turóczii simplicitas placet, et fides” 's így az 1358-diki Krónikás, és a' még 60 esztendővel régebbi Rézai Simon is, nem olly hitelesek, mint a' 400 és több esztendővel későbbi idegen Irók! Igazság ez?

De mit lehet Gebhardira hajtani, ki olly szemtelen, hogy annak az irott szent ereklyének, mellyet soknak fájdalmára már el bujtatni nem lehet, hitelét, álnok csavargással kifizíteni mesterkedik? B. 34. S. 377. írja: „Sie enthält blos die Eroberungsgeschichte bis auf den König Geysa, (nem igaz. L. Praef. Belii. ad ss. rer. hung. n. 13.) und ist aus den alten Volksliedern verfertigt. Denn ohngeachtet der Verfasser es zu leugnen scheint, und diese Gedichte falsas fabulas rusticorum et garrulum cantum jocularum nennet, so beruft er sich doch in einigen Stellen darauf”. Hol

*) Pray Ur markosan fog a' dologhoz, és két kézre iparkodik a' Jegyzőt a' régibb kortul el vonni, 's IV. Béláévá tenni. Ha Hunyadi Mátyás után még egy Bótát számlálnak Itirállyaink sorában, ezévé kellett volna a' névtelen Irónak lennie; mert felvult téve, ötöt a' Vezérek századatól, a' mennyire lehetne, leghátrább taszítani, 's így hiteletől megfosztani.

vette azt Gebhardi Úr, hogy a' becsületes egyenes magyar szívű Királyi Jegyző, munkáját avas népdallokból aggatta össze? Kinek rovására mondja, hogy látszik ugyan, mintha a' Jegyző tagadná, hogy paraszt Kóholmányokból, és fonó dallombokból férczelte történetírását; és még ezekre utasít is? Hiszen világosan vallja, hogy igen is óta magát „a falsis rusticorum fabulis et garrulo cantu joculatorum” Nem kínálkozik az paraszt mesékkel, ki magáról bizton mondja, és pedig egy akkorbéli, a' maga idejét kétségkívül jól ismerő, nem alacson rendű, 's a' tudományokat becsülő Férfiúnak: „Ergo nobilissima gens Hungariae potius a me de certa scripturarum explanatione, et aperta historiarum interpretatione rerum veritatem notabiliter percipiat”. (Prolog.) Vagy paraszt meséket árul-e az históriai igazságok gyanánt, ki C. 42. írja: „Mondják, hogy Bontond a' Konstantinápolyi kaput hagyítójával beöklelte; de én, mivel ezt semmi történet jegyzésben nem találtam, 's csak házug paraszt mesékből hallottam, e' jelenvaló munkába nem vettem fel”. Derék, hiteles embernek kell annak lennie, ki a' futó hirt az írott hagyománytól így el választja, 's hívesét eránta felfüggeszti *). Vagy többet nyomjon-e Gebhardi Úrnak fiókosan oda szúrtt látszíkja, mint a' nagy nevű

*) Erről Pray Úr így: „Unicus, quod sciam, Belae Notarius rem in dubium vocat, quod eam apud neminem scriptorum consignatam literis, sed ex falsis duntaxat rusticorum fabulis se audisse comperisset. Ex quo facile conicias, plus aliquando veritatis rusticorum cantilenas, quam Notarii historiam, continere”. Nyakaszegett következtetés! Csak igaz, hogy a' gyalázó a' legjobb, legigazabb cselekedetet is gáncsolja. — (Pray. Dissert. 10. p. 239.)

's érdemű tudós mágyar Bél Mátyásnak ítélete: „Quantus quantus enim est Scriptor incognitus hucusque, utilitatis certe in cognoscendis priscis illis rebus hungaricis est prorsus incomparabilis. (Praef. cit. n. 13.)

Nem így ítél felöle Pray Úr, (Diss. 4. §. 6. p. 70) ki Gebhardinak kalauza volt a' jó Anonymusnak irgalmatlan megrovásában. Nem tárgyam itt öt megczáfolni; de két faltörője mellett szó nélkül el nem mehetek. Nem hiszi §. 7. hogy a' Királyi tisztviselő Külföldi, névszerént Orosz Irókkal élhetett volna. De mért nem? „mivel ezek többnyire Oroszúl írtak, melly nyelvet a' Magyarok nem értettek”. Én pedig hiszem, hogy szintúgy tudhattak Oroszúl, mint most németül vagy tótul. Hiszen az Oroszok seregesen jöttek be nem csak Árpáddal, hanem I. András, Kálmán, II. András Királyaink alatt is (Pray Diss. 7. §. 2. p. 129). De ha a' Magyarok oroszúl nem tudtak, tudtak az Oroszok, kik a' Királyi udvarban számosan forgódtak, fő tisztségeket nyertek a' római Ekleziához állottak (ibid. p. 30.) tudtak, mondom ezek, és irhattak deákul. De ha ezt félre tesszük is: a' Görögök, Deákok, Németek mindenkor becsületnek, 's szerencsének tartották a' magyar Vezéreknek, Királyoknak, valamint vitézi, úgy egyébbféle szolgálattal udvarolni, mivel ezek kit kit a' maga érdeme szerint megemberlettek, gazdagon megajándékoztak nyelv és religiói különseget nem tekintvén. Mért nem tenyészhettek volna tebát a' Fő magyarok között bel és Külföldi irástudók, történet írók? Ezt nekem hinnem több és helyesebb okom van, mint Pray Úrnak nem hinnie. Hartvic, Kálmán Király parancsolatjából

írta meg Sz. István Király életét. Sz. István maga készítette el Imre fiához intézett oktatását. A' jót, hasznosat, dicsőségest szerető, becsülő Vezérek sem voltak gondatlanok, hogy az utánok élő maradékot halhatatlan tetteikről ne tudósítanak. A' barbarus Mongoloknak voltak Annálisaik, és a' Magyaroknak nem? Mengenedi p. 74. hogy Gejza és Sz. István alatt a' Külföldiek a' religióval a' tudományokat is behozták: „quorum consilio et deligentia res nostrorum conscribi caeptae sunt”. Elég ez. Mert ha a' Vezérek idét semmi fel nem jegyeztetett volna is, még csak száz esztendő sem múlván, az Apa el beszélhette fiának vagy unokájának az első, második, harmadik Vezér alatt történt dolgokat, és ugyan igazán, hitelesen, mivel azoknak ő maga, mint afféle a' csatákban megöszültt sebhelyeit dicsekedve mutogató hős, élő tanújuk volt; 's ez az első kézhől kerültt tudósítás ne legyen hiteles? Bizonyaf hitelesebb, mint a' magyar paripák dobogásaira rázkodó, 's Klastromának falai közt retegő Otto Fris. 's a' t.

Nem hiszi Pray Úr, hogy a' Vezérek idét a' Magyarok közt lettek volna írástudók, hanem voltak „gens literarum rudis”. (Dissert. p. 75.) De ha l. c. p. 32. nagy Ázsiában már 462-ben voltak, mért nem lehettek négy öt száz esztendővel későbben? Voltak pedig. Mert (ugyan ott). „Literas etiam didicere, quarum deinceps usum ad Mogoles itidem propagavit, quos hodie etiam vetustis Jugurorum characteribus uti compertum est. „Voltak a' hatodik századnak közepén is; mert Dsabalnak követei Byzantzba Justinushoz császári méltóságához illő ajándékokkal, és szittya nyelven írtt levéllel járultanak. Mihez Pray

Úr ezt jegyzi fel : „Habuisse igitur Majores nostros literarum usum, ex hoc loco utcunque apparet”. (l. c. p. 61.) Voltak későbbben is; mert a' Vezérek vendégségei felett az énekesek a' jeles hősöknek versekbe foglaltt vitéz tetteiket dallották volt. — Ne legyünk nagy nevű Eleinknek ezer hálát érdemlett árnyékaikhoz igazságtalanok, és ne temessük el, a' mi dicsőségest a' fősvény régiség, és a' dühös zivatrok felőlők fenn hagytak. — Ki nem maraszt-hatom még S á n d o r Úrnak egy ide tartozó jegyzését. (Sokf. 8. D. 47. l) „Pray előtt Nestor sokkal méltóbb hitelre. En ugyan egy fő-tisztben helyezettett főpapi személyt, a' milyen Béla Notariussa vala, Erdélyi Püspök 's Cancellarius lévén, sokkal hitelesebbnek vélnék egy esméretlen köz Barátnál. Nestorról sokkal külömben ítélt Thunmann. — „Er selbst war ein Mönch, so unwissend und leicht gläubig, wie andere seine Mitbrüder, die mit ihm zu gleicher Zeit lebten, und Chroniken schrieben; der von dem, was in seinen Tagen vorgehng, keine andere, als eine-seichte und unvollkommene Kenntniz haben konnte, und eine noch unvollkommenere von den Zeiten, die er selbst nicht erlebt hatte: der schon in den nächsten Zeiträumen voll von Anachronismen, Ungereimtheiten, erwieslichen Erdichtungen und anderen groben Irthümern ist”. — Igy ítélt Nestorról K a t o n a Úr is, (Hist. cr. Duc. p. 75.) ki érett vizsgálódása után azt találta, hogy szerfelett kérkedékeny, és a' történeti tanúbizonyságok ellen, nemzetének magasztalásában elmerültt ember. (L. J o s. A l o y s. K e r e s z t u r i. Dissert. de Hungar. in Europam adventu p. 15. Pest. 1814.) De ez mind semmi Pray Úr előtt.

Ne-

Nestornak hitelét illy szarvas hibák sem rontják meg, mert a' régi izlés szerént: a' Kültöldi portéka ha roszsabb is, kapósabb a' hazainál. —

Még csak egy két szót Gebhardiról. Nem egészen veti ő meg Anonymusunkat. Van, a' mit hihetőnek tart nála, 's ezt tőle iktatja által történeti írásába. Igy (S. 401. — „den man aber hier nicht hören darf“ (!) el járja véle Magyar ország széleit. De a' Vazul kapunál megakad, 's elsöben kinozza: lehetne-e a' porta Vacilból Váczt csinálni? (könn te Vacil Waitzen seyn). De látván, hogy Vác igen is távul esik Rácz országtól, hol a' porta Vacilt keresni kellene; csak hamar, mint bizonyos nyertes, szalad Vácztól a' Vaskapuhoz, 's azt mondja: „Vielleicht ist es V a s l a p a, (mert az ő Dictionariuma a' vaskaput így mutatta) oder der Pasz des Eisenthors an der hungarisch-siebenbürgerischen Gränze“. — Illy elmésen határozza meg a' Lutum Musunt is; (S. 402). „Unter diesem Morast wird vielleicht der alte palus hiulca bey Mursa oder Essek verstanden“. (den man aber hier nicht hören darf). Ott ott! Eszéknél a' Mosonyi sár; az az: a' Lajta, mint Sándor Úr véli, vagy a' Fertő, mint mások.

Imhol! illyenek ezek a' jámbor Urak, kik a' hazai Irókat ránczos homlokkal megvetik, kigúnyolják, 's minden nyelv kritikus értőinek, minden nemzet klassikus történet íróinak akarnak tartatni. Ezekről tanuljuk tehát, honnan származtak üstökös magyar Eleink! Igen is, csak hunnyuk be szemeinket, és vakon hidjük, hogy a' nemes magyar nemzet egy származatú a' finn csoportokkal.

Vagy csak abból is, hogy a' Finnok soha a' kimíveltségnek arra a' polczára nem emel-

kedtek, mellyre néha még közép rendű nemzettek is felhágnak, ha bár ott magokat állandón meg nem tudják is tartani: könnyen el fogadható, hogy a' Finnok a' kikötött el válásnak ideje körül is olyanok voltak millyeneknek őket Tacitus festi. (de morib. Germ. 46.) „Szerkivül vad emberek voltak, nyomorékok, inséges szegénységben csikorgók; fegyverek, lovak, és lakó hajlék nélkül. Táplálások füvek, ruhájok vadak bőrei, nyugvó helyek a' száraz föld. Nyilaikat, vasok nem lévén, csonttal faragták élesekre. Férfiak és aszszonyok vadászatból élődtek. Gyermeküket a' ragadozó vad állatok ellen sövény kerítéssel oltalmazták: Ebbe az alomba bujnak gyermekek és vénék”. Ez a' keresztény számlálásnak első századában. Illyeneknek festi őket az Országok és Népek ismértetője (Länder und Völker Kunde IV. Band. Nro 5. S. 419.) „Midőn a' Svédok a' Finnokon erőt vettek, 's őket a' keresztény hitre hozták: durvák, vadak voltak; Fők és Vezérek nélkül éltek; feleségeikkel keményen és tirannus módon bántak”. Ez pedig a' Magyarok kijötténél későbbi üdöre szolgált.

Már most legyen megengedve egy pár kérdést tennem. Mellyik magyar Író karakterizálja így a' Pannóniába bejött Magyarokat? Pedig a' bizonyításban az elsőség ezeket illeti. A' Nemzet természeti vonásainak festésében, Ottókra, Reginókra, Dittmarokra van okunk nem halgatni. Ő előttök a' Magyar ellenségben a' régi hunn világnak képe elevenedett fel; mit lehetett tehát tőlök egyebet várni, mint utáltató leírásokat? De ha a' napkeleti Írókra tekintünk, „Praecipui scriptores prodidere eos morum probitate ac rectitudine fuisse percelebres, urbes habitavisse, sub uno principe politicam

vitam ductasse, lectos, mensas, solia, suggestus opere ductili ex auro elaborata habuisse, jus fasque coluisse aeque ac Romanos et alios omneis". (Innoc. Desericus. de init. ac Maj. Hungar. p. 187.) Többnyire éppen úgy, a' mint mindenkor volt, és most is vagyon. Ugyan is, szállítson valaki csak egy Irót, a' ki hitelesen bizonyítsa, hogy a' Magyarok, (nem a' finnok) valaha Fő és Vezérek nélkül éltek: Gebhardt nem barátunkat haíjuk: (B. 34. S. 376.) „A' Mogolok, (1237. a' nagy Magyar országot el foglalván), meghagyták náluk az ő eddig való monarchiai ország-lásokat, és még 1323-ban volt egy Jeretanny nevű Királyok, ki a' R. Hath. Anyaszentegyházba lépett".

Tovább: ha a' Magyarok egy ágról csöpentek azokkal, kik, mint feljebb látánk, teste durvák, vadak; lélekre huták; birtoki tehetőségekre a' legalsóbb rendbeliek voltak: megfogható-e, hogy Heraklius Cs. nagy Politikus, nagy vitéz, derék vezér, illy allyas népben helyeztesse bizodalját? Fő és vezérek nélkül élő, és így özsze nem kapcsolt, közre nem munkálkodható népben? hogy töle hathatós segítséget várjon? mert itt egy pillantatig halgatok a' két Főnek viszonos követségével. Megfogható-e, hogy ez a' nép, ha bár fejeként válogatva is, annyi fegyverviselőt kiállíthasson, hogy maga megszükítése nélkül, vidéki Fejedelemnek, segítségül 40 ezeret küldhessen, 's kétségkívül lóháton, 's úgy mint illik, emberül felkészítve? Megfogható-e, hogy melly esztendőben, a' szennyből, a' tompaságból nagyobb részint ez napip ki nem mászható tőkétől el vált: utánna mingyárt magának olly magas tekéntetet adjon, hogy a' világ piarczán

fegyvere által hires neves legyen? olly tekintetet, hogy benne bizni, tőle félni lehessen? Megfogható-e, hogy ez a' vad, Fő és vezérek nélkül élő nép, a' hatalmas Bolgárokon, Besenyődökön, Kozárokon keresztül ronthasson, és egy tekintetre méltó nemzetet formálhasson? A' Bolgárokon kivált, kik erősek és olly szaporák voltak, hogy közülök 500 táján az első, 670. körül a' második raj az Iszter mellékét megszállhatná; olly raj, melly a' Byzantzi birodalmat gyakorta rettenetesen megingatta: Hihető-e, hogy Magyarok voltak, vagy azoktól egy köz törzsökről eredtek legyen a' Magyarok, kik feleségeikkel tirannus módon bántak? Magyarok! kikre ezt az undok, gyalázatos vádat hárítva én ugyan egy Iróban sem találtam; sőt későbbi ivadékaikban is tapasztalni, hogy az ebbéli ártatlan, tiszta, gyengéded szeretet az ő nemzeti fő vonásaik közé tartozik. Megfogható-é végre, hogy finn-lappokból, — ebből a' zsinár, renyhe, nemes indulatot nem érző, jeles vágyástól nem izgatott, magasabb karakternek szeszétől nem érdeklött, allyasságáért bátortalan, nem organizáltt népcsoportból kifejlett, ennek véréből támadott volna az a' dicő Magyar nemzet, melly hatalmas karokkal, a' nagy, 's nem fegyvertelen Orosz birodalmon, rettentő nevének előtte szaladó hírével mintegy átsétálva magával hódító rémülést hozott Európába, 's kevés idő alatt Pannóniával, 's több vidéki országokkal hatalmát megismertette, el fogadtatta? mellyet annyi mérges, kegyetlen, erős csapások meggyengíthettek ugyan, de el nem veszthettek; mellyet az éhező örvények annyiszor szélekre kanyargattak, de bé nem nyelhettek, mellyet minden pokolból orzokodott czinkosságok régi nemzeti karakteréből

ez napig ki nem forgathattak; mellynek még Ázsiában hátra maradt, 's kétségkívül erőtlenebb ivadéka is, a' vidék tartományokat, névszerént az Orosz-finnokat gyakran, 's mind addig tépdeste, sanyargatta, míg a' végetlen sokaságú Mongolok vadságának kénytelen nem vala meghajolni. — (E n g e l. l. c. pp. 69. et 81).

II. §.

Az Állítók, finni származásunk legderékebb támaszának tartják a' finn és magyar nyelv között észrevett hasonlóságot. Legyen úgy! Nincs is éppen tagadva ez a' hasonlóság, sőt némünémű rokonság is a' két nyelv között; de nem akkora, nem olly rokonság, hogy belőle a' nemzeti atyafiság, az egymástól való származás, a z u l t i m a o r i g o következne. Ez a' hasonlóság volt az a' késértet, melly több, 's nem kétlem jó szándékú hazafiakat is rászédett, kik tudománybeli érdemeiknél fogva tekintetben álván könnyen megnyerték, hogy az általok mondottakat többen is utánnok mondják; a' Külföldiek pedig sokszorozva vissza hangoztassák.

Ha az illyféle hasonlításokhoz olly férfiak nyúlnak, kik mind a' többit, mind azt a' nyelvet, mellyhez amazokat, úgymint egy harmadikhoz mérik, jól értik, 's tiszta nemzeti hangejtéssel beszélnek is: ezeket méltó meghalgtani; ámbár ekkor is csak az okoknak erejét nézzük, nem az okoskodónak szemeivel kívánjuk látni az ő mindent egy kedves pontjára Arelgetett pusztá kihozásait. Erre igen helyesen Sajnovics Úr: „Lingvae Ungarorum et Laponum convenientiam, nisi aut natus Lappo inter Ungaros, aut Ungarus inter Lappones inquirat, definitam nunquam habebimus. Quid-

quid ea de re aliarum gentium viri etiam doctissimi in medium attulerint, praeter conjecturae probabilitatem nullum certitudinis gradum obtinebit unquam". (Demonstratio etc. Hafniae. 1770. in Praef.) Csak hogy annak a Lappnak magyarul, és ennek a Magyaroknak lappul is kellene tudniok; 's kár, hogy maga Sajnovics Úr ennek a megkívánt tulajdonságnak hijányát Leem, Fielström, Högsström, Gander's más mestereiben észre nem vette.

Ugyan ezt kívánja meg Pray Úr is a nyelvek öszsze hasonlítójától Annal. p. 310. hol Comenius, Fogel, és Eccard ellen, kik azt állagaták, hogy a finn-fajtu és magyar nyelvek között bizonyos megegyezést, rokonságot tapasztaltak, mellyeknél fogva a kétféle nemzetet is atyafiasítják; ezt jegyzi meg: „Sed ea in re viro, quamquam erudito, ſidem aegre habemus, quod nemo facile de mutua harum linguarum conspiratione iudicium ferre possit, nisi qui omnium, de quibus controversia est egregie peritus fuerit, cuiusmodi Eccardum fuisse, aut quem laudat Fogelium Hamburgensem Medicum, difficulter adducor, ut credam. Nec sane vestigium ullum in Scriptoribus — uspiam reperitur, ex quo confici verisimiliter possit, Hunnorum partem aliquam ex ultima Asia ad Finnos, aut Livones delatam fuisse”.

De vannak, kik nem lehetnek mentek azon gyanutól, hogy őket a' hirvágy, a' sok nyelv tudással, a' föld röjtök vagy neves helyeinek megjárásával való kérkedésnek kábitó forrósága hánja veti. — A' Székely és Somogyi magyarságról sem lehetett volna vagy biztobban vagy többet mondani, mint Sajnovics Úr azzal:

„Demonstratio idioma Ungarorum et Laponum idem esse”. Én ugyan ottan ezt demonstrálva nem találtam. Ezt a’ dictatori hangon ejtett állítást még Schlözer is keménylette; valamint azt is csipösen szemére veti, hogy írni bátorkodott: „Audeo dicere, nullam fere ungaricam vocem reperendam, quae non inter fennos aut Lappones Sueciae, aut certe inter Lappones finnmarchiae itidem reperiatur”. Magát Schlözert haljuk: „Das idem esse auf dem Titelblatte ist übertrieben. So weit gehet Herr Sajnovicsens Vergleichung des Ungrischen mit dem Lappischen noch nicht, dass sich mit Grunde von Identität sprechen liesse. Sein Verzeichniss verglichener Vörter S. 35—52. enthält nur 154 Beyspiele; und rechnet man die Derivata ab, so bleibt nicht einmal die Hälfte von radical Wörtern, die hier allein entscheiden, übrig”. Arra pedig, „hogy alig lehetne egy magyar szót találni, melly a’ Finn vagy Lapp nyelvben meg nem volna”, ezt jegyzi meg Schlözer: „Herr Sajnovics kennt weder die Menge der finnischen Völkerschaften, noch die Geschichte, und Wanderungen seiner Madsaren; — — Unstreitig kamen doch die Madsaren aus Asien; also muss ihre Sprache sich mehr den asiatischen als den europäischen Finnen nähern”. (Sokf. 7. D. 56. l) Melly Tudóshoz illő kémmelletes mondás: nähern; nem pedig IDEM ESSE. És mit mondana Schlözer Úr, ha magyarul érthetvén, tudta volna, hogy Sajnovics Urnak nem kevés össze hasonlított szavai úgy állanak egymásnak ellenébe, mint a’ karika és négyszeg. A’ példák szóljanak. (p. 74.)

Leem Lexiconjából.

Lapp.	Magyar.	Lapp.	Magyar.
Solve	Száj	Zhiaetze	Víz
Gudjo	Gunya	Kedge	Rő

Rudbekből.

Finn.	Magyar.	Finn.	Magyar.
Suma	Homály	Tuuli	Szél
Sade	Eső	Usco	Hit
Yö	Éj	Vaetzi	Rés
Walkaeus	Világ	Jouri	Gyökér
Etho	Estve	Aamu	Reggel
Aju	Agyvelő	Tuohi	Héj
Ohauxet	Halánték	Owi	Ajtó
	v. vakszem		
Sydan	Sziv	Saraenae	Sark
Vatze	Has	Hiliaissus	Szelídség
Olea	Váll	Waras	Orv
Soppi	Epe	Ockeus	Szokás
Huix	Haj	Paju	Fűzfa
Acca	Üdő	Totto	Tűzhely

Mind olyanok, „ex quibus ungaricae linguae cum finnica consensus pateat”. — Csak olyan consensus ez, mint Praynál — Dissert. p. 43. ama’ Sinai szóban: „gowa gowa” quasi nostro ore dicas: jó van, jó van! vagy (ibid. p. 22.) ama’ Livóniai: „Home leen ma Roddo minemu”, eggyez a’ mi nyelvünkben evvel: „Reggel leszek én a’ házomban, v. hajlékomban”. — Veszett ügy az, melyet így kell csigázni: Bizony babonás erő van abban a’ Leem-Lexiconban, mellyhez Sajnovics Úr úgy ragadt, mint a’ vas a’ magneshez. Haljuk bár: „Ungari certe, qui magnum Leemianum Lexicon obtinuerint, in eo idioma

suum videbunt oculis, manibusque palpabunt, ut adeo ad demonstrandam asseriti mei veritatem nulla re alia opus mihi sit, quam saepe laudatum Lexicon iisdem inspiciendum proponere". Én úgy látom, hogy igen sokat mond itt Sajnovics Ur. Bölcs intése az Cicerónak, hogy „az ismételten dolgot ismételtenek ne tartsuk, 's néki vaktában ne hidjünk. Melly hibát a' ki el kerülni akar, a' dolognak átvizsgálására időt vegyen, és szorgalmatosságot fordítson". — De Off. L. 1.

De tovább kell késnem Sajnovics körül. Ő a' Finu-Lappokat „ab extremo Europae angulo (az az: Vardoehuus - tól) per Finnmarkiam, Lapponiam, Fenniam, Tartariam, in Asiam usque non interrupta serie" terjeszti. Már pedig a' 13-dik században itt az Etel vidékein volt, és ugyan alkalmas virágzásban, a' nagy Magyar ország. Magyarok laktak itt a' 14-dikben is. L. Gebhardt l. c. B. 34. S. 370. — Bonfinius szerint a' 15-dikben. Edit. Colon. 1690. p. 28. Igen ászokul esik az azén gondolkodásomnak, hogy az itt megfordult magyar Missionárius 1257. magyarul 's könnyen beszélt az Etel környéki Magyarokkal, Sajnovics pedig Lapp-magyarjait éppen nem értette. „Ingeune profiteor me Lappones Finnmarkiae laquentes non intellexisse" (p. 3.) Még akkor sem, mikor már, közöttök majd esztendő töltevén, tőlök el bucsúzott. (p. 37.) Azzal igyekezik menekedni, hogy tizenhárom századon innen a' ketté oszlott nemzetnek hajdan ugyan azon nyelve annyira el ütött egymástól, hogy most nem csoda egymást nem érteniek. Itt hamis a' számlálás a' jelenvaló állatásnak el igazítására. Mert 900-on kell kezdeni, és leszen Sajnovicsig 970. A' Missionariusnak ottan meg-

fordulása, ennek az időnek első harmadán jóval is innen esik. Mért tehát eddig úgy el nem változott? De nem változhatik úgy el soha az olly nagyra kiterjeszkedő nemzetnek nyelve, melly, ha Sajnovicsnak hiszünk, csak nem egy kis világot tesz; hogy egy két idegen nyelvű nemzetnek közbe szorulása miatt, a' hajdan rokon, vagy ugyan azon nyelvű atyafiak egymást csak valamennyire is ne érthessék. Példánk erre az apróra oszlott, mindenfelé el széllyedt, külön külön nevezet alatt idegen nyelvű nemzetek közt lakó Szláv eredetű felekezetek; melyek öszsze kerülvén; ki többen, ki kevesebben értik egymást. Magyar országban, Oroszok, Oláhok, Bolgárok, Ráczok, Horvátok, Vendek, Németek, Tótok között, még a' deák nyelv sokáig hatalmas uralkodásának ellenére is megmaradt a' magyar nyelv, pedig úgy, hogy a' *Latyatuc Feleym*, vagy a' *Sz. Margit* életírójának üdejéből való írott magyarságot, legalább a' Tudósok, nem nagy gonddal most is megértik; és a' régi nagy hazában, hol „*non interrupta serie*” Lapp- és Finn-magyarok laktak, kevesebb ostromokon menvén által, annyira el változott, hogy a' tudós szemfüles Magyar a' rajta beszéllőket, még hosszabb ott tartózkodása után sem érthette? Én gondolom megcsalta Ihré-t az a' hír, hogy „a' Magyar országba szakadt finn-katonák a' Magyarokkal kevés idő alatt magyarul beszélhettek”, ha csak nem a' Tótokkal vagy Oroszokkal. Vagy talán olly tüzes emlékezetű Finn találkozhatott a' foglyok között, mint az a' Lapp, kiről Pray Ur feljegyzette *Dissert.* p. 43. hogy XI. Hároly Svéd Hirálytól küldetve Vittenbergben a' görög és deák nyelvet könnyen, Franciaországban a' franczot négy, Pétervárott az Oroszt

hat hét alatt; Asztrakánban a' tatárt, innen a' Halmukok közé, vetődvén, azokét kevés idő közben kitanulta. Akárhová, van valami igaza annak az enthymenának: „Hungarus Lappone non intelligit loquentem: ergo diversa habent idiomata”. (D e m o n s t r. p. 7.)

Igazat mond Sajnovics Úr abban (p. 50.) „hogy a' különféle nemzetek nyelvének rokonságát nagyon erősíti a' számok kimondásában való össze találkozás”. De pattanásig feszíti az ívet, midőn írja: „Quantum autem in numeralibus Lappones cum Ungaris conveniant, ex subjecto schemate lectori judicandum relinquo”. Itéljük tehát felöle.

L a p p o n	L a p p .	F i n n i .
F i n n m a r c h .	S v e c .	
1. Aust	Aekt	Yxi
2. Guost	Qveckt	Caxi
3. Golm	Holm	Colme
4. Nielja	Nelje	Nelja
5. Vit	Vit	Viisi
6. Gut	Kot	Cuusi
7. Zhieezhia	Giegie	Seitzemen
8. Hautze	Rackze	Cahdexan
9. Autze	Atze	Ydexen
10. Laagi	Lacke	Hymmenen

Ezeket ugyan így, a' mint itt feküsznek, sem olvasva, sem akárhogyan kimondva, el nem érteni; de könnyen érthetőkkelé válnak a' következő feloldással; p. o. Yxi. Tégy az Y helyébe E-et vesd ki az x-et, 's tégy helyette g-t az i helyett y-t; 's látod kész az egy; és ezt mellyik Magyar nem érti? Így a' többivel,

De a' számolásnak módja is szakasztott magyar! Mert a' Lapp, p. o. a' 31-et így mondja:

a uft goalmad lokkai; unum ad tertium decem 's a' t. — Már, ha az el származásnak régisége azt szülhette is, hogy a' szám szavakat egészen különbözőkkel cserélnék fel: ki hidje, hogy ez, vagy akármilyen más ok a' számolás rendét is éppen vissza forgattassa, holott lehetetlen volt az alkalomnak valaha megszűnie azt a' rendet folyvást és szüzen megtartani, melly szerint az eggyes a' tizéset természetesen követi.

Említést érdemel ez is: (p. 60.). „Iste modus numeros majores tot vocabulorum combinatione exprimendi satis probat, quod de Lapponibus Scriptores memoriae prodiderunt; ipsos nempe non facile ultra decem numerare, numerum vero millesimum omnino ignorare”. De ezek az Irók csalatkoztak. Mert a' Száz a' Voguloknál: Schaet, a' Votyákoknál: Tsu, a' Permeknél: Schjo. Az ezer: a' Votyákoknál: Ssurs; a' mint ezt Pray Úrnál feljegyezve találni. Ha pedig vannak Lapp-fajok, kik tizen fellül számlálni nem tudnak, úgy a' Czigányok legalább ebben azoknak elejbe k hágnak; kik nem csak a' tizeseket külön és eggyes névvel ejtik, de az ötvent kétféleképpen is így: pân c s vâ r d e s = 50. és: h e p a s c h e l l = $\frac{100}{2}$, vagy fél száz; mert nálók a' száz: Sell. Ezrek nekik sincs, mivel a' mint mondják, ritka czigány, kinek szerencséje van megezresednie. A' tizesek számlálásában az eggyest ők is a' tizes után teszik. Így: 11. d e z s u - j é k, 12. d e z s u - d h u j, 13. d e z s u - t r i n, 's a' t.

Hosszasnak kellene lennem, ha Sajnovics Úrnak minden ide vágó ki's bekanyargásait, erőlködéseit, talánozásait rázóra akarnám venni. Elég legyen ítéletemet fölöle kimondanom, hogy ő tudós Astronomus lehetett, de éppen

el nem készültt ember volt illy feszes, csiklándékos, tartós türodelmet, hosszú nyomozást, bő tapasztalást kívánó munkának klasszikai kivitelére. El hitethette ő az Északnak Lexicographusaival (p. 66.) hogy „his praepositionibus: ab, ex, cum, in, de, etc. in Lapponum, SEV Ungarorum idiomate respondent suffixa quæpiam”. Nem a’ suffixumok, hanem a’ SEV ellen szóllok; mintha már megvolt volna mutatva, hogy a’ Lappok vagy Magyarok eggyek. Gyanús én előttem az a’ magyar nyelvemester, ki p. o. így tanít: (p. 61). „Unde non recte dicere Lappo aut Ungarus: do tibi quator libros: ad om néked négy könyveket; sed dicere debet: ad om néked négy könyvet. Így a’ Tordasi Magyar! Lappul vagy finul szerettem volna olvasni, hogyan adja nékem négy könyvet; de ekkora lap szókötésre az egész Demonstratióban nem találtam.

Ha már, magyar Philologus így félre viheti a’ Vélekedőt: hát akkor, mikor olyanok ártakoznak a’ dologba, kik vagy eggyik vagy másik nyelvet, vagy eggyiket sem értik, ’s minden Canonjok csak a’ száraz Lexiconok, Dictionáriumok; mellyekből, ha legjobbak volnának is, bizonyos vagyok benne, hogy legalább a’ magyar szókat kimondani sem tudják, nem hogy értenék, róla és belőle okoskodhának, ’s ítélő birái lehetnének: mit tegyünk egyebet, mint hogy képünket tenyerünkkel lesimítjuk, és mind a’ magunknak, mind az azoknak valót el gondoljuk. Ki is csodálja, hogy közülök ugyan azon Dictionáriumban az eggyik fehérnek látja azt, a’ mit a’ másik feketének néz? Például legyenek. Rudbek és Wotton (Sajnov. Dem. p. 74). Amaz: „Ungaricam et fennicam lingvas tam propingva cognatione sibi

junctas deprehendit, ut consanguineae merito dici queant". Ez: „lingvam Esthica[m] et Letticam dialectos esse lingvae fennicae; Ungaricam vero toto caelo ab omnibus europaeis differre". — Ezen csupa dictionáriumos magyar nyelvtudását nyílt egyenességgel megvalja. Theophil. Sigefred. Bayer, (ki Desericsnél l. c. p. 97. a' Magyarokat a' Finnoktól és Lappoktól egészen megkülönbözteti); holott Bél Mátyáshoz eresztett levelében írja: „Quantum judicare possum ex Molnari Dictionario, major et potior pars lingvae hungaricae a fennica sive finnica abhorret". De Gebhardi mást látott dictionáriumában. (B. 34. S. 262). „Essind die heutigen Sprachen dieser Nationen, (Finn, Lapp, Kareli, Magyar), einander so ähnlich geblieben, dasz ein Hungar den Karelrier, und mit etwas mehrerer Mühe auch den Lappen verstehen kann". — Im Gebhardi jobb magyar, mint Sajnovics; mert ő a' Lappokkal, Finnokkal magyarul beszélhetett volna; értvén, ha ő, és amazok magyarul tudtak volna!

A' ki illy meghatározottan szólhat a' magyar nyelvről, annak magyarul is jól kell tudnia. De tud is ő. Hogy ebben kétségünk ne legyen, adok egy két példát a' sokból. Így (B. 34. S. 370.) minekutánna a' Kozárokról mindent tövel hegygel öszsze vissza forgatott volna, oda veti: „In ihrer Hauptstadt Atel, oder Balangiar am Ausflusse der Wolga (Astrakan) blühete der Handel, und gegen ihre nördlichen Nachbarn wurden sie durch die Festung Sarcel (Szarhely) (így!) „an den Qwellen des Donetz gesichert". — Hogy a' Kozárok magokat észak felül háborgó szomszédjaik ellen foganatosab-

ban oltalmazhassák, Theophilus Császártól 834. várépítőt kértek, ki a várrakatást el rendelné, és a munkát igazgatná. Petronást küldötte. Ez a Donetznek fakadásánál rakatott egy Sarkhely nevű erősséget; melly szó mind a kimondásban magyar, mind a jelentésben a magyar végvárral, végheellyel ugyan az; ha megengedhető is, hogy már akkor más néven Belgorodnak — Fehérvárnak neveztetett, gondolom az Oroszoktól; mert a Kozár nyelvről nem lehet itélni, melly a nemzettel együtt régen kiveszett. Igaz ugyan, hogy Pray Úr nagy látszatossággal és kitünő szorgalommal tanítja a Kozároknak régi Eleinkkel való nemzeti és nyelvbéli azonságokat: de ez inkább elmés talánozás, a mivel ő szerfelett is bővelkedik, mint hitelig érő bizonyosság.— (Cf. Kéri Impp. Orient. p. 320. Gebhardi l. c. S. 384.) Azt igen esodálom, hogy Pray Úr a Sarkhelyt Szárhelynek olvassa, 's magyar létére a azót tiszta, világos jelentéséből minden ok nélkül kiveszi. (Dissert. p. 90.) Szár-hely, írja ő, ugyan az a magyarban, a mi Constantinusnál az album hospitium, vagy Leo Byzantinusnál az alba domus. „Szár enim album Hungaris notabat”. Szár nem fehért, hanem kopaszt jelentett. Ezért nevezték Ladislaus Calvust Szár Lászlónak, I. Bélát, ki barna és kopasz volt Szeg-szárnak. (L. Túróczit P. Q. c. 46.) Maga Pray Úr sem olvassa Constantinusnál Σαρέλ, hanem Σαρκελ; melly igaz olvasást, a szó jelentésének ellenére nem kellett vala el hagynia. A Sárg-hely még gyarlóbban van találgatva. A Magyarok, kikhez Pray Úr a Kozárokat is számlálja, soha vagy a Biel-Belgorodot, vagy a magyar Fehérvárt Szár-

vagy Sárghelynek nem nevezték, hanem a' leg-
régibb időktől fogva Fehérvárnak. Így:
Neszter-Nándor-Gyula-Székesfehérvár.

Gebhardi Úr, Béla K. magyar Jegyző-
jénél is jobban tud magyarul. Így (l. c. S. 391.)
írja Árpádról, (ein Mann, dem die hungarische
Nation, wenn wir ihren alten Barden
glauben wollen! (nem kérjük ő Tudóságát).
Sehr vieles zu verdanken hat".) hogy: im
Walde Gemelsen am Moraste Kurtuelton oder
zu Scerii (vermuthlich Altserin) die erste Lan-
desgesetze gegeben, und vielen Edeln Erblän-
der zugetheilt. — Die Scerischen Gesetze be-
trafen den Lehndienst" 's a' t. Csak megmarad
ő Altserinnél, az az, a' mint gondolom,
Zrin városánál Horvát országban az Unnához
közel; mert nem vélhető, hogy Szörényről
(Severinum) álmodozzék. De ez nem úgy van.
A' Királyi Jegyző c. 39. et 40. így beszél: Árpád
Zalánt, görög segítségével együtt Titul-
nál úgy megrontotta, hogy ez egy lélegzettel
Nándorfehérvárba futna, a' Görögök pedig
csak nem mind a' Tiszába vesznének. Innen meg-
fordult Árpád, és Körvtéltónál a' Gyömölcsé-
nyi erdő mellett megállapodván 34 napot Ne-
meseivel együtt az Ország törvényeinek el-
rendelésében, szerkesztésében töltött.
„Azt a' helyet, hol ez történt, a' Magyarok
saját nyelveken Szernek nevezték, mivel az
Ország dolgai ott intéztettek el". A' gyűlés te-
hát, és annak lelke adott a' helynek nevet,
nem a' hely amannak. A' hely most is fenn va-
gyon Csongrád Vármegyében, 's neve Pusztaszer.
Körvtéltóról Sándor Ur ezt írja: (Sokf.
11. D. 21. l.) „Talán a' mostani Dótzai tó Csong-
rád Vármegyében, a' Tisza jobbfelén. Oláh
Miklós az 1530. írott könyvében emlékezik ezen
a'

a' tájon valamelly Körtvéles nevű népes helyről így irván: In ripa Tibisci orientem versus labentis sunt inter alia plurima Oppida Szolnok, Várkony, Rörthvéles, Szegedinum. De ezen Körtvélesnek most nintsen semmi nyoma. — Ama régi Magyar ország földképén, mellyet még Mercator adott ki 1578-ban, valóban kivagyon téve, és ugyan a' Felgyő, és Tömörkény alól a' Tisza jobb partján".

Ismét Gebhardi Ur: (l. c. S. 382.) „Almus gieng über den Etel und Telbu (Anonym. Tulbou.) nach Susudel (Anonym. Susudal) in Ruszland". Vezem észre, hogy valamint Etel, úgy Telbu is folyóvíz Gebhardinál. Pedig a' Királyi Jegyző csavargás nélkül mondja: „Venientes autem dies plurimos, per deserta loca, et fluvium Etyl super Tulbou sedentes ritu paganismo transnaverunt". Jól tudom a' közvélekedést, hogy a' Magyarok az Etelen tömlőkön úsztak által: de a' tömlők helyett talpakat értenem hihetőbb vagy csak azért is, mivel valamennyi aszszony, gyermek, szekerék, 's egyéb holmi, tömlőkön nem úszhattak, Tulbou is a' talppal, nem a' tömlővel eggyez. (L. T. T. Keresztúri Urat l. c. p. 14.) Ismét ő: (l. c. S. 384.) „Dieses Land Atelkusu oder Hungerie (!) hatte warscheinlich einen petschenegischen oder patzinatischen Namen: denn in der petschenegischen Sprache heiszt Atel ein Flusz, und Ouzu (russisch Jozsa) die Donau". (S. 385.) „In Ertem oder Irtim scheint fast der heutige hungarische Name des Groszfürstenthums Siebenbürgen (Erdély) zu liegen., welcher Erdeel, Erdewelwe, und Erdeelew im vierzehnten Jahrhunderte geschrieben ward". Mit mondjunk már ennek az elmés szókovácsnak? ennek a' Besenyei nyelv-

tudósnak? hogy nincs szemérme az élő nyelvnek, mellyet nem ért, szavain tántorogni! Hiszen nem magyartalanuak való feszegetni, honnan származik Atelköz: ki talán soha sem halott valamit Duna - Rába - Tó - Csiliz - Sziget - Mura - Szamos közről. 'S hol lelte ő a Besenyei nyelvet, mellyben Atel folyót, és Ouzu Dunát tesz. De legyen. Tegyük össze; 's leszsz: Atelouzu, (nem Atelkusu) a' k-nak, mint meghatározó betűnek kimaradásával; és kerül belőle ez az értelem: Folyóduna. Érttem, hogy a' Duna folyó; de azt is bizonynal hiszem, hogy egy Nemzet, országát ultima differentia nélkül illy bolondúl nem nevezi *). Az Ertem mind maga magának, mind csigájának megfelel.

Tudom, hogy nem tanuló gyermeknek való a' régi magyar írást értelmesen olvasni: de még is bizony rettenetes magyar szóbonczoló, vagy igazabban mondva, szókinzó Gebhardi. 'S mivel lehetetlen nem tudnia, hogy ő erre a'

*) T. T. Tuboly László Úr szerint (Tud. Gyűjt. 1822. 2. K. 5. l.) Atei v. Etelköz nem fekszi meg az Isztert. „Atla is Etelközben, vagy is a' Don's Volga közbén lakván”. — Ismét: a' 17. l. „Három esztendeig késett Almos egész hadával Susdaliában (?) vagy Etelközben”. De 1) Susdal nem szorúl a' Don és Volga közé. 2) Const. Porph. ki bennünket Atelközről tudósít, a' tartománynak folyóit feljegyezvén, annak határait is rávezet. „Flumina autem isthaec sunt: primus fluvius Baruch appellatur, secundus Cubu, tertius Trullus, quartus Protus, quintus denique Seretus nuncupatur”. 3) Itt szállottak meg a' Magyarok, minekutánna őket a' Besenyődök kinyomták: tehát Atelköz nem lehet a' Volga es Don köze. — Egyik felelő bizonyosan az Iszter hasította, mellyre Constant. szavai mutatnak? „in hoc autem loco antiqua quaedam monumenta supersunt, inter quae pons Traiani”. Ez a' hid a' régi Szörényi banságban volt; a' mostani Cladova es Cernoz között. (Funke. r. s. lexic.) 4) Ugyan Constant. az Atelközi Magyarok szomszedságába keletről a' Bolgárokat helyezteti. P ray Annal. p. 307. Cf. J. A. Keresztúri Dissert. cit. p. 28. es Eesslernek Atelközi Mappája.

munkára sem termett, sem készültt ember: mért hegymesterkedik árkon túl? De mennyünk még vele egy két lépésnyire. Ki gondolná el, hol találtatik Magyar nevezetünk, mellyet olly sokan, olly régen, olly sokféleképpen talál-gatnak? Ő megmondja: (l. c. S. 377.) „Die Megeri *Meyégy* Moger oder wie jezt der Name geschrieben wird, Magyar, scheinen mit den finnischen Meschtscheren, deren in den russischen Jahrbüchern gedacht wird, verwandt gewesen zu seyn, weil nicht nur beyde Namen, sondern auch die finnische und hua-garische Sprache eine Aenlichkeit haben”. Meg-lehet hogy vagyon finn mescsér, vagy mecsér, vagy mocsár nevű falu, vagy egész vidék is, valamint nálunk is vagyon Mecsér, Hanyság, 's a' t. de az én fülem nem érzi, hogy mecsér és magyar öszszehangzók, 's hogy így vala-melley rokonságra mutatnának. A' nyelvek né-münémű hasonlóságát pedig, mint mondám, nem tagadom; de e' mellett nem csak Sajno-vicsnak idem esséjét nem hiszem, de azt sem, hogy a' Magyar a' Finnot, Lappot kö-nnyen megértse, minekutánna Sajnovics akar-ton akarva sem értette meg. Hihetőbb előttem, a' mit Deserics Úr, vagy, mint T. T. Ke-resztúri Urnál olvasom: Desericzky), l. c. p. 150. Herbersteinnal bizonyít; ki I. Maxi-milián, V. Hároly, és I. Ferdinand Császárok idejében az Orosz Herczegi udvarnál követi tisztet viselt. „Mondják, (Herberstein szavai), hogy a' Juharok mái napiglan a' Magyarokkal azon egy nyelven beszélnek. Igaz-e? nem tu-dom. Mert noha' gondosan rajta voltam, hogy kitanulnám, még sem találtam azon tartomány-ban senkit is, kivel magyarul tudó inasom be-szédbe eredhetett volna”. Ezt bizonyítja Dob-

rovszky Úr is. (Litterarische Nachrichten etc. Prag. 1796. S. 94. Sokf. 6. D. 126. l.)" született Magyarok, kik Pétervárott finn szolgálathelieket beszélni hallottak, tölem megkérdeztetve, ha értik-e őket? mondották, hogy a' beszédnek hangja különösen érdeklí füleiket, de csak ugyan semmit sem értenek belőle". Tehát csak azok beszéltetik a' Magyart a' Lappokkal, Finnokkal, kiknek ebbéli tapasztalások nem lévén holmi hallomásokhoz, czifra de üres csevegésekhez kötik hiteleket: azok pedig kik ott járnak, kelnek, csak a' Süketnémák nyelvén beszélhetnek velek.

De engedjük meg, hogy vannak az Orosz birodalomban magyaros faluk; mert ezt is hallottam vak hírből. Mi következik ebből egyébb, mint hogy azoknak eleik vagy Pannóniából, vagy előbb a' régi nagy Magyar országból valamelly viszontagságok által oda csapódtak, miként azok a' Magyarok, kik most Candiában laknak. Ez utólsót nem magam főztem. Élő bizonyságom rá Sopronyi Kanonok Főtiszteendő Mollik Ferencz Úr, kinek nevével vakmerőség volna költeményre vissza élnem. Ő 1805. Györött hozzám jöven, ezt beszéllé: Sajnálom, hogy olly későn tudtam meg, a' mit most tudok. Ma ment el a' hugomtól egy festő legény, ki azt mondá, hogy ő Candiából való, 's mivel kételkedésemet és csodálkozásomat képemről olvasta, így folytatá beszédét: Igen is, Candia az én hazám. Vagynak ott egynéhány tiszta magyar faluk egy széltében. Öltözetek hosszú mente, öv, és kalpag. Illy ruhát viselnek magyar Papjaink is. Keresztények vagyunk. Nagy apám hagyta meg az apámnak, hogy ha a' szerencse engedi, keresse meg Magyar országot, 's abban régi származása he-

Iyét Győr mellett Csanakot. Ezt az apám helyett én tellyesítettem. — Tehát hogyan szakadtak oda a' Magyarok? kérdé a' Kanonok Úr. Török rabságba esvén, felelé, a' Törökök szállították őket oda, 's megengedték, hogy tulajdon bíróság alatt élhessenek. — Többet is vágyott a' tudós Kanonok Úr tőle kitanúlni, de ő azt mondá: Nincs időm késni, mert nem akarok vándorló társaimtól el maradni. A' nélkül is sietve sietek édes hazámba, hol a' Magyarok tisztábban is beszélnek magyarul, szivesebbek is, mint az itt valók. Ezzel el vált a' különös vándorló, és Triesztnak vette útját, hogy ott a' tengerre bocsátkozzék. Im, hol nem találkoznak Magyarok! —

Úgy látszik, mintha a' főtárgytól félre tértem volna. De én láttatni akarám, kellett is, mennyiben győztös Sajnovics Úr azzal a' nagy hírrel zajjal kikiáltott idem essével; úgy nem különben azt is, hogy a' magyartalan külföldiek nyelvünknek más nyelvekkel való össze hasonlításában az álomfejtőknél is jóval gyarlóbbak; 's legyenek bár mindenben tudósak, de ebben tökéletesen tudatlanok; és midőn minket akarnak kikaczagni, magokat teszik nevetségessé. Mivel pedig sem Sajnovics Úrnál egyes, gyakorta össze gyötrött, kifizmitott lapp, 's finn szavaknál, 's néhány száraz iskolás rámaról levont alkalmaztatásoknál egyebet nem találtam; sem a' fellegeken fellül magasztalt Leem Lexiconjára szert nem tehettem: kívánva kívántam, vajha akadnék legalább olly finn vagy lapp töredékre, mellyből az annyiszor emlegetett nyelvbéli rokonságot kicsalhatnám. Éppen ezen gondolkozás közben felnyitom az Országok és Népek ismertetését, (Länder und Völkerekunde. IV. Band.

Nro 5.) és szemembe akad (S. 418.) egy szerelmes finn dall, melyet Skjöldebrand közöl, és így következik:

- Jos mun tuttuni tulissi,
Ennen näh tyni näkyissi.
Sillen sunta suika jaissin
Olis sun suden wenessä
5. Sillen kättä häppä jaissin
Jospa kärmä kämmen päässä!
Olisko tuuli mielelissä!
Ahawainen hieledissä
Sanan tvisi, sanan weisi,
10. Sanan luan Inkuttäissi
Rahden rahkaan wälillä
Ennämä heitän berkurruat,
Paisit papillan unohdan,
Ennen hun heit an hertaiseni.
15. Kesan kestytel dyäni
Talwen taiwulel duäni.

El hiszem, hogy ez nincs azzal az orthographiával írva, melly az igaz kimondást, vagy is finn hangejtést velem tudatná; és hogy a' finn szájból sokkal másképpen jö ki, mint a' hogy én itt olvasom: de akár hogy próbáltam is csak néhány szavaknak értelmét kitapogatni, egész Finn országért sem tudtam rá menni, minekelötte németre fordítva olvasnám. Magyarúl illyképpen lebet a' német fordítás után:

- O, vajha kegyesem jöne,
Vajha a' jól ismértt megjelenne!
Miképp röpülne csókom ajka felé;
*S, ha bár róla farkasvér csöpögne is,
5. Miképp szorítám az ő kezét
Habár kigyó átfönná is.
Mért nincs a' szél lehének lelke?

- Mért nincsen néki szava?
Hogy gondolatim kedvesemhez vinné,
10. 'S hozzám az övéit, 's a' szókat felváltaná
Két szerető szívek között?
A' Papnak asztala nem kellene,
Leányának csicsomáját megvetném
Előbb, mint kedvesemet el hagynám,
15. Kit én nyárban magamhoz kócsolni,
Télben szelidíteni igyekeznék.

Tudom, hogy némelly szavak helyett másokat lehetne tenni; de ha a' dálnak ez az igaz értelme, a' mit én a' tudós Fordítónak el hiszek: tudom azt is, hogy ezt az értelmet belőle egy Magyar sem babonázná ki; még Sajnovics Úr sem; noha látom, hogy 3. s u i k a , a' csókhöz, 6. k ä r m ä , a' körmüléshez, 11. k a h d e n r a h k a a n , két rokonhoz. 16. T a l w e n , a' télhez valamennyire közelít. Nekem nygyan hijába mondják az i d e m e s s é t ; hijába, hogy könnyű szerrel megértjük egymást: mert ha ez igaz, kár vala a' fordításban csak his időt is töltenem. De értse meg, a' ki Oedipus nélkül értheti.

Azonban látom én, mi bujkál a' harasztban. Egyenesen az, hogy dicső nemes származásunkat velünk el felejtessék, 's azután kissebbitésünkben fokról fokra szabadabban ugrádozhassanak. Illy meszsziről kerülgetik már kezdetében örökkétartóságot ígért nemzeti alkotmányunkat, hogy előbb zavarossá, azután kétségessé, végre semmivé tegyék, 's a' M a g y a r t a' magokban fenn álló nemzetek sorából kitudják. Azért nem hiteles Béla Király Kanczellárja, mivel a' Magyaroknak fényes származásokat, dicső hadi tetteiket, bölcs politikájokat, nem vad, hanem csinosultt néphez

illő emberségeket beszél. Elöttem áll, melly örömet vissza tolnák jó Anonymusunkat a' sőtét röjtökbe, 's átkozzák magokban azokat, kik ötet onnan kiszabadították. (Cf. Sokf. 8. D. 50. l.) Bizonytal, ha nemzet nem volna, melly magyarul beszél; — jól megértsük: ha a' magyar nyelv kiveszett volna, úgy kész a' régi vita után az óhajtott győzödelem. Akkor ezek a' grammatizáló, analizáló, etymologizáló polyhistor Urak rákötnék az el hitetett világnak orrára, hogy a' parduczos kaczagányos vitéz Magyarok Grönlandból, vagy, ha az északnak még mostohább, sorvadtabb suttona vagon, onnan hulladoztak által. Hah!

A' bátor keselyűt nem költik gyáva galambok!

De mennél ezek tüzesebb üszkökkel pörzsölik nemzeti születésünk tisztességét; mennél hevesebben duzzadnak a' megismérett igazságnak letürkölésére: annál, melegebben felgyúlad, 's kítör Fessler Úr az ártatlan, a' büntelenül üzöbe vett szent ügynek védelmére; kibeen nem egy honföldinek pirultára, az idegen csillag alatt is megvalósodik, hogy a' vér vízze nem válik; ki előtt ennekutánna sok széltámasztók végre talán lefognak tarka lobogóikat hajtani; ném küszködven tovább a' keletlen hiú vélekedések zsibárnya mellett.

A' dicsérett Tudós tehát így beszél (l. c. S. 175.) „Már gyakran, 's néha fáradságos messterkedéssel öszsze hasonlított a' magyar nyelv a' finn szóllásnak módjaival: de soha nem olly alaposan, hogy a' nyelveknek hasonlóságából a' Magyaroknak a' Finnokkal való atyafisága, nem mintha loppal kibujt, hanem valóság szerint következett volna. Az egy tökérről való népeknek eggyezniek kell a' gyökér szavakban.—

Ezen kívül az egy tőkéről való népeknek azokat a tárgyakat, mellyek az embert, úgymint embert, házi foglalatossági körül, vagy külsei forgódásaiban legközelebből érdeklik; mellyek az ő testi erejének, 's tehetségeinek dolgot adnak, ötet körülfogják, figyelmét hathatósan ingerlik; mellyek bájolnak vagy rettentnek, szerelmet vagy gyűlölést gerjesztnek: egyféle, vagy hasonló jegyekkel kell ejteniek. — Az, hogy néhány száz tárgy a két nyelvben egyfélén, vagy hasonlóan hangzik, nem mutat többre, minthogy a Magyarok finn pépek közt laktak, 's ezek közül néhány csapat magát az el költözőkhöz foglalta; ellenben néhány csapat amazok közül helyben maradt. Sokat fogtak fel tőlök ezek a finn csordák, sokat tanultak megjegyezni és kimondani. Innen a sok magyar szók, szójtegetések, és az egész hasonlóság. De a Magyarok nem voltak Finnok; nem a nagy finn tőkének ága; a mit nyelvek, és nemzeti karakterek megbizonyít".

„A Magyar több száz olly tárgyakat, mellyek az embernek legközelebbi szükségéhez tartoznak, 's ötet legközelebből körül veszik, maga tulajdon nyelvén olly névvel nevez, mellyet a finn nem ismér, 's még is a nyugoti nyelvekkel éppen nem rokon. Némelly tárgyaknak nevezésére a finn népeknek szavok sincs, mivel maga a dolog sincs meg nálok. Mikor, és hol ismérték meg ezeket a Magyarok, hogy saját nyelveken úgy, a mint másoknál nincsenek nevezve, kiejtenék? Nem az ő nyugotra lett költözések után, hol már nagyobb részént Szláv népek laktanak, kik a szóba került dolgokat szintúgy különbözőképpen nevezik, mint a finn népek. Nem mint született Finnok; mert miképp történhetett, hogy a finntőkének ép-

pen, és ez az eggyetlen ága érné el ezt a' nyelv-
 béli esinosodást, a' többi pedig hátra maradna? Ide járul, hogy a' Magyar saját nyelvén olly
 dolgoknak adott tulajdon nevet, mellyeket csak
 déli Ázsiának belső részeiben, nem a' Finnok-
 nál, sem a' nyugotiaknál ismérhetett meg;
 mint: orosz lány, öszvér, poroszka, teve, sár-
 kány, bíbor, bársony 's a' t. Ellenben, mel-
 lyekkel nyugoton ismérkedett meg, azoknak
 jegyzésére, többnyire valamelyiktől azok kö-
 zül kölcsönözött nevet; mellyet még is meg-
 tördelvén, a' magyar szóllásnak hangejtéséhez
 közelebb szerkesztetni igyekezett". Eddig
 Fessler.

Figyelmet érdemel még Sándor Urnak
 ide tartozó megjegyzése is. (S o k f. 7. D. 52. l.)
 „Vannak, kik még most sem esmérik olly igen
 nagynak ezt a' rokonságot. Ezek azt mondják,
 hogy a' Fin és Lap nyelvek tsak némelly szavak-
 ban egyeznének meg a' mi nyelvünkkel szint-
 úgy, valamint a' török nyelv is, de nem a' sza-
 vak ejtegetésiben, hajtogatásiban, 's kötöge-
 tésiben; 's ez, nem pedig amaz mutatná meg
 igazán a' nyelvek hasonlóságát. Mert ha tsak a'
 szavaknak két különös nyelvekben való hasonló
 értelmét akarjuk tekinteni és számba venni,
 úgy bizvást el mondhatjuk, hogy a' magyar
 nyelv minden nyelvek közül a' tót nyelvvel egy-
 gyez meg legjobban, 's ehez a' nyelvhez leg-
 hasonlóbb. — Bizonyára a' két nyelvben elő-
 forduló, 's egyfélét jelentő hasonló szavak a'
 nyelveknek rokonságát nem teszik ki: mert
 minden nemzet a' közel vagy eggyütt lakó szom-
 széd nemzettől költsönöz szavakat". — Hogy
 ez így szokott történni, Engel Úr is megval-
 ja, (Disquisit. p. 65.) „Haec omnia eum in
 finem a me adlata sunt, ut arctam Hungarorum

et Slavorum societatem probem, in qua fieri non potuit, quin sicut in Bulgaros, ita et in Ungaros multa e Slavicis moribus, institutis, imo et vocabulis, loquendique formulis transirent”.

Valamint pedig ez bizonyos, és kifoghatatlanul igaz; 's belőle még sem következik, hogy a' Magyarok a' Szlávoktól származzanak légyen: szintúgy a' finn és magyar nyelvények némü némü hasonlóságából, összeéréséből nem következhetik más, mint hogy szomszédok lévén egymástól némelly szókat és szóllás formákat kölcsönöztek.

Ha nyelvünknek más nyelvekkel való efféle hasonlóságából nemzeti rokonságunk következne: úgy Európában a' Szlavokon kívül a' Németekkel, Rómaiakkal, 's még a' Franczokkal is rokonok lehetnénk. Ezt pedig még senki tréfából sem erősítette, ámbár akármellyik nemzetnek is dicsőségére vált volna magát a' nemzeti származásban velünk össze kapcsolhatni. „A' ki ezen nyelvbéli hasonlóságból nemzeti rokonságot hoz ki, nem gondolja meg, hogy Isten tudja hány, soha össze nem tartozott nemzeteket össze atyafiasít. Ugyan is: „mennyi görög szavakkal bír a' deák nyelv? mennyi deákkal a' frantz, spanyol, angoly és német nyelv? mennyi frantzival az említett két utolsó nyelv” ? (Sándor. Sokf. 12. D. 4. l.)

De akár mekkorának vegyük is ezt a' finn nyelvbéli rokonságot; akár semmit le ne húzunk is Sajnovics Urnak vétegetéséből: támad-e belőle valamelly bizonyosság a' Finnoktól való nemzeti származásunkra? Nem ugyan. Bölcsen jegyzi meg egy római Tudós: „Non temere aliquid proferendum de alicujus gentis origine. — Sola lingvarum affinitas fallax est,

praesertim quando radices vocabulorum tradi et demonstrari non possunt; nam mihi certum fixumque est, in nostris lingvis multa adscititia vocabula aequae vetustissima dari, quorum rationem, veramque originem exhibere ne doctissimi quidem viri possint, (Paulinus a S. Bartholom. S. Congreg. ab Indice Consultor, et Mission. Orient. Synodicus. Roma 20. Aug. 1803. T. T. Beregszázi Urnak közléseből. Tud. Gyűjt. 1822. 2. K. 112. l.)

Ha tehát vagon is a' finn és magyar nyelv között némünémű hasonlóság; sőt ha olly szoros volna is köztök a' rokonság, mint a' vitatóknak tetszik: még ebből nemzeti rokonságot; vagy a' Magyaroknak a' finnoktól való eredését ki nem hüvelyezhetni. Nagyon helyesen van az Erlangi vizsgálatban mondva: „Ha a' magyar nyelv a' lappal valóban rokon is, a' mi még nincs megmutatva; ebből nem következik, hogy a' Magyarok Lapp országból származnak, hanem inkább, hogy hajdan Ázsiának valamely hevesebb klimájában egy köztörzsök attyok és lakhelyek volt, honnan a' Lappok észak, a' Törökök dél, a' Magyarok nyugot felé költöztek. Hogy a' Lapp föld valaha olly népes lett volna, ezt sem a' történet jegyzésekből, sem annak természeti fekvéséből 's minéműségéből, úgy tetszik, nem igen lehetne megbizonyítani”. (Közli T. T. Beregszázi Úr. Tud. Gyűjt. 1822. 2. K. 104. l.)

A' mit Fischer Úr emleget, hogy a' magyar nyelvben sok töröktatár szó lappang; és hogy ő erre tizenkét számra menő példát hoz fel: a' vitatók ügyét nem nyertesíti, sőt majd nem nevetségessé teszi. Mert

1) Minden Északiak, ha még olly tudósok is; és ha minden magyar dictionariumok-

kal, grammatikákkal, úgy körül építik is magokat, mint Sajnovics az északiakkal; (D e m o u s t r. p. 73.) de magyartalanok lévén, minden idegen nyelvek tudása mellett sem competens bírók a' magyar szavaknak más nemzetek szavaival való egybe hasonlításában. Csak egy magát kevélyen megfeszített, 's nyelvek tudásával csillogni akaró H a g e r h e z fér mondani: „Quumque invictis fennica Hungarorum progenies jam firmata sit rationibus”. (?) Az szóll illy fennyen, a' ki magyarul kenyeret sem tudna kérni, ha csak nem a' finn földön, hol magyar nyelv nem tudását senki szemére nem vetné.

2) Tizenkét szó az ezerek között el enyészik; 's ennyit soknak mondani gyermeki dolog.

3) Mert így, ha az hasonló, vagy ugyan azon szavak össze jövele, két nemzetben a' nemzeti vér- atyafiságra mutat: megszűnik a' finn, és helyébe áll a' tatár- atyafiság. A' Finnokat pedig a' Tatárokkal csak Noe bárkájából lehet egy származatuknak mondani; bár mint akarja is Strallenberg Fischernek organuma. A' mit T. Tubolyszegi Tuboly László Úr (Tudom. Gyűjt. 1822. 2. K. 34. l.) minden történetet hitelesítő támadék nélkül beszél: hogy a' Magyarok a' Tatárokat nem hitték Tatároknak, hanem Kunoknak lenni, kik a' magyar nyelvet az itteni Magyaroknál tisztábban szólották; több históriai tréfáival együtt a' próbakövet ki nem álja, 's csak álmodott képzelődés. (Cf. Rogerius C. 14. et 40. Turóczi. c. 74. Part. 2.)

4) Ha tizenkét jeles példából, vagy annyi szóból nemzeti atyafiság kerekedik: úgy háromszor tizenkettő közelebbi atyafiságra vezet; 's ez lészen a' római ezen szavak után: Alamizs-

na, dézma, forma, furni, (forare) jus, kád, kamara, kántor, kapni, kémény, korona, kurtá, lámpás, láncsa, lassu, lator, leczke, lencse, lénia, mód, muzsika, must, óra, orgona, papiros, pár, pásztor, pompa, portzió, próba, regula, sors, templom, testamentom, tonus, vers, zsák; mind olyan szók, mellyekkel a' tudatlan parasztok is élnek; és hány vagon még ezeken kívül, a' kereszt neveket, egyházi, törvényes, tudományos, tiszt, gazdaságbéli, művészi szókat számba sem vévén. Tót, és német vendég szavainkat nem is emlitem. — Tehát Fischernek opiniója „de multis vocabulis tataroturcicis in lingua Hungarorum latentibus”, nem nehezíti a' serpenyöt, 's bizvást kevereghet a' levegőben el oszló opinióknak körében: de sem Finnokká, sem Tatórokká nem teszi a' Magyarokat.

De ha a' külön, 's egymástól meszsze vetődött nemzeteknél, ez a' kisebb vagy nagyobb nyelvbéli közelítés, sőt némelleyeknél tagadhatatlan rokonság, nem azon nemzeteknek viszonyos atyafiságokra mutat: miképpen történhetett, hogy ugyan azon nyelvben, (mi a' nemzetnek egyik fő jegye, és különböztető billyege), sok idő múlva is annyira eggyezzenek, mint a' finn el ágazások és Magyarok? Erre T. T. Pápay Úrnak szavaival felelek. (A' Magyar Literatura es mérete. 69. L.) „A' legelső nyelv az embereknek több nemzetségekre lett el oszlásával maga is el ágazván, úgy eredett a' Zsidó, Khaldeai, Szíriai, Arabiai, és más Ázsiai nyelvek; úgy származhatott amaz elsőtől, vagy annak valamellyik leányától a' mi régi Eleinknek nyelve is, mellynek természeti alkotása, mind az egytagú gyökér szavaiban, mind egyéb tulajdonságaiban mutatja még

ma is, hogy nem igen vesztette el első eredeti minőségét, és nem igen fajzott el az anyától. Ugy lehet tehát gondolnunk, a' Magyar nyelvet a' Zsidó és más napkeleti nyelvekhez képest, mint az unoka gyermekeket, a' kiknek anyjai még amaz első időkben testvérek, 's egy közönséges nagy anyától származtak. Itt tehát mintegy távolabb való rokonságot kötünk a' mi nyelvünk, és a' napkeleti nyelvek között, a' nélkül, hogy nemzetünket a' Zsidóval egy nemzetségnek tartanánk, úgymint a' melly nemzeteknek tsupán az elei származtak egy törzsökből, de abból az eredeti törzsökből, a' mellyhez fel kell vinni minden más nemzeteknek első eredetét is, jól lehet azoknak nyelvei a' sokszori el szélledés, és ismét másokkal való össze keveredés által sokkal jobban el változtak, és alig tartottak meg valamit első eredeti formájokból". Tehát

1) Ugy tekinthetjük a' magyar nyelvet, a' keleti eredetű nyelvekhez képest, mint unoka gyermekeket, kiknek anyaiak az első időben testvérek voltak, kétségkívül egy legrégebbi köznemzötől. Tehát a' finn-lapp nyelv is ezen értelemben az első időkben, több nyelvekkel egyetemben atyafi lehetett a' magyarral; de ki képes megmondani, hányadik izen? — Jól fenn tartjuk: az első időkben.

2.) Vagyon rokonság nyelvünk, és több idegen nemzetek nyelveik között a' nélkül, hogy ebből nemzeti rokonság fesellyen; mert természetesen.

3.) Mind ezen nemzeteknek eleik egy törzsökből származtak ugyan: de abból a' törzsökből, mellyre minden nemzeteknek eredetét fel kell vinni. Itt tehát a' finn nemzetségek is velünk rokonok; de csak itt: mert az oldalas

ágakból ismét más más ágak, izek eredvén, a' végső ágakon megszűnt a' vératyafiság.

4) Ennek a' legrégebb törzsöknek nyelve, az el szeltyedés előtt kétségkívül egy volt. De minekutánna több ágakra oszlott, 's minden ág más más nemzetet formált, a' még akkor igen egyszerű, 's csímatlan beszéd el változásának is el kerülhetlenül kellett következnie; még is úgy, hogy

5) Mind ezen nyelvbéli el változás mellett is, az eredeti törzsök nyelvnek fő tulajdonit, millyenek: a' szókötésnek módjai, hajlítások, ragasztékok, hangejtés, 's a' t. a' keletkezett nemzetek, ki többen, ki kevesebben megtartának. Lehetnek tehát a' finn nyelvnek a' magyarral egyféle tulajdoni a' nélkül, hogy ebből tölök való származásunk következnek.

6.) Vannak ezen a' legrégebb törzsökből kiágazott nemzeteknek több vagy kevesebb gyökér szavaik; mellyek tudniillik, minekutánna a' nyelv, formáltatásának zavarából valamennyire kitisztúlva megüllepedett, fen maradtak. Innen vagyon, hogy majd minden napkeleti nyelvekben találatnak némelly, ugyan azont jelentő szavak, vagy épen, vagy valamennyire el forgatva.

7.) Az élő nyelvek históriája, 's maga a' dolognak természete mutatja, hogy a' szomszéd nemzetek egymástól sok szavakat, szó kötés-módokat, ékes-ejtéseket, közmondásokat kölcsönöztek, 's még most is kölcsönöznek; és ebben mindenkor a' nagyobb, csinosodtabb nemzetnek tónusa uralkodott. Így származott által sok magyar szó, 's t. e'f. az egykor szomszéd Finnokhoz. De illy, és ekkora rokonságból, erőltetés nélkül nem mondható, hogy a'
Ma-

Magyarok valaha Finnok voltak, vagy tölök eredtek volna.

Ámbár Hell, Sajnovics, és az északi Lexicographusoknak, történet, és utazás íróknak serege Pray Úrral sokat el tudtak hitetni, de azt nem nyerték meg tőle, hogy Eleinknek a' Finn lapp földről való származásában velek tartson. És mivel a' vitatók: Svéd, Dán, Orosz írókkal forgódnak; így felel nékik: Dissert. p. 66. „A' legrégebb Iró Starcater, ki a' 9-ik században virágzott, nemzetségünknek Haréliából, vagy Finnlandiának akármelley tartományából Magyar országba való költözéséről semmit nem emlit: Evinna Saída Piller a' 10-dik, Brémai Ádám 11-dik, Saxo Grammaticus 12-dik, Snorro Sturleson 13-dik, Petrus Teutoburgicus 14-dik századbéli Irók halgatnak róla; pedig nem hihető, hogy közülök egy nemzetnek kiköltözése tudtok nélkül eshetett volna. Az Orosz Irók közül legrégebb Nestor a' 11-dik századból, midőn írja, hogy az Ugerek 898. a' Hióvi tartományon által mentek, semmit arról nem szól, honnan jöttek”; 's ezt a' nem származást egyéb okokból is megmutatván, így rekeszti be: „Nihil igitur sive in Russicis, seu Svecis, aut Danis, Norvegicisque scriptoribus in est, quo exotica horum opinio firmetur”. A' miket Pray Úr a' nyelvek rokonságáról mond, állításomat nem rontják: mert az ő feszegetése szerint, mellyben néha erőszakos is, majd nem minden Ázsiai nemzetek nyelvei egymással rokonok. Más az, hogy ez az atyafiság nála sem közlebről való, mint a' millyennek Engel Úr, későbbi munkájában tartja. (Geschichte des königr. Ungern. Tübingen. 1811. S. 1.)” Vannak, mondja ő a' magyar nyelvnek olly külön vett

szavai, 's belső alkotmányának olly tulajdoni, mellyek mind a' napkeleti, mind a' finn nyelvekével közösek: de innen nem kell gondolni, hogy a' magyar nyelv ennek vagy annak leánya volna. Mind a' három nyelv az egyszerű legrégebb eredeti nyelvnek úgy szólván első szülötte, vagy unokája. Atyafiak tehát egymás között, de nem egyenes ágon alá hozva". Nem tudom, hol venne próbákat az első szülöttségnek megmutatására? vagy talán ha, szorosra hajtjuk, az unokaságban is odáig alkszik, hol mind a' vérség szerint való, mind a' nyelvbéli atyafiság el tűnik, és nem léssen igaz: Hungaros ultima sua origine Fennos esse.

A' magyar nemzetnek tulajdon karakteréről legyen elég Fesslerből csak valamely keveset is felhoznom. (L. c. S. 179.) „A' sudár magas termetet, az izmos inas testalkatot, a' tiszta magyar törzsöknek inkább déli, mint észak-ázsiai arczvonását, szóba se hozzuk; minthogy mind ez az éghajlatnak hozzá járulása és eszközlése, az egyébb népekkel való özszevegyülés, a' táplálék és életmód által későbben ollyanná lehetett: ámbár ez, ugyan azon, vagy hasonló helyhezetben a' mongol vagy finn rokonokkal soha és sehol nem történt. De már Regino Apát ad Ann. 889. úgy ismérte a' Magyarokat, mint büszke, tüzes, becsületre vágó embereket, kik szándékjokat nem igen hirtelik: kevés szavúak, 's természetek szerint többet tesznek, mint beszélnek”.

Illyeneknek a' Lappokat, Finnokat, sem Tacitusnál, sem a' közép időbeli Iróknál, sem az újjabb utazóknál nem találjuk. Lássuk őket Pray Úrnál lefestve: (Dissert. 2. p. 40.) „Sunt autem Samoiedi Lapponibus statura, corporis habitu et religione simillimi. Samoiedi

raro quatuor pedes aequant, plerumque intra tres et quod paulo minus est, compacti: idem de Lapponibus observarunt Paulus Jovius, Zieglerus, Damianus Goes, Olaus Magnus, Olaus Petri. Niurenus, et Isaacus Vossius, cujus haec sunt: Lapponibus, Samojedis, et siqui ii magis septemtrionales; istis plane inconcinnum est corpus, et tamquam in nodum contortum, non tamen pigmaei, sive cubitales sunt; ad ternos ut plurimum cubitos, nonnunquam altius excrescunt. — Samojedi plano contusoque vultu. — És p. 41. Doctiss. Vitzenius addit latos illis esse humeros et vultum, cavos introrsum oculos, nares complanatas, labia velut platistoma sint, grande caput, atos crines, raram barbam, cutim ex fumo subfuscam". Milly különség a' Magyarok és ezek között! Illy kádfejű, lapos fitos orrú, bennülő szemű, három könyöknyi törpékből álló kétszáz húsz, harmincz ezer békaegér harcra való vitéz fundálta-e Magyar országot? Nem! ha a' mesés Tündérek erejével birtanak volna, sem! Vagy ha így; lehet-e ennél nagyobb gyalázzal Európának akkorbéli nemzeteit terbelni?

„Bölcs Leo Császár is, — folytatja Fessler, — úgy festi őket, mint szabad, nemes népet, melly a' csillogást, és felesleg valót kevésbe hajtja; ellenségét csak vitézséggel igyekszik fellül haladni, a' munkát, fáradást nyakasan győzi, 's a' legszükségesebb dolgoknak fogyatozását is vidám homlokkal el viseli. (Tactic. c. 2.) Következöleg: a' Magyarok már Európába jöttökkor, mind Reginónak, mind Leónak ismértetése szerint, férfias, titoktartó, tanakodó, nemes szívű, eleven, bátor emberek voltak; millyeneknek a' finn népbeliek voltak lenni, soha és sehol nem találtatnak".

Egy van, a' mit, vélekedésem szerint, Leónak, bár egykori Irónak festésében, igazlani nem lehet: hogy a' Magyarok a' fényt nem sokba vették. Sőt a' Magyar mind a' két nemen igen is szeretett fényleni. Egy nemzet sincs Európában, mellynek akár férfia, akár asszonya olly pompás, kincses nemzeti öltözetben ragyoghasson, mint a' Magyar, midön a' régi nemzeti viseletben fellép; mert itt nem a' mostani kuruczos viseletről van szó. Valóban, hami szép, különös, igéző vagy az öltözetek tárházában; hami gondolható, ingerlő ez izlésnek tudományában: a' magyar nemzeti öltözetben tékozolva együtt találhatik. Ez, mind becsét, mind symmetriáját tekintvén, még a' híres görög és római képzésnek stilusánál is magasabbra emelkedik. Ezt a' fény szeretést a' Magyaroknál már a' tatár járás előtt tellyes divatban leljük. A' fényőzés a' gazdagságnak szülteje. A' Magyarok Leo üdejekor gazdagabbak voltak, mint a' majd nem kétszáz esztendeig tartott török pusztításnak, 's polgári háborúknak szomorú szakaszában; és még is milly pompa drágaság tündöklék ez üdőben a' magyar nemzeti viseleten, fegyvereken, paripákon? A' Magyar a' finomabb izlésnek, Pannónia el foglalásakor sem volt szükében. Már kérdezem: ezt a' mássa nélkül való szép gazdag nemzeti viseletet, a' posványos, jeges északról hozták-e a' Magyarok? onnan kellett pedig hozniok, há onnan származtak. Én Finnt, Lappot nemzeti ruhában csak festve láttam; de tetétől talpig legkissebb vonás sem magyaros rajta. Az ő ruhájok ollyan, millyen lelki képezések. „Tunicam, femoralia, tum ocreas ex pelle ursorum, plerumque tamen ex rangiferis confectas habent. Cetera vestis villosa; ventrem lato

cingulo ex iisdem rangiferorum pellibus stringunt, ornantque nonnunquam stanno". Pray l. c. p. 41. Ki látja itt a' parduczos kaczagányos Magyarokat? vagy nem különbek-e ezekenél a' czondrás Oláhok? Innen tehát nem kerülhetett a' magyar nemzeti viselet; hanem hozták azt a' fénylésnek, a' duzs csillogásnak szülő földről, honnan magok is jöttek, Ázsiából.

Ezeken épül dicső Eleinknek finn származásokat tagadó vélekedésem. Tudom, vannak kik ellenkezőt tartanak: de ők gyökeres okokkal győznek meg csalatkozásom felől, 's ne magokból keltt gondolatokkal viaskodjanak. Senki nem véthet ellenem azért, mivel a' dolgot nem úgy látja, mint én. Minden bizonyra használnak, 's szükségesek a' czáfolások, melyekből kitűnik, hogy a' derülés elejbe röpülő elme, az egyenes szív, fáradásában a' nyomozott igazság kifejtésének ösztönétől izgattatott.

Horvát Endre
Téti Plébános.

2.

Az emberi Nem' rendes szaporodását előmozdító és hátráló okok.

Dicső dolog emberi nevet viselni, úgy, ha a' szerencsésebb égövezet alá helyezett ember, magát a' buta Pescherétől, a' kinek egész szótárja az egyetlenegy Pescheré szóból áll, — továbbá az együgyű Araukustól és a' képzettségére nézve majom nemhez tartozó Ujhollandustól megkülömböztetvén, azt, a' mire őt az emberi nevezet kötelezi — híven teljesíti. De na-

gyobb részint csak vakondoki szemekkel tekinti az ember azt is; a' mi a' legközönségesebb körökben csillog, mint az arany por a' fővény között. Vallyon megelégedhetünk-e állati ösztönnel? Álhajókázhatjuk-e életünk' tengerét a' nélkül, hogy az Orionokra pillantván, gondolatainkat azoknál meg se állítsuk; vagy az ember' környülményeire tekintvén, azt a' gyönyörű rendet, melly az élet' forgása körül olly kézzel fogható, — szemügyre se vegyük? holott csak így lebeghetne lelkünk az állatok' sorából fel a' ditsőség' hazája felé. Így lehetünk, így csinositathatunk erkölcsi értelemben is emberré. A' mit szemünk lát, ott legyen az ész' figyelme; ott állapodjék meg, és elmélljen. — Az okatlan állat, ha evett, ivott, aludt és természeti hajlandóságainak mindenképen eleget tett, többre nem vágy. Azt se tudja, honnét jö, miből lesz mind az, a' mit szájába szokott naponként venni. Látja maga körül a' többi barmokat, látja ön kölykeit; látja a' napot, az éjt, a' holdat, csillagokat és az embert a' nélkül, hogy tudná, mi a' cél mind ezek körül; mivel őt a' természet nem arra alkotá. Az emberi nemből már a' vad pogány is álmélkodva jár a' tenger parton, 's lerogyik együgyű buzgóságában, midőn a' napot és holdat feljönni látja. Meg áll képzelt Isteneinek szobrai előtt és áldozik. Szűk határok közé van értelme szorítva, de egyszerűsége szerint homályos elmélkedése által is megmutatja, hogy ember ő, 's különböz az Orang-Outangtól. De mi viszont boldogabb Haza' polgárjai lévén többre vagyunk idomosak, több is megkívántatik tőlünk, mert itt pallérozódhatunk emberekké, olly emberekké, a' millyeneket ezen éghajlat alatt lenni kíván a' Teremtő. Hanem itt is sokan gyakorta

Teplen által nézik a' szembetűnő felséges tárgyakat, míg a' fonákságokon zizyphusi munkával izzadoznak. Minő sokan vagynak, a' kiknek az a' felhomolthatatlan rend, mellynél fogva a' Fő Valóság' böles intézete az emberi nemet ezredek óta olly egyformán fentartja — szemökbe soha nem tűnt! Pedig ennél szebb, mesterségesebb és höltsebb rendet nem látunk, ha a' születetteknek és el holtaknak szám és korbéli feljegyeztetésüket szoros figyelmünknek tárgyaivá tesszük a). Csudálkozva tapasztaljuk, hogy annyi viszontagságok, pestisek és sokáig tartó véres háborúk, valamint életbéli szükségek és nyomorúságok után is, sem igen el nem fogyott az ember, sem pedig a' legboldogabb esztendőekben felette el nem szaporodott. A' világnak minden része megvagyon annyi lakossal töltve, a' mennyit oda az isteni gondviselés jónak ítél. Vagynak ugyan olly tartományok, a' mellyekben azoknak kiterjedésekhez képest még sokkal nagyobb lehetne a' népesség; de a' hányféle a' szóllás módja, annyiféle az ember maga, helyheztetésére 's élete' nemére nézve is. Non omnis fert omnia tellus. Még a' méziszívó méhecske se mindenütt egyaránt szorgalmatos és munkás. Szina' ege alatt az is rest, és majd olly haszontalan, mint nálunk a' közönséges légy b). — A' kinek gondolatja az illy

a) Ide tartoznak a' matrikabéli jegyzéseken kívül a' születetteknek és el holtaknak országszerte való öszve számoltatásaik mind a' nem, mind pedig a' korbéli tekintetre nézve. — Bécsben Verzeichniss der Verstorbenen in Wien nevű Újság jelenik meg, mellyben ott a' mindennapi megholtak azoknak név-kor és nem szerint feljegyeztetni. Ebben közönségesen az egy egy napi 16—24 holtak között, tapasztalásom szerint igen ritkán van több 3—5 gyermeknél.

b) Sander über die Güte und Weisheit Gottes in der Natur, Carlsruhe. 1780.

tárgyon múlat, nem lehet annak azt a' rendet észre nem venni, mellyet az emberi nem' rendes fentartására nézve az egyedül való Hatalom' pálczája igazgat. Senecának eme' mondását: *Fata non servant ordinem inter senes et juvenes* — Süßmilch meghamisítja a); de Seneca felől nehezen lehet feltennünk, hogy ő előtte az a' rend, a' mellyről itt emlékezünk, esméretlen lett volna. Hanem ezen mondásában ő talám inkább ezt értette: a' végzés nem tart abban rendet, hogy előbb az Öregek haljanak el, azután az Ifjak b). Mert, hogy az Öregek' és Ifjak' el halásokban egy igen is bölcs rend uralkodik, kisebb belátású emberek is vehetik észre, mint Seneca; 's azt a' tapasztalás is elégé bizonyítja.

Ezt az emberi nem' fentartására nézve nagyon szükséges rendet némelly dolgok elősegítik, mások ismét akadályozzák a' közönséges polgári társaságban. E' lévén tárgyunk, kezdünk az ide járuló okoknak vizsgálatajához, a' melly részszerint egy bizonyos kútfőből van merítve, részszerint pedig több régi és új in-teresszáns jegyzésekből, tapasztalati és tudományos részekből van öszve szerkézttetve.

Az olly birodalom, a' melly meg van győződve a' felől, hogy a' czélerányos népesség a' tartós bátorságra, birtokra, 's egy szóval a' polgári társaság' boldogulására nézve fő eszköz lévén, czélját okosan el akarja érni, — a' földmivelésre különösen ügyeljen; mivel ez ál-

a) Azt mondja t. i. „Dieses ist ein ganz falscher Satz, der hier seine Widerlegung finden wird, indem sowohl Jünglinge als Alte nach Regeln der Ordnung sterben“. 1-er Band, 2. Cap. §. 18. Göttliche Ordnung című munkájában.

b) E' csak az én véleményem, — Allhat-e?

tal mozdítatik a' rendes szaporodás leginkább elő. Ezen esetben mindent feljül halad a' földmivelés : mesterségeket , fabrikákat , kereskedést és mindent. Ugyan azért helyesen mondja Sander, hogy a' földmivelés az isteni gondvi-seles' planumaihoz tartozik a).

Róma, ez az eleintén olly kised és tehetetlen, de szántóföldjeinek okos felosztása és azoknak szorgalmas művelése által minden országokat feljül múlt birodalom, sok száz esztendőkön egyedül az agronomiának köszönhetette hatalmának 's kiterjedettségének kezdetét és tartósságát. Ezen birodalom' fundáltatásakor, Romulusnak nem volt több 3,000 gyalog és 500 lovas katonájainál. Harmintzhét esztendei uralkodása után pedig gyalogjainak száma 40,000-re, lovagjainak majd 1,000-re felment. Tehát katonái mind öszve majd nem tizenötszerte annyira szaporodtak.

Romulus' idejében legelsőben is úgy néztek a' földmivelést, mint igen fontos dolgot és tiszteletre méltó szentséget; 's a' birodalomnak minden szorgalma oda czélozott, hogy a' földmivelés, minden törvényeivel együtt virágozhasson. E' végre a' derék Király egy bizonyos Szerzetet is állított fel, a' mellybe tizenkét válogatott Férjfiakat rendelt; 's ezek a' *Fratres arvales* nevezettel tiszteltetének meg. Mind ezen jeles szerzetbeli Férjfiaknak egyforma fej-ékességjök volt, a' melly gabonakalászból fűzött koszorúból és fejér kötőlékből állván, ezt ök legvallásosabb czimeröknek tartották. Azért midőn a' Rómaiak valakire nagy dicséretet akartak halmozni, azt jó szántóvetőnek és jó házigazdának mondották b). 'S

a) A' már érintett munkájában. I, 31.

b) Cato de r. r. cap. 1.

ez a' tisztelet nem állott egyedül a' képzelődésben, hanem meg is erősített az által, hogy a' legfőbb rangú Férjfiak és hadi Vezérek hivattak az ekétől a' Commandóhoz; és nem szégyenlék vezéri pálczájokat ismét az eke-szarvával felcserélni. A' háborúkban aratott győzelem után örömmel térvén az ekéhez vissza, nem tarták alatsónyságnak viszont ahoz állani bábér-koszorús fővel is a). Egy egy római embernek akkori időben elég volt két hód föld b). El vetemedett polgárnak tartották pedig azt, a' kinek hét hód föld elég nem volt c). Azt mondja Columella: azon hét hód szántóföldek, a' mellyek a' Rómaiaknál minden egy gazdának egyeránt kiosztattak, —többet hoztak azoknak, mint nálunk (a' maga idejéről szölván) a' nagy tábla földek d). És vétkes volt egy római Senatornak is ötszáz hód földnél többet birni e). Az efféle gazdálkodásnak azután mi lehetett volna a' következése? mint az, hogy a' nép' rendes szaporodása hathatósan eszközöltetett.

Továbbá az is nagyon ditséretes rendtartás volt a' Rómaiaknál a' földmivelésre nézve, hogy senkinek se volt szabad szántóföldjét műveletlenül el hagyni. A' ki arra nem ügyelt, azt nem tisztogatta, nem szántogatta; vagy ha ki élőfáit és szőlejét gondatlanul el hagyta vadulni, — nem maradt büntetés nélkül f). E' mellett a' régi Rómaiak igen szűken, egyszerűn, minden fény és puhaság nélkül éltek. Kenyér,

a) Plinius. L. XVIII. cap. 14.

b) Idem. loco citato.

c) Idem l. c.

d) Columella. L. I. cap. 3.

e) Idem l. c.

f) Plinii Hist. natur. L. XVIII. cap. 2.

fige , bor , olaj , méz , hús , a' mellyeket a' gazdaság adott , — volt ételök és italok. Innét lett az a' közmondás: Romana fides , romana simplicitas ; homo romani ingenii. Nálók minden igen olcsó volt , míg az úgy nevezett Leges agrariae virágozván , a' földeket olly nagyon jól művelték.

Megjegyzésre méltó , hogy a' Rómaiak a' földművelést , azon kívül , hogy arra olly végzetlen szorgalmat fordítottak , — mint valószínű tudományt , úgy tekintették a). — Továbbá a' régi előidőkben arra se volt szükség , hogy a' paraszt a' Fejedelmet adóval segítette volna. Hazájának , midőn a' szükség magával úgy hozta , — csak vérével és életével szolgált. Juliánus Római Császárról pedig olly dicsérettel emlékeznek az Irók , hogy ő csak elkerülhetetlenül szükséges házi cselédek fogadott , szük asztalt tartott , igen közönségesen ruházkodott , csak hogy a' köznépre adót vetni kénytelen ne legyen b).

A' Rómaiaknál az is nagy rúgó-tolla volt a' nép' rendes szaporodásának és virágzásának , hogy azok eleintén felette gazdálkodó 's takarékos életet éltek. Ők az ő kásájok és zöldségjök mellett is izmosak és egészségesek voltak. Az evésben olly egyszerűek valának , hogy a' leghatalmasabb Férjfiak se szégyenlettek kün a' szabadon ebédelni 's vacsorálni ; nem volt pedig asztaljokon semmi ollyas eledel , a' mel-

a) Szép példa mi reánk nézve ! De valóban nagy fényt is vet Hazánkra , boldogult Tolnai Gróf Festetics György Ő Meltóságának Georgiconja. Öröksegül maradt ez , valamint az el hanyt nagy Magyarinak nemes lelke is Nagy Meltóságú Fijára , ki azt még inkább nemessíti. L. Magyar Kurir. 1822. II. Félést. l. 345.

b) Lásd ; Neuer Plutarch von Kraft. Julian' életirását,

Iyet a' nép előtt különös volta miatt megenni-
ök orczapirúlással kellett volna. Gyakoribb
volt nálók a' kásával, mint a' kenyérrel való
elés a). Ezen szokásoknak szentségét Florus
méltóképen magasztalta, 's azon idöket, mel-
lyek alatt azok tartottak, kegyes, szent, arany,
vétek nélkül való 's a' t. esztendöknek nevezte
b). Ellenben, midön ama' boldogtalan idöktől
emlékezik, a' mellyeket Carthago, Corinthus
és Numantia városoknak el pusztításától, és
Attalus Királynak örökségül kapott temérdek
gazdagságától fogva számlál, — azt mondja,
hogy azok a' sok javak és gazdagságok bilincs-
be zárták a' jó erkölcsöket c). Az előtt Augu-
stus Császár is rendszerint olyan ruhákat vi-
selt csak, a' mellyeket az ő felesége, húga és
leányai magok készítettek. De vajmi kevés ideig
tartott ez a' nemes közepszer! Csak hamar fel-
váltotta azt a' negédes pompa, melly a' Caju-
soknak és Neroknak udvaraikon kapott legin-
kább lábra, míg annak özönvize végre az egész
Országot el borította. A' Rómaiakhoz a' vászon
ruhák is csak késön, a' Császárok' uralkodá-
saik' idejében érkeztek Egyptomból és Phoeni-
ciából. 'S annyira becsülték akkor a' nálók még
sokára esméretessé lett selyem portékákat, hogy
azoknak árát sokallván, még a' Császárok kö-
zött is ritkák voltak. Julius Caesar igen nagy
fényt akarván egykor mutatni, théatromában
egy néző-játék' előadása' alkalmával a' játék-
színre, mint különös ritka drágaságot, — se-
lyem leplet húzatott d). Tiberius pedig meg-

a) Valerii Maximi Exempl. memorab. L. II. cap. V. 5.

b) Florus. L. III. cap. XII.

c) Idem l. c.

d) Varietés histor. phys. et litteraires, p. 68.

tiltotta a' férjfiaknak valamit selyemből viselni, mivel a' mint Tacitus mondja, az a' felesleg való pazarlás azoknak gyalázatjokra lett volna. Legerősebben uralkodott a' fényűzés' pestise akkor, midőn Venus' szépen kifaragott képéért megadtak 100,000 tallérokat, Apollonak egy szobraért 200,000 tallérokat. Lehetetlen itt egy derék Íróval azt nem mondanom: a' Képirás és Képfaragás' mesterségét nem holmi hiú pompázásra, hanem egyedül az örök emléket érdemlő Hazafiak' képeiknek és emlék-oszlopaiknak, és egyéb jeles történetek' örökítésökre 's felállításokra kellene fordítani a). Nem esméretlen a' történet írásokból, hogy egy ebéd a' Rómaiaknál utóbb több ezer tallérokba került. És hogy Marcus Antonius egy szakácsának, a' ki neki egykor igen finnyára készített ebédet — egy egész várost ajándékozott.

A' mezei gazdaságon és takarékos élet' módján kívül a' fabrikáknak és kézi-mesterségeknek is nagy befolyások vagyon valamely Ország' rendes népességébe. Mind ezek igen sok embereket el tartanak. A' takács, szabó, varga, kalapos, posztós, 's t. e'f. mesterségekből nevezetes számú emberek élnek. De a' mint Phinius mondja: a' legerősebb férjfiak és leggyorsabb katonák a' földművelőktől származnak b). Azt sem lehet el halgatnunk, hogy a' himlő-óltás' béhozásától fogva is nevezetesen szaporodott az emberi nemzet, tarto-

●) Mennél szivrehatóbb ez óhajlás, aunyival inkább örül az Ertekező, hogy azt edes Honnjában már már teljcsítenni tapasztalja.

b) Lib. XVIII. cap. 3.

mányainkban. Egy öszveszámolás után, Német országban esztendőnként több mint 400,000-rel szaporodott a' lakosok' száma, a' himlő-oltás' szorgalmatos folytatásától fogva a).

Az emberi nem' rendes szaporodásának akadályja főképen a' fényűzés. Talál ez ugyan olly barátokra, kik azt állítják, hogy az a' czélerányos népesülésre nézve teljességgel nem ártalmas, sőt hasznos. Ezek azt vitatják: 1) Hogy a' fényűzés hasznos és szükséges, mivel az által a' pénz kiárad a' gazdagoktól a' szegényekre. 2) Hogy az olly pazar fényűzés által az emberi nem' rendes szaporodása azért is nyér, mivel az által sok munkások és iúasok élnek el. 3) Hogy azzal a' mesterségek és fabrikák előmennek és tökéletesednek. Hanem ezen pontok ellen ollyan okok vagynak, mellyek a' fényűzés' ártalmát a' szokott népesülésre nézve kétségbe se hozzák. Igy 1) A' fényűzés sokasítja a' szükséget; az élelemnek, lakásnak, és ruházatnak árát felettébb neveli. Ezeknek drága volta pedig nem szülhet egyebet a' házasodásban való hátráltatásnál. Ugyan ezen okból hátaozta meg törvényesen Lykurgus az egyszerű életmódját, kiakarván a' Luxust rekeszteni. A' házaknak olly silány alkotásúaknak kellett lenni, hogy a' tetőt egy bárd', az ajtókat pedig egy fűrés' használásával meglehetett csinálni. Ide czélozott a' szegények' és gazdagok' egyforma öltözeteinek szoros megtartására való ügyelés. Sőt hogy czélját Lykurgus el érhetné, tisztviselőket gondolt rendelni, a' kik vigyáznának minden hazafi' asztalára; de minthogy az több bajokkal lett volna öszve kötve, tehát kö-

a) Vaterländischer Pilger, 1822. S. 216, n. 12.

zős ebédeket vala szükség tartani a). 2) Árt az a' rendes nép szaporodásnak épen az által is, hogy mind fejr mind férjfi személyek sokan vagynak szolgálathban az olyan házaknál, a' hol a' fényüzés otthon van. A' cselédek pedig, kivált a' nagyobb városokon igen ritkán léphetnek házasságra. A' kik ha mind egyes háznépet tehetnének, lehetne nekik mind alkalmatosságok mind módjok gyermekek' nemzésökre. 3) Valamint az egész Országot gyengíti, úgy szegényit a' Luxus minden egyes személyeket is; mivel el ragad az a' szegényebb sorsú emberekre. A' sajnos tapasztalás eléggé valósítja, hogy a' hol a' fényüzés beütött, számtalan vagyonos és pénzes háznépek; nem csak hogy minden vagyonyokat el költik, hanem magokat adósságba döntvén, a' végső sanyarúságra jutnak, 's maradékaikat szerencsétlenné teszik. Mennyivel előbb éri ez a' szomorú sors a' szegényebbeket, ha ezek is hódolnak a' Luxusnak. 4) A' felettébb pompázó szülék' gyermekei pulyaságban és éretlen kényességben növén fel, ritkán lessz belöleik szerény gondolkozású, lelkes és közhasznú ember. Nem tanulnak egyebet a' kora Galanteriánál, mellyre serdülésökkor is reá érnének. 5) A' fényüzés, végre nagyon könnyen a' fősვნისეგre és önnhaszon keresésre, ez által pedig utóbb a' csalásra, és mások' igazságtalan el nyomására viszi az embert. Azért mondotta egy derék francia Iró: Ha az emberek egyszerűn élnének, mindennütt szeretet, béke 's szerencse virágozna b).

a) Lásd Tudományos Gyűjtemény. 1821. II. Röt. 1. 9:

b) Fenelon; a' ki más helyen ismét így szölli: Le luxe s'appelle bon goût, perfection des arts, et politesse de la Nation.

Montesquieu az ő persiai leveleiben a' 108-dik és következő számok alatt a' kereszttyén Vallást kárhóztatja, így szólván: a' Kereszttyén Vallás a' rendes népszaporodást hátrálja, 's azért a' Görögök' és Rómaiak' pogány Vallása annak méltán eleibe tétetődhetik. Valamelly titkos méreg lappang abban, a' melly azt okozza, hogy a' mostani Kereszttyén Európának ötvenszerte kevesebb népe vagyon, mint a' régi pogány Európának. De Montesquieu nem akarja általlátni azt, hogy a' háborúk és pestisek okozták ezt a' szembetűnő nép fogyatkozást; hanem egyedül a' morális okokban, a' vallásbéli tanításban, és kiváltképen a' házassági elválásnak szoros tilalmaiban keresi azt a' nagy veszteségét Europa' népességének. Ha, úgymond ő, — a' házassági élet az előbbi állapotjában a' könnyen elválás' engedelmé mellett maradott volna, a' mint az a' Rómaiaknál és más nemzeteknél is volt szokásban, hogy az asszony laptá módjára egyik kézből a' másikba hajtathatott volna, így a' világ már egészen megtelt volna. Pedig Valerius Maximus dicsérettel írja, hogy Róma' építésétől fogva ötszáz húsz esztendőig Rómában az elválásnak

Ce vice qui en attire une infinité d' autres, est loué comme une vertu. — La passion d' acquérir du bien, pour soutenir une vaine dépense, corrompt les ames les plus pures; il n'est plus question que d'être riche. La pauvreté est une infamie. Soyez savant, habile, vertueux, instruisez les hommes, gagnez de batailles, sauvez la patrie, sacrifiez tous vos intérêts, vous êtes méprisé, si vos talens ne sont relevés par le faste. Ceux mêmes qui n'ont pas de bien, veulent paroître en avoir; ils en dépensent comme s'ils en avoient. On emprunte, on trompe, on use de mille artifices indignes pour parvenir. Mais qui remediera à ces maux? Il faut changer le goût et les habitudes de toute une Nation.

egyet-

egyetlen egy példája se volt. És Sp. Carvilius volt a' legelső, a' ki az ő feleségét magától el küldötte azon okból, mivel ez gyermekeket nem szült; azután cselekedték azt mások is a). De minő karban is volna az emberiség, ha a' Mischna' Írójának Hillelnek törvényje állana világszerte! a' melly szerint az asszonyt, ha ez nem jó ízű ebédet főzött, szabad volt a' férjnek magától végképen el bocsátani. Josephus és Philo azt írják, hogy az ő idejőkbéli Zsidók' között már az asszonyok is tetszésök szerint el váltak férjeiktől; a' mint ezt Herodes Magnus-nak húga legelőször cselekedte. Ezt követték azután: a' Chalcisi Királynak Agrippának három húgai, Berenice, a' Pontusi Királynak felesége; Mariamne Archelaus' felesége, és Drusilla az Emesai Királynak Aziznak felesége b). A' régi görög törvények is sok alkalommal megengedték az el válást. A' Cretaiak megeñgedték azt az olyan férjfiaknak, kik attól tartottak, hogy sok gyermekeik lesznek. Az Athenébéliek is kitsiny okokra nézve megengedték azt. A' Spartabéliek nagy gyalázatjára tartották, ha az asszony férjét el hagyta; de az Athenébéliek jobban kedvezvén az asszonyoknak, ha igaz okaik voltak, nékik az el válást megengedték.

Miként lehetne pedig Montesquieu' vádjait helybe hagyni? Hisz' a' keresztyén tudomány: 1) Az embernek a' házasságra szabadságot és just ád. 2) Minden kicsapongásoknak, rendetlenségeknek és testi kívánságoknak ellene van. A' paráznaságot, házasság-törést és minden tisztátalan élet nemet szorosán tilalmaz,

a) Valerii Maximi Exemplor. memorab. L. II. cap. I. 4.

b) Broughon Rel. Lexicon, II. Darab. 44 lap.

Tud. Gy. II. Köt, 1823.

mellyek az emberi nem' rendes szaporodását akadályozzák. 3) Még a' fiatal özvegyeknek is parancsolja, hogy férjhez menjenek. 4) Boldognak hirdeti az anyát a' gyermekszülésért. 5) A' Polygamiát ellenezi, és a' Monogamia' czél-erányos voltát megmutatta; melly szép rend az ő tudományját követők között ma is szerencsésen^afen áll. 6) A' Rómaiak' könnyű el válásoknak a' házasságra és rendes népszaporodásra nézve igen ártalmas követkesei lévén, nagy haszna lett arra nézve a' keresztyén Vallásnak, a' melly a' házasság-törést szorosabban veszi. 7) A' keresztyén Vallás azt kívánja a' maga hív követőitől, hogy megelégedők, mértékletesek' és munkások legyenek; magokat a' hiú világtól, úgy a' hasztalan fénytől és tékozlástól el ragadtatni ne engedjék. Mind ezek valósítják, minő hibás volt Montesquieu' bölcsekedése ezen tárgyra nézve *).

Montesquieu' heves ítéletéhez hasonló rimánkodását olvassuk egy régi Irónak, a' ki így sopánkodott: *Gegenwärtig ist kaum der fünfzigste Theil von so vielen Menschen in der Welt, als zu Caesars Zeiten waren. Ja, sie wird täglich mehr und mehr von Leuten entblösset; und wo sie ferner auf diese Art abnimmt, so wird sie in zehn Menschenaltern weiter hinaus, nicht viel besser seyn, als eine Wüste a).* Pedig öt esztendővel azután, ugyan német Iró azt vallja Pruszsziáról: *Die königl. Preussische Monarchie hat im Jahre 1776 allein, über 28,000 neue Menschen*

a). Lásd Pressburgisches Wochenblatt 1771. I. Band. VI. S. 47.

*) Igen is annak lelke, de nem az attól el állott tapasztalás szerint.
A' Red.

gewonnen a). Süßmilch pedig még előbbi dátumok után azt mondja, hogy öt esztendők' el forgása alatt Német Ország is egy millió lélekkel szaporodott. Ha ezen országok virágzó állapotban voltak akkori időben a' népszaporodásra nézve, talám a' többi országokban és világ részekben se történt ollyas csuda, hogy földünk' megüresülésétől lehetett volna tartani. Hogy pedig néha tapasztalhatunk az egészségtelen időjárás, pestis és szakadatlan háború, továbbá élelembéli szükség és egyéb terméketlenség által holmi szembetűnő fogyatkozast a' népben, ne csudálkozzunk rajta, mert az tulajdonképen szükséges b).

A' fényűzés után akadályozzák az emberi nem' rendes szaporodását még végre sok természeti és erköltsi okok. Hátráltatik az, egyik vagy másik nemen lévő házasság személynek terméketlensége, beteges és erőtlenj volta által, valamint s' törvénytelen öszvekelés és késő házasság által is. Ártalmára vagyon annak továbbá a' félelem, aggódás, erkölcstelen élet és minden kicsapongás; ételben, italban és a' Venusban való mértékletlenség; a' szegény és szűkölködő állapot, a' mellyben élők sok gyermekeket nem kívánnak. Ide tartozik még az egészségre való vigyázatlanság és több más okok c).

a) Deutscher Merkur 1777, April. S. 65.

b) Wäre keine Hemmung, so musste sich der Bevölkerungsstand in jedem Menschenalter verdoppeln, und in drei Menschenaltern ist diess wirklich in England geschehen. In dem ersten Verhältniss würden zwei Menschen im zosten Gliede 1,048,576 Nachkommen haben, welches zugleich die Anzahl der Ahnen ist, die ein 600 jähriger Adel nachzuweisen hat. — Jurende's Vaterländischer Pilger. 1822. S. 216 N. 12.

c) A' hadakat, pestiseket, termést el pusztító időjárások nem számlálom ide, mivel azok az isteni bühes intézetnek munkáji; 's olly hézagok, a' mellyek szükségesek, a' mint már mondatott.

Nagy gyönyörűséggel elmélkedtem az eddig érintett dolgokról, a' míg ez Értekezést írtam. Óhajtanám, hogy ezt mások is örömmel olvasván, általa az illy tárgyról való gyakori gondolkozásra, a' melly nem épen gyümölcs nélkül való, — hathatósan gerjesztetnének.

N. A. Kiss Sámuel.

3.

Rövid Gondolatok a' Zseniről.

Ki a' Zseni? Mi a' Zseni? (Genie) annak megállapításában külömbb külömbbféleképpen vélekedtek, és vélekednek a' Tudósok. Némelyek a' lángnak finomságához, mint a' tűz' exaltált erejéhez hasonlítván, Eszlángnak nevezték; mások, az emberi Értelem' ezen felséges tehetségjének meggondolásából el ragadtatván, Isteni Ihletésnek; mások, 's legközönségesebben, Nagy Elmének mondták. Ma éppen a' millyen nagy divatjába van, minden tekintet nélkül, a' Tudósoknak, vagy a' szép Mesterségek' valamelyik nemében kitetszőbb embereknek Zsenikké való el nevezése vagy felkenése: éppen olyan helytelenül ruházzák sokakra a' Zseni nevet. Egy Tudósnak vagy Irónak nem lehet nagyobb dicséretet tulajdonítani, és a' benne lévő Talantomot, már azt akár a' Természet' kedvező ajándékjának, akár a' szerentsés nevelés' betses gyümölcstének, akár azoknak a' kedvező körayülállításoknak és történeteknek tulajdonítsuk, mellyek pályát nyitnak gyakran a' Tudósoknak, nagyobb dicsőséget adni, mint ha Zseninek nevezzük; a'

Zseni minden Tudósoknak megegyezése szerint az emberi Értelemnek a' leguagyobb ékes-sége lévén. De hogy valamely nevezetes Tudós vagy Író méltán megérdemli é a' reája ruházott Zseni nevet: következésképpen, ki legyen a' valóságos Zseni, annak kijelelésére eszközül szolgálhatnak — talám — ezek a' rövid Gondolatok.

Hogy az emberi Értelem' ezen legbetsebb tehetségje' Polussa' magosságjának meghatározásában, a' mély Psychologiai vagy Physiologiai tanakodásokat el távoztathassuk, megmutatván, hogy az Érzékek' (Sensus) nagy finomsága teszi e' a' Zsenit, — tehet-é a' nevelés azokon valami módosítást, — és még az eledeleket is közöljük; a' mellyekkel való élés az Érzékeknek finomságát neveli, mint Huart, a' ki az Idvezítőnek még az eledeleit is meghatározta, a' mellyekkel élt, hogy azok által az ő Értelmének nagyságát tökéletesíthesse, — és inkább a' már munkájikról el esmert Zsenik után vigyük okoskodásainkat, hogy azoknak resultatomból húzzuk ki, mi a' Zseni, ki a' Zseni: illő hogy a' Zseni szónak Etymológiáját vegyük elsőbb is felfejtés alá; hogy ha tsak ez is, mint más helyes mesterszavak a' Tudományokban, a' dolgot, mellynek mintegy valóságos képei, maga megvilágosíthatná.

Ha felvesszük azért, hogy a' Genie — Zseni ettől a' deák szótól Gigno, szülők, szerzek, teremtek, veszi eredetét: látjuk hogy a' Zseni mindenkor valami Találmányt, valami új felfedezést tesz fel; és ennek a' tulajdonságnak kell a' Zseni megesmértető Czi-merének lenni; mellyet annak annál inkább el fogadhatunk, mivel a' valóságos Zseniknek el fogadott nagy Elmékben is ezt látjuk. A' Gö-

rögök a' Költőket, mint a' kik az ő Elméjek által újjabb újjabb dolgokat teremtenek vagy szülnek, ποιηται — Tsinálóknak nevezték. A' Theogoniáknak Éneklőit az Istenek közé számolták. — A' Provánszai romános Verselők a' XII. és XIII-ik Században Trubadoroknak (a' trovertől) Találóknak mondatnak. — A' régi Peruiak Vers' szerzőjüket Haravec Újjat találóknak nevezték.

Az új Találmányon mindazáltal nem értődnek azok a' felfedezések, mellyre a' mesterségekben a' történet vitte a' feltalálót; mivel azok nem elmebeli Okoskodások után lettek. Swartz Bertold, a' ki történettel találta fel a' puskaport; a' Hollandus Mézsius, a' ki történetből találta fel a' Messzelátó tsöt, mikor látta volna, hogy a' gyermekek játékból a' kalamárisok' tetején lévő tsövel, mellynek végibe némelleyek jeget is tennének, nézgelnek, Zseniknek semmiképpen sem lehet mondani; hanem Galilei, a' ki halván, hogy valamelly Hollandus Messzelátó tsöt talált volna fel, az ő gondolkodásai által magától találta fel; a' ki a' Levegőnek a' Vízre való nyomását felfedezte, midőn egy Florentzai kertész a' kertjében ásott kútnban 18 singre vagy 30 lábnyira akarván a' vizet felvenni, 's teljességgel nem boldogúlhatván ötet kérdezte volna meg, egy Zseni. — Archimedes hogy Zseni, megmutatta az által, hogy egyedül az ő Eszének felséges gondolkodásai által kitalálta, mitsoda mérsékben (proportio) légyen a' Golyóbis a' Hengerhez. (Cylinder) — A' Newton' Zsenije egy almának leeséséből találja ki a' Nehézségnek, a' magához húzó és a' magától el lökö Erőnek Törvényeit. — Heraclius állítása szerint a' Föld lapos volt; a' Rhinaiak négysze-

günek , a' Eraminok háromszegünek hitték: Newton az ő tanuló szobájában, egyedül a' Nehézség' Törvényjei szerént, az ő felséges eszé- ből találván ki, hogy a' Föld az ő két Sarkai- nál (P o l u s) behorpadt, az Egyenlítőnél (A e- q u a t o r) pedig domború, Nėwton Zseni: a' Frantzia Academia' Argonautájának pedig, kik a' Földet Amerikában az Egyenlítő alatt, Lap- póniában az északi Sark' Karikája alatt meg- mérvén, hasonlónak találták is, itt a' Zseni Nevet nem adhatjuk meg.

A' Zseni Etymológiájában fekvő Charactert írják le mind azok a' Tűdósok is, kik az em- beri Értelem' ezen ékességének meghatározásá- ban próbát tettek; mert bátor az ő előadásaik, mellyekben értelmeket elő terjesztik, külöm- bözzenek is egymástól, de a' fő tzímer a' Zse- ninék kijelelésében, az új felfedezésre vagy ta- lálásra való erő, mindenikében megtalálható. Du Bos János, a' Frantzia Academiának Tagja a) a' Zsenit az emberi Értelemnek a' Természet- től nyert olyan tehetségjének tartja, melly bi- zonyos dolgokat könnyen és tisztán lát; a' mel- lyeket mások, bátor sokkal nagyobb munkával fáradoznak is, azok körül tsekélyen vagy ép- pen nem is vesznek észre. — Sulcer a' Szép Mesterségekről való Elmélkedésében annak tu- lajdonít Zsenit, a' ki az ő foglalatosságjaiban Értelmének nagyobb termékenységét mutatja, mint más emberek b). Wieland úgy írja le a' Zsenit, mint a' melly egy különös és rendkívül való Lélek, melly a' több embereken feljűl emelkedett c). Baumgarten Zseninek azt tartja,

a) Reflexions sur la Peinture et Poësie. Tom. II. ch. 1.

b) Ugyan ott.

c) Betrachtungen über den Menschen. 21 lap.

midőn a' valakit bizonyos munkára kitetszőképpen alkalmatossá teszen a). Feder úgy gondolkodik, hogy a' Zseni az emberi Értelemnek olyan nemes tehetségje, melly az igazságoknak eddig el rejtetve heverő, 's még nem esmert egymás közt való öszveköttetéseit felfedezi b). Herder azt hiszi, hogy a' Zseni nem egyébb, hanem az ő tőlle felfedezett igazságoknak mennél tisztábban értésünkre adó elmebeli erő c). Flögel az emberi Értelem' Históriajában, a' Zseniről való Elmélkedésében, a' Zseni' legnevezetesebb tulajdonságának, az Új Találmányt mondja d). Helvetius úgy ítél, hogy arra, hogy valakinek Zsenije legyen, megkívántatik az új találmány, új igazságok' felfedezése; de nem az, a' melly történetből, hanem az Ész' munkája által esik; a' melly bizonyos dolgok vagy esméretek között új és még esmeretlen egymással való öszveköttetések (une nouvelle combinaison, un rapport nouveau apperçu entre certains objets ou certains idées) fedez fel: és az által azt a' Tudományt vagy Mesterséget arra a' tökéletességre viszi, hogy az által arra a' Tudományra nézve, a' tudós világban, egy Időpontot (epocha) tsinál. Aristoteles, Gassendi, Montaigne úgy tartották, hogy minden mi Esméretjeink az Erzékenységek által léznek; Lock ezt a' Feltételt felmetélvén megvilágosítja, 's számtalan történetek által ellenmondhatatlanul megmutatja: 's Lock Zseni.

a) Metaphys. P. III. C. 1.

b) Logik und Metaphisik. 151 lap.

c) Von den Ursachen des gesuntenen Geschmaks bei den verschiedenen Völkern,

d) §. 20. 25. 's 1.

e) De l'Esprit. Discours IV. Tom. II, ch. 1.

Mind ezen Iróknak Vélekedéseit is egybevetvén láthatni, hogy a' Zseninek tzimerében miadnyájan megegyeznek. Mert ha Wieland a' Zsenit olyan rendkívül való Elmében helyezteti is, melly a' több embereken feljül emelkedett; Baumgarten pedig azt tartja is Zseninek, midőn a' valakit bizonyos munkára kitetszőképpen alkalmatossá teszi: mindazáltal abban ők is megegyezni láttatnak, hogy a' Zseni legjelesebb czimere a' gondolkodásbeli erő: a' mély gondolkodás pedig természetel mindenkor újjabb újjabb igazságoknak felfedezését, azoknak újjabb öszveköttetését, következésképpen egy ritka embert tesz fel.

Ha valamelly Tudományban minden lehetséges Ésméretekre vagy igazságokra fellehetne menni; többé abban semmi új Találmány, semmi új igazság, következésképpen semmi Zseni sem lehetne; hanem a' kik abban kitetszőbbképpen magokat, munkájik által, megkülömböztetnék, abban tsak Tudósoknak tartatnának. El jutván az emberi Ész egyszer a' Tudományok' közönséges Principiumaira, a' Tudományok, mellyek az Észet most, mint a' Levegő a' gőzölgéseket feljebb feljebb tsalta, tsak megűnt esméretek, és minden Könyvtárak, a' hol mind ezek az Ésméretek vagy Igazságok letétetve őriztetnek, szükségtelenek lennének; és az emberi Ész, melly most már véghetetlen Tudományokat belepett, akármelly ügyes Tanító által, egy kis Kötetbe (Synopsis) öszve szoríthatatnék; hol látna egyszerre minden principiumokat; mint a' Chémia által ezer virágoknak vagy gyökereknek is erejek egy üveg esszenciába könnyen beszoríthatatik. De az emberi Ész ettől igen meszsze van; és mi el hittük, hogy soha sem is fogunk, ebben az élet-

ben ilyen alkottatás mellett, arra a' szomorú kéntelenségre szorítatni, hogy tsak tudósok legyünk: következésképpen — hálá legyen az emberi tudatlanságnak — mindég lesz időnk, hogy Zsenikké legyünk.

A' Zseni hát mindenkor új Találmányt, új Felfedezést vagy Észrevételeket tesz fel: 's e' szerént, valaki tsak vagy a' nagy Elmék' nyomait nyomkodja, a' kik azt a' Tudományt, mellyet ő kimivelni akar, már megjárták; vagy azokat legkissebb tekintetben sem múlja fel, a' Zseni Nevet nem érdemlette meg. — Helytelen hát Zseninek nevezni az olyan Irót, a' ki minden éles okoskodás, mélyen járó Elmte, 's új igazságoknak felfedezése nélkül, bátor fontos, és az emberiségre (m e n s c h h e i t) hasznos dolgokról, sok Fűzetekekből, Darabokból, Fsomókból, Kötetekből is, tsak a' másoktól törtt úton menvén, készít; a' ki magától a' gondolkodásban semmi új útát sem vér, hanem rabszolgai módon tsak az ő Tanítóji után mászkál. Mennyi az ilyen Iróknak száma! 's hányan cionisaltatnak mindazáltal a' Zsenik közzé! Ma egy Versezetért is, midőn a' Költő' képzelődése, — harmatos tárígatójával — a' Zefirek' szárnyaira kelve — kifűvja a' bodz'fás Pindus' oldalában valamelly Hősnek regés tetjeit, ha a' lágy érzékenységeket megbájolja, Zsenit vésnek vagy festenek a' Költő' halhatatlanítására emeltetett Szobornak alapjára, mint hajdan, mikor a' tsudálkozások' századjaiban, a' Sofistáknak egy mesterséges okoskodásért egynéhány száz Drakmák fiztettek.

Az olyan Világi Böltselkedőnek sem tulajdoníthatni Zsenit, a' kinek, bátor nagy hírrel szárnyaló munkájában, mellyben éles Elmét, új és még esméretlen igazságokat keresünk,

holmi esmeretes Eclecticai Datumoknál egyebet nem találunk; mellyben azok a' dolgok, mellyeket Tanítóji után tartózkodott is, érett állapotra nem vitettek: és a' helyet, hogy az Igazságoknak, az Emberiség' bővebb kifejtődhetésére, újabb forrásait fakasztotta volna fel, akár a' testes, akár a' testetlen, akár az erköltsi dolgok' világában, száraz böltselkedés, velőtlen okoskodás, unalmas szóhartz találtatik, majd minden levelen: nem példa nélkül való dolog pedig, hogy az ilyenekről is Zsenit tesznek fel. Az eféle Munkákban Zseni nevet érdemelni akaró Böltselkedőben megkívántatik, hogy új, és az Emberiségre nézve fontos igazságokat fedezzen fel, mint a' Kints ásó, a' ki a' föld' gyomrában el rejtette heverő kintset közli, a' köz haszonra, a' világgal; a' ki az okosságnak tribunálja elébe állítja az idő által felszenteltetett hibás értelmekeket; a' ki nem magának, hanem az Emberiségnek Philosophussa legyen. E' nélkül bátor thyrussal jár is a' Philosophus, de, a' Pythagorás' mondása szerint, annak az Istennek lelkével, a' kinek a' thyrus van szentelve, nem bír. Kánt azt az utat jelelvén ki, a' mellyen kell menni a' Philosophiai okoskodásokban, hogy az ember, az ő esméretjeinek keskeny határán túl is akarván menni, el ne téveledjen: Kánt Zseni.

Hirekesztetnek a' Zzeni nevezet' ditsőségéből az olyan História' írók is, a' kik az emberi Nemzet' történetjeit akarván megírni, annak csak bújosásait, hadait, viszontagságit mutatják; a' nélkül, hogy a' történeteket és azoknak okait, mellyeknek az emberiségre vagy arra az Országra mindenkor valami következesei voltak, egybe vetvén, azokból fontos következéseket húznának ki: mivel erre semmi.

Zseni sem kívántatik. A' Históriában dolgozó Zseni a' legkisebb történeteket és környülállásokat is azoknak kútfejeivel írja meg; új és fontos históriai következtéseknek felfedezésével gazdag, mellyeket a' tsupa író Elmék észre nem vehetnek; az egymástól el szakadva látszó történeteket öszve köti, reá vivén az újabbakat a' régiebbekre, és ott találván! ki a' mostani következtéseknek okait; úgy hogy ő nem tsak tsupa író, hanem gondolkodásbeli erő mutatja magát az ő munkájában. Tacitusnak a' dolgokban való éles politicai béléltéséért, a' tapasztalásból következtetett okoskodásáért; Machiavelnek azon nagy elmebeli tehetségjéért, melly a' Liviusra tett Jegyzéseiben el szórva tündöklék. Montesquieunek a' Rómaiak' virágzásának és elhanyaglások' okairól való munkájáért a' Zsenit mindenkor megadhatni.

Hosszas volna minden tudománybeli Zsenit kijelelni. — Sokkal inkább idegenek vagyunk azokat Zseniknek mondani, a' kikben inkább tsak nagy emlékeztető elmebeli tehetséget, mint Zsenit kell tisztelnünk: és itt lehet leginkább azt a' hibát felhoznunk, hogy a' tsudálkozás-hoz szokott része az embereknek Zsenit tesz fel azokban is, a' kiket a' Tudományoknak több nemeiben kitészöbbsképpen jártasoknak tapasztal; melly inkább olvasottságot mint gondolkodást, jobban hív Emlékeztető tehetséget, mint Zsenit jelent: és ettől a' hibázástól még ennek a' Tud. Gyűjteménynek több Íróji sem menttek. Lehet valaki egyszer'smind derék Mathematicos, jeles Philosophus, nagy Histórikos, jártas a' Természet tudományban, jó Theologus és Philologus, esméretes mind a' régi mind az új Tudományosodással; (Literatura) de a'

tsak jeles Emlékeztető tehetséget, Tudományokhoz való hajlandóságot, nem Zsenit mutat. A' tapasztalás és olvasás a' tanúk, hogy a' Harduinek, Longuerek, Scaligerek, 's mind azok, a' kik nagy Emlékeztető tehetségjékért csudáknak tartattak, közönségesen kevés Zsenivel bírtak, és soha a' Newtonokhoz, D' Lambertekhez, Descártekhez nem hasonlították. Ha a' Zseninek fő tulajdonságja, hogy az ember, mint Descart mondja, többet gondolkodjon, okoskodjon, mint tanuljon: a' nagy Emlékeztető tehetséget a' Zsenitől meg kell választanunk. A' nagy Emlékező tehetség tudóssá teszi az embert; a' gondolkodás Zseniket csinál. Megengedettik a' Zseninek, a' mint Flögel mondja, ezer dolgokat is nem tudni; mert az ő pályája, a' ki tsak egy Tudomány mélysége körül edződik, nem is enged néki időt, hogy több Tudományokra is kiterjednek, a' hosszas gondolkodás is, mélyre tsak egy Tudomány' bejárhatatlan mező, az emberi élet rövidsége miatt lehetlenné teszi, hogy valami universalis Zseni, az emberek közt való Istenség vetődjön. A' Zseni leginkább tsak egy pontra törekszik; a' körül koncentrálja az ő Lelke' felséges tehetségjeinek minden sugárjait, — esmeretlen utat tör magának, — küszdik a' homállyal és a' setétséggel; de a' végre az ő mélységes gondolkodásának Világa előtt megszakadozik, és mi az ő Világánál az Igazságoknak egy újonnan derült tiszta egét szemlélünk; — ő a' mások gondolkodásában esett üregeket, hol azok semmi egybeköttetést sem láttak, egyszerre feltalálja; — a' dolognak mindenkor az erire megyen, és úgy folytatja le a' legmesszebb vitt resultatumokat.

Tudományokhoz való nagy kívánsággal van a' Zseni mindenkor öszveköttetve; kész ő minden csendességét a' testnek, a' bőltességnek egy tsepjéért is feláldozni, tsak hogy az ő tudományos szomját, az igazságok' higgadt forrásánál megenyhitse. E' tselekszi, hogy mindenik az ő hajlandóságjának mezejében, a' mély gondolkodásban nem hogy el tikkadna, hanem inkább abban mindenkor újjabb újjabb gyönyörűségét találja. Az Uticai Cato még a' Tanátsházban is könyveket olvas. Kleanthes éjjel vízfordással keresi kenyerét, nappal Krisipust halgatja. E' szerzi meg a' Zseninek azt a' szükséges figyelmetességet, melly nélkül a' gondolkodó Elme, hogy valamelly Tudományban vagy Szép Mesterségben kitetszhessen, nagyra nem mehetne. A' figyelmetességet a' Zseni mellett úgy képzelhetni, mint a' gyúladékos részekkel megterheltetett szeleket a' Levegőben. Ezek a' gyúladékos részek, ha ide's amoda hordoztatnak is a' levegőben, abban mind addig semmi erejeket sem mutatják, míg nem egymással sebessen öszve ütköztvén, akkor a' Villám kiüttetik, 's a' Horizont megvilágosított.

Azért mondánk itt közelebb, hogy mindenik Zseni, mivel a' Tudományoknak vagy Szép Mesterségeknek sokasága, a' hajlandóságoknak külömbb külömbbfélesége szerént, külömbb külömbbfélék a' Zsenik. Mert közönségessen minden nagy Elméket tsak Zseninek mondani éppen olyan lehetetlen, mint a' Levegőnek minden esmeretes nemeit tsak Levegőnek; minekutánna Lavoisier után már tudjuk, hogy van Savanyszerző, Szénszerző 's t. e'f. Levegő. A' Tudósokról való Datumaink és tapasztalásunk is mutatják, hogy eggyik Elme

a' Tudományokban vagy Szép Mesterségekben való első fundamentomos igazságoknak feltalálására, a' tudományos épületeknek megfundálására alkalmas, mint a' millyenek voltak a' régi Görögöknek világi Böltselkedői; mások a' dolgok' okainak 's következéseinek felfedezése körül való munkában szerentsések 's t. ef. És e' vihette némelly, a' Zsenik' el nevezése körül bibelődő Túdósokat arra, hogy a' Zseniket Nagy, Tüzes, Tiszta, Erős Zseniknek nevezték el: holott inkább a' Tudományok szerint helyesebben lehetne őket megkülömböztetnünk; látván hogy egyiknek képzelő Zsenije, van, mint Rafael, Klopstok; más a' Természet tudományban tündöklök, mint Lavoisier; más a' Philosophiai okoskodásokban nagy, mint Lock, Wolf; más a' Historiai történetekből gyűjti meg a' Törvények' fáklyáját, mint Montesquieu 's t. ef. a' mint tudniillik mindenik magát abban a' Tudományban gyakorolta.

Különös, de éppen a' mi az emberi Értelem' messze terjedhető tehetségét mutatja, hogy még eddig egy Zseni sem volt, a' ki maga valamelly Tudományt tökéletességre vihett volna, hanem valamint a' Természetben hogy minden dolgok egymásból folynak, és ugrás sehol nints: a' Tudományok' Világában is egyik kezdő, a' másik tökéletesebbitő Elme. Kepler feltalálja a' Törvényt, melly szerint egyik test a' másokra nehezít: Newton ezt fundamentomúl vévén, kitalálja az Égi Testek' forogásának módját; 's talám Kepler nélkül Newton nem lett volna Nėwton. — Az Idvezítő' szenvedéseit előladó Tragaediáktól fogva a' Soliman Sziget Vára' ostromlását képzeltető Zrini szomorú Játékjáig, mennyi tökéletesítettést kellett a' Szomorú-Játékoknak kapni, — Meglehet,

hogy Homerus is, a' mint Pope mondja, olvashatta Linusnak az első Bakhus' utazásairól való történetjeit, láthatta Musaeusnak a' Titánok harczairól, Melisandernek a' Lapithák' és Centaurusok' ütközetjeiről való Versezetjeit, hogy az ő Epicuma Zsenit érjen.

Megjegyzést érdemel a' Zsenik' Biographiájában az is: hogy többnyire majd minden Zseniknek a' Történet nyitotta meg a' ditsőséges pályára az utat; a' Történet tselekedte, hogy a' kösziklában már készen lévő víz, a' Pegazus' lábaitól forrássá legyen. Newtont egy almának leesése serkentette fel a' Nehézség' Törvényjeinek kikeresésére. Corneille csak Kedvességnek kezd elsőbb verseket írni, 's a' Szerelem teszi azzá, a' miért benne Frantzia ország ditsekedését mutatja. Schakespeare, mint erköltstelen szilaj ifjú Londonba fut, hogy egy Lord' kertjében való özek' lopásáért megmenthesse magát, — a' Theatromba megy: 's Angliának minden Költőt, az ő nagy Zsenije beárnyékozza. — Rousseau Jakab János bizonyos kedvetlenségért megvetvén a' Politicusok' barátságát, a' Sz. Mesterségek' és Tudományok' követésére határozza magát; az ékesszóllást és a' muzsikát teszi fel magának tzélul, mellyeknek el választásában sokáig gondolkodik; végre az a' szerentsés munkája, midőn a' Dijoni Academia' azon feltett kérdésére: a' Tudományok többet ártottak-é vagy használtak, a' Jutalmat el nyeri, az Ékesszóllásra vitte: 's a' mint az ő tisztelettel hozzá viseltető kemény Recensense Helvetius mondja, senki sem tagadja, hogy Frantzia országnak Platója ne lett volna.

Ez a' Jegyzés igen fontos: melly egy mélység' partjához vetett bennünket; 's a' mellybe
min-

minden Tudós nagy kívánsággal kíván bétékin-
teni. Mi az oka tudniillik, hogy az Emberiség-
nek ama valóságos első Zsenijétől Tauttól vagy
Thouttól fogva, a' ki a' Betűknek feltalálása
által az Emberiségre nézve olly nagy hasznot
hozott bé a' Világra, a' mái napig olly kevés
Zsenik voltak? Valljon természeti vagy erköl-
tsi okoknak kell é tulajdonítanunk; és a' Ter-
mészet' ajándékja é a' Zseni, vagy a' Nevelés
tsinálja? mindenik esetben Datumaink lévén a'
valósággal Zseniknek el esmert Elmékben, mel-
lyek egymás felett vetélkedvén, most amannak,
majd ennek az oknak akarják a' Zseni' formáló-
dását adni. — Van é az Éghajlatnak (Clima)
is ebbe befolyása? mert volt ollyan Író is, a'
ki az Elmének nagyobb vagy kisebb tehetsé-
gét, a' lakhelynek, a' Föld' Egyenlítőjétől való
messzebb vagy közelebb való fekvésében hely-
hezette; és a' ki a' többek közt az Amerikai-
ak' tsekély Felfoghatóságának, mint a' kik
csak gyónni sem tanulhattak meg, egyedülvaló
okának tsak az Éghajlatot tartotta: a' mit a'
tapasztalás tsak az egy Franklinban is szeren-
tsésen megtzáfolt.

Az erköltsi okok alá tartozván a' Nevelés,
e' pedig magába foglalván azon Országnak vagy
Társaságnak, a' mellyben élünk, Igazgatása'
formáját, a' Vallást, és más környülállásokat:
úgy látszik, hogy a' Természet' mostohaságá-
nak minden vádolása nélkül, erköltsi okoknak
kell tulajdonítanunk a' Zsenit. Mert ha ezt a'
közönséges Ellenvetést el fogadjuk is, hogy a'
kinek a' Természet Zsenit nem adott, ott a'
Nevelés azt nem eszközölheti: de más részről
tagadhatatlan, hogy a' Nevelés emeli az embert
az ő emberi méltóságára; ez az a' jóltévő Nap,
mellynek munkás melegsége a' bimbóban már

készen lévő plántát kifejti. Nevelés nélkül Leibnitz nem lett volna Leibnitz.

Mikor a' Nevelésnek akarjuk adni a' Zseni' formálódását, éppen nem valami Paradoxum visz reá, hogy az által valami külöözőknek láttassunk, mint ama régi Böltselkedő, a' ki lyukakat vagdalt a' köntössén, hogy annál inkább láttasson; hanem historiai Factumok. Mitsoda okát adjuk ugyan is annak, hogy a' miolta a' Tudományok új életre jöttek, több Zseniket látunk? a' régi időben pedig olly ritkák? Ha a' Zseni a' Természet' ajándékja, mint sokan vélekednek, mi az oka, hogy a' Tudományok' világán kívül fekvő Nemzetekben egyet se látunk, a' ki a' Szép Mesterségekben minémü a' Költés, Festés, Muzsika, kitündöklene? És ha a' Status el vesztí valamelly Zseni Ministerét, miért nem pótolja ki ezt a' fogyatkozást mindjárt a' Természet? Angliában pedig Pitt helyett azonnal Fox támad. Honnan van, hogy valamelly nagy ember tsak abban Zseni, a' miben magát régolta gyakorolja? Úgy látszik azért, hogy a' Zsenire való tehetség (Fähigkeit) megvan, de a' Nevelés hibás; és ha szabad a' szent dolgokat a' nem szentek között megemlíteni, azt lehet mondani: hogy sokan vannak a' hivatalosok, de kevesen a' Választattak. Mi jól tudjuk mind azt, hogy egy okos Nevelésnek mitsoda munkássága, következőképpen minémü haszna légyen az Elme' kifejtődésére nézve; mind azt, hogy annak a' Balítéletnek, melly szerént a' Zsenit, tsak a' Természet' ajándékjának tartják, minémü káros következősei légyenek a' jó Nevelés' Tudományára, 's kedvező pártfogásai a' restségnek és elmebeli el pühúltságnak fentartására. És e' vitt egyedül bennünket arra a' gondolatra, hogy

a' Nevelésnek tulajdonítván a' Zsenit, hazafiúi kötelességünknek esmerjük, egy, a' Hazafiak' figyelmetességét, a' jó Nevelés eránt felsejken-
tő igazságot megbeszélni: de a' mellyet más
alkalmatossággal lesz szerentsénk, ennek a' va-
lósággal Tudományos Gyűjteménynek tisztelt
Olvasóival bővebben közleni.

Tóth Pál.

II. L i t e r a t ű r a.

A. H a z a i L i t e r a t ű r a.

H ö n y v - e s m é r t e t é s :

Az Indiai Bölts; vagy, miként lehet az ember boldog e' tár-
saságos életben. Az erköltsöket illető egynehány igen
tisztá velős mondásokba foglalva; mellyeket valami régi
Brakmán hagyott irásban: és ebből legelőbb Khinai
nyelvre, abból akkoriban Anglusra, abból tsak hamar
Frantziára, mellyből ismét Németre, és ebből végre ma-
gyar nyelvre fordítódott Cs. J. által. Debretzenben nyom-
tatta Csathy György. 1815. kis 2-adrétben, XVI. 59 lap.

Hogy a' Világ már ma ézt a' derek kis mun-
kát gyönyörködve olvashatja, és az ebbe fog-
lalt tisztá erköltsi tudományt bámulva tsüdal-
hatja; azt egyedül egy a' legközelebb múlt
Századnak közepi táján élt 's országolt Khinai
Császárnak köszönheti. Mert annak különös;
és egy Uralkodóhoz igen illő gondoskodása 's
a' tudományokhoz való vonszódása okozta, hogy
ez megtaláltatott, és napfényre hozatott azon
gyászos setétségből, mellyben az már sok Szá-
zadok alatt el völt 's hihető hogy örökre is el
lett volna temetve. Hol, mikor, ki által, és
mi módon történt az, leírja völtaképpen az

Anglus fordító azon levelében, melyet Pekkingből Rhinának egyik fő várossából — fordítása mellett — Angliába küldött egy Grófnak, a' kivel levelezett. Ki lett légyen ez a' Gróf, és ki az a' sok ideig Pekkingben lakott Tudós, nem írja ki — bizonyos okon — a' Frantzia fordító, hanem csak így teszi fel, 's ő utánna a' Német és Magyar is: Az Anglus fordító levele Gróf *** Úrhoz. Az a' betses, és ezen dolog világoztatására igen szükséges levél, ez:

„Gróf Úr! úgy tartom, hogy az utolsó levelemben, melyet a' Grófnak 1758-dik esztendő Decemberének 25-dik napján írni szerentsém volt, mindent tökéletesen előadtam, a' mit csak ezen nagy Birodalom földének, és természeti javainak mivoltáról lehetett mondanom. Azt tettem volt hát fel, hogy ebben, és a' következőkben, azon jegyzésekről tudósítom a' Grófnak, mellyeket Törvényeire, igazgattatásának módjára, Vallására, és lakosainak erköltseire nézve tehettem. Azonban, éppen mostanában adta itt elő magát egy szint olyan közfontosságú, mint különös dolog, melly az idevaló Tudósok beszélgetéseinek most közönséges tárgya, és azoknak sok elme törést okoz; sőt talán az Európai legtanúltabb emberek vi'sgálódását is magára vonja. Mivel tehát ez olyan dolog, mellyre a' Gróf is örömet kívánja fordítani figyelmetességét, azon leszek, hogy azt olly igazán, és minden környülállásokkal írjam le a' Grófnak, a' mint csak tőlem telik.

Rhinának napnyúgoti szélein van Tibet, egy széles kiterjedésű Tartomány, melyet némelly Föld leírók Bergusolának neveznek. Ennek Lasa nevű részében (Provincia) lakik a' Lama, vagy az odavaló babonás népnek Fő papja. kit a' körül belől lakók Isten gyanánt imádnak,

Az a' mély tisztelet, mellyel annak Sz. Hivatalához viseltetnek, arra viszen tsudára méltó sokaságú buzgólkodókat, hogy Lasába menjenek, azt ajándékokkal tisztelni, azért, hogy áldását vehessék. Palotája egy pompás Pogány templom (Pagode), melly a' Ponsala hegy tetején fekszik. Ennek a' hegynek az alja, valamint egész Lasa tájéka is, teljes számtalan sok külömb külömbféle rendű Lámakkal; kik közül sokaknak fényes temploma van, a' hol őket a' nagy Lámáénál tsekélyebb tisztelettel illetik. Ez a' környék tehát tele van olyan Papokkal, kik tsupán azon gazdag ajándékokból élnek, mellyeket nékik Tatór országnak legszélső határiról, Nagy Mogol országból, és Indiákról küldenek és hordanak.

Ha már a' Nagy-Láma a' népek imadását el fogadni méltóztatik, tehát egy pompás oltárra tett drága párnára ül fel. Minden imádói pedig a' legalázatosabb módon leborúlnak előtte; és ő tsak legkissebb jelét sem mutatja velük való megelégedésének, vagy hogy közülök tsak egyre is figyelmezne. Még a' leghatalmasabb Uralkodókhoz (Monarcha) sem szól tsak egyet is, hanem megéri azzal, hogy kezét fejekre teszi; és azok el hiszik azt, hogy ez az inneplő áhitatoskodás az ő bűneiknek tökéletes botsánatját szerzi. Sőt annyira el merültek ezen szerfelett való bolondságban, hogy azt hiszik, hogy az előtt semmi titok nintsen, és bélát a' szívnek legtitkosabb rejtekeibe is. Főoskoláik, mellyekben a' legderekabb Lámák vagynak, öszveséggel mintegy kétszázan, elég alkalmasok a' néppel még azt is el hitetni, hogy a' Nagy Láma halhatatlan; és mikor úgy tetszik hogy meg hal, tsak a' testét tseréli fel

mással, mellynek a' Lélek által költözése (Metempsychosis) által életet ad.

A' Khinai Tudósok között egy régi szájról szájra jött tudósítás (Traditio) azt állítja, hogy a' Nagy Láma templomának Irástartó házában (Archivum) sok régi Könyveknek kell lenni, mellyek ott sok Századoktól fogva vagynak el rejtve. A' most uralkodó Császárt, a' ki nagy kedvellője a' Khinai és Tatár országi régiségeknek, már régtől fogva úgy el foglalta ez a' gyanúság, hogy egyszer meghatározta magában, hogy minden módokat el követ ezeknek a' Könyveknek kézre kerítésére. A' volt hát leg első gondja is hogy olyan embert szerezzen, a' ki a' Tibeti nyelvet, és régi írás módját jól tudja. Mellyhez képest a' Han-Lins-ek vagy fő Doktorok közül egy Kao - Tson nevűt választott; ki mintegy ötven esztendő, tiszteletre méltó tekintetű, az ékesenszóllásban nagy gyakorlottságú; és azon esmeretségnél fogva, mellybe jött történetből egy bizonyos derék Lámával, ki Khinában sok ideig tartózkodott, a' Tibeti Sz. nyelvben is tökéletesen jártas volt. Ilyen tulajdonságokkal bírván, felvállalta ezt a' Tibetbe való utazást minekutánna őt a' Császár, hogy követségének nagyobb tekintet szerezzen, K a l a o, az az, fő Ministeri, vagy Belső Tanácsosi ranggal megtisztelte. Rendelt azután neki méltóságához illő úti készületeket, és kísérőket; adott a' kezébe megbetsülhetetlen ajándékot a' Nagy-Láma számára, 's a' többi nevezetesebb Papokéra is hozzájok illendőt; és végre egy maga saját kezével írott levelet, mellynek foglalatja ez volt:

„A' Felséges, Szent, és egyedül imálandó Isten Nagy Helytartójához”.

„Mi Rhinai Császár, a' föld minden Fejedelmeinek Ura, a' legalázatosabb tisztelettel leborulunk Szentséged lábainál a' mi tiszteletre méltó Belső Tanácsosunk Ka-o-Tson személyében, esedezván Szentségednek a' Mi reánk, és Barátunkra adandó hathatós és kegyelmes áldásáért”.

„Mint hogy Mi egészen teljesek vagyunk a' régi idők Irástartó házaiban való vi'ssgálódásnak forró kívánságával, hogy az el múlt Századoknak böltsességét megtanúlhassuk, és feltámaszthassuk: azonban hiteltre méltó tudósításunk van a' felől, hogy a' Te régi, és minden tiszteletre méltó Sz. Felséged Sz. őltalma alatt (Hierarchia) sok megbetsülhetetlen derék Hönyvek vagynak, mellyek, azon Századoknak el távozásával, minden emberek, 's ahoz képest a' legtanúltabbak előtt is érthetlenné lettek: tehát Mi, a' mennyiben rajtunk áll, hogy azoknak el veszését megakadályoztassuk, úgy vélekedtünk, hogy Szentségedhez ezen követtséget küldenénk; mellynek az a' szándéka, hogy engedelmet nyerjen azon Munkák olvasására, és megvi'ssgálására; meglévén győződve a' felől, hogy a' Mi Tanácsosunk, a' ki a' régi nyelvekben tökéletesen jártas, arra is alkalmas, hogy a' Tibeti Régiségeknek leghomályosabb dolgait is kifejttesse”.

„Mi megparantsoltuk neki, hogy Sz. Felséged lábaihoz horúlva adja által a' Mi Szentséged eránt való tiszteletünknek tanú bizonyosságait ezen kegyelmének megnyeréseért”.

Én a' Grófot az ő útazásának különösebb környülállásaival nem terhelem; mellyet ő maga igen hosszasan leírva, és tsak nem hitelt feltevő dolgokkal meggazdagítva, közönséggé tett; mivel hogy annak fordítását, ha

Angliába vissza mehetek, alkalmasint kiadom. Elég az most hogy a' Gróf tudja, hogy midőn a' Kala ó ezen Sz. Birodalomba megérkezett, az ő késérőinek pompás, és az ajándékoknak drága vólta, semmi hijjával sem vólt az ő különösebben való fogadtatásának kitsinálására. A' Sz. Kollégyiomban, a' Papi Sz. Társaság között, mutattak neki lakó helyet, a' hol a' legderekabb Lámák közül egyet mellé rendeltek, hogy a' keresgélésben és vi'gálódásban segítsen neki. Hat hónapig tartózkodott ő ezen Fő-Papi Udvarnál, és azt az időt külömb külömbféle nagy betsű régi Daraboknak megesmértetésére fordította; mellyeknek foglalátját jelesen kiírta; sőt még az Iróihoz, 's irattatások idejéhez is olly hihetőképén hozzá vetett, hogy könnyen által láthatni, hogy ez a' Khinai Tudós jeles ítélő tehetséggel, a' dolgokba megszire bélátó éles elmével bír, és a' legfőbb 's legsarkalatosabb tudományokkal is tökéletes esmeretsége van.

A' legrégibb Irott könyv (Monumentum), melly néki kezébe akadt, és a' mellyet sok Századokon keresztül, azon Lámák közül senki, sem olvasni, sem érteni nem tudott, az Erköltsi Tudománynak egy kis rövid előadása, melly a' Gymnosophisták vagy Brachmánok módja szerént, és nyelvén van írva. Ennek sem a' Szerzőjét, a' ki írta, sem az időt a' mellyben írták, nem hátorkodott meghatározni; hanem egészen lefordította; előre vallást tévén ugyan arról, hogy a' Khinai nyelv, minden bősége és gazdagsága mellett sem érheti el az eredeti Munkának fontos és felséges vóltát.

A' Bontz-ok (Papok Khinában), és a' Khinai legélesebb elméjű Tanítók vélekedése ezen régi írásra nézve igen sok felé oszlott. A' kik

legtöbbrre betsülik, igen hajlandók ezt az ő Böltseik között legnagyobbnak, Konfu-tsénak (Konfutzius) tulajdonítani; és még azon az igen fontos nehézségen sem akadnak fel, hogy ez, a' régi Brakhmánok Irásmódján és nyelvén van írva; azt állítván, hogy ez tsak fordítása a' Kon-fu-tse azon eredeti Munkájának a' melly el vészett. Mások azt hiszik, hogy ez, a' más-sik Kbinai Böltstnek, Lav-King-nek a' tanításai, a' ki Kon-fu-tsé-val egy időben élt, és a' Tao-ssi nevű tudós Felekezetnek (Secta) fundálója vólt. De ezeknek is éppen azok az el háritni való nehézségeik vagynak a' nyelvre nézve, mellyek az elsőbbeknek. Végre némel-lyek, a' kik e' Munkában lévő bizonyos Jegye-ken és gondolatokon épitenek, abban akarnak megállapodni, hogy ez a' Munka ama régi Brakh-mán Dandamis pennájából származott, ki-nek Nagy Sándorhoz írott híres levelét sok Görög és Római Írók említik. Úgy látszik hogy maga Kao-Tson is ezen utolsó vélekedéshez hajlik, úgy gondolkozván, hogy ez, valami régi Brakhmán Munkája; és ő tökéletesen meg-van a' felől győződve, hogy ez, teljességgel nem fordítás.

Hanem valamin akadnak még ezek fel, a' mi őket kételkedésben tartja; t. i. a' Munka rajzolatja; melly nekik igen szokatlan, és mind azoktól, a' mellyeket még eddig valaha láttak, úgy annyira külömböz, hogy, némel-ly Napkeleti ízlést mutató kifejezéseket, és azt, kivé-vén, hogy úgy lehetetlen vólna annak valami fundamentomos okát adni; miért van ez a' Mun-ka olyan igen régi nyelven írva? a' Könyvros-tálók (Criticus-ok) azt mondhatnák, hogy ez, Európai Munka vólna,

Egyébaránt, akárki légyen annak az Irója, tsak ugyan az a' figyelmetesség, mellyet ez a' régi szép Könyv ebben a' városban, és az egész Országban magára vont; az a' kivánság, mellyel ezt olvasni szeretik; és annak ditsérő magasztalásai, engemet arra vettek, hogy azt Anglus nyelvre fordítani megpróbáljam; meglévén a' felől gyöződve, hogy én az által a' Grófnak igen kellemetes ajándékkal kedveskedhetem. A' mihez én annál nagyobb bizodalommal fogtam, hogy a' Grófnak, az én igen nagy szerentsémre, nints módjában megitélni, mennyivel alábbvaló az én fordításom, nem az eredeti Munkánál, hanem annak Khinai fordításánál is. Talán szükséges még az is, hogy egy dologra nézve magamat igazítsam; az előadás módjára, és azon módra nézve t. i. mellyel én ezt a' Munkát megfordítottam. Mondhatom a' Grófnak, hogy midőn én ahoz fogtam, teljességgel nem vólt tzelem azt ebbe a' formába öltöztetni; hanem, a' Bévezetésben lévő felséges gondolatok, a' kifejezéseknek fontos vólta, és a' Maximáknak rövidsége, ragadtak engemet erre az ösvényre. És gondolom, hogy, ha a' Jób, a' 'Soltárok, a' Salamon, és a' Próféták könyvei, mustragyanánt előttem lehettek vólna, nem kevés haszon hárúlt vólna abból az én fordításomra. Különben, akárhogy légyen az el találva, de ha a' Grófnak tetszik, igen szerentsésnek tartom magamat. A' ki vagyok, Pekkingben, Május 12-dik napján 1759-dik esztendőben.

A' Könyv foglalataja.

Bévezetés. lap 1—2. Első Rész. Az embernek, mint magában gondolt Valóságnak, kötelességei. Nyóltz Szakaszokban; úgymint: A' Maga meggondolás. — Alázatosság. — Munkás-

ság. — Vetélkedő iparkodás. — Okosság. — Állhatosság. — Megelégedés. — Mértékletesség. lap 3—18. — Második Rész. Az Indulatok. Öt Szakaszban; u. m. A' Reménység, és Félelem. — Vig kedv, és Búbánat. — Harag. — Könyörületesség. — Rivánság, és Szeretet, lap 19—27. Harmadik Rész. Az Asszony-Személy. lap 28—31. Negyedik Rész. A' Vérség, és Rokonság. Négy Szak. u. m. A' Házasulandó. — Atya. — Fiú. — Testvér Atyafiak. lap 32—37. Ötödik Rész. A' Gondviseléstől vett külömb külömbféle sorsban lévők, négy Szak. u. m. A' Bölt, és a' Tudatlan. — Gazdag, és Szegény. — Úr, és Szolga. — Fejedelem, és Jobbágyok. lap 38—46. Hatodik Rész. A' Társalkodás kötelességei. Öt Szak. u. m. A' Jóltétel gyakorlása. — Igazság követése. — Ember szeretet. — Háládatosság. — Egyenes szívűség. I, 47—54. Hetedik Rész. A' Vallás. lap 55—59.

Bővebb esmértetésére e' Munkának, imé kitrok belöle némellyeket azoknak kedvéért, kik azt még nem olvasták volna; és reménylem, hogy kedvesen fogják venni, 's gyönyörködve olvasni. B e v e z e t é s :

„Essetek artzra Földnek lakosi! Hallgasatok! és a' Magasságosnak tanításit tisztelettel fogadjátok el. Mindenütt, a' hol a' Nap világít, fú a' Szél. Hol a' fül, hogy halja? az értelem, hogy megfogja? Hagyjátok gyökeret verni az Életnek parantsolatait! az Igazság törvény szavait tiszteljétek, és kövessétek! „Minden az Istentől jó. Nints határa az ő Hatalmának. Böltessége örökkévaló; és véghetetlenül türelmes az ő jósága. Ül az ő Királyi székében; és az ő lehellete ad e' Világnak életet. A' tsillagokat újjával illeti; és azok örvendezve folytatják futásokat. Jár a' szeleknek szár-

nyain; és akaratja véghez megy a' határtalan üregnek minden környékiben. A' Rend, a' Szépség, a' Vidámság, az ő kezéből jönnek. A' Böltesség szava kiált minden munkáiban; de az emberi értelem azt meg nem foghatja. Az eszeség árnyéka az ember Lelkéből, mintegy álmodtsinál. Bénéz a' homályba; és megsalatkozik. De az Isten böltessége olyan, mint az ég világossága. Ő nem okoskodik; és az ő Lelke, forrása az Igazságoknak. Igaz ítélet, és könyörületesség van az ő Székinek lábainál. Lábai-nak minden nyomai teljesek jótéteménnyel és szeretettel. Kitsoda olyan mint az Úr? ötet a' ditsőség, mint egy öltözet, körül fogja. Ki méri erejét Mindenhatóságához? a' Böltességben van é néki mássa? lehet-é valakit hozzá hasonlítani a' Jóságban"? „Ember! ő az, a' ki téged teremtett: az ő parantsolatjára vagy te e' földön. A' te Lelkéd kiterjeszkedése, és munkái, az ő ditsőségének, és jótéteményeinek ajándéki; az ő kezének munkája tested tsuda alkotmányja. Hald meg az ő szavát! igen szép azt hallani. A' ki arra hajt, állandóvá teszi Lelkének nyugodalmát”.

Maga meg gondolás; lap 3. „Mulasd, halandó ember! magadat magaddal, és vi'sgáld meg miért vagy teremtve? Tehetségeidet fontold meg! gondold el szükségeidet! mind azt, a' mi körülted van, szemléld meg! Ez, az élet kötelességeiben oktat téged, és botránkozás nélkül vezérel”. „Meg ne nyisd a' szádat, és kezedet semmire ne tedd, míg szavadnak, és minden tselekedetenednek következését meg nem fontoltad. Így minden szerentsétlenség messze távozik tőled, és házadból számkivetéd a' gyalázatot; a' bánat nem tér hé hozzád; és nem szedi rántzba homlokodat a' bosszúság's a' t.

A lázatoság. „Kitsoda vagy, te óh ember! hogy böltességedről olly fennyen képzelődöl? miért kérkedel ollyan tehetségekkel, mellyek sokba kerültek néked? Az a' legelső lépés a' Böltesség felé, hogy tudatlanságod esmérj meg. Akarod, hogy mások bolondnak ne mondjanak? ne légy ollyan bolond, hogy magad böltnek tartsd magadat. Mint a' szép leányzót, az együgyű és tisztességes öltözet teszi legszebbé: így az illendő alázatos magavillet, a' Böltességnek legnagyobb ékessége" 's a' t. Munkásság lap 6. „Mint hogy az elmúlt idő egyáltalában nem tér vissza; és mivel nem vagy bizonyos henne hogy a' jövődöt meglátod: e' szerént, mulandó ember! nints egyéb hátra, tsak, hogy a' jelenvaló időt fordítsd helyesen hasznodra; úgy, hogy se az el repült időt ne szánd; se ne epekedj (epekedjél) feletébb a' jövődöre nézve. Az az egyetlen egy szempillantás a' tied, mellyet hasznodra fordítasz; a' következő a' Jövendő kebelében van; és nem tudod, mit hoz az magával. A' mit feltettél, sietve végezd; és ne halaszd azt estére, a' mit reggel véghez vihetsz" 's a' t.

Okosság. l. 9). „Hald meg a' mit az okosság tanít! Figyelmezz annak tanítására, és azt szivedben tartsd meg! Annak nyomos szavai minden embereknek hasznosok; minden virtusnak istápjja az, és vezére az emberi életnek. Nyelvedet zabolázd meg, és ves závárt ajakidra, hogy semmi ki ne találjon szaladni rajta a' mi nyugodalmaidat el ronthatná. — Ha megvettetést nem akarsz magadra vonni, ne híreskedj; de ne is gyaláz senkit: nints ennél veszedelmesebb. A' gúnyolódó tréfa méreg a' barátságának; a' ki meg nem tudja fogni nyelvét, sok bajra tartsa készen magát 's a' t.

Állhatatosság. „A' veszedelmek, és szerentsétlen esetek, a' gondok, bajok, és méltatlanságok, fejenként minden Halandónak része, kisebb vagy nagyobb mértékben. Te azért, viszontagságok fia! fegyverkeztesd fel lelkedet bátorsággal és türéssel jókor: így alkalmas lészel, az élet szerentsétlen eseteiből a' részedet, szükséges állhatatossággal viselni. — A' rettenthetetlen lélek, megveti a' Szerentse ravaszságait; ezek annak nagyságát le nem tiporják. Ha a' szerentsé édességét megköstolja, nem bizakodik észtelenül annak állandóságához; és el nem tsügged azért, ha az a' homlokát öszve húzza 's a' t. Megelégedés. lap. 13. „Ember! ne felejtsd el, hogy a' te sorsodat a' földön az a' Böltesség határozta meg, a' melly esméri a' te szívedet; kívánságnak hijába valóságit látja; és könyörületességénél fogva, sokszor minden fohászokodásidra siket, Mindazáltal, az ő emberekhez való szeretete, a' dolgok el intézésében erősen megfundálta azt, hogy azokra nézve a' mellyek tisztességesek, és az okossággal megegyeznek, bizonyosabb legyen a' szerentsés kimenetel, mint nem. — Ne morogj az ellen a' mit az Isten megenged, és parantsol; hanem jobbitsd meg szívedet. — Kevéssel megelégedni; teteje a' böltességnek. A' ki gazdagságát öregbiti, ketőzteti gondjait; de a' megelégedett szív olyan el rejtett kints, mellyhez a' békételenség soha nem fér. — Minden esetre tanúld meg, hogy a' merő változhatatlan boldogság; nem része a' Halandónak. A' virtus az a' pálya, mellyet az Istenség az embereknek felnyitott; a' tziel; a' hová addig el nem juthat míg futását el nem végezte, a' boldogság; és az örökkévalóság hajlékiban nyeri el tsak, a' maga koronáját”.

Mértékletesség. lap 15. „A' mi a' boldogságnak innetső oldala felől hozzád legközelebb jöhet, ez, hogy az Ég néked értelmet és egészséget ajándékozott. Akarod ezeket a' jókat egészségedig megtartani? távoztasd el a' hivalkodást (Vénust), és annak kisirteteitől ójd meg magadat. — — Az öröm, mellyet az ígér, tsupa megtébolyodás; nyavalygásra, és halálra vezetnek gyönyörködtetései. Nézd el annak rabjait egy kevéssé; vessed szemeidet vendégeire, kik inasi szolgálatot tesznek késérgetésében; meglátod, hogy fonnyadtak és gyávák azok; ha nem kórok, legalább buták. Megunatkozás, bádjadtság, és erőtelenkedés követi rövid gyönyörúségeiket; szájok ízét megtompította, úgy hogy a' legválogatottabb falatok sem esnek többé nekik jól. Véres áldozatokká lettek. Igazságos büntetése a' Gondviselésnek azokon, a' kik annak ajándékival gonoszúl vissza élnek” 's a' t. — — A' bujálkodás miatt kiterződve, a' korhelség miatt el puhulva hagynak el téged az erő és az egészség; napjaid hamar el fogynak, és keveset érnek; megszámosodnak nyomorúságid, és senki nem fog szánakozni rajtad”. — Kívánság, és Szeretet. lap 26. „Ifjú! őrizkedj a' testiség édesgetéseitől! vigyáz, hogy kísértethe ne vigyen az az időtöltés, mellyel a' szemtelen személy kínál! A' kívánságok hevéssége rendkívülvalóvá teszi az utánna való járást, és az el ront; a' szemtelenségben való megátalkodása sietteti vesztedet. Soha azért szivedet hitegetéseire ne bizzad; és meg ne szenvedd, hogy lelkedet ketsegtetései által járom alá hajtsa. Az egészség forrása, melly a' gyönyörúség folyamatjának fentartására szükséges, könnyen kiszikkad, és kiszárad az öröm kútfeje. Legszebb idődben lep meg a' vénség;

és napod ifjúságod virágjában megyen le. Ha pedig virtus és szemérmesség 's a' t. \

Asszony-személy. „Szeretetnek igéző Leánya! figyelmezz az Okosság tanítására; az Igazság törvény szavait mélyen gyökereztesd meg szívedben. Így lelkednek jeles vólta, ismét újabb sugárokat ad formád ékességének; és a' te szépséged rózsa módjára tartja meg minden kedvességeit, még akkor is, mikor már annak első friss színe el múlik” 's a' t. Leírván millyen a' derek lyány, így szól: „Áldott az a' halandó, a' ki azt feleségévé teheti, és a' gyermek, ki anyjának nevezi azt. Jó példával megy elő házának, és abban a' békesség uralkodik; értelemmel parantsol, és szót fogadnak néki. Jókora felkél reggel, el gondolja foglalatosságát, és mindennek kiadja reá tartozó nappali munkáját. Egész gyönyörűsége, és minden igyekezete, a' háznépre való gond; a' tsinosság és takarékoság házának ékességei. Okos gazdasszonykodása tiszteletet szerez férjének, ki belső titkos örömmel hallja, hogy azt ditsérik. Böltességre szoktatja gyermekeinek lelkét, és azoknak erköltseit maga példájával formálja; a' szava, törvény azok előtt; engedelmisséget parantsol tekintete. Száll, és futnak a' tselédek; akarátját tsak alig jelenti, és a' dolog már véghez ment; mert szeretettel van ezeknek szíve tele; és annak jótéteményei szárnyakat adnak ezek lábainak. — — „Áldott! ismét mondom, áldott az ilyen asszony férje! áldottak a' gyermekek, kik illyet nevezhetnek annyoknak!!”. H á z a s u l a n d ó. lap 32. „Végy egy feleséget, és kövesd az Isten parantsolatját; fogadj társaságodba egy asszonyt, és a' társaságnak légy egyik hív tagja. De figyelmelesen meghányd vesd, és meg ne határozd magadat

gadat hirtelen. Ettől a' választásodtól függ jövendő boldogságod. Ha az asszonyszemély, a' ki szemeidet magára vonta, sok időt el vesz a' maga piperezésével; ha a' maga szépségét imádja; — — ha mindjárt hasonló volna is annak szépsége a' kiterjesztetett erősségéhez, fordítsd el tőle szemeidet; lépéseit kerüld el, és őrizkedj, hogy lelked, képzelődésed áldozatja ne legyen. Ha pedig egy igen érzékeny szívet, szelid erköltsükkal, értelmes lélekkel, és néked tetsző külső formával egyesülve, találsz: ezt az asszonyszemélyt vidd a' házádba; e' lesz méltó, hogy barátod, feleséged, és hajlandóságidnak tárgya légyen. Szeresd azt, mint onnan felül való áldást; és szeretettel teljes magad viselete által nyerd meg annak szívet. Asszony az a' háznál: tisztelettel bánj azért vele, hogy a' tselédek engedelmességet mutassanak eránta, mellyel néki tartoznak. — — Légy hű annak ágyához; anyja az a' te gyermekeidnek. Ha beteg, ha szenved; édesitse meg fájdalmait érzékenységed; egy szánakozó, egy szeretettel teljes reá nézésed, jobban megennyhíti annak fájdalmát, mint tíz Orvos'' 's a' t.

Az Atya lap 34. „Te, ki atya vagy! gondold meg azon zálognak betses vóltát, a' melly reád van bízva. Köteles vagy te azt a' valóságot, mellyet lételre hoztál, védelmezni, és gondoskodni eránta. Te tőled függ az hogy gyermeked millyen légyen; áldás-é, vagy életed gyötrelme? hasznos polgár-é, vagy semmire való? Jökor szorgalmatoskodj annak taníttatásáról; és lelkét az Igazság fő reguláival tápláljad. Szüntelen vigyázzanak szemeid hajlandóságira; nevendék korában jobbitsad azt, és meg ne szenvedd, hogy benne valami gonosz szokás, az idővel együtt nevedekjen. —

Öntsd belé az eszességet : úgy élete hasznos lesz ; a' Vallást : így boldog lesz halála". Következnek ez után : a' fiúnak atya 's anyja ; és a' testvéreknek , egymás eránt való szent kötelességeik fontosán elő adva , lap 35—37.

A' Böltés , és tudatlan. lap 38—40.
„Az elmebeli ajándékok , a' legfőbb Valóság kintsei ; a' maga tetszése szerént adja az azokból kinek kiné a' maga részét. Ha néked böltsességet adott , ha megvilágosította értelmét : társalkodj a' tudatlannal annak oktatására ; a' böltsel ellenben a' magad javára" 's a' t. Az Úr , és Szolga. „Ember ! ki más emberek alá vettettel , ne sopánkodj szolgálai állapotodon. Az Istenség parantsolatja az. Megvagnak ennek az állapotnak a' maga hasznai. Az életnek minden gondjait és nyughatatlankodásit el távoztatja az tőled. — — Légy vigyázó a' hol annak (Urának) haszna forog ; munkáiban serény , és hív azon bizodalom eránt , mellyet henned helyheztetett. Az-é a' te időd és munkád ; meg ne tsald azért azt sem egyikben sem másikban ; mert megfizet az azért néked". — Te pedig , ki Úr vagy ! légy igaz a' szolgád eránt ha annak hozzád való vonszódásában és kész engedelmisségében bizonyos akarsz lenni ; ha azt kívánod hogy egyszeriben szót fogadjon , okos parantsolatokat adj annak. Annak is van emberi értelme , mint másnak. A' szorítás és keménység , szülhetnek félelmet , de szeretetet sohá sem. Dorgálásodat elegyítsd jószággal , és okossággal hatalmadat. Így intésid szívét meghalják , és kötelessége gyönyörűség lesz neki. A' háládatosság kényszeríteni fogja , hogy a' jó rendre való szoros figyelmezőssel szolgáljon téged , és arra veszi hozzád való

szeretete, hogy néked örömet engedelmeskedjen" 's a' t. lap 42 43.

Fejedelem, és Jobbágyok. lap 44 —46. „Oh te az égnek szerelmese! kit a' hozzád hasonló emberek fiai a' legfőbb hatalomra emeltek, kit azok az igazgatásra választottak! vi'sgáld meg e' reád bizott kintsnek fontos vóltát és kötelességeit, sokkal inkább, mint állapotodnak fényjét és nagyságát. Bársonyba vagy te öltöztetve, és ülsz a' Királyi Székben. Abrázatodat felség fogja bé, és Királyi-páltzát viselsz. De ezen ékességeket nem magadért adták néked, hanem a' Néped javára. A' népeknek bölcdogsága a' Király ditsősége; hatalma és tekintete, jobbágyainak szívében laknak. Az Uralkodó esze felséges; e' viszi az ő helyét a' magasságba. Nagy dolgokat főz, és olyan foglalatosságokat keres, mellyek méltók hatalmas vóltához. Öszve gyűjti Országának Böltsseit; azokat önként tanátsába hívja, és meghallgatja vélekedéseket. Igyekezik a' népének természetét kitanúlni; az emberek tálentomai között külömbséget tészén, és alkalmas vóltok szerint osztogatja azoknak a' Hivatalokat. — Betsben tartja a' mesterségeket, és azok virágoznak; gyarapodnak, és szebbekké lesznek a' tudományok kezei alatt. Örömet van a' Tudósokkal, és nagy lelkekkel; azoknak vélekedését éleszti; és öregbül országlásának hira azoknak munkái által. A' kereskedő szándékát, — a' Mesterember alkalmas vóltát; a' tudós férjfiú előmenését, tiszteletessé teszi jóakarátja és pártfogása; adakozó keze megjutalmaztatja. — Parantsolatait a' böltsesség és igazság sugarljánéki; megnyugodva élnek jobbágyai munkáiknak gyümöltseivel; és azoknak bölcdogsága a' Törvényekhez való engedelmességben áll. —

Fülei minden időben nyitva vagynak jobbágyainak panaszira. A' ki azokat el akarja nyomni, annak karját hátra tartóztatja, és kegyetlenségétől megszabadítja. Népei tellyes tisztelettel és szeretettel nézik mindnyájan, mint attyokat; úgy nézik azt, mint boldogságok fenntartóját. Ez a' vonzódás, éppen ilyen érzéseket, éppen ilyen hajlandóságokat szül ö benne népe eránt. Semmivel nem foglalatoskodik, hanem csak, hogy azoknak boldogságát mennél jobban és mennél tovább megerősítse. Semmi zúgás nem támad ellene; ellenségeinek öszve esküvése semmi veszedelemnek ki nem teszi az Országát. Jobbágyi minden időben hív szeretettel készek védelmezni; és ellenségének réz köfalat állítanak ellenébe *). A' nyomorgatva uralkodók serege széllyel fut előtte, miként a' szalmát széllyel szórja a' szél. A' népen lévő áldás, a' békesség és bátorság. A' ditsőség és erő körül övedzik Királyi székét örökké”.

Ember szeretet, lap 50. „Boldog az, a' ki az ember szeretetet szívében meggyökerezette! A' gyümölts, melly abból terem, a' mások eránt való adakozás, és szeretet. Ebből a' kútforrásból fakadnak a' Jóság folyamati, mellyek az emberek hasznára bőv vizek lesznek. Akkor segít az a' szűkölködön mikor ennek szüksége van reá; és a' lenne néki öröm, ha a' maga boldogságát az egész világévá tehetné. — Az embereknek megbotsátja a' tőlök vett sérelmeket, és azokat emlékezetéből kitörli; számkivetve vagynak szívéből a' boszszuállás és go-

) Itt talán a' Khinai Birodalom szélén lévő azon temérdek köfalra van tzelozás, mellyet Sihoang-ti Khinai Császár, több mint két ezer esztendővel ez előtt, vont 300 mertföldnyire, az Eszokról berontó népek ellen. Budai Essa. Közön. Hist. I, Resz, 193 old.

noszság. Gonoszszal nem fizet a' gonoszért; még ellenségeit sem gyűlöli, és ezeknek sértését tsak barátságos intéssel hártja el. Az emberek bajai és nyomorúsági, szive szerint való könyörületességre indítják: igyekezik azoknak boldogtalanságok terhét enyhíteni; és az a' gyönyörűség, mellyet igyekezetének egy egy szerentsés kimenetelekor érez, gazdagon megjutalmaztatja munkáját" 's a' t.

A' Vallás. lap 55—59. „Tsak egy Isten van; a' ki szerző oka, teremtője, és Ura e' Világnak. Mindenható az, és megfoghatatlan. A' Nap nem Isten: hanem talán annak legnemesebb képe; melly fényével világosítja a' Világot; a' föld terméseinek életet ad melegével. Tsudáld azért azt, mint olyan teremtett dolgot, melly az Istenség míve: de Isteni tisztelettel ne illesd. Egyedül az-é az imádás, háladás, és ditséret, a' ki legfőbb böltsesség, és tsupa jóltévő szeretet: a' ki az eget maga kezével tsinálta, és az útát a' tsillagoknak ujjával mutatta meg: a' ki a' nagy tengernek határt szab, mellyet által nem hághat; és ezt parantsolja a' szél dühösségének: szünj meg: a' ki minden népeket kétségbe ejt mikor a' földet megreszketteti; és mikor hirtelenséggel el lövi menykövét, félelemmel és rettegéssel tölti bé a' gonoszokat: a' ki szavával világokat formál; azután illeti azokat karjával, és egy szempillantásban semmivé teszi. Adj tiszteletet a' Mindenható Felséges vóltának! ne tedd ki magadat azon veszedelemmel hogy haragját felgerjeszszed; felő, hogy mindenestől el vesznel. — Az Isten gondviselése parantsol minden ő munkáival; az igazgat és rendel mindent véghetetlen böltsességgel. Az szabott törvényeket a' Világ igazgatására, mellyek, a' külömb külömbféle

valóságokhoz képest, tsudálkozásra méltóképen sokfélék; és minden enged az ő akaratjának. — Az Isten az ő mélységes gondolatiban mindent lát, a' mi van; minden ott van az ő képzeletében; és a' belé láthatatlan Jövendőség, szemei előtt megnyilatkozva, és jelen van ő előtte, és tudja szándékodat, minekelőtte azokat fellelted. A' mi előre való tudását illeti, nints az előtt semmi bizonytalanság, és az ő Gondviselésének rendelésében semmi történet szerint való nintsen. Tsudálatos ő minden útaiiban; intézetei végére mehetetlenek, és az emberi elmét sokkal felül haladja értelmének természetete. Imádd az ő böltsességét alázatos tisztelettel; meghunnyászkodva borúlj előtte ortzádra; és felséges akaratja parantsolatjának add alá magadat. — Szent, és jóltévő az Úr: e' világot is az ő könyörületességében és szeretetében teremtette. Jósága kitündöklük minden munkáiból; kútfeje mindennek a' mi nagy és derék; és a' tökéletességnek közép pontja. A' kezei által formált teremtések hirdetik isteni jóvóltát, és ditséretét éneklik.

Mind azokat olly szépségbe öltöztette fel, melly nékik tulajdonok: kezéből táplálja mind azt, a' mi lehell; és minden Valóságot feltart nemzetségről nemzetségre. Ha szemeinket az égre emeljük, az ő ditsősége mindenütt tündöklük; ha föld felé fordítjuk azokat, teljes minden az ő gazdagságával. A' hegyek és völgyek hirdetik az ő nagy vóltát, és jótéteményit; a' mezők, a' folyó vizek és erdők, az ő ditséretével zengenek. — Téged pedig, óh Halandó! kiváltképpen való kegyelme által megkülömböztetett; felemelt téged minden teremtései felett. Adott néked józan okosságot, hogy felsősége-

det megbizonyítsa ; a' hozzád hasonlókkal való társalkodásra olyan érthető nyelvel ajándékozott meg, melly alkalmas arra, hogy tökéletesebb légy. Felruházott mélyen gondolkozható elmével, azért, hogy alkalmatossá tgyen megfoghatatlan tökéletességeinek vizsgálására 's imadására ; és a' törvényekben, melyeket életed sinór mértékévé tett, olly formán kötötte össze kötelességeidet a' természetteddel, hogy az ő parantsolati eránt való engedelmeség légyen a' te igaz boldogságod. Ditsérd azért az ő jóságát énekekkel, melly, háláadó vóltodat kimutassa ; szeretetének tsuda dolgait fontold meg belső tsendességgel. Öntsd ki háladásokban szívedet, ajakiddal hirdesd ditsőségét ; és törvényei eránt mutas engedelmeséget tselekedeteidben. — Igaz az Úr ! a' földet egyenességgel és igazsággal itéli meg. Nem az ő kegyelmén és jóságán fundálta-é törvényjeit^a és azoknak megrontóit nem bünteti-é meg^a ? Ne hidd, vakmerő ember ! hogy, mivel a' te büntetésed el haladt, az Ur keze megrövidült : ne hízeld meg magadnak, hogy vétségeidet el nézze ! Általlátnak az ő szemei szívednek titkolódzásain, és emlékezetébe bévágynak azok nyomva. Ő nem tekint se rangra, se személyre. A' nagy, és kicsiny ; a' hólts, és tudatlan, mi helyt egyszer e' mulandó élet köteleiből kiszabadúlnak, azonnal, érdemekhez képpes, a' Teremtő ítélete által, igaz, és örökkévaló jutalmat vesznek. Akkor reszketnek majd a' bűnösök, és a' törvény vakmerő megrontói. — Féljed az Urat életednek minden napjaiban ; és járj azon ösvényekben, melyeket elődbe adott. Légyen kalauzod az okosság, és a' mértékleteség megtartóztatód. Kezednél fogva vezéreljen az Igazság ; a' jóltévő indulat gyűjtsa fel szá-

vedet; és gerjeszsen benned a' háládatosság tiszteletet az ég eránt, mellyel annak tartozol. Így a' te mulandó életed pályájában a' legtisztább bődögsággal élsz; egyszer pedig el jutsz ama fő bődögságba, mellynek határa az örökkévalóság".

A' Munka ditséret felett van, a' mint e' kivonásokból is láthatni; és mutatja, hogy az erköltsi Törvények minden időben ugyan azok, 's változhatatlanok. A' magyarság benne jó — azt kivéven, hogy a' szenvedő Formát követő (Deponens) Igéknek is többnyire tselekvős hajlást ad a' Fordító; és a' ragasztékos Neveknek helyes szerkeztetésekre illendően nem vigyáz p. o. „Tsak a' magad dolgaival foglalatoskodj: a' Társaság igazgatását hagyd azokra, a' kikre bizva van". lap 10. sor 4--6. alólról. „Légy okos a' mások példájából, és azoknak hibáit fordítsd a' magadéinak megjobbítására". lap 11. sor 4—5. felülről. De sok van ilyen e' kivonásban is. Vajha újabb Iróink — a' régibbeknek példájok szerént — kerülnék az ebbéli hibákat is! Óhajtja azt — B. V. Ardóban 1822.

Beregszászi N. Pál.

B. Külföldi Literatúra.

„Perlen der heiligen Vorzeit, gesammelt durch Johann Ladislav Pyrker *) — Helias der Thesbit. Elisa. Die Makabäer — Ofen 1821. Gedruckt auf Kosten des Ofner wohlthätigen Frauen-Vereins, in der königl. ung. Universitäts Buchdruckerey, nach Wattsscher Art“. (Kivonás a' „Der Gesellschafter oder Blätter für Geist und Herz, nevü 's Berlinben kijövö Folyó Irás 1822-ki 166-ik Számából).

Igen is azok gyöngyök, még pedig drága gyöngyei egy olly időnek, melly ha nem mindég szent is, de szüntelen el felejthetetlen eldöd idő! — Azok az ollyaknak, a' kik eszmérssei minden foglalatba tetszenek, következőképpen az ezen időbéliben is, ámbátor a' mi német hexameterjeinkkel az első oskolától fogva, mindég egy némelly pedantizmus vagy on össze kaptsolva, mellyet ő soha sem látzatik letehetni, és a' mellytől a' Homerusi, valamint a' Horatiusi és Ovidiusi hexameter egészen szabad.

Ez előtt valóban inkább Klopstoknak a' számos és már nagyobb részint egészen el felejtett követői által, mintsem maga Klopstok által, majd tsak nem szokássá lett, hogy a' Zsidó poézisnak felséges maradékai, ha nem is egészen megvettettek, de még is némelly jelesség mutatással sokkal tsekélyebbeknek tartattak, mintsem gyakran a' mi fönten dobogó hexametristainknak kopasz poétai születményei. Ez adott hihetőképpen jeles Herdernek is alkalmat az ő legjobb munkájának

*) Hazánkúja, előbb Szepesi Püspök, most Velentzei Patriarcha.

a' zsidó poézisnak tulajdonságáról való írására. És bizonyára ezen sok elméjű munkának nem kevés hathatósága volt arra, hogy az olly gyöngyök, a' millyenek itt előttünk vagynak, ismét magok valósága szerint tsak ugyan azoknak esmértessenek, az az, drágaságoknak, a' mellyek szint olyan jól teremtettek, örök időkre mint Homérusnak szüntelen ifjúság kellemeivel felékesített dallai. — A' Patriarcha Úris, a' mint nekünk látszik, újra ismét hathatossan és ditséretessen vett azok előmozdításában részt, hogy a' napkeleti eldődidők szent dalóinak zöld koszorúi el hervadhatatlanúl fent maradhassanak, mellyeket maga a' kegyes Szionitáné homlokjokra kötöze. És valóban megérdemlik ezen nemes szívű Asszonyok, mellyek azon Szerző Urat az ő nem megvetni való poétai talentumát olly mindenek fellett érdemes tzelra fordítani kérék, a' legbuzgóbb köszönetet a' szépnék minden tisztelőitől. 'S ki ne kívánna az illy szeretetreméltó sziveknék, látván olly nemes igyekezeteket, előmenetelt, melly, ha tsak lehet, az ő tulajdon várakozásokat felül múlja. — Mi, részünkről különös szerentsénknék tartanánk, ha a' mi legigazabb szívű, 's legtisztább igazságnak kinyilatkoztatása által azt mernénk reményleni: hogy mi, ezen szép maradványit a' régi időnek mostani foglalatljokban nem tsak örömet olvasván, hanem valóságos el ragadtatással olvasván, ez által az ő emberi szeretettel teljes szándékjaiknak további megvalóságosítására némelly kedvet adtunk. — 'S azon óhajlásunkat sem titkolhatjuk el: hogy mind azokat, a' kiket az Isteni gondviselésének áldó kezei gazdagabban ajándékoztak meg, e' nemes indulatú Asszonyi Társaság nevében ezennek

szint olly buzgósággal, mint igaz szívvél kérjük, hogy azok az itt nekik elő adatott alkalmazhatósággal az ő szenvedő testvérjeiknek 's atyafiainak jóltévoen segítségül lenni el ne mulasszanak, 's azon Isteni serkentésre reá emlékezzenek: „Valóban, a' mit a' legtsékélyebbnek az én híveim közül tettetek, azt nekem tettetek”!

Ámbár az ember azon veszélyen túl van, hogy ítélete megtsökkenhetik, ha ő az olly munkákon való tetszését kijelenti, mellyeken a' jelesség petsétje világossan ki van nyomva, mint az említetteken: mindazáltal még is megkérhetik tőlünk az okát, ha mi ne talántán a' tulajdon szívünk által vesztegettetvén meg, nem egyedül e' azért akaránk azon el romolhatatlan gyöngyök mostani Szerzőjének valami kedvesset, nyilvánóságossan mondani, mivel őtet a' szenvedő emberiség jóltévo Társaságával eggyességbe találtuk. Annakokáért azokból egynehány helyeket előhozunk, mellyek a' mi belátásunk szerint, a' próbát a' legmakrantzabb gustus előtt is kiálják, és tsak azt szánnjuk, hogy a' hely szüke ollyakat többeket elő adui nem enged.

„Helias a' Thesbita” három dallokra szakad, a' mellyek igen tzelokhoz képest „A' Hit, a' Remény, és a' Szeretet” feltzimezés által választatnak meg. Az elsőben ezen dallok közül a' következő leírása találtatik azon szárazságnak, mellyet a' Prophéta, mint a' Menynek büntetését jövendölé elő, és a' mellyet, bár melly rövid is, egy érzékeny szív sem fog indulat nélkül, 's egy aesztheticus kívánság sem megelégedés nélkül olvasni:

— — — Aufquoll an der Srasze
Finstern Staubes gewölk, wo zahllos blöcken-
de Herden
Von der Weide zum Stall heimkehrten ; Sie
blöckten so kläglich :
Denn nicht stillte , versengt , die Trift den
Armen den Hunger ,
Kühlte nicht den Durst der lang vertrocknete
Brunnen !
Abgehärmt und erschöpft , die Hände zum Him-
mel gefaltet ,
Standen die Stadtbewohner am Rain , und
blickten nach Osten ,
Blickten nach Süden hinaus , und forschten , ob
nicht an dem Himmel
Sich aufschwing ein Regengewölk , und der na-
hen Verzweiffung
Wehre. Dürr , und des lauten Gebells verges-
send und winselnd
Schlichen die Hunde dem Eigner nach , und
legten ermattet
Sich vor ihm hin ; sein Auge umhüllte von
neuem die Thräne.

„Eliza” két dallokból áll, mellyek fog-
lalattjokhoz alkalmaztatva, „a’ Halál és az Örök-
ké való élet” tizimezetet viselnek. — Lehet-é va-
lami szebbet, és felségesebbet, de egyszer-
’smind szívhatóbbat és vigasztalóbbat olvasni:
mint a’ következő mustra előadását azon
örök Hatalomnak, melly a’ mennyet, és a’ föl-
det igazgatja :

Grosz ist Jehova, der Herr! denn Himmel und
Erde verkünden
Seine Macht! du hörst sie im brausenden Sturm,
in des Waldstroms

Laut aufrauschenden Ruf, in des grünenden
Waldes Gesäusel,
Siehst sie in wogender Saaten Gold, in lieblicher
Blumen
Glühendem Schmeltz, im Glanz des stern besäeten
Himmels!
Furchtbar tönt sie im Donnergeroll; und flammt
in des Blitzes
Schnellhin zuckendem Flug; doch kündet das
pochende Herz dir
Fühlbarer noch Jehovas Macht, des unendlichen
Gottes,
Blickst du flehend empor, und hoffst der Erbarmungen Fülle!

Szintén úgy lehet olvasni, mintegy legjobban el sült originalt azon anyának leírását, kinek Eliza a' már meghalálozott fiát ismét életre hozta :

Und mit geflügeltem Schritt, vor Angst und
Hoffnung getrieben,
Stürzte die Mutter herein in die Kammer, und
schrie zu dem Himmel
Hebend die zitternde Händ empor, den jauchzenden
Dankruf,
Als den Sohn sie erweckt, im blühenden Leben
erblickte! —
Und umschlang ihm den Hals, und küsst ihn;
sank zu den Füßen
Seines Erretters hin, und weinte selige Thränen! —
Drauf vor Wonne der Stimme beraubt, enteilend
der Kammer
Trug sie ihn auf dem Arm dem kehrenden Vater
entgegen. —

„A' Makkabaeusok" három dallokban azon tzimmer jeleltetnek meg: „A' megbizás (az Is-

tenben)". Mindazáltal az első különösen azon felül írás: „Mátyás” a’ másodikon, „Éleazár”, a’ harmadikon. „Az anya a’ hét fiaival”, talál-
tatik. Józsefnek azon hét testvérek közül leg-
öregebbiknek kimúlása ezen szivreható igaz-
ságban következő szavakkal festetik:

Todesbläss und glühendes Noth durchzucht ihm
die Wangen
Wechselnd die Lippen geöffnet zum Schrei,
ihm zitterten leise.
Wohl gedacht er der lieblichen Braut Sarone’s,
mit Wehmuth,
Und des täuschenden Traums von seligen Ta-
gen der Zukunft;
Aber er eilte vor, und both sich dem Henker
zum Opfer,
Weil die ohnmächtige Frau heimtrugen mitlei-
dige Seelen.
Aber die Mutter sah in tief erschütternder
Grösze
Ihrem ältesten nach: Wie die eisige Stirne des
Gletchers
Farblos ragt; so war ihr Gesicht, als er auf
Jehova
Blickte mit festem Vertraun, und dem schreckli-
chen Tode sich hingab.

Ezen jelentést bészárjuk azon két Verseivel
e’ könyvetskének:

O Hingebung in Gott! erhabener groszer Ge-
danke! —

Gröszer erhabener noch, wenn zur That der
Gedanke sich aufschwingt! —

—erössen meggyőződve arról, hogy min-
den religiosus érzeményeknek ollyaknak kell
lenni, ha azokban igaz valóságot akarunk talál-

ni. A' Könyvetske Pyrker Képével vagyon felékesítve, mellyet neki ajánla a' háladatos Budai Asszonyi Egyesület.

Valdemár Ernest.

III.

Tudománybeli Jelentések.

1.

Elölélések és Megtiszteltetések.

Midőn a' folyó esztendő Január. 22-én a' Bétsi Gazdaságbeli Társaság János Ő Császári Fő Hertzegsége, mint a' Társaság Pártfogójának előlülése alatt, nagy gyűlést tartott volna, több új Tagok felvételén, azok között Hazánkbeliék úgymint: Fő Méltóságú Rudnay Sándor Primas Hertzeg, Nagy Méltóságú Almássy Ignácz Magyar Hir. Udvari Vice Cancellarius, és Gróf Széchényi Lajos Császári Hir. Kamarás Úr, valóságos tagokká való nevezetetéssel tiszteltettek meg.

Kolozvárott az Erdélyi Reformátum Fő Consistorium, minekutánna az eddig volt Titoknokja Méltóságos Ajtai László Úr, Concipistából a' Királyi Kormány-széknél valóságos Titoknokká nevezetett, és így a' Consistoriumi Titoknokságot letette volna, helyébe Tek. Tudós Tunyogi Csapó Jó'sef Urat, Tek. Hraszna és közép Szolnok Vármegyék Tábla Biráját, és a' Kolosvári Reformát Collegiumban, Politika, Diplomatika Római és Hazai Törvény Tanítóját nevezte a' Fő Consistorium Titoknokjának. Ezen nagy tudományú, serény munkásságú, és egyenes jó lelkű Férfiutól az ő új Hivatalában is jeles hasznokat várhatni, a' Vallás és Iskolák dolgában, valamint Tanító hivatalát az általa előadott Tudományok fontos kidolgozásával díszesítette.

Az Ágostai Valláson lévő Evangelicusok a' Tiszai Kerület részéről Hésmárkon Januarius 25-én Méltóságos Császári Hir. Tanácsos és ugyan azon Kerület Inspectorá Zádorházi Sturman Márton Elölülése alatt néhai Fő Tisztelendő és Tudós Szontagh Samuel Úr helyébe, Fő

Tisztelendő Tudós Josefi Pált választották Superintendensnek, mint tudománya, erköltsi maga viselete, és Egyházi hivatalában mutatott igaz buzgósága által megkülönböztetett jeles férfiút. — Az Istenben boldogult Superintendens Szontagh Sámuel, a' Theologia Doctora (1817-dik öltá, a' mikor ötét a' Göttingai Universitas a' Reformatio Jubilaeuma alkalmatosságával azzá tette) 's több Ns. Vármegyék Tábla Birája a' múlt esztendei Julius 5-dikén délelőtti 10 óra tájban üttetett meg a' Guta által, 's meghala Julius 7-én reggeli 8 órakor, életének 87-dik Esztendejében. Ő hosszabb ideig a' Kassai Német Ekklésiának első Prédikátora volt, későbben egy darab ideig Eperjesen privatizált, 's 1808 ban Aprilisben néhai Fő Tisztelendő 's Tudós Nikolai Sámuel helyébe Superintendensnek választott.

Nagyságos és Vitéz. Kiszling János Nemes Hertzeg Eszterházy Magyar Gyalog Ezred nagy érdemű Majorja Székes-Fehérvári fi, ugyan azon Regiment Granatéros Batallionának Commendánsává tétetett.

Ő Császári 's Apostoli Királyi Felsége méltóztatott Méltóságos Báró Vásáros Naményi Eötvös Ignáztot a' Magyar Kir. Udvari Kamara Tanátsossának kinevezni. Mi azon kinevezésen annyival is inkább igen nagyon örvendünk, hogy ez által egy nagy érdemű, fáradszhatatlan szorgalmú, tudós, jeles, és betsületes Hazafi vitetett előbbre, 's óhajtjuk hogy a' szerentse mind mostani Hivatalában, mind jövőendő előlépéseiben mindenkor kedvező legyen eránta.

Ő Császári 's Királyi Felsége méltóztatott Nagy Méltóságú Maros Némethi és Nádaskai Gróf Gyula y Ignátz Hadi Tár-Mestert, és Horváth ország Bánját Prágai Commandirozónak, és Cseh Ország Hadi Kormányozójának kinevezni; úgy mindazonáltal hogy Horváth Ország Bánja és a' két Banális Regiment Tulajdonossa lenni meg ne szűnjék, addig pedig míg Ő Exja ezen Hivatalat viselni fogja, Horváth Országban a' Bán Helytartójának Nagy Méltóságú és Fő Tisztelendő Rakitoveczí Verhovacz Miksa Ő Exja, Zágrábi Püspököt méltóztatott kegyelmesen kinevezni.

Ő Cs. Kir. Felsége Febr. 1-sőjén költ Felséges határozásánál fogva, Mélt. Báró Püchler Jó'sef, a' Nagy Mélt. Királyi Magyar Udvari Cancellariabeli Udvari Tanátsos Úrnak nyugodalomra lépé-ével megüresült Udvari Tanátsosi Hivatalra Mélt. Vitsapi Báró Malonvay Nep. János Aloyz Urat Ts. Ns. Zemplén Vármegye Fő Ispányi

nyi Administrátorát, és a' Királyi Hétszemélyes Tábla Köz-Bíráját 's egyszer'smind ugyan tsak a' nevezett Udvari Cancelláriánál Udvari Titoknok Mélt. Nándory József Urat, ugyan azon fő hivatalnál számfellett való Udvari Tanátsossá, méltóztatott kegyelmessen kinevezni.

Ö. Cs. Kir. Felsége méltóztatott Gróf ifjabb Nádasdy Mihály Ö Excellentiáját, az eddig volt Vice Praesidentst az ő jeles tulajdonságaira, és a' Hivatal vezetésében megkülönböztetett ismereteire nézve, a' Cs. Kir. közönséges Udvari Kamarának Praesidensének ki nevezni.

Th.

Nagy Méltóságú Vásáros Naményi Bárány Eötvös Ignác, Cs. Kir. Kamarás 's Belső Titkos Tanácsos, M. Sz. Országai Korona Örje; Ts. Ns. Abauj Vgye' Fő Ispánja e' folyó hónap 3-dikán Ts. Ns. Hont Vgye' Fő Ispáni Hivatal Helytartó méltóságában beiktattatvan, azon, alkalommal Ts. Tudós Primótzsi Szent Miklós Aloyz Urat, Ts. Ns. Nógrád Vgye V. Notariussát, azon Ts. Megye' Táblabírájának kinevezni méltóztatott, ezen tudós Hazafi több betses Munkáji által Hazánk előtt elég esmeretesse tette magát, megerdemelte tehát ezen megtiszteltetést;

Pr. Tr.

2. Kihalt Tudósok és Írók.

Febr. 19-ikén reggeli 10 1/2 órakor, hosszas betegeskedése után, köz jóra szentelt életének 78 dik esztendejében megholt Mélt. és Fő Tiszt. Mitterburgi Mitterpacher Dániel Úr, választott Skutari Püspök, Czikádori Boldog Aszszony Apátja, a' Pécsi Nemes Háptalan' Hántora, a' Sz. Theológia' Doctora, és Sz. István Ap. Király jeles Rendének Vitéze, Cs. Kir. valóságos Tanácsos és a' Fő Törvényszéknek egyik Bírája. A' magas gondolkodású férjfiú korán érdemessé tette magát arra, hogy a' Püspökségbeli szolgálatokból, országos hivatalokra hivatassék. A' minthogy a' Kir. Magyar Helytartó Tanácsnál, fáradhatatlan buzgósággal és hivatalbeli hivatal, mellyből érdemekkel tette, hogy korosabb idejét is a' köz jóra fordithassa, a' Fő Törvényszékhez általtétetni kívánczolt, 's így egyne-

hány esztendőök oltá, a' Hétszemélyes Tábla tagjává lóvén, jeles tehetségeit, az igazság' kiszolgáltatására szentelte, és egyházi méltóságát, a' Haza' javával és az emberiség' hasznával, mindenkor szorosán egybekapcsolta. Emlékezete mindeneknél tiszteletben leszen; mert egész a' velőig betsületes ember volt. Teste, a' Pécsi kriptába vitetett.

Jan. 24-ikén Tudós G u s t e r m a n n Antal Wilhelm, a' Theresianum nevű Academiában a' Törvények' Tanítója és Censor, életének 72 dik esztendejében, szélütésben megholt. „Staats-Verfassung von Ungarn” czimű munkájával magára vonta a' Magyar Nemzet' figyelmét.

Jan. 29-ikén Tudós F o l n e s i c s János Lajos, N. Váradi fi; az Ingenieur Academiában a' deák nyelvnek Profesora, ki „Alvina” nevű Románjával 's „Sonnen Blumen” folyó írásával és Budán Leány-nevelő Intézetével, ismertette meg magát, a' nyavalya materiájának agyvelejére menetele által, életének 43 dik esztendejében meg holt.

A' jeles Tisztviselők valamint diszére szolgálnak a' köz Hivataloknak, úgy kimondhatatlan nagy hasznot szereznek az Országnak. Azért az ő halalokat, mint közönséges kárt méltán úgy tekinthetjük. Ily kárt valottunk a' folyó hónap 21-ik napján, midőn Méltóságos Borsodi és Kattymári Latinovics János, Sz. István Király Rendének Vitéze, Ő Czászári Kir. Felségének a' Magyar Kir. Helytartó Tanátsnál valóságos Tanátsosa, 's ezen Fő Igazgató-Szék Cancelláriájának Directora, a' Magyar Pensiós Intézetnek Elölülője megszűnt élni. A' boldogult jeles nevelte ést nyervén, ifjúságát Nemes Bats Vármegyének szolgálatjára szentelte, hol ötét érdemei után a' köz bizodalom Vice Ispányságra emelte. Ezen hivatalt olly ditsőségesen folytatta, hogy onnan a' M. Kir. Helytartó Tanátsához emeltetnék. Itt 31 esztendeig olly fáradhatatlan buzgósággal viselte köz Hivatalát, hogy róla valóban el lehetett mondani, hogy mind Felséges Királyunkhoz, mind a' Hazához való szüntelen ragaszkodása által egészen a' Hivatalnak élt; mert el gyengült egészségekor sem kéméllette magát a' munkától. Melly egyenes lélekkel, melly igazság szeretettel, melly tántorithatatlanul a' közjóra való tekintettel, minden önn haszon keresés nélkül folytatta olly sok esztendőök által jeles Fő Tiztségét, arról minden tettej bizonyosságok. Hiváltképpen kitündöklött az ő böltsesége a' terhes ügyek el intézésében, a' mit a' reá

bizott számos Commissiókban megmutatott. Kitündöklött a Pensiós Intézetnek, ennek a' megbetsülhetetlen nagy hasznú Intézetnek, fenntartásában, mellyet a' Pénzváltozásnak veszedelmében, midőn sok hasonló czélok semmivé lettek, az el enyészéstől szerentsés előlátással megmentett. Kitündöklött az ő Alatvalóinak kormányozásában, kiket minden személy válogatás nélkül, egyedül az érdemeikhez képest betsült és boldogított. Egyébaránt igaz Keresztény volt képmutatás nélkül, jó Hazafi ingadozás nélkül, jótévő ember fitogatás nélkül — Hídeg tetemei saját kívánsága szerint Budán az Országúton lévő Kálvária hegyen Febr. 24-kén rangjához, és fényes Nemzetségehez illő halotti pompával takarítottak el. Ha bár emberi sors a' halandóság, és neki az életből is szép rész jutott, mert hasznos élete 77 esztendőkre terjedett, de érdemei az ő halálával el nem enyésznek, hanem fenn fognak maradni a' jó emberek emlékezetében.

Th.

3. J e l e s s é g e k.

El terjesztése a' Magyar nyelvnek a' Szepességben.

A' múlt Esztendei September hónapban a' Szepességen utaztam, és itten nagy örömmel tapasztaltam, hogy egynehány esztendőktől fogva a' Magyar hazai nyelv a' Szepesi Németek között nagyon el terjesztetett. Kiváltképpen az Evangelicus gyermekek és ifjak között a' XVI. Korona Városokon és a' két Királyi szabad Városokon (Löcsén és Késmárkon) sokan Magyarul örömet és folyvást beszélnek, és Magyar Könyveket olvasnak. Tanulták pedig a' magyar nyelvet részszerént Magyar Református Deákoktól (kik a' német nyelv tanulásának okáért Iglóra, Löcsére, Késmárkra menni szoktak) részszerént Rosnyón az Evang. Nationalis Gymnasiumban azon derék Tiszteletes és Tudós Farkas Rector és Tisztel. és Tudós Mispál Professor Úr alatt. Ehhen a' derék Gymnasiumban jövő esztendőben én is 12 esztendőös fiamat fogom küldeni, hogy ő ifjú korában jobban tanulhassa a' Magyar hazai nyelvet, mint az atyja, a' kinek oh fájdalom! ifjú korában a' Magyar nyelvnek tanulására nem volt alkalmatossága *).

Rumy Károly,

*) Annál nagyobb ditsőségére válik, hogy azon akadályt is meggyőzván, meglehetősen ír magyarul. A' Red,

II. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Horváth Endre, A' Magyar Nemzet nem Finn származatú,
I. 3.
- 2) Nagy Apáthi Kis Sámuel. Az emberi Nem rendes szaporodását előmozdító és hátráló okok. I. 69.
- 3) Tóth Pál. Rövid Gondolatok a' Zseniről. I. 84.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyv-esmertetés.

- 1) Az Indiai Bölts, vagy miként lehet az ember boldog a' társaságos életben. (Fordítás), I. 99.

B) Külföldi Literatura.

- 1) Perlen der heiligen Vorzeit. Rívonás a' „Der Gesellschaft” nevű Folyó irásból, I. 121.

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Elölépések és Megtiszteltetések, I. 127.
 - 2) Kihalt Tudósok és Írók. I. 129.
 - 3) Jelességek, I. 131.
-

T U D O M Á N Y O S
G Y Ű J T E M É N Y .

1 8 2 3 .

I I I . K Ö T E T .

Lehnhardt sc. Rat.

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

P E S T E N ,
P E T R Ó Z A I T R A T T N E R J Á N O S T A M Á S b e t ű i v e l
é s k ö l t s é g é v e l .

I. É r t e k e z é s e k.

Első Mátyás Magyar Királynak feketé Serege *).

Mátyás Királynak hadi tudománya, fegyverben viselt dolgai, jeles vezéri elmésséggel, 's jól tanított Népeinek vitézségével a' Napkeleti, és Napnyúgoti két nagy hatalmon nyert győzedelmei mind maga üdökorában, mind az utánna következett világban híresek, nevezetesek voltak; mellyeket a' Költők az ő verseikben, a' történetírók az ő históriájokban, a' Követek, és egyéb politikusok az ő tiszti jelentéseikben éig magasztaltak. Az ő Katonai talentoma nem a' vak történetnek, nem a' sovány Empirismusnak szüleménnye, hanem a' serény okos tanulásnak, a' régi, és az akkorbéli hadi irások érett visgasággal, és gondolkodással járó olvasásának helyesen kifejtődött gyümölte volt. Galeotti, Bonfini, Nardini, Politianus, Cortesz Sándor, a' Római Cardinálók collegiuma, és a' Castelli Püspök mint a' Szent-székek Apostoli Követje, megegyezőleg

*) Ezen jeles Ertekezés például szolgálhat, hogy kell históriai Ertekezéseket írni: nem szabad tudnillik a' Historiát regéken, vagy pedig személyes képzelődéseken építeni; hanem be kell minden állítást históriai Dátumokkal critice bizonyítani, 's nem szabad azoknak egyéb, vagy szélesebb értelmet adni, mint sem birnak

bizonyítják, hogy Mátyás Király az akkori Európai Fejedelmeket hadi tudományával, jeles vitéz tetteivel, és a' tudományok szeretetével mind felül haladta; ugyan ezt bizonyítják, s tapasztalások mellett állítják a' Magyar, Német, és Cseh írók is; mind ezek egyenlően mondják, hogy a' korban Európának és a' kereszténységnek figyelme, reménye Mátyásra volt függesztve, és az ő hadi talentomától várták a' sűrű veszéllyel fenyegető Török hatalomnak megtörettetését. Ezek közül az említett Szent-szék Követje, és Galeotti, Bonfini személyesen ösmérték Mátyást, késérték az ő Táborát, és gyakran hallgatván annak a' hadi tárgyakról beszélgetéseit, azt állítják felőle, hogy a' régi Római íróknak Tárából, és a' későbbi Katona tudományból semmi sem volt előtte ösméretlen, és hogy ő jártas elmésségével mind a' hadi rendállást, mind a' hadi szerszámokat új találmányokkal bővítette.

Milyen lehetett illy nagy hadi Vezérnek Serege? valóban kik azt látták, mai napig is nagy ditsérettel, sőt álmélkodással szólnak írásaikban annak mind hadi rendállásáról, mind szoros fenyítékéről, mind pedig rendes mozgásairól, és a' legnagyobb pontossággal kivitt fejtödéseiről, legfőképen pedig vitéz bátorsággal teljes lelkéről. Eme tanító, és nagy embereket képező Oskolából eredtek azon híres, és Magyar Krónikában tündöklő Vitézek, úgymint Báthori István, Kinizsi Pál, Drágfi Berta, Zapolyai István, Szokoli Péter, Bánfi Miklós, Gereb Péter, és Mátyás, Rozgonyi Sebestyén, Magyar Balás, Csupor Miklós, Dóczi Péter, és Imre, Both András, Dávidházi István, Megyesi Mórítz László, Jaksits Demeter, és Újlaki Lőrincz, kiknek említésökre

most is feljebb emelődik a' Magyarnak szive , mert e' volt az ő kevély hadi dütsének legfényesb kora.

Mátyás Királynak táborához tartozott a' Fekete Sereg is. De én ezt ezen Király legjobb , 's legvitézebb Seregének nem állítom , sem azt Nemzeti Magyar Katona csoportnak nem tartom. Mert az akkori történetek bizonyítják , hogy ezen fekete Sereg a' Királynak csak zsoldos hada volt , a' mellyet ő , a' környülállásoktól vitetvén arra , idegen Népekből , 's jobbadon Csehekből szerzett egybe.

A' Történetírók között , kik Mátyás Királlyal , és az ő Vitéz tetteivel egy időben éltek , csak Bonfininál talállok említést a' Fekete Segről ; 's úgy látszik , hogy ő volt a' Rútfő , mellyből a' többi írók tudományokat merítették. Bonfini , ki e' tárgyban hitelt érdemel , mivel Mátyás táborában szemmel látott tanúja volt ezen Seregnek , 's némelly tetteinek , és annak Halasnál történt végső veszélyét is megérte , 's hiteles tanúktól értette , első nevezetes jelentést tészén felöle Dec. 4. Libr. 9. midőn elő adván Mátyás halála után az Ország Nagygainak a' Király választásáról tanácskozásikat , és többféle részekre szakadásaikat , azt írja , hogy utóljára a' sok vetélkedés után Zápolyai Istvánnak , ki akkor Ausztriának 's Bécsnek Kormányozója lévén , a' választáson jelen nem volt , mint a' részekről megbizatott birónak ítéletére hárították az egész dolgot ; kihez is e' végre Bécsbe Követséget küldöttek , mellynek feje János volt a' Nagyváradí Püspök , ki minnekutánna Zápolyai Istvántól , Lengyel László Cseh Királynak a' Magyar thronusra választatása felől annak meghatározott szándékát értette volna , Bécsből útját Morva felé vette , és nem

lévén erről a' Választóktól útasítása, még is az Országnak, az az a' Lászlót választó számosabb, 's erősebb factiónak, nevében az ottan tanyázó Veteranus Fekete Sereget, száz ezer aranyat adván néki, megfogadta. Itt neveztetik e' Sereg először feketének, e' szavakkal: „Intellecta Stephani mente Varadiensis mox veteranorum exercitum, in Moravia aestivantem, cujus viribus Mathias Rex maxima quaeque gesta peregit, datis centum Millibus aureorum Numum, regni nomine inductoravit. Quod ubi Competitoribus nunciatum est, id omnes aegerrime tulere, et praesertim Maximilianus, et Corvinus, qui multis saepe pollicitationibus eum paulo ante vexarant. Reversis Oratoribus, et nunciata Stephani mente, integerrimi viri Sententia a cunctis patribus admodum approbata, ac multis praedicata laudibus; contra Corvini Amici consternati, quippe, qui si Nigrorum hunc exercitum inductorare potuisset, satis exploratum habebant, se invitis etiam patribus regnum occupaturos. Exercitus hic idcirco Nig er appellatus etc. Szabad legyen itten oldalaslag emliteni, hogy ezen János, ki a' fekete Sereget Lengyel László részére beszélte, Olomutz mellett Prosztanicz nevű faluban alacsony Nemből eredett, de szerentséje lévén a' Cseh háború alatt Mátyás Király esmértségebe jutni, mivel ez benne szép, és derek talentomnak rügyét rejtődni látta, őtet először Csupor Miklós Vajdának szolgálatjába adta, onnan udvarába vette, Titoknokságra emelte, Nagyvárad i Püspökké tette, sőt ezen felül még az Olomuczi Püspökséggel, 's több egyházi javakkal is megszorította jövedelmét, végtére halála előtt Slészia, és Morva Országok Igazgatójának nevezte, és néki Slésziában olly jószágot

ajándékozott, mellynek esztendei jövedelme nyóltz ezer arany forintra ment. Láthatni ebből, hogy ezen János Püspöknek könnyű volt mind Igazgató tekintetével, mind számos kintsével a' fekete zsoldos Sereget, melly úgy is Külföldiekből állván, a' mint látni fogjuk, hazafi érzeménnyel nem birt, arra vinni, hogy az ő megholt Királyának fija ügye ellenére azt tegye, a' mit valaha a' Római Birodalomnak hanyatlásával a' Praetoriumi Seregek a' Caesárok választásában miveltek.

Hogy pedig ezen fekete Sereg Külföldiekből, és jobbára mind Csehekből állott, ugyan Bonfini Historiás Könyvének másik helyéből nyilván kivilágosodik, mert midőn Dec. 5. Libr. 3. ezeknek Halasnál esett végső romlásokat beszéli, így szól: *Augusto vero, qui insecutus est mense, Bömorum cohortes, quae veteranorum, et Nigrorum appellabantur, cum essent ad tutandos inferioris Ungariae fines, et Turcarum incursiones reprimendas missae, Paulo Kinisio Praefecto, ob intolerandam eorum libidinis, avaritiaeque licentiam, meritas penas dederunt.* Elő adja itten tovább ugyan azon Bonfini, miképen ezen Sereg Vitézei felső Magyar országban quártélyozván, és türhetetlen kegyetlenkedésnek, gyűlöletes rablásnak tetteivel nevöket undokitván, alsó Magyar országba Szegedre a' Török becsapásai ellen rendeltettek Kinisi Pál Temesi Gróf által olly meghagyással, hogy magokat az előbbeniektől ójják; de ök szokott ösvényöktől el nem tértek; végre tehát, midőn az említett Vezér előtt egy tsupa mezítlenségig lefosztott's kirablott Nemes asszony siralmas panaszát könyhullatással elő terjesztené; nem sokára pedig egy falusi Pap, ugyan azon feketéknek ne-

vezett Cseh Katonákat ama szörnyű váddal terhelné, hogy ők Templomját betörvén, az Oltári Szentséget rejtő ezüst edényt, kihányván abból, és földre szórván a' religióbéli mély tiszteletnek tárgyát, nyilván el rablották; Kinisi Pál ezen rettentő szörnyek, és istentelenségek miatt méltó bosszúra forrván, őket a' Török részről fenyegető veszélynek örve alatt egybe gyűjtötte, választott magyar Seregeivel, és a' megboszosztott földnépének segédjével megtámadta, és Halasnál végső romlásig leverte, fegyvereikből kivetkeztette, 's el törölte. — Majd ezenképen hozza elő e' történetet Istváni Miklós is *Histor. Libr. 2.* és említvén, hogy: *Szegedino Legati Budam venerunt, deplorantes, se a Bohemicis Nigrorum Cohortibus, quae in hyberna ac aestiva Castra illis in Locis regionatim distributae erant, extrema rapinarum, incendiorum, caedium, et avaritiae exempla perpeti, tovább azoknak megverettetésüket, széljel szórattatásokat, 's végső kifogytokat elő beszéli. E' két írónak bizonyosságát elegendőnek vélem annak megmutatására, hogy Mátyás Királynak fekete serege külső nemzetből, 's leginkább Csehekből fogadott, fizetett, zsoldos hadi nép volt, a' melly a' békés lakáshoz nem szokván, 's hadban békében egyaránt fosztván, és rabolván, a' bosszúságot nem könnyen szenvedő Magyarok között találta vesztét.*

Mátyás Királynak sok számú, és mindenféle Nemzetekből szedett Seregei között miért hivattatott különösen eme Csehekből álló Csapat feketének, okát Bonfini abban vélte találatni, hogy ezek hideget, meleget egyaránt túrvén, télen, nyáron ég alatt táborozván megbarnultak, és minden sanyarnak szenvedésére

megkeményedtek: „Exercitus hic idcirco Nig-
ger appellatus, quia Mathiae jussu sub dio sem-
per hybernare, ac aestivare solebant, aestu,
ac algore juxta obdurati, et assiduis Militiae
laboribus obfirmati, ut nihil esset ita arduum,
et difficile, quod expugnare non auderent”
Rer. Ungar. Dec. 4. Libr. 9). Lássuk ezen véle-
ménynek helyes, vagy helytelen voltát. A’ tör-
ténét íróknak, mikor olly eseteket beszélnek,
mellyeket láttak, vagy a’ történetekkel egy kor-
ban élvén, hitelesen hallottak, vagy másképen
is tapasztalásból tudtak, kétségkívül hitelt
adunk; de midőn véleményeket közlik némelly
az érzékség tapasztalása alá nem tartozó tár-
gyakról, millyenek a’ helyeknek, embereknek,
népeknek, seregeknek nevei, ’s neveztetések-
nek okai, a’ mellyeket más tudós tárgyakból,
hazai, vagy idegen szokásokból lehet, azt is
csak hihetőleg, és hozzá vetés gyanánt, meg-
fejtteni, akkor az ő vélekedések csak annyi hi-
telt érdemel, a’ mennyit nyomnak a’ hozzá kap-
tsolt okok. Senki a’ Magyar történetek íróji
közül a’ Népeknek, tartományoknak, városok-
nak, familiáknak, és embereknek nevezetjeik-
ben, és el neveztetések okaiban nagyobb té-
velyedésekbe nem esett, mint Bonfini, a’ ki
tudniillik Olasz, és a’ többi Nemzeteket akko-
riban megvető Olasz nemből eredvén, sem nyel-
vünket, sem Nemzetünket, sem hazai, vagy a’
Külföldről költsönözött szokásinkat nem tudta,
's még is mint egyébaránt tudós férfi bátran
ítelt; ezen fő ok mellett indulván, azt tartom,
hogy Bonfini ezen nevezetnek okáról előadott
véleményében hibázott, mert azon ok, azon tu-
lajdonság, a’ mellyből ő eme nevezetet szár-
maztatja, közös volt a’ fekete Seregnek az ak-
kori egész magyar Ármádával. Saját bizony-

ságával élek ebben Bonfininek , ki Dec. 4. Libr. 8. Mátyás Király táboráról , és hadi Népéről ezeket írja : Sed cum disciplinam militarem , moresque sanctissimos , quibus Mathias Ungaros educavit , mecum ipse considero , aliquamdiu in Castris diversatus , ne minore quidem admiratione conficior. Nusquam gentium spectare licuit caloribus , et frigoribus , item laboribus , et inediae tolerantiores. — Fortitudinis , et patientiae sunt plus quam Lacedaemoniae. Hyeme juxta , atque aestate Castra frequentantur. Et quod meis hisce oculis saepe vidi , sub nivibus , ac terra , ne obsidionem deserant institutam , toleranter hybernant , unde murium saepe more more prodeunt. Stationibus totam noctem , tesserariorum jussu , equites adsunt , neque loco moventur , neque de rigenti algore queruntur. Et quamvis plerisque membra vesaniente frigore obstupescant , invicto tamen animo cuncta patiuntur. Liberos in Castris alunt , ibique militaribus Studiis informant. Ex quo fit , ut Gens Hungarica bello aspera , ita institutis , ductu auspiciisque Corvini accreverit , ut etc. Ezeket Bonfini az egész Magyar hadi rendről mondja ; de ha nem mondaná is , a' Magyar Seregeknek hideg , és meleg ellen áthatatos türedelmök , és minden nehézség eránt megke-ményedtségök nyilván bebizonyodik azokból , a' miket az ő hadi tetteikről bőven emleget maga Bonfini , 's a' mik más bizonyságokból is tudatnak ; mert Magyar Seregek voltak , kik Mátyás alatt Jajtzát Karácson tájban a' legsanyarúabb hidegben megszállották , 's a' Töröktől vissza vették ; ezek voltak , kik az utolsó Ausztriai háborúban kemény télben Kornajburgot 's Kloszternajburgot megvették , és onnan a' befagyott Duna jegén Bécsig lejövén , azt

három táborral ugyan annyi oldalról, Magyar, Cseh, és Rácz fegyveres néppel békerítették; Magyar Seregek voltak, kik Bécs - Újhelynek erős bástyájit esztendőnél tovább a' csikorgó hidegben is körül fogva tartották, ostromlották, és megvették. Mind ezek, 's ezeknél többek szembetűnő bizonyági annak, hogy a' hideg, meleg, és minden más alkalmatlanság ellen megödzött kemény türedelem tulajdona lévén az egész akkori Magyar tábornak, nem lehetett az kirekesztve jeles megkülönböztető dicsérete a' Csehok fekete Seregöknek, sem nevezetésöknek valódi oka; tehát ezen okot Bonfini csak hozzá vetőleg találta, 's hibásan.

Voltak Mátyás Király üdökorában, vagy utánna nem sokára, Európának más nemzeteinél, és hatalmasságainál is úgy nevezetett fekete Seregek. Robertson Ötödik Károl életének 2-dik részében 6-ik szakaszában Remer fordítása után, Mezerayt hozván bizonyásgúl mondja, hogy a' Francia Királyok 15-ik Században látván a' Svajtzerek rettenhetetlen bátorságokat, 's a' harcokban győzhetetlen állandóságokat, szövetséget köttek velek, és háborúikban az ő híres gyalog Seregeik segítségével, éltek; de minekutánna némelly esetekben a' Svajtzerek bizontalan hitöket, változásaiikat, söt nyilván ellenkezéseiket tapasztalták, kénytelenek lettek gyalogságot magok Népeikből formálni, vagy Német Seregeket, és úgy nevezett Landsknechteket zsoldba fogadni, melly Német Truppok azután fekete Seregeknek, vagy fekete Bandáknak hivattattak. Nem külömben Roscoe X. Leo életének 1. Rész. 6. Szak. emlegeti, hogy XII. Lajos Francia Király a' Cambrei Szövetségből forrott háborúban a' Geldriai alsó Németországi Herczegtől hat ezerből álló gya-

log Sereget zsoldba vett, melly szinte fekete Seregnek, vagy Bandának nevezetett, és az Olasz országi ütközetekben nagy hirre, névre emelkedett. Ugyan azon Seregről a' 10-ik Szakaszban beszéli, hogy midőn 1513-ban a' Francia Sereg la Tremouille Herczeggel e' háború folytatában Olasz országba beütött, véle volt ezen fekete Sereg is Vandermark Robert vezérsege alatt, melly is a' nem sokára következett Novárai, vagy is Riottai ütközetben igen vitézül tartotta magát a' Svajtzerek ellen, kiknek heves dühök e' Seregre leginkább forrott. E' csatában Vandermark Vezérnek két vitéz fiai sebbe estek, és ellenség fogságába jutottak, melly hirre az el keseredett Atya a' fekete Seregből egy válogatott csoportal tömött rendbe az ellenségre tört, és annak sorain áltvergödvén, a' két fijait kiszabadította. Azt mondják mind Francia, mind Olasz irók, hogy ha a' Francia tábor, főképen annak lovassága, a' feketék példájához hasonló el szántással támadták volna meg az ellenséget, az napon nem hátráltak volna az előtt. — Ezek után következett 1515-ben Ferentz Francia Királynak Majland ellen táborozása, mellyben, és jelesen a' Margignano mellett esett vérengező ütközetben a' Német fekete Sereg új bizonyítását mutatta vitéz lelküségének. Eme Német fekete Sereget, úgymint idegen Zsoldban ellenek hartzoló hazafijaikat, különösen gyűlölték a' Svajtzerek, s egy lábíg való kivesztéssel fenyegették; de a' feketék mind első, mind másod nap, mellyeken ezen híres viadal tartott, olly rettenthetlen bátorsággal hartzoltak, hogy a' Svajtzerek sok vérengezés után a' csata helyet ott hagyni kénytelenek voltak. Azt mondotta Trivultzio, ki tizennyöltz derék ütközetekben viaskodott,

hogy a' Marignanói verekedéshez képest a' többi csak gyermek játék volt. — A' Német feketéknek példája után járván az Olaszok, hasonló fekete csoportokat állították, és ezek köztök *Bande Nere* név alatt voltak ösméretesek. A' Mediciek nemzetségéből János, ki *Pietro Francesconak* ugyan Jánostól volt unokája, ilyen Olasz fekete Seregnél viselt Kapitányságot, és *il gran diavolo* név alatt el híresedett, a' mint ezt Röscoe írja *X. Leo élet. 1. R. 3. Szak. h)* jegyzet alatt.

Ha voltak Európának más Országiban is, a' mint valóban voltak Francia, és Olasz országban, Német fekete Seregek, és ilyeneknek nevezettek a' nélkül, hogy az ő téli táborozásokra, vagy az inségek ellen megödződésekre ebben tekintet lett, vagy lehetett volna: tehát a' Magyarok mellett harczoló Csehekből szedett fekete Seregnék a' neve sem ebből származott. — Mivel mindazáltal ezen Seregek mindenütt egyaránt feketéknek nevezettek, kellett ennek reájok nézve valamelly közös okának lenni, mellyet én leghihetőbben az ő Német nemzetiségökben, és eredetbéli szokásaikban felelődni állítok. Mert a' Csehek is Mátyás előtt a' Német birodalomhoz tartoztak, és Negyedik Károl alatt öltözetekre 's egyéb szokásaikra nézve a' Németekkel egyhe olvadtak. A' Németek szokása volt a' barna öltözet, és fekete színű fegyver. Habsburgi Rudolf Császárról emlegetik az írók, hogy a' köz Vitézek szokott barna, vagy szürke köntösökbe öltözve járt az emberek között a' nélkül, hogy a' néptől ösméretetett volna; a' Strasburgi Kronika bizonyítja, hogy ama kevélyen öltözött Ottokárt, midőn neki térdre esve hódolna, *grisea indutus tunica* fogadta. Negyedik Károl Császárról is

azt beszélik , hogy együgyű ruhával élt , és ama közönséges térdig érő barna dókába volt szokás szerént öltözve. Oest. Plut. I. u. VI. Bändchen. Froissard régi Francz író mondja , hogy a' 14-ik Század végén , és a' 15-ik elején a' Rittereknek öltözetjek a' la façon d' Allemagne állott rövid térd felül érő barna dolmányból , és piros Csalmából , és hogy hatodik Károl Francz. Király , midőn elméjében tébolodni kezdett , ilyen rövid köntöst fekete tömött bársonyból viselt a' legförrőbb hévben. De a' Magyar történet írókban még világosb nyomai vannak a' fekete színnek , vagy inkább színtelenségnek , mellyet a' Németek , és Csehek öltözetjeikben , 's fegyvereikben közönségesen viseltek. Istvánfi Miklós históriájának 15-dik Könyvében írja , hogy első Ferdinand alatt 1542-kben a' Török ellen küldött Németből , Olaszból , és Magyarból álló derék tabornak Fövezérjévé tétetett Brandenburgi Joachim , kit a' Magyarok az ő Serégének fekete fegyverétől fekete Herczegnek hívtak ; Itaque Joachimus , qui ab Ungaris nigri Ducis nomine appellatur , quod equitum turmas ferreis nigricantibus thoracibus utentes adduxisset , nimiae tarditatis pertaesus Strigonium descendit. Szinte illy nyilvánvaló , a' mit Listhins János , a' Németek , és Csehek által ruhájokban 's fegyverekben szokásúl vett feketeségről mond , midőn Maximiliánnak Magyar Koronáztatását rajzolja. Venit , úgymond , ad eos Majestas Regia , quae jam sese Hungaris excipiendam offerre volens , praemisit Exercitum Equitum ter mille ex baronibus , et Nobilitate Regni sui Bohemiae , et provinciarum sibi haereditariarum conscriptum , qui omnes atro quidem colore pro usitato gentis

more, multis tamen torquibus aureis ornatí, optimisque equis instructi transiere. In Belii Appar. ad hist. Dec. I. pag. 303. — Valamint az Austriai háznak Kegyes Országlása alatt feketéknek hívták a' Magyarok, ruhájok, 's fegyverek szokott színeről, amà Német, és Cseh Seregeket, mellyek a' Török ellen oltalmokra jöttek, úgy legnagyobb hihetőséggel mondhatjuk, hogy Mátyás Király üdejében is nem más kigondolt képzelt ok, hanem egyedül ez a' szokás volt oka a' Cseh fekete Seregek el neveztetésének.

Mátyás Király életének és Országlásának történetéből könnyen kitetszhet miképen jutott ő Csehekből álló számos Seregnek egybe szerzésére, és vezérlésére. A' Cseh nemzet, melly vitézségéről mindenkor híres vólt, Husz János halála után, Husziták, Taboriták, Relyhesek, és Arvák nevét viselvén, othon, és Külföldön mindenféle Német, Magyar, és Lengyel népekből álló roppant hadi Seregek ellen, Trasznovi János másképen Ziska, és a' két Prokop alatt Zsigmond, és Albert Császárok Királyok üdejében bámulásra méltó vitézséggel harczolván, a' hadi tudománynak, és gyakorlásnak akkoriban fő pontjára jutottak, és Európában leghiresebb Katonáknak tartatván, magoknak halhatatlan hírt szereztek. Ezen Csehek Külföldi háborúknban is hazájokon kívül mutatták vitézségeknek példáját; Trasznovi Ziska Jánosról mondattatik, hogy Zsigmond Király alatt Magyar országban Hunyadi Jánossal egy korban a' Török ellen viaskodott. Oest. Plut. VII. Bändch. Leunclavius által kiadatott Török Krönika bizonyítja, hogy a' Koszovi ütközetben, mellyben Amuráth Sultán vesztét lelte, Cseh vitézek is jelen voltak, Engel Gesch. von Servi.

Podiebrad György Cseh Király bátran, és egész meghitséggel emlékezteti az ötöt megtámadni akaró vejét Mátyást, hogy az ő ditső emlékezetű Atya János a' Török ellen semmi jeles ditséretre méltó dolgot hadi tetteiben a' Vitéz Csehek segítségök nélkül véghez nem vitt. *Vestram fidem appellamus, frater Carissime vir insignis bellicis laudibus genitor vester, quod unquam bellum contra Turcum gessit, in quo Bohemica militia assignatum sibi munus ullius difficultatis, vel periculi metu diffugerit, vel declinaverit. Dat. Glatzii V. idus Augusti 1406.* Minekutánna a' Husziták háborgásai lecsillapodtak, nagy száma a' Cseh Vitézeknek, kik sok esztendőig tartó táborozás, viadal, és Országról Országra történt kóborlás, és rablás alatt el szoktak a' munkás élettől, és a' polgári rendes állapotnak csendes egyformaságát nem tűrhették, bajtársaságokba verték magokat, és Bratrikok nevezete alatt, Cseh, és Morva határok széléről Magyar Országot, és Ausztriát fosztogatták. Illy állapotban ők mindenkor kész zsoldos Katonák voltak, és a' ki nekik fizetést ígért, Kapitányaik vezérlése alatt, az Olasz Condottiérek példája szerint, annak akárki ellen hadi szolgálatjába állottak. Megfogadták őket fegyveres viszálykodásikban egymás ellen Fridrik Császár, és Ötse Albert; de mikor a' háború után ki nem fizetődtek, addig rablották Ausztriát, míglen a' Státusok velek megalkudván, őket kielégítették. Illyen Cseh kóborló Bratrikok voltak, kiket Albert halála után a' Király választása miatt magába szakadt Magyar országra, főképen annak felső részére Ersébeth Királyné küldött Giskra, Valgatha, Talafusz, és Akszamith Hapitányokkal. Ezek ellen Mátyás Király mindjárt igazgatásának

nak elején 1458-ban Budáról Martius 20-kén írt levelében Ipjától Podjebrad Györgytől öt száz jól fegyverkezett Cseh lovagokból álló Sereget kért zsoldba; de hogy e' kérelemnek sikere lett volna, nem tapasztaljuk, mert hogy ama kóborló Csehek ellen ugyan Cseh vitézek Mátyás részéről viaskodtak volna, sehol nem olvassuk. — Minekutánna pedig Mátyás Király szerentsés fegyverével ama pusztító Cseheket váraikból kiküszöbölte, és Seregeiket mezőben hadaival megverte volna; azután sokakat közülök vitézségek, 's hadi gyakorlottságok tekintetéből zsoldjába fogadott, és Seregeihez kaptasolt. Megvagyon tudós Haprinainál az a' szerződés Hung. Dipl. Pag. 356. mellyben 1459-ben feria tert. prox. post fest. b. Emerici, következésképen még meghódoltatások előtt, Naukelreither Nabuchodonozort, Karaszki Jánost, és Korbel Mártont, kik ez Ország nyakán üllő Csehek Kapitányai voltak, Fridrik, és minden más ellenségei ellen Mátyás. megfogadja, és nékik még az ellenkezés tart, esztendőnek minden negyedére négy ezer arany forintot ígér. A' meghódoltatás után pedig Giskra Jánossal eme Cseheknek fő Kapitányokkal megalkudott, azt Ország tagjává tette, Lippával, Solymossal, és huszonöt ezer arannyal megajándékozta, és Bratrikokból álló népeivel együtt zsoldba fogadta, főképen a' Török ellen; a' miut ezt Bonfini, czifra deák beszédet adván mind a' Királynak, mind Giskrának szájába, elő beszélte: ugyan ezt bizonyítja, maga Mátyás Albert Fő Herczeghez mint Frigyeséhez 1462-ben írt levelében; cum Joanne Giskra, et aliis complicibus suis, ac etiam his, qui Fratres vocantur, bonam dispositionem, et concordiam, Deo juvante, his diebus conclusimus: ita quod Ca-

stra, Castella, et omnia, quae adhuc tenent ad manus nostras assignabunt, et restituent. Giskra manebit apud nos, et pollicitus est nobis, et praefato Regno nostro, praesertim adversus Turcos, se perpetuo fideliter servitutum. És ez a' fogadás, hogy tudniillik főképen a' Törökök ellen kötelezték magokat a' Cseh csoportok, hozzá járulván a' hazafiúi indulat is, oka annak, hogy azon háborúban, melyet Mátyás Cseh, Morva, és Slézia Országokban Podjebrod, és Lengyel László Királyok ellen folytatott, Cseh Seregeket, és vezéreket ezen fogadottak közül nem találunk. Ellenben azon hadakozásban, melyet Ausztriában Fridrik Császár ellen viselt, már akkor Morva, és Slézia Tartományit is hatalma alá vonván, közönséges szokása volt Mátyásnak, háromféle Sereggel, úgymint, Magyarok, Csehek, és Ráczok hadi népeivel táborozni. *Triplex illi in eo bello fuit exercitus, veluti ubique in gravissima quaque expeditone mos fuit; primus Ungarorum, Boëmorum alter, tertius Racionorum, qui totus in vexillationes, et velites digestus erat. Bonf. Dec. 4. Lib. 7-mo. Ismét: Castra ubique triplicia posita, hic Boëmi, illic Ungari, isthic Racioni metabantur. Dec. 4 Lib. 5-o.*

Mátyás Királynak Ausztriai hadakozásában jelen volt a' Cseh Sereg mindenkor, és részt vett annak majd nem minden dicsőbb esetében; jelen volt Hamburgnak megszállásán, megvétele, és mikor Fridriknek hadi népe vissza foglalni ügyekezett, 's azt e' végre megszállotta volna ama Cseh vezér kit Bonfini Paudobesnek nevez, Seregével az alól a' Németeket el nyomta; részt vettek ők Hornajburgnak sokáig tartó ostromlásában Dávidházi István vezér alatt, ki

ezen megszállásban halva esett; itt a' Cseh Sereg nem csak a' Város megvételeben, hanem ama Német Seregnek, mellyet Fridrik Császár a' megszálló Tábornak el szélesztésére küldött, megverésében, 's vissza fordításában is jelesen bajnokoskodott. Jelen volt a' Cseh Sereg Kremsz, Stain, és Szant-Pölten megvételein Hinisi Pál, és Sanovi Zeleni János Cseh Vezérel; ezen Zeleni ennekelötte a' Magyar Országban kóborló Cseheknek is Kapitányok volt, a' mint a' Zápolyai Istvánnak 1463-ban a' Bartfaiakhoz írt leveléből hihetően kitetszik. Részt vett a' Cseh Sereg Bécsnek megszállásában, 's meghódításában is; nevezetesen a' Városnak éjszakai környékét a' Duna felől a' Csehek kerítették be, ők örözték a' Tábor hidját, Sántot hányván, 's fa-tornyot építvén elejébe; itten ők két Tettauer testvérek parantsa alatt szolgáltak, kik Bonfini bizonyosága szerint, fratres germani fuerunt, Boëmicis parentibus progeniti. Ott voltak a' Magyar táborral a' Csehek Bécsujhelynek sokáig tartó vérengző ostrománál 's megvételenél; ennél erősebb helye az Ausztriai háznak akkor nem volt; a' sok lövettetés, és töretés után a' Cseh gyalogság ostrommal parantsoltatott egy napnyúgoti torony ellen, mellynek is omladékit ők vitézül meghágták, de a' bent lévő sok katonaság, és töméntelen polgárság tüze ellen abban állandó helyet nem foglalhatván, vissza verettettek száz embernél több veszteséggel, melly veszteség illy válogatott vitéz népben akkor igen érezhető volt. Midön Mátyás Király hatalma ellen Fridrik Római Császár, Kazmir Lengyel, és fija László Cseh Királyok szövetségbe eredtek, és egyezett erővel, költsönös segedelemmel, az ő veszére törekedtek; Mátyás is illy

hatalmas frigy ellen erővel, 's tanáttal védvén magát, mindenekelőtt megtámadta Fridriket, 's megalázta, vele azután megbékélt, vissza adván mindenét; hogy pedig a' Lengyel Király erejét feloszszá ama Pruszsziában hatalmas Német Rend Mesterével, és Thungén Miklós Varmi Püspökkel szövetséget kötven; 'segétségök-re 1478-ban Tarczai Tamást Magyarokkal, Bélik, és Sirocsinszki másképen Sirothin Kapitányokat Slésziai fegyveres népekkel, Zeleni Jánost pedig hét ezerből álló Cseh Sereggel Pruszsziának, és Lengyel országnak széleire küldötte, és saját hadaival Morvából, és Slesziából fenyegetvén, 's tartóztatván a' Cseh Királyt, ezen helyesen el rendelt diversio által az egész ártalmas szövetségnek agyarkodó célját füstbe verte; a' mint ezeket ama Lengyel Dlugos János Hist. Pol. Lib. 13. Col. 572. apud Kat. T. 10. nagy bosszúval, 's epekédeccsel beszéli. Végtére Mátyás halála előtt 1488-ban a' Slésziai Herczegeket részént mesterség, részént erő által akarván megalázni, ellenek Magyar, és Cseh Sereget küldött Haraszti Ferentznek, kit az Aspiratiot nem szenvedő Olasz Bonfini Aristiusnak nevez, és Trinkának vezérlése alatt; itten a' Cseh Lovagok eleinte a' Cseh szövetségesek ellen való harcztól vonakodtak, de azután Haraszti Ferentznek biztatása, és okos Taktikája mellett a' Szövetségeseknek néki vágattak, és azokat széljel verték. Azért emlegetem mind ezeket, hogy kinyilvánodjon, milyen esetekben, 's milyen jeles vezérek alatt vitézkedtek valaha Mátyás üdejében a' Magyar armáda mellett a' Cseh Seregek, kiktől e' miatt érdemlett dicséreteket megtagadni, századok múlva is hálátlanság volna, melly igaz Magyar szívhez nem, férhet.

Méltó léssen ezen okból ama Bonfini által Pandobes, vagy Pandobles névvel felruházott jeles vezért is ösmérni, hogy emléke homályba ne vesszen. Igen hihető, hogy a' Pandobes névnek első sylabáját Bonfini a' véle táborozó Cseheknek Pan Úr, szokott czimezéséből vette, 's így Dobes vagy Dobles a' nemzetség neve marad. Vólt Mátyás üdejében a' Csehek között egy de Duba, vagy Dubszky nevű jeles nemzetség, mellynek egyike akkor Cseh ország Marsalkja vólt, a' mint ez Mátyásnak Lászlóval tett egyik béke szerzéséből látszatik. Hanem észre veszem, hogy a' ki Bonfini Históriás könyvének kinyomtatására felvigyázott, vagy talán maga Bonfini a' Kéziratban, az idegen megrontsolt nevek felvilágítására jegyzeteket marginaliter tévén, midön a' Hamburgi harczról vagyon a' szó, e' helyen a' Pandobles névhez a' szélén ezt írta: a. l. Pan poplet; ezen jegyzet erősebb hihetőséget támaszt arról, hogy e' név alatt Pan Popel értetődik, melly híres nemzetség Cseh országban mainapig is Lobkovicz név alatt virágzik. A' magyar Irók közül Engel Herestely, ki az aprólékos dolgokban is ditséretes fáradhatatlan iparkodást mutatott, ezen Pandobles vezért csak ugyan Popelnek nevezi. Volt ezen Cseh Sereg vezérének testvérje Jaroszlav, ki Mátyás Királynál a' Cseh dolgokban Titoknoki tisztet viselt; kinek szomorú, 's valóban szánásra méltó kivégeztetését olvashatni Bonif. Dec. 4. Lib. 7-o circa finem. Ezt keseredett szívvél érezvén Pandobles vezér, Mátyást el hagyta, és a' Császár szolgálatjába ment.

A' fekete Cseh Sereg, valamint Mátyásnak egész armádája, gyalog, és lovas rendre vólt osztva. A' Cseh Tábornak, mint minden jól el

rendelt hadi Seregnek, a' gyalogság vólt főbb ereje; a' sűrű gyalog csoportok tüzének, és álhatatos el szántságának köszönhetette Ziska jelesebb diadalrait; ezek törték meg a' Német nehéz lovast, ezek verték széljel Zsigmond Huszárjait, és a' Lengyel Poszpolitet. Még Podjebrád hadakozásiban is a' gyalogság volt lelke, és dereka a' Csehek hadi rendjeknek; ettől tartottak a' Mátyás Katonáji, azért állottak ok Brünnél, és Lavnál sokáig szemközt a' Csehekkel a' nélkül, hogy választó ütközetre ereszténék a' dolgot; exercitus Bohemicus, úgymond Dlugos, equitatum Hungaricum, et Hungaricus peditatum Bohemicum metuebat. Libr. 13-o Col. 427 apud Kat. Tom. 15. A' Mátyás táborában voltak nehéz, és könnyű szerű lovasok, nehéz, és könnyű fegyverkezetű gyalogok; de a' Cseh lovasok az ő Seregében mind vasasok, pántzélások, és puskások voltak; Boëmi equites cataphracti omnes, et hippobalistae; Hungari in gravem, et expeditum equitatum aequè divisi. Bonf. Dec. 4. l. 5. A' fekete Sereg gyalogsága, valamint a' Mátyásé mind, nehézre, 's könnyüre osztódott, ötöd része annak puskásokból állott. Nem tenne talán szeretett hazám olvasó részének kedvetlen dolgot, a' ki literatorink közül Mátyás Király Seregeinek fegyver nemét, hadi rendjét, taktikáját, és hadi szerszámaikat Hazánk törvényéből, Bonfini históriájából, és főképen Mátyásnak kedves Sógórához Alfonsz Csalabriai Herczeghez, Ferdinand Nápolyi Király fíjához írt leveléből bővebben megfejténé *).

*) Igen kedvesen vennők; mert az apróbb históriai történetek megvilágosítása, világosító sugárt vet az egész Históriaira;

Igy lettek ama pusztító, 's rabló, Templomokat, Klastromokat, és Kástélyokat égető Huszitákból, ama religiobéli szilaj buzgással tellyes Kelyhesekből, és szabad szájra eresztett Bratrikokból, a' fekete Sereg nevezete alatt a' legrendesebb, a' históriákban híres, és saját tetteik által megdűcsöült vitézek. Ezt ök, és a' Magyar haza egyedül Mátyás Király bölts alkotó lelkének, katona tudományának, és hadi fenytékének köszönhetik. Mátyásnak minden elő ítéleteken, minden nemzeti, és születési külömségen győzedelmesen keresztül járó lang esze szerzette özsze ezen Sereget, a' szüntelen gyakorlás, a' pontos fizetés, és az érdemek bizonyos jutalma, a' kemény hadi fenytékekkel egybe kapcsoltatva fen tartották, míg Mátyás élt, a' mindeneken túlható erőt e' Seregben. Ezen vitéz Királynak táborában a' Római disciplina szerént, valamint a' nagy rendtartásnak, úgy fenyték gyanánt a' botnak is helye volt; midön 1480-ban Zapolyai István Rakerspurgot megszállotta, az Artilleria pedig reménye ellen később érkezne, a' pattantyúsok is vonakodnának, azt írja Mátyás a' Zsoldosok iránt eme panaszt tevő vezérnek: *Jubemus, ut mandes per illos fieri, quidquid voles, et quando facere recusabunt, facias eos in terram detrabi, et cum tribus baculis acriter verberari.* Kovachich form. *Styli de Codicib p. LVI.* A' fenytéknek kérlelhetetlen keménysége Mátyás Seregében nem csak a' köz emberekre, hanem a' Tisztekre is terjede. Fancsi Mihálynak, ki a' Székelyeknél hadi tisztséget viselt, 's köztök némelly zavarodást, és a' szolgálatban gátlást okozott, ezeket írta: *in continenti cum tercentis Siculis ad Stephanum Vajvodam Moldaviensem, fidelem nostrum dile-*

ctum, proficisci, ibique nobis sincere hoc tempore, quum ipse auxiliis indigeat, assistere, et auxiliari debeas. Nam si aliter fuerit, certus esto, quod tu suspendium non evades. Kanton. Tom. 16 p. 15. A' ki a' porból emelteket jeles tulajdonságaikért, 's érdemeikért Nádor Ispányokká, Ország Nagyjaivá, Fő vezérekké tette; a' makatsokat pedig így fenyegette; egy szóval, a' ki így büntetett, és amúgy jutalmazott, még is a' féket igazsággal vitte, a' ki a' léleknek minden rúgójit illy ösztönök által mozgásba hozta; annak egy derek nemzettel szükségképen nagy dolgokat kellett véghez vinni, annak Orzáglása, Tanácsa, és Tábora szükségképen tanító helye lett minden nagynak, és jónak.

Vannak talán, kik olvasván ezen kis írásnak czimjét, azt várták, 's kívánták, hogy midőn Mátyás Király nevezetes fekete Seregének története előadódik, ezen Magyarok vélt Sereg által, az úgy is halmozott Magyar hadi dücsök híre magasztaltassék. De én a' történet valósága ellen ezen fekete Sereget Magyarra nem tehettem; sem ama hiú, 's talán hazafiság palástjával színelt kérdésnek az igazságot feláldozni nem akartam. Erősebb talpkövyön áll a' Magyaroknak századoktól fogva világ szerte tettekkel behozott hadi dücsök, mintsem hogy az a' fekete Seregtől költsönözött híresedés nélkül szükölködne. Mátyás Király idejében is a' Magyar nép volt lelke, veleje, 's dereka az ő táborának; akkor is a' Magyarok által mentek véghez a' legnevezetesebb esetek. A' Magyaroké volt a' Kenyérmezei híres diadalom; ők voltak, kik Jajztát, és Szabácsot kemény télben megvették; Magyar Seregek voltak, kik a' hazánkba becsapó, rabló, puszt

ttó feles Török csoportokat üdöszakaszonként Temesvárnál Pongrácz János Vajda alatt, Kövinnél, Haramnál, Poszasinnál Kinizsi Pál, Vuk Deszpot, és Haraszi Ferencz alatt, a' Dráva, és Száva köziben Szokoli Mihály, és Péter alatt ezrenként levertek, a' Dunába, Szávába ugratták, vagy el fogták; Magyar Seregek voltak, kik Brünt, és Spilberget Magyar Balás alatt, Olomuczot a' Király vezérlése alatt meghódították, Boroszlót, és a' Magyar tábornok mellett, három négy annyi Cseh, Lengyel, és Tatór hadak ellen oltalmazták, e' számos ellenséget csapdosták, végtére hátrálni kénytelenítették; Magyar Nemes Vitézek voltak, úgymint nevezetesen Madács László, és János Gáspár, kik Veszelenél Victorin Herczeget, Podjebrádi György Királynak fíját, a' harcban el fogták, és fogva a' Magyar Királynak átadták, ki is ezért őket Királyi módon privilegium mellett megajándékozta, mellynek darabját Katon. Tom. 15. pag. 394. előadja; Magyar Seregek voltak, kik a' három Ausztriai háborúban minden csatákban, várak, 's erősek vivásában jeleskedtek. Mátyás Király üdejében az egész Magyar Ármáda úgy bevölt az általa szerzett győzedelmek dücső borostyánnyával fedve, és olly igaz Hósi szellem lelkesítette azt, hogy ahoz semmi nemzeti gyűlölés, vagy kaján irigység nem férhete; mint bajtársakat, nem mind irigy véteskedőket nézte az a' velek táborozó Nemet, és Cseh Seregeket. Maga a' Vitéz Király, mint ama Nagy Annibal a' sokféle Nemzetekből öszsze szövött Seregben, egy Hósi, minden indulatoknál, és előítéletelnél feljebb emelkedett lélekkel egy célra egyesítette, és igazította ezen sokfélét, megmutatván ezzel is, hogy ő minden nemzetben

el ösmérvén a' jót, és azt czélerányosan használván, nem csak egy Országnak, hanem az egész világnak jeles embere volt, a' mint is az ő története valóban a' világ közönséges históriájához tartozik. Vajha az Egek nyújtották volna még éltét! vajha az ő nagy lelkének arányozásait, nem Napnyúgot, hanem Napkelet felé fordították volna!

Mátyás Királynak országlása fényes, hirtel magasztalt, és katonai dücsűséggel tellyes volt; de — — boldogító nem volt; a' mi bizonyosságául szolgál ama tapasztaláson alapított igaznak, hogy tudniillik a' legragyogóbb országlások nem a' legholdogabbak, és hogy a' diadalmi dücs után esdeklő Fejedelmek gyakran a' veszélynek borzasztó meredékére viszik népeiket. — Az ő, a' Keresztény Fejedelmeken nyert, győzedelmi Koszorújának árnyékában, hazájának, 's nemzetének belső virágzása hervadandó vólt, és annak el szegényült Rendjei országos törvény által magokat a' hadakozás, és köz Gyűlés terhétől mentekké tétetni kérték. Art. 7-mo 1474. 3. és 7. 1478. Mátyás Király palotájának arannyal, márvánnyal tündöklése, és Olasz ízlésű ragyogványa mellett, Tuberónak mondásaként, a' földművelőnek háza el pusztúlt, az marháját, ekéjét el adni kénytelenítetett. Apud Schwandtner Tom. 2. pag. 134. §. 10. Innen villongások, és az erőltető hatalom ellen támadások eredtek, és a' mint Bonfini bizonyítja, Magyar Országnak hetvenöt Vármegyéji közül alig maradtak kilenczen, kik az idegen bejött Kázmér Herczegnek kívánói 's pártosi nem lettek. Bonf. Dec. 4. Libr. 3. Nagy Sándor halálához, kinek életét Mátyás gyermek korában el ragadtatással olvasta, az ő végezte hasonlított, mert Ministerjei, 's Fővezérjei

még temetésén pártokra oszlottak ; férjet és thronust óhajtó agg nőjét országlás reményével ketsegették , ámitották , fiját véres fővel a' Királyt választó gyűlésből el tolták ; magok pedig olly Királyt kerestek , kit Báthori István mondása szerént mindég üstökénél fogva tartassanak. Mátyás Királynak hóditásai elejétől fogva magokban hordozták veszteknek magvát , és ezért halála után egynéhány hólnap alatt el is tűntek. Illyenek által hanyatlottak az ő legjobb intézetei , így enyésztek lassanként az ő dücső tetteinek emlékei , 's gyümöltsei. Lásd Eder in notis et excursibus ad Felmeri prim. lin. hist. Transyl. pag. 195 , et seqq.

Tudom , hogy e' kis írással sem valamelly epokát támasztó esetet , sem hazánk boldogulását előmozdító , vagy annak törvényes alkotmányába befolyó tárgyat nem terjesztettem elő ; de az illyen aprólékokban is lehet mind gyönyör , mind haszon ; részemről óhajtom , hogy kik e' kis darabot olvasandják , képzelésökkal magokat Mátyás Király dütső Országlása korába helyezvén , olly érzeménnyel legyenek , milyennel szívem telt , midön ama híres korról gondolkodtam. Egyébaránt úgy vélem , hogy ezen aprólékokkal szeretett Hazánk történetének egészsze nyer , midön annak kissőbb , 's homályosb zugjaiba világító fény iktattatik.

Fejérkövi László.

2.

Baranya Vármegyének topographikai
Leírása *).

Hogy ha egy Tartománynak valódi becse és köz-gazdasági jelessége, alkalmas és a' kereskedésre kedvező fekvése, népességének nagysága, földjének termékenysége, természetnyelveinek külömbfélisége és jósága, Lakossainak munkásságok és a' köz intézeteknek cél képességek által meghatározottatik; — hogy ha azon Vidéket nevezhetjük egyedül szépnek, a' melyben el terjedvén szünetlen változásokkal a' kies Természet, kimeríthetetlen játékaival szemünket gyönyörködteti 's magasabb érzéseket ébreszt bűbajos hatalma előtt megnyilt keblünkben; akkor valóban Baranya Vármegye édes Hazánknak nevezetesebb és legszebb Tartományai közé méltán számláltathatik 's érdemes, hogy rajzolatja azokkal legalább, a' kik Hazánknak egyes részeit ösmérni óhajtják, ha mindjárt gyengébb vonatokban is közöltessék.

I.

Fekvése, Kiterjedése, Határjai, 's
Felosztása.

Baranya Vármegye azon déli szegletjét foglalja el Magyar országnak, mely a' Dunának és a' Drávának, Hazánk' két fő folyó vizének öszye folyása által képeztetik; legnagyobb

*) Ambár ezen Vármegyének egyik leírását már a' múlt esztendei XII. Kötetben nyomtattuk ki; mindazonáltal, hogy e' jelenvalónak kinyomatása sem szükségtelen, arról az Olvasók megfognak győződni.

hossza, Éjszokról Délre, 13, — legnagyobb széle pedig, napnyúgotról kelet felé, 8 mértföldeket teszi, és kiterjedésében $91 \frac{79}{1000}$ □ mértföldeket számlál.

Határjai, napkeletről a' Duna, melly által szomszéd Bács Vármegyétől el választatik; Délről a' Dráva, melly leszakadván a' Steyeri hegyekből, Baranyának és az atyafi Slavoniának alacson partjai között sebes futtában számtalan kanyarulatokkal hömpölyög; Napnyúgotról, Somogy Vármegye; Éjszokról pedig Tolna Vármegye, mellynek napkeleti végénél, Pest Vármegyével is öszve ütközik.

A' köz tárgyaknak kormányozására nézve, hat Járásokra, úgymint, 1) a' Pécsire, 2) a' Szent-Lörintzire, 3) a' Siklósira, 4) a' Baranya-várra, 5) a' Mohácsira, és 6) a' Mecsek-hátira vagyon felosztva. Ezekhez járúl Sz. Kir. Pécs Városának határja, mellyet, mint egy, a' Vármegyétől független és különös Testnek kelletik tartani.

Az Egyházi hatalomnak tekintetében pedig, egy Fő Esperestség alatt, 14 Esperesi kerületekre felosztattatik, a' mellyek öszvesen 86 Plébániákat foglalnak magokban.

II.

Népessége, a' Lakósnak nemzeti-
ségek és Vallások.

I) Baranya Vármegyének népessége, (Sz. Kir. Pécs Városát ide nem értvén) a' nemtelen személyeknek 1822-dik esztendei öszve írása szerint, 210814 Lelkekből áll. — Ezek közül laknak

a) a' Pécsi Járásban	—	26337.
b) a' Szent-Lőrinczi dtto	—	21650.
c) a' Siklói dtto	—	28562.
d) a' Baranyavári dtto	—	50404.
e) a' Mohácsi dtto	—	51193.
f) a' Mecsekháti dtto	—	32868.

Öszvesen — 210814.

a' kikhez hogyha a' 964 fő és al-rendű Egyházi és Világi nemes Személyek és Pécs Várossának 10,982 állandó Lakossai hozzá számláltatnak, az egész Vármegyének népessége öszvesen 222760 tészen.

Ki vetvén az egész népességnek ezen számát a' Vármegyének fön érdeklett kiterjedésére, minden egy □ mértföldre 2447. lakosok jutnak; minthogy pedig Magyar országban, az 1805-dik Esztendei népességnek aránya szerént, általjában minden □ mértföldre 1822 Emberek számláltatnak, kitetszik, hogy Baranya Vármegye, Hazánkknak legnépesebb Vármegyéi közé tartozik; és minekutánna ezen Vármegyében, az 1805 esztendei öszveírásnak útmutatása után, csak 202616 Lakosok számláltattak, bizonyos, hogy annak népessége sebes lépésekkel nevedik. Bizonyítják ezt a' holtaknak és szülötteknek több esztendőbéli lajstromai, a' mellyeknek foglalatjok szerént, az utólsóbbaknak számok, az elsőbekét, leginkább 's főképpen a' Mohácsi, Mecsekháti és 'a' Pécsi, mint a' leg-egészségesebb fekvésű Járásokban, sokkal felől haladják. A' népességnek ezen nevezetes nevedését, minden egyéb környülállások között, a' Véd-himlő oltásnak kell főképpen tulajdonítani, melly az Emberiségre nézve olly jótévő intézet, ezen Vármegyében a' legfőbb szorgossággal és dicső előmenetellel folytattatik.

2) A' mostan felszámított Lakosok öt különös, — úgymint, a' Magyar, Német, Rác, Horvát, és a' Zsidó nemzethez tartoznak. Legszámosabbak a' Magyarok, a' kik is, miut eredeti Lakosok, a' Vármegyének minden részeit, de főképpen a' Siklósi, Sz. Lőrinczi, Pécsi és a' Mecsekháti Járásokat el lepik; ezek után következnek a' németek, a' kik, a' Pécsi, Mecsekháti, Mohácsi és Baranyavári Járásokban letelepedtenek; ezeket követik a' Rácok, főképpen 's majd csak nem kirekesztőleg a' Mohácsi és Baranyavári Járásokban; azután a' Horvátok, a' kik mind a' hat Járásban, leginkább pedig a' Pécsi, Mohácsi és a' Baranyaváriban, el szórva találatnak; végtére a' Zsidók, a' kiknek számok öszvesen csak 1839. mégyen. Emléteni kell itten ugyan a' Czigányokat is, minthogy azonban számok nagyon csekély, meg nem érdemlik, hogy egy különös nemzetben előadatassanak, legnagyobb tanyájok Siklós Mezővárosban vagon, a' hól, mint új polgárok egynehány hold földet mivelnek, többnyire pedig, hajlandóságjokat híven követvén, Lólopásban és Orgazdaságban keresik élelmeket.

5) A' Vallásnak tekintetében, szinte öt felekezetre oszlik a' Baranyai népség. Legnagyobban el vagon ezek között terjedve a' Római Katholika Vallás, a' mellynek hívei az egész népességnek felét felölhaladják. Ezek után legszámosabbak a' helvetico református Valláson lévőek, a' kik leginkább a' Drávai részeket és különösen a' Siklósi Járást lakhelyül választották. Ezeket követik a' Görög nem egyesült vallásúak, leginkább a' Baranyavári és a' Mohácsi kerületben. Ezek után következnek a' Lutheránusok, a' kik legszámosabban a' Mohácsi és Mecsekháti Járásban találatnak. Végtére a'

Zsidók, a' kik el szórva a' Vármegyének minden részeiben, 1489 fltokért $50\frac{3}{4}$ xért váltják meg ezüst pénzben esztendőnként el türt polgári létjüket.

Noha ugyan a' Baranyai nép öt különös Nemzethez és ugyan annyi különös Valláshoz tartozik, közötté mindazáltal semmi szembe-tünő nemzeti a'vagy vallásbéli üldözés sem uralkodik, a' mi annyival nagyobb figyelemre méltó, mentől inkább tudva vagyon, melly gazdag forrásai szoktak ezek lenni a' legnagyobb üldözéseknek és harczoknak, 's melly gyászos emlék jeleit viseli ezeknek, a' polgári Társaság!

III.

Szabad Kir. és Mező-Városok, Faluk, Puszta, és nevezetesebb Helyek.

Baranya Vármegye, egy Sz. Kir. Várost, 11 Mezővárosokat, 340 Falukat és 27 Pusztákat számlál kebelében, a' mellyekben is, (Pécs városát ide nem értvén) a' földes Uraságoknak Hastéljain és Épületjein kívül, öszvesen 20566 Lakházak, és az újabban történt kimérések után, közel 11,000 egész polgári helyek találtnak. Legnevezetesebb ezek közül 's azért is különös emlétést érdemel.

1) Pécs. Ezen Szabad Hir. Város, melly Hazánk Történetjeinek virágzó és gyászos időszakzaiból eléggé ösméretes, az úgy nevezett Mecseki Hegynek déli oldalára dűleszkedik, 's megmentetvén ezen fekvése által az éjszaki Szekleknek komor, havas fuvatjaitól, tellyes mértékben felfogja az éltető napnak sugárjait. Ezen szerencsés fekvésnek lehet tulajdonítani leginkább azon sebesen előható vegetatiót, a' melly itten olly szembentünöképpen uralkodik,

és a' melly egy mérséklett déli égvonatot kölcsönözvén, minden földi természetnyeknek de főképpen a' külömbféle gyümölcsseknek jó izűségekre és külső szépségekre, és a' Bornak jelességére olly jótévön foganatoskodik. A' városnak alját kellemetes rétek és termékeny szántóföldek övedzik, fölötte pedig büszke méltósággal emeli a' Mecsek agg' bükkal árnyékolt homlokját, 's messzi kiterjesztvén gazdag termésű szőlőkkel borított karjait, tiszteletre méltó tekintetet ad a' városnak.

Pécs ez előtt a' megyebéli Püspökségnek birtokjához tartozott, 1780-dik Esztendőben azonban megnyerte ugyan kiszabadítását, de törvényes béczikkelyeztetését mind eddig még el nem érhette.

Az egész Városnak kiterjedése négy részekre vagyon felosztva, úgymint, a' belső és három külső városokra, mellyek azon tájéktól, a' melly felé helyheztettetnek, veszik nevezeteket; ezek között legnagyobb és legnépesebb a' Budai külső város, ez után következik a' Szigeti, 's ez után a' Siklósi. A' belső város, melly régiebb időkbén sánczokkal és falakkal körül volt véve, hosszában, napkeletről nyugotra, 570, — szélességében pedig 380, — a' külső városokkal együtt pedig, egész hosszában 1660 — szélességében pedig 763 folyó öleket számlál. A' belső városnak útszái többnyire egyenesek 's elegendő szélesek, és több jeles Épületekkel diszeskednek. A' Piaczok, ha mindjárt nem annyira ékesek is, elég tágosak mindazáltal, és a' köz szükségnek megfelelnek. Különös említésre méltók azonban azon számos víz-csatornyák, mellyek a' Törököktől vévén eredetjüket, a' városnak minden részeit által futják, és több tiszta izlés szerént készült ugró

kútakban, szökdécselő szivárványaikkal a' szemet gyönyörködtetik *).

A' városi határ egész kiterjedésében 11190 városi holdakat tézsen, vagy is $1\frac{1}{1000}$ □ mért-földet. A' belső város 665 Házakat foglal magában, a' Budai külső város 726 — a' Szigeti 455 — a' Siklósi pedig 79-et, — az egész Városban tehát összesen 1925 Házak találhatnak.

Pécs Városának népessége, a' megyebéli Püspökségnek 1822 Esztendei Schematismussa szerint, 10932 Személyekre mégyen, a' mellyekhez hogy ha az Egyházi és Világi Nemesek 's ezeknek cselédjeik, a' tanuló Ifjúság, és a' tanyázó katonaság hozzá számláltatnak, a' Lakosoknak összes számok 12000 fölöl halad.

A' Lakosoknak egyik része Magyar, a' másik Német, a' harmadik Horváth: A' magyarok leginkább a' Szigeti külső várost lakják, valamint a' Horváthok a' Budait, a' Németek nagyobb részint a' belső Várost választották lakhelyöknek, a' mellyben azonban mind a' három nemzetbeliek együtt találhatnak. Vagynak ezen városban egynehány Zsidók is, a' kiknek itten tartózkodni megengedtetik, minthogy azonban számok csak 3 familiára van meghatározva, azok a' Pécsi népség' nemzetiségének felszámolásában helyet nem foglalhatnak. A' népségnek legnagyobb része a' Római katolika Valláshoz tartozik; a' Lutheránusoknak számok csak 35-re mégyen; a' Görög nem egyesült Vallást pedig egyetlen egy Lakos követi. A'

* El sem is lehet valóban halgatni azon iparkodást, mellyel a' Városi Tanács, a' Várost naponként csinosabb és díszesebb ábrázatba önteni, annak körülvételeit nagyobb tetszetőségre emelni, és a' magasabb izlésnek és műveltségnek gyors előmozdítása által a' Lakost ezen városban bátorságossá és kelemetessé tenni törekedik.

köz nép között különösen megkülönböztetik magokat a' Horváthok, mint ép, deli testi alkotmányokra nézve, mint pedig nemzeti öltözetekben, a' mellyben a' Török izlést el nem ösmérhetni; egy átalján pedig szorgalmatos a' Pécsi köz nép, és mind a' mezei munkában, mind és főképpen, a' szőlő mivvelésben különösen jártasak. Kevesebbet lehet ezt állítani a' mesteremberekről, a' kik, egy kettőt kivéven, mivhelyeket csak mint egy mellékes időtöltésnek tekintik, és megavulván abban, a' mit mint vándorló Legények tanultak, minden mivbéli pallérozódástól szinte vissza rettegnek.

A' városnak határját több források nedvesítik. Ezek között legnevezetesebb a' Tetye vize, melly a' Város fölött fakadván, sebes esettel lehömpölyödik, és el választván a' Budai külső várost a' belsőtől, futtában négy pokrócz-kallót, egy deszka-metsző, egy olaj-ütő és 16 Lisztes malmot 29 kerekkel mozgásban tart.

A' mester-embereknek számok öszvesen 842 tészen; ezekből 630-an Czéhbéliek, 212 pedig kontárok. A' mester-emberek között legszámossabbak a' Czizmadiák, ezek után következnek a' Bocskorosok, a' Pokróczosak, a' Szabók és a' Timárok. A' kereskedőknek számok 18-ra mégyen.

A' belső Városi Tanács, egy Biróból 11 Tanácsbéli Urakból, egy Fő és egy Al-Jegyzőből, egy Fő és egy Al-Ügyészből vagy on öszve állítva. A' köz tárgyaknak folytatására, és a' jó rendnek és bátorságnak föntartására ügyelnek azokon kívül még, egy Számvévő egy Segédjével, 1 Adó szedő, Contrallorjával és egy Segédjével, 1 Árvák-attya, 1 Urbarii Praefectus, 1 Accisa-szedő, 1 Archivarius, 1 Föld-

mérő, 1 Templom-gondviselő, 1 Piatz-bíró, 1 Városi-biztos, 1 Ut-biztos, 4 Író-deákok, 4 Fertály-mesterek, 4 Vámosok, 1 Hús-biztos, 1 Erdő-mester, Segédjével, 2 Kerületbéli Vadászok, 2 Erdő-pásztorok, 1 Kémény-tisztító, 1 Rút-gondviselő, 1 Óra-húzó, 1 Palotás, 24 Hajdúk, 4 Mező-Csöszök, és 6 Éjjeli-Őrzők. A' köz egészségnek állapotja egy Orvosra, egy Seb-orvosra és egy Bábára nagyon bizva. Mind ezen Tisztviselőknek és Szolgáknak fizetésök és bérök, a' 2 Városi Plébánosnak, az 1 Kathekétának, a' 4 Normális — 2 Leány — 1 Muzsika és 1 Rajzoló-oskolák' Tanítóinak fizetésökkel és más járandóságokkal együtt esztendőnként 13645 fltokat 49 xrokat tészen.

Minthogy ezen Városnak, tulajdon határján kívül semmi egyéb birtokja sinszen, 's kereskedése is szűkebb határok közé szorittatik; jövedelmei nagyok nem lehetnek. Ezek, az adón kívül, egy Esztendőt a' másikba vévén, 12840 fltokra számíthatnak.

A' városnak javadalmi között különös figyelmet érdemlenek az Erdők, mellyek el borítván a' Mecseket, 3618 városi holdakat foglalnak magokban, és Tölgy, Bük, Szil, Kőrös, Hárs, közönséges és kis Ihar és más egyébfa — és csemete nemekből állanak, melly utólsóbbak között, a' Tatar-ihar vagy is a' fekete-gyűrű és az úgy nevezett Kornel Cseresnye legnevezetesebb.

A' Pécsi Mecsek-hegynék fő álló része, a' kémény közönséges Mész-kő, melly helyenként, vörös és fekete a' legtisztább politurára alkalmas Márvány halmazatokon nyugszik. Ezen meszes hegyeknek némelly ágazatjaiban az úgy nevezett Szappany-földnek (Walk-Erde) és a'

tiszta agyagnak ágyazatai találtak, aljain pedig, déli kelet felé, Ragyló — vagy is Csiga mész osztályok szemléltetnek. Ugyan ez azon ágazatja a' Mecseki Hegynek, a' melly kőszénnel bővelkedik és ennek minden formáit lépcsőnként elő terjeszti. A' Kő-szénnel külföldi nemei között elő uralkodik itten a' Schifer — és a' fényes kő-szén; ezeknek ágyazatai változólag homok - kővel öszve vannak keverve, melly utólsóbbak mindenféle kőművekre és malom-kövekre fordítatnak. A' kő-szén bányát egy különös Társaság folytatja, a' melly azt 1810-dik Esztendőben a' Várostól 20 Esztendőkre kibérelte, és ezen Intézetet a' Mész és Tégla-égetéssel és a' Vas-Vitriolumnak főzésével öszve kötötte, mostan pedig azt a' Timsó-főzésre is kiterjeszteni igyekszik. Ezen kő-szén bánya egy Kir. Directio alatt áll, a' melly 1808-dik Esztendőben felállítatott, és a' mellynek hivatal-köre az egész Vármegyére kiterjed. Az Esztendőnként kiásattatni szokott kő-szénnek mennyisége a' Pécsi bányában egyedül, 36860 méröt (120 fontal számlálván ezt) tézzen, mellynek egyik része el adattatik, nagyobb része pedig az Erdőknek különös tekintetre méltó kémelésével, a' fönt elő adott czélakra fordítatik.

A' Lakosok' jövedelmeinek fő kútfeje, és a' kereskedésnek egyetlen egy ága, a' szőlő-hegyek, a' mellyek valamint hogy nagy terjedésűek, szinte úgy különös jó borokat teremnek. Ezeknek nagyobb része fehér, a' vörös borok, tulajdonságokra nézve középszerűek és nem annyira kerestetnek. A' szőlő-fajok között legtermékenyebbek és legnevezetesebbek az úgy nevezett fosóka, fejjér és fekete Tökös, Tihonyi, Boglesia, Róka-farkú, fe-

kete Kadarka, fejér és veres Dinka, 's a' t.

A' boron kívül méltán dicsekedhet ezen Város külömbféle szép és jó ízű gyümölcseivel, kerti zöldségeivel és gesztenyés Erdeivel. Emilitést érdemlenek végtére az Olajfák, mellyek itten több kertekben találtnak, és elősegítetvén a' hevesebb vegetatio által, gyümölcseket is hoznak.

Noha ugyan a' szántóföldek termékenyek 's bő jutalmat nyújtanak, minthogy azonban a' Városi határnak kiterjedése a' népességnek meg nem felel, az esztendőbéli gabona-termés a' Lakosoknak szükségeket ki nem pótolhatja, 's ugyan ez az oka, hogy a' Városnak Lakosai számosabb marháknak tartásában is, részt nem vehetnek.

Pécs városának határja egy általján termékeny és a' Mecseket kivéven, róna 's egynehány apróbb domboktól által metszettetik; haszon vehetetlen földet alig lehet találni, azóltá leginkább, miólt a' városi Tanácsnak ügyelete és felserkentése által az előbb motsáros rétek, árkokkal által metszettettek, és így a' városnak környékje az egyes birtokosoknak jeles hasznokkal, kelemetesebbé és haszonvehetővé tétetett.

A' kereskedésnek elő segéllésére, esztendőnként négy országos Vásárok tartatnak, a' házi apróbb szükségeknek el látására pedig minden héten két héti-vásárok. Különösen előmozdítják továbbá a' Kereskedést azon nagyobb országos és Pósta utak, mellyek által futván Baranya Vármegyét, ezen Városnak keblében össze egyesülnek. Ezek közül az első, Bécsbe — a' második Eszékre — a' harmadik pedig Budára vezet; valamennyien, valamint a' város-

nak főbb útszái, kövel ki vannak rakva, és a Hülföldnek legszebb útjaival vetekednek.

Valamint minden tekintetben, szinte úgy a Tudományokra nézve is, sokkal nevezetesebb volt hajdan ezen Város, sem mint mostan. A' mióta Pécs, az Academiának 1801-dik Esztendőben Györrre lett által költözésével, a' századokig híven táplált magasabb Tudományoktól és Szép mesterségektől, mellyeknek nyájás hajnalok, el távozván Hazánkban a' tudatlanságnak komor homálya, itten először sugárlott, megválni kéntelenítetett, azolta, csak egy Gymnasiumot ápolgat keblében, mellyet a' szükséges Tanítókkal mostan, a' világiaknak 1815-dikben történt megszüntekkel, a' Czirczi Apátság, tulajdon tagjai által el lát. A' tanuló és Baranya, Somogy, Tolna, Bács és a' szomszéd Sclavoniából öszve csoportozó Ifjúságnak száma esztendőnként közel 500-ra megyen; a' mellyhez hogy ha a' Normális iskolákban, a' Leányok — és a' Budai és Szigeti külső városokban fön álló trivialis iskolákban tanuló nevendékeknek számok hozzá foglaltatik, az egész tanuló Ifjúságnak száma 1000-et jóval felöl halad. Ide tartozik továbbá a' Muzsika és a' Rajzoló iskola, és egy privatus nevelő Intézet, mellyben előbbkelő szármozású Leányok, mind azon ösméretekre és kézi-munkákra oktattatnak, a' mellyek az előható kimiveltségnek uralkodó megfogása szerént, egy nemesebb és magasabb nevelésre megkívántatnak.

A' Pécsi Püspökségnek megyebéli Nevendék-háza az 1822 Esztendei Schematismus szerént 34 nevendék Papokat foglal magában, a' kik itten jövendő, a' polgári Társaságnak javával olly szorosán egyben kötött el rendeltetésekre el készítetnek.

Itten vagyon végtére a' Cs. Kir. Ferencz Károly Fő Herezeg magyar gyalog Ezredjének Nevelő-háza, a' mellyben az Intézetnek meghatározásához képest, 48 nevendék katona Ifjak mind azon elő ösméretékbe béavattatnak, a' mellyek által jövendő élet körökben előmenctelöket meggyökerezhetik.

A' betegeknek, sinlödöknek és nyomorúltaknak felvételére és orvoslására, két Ispitálja vagyon ezen Városnak. Az egyik az, melly a' könyörülő Barátoknak gondviselések alatt van; a' második a' Városé. A' betegeknek és sinlödöknek számokat, a' kik ezen két jótévő Intézetben menedék helyet nyernek, az elsőbbre nézve esztendőnként 300-ra -- az utolsóbbra nézve 60-ra lehet venni. Mind a' kettő a' Pécsi Lakosoknak dicső felebaráti szeretetjükből és nemes szívűségökből vette eredetét. Ugyan ezen Jótévőségnek, a' melly a' Pécsi Lakosokat olly szép vonatokkal characterisálja, kell tulajdonítani, hogy a' Városi Ispitálnak töke-pénze, a' melly a' Banco - Czeduláknak 1811-dik Esztendei leszálítások által, 22341 fltokról, 14894 fltra letéttetett, azóta ismét 32051 fltokra felémeltetett.

A' Cs. Kir. Tisztségek és köz Intézetek közé tartoznak ezen Városban :

a) a' Kir. Só tisztség, a' melly is öt hivatalbéli Személyekből vagyon öszve állitva. A' Sónak mennyisége, melly a' Mohácsi Sóházból ide szállittatik, és részszerént Baranya részszerént pedig szomszéd Somogy Vármegyében el emésztetik, esztendőnként 60,000 mázsára számíthatatik.

b) a' Kir. Tartománybéli Bisztosság, mellynek Tiszti-köre, Baranya, Somogy, Tolna és Bács Vármegyékre kiterjed.

c) a' Cs. Kir. Hadi Bisztosság. Szoros szövetségben áll ezzel.

d) a' Cs. Kir. Hadi Pénz-tár, és

e) a' Cs. Hirályi Verbung és Evidenziát tartó Kormány, mellynek Tiszti-köriben mind azon tárgyak foglaltatnak, a' mellyek az idej szabadsággal haza bocsájtott katonáknak és nyughban lévő katona Személyeknek holléteket és az elsőbbeknek vissza állításokat érdeklik.

f) a' Cs. Kir. Pósta tisztség; Nemes Klo-buesarics György Özvegyének tulajdona. Három különös pósta-útaktól által metszettetvén Pécsnek határja, valamennyien ezen Pósta-tisztségben öszve egyesülnek. Az első és legfőbb a' Bécsi, a' melly egyszer'smind a' Triesti és Steyer-oroszági Póstát is felfogván, minden héten kétszer megérkezik; a' második az Eszéki, a' melly szinte kétszer érkezővén meg minden héten, a' Török Birodalomnak határjaival való levelezést elő segíli; a' harmadik hetenként szinte kétszer, Hazánknak fő Városából közli a' tudósításokat.

Ezekhez járulnak még 10 Só-árulók, és 1 Lotteria-Szedő.

Fő díszei közé számlálja ezen Város, 1) a' Vármegyének Curialis házat, mellyben a' Ts. Harok és Rendek gyűlésöket szokták tartani 's egyszer'smind a' Törvény-Szék az Igazságnak kiszolgáltatásában munkálkodik; 2) a' Püspökségnek Kastélját; 3) a' Cathedrális, régi eredetéről és architecturái becséről nevezetes Templomot, — a' Káptalannak Székével együtt; 4) a' Püspöki Könyv-tárt; 5) a' három többi Plebániának — és a' könyörülő Szerzetnek Templomát; végtére 6) több Kápolnáit, mellyek

között a' polgári Ispítálynak Kápolnája, török építményi formájára nézve legnevezetesebb. Vannak ezeken kívül még két Templomok, a' mellyek ugyan mind ekkoráig fön állanak, minnekutánna azonban Sz. Pál első Remetének és Sz. Dominicusnak Szerzetjei, mint a' mellyekhez azok tartoztanak, el töröltettek volna, az Isteni áldozatnak helyei lenni megszűntek.

A' városban állandóan lakó egyházi és világi nemességnek számát, az egész népességnek tekintetében, középszerűnek lehet mondani.

A' gyarló emberi életnek föntartására, három Patikákban készítetnek az Orvosi-szerek; az utazóknak el fogadására és a' mulatni kívánó Lakosoknak számokra pedig, 7 előbbkelő 's több alábbvaló Vendég-fogadók, és szinte 7 Kávé-házak találtnak *).

2) Mohács. Ezen Mező - Város, a' melly a' Dunának jobb partján fekszik és a' Pécsi Püspökség' egyik Uradalmának Feje, ösmérete-sebb Hazánkunk történeteiben, sem hogy szükséges lenne, mind' azon egyes vonatokat; mellyek nevével öszve vannak kötve, elő számlálni. Népeisége 7886' Lelkekből áll, 's ezek közül 5273-an, a' Római Katholika 1600-en a' Helvetico - reformáta 923-an pedig a' Görög nemegyesült Valláshoz tartoznak. Lakosai, Magyarok, Németek, Horváthok és Rácok. A' nevezetesebb Épületek közé számláltathatik, a' Földes Uraságnak Kastélja, a' föntebb előadott

*) Jó leszzen Pécsnek ezen Leírását az 1822-ik eszt. 1. Köt. 33. lapján lévővel öszve venni,

vallási felekezeteknek és a' Franciscanusoknak Templomjai, és a' Kir. Só-ház. Vagynak ezen Mezővárosnak három deák iskolái, mellyek a' Sz. Ferentz Szerzetjének tagjai által taníttatnak. Fekvését a' kereskedésre nézve, különösen elő segíeli a' Duna, a' mellyen itten a' megyebeli természetményeknek nagyobb része hajókra rakatván, tovább előmozdítatik. A' szerzményi ágazatok közé tartozik, a' földnek művelése, a' Bor-termesztés, a' Marha-tenyésztés, a' Halászat, (melly különösen bő) és a' kereskedés. Mohács Városát a' Budáról leszálló Posta-út keresztül metszi, és két részre hasadván az itten, egyik ágazatja Pécsre, a' másik pedig Eszékre vezet, s ezen utolsóbb út az, mellyen a' Kir. szorgalom-kotsi, Budáról, Péterváradra folytatja útazásait. Esztendőnként négy országos Vásárok tartatnak, mellyek főképpen a' marháknak nagy számokért nevezetesek. Mohácsnak határja, mellyen 1526-ik Esztendei Augustusnak 29-ik napján, Hazánknak csak alig derült napja olly véresen el alkonyodott, tágas, és termékeny, szőlő-hegye közep szerű borokat terem, különös tekintetet érdemel mind azon által, erdőkkel és rétekkel gazdag szigetje, mellynek kiterjedése közel 80,000 holdakat foglalván magában, a' marha tenyésztésnek mindég nevelkedő virágzását meggyökerezi.

3) Siklós, Mezőváros és feje a' szinte azon nevezetű Uradalomnak, Német-Ujvári Gróf Batthyán Familiának örökös tulajdona, és által metszettetvén a' Pécsről Eszékre vezető Posta-úttól, ettől 8, amattól pedig négy mértföldnyire helyheztesik. Népeisége, melly Magyarokból, Németekből, és Rácokból áll, (a' Czigányokkal együtt, a' kik egy különös gyarmatot képeznek). 2399. Lelkeket foglal magá-

ban, a' mellyek közül, 1207-en, a' Római katolika, — 765 a' Helvético-reformatus, — 328-an a' Görög nem egyesült; és 1, a' Lutheránus vallást követik; a' Zsidóknak számok 8-ra mégyen. — Mind ezen főbb vallásbéliek, tulajdon Templomaikkal el vagynak látva. A' városi Lakosoknak szövetségeik a' Földes Uradalom eránt egy különös Contractus által megvannak határozva, melly által kivétetvén a' Lakosok az Urbáriomnak rendszabásai alól, azoknak, a' polgári földekre és rétekre nézve a' szabad eladás és vétel megengedetett. Ezen, a' haszonvétel' tulajdonát megállapító és egy nagyobb 's állandóbb iparkodást ébresztő Intézetnek kelleetik egyedül azon magasabb míveltséget tulajdonítani, a' melly itten a' mezei-gazdaságnak folytatásában olly szembetünön uralkodik, és a' melly megengedvén, hogy a' mezei-gazdaságban és a' föld' mívelésében, a' jobbágyi állapoton kívül lévő polgári és nemes Személyek is részesülhessenek, midön a' haszon birtoknak állandósága által a' földnek valódi becsét fel emeli, egyszër'smind, egy iparkodást, egy mindég eleven munkásságot 's egy törekedést eszközöl, melly valamint hogy az egyes birtokosoknak és a' Földes Uradalomnak gyümölcsöz, szinte úgy a' köz gazdagságnak virágzó állapotját is tartósan meggyökerezi. A' nevezetesebb Épületek közé tartozik 1) az Uradalmi Vár, melly egy rendes négyszeget képezvén, egy magas kő-szirt dombnak csonka tetőjén nyugszik, és számos lakásokat és egy gothus ízlésre épült ékes Hápólnát foglalván tágas szárnyaiban, komoly méltósággal emelkedik az alatta el terjedő Mező-városnak házai fölött, a' mellyek hajló sorokban övedzvén omladozó kőfalakkal körül foglalt alját, komor tekente-

tét, tetsző külsőjekkel valamennyire enyhítik. Vastag falai, és Sánczainak 's Kapuinak maradványai tagadhatatlan tanúságot adnak régi, elűnt erősségéről, 's most is még édes érzésekkel lepik meg az utazót, a' ki feltekintvén, a' hajdani méltóságnak és nemesi dicsőségnek ezen bajnok-székére, csendes andalodással által futja azon Éveket, a' mellyek a' legnemesebb tetteket, a' legtisztább Hazai szeretetet és önn feláldozást, a' határtalan kénnyel, és a' vad önn hatalommal legnagyobb öszve ütközésben egyveledni látták, 's mindent emészto szárnyaikkal mohos fedelök fölött el repültenek. Itten töltötte el Zsigmond Király, tisztos örizet alatt, rövid fogságát, midőn 1401 Esztendei Aprilisnek 28-dik napján történt bézárattatása után, a' Visegrádi Várból Gara Miklósnak ezen bajnok székére által tétetett; azon rejtek, alacsony és keskeny szugoly mindazonáltal, a' mellyben mind ekkoráig is a' Királyi fogságnak helyét szemléli a' közvélemény, semmi tekintetben sem felelhet meg azon szoros szövetséggel, melly Zsigmond Király és Gara Miklós között uralkodott, annál kevesebbet egyez meg pedig azon mély tisztelettel, mellyel a' Magyar nemzet a' legdühösebb környülállásokban is, Koronás Fejedelmei eránt viseltetni soha meg nem szűnt.

A' nevezetesebb Épületek közé tartozik 2) a' Vármegyének Selyem-Háza, a' melly nem egészen helyesen Fabrikának is neveztetik. Ezen Intézetnek munkásság-köre mind ekkoráig egyedül csak a' béváltott Galétáknak lefonalozásában és az e'képpen nyert Selyem' külömbféle nemeinek el választásában áll, a' nélkül, hogy ezek a' szövő-szék alá terjesztetnének. Az itten béváltani szokott Selyem-galétákat az adó-

zó nép tenyészti, és noha ugyan ezen Intézetnek hasznos czélját el ösmérni nem lehet, minekutánna azonban Hazánkunk ezen részeiben a' munkás kéz, még a' földnek művelésére és a' jobbagyi álapottal egyben kötött terheknek el látására sem elegendő, ezen Intézet csak a' felsőbb hatalomnak tulajdonítja fennállását, 's azért is az, mint valamelly Industrialis ágozat, (melly a' szabad akaratot előre teszi) nem tekintethetik.

Említésre méltó végtére 3) a' Sz. Ferencz Rendjének Klastromja, Templomjával együtt. Vagyon ezen Klastromnak déli részén egy föld alatt lévő fürdő, a' mellyhez számosabb lépcsőkön egy boltozott folyosó vezet; lágy meleg vize azon Szirtokból fakad, a' mellyek a' Siklósi Várt hordozzák, és a' köz-vélemény a' Törököktől kívánja levonni ösméretlen eredetjét. A' többi jelesebb, részszerént Uradalmi, részszerént pedig privatus Épületeknek egyes elő adását ezen Leírásnak czélja meg nem engedi.

A' Mező-városnak fekvése egy általján kelemetes, határja róna, ennek egyik része azonban motsáros, földjei termékenyek, rétjei jók, szőlő hegye pedig nagy, és különös jó Borokat terem, mellyek között a' vörös, Baranya Vármegyének leghíresebb Borai közé számláltatik. Esztendőnként négy országos Vásárjai vannak. A' számosabb Kalmárok pedig a' Lakókat és a' környüllévő helységeket mindenféle Boltbéli szerekkel, a' Birói-hatalmat pedig mindég újabb Perekkel bőven el látják.

4) Német-Boly, Mezőváros, a' hozzá tartozandó Uradalommal együtt, Német Újvári Gróf Batthyán Familiának örökös tulajdona. Népeisége, melly egy általján németségből áll, 2056 Lelkeket foglal magában, és kivéven 1

Helveticó reformatust, és 25 Zsidó személyeket, a' Római Katholika vallást követi. Ezen Mezőváros Pécs és Mohács között a' szomséd Bács Vármegyébe vezető ország-úton fekszik, és az elsőbbitől négy, az utolsóbbitől pedig mint egy két mértföldekre távozik. Határja róna és bő gabona termő: Vannak négy országos és hetenként két héti vásárjai. Maga a' Város tiszta, tágas útszákkal vagyon el látva, és a' Földes Uraságnak ékes, és szép ízlésre épült Kastéljával és több Uradalmi Épületekkel díszeskedik.

5) Dárda, Mezőváros, a' szinte azon nevezetű Uradalommal együtt Galantai Gróf Eszterházy Familiának örökös birtokjaihoz tartozik, és a' Pécsről Eszékre vezető Ország és Posta-úton helyeztetvén, ettől csak $1\frac{1}{2}$ mértföldnyire távozik. Lakossainak számok 1247-re mégyen, a' kik közül 636 a' Római Katholika, — 602 a' Helv. reformáta, — 5 a' Lutheranus, — és 4 a' Görög nemegyesült Valláshoz számáltatnak. Határja, mellynek egyik oldalát a' Dráva mossa, róna és lapányos, fekvése azonban ugyan ezen tekintetből a' kereskedésre nézve kedvező, földje termékeny, Erdei szépek. A' Városnak belsője tiszta és rendszerű, de különösen magára vonja az útzónák figyelmét a' Földes Uraságnak ékes Kastélja és kertje, a' magasabb ízlésnek szint' annyi tanúságai, melly utolsóbb kellemetes felosztásán kívül számos ritkább Külföldi csemetékkel is bővelkedik.

6) Pécsvárad, Mezőváros, az, ugyan azon nevet viselő tágas Uradalommal együtt a' Pesti Kir. Universitásnak fundationalis birtokjaihoz tartozik, és két mértföldnyire helyeztetvén Pécestől, azon Ország-úton, a' melly innét Budára vezet, a' Mecsek hegyeknek déli

pártázatjára dűleszkedik. Állapotja és népessége ezen Mezővárosnak virágzóbb lehetett akkor, midőn Sz. István első Királyunk, Sz. Benedek' Szerzetjének apátságát ide alkatta; mostan a' népességnek száma, a' melly Magyarokból, Németekből, Görögökből és Ráczokból áll, összesen 2478-ra mégyen, 's ezekből 1675, a' Római Katholika, — 725 a' Helv. reformata, — 70 pedig a' Görög nemegyesült Valláshoz tartoznak; ezekhez járulnak 8 Zsidó személyek. Jelesebb Épületjei közé lehet számlálni az Uradalmi Kastélyt, melly a' városnak legmagasabb részén fekszik és magas falakkal körül foglaltatik; továbbá a' Vármegyében tanyázó katonaság számára főnálló Kaszárnyát. Határja hegyes, és több forrásoktól által metszettetik, Erdei nagyok és a' Mecseki hegyeket el borétják, tágas szőlőhegyei középszerű, de sok bort teremnek.

7) M á g o c s Mezőváros, az ahoz tartozandó Uradalommal együtt, a' Sz. Pál első Remete' Szerzetjének el töröltetésétől ólta, a' Religionarius fundushoz kapcsoltatott. Népessége 2698 Lelkekből áll; ezek közül 2598 Római Katholikusok, 39 Lutheránusok, 6 Görög nemegyesült Vallásúak és 55 Zsidók számláltatnak. Határja dombos, földje azonban termékeny, szőlőhegyei jó fehér borokat teremnek, ezen kívül pedig a' Lakosok dohányt is természetnek.

8) D u n a - S z e k e s ő, Ns. Bésan familiának örökös tulajdona. Népessége, melly Magyarokból, Németekből és Ráczokból áll, összesen 2356 Lelkeket téssen. A' Dunának partján fekvén, helyheztetése a' kereskedésre nézve kedvező; Határja dombos, vagyon szép erdeje; szőlőhegye pedig jó borokkal bővelkedik.

9) Vaiszló, Mezőváros, az ugyan ezen nevezetű Uradalommal együtt, hajdan a' Pécsi Apáczákhoz tartozott, mostan pedig a' Religiói fundushoz számláltatik. Népeisége magyar, nagyobb részint a' Helvetika-református Vallást követi, és 1104 Lelkeket téssen. Határja róna, homokos és motsáros, Erdei nagyok, de a' víz áradásoknak kivagynak téve.

10) Sz. Király, Mezőváros, nagyobb számú Nemes Familiák között felvagyon osztva, népeisége, melly az itten tartózkodó 34 Zsidókat kivévén, Nemes Személyekből áll, és egy általján a' Római Kátholika Valláshoz tartozik, öszvesen 781-re mégyen. Határja téres, fekvése róna, földje termékeny.

11) Gödre. Ezen Mezőváros, melly 604 Lakosokat foglal magában, Gödrei és Almási Siskovich Familiának örökös tulajdona; fekvése hegyes, földje soványabb; vagyon szép erdője, és jó borokat termő szőlőhegye. A' Lakosok különösen, szorgalmatosok és a' mit a' Természet tőlök megtagadott, azt fáradhatatlan munkásságok által bőven kipótolni iparkodnak, 's azért is Baranyának tehetősebb adózói közé számláltathatnak. Vagyon itten a' Földes Uraságnak egy szép ízlésben épült Kastélja és kellemetes kertje. Esztendőnként négy Országos — hetenként pedig két héti-vásárok tartatnak.

A' most elő számlált Mezővárosokon kívül, a' nevezetesebb, népesebb és Földes Uraságoknak Kastéljaival diszesített Helységek közé tartoznak: Belye, Somberek, Bükösd, Görcsön, Ibafa, Megyefa, Bar, Báán, Baranyavár, Volkány, Pelérd, Bicsérd, Sz. Lőrincz, Luts, Villány, Battina, Darázs, Izsép, Laotsuk, Maiss, Nagy-Nyárad, Bozsok, Himes-ház, Vémen, Rácz-petre, Hosszú-hetény, 's a' t. A'

jelesebb Puszták közé számláltatnak, Tartsa, Lak, Trinitás, Gyula, Sz. László, 's a' t.

IV.

A' Termesztményeknek külömbféle nemei, mellyeknek az Élelemre, a' Kereskedésre, vagy pedig a' Kézi-mivekre befolyások vagyon.

Noha ugyan Baranyának népessége, kiterjedéséhez képest elegendő nagy, Termesztményeinek mennyisége azonban nem csak hogy belső szükségének el látására elegendő, hanem annak tetemes részét külső kereskedésére is fordíthatja. Legnagyobb tekintetet érdemelnek ezek között.

1) A' Csemeték-Országában.

a) a' Gabonának mindennemű fajai, jelesen a' Búza, Kétszeres, Rozs, Árpa, Zab, Kukuricza és a' Hajdina; mind ezen Gabona-fajok bőven és a' legjobb minéműségben teremnek ezen Vármegyének áldott földjében és meghaladván a' belső szükségét, sok ezer mérőkre a' Duna vizének segedelme mellett, Hazánknak felsőbb Vidékjeibe által tétetnek.

b) a' Bor. — Baranya Vármegyét a' Természet számos nagyobb és kisebb szőlőhegyekkel megáldotta, a' mellyekben a' legjobb tulajdonságú, a' Külföldön is nevezetes fehér és vörös Borok természetnek. Ezeknek nagy része magában a' Megyében el emésztetik ugyan, több száz ezer akók mindazonáltal a' külső kereskedésre fordítatván, ezen Vármegyének belső vagyonságát meggyökerezik. A' fehér borokra nézve legnevezetesebbek a' Szilvási, Szilágyi, Hidori, Vérsendi, Berkes-

di, Pécsi, Üröghi, Harancsi, és a' Pécsi Káptalannak Sz. Miklósi szőlőhegye; a' vörös borokban pedig különösen és mindenek fölött megkülönböztetik magokat a' Villányi, Harsányi, Siklósi, Rác-petrei, Palkonyai, Kövesdi, Bááni, Bodolyai, Sepsei, Röi, és a' följebb érdeklött Sz. Miklósi szőlőhegyek, azon számos szőlőhegyeket el halgatván, a' mellyek bővebb mértékben közepszerű vörös és fehér borokat teremnek.

c) Fa. Noha ugyan ezen Vármegye is, népességének nevedésével, mind azon Intézetek mellett is, mellyek az Erdei-mesterségnek bizonyos de késő reményt nyújtó szabásai által megállapítatnak, Erdeiben megfogyott, és a' Drávanak 's Dunának, valamint a' szomszéd Somogy Vármegyéből beszakadó vizeknek kiöntéseik 's az ezek által okoztatni szokott áradások a' még főnálló Erdőknek nagy részt el pusztítják; elegendő Erdőkkel bővelkedik mindazonáltal, a' mellyek leginkább a' Dunának, 's a' Drávanak partjait és a' Mecseki hegyeket el borítják, és a' mellyekből esztendőnként a' belső szükségnek el látása fölött több ezer öl tüzelőfa részszerént szomszéd Tolna Vármegyébe, részszerént pedig a' Dunának segedelme által Pestre szállítatik. Ezen Erdők nagyobb részt Tölgy, Bük, Gyertyán, Szil, Eger, Ihar, és Nyár fából állanak.

d) A' kerti és a' vad Gyümölcsöknek mindenféle 's legszebb fajaiban bővelkedik ezen Vármegye; az elsőbkek között említésre méltó a' Gesztenye, mellyből egész Erdők találtnak, a' Mecseki hegyekben; azután a' Szilva, melly az egész Megyében, de leginkább a' Drávanak tájékában jó foganattal tenyésztetik, és

nagyobb részint pálinka-főzésre fordíttatik. A' vad gyümölcsök között különös tekintetet érdemel a' Mak, mellynek esztendőbeli becse sok ezer forintokra mégyen, úgy szinte a' Gubacs, melly több ezer mérő számra felvásároltatván leginkább a' Zsidók által, a' Monarchiának német Birodalmaiba által szállíttatik.

e) A' Reptze legnagyobb részint csak a' földes Uraságok által természetlik.

f) A' Dohány; ennek tenyésztésével, csak egynehány, Tolna Vármegyének szomszédságában fekvő Helységek' lakosai foglalatoskodnak.

g) A' Kendernek és a' Lennek termesztése egyedül csak a' házi szükségnek mértékéhez vagyon alkalmaztatva, azért is azok, ezen Vármegyében a' kereskedésnek ágzatjaihoz nem számláltathatnak. Szinte ezt kell tartani.

h) A' főzelékeknek külömbféle nemeiről, úgymint a' Borsóról, Babról, Lencséről's a' t. a' mellyek ugyan bő mértékben természetnek, meg nem haladván azonban a' belső el emésztést, a' külső kereskedésnek tárgyaihoz nem értetődhetnek.

2) Az Állatok' Országában. Semmi nagyobb terjedésű Pusztái sem lévén Baranya Vármegyének, a' mellyekben a' Szarvas-marha és a' Juh tenyésztést nagyobb mértékben űzhetné, noha ugyan ezen vonatban a' körül lévő Vármegyéknek elsőségjüket megösmérni kéntelen, ezen természetes fogyatkozását mindazáltal a' marha-tenyésztésnek tökéletesítése által mind' inkább kipótolni igyekszik. Említésre méltó ezen tekintetben mindenek előtt.

a) A' Juh, vagy is Birka-tenyésztés, a' melly is el terjedvén ezen Megyében is, valamint az egész Országban, és magára vonván itten is a' nagyobb és kissebb földes Uraságok

nak figyelmét, az eredeti Spanyol Kosoknak és anya-birkáknak költséges beszerzése által a' nemesedésnek már is azon lépcsőjére hozattott, hogy méltán vetekedhessen a' megyebeli nyájak, Gyapjaknak mind' finomságára, mind pedig tömörségére nézve a' Külföldiekkel, Tulajdonosaikat nagy áldozatjaikért, mellyeket a' Mezei-gazdaság' ezen fő ágazatjának tökéletesítésére fordítottak, bőven megjutalmazták, egyszer'smind pedig ezen Vármegye kereskedésének virágzó állapotját nyomosan előmozdítják. A' legnevezetesebbek közé számlálatnak, a' Mélt. Gróf Batthyán János — Méltós. Gróf Eszterházy Kazimir János — és Fő Mélt. Herceg Eszterházy Miklós Uraknak nyájai. A' földes Uraságokon kívül a' köz adózó nép is, leginkább pedig a' Rácok, a' hol a' legelőnek kiterjedése és fekvése megengedi, nagyobb számú Birkákat tartanak, ezek azonban goromba szőrűek, és gyapjak részszerént a' szövő-szék alatt a' házi szükségekre fordítatik, részszerént pedig felvásároltatván a' Zsidók által, tovább szállítatik.

b) Lovak. Mélt. Gróf Batthyán János Úrnak, Német-Boly Mezővárosában fön álló Ménesén kívül, (a' mellyben kevesebb számmal, de legnemesebb eredetű Lovak neveltetnek) semmi más Ménes sem találtatik. A' köznép' Lovainak nemesítése a' Vármegyének Mén-lovai által előmozdítottatik, mellyek a' házi Pénz-tárból megvásároltatnak és egy Lovász-mesternek ügyelete alatt nem minden foganat nélkül ezen célra fordítottanak. A' tehetősebb, leginkább pedig a' német Helységek, tulajdon Mén-Lovakat tartanak magoknak, és a' Kanczáknak választására is nagyobb figyelmet fordítván, szép és erős csikókat nevelnek.

c) Szarvas-marha. A' téresebb Pusztáknak fogyatkozása miatt, csak kevesen tarthatnak a' földes Uraságok között, nagyobb Gulyákat; a' Szarvas-marhának tenyésztése azért is nagyobb részint a' köz-nép által eszközöltetik, leginkább a' Duna' és a' Dráva' tájékán fekvő, mint téresebb és a' marha-tartásra alkalmas legelőkkel el látott Helységekben, a' mellyeknek Lakossai minden egyéb jövedelemtől ki lévén rekesztve, egyedül csak a' marha-tartásból szerzik meg táplálásbeli és adói költségöket.

d) Sertvés. Baranyának számos és tágas Erdei, a' mellyek gyakran bő makkoltatást nyújtanak, különösen elősegélik a' Sertvés-tenyésztést; nagy azért is a' Sertvéseknek számok, főképpen azon tájékokban, a' hol a' mocsáros lapányok azoknak nyári tartásokat könnyebbitik, és felvásároltatván ezerenként a' Sopronyi, Vass és Győr Vármegyei kereskedők által, jellese nevelik esztendőnként Baranyának közvagyonját.

e) Halak. A' Duna, a' Dráva és több Tavak bőven el látják a' legszebb Halakkal Baranya Vármegyét, úgy annyira, hogy meghaladván azok a' belső elemésztést, esztendőnként több száz kotsikkal a' szomszéd Vármegyékbe, sőt Mohácsról Bécsbe is által szállítatnak. Bővelkedik nem különben ezen Vármegye szép Csíkokkal és különös jó ízű Rákokkal is, melly utólsóbbak leginkább a' holt Drávában találtnak; továbbá.

f) Mindenféle erdei és vízi, szárnyas és négy-lábú Vadakkal, úgymint, Özekkel, Nyúlakkal, Farkasokkal, Rókákkal, Vidrákkal, Vad-macskákkal, Nyestekkel, Vad-rétzékkel, Szártsákkal, több nemű Buvárokkal és Szalon-takkal 's a' t. A' Pécsi Püspökségnek vagyon

két Vadas-kertje, Nádasdon és Lantsukon; Gróf Batthyán János Úrnak pedig Batthyán-Iványi határban egy tágas Fáczányos kertje.

3) Az Ásványok között, mellyek ezen Vármegyében találtak, legnagyobb figyelmét érdemel.

a) A' Kőszén, mellynek mennyisége, mind az öt Bányákat egyben vévén, esztendőnként 70,000 Pozs. méröt felől halad, és el kelvén annak egyik része a' Megyében, nagyobb része Mohácsra, innét pedig a' Dunán Pestre szálltatik.

b) A' Márvány, melly leginkább a' Mecseki és a' Harsányi Hegyekben külömbféle színekben és változásokban megjelen és el fogadván a' legtisztább politurát, Oltárokra, Szoborállításokra, Oszlopokra, Emlék-kövekre, Korporsókra és más egyéb ékes Művekre fordítatik. Legnevezetesebb ezek között a' Pécsi és a' Trinitási Márvány, amannak fekete színét fehér verhenyeges erek futják keresztül, emennek máj színű alja pedig vörös és zöldes foltokkal egyveledik. Nagyobb bövsége vagyon ezen Vármegyének.

c) A' Mészköben, mellynek égetése által nem csak hogy tulajdon belső szükségét jó mézszel el látja, hanem a' szomszéd Vármegyéknek is ebbéli fogyatkozásokat elegendően kipótolja. Vagyon végtére.

d) Jó, és elegendő Termő-köve is, a' melly által valamint hogy a' Házaknak tartós építések olcsóbbá tétetik, szinte úgy az utaknak csinálása is könnyebbítettik.

V.

A' Vármegyének fekvése a' kereskedésre nézve, a' földszíne, folyóvizei, Tavai, Hegyei, utak.

A' Duna és a' Dráva között helyhez-tet-tet-ven Baranya Vármegye, ezek által, Termeszt-ménnyei-nek azon részét, a' melly a' belső ele-mésztést meghaladja, könnyű úttal és cseké-lyebb költségekkel által szállíthatja azon he-lyekre, a' hol azok kelendők; ellenben pedig mind azon szereket is, mellyekre szüksége va-gyon, alkalmasabban megszerezheti. Ugyan is sok száz Hajók rakodnak meg esztendőnként Mohácsnak partjain, és megterheltet-ven Bara-nyának mindennemű Gabonájával, Boraival, Tüzelő-fájával, Gubacsával és más egyéb Ter-mesztménnyeivel, Dunán fel, Pestre, Györbe, Mosonyba, és onnan tovább evedznek; a' Steyer országi Talpok és Csajkák pedig leereszked-ven a' Murán és a' Dráván számosan kikötnek a' Páli Réynél, és valamint Pécs Várossának ke-reskedőit, szinte úgy az egész Vármegyét min-denféle Épület-fával és Vas-szerekkel el látják. Nem csekélyebb haszon fakad ezen Vármegyé-re, természetes fekvése által azon környülál-lásból, hogy olyan Vármegyéktől van körül-vétetve, a' mellyek épen azon Termesztmények-kel szükölködnek, a' mellyekkel Baranya bő-velkedik. Így pótolja ki p. o. Sclavoniának fel-ső része Gabonájának fogyatkozását ezen Vár-megyéből; így szállítatik esztendőnként több ezer akó vörös és fehér Bor, Sclavoniába, So-mogy és főképpen szomszéd Bács Vármegyébe által; így találnak végtére az erdős Mecseki vidékek mindenkor kész 's bizonyos fa-vevőket Tolna Vármegyéből; el halgatván a' meszet, fa-abrincsokat, szerszám-fákat, kocsikat, gyé-kényeket, hordókat 's egyéb kézi miveket 's apróbb természetményeket, mellyekkel a' Bara-nyai köz-nép, nem csekély haszonnal az egész szomszedságot el látni iparkodik. Való ugyan,

hogy ezen Vármegye is némellykor, jelesül a' terméketlen Esztendőkben, szomszédjaihoz járulni kénytelen, és ekkor Bács Vármegye azon Tárház, mellyből szükségének enyhét meríti; de minthogy ezen esetek, a' rendkívül valókhöz tartoznak, azért is állandó számszába nem vétethetnek, az egyéb Termesztmények pedig, mellyekkel a' szomszéd Vármegyék, Baranyának segedelmet nyújthatnának, csekélyebbek és a' fő szükségek közé nem számláltathatnak; tagadhatatlan, hogy Baranyának fekvése, a' kereskedésnek tekintetében, különösen kedvező légyen.

A' földszínek északi része Hegyekkel elvagy borítva, déli, napnyugoti és keleti része pedig meneteles róna és magasabb és alacsonyabb domboktól által metszettek, kivévén a' Dunának és a' Drávanak tájékát, melly egyáltalán lapány és mocsáros. A' Hegyek között legnevezetesebbek e' következők a) a' Mecsek, melly napnyugotról, kelet felé kinyúlván, aggott Erdőkkel árnyékolt derekát egész Tolna Vármegyéig kiterjeszti, b) a' Harsányi Hegy melly a' Vármegyének szinte közepetén felemelkedvén, nyugotról keletre kiterjed 's elvesztvén ágazataiban eredeti nevét, Gyüdi, Siklósi, Villányi, Kövesdi, Palkonyai és Trinitási Hegynek is neveztetik. c) a' Batinai vagy is Báni Hegyek, magasabb dombok inkább, a' Vármegyének azon kelet-déli részét, melly a' Duna által mosattatik, övedzik. Mind ezen Hegyek, valamint a' számos dombok, mellyek Baranyának földszínét olly kellemes változásokkal ékesítik, jó bortermő szőlőkkel vagy szép magas Erdőkkel borítatnak. A' földje Baranyának, melly nagyobb részint fekete agyagból áll, jó és termékeny, a' Mecseki tájékat kivé-

vén, a' hol az soványabb és a' víz mosásoknak ki vagon téve.

A' Dunán és a' Dráván kívül, több apróbb patakjai vagnak, a' mellyek leszakadván a' Mecseki Hegyekről, vagy pedig szomszéd Somogy Vármegyéből bétódulván, rendetlen folyásban által futják az egész Vármegyét és részszerént a' Dunával, részszerént pedig a' Drávával öszve egyvelednek. Az elsőbkek között legnevezetesebb a' Karasicza, a' Tetye és a' Hetényi víz, a' mellyek már is rendes árkokra vonattattak; az utólsóbbak között — az Okor, Almás, Gyöngyös, és a' Fekete víz; ezek rendetlen kanyarulatokban hömpölyögvén, gyakorta kiáradnak, és Baranyának nagy részét egy hasztalan mótárrá változtatják.

A' Tavak között említésre méltók azok, a' mellyek a' Bellyei-Dárdai és Siklósi Uradalomban fekszenek, és a' közönséges halaknak többféle nemeivel bővelkednek.

Baranya Vármegye több Pósta és kereskedésbéli útaktól által metszettek. Az első és legfőbb az, melly Bécsből, Sopronyon, és Kanisán keresztül Pécsre, 's innét Siklóson által vévén igazítását, Eszékre vezet; a' második által futván Pécsről, Mohács és Szekcső Mezővárosokat, Budára veszi igazítását; a' harmadik, melly szinte Pósta-út, Budáról Szekcsőn, Mohácson és Baranya-váron keresztül, Eszékre leszolgál; a' negyedik szinte Pécsről indul ki, és el válván nem sokára a' Budai Pósta-úttól, a' Mecseki Hegyet által vágja, és a' szomszéd Tolna és Somogy Vármegyét ezen Megyével öszve köti; az ötödik végtére Pécsről, Pécsváradon, és Nádasdon keresztül szinte Tolna Vármegyébe és onnan Pestre veszi folyamátját. Mind ezen utak, mellyek öszvesen

mintegy 30 mértföldeket tesznek, kövekkel kivannak rakva, és a' Hülföldnek legjelesebb Ország-útjaival, minden tekintetben, méltán veteledhetnek. A' kereskedésbéli utak közé tartozik még az, a' melly Pécsről, Német-Bolyon és Batinán keresztül, Bács Vármegyébe és a' melly ugyan Pécsről, Siklóson és Pálin keresztül, és Sellyén által alsó és felső Sclavoniába vezet; ezek mindazonáltal mind eddig kövekkel ki nem terítethettek.

VI.

A' Lakosoknak Életmódjok, Mivelt-ségi és Character-vonatjok.

Több különös Nemzetekhez tartozván Baryának Lakossai, csudálni nem lehet, hogy által vivén minden felekezet magára nemzetiségének eredeti tulajdonát, azok egyveledésekben is, mind Életmódjokban, mind pedig mivelt-ségi és Character vonatjokban egymástól annyira különböznek. A' Magyar, egyenes és bátor-szívű; 's e' mellett engedelmes; Hajlékának belsőjében és nemzeti öltözetjében a' tisztaságot kedveli; indulatjaiban nagyobb részint mértékletes; fő hajlandósága, a' földmívelés és a' Marha-tenyésztés, kémélvén azonban testi tehetségét és Hazájában otthon érezvén magát, ezen természetes hajlandóságát nem szorgalmának emelésével, hanem, könnyebb úton, gazdaságának kitágításával kívánja teljesíteni. — A' Német lakosok, vissza tartók, de gyorsan teljesítik tartozásaikat; Hajlékjoknak belsőjében rendet lehet találni inkább, mint sem tisztaságot; nemzeti öltözetjüknél híven megmaradtak. Földjeiket gyorsan és jól mívelik, különösen pedig a' Bor termesztésre

hajlandók 's azért is béköltözésökkel, csak azon határokat szállották meg, a' mellyek szőlő-hegyekkel vagy el voltak már látva, a'vagy pedig, ezen végre alkalmasoknak látszattak. — Nagyon különböznek ezektől a' Ráczok és a' Horvátok, a' kik megvetvén mind eddig minden polgári kimíveltséget, durvaságokban megmaradtak. Földjeiket nagyobb részint roszzúl mívelik, sőt több helyeken miveletlenül is hadják, 's ez az oka, hogy esztendőnként élelmékben szükségét szenvednek, a' mostohább esztendőkben pedig az éhségnek kivannak téve. Fő hajlandóságok, a' Sörtvés, a' Juh és a' Szarvas-marha tenyésztés. A' Zsidók végtére és a' Czigányok jitten sem távoznak el nemzetiségeknek eredeti tulajdonaitól, 's azoknak a' kereskedés, ezeknek a' Csere és Ló-lopás képezi Munkásság-köröket.

VII.

Az Oktatást, az Egészséget, a' köz Bátorságot tárgyazó és egyéb köz Intézetek.

A' Pécsi Gymnásiumon kívül, vannak három gramaticális Oskolák Mohácson, a' mellyek egy bizonyos, a' Mezővárosi község által alkatott Töke-pénznek használásáért a' Sz. Ferencz Szerzetének tagjai által taníttatnak. A' Mező-városokban és falukban a' Tanítók avatják bé az Iffjúságot az olvasásnak, írásnak és a' Hitnek legelső ösméretségeibe, igen különböző foganattal, valaminthogy azoknak tehetségök, silány fizetésekhez képest különböző.

A' köz-nép egészség állapotjának föntartása a' Vármegyének két Bel-orvosaira vagyon bízva, a' kik is, hat járásbéli Seb-orvosoknak se-

gedelmökkel, a' Természetnek enyészto hatalmat feltartoztatni törekednek.

Az orvosi Szerek öt Patikákban készittetnek, ezek közül 3 Péceset vagyon, 1 Mohácson, 1 pedig Siklóson.

A' köz bátorságnak föntartására és a' Raboknak megörzésére 10 Katonákat és 67 Hajdúkat tart a' Vármegyé.

A' köz Intézetekhez tartoznak végtére, a' két, úgymint a' Pécsi és a' Mohácsi Kir. Sótisztsegek; — 11 Posta-hivatalok: — a' Siklósi Selyem-tenyészto Ház; — 3 Lotteria szedök. — és 4 privilegált Révek.

VIII.

Egyházi és Világi fő 's Al-Nemesség.
Földes Uradalma és nemesi Birtokok.

Valamint: hogy hajdan és még a' Töröknek más fél századot meghaladó Uradalma előtt is, nagy volt a' birtokos Nemességnek száma ezen Vármegyében, szinte olly csekély ez mostan, rangjára és eredetére nézve azonban annál fényesebb és nevezetesebb.

Az Egyházi Fő nemesség közé tartozik, a' Méltós. Pécsi Püspök és a' Fő tiszt. Ráptalan.

A' Világi birtokos Fő neméseknek nevei pedig betű sor szerént így következnek:

Méltós. Német-Újváji Gróf Batthyán Antal.

Gróf Batthyán Kereszt. János.

Fő Mélt. Galantai Herczeg Eszterházy Miklós.

Mélt. Galant. G. Eszterh. Kazim. János.

Cs. Kir. Fő Herczeg Károly.

Ezekhez járúlnak, mint, Egyházi birtokos Nemes testek:

A' Fő tiszt. Pécsi Cathedrális Templom.

A' Tiszt. Pécsi Papi Nevendék-ház.

. Mint Világi birtokos Nemes-testek:

A' Kir. Pesti Universitás, és

A' Kir. Religionarius fundus.

A' Világi birtokos al' Nemes Familiák pedig szinte betű sor szerént e' következendők.

Ts. Bana Familiának örökössei,

„Besán Familia,

„N. Atádi Czinderi dtto.

„Ibafai és

„Megyefai Jeszenszki dtto

„Hajdaesi Rajdaesi dtto

„Mindszenti Kapuvári dtto.

„Kardos dtto.

„Lengyel Familiának örökössei.

„Székhelyi Majláth dtto.

„Melczér dtto.

„Görcsönyi és Orahoviczai Mihálovits,

„Nunkovics dtto.

„Perczel dtto.

„Mindszentsfalvai Petrovszky dtto.

„Répás Familia,

„Zomberegi Sauska dtto.

„Sbisko dtto.

„Gödri és Almási Siskovics dtto.

A' Szabad Sz. Királyi köz Nemes birtokosok.

„Ts. Janyi dtto.

A' most előszámlált Nemes Familiáknak birtokjok között 15 Uradalmak számláltatnak, a'

mellyek közül 11 vér hatalommal bir és ezen törvénységét gyakorolja.

IX.

A' Vármegyei Tiszti-Kar.

A' Vármegyének ez idej Fő Ispánja, Ő Excellentiája Végh István Úr, Sz. István Kir. Rendjének Commendátorja, Ő Cs. Kir. Főlségének valóságos belső Status és a' Fő Méltos. Magyar Kir. Helytartó Tanácsnak Tanácsossa és a' tartománybéli Bisztosságnak Fő igazgatója, a' kinek böles kormányja alatt, a' Vármegyének két Al-Ispánnyból, egy Fő és két Al-jegyzőből, hat Fő és ugyan annyi al-járásbéli Szolga-birákból, tizenkét Esküttekből, egy Fő és egy Al-tiszti Ügyészből, egy Fő és egy Al-adószedőből, egy Számvévőből, a' Levelestárnak két gondviselőjéből és négy Bisztosból főnálló Tiszti-karja, dicső szorgalommal és gyökeres béléátással munkálkodván a' köz-tárgyaknak czélképes el intézésében és az igazságnak törvényes kiszolgáltatásában, teljes mértékben megfelel azon nagy bizodalomnak, a' mellyet a' Karok és Rendek választásakor benne helyheztetett.

Strázsay János.

Közönséges Jegyzések az állatok' s Plánták' eredeteiről; s különösen Vizsgálódások, a' legalsóbb rendű Plánták eredetöknek okai körül.

Minden a' mi él, Magból ered. Omne vivum ex ovo. A' Physiologusok ezen Magot Eredet-szeszének nevezik.

A' Mag kétféle :

Vagy 1) Tojás.

Vagy 2) Bimbó.

1. Tojás által szaporodnak a' nemesebb rendű Állatok, és a' nemesebb Növények, mellyeknek kitetsző Nemző részeik vagynak: mert mi egyéb a' Plánta' magva tojásnál?

Bimbó által szaporodnak az alsóbb rendű Állatok, mellyeknek természeté a' növények' természetével atyafias, és általában minden Plánták, akár legyének Nemző részeik, akár nem.

A' Tojást, a' legnemesebb rendű állatoknál az anyák, már méhökben kiköltik, és azért eleven fiat hoznak a' világra: példák erre minden szopós állatok külömbség nélkül, és néhány Rigyók' és Halak' nemei. — Az alsóbb rendű állatok tojásaikat kint költik ki: mint a' Madarak, vagy a' természet melegére bízzák kiköltetését: mint a' Tsúszó mászó állatok, a' Halak, a' Bogarak, s a' t.

A' legalsóbb rendű állatoknak testeik, vagy bizonyos ízekre vagynak el osztva, vagy pedig

szemörtsőkeket szaporítanak külső színök felett, mellyek ha rólok vagy természetesen leválnak, vagy akármilyen esetben leválasztatnak, mind ugyan annyi állatokká lesznek: példák erre többnyire minden kukaczkok, és minden Plánta-állatok kivétel nélkül. Ez okozza, hogy ezen állatok, akármely parányi darabokra összevagdaltathatnak, és még is el nem vesznek, csak Elementumokból ne vegyék ki, mert szároznak, és szároz levegőben nem élhetnek.

Ezen állatok ismét két részre oszlanak: t. i. 1) olyanokra, mellyek szabad testel bírnak, és 2) olyanokra, mellyek gyökeresek.

Az első rendbeliek között vagynak sok olyan állatok, mellyeknek Nemző részeik vagynak: de a' mellyek mindenkor két neműek, és csak részszerént tojás, részszerént bimbók által szaporodnak, példák erre sok kukaczkok, és sok szabad testű Plánta állatok' nemei.

A' második rendbeliek, t. i. a' Gyökeresek csak bimbók által szaporodnak, mert ezeknek nemző részeik nincsenek. Ezen állatoknál meggy által az Állatok' országa a' Plánták' országába: mert ők nem csak szaporodások' módjára hasonlítanak a' Plántákhoz, hanem alkotó részeiknek mivoltára nézve is. Ők örökké egy helyhez vagynak ragadva. Szabad mozgása testök' csak azon részinek van, mellyel a' vizektől hozzájuk hordott élelmeket felfogják.

Vagynak sokan a' legalsóbb rendű állatok között, mellyek más állatoknak testeikben lakoznak; sokan, mellyek Plántákban, 's rothadó testekben.

Nincsen semmi állat, semmi test, semmi Plánta, melly ne táplálna más 's más állatokat, 's Plántákat, és úgy minden állatot, testet, 's

plántát, méltán lehet, más állatok, 's plánták, nemző, 's lakó helyének nevezni.

A' származásnak illy külömbféle, és tökéletlen módjait látván a' Természet' Vissgálók, méltán kétségbe kezdtek hozni a' Régiéknek állítását: *Omne vivum ex ovo*, és önként reá vetemedtek azon gondolatra, hogy ezek közül sokan talán magoktól is eredhetnének. Véleményöket erősíteni látszatott az, hogy a' rothadó testekben új élő állatok az úgy nevezetett Töltelések, Infusoriák teremnek, mellyekben még is az előtt állatok nem voltak. — Ez ugyan, mint pusztatapasztalás, nem szolgáltatott volna megdönthetetlen bizonyosságot az állatoknak önként való származásokra, tudván azt, hogy sok apró bogaraknak olly párányiak tojásaik, hogy azokat pusztá szemmel meglátni éppen lehetetlen, mellyekből, ha azok a' rothadó testekbe keverednek, könnyen élő állatok származhatnak: de a' Természet vizsgálók' szoros próbatételeik már ezen dolognak valóságát hëbizonyították. Megfőzték, égették, 's pörkölték t. i. az állati és plánta testeket heves tűznél, és a' midön már, ha tsak ugyan azokban valamelly tojás tartózkodott, el vesznie kellett, betöltötték ollyan edényekbe, mellyeket jól belehetett zárni, hogy semmi tojások 's magok akármilyen eset által is azokba nem keveredhettek: és tsudálkozással látták, hogy ezen rothadó testekben is élő állatok teremnek.

Ezen tapasztalás által véleményök leginkább azon állatokat érdekelte, mellyek más állatokban lakoznak: t. i. a' Gelesztákat, mivel ezeknek a' Töltelék-állatokkal legnagyobb hasonlatosságok van. De ha tsak más próbák is ezeknek valóságos önmagoktól való

származásokat meg nem bizonyítanak, a' Töltelek-állatokkal tett próbák erre elégségesek nem volnának. Mivel pedig már most az ő önmagoktól tsupán az el idegenedett organikus testek' nedvességei által való származások eléggé és leghíresebb Természet vizsgálók tapasztalásai által bé van bizonyítva, szükségtelennek látom az *Omne vivum ex Ovo* nak megczáfoló bizonyosságait itten újra felhozni. Ugy támadnak a' Gombák el idegenedett szesze által apró férgetskék, mellyek kalapjuk alatt húsos részeikben fészkelnek, és nedvességeiket megemésztik. Ugy több folyó szerekben, mint az Etzetben 's a' t.

E' szerént az *omne vivum ex ovo* az állatok országában meg nem állhatván, a' Plánták országában annál inkább sem fog megállani, jóllehet ezen dolog iránt a' Növények körül a' Természet vizsgálók annyi észrevételeket nem tettek.

De ha éppen semmi észrevételek, még ekkédig nem tétettek volna is, a' naponként szemünk előtt, minden gyökerek, magvak, 's bimbók nélkül kifejtkező *Mohok*, *Moszatok*, *Zutmók* 's *Gombák* elégségesse meggyőzhetnének ezen legalsóbb rendű plántáknak, önmagoktól, tsupán az el idegenedett nedvességek által való származásokról.

Meggyőzhetnének továbbá mind azon okok, mellyek a' *Geleszták*, és *Töltelék állatok* skák' önmagok származásáról meggyőztek. Látjuk t. i. hogy bizonyos Növényeken testeken, vagy földön, mindenkor ugyan azon nemű, és nem más *Mohok*, *Moszatok*, vagy *Gombák* teremnek, valamint az organizált testeknek külömbféle részében, vagy bizonyos Növényekben, 's más rothadó testekben, vál-

tozatlanúl, mindenkor ugyan azon nemű állatotskák. P. o. azon alkotású, színű, 's formájú Gombák mellyek a' Divó-fákon teremnek, nem teremnek a' Fűzfákon, azon Gombák mellyek a' Fűzfákon teremnek, viszont nem teremnek a' Divó-fán, és úgy minden fának vagy földnek is, vagynak különös Mohai, Moszatjai, vagy Gombái mellyek tulajdonai, és más Növényeyeken, testeken, vagy földön meg nem teremnek; már pedig ha magvak, vagy bimbók által szaporodnának éppen nem hihető, hogy a' szél, vagy a' bogarak, mellyek a' tökéletesebb Plánták megterhesítésének olly hatalmas eszközi ollykor ez vagy amaz Mohnak, Moszatnak, vagy Gombának magvát más növényyre, testre, vagy földre, mint a' hol szokott teremni által ne hordának, vagy a' sokszor egymásmellett álló, vagy egymáson fekvő külömbféle fák 's növényeyek, az ő rajtok teremni szokott Mohokról, Moszatokról 's Gombákról, a' melletté lévő fákra 's növényeyekre a' bimbók által ne esnének, vagy hordatnának 's ez által, a' Mohok, Moszatok, vagy Gombák eredetők ne eszközöletnék.

Továbbá tapasztaljuk, hogy bizonyos testeken, mint az el vetett Szarvakon, Hörmökön, 's a' t. bizonyos nemű Gombák teremnek, és pedig állandóul mindég ugyan azon neműek, úgy, hogy azon alkotású Gombák, mellyek a' Szarvakon teremnek, a' Hörmökön nem teremnek, és úgy viszont; már pedig ha ezen Gombák magvak, vagy bimbók által szaporodnának, éppen nem hihető, hogy ollykor más növényeyek vagy rothadó testek Gombáinak magvai, vagy bimbai reájok ne hordatnának, és így más 's más nemű Gombák rajtok ne teremnének, ezt pedig nem tapasztaljuk: tehát megvalósodik,

hogy az el idegenedett nedvességek forradása, és kevergése által önmagoktól származnak.

De bizonyosabbá tesz erről az, hogy az illyes, Szarvak, vagy Kőrnök sokszor olyan helyen fekszenek, a' hol éppen semmi élet (vegetatio) nem tapasztaltatik, és úgy lehetetlen, hogy hozzájuk valamelly Gombának magva keveredhetnék: már pedig ha jóllehet, sem magva, sem himbója semminémű Gombának hozzájuk nem keveredik, ök még is erednek, világos, hogy eredetök kezdő oka az el idegenedett nedvességekben van: tehát bizonyos, hogy mind e'féle Gombák önmagoktól, tsupán az el idegenedett nedvességek által származnak.

De mind ezeknek megbizonyítására, következendők is nyújtanak megczáfolhatatlan bizonyságokat:

Látunk t. i. a' fákon, legkivált a' megvéndedett Tölgyfákon Gyöngyöket teremni (azon Gyöngyöket értem, mellyekből az enyvet szokták főzni). Látunk a' Tser, Tölgy, Bük's a' t. fákon, a' Bogaraknak szúrások után Gubákat's Gubitsokat eredni. Ezen Gyöngyöket, Gubákat és Gubitsokat pedig, nem csak erdőkben, vagy Ligetekben álló fákon láthatni, a' hol a' szomszéd fákról magvaik oda hordathattak, hanem (legkivált a' Gyöngyöket) akármelly veszni térő magányossan álló vén fákon, a' hol a' magvaknak oda hordathatása éppen lehetetlen: már pedig, ha a' magvaknak oda hordatása lehetetlen, világos, hogy azoknak az el idegenedett nedvességek által önmagoktól kellett származniok, tehát bizonyos, hogy az e'féle növények tsupán az el idegenedett nedvességek által önmagoktól származnak.

Továbbá ha valaki a Gyöngyök kivirágzásának helyét megvizsgálja, látja, hogy azok nem a kéregből nőnek ki, a hol a mag talán meggyökeresedhetett volna, hanem magából a fából, a hol a megromlott, vagy elgyengült nedvességeknek elidegenedése történt: már pedig, ha olyan helyen veszik eredetüket, hová a mag, ha vagy szél, vagy bogár által oda hordatott volna is, éppen nem hathatott, továbbá, mivel azokat tsupán vén, és veszni tévő fáknak tapasztaljuk, mellyekben az elgyengült, és elromlott nedvességek bőven találhatunk, a mint azt a fáknak vénsége, 's lassú elszáradása bizonyítja, bizonyos az, hogy azok tsupán az elidegenedett nedvességek által önmagoktól származtak, tehát az illyes növények tsupán a nedvességek elidegenedése által önmagoktól származnak.

Végre azt is észre vesszük, hogy mindenmű Fákon, mellyek rothadni indulnak, elegendő melegség, 's nedvesség mellett; a földszinén, vagy a földszíne alatt, hol rothadó, 's önkényesen eloszló növények 's testek találhatunk, 's hogy az épületekben kiváltképpen a gözös helyeken, hol fa mésszel közösülésben van Zákány (Byssus) kezd támadni, mellyből azután Rontó Merulius (Merulius destruens) leszen, 's ha tökéletesebben kifejermáltatik, Tarka Zápfgomba (Sistotrema versicolor. Pers.) és ebből végre Tinórú (Boletus Lin.): Már pedig a Zákány, mint eredeti növények azon Plántáknak ottan mag által nem eredhetett, nem lévén ottan semmi élet, hogy a magvak elszaporodhattak volna: tehát bizonyos, hogy az illyes növények tsupán az elidegenedett nedvességek által, önmagoktól származnak.

Mind ezen előbb mondottakat példákkal 's tapasztalásokkal is meglehet bizonyítani. Mert néhány természet Tudósok (Persoon, Trattinnik, Köler, Ackerman, Haberle) ezen Növények eredetöknek okai körül vizsgálólván azt tapasztálták, hogy az ollyas házakban, mellyeknek szobáik nedvesek, gőzösek, az eszterjéken, a' padlaton, az ágyak, 's almáriumok mellett Zákány támadott (Byssus), melly a' fán, és a' fában el terjedett, és annak nedvességét kiszívta, 's porhanyóvá tette. Midőn e' miatt a' gerendák vagy padlatok felszaggattattak, tehát a' meszes föld között, melly alattok volt, erős hamvas, vagy fehéres, gyökérforma, ro's szalma vastagságú repkények találtak, mellyeknek sok mellékes ágaik voltak, mellyek alkatásokra nézve sok finom, egyformán lefolyó, egymással szorossan öszvenőtt zákány szálakból állottak. Ezen repkény forma Gomba gyökerek hosszabb darabokban ugyan hajoltak: de rövidebb darabokban el törtek. A' repkényeknek, széleiken, kétfelül, zákányból öszve állott bőrforma szárnyaik voltak.

A' midőn ezen Zákány növény, a' gerendák közül kibúvott, és a' fán el terjedett, először fehér finom bőrötskéket képzett, azután pedig vastagabb bőrforma Zákány fekvéseket, mellyek tele voltak nedvességgel. (Ezen állapotokban Persoon' *Racadium Alutájához*; előbbi repkény forma állapotjokban pedig Persoon' *Himantia Domesticájához* hasonlitanak). A' melly deszkák 's almáriumok között ezen Zákány növények soká sértetlen maradtak, külső színek eleinte csak némelly helyeken, végre mindenhol középpontjokon, kénkö sárga színt vett magára, melly azután Czitrom sárgává változott; lassanként egymásba nőtt erek búvtak ki,

mellyek mind' inkább megnagyobbodtak, és ránczosodtak. A' növényeknek felső czitrom sárgaságu fekvésök az ő ereikkel és ránczaikkal egészen különböztek az alsóbb Zákány fekvésektől, mert az erős szagú, belől hamvas színnű, kotsonyás szerből állott, és ezen állapotjában az előbbeni Zákány mint valóságos Merulius *) jelent meg. Az alatta lévő fehér Zákány fekvés még tele volt nedvességgel, és úgy világosan meglátszatott, hogy az még Meruliussá által nem változott.

Ezen Meruliusok későbbben ha megüdültek, és ránczaikat, 's ereiket jobban kiterjesztették, melly által gödreik jobban megtellettek Z a p f o g g o m b á b a (Sistotrema, Löcherzahn Schwam) változtak; végre pedig egészen túske forma kinövéseket nyertek, melly által T ü s k e g o m b a (Hydnis, Stachelschwam) formáját vették magokra.

Ezen nevezetes észrevételek és tapasztalások azt bizonyítják meg, hogy a' Linnétől, Wildenowtól, Persoontól és másoktól Merulius, Sistotrema, Hydnis 's Boletus név alatt különbféle rendekben és osztályokban leírt Gombák nem egyebek a' Zákánynak által változásinál, és hogy e' szerént mind ezen Gombákat ugyan azon egy név alatt kellene leírni: t. i. azon Gombának neve alatt, melly legtökéletesebb állapotjában tűnik elő, és többé által változásokat nem szenved.

*) Nagyon sajnálom, hogy itten néhány Gombákat magyarul még nem nevezhetek, mivel azok Linné Systemájában ismeretesek nem lévén, Dioszegitől nem fordítottak, a' mellyeket még is megneveztem, tsak Görög, Deák, vagy Német értelmök szerént teszem addig is ki, míg valaki jó magyar Botanikát készítvén, azoknak illendő neveket fog adni.

De nem lévén itten czéлом Systematika elrendeltetésök jó vagy rosz voltának megvizsgálása *), hanem inkább az omne vivum ex ovonak, és a' Botanikusok véleményeinek, kik a' Mohok, Moszatok, és Gombák' Nemző részeiket, mellyek által szaporodnak, nagy ügyvel bajjal keresik, megczáfólása, vissza térek ismét vizsgálódásaimhoz.

A' fellyebb megirt Meruliusok, Zápfog, és Tüskegombák tehát mind Zákányokból eredvén, szükség a' Zákány eredetének mivoltát megvizsgálni, hogy helyes itéletet hozni lehessen, ha valljon magvak által e', vagy önmagoktól erednek?

A' Zákány növevények, mellyek annyi külömbféle formákban jelennek meg, és annykü-
lömbféle gombákban által változnak, advas, vagy rothadó fákon, vagy fákban veszik első eredetöket, mellyeknek részeik egymástól elválnak, el oszolnak, ha a' hely, a' hol vagnak, elegendő nedvességgel, melegséggel, és poshadó levegővel bir, részént a' mint már feljebb is mondatott olyan földszínén, vagy föld színe alatt, a' mellyen sok növevénybeli testek el oszolnak, rothadnak, avúlnak; vagy pedig olyan gözös, kevés szabad levegővel bíró épületekben, mellyekben a' fa, a' mésszel egyveledik. A' Timsó, Vitriol, Hénsavany, és egyszóval minden ércz savany eredetöknek gá-

*) Hogy többféle Gombák is, mellyek ugyan egy eredetűek, és egy neműek több Classisokba tétettek, Trattinnik' Austriai Gombáinak leírásából nyilván kitetszik; mert az ő észreveltei szerint a' Tarka Tinorüis (Boletus versicolor) tsak által változása a' Tüskegombának, és a' Labyrinthus Gombának. (Daedalea) Így Persoonnak Rizo-
morphjai, Dimatiái, Mesentericai, Erincái, Racodiái, Himantiai, nem egyebek, mint a' Tinorü gombának korábbi változásai.

tot vet, és őket megsemmisíti. Gátot vet eredetöknek továbbá, minden Savanyaknak savany szeszök; a' szabad levegő; a' szélnek vonása. Hogy a' Mész eredetöket elősegíti, megbizonyítja az, hogy Zákányokat a' mészgödrökben 15—20 lábra a' föld alatt is láthatni: de hogy nem csak a' mész vagy meszes föld okozza eredetöket, eléggé megbizonyítja az, hogy minden rothadó és avasodó fák körül, hol szabad levegő nintsen, gőzök és nedvességek pedig igen bőven találhatók, a' Zákányoknak hősege van; a' bányákban sokszor tsupán a' víznek víz szeszétől erednek. Egyébiránt tudjuk, hogy a' levegőben elég a' Salitromszesz, melly ha semmi mészszesz jelen nints is, a' gőzös, és szabad levegőtől megfosztott helyeken a' Zákány eredetét hathatóssan eszközli. Ha tehát bizonyos, hogy gőzös helyeken, bányákban, vagy a' hol sok rothadó növények vannak, az elidegenedő nedvességek, vagy a' mész Salitrom' 's vízszesz által erednek, kétség nem lehet többé, hogy mind azon feljebb leírt Gombák nem magvak, vagy bimbók által szaporodnak, hanem a' Zákányok által, a' mint azt az említett nevezetes tapasztalások megbizonyítják, tehát az illyes növények önmagoktól tsupán az elidegenedő nedvességek, 's szeszek által erednek.

De ezt még inkább megbizonyítja, azon mód, mellyel a' kertészek ezen gombákat nevelik. Ok t. i. a' Pinczékben, vagy melegházakban 3—4 láb mélységű, és 4—6 láb szélességű ládákat megraknak jól el rothadott nem igen heves lóganéval, és váltva szalmát raknak közébe. Ezen rakás fölé ok azután igen finom kerti földet tesznek 3—4 hüvelk magasságra, a' mellybe ok Zákányal által futott Gomb,

baföldet ültetnek. A' földet azután sokszor befetskendezik, hogy nedves maradjon, 's hogy a' Gőzek, 's poshasztó nedvességek közötté megtartassanak, felül deszkákkal, -vagy gyékényekkel befödik. Illyen módon a' Zákányokból nem sokára a' legszebb Gombák nőnek ki, melyek még igen gyenge korokban letördeltetnek, 's el adattatnak. A' Zákány gyökerekből majd ismét más Gombák nőnek, és ez mind addig, míg az időszakos és a' hely nekik kedvez. A' Gombáknak ezen nevelése módja világossan bizonyítja, hogy azok tsupán a' Zákányokból erednek, korábban letördeltetvén a' Gombák, mintsem hogy magvaikat, vagy bimbóikat el szórhatnák: a' Zákány pedig, a' mint feljebb már megmutattatott, önmagától, tsupán a' nedvességek ereje által származik: tehát ez efféle növények tsupán az el idegenedő nedvességek által önmagoktól származnak.

Által megyek már az azon Gombák iránt tett vizsgálódásokra, melyek szabadon a' fákon teremnek, a' melyekből kitetszik, hogy ezen Gombák tsupán az öszvefolyó el idegenedett nedvességekből erednek, és a' melyekből továbbá az is kitetszik, hogy ezen növények, ha bár az életben mint valóságos Plánták jelennek is meg, melyeknek a' szaporodásra alkalmas nemző részeik és bimbóik vagynak, olly formán erednek, mint a' nem organizált testek, a' kövek tudniillik, krystallizatio által, csak hogy a' növényeknél a' krystallizatio belülről, a' kövekben pedig kívülről történik.

A' kinek ez paradoxonnak látszik, az fejtse meg először magának ezen kérdést: Mi a' krystallizatio? És feleljen reá így: A' krystallizatio a' Chemiai processusok által folyó szerré változtatott testeknek, keményé való változta-

tása, a' megkeményedett tseppeknek egymásra való rakása által. Ha a' krystallizáció törvényeit így megfejtette magának, nem fog többé kétsége lenni, hogy ezen növények is eleinte valóságos belső krystallizáció által erednek, az el idegenedett folyó nedvességek chemiai processusok által keményekké változván, 's kiterjedéseket nagyobbítván: de mihelyest növénybeli életet kapnak, azon törvények megszűnnek, és az életerő munkálkodása által nagyobbodnak.

Ackermann a' vörös Pöfetegnek (*Lycoperdon epidendrum* Linn. *Lycogala miniata* Michaeli) eredete körül vizsgálódván, azt tapasztalta, hogy a' fák, fás-szálkácskáik között valamely nedvességet izzadnak ki, mellyek észrevehetetlenül a' feljebb nevezett Gombává változtak, és egészen annak alkatását magokra vették: ha az ember ilyen tseppet több részekre metszett, ugyan annyi Gombák lettek belőle, a' hány részekre oszlatta.

Köhler Professor is vizsgálódván ezen Gombák származása körül hasonlót tapasztalt, 's az ő észrevételei szerint ezen nedvességet leginkább a' fának zagyvás része (*Liber, der Bast*) izzadja ki, és azt minden időben, a' telet kivévén.

Mindazáltal, ha a' feljebb megírt vizsgálódások szerint ezen Gombák a' fának zagyvás részéből veszik is első eredetöket, tapasztaljuk még is, hogy a' régen heverő 's rothadó fának, mellyeknek már sem kérgök, sem zagyvás részök nints, minden egyéb részein is megteremnek, és hogy az ő eredetökre egyéb az el idegenedő nedvességeknél nem kívántatik.

Wildenow Professornak észrevételei szerint a' Poralmok (*Sphaeriae* L.) szinte így

erednek. Így ered a' Labyrinthus gomba (Daedalea Quercina), és más mind e'féle Gombák, mellyek beteges, el halt, vagy rothadó növényeken nőnek. Nehéz is volna megfejteni, hogy hogyan jöttek bimbaik a' kérgen keresztül a' fának zagyvás részébe, midőn gyakorta tapasztalhatni, hogy sokszor egészen sértetetlen fa-kérgek alatt fészkelnek. De eredetükre nézve ezekhez szinte hasonlóak a' Galóczák is (Agarici L.) mellyek fákon, fák' tövén, mohok köz'tt, rothadó leveleken, erdőben, és gyepen, többnyire bokrossan szoktak tenyészni. Mind ezen Gombáknak szaporodásokat a' külső nedvesség szerfelett előmozdítja, nevelvén t. i. a' rothasztás által el idegenedő Plánták 's növénybeli testeknek nedvességeit. Ezekután nem fogja már senki többé vélni, hogy az elvetett Szarvakon, vagy Kőrökön termő Gombák is máskép' mind önnön magoktól származának: lévén azokban is a' rothadásban való által menetel, és úgy az önként forradásban jövés által el idegenedő nedvességek.

De fordítsuk figyelmünket a' Mohokra (Musci) és Mészatokra (Algae) is. Ezen Növényeket, mi mindenhol felfogjuk találni, mert Hősziklákon, Falakon, Fákon, Mezőkön, Erdőkben, szározon, 's vízben egyformán tenyésznek: de nem mindenhol ugyan azok: mert a' melly neműek a' Kősziklákon *) és falakon te-

*) A' ki a' vegetatió' lehetséges voltát a' kövek felett magának meg nem fejthetné, az gondolja meg, hogy a' hosszú idő folyamat alatt, a' levegőtől naptól, és essőtől a' kövek felső színeik feloldoztatván földekké válnak, hogy a' szél is sok földi részecskéket hord rájok, melly által a' vegetatió lehetségessé válik. E' szerent már magának azt is megfogja fejthetni, hogy miért az újonnan törött köveken mindjárt mohok nem teremnek, mert azoknak színeiket még a' levegő esső 's nap fel nem oldozta, 's úgy a' vegetatióra alkalmatossá nem tette.

nyészni szoktak, azokat a' fákon, erdőkben, 's mezőkön nem fogjuk feltalálni, úgy szinte azokat, mellyek a' szározon, a' vízben nem. Mind ezekből az tetszik ki, hogy nekik tsak tulajdon helyek, 's tulajdon tájok kedvessek, külömbfélék t. i. a' külömbféle nemekhez képest, hol az éghajlatnak befolyása által az el idegenedő nevésségek által életre kapnak. Ezt az is látszatik megbizonyítani, hogy a' fiatal fákon, mellyekben az el idegenedő nevésségek tsak felette tsekélyek, mohok 's moszatok nem találatnak, ellenben az idősbbeken, hol az el idegenedő nedvességek már többek, vagy a' fiatalokon is, mellyek nem tisztítatnak, Mohok 's Moszatok bőven találatnak. Hogy pedig a' fiatal, 's legegészségesebb fákban is lehetnek elegendő nedvességek, arról eléggé meggyőztek azon Természet Visgálók', kik a' növények' belső alkatása mivóltát nekünk felfedezték. Hasonlítanak t. i. a' Növények' belső organumjai sokban az élő állatok' belső organumjaihoz: mert nekik is vagynak hosszúdadon lefolyó tsöveik, mellyekben a' nedvességek fel 's alá szállanak: de körül nem forganak; vagynak azon felül (a' fás Növényekben) keresztben fekvő tsövek is mellyekben a' növények külső színén lévő nedvességek, a' fáknak velejébe jutnak. Külsőkép, valamint belől is vagynak a' Növényeknek olyan ikrás húsaik (Glandulae) mellyek (valamint az állati testben) a' külömbféle nedvességeket magokba felveszik, és azt tsuda munkálkodásaik által a' Növények táplálására alkalmatossá teszik: de vagynak külső színöken olyan ikrás húsaik is, mellyek a' táplálásra nem alkalmatos nedvességeket (valamint az állati testekben) a' Növényekből kihordják. Ezen ikrás húsok, mind fiatal, mind

vén fákban meglévén, 's a' mi több, a' fiatalokban hathatósabban munkálódván, a' fiatal fáknek, szinte mint a' véneknek külső színeikre hordatnak el idegenedett nedvességek, melyekből a' külső levegőnek befolyása által Mohok, 's Moszatok teremnek.

Ez az oka, hogy miért azon fiatal fák, mellyeket gondossan nem tisztogatnak, törülnek, vakarnak, a' moh által el lepetvén, idő előtt el romlanak, el vénülnek, mert a' támadó mohok, 's moszatok' az ikrás húsoknak tsöveiket el fojtván, azokat a' további munkásságra alkalmatlanná teszik. Nem munkálhatván pedig az ikrás húsok, mind azon ártalmas a' Növények' táplálására nem alkalmas nedvességek, mellyek általok a' Növényekből kihordattak volna, belől meggyülnek, 's az organumokat el rontják. El rontván az organumokat a' fa többé, akármelley fiatal legyen is, a' Gyümöls hozásra, 's tenyésztetésre alkalmas nem léssen, míg végre hosszú betegeskedés után, egészen el nem vénülvén, meg hal.

Ha tehát valakinek fiatal fája, külömben jó helye lévén a' tenyésztetésre, idő előtt veszni kezd, ebben keresse okát, 's a' magoktól a' fából kihordott, 's a' táplálásra nem alkalmas nedvességek által támadott mohokat 's moszatokat szorgalmasan tisztogassa le, melly által az ikrás húsok' el fojtott tsöveik ismét megfognak tisztulni, 's új munkásságba jönni. Mindazáltal senki se vélje, hogy az el idegenedő nedvességek, tsupán a' növényeknek belső részeikből az ikrás húsok által kihordott nedvességekből származnak. Minden organikus test akár állati, akár növénybeli, ha halála után rothadásba megy, a' közönséges feloldozásnak törvényei alá vettetik. A' közön-

séges feloldozás által az el oszló részetskék újonnan munkálkodásban jöven szükségképpen forradást okoznak, melly által az el idegenedő nedvességek eredetöket veszik. Lehetnek azért mind élő, mind holt organikus testeken, el idegenedő nedvességek: az elsőkön az ikrás húsoknak munkálkodása; a' másodikon a' közönséges feloszlás törvényei által.

De, ha a' legalsóbb rendű Növényeknek önmagoktól, tsupán az el idegenedő nedvességek által való származását békibizonyítjuk, nem kívánjuk azt vitatni, hogy azok Nemző részek által is ne erednének, hanem inkább megkívánjuk bizonyítani, hogy azok magvak 's bimbók által is erednek:

Professor Haberle a' leveles Gombákon azt tapasztalta, hogy a' midőn elegendő nagyságra nőttenek, 's a' maghozásra alkalmasak lettenek, kalapjaik alatt lévő leveleik (Plättchen) mind inkább megnöttek 's megdagattanak; annyira, hogy már végre leveik egymáshoz ragadtanak. Dagadások közben a' Levelek valamelly nedvességet izzadtak ki, melly által egymáshoz ragadtak. Későbbben ezen híg nedvesség sűrűbbé és vastagabbá vált, 's lassan lassan organikus testbe által ment, Zákány forma igen finom, fehér szálatskákat képezvén. A' híg nedvességekből eredett új organikus testetskék, mind felső, mind alsó színökön, mind karimájokon, mind a' Gombák levelei közt lévő is üregekben meglátszottak. A' karimákon lévő szálkás zákány gombolyag eleinte sárgás, azután barnás színt vett magára, és ekkor a' volt leveleknek oldalas sarkaik egészen el tűntek.

Későbbben ezen szálkás Zákány gombolyagokban, számlálhatatlan kis pontotskák látszatnak, mellyek hasonlóképpen eleinte fehéresek,

nek, azután sárgássak lettek, 's mindég jobban megdagadtak, 's szembetünökké lettek, végre kis gombotskákká váltak, mellyek mindazáltal ritkán nőttek akkorára, mint a' mákszemek; ezen kifejtődésekkor veres-barnás színt vettek magokra. A' Gombák ekkor, minden tej nedvességiket el veszítették, 's azon nedvesség, melly még bennök megvolt, a' színetlen vízhez hasonlónak lenni látszatott. Ha ezen Gombák kétfelé metszettek keresztben, tehát a' Nemző részeket el borító bőrötskék alatt kis hólyagotskák látszattak (Bimbók Brutbehälter, Hauben Perithecia), mellyekben hamvas kotszonyás szer taláztatott. Ezen hólyagotskák a' gomba-leveleknek szinte karimájokig el terjedtek, és egészen olly formák voltak mint a' Poralmák (Sphaeriae), mellyek a' fáknak kérgei alatt fészkelnek. Tsak ugyan Persoon, és Bernhardi őket a' Poralmakkal egy neműeknek lenni nyilatkoztatták ki. Midőn már ezen új testetskék, ezen Poralmák barnulni kezdettek, az ő nyílásokon függőleg álló finom serte szálatskákat lehetett észre venni. Későbbben nyílásaikból fehér kotszonyás forma szálatskákat (szálkás nedvesség, Brühe, Jusculum Bernhardi) izzadtak ki, mellyek az ő bimbaik, 's a' szaporításokra alkalmas részetskék voltak.

Támadhatnak tehát magvak 's bimbók által is ezen növények, legkiváltképpen a' Mohok, mellyek közül a' leveles Mohoknak (Musci frondosi) igen szembetünő, mind Him, mind Nő nemző részeik vagynak; támadhatnak továbbá gyökerek által, t. i. ha az állatok, vagy Növények országából való testeket a' Zákány által futja: de ha támadhatnak is, nem eredhetnek: mert minden a' mi támad, valamiből kell erednie, a' mi pedig ered, az semmiből

másból, mint az élet első okából, a' Matériából ered. Mivel pedig a' Mohoknak, Moszatoknak 's Gombáknak első életokok az elidegenedő nedvesség a' növényekben, és semmi mag, bimbó, vagy tojás: tehát ezen legalsóbb rendű Plántáknak eredetét tsupán önmagokból az elidegenedett nedvességek által lehet származtatni.

Láttuk már tehát, 's a' vizsgálódásoknak megdönthetetlen tapasztalásaival is megbizonyítottuk, hogy mind a' legalsóbb rendű Állatok, mind a' legalsóbb rendű Növények önmagoktól, tsupán az elidegenedő állati és növénybeli nevésségek által, részént a' külső levegőnek, részént a' belső organumoknak, részént az anorganizált testek szeszének munkálkodása miatt erednek, nem talál tehát helyet ezen allítás: *Omne vivum ex ovo.*

Töltényi Szaniszló.

4.

A' Mezei Gazdaságról.

A' Mezei Gazdaságnak már a' régi Rómaiak is, és Görögök minden mesterséges Tudományok közt az elsőséget adták. Böltsen által látták a' gyakori tapasztalásokból: hogy a' Nemzetek', és Országok' virágzó állapotjának egyedül ez a' Talpköve, a' Szép mesterségeknek, és kereskedéseknek szülő anyja, és tápláló dajkája. Ezéket, mondom által látván azon nemzetek, a' Mezei gazdaságban magok a' Fejedelmek is életek' gyönyörüségét keresni nem

általlották, és ezen Arany idő szakaszban lettek az említett Rómaiak is, és Görögök leg-hatalmasabbak. — De ha az újabb Időket tekintjük is; nem de nem azon Nemzetek leggazdagabbak é? mellyeknél a' Mezei gazdálkodás miveltebb móddal gyakoroltatik; bizonyára ha vizsgálóbb szemekkel nézzük az Anglusokat, erről bennük eleven példát látunk — a' Chinai Birodalom, majd mindenek' közt leghatalmasabb lételet a' Mezei gazdaság által eszközölte ki, jól észre vették ezen nemzetek azt: hogy a' Mezei gazdaság, a' Természetnek mind a' három olly igen szélessen kiterjedő Országaira kiereszkedik, tudták: hogy az Nemzetek hatalmai, gazdagságai, és állodalmainak, ez a' legbátorságosabb eszköze, és leomolhatatlan Talpköve. — Nem tzelel nekem itten mindazonáltal: hogy a' nemzeti gazdaságot tegyem szem eleiben, sem pedig: hogy a' nemzeti gazdálkodásra útát mutatni, vagy talán az ebben élől forduló hiányosságokra a' közönséget tanítani akarjam; ezekről elég szép, és tudós munkák forganak szerteséljel, bár, fájdalom! kevés nemzeti elémélettel; inkább a' gazdaságot gyakorló Uradalmakát külön választva, mellyekből az egész nemzeti ered, és mellyeknek jó, vagy hiányos állapotjokból a' nemzeti gazdagság szerkeztetvén, azokból mint egy születik, azoknak mondom, a' külön Uradalmi gazdaságoknak tetemesebb hibáit, ezeknek honnét eredését, és miképpen lehető javíthatása' módját, a' mennyire mindegyiket tapasztaltam; kívánom ezen értekezésben leírni, már feljebb is mondván: hogy a' nemzeti gazdaság, a' külön nagyobb, vagy kisebb gazdaságokból, mintegy valami egész test a' részekből formálódik, tagadhatatlan lévén azon természetes igazság:

hogy a' hiányos részekből jó, és állandó egés-
 séges test soha nem lehet. Ezeknek következe-
 sében először is az Uradalmakban olly sűrűen
 lévő hibákat, mellyek a' jó gazdasági rendet
 akadályoztatják, fogom érdeklenni. — Sajnos-
 san tapasztaltt, és közönséges dolog az: hogy
 Országszerte a' földes Uraságok Jóságaiknak
 terméketlenségéről panaszolkodnak, földjeik
 az erő, marhák', és költségeik mennyiségéhez
 képest nem tsak hasznot nem hajtanak, de sött
 tetemes károkat hoznak gazdaságokból; ezek
 így lévén, a' gazdaságaikkal bajlódó Tisztnek
 tudatlanságát, alkalmatlanságát, vagy tunyasá-
 gát okozzák. — Majd mindennapi példákból
 tudjuk az illy panaszoknak szomorú következe-
 seit, mert ezekből jön: hogy Tisztjeiket az
 Uraságok vélekedések szerint, mint haszonta-
 lan embereket a' szolgálatjokból el eresztik,
 kik helyett másokat fogadnak, de ezeket is ha-
 sonlóul egy kisebb vagy nagyobb veszélyből,
 történetből, avagy talán nem elegendő tudomá-
 ny, és tapasztalatlanságból eredett tsekély
 hibákért el eresztik, és válogatásaikkal addig
 erőltetik magokat, míg a' sok kenyeritől, 's
 szerentséjétől megfosztott Tisztek' helyett is,
 még mindég alkalmatlanabbakra találunk, eb-
 ből következik azután, hogy valamint magok az
 Uraságok, úgy a' Tisztjeik is soha áldott föld-
 jeiknek természetit, alkalmas, vagy alkal-
 matlan mivoltát, azoknak el rendelését, hol 's
 mellyik táblának, ennek melly résziben? erre,
 vagy amarra a' Gabona nemre, hasznosabb for-
 dítására, vagy termés váltóztatásra lehető al-
 kalmas voltát, soha mondom ezeket ki nem ta-
 núlhatják, mivel ezeknek tudására tsak a' ho-
 szasabb tapasztalás oktathat, melly' nélkül a'
 Mezei gazdaság a' legnagyobb költségek, és

igyekezetek mellett is mindenkor a' legrosszabb állapotban marad. Ehez járúl az is: hogy a' kiválasztott Tisztnek egyenességéhez, szorgalmatos iparkodásaihoz nem ragaszkodván az Uraságok, a' kedvekre, hasznokra, és meglegedésekre törekedő legszebb hajlandóságát bizodalmatlanságaikkal el tsüggesztk, így a' Tiszt azon ártalmas előitélettől szüntelen mardostatván: hogy fáradságainak utóbb is disztelen, és talán gyászos fizetését nyeri, mellyekről aggódván inkább arra törekedik: hogy tudhassa Urasága, vagy feő Tisztjeinek, kikről hivataljában való állandósága, szorgalmatosságának ditséretes, vagy káros kimenetele függ, kedvekben magát megtartani? Próbálni valamit, ha bár jónak itéli is, nem bátorkodik, tudván: hogy ha nem kívántt véget érend tapasztalni vágyó fáradozása, nem tsak pirongattatni; de gyalázatosan el eresztetni, és talán az okozható károkért, magának, feleségének, 's gyermekeinek is szerentséllenségére, áldozatja léend hűséges szorgalmatosságának. Némelly Uraságok feő Tisztségeket, mint Igazgatókat és Felvigyázókat rendelvén, ezeknek theoreticai Tudományokat, tapasztaltságokat, és az igazi gazdálkodáshoz megkívántató Zelusokat tsak kívülről tekintvén, egyedül talán tsak másoktól hallott, és némelly magokban semmit, vagy keveset foglaló, és szórúl szóra tanultt gazdasági jegyzéseikkel meglegesznek, és így az Urasági minden erőlködésnek előlmozdittására hatalmas akadályokat tesznek, kik azután feő dirigensi, vagy super Inspectori hivataljokat azzal végzik teljes ditsőséggel: hogy alatvalóik a' gazdaságról tett mindennapi, héti, vagy holl napi Jegyzéseikből egy valami üres keveset, vagy öszve zavart semmit, öszve füznek, és azt

az Executió végett teljes hatalommal az al-tiszteknek küldik leggyakrabban olyan gazdasági Rendelésekkel, mellyeket, ha a' dologhoz valamit értő megteként, azokkal egész zavarodásban jön, keverékjeket már most az exequens Tiszt, még a' dolgaiban lett iszonyú fáradtságának kipihenésére szentelendő egy két óráiban is, kénytelen majd esze fitzomodva találgatni: hogy keljen, ezt, vagy amaz akaratját sorsa' megtartójának érteni? hogy azt valahogy annak kedve szerint végrehajthassa. Már ezt akárhogy is téven a' Tiszt, ha kedvire följobb valójának! szerentsés; de bezzeg ha nem elegendőképpen felelt meg tette az akkoriban más-képpen, és mások által történetből megboszontott főbb Tisztje kívánságának! jaj néki — ha valamit munkálhat, és tehet hasznossan, bár az ahoz nem is értő följobb valójának esze ágában sem volt soha, még is a' ditséret, és ditsőség a' Dirigens tiszté, a' ki addig nem is álmodta mint vagyon jól? még a' szegény reszkető al-tiszt néki nem jelentette; Isten mentsen itt legkissebbé is észre vétetni: hogy ez, vagy amaz dolog jó léte ő általa történt; ha pedig valami más külömben ugyan ditséretesen, de feő Tisztjének nem önkényjére; várhat azért ditséretet 's megelegetést; valami a' gazdasági környülállásokban elől került nehézségek' feloldozását, vagy tapasztalásából gyűjtött hasznos itéleteit, javallatait, az Urasága tetemes kárára, egyedül a' feő Tisztnek akaratjából el kell fojtani, és még is az új politica szerént a' feő Dirigens Úr alig győzi minden segédekkel is a' történt bajait az Uraságnak megírni; ennek, vagy amaz titoknak most felfedezésével, így 's amúgy nagy fáradtságában került javításával, végre az erre, 's amarra

tett hasznos útazásaiban, az Uradalom körül tapasztalt fogyatkozások' jegyzéseiben, úgy az alattvalóinak semmire valósága lefestésével keresni fel Uraságának szépen intézett bolondítottát, azomban jaj! ha ezen mindenképpen dugott tudatlanságait, és gyengeségeit az al-tiszt meg tudja, vagy tudni mutatja; már akkor bizonyos lehet, hogyha fő Tisztje hatalma annyira nem terjedhet, szép recomendatióval rövid nap alatt az Uraság Resolutióját is megmutatja, mellyben az eleresztetése már kegyessen megvagyon rendelve, így ismét a' már valamennyire a' föld tulajdonságaiban, és egyéb' gazdasági Környül-állásokban tsak most bėjönni, és okoskodni kezdő, a' jövő esztendőkre hasznosabb manipulatióra szerzett észrevételei, és jegyzései az Uraságnak isméteti tetemes, és helyre hozhatatlan kárára a' Tisztel együtt el tűnnek. Vajha már egyszer a' megvilágosodás Tsillaga ragyoghatna az illy földes Uraságok szíveiben, hogy ne minden gyim-gyom, Isten tudja honnét került valami költött névben, az őszinte szorgalmat, és a' tapasztalt Tudományosságot tsak hirből is kevésé esmérő embereket; hanem értelmes, 's arra termett, és tanúlt gazdákat vennének szolgálatjaikban, és azok helyett, kik az üres szavaknál tsupán, és a' hízkelkedő tsúfos szolgálat tzimerénél, 's ingyen nyert titulusnál egyebet nem mutathatnak, ezek helyett, mondom, szerzett tapasztalt, tanúlt, és egyenes lelkű gazdáiknak hitelt, bizodalmat adnának, és a' minden fundamentomos bėbizonyítások nélkül a' legjobb szívű tisztjeken érdemtelen boszúságot ne tennének; de sőt hibáikat is, mellyek néha talán a' Hıvség lelke' sügárlásának szentelt engedelmességet a' testi, 's lelki tehetségeknek próbálására, az Uraságnak

egyedül tetszeni vágyó tiszta indulatból voltak is intézve; de a' kívánt tzelra lehetö el juthatástól, az idő, és környülállások miatt öhajtott véget nem adtak, az illy hibákat mondom, bölts elöl látással keresztül néznék, és adnának valamit azon Philosophusi mondásnak „errando discimus” hibázva tanulunk; és bégyökereztetnék szíveikben azt: hogy a' hosszas tapasztalás, minden Mesterségek, és Tudományok legjobb mestere. Annakutánna a' gazdaságokhoz kiválasztott bölts, és szorgalmatos Tisztnek ne kellene az olly korts gazdáknak önkényes akaratjoktól függeni, és néha egy észre nem vett Tekéntetes titulus kihagyásáért a' maga, és Urasága hasznát, vagy tetemes kárát el mellékelve, kötelességéről el felejtkezni, és ha illyes valami történik, elme fitzamodva azon gondolkodni: hogy keljen megbántódott feljebb valójának kegyes engedelmét vissza nyerni, vagy, tsak bár szenvedhetőségére szert tenni? — Nem újság látni; hogy a' kitanúlt, és majd egész ifjúságát a' Theoretico-practica gazdálkodás megtanulására tetemes költséggel fáradozó férfiú, reménylvén ezzel valahára elöl menetelét, mindeneket el követett, és ha valami Urasághoz bėjuthatott, a'vagy jegyét tudományjának adhatta volna, vagy adta is, hogy ötöt a' mesterseges Udvari módiból újított, vagy más tehetlenség billegével tzimerezték, és végtére is, semmire nem mehetett; nem tsuda tehát illyenkor, ha egy már arra termett férfiúnak minden igyekezete mellett is böltsülete nem lévén, tsupán tsak az udvari kétszínűségben öltözni, és gyakran egy Inashól; 's más éfélékből termett parantsoló följobb valója önkényes akaratjához kéntelen ragaszkodni; mivel szüntelen félhet hogy Lokajból lett, és a' természettől is tsak

a' tsúszó- mászó hízelkedésre teremtett följobb valója kegyességéből kiesik, ha magát a' szerint alkalmaztatni nem tudja. Ime a' tisztí Rang! ime a' hasznos Mezei gazda! már valjon lehet e' a' tapasztalással, és tudományokkal épült férfinak igaz igyekezete, és állandós hajlandósága az illy nem Mezei gazdasági Tisztiségre; de majd mondom — mire illő Dirigens Tisztjének parantsolatjai teljesítésére? a' ki a' szóról szóra szajkó módra tanult parantsoló szavainál semmit egyebet nem tud, kivált ha az okos alatvaló tudja: hogy följobbvalója reá ragasztott tisztiségének tsak nevét viseli azért: hogy semmiből, és semmiért valamivé létét az Uraság nem gazdaságára, de jövedelme pazárlására ugyan tsak fényessen mutogathassa; valjon mondom nyugott szemmel nézhesse e' egy azon szerentséjiért már sok esztendőktől fogva fáradozó alatvaló Tiszt; midőn sérélmessen lát egy díb, dáb, Német, vagy Tseh emberkét, kinek mostani Tekéntetes asszonya talán tsak egy idő előtt is a' Bétsi piartzon hátán hordozta Ritiküljét, vagy is kötő-kosarát, most tsupa a' kevélség határatlan képzeleteiben durván büszkélkedni? ezek valóban azon alávaló teremtések, kiket egy író igen helyesen kinevezett mondván: ha az illyenek Uraságra jöhetnek egy talán még a' Bétsi Práterban habotát gerjesztő, futtán kikoholt neveltséges hazugságért; olyanok, mint az Sajt-kukatzok, mellyek, ha valahogy egy Urasági terített asztalra jöhetnek, úgy tekéngetnek körül, mintha valóban minden körül lévők az ő szolgálatjokra lennének oda teremtve. — Így vagynak ezek valóban kedves Hazámiai! óh bár úgy tulajdon szemekkel látnák a' földes Uraságok a' magok' vizsgálódásait által ugró hibákat mint mások! — melly ezer-

szer boldogabbak volnának drága Jóságaik' jövedelmeivel. De bár tapasztaltabbak legyenek is ezekben, a' fortélyos politika, a' mást érezni, és mást írni, és mondani megtanúlt practica előllök a' látni, és tudni valókat el palástolják; a' főbb Tisztek őket orrfogva vezetik, és vélek a' tsupa tsak kétszínűséggel lárvázott Tisztjeik tsúfolódva játzanak, még végre az altiszteknek, és tselédjeiknek alkalmatlan léte excusatiójival arra hozzák: hogy a' sok politicus kifejezések, változtatások, és ezt, amazt ígérő sok biztogató, de szépen kidolgozott beszédjeik által a' többé majd nem megorvosolhatatlan bajban vezetik, még azután jól meg rakodva, minekutánna sok hasznokra törekedő igaz embereiket már kitúrták, odébb állanak, a' szolgálatot megköszönik, 's náloknál majd nagyobb Urak, azomban a' kidúlt szegény Tisztek szánakozva, és siránkozva tekintenek vissza pusztulásokra. — Ide járúl még a' sok keverék Tisztségekből, mellyeket az olly fő Tisztek inkább magok szolgálatjokra béhoznak, következő iszonyú költség is, mellyeket egy jámbor' kitúrásával szaporítanak felesleg, kiknek ha tsekely fizetések nem a' teher hordozáshoz 's szolgálatjokhoz vagyon mérsékelve, és ha a' Tisztségek minden megkívántató bölts rend nélkül keveredve, egyik a' másik dolgaiban való belé akadásra szolgáló alkalmakkal vagyon zavarva, mitsoda bajokat, visszálkodást, és irigységet szereznek? kimondhatatlan. Ez az az eszköz, melly mind a' mellett: hogy az Uraságok hasznosnak tartják jövedelmeik' szaporítására, legveszedelmesebb ártalmúl szolgál, ez az eszköz, mellyel alkalmatosságot nyújtanak a' külföldben soha tzinkosságot nem esmérő legegyszerűsebb léleknek is a' melly inkább kénytelenit-

tetik az átkozott fortélyok ellen magát védelmezni, sem hogy Urasága hasznát munkálni: Igy lett már sok betsületes Dominalista az Uradalmi gazdálkodásnak legártalmassabb tagja, így annak igazi rongálója, mert ezek így lévén a' minden órán rajta való kiadattatásán aggódván a' sorsa jobbitására, és boldogabbra lehető változtatására fordítja minden kitelhető iparkodását. Mivel pedig legkissebb állandóságát szolgálatjának, az előtte valók példáitól viseltetvén, nem reményli nem is teszi reá bizott kötelességét olly egyenes Lelkiesmérettel, és igyekezettel, mintha bizonyos lehetne az Uraságjának bizodalma, megelégedése, és ezekből utóbb ha a' szolgálatra öregsége alkalmatlanná teszi örökös kenyere, és pensiója kiadattatása felől. Ezen áldott, és elegendőképpen nem ditsérhető szokás még fénylik több nagyobb, 's kisebb kiterjedésű Uradalmakban, a' mellyek az tisztai változtatásnak káros következéseit böltsen által látván inkább, ez el öregült Tiszteknek, azok' özvegyei, 's árváinak ajánlják esztendőnként azon summának egy részét, mellyet a' tiszt változtatást kedvelő Uraságoktól, a' változtatásokról már jó előre bizonyossá tétetett sokfélék el hordanak. A' Tisztek, kivéven igen súlyos vétkeiket, bizonyosok életetek' módjához megkívántató fizetések kiszolgáltatásában, és abban késő öregségéig való megmaradásokban; elég az: hogy az olly Uraságok, kik a' változtatásokban helyheztesik nyereségjeket, már vagy azzal elég károssan, és kipótolhatatlanul megvagynak tsalatra. Mivel pedig olly idétlen gondolkozásra építtik szerentsés kimenetelét gazdálkodásoknak, az ilyen Uraságokhoz tudva betsületes érzésű Tiszt valóban soha, ha tsak valami szüksége és

szorúlt állapotjától nem kényszerítették, nem mégyen szolgálni, vagy ha e'kképpen kéntelenítettvén felvállolja is a' hivatalt, igaz egyenes szívűséggel, kitelhető igyekezettel soha nem munkálódik; sőt bizonyos lévén már szolgálatjában lett béiktatásakor a' sorsa áthatatlanságáról, mi tsuda, ha ideig, óráig tartó hivataljáról meggyőzöttetve, gyakran fortélos útkon, mintegy kéntelen jövődő élete fenntartására természetesen gondoskodni? Egy a' reá bizott tisztségit igaz hűséggel viselni akarónak, gondolkozni sem kellene házi szükségéről, és jövődő sorsáról; mert ezen indulatok mint meg annyi győzhetetlen, gántsai, a' hasznossan lehető szolgálatnak. Majd alig vagyón mostan némelly Uraságoknál annyi fizetése az éjjel nappal serénykedő, és izzadó tisztnek, hogy magát, feleségét illendően ruházni, és táplálni tudja, melly tsekély fizetésért magát is kéntelen megtagadni; de ha volna annyi, a' mennyivel házi kis gazdálkodása mellett (a' mellyet sok Uraságok olly igen gyáva okokból tiltanak) volna mondom annyi: hogy azon időre is, midőn az öregség, vagy más történhető bajok miatt a' szolgálatra alkalmatlanná lesznek, a' kolduló botra való juthatásokról gondolkodni ne kellene; bizonyára mind tisztjeikkel leendő megalégedéseket, mind pedig gazdaságjuk' igen sokkal nagyobb nyereséggel való folytatattatását magoknak megszerezhetnék. Melly messze vagynak tehát mind az Uraságok, mind pedig a' tisztviselők azon tzeltől, mellynek elérésére törekednek, mellyeket meggondolván nem lehet nem sírva sajnálnunk sorsát mind Uraságainknak, mind saját magunkénak; holott kéntelenítettünk megvallani, a' némelly, ezen Státus ellen gyakran disztelenül firkáltt cha-

racterisációknak nagyobb részben való igazságát, mert az Uraságok a' Tisztek ellen, a' Tisztek egymás' ellen, és gyakran a' Tisztek az Uraságjaik ellen is örök számkivetésben küldendő betstelenítésekkel, károsításokkal, és hálaadatlansággal viseltetnek, a' betsületes 's tudós emberek az ezen élet nemétől el idegeníttetnek, az Uraságok déb, dáb, és majd nem másként élheteretlen tisztekre kéntelenek szorúlni, és így tsak ugyan megvalóságosodik egy Irónak azon mondása: hogy a' Dominálista Tiszt Conventionátus tolvaj; de nem volt az, hanem azzá tétetett! — úgy megigazodik az is: hogy kevés, vagy egy betsületes ember is ezen Státusra magát ritkán adja. Következésképpen a' Mezei gazdálkodás ezen leggyönyörűsebb, legnemesebb, és leg kiterjedőbb hasznos élet neme, mellyre régenten magok a' Fejedelmek magokat adni nem állatták, végre az emberi nép sepredékei által fog valahogy igazgattatni, valamint az Uraságoké úgy ezeket öszve vévén mellyekből az egész nemzeti gazdálkodás ered, 's mellytől az egész nemzeti boldogulás függ, semmire való elmék, és kezek alá adatik. Mivel tehát ennek káros következtését végre nem tsak a' külön Uraságok, hanem az egész nemzet is, kipótolhatatlan, és valaha siralmas helyre hozhatatlan kárával fogja érezhetni; valóban megérdemlené: hogy valamint más az egész nemzetet illető dolgok, úgy a' Mezei gazdálkodás is, más kinyiltabb nemzetek' példája szerint nagyobb figyelmet nyerjen. Erre való nézve ha igaz az hogy a' nemzeti gazdálkodással, és ebből jövő gazdagsággal az egész nemzeti haszon öszve vagyon kaptsolva, ha igaz, hogy a' Mezei gazdálkodás minden féle mesterségeknak alapja, és táplálója,

valóban tudálni lehet: hogy erre a' lehetesebb élet nemére, a' nemzet boldogító kútfejére olly kevésbé fordítjuk szemeinket, és legalább ezen szempontból tekintvén a' Mezei gazdálkodást, annak szükséges tagjaira néznénk egy kevés figyelemmel. Sok Bőltsek ítélete szerint megerősített igazság az: hogy akármi-féle mesterséges maschinának, ha véle banni tudó's hiányos állapotjában rajta segíteni, és a' környülállásokhoz képest alkalmaztatni értő mester nélkül szükölködik, nem sokára romlandóságát várhatjuk, és értetlen kezek igazgatása alatt egészen haszonvételenné válik végtére; tehát mennél szükségesebb: hogy illy valóban csak a' tudományos tapasztalással igazgatható, ezer kételkedéseket, és nehézségeket szerző, és majd a' nemzeti állandóságot szülő mester-ségnek a' Mezei gazdálkodásnak tapasztalt tudós, és arra termett mesterei, vagy igazgató Tisztviselői legyenek. Erre pedig szükséges hogy a' sok el hatalmazott előitéletek semmivé tétessenek, fölsőbbi rendelkezések, és parantsok által, csak erre úgy szólván született ifjak neveltessenek *) kiknek, alkalmas voltokat, tu-

*) Nagy emlékezetű Gróf Festetics Reszthelyi Jöszágában állított egy illy Gazdaságot tanító Institutumot, Georgicon név alatt, mellyre Eö Fölsége is Ditsösségessen országlo Királyunk szemeit vetni méltóztatott, és egy felséges Helyben hagyó Levelle mellett kegyelmessen megrendelte: hogy az ott kitanúlt Ifjak a' Gazdaságbéli Tudományokból közönséges Próbatétel után az Eö Fölsége Kamarális Jözsaigaiban szolgálatban vétessenek, elsőbbséget igérvén egyébb ott nem tanultak' előtt, történik e' ez a' R. Kamaránál? nem tudom. Hasonló Gazdasági Institutumot állitatott Eö Hertzegsége Albert magyar Óvári Jöszágában, a' hol szinte a' Theoretico-practica Mezei gazdálkodás szép előmenetellel tanittatik. Ezen két nagy ország eszlopának sok ifjak hálaadósággal köszönik tanultságokat; de mivel meg az elől ítélet a' régiebbek lelkiben nagyon, az illy módon tanúlt Ifjak újítoknak neveztetnek, és tudományokkal együtt semmivalóknak kikiáltatnak, ha

dománnyait, és szükséges tapasztalásait, megmutatván, az Uradalmakban elsőség, és betszereztesen. Nem említtem itt más, már a' Mezei gazdálkodásban olly nagy előmeneteleket tévő nemzetek' szép példáit, mellyekkel a' Mezei gazdaságra az ifjakat, és férfiakat is serkengették, nem hozom elé azon Királyi rendelkezést, mellyek most is egyre a' Mezei gazdálkodásra nézve kivált az Anglusoknál kiadatnak -- tsak bár az történne némely kevés számú Uraságok, és a' Királyi Kamara ditső példája szerint: hogy minekutánna alkalmatos, és érdemes tiszteket választanak az Uraságok, azoknak viselendő tisztségekhez illő fizetést rendelének, ezeknek teljes életekben a' szolgálatban való megtartásokat, és ha érdemeket tettek özvegyeik' és árváiknak is volt szolgálatjához képest egy részit a' tiszt fizetésének pensióúl adnák. Életekben esztendei fizetések úgy szabhatna ki: hogy a' mindennapi szükségéről való gondoskodás hivatalos céljától el ne vonhassa, sőt valamit, kész szolgálatjával érdemlett szerzeményélől félre is tehetne azon esetre, ha talán betegség, vagy más szerentsétlenség által, a' szolgálatra alkalmatlanná tétetik. De boldog Isten! hány el nyomorodott, és koldúsnál szegényebb sorsra jutottakat láthatni ezen Státusból, a' valamelly, és néha nem is

hogy valamikép még is tsak maradni kíván, kéntelen el tagadni hogy eő valahol valami okosabbat, vagy jobbat látott, sőt még ott voltát is el titkolnia kell, hogyha tsak Írász maradhasson. Szarvas M. Városban a'ma nagy hírű Tessedik Sámuel Evang. Praedicator is állított 1790-dik Eszt. ben egy olly Tanító- Műhelyt, a' hol a' gyengébb, es már idős ifjakat is a' Mezei gazdaságban theoretico practice oktatta, de mivel hiányosnak ítéltetett, és a' fundátorok kívánságainak több okoknál fogva meg nem felelt, segítő kezek folytatására nem nyújtatván, azt abban hagyni kéntelenítetett.

önn' hibájok', hanem egyéb fatálítások, és leggyakrabban az egymás ellen agyarkodó irigység miatt az Uraságok kegyelméből kies-tek, és többnyire a' legjobb Lelkiesmérettel vitt, és lehető szorgalmatossággal vezetett gazdasági hiányosságáért nem mondom kenyerétől, szerzeményétől, de még Szüleitől reá maradtott vagyonjaitól is siralmassan megfosztattak, el vesztvén ezen történetből lett kikiáltatásával a' legbetsületesebb embersége mellett is minden tovább remélhető betsültetését, és ez az, a' mi sok betsületes érzésű, józan okossággal és tudományossággal felruházott ifjakat, és férfiakat ezen élet nemétől örökre el idegenít, és ijeszt. Ezen sok Uraságoknál már mintegy szokásban vett vétkes, útálatos, és minden emberiség ellen lévő szokásbéli szabadságnak örök számkivetésre való kárhoztatásának ki eszközlése, valóban a' felsőbbi rendelések által óhajthatna. Ugyan is nem álhatom hogy ki ne fakadjak panaszainmal az ezen szememmel is látott emberiséget undokító tsűf szokásnak meggondolására; mellyre bár sok nyavalás felebarátaink jutottak, és majd egész országot bétöltik keserves panaszaikkal, semmi megállapított törvénnyel nem oltalmaztatnak. Egy valóságos öldöklő Zsivány, egy gyújtogató, és fosztogató tolvajnak szabad maga védelmét munkálni; 's egy úgy szólván a' nemzetiség' java' munkálódójának, és Urasága dolgainak számtalan nehézségei el intézésében serényen fáradozó Tisztnek, egy észre nem vételből, vagy más szerentsétlenségből esett hibájáért nints védelme. Ugyan is a' megfosztatott, és már ezzel elég nyomorúlt, 's kétszeressen megbüntetett és gyaláztatott szegény tiszt hatalmas Urasága ellen felkelni nem bátorkodhatik,

tik, tudván hogy ő igaz keresetjét még nem
 nyeri; törvényes úton semmit nem mozdíthat,
 's e' mellett elég gondja vagyon el: nyomori-
 tott sorsra jutott feleségéről, és síró gyerme-
 keiről gondoskodni szívszakadva, a' hol mindené-
 ből kifosztatván, volt alattvalóitól segedelem he-
 lyett kigúnyolást, és hivatalbéli kötelességből
 tett büntetéseknek szemrehányásával még job-
 ban epesztetik, kik még örülnek, hogy! ez el-
 menvén majd jobb Tisztet kapnak. De vissza tér-
 vén az elébbienekre tsak azt mondom: hogy
 ezen megbetsúlhetetlen élet nemere valóban
 szükséges hogy a' Publicum; a' Nemzet figyel-
 mét fordítsa, és a' Tiztségre állandó; 's egye-
 nes rendeléseket nyerne. Az Uradalmi Tiztsé-
 gre nézve egy valami közönséges Instructió ki-
 adatna legalább az olly bajokat és szerentsét-
 lenségeket szülő egyforma környülállásokra
 nézve. Az Uraságok pedig a' többi localis dol-
 gokra alkalmaztatnák az elé rendeléseiket, mel-
 lyek egyenes értelmű, és emberi tehetséget
 feljül haladók ne legyenek, a' Tizstnek vise-
 lendő Hivataljához képest egész, vagy bizo-
 nyos mennyiségű hatalmat adjanak, ne hogy
 semmit magától tenni szabadsága nem lévén, az
 előadandó környülállásokban a' hasznosság meg-
 tételében, vagy az ártalmassak' meggátolásában
 az Uraság nagy kárára haboznia kellessen, egy
 szóval a' viselendő Tiztségének határát, és kö-
 telességeit miről, és miben rajta következendő
 felelet terhit világossan tudhassa, és kételke-
 désekkel, a' hasznos szolgálatjában ne akadá-
 lyoztathasson. Minden esztendei Számadása a'
 Tizstnek megvizsgáltasson; hogy hibáit, és a'
 rajta igazságossan követethetőkben magát meg-
 igazíthatván, azokban való és sokszor káros füg-
 géstől feloldoztasson, ne hogy több esztendők

után történhető hibája miatt a' többi Számadásaiból szörszálhasogatva, mellyektől már nem is emlékezhetik, és az akkori környülállásokról megfelejtkezvén ártatlanul való megbuktathatása történhessen, egyszóval az Uraságok a' gazdálkodásra megbizott Tisztnek hitelt, és bizodalmat adjanak, és ha hogy a' környülállások, a' szélesebben kiterjedő gazdaság' részeinek távol léte, vagy többféle foglalatosságok több Tisztek tartását is kívánja, úgy kellene azoknak külön külön a' maga hivatalja határának körít kiszabni; hogy soha egyik a' másiknak kötelességében magát ne avathassa, és a' kellettinel több super Inspectióktól szüntelen zavartatván ne kényszerítettne a' tsekélyebb, és néha se hasznot se kárt magában szerezhető, de a' főbb Tiszt vizsgálódását legelőbb érő dolgok jó, és helyes el rendelése végett a' nagyobb, és hasznosabbakat félre vetni, és hátra hagyni; mert ha a' Tiszt a' magában már meghatározott útján háborgattatik, és minden tsekélységért a' följobb valóitól hurtzoltatik, a' kik talán csak azért pirongatják az olly minden tudatlan szem elejben akadáható hibákért, hogy őket az alattvaló jobban félje, és tudósabbnak tartsa, el idegenül, és végre látván, hogy igyekezete soha sem ditséretire, de sött pirongságára válik, jóra indult Lelke meglankad, és a' könnyebb végít fogja dolgainak. Egy szóval valamint egynehány a' gazdálkodással virágzóbb Familiák, és főképpen a' K. Kamara, úgy a' más Uradalmak is igyekezzenek a' magok, és a' közjóért az el gyengült Mezei gazdaság állapotját új, 's nemesebb lábra állítani. Tegyenek olly rendeléseket, és állítsanak olly betsületes tanult, és tapasztalt gazdákat, azoknak bár kevesebb számmal legyenek, de jól fizetőd-

vén, és rangjokhoz képest élhetvén, hogy egyedül az Uraság hasznára igyekezhetnek, annak kedviért teljes erővel a' mint legjobbnak látják, munkálkodhassanak. Bizonyára ha így tselekesznek nem fognak Tisztjeik megalégedetlenségével hajlódni, és végre nem fognak Aranyt termő drága Magyar Jóságokra szüntelen panaszolkozhatni, 's ezek mellett az idegenek veszedelmet okozó uzsorás pénzekre kényszerülni; mert áldott földjeik őket a' Haza kebeliben egész a' megalégedésig Uri módon fogja költséggel győzni, és így új virágzásban jöhetvén a' Földes Uraságok' Mezei gazdaságaik, új fényben, ditsőségben, és óhajtott hasznokkal fog a' Nemzeti gazdaság is kívánt tzeljához azok által segítettni. Mellyet tiszta Magyar szívből óhajt édes Hazájának!!!

Szilágyi.

5.

Töredék Tóközről 1822 *).

Midön ezen derék folyó írásunkban arra ösztönöztetünk, hogy kiki a' maga vidékét írná le, közölné annak nevezetességeit a' távolabb lévőkkel, tenné így a' Hazát a' Hazafiak előtt esmeretesebbé, némelly Barátim kérésekre feltettem magamban, hogy lakhelyemről Tóközről Tudományos Gyűjteményünkben én is szót

*) Ezen Értekezésben némelly vidéki 's másutt esmeretlen szók találtak, a' mi igen kedves előttünk, de szerettük volna azoknak magyarozatját is.

teszek, Töredéket írok, mivel az egészset környüállásosan nem láttam, le sem írhatom.

Tököz, így neveztetett az ő sok távairól, mocsáraitól, mellyek közt fekszik, Győr Vármegyének napnyúgoti része, melly Mosonnal és Sopronnyal határos. Lakosai, Neuhold uraság Sövényházi Jobbágyin kívül, kik németek, tős magyarok: Nevezetesebb faluk: Réthi, Hapi, Czakóház, Kóny, Bezi, Sövényház 's a' t. Romano Catholicensok és Evangelicusok. Nemések köztök kevésbb számmal vagynak. Culturájok egy két helységet kivéven igen hátra van. A' Rábeza kiöntése, melly keresztől foly rajta, 's rendetlen folyása árvizes esztendővel tetemes kárt okoz nekik. Eggyik falu a' másikhoz illyenkor majd nem hozzá járulhatatlan, az egész vidék tengernek látszik, a' vad-ludak, szárcsák, vad-réczék, más egyéb különös égi madarak tanyája, mellyeket sokszor százonként, ezereként látni egy csoportba. Szárasságba pascummal, szénával, sarjával annyira bővelkednek, hogy egy helység hat falut is el tarthatna véle, a' minthogy a' szomszéd Szigetköziek és Sopron Vármegyeiek illyenkor igen is reájok szorúlnak. Valamíg a' hó el nem fed elölök, mind addig bokáig járják marháik a' mezőt. Teheneik, ökreik, kivált lovaik igen jók és számossak. A' marha tartás általjába igen keletbe van nálók. De ez is fő rubricájok. Vizes esztendőbe, ha az huzomost tart igen megszorongattatnak. A' szükségtől, szegénységtől igen megkörnyékeztetnek. Láttam paraszt gazdákat, kiknek egy nyáron 10—15 darab marhájok is el vezett. Szomórú volt mindenféle csak a' sok dögöt látni, a' lakosoknak busongó panaszszait hallani, szükségeiről nem tehetni. A' melly marháik megmaradtak, azok is

a' vízbe, posványba nem annyira legeltek, mint úsztak, szenvedtek. Vásárokon a' Tóközi marhát sárga, iszapos lábokról, hasokról, borzas szőrökről, soványságokról meszszeröl meglehetett esmerni. Illyenkor a' marha szüke miatt, szántóföldjeiket alig munkálhatják, annyival inkább, jóllehet földjök, minthogy a' víz-párja fenntartja, azt igen megkívánja, nem trágyázhatják, — a' Contributiót nagy gyötrellemmel fizethetik. Buzájok, mikor dísze van, szép szokott lenni. De sokszor mikor már érni kezd, az itt uralkodó sok köd is, sok kárt tesz benne. Borok nem terem, se gyümölcsök, ha csak nem az Enesei kertekbe, hol a' tökéek és dinnyék is alkalmasint diszlenek, azért a' lakosok, mint víz iszák sokkal színtelenebbek barátságatlanabbak is mint a' Hegyheliek, a' ró'sás ajakak, szikrázó szemek, pirosuló arczák ritkák nálók. 70,80 esztendős emberek itt kevesebbek mint máshol, a' honnyi levegő zordon, kellemetlen. Hallal, csikkal, rákkal annak idejébe felette bővelkedni szoktak, a' Györi, Posonyi, Bócsi piarczokat az úgy nevezett fischerek él tölthetik velek. Vidrákat is fognak. Ludat réczét annyit tartanak, hogy annyit talám sehol sem az egész Hazába. Ez nékik majd nem semmibe se kerül; mert éjjel nappal a' vízen vannak. Tollas ágyi ruhával a' Tóközi fejer nép feljül halad mindeneket. Sehol annyi tollat's ágyi ruhát nem visz a' paraszt leány mikor férjhez megy, mint itt. Tüzellője a' Tóközi népnek fűzfa, nád és szalma. Erdejek nem igen van. Különös figyelmetességet érdemel még az is Tóközről, hogy a' csiksás széna kazalban néha magába meggyúllad. Mint közelebb 1818-dik Esztendőbe Réthibe, hol a' miatt az egész helység néhány házokon kívül, templomostól

oskolástól együtt szerencsétlenül el pusztult. A' csiksás sok helyen míg lábán van, főnten szározsággal, mintha mézbe mártogatták volna csillogós 's mézes. A' kákó, mellyből gyékényt készítenek, és sokan annak készítéséből is élnek ha nagyon kiszárad és valameanyire, mint szokták megpörkölik, tapló helyett használják, tüzet lehet bele ütni, mint néhol néhol láttam. E' folyó esztendő Augustus elején a' vidéki, itt vásárolt szénát takarítók, tüzet rakván a' hanyba, azt hogy jól el nem oltották, minekutánna, sok már baglyába felgyűjtött, és még renden lévő szénát megemésztett, a' tűz a' földbe gyulladt, és egy hónapnál tovább égett. De az már az előtt is történt itt, hogy a' föld meggyulladt, ember magasságig is le égett, ha mindjárt a' közel lévő Rábeczából falustól öntözték is, és mély árkokat vetettek is néki. Máskor a' hó oltotta el, a' mennyire én vizsgálhattam, hasonló az a' föld a' német országi turfához. Ime hát, ha tüzellőjök nem volna vagy nem lenne a' lakosoknak elegendő, turfával is tüzelhetnének. Vajha, a' kikre van bízva, lakosaink régi óhajtása esdeklése után, a' vizek organizáltatnának, canálisoztatnának, hogy e' külömben alkalmas termő föld, áldott földé lehetne, a' huzomos viz-áradáskor uralkodó képzelhetetlen szegénység az itt lakók közt megszűnhetne! Külömben, ha viszont huzomos vizes esztendők lesznek, 's a' szomszéd Várme gyékből ide jött, vagy itt felszivargó 's eltenyésző vizek rendesen odább nem készttetnek ez a' vidék nagyobb része pusztulásához közelget. Et crescet duris urgens in rebus egestas. Azomba Istentől, 's Felsőségünktől tovább is jót reménylünk, a' minthogy az utak is, mellyek előbb majd nem megjárhatatlanok lehet-

tek, volt Fő Biránk mostani Vice Ispányunk Torkos István, és mostani Fő Biránk Rajdacsy János Urak megköszönhetetlen gondosságok által igen is járhatókká lettek.

Horváth János,

II. L i t e r a t u r a.

A. H a z a i L i t e r a t u r a.

Könyv-vizsgálat.

Rövid Jegyzések a' Hébe Zseb-könyvre.

Lejött hát Hébe Olympról? — Szívből szakadt tisztelet lebegje körül pályáját — örök hála sirját a' Nemzet boldogitonak!

Nem veszi rossz neven a' Kiadó Úr érdemét nem homályosító — jövendőre tám hasznos csekély észrevételeimet. — Minden Zsebkönyvnek főbb, 's szinte egyedül való célja a' Szép-nemet, — a' szív érzéseibe, 's azokból származott gondolatokba, az igazságokat gyönyörűséggel észrevehetetlenül által játszodván, — a' Nemzeti nyelv kedvellésére esalni. — Szép cél! a' síma ajakokon a' szavak megsímúlnak — az epezstő sóhajtások', 's forró csókok' el esattanásai magyar hangokká változván, rövid időn egy nyájas tüzes nyelven beszélhetünk. Hatos cél az elő haladásra! mert, bár ha a' férjfi keménység ró'salánczon való vezettetését megvallani nem akarja, csak ugyan érezni kéntelen, hogy bal oldala darabjának engedni köteles; — vagy hogy a' Szép nem úgy dolgozik reá, mint a' Májusi nyúgoti esti szellő, a' reggeli ordító zivatarra, vagy kedvesen tiszta napra.

A' Nemzete boldogságát, 's dicsőségét óhajtó magát személyekhez nem kötő, minden interesse nélkül Itélő, nem a' középszerűek között jobbakat, hanem a' Világ' mérő-serpenyőjén dicsőséggel keresztül ment, minden föld' virágaival koszorúzottakat állítja elibe tükörül, 's földieit azokba fürkészi, 's gyönyörködik megtalálni. — A' Veréb csiriklást nem a' Tengelicz, hanem a' Fülemile énekére emlékezve ítéljük rútnak. — A' rosszul választott példány — közel ezél — csak pulyáknak hagynak.

Az ész' munkájit hátra, és előre néző, azokról tiszta vélekedéseket adó Visgáló becsülhetetlen hasznú Művész. A' reménység is elhagyta gyengét, a' tőle járhatatlan meredekekről eligazitván, 's Ország-útjába vezetvén, annak egész életére foly bé. — A' Poëzis olyan mint a' szerelem, és részegség; ezekbe pedig szükséges a' jó tanács. — Az erőset, lépéseit egyengetve biztatván, a' tetőre egyenesen menni tanítja; a' fattyú örömeiket, értetlenségeket elűzvén, az Irót jó idején férfiúi komoly ítélthez, igazság szeretetéhez szoktatja. Azomba sok haragosokat szerző foglalatosság; mert minden ügyen munkájával, mint az anya gyermekeivel, kivált ha sokba kerültek születni; de még hatalmasabb ellenségei az eggyik, vagy másik darabtól el foglaltattak, mondjad csak a' szerelmesnek, hogy tárgya méltatlan, igaz mondásodért halálos ellenséged lesz, és a' quis quis amat ranam etc. ide is alkalmaztatható. — A' kevés esmeretű, magát elhitt igazságtalan Biró ellenben, kivált ha előítélet (praesudicium) tengere folya körül, igen veszedelmes: mert ez a' restségből származott közönséges gyengéség' szava „ö m o n d o t t a” temérdek rosszaknak szülő anyja. — Igy hágot

tám az ember az Angyalok felibe, vagy így tépte le Göthe, Wieland' és Schiller' melyéről a' halhatatlanság' első arany monetáját. — Így lett' az igaz bölc's Rousseau Status' 's emberiség' mérgivé, így lesz a' Kártéz szava, hogy a' Könyvek is módi után járnak, igazzá. — A' helytelen gáncoskodás, gúnyolás néha káros — az érdemetlenre rakott dicséret, a' méltatlanra bolondító, az el halgatott érdemesre nézve el lankasztó mérges ital. Bajos az itélőnek, bajos az íteltetettnek: mert a' környülállások, 's Launé' hatalma' alá zárt nyomorúlt ember könnyen hibázhatik. Ki segíthet? csak a' tapasztalásból vett valódi tudás' angyala. — Sokszor a' legtisztább tapasztalásból vett igazság ellen ki kél az azt nem próbált, 's későbbre ő vív meg a' mellett. A' ki még csak a' Tündér Ilona Historiáját esméri, könnyen kardot ránt az azt megvető, Barkláy Argeniszét dicsérő ellen, 's majd a' Koczebue Ortenbergiért disputál a' Goldsmid Falusi papját magasztalóval. — A' mint esmeretláthatára terjed, nő itélő asztala, világosodik nappala. Inuét kétféle a' Genie is. — Egyik fainabb érző eszközei, elevenebb Lelki tehetségei, 's szemfülessége által korán megesmerkedvén többféle dolgokkal, és környülállásokkal, életkorát bámultató művével jelen meg hirtelen előttünk, melly olyan, mint a' Mártziusi sárga-dinnye -- újsága ízetlenségit is el felejteti, — olyan mint a' Tavaszi mező, a' dudvák közt kellemetes virágok, 's hasznos fűvek is vagynak: — A' másik ugyan olyan természeti ajándékokkal, 's ügyességgel mindenre vigyázva rostálja, komolyan fontolja a' dolgokat — gyűjti az igazságokat, míg végre szemelt buzával tölt gabonássá Nyárba, vagy külömbféle ért gyümölcsökkel rakott szekere őszszel

elő áll, munkája olyan, mint a' hosszas szárazság után, mindenfelől égbe tolongott, terhes készüllet, küszködésekkel öszve verődött borzasztó Felleg hegy' dörgések, villámások közt előmlése. — ~~Ugy született a'~~ Schiller Móor Károlya — így a' Shakespeare Hamlete. — De vegyük elő már a' szív' Thermometrumát, és az Ész' Barometrumát.

Vagyon e' szív, melly el ne olvadna, 's Ész, melly magát belé ne felejténé az 5-ik 6-ik és 82-ik Lapokon előjövő eredeti magyar érzemények', gondolatok, igazságok' tükrébe? a' 33-ik lapon egy részre nem hajló, hal ítéletektől üres szabad elme' árnyékai mérengnek. Reménység 's csüggedés közt hullattam könnyeimet a' 76-ik lap. álló érzéssel dolgozott valódi Odára. Tartsa meg a' Magyarok Istene, 's nevelje számokat, az ilyen érzésű 's gondolatú magyar Ifjaknak! — A' 122 lap. egy érzékeny melankolia bágyadoz az el múltak emléken. — A' 182 l. Anakreoni könnyűséget láttam. A' 181 és 228 lapokon nyilott magyar ró'sákon, 's ne felejtseken halhatatlanság' szellőjén lengedez örvendve Schiller Lelke.

Ezek azon Darabok, mellyeket minden örömmel olvashat, 's Külföldön sem szégyellik meg magokat. — Ritka az egyáltaljába rossz könyv, ritka az olyan Darab. — Vallyon hibáztam e', hogy a' czifrán öltözött szívetlen rút Leányt soha becsülni nem tudtam? De még egygyet — azt volnék kéntelen hinni, ha nem tudnám, hogy az embernek tsak a' szerelem tulajdonsága, 's a' lehet Lelkének is tárgya, annyira el vagynak foglaltatva ettől Iróink, 's a' mi több ebbe is érzéketlenül tsak a' testiséggel bibelődnek, hajakat, és lábokat dicsérnek, a' mik a' valódi becsnek csak tollai lehetnek. —

Mennyenek Iróink ebbe is többre ; de fordítsák figyelmeket másfelé is erről az el koptatott tárgyról.

Azon nagy Könyv' buvárját , 's a' lehetőségig tudóját, melyet az Isten a' „l é g y e n” szóval írt, és címje Természet ; a' kinek homlokán minden reggel fel jön a' Teremtés' nagy napja , 's mint egy Istenség lebegvén a' változások' tengere felett újjabb meg újjabb világokat épít ; szive paraditsom — Lelke ajtón álló Angyal — nevezik Poëtának , vagy ember-istennek — születni kell , de lenni is egyszer'smind — A' legjobb föld sem terem tiszta-búzát , ha azt nem vetnek belé : „Multa tulit, fecitque puer ; sudavit, et alsit”. Horátz. Ritka ez , sokkal ritkább , mint a' valódi becsületes ember a' Világba. — De fájdalom ! melly közönségessé tettetett a' mindennapi majmolók által ! a' kik azt hiszik , hogy minden hajlandóság , és készület nélkül , köröm rágva meglábosított két három sovány gondolataik által már a' halhatatlanság' poharára méltók , 's az emlékezet' örökkévalóságába szaladtak ; a' kik hízelkedéssel , tettezéssel izzadnak másoktól ezt a' nevezetet kicsikarni. — Ezek olyanok , mint a' férjhez vágyó Leányok , mint a' hivatalt vadászó férfiak — olyanok , mint a' nagyító üvegekkel körül vett tevének látszó légy — az idő el törí az üvegeket , 's a' tevéből ismét egy nyomorúlt gyalázatos légy lesz. — Az ilyenekért verte meg tám Ovidot az atya , az ilyenekért tiltják ma is a' szülék , tám alkalmas gyermekeiket ettől a' felséges pályától , 's halhatatlanság' igazi útjától. — A' sokféle betegek közt való szüntelen létel , az egészség' ideáját is megzavarja.

Én kétféle Poésist esmerek : e g g y i k b e a' poëta Parháziustól csak annyiba különböz ,

hogya pennal, — ez pennával — az különbféle festékekkel némán — ez tentával, szavakkal önti le érzéseit, 's képzeleteit. Melly imádandó Matthissonától a' fohászokó Laura portaitja — Hisfaludi Sándor Urtól a' Liza dallása. — De Jaj! azon festőnek, ki emberfejet festvén, alá kénytelen írni, ne hogy számárának gondolják, 's jaj! a' Poétának!

Másikba a' poéta egy Ráfáelből, és Sokratesből egybe tett (componált) egész. — Ez már az ember isten a' kiről Horác.

*Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci
Lectorem delectando, pariterque monendo.*

És te, ki a' Vollius penészes hátán kuczorogva szörszál hasogatásokkal, syllogistikatiókkal emészted hasztalanul napjaidat, 's a' mellett azt hiszed, hogy Delphi; vagy a' Világ közepe a' te rozsdás koponyádba vagy, kelly fel, indúlj az előtted menő fény után.

Két kisebb poharak, mellyekből a' halhatatlanság ivódik, az Epigramma és Sonett, a' ki ezeket önteni akarja, csak arannyal neki — az ónba vízzé változik a' nektár. — Úgy készítsük tehát ezeket, hogy gondolat tárgyakat kapasson az Olvasó; mert ha a' kitsin formába, a' valóság is kevés lesz, vagy elfordítja unalommal, vagy elveszti idejét. Soholt a' felségesre (sublime) olyan szükség, mint ezekbe — azért is olyan ritkák a' jók. Kazinczy Ferentz, és Vitkovich Mihály Uraktól némellyék p. o. a' mai világ, Emberdisz — az Ekphó Szemere Urtól, kiállják a' próbát. Hát a' 199 és 241-ik lap. állók mit adnak? Hideg szerelmes éretlen Witzekeket, mellyek közül az Iphigenia halála türhető. Lolliért pedig fenn tartja magának Göthe a' Just secundum Sanc. Steph. Decr. Libri II. Cap. 39. Hijába rakjuk

mi tele munkáinkat Görög Istenek neveikkel; mert azért sem Anakreon sem Pindaruszéivá nem válnak, osztán bolondság is majomnak lenni, midőn minden nemzetnek megvagyon a maga Geniuusza.

Ki lenne az a háládatlan, ki egy nagy Innepebe a harangozót elkergetné a harang köteléről? de a ki felre veri azt, a nélkül hogy tűz lenne, méltó arra, 's a megfeddésre.

Mikor a 64-ik lapon az Angyalt olvasom, el felejtí Lelkem a kezdet, és végezet ideáját, 's a középbe szárnyas lovakat ökörfejű embereket lát. — Soha nem tudja meghatározni, vallyon az Iró, megholt kedvese után epedez é, midőn az angyalként, még pedig fátyoloson, megjelenén, 's magát szelleminek (spiritualis) adván ki, az Istenség titkos végzéseit adja elő, vagy egy élőért akar a köszirtől leugrani? és ha él; miért mász a Sz. Gellért hegyére búslakodni, mikor azt a maga helyén is megtalálhatja, a ki a vers végén olly hívnek mutatja magát hozzá? — Nyomorúlt Ránt! melly igazságtalanul tanítottad, hogy a Varjú Sas-szárnyakon nem repülhet, és a pukantón rósa nem nyithat, — ha ezek, 's a Pithagorász truttzára a holtak a másvilágról kotelenségeket hirdetni, 's esőkolódni vissza jörogatnak; vagy ha egy Lyánka az örök végzések könnyébe lévő improtocolatiót a gu'saly mellett már tudhatja! Az illyen képzeletet még a „cuncta licet” sem engedheti meg. — Kéretik tehát az Angyal írója, hogy ha erővel poéta akar lenni, olvassa szorgalmasan Horác, 's Boileau poétai mesterségét — tanuljon (ezt pedig in se, et per se értvén); mert tudomány nélkül senki nem láthatja az Olympust. Vegye ezen Jegyzéseket jó néven, mert senkinek sem tar-

tozunk több háládatossággal, mint a' hibánkat javítani törekedő jó tanátsadónak.

A' jó Művész egy szót sem veszen elő jóba. — Mindennek a' tárgy kimerítésére kell szolgálni, minden gondolatnak a' kerektség formálására testvérezen egybe kötödni. Az egésznek, 's részeknek planuma készen áll. — Ugy teszi lépéseit a' tárgy felé, hogy az Olvasó rebegeve óhajt, mikor megérkezett el bámúl, 's ezeknek mind önként kell menni. — A' ki csak czifra szavakat halmoz, lábokat, rimeket gondol, erőltetve akarja el hitetni, hogy 'ö is ivott a' Hypokrénéből. De lássuk Els őbe az egésznek rövid summáját, ez ide menne ki: Egy köszirton búsul egy Leányért — az angyalként megjelenvén, vigasztalás közt megválja szerelmét, fátyolozva pedig azért vagyon, hogy csak a' végin esmerhesse meg henne a' szerette tárgyat. Ebbe az egész summába egyéb nints hideg szerelem és éretlen Witznél, mellyet majd a' leírás még hidegebbé éretlenebbé és chimaerává 's a' Logika, vagy tiszta okosság regulájit el hagyattá tesz. A' Leány szépsége neglisébe, a' könyv vagy műv rövid foglalatba látható igazán, és én futok csak a' köntöséért, öltözetéért magasztalt Evától, 's így csak a' stiljiért dicsért könyvtől, művtől. — Másodszor a' leírásnak részeit: —

Epedve dültem im' e' szírt' mohára,
Érette új keservek dúltanak,
Le kinjaim nem festi toll, ajak
Ezer mérges halál ijesztve vára.

Vayon é ebbe a' sok rendbe több, mint egy erőltetett energiával hosszason kifejezett busulás. De már minek dölt éppen szírt mohára? az é a' szerelmesek újonnan talált búslakodó

helye? vagy tám ott szoktak a' Lelkek vándorolni? vagy leakart ugrani? Ennek sem az egészre, sem a' részekre semmi munkássága, osztán az az íme' és mérges mire valók? mind lábsütések. Gracziák fordítsátok el szemeiteket a' küszködőről, hogy az öröm a' világból ki ne haljon!!!

De egy kis Angyal volt itt nem sokára,
Kit szép ezüst selymek takartanak;
'S felém mosolygva a' szelid Alak,
Erántam egy szent végezést ki-tára.

Hát ebbe a' négy rendbe vagyón e' valami? sem érzésre, sem gondolatra nem serkentő sovány leírás. A' Kis ismét sütés. — A' második rend megint szükségtelen, vagy ha fátyolozás akar, a' majdani levonhatásért lenni, rossz kifejezés, csak rim vagy végzetért való. — Óh! ha az ilyen végzeteknek soha kezdetek nem lett volna! a' Szép ismét sütés — az ezüst maga kitevzi a' szépet — felém csak lábért vagyón — a' vége ezen Sonnettnek tisztább a' lábozások és sütésektől, kivévén ezt, hogy szellemi. — A' hidegség még is mind végig megvagyón a' csók mellett is. De hogy a' közönséges felelet ne bánthasson, ide teszem a' példányt:

Az Ördög.

Sonett.

Lankadva dültem egy Sirdomb' gyepére,
A' Hold ködökbe bujkált tükörül,
Az ember éltiben miként örül
'S Lelkem valóházát sóhajtvá kére;
Azomba egy Judás előmbe ére,
Kit a' hitettek' serge vett körül,
'S csókot midőn csalárd csókkal törül,
Könny ül szemén — kezén barátja vére. —

Lángot vetett — 's nagyot dördült Enyészet,
Mint a' Világ' végső pillantata
Után, halálos szózat hallata.
„Az Ördög' ember — embertől tenyészet”
De jaj! kinek nem kellett a' való!
(Földön hevert meredve a' csaló).

Ez is leírás — még pedig nem erőlködve született; és olyantól kit a' hír betegség nem emészt, és a' ki elégnek tartja egy két igazi barát kebelébe, mint a' Fülemile a' Zefir fuvalta ernyős lombok közt, olykor olykor öntögetni érzéseit.

Nem hiszem, hogy az olvasó csak az Angyal megtámadójának nevezzen — mindenikről külön vélekedés igen hosszas lett volna — mindenek felett e' fogyatkozott, és az egészszet a' részekre ebbe kívántam letenni. De még egyet utóljára közönségesen — a' hal vélekedés, az Ifjúság' — az emberiség' pusztítója — ilyenek: a' Géninek nem kell tanulni *). Hát született e' valaki bölcsen? Igen tsak fainabb szerző eszközökkel. A' részegesség elmulthatatlan tulajdonsága a' poétának. — Halottam nevetve, Bersenyi nem iszik bort, még is jó Poëta. — Tudok ki azért el hagyta a' borivást, és olyat, ki azért lett részeges; mert Csokonai szerette a' bort, 's még olyant is, ki selpen beszélt híres Professoráért. Lepje meg az önerő az ilyeneket. Talám igen csípős is voltam? A' Haza, Nemzet szószóllója voltam. — A' jó anya nem veri csak

*) Az majd nem tagadhatatlan, hogy a' Génie közönségesen korhely, 's ez majd nem characteristicai Jegynek látszik benne; de azért nem következik, hogy minden korhely Génie.

mutatva sokszor gyermekeit, tudja hogy az által csak hozzá szoknak. — Osztán az emésztő sebeket mérges orvosságokkal gyógyítják *).

W.

B. Külföldi Literatúra.

Könyv-esmeretetés.

Grundsätze der Schafcultur. Versuch eines auf Natur und Erfahrung gegründeten Unterrichts in der Zucht, Veredlung, Stallung, Wärtung, und Nutzung der Schaaf, nebst vollständige Anweisung ihren mannigfaltigen Krankheiten vorzubeugen, sie zu erkennen und zu heilen. Mit besonderer und beständiger Hinsicht auf das Klima, und die landwirthschaftlichen Verhältnisse Ungarns bearbeitet von Matthias Andreas Angyalffy, Ödenburg 1817. bey Karl Friedrich Wigand. (Kivonás több külföldi tudományos folyó Irásokból.)

Ezen, legközelebb Magyar Ország számára készült munka, mellynek Szerzője ismét két Gazdaságbeli munkával szándékozik az Olvasó közönségét meggazdagítani, a' Külföldön is nyert helybenhagyást. Nevezetesen a' Göttingische gelehrte Anzeigen nevű folyó Irás 1818 esztendei folyamata 3-dik Hötete 1814 lapján ezeket közli; „Egy lelkes, tudományosan jól képzett, 's a' mint látszik még fiatal férfiú felépik ezen kis könyvetskével a' mennyire tudjuk legelőször, de már is mint ügyes gazdaságbeli Iró. Ő ezen Könyvet ugyan vélekedése szerint különösen M. Ország számára írta, 's azért ezt, ha helybehagyást nyer, magyarul is

*) Mivel a' Vizsgáló a' Hébe vizgálatába fogott, szükség lett volna annak többi darabjait is vizgálat alá venni; nem pedig csak egy darabot kemóletlenül megrostálni.

A^o Red.

szándékozik kiadni. De el olvasván azt, csak kevés különösségeket vettünk benne észre, mellyek egyedül Magyar Országot érdekelnék. Egyébiránt meg kell esmerni, hogy a' Szerző, mind theoriából, mind tapasztalásból ír, hogy a' tudományt annyira, a' mennyire ekkoráig hozatott jól tanulta, és hogy azt nyomosan és teljesen adja elő. De ha e' mellett azt hiszi, hogy más Iróknak semmivel se tartozik, ezt bő olvasása mellett hinnie nem lehet. A' tulajdon tapasztalások ilyen sokasága egy fiatal embernek rövid ideig tartott élete alatt, nem érhetett volna olly tökéletes egészre, hogy principiumok gyanánt felálittathatnék. Az Iró könnyen megtsalatkozik azon képzelődésében; hogy önnön magából ír; midőn azonban csak reminiscentiáit írja le.

Azon számos pontok eránt, mellyek a' Juh-tartásban még ekkoráig is kétségesek, a' Szerző el határozottan nyilatkoztatja ki magát, 's ha nem is mindenkor, még is gyakran helyes okokkal támogatva. Mind a' mellett még is, Rec. sok részben nem lehet vele egy értelemben, 's óhajtaná, ha a' Szerző a' más értelemben lévő 's gyakran igen érdemes férfiakkal több szerénységgel bánt volna".

Az Austriai Literatura Krónikája is az 1817-dik esztendei 61-dik száma 242 és 243-dik lapján bő ditséretekkel emlékezik ezen Munkáról, különösen pedig azt ditséri benne, hogy a' Szerző a' Juhok és az ő productumaik kereskedésbeli körülállásaikat is megvilágosította, 's így a' ki ezen Hönyvet olvassa se a' vételben, se az el adásban nem egy könnyen tsalatathatik meg. De legbővebb vizgálatját lehet olvasni az Erneuerte Vaterländische Blätter nevű folyó Irás 1817-dik esztendei folyamata 93 és

94-dik számaiban; melly a' Szerző Úrra kedve-
ző itéletek, teljes reménységet nyújtanak ne-
künk az eránt, hogy a' mostan jelentett, két
gazdaságbeli munkája is, mind a' Hazára, mind
a' Rülfföldre nézve köz hasznú fog lenni.

Thalss.

III.

Tudománybeli Jelentések.

1.

Megtzáfolások és Igazítások.

Nem tudákos viszketegségből, se nem azért, hogy
nevemet nyomtatásban lássam; — hanem tsupán tsak
azért, hogy a' hibát megigazítsam 's így Hazánk való-
di esméretét elő segítsem, és mivel arra a' derék Csap-
lovics minden Hazafit megkért, írom e' sorokat; Tudá-
niüllik. Csaplovics Úr a' Tud. Gyűjt. 1822. eszt. IV.
Köt. 11. lapján azt állítja, hogy Heves Vármegyében
Bodonyt, Sirokot, Gyöngyöst, Szurdok-
Püspököt, Tótok lakják, holott azokban egy Tót
sincs; mert Tótok lakják Nánát, Szent-Marit,
Sajlát, Tzupest, Marhazt és Domoszlót,
de azokban is eleitől fogva a' Plébánosok igaz Ha-
zafiai lévén, meglehetősen el vészett a' Tót nyelv.
— A' Plébánosok Hazafiúsága által a' Sváb Helységek
is megmagyarosodtak.

Ebetzki Tihanyi János.

2. T a l á l m á n y o k.

Bernhard Antal a' gőz-hajókázásnak privilegiált fel-
találója Eszéki Királyi Cameralis hidnak helyre állítója,
és ottan a' Duna regulatióhoz rendelt Cs. Kir. Felvi-
gyázó, olly kerekeket talált fel, mellyek mozdítható

Táblákkal készitve lévén, az alattok folyó víz által sokkal könnyebben, mint a' más félek hajtának, a' közönséges kerektektől pedig az által is különböznek, hogy a' mint használhatóbb, azokat a' vízben mélyebben bortsajtani, és általok a' forgásban bár melly történhető akadály nélkül a' víz folyását is előbb mozdítani lehet — e' felett még olly nagy hasznok is van, hogy kétszer háromszor is nagyobb mélységben leereszthetvén, sebessége 's ereje azon arányosságban nő, valamint a' gőz-hajóknál, a' Terh emelő Hankaléknak — Hypomochlium — nagy erő adása nyilván ki tetszven — azért is Eö Felségétől 10 Esztendőre kirekesztő Privilegiumot nyert.

Trentsensky József Bétsi lakos az Lytographicum Institutumnak Tulajdonossa az Lytographiai mesterségnek minden ágaira kiterjedő haszon végett a' külföldiek által egyenlő végre hozattatni szokott köveknél nagyobb előmenetellel használható egy, az úgy nevezett Spiantrumot (Zink) feltalálván, annak gyakorlása okáért Eö Felségétől 10 Esztendőre kizáró Privilegiumot nyert.

Pfundheller József, Bétsi Polgári Hereskedő az úgy nevezett (hohe brücke útjában 356. sz. a. lakik — festett készitetlen Selyemből Takátsi szövő nem különbben kézi és toló székek mint eszközök által (Weber Zeugmacher Schub und handstühle) az valóságos hajtól legkevesebbet sem különböztethető Férfi haj' készítése módját, melly haj könnyű, tiszta, és a' főnek gőzölgesét semmiképpen sem akadályoztathatja, annál fogva voltaképen ártatlannak tartatható, sőt az ára is az valóságos hajból készülnél tsekélyebb — magában foglaló machinát feltalálván 5. esztendei kirekesztő Privilegiumot nyert Eö Felségétől. Ezen Machinán készitethetik a' bőröknek még más neme is az állatokéhoz hasonló, és mivel azoknál könnyebb, tartóssabb, azért méltán nagyobbra is betsülhető.

Ernfeld Thadé olly Machinát talált fel, mellyel a' Gabonát az földbe minden Barom nélkül bévethetni, és a' Gabona szemek nagyobbak 's bővebben teremhetők lehetnek, nyervén 2. esztendőre Privilegiumot.

Eggensdorfi Pachner János József egy olly Machinát talált fel, melly által az Emberi kéz segítségével nélkül a' papirosnak mindenféle neme úgy el készitetik, hogy az ollyan formájú árkus, melly Gros-Kanczley-nak neveztetik, ha sajtó alá tétetik, feliben — az iráshoz használandó pedig egészen, — tiz másod pertzenet

alatt megszárad, simittatik, és enyveztetik, — azért is Ő Felségétől 5 Esztendőre kirekesztő Privilegiumot nyert.

Tumfort Ferentz Pántlika készítő Bétsben Schottenfeldi külső Városban 341 szám alatt a Pántlikák készítésére szolgáló szövő-széket olly módon jobbitotta meg, hogy az által 24 vég úgy nevezett Figurband Nro 6 Pántlika egyszerre készíthető, melly Szék ámbátor két egymásmellé helyeztetett munkálódó személyre alkalmaztatva volna, mindazáltal egy is elégséges azon munkának tökéletesen leendő véghezviteléhez — azért is Ő Felségétől 3 esztendőre kirekesztő Privilegiumot nyert.

Smania János Veronai Szappanyos olly jó módot találván fel, hogy az Szappanynak tökéletes főzéséhez eddig kivántatott tűz mennyiség helyett, mostan $\frac{1}{4}$ rész elégséges, és a melly Szappany több századok óta szokásban volt Venetziái kementzék által ez előtt 8 napok alatt főzethetett, mostan arra tsupán 5 óra szükséges légyen — azért is Ő Felségétől 5 Esztendőre kirekesztő Privilegiumot nyert. Patr.

3. I n t é z e t e k.

Orvosi Tudósítás (Relatio).

Szabad Királyi Pest Várossának Sz. Rokusnál lévő Polgári Orvosló Házban orvosoltatott betegekről, és kor-házban tápláltatott szegényeknek, 18 $\frac{2}{2}$ eszt. állapotjára.

	Férfiak	Alszonyok	Terheselek	Gyermekek	Összesen			
I.								
1821. 1-ső November valóságos betegek, terheselek és Gyermekek maradtak.	—	—	—	41	28	10	11	90
1822. Utolsó Octoberig megszáporodtak.	—	—	—	757	478	65	85	1335
Ezen időközben orvosoltattak	798	506	75	96	1475			

	Férfiak	Afszonyok	Terheselek	Gyermek.	Összesen
Ezek között meggyógyultak és eleresztettek — — —	627	566	68	74	1135
Megholtak általjában — — —	121	91	—	15	225
Levonván megholtakat a meggyógyultak számából maradnak 1-ső Novemiberre f. e. további orvosolásra — — —	50	41	7	7	113
Az Orvosló házon kívül megholt szegények a' Város Kapitányának illendő rendelése, és a' Plébá-nus Stola el engedése mellett az Város ör-állók által az Orvosló Házban szokot temetésére behozattak — — —	54	27	—	58	119
Azon 1475. orvosoltattak között a' legfelsőbb Helyen meghatározott Taksát fizettek 616. Fizetés nélkül orvosoltattak, és az orvosolhatatlan betegségben tápláltattak 859. Azon 1475. fent em-lélt betegek között belső nyavalyások voltak 653 külső nyavalyások 340					

II.

A' Hórságosok.

Orvosolhatatlan betegségekben tápláltattak,

1821 1-ső 9-berben hórságosok maradtak — — —	17	28	—	—	45
1-ső Novembertől utolsó 8-berig					
1822 megszaporétattak — 3 4 — —	3	4	—	—	7
Mind össze ápolgattattak — 20 32 — —	20	32	—	—	52
ezen között meghaltak — 3 2 — —	3	2	—	—	5
ki bocsátott — — 1 — —	—	1	—	—	1
utolsó 9-berig 1822 megmaradtak 17 29 — —	17	29	—	—	46

A' néhai Pintér Consiliarius Úr Fundatiójából e' következő szegények tápláltattak:

	Férfiak	Afszonyok	Terheselek	Gyermek.	Összesen
1821. 1-ső Novemb. maradtak	3	4	—	—	7
azon üdö alatt megsaporodtak					
1-ső Novembertől inclusive utolsó					
8-berig 1822.	—	—	—	—	—
következőképpen a' fent mondott	—	—	—	—	—
idő alatt gyámoltattak	—	4	—	—	8
1-ső Novemb. 1822 maradtak	4	4	—	—	8

Ns. Bossányi Bossányi András.

4. Elölépések és Megtiszteltetések.

Ö Cs. Hir. Felsége Mélt. Makay Antal Urat, eddig volt Besztertze Bányai Püspököt, Veszprémi, Mélt. Gróf Nádasdy Ferentz Urat Esztergomi Hanonokot, és a' Királyi Tábla Praelatusát Vátzi; Mélt. Bélik József Urat, eddig volt Phareni Püspököt és Esztergomi Hanonokot, Szepesi; és végre Mélt. Belánszky József Urat Nagy Prépostot és Nyitrai Kanonokot Besztertze Bányai Megyés Püspökökké; — 's egyszer'smind Fő Tisztelendő Strajter József Urat Esztergomi Canonokot 's a' Nagy Szómbati kerület Érseki Fő Vicariusát Posonyi Kanonokká méltóztatott kegyelmesen kinevezni.

Ö Cs. Hir. Felsége méltóztatott folyó eszt. Febr. 25-én költ Felséges Cahineti irásánál fogva Székhelyi Gróf Majláth József Ö Excellenciáját a' Királyi Magyar Kamara Elölülőjét Sz. István Magyar Hirályi Rendének Nagy keresztjével minden taxák el engedése mellett kegyelmesen megajándékozni.

Ö Cs. Kir. Felsége Fő Tiszt. Orgler József Urat a' Theologia Doctorát, és a' Pesti Hir. Magyar Univerzitásnál a' Lelki-Pásztori oktatásnak, a' Catecheticának, és az egyházi Ékesen-szóllásnak Tanítóját, mint jeles kimiveltetésű Férjfiút, és számos esztendőktől érdemes

Tanítót a' Posonyi Collegialis Háptalan Kanonokjává méltóztatott kegyelmesen kinevezni.

Mélt. Monyorókeréki Gróf Erdödi György Úr, Fami-
liájának tulajdon jussa szerént, méltóztatott Fő Tisz-
telendő Szarvaskendi Sibrik Urat, mind régi magyar
törzsökös Nemzetségének, a' Haza és Király mellett
végebe vitt jeles tetteiért, mind személyes érdemeiért,
mellyeket a' Györi Püspöki Megyében egyházi hivata-
lának buzgó viselése által magának bőven gyűjtött, a'
Csátári Apátúrságra kinevezni.

Ő Cs. Kir. Felsege Mélt. Cs. Kir. Kamarás és ed-
dig Primatialis Regens Kapos-Mérei Mérey Sándor Urat,
mind törvénybeli, mind Kameronalis tisztii hasznos szol-
gálatjainak és jeles érdemeinek tekintetéből a' Nagy
Mélt. Kir. Magyar Helytartó Tanátsnak valóságos Ta-
nátsosává méltóztatott Febr. 8-án költ rendelése által
kegyelmesen kinevezni.

A' Magyar Kir. Universitátsnál üresen lévő Dogma-
tica Theologia Tanítószékre méltóztatott Ő Cs. Kir.
Felsege Nagy Tiszt. Tudós Osvald Xaver Ferentz Urat,
a' Theologia Doctorát, és a' Pesti Fő Semináriumban
a' tudományokban lévő Praefectust Professornak kine-
vezni.

Ő Cs. Kir. Felsege Fő Tiszt. Nádasi Tersztyánszky
Imre Urat, Tereskei Sz. Benedek Apáturát, Privilegiált
Ketskemét Városa' Plébánusát, a' helybeli nemzeti Isko-
lá Igazgatóját, a' Vátzi Sz. Szék, és több Ts. Ns.
Vármegyék Tábla-Biráját, jeles érdemeire nézve, a'
Vátzi Ns. Háptalan Kanonokjává 's egyszer'smind kis
Prépostá méltóztatott kegyelmesen kinevezni.

Th.

5. Kihalt Tudósok és Írók.

Januar. 26 án meghala Nagy Szombathban Méltósá-
gos és Fő Tisztelendő Báró Perényi Perényi Imre, Bá-
tzi választott Püspök, az Esztergomi Fő Háptalan Nagy
Prépostja és Kanonokja, a' Szabad Királyi Nagy Szom-
bat Városának Plébánusa életének 76-ik Esztendejében.

Illő, hogy jó Barátinkról holttok után is megemlé-
kezzünk; szomorú szívvel jelentjük tehát, hogy Ő Bu-

dán Január. 28-kán megholt Tek. Hesselőkői ifjabb Majthényi Károly Nemes Pest Vármegyének Fő Szolga Birája életének 54 dik esztendejében , betsületes, 's igyekező Tisztviselő, a' ki hivatalos foglalatosságai mellett is meg nem szünt magát hasznos könyvek olvasása által hivatalának folytatására napról napra alkalmatossabbá tenni. Áldott légyen az ő emlékezete!

Th.

6. J e l e s s é g e k.

Nyomatatlan tudós Munkák, vagy sajtó alá készitet Magyar Kéziratok nagyobb esmértetése Pesti Országos Vásárok alkalmatosságával.

„Szeretetből a' Litteratura iránt gondoljon ki ki alkalmatossá eszközöket a' Magyar nyelv terjesztésére. Vidényi.

A' Lipsziai Húsvéti és Szent Mihály napi négy négy hétig tartó Országos Vásárok híressék többek közt arról, hogy el mennek azokra, vagy megjelennek mások által munkáikkal számtalan tudósok, megjelennek azokon a' könyv vásárosok, és könyvek nyomtatók, több százan úgy vásárolván a' tiszta kéziratokat árkus számra, mint nálunk a' posztó, a' vászony vég vagy réf számra szereztetik, ott a' Tudós munkáknak azért van leginkább olly nagy keleték, hogy egy a' birodalom nyelve a' nemzeti német nyelv, nálunk bátor akadályt tegyenek, ebben a' tudva lévő deák, német, tóth és más mellék nyelvek: de tsak ugyan méltó lenne még is folyamatba hozni édes Hazánkban a' tudós Magyar köz jóra, köz diszre, köz betsületre néző munkáknak jobb úton és módon lejendő megemértetéseket.

Mert hány eredeti munkák, mennyi betses indítások, és kivált külföldi tudomány újságokból vette kivonások nintsenek Magyar Országba, mellyekkel nagyobb betsület lenne a' Pesti Ország vásárookra menni, mint megjelenni. Lipsziába némelly idétlen szüleményekkel, mellyekbe talál az ember fantáziát, rollét, fellengős képzelődést, tsecsebecsét az németséget de valót keveset, a' mi világositson és melegitsen egyeránt. Tegyük próbát kedves Hazánkfiak, én tölcem Pestről távol lakó-

ról elég legyen megtenni a javallatot, vegyék a többet tehetőbb első, tegyék bizvást jobba nagyobbá gondolatomat, fordítsák az egészet kívánt előmenetelére. Gondolatom szerint választatnék Pesten egy köz jóra élő hiteles, és jó bizonyosságú tanult férfiú, a ki tudna is, akarna is Nemzetünk szolgálatjára lenni, kezéhez küldendő kéz iratainknak nagyobbra terjedő megemértetésekből rendes fizetést még most ne várna, a remélhető egyes és magányos jutalmakon kívül, hanem tettének nemes érzése is annak édes gyümöltse, hogy ő volt annak a kezdője Magyar Országba, lenne legtöbb jutalma. Egy kis bótot kellene alkalmas helyen bérleni közös költségre, vagy kérünk bizodalmassan valamely jó módú Pesti Magyar, és Magyarokat szerető birtokostól, a hol sajtó alá készített kéziratok szem előtt és bátorságba lehetnének, a Pesti T. T. egyesület által kiszemeltetette, 's a végre felhiteztetett emberünk gondviselése alatt, kezéhez vévén azon nyílt szívű és egyenes biztosunk, de minden oda szállítás költsége nélkül valamely munkát, adna arról a Szerzőnek nyugólevelet, hogy milyen homlok irás, hány árkus, és milyen rétü munkát, és ki által írt legyen kezéhez, 's jegyeznél nyomon a szerént folyó számok alatt jegyző könyvébe. A Szerző mondáná bé azt is, hogy adja a munkáját, vagy talán a Kiadónak emberségire hagyja fáradsága jutalmát. A munka kezessége mellett adódna ki átnézés véget, bizonyos kiegyezett rövid időre. A kivérvő erről a Törvénynek legjobb értelmében kötelező Levelet adna magáról, 's ez is a gondviselőnk által annak módja szerint irattatnék be. De a lopónak ki író vagy megtsüfoló, vagy rütító büntetődnek, és kitzégérszetnek jó lenne munkáinkat, a vásár első hetében, vagy elébb is beadni, hogy a második elején nyomtatásba közöltetnek, azokról a szélesztendő laistrom, melly a T. T. egyesület vigyázása alatt látna világot a tudományos gyűjteménybe, vagy a magyar és német Újságokba, a mellyiknek érdemes kiadójával könnyebb lenne egyezni. De remélhetünk, hogy a jó Urak Istenének áldozatot a haza szeretetéből.

A kéziratok bótjából adandó munkák felől felteszem, hogy törvényesen megengedtetett tárgyakra ügyeljenek; különben magának tulajdonítsa a Szerző előre nem látásának kedvetlen követéseit, de hárt is tenne a maga meggondolatlan e jó igyekezetnek, melly a tudományok terjedésé, az olvasás, szeretetét, anya nyelvünk virágoztatását, szóval, a nemzetiséget

élesztene, hazánknak az efféléket örvendő fiai és leányiban. Mellyre nézve jó lenne, a' F. Helytartó Tanács Tagjaiból választani, felvigyázónak egy tudomány szerető Nagyságos Urat, kinek a' gondviselő tartozna a' jegyző könyvet előmutatni minden esetre. Ha ez a' gondolat gyarapítatna, 's a' mit részemről régen óhajtok „kézen tartatna” a' Ts. Ns. Vármegyéken felállítandó tudományos választmányok által, mellyek a' felsőbb helyen kiszemelt felvilágosodás Ministere, vagy Kollegiumától függenének, mint közelebb az Orosz Birodalomba: majd akkor kezdenék ám esmérni Magyarjainkat a' Külföldi Nemzetek, nem fognak édes Hazánkat a' Nemzeti törekedésnek mejére evezet, 's nagyobb hajókkal bíró Nemzetek terra incognitának nevezni, kivált ha már valahára a' Berlieni német Könyvtár a' Jénai, Halai, Erlangai, vagy Szalzburgihoz hasonló tudomány jönne ki nálunk is, mindenféle könyveknek megítélések véget, egy nemesen gondolkodó Kir. Censura alatt. Mert hogy ezekre nézve más könyv bűvár Országbeliekkel „mi Magyarok” öszve hasonlítatván, még hátra vagyunk meg kell vallanunk, még meg nem esmérjük, és nem bányuk szívünk szerint, ezen hátra maradásunkat, addig nem is fogjuk jobb módba szedni magunkat, sőt nehezteléssel vesszük, ha valamely bátrabb gondolkozás módjához szokott ember; Barát az álból serkent bennünket.

Nyertesnek tartom magamat, ha jó szívünkre talál észrevételem. Nékem ugyan mindennapi törekedésem élni a' Hazai tudományos állapot előmozdítására, ha olly tizfra vagy erőltetett Magyarsággal nem bírok is, de az egész eránt való jó akaratba verset futok akár melly ifliu Hazám fiával, még azt szeretnének érni már öszbe tsavarodott fejem, ha Hazánkba a' tudósok, 's tudós munkák, 's több Házoknál, 's ki is a' fogatnál jobban betsültetnének, és érdemlett szorgalmatossággal meg is szereztetnének, mint óhajtja legközelebb Vidényi Hazánk méltó fainak nemzeti borostjánt érdemlett értekezése.

A' mit még a' javalatnak végre hajtására nézve mondhatnék: „a' Magyar Muzeumnak nagy érdemü felvigyázóji 's a' t.” bízom a' Tudományos Gyűjteménynek érdemes előmozdító iratit, ha jámbor szándékomnak hírdelésétől nem tiltjuk fáradságot, és költségeket: tegyenek áldozatot abban is, hogy a' sok szép Magyar elmék nyiljanak, érjenek, gyümölsözzenek, de nem eledelül a' férgek, pókok, 's molyoknak, nagy takaré-

kül a' sajtosoknak; hanem valóságos élelmére az egésznek; hogy azoktól el telvén édes Nemzetünk; sok Hazája; diszére valókat; és tsak ritkán; vagy soha se szüljön több neveléséges egereket, a' Magyar párnaszos a' Magyar Helikon hegyén!!!

Hrabowszky György.

Alkalmatossági Beszédok,

mellyeket 1822-dik Esztendei Julius Hólnapjában a' Rosnyó Városi Nemesség Új Zászlójának Felszentelése alkalmatosságával, Méltóságos Galanthai Gróf Eszterházy László Úr Eö Nagyságához Tekéntetes Csoma Sophia Markusfalvi Marjássy István, Gömör Vármegye E. Al-Ispánya Hitveséhez, A' Zászlós Szüzhöz, 's az egész Nemesi Karhoz, tartott.

1) Méltóságos Gróf, 's Püspök!

Három Rózsa diszesiti Zászlónkat; hármaz öröm tölti el mejjemet e' mai szent napon; — első azon büszke önszeretet, hogy e' fényes ünnep alkalmával, illy számos 's érdemes Nemesség Fejének érzem választva lenni személyemet. — Második, a' Tárgy méltósága, melly vissza hozza emlékembe az elmúlt Év Hősseit, 's e' Ditső Rend Nemes tzelozását; vissza hozza mondom, — mert midön szemeimet az előttünk lobogó Zászlóra vetem, feltamadnak mejjemben alvó érzéseim, vissza ránt képzélődésem azon időkre, mellyek már tsak az emlék köreiben élnek, — hol a' Zászló jele vólt a' ditsősségnek, — hol annak meghatására a' Nemes Mejj tüzesen dobogott, 's ezer Nemes tettek vólt kész, 's alkalmas. — Oh édes emlékje az elmúlt kornak, késők a' te lépteid! ha térsz te vissza hazánkba. — De harmadszor, a' Méltóságod Fő Személye eránt való buzgó háláadatos tisztelet eljárja külömben is érzékeny szívemet 's ha az előbbeni két öröm kedvesíti e' mai napot, úgy ezt e' harmadiknak köszönhettyük; mert midön 1815 ikben ezen Egyházi Megyének fő kormányára rendeltetvén Méltóságod, Városunkba bejött, mélyen érezte e' jelenvaló Nemesség azon hijánosságot, mellyel Méltóságod eránt való buzgó tiszteletét nevelhette volna; — sajnosan vette azt hogy Zászlós Törsökből származott Fő Magyaroknak, ki sok ízben megmutatta nagy tetteivel azt, hogy méltán számálhatja ditső Össeit — Nemesi Zászlóját eleibe nem lobogtathatta.

Ditső vólt a' bänkódás kütfeje! ditső az ösztön Személye! 's annál fényesebb az el ért Tárgy! — Most,

midőn az Öröm nap jelen van, óhajtásunk Tárnya szemünk előtt lobog Méltóságod által felszentelve, 's imé szolgálatjának zsengejét is oda áldozza, — mi van egyéb hátra a' mély tiszteletnél, 's háládatos köszönetnél! — bár kevesek ne lennének szavaim 's tsekély személyem, annak voltaképpen való lefestésére, a' mit érzek!! de itt tsordúltig tele indulatim, 's minék is a' sok szó, ha a' szív érez, e' pedig érez 's örvend hogy szerentseje adatott Méltóságod tiszteletére. — A' Tisztelet ugyan, ha magányos, igen vékony tzerne szal, könnyen szakadható: de öszve fonva, 's ölelkeze a' Szeretettel, legtartósabb Lántz! — E' tartja fel az Emberi Tarsaság állandóságát, — ez a' Fejedelem, 's Jobbágy között való eggyetértést; sőt magát az Istenséget is, ha merem mondani, ez felségesíti szemeink előtt! — Illy szeretettel öszve font tiszteletből származott szavaimnál állok elő, mély Fő hajtással, köszönyven Méltóságodnak a' Nemesi Kar eránt eddig is bő mértékben mutatott kegyelmét, e' mai napon tett szent fáradozását. — Adja az Egeknek Ura, hogy egykor ezen Zászló úgy lobogjon Nagyságodnak, mint a' hogy azt rég' megéudemlette! — Most azomban magamat, 's Nemes Tarsaimat továbbá is Őri nagy kegyességibe ajánlván tiszta szívből kívánom:

Eljen Eljen Galanthai Gróf Eszterházy László
Rosnyói Megyész Püspök Eő Nagysága!!

2) Tekintetes Zászlós Anya Nagy érdemü Kegyes Aszszonyság!

Itt a' Tisztelet, Szeretet, háládatosság, kezet fog, — hármaz itt az ösztön és így tökéletes. — Méltóztaszon buzgóságunk jeléül, tsekély szavaimat felfogadni, — senki azt szivesebben 's igazábban nállam nem kívánhatja, senkinek Érdemesebbnek, nem!

Köszönöm e' Nemes Har nevében, a' mai megtiszteltetésre való megjelenését, ajánlom magamat, Nemes Tarsaimat, 's Zászlókat, anyai kegyeibe; — mi kitsinyek vagyunk meghálálni, de elég Nemesek háláadólág gondolkozni.

Tartsa a' Jöltévő Isten, számos tizedekre Nagy érdemü Élete párijával együtt, igen bétses életet, virágoztassa továbbra is fényes Háza népét 's Familiáját!

5) A' Zászlós Szüzhöz kedves Leányomhoz.

Te néked pedig kis Zászlós Leány, légyen elég ez a' (tsók) majd otthon a' többi Édes Atyád ötelése vár!

4) A' Nemesi Harhoz.

Nemes Társaim!

E' Rendet a' mai nap így hozván magával: hátra van még legfőbb kötelességünk, Koronás Urunkról emlékezni.

A' Zászló jele a' hűségnek, az alatt szokta a' Magyar hiv esküvését letenni. — Szentsegtörő az a' Fő, megtagadja Hazáját, 's szülötte Földje anyai keblébe nem veszi, ki azt megszegi. — Nem tzelom itt nekem Nemes Feleim, benneteket esküvésre kiáltani; — sokkal nemesebbek, sokkal hűségesebbek vagytok Ti, mintsem arra szükség lenne. — A' tiszta hűség 's igaz szeretet a' Magyaránál úgy is Ősi hagyomány, és firól fira száll. — E két Rendnek köszönhetjük azt, hogy Polgári Alap Törvényeink nyóltz századoktól ólta ditsőséggel állanak, más Nemzeteknek irigysége, 's a' mostani veszedelmes század vad agyarkodása mellett is. — De szükség is a' Fejedelmet szeretni 's hűséggel illetni, mert ő a' Hazával egy Test, és ezen Testnek Feje, a' honnan ki ötet hűséggel illeti, valójában méltó a' Hazafiúi nagy nevezetre.

Legyünk azért, hűségesek Felséges Urunkhoz, 's Édes Hazánkhoz, szója minden Magyar száj ezt: Uram! Te Magyarok Istene, tartsd meg a' mi Felséges Fejrentzünket, 's boldogítsd általa édes Magyar Hazánkat!!!

Most már ált' esvén a' Szent Tzeremonia, hűség, 's kötelesség adóin, nints egyéb hátra, hanem hogy e' Nemesi Ereklýéket egész dizzel haza kísérjük; úgy nézvén ezt mindenkor, mint egy ösztön adót arra, hogy Nemes magunk viseletével, el hűnyt Őseink ditső Tetteit nevelhessük, szemeink előtt tartván azt, hogy tsupán a' valódi érdem teszi Nemességünk valóságát; mert

Szép bár Nemességed Pergamen Levele
De szebb, ha Rényidet egyesited vele!!!

Szathmári Király Antal.

7. Trattner János Tamásnál készült Új Könyvek.

1) *Catalogus Venerabilis Cleri Almae Dioecesis Szathmariensis Anno Domini MDCCCXXIII. ab erecta Sede Episcopali Anno XIX.* 8. 84 lap.

2) *O tyn sstestj ze se nám Bůh w wynegssich etc.* 1825. m. 8. 16 lap.

3) *De Evolutione et Vita Encephali. Dissertatio inauguralis Medica in Alma ac Cel. Universitate Hung. Pestiensis, Eruditorum examini submittit Paulus Balogh de F. Almás, Hungarus Nobilis.* 1825. m. 8. 120 lap.

4) *Der Freyschutz. Eine Volkssage von R. Apel.* 1825. 8. 28 lap.

5) *Morgen und Abendgebeth, welches in der Residenz Seiner Excellenz des Hochw. Herrn Peter von Klobusiczky, Erzbischof zu Kalocsa, täglich verrichtet wird.* 1823. 8. 16 lap.

6) *Molitva Kojse Jutrom i Vecserom a Nyiore Excellencin etc.* 1825. 8. 16 lap.

7) *Néhai Mátisfalvi Göttfy László Háznépének, Hóra' Pórhada miatt esett Romlása. Elő adta Mátisfalvi Göttfy Borbála, néhai Pónori Thewrewk János Özvegye.* 1823. 8. 68 lap.

8) *Reggeli gondolatok a' Keresztény Vallások' egyesülhetésekről.* 1823. 16 lap.

9) *Monographia Serpentum Hungariae Auctore Emerico Fridvalszky, Custode Camerae Naturae et Artis Productorum Musei Nationalis Hungarici Adjuncto.* m. 8. 1823. 70 lap.

10) *Solennia XIV. Memoriae Anniversariae Bibliothaeae Kis-Honthanae publicae Senioratus Evang. A. C. Alsó-Száklónokini die 15 Sept. Anno 1822. celebrata.* 1823. 8. 248 lap.

11) *Éneklő Kar, avagy azokban a' Tudósoknak és Sz. Poétáknak lajstroma, kik által a' Magyar Országi Reformátusok Új Énekes Könyvében lévő, és külömbb külömbféle alkalmatosságokra irtt 253 Énekek szereztettek. Kiadta Tóth Ferentz. 's a' t. 1823. 8. 24 lap.*

III. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Fejérvövi László. Első, Mátyás Királynak fekete Serege. I. 3.
- 2) Strázsay János, Baranya Vármegyének topographiai Leirása. I. 28.
- 3) Tóttényi Szaniszló. Hözönséges Jegyzések az állatok 's plánták eredetéről. I. 64.
- 4) Szilágyi. A' Mezei Gazdaságról. I. 82.
- 5) Horváth János. Töredék Töközről. I. 99.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyv-vizsgálat.

- 1) W. Hébe Zsebkönyv. 1823. eszt. I. 103.

B) Külföldi Literatura.

- 1) Angyalffy M. A. Grundsätze der Schaafeultur 's a' t. (Kivonás Külföldi tudományos Folyóirásokból. I. 113.

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Megtáfolások és Igazitások. I. 115.
 - 2) Találmányok. I. 115.
 - 3) Intézetek. I. 117.
 - 4) Elölépések és Megtiszteltetések. I. 119.
 - 5) Kihalt Tudósok és Irók. I. 120.
 - 6) Jelességek. I. 121.
 - 7) Trattner János Tamásnál készült Új Könyvek. I. 127.
-

T U D O M Á N Y O S
G Y Ű J T E M É N Y .

1 8 2 3 .

I V . K Ö T E T .

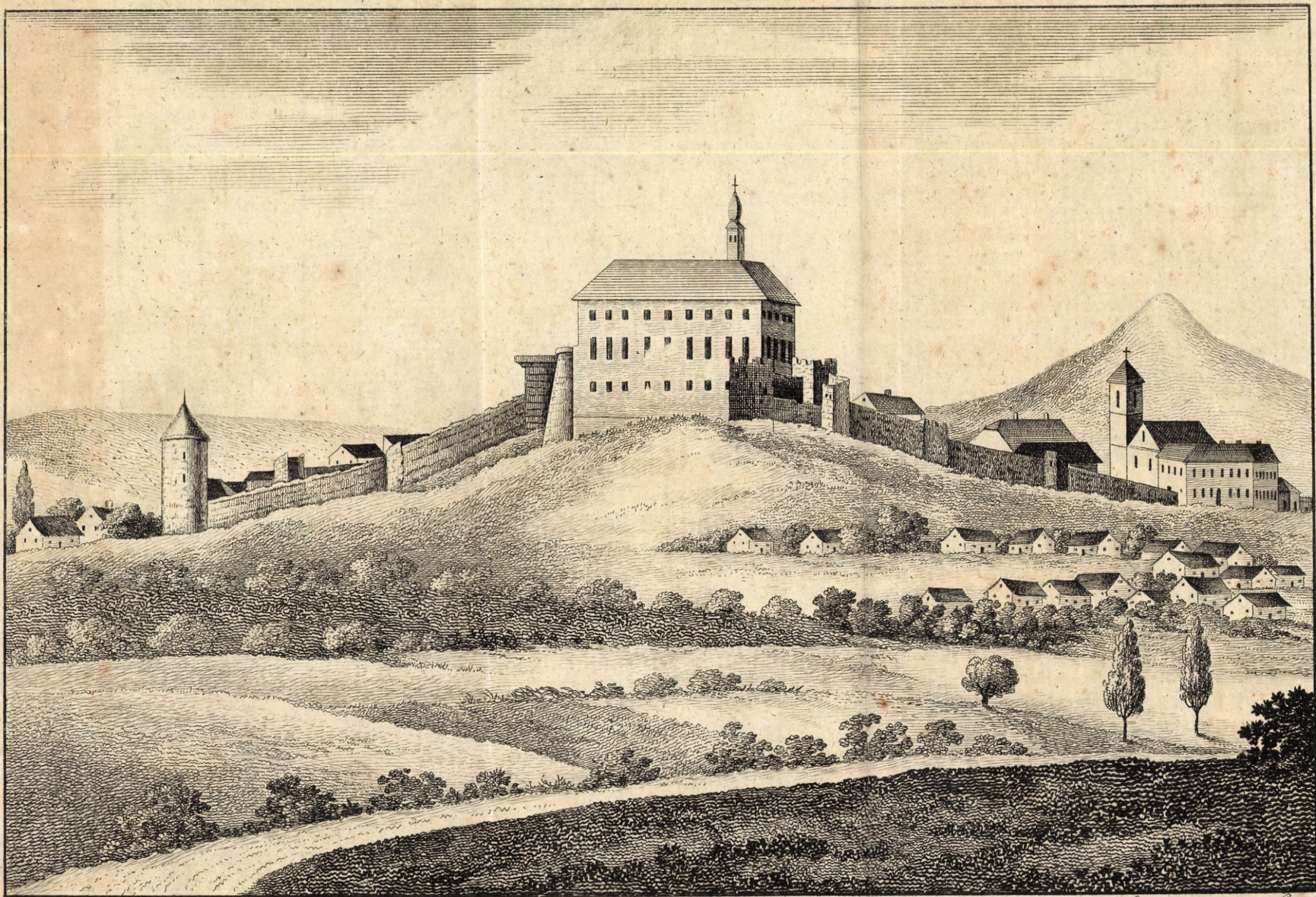

Lehnhardt sc. Pest.

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

P E S T E N ,
P E T R Ó Z A I T R A T T N E R J Á N O S T A M Á S b e t ű i v e l
és költségével.

Strázsay János rajzolta.

Leinhardt metszete Pesten

Siklos' Vára, Napnyugotti részéről tekintve.

I. É r t e k e z é s e k.

Tisza Tokaj Várossának rövid leírása.

A' régi Városok' eredetét nagyon homályos avúltság; vagy, ezer kétségeket szülött hagyomány, holmi mesés állításokkal fedezi előttünk. Illy' kétségek között tapogattatik Tokaj várossa' eredete is. Lehetetlen hogy ezen, a' természetnek minden kellemeivel bőven tömött kies vidéket, a' mellynek színére, az áldott Gondviselés, ingyen szórja mind azt, a' mit más helyeken, minden mesterséget, minden erőszakot alkalmaztatva is megtagad; — lehetetlen, ismétlem: hogy az illy' hasznos fekvésű, bő termésű, kedves tekintetű helyet még hajdan, a' világot hódító Rómaiak, lakosok nélkül hagytak volna; de mikor kezdődött, a' vagy, millyen állapotban lett légyen, nem tudjuk. Gyanítható mindazonáltal: hogy Árpád idejében még puszta föld volt. Némelly Historikusaink Atilla egyik lakhelyének Tokajt is állítják; mások pedig, u. m. Bél, és Kaprinai Szirmainál a) a' Tót Nemzetről erősítik, hogy a' Tisza', és Bodrog' össze folyásánál, töltést rakván, Földvárat építettek — de, ha ezek megtörténhettek is, Béla Levelessének szavai minden kétségeket el enyésztetnek,

a) Notitia oeconomica Montium et locorum vitiferorum etc. Cassoviae 1798.

a) mivel itt csak földeket emleget, másutt pedig, még lakosairól is emlékezik. — Innen vézsi, tehát legnagyobb eredetét Tokaj Várossa. Árpád, tudniillik Szalán vezérhez küldött követei mellé Turzolt Kémnek^{re} rendelte, ki azon föld tulajdonságát kitanulván, Árpádnak mondana bizonyossat. Midőn pedig a' követek, az akkor Zerenche tájékán, táborával letelepedett Árpádhoz vissza térnének, Turzol, gyors lova lévén, a' hegy tetőre vágatott, és azonnal Társai Turzol hegyének nevezték, kövér lovat öltek, áldomást ittak, és megrészegedtek. Árpád Thurzolnak, gyors és hív szolgálatjaiért ezen földet ajándékozá, a' hol azután földből Hímes Udvar várát építette. De nem lévén Turzolnak maradéki b) a' Jószág hihetőképben a' vezér birtokába jutott. Később, a' Kereszténység^{re} felvétele után Turuli Prépostság lett, mellyről 't. Horváth István Úr is emlékezik, a' törzsökös Magyar Nemzetségekről írt értekezésének 64-ik lapján. Turzol eredetére Rún volt, serény és vitéz katona, hív jobbágy, Árpád kedves embere.

Tokaj' el neveztetéséről külömbfélék a' vélekedések, de gyökerét nehéz el találni; mivel a' régi írásokban, külömbféléképpen találattik. Még maga, Béla Jegyzője is, már Hymus Uduoruarnak c) már Umusouernek nevezi

a) Praedictus vero Turzol per gratiam Arpad Ducis ad radicem ejusdem montis, ubi Budrug descendit in Thisciam acquisivit magnam terram, et in eodem loco Castrum construxit terreum, quod nunc in praesenti Hymus Udvor nuncupatur. Cap. 17.

b) Anonymus Belae R. Notarius. Cap. 15.

c) Cap. 17.

a). Így találhatik Tocholnak, Chotojduak, vagy éppen Thorajdnak is 's a' t. Némellyek, a' Német kimondás szerént, a' Tok - halnak héjától akarják nevezetét vonni. T. Szirmay Antal, Tanácsos, a' Takt a folyójától, melly nem meszsze vagyon Tokajtól, származtatja. Vélekedését, a' nevezett Jegyző' szavain, „Terras juxta Tocotam”, (Takta) építi. De ez, a' XVII-ik Részben: a' hol azt beszéli: hogy Edunek, és Edumernek testvéreknek adá Árpád a' Taktá mellett lévő földeket az erdők alatt, különbözik attól, a' mit ugyan ott' alább mond: hogy az említett Turzol, Árpád vezérnek kegyelme által a' hegy' gyökerében, a' hol a' Budrug a' Thisciába foly, szerzett nagy földeket, a' hol azután Várat épített. Továbbá oka sem volna, miért, inkább a' messzebb lévő Taktától, mint a' Tizától, vagy Bodrogtól, vette volna nevezetét. Hihetőnek látszik a' Bél észrevétele: hogy tudniillik a' Tótoktól ragadt reá a' Tokaj név, kiknek nyelvén, össze folyást jelent.

De millyen állapotban volt légyen, az Árpádot követő Fejedelmek alatt, valamint az első, második, és harmadik Heresztény századokban is Tokaj, nem tudatik. 1074-dikben Salamon Király, midőn testvéreivel össze ütközött volna, a' Nyíri részekről ide futott, hogy menedéket keressen b) 1241-ben a' midőn a' Tatárok ezen részeket pusztítanak c) ide is elhottak halált szóró fegyverei. Ezen végső romlása után, majd szinte a' 14-ik század' végéig

a) Cap. 22.

b) Bonfin. Dec. 2. Libr. II-o Thurotz Chron. parte II. Cap. 52-o.

c) Rogerii Carmen Miserabile. Cap. 20-27-o.

kevés emlékezetre méltó dolgokat hagytak felőle némelly Oklevelek. De 1398-tól már bővebb és világosabb Históriai eseményeket lehet felőle olvasni, mind a' régi Iróknál, mind pedig az újabbak közül T. Szirma y Antal Cs. Kir. Tanácsos Úrnál, a' ki, mind közönságesen, egész Zemplin Vármegye, mind, külön fogva, a' Hegyallyai Históriai és Politikai állapotját, fáradhatatlan szorgalmatossággal felvilágosította a). Óhajtni lehetne, hogy ezen Tek. Ns. Vgye az érdemeket igazán megjutalmazni tudó Zemplin Vgye buzgó Hazafiának, és nagyra termett Tüdössának is, a' nagy dolgok végbe vitelére serkentő Rómát követvén, Oszlopot emelne!

1398-ban Döbrey István kapta cserébe Tokajt Hazon helységéért, de még akkor a' várról semmi emlékezet nintsen, hanem 1401-ben Döbrey hűségtelen lévén, Tokajt törvény szerint elvesztette, és Brankovits György Rácz Deszpot, a' többi cserélt Jóságai közt nyerte Tokajt is, és ennek Adomány-levelébe Tokaj, már *Castrum n a k* neveztetik b). Hihető tehát, hogy a' nyughatatlan Döbrey István építette fel a' várat, hogy magát, a' Pataki várban lévő Perényi, és Deákiak ellen, a' kik a' Királyhoz

a) Lásd: négy rendbeli nevezetes munkáit: *Notitia Historica Comitatus Zempliniensis*. in 8-vo Budae 1804. — 2-o *Notitia Politica*, in 8-vo. Budae 1803. — 3-io *Notitia Oeconomica montium et locorum vitiferorum Tokaj. Cassoviae*, in 8-o min. 1798. — 4-o *A' Tokaji bornak ültetéséről's a' t.* in 8-vo minori 1810.

Ezekből és más eredeti Kütfökből meritettem én is Tokajnak itt csak rövideden leírott történeteit.

b) *Notitia Historica Comitatus Zemplin* §. 56. et 57. *Notitia Politica et Oeconomica*. pag. 67. et seq. Budai Polgári Lekszikon, Debröy alatt.

való hűségben tántoríthatatlanul, megmaradtak, oltalmazza.

1412-ben 'Sigmond Magyar és 4-ik László Lengyel Királyok útjokban Kassáról indulván, Tokajba háltak a).

Brankovits György Tokajt Hunyadi Jánosnak által engedte, a' ki a' várat ismét megerősítette a' Pataki várban tartózkodó Csehek ellen. 1460-ben pedig Mátyás Király adománya által Zápolya Imre' birtokába jutott, a' ki még ezen esztendőben fundálta itt a' Remete Sz. Pál szerzetét követő Barátok' Klastromát, a' Tokaji Priorátus tartozott a' Sajó-Ládi Vicariátushoz (Vicariatus de Land, prope Castrum Quod). Nevezetes ezen idő tájban még az is: hogy itt a' Boldogságos Szűz Mária tsudálatos képe „Maria Advocata” név alatt tiszteltetett b). A' Paulinusok' Klastromát 1537-ben Serédy Gáspár szét hányatta, a' Priort pedig a' többi Papokkal tömlöztzre vetvén, minden bútjoraiakat felprédálta, azt adván okúl Ferdinánd Királynak: hogy tartott tőle: ne hogy a' Barátok Klastromjokból erősséget tsínáljanak ellene c). De gyanítani lehet arányokat, mivel ők a' Zápolya Házhöz levoltak kötelezve.

1491-ben Midőn 2-dik Ulászló Király veszedelmes betegségbe lévén híre futamodott, hogy a' Király még halt, avagy legalább semmi reménység nem volna további életéhez, vetélkedő társai közül Albert (János) 4-ik Kázmér atya után uralkodó' Lengyel Király II-ik Ulászló testvére is újra háborgatta az Országot, még azt is okúl adván, hogy Ulászló a' 3000 aranyat,

a) Szirmai nál §. 61. Dlugosch. Hist. Polonorum.

b) Szent Iványi Dissertationes Paralippomenicae.

c) Notitia Politica Comitatus Zempliniensis. Pag. 141.

a' szerződés' értelme szerint meg nem fizette. Azért is Eperjesen és Szebenbe tartózkodó katonáival Lengyelországba vezető, út mellett fekvő, és azért igen alkalmas Sztropko várossát ostromoltatta, mellyet is két ifjú testvér Perényiek, mind addig ditsőségesen védelmeztek, míg nem a' nagyobb erőnek engedni kén-telenítettvén, vitézül meghaltak. Innen azután Kassának fordítá Albert seregét, és Kassától Tokajig, Bakhusnak Céressel vetekedő legtermékenyebb földjét felprédálták, 2000 ántalag Tokaji bort, szüret alkalmatossággal erővel kitsikart, és Lengyelországba küldött, a' többit pedig hadi szükségekre fordítá a).

1514-ben Bakáts Tamás Esztergomi Érsek buzgósága által össze sereglett Keresztes Vitézek' zendülése ide is el hatott, és a' mint gyanítani lehet, a' Keresztes Vitézek Hadnagyának leveléből, Heteley Mihályhoz, Tokaj vára előljárójához b), ők a' Pataki várban tartózkodván, a' szomszéd helyeket, szokások szerint bizgatták, azért írja: hogy a' Tokajban el fogott Keresztes társakat tüstént eresse el, különben is az el követett öldöklésért büntetése díjját el nem kerüli. Innen kitetszik: melly rettenetes kiterjedésűnek kellett lenni azon szomorú emlékezetű Keresztes-hadnak, mert, a' mint Istvánfiból világos: azokon kívül, kik Fejérvár alatt a' Rákoson, Szegeden, Tsanadon egybe gyültek, minden Püspökségekben és Káptalanokban kihirdettetvén a' Pápa Bullája, mindenütt össze gyülekeztek a' népek, — így Egerbe is számosan voltak, a' kikhez még Dózsa

a) Nicolai Istvánfy Hist. Libr. 2-o.

b) Wagner Mss. Tom. I. pag. 324.

Szirmaynál, Notitia Historica §. 145.

György többeket is küldött. Hihető, ezek közül voltak azon Keresztesek, kik a' Pataki várat birták a). Valóban, ez által, a' kárhozatos had által történt Magyar országnak első romlása, mellyet nyóltz esztendőök múlva, követt az el felejthetetlen Mohátsi veszedelem. Melly igen tanátsosabb lett volna azon több, mint 40,000 lakosokat, kik részint, a' keresztes had által, részint pedig elégtételül, vagy is inkább büntetésül a' Tzigány hóhérok által felakasztattak, a' Hazát fenyegető veszedelem' el háritására alkalmaztatni! Ha a' Főbbeket a' Haza szeretete, és a' mi ebből következik: az egyesség kormányozta volna.

Mivel Tokaj várossának újabb történetei, mind különösen, mind pedig az egész Magyar Ország históriájára nagyobb befolyással vannak; szükséges lenne ezekről bővebb értekezéssel írni, (de mintegy el tiltja azt, ezen igen hasznos Gyűjtemény célja) azért is érintsük azt, tsak naggyából, hogy más tárgyakról is szólhassunk:

A' Mohátsi veszedelem után, megszomorodott, és meghasonlott főbb rendeknek egy részét, először Tokajnak volt szerentséje el fogadni 1526-ban tudniillik: Zápolya János, Erdélyi Vajda, később érkezően meg mintsem, hogy jó reménységet ígérő segítsége használhatott volna, 40,000 emberrel Szegeden megállott, onnan Budára igyekezett, de útjában megváltóztatta szándékát, és seregeivel együtt Tokajba jött, és a' mezőségen tábort ütött — meg hívta osztán barátjait, hogy ott, az el hagyatott Ország' állapotjáról tanátskoznának, a

a) Isthvánfy Libr. 5-o.

ekkor, itten, Zápolya Magyar Ország Királynak választatott. Mind a' Városnak, mind magának a' Várnak ezen idő körül való állapota virágzásban volt, — a' városban a' házak, a' mennyire fekvésök engedte, elég rendesek valának; a' vár igen erős és szép alkotású. De Tokajnak minéműségét onnan gyaníthatjuk leginkább: hogy Zápolya, többi jószágai közül, éppen Tokajt látta alkalmasnak és méltónak az Ország Naggyai' el fogadására. Láthatni Szirmaiánál a) a' Tokajba össze gyűlt Fő Rendek' levelét a' Bártfaiakhoz, mellyben kéri: hogy az Ország szükségeinek pótlására, azonnal küldenének 300 forintokat Nagyságos Perényi Péter által. A' Levél költ 1520-ban, Október' 16-ikán. Itt' határozott meg a' Fejérvári közönséges Ország Gyűlés is Szent Márton — némellyek szerint, Herczeg, Sz. Imre napjára. A' többek között, jelen voltak a' Gyűlésen Várady Pál Egri Püspök. Perényi Péter, kit a' Pataki vár' oda engedésével, mellyet törvénytelenül el foglalt, minekutánna, a' Moháts mezején, Palóczy Antalban ezen Háznak magva szakadott. Artándy Balázs és Pál Testvérek, Petrovits Péter, a' kit Zápolya János' halála után fija gondviselőjévé is tett, Tzibak Imre, Bodó Ferencz, Kis - Marjai Lukáts 's a' t. de mindenek előtt Verböczy István, a' ki itt Beszédet is tartott, és eszközlötte leginkább:

a) Notitia Historica. §. 159.

Lásd többet ezen Tokaji Gyűlésről Kovachich Supplementum ad vestigia Comitiorum. Tom. III-o pag. 68. et seq. — Innen Istvánffyknak némelly hibás állításai is kifognak tetszeni; de még mind ezek mellett is nem lesz hitel feltét való, meggyőződünk arról: hogy Tokajban választott Királynak Zápolya János.

hogy Zápolya választasson Királynak. Beszédjének foglalatját Istvánffy is elő adja a).

Fájdalmas részvétellel érzette Tokaj a' már most békövetkező zavaros időknek mostohaságait, a' midőn, a' Haza' romlására, mintha, mindenek össze esküdtek volna, a' nyomorúság láncz-szemei egymást következtették. A' Religió' szentsége, a' Király' Felsege, a' polgárok' boldogsága és bátorsága megtapodtatott. Nyert az irígység, ha előbbeni barátját, sőt atyafiját el ejthette — ha nemzete' véérébe gázolhatott, — ha polgár társainak javát el rabolhatta, avagy veszedelembe ejthette. Minden mozdulat valamint kétséges, úgy veszedelmes is volt. Életek' feláldozását, mint eszközt a' jövődő bátorságra nézték, és mintha ismét élni fognának, önkint a' halálnak bókoltak, 's az élet' szeretetét, a' zabolátlan indulatok korán megfojtották. Méltán, megemlékezhettek tehát a' kárvallott Magyarok, gyöngye Lajos Királyokról, midőn már, a' Mohácsi had után is sok esztendővel, emlékezetére pénzt verettek — mellynek, egyik oldala, a' fiatal Király' koronázott Képét, derekalyra ülve mutatá, ezen felül írással: „Ludovicus Filius Rex Hungariae et Bohemiae” — más oldalán pedig ezen vers olvastatott:

Buda Potens et Pannonii Gens Martia Regni,
Quod fuit, esset si viveret Iste puer.

a) Pray Epistolae Procerum Hung. pag. 281.

Joann: Severini Conspectus Historiae Hungaricae Posonii 1775. Editio altera, pag. 2. — pag. 182. Istvánffy Lib. IX-no.

Palma. Notitia rerum Hungaricarum, Tom. II. p. 647. etc. Budai Polgári Lekazikon — a' Zápolya alatt.

Lásd: Balbianus de Rebus Bohemicis Lib. V-to Cap. 11-mo.

Tokaj városa is, mennyi háborúságoknak, mennyi vérontásoknak volt szenvedője, 's reszkető tanúja, lássuk rövideden :

1527-ben, midőn Ferdinánd Király, törvényes jussát Magyar Országhoz bébizonyította, és az Ország' Naggyaitól törvényes Királynak megesmértetett volna; nem különben sok Vármegyéket, és Városokat engedelmességére is kötelezett volna, halván hogy Zápolya ereje leginkább, a' Tisza körül légyen, oda küldötte vezéreit. Zápolya részéről Fő vezér volt Bodó Ferencz. Hasonló tehetséggel és tudománnyal birt Bakits Pál is. Egy részét pedig a' seregnak vezérelte Kismarjai Lukáts, melly Erdélyi Székelyekből, és más segítségekből állott, Ferdinánd részéről pedig Török Bálint, Pekry Lajos és Fels Lénárd. Mindazonáltal, ámbár Bodó és Bakits serényen és vitézül viselték magokat, még is a' rend hamar megbomlott. Kis-Marjai agyon lövetett, Zászlóikat, és ágyúikat is el veszítették. Zápolya maga és Bodó nagy veszedelmek közt mentek keresztül a' Tiszán, kevesed magokkal, mind a' hátok megett lévő ellenségtől való félelemből, mind pedig azért, hogy Török Bálint két nappal az ütközet előtt, néhányakat, mint szökevényeket át küldött a' Bodó táborába, kik a' hajókat, mellyekből a' Hid össze volt rakva, kifürogetták, 's azután, a' hid csak ugyan el is süllyedett. Bakits, a' maga Rátzjaival, az ellen-erőnek legtovább vétett gátat, de végre még is csak engedni kénytelenítettett, mivel a' Tiszán való általjárás el záratott, sok tévelygései után tehát Szegedre futott, később azután, a' Király' részére hajlott.

Zápolya pedig a' Tokaji várat maga megtartására nem tartván eléggé erősnek lenni, Drugeth Ferenczhez futott, és annak Lengyel Ország határain fekvő váraiban tartózkodott; de vezéreit a' hívségre, és álhatatosságra inteni el nem mulatta. Bodó tehát újra a' hadról gondolkodott, szerentsésebb kimenetelt remélvén, azért is sereget gyűjtött, mellyet a' kóborló hajdúkkal nevelt *) és, a' Tiszán, keresztül jöven, nem messze Tokajtól Táborn állított; de megtudván Ferdinánd' vezérei, a' kik Kasán voltak, Bodó' szándékát, elejébe mentek, és Szinánál, össze ütközvén, Bodó serege meggyőzetett, 's ő maga is el fogattatott. Egerből Gyöngyösre, mint fogoly, úgy illantott a' bor ital által való felhevülésében, de ki józanodván, megemlékezett: hogy megfogadta legyen Török Bálintnak, ha hogy szabadon bocsájtja is, el nem szökik; vissza ment tehát, és az Újvárosi (Neustadt) tömlőtzebe vitetett, a' hol, inkább úgy kívánt meghalni mint örökös rab, hogy sem Zápolya barátságáról, vagy néki tett esküvéséről lemondani. Így tehát Tokaj el hagyattatván a' Zápolya vezéreitől, könnyű volt azt engedelmességre hajtani a).

*) Talán ez az eredetek, a' most már különös szabad Testet formáló Hajdúknak. Már II-dik Ulászló alatt 1514-ben, a' Hazai Törvény 60-ik Tzikkeltje emlékezik a' Hajdúkról, (talán Hajtok) és mindonféle fegyver-viselés tiltatik nekik, úgy lehet, hogy ezek maradéki voltak, az akkori Heresztes hadnak. Leginkább tartózkodtak ezen Hajtok, a' túl a' Tiszánti nagyobb pusztákon. A' későbbi zavaros időkben ők mindég egy különös sereget formáltak. A' Rudolf országjárása alatt Botskay pártját fogták, 's tölle, 1605-ban különös privilegyiomot nyertek, mellyet több Királyok megerősitettek. — 1606-ban pedig a' Bétsi egygyesség szerint Botskainak jutottak. — Lásd: Pacificatio Viennensis 1606. Art. 8. — Isthvanffy Libr. IX-no — Corpus Juris Hung. 1514. art. 60, 61-o.

a) Isthvanffy Libr. IX-no.

1520-ben, midőn Zápolya János Lengyel Országból vissza térne, és seregeit Szolimán Török Császáréval eggyesítené, a' Ferdinánd katonái oda hagyák Tokajt, és a' Zápolyiak bevették a) 1533-ban. Ferdinánd Király a' Bártfaiakhoz írt levelébe biztatja őket, ne féljenek a' Zápolya kóborló seregeitől, és hogy békeségben megszüretelhessenek, a' Hegy-allyán, Serédy Gáspárt, egy sereg katonával védelmezésükre küldi; innen következik: hogy Zápolya katonái néki szokván a' dúlásnak, a' Tokaji várban nem tartóztathatták magokat, a' környékben, mindenfelé gyakran alkalmatlankodtak b).

1535-ben, ismét kemény harcz volt Tokajnál a' két ellenkező fél közt, de a' Tokaiak Bebek Ferencz Várnagy által megadák magokat Fels Lénárdnak Ferdinánd Vezérének. Ebben a' harczban sok jeles Magyarok el veszték, u. m. Batory Miklós, Ruszkai Kornyis, Rékedy János, 's a' t. — megkülömböztették pedig magokat Bakits Péter, és Osztrosits Miklós, a' kiknek magá Fels is, bár, fősvény ditsérője volt a' Magyaroknak, tulajdonította a' megnyert győzedelmet c).

Sigleri Chronologia apud Bell, in apparatu pag. 67-a.

Budai Lekszikon, a' Zápolya alatt.

a) Szirmay Notitia Historica §. 172-o

b) Notitia Politica §. 170.

Wagner Diplomatarium Sacaros — pag. 166-a.

c) Topographia Magni Regni Hungariae, Libro VI-o — pag. 480.

Isthvanffy, Libro XII-mo.

1541-ben pedig Ferdinánd Tokajt, hív vezérenek Serédy Gáspárnak, mint tulajdonát, Adomány által, adta a).

1550-ben, a' Szent Korona Tokajban adott által Ferdinánd Vezéreinek, a' kik azt, onnét, Ferdinándhoz Pozsonyba vitték b).

1556-ban, meghalálózván Serédy Benedek, Gáspár' testvére *) fijának gondviselőjévé, és

d) *Notitia Politica Comitatus Zemplini*, pag: 157. — Ez Serédy Gábornak is neveztetett.

Lásd; *Cassovia nova et vetus. — Cassoviae* 1733.

b) *Istványffy Hist. Lib. XVI-o* — pag. 164? — item *Szirmai, Notitia Historica* §. 209.

*) *Budai Ferencz Magyar országi Polgári Historiái* Lekszikonába három Serédiekről vagon szó: Gáspárról, Benedekről, és Györgyről. Gáspár, a' Felső országi katonaságnak Fő hadi Kormányozója lévén, sok érdemekkel tétéze Ferdinándhoz viseltető tántorithatatlan hívségét, mellynek jutalmául nyerte Tokajt, de hihető, hogy neki nem lévén maradéka javai' testvéreire szállottak, legalább Tokajt 1556-ba Serédy Benedek fiának, vagy mások szerint, csak István fijának kellett volna birni. 1574-ben fordul elő ismét egy Serédy Gáspár, de Nagy falu. Lásd. *Corpus Juris Hung. 1574. Art. 31-o* — és *Szirmai Politica*, pag. 204. a' kinek a' Kövesdi vár itéltetik. — Ezen nemzetséget illető Adomány- Levelet közlők itt a' Hadusfalvai Spilenberger Familiának eredeti írásai közül:

„Nos Leopoldus etc. memoriae comendamus etc. Quod
„nos attentis et consideratis fidelitate fideliumque servi-
„tiorum moritis, fidelis nobis Dilecti Magnifici Baronis
„Petri Serédy de Nagy Falu — — tum nobis, et charae
„nostrae Provinciae, Transilvaniae, exhibitis et impen-
„sis, ac in posterum quoque pari fidelitatis et constan-
„tiae zelo exhibendis bona et jura Possessionaria, signan-
„ter autem portiones Possessionarias, in Possessionibus
„Drágh, cum Castellis ibidem existentis medietate, Ada-
„lin, Komlós-Ujfalu, Praediales Mikó, Urtelek, Prae-
„dium integrum Szent Márton, in Dobocensi, Possessi-
„ones integras Barbáthfalva in Thordensi per defectum
„seminis Egregiorum quondam Ladislai et Volphangi Ka-
„muthy de Szent-László, non secus Haraklyán, portioneum
„Possessionariam Vártelek, per defectum pariter seminis
„Nobilis attunc Nicolai Haroklyáni de Eadem, Haraklyán,
„tum portioneum possessionariam Förményes per defectum
„non absimiliter seminis Nobilium olim Michaélis et Jo-
„annis Spátzai, de Nagy Doba, non secus Czigány et Ku-
„say, in Szolnok, Mediocri Béreze, Raitoos vero Pre-
„diali — — Vaja, et Somosi in Kraszczeni, sic dictis Co-

a' Tokaji várnak Elöljárójává Zétényi Némethy Ferentzet tette, Ferdinánd' helyben hagyásával. De Némethy uralkodásra termett ember léven, e' mellett Jószága kevés; sőt Zétényi birtokát is el prédálta: hogy Tokajt tellyes hatalommal birhassa, Izabellához Zápolya János Feleségéhez pártolt. Ezután kedvére garbontzáskodhatott, kóborlott, pusztított; de leginkább a' szomszéd lakosokat nyomorgatta. Sőt Zemplén és Zabolcs Vármegyéknek, hogy

„mitatibus existentes, etc.—in quarum pacifico Dominio
 „idem Petrus Seredy Progenitoresque suos ab antiquo
 „perstitisse, seque jure immediate — subsecuturas. — —
 „Nos carnales, et piterinos divisionis persistere asserit,
 „etiam de praesenti, totum item et omne jus nostrum Re-
 „gium, si quod in practactis bonis, ac juribus Posses-
 „sionariis qualitercunque — — in Nostram ex quibus —
 „modis et rationibus concernerent, collationem simul cum
 „cunctis antelatorum Bonorum utilitatibus, pertinentiis
 „quibuslibet terris scilicet arabilibus, cultis et in cultis
 „agris, pratis, pascuis, etc. generaliter autem quarum-
 „libet utilitatum, et pertinentiarum earundem integrita-
 „tibus, quovis nominis vocabulo vocitatis, sub suis veris
 „metis et antiquis existentibus — — missis sicuti prae-
 „fertur stantibus, seque habentibus, memorato Petro Se-
 „redy, successoribusque, et posteritatibus ejus, primum
 „quidem masculini, jure perpetuo, iis vero deficientibus,
 „vel fors non existentibus, etiam foeminei sexus eodem
 „perennialitatis jure Universis, novae nostrae Donationis
 „titulo dedimus, donavimus et contulimus; imo damus,
 „donamus, et conferimus jure perpetuo, et irrevocabili-
 „ter tenenda, possidenda, inter et habenda salvo jure
 „alieno. Harum nostrarum secretioris, et Aulici Sigilli
 „nostri munimine roboratarum vigore et testimonio Lite-
 „rarum mediante. Quas Nos in formam nostri Privilegii
 „redigi faciemus, dum nobis in specie fuerint reportatae.
 „Datum in Civitate Nostra Vienna, Austriae, Die decima
 „nona mensis Aprilis. Anno Domini Milesimo Septin-
 „gentesimo Primo, Regnorum Nostrorum Romani Quadra-
 „gesimo Tertio, Hungarici Quadragesimo sexto, Bohemici
 „vero Quadragesimo Quinto”.

Leopoldus. m. p.

Hogy a' Vitéz Seredy Gáspár, Ferdinánd alatt vi-
 rágzó familiája ki nem fogyott. a' miat Budai Ferencz
 vélekedik, abban az időben kitetszik Kovachich Scri-
 ptor's rerum Hungar. Lin, Tom. 1.0 pag. 109.

néki

néki adót fizessenek, megparantsolni el nem mulatta. 1558-ban Dersfy István, Kassai Kormányozó, setét éjjel, seregével, a várhoz szagúldott, Némethit megrettentette, a ki álmos katonáival ellenségének ellent nem állhatván, Dersfy prédált és pusztított. Maga Némethy is Dersfynek Fekete Bertók nevű Huszárjától, homlokba, sebet kapott, azután a várba vissza vonúlt. Dersfy pedig útjában semmit nem kímélt, az emésztéstől. Szerentsésebb volt Némethy a Szerentsiek ellen, azért is olly vakmerőségre vetemedett, hogy selyem sinórt hordozott zsebében, mellyre Ferdinánd Király' vezéreit felfüggetni készült, de vakmerőségének árát, Hadadnál megadta. Kilentz egész esztendeig sanyargatta így Némethy' pártoskodása az egész Országot, de leginkább Tokajt, és sok Hazafi vér' kiöntését eszközlötte, míg végre

1565-ik esztendő véget vetett a' Némethy nyughatatlanságának, a' mikor Makszimilián Király' parancsolatjára megindította seregét, Svendi Lázár, Felső Magyar országou akkori Fő Hadi Kormányozó Kassáról Januárius végén, kemény hideg lévén, Svendi katonáinak hátorságos helyreállítására, ha talán kedvetlen kimenetellel harczolnának, Bodrog Keresztúrt, melly egy órányi távulságra esik Tokajtól, keríté először hatalma alá, és így alkalmas készülettel mozdította Tokajhoz seregét. Nagy vérontás volt, mind a' két részről, meddig, a' külső várat bévehették, de azután Némethyt, egy puska-golyó érvén, földre terítette. Így tehát 19. vagy mások szerint 8 nap véget vetett az ostromnak. A' vezér nélkül lévő katonák magokat feladták, olly feltétel alatt, hogy urokat szabad legyen nékiek el temettetni, és ők

fegyvereikkel, jószágaikat oda hagyván, szabadon mehessenek. Mintegy 350 sebes Vitézek vánczorogtak ki a várból, a kiket Svendi megeskettett, hogy Makszimilián ellen soha harczolni nem fognak. A győzedelmesek mindenféle eleséget, 's sokféle portékát találtak a várban, 4000 ántalag Tokaji-bort, pénzben egy milliomra menő summát, és sok mindenféle drágaságokat, melyeket Svendi, részszerint a katonáknak, részint, a vár jobbitására erősítésére megtartott a). Mindazonáltal Némethy, a tudósoknak, és tudományoknak nem hideg barátja volt, ő maga is írt, neki pedig többen ajánlották munkáikat, így, p. o. Székely István Magyar Krónikájának kinyomtatását, neki kell köszönnünk, melly Literaturánkban legnagyobb figyelmet érdemel Czimje ez: Chronika. Ez világnak yeles Dolgairól Székely István Craccóba MDLIX.

Megvétetvén tehát Februárius' 11-kén Tokaj, 1565-ikben Tokaj vára, Makszimilián Király által, Torda, 'Sigmund, és Thurzó Ferencz kiküldettek, Tokaj' el rendelésére; a vár' őrizete Raminger Jakab, és Kalvassy Mátyásra bízott, a kik mindjárt, a következő esztendőbe jeles vitézségöket Zápolya 'Sigmund' 52,000-ből álló serege ellen, mellynek fele Tatarokból állott, eléggé kimutatták, és a várost, a Királyi hívségben ditséretesen megtartották.

a) Istvánffy Libro 22-o — Petri Bizzari, Basileae 1573.

Kovachich Scriptorum rerum Hungaricarum minores. Tom. 1-o pag. 122-o.

Chronicon Hung. Rerum sub Turcis gestarum — recensente Nicolao Reisnero, pag. 145.

1567-ben a' Törökök háborgatták Tokajt, a' kik Egertől jöven, Tokajon keresztül Kassáig, mindent pusztítottak, az épületeket felgyújtották, a' lakosokat rab-lánczokra fűzték, 's örökös fogságra hurtzolták, vagy kegyetlenül meggyilkolták a).

1595-ben birta Tokajt Báthory 'Sigmund Erdélyi Fejedelem b) 1605 ben Bocskay István által egész esztendeig ostromoltatott Tokaj, végre, az akkori. Vár- nagy Ruber György, minekutánna az éhség leverte katonáit, lovakat, sőt kutyáikat, és matskáikat is megemésztettek vólna, kéntelenítettek magokat feladni. Rubert, álhatatosságát, és hivségét megditsérvén Botskay szabadon eresztette c).

1607-ben Thurzó György kapta Tokajt 70,000 tallérért, minekutánna Botskay' halála után a' hajdúkat lecsendesítette d).

1620-ban a' Sz. Koronát ismét szerentsés vólt Tokaj keblébe fogadni e) — 1622-ben pedig Tokaj is egész Zemplén Vármegyével, Bethlen Gábor' hatalmába jött. Halála után 1630-ban birta Tokajt Brandeburgi Katalin, Bethlennek második felesége.

1641-ben III-ik Ferdinánd Adománya által nyerte Tokajt Homonnai Drugeth János, de a' ki már 1645-ben el tűnt, 1647 ben pedig I-ső Rákótzgy György Tokajt magáévá tette. Ebben az esztendőben a' vár is megerősitetett f).

a) Istvánnffy Hist. Lib. 24.

b) Szirmai, Notitia Politica. pag. 138.

c) Istvánnffy, Lib. 34.

d) Szirmai, Notitia Politica. pag. 138.

e) Szirmai Notitia Historica §. 405.

f) Szirmai, Notitia Historica, §. 480.

1660-ban Báró Souches Generális, visszavette a' Rákótziaiktól, 's Német katonákat rendelt a' Tokaji vár' őrizetére 1663-ban hír futamodott: hogy a' Tatárok Ónodtól Tokajnak jönnek, azért a' Tokaiak megijedvén, szüretjeket is oda hagyák. Midőn pedig a' Nádor Gróf Vesselényi Ferencz közönséges felkelést parantsolna, a' Tokaiak azt felelték: hogy ők feleségeiket a' Német őrző sereg zabolátlanságának oda nem hagyhatják a).

1670-ben I-ső Rákótzty Ferencz, minékutánna annyától a' Munkátsi várban, attya' kintseit, sem erőszakkal, sem pedig álnoksággal ki nem csikarhatta volna, Patakra jött, a' hová Gróf Stárenberg Vár-nagyot, a' ki Vallisz' helyébe tétetett, magához, Húsvét' másod napjára barátságos megvendéglésre el hívta, de a' hol őtet megfogatta, és a' Regétzi várba, őrizet alá küldötte. Az alatt pedig Szepesy Pál, és Szuhay Mátyás 8000-ből álló sereget vezettek Tokaj alá; de sem erővel, sem pedig ravaszsággal nem tellyesíthették szándékjokat b).

1670—1700-ig Babocsai Izsák akkori Tartzal várossának Notáriussa leírta Tokajnak is nevezetesebb történeteit. c) Valóban, undorodni fog akármelley hidegvérű, emberiség gyűlölője is, ha el olvassa azon iszonyú gyilkolásokat, öldökléseket, és pusztításokat, mellyeket egy részről Tokay Ferencz, más részről Vandemont

a) *Theatrum Europaeum*. Tom. 9. pag. 45. Láthatni ott Tokajt, és a' Tabort, rézre metzve.

b) *Res gestae in Hungaria annis 1667-0 et 5. sequentibus* — *Auctore Michaele Szegedy. Cassoviae 1740.*: pag. 105. — ismét,

Szirmay, *Notitia Historica*. §. 569.

c) Nyomtatásban kiadta ezt Pesten 1815-ben Rummy Károly Monumentáiban.

Károly 1697-ben itt véghez vitt. Ugy hogy azt lehet mondani, a' mit Horácz a' Rómaiakról: „Ut sua haec Urbs periret dextera”.

1703-ban Gróf Berchény Miklós el foglalta Tokajt 1705-ben pedig II-ik Rákóczy Ferencz által el rontatott a' vár.

1715 től a' nagy Méltóságú Magyar Királyi Udvari Kamara birtokában vagon.

1714-ben a' Róm. Katholikusok Temploma vissza adatott. Melly 1773-ban megújítatott, és a' nemzeti Oskolák felállítattak.

Már most a' Tokaji, Tarczali, és Diós-Györi Uradalom egyesült. Tokajban egy Kasznárság vagon, a' Tisztartóság, a' többi Uradalmi hivatalokkal Tarczalon, a' Praefektorátusság pedig Diós-Györben.

1811-ben igen híres és gazdag szürete volt Tokajnak. Még most is ehez hasonló szüret mindennapi kivánságok a' Tokaji gazdáknak. Az 1821-iki borok, némellyek' ítélete szerint, kivált, a' későbbi szürésűek, kevesse lesznek alább valók az 1811-ikinél.

1817-ben Ferdinand Cs. Kir. Fő Hertzeg; 1819-ben János Cs. Kir. Fő Hertzeget vala szerentséje Tokajnak keblében tisztelni.

Az 1822-dik Esztendő September' 4-dikén pedig méltóztattak Angoly Chumberlandi Királyi Fő Hertzeg, Nagy Britanniának a' négy Tenger' Asszonyának Tsetsemösse; és ismét Ferdinand Cs. Kir. Fő Hertzeg Országunk szeretett Fő Hadi Kormányozója Tokajban meghálni. — Nagyságos Beck Pál Úr Cs. Kir. Tanátsos' Háza (melly ez előtt a' Kapuzinus Atyák Klastroma volt) adott szállást a' Hertzegi Vendégeknek, a' hol is Ő Hertzegségöket a' Tanátsos Úr gazdag vatsorával megvendégelte. A' vatsora felett az asztalra egész átalag 1811-

diki asszú-szöllő bor tsapra véve tétetett fel. Tek. Kaszner János ezen megyebéli Fő Szolgabíró Urgondviselése alatt. Reggeli nyolctzadfél órakor a' Tartzali határon lévő Cs. Kir. Szarvas nevű szöllőbe kotsiztak ki Ő Hertzegségök, a' honnan vissza térvén, tizedfél órakor a' Tokaji hidon keresztül Téglásra utaztak; ott ismét Beck Pál Tanátsos Urnak gyönyörű Kastélja várta gazdag ebédvel ritka szerentséjét: onnan pedig délután Ő Kegyelmes Hertzegségök Debretzen felé folytaták útjokat.

Éljenek! éljenek! Ő Kegyelmes Hertzegségök sok éveket; érdemekkel tellyes drága emlékezetök pedig a' hálaadó maradék előtt témérdek századok felett gyémántokba metszve diszeskedjék! Adjatok fényt le ereszkedésekkel többször is Hazánknek, és a' benne lévő Bacchus országának, a' bortermő Hegy-allyának. Vedd kedvesen Te Kegyelmes Chumberlandi Hertzeg a' mi Tokajinkat: olly szívesseggel nyújtjuk ezt mi Hertzegséged elejébe, mint nemzeded a' dús Anglus a' Jó reménység-fok-it. A' szeretet, és Tisztelet párosodva nyújtja Neked itt a' poharat, 's ha örömmel fogadta, meg ván hódulásunk' jutalma. Éljen hát, ismételjük Chumberlandi Fő Hertzeg éljen! Éljen a' mi szeretett Hegyes Hertzegünk Ferdinánd is, ki nek mint Fő Hadi Kormányozónknak atyai gondoskodása alá rejtjük köz bátorságunkat.

Minekutánna láttuk rövideden Tokaj városának viszontagságait, lássuk, annak mostani állapotját is:

Fekszik Tokaj, az Északi szélességnek $48^{\circ} 7' 12''$ és a' Keleti hosszaságnak $50^{\circ} 3' 49''$ között; Nyúgotról, az úgy nevezett Tokaji hegy, Keletről, a' Tisza és Bodrog' folyója, Zabolcs Vármegye, Délről Tarczal, Északról,

pedig Keresztúr Mezővárosok környékezik, éppen a' Hegy' gyökerébe, és a' két folyók partjai közzé szorítatik; azért is a' városnak nagyobb tágasságát, az eredeti helyén nem lehet reményleni; mindazonáltal Kis-Tokaj egynehány esztendőök óta a' városi lakást pótolja.

A' Hegy magányosan emelkedik fel, több szárnyai között Tokajnak háta megett. Szárnyai Délre, és Északra 4—5 mértföldnyire terjednek; a' többi része, a' Zemplén Vármegyei hegyekkel, Északról Délnek, a' Bezdédi hegyek' (Carpathus) egy láncolatját teszik. Tsútsa terméketlen, azért is a' lakosoktól a' Hegy, kopasz tetőnek neveztetik; — derekáról pedig a' gazdag szőlő-tőkék, szinte a' városig nyúlnak alá. 1817-től leginkább használják a' lakosok az alkalmatlanabb járású hegytetőt is, és ortásaikban a' mindenféle, gyümölcsökön kívül, kutya-tököt, (kompéra) és babot, nagy mértékben termesztenek. A' hegybe iszonyú mély, 8—10 ölnyi szélességű hasadékok vannak, melyeken a' rettentő sebes zápor lerohan. E' végre, néhol, mesterséges árkok is készitettek, hogy a' vizet vagy a' Tiszába, vagy a' Bogrogha származtassák; de kevés gondviseléssel vannak irántok a' lakosok, azért gyakran, leginkább pedig az aly-szőlőkben igen nagy károkat tesz a' zápor. A' Kaputzinusok már hajdan ezen veszélynek el háritására, erős kő-fallal keríték bé Klastromjokat. 1740. körül, még látni lehetett Tokajban, mintegy 10. mázsás kősziklát, mellyet az erős zápor, helyéből kiszakítva, lehengetett. a) 1808-ban is hasonló zápor volt, és rettenetes nagyságú köveket sodrott

a) Topographia Magni Regni Hung. — pag. 480.

le a' városba, mellyek puskaporral széllyel lövettetvén, az épületekhez alkalmaztattak. Gyakran az ilyen zaporok után a' lakosok egynehány öl köveket is szereznek magoknak; sőt néha golyóbisok, és régi pénzek is találtak. Ez a' Hegy teszi tehát Tokajt, az egész világon olly esmeretessé, hogy Szerdahelyi a) kétkedik: ha vallyon lehetne-e a' föld kerekségén olly nemzet, melly Tokajt, legalább nevérol nem esmerné Boráért? De ez a' kérdés, mikor kezdődött itt' legelsöben a' szölö' termesztése? mind eddig határozatlan, annyival inkább, mivel Tokajhoz közel semmi Római Gyarmatot, (Colonia) ki nem tapogathattunk, pedig, Próbus Római Császár, (uralkodott 276-tól 282-ig) gazdagítá Pannóniát Szeremi, (Kertész fia lévén) legelöször szölö' tövekkel, de ez Tokajra semmiképpen nem alkalmaztathatik. Annyit szabad legyen gyanítani, hogy Árpád idejében, már itt szölö' termett, mivel Béla Jegyzöje is említi: hogy a' hegyen mindennap' megrészegedtek b) mindazonáltal, ha voltak is, a' Tatórok e' dologban sem mulatták el a' késö maradékkal, három esztendei kóborlásokat és ragadozásokat, siralmas emlékezettel frissíteni. Azért is 4-ik Béla Király, Magyar ország' valóságos második atya, Olaszokat híván ki újra béültette a' hegyeket szölö' tövekkel; hasonló módon tselekedett Nagy Lajos is c). Azonban, meg kell engednünk, hogy a' Tokaji szölök, a' többi Hegyallyaiaknál,

a) *Chorographia Celebrium Hungariae vrbium et Oppidorum* pag. 254. et seq.

b) *Cap. 15.*

c) *Szirmay Notitia oeconomica* §. 19. et seq.
Horváth István két híres Magyar Királyok védelmezése, a' nyelv ügyében. Pesten 12 § pag. 4.

később esmertették meg magokat, de leghamarább is megkülönböztették terméseiket. Közönségesen Iróink, még maga is Szirmay Antal Tanácsos Úr, abban a vélekedésben voltak: hogy Istvánffy hozta legelőször világosságra a' Tokaji bor' el híresedését; sőt némelyekkel, Csiba István a) azt állítja: hogy a' Tokaji bor, csak Belgrád, és Szerem' el veszte után jött légyen divatba, azt vetvén okúl: hogy, egy régi Magyar Ország leirója sem emlékezik felőle; sőt Oláh Miklós sem, a' ki mind elé számlálja az akkori híres Magyar borokat.

Igaz: hogy Oláh, a' hol előszámlálja: honnan hordanak a' Pesti vásárra, hajókon borokat, Tokajt nem említi, de midőn Zemplén Vármegyében, a' Hegy-allyát leírja, közönségesen megjegyzi: hogy mind jó bortermő helyek, továbbá: a' Tokaji boroknak akkori drága árok, az Egri Püspökségnek 10,000 aranyra menő dézsma jövedelme I-ső Lajos alatt b), minden kétséget el oszlat, melly a' Tokaji bornak Istvánffinál, régibb becsét, vagy nevezettségét tsonkítaná; azután Schwartner Úr bizonyítja: hogy, egy nála lévő Kéziratból kiteszik: a' Tokaji bornak már 1576-ban igen nagy híre c) — de, legnagyobb becse a' Tokaji bornak csak akkor lehetett észrevehető, mikor értelmesebb vendégekhez volt szerentséje, a' mi Zápolya előtt nem igen történt; azután pedig

a) *Dissertatio de admirandis Hungariae montibus. Tyrnaviae 1713.* — és *de admirandis aquis, ibidem 1714.*

b) Szirmay, *Notitia oeconomica* §. 23.

Nic. Olahi, *Cap. 11-o.*

c) Schwartner *Statistik. Pest 1798. Seite 204.*

Almanach von Ungarn auf das Jahr 1778. Seite 213—243.

egyebeken kívül, a' katonák' gyógyítására orvosok is tartattak a' várban, a' kiknek legbizonyosabban köszönhetjük a' Tokaji borok, némelly drágább tulajdonságinak felfedezését. De akár mikor kezdődött olly nagy nevezetessége elég az: hogy még ma is a' földnek legnemesebb termésü boraival mérkődzik. Boldogok a' Magyarok, a' kiknek Tokaj adatott! tsak egygyességgel és háládatossággal érdemeljük meg azt! — De fájdalommal kell említenem; hogy néhány nyereséget hajhászó, fukarkodó kupetzek, ezen valóban isteni ital' becsét tsalárd keverékeikkel megfertéztetni nem iszonyodnak. Ez, annyival inkább méltó a' közfigyelemre, mivel a' külső Országi vevőket a' kárvallás félelme el rettentí, a' mit valóban érzének, egynehány esztendők óta leginkább a' Tokajiak. Nevezetesebb nemei a' Tokaji szőlőknek: Gohér, melly leghamarább érik, és igen édes. Furmint, Király-édes, Muskatály, Hárs-levelű, Petrezselyem szőlő, Balafánt, Purcsin, Rózsa, Kecsketsetsű, Polyhos, leginkább, a' szőlőkben terem, és asztali-bort bőven ereszt magából. A' Furmint, legalkalmasabb, az úgy nevezett aszszú-szőlő bor' csinálására, melly, hogy tökéletes legyen szükség: hogy a' lágyító esső megér't korában héjját felfakassza, vagy legalább meggyengítse, a' nap heve megaszalja, és a' dér megtsípje. A' szőlő szemeken termett arany cseppek, a' tisztelendő régiségtől, valóságos aranynak tartattak, de ez ma már tsak a' mesék közé tartozik. Az aszszú-szőlővel való bánás, 1650. körül jött divatba a). A' Tokaji boroknak

a) Olvasásra méltó a' Tokaji borokról Hellenthals Hülfsbuch's a' t. Pest 1819. Seite 196.

esztendei termését 10,000 akóra lehet tenni; de némelly bő esztendőkben, u. m. 1812-ben sokkal többre.

Egyébaránt hővelkedik Tokaj, gyümöltsel, szénával, marhával, leginkább, gyöngörű fajtájú ökrökkel, kövel, hallal, 's több más adományaival is a' jóltévő természetnek. Ama híres Vernher György Tokajról azt írja: hogy egy forinton ezer pontyot is lehetett venni; mások pedig, hogy a' Tokaiak, mint most a' Scótusok, sertéseiket is hallal hizlalták. Dercsényi Cs. Kir. Tanácsos Úr egy darabig Gris-pánt is készített itten. A' mezei gazdaságot kisdéd határa nem engedi — mindazonáltal, mindennemű eleséget bőven hordanak bé a' környékbeli falusiak. Tsak a' Sz. Mihályiak, esztendőt által, közel 4000 nagy kenyereket visznek be, a' Tokaji piatzra, melly ezen a' környéken leghíresebb. Hat vásárokat tart eszten-

Christian Gothard, Theoretische und Praktische Wein u. Keller-Meister. Erfurt 1809. §. 31. 70. 80. és más többek. Ide tartozik Derczeny Janos Úr Nemet nyelven irt munkája, mellyet Öri Fülep magyarra fordított. A' Tokaji bor termesztéséről, szüréséről, és forrásáról — a' föld' tulajdonságait kimagyarázó Toldalekkel; — melly munka igen helyes kimiai megismérlése a' Tokaji szőlőknek; hasonlóképpen, a' Toldalekban is igen jó alapokon épülve és világosan fejti ki a' Tokaji hegy' Geológiáját. De a' köz haszonnak leginkább megfelel a' többször említett Szirmay Antal Úr hegyallyai szőlők ültetéséről, jó miveleséről szüreteleséről, a' boroknak tsinálásáról, és megtartásáról irtt, kisdéd, de sok hasznos tanításokkal tellyes Pesten, 1810-ben nyomtattatott Könyvetskéje. — Ezekon kívül, a' Tokai bornak természeti tulajdonságiról, erejéről orvosi hasznáról, számtalan tudományokkal rakott munkákat, leginkább Nemetben lehet olvasni.

Hözönségesen, a' borok' megismerésére ezt lehet tartani:
Vina probantur odore, colore, nitore, sapore,
Si bona vina cupis, quinque haec claudantur
in illis:

Fortia, formosa, fragrantia, frigida, fresca.

dönként, mellyek között, a' szüreti (26-ik Októberbe). legnépesebb, és ilyenkor, külső országi kereskedők is meglátogatják, azomban, a' többi vásárok is, leginkább az életre, és márhára nézve, igen nevezetesekek. Útjai, mellyeknek a' kereskedést, ha nem előmozdítani, legalább segíteni kellene, minden lehető el képzelhetésnél rosszabbak, a' város úttzái, mindenütt igen gödrösekek, igen sárosak; egy egy lányi magosságra kiálló, temérdek vastagságú kövek várják a' kereket, veszedelembe ejthetni; úgy hogy, egykor, az ezt követő döntzenések' alkalmatosságával, az épületek szorosságára báméskodó bizonyos Tót-útas nyelvével el harapta. De csak ugyan, szerentsésnek is tartja magát az az utazó, a' ki Tokajon kár nélkül mehet keresztül. A' tetemes károk' el hárihatására, megígérte már, közbenvetését, Tttes Molnár Sándor Úr, a' Királyi Uradalom, mostani Praefektussa — ezen szép cél' tellyesítése, az egész Ország hasznával lenne össze kötött, csak azért is hogy már több századok olta országos útja Tokaj Gallitziának, és Erdélynek. Pirúlva kell említenem; hogy Tokaj, e'beli fogyatkozásáért, tsak falu számba megy némelly Külföldi Iróknál; a' kik feljebb becsülik a' könnyen járható utak alkalmatos voltát, a' Tokai Nektár hírével és becsinél.

Lakossai nagyobb számmal, a' múlt század végétől szaporodtak leginkább, mindössze 4000 lélekre mehet a' népesség, kik között, minden nemű vallásúak vagynak, tulajdon Templomaik, Egyházi szolgálkakkal, és kisebb oskoláikkal. A' Római Katholikusok Templomjokat 1714-től állandóan birják. Kaputzinusok 1712-ben hoztattak ide Ausztriából, Klastromjok a' város felső végén Heresztúr felé volt, a' hol különös

volt egy Kápolna, a' Laurétomi Boldogságos Szűz' tiszteletére. 1787-ben Királyi végzés szerint Zsigrai András, Nátafalusi Ferencz, és Szikszai György Komiszáriusok által el töröltetett Klastromjokon ezen felül irás olvastatott.

Vix orimur, morimur, sensimque perimus et imus,
At quo? nescimus, sed tamen imus eo.

Ezen épület 1814-dikig Cs. Kir. Granáriom volt, akkor pedig el adódott.

A' kegyes Iskolabeli Szerzetesek' Klastroma nem messze a' városi Templomtól építettett, a' hol egyszer'smind a' kissebb Gimnáziumba 1778-ig, mintegy 200-ig való Ifúság tanítatott. Innét S. A. Ujhelybe vitetett által a' Gimnázium. Az Eggyesült, és nem eggyesült Ó-hitűeknek is vagydon tulajdon Templomok, és Parokhiájok, a' Reformátusok 1821-től újonnan tágas, és kitetsző helyen épített Templomba járnak, de még külseje az 1822-dikben tökéletesen el nem készült. A' Luteranosok az úgy nevezett régi Generális házba tartják Isteni szolgálatjokat.

A' Zsidóknak is, kik legalább 300-an vannak, tulajdon 'Sinagógájok van, mellyet 1816-ban építettett Schmoll Dávid nevű Tokaji Zsidó kereskedő. De még eddig Rabinusok nintsen. Ez a' nemzetség, az egész Hegyallyán rettenetesen szaporodik.

Többnyire a' lakosok Magyarok; mindazonáltal, Tótok, és Lengyelek is, böven találtnak, a' kik a' múlt század' végétől fészkelnek, vagy is inkább meglakták a' hegyallyát. De az Isteni szolgálatok, ha a' nem Eggyesült Görögöket, és Zsidókat kivesszük, mindenütt édes Magyar nyelvünkön mennek végben, a' Protestánsoknál pedig felváltva Némettel. Tokajban,

a' Magyar nyelv, kevés hibákat kivéven, igen tiszta, és talpra esett beszédjeken, a' szőlő művelőknek, akármelly borzas szemöldökű nyelv-buvár is bámúlhat. Vagynak számosan jó Mesteremberek a' városban, Szabók, Magyar és Német Csizmadiák, lábtyűsök, kerek-nyereg-jártók, kötél, és gomb verők, asztalosok, szitások, fazekasok, és halászok 's a' t. két esztergályos; két arany-míves; két orvosi Patika, megkivántató orvosi személyekkel és szerekkal, egynehány Kovács-mester; egy Kompaktor, egyszer'smind Könyv-áros is t. i. Nemzetes Gombos Mihály Uram, a' ki fáradhatatlan munkásságával több 30 esztendeje, hogy Nemzeti nyelven szólló Kalendáriommal, oskolai, és mindenféle imádságos Könyvekkel nagy hasznára van a' Hegyallyai lakosoknak, és oskolákbeli ifjúságnak.

Vagyon Tokajban Cs. Kir. Pósta-státzió, Só, és Vám-hivatalok, 's Lottéria. A' többi Cs. Kir. Hivatalok a' Francia háborúnak szerentsés végével megszűntek.

Minthogy a' Tokajiak, élet és fa dolgába szükölködnek, azért közülök sokan kereskedésre adják magokat. Öl-fák, abroncsok, szőlő-karók, létzek 's a' t. nagy mértékbe szállítatnak; sőt öszkor gyümölts is olly sok, hogy a' szálak, az egész Tiszát látszatnak el borítani. A' Frantzia háború ideje alatt 9000 mázsa terhet hordó hajók is eveztek itt a' Tiszán Szolonokig, vagy tovább is sóval és étellel.

Kő-házak vannak többnyire a' városban, sőt kis Tokajban is, egy résztint; — vagynak számosan, két emeletűek, kivált a' városban; de minthogy minden rend nélkül, valamint az útszak is, szerté széljel vannak, kevés figyelmet érdemlenek.

Kis Tokájt, csak a' Fő Királyi Só-ház' épületei, és a' Királyi kikötő hely, a' hol, az épületekhez szükséges matérialékat árulják, választja el a' várostól; mindazonáltal, ugyan azon egy szabadságai és terhei is vannak.

Szabadságai Makszimilián Király által vissza adattak, mivel Leveleik a' zavaros időkben el veszttek, mellyeket, Rudolf Király is megerősített. A' város czimere egy Kereszt, rajta egy Kigyó, alatta Mójzes.

A' régi híres Tokaji vár el enyészett, 's már ma csak egy példa: hogy: „Mindenek el múlnak, fel alá kerekednek, enyésznek”. Épült ez, éppen a' termékeny Bodrog-köz félszigetének sarkán. — 1705-ben ellenséges erő által rontatott el, II-ik Rákóczy Ferencztől; ma még helyét is víz-fakadások borítják. Egynehány halász gunyhók mutogatják még a' Bodrog tulsó partján, a' régi várnak töredékeiből fennmaradt négy szögű köveket, 's mind ez az, a' mi még ma emlékeztetheti a' maradékot a' Tokaji várra, a' Zápolya erős várára!

— — — Occidit occidit
Spes omnis, et fortuna nostri
Nominis.

Horat:

Négyszegű roppant vár vólt ez, erős bástyái, és alkalmas fekvése megszegyenítette a' nagy erőt. A' belső vár' udvarából, emelkedett fel a' puskaapor torony. Az őrzők a' külső várban laktak, a' belső pedig az Elöljáróknak adott szállást. Már ma a' vár' helyén, egy kies erdő legelteti a' szemet, magasra tolongnak benne a' mohos fűzek, alattok pedig feke-

te szeder, vagy földi eper bujik. Ott, a' siket tsendesség uralkodik most, a' hol ez előtt egy két századokkal 'a' győzedelmesek' kurjongatásai, a' halál' torkába küszködő sebhedt vitézek' ordításai, az ágyúk' durrogtatásai, mindeneket megingattattak, és rémülésbe hoztak.

Spech Lajos.

2.

A' Tanítás Talptételei *).

§. A' maga művelés tekintete a' tanítás által való művelésre.

Az értelem művelése vagy önmagától, vagy külső segítség által származik, az, a' ki maga műveli magát, maga tanítója (autodidactus) az vagy tulajdon beljéből meríti az ismeretek gyüleményjét, kiműveli azt a' mit a' történet elébe ad, a' vagy ő maga igyekszik tárgyakat szerezni, öszve gyűjti azokat mindenünnen, megvizsgálja és tulajdon kinézései szerint el rendeli minden vezér nélkül, hogy ez lehető, mutatják sok nagy Férjfiak példái, kik ezen úton csak nem feltalálókká lettek, innen úgy is tetszett némellyeknek, hogy a' magát tanítás sokkal elébbvaló volna a' mások által való tanításnál; minthogy az a' tehetségeket inkább felvonja; hogy az által talám kevesebbet, de azt annál jobban tanulni; hogy az által megőriztetnék az ember a' mindig idegen vélekedések vezetéke után menéstől;

*) Niemeyer Grundsätze der Erziehung und des Unterrichtes I. Theil, II. Abschnitt: 131. und folgende §.

és hogy a' főnek bizonyos eredetisége felől biztosabb lehetni, más oldalról pedig azt tanítja a' tapasztalás; hogy 1. igen kevés fejek láttatnak a' természettől arra alkottatva lenni, hogy ezen úton céljt. érjenek; 2. a' tanítatás teljes elmellözése egy szintén kipótolhatatlan idővesztéssel van egybe kötve, minthogy a' magát tanító néha legtávulabb úton méggyen célja felé, a' nélkül hogy az által szembetünőleg nyerne; 3. a' közönséges fejeknek nagy serge, melly ugyan nem haszontalan az emberi társaságban a' nehézségektől el rettenve, magát nem mívelné; 4. csak nem minden magát tanítóban meg van részszerént egy bizonyos felóldalúság, melly ötet a' csak önnön tudományja, és míve aránt részre hajlitja, 's a' mi talám a' Virtuózok Kharakterétől el válhatatlan, részszerént egy bizonyos maga hívés melynél fogva ök sok dolgot újnak, fontosnak tartanak, a' mellynek felalálása nékiek nagy munkába került, jóllehet vagy mások által már felalálattott az, vagy talám szoros megvisgálás után épen hibásnak találtatik.

§. A' tanítás tudományja, és tanítás mestersége.

A' tanítás tehát tulajdon értelemben, melly tanítót és tanítványt téssen fel, az emberek legnagyobb számára nézve mindég egy megbecsülhetetlen jótétemény marad, és minél kivülebb terjed az, minél inkább tökéletesül a' tanítás módja (methodos) annál fontosabbak, és kiterjedettebbek annak befolyásai. A' tanításnak is vannak közönséges törvényjei, mellyek részszerént az emberi ismérő tehetség természetéből, részszerént a' tanítás tárgya tulajdonságaiból hozatnak ki, az ezen törvé-

nyek foglalatja, a'vagy a' tanítás szemléelő ismerete (theoriája) tanítás, vagy is oktatás tudományjának neveztetik; valamint a' tehetségek öszvesége, melly ezen szemléelő ismeret kivitelére szükséges tanítás mesterségének (Lehrgeschicklichkeit, donum didacticum), az arra való bévezetés, mi szerént keljen a' tudományokat tanítani methodika, vagy methodologia) tanításbelimód tudomány nevet visel, melly részszerént közönséges, részszerént valamelly eggyes tudományra p. o. történetre, nyelvre alkalmaztatván, különös.

§. A' tanítás tudományának becese.

A' tanítás tudományának érdeméről, és becséről, és annak a' tanítás mesterségére való arányosságáról itten ennyit mondhatni hogy: annak valóban mindenkor, — akár világosan akár homályoson ismerje törvényeit a' tanító — minden tanításban fundamentomúl kell szolgálni, mert jó tanításbeli módja nélkül egy tanítás is kívánt czélt nemér, nem elég arra csupán tudni azt a' mit tanítani kell, bár is az mindég egy fő kívánat marad, a'hoz kell járulni még az alkalmaslétnek is tulajdon ismeretek gyüleményjéből a' legczélerányosabbakat a' tanítványhoz mérséklett módon előadni, arra bévezetőül szolgálhat a' szemléelő ismeret (theoria), ez a' fő pont aránt figyelmetessé teheti a' tanítót a' hibák felől intheti, a' próbákat mellyek a' tanítvány kölcségébe kerülnének kímélve tétetheti, főképpen a' gyakorlatlanoknak az első próbatételt könnyitheti, e' mellett még is megmarad az; hogy bizonyos tanítók, kiknek a' természet talentumot adott a' tanításra, a' minek nem létét semmi szemléelő is-

méret ki nem pótolhatja, sokkal feljül másoknak; hogy a' gyakorlás és tapasztalás sok művészi fogásokat tanítanak, és készséget szereznek, mellyeket a' csupa réguláktól hijjába várni; hogy minden igen szoros tanítás módja lánczokat fűz a' tanítóra, és hasznosságát tompítja; hogy végre a' tanítás módjában való egyformaságot csak a' közönségesekben alkalmaztathatni, a' nélkül, hogy a' kellettő rászabásokat, mellyek a' tanítvány szükségéitől és tulajdonságaitól függenek, kizárni,

Fégyzés: Régi időktől fogva gondolkoztak a' miveltebb nemzetek, a' tanításmódja törvényeiről, ennek jeleit mutatják a' Görögök között a' Plátó iskolájabeli írók, a' Rómaiak közt Cicero Quintilianus a' Hereszténység idejében sok elmélkedő férfiak állottak fel minden időben, kik nagy szolgálatokat tettek a' tanítás módja javításában, nevezet szerint Luther, Melancthon, Erasmus, L. Vives, Sturm, Amos, Komenius, Kaselius, Holzlin, Trotzendorf, Ratic, Gesner, Ernesti, Szarganeck, az újabb időkben. Basedow, Wolke, Felbiger, Fürstenberg von Rochow, Kampe, Ehlers, Schütz, Gedicke, Trapp, Pestalozzi, ámbár külömbféle tekintetekben, tisztelettel tellyes említést érdemelnek.

A' tanítás közönséges törvényei.

§. A' közönséges tanításbeli mód tárgyai.

A' tanítás fő czélja a' lélek erőjének serkentése, és mivelése, részszerint gyakorlás, részszerént valamelly hozzájok mérséklett tárgy előadása által ezen célból indul ki a' közönséges tanításmód tudománya osztán meghatá-

rozza 1. a' tanítás tárgyát, 2. a' tanítás módját, 3. a' rendet, és szert a' tanításban, bár mi külömbfélék légyenek is a' tanítás nemei, és céljai, mindazonáltal egygyütt véve, ezen tekinteteknek, egymással öszve függések van, valamint a' hibák is, mellyeket a' tanító ejt, vagy egygyikre, vagy másokra tartoznak.

§. A' tanítás tárgya.

Minthogy a' lélek erőjinek serkentése, és művelése végső cél minden tanításban; tehát azok gyakorlásának, és ismereteinek, mellyekben csak gyakoroltathatnak, mindenik neme, tárgya a' tanításnak, mind addig míg a' tanítvány úgy nézetik mint okos valóság, és társasági arányzatban, az is a' tanító kötelességeinek egygyike, hogy minden ismeretet, és tudományt ezen szempontból felvéve tanicson, ez az által igyekezzék megakadályoztatni ama bal, és a' lélek minden szép törekedéseit el nyomó képzetet, mintha „azért kellene csak tanulni, hogy mind azt tudja az ember, mi által testi mulatságot, és érzéki éldelletet szerezhethet életének 's nem, hogy a' belső tökéletesülés nyerjen”— azomban fájlalhatni, hogy az embereknek egy bizonyos osztályában csak kevés idejig nézethetik a' tanítás ezen szempontból bár ha is tulajdonképpen, semmi fekvés, semmi hivattatás kényszerítése nem idegeníthette el azt, a' ki egyszer a' mívelt erőkből származó örömet érzette, hogy azokat minden külső szükségrevaló tekintés nélkül ne gyakorolja, sokkal kevésbbé tehette, hogy egész szunnyadásban merüljen el.

J e g y z é s : Miért főjtja el néha már olly korán a' tanítás valódi célja ellen a' tudni kívánás gözét, melly sok gyermekekben fel-

serkenvén kiszáguld mindenre, a' mit meg nem tudnak, a' nélkül hogy észrevennék azon történetes hasznót, melly nékiek egy új isméret által származik! Ők igen helyesen érzik, hogy minden új isméret által nyerne a' belső bécsben, és éldelleiben, ha mindég vissza útasítatnak kérdészkedéseik „mivel ez vagy amaz nékiek nem használnál” a' vagy „mivel abból semmit nem értenek” végtére el szoknak a' kérdészkedéstől és vizsgálástól, és így nyomorúlt köz túnyaságban merülnek el, melly nem tanul, nem tud többet, mint a' mi testének táplálására, és jólléttire tartózik. Igen sokszor az Atyák, és Tanítók tudatlansága oka ezen el útasításnak.

2. A' mint az emberi társaság egyszerű alkottatott, és mostan is alkottatva kell lennie, valóban nem tagadhatni hogy egy nagy osztályjára nézve a' népnek, melly magát testi erői által tartja fenn, és tart fenn másokat is, a' lélek igen nagy Kulturája káros lenne, mert állapotjaikkal való megelégedetlenséget okozna ő benne — egy megint más osztályban szenvedne az egy bizonyos hivatalra, vagy foglalatosságra való arányzat, ha a' tanításnak semmi határok nem tétetnének, hanem minden hasznos, külömbiség nélkül tanítatnék. — Csak azon, szerencse kevés gyermekeire nézve, kik csupán a' léleknek élnek, és mintegy a' föld minden Országait — úgy az emberi ismértek, minden reglójit által utazhatják, és kények szerént késhetnek vagy tovább mehetnek, csupán azokra nézve nincsen a' tudománynak más határa, mint a' mellyet az emberi erők végessége mér elébe.

§. A' megkívántatás különbözése a' Személyek
külömbözése szerint.

A' lélek bár ha is minden tárgy körül gyakorolhatja magát mindazonáltal az állapotok, és rendeltetések elé forduló különbözéseinél fogva ezen kérdés: mit keljen tanítani megfejtésre méltó. A' nagyobb, vagy kisebb mértékben kimivelt állapotok szerint való különbözés, melly tulajdonképpen a' nem egyenlő értelm és erkölcs műveltségén nyugszik (fundálódik) a' mi csupán, születéstől, és gazdagságtól függetlenül teszi az egygyetlen egy valóságos osztályt az állapotok között — méltóképpen tekintet alá jöhet — a' nép alantabb osztályai nyilván más tanítás nemét kívánják jövődöi rendeltetésekhez képest, mint azok, kik a' közép vagy fentebb osztályhoz tartoznak, 's már maga a' két utólsóban is Művész, Kalmár Tudós, Gazdag, nem vagy született nemes tisztviselő-re nézve, nem ugyan az, — mindazonáltal ezen különbözések tulajdonképpen, legelőbb a' kezdő tanításnak (Elementar Unterricht) melly az emberi ismereteknek tulajdon kezdő fundamentumait illeti — esztendői ntán mutatkoznak ki, a' nembeli különbözés keveset, vagy semmit nem változtat e' részben, minthogy a' két nemnek a' lélek első Kultúrájához egyforma jussa van.

§. A' tanítás közönséges tárgyai.

A' tanítás első tárgyai továbbá egy közjó, — egy művelt társaságban annak minden osztályainak, a' földműves fiának, úgy mint a' fejedelemének szabad 's kell is abban gyakoroltatni, ide tartoznak főképpen minden Tudó-

mányok közönséges fő ismeretei, azután nyelv tudás, hogy azon gondolatait, és érzéseit érthetők kétehesse az ember, másoknak is azon nyelven szó, vagy írás szerént kitett gondolatait megérthesse — a' számvetésbeli készség, világos és valósitott megfogások az erkölcsről, és vallásról. —

§. Tanítási tárgyak a' társaság kimívelt osztályaira nézve.

A' kimíveltebb osztálybeli gyermekektől ezen felhozott darabokban nem csak hogy a' tökéleteségnek egy magasabb grádicsát várni, hanem azt is kívánni van, hogy a'hoz föld és népek ismerete legalább egy vagy más idegen nyelv tudása, a' természeti történetekkel, és tudománnyal való ismeretség mívelt izlés, ez vagy amaz Széptudományban való jártasság is járuljon, csak ott, hol mind ezeket találhatni mondhatni az ifjakat — légyenek akár fiúk, akár leányok — valósággal pallérozottaknak, a' nemnek és jövődő rendeltetésnek csak azt kell meghatározni; mit keljen több tárgyak közül közelebről, és főképen kiválasztani és miként keljen az intézetet folytatni, hogy azt a' rendelt idő alatt az előre felszámlált czélra kivinni lehessen, — nevezetesen egyet is a' fenn említett tárgyakból el nem kell mellőzni — ezen tekintetre arányoztak azon Irók is kik az illyen nemű tanítás tárgyairól bőv gyűjteményeket adtanak ki.

Jegyzés: 1. Mind a' régi mind az újjabb időben tudós férfiak tettek próbákat a' tanítás tárgyairól, közönséges általlá-

tás véget, bőv foglalatú munkák készítésében részszerént hogy a' tanító az ilyen öszveszedett munkák által könnyítének az előadásban — a' nélkül hogy a' választást el vétené — részszerént, hogy az Ifjúság kezébe oskolai Könyvet adnának, a' tanító ilyen oskolai Könyvek nélkül nehezen lehet el.

2. De minthogy sok tanítók nem bírhatják az ilyenféle segéd Könyvek nagy készületét, ennélfogva azok számára leginkább hasznosok a' jelesebb rövid foglalatú munkák, vagy kézi Könyvek, melyek majd minden nemzeteknél számosak.

§. A' tanítás tárgyának megválasztása a' jövőendő rendeltetésre nézve.

Ha el jött az idő, mellyben a' jövőendő rendeltetést meghatározhatni, a' tanításnak ekkor kellező tárgyai mindenkinek különös ismeretekre való szükségéi által szabattatnak ki. A' tanításnak ámbár minden el kezdettét folytatni kell, de némelleyeket a' jövőendő használat kedviért részszerént különösöbbs tekintettel ez okáért több időnek rá fordításával kell gyakorolni, részszerént új tárgyokkal szaporítani. A' közelebbi meghatározás a' tanítás tudományának (Didaktika) különösöbbs részire tartozik, melly az Oskolák külömbféle nemei szerént osztatik fel.

§. Annak, a' mi tanítatik, az életidőhöz és tehetségekhez való alkalmaztatása.

Már ezen észrevételekből látni, hogy a' tanítás felosztásában bizonyos ismereteknek magokban való szükségességét, azoknak mellékes, vagy személyes szükségességével nem

kell felcserélni, mint szinte mind azokon történik, kik a' nevendéket idő előtt minden tudni méltóval megrakják. Ez egyike a' legártalmasabb szolgálatoknak, a' mit csak tehetni körülé, mert a' lélek haszontalan képekkel tömít meg, és e' miatt semmi igazi részvétel (interesse) valamely isméret aránt nem serkenhet benne, — ellenben újjabb még újjabb tudományoknak szüntelen való kezdése által a' változóság, és fundamentomotlanság elő mozditatik. A' tanítás tárgya választásában mindenkor e' legyen első regula: csak azt tanítani, a' mi a' Gyermekek tehetségeihez, és élet idejéhez van mérsékelve, és a' mi által célerányos tanítás mellett részvétel serkentetik fel ő benne. Valamíg tehát a' gyermek még az érzékiesség esztendejében van csak olyan tárgyokkal kell foglalatostkodtatni, mellyek ő benne külső és belső érzést ébresztenek fel, és megfoghatók, — ezen vezér ösvényre egy képzetekből álló gyűjteményt adni elejébe, azokon értelmével próbát tétetni, se eszmélő, se képzelődő tehetségét más tárgyal ne foglalatostkodtatni, legyen a' tanító első kötelessége a' tanulni kezdő körül — ennél fogva majd észreveendi, mint keljen tovább menni, midőn tudniillik ő magában a' nevendékben ez vagy amaz isméret aránt kívánat serken, és midőn egy nevededő tökéletesség alkalmazatosabbá téendi őtet egy tanításra, melly több elmélkedést, és felfogások nagyobb közönségességét kívánja — az eszmélet segítségével által továbbá már az ifjabb esztendőkben sok tárgyakat öszve gyűjthetni előre készíthetni, a' mellyek még öszve függésbe nem hozattak, de továbbat, nevezetszerént népek történeteit, és más magasabb tudományokat nagyon segítenek.

Jegyzés: 1. Ha ezen szempontból el nézzük a' mi szokott gyermek tanításink módjait, maga a' nemzeti iskolákban is, többé nem csudálhatni miért hogy olly kevés emberek neveltetnek czélarányosan, mert mit mindent nem tanítanak ottan, a' miből a' gyermek semmit egyebet pusztá hangnál fel nem foghat, semmiről világosan nem gondolkozhatik!

Ez nem csak a' vallás tanítás esete, a' miben még annyi sok iskolákban semmi nem tétetik a' megfogások világosítására. Egy formális theologia a' téj, melly a' nevendék lelkének, és testének inni adatik — hanem ez a' rossz kiterjed a' tanítás egyéb nemeire is — mit mondanának a' régi Clászikusok, ha lelkes munkáiknak sokját tiz esztendőös gyermekek kezeiben látnák? mi azokban semmi kivétőt nem találunk, 's csudáljuk, hogy ők semmi izlést nem lennek benne.

Jegyzés: 2. Nem jobb a' dolog a' házi nevelésben vehetni észre az illyen tanítás teremtményeiben, a' Gyermekek közönséges Iskolába boesátatik a' házi nevelés után, hol nem többet, mint már mindent tanult, és természetszerént a' mindenből semmit nem tud, igaz hogy gyakorta a' szülők hibások, kik részszerént semmi tudománnyal nem bírnak, és a' kiknek a' tanító az által kíván tetszeni — meghallanak, vagy meglátnak más gyermekektől ez vagy amaz különöst, helyben arra tanítatni kívánják tulajdon gyermekeiket is, 's nagy munkába kerül velek el hitetni; hogy „igen idején van; igen sok egyszerre”: de mindég megkellett még állani abban, és egye-

nesen megvallani, hogy az e'féle megterhelések semmi jót nem szülnek. —

§. A' tanítás módjának törvényjei.

Első regula: Grádicsonként mívelése a' lélek erőinek:

A' lélek erői grádicsonként fejlenek ki, innen első regula a' tanítás módjában ez: minden életidőben a' lélek erőit, melyek azon időnek tulajdoni, munkáságba helyheztenni; merta' tanítás módja, egyszer'smind, egyforma, melly szerént a' tanítandó darabnak el osztatni, és míveltetni kell, hogy az az ifú addig szerzett megfogásainak elő terjesztessék, és ő lelki erőit azzal foglalatoskodtassa, más tanítás módot kíván a' Gyermekek, mást a' közép, és a' megért korú, a' Gyermekek alkalmatlan a' tudományos, és szoros tanítás módjának el fogadására, ennel fogva minél közelebb vitetik ő hozzája szemlélés, érzéki kép, képzeletje foglalatoskodtatása, és annak a' mi tanítatik, vágyásaival és foglalatosságaival való öszve szövés által, annál jobb fundamentumavettetik minden további mívelésnek, és az iskola előtte annyival kedvesebbé lesz minél inkább megfelel az a' névnek (Ludus) mellyel azt a' Rómaiak nevezték, valaméddig a' tanítás ezen neme tudniillik: játszva tanítani ezen időre szorítatik, mind addig a' legszorosabb szemlélődőnek is (theoreticus) nehezen lehet szava az ellen, mihelyt az értelem az érzékiség, és képzelet felett uralkodni kezd, legottan magától el enyészik az, a' felserdült gyermekeket már többé kell tartós munkára szoktatni, és a' nevendék majd

maga fogja keresni magának azt, ha tanítója, a' helyett hogy komolján tanítsa, véle játszva bánik.

Jegyzés: Az újjabb tanítóknak nyilván tették némellyek azon ellenvetést, hogy ők a' játszva tanítás módját igen is a' fundamentomosság veszteségin üznék — ezt tették némelly újjabbak, valamint régiek is, talám maga Comenius is az Orbis pictus ismértes szerzője, és az által sok ifjak számára írt képes Könyvek első kezdője. A' Philautropinusok nyilván elő segítették a' munka unást, és épen ez okért neveltek olyan keves társasági haszonra való embereket, — mindazonáltal a' gyermek korra nézve még is egy természetes tanítás mód marad ez: inkább ára észrevétetlenül „tanquam aliud agendo” tanítani a' gyermeket az ismértekrre, melyek szoros tudományos formában valami el rettentőt mutathatónak, 's a' munkát frissülés, a' mozgást csendes ülve ülés által változtatni. Ez eddig elé minden régi, és újjabb iskola tanítók vélekedése.

Második regula. A' tanítás legyen érdeklő (interessans).

Már amaz első regula feltézi ezen másodikat: igyekezzék a' Tanító a' tanításra elő vett tárgyban az érdeklést és részvételt serkenteni és fentartani, a' mennyiben a' tárgynak tanítása részvételes, ez által egyszer'smind a' tanítvány figyelme is serkentetik és fentartatik, a' mi nélkül egy tanítás is hatós nem lehet, a' lelket illeti mind az, a' minek elő terjesztési-

ből örömet reméll, már a' gyermeknek is egy új váratlan hasznos előterjesztés kellemet okoz, — a' reményt, hogy természeti tudni kívánsunkat megelégitelve láthassuk; valamint az igazi megelégtvést is az örömegek egy bizonyos érzése követi, feltéve azt, hogy az ismeret, és igazság aránt való érzés idejében ébresztetik fel — a' tanításbeli részvétel, és az az által ébresztett figyelem külömbféle módokon serkentetik fel, és tartatik fenn kénszerítés, nehezítés, türedelmelenség a' tanítóban épen olly tökéletlen eszköz e' végre mint az ígért bér, vagy jutalom a' rövid figyelemért, mert mindenik esetben a' részvétel nem maga a' tanítástól, hanem csupán a' felelemtől, és reménységtől indul ki; de midön a' Tanító tulajdon részvételt mutat, a' külső, és belső érzést foglalatoskodtatja, az önmunkásságot élteti, midön az előadás eleven, a' versent törekvést ébreszti, így bizonyos lehet a' jó kimenetel felől.

Jegyzés: 1. Sok eszközök mellyek az oskolákban valamint a' házi nevelésben is használatnak a' részvétel és figyelemnek, a' mint vélik, felébresztésére, avagy inkább felkénszerítésére egyenesen el vetők, ide tartoznak.

a) A' kénszerítés tanulni egy bizonyos maga megszorítást téssen fel, a' maga megszorítás pedig akarat; és hajlandóság ellen mindenkor kétszeresen terhes, az ifjabb esztendőkbén minden tanulásbeli kedv megfójtathatik ez által, ámbár nem kell arra is várni, hogy a' gyermeknek magától jöjjen kedve tanulni, 's órát válni mint némelly újabbak állitják. Mi-

helyt nékie a' tanulás kellemetes foglalatossággá tétetik, megszűnik az kénszerítésből származni, és a' gyermek néha harangszót sem várhat, melly ötet az oskolába hívja.

b) Neheztelés, boszorkodás, türedelmétlenség, haragos magavisélet, ha a' gyermek az eleibe tett kérdésre legottan felelni nem tud, a' gyermek előadásának szidás és gyalázás által való félbeszakasztása — és a' mi az olyan tanítóknak, kik hivataljaikat minden részvétel nélkül üzik, tanítása módjában, még több e'féle, mind az csupán rest, és unatkozott tanítványokat készít.

c) Épen illyen hibás az egy két pillantati figyelmezés véget ígéretek által való biztatás és kisztetés, p. o. az órát elébb bévégzeni, mulatságot csinálni, ez vagy amaz idegen dolgot elébeszèlni, hogy a' tanítvány bár félóráig maradjon figyelmesen — ezek által a' részvétel mindég távúlabb hajlítatik attól, a' minek tanítatni kell, az e'féle segéd eszközök mindenkor a' tanító segedelmetlenségének jelei.

2) Jobb eszközök a' tanítást részvételesé tenni ezek:

a) Semmit ne tanicson a' Tanító tanítványának, a' nélkül, hogy annak hasznáról meg ne gyözze, a' mennyiben az általa felfogható, tanicsa meg apró tapasztalások által miként és mikor vehetni hasznát, csak hogy az elő terjesztések a' nevendék erőihez mérsékeltessenek, így p. o. idegen nyelvbéli könyvekből jól és szépen fordított helyek által kedvet serkenthet benne a' nyelv tanulásra, a' mathema-

tikai ismérteknek cselekvésre alkalmaztatása p. o. mérés, erömív 's t. a' tudomány szárazságát kellemetesíti, a' tárgynak, mellyet tanít, nem tudásából származó gyalázatot is szemelibe kell terjesztetni, — nagyknak venni, midön valamelly ismért, gyakorlott dologban hibát ejt, végre arra is szoktatni, hogy a' tanító szavaínak hitelt adjon, a' gyermekben az *αυτος εφα* nem olyan szembetünő, és a' tanító szavaiban való hiedelem, már sokat, a' mit hihetetlennek tart, hihetővé, és fontossá téssen előtte.

b) Vétesse észre tanítvánnyával azt is, mi nagyon érdekli őtet az, a' mit tanít, légyen ez akár azon okból, hogy a' tárgy által igazán érdekeltetik, akár pedig hogy a' nevéndék előmentin való örömét és részvételét jelenti ki.

c) Minél inkább munkásságba jönek a' lélek erőji a' tanítás alatt, annál érdeklőbb az, — az ifjakban főképen a' külső, és belső é r z é k i s é g e t kell foglalatoskodtatni, ez legjobban történhetik a' szemlélhető ismértek elő hozása által, a' mi nem csak a' külső érzés tárgyaiban *) hanem az értelem megfogásaiban is használható, éppen ezen fundamentomból hasznos a' gyermek organumainak valami foglalatoskodást adni p. o. képet, modelt, a' mondottakat velek leírtni, így a' figyelem helyén tartatik.

d) A' tanítvány önmunkássága előmozdítatik r é s z s z e r é n t gondolkozó tehetség

*) Liberkühns Beytrag zur theorie des unterrichtes, Ezen Rönyveben; Von den anschauenden Erkenntniss.

geinek felélesztése, részszerént mindennemű gyakorlás által a' tanítás előtt vagy azután.

f) A' versent törekvés (aemulatio) által hasonlólag nagyon érdekeltetik az aránt, a' mit tanul, örömmel viszi véghez azt, a' miért magát dicsérettel és megelégvéssel jutalmaztatni látja, az ifjabb időkben, ottan a' hol többen is tanítatnak használhatóknak érzéki jelek is u. m. helyváltóztatások 's t. a' veszedelem, mellytől némellyek olly igen tartának, fundamentom nélkül valónak látszik bölcs használás mellett.

Harmadik Regula. A' tanítás minden egyes tárgyaiban a' könnyebbekről nehezebbekre, az altételes ismeretekről magasabbakra grádicsonként emelkedjék a' tanító, és az erőket czélerányosan gyakorolja hogy a' készség, mellyre czéloz el érettséék, és tökéletes legyen — ámbár könnyű és bajos, egymással arányos megfogások, mindazonáltal tanítja a' tapasztalás, hogy 1. minden érzékit könnyebben felfoghatni mint az elvontat, és hogy minden ismeret az eggyesen kezdődik, és osztán mégyen a' többesre, és közönségesre által, következésképen az első tanításban minden igen elvont megfogást, minden igen közönséges tételt el távoztatni kell, ha a' tanító megértetni akar, 2. hogy minden a' mi a' nevendék szemlélődése körén belől vagyon, az előtt gyűjtött képzeteivel öszve függ és érzésével eggyez, sokkal könnyebben fogja fel és tartja meg, mint az ellenkezőt. Itten fekszik gyakorta eggyetlen egy oka annak, miért hogy egy

egy nyelvnek némelly szavait nehezebb kimondani, mint másokat, miért hogy egyik könyv könnyebb, a' más megint bajosabb érthető, végre az is 3. könnyebb, a' mi csekélyebb előisméreteket és kevesebb máskori gyakorlatot kíván, és teszen fel, — az ellenkező eset nehezebb arra nézve, a' ki ezen isméreteket nem bírja.

Jegyzés: 1. A' ki tehát a' kezdő tanítást, meghatározásokkal (Definitio) elvont főtételekkel és közönséges regulákkal kezdi, nem sokat épít.

P. o. a' Gyermekeknek nem kell meghatározni mi a' virtus, mi a' nagy lelkűség, hanem a' virtuosos, nagy és nemes lelkű képében tanítani kell azt „mint gondolkodik, mint cselekszik, mi ösztön által indítatik egy ilyen ember” a' példáról megvilágosításra és valóításra kell által menni. Mi nem czélarányosok sok tanító könyvek ezen tekintetben!

2) Sok könyvek, mellyeket ifjantan olvasunk nem nehezebbek, mint mások, a' szókra és öszve köttetésre nézve, de a' tárgyak, mellyek azok által tétetnek ki ismeretlenebbek előttünk.

Gellert érthetőbb mint Klopstock, csak azért, mert Gellert meséinek foglalatja a' gyermek képzetű köréhez, és érzése módjához sokkal közelebb áll, mint az utolsó-nak munkáji.

3. Itten fekszik fundamentoma, miért hogy az olyan gyermekek, kik nem intézet szerént tanitattak nehezebben fogják fel a' dolgot, melly más kisebbeknek majd semmi nehézséget nem csinál, mivel már

birnak a' szükséges elő isméretekkel. — Nevezet szerént kimutatkozik innen az a' külömbözés, melly egy önmunkássághoz szokott, és egy más el tompúlt elme között van, valamint az is megfoghatóvá lesz. Miért hogy sok tanító olyan keveset épít, mivel mindent, a' mit ő maga valaha tanult nevendékjébe akarja tölteni a' nélkül hogy vissza emlékeznek, mennyi időbe került néki, még oda ért, hogy azt felfoghatta, és gyűjthette, sok tapasztalatlan tanítók ezen részbeli gyengesége minden elő terjesztést felül halad.

Székely Sándor.

3.

A' Kecskeméti Pusztákról.

A' mi volt hajdanában a' Sabulum, Olpar; a' minek nagyobb részében volt Ete' birtoka; a' mi lett egy egész Vármegye (mellynek Fő Ispánya volt egyszer'smint Ország Birája) a' mi későbbben volt a' Campus Cumanorum, ez az, a' mi most neveztetik Kecskeméti Pusztáknak (Ketschkemether Haide) noha sok belőle már más Elöljáróságokhoz szakadott, e' neve megmaradt.

Ezen a' száraz Tengeren, hol az Eget kivéve alig lát gyakran sok ideig az útas' egyebet — hol számtalan pusztázó Zsiványok hiszik az Igazságnak békeséges türését — hol őriző Pásztoriknál tekintetre méltóbb Marhák kódorognak — ezen a' temérdek síkon ütögetik fel

magokat, mint meg annyi lecsónkíttatott Emlék-oszlopok, szerteséjjel a' gyászos Puszta Templomok, mellyeknek fekete homlokain egykor gyermeki megelégedéssel néztem a' krá-kogó Hollókat, és soha — soha egy Fősvény nem remegett úgy annak megtudására, ha az ő álma, melly a' vén Bodza-fája alatt el ásott kincset mutatott, igyaz-é, vagy sem: mint én remegtem az után, hogy kik imádkozhat-tak itt en elsőbben! —

Ezen okon olvasgattam holmit öszve, míg végre ebbe is bele úntam; mert könyvekből írni resteltem; ottan pedig a' hol csak a' molyoknak szabad járni, hamar felfriczkáznák oda ütött orromat. O curas hominum, o quantum est in rebus inane!

Egy tekintetre méltó kerületbe belépvén, éppen a' Tudományos Gyűjteményről volt a' beszéd, a' mellybe akárki is minden költség nélkül hírvül teheti, hogy ő is él a' világon, és hogy többeknek is lehetne benne részesülni. Én, a' hírnek sereghajtó barátja, szokott hirtelenkedésemmel bele szóllottam, hogy gyújtsunk fel egy Templomot; de ugyan azon hirtelenséggel meggondolván magamat, elékapám Jegyzékimet, (mellyeket egy szép, de talán soha tellyesítendő Igéret mel-lé szedegettem), és egy már úgy is felgyújta-tott Templomnak történetét keresgetvén, széj-jel tekintve kérdeztem magamba; hogy hol kezdjem; és a' napra pillantván, eszembe jutott az alsó csúcs.

Puszta Szer.

Ezen Puszta, melly egy azon 33. közül, mellyeket egykor a' Kecskemétiak birtak, hely-
heztetik Csongrád Vármegyében, Szeged Váro-

sának északára, nem messze a' Tiszához. A' Keresztényi számlálás szerént 803-ik évben, minekutánna a' Magyarok Árpád' vezérlése alatt Zalánt a' Bolgárok' Fejedelmét annyira megverték, hogy az, Fejedelmi lakhelyét, Olpárt az egész Duna 's Tisza közü birtokával örökre el hagyni kénytelenítették, megtelepedtek ezen a' gyönyörű Síkon; és az állandó békeséges megmaradásról, mint szinte belső polgári Szerkeztetésről végzéseket hozván, magát e' helyett is, a' Rend - (Szer) - tartásról Szer - (Zeer) - nek nevezték.

Ha meggondoljuk azt, hogy a' pogány Magyarok csak síkon tanyáztak, sőt egész Geiza Herczegig ide 's tova szüntelen vérengözve csapongottak, nem egy könnyen lehet hinni, hogy keresztényesedéseknek idejénél hamarébb épült Zéér; annyival is inkább hogy Zéér alatt csak egy tanácskozásra választott pusztát tudunk, és csak a' Zéér - monastra név alatt láthatunk valami lakást: a' mellyből világos, hogy Zéérnek kezdete ha nem utóbb, tehát akkorra való, a' midőn az Egri Püspökség kezdődött, mert ez alá tartozott az 'osz időkben, és nevezetett Monasterium B. Mariae Virginis de Zéér. Hihető hogy a' régenten híres és töméntelen Benedictinusoknak helye volt.

Az első a' mit rólla találtam, (de a' melly egyszer'smint nem tsak már az akkori régiségét, hanem sokak felett való nagyságát is bizonyítja), van 1220-ik esztendőben: minekutánna tudniillik II-ik András Király a' szent háború, és a' Magyaroknak vér - szemet kapása után, szinte koldússá lévén, jövedelembeli Miniszterivé Zsidókat, és Szaraczénusokat tett volna — minekutánna az ájtatos kóborlásokban

a' Szerzetesek annyira el fajultak , hogy a' Klastromok és Monostorok szinte üressen maradtak , azok pedig kik már a' világban gyönyörűséget nem látván , ben maradtak , az éhség miatt csak nem el veszték ; azon feljül a' Magyarok megundorodván a' Keresztény vallástól , ezeken is képtelen nyomorgatásokat vittek véghez. — Róbert az Esztergomi Érsek egész Magyar országot , egy szörnyű átok alá vetette ; melly átkot hogy a' szegény Király el háritson , magát és Jövedelmét még soványabbá tette , és számtalan Klastromoknak a' közönségesből fizettetett. Igy leve Z é é r - m o n o s t r á n a k is esztendőnként (salarium) sőfizetése 500 Mázsa (mille Zuani — egy Zuan tesz 50 fontos darabot).

Ez az egy csak az , de igen is elegendő bizonyosság , melly az ő hajdani fényes nagyságát , és már akkoron se új voltát , nyilvánosságá teszi.

1241-ben Magyar Ország viz-özöne , a' Tatarság , Z é é r - m o n o s t r á t is a' sírba sodrotta. Pusztán állott e' Táj , mint az Ország , mellynek el hullott Lakosit jövevény csöcselékek hurczolták halomra , és mivel nem vitte őket szívek arra , hogy miért jegyeznék megszerencsétlen Elöttökvalójoknak halmaikat , még ezeknek domborúságát is el nyalták már a' Szelletek kíváncsi szemcink elöl. A' Kúnok ugyan itt telepedtek meg , de szokások szerint csak sátorokban laktak , mind addig , mig 1279-ik évben erővel keresztény rendes lakosokká nem tétettek.

Azt mondják , hogy a' Z é é r i Templomnak építése azokhoz hasonló , mellyek Károly Robert , és Lajos Királyok idejében emeltettek — én e'hez nem értek ; hanem csak az

nyit tudok , hogy Hároly Róbert szállította meg a' Pusztaságokat : és ha még e' Templom mellett egy kis Klastrom is élledett , az a' Huszszitai zenebonában tökéletesen kipusztúlt.

Elsőnek , a' ki Lajos Király után birta , találtam valami Pose nevűt : hogy ez miféle szent ; azt nem tudom ; de hogy annak kell lenni , annyiból gondolhatjuk , hogy még akkor vezetéek neveik nem igen lévén az embereknek , csak birtokaikról , vagy formájokról , és mesterségekről különböztetvén meg , ennek is a' neve volt Zééri Pose.

Péter , ezen Pose' fia , olly hatalmassá lett azután , hogy a' midőn 5-ik László (posthumus) meghalván , minden Magyar , nem annyira a' Király választásért , mint önnön kényért , azt tette , a' mit akart , ez is sereget nyújtván , igen nagy hatalmaskodásokat vitt végbe ; a' kinek azután Szilágyi , a' Machoi Bán , örökös Megengedést (amnistiát) igérvén , ha megegyez Mátyás Király' választásában , békeséget ajánlott ; melly Szilágyi Mihály , és Zééri Péter között tökéletességre is ment , 1458-ikban Pál' fordúlása napján.

1476-ik évben Zéer el ajándékoztatott Sz. György el eggyütt Nádasdi Hungor Jánosnak 70 arany forintokkal (még itt Zéer Mező városnak nevezetik : Oppidum nostrum Zeer).

1488-ban már Parlagi és Jakabházi nevűek osztoznak rajta. Ez az utolsó tudomány az ő virágzásáról , mert bekövetkezett a' Mohátsi veszedelem ; kipusztúltak a' Papok , leomlottak a' Templomok , és a' mit a' Romlás meg nem emésztett , azt tönkre tette a' Török alatt való gondatlanság. Még vissza kullogtak némelly szerencsétlenek füstös falaik közé , és

a' Pesthényi Familia is úgy bírta mint Helységeeskét (possessio) sőt 1559-ben is, midőn a' Pesthényi familia maga szakadtságával nyerték felét Zay Ferencz, felét pedig Liszthius János, és Viczmáncsi Ferencz, akkor is még Possessio névvel jön elő: minthogy azonban a' Zápolya felén lévő Csáki Pál, és Farkas, azt már hamarébb el foglalták, nem jöhettek azok az Urak nyert Jóságoknak birtokába.

Keményebb lábra áthatván a' Német és Török között való békeség — 1560-ban Junius 7-ik napján, parancsolatot ad Ferdinánd Császár Rún Balásnak a' Gyulai Kapitánynak, hogy Zay, Liszthius, és Viczmáncsi nem jöhetvén Zééri Jóságinak birtokába, őket erő hatalommal is bele helyheztesse; de ha birtokba jöhettek is, az nem előbb eshetett meg, mint 1562-ben a' midőn a' Törökkel 8. esztendei békeség kötöttet, és más több Helyek is (mint Czegléd, Körös, Kecskemét) magányos Emberek kezeibe adattattak.

1565-ben midőn Svendi Lázár Vezér az újított vallású Keresztények' Papjait a' Római Keresztények' helyére és szívekbe erővel beczövekelte, sok nép oda hagyá a' Német birtokokat, és a' Török pálczája alá sietett; melly új egyenetlenségre adván alkalmatosságot, nem csak hogy az újonnan kineveztetett Budai Basa pusztításokat tett, hanem aztán maga a' híres Solimán Császár is, a' ki Sziget-varáig előre nyomúlt, tökéletesen békeség homlást eszközölt — a' Török és Tatar minden Németet és Németesset kiszalajtott, és a' Csákiak ismét beléptek a' Zééri birtokokba: de minekutánna ez is valamennyire csendesedett, 1567-ben Mártius 8-ikán új parancsolatot ad Ferdi-

nánd, Magocsinak, az Egri Kapitánynak, hogy ha másképp nem, tehát az Egri népnek erejével is birtokba tegye Zayt, Liszthiust, és Viczmándit. Minő foganatja lett? nem tudhatom.

1509-ik év az az idő, a' melly, ha még csak ugyan valamely Lakosi valának a' pusztá Zéér Helységnek, ezeket végképp széjjel verte. Ibrahim Basa jött a' Dunán fel Budára Belgrádból, megterhelve lévén kincsel, és eléggel; azomban midőn éppen Kalocsánál járna, hirtelen elé rohannak a' Szigetből Pálfi vezérlete alatt Rudolf Császár' katonái, és csúfúl megfosztván, a' Törököket széjjel verik; mellyre megmérgeződván Ibrahim, elé hívja a' Krimiai Tatórok' Chámját, Kházit, és egyesült erővel 150 Helységet, halomra döntöttek. Ez az idő az, melly azután a' Campus Cumanorum-ból csinálta a' Kecskeméti Pusztákat, és megfosztott bennünket annak tudásától, a' mit az omlott falakból, és gyepek Halmokból kivájni hasztalan törekedünk. A' Zééri pusztá Templom, melly most is elégé árúlja hajdani nagyságát, jó ideig állott izmos Tornyával; de mivel abba Zsiványok és útonállók fészkeltek magokat, és e' temérdek síkságon, mintegy meszsze látó Hegy gyanánt szolgált, az emberi hátorságra való ügyelés a' tornyot lerántatta. A' Templom' kulcsa (valóságos remeke a' régi időknek) Kecskemét városá Leveles Tárában látható, mellyet egy Lakos a' Templom mellett áskálván, mintegy árasztványra a' földben talált, és jó ideig egy Lakatos' műhelyében függött a' régi kulcsok között, a' hol véletlen Kovács Elek' felölte kérdést tevén, boldog emlékezetű Tanácsbelit La d'anyi Gergelyt arra figyelmetossé tette, és

ez megszerezvén azt, a' Városnak ajándékozta (izmoságából a' rozsdá sokat megemésztett).

Pusztá-szer, (mint azt már most nevez-
zük) 1641-ik esztendőben a' Nádor Ispány által
az öreg Jakabházi Ötvös Gáspárnak
ajándékoztatott; a' ki csak hamar meghaláloz-
ván, Pusztászer is annak onokái, János,
Gáspár, és Mihály 1648-ban magok között
felosztották; de úgy látszik, hogy ezek az Ú-
rak nem a' legjobb gazdaságot üzték; mert Já-
nos és Gáspár 1656-ban már a' magok ré-
szét el zálogosították Sóós Ambrusnak, és
egy Olosz Pál nevű Szécsényi Katona Tiszt-
nek. Olosz Pál 1671-ik évben által adta a'
magáét Kamarás Ambrusnak és Kalo-
csa Jánosnak a' Kecskeméti Birónak (Kecs-
kemétieknek) — azután pedig ugyan azon mó-
don Jakabházi Mihály is oda engedte
1674-ben Junius 4-ik napján, a' Kecskeméti Bi-
rónak Patai Andrásnak, és feleségének,
Deák Ersébetnek, a' maga örökös Részét.
Hogy végre az egész Pusztá szer a' Hecskemé-
tié lett, bizonyos, mert 50 esztendei béke-
séges birtokok után, a' midőn a' Jakabházia-
kkal 1721-ben Martius 9-ik napján egyeztek,
csak úgy engedték oda nekik Mámá Pusztát,
hogy Pusztá szer a' kezeiken megmaradott. Ezen
Birtokokból még is nem sokára a' Neoacquisti-
ca (mag nélkül meghalván Jakabházi Gáspárt)
a' Kecskemétiéket 1727-ikben kifordította, és
el ajándékoztatott az Erdődi Grófoknak; de
ezektől a' Kecskemétiék megént záloggal meg-
szerezték, 's másodsor is birtokába léptek —
a' Hertészekből valóságos Gyarmatot állítottak
— az Életet, és a' Természetet a' legkelleme-
tesebb tényészetbe hozták; egy szóval Pusztá

szer (így, a' mint van) a' Gyönyörűségnek való-
ságos Tanyájává vált.

Ennyi az, a' mit Puszta Szerről mond-
hattam. Feci, quod potui, faciant meliora po-
tentes. — Tisztes kerület, melly bennem az er-
re való Gerjedelmet felélesztetted! én el mon-
dottam Leczkémet — sequens!!! —

Katona.

4.

A' hegyek magosságának baró méter által való megméréséről.

1. §.

Igen ritkán látunk olyan nagy hegyeket,
és még hegysorokat is, mellyek magokban
egyedül, valamelly kinyílt térségen, felemel-
kednének, 's rendszerént a' nagy hegyeket kis-
sebbek vészik környül, és az emelkedés mint-
egy gráditsonként esik. A' Csimborásszó 1852
öllel vagyon fentebb Quitónál, melly városnál
a' tenger színe 1500 öllel vagyon alább. A' ten-
ger és Quitó között, hasonlóképen Quitó és a'
Csimborásszó között sok hegyek vagynak, mel-
lyeknek magossága léptsönként nevedik. A'
Kásbek magossága 1547 ölet tézen a' Terek
völgyén fellyül, melly a' tenger színénél 826
öllel fekszik magossabban. A' gráditsonként
való emelkedés itt is szembetünö, valamint azt
a' Montblancnál és a' Hárpátuson is tapasztalni
lehet. E' szerént valamelly hegynek magossá-
gát két értelembé vehetjük: érthetjük t. i. azon
vagy annak a' körülötte lévő hegyek felett,
vagy pedig a' közelebb fekvő tenger felett való

felemelkedését. Az elsőnek megtudása arra szolgál, hogy a' hegyeket egymás között; a' másodiké pedig arra, hogy azokat a' föld feláltal mérőjével egybe-hasonlíthassuk. Mindeniknek kikeresésére külömbféle módokat ad a' Mathézis, mellyekről bőven lehet látni Ricciolusnál, a) Picardnál, b) és a' Pári'si tudós társaság munkájiban c). A' trigonometriai mód legalkalmasabb; mert e' szerént a' mérés, a' hegyeknek aljában is, véghez mehet, a' nélkül, hogy, nagy bajjal, azoknak tetejekre hágnánk, és legbizonyosabb is; de sokféle eszközet kíván, mellyeket, a' hegyeken való útazásban, bajos hordozni, ha el halgatjuk is azt, hogy, a' sűgárokknak megtörődések miatt, e' sem egészen tökéletes. Egy más módot is találtak tehát a' Természetvi'sgálók, a' hegyek magosságának megmérésére, mellyet két személy is véghez vihet, 's a' mellyre, ha igen nagy pontosságot nem keresünk, két jó barómeternél és ugyan annyi thermómeternél több eszköz nem kell.

2. §.

Csak hamar azután, hogy — Toricelli a' barómetert feltalálta, arra a' gondolatra ment Pascal, hogy abban a' kénesőnek az alacsony helyeken fennebb kell állani, mint a' magas hegyeken. Annakokáért a' Sógora, Perrier, által, Clermontban, próbát tétetett, a' ki úgy tapasztalta, hogy a' barómeter, a' Puy de Dôme tetején, melly 3000 Pári'si lábbal vagyon fennebb Clermontnál, három hüvelykel és másfél

a) Géogr. Réfor. L. 6.

b) Traité du nivellement,

c) Mémoires de l' Acad. des sciences, 1699, 1705, 1733, 1737.

lineával, alább állott, mint Clermontban. Ezen tapasztalásból nyilván kitetszett, hogy a' barómeter a' föld színén lévő felemelkedések megmérésére szolgálhat; de még nem tudták a' Természetvi'sgálók azt a' törvényt, melly szerint, a' barómeter állásából, a' magosságokat fel lehet vetni, mellynek mind feltalálását, mind pedig a' magosságok mérésére való alkalmaztatását Mariottenak köszönhetjük; noha utánna Halley, Euler, Kaestner, Scherffer, az öregebb Mayer, De Luc, La Place, és mások az ő gondolatját jobban kidolgozták, és tökéletesítették.

3. §.

A' Mariotte törvénye ez: a' levegő rétegeknek (stratum) tömötsége egyenes arányba vagon az azokat nyomó terhekkel.

Képzeljünk egy levegő oszlopot, (Fig. abcd) melly, a' föld színétől, egészen a' gözkörnyéknek (atmosphæra) felső feléig érjen. Továbbá légyen ez egyenlő magosságu rétegekre, millyenek ae, ef, fg, gh, 's a' t. elosztva, mellyeknek száma a' természeti számok szerint nevedjék, és így egy áritmetikai sort (progressio) formáljon. A' ba, be, bf, 's a' t. oszlopoknak terhe légyen $= P \times ba$, $P' \times be$, $P'' \times bf$, 's a' t. Az egymással egyenlő magosságu ae, ef, fg, 's a' t. levegő oszlopoknak pedig terhe légyen $= p \times ae$, $p' \times ef$, $p'' \times fg$'s a' t. 's ugyan ezen oszlopoknak tömötsége légyen $= D \times ae$, $D' \times ef$, $D'' \times fg$.

Ezekből, a' Mariotte most említett törvénye szerint, e' következő arányokat (proportio) tsinálhatjuk:

$$1) D \times ae : D' \times ef : D'' \times fg \text{ 's a' t.} = P' \times be : P'' \times bf : P''' \times bg \text{ 's a' t.}$$

$$2) p \times ae : p' \times ef : p'' \times fg \text{ 's a' t.} = D \times ae : D' \times ef : D'' \times fg \text{ 's a' t.}$$

és ezen két arányból

$$3) p \times ae : p' \times ef : p'' \times fg \text{ 's a' t.} = P' \times be : P'' \times bf : P''' \times bg \text{ 's a' t.}$$

$$\text{Továbbá } p \times ae = P \times ba - P' \times be$$

$$p' \times ef = P' \times be - P'' \times bf$$

$$p'' \times fg = P'' \times bf - P''' \times bg \text{ 's a' t.}$$

Már ha $a' \geq 3$ alatt lévő arányból két két tagot vészünk p. o. ezeket:

$p \times ae : p' \times ef = P' \times be : P'' \times bf$, és a' két első tagok helyébe azoknak fennebb jegyzett értékeit teszszük: léssen:

$$P \times ba - P' \times be : P' \times be - P'' \times bf = P' \times be :$$

$$P'' \times bf, \text{ vagy}$$

$$P \times ba - P' \times be : P \times be = P' \times be - P'' \times bf :$$

$$P'' \times bf.$$

Innen, minthogy minden geometriai arányban, ha az első tagból a' másodikat kivonjuk, vagy ezt amához hozzá adjuk, a' különbség, (differentia) vagy a' summa úgy vagy az első, vagy a' második taghoz, mint a' harmadik tagból a' negyediket kivonván, vagy ezt amazzal egybe adván, ezeknek különbsége, vagy summája a' harmadikhoz, vagy negyedikhez: e' következő arány jö ki:

$$P \times ba - P' \times be + P' \times be : P' \times be = P' \times be -$$

$$P'' \times bf + P'' \times bf : P'' \times bf, \text{ az az } P \times ba : P' \times be$$

$$= P' \times be : P'' \times bf. \text{ Éppen ilyen módon kilehet hozni e' következő arányt is: } P' \times be : P'' \times bf$$

$$= P'' \times bf : P''' \times bg, \text{ 's több más hasonlót}$$

akár meddig.

4. §.

Ezen arányból nyilván következik, hogy azon erő, melly a' felvett egyenlő magosságú levegőrétegek közül akármellyiket nyomja, geometriai közép arányszám (medius proportionalis) azon erők között, mellyek a' hozzá legközelebb lévő, felső és alsó rétegeket nyomják, vagy, a' mi ugyan ezt teszi, az egymással egyenlő levegőrétegeket nyomó erő, és így ezen rétegeknek rugó ereje is, egy geometriai sort (progressio) téstzen. Már a' baróméternek magossága a' levegőrétegeknek rugóerejével mindenkor egyenes arányba (ratio directa) vagyon: következésképpen, valamint ezen rugó erő, geometriai sorban nevedik, vagy kisebbedik, ha az egyenlő rétegeknek száma, az az a' levegőnek magossága, arithmetikai sorban nevedik, vagy kisebbedik. E' szerént, ha a' barómétert magas helyekre visszük: a' helyeknek magossága arithmetikai sorban nevedik, a' baróméter geometriai sorban száll alább, és a' baróméter állását jelentő számok egy kisebbedő geometriai, az ezeknek megfelelő magosságokat jelentők pedig egy nevedő arithmetikai sort téstzenek, 's két helyek magosságának különbsége úgy vagyon, mint azon arithmetikai sorban álló számoknak különbsége, mellyek, a' baróméter állását, ezen két helyeken, jelentő, és geometriai sorban álló számoknak megfelelnek. A' geometriai sornak megfelelő arithmetikai sorban lévő számok természetes logarithmussai a' geometriai sor számjainak, és így, két különböző magosságú helyeken, a' baróméter állásait jelentő számok természetes logarithmussainak különbsége egy-

gyik helynek a' másik felett való felemelkedésével arányos (proportzióban vagyon).

5. §.

Végyünk fel két különböző magosságot. (Fig. abcd) Légyen $aX=m$, az ennek megfelelő magossága a' baróméternek $=p$. Légyen továbbá $aZ=M$, az ennek megfelelő magossága a' baróméternek $=P$: az $XZ=M-m$ arányos (proportzióban) leszen a' log. $p-\log. P$ -vel, mellyek, a' fennebbiek szerint, természetes logáritmusok. A' könnyebb felvetésért ugyan a' p -nek és P -nek, az az a' baróméter magosságainak, közönséges, vagy Brigg szerint való logáritmussait kell kikeresni; de azokat a' 2,3025851-el, melly szám a' 10-nek természetes logáritmussa, 's ennél fogva a' Brigg logáritmusi systemájának módulussa, sokszorozván, természetes logáritmusokká kell változtatni. Ha ezen módulust A -nak nevezzük: az $M-m$ arányos lesz a' $(\log. p-\log. P) \times A$ -val, már itt természetes logáritmusokat értve.

6. §.

Ha továbbá az $M-m$ valóságos értékét megakarjuk tudni: látni való, hogy a' $(\log. p-\log. P) \times A$ -hoz még egy coefficientst kell keresnünk, mellyet vagy a' kéneső tulajdon fontosságának, a' baróméternek valamely bizonyos állásánál, a' levegő tulajdon fontosságához való aránnyából, (proportió) vagy pedig próbatételek által kell meghatározni.

Az első mód szerint sokszorozzuk azon számot, melly a' kéneső tulajdon fontosságát, a' baróméternek valamely bizonyos állásánál, a' levegő tulajdon fontosságához képest, ezt egynek véve, kifejezi, a' baróméter ezen megha-

tározott állásának magosságával. A' kéneső tulajdon fontossága, a' szélességnek 45 grádittsa alatt, mikor a' barómeter, a' tenger parton, 28,895 hüvelyknyi, az az 0,4013 ölnyi magosságon, és a' Reaumur melegmérője 0-n áll, = 10466,8 a' levegőt egynek véve. Ennél fogva a' coefficiens = $10466,8 \times 0,4013$, vagy, ha a' fennebb említett logárithmusi módulussal nem a' logáritmusokat, hanem, a' mi edgyet térszen, a' coefficiens sokszorozzuk, = $10466,8 \times 0,4013 \times 2,3025851 = 9671$ ölhez. A' dolog természetéből foly, hogy a' coefficiensnek mindenkor olyanféle mértéket kell jelenteni, a' millyenben a' barómeter magossága felvődött. Az említett 9671 öl Bétsi mérték szerént vagon. Pári'si mérték szerént ezen coefficiens egyenlő 9410,88 ölhez, (kerek számmal 9410°) vagy 18316,6 méterhez. La Place 9406,757 ölet (toise) vett fel a' maga felvetéseiben; Halley, a' kénesőnek tulajdon fontosságát, a' barómeternek 30'' magosságánál, 10800-ra tévén, a' coefficiens 9752 ölre határozta; Mayer pedig, és utánna De Luc 10,000 ölre tették, melly számot, a' könnyebb felvetésért, sokan bévettének, és a' mellyel lehet is élni, a' hol nagy pontosságra szükség nintsen.

A' másik mód szerént kikeresődik a' coefficiens, ha a' geometriai méréseket barómeteri mérésekkel egybehasonlítjuk. Mariotte tapasztalván, hogy mikor, a' barómeternek 28 hüvelyknyi magosságánál, 63 lábnyi magosságra hágott, a' barómeter akkor egy lineával szállott alább: ezen tapasztalásból a' coefficiens 8111 ölre tette; némellyek pedig, $74\frac{2}{3}$ lábnyi magosságra tévén a' barómeternek egy lineányi esését, azt 9657 ölre vetették. Némellyek trigonometriai mérések által igyekeztek meghatároz-

tározni a' coefficientst. Légyen a' coefficientens = XXA . A' fennebbiek szerént a' trigonometriai módon megmért magosság = $(\log.p - \log. P) \times XXX$, melly egyenlítésből, minthogy a' több mennyiségek tudva vagynak, az X -et könnyen ki lehet keresni. Ezt a' módot követvén Ramond, sok tapasztalások után, úgy találta, hogy a' coefficientens = 0440 Pári'si ölhez; Lindenau pedig azt, 72 próbatételeket tévén fundamentomúl, 0442-re vetette.

7. §.

A' hárométerrel való magosság mérésnek formulája tehát ez: $M - m = (\log.p - \log. P) \times 0671$, az az, valamelly helynek egy más meghatározott hely felett való felemelkedését megtudjuk, Bétsi ölekben, ha a' barómeter állásait, ezen két helyeken, Bétsi hüvelyekben, vagy lineákban megtudván, a' nagyobb magosságon tapasztalt állásnak logáritmussát a' kisebb magosságon tapasztaltéból kivonjuk, és a' maradékot 0671-el sokszorozzuk; Pári'si ölekben pedig, ha a' barómeter magosságait Pári'si mértékben vévén fel, ezen magosságok logáritmussainak különbségét 0410,88 öllel sokszorozzuk.

Példák: 1) A' tengerparton a' barómeter közép állása = 28,895''

A' Bétsi tsillagvi'sgáló toronyban = 28,315''

Az első számnak log. = 1,4608227

A' másodiknak log. = 1,4520166

Ezen log. különbsége = 0,0088061,

melly szám 0671-el sokszorozva = 85,1637; mert:

log. 0,0088061 = 0,9447836—3

log. 0671 = 3,9854714

Summa = 1,9302550, és

ezen logáritmusnak megfelel 85,1637, mely a' Bétsi tsillagvi'sgáló toronynak a' tenger felett való magosságát teszi, Bétsi öleekben.

2) A' Wallenberg tapasztalása szerint a), 1813-ban, Aug. 14-én, délelőtti 11 órákor, a' Lomnitzti tetőn, Szepes Vármegyében, a' baró-
méter magossága egyenlő volt 249,79 lin.
Ugyan azon órában a' Budai tsillagvi'sgáló to-
ronyban 334,6 lin.

Log. 334,6	=	2,5245259
Log. 249,79	=	2,3975750

A' különbség	=	0,1269509
Log. 0,1269509	=	0,1036558—1
Log. 9671	=	3,9854714

Summa	=	3,0891072.

Ezen logáritmusnak megfelel 1227,74, mely szám a' Lomnitzti tetőnek a' Budai csillagvi'sgá-
lo torony felett való magosságát jelenti, Bétsi
öleekben.

3) A' Benzenberg előadása szerint, Saus-
sure a' baró méter magosságát, Genévában,
327,12 Pári'si lineányinak, a' Montblanc'on pe-
dig, annak tetejénél három lábbal alább,
192,264 lineányinak tapasztalta. Ezen dátumok-
ból a' Montblanc magossága így vetődik fel:

Log. 327,12	=	2,5147071
Log. 192,264	=	2,2838979

A' különbség	=	0,2308092.

Ezt sokszorozván, a' logáritmusok segí-
tsége által, mint fennebb is tselekedtünk, a'
9410 öllel, lészen:

a) Flora Carpatorum principalium, Göttingae. 1814.

$$\begin{array}{rcl}
 \text{Log. } 0,2308092 & = & 0,3632531 - 1 \\
 \text{Log. } \quad \quad 9410 & = & \underline{3,9735896} \\
 & & 3,3568427.
 \end{array}$$

Ezen logáritmusnak megfelel 2171,91, melly szám a' Montblancnak Geneva felett való magosságát teszi, Pári'si ölelken.

8. §.

A' baróméterrel való mérésnek igazságára és pontosságára, szükségesképpen megkívánatik, hogy a' levegőnek és kénesőnek tulajdon fontosságára (specificum pondus) nézve felvett arány tökéletes légyen, és tellyességgel ne változzék. A' kénesőnek levegőhöz való, fennebb említett aránya (10466,8 : 1) csak a' minden idegen részekről tiszta, és o Reaumur hidegségű kénesőről, hasonlóképpen csak az o R. mérsékletű, 's száraz levegőről, és a' szelességnek csak 45-ik grádittsa alatt igaz. De a' meleg mind a' kénesőt, mind a' levegőt kiterjeszti, és így a' baróméterben lévő kénesőoszlop magossága nem csak a' levegő nyomásától, hanem a' melegnek különböző mérsékletjeitől is függ. Továbbá magossabb meleg, mint hideg levegőoszlop kell arra, hogy a' kénesőt, valamelly meghatározott magosságra, felnyomja. Ha tehát a' levegőnek és kénesőnek mérsékletje, a' baróméterrel való méréskor, nem o R: a' melegnek grádittsát különösön meghatározván, mind a' kéneső magosságát, mind pedig a' levegőnek meleg által való kiterjedését igazítani kell. Hasonlóképpen a' levegőben lévő gőzök, és nedvesség is változtatni szokták a' levegő tulajdon fontosságát, és a' nehézségnek (gravitas) változása is hibákat okozhat, a' baróméterrel való magosságmérés-

ben. Annakokáért a' barométeri formulát, hogy a' szerént pontos méréseket tehessünk, meg kell igazítani:

- 1) A' kénesőnek.
- 2) A' levegőnek különböző mérsékleteire nézve.
- 3) A' levegőben lévő nedvességekre nézve.
- 4) A' nehézségnek (gravitas) nevedezésére, vagy kissébbedésére nézve.

Legfontosabb itt a' kénesőnek és levegőnek különböző mérsékleteire nézve való igazítás, mellyre De Luc tette legelőbb figyelmeztetésekké a' Természetvi'ssgálókat. Millyen bizonytalanok lettek légyen, a' De Luc vi'ssgálódásinak közrebotsátása előtt, a' baróméterrel való magosságmérések: megtetszik abból, hogy a' Természetvi'ssgálók, ugyan azon magosságnak meghatározásában, felette erőssen különböztenek, p. o. A' Coraçon hegyének magossága

Mariotte szerént	—	17040	Fár. láb.	
Hailey	—	14486	—	—
Maraldi	—	10941	—	—
Scheuchzer	—	12386	—	—
Cassini	—	16217	—	—
Bernóulli Dán.	—	16905	—	—
Horrebow	—	14344	—	—
Bouguer	—	14359,9	—	—
Mayer szerént	—	14855	—	—
Geométriai mérés szerént		14820. a).	—	—

Ezen hibáknak el távoztatására, a' fennebb előadott formulához, ($M - m = (\log. p - \log. P) \times \text{coeff.}$) új faktorokat is keresett De Luc b),

a) Gehler's Phys. Wörterbuch. Art. Höhenmessung.

b) Recherches sur les modifications de l'atmosphère, à Genève. Tom. II.

mellyeket utánna Schuckburgh a), Roy b), Trembley c), és főként La Place d) igyekeztenek még pontosabban meghatározni.

9. §.

1) Első igazítása a' barométeri formulának, t. i. a' kénesőnek különböző mérsékleteire nézve.

A' kénesőnek kiterjedésére nézve azt tapasztalta De Luc, hogy az, a' levegőnek ugyan azon nyomása alatt, egész területének (extensio) $\frac{1}{4324,32}$ részével nagyobbodik, midőn a' Reaumur melegmérője, egy grádittsal, fennebb mégyen. A' Frantzia és Anglus Természetvi'sgálók ezen kiterjedést közönségesen egyenlőnek tészik $\frac{1}{4329,6}$ részhez, a' melly szám helyett, könnyeségnek okáért, szembetűnő hiba nélkül, tehetünk $\frac{1}{4330}$. E' szerént a' kéneső, az alatt, míg a' Reaumur melegmérője az oról 80 grádusra hág, egész területének $\frac{80}{4330}$ részével nagyobbodik. Ha p. o. a' jéghidegségű kéneső, a' barómetrben, a' levegőnek meghatározott nyomásánál, 28 hüvelyknyi, vagy 336 lineányi magosságon állván, a' forráspon-tig melegítettik: annak magossága, a' levegőnek ugyan azon nyomásánál, egyenlő leszen $336 - \left(336 \times \frac{80}{4330} \right) = 342,2$ lin. és így, ezen esetben, 6,2 lineát kell kivonni a' barómetr magosságából, hogy a' kéneső, a' jégpontra, visszavivődjön. Ellenben, ha a' barómetr mérsékletje a' jégponton alól vagyon, mint-

a) Philos. Trans. 1777. Vol. LXVII. P. I. Nro 29.

b) Ugyan ott Nro 34.

c) Analyse de quelques expériences, faites pour la détermination des hauteurs, par le moyen du baromètre.

d) La Place Traité de Mécanique céleste, Paris 1805.

hogy a' kéneső abban az arányban vonódik egy-
 be, a' hideg által, a' mellyben, a' meleg miatt,
 kiterjed: úgy a' kénesőnek az írt módon fel-
 vetendő egybevonódását, melly, ugyan azon
 gráditok alatt, annak meleg által való kiter-
 jedéséhez egyenlő, hozzá kell adni a' jégpon-
 ton alól tapasztalt magossághoz. Midőn p. o.
 a' barómeter — 15 R. grádusnál, 27 hüvelyk-
 nyi és 9 lineányi, vagy 333 lineányi magossá-
 gon áll: akkor ezen magossághoz hozzá kell
 adni $\frac{1}{4} \times \frac{5}{30} \times 333$ lineát, minthogy — 15 R. grá-
 dits alatt, a' barómeterben lévő kéneső, a' hi-
 deg által, ennyivel vonódott egybe, 's e' sze-
 rént a' kénesőnek jégpontra visszavitt magos-
 sága, ezen esetben, $= 333 + (333 \times \frac{1}{4} \times \frac{5}{30}) =$
 $334,1$ lin. Már a' barómeterben a' kénesőnek
 állását mindenkor ezen regulák szerént kell meg-
 igazítani, ha a' melegnek mérsékletje nem 0 R.
 Ennél fogva, ha a' kénesőnek egy R. grádu-
 s alatt való kiterjedését $\frac{1}{k}$ -nak, és azon számot,
 melly, a' barómeter állásának meghatározása-
 kor, a' melegnek a' nullán alól, vagy felyül
 való grádittsait jelenti, t-nek nevezzük, a' ké-
 neső állásai, a' fennebbiek szerént, a' külö-
 mböző magosságokon, egyenlők lévén p-hez és
 P-hez: a' kéneső magosságainak a' különböző
 mérsékletek szerént való igazítékjai $= p \times \frac{t}{k}$ és
 $P \times \frac{t}{k}$, és a' kénesőnek megigazított, 's a' nul-
 lára vissza vitt magosságai, ha t a' nullán fe-
 lyül vagon, $= p - (p \times \frac{t}{k})$ és $P - (P \times \frac{t}{k})$; ha
 pedig t a' nullán alól vagon, $= p + (p \times \frac{t}{k})$ és
 $P + (P \times \frac{t}{k})$. E' szerént a' fennebbi formula,
 $(M - m = (\log. p - \log. P) \times 9671)$ a' kéneső ma-

gosságainak a' mérsékletekre nézve való igazítása által, e' következővé változik:

$$M - m = (\log. (p + (p \times \frac{t}{k})) - \log. (P + (P \times \frac{t}{k}))) 9671.$$

10. §.

Ezen igazításra egy külön melegmérőt is vett fel De Luc, mellyet 96 graditsokra osztott. — Ennek nullája a' R. + 10 graditsnál vagyon. A' nullától fogva, felfelé a' forrás pontig, számlál De Luc 84 graditsokat; lefelé pedig a' jégpontig, 12-öt. Ezen 96 graditsok közül, a' De Luc tapasztalása szerint, mindenkinek $\frac{1}{16}$ linea felel meg a' barómeter magosságából, az az: ha ezen melegmérő egy graditsal febbebb hág: a' barómeterben a' keneső magossága $\frac{1}{16}$ rész lineányival nevededik, 's az ellenkező esetben ugyan annyival száll alább. Következésképpen ezen melegmérőnek minden graditsára, annak nulláján felyül, a' barómeter magosságából, $\frac{1}{16}$ lineát ki kell vonni; a' nulláján alól pedig ugyan annyit ahoz hozzá kell adni, minekelötte a' magosságoknak logarithmussait kikeresnők.

11. §.

A' Fahrenheit, és a' Celsius melegmérőji szerint is lehet igazítani a' barómeter magosságát. Ugyan is azon tapasztalásból, hogy, a' levegőnek egyenlő nyomása alatt, a' keneső magossága, a' barómeterben, 6, 2 Pári'si lineát nevededik, midön a' Fahrenheit és Celsius melegmérőji a' jégpontról a' forráspontra emelkednek, az az a' Fahrenheité 180, a' Celsiusé pedig 100 gradusnyit hág, nyilván foly, hogy egy Fahrenheiti gradusnak $\frac{6 \cdot 2}{180} = 0,03444$, egy

Celsiusinak pedig $\frac{6,2}{100} = 0,062$ Pári'si linea felel meg.

12. §.

Milyen szükséges legyen a' pontos mérésre a' barómeterben lévő keneső magosságait, a' mérsékletekre nézve, megigazítani: ezen példából megtetszik:

A' Saussure mérése szerint a' barómeternek megigazított magossága, Genevában, —	=	326,68 Pár. lin.
A' Montbláncon	=	192,9 — —
Log. 326,68	=	2,5141225
Log. 192,9	=	2,2853322
A' különbség	=	0,2287903
Log. 0,2287903	=	6,3594575 — 1
Log. 9410	=	3,9735896
Summa	=	3,3330271

Az ezen logáritmusnak megfelelő szám = 2152,91, melly a' Montblancnak Geneva felett való magosságát teszi, Pári'si ölekben, (2212,41 Bétsi öl) a' barómeterben lévő keneső különböző mérsékleteire nézve megigazítva. A' Montblanc magosságát fennebb (a' 7. §.) 2171,91 Pári'si ölre vetettük vala, és így a' keneső kiterjedéséért való igazítás = 19 ölhez.

13. §.

2) Második igazítása a' barómeteri formulának, t. i. a' levegőnek különböző mérsékleteire nézve.

Azon hibának megigazítása, mellyet, a' barómeterrel való magosságmérésben, a' levegő területének, a' mérsékletek különbsége miatt történő változása szokott okozni sokkal hajosabb, mint a' barómeter valóságos magossá-

gának meghatározása. De Luc, sok tapasztalásai és mérései után, mellyeket, Geneva mellett, a' Saleve hegyén tett, úgy találta, hogy, két különböző magosságú helyeken, a' baró-
 méter állásai logáritmussainak különbsége (differentia) egész számnak olvasva teszi ezen két helyek magosságának különbségét, ezere-
 rész öleken, ha a' levegő mérsékletje $= +10\frac{3}{4}$ R. és így, a' mérsékletnek ezen gráditsánál, a'
 Mayer formulája, $(M - m = (\log.p - \log.P) \times 10000)$ a' levegő kiterjedéséért való igazítás
 nélkül is igaz. Innen indulván ki De Luc, és a' R $+10\frac{3}{4}$ gráditsát igazítás nélkül nem szü-
 kölködő pontnak vévén fel, számos próbákat
 tett, miként kellene azon méréseket, mellyek
 az említett $+10\frac{3}{4}$ R. alól, vagy fellyül tétet-
 nek, igazítani, 's úgy találta, hogy $+10\frac{3}{4}$ R.
 fellyül, minden gráditsra, a' talált magosság-
 hoz, annak $\frac{1}{215}$ részét ($=0,00465$) hozzá kell
 adni; $+10\frac{3}{4}$ R. pedig alól, abból ki kell von-
 ni. Ha már a' $+10\frac{3}{4}$ R. alól vagy felyül lévő
 gráditsoknak számát n-nek nevezzük: a' talált
 magossághoz adandó, vagy abból kivonandó
 mennyiség $= (\log.p - \log.P) \times 10000 \times \frac{n}{215}$, és

ha a' R. melegmérőjének valamelly meghatáro-
 zott gráditsát k-nak nevezzük: az n egyenlő lé-
 szen $k - 10\frac{3}{4}$, és a' magosság igazítékja $= (\log.p - \log.P) \times 10000 \times (\frac{k}{215} - \frac{16,75}{215})$.

Hogy a' felvetés, mellyet, ezen formulá-
 ban, az utolsó törtszám nehézzé teszi, vala-
 mennyire könnyebb legyen: egy új melegmérőt
 tsinált De. Luc, mellynek nulláját a' R. $+10\frac{3}{4}$
 gráditsához tette, a' melly pontól, aláfelé, a'
 fagyás pontjáig -39 ; felfelé pedig, a' forrás
 pontjáig, $+147$ gráditsokat számlál. Tehát

De Lucnek ezen melegmérőjén a' fagyás és forrás pontjai közt lévő 186 gráditsok egyenlők 80 Reaumur gráditsokhoz, és így egy R. grádits egyenlő $\frac{186}{80}$ De Luckihez, 's ha amannak egy gráditsára $\frac{1}{215}$ levegőbéli kiterjedés esik: a' De Luckéből egyre kell esni $\frac{80}{215} \times \frac{1}{186}$ résznek, melly $= \frac{1}{499,37}$, vagy, kevés hibával, $\frac{1}{500}$. Légyen már az a' szám, melly, a' De Luc melegmérőjén, a' mérsékletnek valamelly gráditsát, annak nulláján felyül, vagy alól, jelenti, G: a' magosság igazítékja lészen $(\log. p - \log. P) \times \frac{G}{500}$, mellyet, a' nullán felyül, a'

talált magossághoz, hozzá kell adni; — alól pedig abból ki kell vonni. De minthogy a' levegőnek mérsékletje, alólról felfelé, áritmetikai sorban, kissebbedik, és, a' barómeterrel való magosságmérésben, mindenkor két állásokon, t. i. a' hegynek alján és tetején lévő mérsékleteket kell tekintetbe venni: a' $\frac{G}{500}$ nem

lehet az igazítéknak hiba nélkül való ⁵⁰⁰ faktora; hanem, a' két álláson lévő mérsékletek között, egy közép számot kell keresni, mellyet megtalálunk, ha a' két állásokon lévő mérsékleteket egybeadván, a' summát kettővel el osztjuk. Légyen p. o. a' mérsékletnek gráditsa, a' hegy alján G, a' hegy tetején g: az ezen két állások között lévő levegőoszlopnak közép mérsékletje lészen $\frac{G+g}{2}$, és így az igazíték egyenlő $(\log. p - \log. P) \times \frac{(G+g)}{2}$: 500, vagy $(\log. p - \log.$

$P) \times \frac{G+g}{500}$.

Példa. De Luc szerint, a' Saleve hegynek tetején, a' barómeter magossága, a' kéneső kiterjedésére nézve megigazitva vólt 5186,

az aljában 5233 tizenhatod rész linea. A' levegő mérsékletje, a' De Luc most előadott melegmérője szerint, felyül — 45, alól — 47°. Ezen tapasztalásokból a' Saleve magossága így vetődik fel:

$$\log. 5233 \quad = \quad 3,7187507$$

$$\log. 5186 \quad = \quad 3,7148325$$

A' különbség $= 0,0050182$. Ezt, a' fennebbiek szerint, egész számnak olvasván, a' Saleve magossága öleekben $= 59,182$, lábokban pedig 235,092. Kivonván ebből $39,182^{\circ} \times 45 + 47$, melly $= 3,604^{\circ} = 21,624'$, a' megigazitott magosság leszén $35,578^{\circ} = 213,468'$, melly szám ezen hegynek geometriai módon talált magosságától ($= 216'2''$) három egész lábbal se különbözik.

14. §.

Mások, mint nevezetesen Schuckburgh és Roy, sok tapasztalásaikból azt hozták ki, hogy a' mérsékletnek azon pontja, mellynél a' megmért magosságot igazítani nem kell, nem a' Reaumur $16\frac{3}{4}$, hanem a' Fahrenheit 31, 24 gráditsánál vagy on, és így tsak nem egyenlő a' jégponthoz. Továbbá a' Roy próbájából, melyeket az Amonton levegő melegmérőjével tett, az is kijő, hogy a' levegő, át aljában véve, a' jégpontól fogva, minden Fahrenheiti gráditsra, területének 0,00245 részével nevededik, melly nevedekést De Luc 0,00210 részre, 's e' szerint, minden gráditsra, az egész kiterjedésnek $\frac{1}{7}$ részével igen kevésre tett. Egy Reaumuri grádits egyenlő $\frac{180}{80}$ Fahrenheitihez, 's ennél fogva egy Reaumuri gráditsra 0,00551 levegőbéli kiterjedés esik. Minthogy ezen szám, a' Schuck-

burgh további vizsgálódásai szerint, tsak ugyan igen nagy, és a' keresett magosságot az egész magosságnak 0,014 részével neveli: az újabb Természetvi'ssgálók, a' Gay Lussac határozása szerint, $\frac{1}{213} = 0,00469$ nevededést szoktak egy Reaumuri gráditsra felvenni, mellyből egy Fahrenheiti gráditsra $\frac{1}{213} \times \frac{4}{9} = \frac{4}{1917} = 0,00208$; egy Celsiusira pedig $\frac{1}{213} \times \frac{4}{5} = \frac{4}{1065} = 0,00375$ esik. Ezekből tehát, a' talált magosság igazítására nézve, ezen regula foly: minden — Reaumuri grádusra, a' nullán felyül, a' talált magossághoz, annak 0,00469 részét hozzá kell adni; a' nullán alól pedig abból ki kell vonni, vagy 0,00469 részt, a' fennebb előadott módon kikeresett közép mérséklettel sokszorozván, a' faktummal sokszorozni kell a' talált magosságot, 's ezen második faktumot, a' talált magossághoz, a' nullán felyül, hozzá kell adni; a' nullán alól pedig abból ki kell vonni. Hasonló regulák folynak, a' 0,00469 helyett 0,00208, vagy 0,00375 tévén, a' Fahrenheit és Celsius melegmérőjire nézve is.

Példa. A' Saussure tapasztalását tévén fundamentomúl, a' Montblanc magosságát fennebb (a' 12. §.) 2152,91 Pári'si öltre vetettük vala, 's már most ezen talált magosságot, a' levegőnek különböző mérsékleteire nézve, így igazítjuk meg:

A' Saussure mérésekor a' levegő mérsékletje, Genévában, vólt + 22, 6° R. A' Montblancon — 2, 3° R. E' szerint a' levegő közép mérsékletje = $\frac{22,6 - 2,3}{2} = + 10,15$ ° R. Ez sokszorozva 0,00469 résszel = 0,0476035, 's ha ezen utolsó számmal a' 2152,91 öl magosságot sokszorozzuk: jö ki 102,496 öl, mellyet a' 2152,91-hez hozzá adván, a' Montblanc magos-

sága, a' kénesőnek és levegőnek kiterjedésére nézve megigazítva = 2255,506 Pár. ölhez. (=2317,77 Bétsi ölhez).

Ezen vi'sgálásból nyilván kitetszik, milyen szükséges legyen, a' baró méterrel való magosság mérés alkalmatosságával, a' különböző mérsékletekre pontosan vigyázni, és a' talált magosságot, azok szerént, az előadott módon, megigazítani.

15. §.

Ha már, mind ezeket egybevévén, a' levegő mérsékleteire nézve igazítatlan magosságot x -nek; a' méréskor a' hegynek alján lévő mérsékletjét a' levegőnek G -nek, a' hegy tetején lévő g -nek nevezzük: a' baró méterrel való magosság mérésnek, mind a' kéneső, mind pedig a' levegő kiterjedésére nézve megigazított formulája, Bétsi mértékben ez: $M - m = (\log. (p \pm (p. \frac{t}{k})) - \log. (P \pm (P. \frac{t}{k}))) \times 0671 \pm (\frac{G+g}{2}) \times 0,00469 \times x.$ Párisi mértékben pedig ez: $M - m = (\log. (p \pm (p. \frac{t}{k})) - \log. (P \pm (P. \frac{t}{k}))) \times 0410 \pm (\frac{G+g}{2} \times 0,00469 \times x.)$

16. §.

3) Harmadik igazítása a' baró méteri formulának. t. i. a' levegőben lévő nedvességekre nézve.

A' levegőnek kisebb, vagy nagyobb nedvessége is változtatni szokta annak tulajdon fontosságát, és ez által hibákat okoz a' baró méterrel való magosság mérésben, mellyek ámbár nem olyan nagyok, mint a' mérsékleteknek különbözőségéből származók: mindazonáltal

szükség, hogy tekintetbe vétetessenek. A' nedvesség kétféle formában vagon a' levegőben: t. i. vagy mint igen sok melegmateriaival (caloricum) elegyült, tökéletes rugóerővel bíró, és láthatatlan folyó test; vagy pedig mint látható gőz, apró hólyagotskákbán, mellyekből származnak a' ködök és fellegek. A' nedvességmérésnek (hygrometria) tsak az utolsó formában megjelenő nedvesség lehet tárgya tulajdonképpen; mivel a' nedvességmérőt (hygrometer) tsak az elpattant apró hólyagokból kiszabaduló víz illetheti. Már pedig a' tapasztalás azt mutatja, hogy egy kubik lábnyi levegőben, mikor az, a' nedvességmérő mutatása szerint, legnedvesebb, alig vagon 10—12 arpaszemnyi (grán) vízzel több, mint akkor, mikor az, tsakugyan a' nedvességmérő mutatása szerint, legszárazabb. E' szerint, minthogy 10—12 arpaszemnyi víz, egy kubik lábnyi levegőben, felette kitsiny helyet foglal el: a' levegő fontosságának az érezhető nedvesség által okozott változása számba se vehető. De annál fontosabb azon változás, mellyet a' tökéletes rugóerővel bíró, egészen levegő formába öltözött, és láthatatlan gőzök okoznak; mivel ezek, a' közönséges levegőt szellyeltolván, azoknak helyét magok töltik bé. Ezen változásnak meghatározására, és a' barómméterrel való magosságmérés formulájának, ezen tekintetben való, igazítására tudni kellene elsöbben a' levegővel egyben elegyedett gőzöknek mennyiségét; tudni kellene továbbá a' gőzöknek tömötségét, a' mérsékletnek akármelly meghatározott grádittságánál, 's ennél fogva azoknak tulajdon fontosságát, a' levegőéhez képest; de a' Természeti' vizsgálóknak ezen tárgyat illető tapasztalásaik még egymástól felette igen különböznek, 's

ennél fogva bizonytalanok. Annyival is inkább, minthogy a' nedvességeknek mennyiségét még most is a' nedvességnérővel akarják meghatározni: jóllehet a' levegőformájú gőzök annak tárgyai nem lehetnek. Csakugyan, mind ezen bizonytalanságok mellett is, igyekezett La Place a) a' barométer formulán, e' részben igazítani, és a' tapasztalás megmutatta, hogy az ő igazítása, mellyet még senki tökéletesebbé nem tett, az alkalmaztatásban, egészen hasznavehető, és a' pontosabb mérésekre elmúlhatatlanúl szükséges.

17. §.

Minthogy a' vízgőz könnyebb, mint a' levegő, 's minthogy mennél nagyobb a' mérséklet, annál több gőzöknek kell, a' levegőben, felolvadva lenni: a' barométer formulának a' levegőben lévő nedvességekre nézve való igazítása annak meghatározásában áll, mennyivel kelljen a' $\frac{G+g}{z}$ -nek coefficiensét, t. i. a' 0,00460 nevelni, és ez a' következő módon mégyen véghez.

A' vízgőzöknek mennyisége úgy vagyon a' levegőben, mint azoknak rugóereje, és ez, La Place szerint, 0 mérsékletnél, = 0,0051 méter barométer magossághoz. Továbbá a' vízgőzöknek tulajdon fontosságát csakugyan La Place egyenlőnek teszi az azokkal egyenlő rugóerővel bíró közönséges levegő tulajdon fontosságának $\frac{1}{14}$ részéhez, és a' közönséges levegő egész oszlopának nyomását egyenlőnek véski fel 0,70 méter (egy méter = 0,513074 Fár. őfhez)

a) Traité de Mécanique céleste. T. 4. p. 289.

Gilbert's Annalen der Physik. 26. B. S. 161.

baróméteri magossághoz, mely = 336,90496 lin. = 28,07541 hüvelyk. Pári'si mértékben.

Tegyük fel már, hogy mind a' száraz, mind pedig a' nedves levegő egyenlő nyomás alatt vagyon, 's hogy mérsékletjek is egyenlő, és a' nedves levegőben lévő vízgőznek rugóerejét, (= 0,0051) o mérsékletnél, nevezzük r-nek, az egész levegőoszlop nyomását (= 0,76) p-nek: a' száraz levegőnek tulajdon fontossága úgy leszen a' nedves levegő tulajdon fontosságához, mint

$$\begin{aligned} p &: p - r + \frac{10}{14} \cdot r \\ &= p : p - \left(1 - \frac{10}{14}\right) r \\ &= p : p - \left(\frac{14-10}{14}\right) r \\ &= p : p - \frac{2}{7} r. \end{aligned}$$

És így a' nedves levegőnek tulajdon fontossága $\frac{p - \frac{2}{7} r}{p}$ részét teszi a' tökéletesen száraz

levegő tulajdon fontosságának, ugyan azon nyomás és mérséklet alatt. Innen látni lehet, hogy a' vízgőzőknek könnyebbségéért való igazítás $= \frac{2}{7} \cdot \frac{r}{p} = \frac{2}{7} \cdot \frac{r}{0,76} = \frac{2}{7} \cdot (0,0051 : 0,76) = \frac{2}{7}$.

$\frac{5}{7} \frac{1}{600} = \frac{1}{521} = 0,00191$. Ezt La Place hozzáadja, a' különböző mérsékletek miatt való igazítás coefficienséhez, mely, a' Celsius melegmérőjének egy gráditsára, = 0,00375, (§. 14.) és így a' megnevelt coefficiens egyenlő lenne 0,00506. De minthogy ez a' szám, a' további tapasztalások szerint, tsakugyan igen nagy: La Place azt, a' Celsius melegmérőjének egy gráditsára, tsak 0,004 teszi, mellyből egy R. gráditsra 0,005 esik.

A' fennebb (15. §.) előadott formula tehát, a' levegő nedvességéért való igazítást is hozzá tévén, Bétsi mértékben, ez :

$$M - m = \log. \left(p \pm \left(p \cdot \frac{t}{k} \right) \right) - \log. \left(P \pm \left(P \cdot \frac{t}{k} \right) \right) \times \\ 9671 \pm \left(\frac{G+g}{2} \times 0,005 \times x. \right)$$

Pári'si mértékben pedig ez:

$$M - m = \log. \left(p \pm \left(p \cdot \frac{t}{k} \right) \right) - \log. \left(P \pm \left(P \cdot \frac{t}{k} \right) \right) \times \\ 9410 \pm \left(\frac{G+g}{2} \times 0,005 \times x. \right)$$

Példa. A' Montblancnak felyebb (a' 12. §.) talált 2152,91 ölnyi magosságát, ezen formula szerént, a' levegőnek mind a' meleg, mind pedig a' nedvesség által való kiterjedését tekintetbe vévén, így igazítjuk meg:

A' Saussure mérésekor, a' mint felyebb (a' 14. §.) láttuk, a' levegő közép mérsékletje volt $\times 10,15^\circ$ R. Ezt már nem 0,00469-el, hanem 0,005-el sokszorozán, jö ki 0,05075, mellyel sokszorozván a' (12. §.) talált, és a' levegő mérsékleteire, 's nedvességére nézve igazítatlan 2152,91 ölnyi magosságot, az igazítás egyenlő lészen 109,26 ölhez, melyet hozzá adván a' 2152,91. ölhez, a' levegő mérsékleteire, és egyszer'smind annak nedvességére nézve megigazított magosság = $2262,17^\circ$. Mikor a' levegőnek tsak különböző mérsékleteit vettük tekintetbe, annak nedvességét el mellőzván, ezen magosságot (a' 14. §.) egyenlőnek találtuk vala 2255,596 Pári'si ölhez, melly a' nedvességre nézve is megigazított 2262,17 ölnyi magosságnál 6,774 öllel kisebb. Innen megtetszik, hogy a' levegő nedvességéért való igazítás, melly a' Montblancra nézve 6,774 ölet tészen, minden pontos mérésekben, figyelmességet érdemel.

18. §.

4) Negyedik igazítása a' barométeri formulának, t. i. a' nehézségnek (gravitas) nevedésére, vagy kissebbedésére nézve.

A' barométeri formulának már előadott három igazításaival se elégedtenek meg a' Természetvi'ssgálók, és tekintetben vették azon hibát is, mellyet, az ezen formulá szerént való magosságmérésben, a' nehézségnek nevedése, vagy kissebbedése okozhat. Minthogy pedig a' nehézség, vagy a' földnek vonzó ereje kétképpen változhatik, t. i. vagy a' geográfiai szélességnek, vagy a' föld színén lévő magosságoknak változása szerént: ezen tekintetben kétféle hibák eshetnek a' barométerrel való magosságmérésben, és így kétféle igazításra nagyon szükség.

19. §.

Az első hiba származik a' földnek formájából, és annak tulajdon tengelye körül való forgásából. Ugyan is az egyenlítőnek (aequator) átmérője sokkal nagyobb, mint a' földnek tengelye, 's e' miatt, a' mint a' Fizika tanítja, a' földszarkaknál, a' nehézség erejének legnagyobbnak, az egyensítőnél pedig legkisebbnek kell lenni. Ezenkívül a' föld, tulajdon tengelye körül, minden 24 óra alatt egyszer, megfordulván, ezen forgás által, a' földnek színén lévő testekben, a' hajító erő (vis projectilis) felébresztetik, melly egyenes arányban (ratione directa) vagyon a' forgás karikájának sugárjával, (radius, küllő, fentő) és így, a' földnek színén, legnagyobb az egyenlítő alatt; ellenben az egyenlítőhez parallél karikákban, a' földszarkak felé, mind inkább inkább kissebbe-

dik, míg utóljára, a' földszarkaknál, egészen elenyészik. Ezen környúlállás változtatja, a' föld színén, a' nehézségnek erejét is; mert minthogy a' hajító erő, az egyenlítő alatt, legnagyobb, a' földszarkak felé pedig mind kisebb kisebb; amott a' nehézségnek egyenes lineában, itt pedig részut, vagy tsaponyólag áll ellent: legnagyobb a' nehézség a' földszarkaknál, kisebbedik az egyenlítő felé, és legkisebb az egyenlítő alatt.

Már, a' mint fennebb láttuk, a' barómméterrel való magosság-mérés formulájának két része vagyon: az első, melly minden méréskor változó, a' levegőoszlopnak különböző magosságokon tapasztalt nyomásait fejezi ki; a' második pedig, melly állandó, teszi a' föld színén, a' szélességnek 45° alatt lévő levegőnek tulajdon fontosságát, a' kénesőéhez képest. A' nehézségnek a' szélesség szerént való változása nem okoz, az elsőre nézve, semmi hibát; minthogy a' különböző nehézség egyformán folyván bé mind a' levegő, mind pedig a' kéneső oszlopra, azoknak arányok, (proportio) egymásra nézve, akármelly szélesség alatt is tsak egy; okoz ellenben a' másodikra nézve; mert a' levegőnek a' szélesség 45 grádittsa alatt talált nehézsége, mivel a' 45 grádits alatt lévő levegőt más helyre nem vihetjük, ugyan azon marad, midőn azomban, a' szélességnek változása szerént nevedő, vagy kisebbedő nehézség miatt, a' kéneső nehézsége szüntelen változván, a' levegő tulajdon fontosságának, a' szélességnek 45 grádittsa alatt, a' kéneső tulajdon fontosságához képest, meghatározott arányát, és ez által a' barómméter formula coefficiensét is szüntelen változtatja. Itt annak-
okáért ki kell keresni, hogy mitsoda igazítást

tégyünk azon a' normális coefficiensen, mellyet, egy bizonyos szélesség alatt, meghatároztunk; ezt pedig úgy találjuk meg, ha a' két nehézséget, t. i. a' normális, és azon szélesség alatt lévőt, a' hol mérünk, egymással egybehasonlítván, felvetjük, hogy hányszor légyen meg az utolsó az elsőben, és ezen quótussal a' normális coefficienst sokszorozzuk. Mert a' mennyivel kisebb, vagy nagyobb a' nehézség, azon szélesség alatt, a' hol mérünk, a' normális szélesség alatt lévő nehézségnél: annyival nagyobbnak, vagy kisebbnek kell lenni a' barométeri formulában lévő coefficiensnek is a' normális coefficiensnél. E' szerint tudunk kell a' nehézségnek erejét mind a' normális, mind pedig azon szélesség alatt, a' hol, a' baró méterrel, mérni akarunk.

20. §.

A' nehézségnek erejét képzelhetjük az egy szekundában egyszer lógó pendulumoknak hosszúsága alatt, és így ha a' nehézségeket, két helyeken, N-nek és n-nek, a' pendulumoknak hosszúságát, ugyan azon helyeken, H-nak és h-nak nevezzük: e' következő arány származik: $N : n = H : h$, melly ezt teszi: $\frac{N}{n} = \frac{H}{h}$.

Már most tehát, a' nehézségek megtudására, csak a' H-t és h-t kellene kikeresni; de e' végre egy közönséges kifejezésre nagyon szükség, melly az egy szekundában egyszer lógó pendulumoknak, akármelly szélesség alatt, megkívántató hosszúságát közönségesen jelentse, 's a' mellyből kikeresődhessék, mitsoda hosszúsággal kelljen bírni az említett tulajdonságu pendulumoknak, mind a' normális, mind pedig azon szélesség alatt, a' hol a' baró méterrel

való mérés véghez mégyen. Ezen kifejezés, La Place szerint, ez: $H=439,2066+2,3862 \cdot \sin^2 S$ Pár. lin. $=0,5083409+0,0027618 \cdot \sin^2 S$ Pár. öl. ha S a' szélességet jelenti. Következésképpen az egyenlítő alatt, a' hol $S=0$, a' székhundás pendulumnak hosszúsága $=439,2066$ lin.; a' földszarkaknál, a' hol $S=90^\circ$, (minthogy \sin . tot. $=1$) $439,2066+2,3862=441,5928$ Pár. lin.; a' normális szélesség, t. i. 45° alatt pedig $439,2066+2,3862 \times \sin^2 45^\circ$ Pár. lin. $=0,5083409+0,0027618 \times \sin^2 45^\circ$ Pár. öl. melly a' nehézségnek 45° alatt lévő erejét fejezi ki.

Ezen kifejezéssel a' nehézségnek akármely szélesség alatt lévő erejét egybevehetjük. Fellyebb láttuk, hogy $\frac{N}{n} = \frac{H}{h}$; a' H pedig 45° alatt $=0,5083409+0,0027618 \times \sin^2 45^\circ$, a' h , akármely S alatt $=0,5083409+0,0027618 \times \sin^2 S$. És így:

$$\frac{H}{h} = \frac{N}{n} = \frac{0,5083409+0,0027618 \times \sin^2 45^\circ}{0,5083409+0,0027618 \times \sin^2 S}$$

Ezen törtszámnak számlálója, (numerator) melly a' normális szélesség alatt lévő nehézséget teszi, 's ennél fogva nem változik $=0,5097218$; mert $\sin. 45^\circ = 0,7071068$, $\sin^2 45^\circ = 0,7071068^2 = 0,50000$, melly szám a' 2 log. $0,7071068$ megfelel. Továbbá

$$\log. 0,50000 = 0,6989700 - 1$$

$$\log. 0,0027618 = 0,4411922 - 3$$

$0,1401622 - 3$. Az ezen logáritmusnak megfelelő szám $=0,0013809$

Ehez hozzáadván

$$0,5083409 \text{ lészen}$$

$$0,5097218.$$

Az előadott törtszámnak nevezőjét is (denominator) sokkal rövidebbé lehet tenni; mert a' sinusok potenciájának egyenlítéseiből tud-

juk, hogy $\sin^2 S = \frac{1}{2} (-\cos. 2S + 1)$. Ha már S kisebb a' normális szélességnél: (45°) úgy a' $\sin^2 S$ positiv mennyiség, és a' $\frac{1}{2} (-\cos. 2S + 1)$ -nek is positivnak kell lenni; ellenben ha S nagyobb 45° : akkor a' $\sin^2 S$ negatív, és így, ezen esetben, a' $\frac{1}{2} (-\cos. 2S + 1)$ egyenlő lesz $\frac{1}{2} (\cos. 2S + 1)$.

Tegyük fel most, hogy az S kisebb 45° : így a' fennebbi nevező $= 0,5083409 + 0,0027618$.
 $\frac{1}{2} (-\cos. 2S + 1) = 0,5083409 + 0,0027618$.
 $(-\frac{1}{2} \cos. 2S + \frac{1}{2})$ és a' $0,0027618$ -al mind a' $-\frac{1}{2}$, mind a' $+\frac{1}{2}$ részt sokszorozván,
 $= 0,5083409 - 0,0013809. \cos. 2S + 0,0013809$,
 az utolsó tagt az elsőhöz adván,
 $= 0,5097218 - 0,0013809. \cos. 2S$.

E' szerént az egész törtszám
 $= 0,5097218$

$0,5097218 - 0,0013809. \cos. 2S$, és, ha mind a' számlálót, mind a' nevezőt $0,5097218$ -al el osztjuk,

1

$$1 - \frac{0,0013809. \cos. 2. S.}{0,5097218}$$

Valósággal el osztván az, $0,5097218$ -al az $0,0013809$ -et,

1

$$1 - 0,002709. \cos. 2 S.$$

Ha pedig S nagyobb 45° : akkor az $\frac{1}{2} (-\cos. 2S + 1)$, a' mint fennebb is megjegyződött, $= \frac{1}{2} (\cos. 2S + 1)$, 's ennél fogva a' most kikeresett törtszám, ezen esetre,

1

$$1 + 0,002709. \cos. 2 S. \text{ Közönségesen,}$$

mindenik esetre illőleg, kifejezve,

1

$$1 + 0,002709 \cdot \text{Cos. } 2 \text{ S.}$$

$$= 1 + 0,002709 \cdot \text{Cos. } 2 \text{ S. Pári. öl.}$$

Ezek szerént a' baróméteri formulának a' geográfiai szélességek változása szerént való igazítékja $= 1 + 0,002709 \cdot \text{Cos. } 2 \text{ S}$ Pári'si ölhez, mellyel a' fennebb meghatározott coefficientst ($= 9410^\circ$ Pár. $= 9671^\circ$ Bétsi mértékben *) mindenkör sokszorozni kell, midőn a' magosságok mérése nem a' 45° alatt mégyen véghez; még pedig ha a' mérés 45° kissebb szélesség alatt esik: akkor az igazító faktort positivé ($= 1 + 0,002709 \cdot \text{Cos. } 2 \text{ S}$); ha pedig 45° nagyobb szélesség alatt: akkor negatívé ($= 1 - 0,002709 \cdot \text{Cos. } 2 \text{ S}$) kell venni, és a' baróméteri formula; ezen igazítást is hozzátéven, Pári'si mértékben,

$$= \log. \left(p \pm \left(p \cdot \frac{t}{k} \right) \right) - \log. \left(P \pm \left(P \cdot \frac{t}{k} \right) \right)$$

$\times 9410 \cdot (1 + 0,002709 \cdot \text{Cos. } 2 \text{ S})$
 $\pm \left(\frac{G + E}{2} \times 0,005 \times x. \right)$; Bétsi mértékben pedig,

igen kitsiny hibával,

$$= \log. \left(p \pm \left(p \cdot \frac{t}{k} \right) \right) - \log. \left(P \pm \left(P \cdot \frac{t}{k} \right) \right)$$

$\times 9671 \cdot (1 + 0,002709 \cdot \text{Cos. } 2 \text{ S})$
 $\pm \left(\frac{G + E}{2} \times 0,005 \times x. \right)$

Példa. A' Montblancnál a' geográfiai szélesség, vagy az $S = 45^\circ 50'$, 's e' szerént ott $2 \text{ Cos. } S = 88^\circ 20'$, mellyel a' $0,002709$ -et sokszorozni kell. Annakokáért

*) Jegyzés. Az $1 + 0,002709 \cdot \text{Cos. } 2 \text{ S}$ Pári'si ölet Bétsi mértékre kell változtatni, ha a' coefficient is abban vevődött fel. Egyébarant igen kitsiny hibát okoz, ha ezen változtatást el hagyjuk is.

$$\log. \text{Cos. } 88^{\circ}20' = 0,4636649-2$$

$$\log. \quad 0,002700 = 0,4328090-3$$

$$0,8964739-5$$

Az ennek megfelelő szám = 0,00007879, melyet, a' formula szerént, az 1-ből kivonván, az igazító faktor, mellyel a' barométeri coefficientst sokszorozni kell = 0,9999212.

$$\text{Már } \log. 0,9999212 = 0,9999658-1$$

$$\log. \quad 9410 = 3,9735896$$

$$3,9735554$$

és az ezen-logáritmusnak megfelelő szám = 9409,25, melly, ezen esetben, a' fennebb használt 9410 helyett való coefficientst. Ha már a' 9409,25-el a' Montblanc megmérésekor tapasztalt, és fennebb (a' 12. §.) előadott barométeri magosságok logáritmusainak különbségét (=0,2287903) sokszorozzuk: lészen

$$\log. 0,2287903 = 0,3594375-1$$

$$\log. \quad 2409,25 = 3,9735554$$

$$3,3329929.$$

Az ezen logáritmusnak megfelelő szám = 2152,74 Pár. ölhez, melly a' Montblancnak magosságát teszi, a' levegő mérsékleteinek és nedvességének különböző voltáért való igazítás nélkül; de, a' geográfiai szélességre nézve, megigazítva, Midön fennebb (a' 12. §.) a' szélességre nézve igazítatlan coefficientst használtuk: ugyan ezen magosságot egyenlőnek találtuk 2152,91 Pár. ölhez. Itt ugyan a' különbség igen kicsiny; de még is nyilván kitetszik, hogy a' barométeri formulának a' geográfiai szélességekre nézve való igazítása, a' pontos mérésekre szükséges, mikor azon hely, a' hol mérünk, a' szélességnek 45-ik grádittától, akár az egyenlítő, akár pedig a' földcsarkak felé, messze vagy.

21. §.

A' nehézség által okoztatott második hiba, a' barométeri formulában, származik, a' mint fennebb is említődött, a' nehézségnek azon változásától, melyet a' föld színén lévő különböző magosságok okoznak. Esméretes törvénye a' Természettudományának, hogy a' nehézség a' nehézkedés középpontjától való távolságnak négyzetjével (quadratum) visszas arányban (ratione reciproca) vagyon, 's e' szerint valamely testnek a' föld felé való nehézkedése abban a' mértékben kissebbedik, melyben annak a' föld középpontjától való távolságának négyzetje nevekedik. A' föld p. o. 60-szor lévén távolabb a' föld középpontjától, mint a' földnek színe: a' nehézség a' földben $(60^2=3600)$ -szor kissebb, mint a' földnek színén, és ha itt valamely test, egy másodrendű minutában 15 lábnyit esik: már a' földben ugyan ennyi esésre 60 másodrendű, vagy egy elsőrendű minúta kívántatik. A' levegőrétegek is, a' magas helyeken, ritkábbak és könnyebbek, a' nehézségnek kissebbedése miatt, mint kellene lenni azoknak, a' Mariotte törvénye szerint, 's hasonlóképpen könnyebb a' kénesőoszlop is, 's ennél fogva magosabb, mint volna a' nehézség kissebbedése nélkül. E' szerint, ezen tekintetben, újra két igazításokat kell tenni a' barométeri formulán, mellyek közül az első a' levegőrétegeket, a' második pedig a' kénesőoszlopot tárgyazza. Mind a' levegőrétegek, mind pedig a' kénesőoszlop nagyobb nehézséggel bírnak a' hegyeknek aljában, mint azoknak tetjén, és így, hogy az igazítást megtehessük, mind amazokat, mind pedig ezt egyenlő nehézségre kell vinnünk.

A' levegőrétegek egyenlő nehézségre vitettetnek az által, ha, a' hegynek aljában és annak tetején lévő nehézség között, a' közép nehézséget megkeressük, és ezt azzal a' számmal sokszorozzuk, melly a' két állások (státziók) között lévő levegőoszlopnak terhét teszi, a' nehézség kissebbedésére való tekintet nélkül. Az utolsó, a' mint fennebb láttuk,

$$= \log. (p_{\pm}(p_{\frac{t}{k}})) - \log. (P_{\pm}(P_{\frac{t}{k}}))$$

$$= \log. \left(\frac{p_{\pm}(p_{\frac{t}{k}})}{P_{\pm}(P_{\frac{t}{k}})} \right)$$

Az alsó álláson lévő nehézséget, minthogy a' kerestetik, mennyivel legyen ennél kisebb a' felső álláson való nehézség, egyenlőnek lehet tenni az 1-hez. Legyen továbbá

g = a' felső álláson lévő nehézséghez,
 r = a' föld félátmérőjéhez,
 x = a' két állások magosságának különbségéhez.

Ezekből, az említett törvény szerint, melynél fogva a' nehézség, a' földön, a' föld középpontjától való távolságnak négyzetjével visszas arányban vagyon, ezen arány lészen:

$$1 : g = (r+x)^2 : r^2. \text{ Innen,}$$

$$g = 1 \times \frac{r^2}{(r+x)^2}$$

$$= 1 \times \frac{r^2}{r^2 + 2rx + x^2}, \text{ ha az } (r+x)^2$$

egészen kiirjuk.

$$= 1 \times \frac{r^2}{r^2 + 2rx}, \text{ minthogy az } x^2 \text{ az első-}$$

hez képest elenyészik.

$= 1 \times \frac{1}{\frac{1+2rx}{rr}}$, ha a' fennebbi törtszámnak mind nevezőjét, mind számlálóját r^2 -mal elosztjuk,

$$= 1 \times \frac{1}{\frac{1+2x}{r}}$$

$$= \frac{1}{\frac{1+2x}{r}}$$

$= 1 - \frac{2x}{r}$, ha az 1-et az $1 + \frac{2x}{r}$ -el elosztjuk.

Ha tehát az alsó álláson való nehézség $= 1$: a' felsőn lévő léssen $= 1 - \frac{2x}{r}$, és a' közép

nehézség

$$= \left(1 + 1 - \frac{2x}{r} \right) \times \frac{1}{2}$$

$$= \frac{1}{2} + \frac{1}{2} - \frac{2x}{2r}$$

$$= \frac{1}{2} + \frac{1}{2} - \frac{x}{r}$$

$$= 1 - \frac{x}{r}$$

Ha már ezt a' két státziók között lévő levegőoszlopnak terhével, mely egyenlő vala

$$\log. \left(\frac{P_{-}(P. \frac{t}{k})}{P_{+}(P. \frac{t}{k})} \right)$$

hez, sokszorozzuk: a' levegőrétegek nehézségének kisebbdedéséért való igazíték

$$= \left(1 - \frac{x}{r} \right) \times \log. \left(\frac{P_{-}(P. \frac{t}{k})}{P_{+}(P. \frac{t}{k})} \right).$$

23. §.

A' kenesőoszlopnak igazítására nézve, hogy t. i. azt egyenlő nehézségre vihessük, sokszorozni kell annak, a' felső stázió, tapasztalt, és, a' mérsékletek szerint, megigazított magosságát ugyantsak a' felső stázióon lévő nehézséggel; mert, ezen sokszorozás által a' kenesőoszlop éppen annyival rövidül, a' mennyivel, a' nehézség kissebbedése által, magossodott vala.

A' kenesőoszlopnak a' mérsékletekre nézve megigazított magossága, a' felső stázióon,
 $= P_{\pm}(P_{\frac{t}{k}})$; a' nehézség pedig, tsakugyan a' felső stázióon,

$$= r^2$$

$(r+x)^2$, 's ezeknek faktuma

$$= (P_{\pm}(P_{\frac{t}{k}})) \times r^2$$

$$= (P_{\pm}(P_{\frac{t}{k}})) \times \frac{(r+x)^2}{r^2}$$

$$= (P_{\pm}(P_{\frac{t}{k}})) \times \frac{1}{1+2rx + \frac{x^2}{r^2}}$$

$$= (P_{\pm}(P_{\frac{t}{k}})) \times \frac{1}{1+x^2} ; \text{ mivel a' } \frac{2rx}{r^2} \text{ igen kitsiny}$$

lévén; azt, szembetűnő hiba nélkül, elhagyhatjuk.

$$= (P_{\pm}(P_{\frac{t}{k}})) \times \frac{1}{(1+\frac{x}{r})^2} ; \text{ mivel az 1-nek négyzetje is tsak 1.}$$

$$= P_{\pm}(P_{\frac{t}{k}})$$

$(1+\frac{x}{r})^2$, mely teszi a' levegőoszlopnak a'

különböző mérséklet és nehézség szerint megigazított magosságát, a' felső álláson.

Ha már ezt, a' fennebb talált kifejezésben,
 melly egyenlő vala $(1 - \frac{x}{r}) \times \log. \frac{(p \pm (p \cdot \frac{t}{k}))}{(P \pm (P \cdot \frac{t}{k}))}$

a' log. $(P \pm (P \cdot \frac{t}{k}))$ helyébe tésszük:

$$a' \log. \frac{(p \pm (p \cdot \frac{t}{k}))}{(P \pm (P \cdot \frac{t}{k}))} \text{ lészen}$$

$$= \log. \frac{(p \pm (p \cdot \frac{t}{k}))}{(P \pm (P \cdot \frac{t}{k})) \cdot (1 + \frac{x}{r})^2}$$

$$= \log. \frac{(p \pm (p \cdot \frac{t}{k})) \times (1 + \frac{x}{r})^2}{(P \pm (P \cdot \frac{t}{k})) \cdot (p \pm (p \cdot \frac{t}{k}))}$$

$$= \log. \frac{(1 + \frac{x}{r})^2}{(P \pm (P \cdot \frac{t}{k}))}$$

$$= \log. \frac{(p \pm (p \cdot \frac{t}{k}))}{(P \pm (P \cdot \frac{t}{k}))} + \log. (1 + \frac{x}{r})^2$$

$$= \log. \frac{(p \pm (p \cdot \frac{t}{k}))}{P \pm (P \cdot \frac{t}{k})} + 2 \log. (1 + \frac{x}{r})$$

Ehez hozzátéven a' fennebb el maradott, és a' levegőrétegeknek, a' vertikális magosságoknak nevedezéséből származott könnyebbülését igazító faktort $(= 1 - \frac{x}{r})$ lészen

$$\log. \frac{(P \pm (P \cdot \frac{t}{k})) \times (1 - \frac{x}{r}) + 2 \log. (1 + \frac{x}{r})}{(P \pm (P \cdot \frac{t}{k}))}$$

mely teszi a' barométeri formula első faktorát, a' vertikális magasságok különbsége miatt való két igazításokkal, melyek közül egyik a' levegőnek, másik pedig a' kénesőnek, a' magasabb helyeken kissébedő nehézség által okozott könnyebbülését tárgyalja. E' szerint, a' barométerrel való magasságmérésben, nem a'

$$\log. \frac{(P \pm (P \cdot \frac{t}{k}))}{(P \pm (P \cdot \frac{t}{k}))}$$

-nak, hanem

$$a' \log. \frac{(P \pm (P \cdot \frac{t}{k})) \times (1 - \frac{x}{r})}{(P \pm (P \cdot \frac{t}{k}))}$$

+ 2 log. (1 + $\frac{x}{r}$)-nek kellene a' barométeri efficienssel (= 9410 \times (1 \pm 0,002709. Cos. 2 S)) sokszoroztatni, és a' barométeri formula e' létszen :

$$M - m = \log. \frac{(P \pm (P \cdot \frac{t}{k})) \times (1 - \frac{x}{r})}{(P \pm (P \cdot \frac{t}{k}))} + 2 \log. (1 + \frac{x}{r}) \times (9410 \times (1 \pm 0,002709. \text{Cos. } 2S)) + \frac{G + g}{2} \times 0,005. x).$$

Példa. Az x, a' Montblanera nézve, a' mint feljebb (17. §.) láttuk; = 2262,17 Pár öl. Az r, vagy a' föld félaltalmérője = 2266331 Pár.

$$\text{öl. A' } \log. \frac{(P \pm (P \cdot \frac{t}{k}))}{(P \pm (P \cdot \frac{t}{k}))}$$

= 0,2287903. Ezek szerint

$$\log. \frac{(P + (P \cdot \frac{t}{k}))}{(P + (P \cdot \frac{t}{k}))} \times (1 - \frac{x}{r}) + 2 \log. (1 + \frac{x}{r}) =$$

$$= 0,2287903. (1 - \frac{2262,17}{3266331}) + 2 \log. (1 + \frac{2262,17}{3266331})$$

Már log. 2262,17 = 3,3545252

log. 3266331 = 6,5140602

A' különbség = 0,8404650 - 4

Az ezen logáritmusnak megfelelő szám = 0,0006926. Ezt ha az egyből kivonjuk, a' faktor $(1 - \frac{x}{r})$ lesz 0,9993074.

Továbbá log. 0,2287903 = 0,3594375 - 1

log. 0,9993074 = 0,9996991 - 1

0,3591366 - 1

és ezen logáritmusnak megfelel 0,2286311, mely szám

$$= \log. \frac{(P + (P \cdot \frac{t}{k}))}{(P + (P \cdot \frac{t}{k}))} \times (1 - \frac{x}{r}).$$

$$= 0,2287903. (1 - \frac{2262,17}{3266331})$$

Továbbá log. 2262,17 = 3,3545252

log. 3266331 = 6,5140602

A' különbség = 0,8404650 - 4

Az ennek megfelelő szám = 0,0006926,

Ehez adván 1-et = 1,0006926, és

log. 1,0006926 = 0,0003005

2 log. 1,0006926 = 0,0006010

$$= 2 \log. (1 + \frac{x}{r}) = 2 \log. (1 + \frac{2262,17}{3266331}).$$

És így 0,2287903. $(1 - \frac{2262,17}{3266331}) + 2 \log.$

$$(1 + \frac{2262,17}{3266331}) = 0,2286311 + 0,0006010$$

= 0,2292321.

Már ha, a' Montblancra, nézve, az x-et megakarjuk igazítani: a' feljebb felvett logáritmusok különbsége helyett, mely egyenlő vala 0,2287903, a' most talált 0,2292321-et kell venni, és azt kell a' barométeri coefficientensel sokszorozni. Annakokáért a' vertikális magosságokért való igazításokat is tekintetbe véve, a' Montblanc magossága így vetődik fel:

$$\begin{aligned} \log. \quad 0,2292321 &= 0,3602745-1 \\ \log. \quad 9409,25 &= 3,9735550 \end{aligned}$$

3,3338295. Ezen logáritmusnak megfelel 2156,89, mely teszi a' Montblanc magosságát, Pári'si öleken, a' baró méterben lévő kéneső különböző mérsékleteire, és a' nehézségek változására nézve megigazítva. Már ezeu magosságot, a' levegőnek különböző mérsékleteire és nedvességére nézve, (a' 17 §. szerint) így igazítjuk meg:

$$\begin{aligned} \log. \quad 0,05075 &= 0,7054360-2 \\ \log. \quad 2156,89 &= 3,3338295 \end{aligned}$$

2,0392655, mely logáritmusnak megfelel 109,46. Ezt a' 2156,89-hez adván, a' summa leszén 2266,35, mely szám a' Montblanc magosságát teszi, Pári'si öleken, Sennebiernek azon Genevában lévő szobája felett, melyben, ezen mérésre, tapasztalások tétettek. Ha már ezen talált magossághoz hozzáadjuk az említett szobának a' Genevai tó felett való felemelkedését, mely = 13°, és azon fel ölet, melyel a' baró méter, a' Montblancon, annak tetejénél alább állott: a' Montblanc tetejének a' Genevai tó felett való magossága, minden eddig előadott módokon megigazítva, = 2279,85 Pári'si ölhez. A' Tralles trigonometriai mérése szerint, melyet igen pontosnak tartanak a' Természeti' sgalók, ezen

ma-

magosság = 2270,5 Pár. ölhez : e' szerint a' barómeter által talált magosság a' trigonometriai mérés által talátnál 3,35 öllel nagyobb.

Más példa. Daubisson, 1800-ben, Októberben, a' Gregorio hegyét, mely a' szélességnek 45° alatt vagyon, megmérvén, ezen dátumokat találta :

1) A' barómeter állása volt :

alatt 27,418 hüvelyk = 329,016 Pár. lin.

felyül 22,351 hüvelyk = 268,212 Pár. lin.

2) A' keneső mérsékletje volt :

alatt 15,9° R.

felyül 8,4° R.

3) A' levegő mérsékletje volt :

alatt 16° R.

felyül 7,9° R.

Ezen dátumokból a' Gregorio hegyének magosságát, az előadott formula szerint, így vetjük fel.

$$1) \text{Log.} \frac{(p^+ (p \cdot \frac{t}{k}))}{(P^+ (P \cdot \frac{t}{k}))} \quad , \text{ itt, minthogy a' keneső}$$

mérsékletjei a' o n felyül vagynak,

$$= \text{log.} \frac{(329,016 - (329,016 \cdot \frac{15,9}{433^0}))}{(268,212 - (268,212 \cdot \frac{8,4}{433^0}))}$$

$$= \text{log.} \frac{327,808}{267,692} = 0,0870833.$$

2) $9410 \times (1 + 0,002709 \cdot \text{Cos. } 2 S) = 9410$,
minthogy, a' mérés a' normális szélesség (45°)
alatt esvén, az $1 + 0,002709 \cdot \text{Cos. } 2 S = 1$.

Már ezen két faktorokat, a' formula mutatása szerint, egymással sokszorozni kell, melyet, a' logáritmusok segítségével, így vizsgálunk véghez :

$$\begin{aligned} \log. \quad 0,0879833 &= 0,9444003-2 \\ \log. \quad 9410 &= 3,9735896 \end{aligned}$$

2,9179899, és ezen logáritmusnak megfelel 827,922, mely szám teszi a' Gregorio hegyének magosságát, Pári'si ölelken; de még tsak a' baróméterben lévő kénese mérsékleteire nézve megigazítva.

$$5) \left(\frac{G+g}{2} \times 0,005. x \right) \text{ itt } = \frac{23,9}{2} \times 0,005 \times 827,922;$$

mivel az x, a' fennebbiek szerént = a' talált és még egészen meg nem igazított magossághoz. Ezen faktornak értékét így keressük meg:

$$\log \quad \frac{23,9}{2} = 1,0773679$$

$$\log. \quad 0,005 = 0,6989700-3$$

$$\log. \quad 827,922 = 2,9179899$$

1,6043278 és ezen logáritmusnak megfelel 49,468, mely a' levegőnek különböző mérsékleteire és nedvességére nézve való igazítást teszi, 's a' melyet, minthogy a' levegő közep mérsékletje a' o n felyül vólt, a' talált magossághoz hozzá kell adni. Ennél fogva a' Gregorio hegyének magossága vagy az $x=827,922+49,468=877,390$ Pár. öl.

$$4) \text{ A' formula szerént nem a' } \log \frac{(p \pm (p. \frac{t}{k}))}{(F \pm (P. \frac{t}{k}))}$$

$$\text{nak, hanem a' } \log. \frac{(p \pm (p. \frac{t}{k}))}{k} \times (1 - \frac{x}{r}) - 2$$

$$\log. (1 + \frac{x}{r}) \quad (P \pm (P. \frac{t}{k}))$$

nek kellett volna az első faktornak lenni; de ennek értékét, még az x esméretlen lévén, akkor fel nem vethettük. Már most kikeresvén elébb az x-t, és tudván az r-et is, mely a' föld

félaltalmérőjét teszi, ezen faktornak értékét így határozzuk meg:

$$\log. \frac{(p - (p \cdot \frac{t}{k}))}{(P - (P \cdot \frac{t}{k}))} = 0,0870833,$$

az $x = 877,590$

az $r = 3260331$, és így

$$1 - \frac{x}{r} = 1 - \frac{877,590}{3266331} = 0,9997314.$$

$$1 + \frac{x}{r} = 1,0002686. \text{ Ezek szerint}$$

$$\log. \frac{(p - (p \cdot \frac{t}{k}))}{(P - (P \cdot \frac{t}{k}))} \times (1 - \frac{x}{r}) + 2 \log. (1 + \frac{x}{r})$$

$$= 0,0870833 \times 0,9997314 + 2 \log. 1,0002686. \text{ Már}$$

$$\log. 0,0870733 = 0,9444003 - 2$$

$$\log. 0,9997314 = 0,9998833 - 1$$

$$2 \log. 1,0002686 = 0,0002328$$

$$0,9445164 - 2$$

Ezen logáritmusnak megfelel $0,0880068$, mely teszi a' haróméter állásai logáritmusainak különbségét, mind a' kénese mérsékleteinek különbözőségére; mind pedig a' nehézségnek a' különböző magosságok által okozott változásaira nézve megigazítva.

Ezt sokszorozván a' coefficienssel, léssen:

$$\log. 0,0880068 = 0,9445164 - 2$$

$$\log. 9410 = 3,9735896$$

$$2,9181060$$

Ezen logáritmusnak megfelel $828,144$, mely teszi a' Gregorio hegyének magosságát az itt fennebb említett tekintetekben megigazítva, 's a' melyet már csak a' levegő mérsékleteinek különbségére nézve kell újra megigazítani.

Ezt, a' mint a' 3 szám alatt láttuk, így vis-
szük véghez :

$$\begin{array}{rcl} \log. & \frac{23,9}{2} & = 1,0774679 \\ \log. & 0,005 & = 0,6989700-3 \\ \log. & 828,144 & = 2,9181060 \end{array}$$

1,6944439, mely-

nek megfelel 49,482. Ezt hozzáadván a' talált
828,144-hez, leszén 877,626, mely szám a' Gre-
gorio hegyének minden eddig előadott mód-
on megigazított magosságát teszi, Pári'si ö-
lekben. Ezen magosság, trigonometriai mérés
szerént, = 876,5 Pári'si ölhez, és így a' kettő
között lévő különbség = 1,126°. Fennebb, a'
Montblanc magosságának felvetésében, úgy ta-
láltuk vala, hogy a' baróméter által talált ma-
gosság a' Trigonometria által találnál ott is
nagyobb, 's hogy a' kettő között lévő különbség
3,35 ölet tézsen. Ezen példákból úgy lát-
szik, hogy, az előadott formula szerént, vala-
mivel nagyobb magosságok jönnek ki, mint va-
lósággal kellene. Annakokáért a' Természetvi's-
gálók a' baróméterrel való magosságmérés mód-
jám még egy igazítást tettek, Daltonnak a' gőz-
környékről való hypothézissét tévén fundamen-
tomúl; de a' melyet most, ezen értekezésnek
keskeny határait tekintvén, annyival inkább el-
mellőzhetünk, winthogy az által a' talált ma-
gosságok kelletinél is inkább kisebbbittetnek,
's minthogy az előadott mód szerént tett mérés-
ekben eshető hibák, a' mint ezt, a' felvett
példákban, láthatjuk, igen kitsinyek, és az
eféle mérésekben igen könnyen megengedhetők.

Péterfi László,

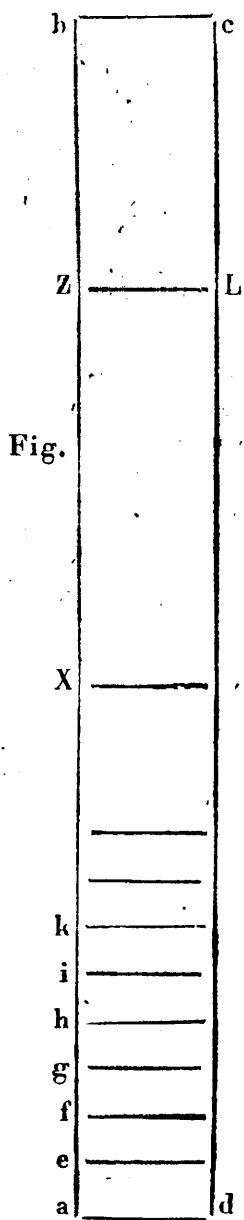

Fig.

II. L i t e r a t u r a.

A. H a z a i L i t e r a t u r a.

Hönyv-esmertetések.

- 1) Allocutiones, quas ad Auditores suos, unam quidem ad Theologos in annum 1-mum et 2-dum, alteram vero ad Philosophos utriusque anni, in Lyceo Episcopali Vacicensi cum exordio anni Scholastici 1822 $\frac{2}{3}$ habuit Sigismundus Alexander Maté, AA. LL. et Philosophiae, Juris item Canonici ac SS. Theologiae Doctor, coram Facultat. Theolog. Chronolog. Geograph. Historiae Eccles. ac Juris Canonici, coram Fac. vero Philosoph. Lingvae ac Litteraturae Hungaricae Professor publicus ord. item Caes. Reg. Militaris Institutii Vaciensis Catecheta. Pesthini, Typis Nobilibus Joannis Thomae Trattner de Petroza 1823. l. 36. n. 8-adrét.
- 2) Éneklő Kar, avagy azoknak a' Tudósoknak, 's szent Poétaknak Lajstroma, kik által, a' Magyar Országai Reformatusok új Énekes Hönyvében lévő és külömb külömbféle alkalmatosságokra irtt 253 Énekek szereztettek. Kiadta Toth Ferencz, a' Pápai Reformata Szent Ekklesiának Prédikátora, és Superintendentialis Egyházi Fő Notárius. Pesten Petrozai Trattner János Tamás betüivel. 1823. l. 24. k. 8-rét.
- 3) Néhai Mátisfalvi Göttfy László Háznépének Hóra Pórhada miatt esett romlása. Előadta Mátisfalva Göttfy Borbála, néhai Ponorai Thewrewk János, Erdélyi Agens', Királyi Dézmák Arendája Beszedője, Hunyad Vármegye Tábla-Bírója, és a' Dévai Bolgárok Jegyzőjének Özvegye. Anyanyelven legelső Segédkönyv Hóra pórhadának Historiájára. Pesten Szubuly György Könyvárosnál TT. PP. Piaristák Colleg. alatt 1823. Déva Vára rézre metszet képével. k. 8-rét. l. 72.
- 4) Adreszbuch der Königlichen freyen Stadt Pesth; Herausgegeben von Joseph Vojdisek im Jahre 1822. Pesth zu finden in alleg Buchhandlungen. n. 8-rét l. 232.

Ez esetben tarthatnánk ugyan azon nem igazságtalan ellenvetéstől, hogy a' Magyar Literatura Rubrikája alatt, nem Magyar könyvet is esmertetünk meg; de mivel az egész Nemzetnek azon neimes érzését esmerjük, hogy azt is, a' mi nem épen Magyar, de egyébaránt jó, kész mindenkor magáénak el fogadni: azért bátorkodtunk és bátorkodunk szabadságunkkal élni; — e' jelenvaló esetben annyival is inkább, hogy az általunk érdeklött irások a' Haza ditsőségére 's javára szolgálnak. Ugyan is:

Az 1-sőnek Szerzője, a' ki már több ízben, ha nem érdemén alól, — bizonyosan nem azon feljül ditsértetett meg Tud. Gyűjteményünkben, 's a' kifáradhatatlan szorgalommal munkálódik a' Magyar Literatura gyarapításán, első Beszédje által, mellyet a' Theologia Hallgatójához tartott a' Historiának nevezetes Hasznait adja elő rövideden, értelmesen és világosan, a' másodikban, mellyet a' Magyar nyelv és Literatura Hallgatójához mondott, azokat a' Hazai nyelv szorgalmatos tanulására buzdítja, nagy belátással, forró buzgósággal, és tökéletes igazsággal. A' többek közt azt is mondja: „Nam, ut cum veritate loquamur, praecipuum nationum ornamentum, Trojanoque ebore insuperabilis Palladium est Antenatorum lingua, quam populares quique pari fere cum Nobilitate ratione profitentur: et in qua sola modos eos repereris, quibus exuto rudi squallore, ferventiorique jam studio, integrae gentes cultui operam dare, doctrinae semina inter suos liberaliter dissipare, ac ad splendidiorem, beatiorem, verique auream aetatem adspirare possunt”?

A' 2-diknak Szerzője a' Literatura mezején annyira esmeretes, hogy felőle szót

is tenni, felesleg való lenne; mi ez úttal csak azt akartuk közönségesen kinyilatkoztatni, hogy e' jelenvaló fáradozásáért is nagy köszönettel tartozik N'ekie a' Magyar Literatura, már csak a' Nemzeti Qualificatio és Literatura 's Poesisi Cultura tekintetéből is. De halljuk ezen Munkának tzelja eránt magát a' T. Szerzöt, a' 5-dik lapon:

Már tizen négy esztendeje, hogy ezen új Énekes Könyvel élnek a' Magyar Reformata Ekklesiák, és mivel sokan a' Hazai Literatura tekintetéből, mások pedig a' tartozott tisztelet, és háladatosság, érzésétől is viseltetvén óhajtották tudni, az Új Énekeknek Szerzöt, mivel e' mellett, meg is érdemlik azt, azok az érdeemes Tudósok, kik ezen Énekeket írták, hogy a' késő idök emlékezetében is éljenek, és a' kiknek szép Énekeik lelki örömmel, minden nap a' Gyülekezetben, és magánosan is énekeltetnek, azok előttünk nevekről is esmeretesek legyenek; de azt is kell reménylenünk, hogy a' mint mi szeretnénk ma tudni, hogy kik voltak régi Énekeinknek Szerzöi: úgy kedves dolog lesz a' maradéknak az eránt bizonyost tudni, hogy új Énekeink kik által készitettek; végre, mivel az a' leghitelessebb historiai tudósítás, melly a' történeteknek idejéből való, — és kötelesek is vagyunk egy illy nagy változásról, melly szerént közel háromszáz esztendős Énekes Könyvünk helyett, más, és új Énekes Könyv készitett, és vitetett hé a' magyar Reformata Ekklesiáknak közönséges Isteni tiszteletébe a' maradéknak, olly, és éppen a' történet idejéből való tudósítást adni, melly annak, a' Régi és új Énekes Könyvekről szükséges, és bizonyos felvilágosításról szolgáljon: mind ezen okokból, kívántam hiteles kútfökből

vett tudósítás után azon Szent Poëtainknak neveit, az alább következő Lajstromba világ eleibe botsátni, kik az illető Fő Tiszteletű Superintendentiáktól megszóllittatván új Énekeinket készítették, és minket azoknak éneklésével boldogítottak”.

Az Énekek Szerzőjinek nevei e' következők:

Lengyel József, Földvári József, Keresztesi József, Bátori István, Balog Móses, Budai Éσαιás, Horváth Ádám, Szilágyi Mihály, Nagy István, Varga István, Nádaskai András, Szűts György, Kérészi Abraham, Szilágyi Bálint, Látzai József, Lukáts István, Szent Györgyi József, Homádi Nagy Mihály, Bajnotzi János, Fazékas Mihály, Kováts József, Zámbori. Diószegi Sámuel, Kemény János, Nagy Ferentz, Gál András, Beregszászi Pál, Tóth István, Batsó János, Balog Pál, Balog Abraham, Juhász András, Palótzai Pál, Nádaskai József, Tóth István, Liskai Sámuel, Breznay István, Böszörményi Pál, Szakáts Mihály.

A' 3-ikra nézve, azt óhajtotta volna ugyan az Olvasó közönség, hogy H ó r a z e n d ű l é s é n e k egész történetét olvashassa; de ezen egyes történetnek is vagyon haszna az egésznek megvilágosítására. A' Magyar országai Olvasókra nézve ezen Könyvetske annyival is betsesebb, hogy több Erdélyi vidéki szavakkal és szóllás módokkal bővelkedik, mellyek Magyar országban esmeretlenek, sőt egy kis részben az Erdélyiek házi életekbe is tekintet bennünket: mindazáltal el nem mellőzhetjük érinteni, hogy jó lett volna a' Titulaturákkal és Praedikatumokkal egy kevéssé ritkábban élni, annyiva! is inkább,

hogy valaki azon gondolatra ne vetemedjék, mintha a' Titulatúrákon való kapás Erdélyi szokás volna.

A' 4-ik Könyv Szerzőjének mennyi nehézségekkel kellett küszködnie, tsak az tudja, a' ki hasonló Munkát próbált már valaha írni. A' fáradság nagy és háládatlan, főképen nálunk, a' hol gyakran megtagadtatnak a' szükséges és szabad segéd eszközök. -- Mind e' mellett a' betsülésre méltó Szerzőnek vas szorgalma által meglehetősen tökéletességre vitetett ezen könyv, mellyben mind az foglaltatik, a' mit Pestről mindennek, a' ki Pestet esmerni akarja tudni kell. — Vajha minden esztendőben készülhetne egy ilyen útmutató könyv, 's vajha ezt maga a' Nemes Város méltatná pártfogására; mivel Pest, a' mint főképen a' mostani Biró Tek. Ns. Steinbach Ferentz, és Polgár Mester Tek. Ns. Fellner Benedek bölts és szelíd kormányja alatt gyarapodik 's terjed, nem sokára igen nagy Város lesz 's ilyen útmutató Könyv nélkül el nem lehet.

Thaisz.

B. Külföldi Literatúra.

Tudományos Egyvelegek *)

A' Chinahéj' új elbontása.

Pelletier és Caventou, nevezetes Frantzia Chémikusoknak, kik legközelebb sok plántáknak hathatós elemjefket előállították,

*) Bár követnék Hazánk több Tudósai is ezen szép példát, 's közölnének a' Külföldi Tudományos Újságokból, rövid, de magyar kivonatokat.

A' Red.

legnevezetesebb, 's minden ellentmondás nélkül leginteresszansabb munkájok, a' Chinahéj' el bontása. Azon különös szubstántzia, mellyet ez által nyertek, különbözik minden más elemjeitől ezen hathatós erejű héjnak, 's úgy látszik hogy hideglelés tűző ereje ebben van. Noha ezen felfedezésnek érdemét Pelletier és Caventou Uraktól megtagadni nem lehet, azt mindazáltal meg kell vallani, hogy egy Portugallus Chémikus Gomes Ur, kit Pelletier és Caventou Urak is emlitenek, ezt a' principiumot már kijelelte, fő tulajdonságáról azomba, t. i. alkali természetéről, nem emlékezik. Egyébaránt csaknem ugyan azon methodussal éltek, ezen elemnek tisztán előállítására, mellyel élt Gomes Ur, 's melly abban áll, hogy a' China' alkoholos extractumát, gyengén alkalizált vízzel mind addig mossák, míg a' víz utóljára szín nélkül folyik le. Kettőt csinál itt az alkalizált víz, egy az, hogy a' festő matériát el osztja, másik pedig, hogy a' hideglelést-űző principiummal eggyesült savanyat, melly azt feloldozhatóvá tette, magához köti. A' hideglelést-űző principium ekkor csak egy kevés kövér matériával marad öszve kötve, mellytől ha gyenge sósavanyba, (acidum hydrochloricum) feloldoztatik, könnyen megszabadúl. Ezen oldozatból valamelly alkalival leverik, 's hogy kristályait nyerhessék álkoholba ismét feloldozzák, melly által elő áll a' tiszta Cinchonin, vagy is jobban Cinchonine.

Még ennél könnyebb methodus, mellyet Pelletier és Caventou Urak fedeztek fel ez, hogy azon alkoholos Extractum gyenge sósavanyval melegen tractálódjon, 's ekkor a' Cinchonin felesleges magnésiával leveretessen, a' praecipitatum megmosattasson, 's fővény. für-

döbe megszáritasson, utóljára pedig a' China hathatós principiuma, alkoholba feloldoztasson.

Ezen szubstántzia a' Pelletier és Caventou Urak vi'sgálásai szerint, következendő tulajdonságokkal bir: fejér és kristályozott, keserű mint maga a' China, de nem olly öszvehúzó, a' vízbe csaknem feloldozhatatlan, igen könnyen feloldozható pedig az alkoholba, aetherbe, és a' savanyakba, mellyeket neutrálizál mint a' minerale alkalik. Az ezen combinatio által elő állott savak' nagy részi feloldoztatható és kristályozódható, kivéven a' sóska, galles és szén-savanyakkal formáltakat, mellyek kevésbbé feloldozhatók. Innen lehet látni, hogy a' Cinchonine, noha magába feloldozhatatlan a' vízbe, még is a' China Infusumokba és Decoctumokba feloldozható lesz, mivel olly principiummal van a' héjba eggyesülve, melly azt feloldozhatóvá teszi. A' gallessavanyú Cinchomin, (gallate de cinchonin) kevésbé feloldozhatóságából, talám ki lehet magyarázni, miért csinál a' galles tinctura, (la teinture de noix de galle) a' jófajta China infusumba, olly bő praecipitatumot. Igen lehető, hogy ezen principiumtól függ a' Chinának az Orvosok által, már régóta tapasztalt azon tulajdonsága is, hogy a' hánytató borkőnek erejét lerontja.

A' Chinának több nemeibe keresvén, Pelletier és Caventou Urak, a' Cinchonint, egy különös resultatumra jöttek, ez az: hogy a' sárga chinába, (quinquina jaune) egy alkali természetű principium van, melly hasonló a' szürke Chinában (quinquina gris) lévőhöz, 's attól csak néminémű tekintetekbe különbözik, p. o. hogy nem kristályozódik, 's nem saturál ugyan annyi mennyiségű savanyat; és hogy a' veres Chinába, mind a' két nemű alkali, meg-

lehetős mennyiségbe feltaláltatik. Hogy ezen második nemű principium, megkülönböztessen, annak Quinine vagy Chinine nevet adtak.

A' Cinchonine és Chinine közt lévő különbség, akár természetökre, akár képéstséges mennyiségökre nézve, a' China három nemeibe, talám kimagyarázhatja némienemű tekintetbe, azon kevés különbségeket, mellyeket ezen héjjaknak a' testben való munkálkodásokba tapasztalták az Orvosok; 's igen hihetőnek látszik, hogy ezen két felfedezett alkalik az igazi hideglelést-üző és antiperiodicum principiumai a' Chináknak, a' mit mindazáltal a' tapasztalás fog még jobban meghatározni. E' szerint a' melly China, egyik vagy másik principiummal nem bir, nem lesz hideglelést üző, a' honnan az Orvosi tudományra az a' haszon is hárámlik, hogy ezen felfedezett szubstántziáknál fogva, bizonyos munkájára számot tarthatunk, ezen drága orvosságnak. A' Cinchonine és Chinine, megkülönböztető caractereiket, valamint azoknak megnyerések módját, más növényezkre is lehetne alkalmaztatni, hogy ha talám azokkal birnának. Ezen fő principiumokon kívül találtak Pelletier és Caventou Urak a' Chinákba, sok más szubstántziákat is, mellyeket ök jobban characterisáltak minden megelőzőiknél. Ezek közt legnevezetesebbek két veres festő matériák, mellyeknek egyike vízben feloldozható, másika feloldozhatatlan, 's mellyeknek caractereiket és egymástól elválasztások módját a' Szerzők elő adják. (Analyse des travaux de l'Académie des sciences de Paris 1820. Séance 27 Nov. par Vauquelin). Munkájokat a' Szerzők magok, sok orvosi tapasztalásokkal megtöldva, következendő czim alatt adták ki: Analyse chimique des Quinquina, par Pelletier et Ca-

ventou, suivie d' observations médicales sur l' emploi de la quinine et de la cinchomine. 8-0 Paris 1821. (ára broch. 20 gr.)

Chomel Úr, Parisi híres Orvos, orvosi szempontból fordította figyelmét, ezen új szerrekre. Azt kívánván tudniillik megtudni, ha vallyon ezen alkalik, kénsavannyal öszvekötvé, birnak e' hidegleléstűző tulajdonsággal, 's ha birnak, olyan mértékbe e', mint birt ugyan annyi chinahéj, mellyből kihúztak, minden lehető figyelemmel adta ezen szert olyan esetekbe, a' hol a' hideglelés önként el nem múlt volna. Kezdte mindég 6—8 gránon, mellyet lassanként nevelt, 's meg is kettőztetett, a' megátalkodott hideglelésekbe pedig még feljebb is vitt. Közönségesen kevés vízbe, 's a' paroxysmust megelőző órákba adta, a' beadás után egyáltaljába el tiltván az ételt; italúl pedig borköves Syruppal savanyított vizet, vagy vad czi-kória infusumot rendelvén.

A' Chomel Úr által ezen móddal gyógyított betegeknek száma 14-re megy, kik közül tizen meggyógyúltak, és pedig vagy mindjárt az első, vagy pedig a' második dósis bévétele után. A' dósisok voltak 6 grántól, 22-ig, 's egy ízbe hat gránról húszra, húszról huszonnégyre kellett vinni, hogy a' nyavalya meggyőzettesen. Egy esetben minden haszon nélkül adatott, három esetben pedig, jobbulás következett; de ezek olyan hideglelések voltak, mellyek a' Chinának is ellentáltak. (Nouveau Journal de médecine 1821 Mais 257 lap.)

Ezen tapasztalásokból kétségkívül valónak látszik, hogy azon principiumok, mellyek a' feljebb leirt mód szerint a' China-héjjakból kihúztatnak, valóba egyedül birnak, hidegleléstűző tulajdonsággal. Reményleni lehet,

hogy az Orvosoknak fáradhatatlan igyekezeteik által, ezen új fontos találmány, többféle öszvétételekbe próbáltatván, nem kevésbé fog az orvoslás tökéletesítésére szolgálni. Úgy látszik, hogy az Olasz orvosok, a' kénsavanyú Chinine-t, és Cinchonine-t, (Sulphas chininae, et cinchoninae) legnagyobb figyelemre méltatták mind eddig. A' Római és Nápolyi tudósítások szerint, ott ezen új orvosságok nagy módiba vagynak. Náluk még mind eddig semmi tapasztalatok velök nem tétettek.

A' búza liszt új el bontása, 's új tulajdonságai.

Taddei Olasz Chemikus interesszáns felfedezéseket tett a' búza liszt körül. Midőn t. i. ennek forrására figyelmezne, 's külömb külömbféle próbatételeket tenne, ezen resultátumra jött, hogy a' búza-enyv, (colla, gluten) két egymástól külömböző tárgyakból áll, mellyeknek egyikét Gliadine-nak, vagy Gljodine-nak, (ezen szótól γλια, enyv) a' másikat Zimome-nak, ezen szótól ζομη, forrás tárgy) nevezte. Az első, adja az enyvnek a' rúgósságot, a' másik pedig a' forrásnak oka. — Hogy ezen két külömböző tárgyakat el lehessen egymástól választani, a' friss keményítőt lassanként hozzá töltött alkohollal öszve kell gyúrni, mind addig míg csak a' folyós rész a' hozzá öntött víz által megtejesedik. Ha most az alkohol-folyadék nyugalomba hagyatik, belöle egy fejrő szubstántia ülepedik le, melly apró enyv-kanafokból áll, 's tellyesen átlátszó. Ekkor az alkoholt lassan el gőzölögtetvén, a' Gliadine hátramarad méz-öszveállásba, 's egy kevés sárga-gyantás materiával, mellytől ha kánaetherbe digeráltatik, megszabadúl, mivel

abba a' Gliadine nem olvad fel. A' keményítőnek azon része, melly az alkoholba nem olvad fel, a' Zimome. Mind kettőnek tulajdonságai elő vagynak adva, *Annals of Philosophy* May 1821. 389 lap.

D. Taddeinak több próbatételei között, figyelmet érdemlő az, hogy midőn különböző gummi-porokat, különböző liszt-nemekkel vegyítene öszve, úgy tapasztalta, hogy a' Guajak-por, a' búza-lisztnek kék színt ad, melly annál gyengébb mentől kevesebb enyv van a' lisztbe; ha pedig a' liszt el van romolva vagy meghamisítva, akkor épen semmi kék szín sem áll elő. E' szerint a' guajak-porot lehetne a' liszt meghamisításának, vagy el romlásának felfedezésére használni. De még sokkal fontosabb felfedezése Taddeinak, a' búza-enyvnek azon tulajdonsága, melly szerint a' veres kényeső oxydumnak. (*Merc. praecipit. ruber*) 's étető sublimatumnak. (*Merc. sublim. corrosivus*) erejét el rontja, úgy hogy ezen utóbbikkal való megmérgezésben, igen jeles ellenszer volna. Úgy tapasztalva t. i. több próbatételei után, hogy a' búza-liszt és keményítő az étető sublimátumot, Calomellá változtatja, 's hogy búza-liszttel vagy keményítővel vegyített sublimátumból, nagy mennyiséget bele lehet adni, minden veszedelem nélkül, az állatoknak. Házi-nyúlaknak és tyúkoknak, ilyen vegyékbe 14 grán Sublimátumot adott bé, 12 óra alatt, holott különben egy grán is halált okozhat. (*Giornale di Fisica*. II. 360.)

A' Réznek a' növényekre való munkálkodása.

Egykor — így szól Philipps Úr — történetből valamelly réz oxydum' olvadékját, töl-

töttem közel egy fiatal nyárfa gyökeréhez. Rövid idő múlva el kezdett a' fa hervadni, előbb az elsőbb, tovább pedig a' felsőbb ágakon lévő levelek halván meg. Levágván egy ágat a' fáról, úgy tapasztaltam, hogy a' kés, az ágnak egész vastagságába, rézzel borított bét, melly azt mutatta, hogy a' rézbe szívódott, 's kétségkívül a' fa életének veszedelmére volt. (Annals of Philosophy. 1821. II. p. 77.)

Hal-virág.

Az egész felső Oronokói Indusok, megsütitik a' halat, megszáraztják a' napon, 's porrá törlik, minden csontostól. Láttam ezen virágból, 50—60 fontos masszákat, mellyek hasonlítanak a' Cassavához. Ha ételnek kell, vízzel vegyítik, 's tésztává csinálják. Minden climába, hol bőven vagyon a' hal, ezen módja találdott fel, megtartásának. Plinius és Diodorus Siculus, leírták hal-kenyereket a' hal-evő nemzeteknek, (Ichthyophagae nationes) mellyek a' Persiai öbölnél, 's a' véres tenger partjain laktak. (Humboldt).

Newmann olvasztó-csője.

Tudományos gyűjteményünkbe is tétetett már egy rövid tudósítás, a' Newmann Anglus által feltalált olvasztó-csőről, mellyből savany — és víz-tárgy szeszekből készített vegyelék hatván ki, a' legnehezebben olvadható testeket is azonnal el oszlatja. Minthogy pedig ezen gáz-vegyeléknek, könnyen megtörténhető el puffanása, veszedelmet okozhatna, most a' híres Davy talalmánya szerint, egy olly csőt használnak ezen célra, mellynek hossza 3, belső átmérője pedig $\frac{1}{80}$ hüvelyk, mivel a' gyógyadás, az illy felette vékony csőbe, nem olly

könnyen terjed el. Ezen készüllettel tett Clarke, Cambridge-be tapasztalatokat, sok testek' el olvasztásába, 's utóbb a' földek' érczesítésébe is. Az ezen móddal nyert Baryt ércz, a' legszebb ezüst fényü, körül belől 4,000 specif. nehézségü, kevésé nyújtható, reszelhető, 's egyesül a' Palladiummal és ezüstel. Clarke a' szeszek' lángja alá, Meteorkő darabkákat is tett, 's úgy találta, hogy azok nehézség-vesztés nélkül, tiszta mágnesi vassá változtak. Innen azt e' Laugier tapasztalásai, 's analysisai szerént is megerősített igazságot húzza ki, hogy a' vas-meteor masszák, a' meteor-kövekkel egy eredetűek, 's hogy az elsőbkek is eredetikép meteor-kövek voltak, de az eséskor, a' megtüzesedés által vassá változtak. Ezen megsűrített szesz-vegyelék' lángja, melly az olvasztó csövecskéből ki jő, noha olly rendkívül való melegséget okozzon is, nappal csak nem észrevehető, de láthatóvá lesz, ha a' víz tárgyszesz nem tiszta, 's kemény testeken ekkor a' lángnak olly erős világa van, hogy azt a' szem alig tűrheti. Ezen tüneteknek 's több másoknak is okát, felfedezte Davy, midőn a' szenezett víztárgyszesz' (Hogogen) különbömb különbféle szineit, kimagyarázni igyekezné; ez t. i. világosan ég a' szabad levegőn; erőtlenül 's halványan pedig a' drót lámpásba. A' fényes világ, a' lángban égő széntárgytól van, mellyet a' szenezett víztárgy tesz le.

A' gázvegyelék a' Newmann csőjéhez, azon arányba készítettik, mellybe a' vízfórmálása megkívántatik. Úgy látszik az így előállott meleg, minden eddig esmért melegséget felülmúl. A' Platina, nem csak kevés pillantatok alatt elolvad, hanem elevenen ég, mint más érczek. Elolvadnak az eddig olvaszthatatlanoknak tar-

tatottak is, mint a' Barytkristályok. A' próbára teendő testből csak igen apró darabkákat kell venni; 's egy platina fonalba foglalni, hogy így erősen álván, a' láng erejének néhány pillantatokig kitétetődhessenek.

Világító állatok.

Macartney megmutatta a' Philosophical Transactions-okba, hogy az Europai tengerpartokon, a' tenger-víz fénylése, apró gömbölyű kocsonya-nemű állatoktól, (*Medusa scintillans*) származik. Néha világos messze terjedő fény jelenik meg a' tengeren, mellyet ezen össze csoportozott állatocskák okoznak. Vagynak még több fénylő Medusák is, mint a' *Medusa pellucens*, melly meglehetősen nagyságú, van egy *Gammarus fulgens* és *Beroe fulgens* is. A' Sz. János bogarának (*Lampyris noctiluca*) fénylő matériaja felfolyós, és tömlöcskébe van. Nagyobb része a' fénylő tengeri állatoknak le van festve a' Krusenstern útazásának 4-dik darabjába, a' XXI-dik és XXII-dik táblán, 's leírva Herbst által. Új ilyenemű állatokkal esmer tet meg heunünket Tilesius, mellyeket a' Petersburgi Memoires de l' Académie Impériale des Sciences, 5-dik darabjába, a' VIII-dik Táblán le is festetett. Azon fénylése t. i. a' tengernek, melly ragyogó szikrácskákba jelenik meg, nagy részint *microscopium* által látható, *Cancellus marinus*októl származik, mellyeknek hihetetlen sokasága találtatik, kivált az éjszaki vizekben. Minden illyen pusztá szemmel alig észrevehető állatocska, fényt terjeszt el maga körül, melly önnön testének átmérőjét háromszor bizonyosan felül mülja. — Mac-Culloch azt beszéli a' Quarterly Journal of Sciences-be hogy az Orkney szigetekhez való útjába 8—10

ángoly mérföldnyire a' parttól hihetetlen sokaságú világító állatoeskákat fedezett fel, microscopiummal, és a' nélkül, a' tengerbe, 's 190 neveit számlálta meg azoknak.

Egy különös fa.

Tile sius, a' Petersburgi Memoires de l' Acad. Imp. des sciences-bá, egy értekezést bocsátott ki Humboldt-nak Cheirostema platanoides-éről, melly felette nevezetes fa, a' himszálaknak állásokra nézve, mellyek egy kezét ábrázolnak. Egész 1800-ig csak egyetlen egy ilyen fa esmertetett, melly 16 órányira vólt Mexicótól, 's mellyet a' köznép babonás imádással illetett; de a' Botanikusok azóta, annak néhány sarjú ágait ezen városnak közönséges kerteibe ültették; egy ezek közül megfogant, 's minden estendőbe virágzik. De ezen kívül Guatimalánál, egy egész erdőt találtak fel ilyen fákból.

A' tejes plántákról.

A' tejes plánták kiváltképen három familiákhoz tartoznak, az Euphorbiaceákhoz, Urticeákhoz, Apocyneákhoz, mellyekből a' legtöbb nemek, a' forró éghajlatnak róna földjein teremnek. Ebből azt lehet következtetni, hogy a' tej nedvnek kidolgozására, a' Kautsuknak, tojás-fejérnek, és sajtárgynak formálására az igen magas mértéklet sokat tesz. Noha az Asclepias és Euphorbia fajok közönségesen mérgesek, vagynak mindazáltal néhány nemek, mellyek szelid és ártatlan nedvel birnak, mint a' millyen a' Tabayba dulce, (Euphorbia balsamifera) a' Kanáriai szigetekben, és az Asclepias lactifera Ceylonba, hol Burmann szerint a' tejével élnek, 's úgy főzik főzelékkel mint az állati te-

jet. Azomba e' végre talám fiatal plántákat használnak, mellyekbe még a' csipős tárgy ki nem fejtődött; így eszik külömbb külömbféle tartományokba az Apocyneáknak új növéseit. Illyen szelid nedvel bír a' Cactus mammillaris, 's több más plánták is. A' plánták országába a' sajtárgy és Kautsuk együtt találtnak, mint az állati tejbe a' sajt és vaj.

B. P.

III.

Tudománybeli Jelentések.

1.

Megtzáfolások és Igazítások.

Bayer Úrnak az 1822-dik esztendei Tudományos Gyűjtemény XII-dik Kötetében, Baranyáról — ilyen titulús alatt: „Egy tekintet Baranyára, — közre bocsátott értekezésére, némely észre vételek.

1. Az Egyházi személyek számáról, — mi-nekutánna részenként elő számlálta volna a' 21. és 22. lap. hogy hány Püspök, hány Hónokok Urak vagnak, hány Plébánus, Káplán, 's a' t. hány szerzetes, Ó hitű plébánus, Reform. és Evang. predikátor van, — azt mondja: mind annyi egyházi személyeknek száma Baranyában léssen 382; hollott a' töle elő számlált részekből a' summa csak 502 lesz. Vagy ne számlálta volna hát elő B. Úr a' részeket, hanem csak átallyában mondta volna meg a' summát: 382. Vagy úgy számlálta volna elő, hogy a' részek egygyütt véve, az egészszel, a' 582-vel, és viszont az egész, a' maga öszve summált részeivel, egyenlő lett volna, ama matematikai axioma szerént: $T = Q$.

tum est aequale partibus suis simulsumtis.

Egyébaránt, 'hogy a' többi Vallásbéli egyházi személyek számát külön, jól tette e' fel B. Úr? én nem tudom: tsak azt mondom, a' mit tudok. T. i. a' Baranyai Reform. predikátorok számát tsak 6-ra teszi. Ugyan ha ezt a' predikátorok számát öszve hasonlította volna a' Baranyai Reform. lelkek számával, nem látta volna é egy tekintettel által, hogy itt a' predikátorok és Hallgatók száma között, semmi proportió sints? Azzal a' kifogással, hogy sok népes Ekklé'siákban, több ezer Hallgatók lehetnek és vagynak egy Lelki Pásztor alatt, nem élhet itt B. Úr, mert ez tsak ott lehet meg, a' hol egy helyben vagynak ilyen nagy számú lakosok. De a' hol egyegy fő B rói Járásban annyi sok helységek számlátatnak, nem igen lehet ott két három ezer lelkekből álló népes Helységekét 's Ekklé'siákat, 's annál fogva azoknak olly kevés számú Lelki pásztoraikat gondolni.

En hát ezennel bizonyossá teszem B. Urat, hogy Baranyában 77. az az, hetven hét Anya Ekklé'siák, és ugyan annyi rendes predikátoraik vagynak a' Reformatusoknak, 's ezen kívül meglehetősszámmal vagynak a' Leány Ekklé'siák is. Ehez' a' rendes 77. predikátorok számához advann a' Baranyai mostani 4. Káplánok számát, lesz a' Bar. Ref. egyházi személyek száma 81. És így a' 6. Ref. predikátorok helyett 81-et tévénn, lessz a' Bar. minden Vallású Egyházi személyek száma 377. 's így közelit a' 382-höz.

Igaz, hogy a' 27. laponn lévő Jegyzésében, maga is meg vallja B. Úr, hogy az ő számolási tsak közelítők; de ez is arra indíthatta volna, hogy mikor ilyen szembetűnő hézagot lát a' maga calculusában, vizsgálódjon előbb a' dolog után, és úgy írjon meghatározott számot publicum eleibe.

2. A' Vgye nem telen lakosainak számát, kétszeri Conscriptio szerént említi B. Úr a' 25. lap. Tsak hogy mind a' kettőben itt is az a' baj, hogy midőn előszámolja, külön külön minden vallású lakos mennyi van; ezek az elő számlált alkotó részei az egésznek, sokkal kevesebbre ültnek ki, mint a' mint a' summát — az egészett felteszi.

Nevezetesen az 1805-diki Conscriptio szerént, teszi a' lelkek számát 193,513 ra; azomban ha öszveadjuk a' külön külön meghatározott R. Rath. Reform.

Ó hitűek, Evang. és 'Sidók számát, 164,462. jön ki belőlle.

Az 1818-diki Conscriptio utánn tett számolása még tökéletlenebb. Itt is előszámlálja minden vallásúaknak a' számát külön, 's azt veti utánna: az a z, mind-összve: 205,825. lélek; holott az elő számlált részekből tsak 99,953. jön ki. Leg szembe tűnőbb hiba itt az, hogy az O hitűeket amott 75,554-re, itt 7832-re teszi, holott azt mondja rólok a' 24. lap. hogy az elsőbb Conscriptiótól fogva szaporodtak. Tegyük fel, hogy ez itt nyomtatásbeli hiba *) (melly a' számok körül legkönnyebben megeshető), és hogy az 1805-diki Conscriptióhoz képest, nem hét ezer, hanem 77,852. O hitűeket akart itten B. Úr tenni; úgy de még így sem igen közelgetne a' summa, a' meg állapított 205,825-höz.

Azutánn a' 25. lap. nyelvekre nézve említi meg a' lakosoknak mennyiségét. Ebből a' nyelvek szerént való meg különböztetésből ugyan ki jön a' megállapított fő summa, a' 203,825; de az a' baj, hogy itt már a' számító részek egészen össze ütközésbe jönnek, az eddigvaló számító részekkel.

Nevezetesen, már itt a' Serblusokat, vagy Ó hitűeket, kik mind Rätz nyelvén beszélnek, 42,500-ra teszi, és ebben a' summában együtt érti, mind az egyesült, mind a' nem egyesült Rätzokat Melly summát a' 27. lap. úgy oszt meg, hogy a' R. Kath. Rätzokat teszi 26,679-re, a' nem egyesült Rätzokat 15,821-re. — A' 'Sidókat pedig teszi itt 1525-nek, és így mindeniket egészen új számmal.

A' Magyarokat teszi itt 94,300-ra, és ezen summat a' 26. lap. R. Katholikusokra, Reformatusokra és Evangelikusokra elosztván, mind a' Reformatusoknak, mind az Evangelikusoknak egészen új summat adsignál. Teszi t. i. a' Magyar Reformatusokat 56,445-re, és így két annyira, mint az 1818-diki conscriptióbann, a' Magyar Evangelikusokat 2697-re. Ha pedig ehhez a' 65,500 németek közt említett 1719. Né-

*) Nem nyomtatásbeli hiba; mert a' Redactor maga is megütközött ezeken, elővette a' Hézíratot 's minden képen próbálta a' Calculust, hogy a' hibát ki süssé, de nem boldogulhatván, meghagyta a' Hézírat hibáját, jegyzésével akarván a' Szerzőt hibájának helyre hozására figyelmetessé tenni. A' Red.

met Evangélikusokat és 400. Német Reformatusokat, hozzá adjuk, lesz Baranyában a' Reform. száma: 36,845; az Evangélikusoké: 4416.

Mindennyi egymással ellenkező Calculusok közt azomban, ez az utóbbi jár legközelebb a' 203,825-höz. T. i. le vonván így a' 25. lap. említett 65,500. Németek számából, az 1719. Német Evang. és 400. Német Reform. számát, a' 2119-et, lenne Baranyában: —

a' Német Kath.	száma	63,581.
a' Magy. Kath.	—	53,118.
a' Rátz Kath.	—	26,679.
a' Reform.	—	36,845.
a' nem egyesült Rátzoké		15,821.
az Evang.	—	4,416.
'Sidóké	—	1,525.
özeséggel		— 203,785.

Tsak az a' baj, hogy a' mint meg vallja B. Úr a' 25. laponn, éppen ez az utolsó calculus az, a' melyre tsak úgy ereszkedett, mint közelítő számolásra, résszerént a' maga Baranyában való jártossága, résszerént a' püspök megyei Laistrom után. Ez hat tsak hozzá vetésből tsinált calculus.

Mit tudunk hát már Baranyának népeisége felől? Ezt, hogyha az 1818-diki conscriptio szerént elhiszük is, hogy a' lelkek száma öszveséggel 205,825: azt a' B. Úr egymással igen nagyon ellenkező számításaihoz, tsak ugyan tellyességgel nem tudhatjuk, hogy mennyinn vagynak Baranyának különböző vallású és nyelvű lakosi külön külön.

3. Baranyának Borbeli Termesztményeit a' mi nézi: azt mondja: B. Úr, hogy első jóságú a' Vgyében a' Villányi veres bor. Ez igaz. De ha ez alatt a' név alatt, egyedül tsak a' villány Helység kistsiny és alacsony hegyetskéjén termő bort érti, igen hibázik. Mindazért, mert olyan rövid kiterjedésű hegyenn, — mint a' mely az útasok előtt még tsak szembe se tűnik, — ha minden részében egy forma fínságú bor teremne is, nem teremhetne annyi sok eladó jó bor, hogy a' vele való kereskedés által, mindenféle annyira esmeretes lehetne; mindazért, mert a' szomszéd N. Harsányi hegyenn, mellyről más tekintetekben többször tesz említést B. Úr, nem tsak semmivel rosszabb bor nem terem, hanem némely részéna valósággal jobb is terem. Igaz, hogy a' Villányi né-

metek, vagy inkább Svábok, szorgalmasabban mivelik ezőlőket, (a' mi a' bornak nem tsak bővebb, hanem jobb, fainabb termésére is sokat tesz,) — mint a' N. Harsányi Magyarok; de kipótolja ezt a' H. Harsányi hegynek mind földjének természete, mind meredek 's napnak tűző fekvése, úgymint a' mellyet reggeltől fogva estvéig egyformán sűt a' nap; a' villányi hegyetskére ellenben, ugyan ez a' különös magasságú hegy, elkezdi már délután az árnyékát vetni, 's estve felé egészenis elfedi.

Hitelre méltó dolog annakokáért, hogy Villányi bor név alatt mennek a' N. Harsányi és vele nyugot felől határos, délnek fekvő hegyekenn termő borok is, nevezetesen a' Gyűdi elébb, azután a' Siklósi, 's a' t. Ellenben a' Rátz petrei és Bodolyai borok, mellyeket a' Villányi után tesz B. Úr, ott helyben éppen uem olyan esmeretesek fainságokról, hogy különös említést érdemelhettek volna. Fekvések is alkalmatlan ezeknek a' hegyeknek arra, hogy olyan másokat felyül haladó fain borokat teremjenek, mivel Északnak és Kelet-északnak vagynak artzal.

4. A' Tudományok állapotjáról szólván B. Úr a' 34. lap. két Oskolát, u. m. a' Pétsi Gymnasiumot és a' Mohátsi Grammaticalis Oskolát említi. Fájdalom! igaz, hogy ezeknél nagyobb nints. De tsak ugyan nem megvetendő Grammaticalis Oskola ám a' N. Harsányi is, úgymint a' mellyben a' mostani ötöbéli embereknek emlékezetétől fogva 's az előtt is, a' Deák nyelv mindég tanítottott, 's benne számos külföldi Predikátoroknak 's más tehetősebb Magyar, Német, Rátz Szüléknek gyermekeik nagy előmenetellel tanúltak és tapúlnak, 's végezvénn ott a' Grammat. Oskolákat, nagyobb Oskolákba, — néha a' Pétsibe is, — mentek és mennek által. Tagadhatatlan azonban, hogy ezenn Oskolának virágzása, a' benne tanító Oskola Rektoroknak ügyességéhez 's szorgalmatosságához képest, nem mindenkor volt egyforma. Hanem, valamint az Oskola Rektort minden negyedik esztendőben újj váltotta fel; úgy vele és utánna, az Oskola is és a' benne tanuló, idegenek száma, hol fellyebb, hol alább szállott. Áldás és ditséret a' jó és szorgalmatos Tanítóknak! gyalázat a' rosszaknak!!

5. Nem tudom mitsoda Grammatika szerént tanulta B. Úr, a' Magyar nyelv Syntaxsisát; de hogy ezenn értekezésében az ellen igen sokszor vét,

azt minden Magyar Olvasó észre vehette, 's bizonyosan észre is vette. Rövidségnek okáért én csak néme-lyeket említek.

a. Az öszve kötött két magában érthetők közzül, a' Genitivus helyett álló Dativust teszi hátul, a' Német és Deák nyelv Grammatikája szerént, holott annak a' Magyarban elől kellene állani. p. o. lap. 15. szükéből a' hordóknak, — e' helyett: a' hordóknak a' szükéből.

b. Ezt az öszvekötő szótskát: is rossz helyre teszi, a' német a uch és a' deák etiam szerént, nem tudvann, hogy annak magyarul mindég az utána' szó után kell tevődni, a' mellyben fekszik a' beszédnek az ereje. p. o. lap. 11. Minden paraszt gazda egyszerűsmind is Kádár — e' helyett: egyszerűsmind Kádár is — lap. 20. — valamint is egy Bétsből hozatott selyem főtőnek segítségével — e' helyett: Valamint egy Bétsből hozatott selyem főtőnek segítségével is.

c. Az öszvetett Igéknek elsőbb részét, mikor kellene, sem veti külön, holott már itt méltánn követ-hette volna, a' német nyelv reguláját. p. o. lap. 15. alig 50.000 akó bor kivitetik — e' helyett: — aligvi-tetik-ki 's a' t. — lap. 21. most már csak emlékezetét fönntartják — e' helyett: — tartják fönnt.

d. Azt az Igét, a' mellytől a' beszédnek értelme függ, többnyire leghátul veti, nem tudom mi Gram-mat. szerént, mivel ez a' németben és Deákban is tsak bizonyos esetekben, nem pedig mindenkor, van így. p. o. lap. 15. — Még tsak mostanában próbát tenni kezdenek. — e' helyett: — kezdenek próbát tenni. — lap. 15. De nem tsak sokasága az e' Vgyében termett boroknak figyelmet érdemel — e' helyett: — nem tsak sokasága érdemel figyelmet 's a' t.

Néhol pedig előbbre teszi, a' mit hátul kellene hagyni. p. o. lap. 14. — Növevényei közzül is tsak említem a' gyékény kákát — e' helyett: — tsak a' gyékény kákát említem.

A' szóknak illyen rendetlen elrendelése miatt, szinte érthetetlené lesz sokszor a' beszéd, vagy, egészen ellenkező értelemre mutat. p. o. lap. 15. — Kevés szőlős gazdák annyi bort természetnek, vagy is inkább, meg termett borokat annyira kíméllik, hogy abból sok eladni valójok maradna. — Nem arra mutatnak é ezek a' szók, hogy kevés szőlős gazdák is sok bort természetnek, és azt, a' mi termett, na-gyon meg kíméllik, hogy annál több eladni valójok

maradjon? holott B. Ur itt éppen ellenkezőt akar mondani. — lap. 34. — A' mesterségbeli és művészi szervezetek — még fényűzésre szolgáló portékákat is készítenek, pedig olly különbözésekkel, hogy tsak kevés illy szerü készítményekért, a' Baranyaiaknak Pestre vagy Bétsbe kell folyamodniok. — Nem úgy hangzanak é ezek az elrendetlenül rakott szók, hogy a' Baranyaiak tsak tsekélységekért is, kéntelenek Pestre vagy Bétsbe folyamodni? holott B. Ur egészen ellenkezőt akar mondani. — Nem ollyan hibák é mind ezek, a' melyekben a' soha írni és olvasni nem tanúlt Magyar' fülei is meg botránkoznak?

Utoljára, a' deák p r o v i d e o v a l igen szabadon él B. Ur a' magyarban, midőn ezeket a' sok helyre alkalmatosabb szókat: szolgáltatni, gondoskodni, 's a' t. minden tekintet nélkül mindenütt ezzel teszi ki: el-lát ni.

Vajda Sámuel.

2. I n t é z e t e k.

A' Harlovitzi Görög nem egyesült privilegiált Gymnasium.

Minden igaz barátja a' derék Rác Nemzetnek sajnálja azt, hogy Tiszteletes Tudós Magda Pál Ur, a' ki October hónapban 1821 esztendőben, Rummy Károly Director és első Professornak elmenetele után (ez pedig négy esztendeig viselte Karlovitzon azon hivatalt) a' Karlovitzi Gymnasiumnak Directorává és a' deák ékessen szállásnak és philosophiának Professorrá lett, már a' folyó oskolai esztendőnek végével (Augustus hónapban) ismét elfog onnan menni. Tehát a' Karlovitzi Rác Gymnasium ismét árva lesz!

X.

3. Elölépések 's megtsiszteltetések.

Tek. Ns. és Vitézlő Petrózai Trattner Károly Ur, a' Cs. Kir. Várvidő és erősítő Seregnél második Hapitánya és Spalatrói Erősítő és helybeli

Director, e' folyó Eszt. Mártzius 1-ső napján Ő Cs. Kir. Felségétől valóságos Kapitánnyá tétetett.

P. T. J. T.

Méltóságos Báró Venkheim József Ő Nagysága az Arad Vármegyei Fő Ispányi Helytartói Székbe April. 8-kán lett beiktatása alkalmatosságával két jeles Literátorunkat is, úgy mint Tekintetes Tudós Górové László és Patruban János Urakat méltóztattott a' tisztelt Vármegyének Tábla Biráji közzé iktatni.

Th.

Tekintetes Tudós Kováts Mihály Orvos Doctor, a' ki számos közhasznú munkáji által az emberiségre, különösen pedig a' Magyar Literaturára nézve halhatatlan érdemeket szerzett magának, az ő fáradságtalan szorgalommal készült Mineralogiai Lexiconjáért mellynek titulusa: *Lexicon Mineralogicum Enneaglottum Auctore Michaeli Kováts, Medicinae Doctore, Inclytæ Facultatis Medicæ Regiæ Scientiarum Universitatis Hungaricæ Pesthiensis commembro, practico Medico Pesthiensi Pesthni, 1832. Typis Nobilibus Joannis Thomæ Trattner de Petroza.* több külföldi tudós társaságotól meg ditsérő köszöntéseket nyert. Nevezetesen a' Jénai Mineralogiai társaság tagjának neveztetett ki, mellynek az eránt költ Diplomáját azok számára, a' kik illyent még nem láttak, ide iktatjuk:

Die von Sr. Königl. Hoheit dem Durchlauchtigsten Groß Herzoge und Herrn Herrn Karl August Groß Herzoge zu Sachsen-Weimar-Eisenach, Landgrafen in Thüringen, Markgrafen zu Meissen, GEFÜRSTETEN Grafen zu Henneberg. etc. gnädigst sanctionirte Societät für die gesammte Mineralogie zu Jena urkundet durch gegenwärtiges Diplom daß sie den Herrn Michael Kováts der Medizin Doctor, practischen Arzt, und Mitglied der Königl. Medicinischen Fakultät, zu ihren auswärtigen Ehren-Mitglied ernannt hat. Freyherr von Göbke Groß Herzog S. W. und E. Geheimerrath, und Staats Minister, Großkreuz des weißen Falken und des Russisch. Kaiserlichen St. Anna Ordens des S. Leopold, Ordens Comthur, und so weiter Praesident. Graf Vargas Bedemar, Königl. Dänischer Kammerherr, Vice-Praesident. Johan Georg Lenz der Medizin und Philosophie Doktor, Großherzogl. S. W. u. E. Berg-rath, und öffentlicher Lehrer der Mineralogie und Geognosie Inhaber der Großherzogl. Sächsischen goldenen Ehren und

Verdienst-medaille, Aufseher der Großherzogl. Sächsischen Naturhistorischen Museums, mehrerer Gelehrten Societäten Mitglied und Senior der Academie Stifter und Director. Dr. Karl Friedrich Bachmann öffentlicher ordentlicher Professor der Moral und Politik, Mitglied der Großherzogl. Lateinischen Gesellschaft zu Jena, der Kaiserl. Mineralogischen Gesellschaft in Petersburg, der Königl. Sächs mineralogischen Societät zu Dresden, der öffentlichen Societät der Künste und Wissenschaft für die Provinz Utrecht und s. w. der philos. Fakultät Decan Pro-Director. Dr. Ferdinand Hand öffentlicher Lehrer der Griech. Literatur, und Mitglied der Großherzogl. Lateinischen Gesellschaft beständiger Secretär. Dr. Georg Gottlieb Gülden Apfel der Philosophie Professor, Bibliothekar bey der Universität der Großherzogl. Lateinischen Gesellschaft Mitglied, wie auch bey Großherzogl. Mineralogischen Societät erster Bibliothekar. Dr. Pringel zweyter und auswärtiger Secretär. Dr. Weller Secretär der Deutschen Nation und zweyter Bibliothekar.

Azon társaság Directora Lenz János György a' töb-
bek közzött azt írja:

Ihr schönes Werk gehört unter die klassischen Schriften. Empfangen sie dafür meinen wärmsten Dank, und mit diesem bey liegenden Diplom, unter der höchst erfreulichen Hoffnung, daß durch diese neue Verbindung, unsere gemeinnützige Wissenschaftliche und Patriotische Zwecke, auf das thätigste unterstützt und befördert werden, so wie dieselben ein Zipser Sabora, Hahlner, Jonas, Patyovszky unterstützet haben, und deren Nahmen an unsern Glaschränken durch goldene Buchstaben zum ewig dankbahrsten Andenken prangen. A' Bononiai Academiától ezen meg dttsérő Levelét: Illustrissime Professor! Opus tuum Mineralogicum Doctissime Professor, quod nobis a mense usque Septembri dono misisti, nuper ad hoc Scientiarum Institutum pervenit, et curae meae commissum fuit. Pergratum mihi erit digniori, quae prima se offeret occasione tam dignum, tamque absolutum eruditionis tuae, tuaeque in rebus naturalibus praestantiae monumentum, pariter cum humanissima, quam subjunxisti epistola, huic Societati notum facere et tuo nomine offerre, quae profecto iam diu haeret, et custos supellectilis Mineralogicae in ipsa tua Regione, maxime apud Sipsum (rectius Zipserum) olim selectae, ex qua primo coaluit Spectabilis et in hoc genere Bononiensis Athenaei Pimacotheca, vehementer gaudebit, imo gloriabitur, mineralogicae Nostrae Collectioni, Lexicon tuum universale in Hungaria pariter elaboratum, veluti redi-

viva affinitate accedere, seque iam diu participem eorundem productionum, quae Tibi ante omnes sub oculis fuerunt, uberius quam caeteras Nationes, et ut ita dicam a priori novis tuis emendationibus atque formulis posse perficere, sine quibus nemo in postorum de scientia Minerologica quidquam scribere audebit. Meos interim acceptos habe grati animi sensus admirationis et obversantiae singularis.

A' Párisi Királyi Academia is megküldötte a' maga szokott Diplomáját, mellyet Olvasóinkkal közöltünk, a' midőn Tisztelendő Tudós Hmeth Dániel meg tiszteltetéséről említést tevénk. Ezt tselekedték a' Pétervári Császári, Berliini Királyi Academia és a' Kopenhágai Királyi Tudományok társasága is.

E' folyó hónap 1-ő Napján újabb jelét látta a' Háza azon szép igyekezetnek, mellyel szent Benedek szerzete a' Felsőges Király Rendeléseinek, 's a' Háza reménységének megfelelni törekedik. Ugyan is Nagy Tiszteltű és Tudós Fenix Farkas, a' ki már 14 Esztendő óta az ifjúság nevelésében hasznos szolgálatokat tett és most is a' Győri fő Gymnasiumban, 's a' Nemzeti Iskolákban, mint Igazgató, buzgón foglalkoskodik, minekutánna a' Természet Törvényéből, a' közönséges Jus Publicumból, és a' Nemzetek Törvényeiből, úgy az egész Egyházi Törvényből is az Universtitás Törvényes Kara előtt a' szoros Exameneket ditséretesen ki állotta volna, a' szokott rendtartás szerint nyilvánvaló vittatást tartott, mellyben Tekintetes Tudós Brezanóczy Adám Ur, az Universtitásnál Egyházi Törvények Tanítója, és Teként. Tudós Hmethy András Ur a' Győri Acadeemiában statisticát és Banyasz Törvényt tanító Professor voltak az ellenvetők. A' vittató Ur bő tudományának, és helyes előadásának itt is szép jeleit adta. Mellyre nézve egész helyben hagyással az Egyházi Törvények Doctorává tétetett. De nagyra terjedő ismereteit még az által világosabban ki mutatta, hogy ezen alkalmatossággal ugyan a' Törvényes Kar előtt az egész Magyar Törvényből is a' szoros Exament jelesen ki állotta. Melly különös érdemeinek tekintetéből ötet a' Törvényes Kar magatagjává nevezni 's ez által meg tisztelni méltónak tartotta.

A' Váczi Nemes Háptalanban a' következő változások történtek: Fő Tiszt. Borsiczky Albert Ur, eddig Háptalanbeli Lector, nagy Prépostá; Fő Tiszt. Bodonyi Miklós Ur, Háptalanbeli Custos. Lectorrá Fő Tiszt. Poroszkay János Ur, Cathedralis Archi Diaconus, a' nevezett Nemes Háptalannak Custóssáva neveztettek.

Ő Császári Királyi Fő Hertzegsége Hazánk Nádor Ispánja, mint Nemes Pest Vármegye Fő Ispánja méltóztatott néhai nagy érdemű Tettes Iványi László Számvevő helyébe Tek. Tud. Nagy Jeszenei Jeszenszky Miklóst a' Magyar Törvény Historiájának esmeretes kiadóját, 's eddig volt Pesti Járásbeli Esküdtet Számvevőnek ki nevezni.

Th.

4. Ki halt Tudósok és Irók.

A' Magyar Egyházi Bend különösen a' Fehérvári Püspökség, a' közelebb múlt Martius folytában két jeles Férfiaktól fosztatott meg a' halál által. Ugyan is 8-ik napján meg halt Nagy Tiszteletű és Tudós Perger József, Fehérvári Fi, és a' Székes Fejérvári Káptalannak tiszteletbeli Hanonokja, a' Theologiainak Doctora, a' Püspöki szent széknék Assessora, a' Házaságoknak, és Szerzetes fogadásoknak oltalmazója, egyszersmind Synodalis Examinator, a' ki rendszert a' Püspöki Lyceumban az Egyházi Történeteket, a' Theologiai Literaturát, és az Egyházi Törvényeket 17. Esztendeig olly szorgalmatosan 's olly hasznosan tanította, hogy az ő útmutatásai által sok derék Egyházi Férfiak készültek. Mellyre nézve annál sajnosabb az ő elvesztése, mivel a' hosszabb életre érdemes tanító férfi korának leg szebb idejében halt meg. — Mart. 22 kén pedig Fő Tisztelendő Frideczky Ferencz Ur, Mogyoródi Boldog Asszony Apátura, a' Nemes Székes Fehérvári Káptalan Kántora és Hanonokja, a' Püspöki Szent Széknék Assessora, és Synodalis Examinator, a' ki Ráczeke Mező Városának 19. Esztendeig kedves Lelki Pásztora volt, és egyházi jeles érdemeiért Kanonokságra emeltetvén, ezen Ns. Káptalannak 23. esztendeig egyik disze lett; mert különös maga mérséklésével, okos buzgóságával, isteni és felebaráti szeretetével, minden jó szándéknak hathatós gyámolításával, különösen bővséges adakozásával magát mindenek előtt szeretetre méltóvá tette. Illyennek mutatja ötet az ő végső rendelése is; mert Jövedelmeiből épített házat eladattatni, és abból béjövendő pénznek egy harmad részét különbféle kegyensétlenségek által meg károsodott Plébánusoknak segedelmére rendelte. Hasznos 71. esztendőre terjedt, és jó szívének emlékezete mindenkoron áldásban marad.

IV. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Spech Lajos. Tisza Tokaj Városának leírása I. 3.
- 2) Székely Sándor. A' Tanítás' Talptételei I. 32.
- 3) Katona József. A' Hetszékmeti pusztákról I. 50.
- 4) Péterfy László. A' hegyek magosságának Barometer által való megméréséről I. 58.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyv-esmertetések.

- 1) Mate Sig. Allocutiones ad Auditores suos etc. I. 102.
- 2) Tóth Ferentz. Eneklő Kar 's a' t. I. 103.
- 3) Matisfalvi Göttfy Borbála. Óra Pórhada 's a' t. I. 105.
- 4) Vojdisek Jos. Adressbuch der kön. freyen Stadt Pesth I. 106.

B) Külföldi Literatura.

Tudományos Egyvetgek B. P. I. 106.

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Megtázafolások 's Igazítások I. 117.
 - 2) Intézetek I. 125.
 - 3) Elölépések 's Megtisztteltetések I. 125.
 - 4) Kihalt Tudósok és Irók I. 127.
-

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY.

1 8 2 3.

V. K Ö T E T.

Schnitzler sc. Pest.

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével,

P E S T E N,
PETRÓZAI TRATTNER JÁNOS TAMÁS betűivel
és költségével.

I. É r t e k e z é s e k.

A' Görögök, és azoknak Dolgai.

Minden Országnak és Nemzetnek, első kezdetében való Historiáját egy sűrű setétség fedezi, tellyes az Költeményekkel. A' Tudatlanság szülő anyja lévén a' könnyen hívésnek, a' tudatlan Nép akármelly csalárdságnak is könnyen hitelt ad. Arra a' mit a' Görögök régi állapotjokról mesélnek, semmit nem építhetünk. Költők voltak legelőször is kik Hazafi-társok meglett dolgairól kezdetek valamit beszélni, a' Poéták Tudománya egy része pedig abban áll, hogy a' képzelő tehetséget a' hitelesség kárával is gyönyörködtessék. Innen van, hogy Görög ország Historiájában alig találunk egyebet az Istenek - fél Isteneknek titkos szándékinnál, a' Nagy Hérosoknak csuda tételeinél, Sárkányoknak, és más csuda állatoknak pusztításánál — egy szóval Természet felett való erőnél.

Görög ország régibb állapotjában csupa igazságot keresni képtelenség — valamely történet előadása a' józan okosság határát meghaladja, az mindenkor bizonyos Rege marad. Némelly Irók igyekeztek ugyan a' Költeménytől az Igazságot megkülömböztetni. Minden Mythológiát ön képzetek szerint módosítottak, minden Költeménynek olly szint adtak, hogy hihetőnek tessen — Jazon, nem arany Gyapjat,

hanem valamely nagy Híneset vitt el Colchisból. Bellerephon nem valami állatot ölt meg mikor a' Chimaerát megölte, hanem a' Chimaera Hegyét tisztította meg a' vad állatoktól. Hercules nem Hydrát, hanem olyan nevű embert ölt meg 's a' t. Így akarnak a' képzelődő tehetség szüleményi helyett, valóságot adni elő, de még jobban megcsalják az embert, midőn igazság köntösében öltöztetik azt, a' melly által csupán gyönyörködtetni kellene. Költeményes régi idején, 's az abban elő adott dolgokon, nem kell Görög országnak sokat törődni ki is lehet ne talán egészen azt vetni a' Históriaból — elég azt megjegyezni, hogy Görög ország is, mint egyéb országok eleinten sok kis Tartományokra volt felosztva, mellyekben külön olyan Király forma uralkodott.

A' Régi Görög országnak, melly most az Europai Török Birodalom Déli részét teszi, határai voltak, Napkeletről az Aegeum mai Archipelagus, Délről Crétai vagy Cándiai, Nyugotról Joniai v. Adriaticum Tenger egy része, Északról pedig Illyria, és Thráczia.

Illy csekély volt mind birtoka mind kiterjedése annak az országnak, a' mellyből eredtek a' Had, és Béke minden mesterségei, ebből származtak a' legnagyobb Hadivezérek, Philosophusok, Poéták, Festők, Építő 's Képfaragó Mesterek, — kikkel minden idő kevélykedett, és a' kiket a' mai Világ majd szintén követetlenül csudálhat. Ez volt az az ország, melly a' leghatalmasb Monárchákat meggyőzte — a' legszámosb Hadi seregeket széljel verte — e' végre az Emberi Nemzet Tanítója lett.

Azt regézik, hogy Jáfet fia Javán, mind azoknak a' Nemzetségeknek, mellyek Görög név alatt esmeretesek Tör'sök attyok lett volna.

Javán négy fiai közül az elsőtől Elizától, vagy Hellestől jön ez a' szó ελλenes, a' Görögök közönséges Nevek Javán 2-ik fia Tharsis Achájában, 3-dik Chittin Macedoniába a' 4-ik pedig Dodanin Thessaliába, és Epirusba telepedtek le. Mi módon osztották fel egymást országokat, micsoda változásokat értek, micsoda hadakozásokat folytattak arról mélyen halgatnak, — de nem is érdemli a' vizsgálat, illy. bárdolatlan kicsiny Nemzetségek Históriája. :

Első Királyság volt talán Sicyon, ennek Királya volt Aegisaleus (?), ez az Ország 1000. Esztendeig tartott.

2-ik Királyság Árgos volt. Peloponesusba Ábrahám idejében kezdődhetett, első Királya volt Inachus.

3-ik Ország volt Mycenae. Perseus a' legutolsó Árgosi Királynak unokája Árgosból ide tette által Lakó helyét. Mycenaebe Perseus után uralkodott Királyok közül az utolsó Euristhenes, a' Heraclidáktól v. Hercules maradékitól kiűzetetvén, ezek magok alá vetették Peloponésust.

4-ik Ország Athenae Cecropstól egy Egyiptomi Embertől fundáltatott. Ez a' Fejedelem minekutánna Atticába magát megerősítette, 12 kerületre osztotta fel az egész Tartományt, 's az alattvalói között eshető viszátkodások elintézésére egy Itélő Törvényszéket is állított fel, melly Areopágusnak neveztetett. Athenaebe a' 3-ik Király Amphictyon Szövetséget szerzett az Ország 12 Státusai között, mellynél fogva minden Esztendőben kétszer öszve gyűltek azok Thermopylaeba, ott együtt az áldozatoknak, és a' Szövetségesek közönséges dolgaik felett tanátskoztak.

Utólsó Király Athenaebe volt Codrus, a' ki életét feláldozta Népe javáért. Nem tettek Codrus után több Királyt Athenaebe, hanem Archon név alatt a' fiát Ország Fejévé választották. Kik először ezen hivatalt viselték, egész életekbe megtartották, hanem idővel az Archon hivatal viselése 10 Esztendőre szállítatott, végre pedig minden esztendőbe újjak választattak.

5-ik Ország Thebae, fundálta Rádmus. Ez a' Nagy Vitéz Fenicziából jött által, 's azon részében telepedett meg az Orzágnak, melyet akkor Boeotiának hívtak — itt építette Thebaet, melyet a' maga nevérol Cadmaeanak nevezett.

6-ik Ország Spárta v. Lacedaemon Leleksztől fundáltatott. Ennek tizedik Successora Helena, az a' szépségéről, és hűségtelenségéről híres asszony, kinek Páris által lett el ragadása miatt ütötte ki magát az a' híres Trojai Had, melly legelső alkalmatosság volt a' Görögök öszve szövetkezésének, hogy egy Lélekkal, és erővel fogjanak valami dologhoz.

7-ik Ország Korinthus. Ez későbbben kezdett Orzággá lenni vagy Királyok által igazgattatni. Bachis után az Igazgatás formája Aristocratiává lett, Esztendönként egy Főt választván magoknak Prylanes név alatt, utóljára Tzip-sénes lett Uralkodóvá, maga után hagyta az uralkodást Periánder nevű fiára — ki a' Hét Görög Bölcsék közé számláltatott.

8-ik Ország Macedonia, itt a' legelső Király volt Carámus — legutólsó Perseus. — Ez az Ország mintegy 747 Esztendeig tartott.

Ez az arcza Görög Orzágnak Gyermekei állapotjában. Némelly kicsiny Tartományok egyesültek egymással, de mindenik tulajdon Fejedelem által igazgattatott, azomba mihelyt a' közönséges bátorságról és haszonról volt a'

szó mindnyájon öszve szövöttek. Szüntelen magok között veszekedtek, míg utóljára megúnván a' nép nyugodalmat kívánt. A' nyugodalom kívánás közönséges lett egész Görög országba, Macedoniát kivéven, mind még is változtatták az Igazgatás eddig volt formáját, a' Monárchia helyett Republica forma Uralkodást vivén be, ez ismét a' hány Városok, annyiféle volt. Ha szintén láttattak is ezek a' Városok Törvényeikre személyes dolgokra, és hasznaikra nézve egymástól különbözni: az egyforma Nyelv, Vallás, és azon nemzeti kevélység által, mellynél fogva minden más Nemzeteket Barbarusoknak, gyáváknak tartottak, egybe voltak még is köttetve.

Hogy az egyesülés köztök erősebb lábra tétetődjön, az Ország különböző részeibe Játékok rendeltettek, hol kik magokat mások fellett különösen kimutatták, tisztességes Jutalmakkal tiszteltettek. Legjobban öszve kötötte pedig őket az Amphictyon, Thermopylaebe való Gyűlése. Eleintén e' Gyűlésre, két Követ küldetett, és minden városnak két voxá volt. A' Követek közül egyik kit Hieromnemonnak hívtak a' Vallást illető, a' másik kit Pillagorásnak neveztek az Ország világi dolgait illetőkre viselt gondot. Idővel a' nevezetesebb városok, több Pillagorást is küldtek egynél, hogy céljok elérésében, hathatósabban elő segitessenek, a' városok közt való veszekedések megvizsgálása ez alá a' Gyűlés alá tartozott, ez tett abba végső határozást — pénzbeli büntetés is itt vetetett valakire.

Ez a' némelly Státusok közt való szoros szövetség igen hatalmassá tette, egy ideig Görög országát, annyira, hogy ez a' félannyi mint Anglia ország, a' leghatalmassabb Monárchiá-

val tusakodhatott a' Világ urasága felől, és nem csak Persia számlálhatatlan hadi seregének ellene ált, hanem azt széljel is szórta, 's úgy megalázta, hogy békét koldúlni e' maroknyi országtól amaz híres Birodalom kéntelenítették.

Görög ország városi között különösen kettő csak leginkább lehet nevezetes Lacedaemom, és Athenae. Lacedaemonba először Királyi Igazgatás formája volt, 10 Királyai a' Pelopidák nemzetségéből uralkodtak. A' Heraclidák alatt a' Nép azt a' végzést tette, hogy egy Király helyett kettő egyenlőül igazgasson, ez az Igazgatás 200 esztendeig tartott. Ezen kettős Királyság alatt hozódott be Spártába a' szolgaság. Ágis Király, a' mit az előtte uralkodók csináltak a' városon kívül lakók javára, azt elrontotta, 's reájok adót vetett. A' Helotak v. Helos Lakosi ellént állottak szándékának, de meggyőzetvén hadi foglyokká tétettek, nagyobb büntetésül mind ök mind maradékaik örökös szolgaságra vetettek, 's attól fogva minden szolgát Helotának hívtak is.

Az egyenetlenség jobban jobban nevedvén ezen kis Státusba, szorosabb Törvényekre volt szükség. Lycurgus az egyik Uralkodó Eumenes fia hozta legelőbb közikbe a' Törvényt. El utazott ez onnan hazúl, hogy más Nemzetek jó rendelkezésivel megismerkedne, és hogy az Igazgatásba tapasztalt Férfiaktól kérhessen tanácsot, Crétába ért, ennek Törvényeit, a' melyeket Minos adott mindenek csudálták, 's abban az Időben, sok Törvény adók, ön Rendeléseit főbb részét vették is innen. Innen ment Ásiába, és Egyiptomba, 's némellyek szerint India Bölcséivel is esmeretséget vetett. Vissza jöven az egész Igazgatás formáját megváltozó-

tatta. Delphusba ment az Orakelt megkérdeni, kitől azzal biztattatván, hogy az a' Státus, mellynek ő Törvényt ad legderekabb és állandóbb fogna lenni, meghitt barátival közölte először szándékát, azután lassan a' főbb Hivatalbéli személyeket vonta részére, 's így vérontás nélkül a' régi Törvényt mind lerontotta, és újakat adott a' nép elibe.

—ső A' Királyoknak a' következésbeli just, valamint Méltóságokat, 's azoknak külső jeleit meghaggya. A' köz Gyűlésekben ők ültek elől, a' Tanátskozásban azok adtak első Votumot, azok fogadhatták el az Idegen Követeket. Ő nálok volt a' közönséges Épületekre a' felvi-gyázat. Háborúban nagyobb volt hatalmok, ők vezérelték a' köz Társaság hadi Seregét, de egy Lovasság Fő Vezére adódott melléjük, bizonyos számú birákkal, és Hadi kiküldettekkel együtt. Háborúba is azomba megvolt kezek kötve, mert az othon való Tanácstól vettek parancsot, hogy mikor támadják meg az Ellenséget, vagy mikor jöjjenek Haza. A' Királyok mellett volt rendelve egy Tanáts 28 Tagokból, — ez olly okos, és előre látó volt, hogy mikor a' Nép mód nélkül való Hatalmat akart magának venni, a' Királlyal tartott, midőn pedig a' Királyok túl akartak Hatalmok határán menni, a' Néphez adta magát. 60 Esztendőn alól ebbe a' Tanátsba senki fel nem vétetett. Ez a' Tanáts volt a' legfőbb Törvény Szék, úgy hogy ámbár szabad volt is ettől a' Népre apellálni, de rendszerént ennek a' végzése állott meg minden változás nélkül. Ennek a' Tanátsnak Hatalma egy száz Év múlva alább szalítódott, egy feljebb való Törvényték állítása által, mellyet Ephorusok Törvénytékének hívtak, és csak 5

Tagokból állott, a' kiket minden Esztendőbe újra választottak a' Nép közül.

2-or A' Népnek is engedett Lycurgus részt az igazgatásban, de ennek csak a' neve volt, voltak Gyűlései de csak akkor mikor a' Tanács öszve hívta, akkor oszlott el mikor az akarta. A' Tanácskozás tárgyát is a' népnek a' Tanács adta előt, és a' népnek csak a' volt a' dolga, hogy Laconiai módon, röviden, és kevés szóval vagy megerősített, vagy félre tett valamelly dolgot. A' köz társaság minden Hivatalaiból is kirekesztette Lycurgus a' népet 's e' szerént könnyen meglehetett volna, hogy az új rendelések még bölcsőjökbe megfojtattak volna: de hogy a' Népnek is megnyerje kedvét, és szívét, az előtt hallatlan rendelést mert tenni Lycurgus; minden földek egyenlően osztattak el, sokakat szép móddal vévén erre, sokakat kényszerített, hogy földeiket adják által a' köz Társaságnak, 's osztanak fel, hogy kinek, kinek egyformán jusson. A' földek úgy osztódtak fel, hogy mind egyiknek jutott része elegendő volt arra, hogy abból magát, Háza népét, a' becsületes mértékletességig, el tarthassa. Hogy az az Osztály, állandó kívánt véget érhessen, a' Pénznek becsét leszálította, az adásban vévésben csak vasból csinált pénz el engedett élni. Ezt olly nehezzé, és bestelenné tette, hogy 10 minat 120 Tallert másova szeker nélkül vinni nem lehetett. Ennek a' Pénznek semmi kelete nem volt más Görög Tartományokba, és nem csak az, hogy nem becsülték, de felette neveték és útálták is azt.

3-ik Rendelésnél fogva minden Férfiak még a' Királyok is egy nagy Palotába tartoztak egygyütt enni. Minden Polgár holnaponként küldött oda egy véka Lisztet, 8 pint Borít, 5 font

Sajtot, 3 font Figét, és még valami kevés pénzt is. A' Gyermek is jelen voltak itt, sőt úgy vitettek oda mint a' mértékletesség iskolájába. A' mi itt megtörtént azt ki nem volt szabad vinni. Mihelyt valamely ifjú Ember bement a' Társaságba, a' legöregebbik az ajtóra mutatván azt szokta mondani: „a' mit itt beszélnek annak amot nem szabad kimenni. Legkedvesbb leves volt a' fekete leves, de hogy? és miből készült? nem tudhatni.

4-ik Az Ifjak nevelését tárgyzta. Valamint minden Rendelések azon idő vadságát mutatják, nem kell csudálni hogy Lycurgus azt parancsolta, hogy a' Gyermekek kik közönséges helyen megvizgáltatván, olyanoknak kik a' sanyarú életre nem lennének alkalmasok találtnak, a' Taigetus Hegy Barlangjába tétessenek — a' melly Gyermekek pedig valamely nagy hiba nélkül születtek, azokat a' Státus magáéinak fogadta, 's szüléinek hogy sanyarúan neveljék által adta. Gyenge idejektől arra szoktattattak hogy az ételekbe ne válogassanak, a' setétbe ne féljenek, meg ne únják magokat, kemény ágyon feküdjenek, télbe és nyáron egyforma ruhát viseljenek, és a' hozzájuk hasonlóktól soha meg ne ijedjenek 7-ik eszten-deikbe el vétetvén Szüléiktől közönséges neveltetés végett Clássisokba, hol a' legöregebb és nagyobb tapasztalású volt a' felvigyázó, adtak. Ez szabta ki a' Gyakorlásokat az engedetleneket is megbüntette. Még a' Játékok is sanyarú volt, mezítláb jártak, megnyírott fővel egymással is mezítelen birkoztak. Minden rendelése a' Gyermek nevelésben oda látatott Lycurgusnak czélozni hogy azok Lelkestől Testestől a' Hadakozásra készítessenek. Megengedett hogy egymást meglophassák, de ha rajta

kapattak megbüntetődtek. 12 esztendős korokba nagyobb Classisba tevődtek, hol idejekhez képest a' fenyíték is nagyobb volt, 's a' munkájok is több. Itt már küzdtek, lábakkal, kezekkel, sőt fogakkal is, olly megátalkodva, hogy sokszor szemeket, sőt életeket is el veszítették. Illyen volt a' Gyermekek Tanítása 30 esztendős koráig, melly idő előtt nem volt szabad megházasodni.

A' Leányoknak is kemény nevelések volt, nékiek is voltak Testbeli gyakorlásaik, verset futottak, czélba hajigáltak.

Ezen fő rendelkezésen kívül mások is voltak, nem szabad volt a' Spártai embernek kézi mesterséget űzni. A' Heloták mívelték a' Földet. Azt is megtiltotta Lycurgus hogy ugyan azon ellenség ellen ne hadakozzanak gyakran egymásután — a' várost körül ne kerítsék köfállal, hanem csak vitézségekbe vessék minden bizodalmaikat; „mert sokkal jobb úgymond az Emberekből mint a' kövekből álló fal, és a' köfalak közé zárt vitézség nem sokkal feljebb való mint a' gyávaság.

A' szolgálkival felette keményen bántak, sőt egy titkos Törvény szerént meg is ölheték azokat.

Ezek a' Rendelések valóban keményebbek voltak az akkori hárdolatlan időnél is. Megfoghatatlan is marad az, hogy olly eszközök által miképen érthette erányát Lycurgus e' Tartomány boldog virágzásába. A' mai népek minden boldogsága a' kereskedésből láttatik eredni, és mennél inkább űzi valamelly nemzet azt, annál boldogabb és virágzóbb állapotban vagon — sőt a' Tudományok, Hadi virtusok, mellyek pedig forrási csak a' mások felett felemelkedhető Hatalomnak, e' miatt mennek a' nemzetek-

nél tökéletesebbségre. A' kézimesterségek nélkül ma csak kevés Évig sem álhatna fel egy Tartomány, és pénz nélkül nem is lehetne, 's a' mint a' finanziaja fogy v. üresül valamely Birodalomnak ereje is a' szerént látatik gyengülni, 's ellenkezővén a' mi józan okosságunkon épült tapasztalással, hogy illy talpkövekből rakasson egy Tartomány boldogsága öszve, Sparta ezeknél a' rendeléseknél fogva való virágzó állapotját, hanem ha annyi hiteles Irók egyenlően kiáltanak, csak kinunkba hinnénk.

Athenae volt a' másik nevezetes Városa Görög országnak; minekutánna Codrus a' köztársaság Javáért magát feláldozta, Archonok tettek a' Királyok helyébe Igazgatóknak. Legelső volt Medon a' Codrus fia. Eleintén az Archonok hivatalokat halálokig, azután 10 esztendeig viselték, utóljára minden esztendőben újját választottak, és ez majd 300 esztendeig tartott. Draco egy kemény erkölcsű férfiú adott először e' városnak írott Törvényeket, de olly kemények voltak, hogy nem tentával hanem vérrel irattaknak lenni mondattak. A' legkisebb bűn is halállal büntetett. Nem sokára ezek a' kemény Törvények zabolátlanságra mutattak utat, 's így az Ország a' legbölcsebb Solonhoz folyamodott, 's ettől kértek Tanácsot, és segedelmet. Athenae ekkor annyi részekre volt szakadva, mint a' hányféle nemű Lakosi voltak Atticának, Solon egyik féllel sem tartott, még is mindenik benne vetette bizodalját, a' Gazdagok, mivel maga is Gazdag volt kedvelték, a' szegények mivel jó Lelkű volt szerették. A' Törvény adásba nem a' volt a' célja, hogy ollyan Polgári alkotmányt adjon az Athenabelieknek, a' melly minden lehetők között a' legjobb, hanem a' legjobbat

azok közül, a' mellynek el fogadására alkalmasok voltak adni kívánta Polgár társainak. Az adósságot, egy nem fizető világos törvénnyel megsemmisítette, hogy igazságtalan ne legyen a' Hitelezők eránt, a' Pénz becsét feljebb emelte, 's ez által az el veszett kölcsön pénzket látatott kipótolni. A' Drácó minden Törvényeit a' Gyilkosság ellen valókat kivévén el törölte. Az Ország felsőbb Hivatalát mind a' Gazdagoknak adta, de hogy a' szegényeknek kirekesztését valamivel megvívasztalja, minden Polgárnak akár ki volt, Just adott a' nép Gyűlésébe voxolni, hogy a' nép Gyűlése Hatalmának valami még is ellenébe legyen, nagyobb tekintetet adott az Areopágusnak, mellynek a' volt a' kötelessége, hogy a' Törvények megtartására, végre hajtására vigyázzon. Senkit abba be nem vettek a' ki az előtt Archon nem volt. Annyira el terjett, ezen Törvényszék igazságos hire hogy még a' Rómaiak is ide hozták néha a' végső el intézés véget az olyan Törvényes dolgokat, mellyeket magok el nem tudtak igazítani. Egyedül csak az Igazságra néztek itt, és hogy azt semmi külső Tárgy el ne foglalja, a' Törvény setétbe tartatott. Az ügyvedlőknek is megvolt tiltva, az olyan eszközökkel való élés, mellyek a' Birákat indulatba hozhatták. Ezen Törvényszéknél feljebb való volt a' 400 személyekből állók Tanátsa, melly az Areopágustól hozzája küldött dolgokat ítélte meg. Ez a' Tanáts vizsgálta, azon kétséges dolgokat is, mellyek a' nép köz Gyűlésére vitettek meghányás vetés véget.

. Voltak Solonnak még több Rendelései is, a' Leányokkal mikor férhez mentek a' szüléknek nem volt szabad adni Menyasszonyi ajándékot, ha csak nem egyetlen egy volt. Solon

előtt senki Testamentomot nem tehetett, hanem a' megholtnak mindene egyenesen illetve Gyermekait, de ő megengedte hogy kiki vagyonját tetszése szerént el hagyhassa. Az Olympiai és Isthmusi Játékokból bėjövő hasznot, a' köz Társaság szolgálatjába megholtak özvegyéinek, és árváinak adatni rendelte. Hogy a' szorgalmatosságot jobban felébressze, az Areopágus kinek kinek élete módját megvizsgálni tartozott, és a' heverőket meg is büntette, a' fiú el öregedett Atyát, ha az őtet valamely élelem keresés módjára vagy mesterségre nem tanította, nem volt köteles tartani. Senkinek sem szabad volt mást akárkit közönséges helyen szóval megmocskolni. A' felsőbb Hivatalban lévő személyek különösen tartoztak magokra vigyázni, úgy hogy az Árchon ha megrészegedett halállal büntetődött.

Ezek voltak a' többek között ennek a' Böles Solonnak nevezetesebb Rendelése, és ámbár sem olly különösök, sem nem voltak úgy mint Lycurgusé megerősítve, még is egynehány száz Évig fent maradtak. Hogy pedig senki a' Törvények nem tudásával magát ne menthesse, sok példányokba leiratván, közönséges helyeken felfüggesztette, e' mellett bizonyos fő hivatalú személyek (Thesmoléták) minden esztendőben egyszer közönséges helyen azokat a' Nép halatára megmagyarázták.

Míg Solon bėjárná Egyiptomot, Lydiát, 's más több Országokat, megújultak az alatt a' Hazafiúi egyenetlenségek Lycurgus, Pisisztratus, és Megakles az egyedül való Uralkodást kívánván el nyerni, kiki talált követőket is, de Pisisztratus volt a' leghatalmasabb. Ennek az Emberek igen szép bánása módja, a' szegények ügyét láttatott védelmezni, pedig mindnyájok

szabadságát akarta el temetni. Minden újjítások ellen tele torokkal kiáltott, holott maga tökéletes változást akart csinálni. Már szintén célját érte mikor Solon megérkezett, Pisistratus a maga veszedelmét látván, minden mesterséget szándéka el titkolására elő vett, hízelkedett Solonnak, alattomba a' Népet vontá ön részére. Pisistratus szép szavaival, adakozásával több több Követőket szerezvén, midőn látna mindeket már célja tellyesítésére készen lenni, sebeket ejtett maga magán, 's úgy véressen a' Piarczra vitette magát, hol panasza, és ékesenszóllása által annyira feltűzelte a' népet, hogy az őtet ügye áldozatjának nézné. Azonnal nép Gyűlést hirdtetett, és ott 50 embert kért öröképen a' maga bátorságára. Hogy Pisistratus veszedelmes kívánságának ellene álhasson Solon minden tekéntetét, és ékessenszóllását elővette, de még is az ellenkező rész győzött, 's el foglalta naponként nevelkedő test őrivel a' városbeli erősséget, úgy hogy már senkinek sem volt sem okossága sem bátorsága ellent állni az egész várost egy közönséges rémülés foglalta el. Némellyek el futottak, mások az időhöz alkalmaztatván magokat, békeségestűréssel készültek a' szolgaság járma alá. Solon csak egyedül félelem nélkül panaszolkozott, szemekre hányván az Athenaebeliek ön gyáva félénkségeket. Mig két esztendő múlva azon való haszontalan iparkodásai között, hogy Hazájának szabadságát vissza szerezze Cziprus szigetébe megholt. Csudálták, és sokáig siratták őt Hazafiai. Halála után e' Nagy embernek ismét zűrzavarba jött Athenae, Lycurgus, és Megakles öszve szövötközvén Pisistratus a' városból kiűzetett, de későbben vissza hivatott, és azután hivatalát holtig viselte, mindeneknek

nek kedvébe járt, és semmit sem lehetett szemére vetni, csak hogy nagyobb volt a' hatalma mint a' Törvényé, ő utánna két fiai is Hippiás, és Hipárchus nagy kedvességbe voltak a' nép előtt, de még is Uralkodások csupán 18 Évig tartott; mert

Hanodius, és Aristogiton szoros barátságot kötván egymással, abban egyeztek meg, hogy akármellyik megbántassék, a' másik mindenkor a' megsértésért bosszút áll. Hánodius Testvérhúgát, Hipárchus el csábitotta, és azt midőn valamelly vallásbeli Czeremonián jelen kívánna lenni azzal, hogy ott jelen lenni nem engedné, közönséges helyen megcsúfolta volna, a' két barátokat, ellene való haragra, illy illetlen cselekedetéért felbosszontotta annyira, hogy a' köz úczán megtámadták, 's által is verték — de e' két Barátok magók is a' zenebonában megölettek. Hippiás a' nagyobb rendetlenség el háritására, azoktól, kikre csak legkissebb gyanú lehetett fegyvereit el szedette, 's határ nélkül való haragjának, rémítő kegyetlenséggel seregenként áldozván, Polgárait, — hogy jövendőbe is bátor lehessen a' megtámadás igyekezete ellen, külföldi segítséggel hatalmát kívánta erősíteni, különösen a' Spartaiak barátságát óhajtotta megnyerni: de Alkmeon maradéki kik a' zendülés kezdetén oda számkivették, minden törekedését semmivé tették. — Ezek Gazdagok felette, és adakozók lévén, a' Delfusi Templomot még pedig Parusi márványból készített frontal újra felépítették, 's ez által az abba tartózkodó Orakelt, magok eránt hálára kötelezván, az, akár hányszor kérdeztetett a' Spartaiakról csak azt felelte a' mit az Alkmeoniták akartak, hogy úgy segítik az Istenek Spártát, ha Athenaet szabadságba ma-

gát helyheztenni segítik, ostrom alá is vették, 's a' Hippias Gyermekait el fogván, hogy az attyokfiait megszabadítsa, a' Fő Hatalomra való Jussáról lemondott, 's a' várost el is hagyta. Így Athenae el vesztett szabadságát, éppen azon esztendőbe mikor Tárquinius Rómából kiűzetett, vissza nyerte.

Ez a' maroknyi Ország illy szerkeztetés, és Törvényeknél fogva, mikép virágozhatott, és hatalmát mimódon tudta Xerxes, és Dariuszal olly nagy Birodalombéli Fejedelmekkel éreztetni? 's mikép majd szüntelen belső háborútól rongáltatva olly temérdek időig épen fenn állhatott? megfejthetetlen. — Hogy a' Rómaiak ár vízmódra terjedő hatalmát olly sok ideig behunyt szemmel nézték, és mikoron azt még könnyen semmivé teheték volna, nem cselekedték, azt az annyi századok alatt mindenkori magok között lévő nyughatatlanságnak tulajdoníthatni, — nem csak egy város a' másikkal, hanem egy város ön magával többire zenebonáskodott. Miképen szülhetett pedig ez az Ország, Plátokat? Aristotelesek? Pindarus és Anakreonokat? sőt Saphokat? miként formálhatott Demostheneseket? Themistoklesek, és kivált olly igaz szívű Aristideseket? kik e' mai napiglan remek és követhetetlen példák lévén, csudái a' Nemzeteknek — meg nem magyarázhatjuk a' dolgot, talán el találja ki azt állítja, hogy ezek a' valóba nagy Emberek nem Szüleményi, vagy Teremtési Görög Országának, hanem a' Természet valóságos Zsenijei voltak *).

A. G.

*) A' Késirat igen hibás volt.

A' Red.

2.

Az Útakkak elmés igazgatásáról egy szó.

Az Előmozdító Mechanikának (fortschaffende Mechanick) szinte úgy mint akármely más Tudománynak, minden Országban és minden népnél különkülön Periodusai vannak. A' ki ennek előmeneteléről a' Nép mívelésére következést akarna hozni, bizonyosan abból a' szempontból az Ángolyoknak nyújtaná a' Boróstyán koszorútskát — ámbár ezek több részről mások által meg előztettek.

Hazánkban még nints szükségünk a' vas útakra, de idő előtt való is vólna az olyan kívánság, mert az al-földi nagy sárba a' vas-kerék nyom el veszne, és a' Vámszedésből még bunkós útjainkat sem tarthatnánk jó rendbe; — mert Hazánkából kimenvén a' Harmintzad nagy, a' Vám pedig semmi; — be menvén pedig, nagy a' Vám, és a' Harmintzad majd semmi: — azért rosszak az útjaink és a' Boraink ólcsók.

De ez a' materia delicatissima, mellyet elő sem hoztam volna, ha attól nem tartanék, hogy T. T. Olvasóim azt gondolják, mint ha én ennek a' kis beszédemnek Prologussát a' Baader Úr Epilogussához kaptsolni, — és így a' mi útjaink sáros, bunkós és kavacsos periodussaitak által ugrani akarnám — távol légyen tőlünk az ilyen kevélység.

Non datur Saltus in Natura — tehát így az útakban is mint akármely másféle pallérozásnak ágában egy grádust sem léphe-tünk által valljuk meg hát egyenesen, hogy épen most, abból a' sáros és bunkós Periodusból

a' kavacsos Periódusba akarunk ált lépni , — és addig míg abba megtökéledve nem leszünk — hagyjuk még az Angolyoknak a' vas utakat — kik ezeket alkalmasint el foglalt vas-macskákból készítik.

Ha a' kereskedésnek legnagyobb haszna onnan származik, hogy a' legnagyobb (maximum) teher, legkisebb (minimum) idő alatt, és legkisebb erővel el vitetessék, arra is figyelmeznünk kell, hogy a' Transportus megkönnyebbitését, más szomszéd Országokhoz arányozzuk, vagy is a' mi útjainkat másokkal harmoniába hozzuk; — mert valóban a' Szileziai Furmányos 80. Mázsás szekerével sok helyeken, a' legjobb tsinált útjainkon is megakadna. — Az utakban való disharmonia, a' kereskedésnek sokkal ártalmassabb, a' nyelvekben való disharmoniánál, mert a' szekerek semmiféle Pantomimával és Mimikával nem húzódnak fel a' meredek hegyre; és melly rettenetes veszteség származik az erőben abból, ha egy, vagy két meredek Domboknak kedvéért, a' lapos könnyű úton a' 8 Lovat híjjába kell hajtani, a' hol három vagy legfellyebb négy elég volna, — melly rettenetes veszteség pedig az, ha későbbben ezeket a' meredek tsinált új utakat el hagyni, és megint újjat építeni szükségképpen, kényszerítve leszünk.

Azért minden Vármegyének és az Ország Igazgatóknak legfőbb gondolatjokat arra kellene fordítani, hogy az utak mindenütt egy bizonyos Theoriára és Praksisra épült Systema szerint építenek, nem pedig az utaknak directiója egyedül egy Földmérőtől, a' ki ritkán, vagy egy Direktortól, a' ki még ritkábban, vagy sohase is értik a' dolgot és tudatlanságok által mind a' Domestikát, mind a' szegény né-

pet rettenetessen megkárosítják — függjön. Nagyobb még a' baj olyan Megyékben, a' hol több Jurisdictiók vannak öszve keverve, mint p. o. Szepes Vármegyében, hol a' 20 féle Jurisdictiókban, 20 Directoroknak húszféle Systhemajokat a' húszféle útakon egyszerre meglehet ösmérni.

Nem egészen haszontalan lesz tehát most egy két szót, az útaknak okos Építésekéről és Direkciójokról szóllani, és ámbar a' Magurani, a' Harsáni, és Pétermezei (Sáros Vármegyében) útakon már nem segíthetek, még is megleszek elégedve, ha tsak egy olyan hibának el kerülését is Hazánkfiái nékem megköszönik.

A' sikon jó utat tsinálni nem nagy mester-ség, és a' Földmérőnek a' dolga, e' mellett tsak annyiból álló, hogy a' mennyire lehet egyenes Lineát húzzon, hogy az utat szépen planizáltassa, hogy az út hátát $\frac{1}{20}$ a' szélességnek fel-emeltesse, hogy az út szélén az úgy nevezett Taraszokat 45° szög alatt építesse, és azután jó kövekkel és jó kavitsal (ha van) az egész utat jól és rendbe kirakassa, melly dologról már annyi sok könyvek vannak megírva, hogy nem érdemes többet róla szóllani.

De más ám a' dolog a' Hegyek közt, már itt a' Földmérőnek eszével kell dolgozni, és éppen az a' tzelom hogy, arról egy szót tegyek, melly talán jókor lesz mondva, mivel éppen most a' Felséges Uralkodó Királyunk a' Kereskedés előmozdítását, és az útaknak megjobbitását a' legújabb rendelkezései által megparantsolni méltóztatott.

Sokat hallottam beszélni, sokat is olvastam az útaknak okos igazgatásáról; olvastam hogy a' Hegyekbe az utat 6 hüvelyken felül egy egy öltre emelni nem szabad, hogy a' fordulásokon a' tökéletes lapot megtartani szüksé-

ges; olvastam azt is, hogy a' mozdulásnak akadályai (mint lyukak, kövek) nem igen ártalmosok, mivel egymást megtöltének; de mint ezeknek a' Reguláknak még sehol semmiféle theoriáját nem találtam, azért, gondolatimat T. T. hazámfaimmal közlöm, hogy ezeket tet-szések szerint vagy használják vagy jobbitsák, vagy bővítsék,

§. 1.

A' szekerezésnek legnagyobb Effectussa, a' mint már mondtam, az, ha legkissebb időalatt, legkissebb erővel, a' legnagyobb terhet el viheti.

A' legnagyobb lehető megterhelése a' szekérnek már azért hasznos, mivel a' törlés (africtus) és a' szekérnek terhe magában megkisebbedik — minimumról tehát itten szó sem lehet, de a' megterhelésnek maximumja a' szekér erősségétől függ, és ha a' mozgásnak másféle akadályai nem volnának, akkor legjobb volna a' szekér erősségét = ∞ tenni; mert akkor a' teher is = ∞ lehetne.

A' legtökéletesebb Szekér tehát (caeteris paribus) az, a' melly a' legnagyobb Terhet, el bírja. —

Ámbár ez a' tökéletesége a' szekereknek határozatlan, még is tsak lassú lépéssel hozzá közelíthetünk — mert az útjainknak egyenetlensége, bennünket még igen is hátráltat, úgy pedig hogy még két századig nyöltzvan mázsát hordós zekerekkel, megelégedhetünk. — E' légyen tehát a', mi tzelunkra a' kívánt Maximum:

§. 2.

Nem a' Kerékgyártókhöz szólván, nem a' szekér, de inkább az utak tökéletesítéséről

akarok beszélni; mivel a' jó Kotsi szinte úgy mint a' rossz, megakad a' rossz úton — a' mozgásnak akadályaira, vagy is a' hátráltatásnak okaira figyelmeznünk szükséges.

Minden mozgásnak első természetes akadály a' restség, (vis Inertiae) melly minden testet a' helyéhez szögezz addig, míg valami idegen erő által mozdulni nem kényszerítettik. — Annak a' restségnek staticum momentumát következő argumentatio által találhatjuk fel. — A' függő (1-ső Hép) a pont körül mozgó Mathematicus rudon ac, a' két karú emelő rúd, (vectis heterodromus) a' közepébe c pontján fel legyen akasztva és a' két végén, két teher $Q'' = Q'''$ fel legyen függesztve; akkor minden egyarányúságban marad — mivel az egész tehernek $Q'' + Q'''$ nehézség közép pontja (centrum gravitatis) c pontba esik és így egyenessen az a pontot nyomja. De ha a' Q''' teherhez még egymás terhet $= p$ hozzá adunk, akkor a' teher Summájának $Q'' + Q''' + p$ nehézség közép pontja, e pontba fog esni, és ac rúdnak már e felé mozdulni kell, ha tudniillik az e pont támasztva nints. — Legyen $cQ'' = cQ''' = r$ és $ce = X$, minden esetben lesz:

$$Q''(r+x) = (Q''' + p)(r-x) \text{ tehát}$$

$$x = r - \frac{Q''(r+x)}{Q''' + p} \text{ és}$$

$$p = \frac{Q''(r+x)}{(r-x)} - Q'''.$$

Már minden Kerék körében a' három pontot Q'' , Q''' , és a, megtalálhatjuk, és még a' teher, melly a' tengelyen fekszik, egyenessen ca directióba nyom, a' Kerék nyugalomba marad — tehát úgy is képzelhetjük magunknak a' dolgot, mint ha az egész a' tengelyen fekvő teher Q' kétfelé osztva a Q'' és Q''' pontokba függ,

és ha az x esméretes volna, abból a' p erőt, melly a' teher Staticum Momentummal egy arányúságban lesz, könnyen megtalálhatjuk, és akkor lesz:

$$p = \frac{Q'(r+x)}{Q(r-x)} - \frac{Q'}{Q}$$

Ha a' kerék tökéletes lapon áll, Theoriánk szerint csak egy Mathematicus ponton fekszik, tehát $aT = x = 0$ volna, és akkor az x -nek praksisba semmi böcse sem lehetne, és a' keréknek a' legkisebb húzás mellett már mozdulni kellene. De mivel az $aT = x$ nek mindég valami böcse vagy on, melly annál nagyobb, mennyivel kövesebb, vagy lágyabb, vagy is meredekebb az út, azért a p -nek is a' szerint nagyobbodni kell. Ha az aT szöveget α -nak nevezzük a' mozgás akkor fog következni, mikor az $cT - ca = \text{Sec } \alpha - r$ valami megesmérő böcse lesz, ha tudniillik másféle akadályai a' mozgásnak elő nem kerülnek — de még $2^{\circ}33'$ mig a' tökéletes sikon a' $\text{sec } \alpha - r$ még $\frac{1}{10000} r$. sem éri meg, mellyet akarminő nagy kerékbe meg sem lehet ösmérni, akkor pedig lézen $aT = \text{tang } \alpha = 0,04453$ melly egy $5'$ magasságú kerékben még csak $1,29137''$ térszen — mivel tehát minden fa tengelynek közép sűgára bizonyossan $1''$ felül haladja, ha a' fa tengely sűgárát $= \pi$. tesszük, abba az esethe mindég $x = \pi$ tehetjük — vékony és vas tengelyek mellett pedig $x = 0,05$ bizvást tehetjük.

Hogy $x < \pi$ nem lehet, már abból is látni, hogy a' mig a' közönséges $Q'' + Q''' + p$ nehézség közép pontja $\frac{ca}{a}$ tengely sűgárába esik, addig az egész teher nyomása még $\frac{a}{a}$ és $\frac{T}{a}$, pontok közt, vagy is inkább $\frac{a}{a}$ pontra esik, addig pedig a' Restség Staticum momentumja még nintsen felülmúlva. — Ha tehát a' Restség Staticum momentumát felülmúlásra szükséges erőt

\underline{p} -nek nevezük azt fa tengelyeknél mindég

$$p = \frac{Q'(r+\pi)}{2(r-\pi)} - \frac{1}{2}Q'$$
 tehetjük igen vékony vagy vas

tengelyek mellett pedig lesz

$$p = \frac{Q'(r+0,05.r)}{2(r-0,05.r)} - \frac{Q'}{2}$$

melly erő tudniillik szükséges, hogy a' szerek nyugvásából mozgásba ált menjen. Ha tehát Q az egész megrakott szekérnek terhe, annak momentumja lesz

$$p = \frac{Q(r+\pi)}{2(r-\pi)} - \frac{1}{2}Q.$$

§. 3.

Második rendbéli akadály a' kerek mozgásának, az útnak egyenetlensége, tudniillik Kövek, Lyukak, és több e'fféle — mellyeket Langsdorf Úr mint tsekélységek, a' mellyek egymást megtöltik, számba sem veszen, — de lássuk már mennyire is lehetne ezeket bötsülni.

Légyen a' kerék tökéletes lapon nyugvásban, úgy hogy egy Kő vagy másféle akadály T. a. mozgását gátolja.

Légyen annak az akadálynak a' magassága (3-dik Képben) $= \underline{v} = \underline{aw}$, a' mozdító erőnek a' directiója cd. szerint lesz tehát $\underline{Tv} = \underline{aw} = r \sin$ vers α' és c ξ pedig az av hosszal egy közük lesznek tehát $\frac{v}{r} = \sin$ vers. α' . vagy is $1 - \frac{v}{r} = \cos$

α' , melly szerint tehát az α' szék szöget megtaláljuk. Már a' T akadályon megakadott kereket, akar nyugvásban, akar mozgásban légyen is, az akadályon ált kell emelni, és úgy képzelhetjük magunknak a' dolgot, mint ha az egész teher a' c pontba öszve volna szorítva, tehát a' tehernek c ξ iv, szerint, vagy is a' mozgás elein annak tangense c ξ szerint mozdúlni kell. De már $\angle \xi cd = \alpha'$, tehát a v akadály a'

mozgásnak éppen annyival ellene áll, mennyivel a' α' szög alatt hajólt Lap $c \xi$ a' mozgásnak ellene állana, tehát a' hajólt Lap theoriája szerint, annak felülmúlásra olly erő szükséges $p' = Q \sin \alpha'$. De mivel az erő csak cd directio szerint munkálkodhat, lesz:

$$p' \cos \alpha' = Q \sin \alpha \text{ és } p' = Q \tan \alpha.$$

Ha tehát az egész teher $= Q$.

a' kerekek száma $= m$.

az akadályatlan

Kerekek száma pedig m'

lesz általjában

$$p' = Q \frac{(m - m') \tan \alpha'}{m}$$

§. 4.

Harmadik rendbéli akadály a' mozgásnak a' Törlés (affrictus frictio) melly a' tengely és kerek közt történik, és annál nagyobb lesz, mennél nagyobb a' teher (caeteris paribus). Ámbár sok Tudósok, a' Törlésnek Theoriájában fáradoztak, és ezek közt nevezetessen Coulomb Úr Párisba, sok próbatételek által, annak a' generalis Reguláját feltalálni akarta, de még mai napig sinsen annak természete úgy felfedve, hogy minden esetben a' böcse, számba vétethessék. — Úgy némellyek, és azok közt Coulomb, Langsdorf, és Newton Urak a' Törlő Lapnak nagyságát és formáját fel sem veszik, holott mások, mint Nordvall annak befolyását hiszik, de még sem calculálják. Az én próbáimból az látszik, hogy az egyenlő Lapokban annál nagyobb a' törlés (caeteris paribus) mennél nagyobb a' törlő Lapnak szélessége. De azonban míg több próbatételek által ezt a' dolgot megbizonyíthatom, nem sokat fogunk hibázni ha a' Törlésnek Coefficiensét vas vagy megvas-

salt megkent kerekeknél, Langdorf szerint $\mu = \frac{1}{6}$ teszszük fel. Már mivel a' törlés a' tengely körül történik, annak távolsága mozgás széktől $= \pi$ lesz és mivel annak a' kerek mozgása által meg kell győztetni, a' dolgot úgy képzelhetjük magunknak, mint ha az erő p'', melly annak meggyőztetésre szükséges, a' kerek köréhez volna alkalmaztatva, és akkor az erőnek távolsága a' mozgás székjétől lesz $= r$ és innét $p' = Q \frac{r}{\pi}$, az az Q alatt az egész szekeren fekvő terhet értvén.

§. 5.)

Ha az előbbeni akadályokhoz még az is hozzá járul, hogy a' szekeret hegynek kell felhúzni, kétségkívül a' húzó erőnek is nagyobbodni szükséges. Ha a' hajolt Lapnak (plani inclinati) hajlás szöge $= \alpha$, akkor bizonyosan a' szekér helybe tartóztatására egy erő p''' $= Q \sin \alpha$ szükséges, melly α -val nagyobbodik, melly formula csak akkor helyes, ha a' p'-nek semmi bötse nintsen, vagy ha semmi másféle akadályok elő nem kerülnek. De ha a' hajolt lapon olyan akadályok, mint ∇ alatt elő hoztuk, találkoznak, akkor p''' helyett csak a p'-nek nagyobbodni kell.

A' 4-dik Képből tudniillik ált látni hogy abba az esetben a' hajolt lapnak szöge $e e$ tangense szerint lesz $\varphi c x = \delta e a = \alpha + \alpha'$ lesz tehát $p' = Q \sin (\alpha + \alpha')$ és mivel itten is p' csak a \underline{cd} directio szerint munkálkodhat, lesz

$$p' = \frac{Q \sin (\alpha + \alpha')}{\cos \alpha'}$$

tehát az előbbeniek szerint a' hajolt lapon lesz

$$p' = Q \left(\frac{(m - m')}{m} \sin \frac{(\alpha + \alpha')}{\cos \alpha'} + \frac{m'}{m} \sin \alpha \right)$$

§. 6.

Ahoz még az is járúl, hogy mennél függőbb a' Lap, annál nehezebben esik a' marhának a' saját maga terhét is felvinni; ha tehát egy marhának a' terhét $=q$ és ezeknek számát $=n$ tesszük még az előbbieneken kívül egy erő $p'''=nq \sin \alpha$, szükséges lesz.

§. 7.

Ha már ezeket öszve számláljuk és a' szekér helyből megmozdításra szükséges erőt P-nek nevezük, lesz

$$P = p + p' + p'' + p''' + p'''' \text{ az az}$$

$$P = Q \left(\frac{(r+\pi)}{2(r-\pi)} - \frac{1}{2} + \frac{(m-m') \sin(\alpha+\alpha')}{m \cos \alpha'} + \frac{m'}{m} \sin \alpha - \frac{\mu\pi}{r} - nq \sin \alpha \right)$$

melly erő tudniillik szükséges a' szekeret nyugvásából megmozdítani. Abban az esetben pedig ha a' mozgulás egyenes Lapon történik úgy megváltozik az a' formula

$$P = Q \left(\frac{(r+\pi)}{2(r-\pi)} - \frac{1}{2} + \frac{m-m'}{m} \tan \alpha' + \frac{\mu\pi}{r} \right)$$

Az előbbienekből már által látni, hogy az egyenetlen rosz útból származó akadályai a' mozgulásnak nem olly tsekélyek, hogy őket Langsdorf szerint, mint egymást megtöltöket a' számvetésből ki hagyhatnánk, mert próbáljunk csak a' jól megrakott Szekér négy kerék alá, csak három vagy 4 ivnyi Köveket alá tenni, melyly erőszakkal mehet ezeken ált.

§. 8.

Az előadott formulák csak abban az esetben helyesek, ha a' Szekérnek nyugvásából megmozdítani kell — de ha a' kereket már mozgásban gondoljuk, a' körayülállításoknak és azok-

kal a' mi formulánknak is meg kell változni — tudniillik:

a) Az előadott formulának első raja egészen el marad, mert a $p = Q \left(\frac{(r+\pi) - \frac{1}{2}}{2(r-\pi)} \right)$ erőre már nincsen szükségünk, mivel a' restség momentumja már megvagyon győzve.

b) A' második raja minden esetben megmarad.

c) A' harmadik raj annyiban változik, mennyivel a' törlő Lap, és a' mozdító körnek sebessége szaporodik, melly factor már a μ Coeficiensé be $\frac{\pi}{r}$ benne van, tehát csak annyi változást szenved, a' mennyivel a' sebessége szaporodik, ha tehát annak Coeficiensé ϱ lesz $p = Q' \frac{\mu \pi \varrho}{r}$

d) A' Negyedik rajnak meg kell maradni, az

e) Ötödik rajnak pedig természetesen nagyobbodni kell, ha a' marhának sebessége szaporodik. Ha tudniillik a' marhának természetes sebessége, mellyet csak lépésekből mérni lehet = c, és az a' sebesség ϱc -re változtatik, akkor a' mozduláshoz szükséges erőnek ugyan abban a' proportióban szaporodni kell, lesz tehát az a' negyedik raj.

$$p'''' = \frac{nq \sin \alpha \varrho}{c} = \varrho nq \sin \alpha.$$

a' hol ϱ a' természetes sebességnek faktora, mellyet csak próbákból kitalálhatunk, de arra a' mostani Tzélunkra nézve nincsen szükségünk, mivel itt a' Felmányozásról, nem pedig a' sétálásról beszélünk.

e) Még ezeken kívül azt is meg kell gondolnunk, hogy a' mozdított tehernek, Mechanicum Momentumja, a' húzó erőnek segítségével

re szolgál. Ha tudniillik a' megmaradásban (Beharrungsstand) az erőnek mint tehernek sebessége = c a tehernek Mechanicum Momentumja lesz = Qc. De már a' Q mozgását az elő hozott mozgás akadályai hátrálhatják (retardant) melyek ha mindenek egyyenlőknek vétetődnek, egyyenlőképpen szerzenék meg a' hátráltatott mozgást ha tehát az erő egyszerre megszűnne, a megnyert c sebességgel, a' teher még a' t időben a síkon az útát $S = \frac{1}{2}ct^2$ -et el járna, de mivel a' megmaradásban a' teher sebessége egyenlő az erő sebességével, tehát a' t időben a' tehernek tsak ugyan az erő által el járt útát megjárni kell, melly = ct; szembetünő az is hogy (caeteris paribus) a' mozdulásra megmaradásában tsak félannyi erő szükséges, mint ha a' terhet nyugvásából, megakarod mozdítani, vagy is a mi egyré megyen, hogy a' tökéletes síkon a' teher Mechanicum Momentumja az erőnek a felét ki töltse.

De a hajólt Lapon; a' teher Mechanicum Momentumja által ált járt út = S. annál kisebb lesz, mennél nagyobb a' hajlás szöge α léssen tudniillik = $\frac{Q \times (1 - \sin \alpha)}{2(1 + \sin \alpha)}$ és innét

$$N = Q \left(1 - \frac{1}{2 + 2 \sin \alpha} \right) \left(\frac{m - m' \sin(\alpha + \alpha')}{m \cos \alpha'} \right) + \frac{m' \sin \alpha}{m} + \frac{\mu \pi}{r} + n \rho q \sin \alpha.$$

$$Q = \frac{p - n \rho q \sin \alpha}{\left(\frac{m - m' \sin(\alpha + \alpha')}{m \cos \alpha'} \right) + \frac{m' \sin \alpha}{m} + \frac{\mu \pi}{r} + \frac{1 + 2 \sin \alpha}{2 + 2 \sin \alpha}}$$

Ha abból az Egyyenlésből az α bötsit kitalálni akarjuk, abban az akadályokat ki kell hagynunk, és akkor olly egyenletet találunk.

$$\sin \alpha^2 + b \sin \alpha = c \text{ mellyben}$$

$$b = \frac{(3r - \frac{2rp}{2} + 2\mu\pi + 2rnq)}{2r + \frac{2rnq}{Q}}$$

$$\text{és } c = \left(\frac{2rp}{2rQ + 2rnq} - \frac{\frac{Q}{3\mu\pi}}{2r + \frac{2rnq}{Q}} \right)$$

Például legyen $Q = 4000$, $m' = 1$ $\alpha = 5^\circ$ $n = 6$,
 $q = 500$, $e = 0$

$\alpha = 10^\circ 28'$ $\mu = \frac{1}{6}$ $\pi = 1$ $r = 27''$ megtaláljuk
 $p = 575,68$ Hb. abból pedig

ha $p = 1200$ tesszük $Q = 11,105$ Hb

ha pedig α keressünk lesz $\alpha = 8^\circ 20'$. — t. i. egy maximum az adott Eröhöz.

§. 9.

Még azt az esetet is meg kell fontolnunk mikor a' szekér a' hajólt lapon lefelé megyen, mert akkor épen másféle környül állások kerülnek elő tudniillik

1) Ambár tagadhatatlan igaz, hogy a' szekér a' hajólt lapon a' ($Q \sin \alpha$). momentumjával lefelé siet — de az is szembetünö, hogy a' mozgás akadályai, mellyek az első formula második rajban elő adattatnak, azt a' momentumot nagyon megkissebbitik. Ha (5-dik Kép) az FT szöget $= \beta$ tesszük, ez akkor nagyobb vagy kisebb α -nál legyen, minden esetben a kereknek Staticum momentumja tsak $= Q \sin (\alpha - \beta)$ megmarad, és ha abból tagadó mekkoraság származik, az az ha $\beta > \alpha$ vagy is tsak $\beta = \alpha$ vagy másképpen ha $v = (r \sec \alpha - r)$ akkor a' teher-

nek Staticum momentumja semmivé válik, és ennek megtartására, semmi erőre szükség nintsen, Minden esetben tehát lesz:

$\varrho = Q \sin(\alpha - \beta)$, melly erő által már mint a' restség, mint az α és ν alatt elő hozott akadályoknak momentumja meggyőzöttetik, abban az esetben pedig ha $2 \sin(\alpha - \beta) < \frac{Q(r+\pi) - Q}{2(r-\pi)}$

már a' terhet húzni kellene annyi erővel, melly volna

$$\varrho = \frac{Q(r+\pi)}{2(r-\pi)} - \frac{Q}{2} - Q \sin(\alpha - \beta) =$$

általában tehát a' feltartásra szükséges erő

$$\varrho = Q \left(\sin(\alpha - \beta) - \frac{(r+\pi)}{2(r-\pi)} + \frac{1}{2} \right)$$

vagy is minden kerekre azt a' formulát alkalmaztatván lesz

$$\varrho = Q \left(\frac{m-m'}{m} \sin(\alpha - \beta) + \frac{m'}{m} \sin \alpha - \frac{r+\pi}{2(-\pi)} + \frac{1}{2} \right)$$

de mivel a' Restség momentumja tsak a' megakadott kerékbe kerül elő, annak a' hajólt lappon tsak akkor ha $\beta > 0$ a' bötse lehet

$$= Q \left(\frac{m-m'}{m} \times \left(\frac{r+\pi - \frac{1}{2}}{2(r-\pi)} \right) \right)$$

2. A' Törlés is a' Szekér feltartását segíti, azért lesz

$$\varrho = -Q \frac{\mu\pi}{r}$$

tehát a' Szekér feltartásra szükséges erő

$$\mathfrak{P} = \varrho \varrho' \text{ vagy is}$$

$$\mathfrak{P} = Q \left(\sin(\alpha - \beta) - \frac{\mu\pi}{r} \right)$$

Ha pedig a' β -nek minden kereknek külömbb és külömbb bötse volna azt, a' formulát úgy kellene elő adni

$$\mathfrak{P} = Q \left(\begin{array}{l} \alpha - \beta \\ +\alpha - \beta' \\ +\alpha - \beta'' \\ +\alpha - \beta''' \end{array} \left\{ \begin{array}{l} 1 \\ m \\ m \\ m \end{array} \frac{\mu\pi}{r} \right\} \right)$$

és ha $Q \sin(\alpha - \beta) < Q \frac{(r+\pi) - Q}{2(r-\pi)}$

akkor lesz:

$$\mathfrak{P} = Q$$

$$\mathcal{P} = Q \left(\frac{m-m'}{m} \right) \left(\sin(\alpha-\beta) - \frac{(r+\pi+\frac{1}{2})}{2(r-\pi)} \right) + \\ + \frac{m'}{m} \sin \alpha - \frac{\mu\pi}{r}$$

melly utolsó formulában a' Restség momentumja tsak addig marad meg, míg a' hajólt Lap szöge α kisebb az $\frac{acT}{r}$ szögnél (2-dik és 5-dik Képpen) mellynek a' tangense $= \frac{\pi}{r}$ de ha $\beta > \alpha$ -nál

az megakadott kereknel annak meg kell maradni: lesz tehát általjában:

$$\mathcal{P} = Q \left(\frac{m-m'}{m} \right) \left(\sin(\alpha-\beta) - \frac{r+\pi}{2(r-\pi)} + \frac{1}{2} \right) + \\ + \frac{m'}{m} \left(\sin \alpha - \frac{r+\pi}{2(r-\pi)} + \frac{1}{2} \right) - \frac{\mu\pi}{r}$$

§. 10.

Ha már a' Szekér mozdulni kezdett és mozdulásban megmaradt, úgy látszik, hogy a' β -tát az előbbi formulából kihagyhatjuk, mivel az abból származó hátráltatás az tsak ugyan abból következő sietség (acceleratio) által böven megtöltődik; volna tehát $Q \sin \alpha$, a' tehernek megsiettetése (Beschleunigung) melly által a' t idő alatt az utolsó szempontban el nyert c' sebességével az útat $s = \frac{1}{2} c't$ el járna. A' sietség törvényei szerint $c' = c + 2Vgh$, megtaláljuk és mivel a' hajólt Lapon $h = S \cdot \sin \alpha$. — egy második minutum időbe $s = c$, lesz:

$$c' = c + 2Vgc \sin \alpha, \text{ tehát}$$

$Qc' = Qc + 2QVgc \sin \alpha$, de mivel Qc a' maradó Mechanicum momentumja a' tehernek a maradásban (Beharrungsstand) vagy is mivel a' $2Vgc \sin \alpha$, sebességgel tsak a' fél útat el járhatná, tehát $Q (Vgc \sin \alpha)$ az a tehernek momentumja lesz, mellyet a' feltartásban felől múlni kell — lesz tehát:

$$\mathfrak{P} = Q \left(\sin \alpha \frac{3}{2} \sqrt{g c} - \frac{\mu \pi c}{r} \right) + 2 \rho q \sin \alpha,$$

§. 11. .

Az előbbiekbe a' ν akadály által okozott hátráltatást a' következő ugyan az által okozott sietéssel egyenlőnek tettem, de szembetűnő, hogy aztat csak igen jó útakon tehetjük fel; — mert miként az akadályok nagyobbak, a' hátráltatásnak szöge lesz ($\alpha = \beta$) a sietségnek szöge pedig ($\alpha + \beta$) feltevéen tehát hogy $\beta = \alpha$ a' hátráltatásnak (Verzögerung) momentnmja lesz $Q \sin (\alpha - \beta) = 0$, a sietség momentumja pedig $= Q \sin (\alpha + \beta) = Q \sin 2\alpha$ és csak abba az esetben ha

$Q \sin (\alpha + \beta) = Q \sin (\alpha - \beta)$ lehetne a' hátráltatás az siettetéssel egyenlők lehetnének, de mivel az lehetetlen és csak akkor eshetik meg, ha $\alpha = 0$ következik, hogy akár $\beta > \alpha$ akár $\alpha = \beta$ legyen, mindég nagyobb sietség fog következni a' hátráltatásnál, melly tehát utóljára mindég ad:

$$\mathfrak{P}' = Q \left(\sin \alpha \left(\sqrt{g c} \sin (\alpha + \beta) - \frac{\mu \pi}{r} \right) + 2 \rho q \sin \alpha. \right)$$

Tehát csak akkor ha $\alpha < \beta$ a Szeker feltartására valami segítséget olyan akadályoktól várhatnánk, mellyek sorba egymás után lennének, hogy a' kerek egyről a' másikra ugrana, az az rossz útakon, és igaz is hogy mennél nagyobb kövek találtnak olyan meredek úton, annál könnyebben tarthatja fel a Marha a' Szekeret — de ám felfelé is annál nehezebben fogja azt húzni.

Igaz hogy az előbbiekben az olyan akadályokon által húzásra való erőt találtunk

$$p' = Q \frac{(m-m')}{m} \operatorname{tang} \alpha' \text{ vagy is}$$

$p' = Q \frac{(m-m')}{mr} \operatorname{tang} 2\beta$, melly erő a' feltartást segítené, a szerint tehát volna

$$\mathfrak{P} - p' = Q (\sin \alpha \cdot Vgc \sin (\alpha + \beta) - \frac{(m-m')}{mr} \operatorname{tang} 2\beta - \frac{\mu\pi\varrho}{r}) + 2\varrho q \sin \alpha.$$

melly formula helyes lesz olyan esetekben, a' hol a' kerek körül köre ugrik, de azt is meg kell gondolnunk, hogy az a' hátráltatás csak egy szempillantásra segíthet, és ha nagy, akkor a' Marhának még ártalmasabb, mért mihent a kerek a köre felért, mindég a $2QVgc \sin (\alpha + \beta)$ sietséggel le fog menni, és aztat a' Marhának szükségesképen feltartani kell. Ezekből által látni hogy minden esetre lesz:

$$\mathfrak{P} = Q (\sin \alpha \cdot Vgc \sin (\alpha + \beta) - \frac{\mu\pi}{r} + 2\varrho q \sin \alpha.$$

és hogy a' meredek úton még inkább mint a' síkon minden akadályokat el kell mozdítanunk. De mivel az akadatlan kerek csak ugyan kisebb sietséget nyernek, a' fórmulánk is úgy változik

$$\mathfrak{P}' = Q \left(\frac{m-m'}{m} \sin \alpha Vgc \sin (\alpha + \beta) + \frac{m'}{m} \sin \alpha \frac{3}{2} Vgc - \frac{\mu\pi\varrho}{r} \right) + 2\varrho q \sin \alpha$$

és abból lesz:

$$Q = \frac{\mathfrak{P}' - 2\varrho q \sin \alpha}{\left(\frac{m-m'}{m} \sin \alpha Vgc \sin (\alpha + \beta) + \frac{m'}{m} \sin \alpha Vgc + \frac{\mu\pi}{r} \right)}$$

Hogy már abból az útnak emelését kitalálhasuk, az akadályokat a' számvetésből kihagyván ha azt az egyenlétet α bőltek szerint el rendeljük lesz:

$$\sin \alpha^3 - \frac{40^2}{62,5 Q^2} \sin \alpha^2 + 40 \left(\frac{+\mu\pi}{Qr} \right) \left(\frac{+\mathfrak{P}'}{Q^2} \right)$$

$$\sin \alpha - \frac{\left(\frac{+\mathfrak{P}^2}{62,5 \cdot Q^2} \right) \left(\frac{+2\mathfrak{P}'\mu\pi\varrho}{62,5 Qr} \right)}{\left(\frac{+\mu^2 \pi^2 \varrho^2}{62,5 r^2} \right)} = 0$$

vagy is

$$\sin \alpha^3 - \frac{40^2}{62,5 Q^2} \sin \alpha^2 + 40 \left(\frac{+\mu\pi}{Qr} \right) \left(\frac{+\mathfrak{P}'}{Q^2} \right)$$

$$\sin \alpha - \frac{1}{62,5} \left(\frac{+\mathfrak{P}^2}{Q^2} \right) \left(\frac{+2\mathfrak{P}'\mu\pi\varrho}{Qr} \right) \left(\frac{+\mu^2 \pi^2 \varrho^2}{r^2} \right) = 0$$

Példának okáért, az előbbi 8. §. elő hozott álamányok szerint lesz

$$\mathfrak{P}' = 1011,84 \text{ és ha tesszük } \mathfrak{P} = 400$$

$$\text{lesz: } Q = 1351,60.$$

E' szerint a' mi példánkban megtaláljuk

$$\sin \alpha^3 - 0,001 \sin \alpha^2 + 0,00084937$$

$$\sin \alpha - 0,0002017 = 0$$

mellyben ha $\sin \alpha = 0,05 + X$ tesszük, megtaláljuk

$X = -0,0045885$, tehát $\sin \alpha = 0,0454115$ közel melly az útnak 3 ivnyi emelkedésre mutat, egy kötött kerekkel pedig volna $\alpha = 14^\circ$ közel.

§. 12.

Hogy az előadott fórmuláknak hasznát pra-
xisba könnyebben ált láthassuk, a' következő
Táblába három példát tudniillik jó közészerű
és rosz úton adok elő :

Általjában azt állítom, hogy ha egy 80 mázsás
Szekeret 6 Lóval akarunk el vitetni lesz tehát :

$$\begin{array}{l}
 Q=8000 \text{ Hb.} \\
 \text{légyen } r= 30'' \\
 \pi= 15'' \\
 q= 500 \text{ Hb.} \\
 \mu= \frac{1}{6} \\
 c= 4' \\
 m= 4 \text{ és} \\
 n= 6
 \end{array}$$

Tovább a' közészerű úton teszem hogy $v=\frac{1''}{2}$
 $m'=2$

Ezekből az Almányokból már megtaláljuk

$$\begin{array}{l}
 \frac{r+\pi}{2(r-\pi)} - \frac{1}{2} = 0,05263. \\
 \frac{\mu\pi}{r} = 0,025.
 \end{array}$$

Mivel $v=\sin$ vers α' , abból α szöget és innét
Sec. $\beta=2 \sin \frac{1}{2} \alpha'$ megtaláljuk és mivel $ar=$
 $\sin \alpha$ lesz

$$\sin \beta = \frac{v}{aT}, \text{ vagy is } \beta = \frac{1}{2} \alpha'.$$

Rosz úton pedig a' Sárt és Lyukakat kihagyván
legyen $v=3''$

Egyéberánt minden formulának lesz az utolsó
raja ($3000 \sin \alpha$) és tsak akkor ha a' Szekeret
feltartani kell lesz $1000 \sin \alpha$. a Coeficienset q
kihagyván, mivel itten tsak lépésről szó lehet.

Már ha a' hajolt Lapon, egy vagy két,
vagy is m^4 kereket megkötni kell, akkor a' tör-
lés nagyobbodik, lefelé pedig annál kissébb
lesz, mennél nagyobb az α szög, mivel a' te-

her nyomása tsak $Q \cos. \alpha$ lesz. Állitván tehát hogy a Vas és Föld vagy Havits közt a' törlésnek közép Coëficiense E , akkor annak a Törlésnek momentumja lesz $\frac{m''QE \cos \alpha}{m}$ abba az

esetbe tehát lesz:

$$\mathfrak{P}' = Q \left(\frac{m-m'}{m} \sin \alpha Vgc \sin (\alpha+\beta) + \frac{m'}{m} \sin \alpha \frac{3}{2} Vgc - \frac{\mu\pi}{r} - \frac{Em'' \cos \alpha}{m} \right) + 2\varrho q \sin \alpha.$$

innét megtaláljuk

$$Q = \frac{\mathfrak{P}' - 2\varrho q \sin \alpha}{\left(\frac{m-m'}{m} \sin \alpha Vgc \sin (\alpha+\beta) + \frac{m'}{m} \sin \alpha \frac{3}{2} Vgc - \frac{\mu\pi}{r} - \frac{m''E \cos \alpha}{m} \right)}.$$

Az α feltalálásra itt is szükséges az egyenletet α szerint el rendelni, lesz tehát

$$\begin{aligned} & \sin \alpha^3 + \frac{2.15,8}{62,48Q} \sin \alpha \frac{5}{2} + \frac{49^2}{Q^2} \sin \alpha^2 - \\ & \quad - \frac{2.7, q\mu\pi}{62,48rQ} \sin \alpha \frac{3}{2} - \frac{4. q\mu\pi}{62,48Q^2} \sin \alpha \\ & \quad - \frac{2.7, q\mathfrak{P}}{62,48Q} \left. \vphantom{\frac{2.7, q\mu\pi}{62,48rQ}} \right\} - \frac{4. q\mathfrak{P}}{62,48Q^2} \left. \vphantom{\frac{4. q\mu\pi}{62,48Q^2}} \right\} \\ & \quad - \frac{m''^2 E^2 + \mu^2 \pi^2}{62,48m^2} - \frac{2\mu\pi\mathfrak{P}}{62,48rQ^2} + \frac{\mathfrak{P}^2}{\alpha^2 62,48} = 0 \end{aligned}$$

és ha a Coëficienseket p , v és az utolsó rajt s tesszük:

$$\sin \alpha^3 + p \sin \alpha \frac{5}{2} + t \sin \alpha^2 + v \sin \alpha \frac{3}{2} + s = 0$$

a melly Egyenletben lesz

$$p = \frac{2.15,8}{62,48Q} = \frac{1}{2Q}.$$

$$t = \left(\frac{40^2}{Q^2} + \frac{m'^2 E^2}{m^2} \right)$$

$$v = - \frac{(2.7, q \mu \pi + 2.7, q \mathfrak{P}')}{(62.48 Q \quad 62.48 Q) \quad 62.48 Q''}$$

$$(\mu \pi + p) = \frac{1}{4Q} (\mu \pi + \mathfrak{P}')$$

$$O = - \frac{4 \cdot q}{62.48 Q^2 (r \quad \quad)}$$

$$S = \left(\frac{p^2}{(Q^2 62.48} - \frac{2 \mu \pi \mathfrak{P}'}{62.48 Q^2 r} + \frac{\mu^2 \pi^2}{62.48 Q^2 r^2} - \frac{m'^2 E^2}{(62.48 m^2)} \right)$$

$$= \frac{1}{62.48 Q^2} \left(\frac{\mathfrak{P}'^2 - 2 \mu \pi \mathfrak{P}'}{r} + \frac{\mu^2 \pi^2}{r^2} - \frac{m'^2 E^2}{m^2 62.48} \right)$$

vagy is:

$$\sin \alpha^3 + \frac{1}{2Q} \sin \alpha^{\frac{5}{2}} + \left(\frac{40^2}{Q^2} + \frac{m'^2 E^2}{m^2} \right) \sin \alpha^2 -$$

$$- \frac{1}{49} \frac{(\mu \pi + \mathfrak{P}') \sin \alpha^{\frac{3}{2}}}{r} - \frac{9}{15.62 Q^2 (r \quad \quad)} (\mu \pi + \mathfrak{P}') \sin \alpha +$$

$$+ \frac{1}{62.48 Q^2} \left(\frac{\mathfrak{P}'^2 - 2 \mu \pi \mathfrak{P}'}{r} + \frac{\mu^2 \pi^2}{r^2} \right) - \frac{m'^2 E^2}{m^2 62.48} = 0.$$

$m^2 62.48$

melly szerint szinte úgy $\alpha = 0,1 + X$ tévén az α -nak a' böcse aproximative megtalálhatik. Az előhozott Egyenlethöl az kerek számát, melyeket megkötni szükséges, megtalálhatjuk lesz:

$$m'' = \frac{m}{E \cos \alpha} \left(7, q \sin \alpha^{\frac{3}{2}} - \frac{\mu \pi}{r} - \frac{\mathfrak{P}' + 2q \sin \alpha}{Q} \right)$$

A E-nek a' böcsit, próbatételek által is nehéz lesz kitalálni, mert, földön kavitszon, kövön mindég annál is inkább váltózni fog, ha ezek szárazak vagy nedvessek lesznek. — A' következő táblába tettem $E = 0,8$ Tovább az erőt, mellynek húzása szükséges, + a melly a' Szeker feltarásra pedig szükséges, azt — val jegyeztem meg.

Nro	α szög	P	N	P	β'	
					szabad kerék- kel	egy kö- tött ke- rekkel

I-ső ha az $\alpha' = 0$ tehát $\beta = 0$,

1	0	+621,04	+100,00	+621,04	+ 200,00	+1800,00
2	0° 47' 30"	+772,13	+196,05	+510,96	+ 97,36	+1607,20
3	1° 35' 30"	+926,62	+294,46	+398,80	- 120,36	+1 79,00
4	2° 23' 30"	+1078,86	+391,34	+287,60	- 380,46	+1218,02
5	3° 11'	+1231,87	+488,71	-244,24	- 682,01	+ 915,43
6	4°	+1308,29	+588,25	-358,00	-1024,15	+ 561,90
7	5°	+1579,69	+710,05	-497,20	-1513,31	+ 80,42

II-ik ha $\alpha' = 10^\circ 28'$ tehát $\beta = 5^\circ 14'$

1	0.	+1360,00	+ 469,44	+1360,00	+ 200,00	+1800,00
2	0,47' 30"	+1511,56	+ 565,96	+ 175,28	+ 7,28	+1592,56
3	1° 35' 30"	+1650,41	+ 636,13	+ 762,96	- 277,16	-1322,20
4	2° 23' 30"	+1804,07	+ 754,11	+ 653,92	- 591,69	-1006,87
5	3° 11'	+1954,96	+ 850,24	+ 331,44	- 976,41	- 621,03
6	4°	+2111,06	+ 949,61	+ 217,59	-1334,86	- 261,18
7	5°	+2249,97	+1019,09	+ 78,24	-1860,75	- 267,00

III-szor ha $\alpha = 25^\circ 50'$ tehát $\beta = 12^\circ 55'$

1	0,0.	+2557,52	+1068,00	+2557,52	+ 200,00	-1800,00
2	0,47' 30"	2708,22	-1164,02	-1405,84	- 77,78	-1522,06
3	1° 35' 30"	-2861,53	-1261,69	-1297,92	- 412,92	-1186,44
4	2° 23' 30"	-3015,08	-1359,68	-1187,28	- 789,21	- 809,35
5	3° 11'	-3155,36	-1455,44	- 864,64	-1193,05	- 404,39
6	4°	3320,02	-1554,10	- 751,44	-1640,78	- 44,73
7	5°	-3503,08	-1674,02	- 612,40	-2226,75	- 633,00

§. 13.

Ebből a' Theoriából következő Regu-
lák az út emelésére nézve folynak :

a) Az útnak emelését, nem a' húzásra való szükséges erőhez de inkább a' feltartásra szükséges erőhez alkalmaztatni kell, mert az előbeniekből látni, hogy a' feltartásra minden esetben sokkal nagyobb erő szükséges mint a' húzásra; de annál is inkább mivel, hogy a' húzásban, annyi marhát, a' mennyi szükséges, fogni lehet, de a' feltartásban mindég tsak két marha munkálkodhat.

b) Az útnak emelését mindég a' teherhez, mellyet rajta vinni akarunk, alkalmaztatni kell. Ha tehát az útnak destinációja esméretes, e' szerint az útnak emelésit is el rendelhetjük úgy, hogy a' kerek kötésre szükségünk ne legyen, melly tsak az útnak és szekereknek szinte úgy, miőt a' marhának és útzóknak, veszedel-
mes.

c) Ha egy úton nem egyféle teher fel és alá vitetik, arról az oldalról, a' honnan a nagyobb teher jön, nagyobb emelést is engedhetünk, mint arról az oldalról, mellyiken a' teher lefelé megyen p. o. a' Hegyallyáról; a' fel-
földre, a' hol lefelé majd mint üressen mennek a' Furmányosok, de visszafelé ugyan jól meg-
ragnák a szekeret ha az úttól nem félnének.

d) Ha a Hegynek magassága = H az útnak emelése λ hüvelykbe egy egy öltre, és L az útnak hossza, lesz

$$L = \frac{H}{\lambda}$$

Abból következik, hogy ha az útnak kisebb emelést adunk, mint az út destinációhoz illendő, az épen olyan hiba, mint ha az emelése na-

gyobb mint szükséges , mert , az által az út szükség nélkül hosszabbodik , melly által a Építés és a' Conservationnak költsége örökre szaporodik — és az út mindég szükség nélkül hosszabb marad.

e) Az is kitetszik , hogy a' mozgás akadályok = momentumjai éppen nem olly tsekélyek , mint Langsdorf Úr gondolja , hogy egymást éppen tsak a' tökéletes Lapon megtölthetnek , és hogy azoknak el kerüléséről annál inkább gondolnunk kell , mennél meredekebb az út — a' mi abból is kitetszik , hogy egy megkötött kerekkel a' jó úton még az 5 $\frac{0}{10}$ emelkedés mellett a' terhet húzni kell , holott a' rossz úton , éppen az alatt a' hajlás alatt , a' Szekeret már nagy nehezen két Lóval feltarthatod.

f) A' fordulásokon (Plate forme) minden esetben és ha lehet , legalább 10 ölre alatta és felette $\alpha=0$ légyen , mert a' fordulásban mindég tsak két Ló munkálkodhat , és lemenvén a veszedelem a' fordulásba annál nagyobb mennél meredekebb az

g) Mennél nagyobb a' kerek , annál könnyebben minden akadályokon ált megyen , mivel az α' vagy β szög és a' tengelyen elő kerülő törlés a mozgásban kissebbedik.

Hogy ezen legfőbb Regulák ellen még a' mostani időnkben annyi sok hibákat látunk , nem tsak a Directoroknak és Földmérőknek nagy gyalázatára esik , de a mint már mondottam , még a' jövődre is nagy kárt okoz , mert a Felsőges Uralkodó Királyunk legújabb rendelkezéséből előre látni , hogy a' kereskedés iránt szeretett Hazánknak is , az actas aurea közelit , — a' kereskedés előmenetele pedig szükségesképpen a' szekereknek megnagyobbítását magával hozza , mellyből az útnak regularis emelkedés-

nek el kerülhetetlen szüksége következik; következik abból az is, hogy az olyan utak, mellyeket nagyobb emelkedéssel, mint 4 hüvelyknyi egy egy ölre építünk, haszontalanok, és hogy ezek helyett bizonyosan mást építeni szükséges lesz — következésképpen hogy az utak Directorai tudatlanságok által a' Hazánkat rettenetesen megkárosítják *).

(Salvo errore Calculi).

Rajsz Károly.

3.

Köteleztetik é a' Recensens magát megnevezni? 's helyes é őt erre szórítani.

Gyakran hallatnak már nálunk is érdeklő panaszok a' Recensiók és Kritikák ellen, és mindannyiszor a' névtelenség kárhoztatik főkép, pedig tsak ritkán valamellyes kíméléssel. Ezt úgy látszik ismét egy új bizonyágnak kellene vennünk, a' műveltségben tett előmenetelünkről, mert a' Recensiókkal való élés és visszaélés, szinte áltató része a' tudományos művelődésnek. Ezen kérdések feszegetésére is, a' többek között jelesen azon ellenvizsgálat adott alkalmat melly 1819-dik Julius közepén, ezen tzm alatt nyomtattatott Bétsben: Észrevétel a' fonák Recensiókról közönségesen, különösen pedig az 1819-diki Tudományos Gyűjtemény I-ső Kötetjének 66—74 lapjain olvasható Könyvizsgálatról; mellynek nagy érdemű Szerzője is, minekutánna előre botosátaná hogy a' Recensensnek, személyes gyűlölségtől üres,

*) A' Leirónak hibája miatt, hibák is tsúszhattak be. A' Red.

modestus embernek kellenék lenni a' 4-dik 's 5-dik lapokon ezt mondja: „az ilyen nemű „nevetlen munka, mindenkor gyanús az olvasó „előtt, 's igen könnyen arra vezetheti a' gondolatot, hogy az Író nem lévén ura szavainak, „mint literatori sicarius a' Standrechtre is el „szánta magát (mit?!) ki kell hát tenni a' ne- „vet kivált (?) a' sértegető írásokban, mivel „külömben is ritka a' titok” 's a' t.

Valóban nem könnyű azon megzabolázhatatlan kívántsiskodást megfejtteni, mellyel némellyek a' Recensens el halgatott neve után sovárognak; mert vallyon mi köze is a' nevezetnek az az ítélet mivoltához? nem mind egy é akár ki mondja az igazat, a' valót; vagy ellenben a' helytelent, a' botránkoztatót? és megmásolhatja e' ezeket a' tsupa megnevezés? Én úgy hiszem, hogy minden jó munkának, minden a' közönség előtt tett, és így tagadhatatlanul a' köz ítélet alá botosított helyes dolognak, tulajdon ör-lelke van, melly azt nem csak védelmezi minden igazságtalanság ellen, hanem bizonyosan meg is bosszulhatja a' vakmerő megtámadón; hogy lehetne tehát ezeket 's illyeneket a' rostáló megvizsgálástól féltetni, akár millyen lenne is az? mert bár ha nem tsupán ezen féltésből ered azon semmi igazságos alapra sem építhető követelés hogy a' Vizsgáló magát mindenkor, kivált a' sértegető írásokban megnevezze, sőt erre még köteleztessék is! (feddő vizsgálatot értvén t. i. a' sértegető íráson, mert a' személyes sértegetések, más külföldben sem Recenzió, 's az illyenekről méltatlan tsak szót is tenni).

A' Recensens neve után való nyughatatlan kérdezősködés, mindenkor nyomos gyanút támaszt az eránt, hogy nem annyira az ítélet ma-

ga fekszik a' kívántsiskodó szívéen, mint inkább az ítélő személye, 's hogy ennél fogva kész lenne, személyességekre is vetemedni, mihe-lyest okokkal nem győzhet, vagy a' mi tsak ugyan közönségesebben történik győznie lehetetlen, de az ilyen kifakadás mindenkor a' mí-veltség' tsak legalsó léptsőjének tulajdona, ho- lott a' tudományos vetekedésekben, első szent kötelesség: alt' ronthatatlan el választó korlá- tokkal különböztetni meg a' dolgot a' személy- től, 's azt minden erre való tekintet nélkül es- mértetni vagy védelmezni a' mint az igazság, és Társaink köz java kívánják. — Egyébaránt is szép tulajdona az a' jó könyvnek az ember felett, hogy az is íteltethetik ugyan igazságtal- lan halálra, de nints hatalom melly az illy ité- letet véghez hajthatná, 's ha az oktan dühös- ködés zabolátlansága tenne is azon némű erő- szakot, annak lelkén tsúffá lesz minden hatal- ma. Ki szükölködik e' részben példák nélkül?!!

Ha pedig nem bizakodhatván talán a' meg- bíraltatott Író, vagy tselekvő munkája Geniu- szában, maga kívánná annak védje 's megbosz- szulója lenni, nem könnyű é az igazságtal- lan megtámadtatást, ha az a' leglátszatosabb alapokon épült vólna is megtzáfólnia? nem könnyű é a' részre hajlás szavát megszé- gyenítőleg felfedezni akár kitől jött vólna is az? vagy olly vaknak tartassék é az Olvasó kö- zönség, hogy egy Recensenstől kellene félni, a' ki el hitethetné azzal, hogy a' fehér, fekete, vagy hogy a' jó rossz, 's megfordítva? Az ugyan való, hogy a' nagyobb csoportnak ritkán van saját ítélete, de ebből még éppen nem követ- kezthető: hogy tehát egyetlen Recensens ál- tal vezéreltethetik; a' ki maga nem tud ítélni, az bizonyosan soha sem hallgat egy szóatra,

hanem tsak mennél többre, mert éppen ez a gyenge lélek legismértetőbb bélyege, hogy az minden megválasztás nélkül, tsak a' mások, de mindenkor a' nagyobb rész ítéletén indul; 's így ha egy Recensens ótsárol is olyan munkát, mellyet száz olvasók ditsérnek, kinek fog az inkább hinni annak é vagy ezeknek? Azomban még azt sem lehet pedig feltenni, hogy több, vagy éppen minden vizsgálók hasonló igazságtalansággal bírálnák valamelly jó munkát, egymással ellenkező ítéleteik tehát nem szolgálhatnak é elég ösztönül a' józan Olvasóknak, hogy magok vizsgálják azt meg; mert hiszen a' többivel úgy sem gondol az, a' kit a' való lelkesít, 's nem tsak valamelly mellékes tzel adá kezébe az írói tollat.

De a' recenseálással való visszás sáfarkodás, még is sok rosszat szül bizonyos tekintetben, ennek el kerülhetésire tehát; és az abban el hatalmazott vissza élések' meggátlására; tsak ugyan szükséges, hogy a' bírálás jussával, mindenkor egybe légyen köttetve azon kötelesség is, hogy a' bíráló, közönségessé tett ítéletét az egész olvasó közönség előtt ismérje sajátjának? De el érhetjük é ezzel tzelunkat? megszűnnek é ezen köteleztetéssel a' fonák bírálások? 's elégséges é ez arra, hogy a' teendő vizsgálatok igazságosabbakká tétetődjenek? alig ha! mert a' kit azon hántorgatott vissza élésre elégséges ingerek birnak, nem fogja azt nevének aláírása is tartóztatni; sokkal mélyebben meggyőződött az ilyen szempontja helyes vóltáról, hogy sem félszégségének, a' tsupa szerénység vethetne gátot. Bokrosan találunk erre Tudományos Gyűjteményünkben is bizonyoságot, hánszor gázolt már itt is az egész magyar közönség nagy megbotránkozásával egy némelly

ábrándozó olyanokban, mellyek az egész Nemzet igaz betsülésének tárgyaivá lettek, 's pedig ditsőség vágyásból még nevét sem felejtette ki eszelős káromlásai alól!!! Még a' Recensens megnevezésével, valóban nem gátoltatnak meg az e'féle igazságtalanságok, hanem az ilyen mindenkor megnevezésnek egyedül való következése lesz az ingerlődés, surlódás és költsönös fenekedés, a' mi egyaránt káros következésű léend mind a' jó, mind pedig a' rossz írókra, következésképpen Literaturánkra is.

A' vizsgálat természetében fekszik, hogy az nem egyes ember ítéletének, hanem mintegy valamelly bíróság szavának tessenek, 's így azok a' kik igazán meghívottaknak érzik magokat a' bírálásra, minthogy sokkal szerényebbek, hogy sem ők magok hirdetnék magokat az ízlés dolgában bírának rendszerint el hallgatnak; másokat pedig, egyszer'smind az okosság is tartóztatja, mert ki lehet olly független, hogy mindennek, 's minden környülményekben kereken kimondhatná az igazat? vagy kiserzeti nyugodalmát olly kevéssé, hogy szántszándékkal nyúljon a' megsértetett írói hiúság darázs fészkébe? Azon férfiak tehát, a' kik a' sokaság ítéletét vezérelhetnék, végképpen vissza lépnek azonnal, mihelyt rejtekeikből kikénszerítetnek, de akkor a' nevendék Talentom oktatás, és lelkesítés nélkül marad, az Idiota pedig nem fog úgy megintetni, hogy ez által egyszer'smind az Olvasóknak okozott bosszúsáért is méltóképpen meglakoljon.

De nem változnak e az e'féle vizsgálatok azután majd azonnal merő tömjénező intézetekké, mihelyest a' Recensens kéntelen lesz mindenkor személyesen előállani? minthogy a' ditséret bár mi határtalan legyen is az, soha

sem bosszútatik meg, holott ellenben a' feddésnek — még a' legigazságosabbnak is — vannak ellenkezői, nem lévén t. i. olly rossz ügy, melly védelmezőket ne találna. Természetes következése lehetne ennélfogva a' névtelenség megszüntetésének az, hogy vagy halgasson a' dologhoz jobban értő, vagy ha csak ugyan mind e' mellett is megszóllal, a' közönségnek hízelkedve, meggyőződése ellenére is, tsupa tűrhető, oldalokat rágyogtasson bírálásában. Hová állítjuk pedig akkor azután Literaturánkat?! mellyről, ha az a' feddést éppen ki nem állhatja még, kéntelenek vagyunk megvallani, hogy még mind csak tsetsemő korában van, melly körül tehát szüntelen hízelkedő édesgetéssel és kérlelődve kell forgolódnunk.

Igen veszedelmes, és hasonlóan elháríthatatlan következése lesz ezen köteles megnevezetésnek az is, hogy a' legigazságosabb ítéletek is részre hajlásról lesznek gyanúsokká, még pedig hol az Irók, hol az Olvasók előtt; hiszen amazok, még nevetlenül feddő bírálóikat is mennyi útakon igyekeznek gyanúsokká tenni? mi következnék még, ha vakon kedvelt szüleményeik' ostorozó sátánja nyilván állana elejekbe? bár tengerek választanak is őket egymástól, számtalan meggyengíthetetlen okoknál fogva tudnák azok azt bém bizonyítani, hogy az ótsárló esküdt ellenségek; — hogy hosszú kívánásból kél ki ellenek, — vagy legalább hogy az irigység vakította légyen azt meg munkájok tagadhatatlan érdemei eránt.

Még gyanúsabbnak látszanék e' tekintetben a' ditsérés, főkép azon Olvasók előtt, kik magok nem ítélvén a' köz vélekedés majmaji mint hogy csak a' helyben hagyásnál is, annál inkább pedig a' ditséretnél, még sokkal több mellekes
okok

okok gondolhatók, mint a' feddésnél; ha tehát az álorczya alól a' legjobb barátok 's a' legelkeseredettebb ellenségek is ditsérhetik, vagy feddhetik egymást az igazság megsértése nélkül, már a' megnevezéssel ez azonnal meg nem történhet többé, sőt még akkor is rá kenjük majd valamellyiket ezen állapotok közzül a' vizsgálóra, mikor talán eggyike sem igaz.

A' jó íróra nézve valóban mindegy akár nevezze magát meg Recensense, akár nem, sőt lehetnek olly környülmények, mellyekben szinte kívánatos is előtte hogy bírálója álorczya alatt maradjon; a' nyomorúlt firkálók ellenben még néminémü vizasztalást is találhatnak kéméltelen ostorozójok esméretlen voltában.

Mennél több jó következesei lehetnek, ('s bizonyosan vannak is) tehát a' Recensensi titkolódzásnak, 's mennél kevésbé érhetjük el a' megnevezésre való kötelezéssel kívánt tzelunkat; annál helytelenebb azon, egyébként is minden igazságos alap nélkül lévő vitatás, mintha a' Recensens köteleztethetnék nevének, vizsgálása alá léendő írására! Miért ítelt az Arcopagus tsak setétben? miért tartá a' Német Vitézek' közép korbéli legrettentőbb bfrósága, tsak titokban gyűléseit? vagy miért kívántatik meg mind e' mai napig, hogy a' jutalommal feladott kérdésekre adandó feleletek, a' név szorgos el titkolásával küldettenessenek vizsgálat és ítélet alá? úgy annyira pedig hogy az író nevének megtudása a' legremekebb munkát is azonnal megfoszthatja a' Jutalomtól!

Valóban tsak a' névtelenségnek kell nagyobb részint tulajdonítani, hogy tsak ugyan találatnak még jeles, 's mély béléltású férfiak kik meggyőzvé a' már nálunk is annyira megtálatatott recenseálás ellen lévő undorodásokat

néha megszólamlanak, 's a' félre tért iránynak kijelelik vezér tsillagát; ugyan ezen névtelenségnek azon jó következései közzé, mellyek mind az Irókra, mind pedig a' Literatúrára kiváltképpen való figyelemre méltók, tartozik továbbá az, hogy sokkal kevesebb helyet engedvén ez a' ditsőség-vágnak és hízelkedésnek, ritkábban is uralkodik a' bírálásban részrehajlás, és bizonyosan sokkal egyenesebben mondatik ki a' való; de végre talán legfőbb nyereség még benne az, hogy így minden, a' bíráló személyére való tekintet nélkül tsupán tsak az ítélet maga vétethetik figyelemre, a' honnan következik, hogy gyakran örvendhet így az Iró némelly ítéletnek, melly pirontságot hajtana artzájára ha Recensense magát megnevezte volna.

Nem kell t. i. arról is megfelejtkeznünk, hogy a' leggyengébb Recensensnek ítélete is hízelkedő még mind addig, míg ő maga ismétretlen marad, de hány író nem szégyenlené megditsértetését ha bírálóját megismérné? — nem lesz é p. o. egy a' hetedik esztendőre folyó köz pártfogást érdemlett tudományos írásunk' vizsgálása nevetségessé, ha megtudjuk, hogy egy oskolás gyermek, (a' ki még a' rendszer gondolkozás szabásait sem isméri) ítéle azt gyermekes kénye szerint hol értékkel teltnék, hol silánynak?! 's midőn ugyan ezen gyermek a' sok jeles Hazafiaktól igen érdemesnek ismért Redactióról, idegen nyelven hirdeti; egy hazánkban tenyésző folyó írásban, hogy az eddig is meglehetősen viszi terhes hivatalát, de valóban szép reményt is nyújt még téendő előmeneteléről!! kinek nem jut az Oroszlány szava eszébe „nisi te novissem, genusque tuum, simili fugissem metu”.

Rár lenne tehát ezen bizonyos jókat a' bizonytalan következtetésekért feláldozni, mert a' ki részrehajlásból vagy bosszú kívánásból bírál névtelen fonákul, abban kétségkívül a' megnevezés sem fogja ezen hatalmas ingereket elnyomhatni; felteszem ennél fogva hogy minden (jó és rossz) írók, minden (igazságos és részrehajló) vizsgálók, sőt az egész érdemes Olvasó közönség is egy értelemben lesz velem azon tekintetben, hogy jobb e' részben is — mint többnyire mindenben — a' réginél maradnunk, ennek következtetésében magam sem nevezem meg magamat; hogy azomban világos legyen mennyire érdekelt engem is *) ezen kérdéseknek „nem” mel lett megfejtése ezen jellel fejezem bé soraimat.

Δ.

4.

Az allapos Bölcselkedést érdeklő egyes jegyzések.

The proper Study of Mankind is Man

Pope.

§. 1.

Bátor minden tudományok, és mesterségek az emberi nemnek felsőbb eredetét, különös tehetségeit, hihetetlen képességeit közönségesen hirdetik, bizonyítják: mégis, mivel a'

*) Láttassék az 1822-diki Hasznos Mulatságok második felelője 43-dik száma a' 343 lapon az 1-ső és 2-dik rendben. — 'S ki nem látja mennyivel jobb lett volna ott is névtelen maradni a' védelmezőnek.

bölcselkedés nem csak e' jelen életnek allapos feltételeit , legfontosb tiszteit eleven meggyöződést szülő erővel oktatja, meghatározza: hanem a' jövendöket tárgyazó reményeinket 's kinézéseinket is megnyugtató okoknál fogva vezeti igazgatja : természetünknek , kiváltképpen értelmünknek 'hasonlíthatatlan magasságát, külömbb külömbbféle erejít , ritka díszét , 's csak nem isteni méltóságát , sem a' többi tudományok hasznaikkal , sem a' Szép-mesterségek kellemeikkel nem alkalmasok olly tökéletes , olly el ragadó fénybe helyheztenni , mint a' bölcsekedés. Mert mi felségesebb , mi fontosabb , mi nagyobb következésű reánk emberekre nézve , mint tehetségeinket és azoknak törvényeit tanulni megismerni , az igazat nyomozni , feltalálni , rendeltetésünket meghatározni , a' főjónak ideáját megállapítani , végcélunkat felfogni , kijelelni , a' jót okosan mivelni tudni ? Ez magas célja , ez szent foglalatossága , ez dicső pályája a' bölcsekedőnek. De ha a' philosophiának mai ábrázatjával , különösen Krug Úr' systemájával , 's annak minéműségével olly szoros esmértséget kötöttünk , hogy mint erősségeit , mint gyengeségeit kitanulni , nem csak alkalmunk , hanem volt mérészségünk is , tehetségünk is , olly észrevételekre juthatunk , mellyeknek szabad kijelentésén némelly buzgó , de el foglalt harátja a' mostanság uralkodó bölcsekedés módjának kedvetlenségre gerhedhet. Azomban , mivel magok az első rangú Philosophusok , kik hogy így szóljak , ezen munkában mintegy hangot szoktak adni , sokkal nemesebb mérséklettséggel , sokkal tartózkodóbb bizodalommal viseltetnek alkotmányaik eránt , mint sok megigézett követők , kik magokat mestereik' szavaiknak köré-

ből kigondolni szinte tehetetlenek: épen nem igen nagy neme kívántatik a' merészségnek, hogy valaki a' jelen kor' bölcselkedési alkotmányát nem kedvezőleg érdeklő jegyzéseket tenni bátorkodjék. Soha a' Szerzők philosophiai pályájokat sem gyengébb készüllettel nem kezdték, sem hájlóbb színnel nem takarták mint most; nem gyengébb készüllettel; mert többnyire képzelt tudatlanságból menvén ki, minden bizonyos előtétel' segedelme nélkül ereszkednek a' bölcselkedés veszélyes habjaira, hájlóbb színnel nem: mert mindnyájan épen olly fontos, mint új kihozmányokat ígérnek, mintha szinte szerencsés lopással az egekből hoznák le a' titkot.

§. 2.

Bölcselkedést egy minden esméreteknek díszéből kivetkeztetett állapot' gondolásával kezdeni annyira lehetetlen, hogy inkább mindjárt kezdetben szükséges a' dicsért munkában kéthetetlen igazságokat felhozni, mellyeken a' következő nyomozások vizsgálódások mintegy talpfalon épülhessenek. Ugy látszik, hogy mind azok, kik a' jelen kor' okoskodásának módját követik, magokat szinte tudományos tudatlanságba helyheztetik, hogy az allapos bölcselkedésnek hajlékából csak nem önnön systémájok és mesterségek által kirekesztetessenek. És valóban, ha bölcselkedési gondolatimat nem esméretemnek első és utolsó ok igazságánál kezdem: honnan lehetek bizonyos arról, hogy az, mellyel ezen előtételnek keresését, megállapítását, eszközteni iparkodtam, czéломra vezérlend? Nem építék e' bölcselkedéshez kezdvén már alattomban ugyan azon talpigazságra, mellynek esméretét képzeletemben nevetségesen

magam előtt titkolni akarom? Hol lelhetek ezen előtétel' vezér fáklyája nélkül bátorságos útat, melly engemet a' nem tudásnak setétségéből a' tudásnak vezessen vidám mezejére? Valamint a' józan hajós kompaszi készület nélkül az ádáz és bizonytalan tengerre nem ereszkedhetik, életveszedelemmel keresni el szórt rokonit annak dagadó hullámi között: úgy a' Philosophus nem szólhat bölcselkedő magas oceánra egy alapos igazságról való meggyőződés nélkül; ha komoly pályáját az igaznak országán teendő felfedezésnek kívánja végezni dicsőségével. Ezen fenéktételnek segedelme nélkül a' gondolkodó mintegy álláspontjától megvagyon fosztatva, mellyről nyomozásaira a' legelső lépést tennie kellene. Avagy megtaláltatott mostanság a' titok, miként lehessen egy értekezés által mellynek oka nem adattathatik (mivel a' bölcselkedésnek fenék igazsága még csak most nyomoztatik) el jutni az igaznak, valónak szentelt oltárához? Philosophálni tehát lehetetlen egy főtételről való meggyőződés nélkül, mellyet mindjárt a' bölcselkedés templomának küszöbénél be kell mutatnunk, hogy ezen szentséges bóltba illendő jussal beeresztessünk.

§. 3.

De tetszik kérdezni már, melly úton található fel ezen fenék igazságot; és mi legyen azon legmagasabb tétel, mellyet, mivel, mint mindenféle esmérteink' talpkövének kell tartanunk, sem bebizonyítani, sem nála nélkül nem lehet philosophálni? Az út, mellyen az említett fenéktételt sikerrel nyomozhatjuk egygyedül az a' vizsgálódás, melly itéleteinknek végső okát eszközli kikeresni. Miféle meggyőződésen épülnek tehát az emberi itélettételek?

min nyugszik a' mi el határozásainknak legmélyebb oka? Az eszmélet', és tüntetményei' valóságának eszméletén. Ezt az eszmélet' és tüntetményei' valóságának titkos eszméletét melyet felsőbb eszméletnek lehet nevezni, úgy kell tekinteni mint olly fenék igazságot, mellyen minden esmérteinknek állításainknak talpköve 's fő oka, mint átaljában megkívántató alapon, nyugszik. Ebben rejtezik az emberi intézeteknek, törekedéseknek, próbatételeknek szapora magva, melly épen olly hasznos, mint váratlan gyümölcsökkel szokta meglepni a' polgári társaságot. Ez nem csak legfontosabb munkálkodásinkban szolgál múlhatatlan segítségül: hanem legcsekélyebb művelésünkben is vezérlő világosságot nyújt. Valamint tehát az emberi munkásságnak egésze az ő tellyes kiterjedésében a' felsőbb eszmélet' fáklyája fényénél eszközöltetik: úgy a' bölcselkedésnek is ő legbizonyosabb kútfeje, mellyből a' philosophus nem csak magát az okoskodhatásnak lehetőségét meríti; hanem melly nélkül sem másoknak bölcselkedési alkotmányokat el nem fogadhatjuk, sem Minervának szent hajlékához eredeti pályán nem járulhatunk; mert mind két esetben az eszméleti tüntetmények eránt való hitel nélkül kellene okoskodnunk, és ez képtelenség. Ugyan ezen fenék-tétel bir avval a' tulajdonsággal, hogy bebizonyíthatatlanságát érezhetőképpen homlokán viseli; és pedig mind az el fogadóra, mind a' tagadóra, mind a' kétlőre nézve: az elsőre nézve azért, mivel már annak el fogadása az eszmélet valóságára mutató eszméleten nyugszik; másodikra nézve azért; mivel a' tagadásának valóságos eszméletét lehetetlen neki megtagadni; harmadikra nézve azért, mivel kétlésének valóságáról csak a' kétkedés' esz-

mélete által kellene meggyőződnie. Annyira bizonyos tehát, hogy az eszmélet' és tünetményei' valóságának eszmélete legyen közvetlenül talpköve, kezdete minden bölcselkedésnek, hogy ezen felsőbb eszmélet' bennünk létének vagy világos, vagy homályos érzése nélkül, valamint nekem az idegen okoskodásnak akármilyen megítélésére nem lenne képességem: úgy magokat mások lehetetlenségbe helyeztetnék, jelen véleményemnek érdeméről hozni ítéletet.

§. 4.

Ha az ember bölcselkedni, philosophálni akarván, Krug Úr' véleménye szerint, a' tökéletes nem tudásnak setét állapotjába helyezteti magát, vagy nem philosophálhat, vagy philosophálván tulajdon helyheztetésével, mellyben semmit nem tud, következésképpen bölcselkedést kezdeni sem, ellenkezik. Vélekedésem szerint a' philosopháláshoz készülő olly kevéssé teheti, vagy képzelheti magát a' tökéletes nem tudás állapotjába, hogy inkább tántoríthatatlanul meg kell lennie győződve némelly tétélekről, mellyek nélkül philosophálni vagy lehetetlen, vagy sikertelen. És ugyan a' felsőbb eszméletnek principiumával kikészülvén, és aztat a' bölcselkedés kezdetéhez alkalmaztatván, itt mindjárt eszmélni kell a' philosophálást először mint mivélést, mellyet a' nem mivéléstől megkülönböztetünk; másodsor mint a' mivélésnek különös nemét, mellyet a' mivélésnek más nemeitől különbözönek tartunk. Ezeket Krug Úr philosophálni kezdvén vagy eszméli, vagy nem eszméli: az első esetben nincsen a' nemtudás állapotjában, mert tudja hogy ezeket eszméli, a' másodikban hasonlóképpen nincsen, mert tudja, hogy ezeket nem eszméli.

Szóval a' philosopháláshoz kezdő ha tudja mit mivel, akkor nincsen a' tudatlanság' állapotjában, ha nem tudja mit mivel, akkor sincsen, mert legalább azt tudja hogy nem tudja, mit mivel.

§. 5.

Ezeknek következésében az eszmélet, főtétele, talpfala, allapja minden tudhatásnak, és szinte gyűlés piacza mind azon tárgyakkal; mellyeken a' halandó esmérő erejét ennek egész kiterjedésében gyakorolhatja; itt látja az embernek szemlélődő lelke maga előtt mintegy el menni a' tudhatásnak mind azon nemeit, mellyek nem csak a' bölcselkedésnek határozzák meg materiáját: hanem a' többi tudományoknak is tartalmát kimerítik; itt jelenti magát a' figyelmetes elmének minden, a' mi a' philosophálás nagy munkájában akár tárgyúl szolgálhat, akár mértékül. Az eszmélet hasonló egy hűséges tükörhöz, melly azokat a' tárgyakat legnagyobb pontossággal vissza adja, mellyeket a' világosságnak sugári kisimúlt színére tüntettek; ezen hasonlatosságnak tagjait vevén magyarázó jelek gyanánt; a' bölcselkedésnek mintegy tükre az eszmélet, néző maga az emberi ész, mutatványai pedig azok az esméretek, mellyeket a' természet velünk kívánt közleni. Az eszméletben fényre jött tüntetmények olyan tulajdonsággal birnak, hogy azoknak valóságát mind addig kéthetetlennek kell tartanunk, míg minden nyugodalomtól megfosztatni, és örök bizonytalanságban remény nélkül epedni nem akarunk. És valamint az eszmélet' mutatványainak, jeleneteinek, magyarázatjában, egymás között való erányosságaiknak meghatározásában, következéseiknek nyomozásában áll a' philoso-

phiai esméret: úgy azoknak alkalmas szerkezetésekből, helyes rendekből, czélerányos összefüggésekből származik a' philosophiai tudomány.

§. 6.

Már most, hogyha találhatnánk olyan bölcselkedési fundamentomot, mellyen utolsó oka fekszik annak, hogy ez, vagy amaz igazságról, mint ilyenről meggyőződhetünk, és mint az eszméletnek valóságos tünetményét (Thatsache) el fogadván, a' philosophiai esméreteknek sorába helyeztethessük; hogyha lehetünk olyan tételt, melly a' philosophiai systema' tartalmának szerzésében, és a' külömbb külömbb-féle igazságoknak mint lelkiesmérési mutatványoknak felfogásában szinte fáklya gyanánt szolgál, mellynek világánál a' valót, és valótlant egymástól megkülömböztetvén, bölcselkedési materiálét szerezhetni: ez ilyen tétel, ez ilyen talpkő nem ok nélkül fog a' philosophiai esméret' materiális principiumának neveztetni. Hol lehet tehát már most ezen principiumot feltalálni? Azokat, mellyek feljebb az eszméletnek és tünetményeinek felsőbb eszméletéről mondattak (§. 5.) fontolóra vévén, megvilágosodik, hogy ugyan ezen tétel, vagy is a' felsőbb eszmélet legnagyobb jussal emeltethetik a' philosophiai materiális principiumnak méltóságára. A' felsőbb eszmélet szinte vezérfényt hordoz előttünk abban a' foglalatosságban, melly a' philosophiai esméret materiáléjának gyűjtésére kívántatik, 's nála nélkül a' belső setétségnek terhes bizonytalanságában a' szabadsulásnak minden reménységétől megfosztatva tévelegnénk; értelmesebb formában ezt a' materiális principiumot ekképen lehet kitenni: E-

redetiképpen eszmélem a' lelkiismeretnek, és az ő tüntetményeinek valóságát. — Krug Úr által felállított legmagasbb materiális principium, tudniillik a' munkásság' principiuma ilyennek semmi módon nem tartathatik; mert el halgatván azt, hogy Krug Úr ezen principiumot egészen más értelemben nevezi materiális fő principiumnak, mint azon megfogás kíváná, melly szerént másutt a' materiális fő principiumnak ideáját meghatározta: ezeket mondom el halgatván, látni való, hogy a' munkásság' principiumának bizonyossága, se' nem világos önnön magától, se' más igazságoknak el hitetésekre nem szolgál közvetlenül.

§. 7.

A' tudományoknak külső formája szükségessé teszi, hogy minekutánna a' materiális principiumról szóllottunk, és vélekedésünk szerént megállapítottuk: a' formális principiumról is értekezzünk, és annak létéről millyenségeről, mennyire belátásunk engedi, egy pár szót tegyünk. Megegyezvén a' böleselkedők mindnyáján abban, hogy formális principiumnak méltán nevezhetni azt a' megfogást, mellynél fogva lelkiismeretünknek jeleneteit, mutatványait, mint ugyan annyi igazságokat olly rendbe öszve függésbe szedjük, hogy azokból egy tudományos egész támadjon, mellyet systemának, rendszernek alkotmányának nevével szokás jelenteni. Ezen megfogásából a' formális principiumnak világos, hogy az a' szolgálat, mellyet egy systemának felrakásában a' formális principiumnak tennie kell, leginkább a' systemába szedendő esméretek' egygyességének és külömségének felfogásában, és azoknak emettől függő el rendeltetésekben határozódik meg,

annyira, hogy az egész tudományos rendszernek felállításában egyedül az egységnek és különbségnek ideája általjában uralkodjék. Ennekokáért az egységnek és különbségnek eredeti megfogását lehet a' bölcselkedő esméretek formális principiumának tartani, melly megfogásnak mintegy szüleménnyé látszik lenni a' systéma. Hogy itt az egyességnek és különbségnek kettős megfogása szinte egyé öszve folyva vétetik, épen nem adhat el idegenedésre alkalmatosságot, mert véleményem szerint, egyyiket lehetetlen képzelni a' nélkül, hogy a' másiknak is képe magát eszméletünkben egyszer'smind ne mutatná. Ennek a' dupla ideának könnyen észrevehető befolyása, ügyelése alatt fogjuk fel mindenek előtt a' bölcselkedésnek végczélját, és minekutánna ennek birásában vagyunk, az egymástól különböző esméretekét úgy rendeljük el, hogy az egészben a' végczélt valósító egység uralkodjék.

§. 8.

Mert, mindenek előtt a' philosophálásnak végczélját nem szabad önkény, pusztá tetszés, 's kedv szerint választani a' nélkül, hogy az egész bölcselkedésnek érdeme, dísze koczkára ne tétessék; és a' philosophálás meg ne szűnjön philosophálás lenni. Mi tehát végczélja a' philosophálásnak? 's mit kell a' bölcselkedőnek nyomozásaiban változhatatlanul szemei előtt tartania? Midőn a' Philosophus az eszmélet' tüntetményeinek vizsgálásával foglalatoskodik, lehetetlen neki észre nem venni, hogy akár-melly különbözők legyenek is ezen mutatványok első tekintetre, közöttök még is egy alattomos öszvefűggség uralkodik; lehetetlen nem sejdíteni, hogy ámbár némelly tüntetmények bizonyos

oldalról vétetvén, egymással ellenkezésben lenni látszanak: más szempontból tekintetvén még is ugyan azon czélnak elérését munkálni, eszközölni nem szűnnek. Ehez járúl azon észrevétel is, hogy mihelyest mi eszméletünknek tünetményei között valami ellenkezést sajtítunk, a' mi gyakran az eset, ezen ellenkezés nekünk tetszetlen, és bennünket mintegy megháborít; melly kellemetlen érzés természetesen az ellenkezésnek feloldására ösztönöz és kényszerít. Így a' lelkiismeret' tünetményeinek vizsgálásából kettős foglalatosságra serkentő inger származik: ösztönöztetünk, tudniillik, először ezen mutatványok, egyességének nyomozására; másodsor a' képzelt ellenkezéseknek megoldására; mind a' kétféle igyekezet pedig ugyan azon egy célra: az eszmélet' tünetményei között felállítandó közönséges egységre törekszik. Tehát magából az eszmélet' mutatványainak minéműségéből, mellyek a' bölcselkedésnek egyedül való alkotó részeit teszik, kitanúlhatjuk, és tellyes meggyőződéssel el hihetjük, mi legyen a' bölcselkedésnek vég's fő célja, tudniillik az eszméletnek különbözőbbféle tünetményei között eszközölnö egyesség.

§. 9.

Ezekből következik, hogy az említett tünetmények között való egyesség, formális principiuma a' bölcselkedésnek nem lehet; mivel az eszmélet' mutatványainak tellyes egyessége inkább munkája, resultatuma a' formális principiumnak, hogy sem maga a' formális principium; mert a' dicsért egyességet csak ezen tünetményeknek, mutatványoknak helyheztetése, rendje, öszvefüggése által lehet valósítani; és pedig a' valóságos formális prin-

cipium erejének, segítségének befolyása, ügyelése alatt. Hogy az említett egyesség sokaktól formális principiumi méltóságra emeltetett csudálni nem fogjuk, ha meggondoljuk, hogy mivel az eszmélet' tüntetményei között felállítandó egyesség fő célja a' bölcselkedésnek, a' tántorodás, és hiba ezen tárgyban annál könnyebb: mennél természetesebb arra a' gondolatra vetemedni, hogy talám ugyan ezen egyesség eszközölje, és munkálja az esméreteknek egy egészbe leendő köttetését; de a' gondolat csalárd, és vakító, mert a' systéma nem ezen egyességnek szüleménye, hanem inkább ezen egyesség maga mintegy célja, munkája az alkotmányoknak; ez pedig más úton a' formális principiumnak ügyelése alatt, az említett egyesség' befolyásától függetlenül eszközöltetik. Tehát az eszméletnek külömbb külömbbféle tüntetményei között eszközözendő egyesség fő 's végcélja; az egységnek pedig, és külöbségnek eredeti megfogása legmagasbb formális principiuma a' bölcselkedésnek.

§. 10.

Ezt a' bölcselkedésnek materiális, és formális principiumát tárgyazó értekezést megfontolván, belőle olly következtetést lehet kihozni, hogy az, a' mi itt a' *Philosophia*' formális, vagy materiális principiumának lenni állittatik, az egyszer'smind a' többi tudományoknak, és tudományos alkotmányoknak is mind két rendbéli legfőbb tételének tartathatik; és így talám némű néműképpen azt a' mit Reinhold, Fichte, Schelling a' bölcselkedésnek legmagasabb talpigazságáról sejtettek, valósíthatni, csak hogy egy kevéssé szűkebb, mérséklettebb értelemben, mint millyenben ezen el ragadta-

tott bölcselkedő bajnokok a' philosophiának és minden egyéb tudományoknak eggyetlen egy főtételéről értekeztek. Tudniillik, az itt felhozott materiális és formális principium nem csak a' bölcselkedés' tudományában, hanem a' többi alkotmányos esméretekben is hasonló tulajdonságú nevezettel, érdemmel bír; mert valamint, hogy minden tudományoknak, esméreteknek csak egy és ugyan azon materiális, csak egy és ugyan azon formális principiumok legyen, sejthetni az Énnak, mint minden emberi tudás' és esméret' közönséges, változhatatlan, örökös kútfejének tagadhatatlan egységéből: úgy hogy az említett főtételek birjanak ezen tulajdonsággal, és méltók legyenek, mellyek erre a' magas polczra emeltessenek, meggyőződhetünk azoknak olly messze felvitt megfogások, olly széles kiterjedtségek, olly mesterkétlen egyszerűségek által, mellyekről a' természetnek valami titkos szava sokkal világosabban, bizonyosabban, mint a' szántsziándékos eszmélkedés tudósít bennünket.

§. 11.

Az embernek azon igyekezete, mellynél fogva cél megfogásait bizonyos eszközök ügyelése alatt valósítani szepelkedik, az akaratnak jelentetik nevével; mivel pedig ezen cél megfogásaink, mellyeket valósítani iparkodunk kétfélék: vannak tudniillik olyanok, mellyeket tetszésünk szerint mintegy teremtünk, és minden belső kényszerítettés nélkül célunkká teszünk; vannak olyanok, mellyeket szükségképpen mint célunkat meg kell esmérnünk, és mellyeket maga éleibénk ad természetünk; erre való nézve az akaratnak szinte két nemét lehet megkülömböztetni; eggyik tárgyazza az ember'

szabados céljának valósítását, és ezt lehet tetszésnek (arbitrium Will Kühr) nevezni; másik az ember' szükséges céljainak tellyesítésével foglalatoskodik, és mondhatni akaratsnak szoros értelemben (voluntas Wille). A' tetszés, mint maga a' kifejezés jelenti, valamint céljának felfogásában független 's szabad; úgy azon eszközök közül, mellyek által célját elérni iparkodik, ezt vagy amazt választhatja. Az akarat éppen olly szoros határok közé vagyon zárattatva az eszközök választásának munkájában: mint melly szükséges 's mellözhetetlen maga a' cél, annyira, hogy, valamint szükségképpen adja nekünk ezen cél't természetünk: úgy az eszközt is olly szoroson meghatározza, hogy a' cél' elérésének kockáztatása nélkül nem lehet mással élnünk. A' tetszés tehát választó tehetség, az akarat határozott, a' tetszés szabados, az akarat serény a' cél't eszközölő tárgyak' választásában. Ha a' tetszésnek önkényes célja az akaratsnak szükséges célja alá vagyon szabattatva: amannak valósítására ügyelő eszközök gyakran megegyeznek ennek reálizálását tárgyazó rendszabásokkal; ha a' két cél egymással ellenkezésben áll: akkor mind a' két tekintetbeli eszközöknek is kell egymással ellenkezniük.

§. 12.

Az emberi szabadságon megkívántató komolysággal eszmélkedőt, kedvetlen idegenséggel tölti el azon dátuma a' szabadságon épült nyomozások történeteinek, hogy míg ezredek lefolyta alatt eggyik, nem megvettetendő része a' Bölcselkedőknek létét tagadta légyen az akarat szabadságának: másik a' szabadság ügyét ápolgató igyekzetei mellett is végre olly nyug-

ha-

hatatlanító állapotba jutott, hogy az elsővel kezet fogni csak nem kéntelenített; el kezd-
vén tudniillik nem csekély hévvel a' szabadság'
létének ügyét védelmezni, azzal a' szomorú
meggyőződéssel végezte dicséretes iparkodá-
sait, hogy az akarat' szabadságát legalább le-
hetőnek megczáfolhatatlannak lenni állítaná.
Hol nyugszik az ok, melly az elsőket véleke-
désekben illy állandókká teszi? a' szemlélődés-
ben mért nem vesznek búcsút állitmányoktól,
ámbar idegenek legyenek, attól a' közönséges
élet' tiszteiben? honnan származik, hogy a'
másodikak is olly szerencsétlenek nyomozásaik-
ban? hogy olly kevés vigasztalás lehető a' sza-
badság, legyen terhes fáradozásaiknak gyümöl-
cse? Nem lehetne e' ezen sikertelen vagy in-
kább szerencsétlen munkának okát azon hibás
megfogásban feltalálni, mellyet a' szabadság-
ról képzelnek magoknak némelly bölcselkedők,
nem vezetne e' bennünket ezen tárgynak más ol-
dalról való tekintete arra az útra, melly egye-
dül megy' egész a' szabadság' titkáig. A' közön-
séges vélekedésnek tartalma szerént a' szabad-
ság ollyan tulajdonsága az emberi akaratnak,
mellynél fogva meghatározásainak rügója, ele-
gendő oka, semmi előbbeni állapotjának kör-
nyülállásaiban nem találtatik. De ha ebben áll
a' szabadság, ha ez kimeríti annak ideáját, ak-
kor a' szabadságnak lerontására elég megmutat-
ni, hogy a' mi cselekedeteinknek indító okaik
állapotunknak bizonyos módjai által meghatá-
rozottnak; melly állítást külső tetteinkre néz-
ve igaznak itélvén a' critica Philosophia, a'
szabadságról az által akarta el háritani 's el
fordítani a' veszedelmet, hogy az embert majd
mint tüneményt, majd mint lelket tekintette,
és vitatta, hogy legalább ezen utolsó tekintet-

ben, mellyben az ember a' természet törvényei alól felmentetett, szabadság' díszével ékeskedjék; és meghatározásainak elegendő okait nem kellessék fejtegetnünk. De nekem megfoghatatlannak látszik a' lenni, hogy az ember, mint eszes, okos állat, valamit elegendő ok nélkül akár mint tünemény, akár mint erkölcsi való mivelhessen: minekutánna tagadhatatlan, hogy az okos lény csak okkal akarhat. Továbbá, ha lelkünknek meghatározásait vizsgáljuk, ha akár szemlélődő, akár erkölcsi észbeli minkáinkat nyomozzuk, 's fejtegetjük, megkell vallanunk, hogy nincsen olly néme állapotunknak, mellynek elegendő okát valamelyikben előbbeni környülállásaink közül feltalálni, és a' következetet a' megelőzőből meghatározni, nem lehetne. Nem abban áll tehát szabadságunk, hogy el határozó okok képzelete nélkül essenek meg el szánásaink, mert ezt egy értelmes teremtményben képtelenség feltenni.

§. 13.

Hasonlóképen a' szabadság' létének el hitetésére nem elég, azt mondani: a' mivelő okosság egyáltalában parancsol; alkutlan engedelmességet kíván; ezt pedig nem tehetné, ha szabadság nélkül szükölködnénk. Mert azt kérdezhetni, micsoda jussal intézi hozzánk alkutlan parancsait a' mivelő okosság? kitől van meghatalmazva erre a' komoly törvényhatóságra? Nem hasonlít e' az okosság egy határtalan 's kegyetlen törvényszerzőhöz? valamint ez erőszak félelem 's csalárdság által nyit útát magának fejedelmi székre: nem emelkedik e' úgy amaz is az előítélet', nevelés', és kevélység' szörnyetegein kérlelhetetlen trónusára? A' szabadság létének meghatározásara tehát azt kell

előbb kinyomozni ; vagyon e' a' mivelő okosságának hatalma, jussa alkutlan engedelmességre kötelező szerzeni törvényeket? Ha neki ilyen hatalmat tulajdoníthatunk : akkor már lehet szó a' szabadság' léteről is ; mivel ezen tárgyban a' parancsoló és engedelmeskedő ugyan egy. A' szabadságnak ideája egyedül az észnek, és okos lénynek megfogásán , képzetén, épül mint allapon ; ez az , mellyből a' szabadság egyedül lehozható , származtatható. Az Ész tudniillik egy olly tehetség, mellynek ugyan valamint létele másától függő, úgy ereje határozott és külömbféle módokat szenvedhet ; de erejével való élésében mind szemléző, mind mivelő tekintetben, a' legszorosabb értelemben független határozatlan. És valóban mihelyest az észt erejével való élésben valami igazgatná, megszorítaná, azonnal ész megszűnne lenni ; mert el vesztené az önigazgatásnak, önmunkásságnak diszét, melly anuak mivoltában egy szükséges, múlhatatlan vonás, 's melly annak mivoltát csaknem egészen kimeríti. Ész és kéntelenség két egymással ellenkező megfogás, 's olly kevéssé férhetnek egygyütt meg, mint tűz és víz, mirevaló az ész ha nem gondolkozik, nem itél, nem okoskodik? és megállhat e' a' gondolkozás, ítélet, okoskodás, szabadság nélkül? hiszen így egyedül csak érzéki képnek lehetnénk 'birásában ; honnan származának a' megfogások, ideálok, előképek? olly kéntelen vagyok ott, hol ész van, szabadságot is képzelní, mint helytelenség gondolni Raphaelt remek műveit lelánczolt kezekkel készíteni. A' mennyiben tehát meggyőződik valaki arról, hogy ő a' természettől értelemmel ékesített : legyen bizonyos annyiban elmebeli munkásságának szabadságáról is szükséges, ha

amarról szerencsétlen kételkedni: kedve tartván, ezt is bizvást hozhatja kétségbe.

§. 14.

Mivel a' természet tőlünk léttére nézve egészen független; mivel mi határozott tehetségeink, erejünk miatt, csak igen csekély részén uralkodhatunk a' természetnek: úgy vélekednek némelly bölcsekedők, hogy lenni kell egy véghetetlen erejű erkölcsi lénynek, kitől a' természet létére nézve függ; ki mindent erkölcsi czéloknaál fogvást úgy igazgat a' látható természetben, hogy az embereknek cselekedeteik olyan erkölcsi tulajdonságokkal birjanak, millyenek nélkül másként szükölködnének. Azomban hasonló okoskodással, melly az erkölcsi, és tüneményi gondviselést öszve zavarja, az Istenség' mívelési hitére zárni, bölcsekedő pontossággal nem lehet. Mit árt az én erkölcsi valómnak, hogy a' látható természet léttére nézve nem tőlem függ? akadályoztatja az én erkölcsiségemet az, hogy nem én alkottam légyen a' természetet? kissebbedik az én erkölcsi munkásságomnak köre, hogy én nem az egész természetten uralkodhatom? és mit használ, a' mi ezen tekintetben tőlem ki nem telhetik, azt egy véghetetlen tehetségű erkölcsi valónak tulajdonítani? húzhatok e' ezen feltételből erkölcsiségemet érdeklő fontos következéseket? Az Istenségnek morális gondviselése a' láthatatlan világot tárgyozza, 's róla bennünket nem az érzés, hanem az értelem tesz bizonyossá. A' véghetetlen testi világ neki tulajdon és bölcs törvények által igazgattatik, mellyek a' moralitást éppen nem érdekelhetik, valamint ezt a' mindennapi tapasztalás, és az erkölcsi 's tüneményi gondviselésnek különböző megfogása

többel elégnél bizonyítják. A' mennyiben én erkölcsi lény vagyok, nem kívántatik, sem, hogy a' természet' létének módjáról értekezem, sem hogy annak nagyobb részén jelen állapotomban uralkodjam, sem hogy mind kettőt valamelly különös lénynek erejére építsem. A' moralitásnak országa nem szükségképpen terjed egész a' látható természet' határáig. Az erkölcsiséget jelen állapotunkban is lehet gyakorolni csupán a' lelki világon, a' nélkül, hogy az látható jelek által kinyilatkoztatassék. A' moralitást már azon erányosság, melly a' műveltető ész' törvényei, és az akarat' el szánásai között találtatik, egészen kimeríti. Dühödjék bár az érezhető látkörben a' romlásnak, képtelenségnek, ezer agyarú mérges veszélje orditson a' legirtózatoshb ellenmondásoknak iszonyú csatája, roskadjon a' mérhetetlen természetnek örök alkotmánya nyolcz száz halállal rémítő omladékokká, keljenek minden testek, tárgyak, valók, az egész érezhető természet éppen olly kiolthatatlan, mint belső háborúra: a' virtusnak, moralitásnak dísze bátorságban van, és minden veszedelmeket szinte sebheterlen felül mül.

§. 15.

Ha ki tehát erkölcsi tekintetből akar jutni az Istenség' titkáig; ha ki a' moralitásnak előbb segéllésére felakarja fogni az erkölcsiségnek legfőbb gondviselőjét: ne keresse az ezt a' természet' tüneményeinek látható útján, és ne okoskodjék a' tüneményi gondviselés' megfogásából; hanem éreztesse velünk egy ollyan valóznak szükségét, ki kútfeje legyen, alkotója, szerzője, erkölcsi képességeinknek; ki befolyjon az értelemre, és akaratra; ki a' gyenge és ezer belső (nem külső) árulással fenyegetett

virtust olly bizonyos , mint láthatatlan gondviseléssel ápolgassa , nevelje , gyámolítsa ; mutassa meg melly szánakodásra méltók lennénk mi , ha némelly el határozó és fontos időpontokban , ilyen lénynek ideájától nem lelkesítenénk ; győzzön meg azoknak a' kinézéseknek valóságáról , mellyek reánk egy bizonyos , jövődönnek kebelében varaközvén , az érzékeny embernek rényét olly hathatósan támogatják. Ezen gondolatoknak következésében , nem győzöm elegendőképpen csudálni Fichtét , és Krugot , kik méltatlannak itélik arra az embert , hogy az Istenség legyen az ő szerencsétetésének oka , eszköze. De ha nagy nevet , örök hírt , emlék-oszlopokat érdemel azon Fejedelem és Uralkodó , ki alattvalóit a' lehetséges legnagyobb mértékben boldogokká szerencsésekké tenni fáradszhatatlan buzgósággal , és a' kedves énnel feláldozásával iparkodik : mért leend az Istenségnek dísze , méltósága , felsége alatt azon lényeket , kik erkölcsi képességeik által ötöt annyira megközelítik , érdemlett boldogsággal tetézni , jutalmazni. Mi szebb ? mi nagyobb ? mi dicsőségesebb ? mi illendőbb egy Teremtő képzeletéhez , mint a' teremtményt boldogítani , szerencsése tenni.

B. K. N.

5.

Bonyhád Mező-várasnak rövid leírása.

Bonyhád — hajdan Bonyha *) — Tolna Vármegye' tinosabb és népesebb Mezővárasihoz méltán számláltatik. Szekszárdtól nyugotnak három órányira, a' Pétsváradí útbán, fekszik; 's éjszokról délre egy kellemes völgy' oldalán nyúlik el. Megette a' Földes Urak' Alódiúmai emelkednek, keletről pedig rétjei környékezik **), és szőlő hegyekkel végződnek: honnan minden épületei, útszáji, kertjei, mint valamelly Abroszon, a' Néző' szeméibe tünnek, 's gyönyörrel mulatják.

Hol vette nevét? Nints tudva. Már 1600. így említetik egy Adományban, midőn azt, régi Birtokossának, öregbik Bosnyák Tamásnak Magva szakadván, Jurassin György, Tihani Vajda megnyeré. Hogy előbb pusztá 's erdőség volt, hagyományból bizonyos. A' korábbi megszállásnak sem adták mindeddig nyomai elő magokat. Így keresi azt, a' régibb időből, Ányós Nemzetség is.

Hanem, kinyomván a' diadalmas fegyver 1687 ezen részekről a' Félholdat, Bonyhádnak hamar Lakosokat kellett kapnia; mivel egy hiteles Osztály levél szerént, 1702. már mint Falu jő elő. Eredeti megszállóji Magyarok voltak: többnyire Réformátusok, és kevés Hatholiku-

*) Már a' Rómáiaknál esmérctes volt ez a' tájék: Pons sociorum nevezet alatt.

***) Bonyhád' rétjei, mellyek most olly szárazok, és hasznót hajtók, ötven évék előtt nadat termettek, Recepte meg-lábolhatatlan kinder volt. Szelei reketyések; 's élnek még most is, kik állítják, hogy gyermek korokban Erdeicket látták Lenne lődözteni.

sok, 's mint Filiál Náadasdhoz tartozott, Plébániává 1727. lett. Ezen idő körül, mint a' Matrikulákból láthatni, Németek is szálkóztak ide; kik, vagy új helyeket nyervén, vagy az első Gyarmatoktól házaikat megvevén, úgy megfészkeltek magokat, hogy most már itt hét eredeti Református háznál több nintsen.

Bonyhádot ma lakják Németek, kevés Magyarok, és Zsidók. Öszveséggel négy ezer hét-száz kilentz Lelkek. Vallásokra nézve: Katholikusok 1586. Evangélikusok 1132. Reformátusok 360. Zsidók 1631. Mindenik Felekezetnek vagyon Temploma és Papja; kivéven a' Reformátusokat, kik Hídasdi Filiálisták. — Általában nagyon törődelmesek egymás eránt. Templomaikat költsönösen sokszor meglátogatják. Külön temetkeznek. Vallások' szertartásaiban buzgótlanak.

Termetekre nézve inkább középszerű, mint szálás Emberek, izmosok, egészségesek. A' szöke szín közönségesebb köztök, mint a' barna. Józan értelműek, a' félszegség ritka nálök, nyakassak, zsemblődök, iparkodók. Földjeiket idejében' és jól művelik, 's gyakran trágyázzák, háromszor szántanak. Vetnek Búzát, de melly nem a' bakja, Rozsot, Árpát, Kukoritzát, Zabot, Bükkönt, Burgonyát sokat. — Vónós-markájik Lovak, Ökröket nem tartanak. Leginkább a' Dohány termesztésre feksüznek. Ebből várják szükséges költségeket, Esztendőnként 3500 mázsára lehet fáradozások' gyümölsét tenni *).

*) Itt a' Dohány' termesztése módját, gondolom, legalább Némellyekre nézve, nem leszen felesleges eládnom. Jösel' nap körül vesz a' Termesztő anyyi dohány magot, mennyi palántára szükségét látja. Azt valami bannyas ruhába köti, 's minden másod, vagy harmad napon langyos

A' Földművelők' viselete egy időtől fogva igen megváltozott. Tzipő, harisnya, térdig erő Nadrág helyett, mit ma csak dologtévő napon hordoznak, Sarut, hosszú Nadrágot gombra, rövid öreg fejr-gombos Melyre-valót, hasonló Mándlit; posztó köpönyeget, és közép karimájú 's tetejű kalapot viselnek. Sokan bajuszt nevelnek. Hajokat hátra fősülik, kurtára vágják, 's görbe fősüvel leszoritják. Aszszonyaik mind egyyig keszkenőt kötnek főkötő helyett fejök-re. Hajadonjaik simán hátra etsélik hajokat, 's közbe pántlikát fonva lógni engedik. Egyéb-aránt kitsinyje nagyja tsipőig erő réklit, 's melyrevalót, bokáig nyúló szoknyát, kötényt, harisnyát és tzipőt, kitől millyen telik hordanak. — A' Mesteremberek' és Fejérnépe' ruhá-

vizbe mártván, meleg helyen tartja, vagy felfüggeszti. Így tselekszik mind addig, míg a' mag kitsíródik, mi kilentz tiz nap alatt megtörténik. E' közben a' meleg ágy készítéshez lát, Békerit alant egy darab helyet, trágyával jól megtömi, 's termő földet hány rcá. Ez meglevén, a' tsirázott magot gyengén szét razogatván bele veti, 's egyszer'smind tsirázatlant is hint közibe, hogy minden esetre későbbre is legyen mit kiültethetni; a' magot is vékonyan földdel bétakarja: Melly, ha kedvező idő jár, hamar kihajt a' föld alúl, 's öt hat hét alatt alkalmas palántát ad az el ültetésre. Ekkor szükséges az esső, melly ha soká el marad megvénül a' plánta, el romlik, vagy kitől telhetik hordókban vizet vontat a' földre 's úgy rakja ki azt. Megerősödvén valamennyire, első munka körüle a' porhálás, azután egy két hétre a' feltöltés. Ettől fogva tsak a' fattyú növés letördelese ad dolgot. Augustus végén és September elején megérik a' Dohány levél; mellynek jele ha sárga foltok támadnak rajta. Ekkor leszedik, sinorra fűzik, 's vagy egyenesen a' napfényre, vagy, mi jobb árnyékos fák alá aggatják. Midőn kiszáradt, az őszi nedves idők elöl valamelly szellős padlásra aggatják, 's telen, nem lévén más szorgosabb dolga a' Termesztőnek, ködös időben, midőn a' level megerezskedik, a' tsomózásához lát, 's valamelly száraz kamrában össze rakja hogy megforrjon. Hol mind addig hagyja, míg vevője nem érkezik. — Két nagy ellensége vagyon a' Dohánynak: Flánta korában a' kukatczok; későbbben valami kelh forma külömbbfele színű virág. Ez ellen meg orvoságot nem találtak.

zatjáról nem szóllok, mivel ezek Ország szerte egyformán öltözködni szoktak.

Eledelök az Állatok és Növevények' országából vegyes. Hizlalnak sörtést, nevelnek különféle baromfit, tartanak bizonyos számú birkát, tehenet, kertjek terem káposztát, kelt, karalábot, sárga 's fejer répát, retket, buborkát, dinnyét. Ültetnek babot, borsót. Vetnek lentsét. Kenyerök helyes, jól kisült, és ízes. Élnek borral, de a' melly nagyon is középszerű. Isznak égetbort, sert. De általjában iszákonyoknak nem lehet őket billegezni.

Kedves multságok a' tántz, tekézés és kártya. Lakodalmaik vígak, népesek, 's a' tékozlásig sok tál ételűek. Szokások asztal felett muzsika szónál rendében az új Pár' egészségéért inni, 's a' Menyaszszony számára, ki mennyit akar, pénzt a' tányérra rakni. Míg ez tart, a' gyermekek ügyesen lehúzzák a' Menyaszszony' egyik tzipőjét, mit a' Vőfényeknek kikell váltani. Jön azonban a' Szakátsné is, 's békötött kézzel, mintha megégette volna magát, serpenyőjébe kéreget. Vatsora után felteszik a' Menyasszonymnak a' főkötöt, 's vele minden vendégnek egyet kettőt kell fordulni. Azután ismét foly rendszerént a' tántz, míg tsak győzhetik.

Halotjaikat, mennyire tsak tölök telhetik, fényesen temetik. A' festett módos koporsónak meg kell lenni. A' szemfödél fejer finom, jól kilóg a' koporsóból, 's pántlikával tzipfázott. A' testet tsak ollykor helyhetik a' Szt. Mihály Lovára, közönségessen a' koporsóra tsinált fogantéknál fogva viszik kézben. Néha halotti Muzsika is késéri a' temetkezést. Ollykor fáklyák is lobognak körüle a' testnek. A' virrasztás el nem maradhat. Egész éjjel tart, 's hol

imádkoznak, vagy énekölnek, majd kölönfé-
lékről beszélgetnek, hol esznek isznak. A' tem-
etés után következik az úgy nevezett halotti
Tor.

Vagyon Bonyhádon, a' négy Vallásuak
Iskolájin kívül, egy különös Leány-Nevelőház
is. Phillipsz Anna, Német országi Grófné, volt
Apátza, 1813. kezdé, 's folytatja. Kinél 16—
20. Nemes Lyánkák száláson, kosztón vannak;
's varrásra, kötésre, tűzésre, fortepianóra,
tánczra, nem külömben olvasásra, írásra, szám-
vetésre, Históriára, Geografiára, Frantz Nyelvre,
Vallásra tanítatnak, de Német Nyelven, a'
Magyar egészszen el hagyatik, jobbára el is fe-
lejtik azt. — Istenem! mi lesz belőlünk? ha
mennél előbb az e' féle Intézetekre is ki nem
néznek Hazánk' Elöljáróji!!! — Vagyon itt 1810.
fogva Patika is; vagyon Ispita, mellyet vala-
mint a' Katholikus Templomot 1780. Vinkler
Mihály, Helybeli Plébános épitetett. A' Zsidók-
nak derék fürdőházok, tavaltól fogva, két eme-
letre, hol a' közönséges aszszonyok mártóján
kívül, hat kád vagyon a' fürödni akarók' alkal-
matosságára.

A' házak száma, a' legújabb felszámlálás
szerént, négyszáz kilentzvenre megy. Többnyire
tserép sindelyesek. Két emeletű épületeket,
valamint derék alházakat is nagy számmal mu-
tathat. Piartzát ékesítik a' Nunkovits szép fel-
és a' Klégli alháza, a' mesteri kézzel készült
Szent Háromság oszlopa, a' roppant Katholi-
kus Templom és egyéb felházak. — Mezőváros-
sá 1782. lett. — Négy vásár esik benne: Mar-
tzius tizenötödiken, Áldozó előtt egy héttel,
Julius hatodikán, és negyedik Szeptemberben.
Ha kedvez az idő, mind a' Ruha — mind a'

marha-vásárjai elég nagyok. — Héti-vásárt 1801, Kedre és Péntekre nyert.

Levegője egészséges. Nints semmi ollyas körülé mi ártalmat büzlögne. Hajlott lapon való fekvése minden vizet kifolytat belőle, valamint rétjeiről is. A' környékező hegyek, erdők, és szőlők is, sokat tesznek ép éghajlatjához. Ivó vize, számos kútjai között, alig találkozik valamire való; jobbára mind sár ízű. Útszáji sárosok, nem lévén közel kő. Azomban, mennyire lehet, vagyon ügyelés az utak' jó karban való tartására.

A' halandóság, kilentz évi tapasztalásom után, egyszer sem haladta felül a' születtek' számát. Sokat tesz e'hez a' Himlő oltás' közönségesé llette. Két iparkodó Seborvossaink, Schén Miklós és Rusz János, úgy nem különben Ná-hath Sámuel, a' Zsidó község Doktora, minden esztendőben kétszer oltogatják azt az újonnan lett kisdedek' karjaikba. De közönségesen a' betegek Orvoshoz is folyamodnak. Nagy ritkán ha valamelly szegényebb, lappangó javos vén asszonyhoz.

A' Zsidóság Bonyhádon egy különös községet képez. Vagyon Törvényházok, Birójok, Risbirójok, Eskütjeik, Jegyzőjök, éjjeli Vigyázójok. Résznyire Bóltosok. Mások különfé-lével kereskednek. Vagynak mesterséget űzők is közülök. A' szegényebbek pedig bugyrokot hordják szerte az Országban. Viseletök most már, kivált az ifjabbaknak, egészen a' módihoz van szabva. Szakált, a' korosbbak közül is, kevesen eresztenek. Főkép' Fejérnépe üz fényt, 's az első Dámákkal vetélkedik piperében.

Zsinagógájok nagy négyszegű épület. Tömve vagyon egyes mozogható székekkel, melyeket megszorúlván a' tulajdonos, néha nagy

áron el ad, vagy zálogba vet. A' Rabinus helye külön 's emeltebben vagyon. Az asszonyok, a' hajadonok kilévén a' Zsinagógából tiltva, a' felső emeletben jönnek össze. A' bemenetelnél víztartó áll, hol kiki megmosódik, a' férfiak felteszik háromszegletű kis kalapjokat, különös lepelt takarnak magokra, 's így ábitatoskodnak. Hol halkal imádkoznak, majd a' Mester után énekelnek. Isteni szolgálatra egy erre a' végre rendelt Zsidó által hivattatnak, ki minden ház kapuját vagy ajtaját egy kezében lévő kalapáttal döngeti, 's az össze jövetel' óráját kikiáltja.

Rabinussokat jól fizetik, 's betsben tartják. Ennek kötelessége minden hónapban legalább egyszer prédikálni. Házánál a' Talmudot rendszerént tanítani. A' Házások közt támadott pereket el igazítani, őket össze békéltetni, vagy ha szükséges el választani, néha örökre is. A' 'Törvény' és Fenyíték' megtartására ügyelni. A' házasúlandókat össze adni. Kétes esetekben, valamelly állat' szabados vagy tilalmas megehetőset el határozni. — A' környülmetszés nem az ő dolga, ezt a'hoz értő Vének viszik végbe.

A' Házasúlandók közt első lépés a' Moring levél' el készítése. Ettől függ az Asszony' jövendőbeli állapotja. Legalább két bizonyoságnak alája kell írni nevét, és néha a' Kezesnek is. Ez meglévén, meghatároztatik az össze adás ideje 's helye, melly akár hol lehet. A' kijelent napon és órában a' Völegény az eskető Ég alatt, hosszú fejer ingben a' rendelt helyre megy, utánna, külön, a' Nyoszolyáktól kísértetve 's földött fővel vezetetik a' Menyasszony. Megérkezvén, a' Völegényt vele háromszor megkerülik, mind annyiszor kiáltván, a' Mester „szerentse és áldás legyen részetek”. Ekkor

fog a' Rabinus egy borral tele poharat, hálát ad a' bor' Teremtőjének, 's hogy az emberi Nem szabados szaporodását szent törvényeivel el intézte. Melly végződván az új Párnak inni ad a' borból. Ezután felolvastatik a' Moring levél. Végre a' Völegény egy arany gyűrűt dug a' Menyaszszony újába mondván: „mái naptól fogva te az én választottam vagy”. — Még osztán, vévén két vének a' poharat, váltva öröm verseket danolnak, 's haza késérik az új Párt.

Meghalván valaki közülök, egy arra rendelt deszkára fektetik 's megmossák. Azután tiszta fejrbe öltöztetik 's még lepedőbe is takargatván így a' Szent Mihály lován fekete posztóval bévonva a' temetőbe viszik. — Mind a' két Nemen lévő férfiak: — de asszonymak a' férfi temetését követni nem szabad. — A' sir' oldalai deszkázva vannak, de feneke nintsen. Belé erésztetik a' holt test, hanyat egyenesen el egyengettetik, 's rá tétetvén a' fedél, földdel behánnják. — Különös, hogy azon Házbelieknek, honnan valaki ki hal, nyoltz egész nap a' földön kell ülniek. Semmit dolgozniok nem szabad; 's enni is más házaktól kapnak.

Feljebb említettem, hogy a' Zsidó községnek Bonyhádon Fördőháza vagyon: Itt az a' hely, hol tisztulások után a' Zsidó Asszonyok megmártják magokat. Egésszen le kell a' víz alá bukniok, úgy hogy a' víz fejkök felett el tsapjon, 's ezt eddig, a' legkegyetlenebb télben is, fagyos vízben, minden hónapban teniek kellett. Most már ezt a' vizet is melegítik.

Bonyhád magában igen kitsin. Majd tökéletes négyszegű. A' házak, egy határtól a' másikig, közepét tsak nem el foglalják. Többi részét, keletről a' rétek 's egynehány szőlők; nyugotról pedig az Uraságok' Allódiuai töl-

tik bé. — Minden szántóföldjeik a' Lakosoknak éjszakra a' Szerdahelyi pusztán vannak, 's mind öszve 104 Szeszsiót tesznek. Határos keletről Börsönyi Pusztával, melly valaha egészszen erdő volt, ma már jól ki van irtogatva: Északról Tabód Pusztával; Nyugotra Majos Helységgel; Délre Szent Máriai, Berekallyai, és Széplaki puszták érik. Két hasonfélre osztatik Bouyhád, egyikét bírja a' Tttes Klégl, másikat a' Pertzel Nemzetség.

Egyed Antal.

6.

Véleményetske: miképpen lehetne még a' Magyar Nyelvet elő mozdítani.

Sokan irtanak Tudós Hazánkfiai közül a' Magyar Nyelvünk folyamatjának szükséges voltáról, — elő mozdításának módjairól, 's eszközeiről, — nem külömben gyarapodásának akadályairól. — Nevezetesen Báró Mednyánszky Alajos Úr a), Vedres Istvány b), Pápay Sámuel c) 's a' t. ölly felségessen pedig, hogy legtsekélyebb itéletem szerént nem tsak méltán örvendhet, ki nemzete, és Nemzeti nyelve eránt

- a) Lásd a' Tudományos Gyűjtemény 1822-dik évi I. Kötetjének első Ertekezését ezen tzm alatt: Hazafiúi gondolatok a' Magyar nyelv kiterjesztése dolgában.
- b) Lásd a' Magyar Nyelvnek a' Magyar Hazában való szükség voltáról tárgyazó Hazafiúi Elmélkedését, melly harmadszor kiadatott Kassán Ellinger János betűivel 1807 ben. — Lásd a' Tudományos Gyűjtemény 1822-dik évi XI. Kötetjének 55-dik lapján a' Magyar nemzeti Lélekről való Ertekezését.
- c) Lásd a' Magyar Literatura Esméretét; melly kiadatott Veszprémben 1808.

lángoló szeretettel viseltetik, de bátran még azt is el mondhatja felölök: ők a' mi Ditsőségünk, és örömünk; mert munkájok rakott tárháza mind azoknak, valamiket a' Magyar nyelvről tudni kívánunk, — el osztoltatása mind azoknak az ellenvetéseknek, és észrevételeknek, mellyek ugyan azon Magyar nyelvről támadhatnak. — Annakokáért nékem e' tárgyról talán szólni sem kellene? — Azomban, minekutánna illy leveleket olvasok:

1) „Admodum Reverendissime Domine Plebane”.

„Ad petitionem Admodum Reverendissimae
„Dominationis Vestrae satis laboratus sum apud
„Joannis Buntsekonem, quidnam petiret pro
„victu pueri Erasmi Namesztovszky, ille re-
„spondivit: quod dodecim metratem Posonien-
„sem tritici, et sex urnones vini. — Ego vo-
„lexi scribare Admodum Reverendissimae Do-
„minationi Vestrae, sed non obtineveram occa-
„sionem literas misivisse: putiveram, quod
„praestaret, si pater venioret accordandum
„Causa, uti etiam facturum fuit. — Advenit
„Parens, et accordiverat accordandi, accor-
„dando, accordandum ergo. — Deo sint laudo-
„nes, adeo ideo reconiendandus maneo humi-
„lissimus seryus”. N. N.

2) „Salve Serenissima Civitas”.

„Existimare non potuimus, quin vobis tud-
„totokra non daremus, quid fecit Vester disz-
„nóság in nostrum határ, certe non parum kár,
„neqve parum boszúság, quia et rétet is, et
„földet is fölturatäre fecistis: sed si adhuc fe-
„ceritis, Isten Lelkünk ügysegéllyen, et fülét,
„et farkát el vágámus, et sic domum mittamus,
„dein-

„deinde non dicatis, quod vobis tudtotokra
„non dedimus. Vester szomszédság”. N. N.

Nem lehet nem szóllani, és esedezni: tiltassanak el a' deák írástól az olyan Magyar Hazánkfiai, kik gyengébben tudnak deákul, — útasitassanak Magyar nyelvekre, mellyet az Anyai téjjel szoptak, és ahoz képest gyermekségektől fogva értenek. — Irjanak Magyaról, — közöllyék egymással előkelő dolgaikat magyar nyelven, mintsem a' fentt előadott levelek szerént deákul írván a' tudós világtól kinevettesenek. — Így lészen, hogy ők is eggyesítvén erejeket a' Magyar nyelvnek folyamatjára, a' Magyar nyelvet nem tsak kívánt gyümöltsel fogják elő mozdítani, de még magokat is természeti kötelességek szerént igen tökéletesíttik. — Ebből áll véleményetském, — a' vég ítélet légyen a' Tudós világé, és a' legfőbb Biróé.

Rácz József.

II. L i t e r a t u r a.

A. H a z a i L i t e r a t u r a.

Rönyv-Visgálat.

Honnyi (Honni) Törvény. Öszve szedegette Ettore Harchai Georch Illés, Tekintetes Zágráb Vármegyének (Vármegyének) és Nemes Vajka Széknek Táblabirája, Felesküdt Ügyész, és volt Királyi Oktató. (Most Ráczkevi Uradalmi Praefectus, és Fiscalis). Po'sonyban, Belnay György Aloys' betű:(j)ivel. 1804—1809. — I. Rönyv. LII. és 260. II. Rönyv. I. Röt. XXXIV, és 514. II. Röt. XV, és 375. III. Rönyv. X, és 281. lap, 8-ad rétbén.

Folytatás.

Ezen becses munka' vizsgálatásának a' Tud. Gyűjtemény' múlt évi V-dik Rötetjében megje-
Tud Gy. V. Röt. 1823.

lent töredékét Rec. olly végből közlé némelly látogatására jött Pesti barátival, hogy ha valakinek kedve volna az egész munkát vizsgálat alá venni, az ott egybegyűjtött észrevételeket használhatná, minthogy azomban az minden változtatás nélkül közre eresztetvén, senki annak folytatását mind ez ideig magára nem vállalá, Rec. kötelesnek érzi magát, a' mihez egyszer kezdett, be is végezni, nem olly magá hitt szándékkal ugyan, mintha a' Tud. Szerzöt oktatni kívánná, örömmel ismeri meg magát tanítványának, hanem résszerint, hogy Szerző Ur' tekintete másokat a' becsúsztott hibák' elfogadására ne téveszthessen; résszerint hogy a' törvényes tárgyakról való ismeretek jobban terjedjenek; de leginkább, hogy némelly szövényesebb törvényes feladások' megfejtésére Szerző Urat felszöllítván, azokra egyszer'smind jelesebb Törvénytudóink figyelmét is meghívja. 'S ezeknek előre bocsátása után kezdjük a' vizsgáltatás' folytatását ott, a' hol megszakasztottuk.

Az Első Könyv' Negyedik Része szöll az Üri hatalomról. Helyesen különbözteti meg Szerző Ur a' kényszerített szolgákat az önkényesektől. 'S minekutánna feljebb a' 20-dik §-ban érintette volna, miként támadtak az első szolgák hazánkban, ezeknek idő' jártával mi módon lett el szaporodásokat hazai törvényeinkből bővebben fejtegetvén, a' jobbágyoknak, 's zselléréknek ezekből való származásokat (226. 227. §§.) lehozni igyekszik. Rec. a' jobbágyok' eredetere nézve azt hiszi: hogy hazánkban legelső Jobbágyokká (a' szót mostani értelmében vévén) az el foglalt föld' azon lakosai levének, kik győzedelmes Eleinknek minden fegyveres ellentállás nélkül önként megbódolván, javaik' haszonvételeben meghagyattattak ugyan, azok-

től mindazáltal az illető Tulajdonosoknak, magok minden sajtásági justól el esvén, adózni, 's bizonyos szolgálatokat tenni tartoztanak. Hogy ezeknek sorsa minden tekintetben sokkal kedvezőbb vala azokénál, kik akár a' törvény', akár a' fegyver' ereje által tökéletes szolgálásra jutottak, 's rabszolgáknak, vagy is martalékoknak nevezettek, legkisebb kétséget sem szenved. Mikor ruháztatott reájok a' jobbagyi szavakból egybe szerkeztetett jobbagy nevezet a), melly alatt eleinte az Ország' Fő Rendei, 's Zászlósai értetődtek, (Lásd az Arany Bulla' 10, 13, 30-dik Czikkelyeit) nem egészen bizonyos. Hollár idejét a' XIV-dik század' elejére teszi, (Amoen. Vol. I. pag. 145.) midőn t. i. az Anjou ház' Magyar országi ágazatjának uralkodása alatt sorsaik némű némű könnyebbüléseket nyertenek. — A' mi továbbá a' Földes Uraság', Jobbagyság' 's Zsellérek' kölcsönös jusait, 's kötelességeit illeti, azok e' részben tökéletesen kimerítettek. Mellesleg a' 231-dik §. jegyzékének folytában Rec. azon igen nevezetes, 's többször vitatott kérdés' velős, 's kimerítő megfejtését óhajtana Szerző Úrtól: ha vallyon a' Jobbagy házhelyeken lévő Nemes Személyek tartoznak e' az Urbarialis illetőségek' haszonvételeitől adózni, 's a' többi közterhekben részesülni? Hogy Személyeikre nézve minden adózás' terhétől mentek maradnak magától is értetődik b) — 253. §. A' Szabado-

a) Horvát István: Magyar Ország' Gyökeres Régi Nemzetsegeiről. 91 lap.

b) Hogy az illető Nemes Személyeken az Urbarialis illetőségek' haszonvételeitől jövő adót a' Nagy Méit. Fő Hormányszékek követni szoktak Rec. nek bizonyos tudománya vagyon, csak az tehát a' kérdés, ha vallyon ezen felsőbb helyes el határozást a' hazai élő törvényekkel össze egyeztetni lehessen e', vagy sem?

sok úri hatalom alá nem tartozván, illő lett volna ezekről külön szakaszban értekezni. Ezekre nézve szinte kívánná Rec. megtudni, ha vallyon az anyjok után reájok háromlott nemesi birtoktól kötelesek e' adót fizetni, vagy sem? Melly kérdést Néhai Kelemen Kir. Tanácsnok érdekel ugyan, de megfejtetlenül hágy a).

A' második Könyvben által megyen Szerző Úr a' törvény' második tárgyára, t. i. a' vagyona, 's azt igen helyesen osztja fel két kötetre, az elsőben a' sajátságáról (de jure in re), a' másodikban pedig a' vagyoni jus-tartásról (de jure ad rem), mellyet számtartásnak nem helyesen nevez, értekeztvén. Az előleges ismeretek' közlésében a' vagyon', birtok', uradalom', 's vagyon' uradalma' megszerzése' módjainak a' tárgy' felvilágosítására megkívántató osztályozatait Szerző Úr említés nélkül nem hagyja, a' nélkül, hogy szokott popularis előadásához képest holmi haszontalan oskolai szörzsal hasogatásokra fakadna. — 7. §. A' praescriptio igen szerentsésen vagyon fordítva idő' múltának, azomban a' könnyebb hajlítás végett inkább nevezhetjük még is el idősítésnek, innen, el idősíteni, praescribere. — A' 12-dik §-ban foglaltakhoz nagyobb világosítás' kedvéért nem ártott volna hozzá adni: hogy az osztályos atyafiak között vagyon ugyan helye az el idősítésnek a' haszonvételre nézve, ha felosztzott állapotban vannak 1-ae: 40; nincs ellemben osztatlan állapotban létekkor. Praejud. Cur. — Az első Rész szóll az Adományról, mellyet Szerző Úr a' tárgy' fontosságához képest igen velösen ad elő. — 57. §. Kéremény' oká-

a) Inst. Juris Priv. Hung. Lib. I, pag. 329. Az első kiadás szerint,

nak a' felkérés' czímje (titulus impetrationis) nem nevezethetik; mert az inkább ezt jelenti: *ratio postulati*. — 67. §. Szerző Úr azt állítja: hogy ha az adományos a' pártütés által felkért jószág eránt birtokon kívül pörlekedvén, a' pártütés' valóságát be nem bizonyíthatná, sőt a' másik fél ártatlansága mellett gyökösségét is a' felkért jószágra nézve megmutatná, a' felkérő az igazságtalanul felkért jószág' örök becsű szerint való árrában marasztaltatnék. Rec. hasonló esetben a' gyökösség' bebizonyítását nem tartja szükségesnek a), 's különben is a' Felkérő a' mondott büntetésben csak akkor fogna el marasztaltatni, ha igazságtalan keresetétől a' végső ítélet' hozása előtt el nem állana. 1-ae: 25. — Azon állításában sem egyezhet meg Szerző Úrnak a' Rec (93. §.) hogy ha valaki a' Felséghez tartozandó jószágot, úgy mint a' maga birtoka alatt lévőt álnokul felkérné, mint hitetlen (?) és hazug 1-ae: 37. minden jószágát el vesztené, 2-dae 36; mert ez utóbbi törvényczikkely csak a' hiteszegettek, vagy is ludasok (aucariorum) büntetéséről szól, mellyet a' kérdésben lévő csalárdkodóra, ki az említett 1-ae: 37-dikében mendaxnak, 's falsariusnak neveztetik, kiterjeszteni nem lehet. A' többször említett 1-ae: 37-dik azt tartja: hogy keményen fenyítessék meg; de ezen kemény fenyíték alatt mit kelljen érteni, Törvénytudóink többfelé oszlanak b), Rec. a' *Ratio Jurisprudentiae Hungaricae* című Munkácskának Szerzőjével tart, ki úgy

a) *Ratio Jurisprudentiae Hungaricae*. pag. 28.

b) Kelemen: Említett Munk. P. II. Vol. I. pag. 640. — *Ratio Jurisprud. Hung.* pag. 30. — *Discussio Opusculi cui nomen Ratio Jurispr. Hung.* pag. 39.

vélekedik a): hogy itt csak birói ítélettől függő büntetésnek (poena arbitraria) legyen helye. A' Kir. Adományra nézve befejezésül méltónak találja a' Rec. megemlíteni: hogy a' pártütés által el vesztett javakat ha bátor a' Magyar Szt. Koronához tartozó különböző Tartományokban helyheztenének is, ugyan azon egy Adomány-Levél mellett lehessen vissza nyerni, a' vagy felkérni sensu 2-dae: 65. §. 5. a' mi az ok' azouságánál fogva (ob identitatem rationis) a' magvaszakadás' esetére is értethetik.

A' Második Részben az Iktatásról értekezik Szerző Úr. A' 97-dik §-ban mondottakhoz hozzá lehet adni: hogy ha a' Felkérő időközben meghalna, annak örökösei, kikre t. i. az adománybeli kikötés kiterjedne, a' kiszabott idő alatt a' felkért jószágba foganatosan beiktattathatnának. — A' 102-dik §-ban kihagyta Szerző Úr, hogy a' Ts. Kir. Itélő Táblának hites Jegyzője törvényes kiküldetése mellett szabadon iktathat az egész Országban, ha bátor azon Megyében, hol az iktatás történik, semmi nemesi birtoka nem volna is, sőt ha nemtelen lenne is. 2-dae: 19. — A' gyökösség' kikereséséről szóló Harmadik Részben a' két ág' jusai' egyenlősége, vagy nem egyenlőségének bővebb kimerítését óhajtotta volna. Rec. 's kívánná egyszer'smind, hogy Szerző Úr' azon idvezséges intéseinek (152. §.) a' nemzetségi ágazatnak gyakran olly fontos következtetésű behizonyítására melly nehézségeket szülhet, 's ez által a' legigazabb ügyet is melly veszedelembe ejtheti: ha egy nemzetségből többen egyenlő kereszt nevet viselnek, 's az illető Lelki Pásztorok a'

a) A' feljebb említett helyen.

Keresztelési - Hőnyvekre eléggé szorgalmasan nem ügyelnek, sikeres foganatjuk lenne.

Az Örökséggel járó terhek : a' negyed, hajadoni, 's özvegyi járandóság, házassági jutalom, menyegzői ajándék, vagy is jegyruha, hozomány, köz szerzemény, 's házassági visztalom a' Negyedik Részben tökéletesen kívannak meritve. Kénytelen azomban Rec. kijelenteni hogy Szerző Úrnak abbeli állítását : (202 §.) melly szerint ha férje előtt megtalálna is halni az asszony házassági jutalmát közelebb atyafiai Férjén, 's ennek örökösein fogatosan követhetnék, csak egy részében, 's ezt sem minden tartalék nélkül írhatja alá. Ugyan is azon Fő Törvényszéki Ítélethöl, (Dec. 7. Pag. 162.) mellyre Szerző Úr magát meghívja, csak az jó ki : hogy az említett esetben az el húnynő házassági jutalma eránt lenne keresetjök az asszony' közelebbi rokonjainak férje' örökösein; nem pedig férjén is. Hogy pedig ezen nem volna keresetjök onnan következteti Rec. mert az előhalállal kimúlt asszonyról több jus által nem száthatott közelebbi rokonjaira, mint a' menyivel ő maga birt; valamint tehát ő maga sem követhette volna házassági jutalmát életben lévő férjétől, úgy minden bizonynal atyafijai sem követhetik. De külömben is, ha igazat kell szöllani, azon fent érdeklött Fő Törvényszéki Ítélet Rec. vélekedése szerint ellenkezni látszik az 1687-diki 11-dik Törvényczikkellyel, melly a' természeti méltányságon épülvén, a' hitveseknek zálogos, 's ingó szerzeményeikre nézve kölcsönös örökösödést enged. Már pedig a' házassági jutalom a' szüzesség' feláldozásáért, 's a' hitvesi el hálásért adatván az asszonynak, (Dotem dicimus: Quae uxori propter ejus deflorationem et concubitum de bonis mariti da-

tur. 1-ae: 93.) kétséget sem szenved, hogy az neki saját szerzeményévé válik, mellyet ha bátor zálogos keresménynek nem nevezhetünk is, mint az írott házassági jutalmat, de a' mennyiben pénzből állana, csak ugyan ingatlannak sem mondhatjuk, sensu 1-ae: 102. 'S ha nem ingatlan, annak örökségéből miként lehessen kirekeszteni férjét, midőn az asszony végső intézet, 's maradék nélkül múlik ki, az érdekllett Törvény cikkely' lelkével öszve egyeztetni nem igen lehet.

Az ötödik Rész szól a' Kir. Haszonvételekről. — 255. §. A' vágószékről szoltában, a' marhahús' ár-szabását is érintvén Szerző Úr, erre nézve szükség megjegyezni: hogy ha valaki a' Ns Vgye ez eránt költ végzésének magát ellene szegezné, a' paraszt ugyan 40 magyar forintban a), a' nem paraszt pedig 100 forintban marasztaltatnék, mellynek egy harmad része az Al-Ispánt illetné, két harmada pedig a' Ns. Megye' szükségeire a' honni pénztárba befizettetnék. 1659. 71. — 260. §. A' sorompót gátszobornak nem nevezhetjük, mert szobor státuát jelent. — 274. §. A' kézméveseket (Opifices, Handwerker) Szerző Úr kézmívészeknek nevezi; de egy az, hogy a' mév hibásan vagydon mondván mív, vagy mű b) helyett, ezen felül művészeknek csak azokat nevezhetjük, kik a' deák-

-
- a) Egy Magyar forint tesz: 45. Kurta forint: 50. Vonás forint: 51. Német, vagy is Rénes forint 60 krajczárt.
- b) Némellyeknél műv is előfordúl, de hogy ez is hibásan legyen mondván, kitétszik onnan, mivel a' mív a' szív, nyív, hiv szavakkal tartván hasonlóságot, valamint hibásan mondatnék szív, nyív, hüv, szü, nyü, hū helyett; úgy műv sem mondathatik mű helyett. Mívész helyett azonban művészt (mű-v-ész) is mondhatunk a' fűvész (fű-v-ész) analogiája szerint, a' v csak mint szolgabeté tétven közbe.

ban artistaknak, vagy artifexeknek, a' németben pedig Künstlereknek hivatnak a). — A' kilenczetről, 's hegy-vámról az első Könyvben értekezvén Szerző Ur, ezeket innen kihagygni jónak találta.

A' Hatodik Részben szó vagyon a' végső Intézetről. Itt mindenek előtt Szerző Úrnak némelly kifejezéseit óhajtaná Rec. másokkal felcserélni. — 91. §. A' pater familiast illőbb ház nép' atyjának neveznünk, mint házi gazdának; az egyenesség (300. §.) nem merítvén ki az aequitas' értelmét, jobb méltányságnak neveznünk, innen: méltány, aequus, billig; méltánylani, aequi consulare, pro aequo reputare, billigen. — Az intézetheli örökös hibásan mondatik intézett örökösnek (323. §.) mert ez alatt olly örököst lehetne inkább értenünk: kiintéztet, az az: intézetet teve. — A' mindenes örökös (universalis haeres) egyetemi örökösnek is neveztetetik, az egyetem universumot jelentvén. — Szerző Úrnak azon állítása: (301. §.) hogy sem az atyafiját, sem a' fiú atyját végintézete által saját szerzeményéből ki nem tagadhatja, kifogván némelly eseteket, ha bátor a' természeti méltányságon gyökereztetik is, de csak ugyan hazai élő törvényeink' figyelmesebb öszve illesztéséből meg nem állhat, a' mint ezt Néhai Helemen Kir. Tanácsnok Ur megczáfolhatatlan győző okokkal bebizonyította b).

A' vérség' örökösödése a' Hetedik Részben igen világosan fejtetik fel. — A' Nyolczadik Részben az osztályról értekezik Szerző Ur

a) Erdélyi Muzéum. V. Füzet. 182. lap. — Gróf Teleki József: A' Magyar Nyelvnek tökéletesítése új szavak, és szóllás módok által. 280. lap.

b) Említett Munk. P. II. Vol. I. pag. 883. etc. seq.

az erányosság', 's határozás' hozzá csatolásával. Rec. ítélete szerint jobb lett volna ezeket az osztálytól el választva külön szakaszokban előadni. — (399. §. Szerző Úr csak általjában említi: hogy az atyai ház hozzá tartozandóival együtt mindenkor a' legifjabbik fiat, (de nem a' legifjabbik leányt) illeti. Innen azt lehetne következtetni: hogy tehát ez utóbbit soha sem illeti, a' mi meg nem állhat. Mert midőn a' törvény 1-ae: 41. azt mondja: hogy ha bátor a' jószág mind a' két ágat illetné is, az atyai ház mind a' mellett a' fiúnak fogna adatni lakóul a' nálánál fiatalabb leány előtt nemének érdemesebb voltánál, 's személyénél fogva; el halgatva a' legifjabbik leánynak külömben ahhoz való igazát magában foglalván, kétségen kívül tétetik: hogy ha csupán leányok osztoznának, a' legifjabbiknak az atyai házhoz elsőbbsége lenne. — A' mi az erányosságot illeti (440—448. §§) óhajtaná Rec. Szerző Úrtól megtudni: a' köz legelőre nézve mi volna hasznosabb, 's a' honni szorgalommal öszve egyeztethetőbb a' tartandó marhák' erányosságbeli számának behozása e' a' mit a' puszták' kivételével az Al-Bírák el ítélni nem igen mernének; vagy pedig hogy a' köz legelő az erányosságbeli kulcs szerint felosztván, kinek kinek saját illetősége kihasíthatnék? hozzá értvén, hogy minden Földes Úr alattvalójinak elegendő legelőt adni tartozván, semmi urbarialis panasz ne támadhatna. — 446. §.) A' reparatiót Szerző Úr tatarozásnak nevezi, de ez csak környéki szó lévén, jobb igazításnak mondanunk. A' határozásra nézve (449—470. §§.) reméli Rec. hogy Ő Felségének a' határbeli villongások' meggátolása, 's el enyésztetése' tárgyában legközelebb

költ kegyelmes rendszabását a) Szerző Úr munkájának újabb kiadásában említés nélkül bizonyosan nem hagyandja. — A' Felség' örökösödése a' kilenczedik Részben valamint tökéletesen, úgy, a' legnagyobb értelmességgel nagyon kimerítve.

A' Második Könyv' Második Részében a' mint feljebb is említők, a' vagyoni justartás' minémúségeit fejtegetvén Szerző Úr, 's a' Tizedik Részben a' kötésről általjában szólván, ezen tárgy' bővebb felvilágosítására a' Római Törvényhez, mint hazai Törvényünk egyik fő kútforrásához folyamodik. — 538. §. Szerző Úr előtt nem látszik igazságosnak, hogy a' haszonbérbeli szerződés a' megállapított idő előtt valamelyik kötő félnek halálával, a' vagy a' haszonbérbe adott jószág' el adásával felbontásék. De jóllehet Szerző Úrnak ezen véleményét a' Római Polgári Törvény is támogatná; a' közönségesen bevett szokás mindazáltal, mellynek Szerző Úr magát ellene szegezni nem akarja, ellenkezőt tartván, annak fejet hajtani kénytelenitünk.

A' Tizenegyedik Rész szöll a' sajátságot fenntartó kötésekről, millyenek: a' használat, haszonbér, hódolás, (így?) örizet, 's a' zálog, melly egyszer'smind a' hiv szolgálatnak ideig tartó jutalmát, 's a' magányos pecsét alatt tett örök vallást is magában foglalja. — Rec. ítélete szerint az emphyteusist örökségi bérnek nevezhetjük inkább mint hódolásnak, (543. §.) miként a' német is Erben-Zinsnek nevezi; innen: örökségi bért vonó, dominus directus emphyteuseos, der Erben-Zins-Herr, 's örök.

a) B. Beschriipt. Reg. dtto 16-ae Oct. 1818. sub Nro 12944. Aquisgrani emanatum.

ségi bért fizető, dominus utilis emphyteuseos, seu emphyteuta, der Erben-Zins-Mann. De minthogy ezen tárgy hazai törvényeinkben sohol elő nem fordul, azt Szerző Úr bizvást kihagyhatta volna. — A' haszonberről szóló 542-dik § ban a' marhahaszon' kibérléséről is (de pacto socidae) illő lett volna említést tenni — 544. §. A' miserabile depositumot Rec. inségi örisménynek nevezné inkább, mint sajnos örizetnek. 'S úgy hiszi, Szerző Úrnak igaza vagy on, midőn azt állítja: hogy az örisményt vissza adni nem akarók eránt a' régi törvény által (1622: 16.) rendelt kemény büntetés szokáson kívül tétetett légyen; noha Kelemen, 's Kövy ellenkezőt tanítanak. — A' zálogra nézve az újabb 1807-diki 9-dik Törvény cikkely némelly változtatásokat tévén, azokat kénytelen vala Szerző Úr, minthogy munkájának ezen szakassa már akkor nyomtatva volt, ezen kötet' sommás foglalatjának jegyzékeibe szorítani. Különben ezen tárgy igen derekasan volna kidolgozva, 's Rec. óhajtáná, hogy azokat a' mik az 509-dik §. jegyzékeiben mondatnak, minden el zálogosítónak szívére köthetné.

A' Tizenkettedik Részben előadatnak a' sajtóságot el idegenítő kötések, u. m. a' kölcsön, társaság, csere, adás-vevés, 's ennek osztályai: az örök vallás, hív szolgálat' örök jutalma, 's békekötés; végre az adomány. — 601. §. A' charta-biancát, vagy-is albát általjában való kötelező-Levélnak nevezi Szerző Úr, rövidebben talán kötelezési fejrnek nevezhetnők, miként az alba judiciaria bírői fejrnek mondatik. — 603. §. A' szembe való adósság' másképp' világos adósságnak is neveztetik. — Dicséretes szokása az Szerző Úrnak, hogy a' felfogott nevezetesebb tárgyak' fejtegetéseit mint eszmélő

Tudós gyakran elmélkedésbeli észrevételeivel szokta kísérsni, a' nélkül mindazáltal, hogy e' részben a' törvény' szoros rendelkezését, mellyhez képezt minekutánna a' törvények megállapítatnak, nem azokról többé, hanem azok szerint kell itélni a), által hágná. Így jelesül a' 610-dik §-ban az igen el hatalmazott uzsoráskodásról távén említést, annak sikeresebb meggátlása eránt némelley véleményes javallatokat terjeszt elő, mellyeket Rec. a' nélkül hogy megbírálasokba belé bocsátkozni akarua, a' honni

a) Cum leges institutae fuerint, non erit postea iudicandum de ipsis, sed oportebit iudicare secundum ipsas. Prolog. 6. §. 13. — A' törvény' ezen rendelkezésre nem figyelmeztet Magda Úr, midőn Magyar Országának, és a' Hatarörző Ratonasag' Vidékinek legújabb Statisticai, 's Geographiai Leirásában az elme' pallerozásának barometrumáról szolptaban a' 125-dik lapon Törvénytudó Iróink ellen vádképen hozza fel Cicero' ezen szavait: „Non a Praetoris edicto, neque a XII. Tabulis, sed penitus ex intima philosophia haurienda est juris disciplina”. De Legg. L. I. C. V. — A' Törvénytantó' tisztje előadni a' törvényt ugy, a' mint van; a' Biróé az előforduló esetet a' törvényhez alkalmaztatni, 's ott, hol irott törvény, vagy avval felerő szokás (3-ae 2.) nincs, a' jus' philosophiája szerint méltanyan itélni. Ennél fogva a' gyakorlott Törvénytudónak kell ugyan birnia philosophiai principiumokkal, különben miként hozhat helyes itéletet, ha itélni nem tud; de ezen okfőket másutt kell meritenie. Igen helyesen vagygon ehez képezt hazánkban el rendelve: hogy ifjaink csak akkor szabadítatnak fel a' törvény' hallgatására, midőn a' böleselkedési tudomány' tanulasát el végezték. — Azomban a' Magyar Törvény' Törtenetirojának bizvást lehet magát philosophi gyéntől (géniusztól) vezéreltetni hagyni. 'S egy illyetén história, melly törvényeinket első kutfjeiből, t. i. az idők' külömböző szelleméből, a' nemzetnek évkoronként változó erkölseiből, külömbfele kinezéseiből, 's előfordult szüksegeinek indító okailól fejtegetné, 's melly e' szerint a' Magyar' józan gondolkodása', mely politicája', arany szabadságet lángoló hev szeretete', (nem a' feketlen zabolatlanságot értjük), 's hősi állhatatossága' annyi dicséretes emlekeit magában foglalná, az egész hazára nevezé valamint igen kedves, úgy valóban a' legdicsőségesebb tünemény lenne. De ezen tekintetből véve, Kelemen' munkaja is: Historia Juris Hungarici privati documentis ac testimoniis illustrata, csak kevéssel nevezhetik többnek elő készületnél.

törvényhozásban részt vevő nagyobb tekintetű Hazafiak' figyelmébe ajánl. — A' hitelezők' öszve hívására, vagy öszve ütközésére nézve (618. §.) szükségesnek látja Rec. megjegyezni: hogy az első sorba tartoznak a' kegyes hagyományokat érdeklő tökepenzek is. Praejud. Cur. Továbbá: a' 2-dik sorba jó lett volna hozzá adni, a' mit Szerző Úr a' rend' megszaggatásával alább (619. §.) említ: hogy a' bírói foglalásnak hasonló foganatja vagon a' hiteles feljegyzéssel. Dec. 31. pag. 159. De hogy a' végre nem hajtott bírói ítélet által a' hitelező elsőbbséget nyer a' többi egyszerű adósságok előtt, (Dec. 15. pag. 156.) azt Szerző Úr alább sem említi. — 626. §. A' Magyar országi adósságoknak Külföldiek által való öszvevásárlásokra nézve Szerző Úr azt tartja: hogy mivel az illetén adósságok' által írása köz szokásba jött volna, ha valamelly hazafi az illetén adósságot idegen Külföldinek által írná, az illető adós azt az engedményesnek lefizetni tartoznék. De Rec. ítélete szerint ezen szokás a' mennyiben a' nemzet' javára nézve káros következéseket vonhatna maga után inkább csak vissza élésnek nézethetvén, ez által az ellenkező tartalmu 1662-ki 41-dik Törvényczikkely' kötelező ereje meg nem gyengíthetik. — A' megbukott Számadó Tisztek' marasztalásbeli tartozásaikról Szerző Úr emlékezetet sem tészen. — Az örök vallás tökéletesen ki vagon meritve; Rec. egyedül azt óhajtja vala, hogy Szerző Úr a' szerzemény' el idegenítésérő szólltában (683. §.) az 1723-ik 49-dik Törvény-czikkely' rendelkezést figyelemmel tartva, az azon építhető ügyeletről is emlékezett volna.

A' Tizenharmadik Rész száll a' sérelmes Téteményekről, millyenek: az álnevezet, vértá-

gadás , gyalázás , czégéres , 's kissebb hatalmaskodás , levelek' feltörése , Oklevelek' letartóztatása , 's barmoknak be vagy el hajtása. — Az álnevezet , 's vértagadás eránt Rec.nek semmi észrevétele elő nem fordúlván , a' gyalázásra nézve (711. §) szükség megjegyezni , hogy annak hérért a' Szolga-Bíró előtt is lehessen követni Praejud. Cur. — 733. §. kétli Szerző Úr , ha vallyon követhetnék e' foganatosan a' czégéres hatalmasság' büntetményét azon köz Hivatalbeli Személyek , kiknek az Alperes a' per' folytában nemtelen voltokat bebizonyíthatná ? kétségének okát abban gyökerezi , hogy ezeket azon hivatal törvény szerint éppen nem illethette. De ez meg nem áll : mert a' törvény az érdeklett Tisztviselőknek nemes voltokat nem mindenkor kívánja meg. Igy jelesül , hogy a' többit el halgassam , lehet valaki a' T. Kir. Táblának hites Jegyzője , ha bátor nem nemes is , 's mint ilyen törvényes iktatást is vihet véghez 2-ae : 19. §. 4. a' mint feljebb is említettük. Ehhez képest a' kérdéses esetben nem a' személybeli , hanem hivatalbeli nemességet (nobilitas officii) kell tekintetbe venni. — 759. §. Igen helyes , de nem egészen kielégítő Szerző Úrnak azon megjegyzése : hogy midőn valaki bebizonyíthatja törvényes módon lett jutását a' jószág' birtokához , ha bátor abban az egész esztendő ki nem töltötte is , még is követheti a' hatalmasság' hérért háborgatóján. Ezen szövvényes tárgyat egyik első rangú Törvénytudónk szokott velős , 's tömött rövidségével e' szerint fejtette meg : „ Turbatum , vel non admissum , qui apprehensi , apprehendendi , vel usus inchoandi legalem titulum habet , etiam absque prae habito annuo usu violentiali proces-

su agere posse a). — 707. §. A' repositiot Szerző Úr vissza tételnek nevezi, közönségesen vissza helyeztetésnek mondatik. A' brachium helyesen mondatik ugyan erő hatalomnak, de karhatalomnak is lehet nevezni, a' kar magán véve is tehetőséget jelentvén. — 785. §. A' letartóztatott leveleket lehet követni nem csak a' Szolgabíró, hanem az Al-Ispán előtt is. 1059: 43; 1729: 35. 'S az örök szavatosság' terhében (780. §.) a' letartóztató csupán a' Kir. Tábla által marasztaltathatik, minthogy ezen ügy hajdan a' Nyolczados Itélőszék (Judicium Octavale) eleibe tartozott. 1022: 14. — 789. §. A' deákban való külömbséget a' pecora, 's pecudes között magyarban is helyesen kitehetjük, ezeket harmoknak, amazokat pedig marháknak nevezvén. Szerző Úr a' ludakat is harmok közé számlálja; de ezek csak baronfiak lévén, Rec. el nem hitetheti magával, hogy ezeknek be, vagy el hajtásáért girás pert foganatosan indítani lehetne. Egyéberánt valamint a' be, 's elhajtás között való külömbség, úgy mind a' kettőnek minémüségai igen világosan vannak előadva, némelly helyes intéseknek közbe szövésével, mihez keljen illyetén esetekben a' feleknek magokat tartaniok.

A' Harmadik Könyv szóll az Ügyekről, 's ezen szakassza a' munkának legtökéletesebben vagyon kidolgozva. Recensensnek itt csak azon észrevétele fordul elő: hogy az Ügyész szót óhajtaná Ügyvéddel felcserélni, nem mintha Pápay' állítása után azt hinné: hogy az ügy testetlen dolog lévén, ahhoz az ész végszócska nem járúlhat b); hanem mivel egy elhúnyt

a) Ratio Jurisprud. Hung. pag. 69.

b) A' Magyar Literatura' Esmérete, 166. lap.

Nagy Hazafi Néhai Mélt. Vay József Septemvir' megjegyzése szerint, az Ügyész nevezetet csak azokra kellene ruhaznunk, kik magok keresik az ügyeket, mint halász a' halakat, madarász a' madarakat; azokat ellenben, kik az ügy' védelmének el vállalása végett felkerestettek, Ügyvédeknek illenék neveznünk.

Az előforduló nyelv, 's helyes' írásbeli hibákat, mint: szél-víz, czélyozoi, va a-mely, el törölni, mondattatik, adattatnék, adományas, sérelmekkvel, károkkval 's a' t. ezek helyett: szélvész, czélozni, valamelly, el törülni, mondatik, adatnék, adományos, sérelmekkel, károkkal, Rec. nem tartja szükségesnek bővebben kijelelni, minthogy a' Tudós Szerző most már hazánk' jelesebb philologussai közé tartozván, munkájának újjabb kiadását azoktól bizonyosan menté teendi. Reméli is Rec. hogy a' Tudós Szerző a' nemzet' ezen köz óhajását tellyesítés nélkül bizonyosan nem hagyandja, 's ez által érdemeit újjabb fényvel koronáztván, dicsőségének még annál tudósabb, 's állandóbb emléket emel.

P. Sz. A.

B. Külföldi Literatúra.

Afrikai Útazások.

Az újjabb időkbeli utazók, különös vonzóddással sietnek ama csudálatos, és nagy kiterjedésű Világ részének, Afrikának látására, kivált miolta a' híres Francia Expeditió, olly nagy kincsekkel megrakodva tért onnan vissza. Angolyok, Francziak, Olaszok, és Németek, egyenlő buzgósággal vándorolnak a' Nilus' men-

tibe, mellynek partjain egykor Egyiptom' pompás városai fényeskedtek, most pedig a' hajdani műveltség' tiszteletre méltó omladványi között, barbarusok tanyáznak. Reményleni lehet tehát, hogy nem sokára, ezen mind eddig kevéssé esmért, mesés Világ résznek, honnan egykor a' műveltségnek, az egész Világra elterjedt sűgárai fejlettek ki, bővebb esmeretére jutunk.

A' legújabb Afrikai útazás leírások között, nevezetes helyet foglal el, Lyonnak éjszaki Afrikába való útazása, melly tizenhét színelt könyvművekkel, Murraynál jelent meg, ezen cím alatt: *A narrative of travels in Northern Africa in the years 1818, 1819, and 1820, accompanied by geographical notices of Soudan, and of the course of the Niger. With a Cart of the route, and a variety of coloured plates, illustrative of the customs, of the several natives of Northern Africa. By Captain C. F. Lyon R.N. companion of the late Mr. Ritchie.* 4-o London 1821. (ára 3 guinée) Lyon az esmeretes Ritchie-t követte, kit 1818-ba, az Angoly igazgatás, Afrika belsejének felfedezésére elküldött. Az útazásnak két osztálya van; az első Tripolistól Murzuknak, hol Ritchie meghalt, második, Lyonnak a' Fezzani Királyság' többi részébe tett útazása. A' küldöttség azután Tripolisba tért vissza. Ritchie csak emlékező tehetségébe bizván semmi jegyzéseket nem tett, de Lyon naplókönyvet tartott, mellybe mindent a' mi előadta magát, szépítés és nagyítás nélkül felírt, 's épen e' teszi becsessé az ő előadását. Tripolisról sok újat mond, kivált a' Marabusokról, kiknek csudált ügyességöket, melly szerint a' kígyókat ártalom nélkül kezökbe veszik, Lyon csak hamar eltanulta. Tripo-

lis' lakosai rendkívül hajlandók az ivásra. Nagy hírbe van az oda való Admirális, egy Scótiái eredetű tagadti hitű. Minden kétségkívül legfontosabb ezen Könyvbe, az Afrikai szokások' és erkölcsök' festése, mivel a' Szerző semmit sem közöl, a' mit maga nem látott, 's előadása kellemetes.

Egy más nevezetes Angoly utazó Burchell, déli Afrikának belsejébe, négy esztendőig utazott, 's öszve gyűjtött interesszáns jegyzéseinek sokasága bámulásra méltó. Mivel munkáját minden idegen segedelem nélkül szedte rendbe, 's készítette el sajtó alá, sokáig keveset lehetett tudni felfedezéseiről, noha némelly dolgokat közölt belőle, a' Literary Gazette. Végre a' múlt esztendőbe megjelent az első darab, következő czím alatt: Travels in the interior of Southern Africa, by W. J. Burchell, Esq Vol. I. London. Longmann etc. 1822. 4-o 682 lap. két új abroszokkal fol. hét színelt tájképekkel, 3 portraitokkal, és 50 fametszésekkel *). Burchell, Novemberbe 1810-be szállt ki, a' jó reménység fokánál, 's 1100 mértföldig nyomult, éjszak és éjszakkélet felé, de még sokkal bellyebb nyomult volna, ha Hottentotáinak bátorságok lett volna őket követni. Sokat kiáltak mind ő, mind emberei, 's többnyire vadászatból éltek. Táj — emberek' — és állatok' rajzolatjai, többre mennek ötszáznál. Soha utazó olly számos zoológiai, és botanikai gyűjteményeket, nem csinált. Öszvegyűjtött természet tárgyainak száma, 63000 darabra megyen. A' többek között 120 kitömött

*) Ezen első darab különösen a' tartománnyal, 's annak természet históriájával foglalatoskodik, a' második darabba, a' lakosok lesznek leírva.

állatokat, 265 madárnemeket, 's 5041 darab szárazított plántákat, hozott magával. Legszorgalmasabb volt Burchell, a' plánták' gyűjtésébe és leírásába; kevesebb gondot fordított az állatokra, melyeket sokszor tökéletlenül ír le *). — A' melegmérő, December 16-kán, árnyékba, 31,1 Reaumür, 102 Fabr. 38,8 Centigrád-ra mutatott; éjjel nem esett lellyebb 20 R. 77 F. 25 C.—nál. — A' Sklávok közt legbecsesebbek a' Malajok, kivált a' Kápon születettek; néha egy 5000 Talléron is el kél; a' Hottentotáknak nincs becsek. A' Szerző egy szolgálért 30 tallért fizetett hólnaponként a' tulajdonosnak, 's e' mellett tartozott azt tartani és ruházni. — Legnevezetebb hegyek: a' Táblahegy, melly 3582 — az Ordögh hegy melly 3315, — az Oroszlánfő melly 2160 ángoly lábnyi a' tenger felett. Ezen a' hegyen tartózkodnak a' Paviánok (simia ursina). — Nevezetes plánták a' jó reménység' fokán: az Aponogetum distachyum, (Water-uyentjes) mellynek gyökereit nagyon eszik sülve, a' Sklávok és Hottentoták; a' Hottentota-füge, (Mesembryanthemum edule) mellynek apró, kellemes savanyú ízű gyümölcse, gyakran árúztatik a' piacon. Hires a' Gethyllis ciliaris, mellyet a' Hottentoták Kukumakranki-nak neveznek, virága 's hagymája mint az őszi kikircsé, (Colchicum) de gyümölcse sárga, leves, újniyhoszszú, 's jó ízű, és különösen kellemes szagú. A' Kukumakranki időbe, (Junius) felkeresgélük a' gyermekek ezen plántát, 's mivel a' fübe el bújván nehéz találni, mindég némienémű triumphus, ha nehanyat vihetnek haza. — A' Kap-

*) A' Joreménység fokán tett jegyzései közül, itt következnek nemeltyek;

Koloniába, a' legnagyobb meleg az árnyékba, 102 Fahr. rendszerint pedig 80 és 90 F. közt. Télbe ritkán van 50° F. 8 R. 10 Catq. alatt. Néha a' Tábla hegyen jég van, 's néhány napokig havat látni a' hegyeken.

Burchell a' Kap-koloniát, és Hapvárost (hol 964 plántákat gyűjtött) megvizsgálván és leírván, egy ökrös szekeret készíttetett magának, 's több Hottentoták társaságába. 19-dik Juniusba Afrika' belsejébe megindult. Az utazó Karaván néha 18 szekérből is állott, a' férjfiak töltött puskákkal lévén, a' vad állatok ellen felfegyverkezve. Azon sok szép tárgyak közül, mellyek ezen utazásnak leírásába foglaltatnak, elég legyen némelly természet történelmi töredékeket itten elő adni.

A' Ky-Garieps-be, (sárga folyam, mellynek szélessége 930 láb) egy liók tengeri-tehenet (Zec-Koe, Hippopotamus) löttek, 's húztak ki a' partra, az utazók. Noha még úgy szólván bornyú, még is legalább két annyi volt mint egy ökör. Alig hogy a' parton volt, azonnal neki estek késekkel a' Burchell emberei, hogy felvagdadják. Ezen állat mindenütt egyforma, feleresztett fekete színű. Egy hüvelyknél vastagabb, 's alig hajtható bőre lehúzatott, 's darabokra vágatott, mellyeket ezen tartomány' lakosai ostor-nyeleknek használnak, 's nagy nyereségnek tartanak. Az oldalbordák vastag kövérséggel vagynak befedve, melly a' legnagyobb nyalánkságnak, 's a' Kolonistáknál, tengeri tehen-szalonna név alatt, ritkaságnak tartatik. Csak csupa bésózás által lehet megtartani, külömben el olvad, ha egyéb hússal a' napon szárasztatik. El vagdadják t. i. mint más vadhúst, nagy szeletekre, 's a' bokrokon megszáraztják. — Ezen állatot két golyóbis ejtette el,

mellyek fejét érték. Más részén nehéz a' tengeri-tehenet megsebesíteni, nem azért mintha a' mese szerint bőrét a' golyóbis nem járná, hanem mivel csak éjjel megy a' szárazra ki, nappal pedig csak fejét dugja ki a' vízből. Ha veszedelmet sajdít akkor csak orrlyukait, szemeit és füleit dugja ki hárántosan a' vízből, a' honnan-nehéz találni. Egy illy alig látható fej, úgy néz ki az igaz, mint valamelly ló fej, noha sem a' lóval sem a' tehénnel nincs hasonlatossága. Néhány az orrán, fülszélein, 's farkán el szórtt kurta sertéken kívül, az egész állaton egy szál szőr sincs. Farka nem hosszabb egy lábnyinál. Szemei és fülei kicsinyek, a' szája pedig igen nagy a' többi részekhez képest. Agyarai még nem látszottak ki. Gyomrából 's beleiből, legalább három 'sajtár, (Bushel) félig emésztett fű vétetődött ki. Húsa igen jó ízű, 's Angliába is nyalánkságok közé tartozna. A' lövésekre számos Buschmannok, és Asszonyok jöttek elő, hogy szokás szerént az állatnak beleit, csontjait, 's fejét, magokhoz vegyék. Legelőször is-kövérséggel bekenték egész testeket. Vólt köztök egy galant leány is, melly úgy tele volt 'sirral, festékkal, bőr-szijakkal, 's t. effélékkel, hogy az a' Burchell véleménye szerént, a' leggazdagabb Hottentotát is kóldásá tette vólua. Még azután három öreg tengeri tehenet löttek az útzók, mellyeknek egyike el illantott, másik a' nagy melegségbe rothadásba ment, a' harmadikat, mellynek gyomrába hat 'sajtár csak nem emésztetlen fű vólt, széllyel vagdalták, húsát megszáraztották, 's szekerekre rakták.

Czebrákat (mellyeket a' Hottentoták Quagának-neveznek) gyakran láttak, húsát harminczat, együtt legelni, 's köztök néhány

Strutz-madarakat. Egy ilyen csoport mellett — így szól az író — legelt egy Wildebeest, (Antilope Gnu) melly bennünket megpillantván fel-emelt serénnyel 's letartott fővel ágaskodott. Mivel feketébb mint más Antilopék és négylábú állatok, könnyen megesmerni távolról, 's noha kis csoportokba él, sokszor látni még is egyesén. Ha valamelly vándort lát feléje jönni, hozzá fordul, egy minutáig merőn nézi, ágaskodik, 's ismét nyugodtan nézi; ha reá megy az útas, azon könnyűséggel ugrik el, mint más Antilopék. Én azon csudálatos dolgokat rajta soha sem láttam, mellyeket a' könyvek beszélnek róla.

Egy zivataros étszaka közelített egy Oroszlány a' szekerekhez. A' kutyák ugattak, 's az ökrök kiszabadulni igyekeztek. Néhány puska-lövés elég vólt az Oroszlány' el távoztatására. Az ökrök azonnal megcsendesedtek a' lövésekre, mintha tudták vólna, hogy azok által az Oroszlány el ijesztetik. A' kutyák 9 től, 12 óráig érzették. Az oroszlányok rendszerint bátrabbak menydörgésbe és essőbe, 's használják ezen időt, mellybe más állatok megfélemlenek. Az embereket nem merik megtámadni.

A' Jakálok (*Canis mesomelas*) néha meg-lehetős közel jöttek étszaka, 's rövid, hangos, nyafogó hangot adtak, mellyre a' kutyák éles, de nem olly szorongó ugatással feleltek, mint az oroszlánynál. A' Hottentoták azt mondják hogy a' Jakál bolond, mert maga magát el árúlja. Néhány óráig hallatták magokat, mellyre a' kutyák mindég feleltek, de nem üzték őket.

Nagyon félelmes állat itt a' puffadt *Vipera*, (*Vipera inflata* B. Pofadder) mellynek mérge olly hirtelen munkálódik, hogy ha a' sebet azonnal ki nem metszik, a' megsértett személy

el kerülhetetlenül meg hal. Ha más Kigyók ingereltetnek, réá ugranak az emberre, de a' puffadt Vipera hátrál, a' honnan könnyen agyon lehet egy bottal ütni. Az essős idő alatt merevedve fekszenek lyukaikba, Hossza ezen kigyónak 3 láb, 7 hüvelyk, kerülete pedig a' legvastagabb részén 7 hüvelyk volt, 's ezen rendetlen vastagságáról könnyű megkülömböztetni. Van 4 és $\frac{1}{2}$ lábnyi hosszú is, Fő színe sötét barna, fekete és rózsaszín keresztvonásokkal tarkálva. Bőre lehúztatott, hosszába felhasítatott, 's mint valami plánta, papiros közt megszáraztatott, melly által színei változás nélkül megmaradtak, Feje egészen rajta maradt.

Elandot (Antilope Oreas) négyet lőttek; húsok ezeknek jobb ízű a' legjobb marhahúsnál, 's a' mi nevezetes, az Antilopék között csak ezen egy bir faggyúval, mellyből gyertyát lehet készíteni. Déli Afrikába az Antilopéknak körülbelöl 26 nemei vagynak, mellyek közzül 23 megehető. Az Elandot a' Hottentoták Kannának hívják, szép állat, erősb alkatású mint más Antilopék, 's még is ékes, a' mire sokat tesznek egyenes, srófforma, hátramenő szarvai 's vékony lábai. Fialat korokba gyorsabbak a' Káp-lovaknál, szörök vékony és kurtta, egyenlő barna kevéssé kékes hamuszín be eső. Más Antilopéktól nagy tarja által különbözik, 's ha fel nő, nagyobbnak tartatik egy ökörnél, legalább húsára nézve.

Klaarwaaternél ki ment egy csoport ember elefántokat löni, Noha 12-öt kaptak, még is csak 200 fontra ment a' nyert elefánt-csont, mivel csak egy him volt köztök, a' nyöstényeknek pedig sokkal kissebb a' fogok.

A' mérges plánták közzül, nevezetes az Amayllis toxicaria, melly némelly helyeken bü-

ven terem, 's kék habzó levelei által, mellyek a' földből jönnek, 's legyezőként terjeszkednek ki, különböztetik megmagokat. Mérges hagymája igen esmeretes a' Buschmannoknál 's Giftbol-nak neveztetik. A' mérget úgy készítik, hogy ezen plánta' téjnedvét a' nap' melegénél, vagy tűznél megsűritik, 's kigyók' vagy egy nagy fekete pók' (Mygale) mérgével egyvelítvén, egy félig nyúlós mézga forma masszát csinálnak, mellyet a' nyíl-hegyekre raknak. Az ez által okoztatott halálos sebek miatt félnek a' Buschmannoktól. Ezenkívül több Euphorbiák', Amaryllisok', és Apocyneák', nedvével, de a' mellyet mindég kigyó méreggel egyvelítenek, élnek ezen célra.

A' Buschmannok' tartományába, a' legszebb kis csemete volt, *Mahernia oxalidiflora*, a' száraz Harro hegyekbe, csak egy láb magasságú, nagy skárlát veres, harang forma, csüngő virágokkal; az egész úton egyebütt nem találtak. —

Burchell Úr, a' mint feljebb is mondódott, munkájának botanikai részét, nagyobb szorgalommal és tudománnyal dolgozta ki. Örömet közlenék némelly nevezetesebbeket ebből is, ha a' hely engedné, 's ha nem félénk, hogy ez által sokaknak kik előtt a' rendszeres fűvésztudomány esmeretlen, unalmat okozzunk; külömben is a' lévén még most ezen tekintetbe legbuzgóbb óhajtásunk, hogy önnön szép lakhelyünknek Flórája, a' derék Diószegi által kezdett úton, több hasonló szorgalmú emberek által tökéletesítődjön. — Ezen utazásnak második részébe, még interesszansabb dolgokat várhatni, mivel ebbe Burchell azon még eddig esmeretlen tartományoknak lakosait írja le. Az előre közölt tudósítások szerint, sok új em-

ber törzsökökre talált, mellyeknek semmi ideák nem völt az írásról, épen olly kevés a' Valásról. Üveg korallokért 's dohányért, mindent be lehetett töllök eserélni 's a' t.

A' Németek között, egy a' nevezetesebb Afrikai útaxók közzül Gau Úr, Kolóniai építömester és régiség-vizsgáló, ki nem rég végzette Palaestinaí, Egyiptomi, és egész a' másodík Cataractáig kiterjedett Núbiai útaxását, 's a' legnevezetesebb régiség emlékei' rajzolatjainak, igen drága gyűjteményével tért vissza. Némelleyek ezen emlékek közzül, vagy még épen nem, vagy pedig igen tökéletlenül völtak lerajzolva. A' hozott rajzolatokat, Gau Úr szorossan ki válogatta. Ezek közzül 60 Nubiát tárgyazó rajzolatokat, mellyek az Egyiptomi nagy munkába nincsenek, 20 Egyiptomot és ugyanannyi Jeru'sálemet illetöket, rézbe metszve, 's francia és német text-el megtöldva, olly pompával ád ki, hogy azok az Egyiptomi nagy munkához, mellyhez hasonló formába jelennek meg, méltán oda illenek. A' munka szállitmányokba jelenik meg, következendö czím alatt: *Antiquités de la Nubie. ou Monumens inédits des bords du Nil, entre la première et la seconde cataracte, mesurés et dessinés en 1819 par M. Pau de Cologne, architecte. Ouorage pouvant faire suite au grand Ouorage de la Commission de l' Egypte etc.* Stuttgárdba és Tubingába, Cottánál, Pári'sba Didótnál, nagy fólióba Egy szállitmánynak az ára, finom papíroson 9 for. velinen 18 for. Conv. p. Legközelebb a' hatodik szállitmány jelent meg.

A' most Afrikában lévö útaxók közzül, nevezetessé tette magát Calliand des Nautes, ki mint tanuló Egyiptomba ment, a' régiség emlékeinek látása végett. Kairóba megtudván

az Egyiptomi Basa' kedvét nyerni, ez azt biz-
ta reá, hogy Felső Egyiptomba köszént keres-
sen, mellynek felfedezésére 50,000 Spanyol
tallér volt feltéve jutalmúl. Ezen alkalommal
élvén Calliand, Koptostól Berenice felé, a'
régí Smaragd bányákhoz nyomúlt, hol a' félig
beomlott bánya menetelekbe, a' legszebb Sma-
ragdra akadt, mellyből több fontnyit az Egyip-
tomi Basának vitt. El ment egész a' második
Nilkataraktáig, 's nyugotra a' nagy Oasisba,
hol sok templomokra talált, görög felírások-
kal, mellyeket mind lerajzolt. Köszént azomba
nem talált. Calliand régiségekkel gazdagon meg-
terhelve, tért vissza Francia Országba, 's Pá-
risba nagyon jól fogadtatott. Utazásának leírása
Királyi köleséggel adatott ki, 's 5000 Frank
pensiót kapott a' Királytól. Most ismét Egyip-
tomba van, 's követi az Egyiptomi Basát, Nu-
biai és Abystiniai útjába, bő segedelmet nyer-
vén felfedezéseire, a' Királytól.

Calliand első útazásának resultátumai, Jo-
nard szerint e' következők:

1. Nubiának több régiségei, a' Thébei mo-
numentumoknál ifjabbak.

2. Aethiopia volt a' mesterségek' és tudó-
mányok' bölcsője, de Egyiptomba miveltek
ki.

3. Thébébe és Memphisbe érték el a' tö-
kéletességnek azon lépcsőjét, mellyre mutat-
nak még most is azon tájékok' emlékjelei.

4. Onnan a' Niluson felterjedtek el, vala-
mint már ezen folyamom legrégebben esmertet-
tek, de azon tulajdon formákba, mellyek Thé-
bének Egyiptomtól annyira különböző Klimá-
jától, és földjétől függenek.

5. Midőn a' Görögök Egyiptom' Uraivá let-
tek, önön stylusokat az Egyiptomival öszve-

vegyítették, de fegyvereiket és építés mester-ségöket is, Aethiopiába plántálták által.

6. A' Masszák' nagysága, úgy látszik az Egyiptomi művészség nagy idejének fő caractere, melly nincs meg a' legújabb Nubiai monumentumokba. Ez új bizonyosága annak, hogy ezek ifjak idöszakhoz tartoznak.

7. Az Egyiptomiak' Vallásokat és mester-ségöket, soha sem lehet a' tropicus tartományok' klimájoktól és produktumaikból ki magyarázni.

Ismael Basának, az Egyiptomi Vice Király fiának, a' Mammelukok és Scheggyák' ellen való seregével, két Angolyok, Waddington és Hanburg utaznak, a' Niluson fel Dongoláig, 's ha lehet Sennaarig. Útjok' leírásába, (Journal of a Visite to some parts of Ethiopien etc. by Waddington and Hanburg) el mellöznek minden már esmérttet, 's a' második vizesésnél Wady Halsából való el indulásokon kezdik. Nagy ügyességgel, 's rendkívül való kellemmel és elevenséggel írják le, a' Basának katonai felfogásait, vele való beszélgetéseiket, az ő maga viseletét, a' Mammelukok' 's Aethiopiaiak' erkölcsseiket, szokásaikat, 's a' nálók lévő régiségeket.

Mínthogy most Egyiptom, 's annak régiségei, a' tudós és művész világba, nagy módiba vagynak, tehát nagy megelegetéssel néznek Londonba, egy pompás privát Kabinétot, mellybe Egyiptomi ritkaságok, Múmiák, Ibisek, Japirusok, Kosárcák 's a' t. mellyeket Lord Belmore gyűjtött Egyiptomi útjába, vagynak ki rakva. Minden itt kiállított darabok igen jól vagynak conserválva 's szépek, kivált a' papiirusok Hycroglyphicumokkal. Eggyet ezek közül, szönyeg gyanánt is alkalmaztatott a' Lord,

egybe legszebb szobái közzül. Szélessége ezen papiros tekercsnek 9 hüvelyk, hossza 12 láb, 's a' Hyeroglyphicumok olly frissek rajta, mint-ha éppen most írótak volna. Lord Belmore, 's bátor felesége, résszerint Belzonival utaztak. Hozott onnan a' többek közt a' Lord, több mint száz bogarakat, basalthól, Verde antiqueból, és más kövekből, 's égetett agyagból is, mellyek közzül némelleyek szebb színnel 's mázzal bírnak, mint a' legszebb mostani porcelán. Ezen bogarak, a' mint gyanítani lehet, egy szentnek tartatott bogárnak ábrázolatjai, 's a' többek közt az Egyiptomi temetőhelyekre, 's Katakombákba találtatnak, de ritkák, kivált az ollyak mellyeken Hyeroglyphicumok vagynak.

B. P.

III.

Tudománybeli Jelentések.

1.

I n t é z e t e k.

A' Helvetziai Vallástételt tartó Debretzeni Collegiumban, Martius 15-én, és azt követő napjain tartott közönséges Examenek alkalmatosságával, ment a' Tanulók száma mind öszve 1810-re. Ebből a' számból a' Classistákra, vagy alsó Oskolákba járokra esik 1350; a' felső Tudományokat tanulóokra 460.

Pétzeli Jó'sef.

2. Kihalt Tudósok és Írók.

Profétai lélekkel énekelte egyik nagyra tisztelt Literátorunk Gróf Dessewffy József, néhai Gróf Festetics György halálára írt, 's a' Magyar Kurir 1819. második fél Esztendei első számában kinyomtatott Verseiben, ezt mondván:

„Dülnek az Oszlopok roskad az épület,
Festetits el húnytal hazád omladéka.“

Mert azon időtől fogva napról napra sűrűbben hullanak Hazánk leghiztosabb Véd Angyalai, 's legerősebb Oszlopai. E' folyó Holnap 11 dikén is Nemzeti veszteség érte kedves szegény Hazánkat, mert az nap, déleesti hét óra tájban, Nagy Méltóságú Báró Asszoldi Podmanitzky József Úr Ö. Excellentiája, Ö. Cs. 's Apostoli Királyi Felsége valóságos Titkos Tanácsosa, és Arany Kultsos hive, a' Daniai Királyi Dabnabrog Rendjének Commendatora, Tekintetes Nemes Bats és Bodrog törvényesen egyesült Vármegyék Fő Ispánja, 's a' Martzibányi tudományos Fundatióra ügyelő Kiküldöttségnek Elölülője, melybeli Vízikor-ságban, hitének és Vallásának szokása szerint a' halálra elkészülve, a' változhatatlan Isteni Végzésben való bölts meg nyugovással, számos Fő Uraknak, Tisztelőinek, 's Barátnak jelenlétekben, azon ép, erős, derült, vidám és nemes lélekkel, mellyel életében minden embert a' maga szeretetére, és tiszteletére bájolt, a' fájdalmonkon, és halál félelmein is erőt tudván venni, lelkes beszélgetések között, tsendes fényben, mint a' tavaszi tiszta nap, tsak hogy a' Hazának, 's az emberiségnek kipótolhatatlan kárára, Atyafijainak mély szomorúságára, t sztelőjinek, 's barátinak elfelejthetetlen veszteségére örökre, munkás, közhasznú, 's mindeneket lelkesítő és holdogító életének 68-dik Esztendejében Istenben elnyugodott, Lelke az ő reája érdemesebb Hazába vitetett által. Meghidegedett tetemei Majus 14-én tsendességgel Pestről elvitettek 's T. Nemes Pest Vármegyében fekvő Asszold Mező Városában lévő Familia Sirboltjába tétettek le.

Györött Aprilis 25-én érdemes életének 87-dik Esztendejében meghalt Fő Tisztelendő Frankl János, Böldög Asszony Apátura, és a' Győri Ns. Káptalan Cántora és Kanonokja.

Váczon Majus 12-dik napján hosszas betegeskedése, és nagy elgyengülése után munkás életének 72-ik Esztendejében meghalt Tekintetes Nemes és Vitézlő Lauro Gáspár Úr, Tekintetes Pest, Nyitra's több Vármegyéknek Tábla Birája, és a' Vátzi Püspökség Jószágainak 15 Esztendőig volt érdemes Praefectusa. Ötet mindenekhez mutatott nyájas Barátsága Tiszti Társaihoz szives jó indulatja, a' Jobbágyokhoz szelidsége, és igazság szeretete köz tisztelet tárgyává tette. -- De különösen az ő Heresztény Buzgosága, mellytől viseltétvén, nem tsak szorgalmatosan olvasta a' Sz. Írást, hanem abból gondosan ki szedegette, a' különösebb erköltsi oktatásokat, és azokat, hogy többeknek használhassanak, tulajdon költségén ki nyomtattatta, 's ingyen ki osztatta. Illy jeles férfiú, ki mint Ember, mint Tiszt, és mint Heresztény példásan élt; háládatos emlékezetben fog maradni.

A' tudós világ, és a' S. Pataki Anya Oskola mindenkor tisztelettel fog emlékezni Tekintetes és Tudós Rozgonyi Jo'sef Urra több Nemes Vármegyék Tábla-Birájára, a' Pataki Collegiumban a' Filozófiai Tudományok nagy érdemű Tanítójára. Ezen láng-elméjű Férfiú minekutánna Német, és Angol Országokat Tudományok végett meg járta volna, a' Hazába vissza térvén, Losontzon kezdette tudós pályáját Filozofia tanítással, 's ezen Székét az által ditsőitette meg, hogy akkor, midőn még Német Országban Hantot tsak Bámulták, ő a' Hant Filozofijára az ő kétségeskedéseit (Dubia) világ eleibe botsátotta. A' külföldi nyelvekben, és a' felsőbb Tudományokban való jártassága neki nagy hirt szerezvén a' Sáros Pataki Anya Oskolába meg hivattatott, a' hol számos esztendők óta a' Filozofiat, minden hozzá tartozó részekkel, olly jelesen tanította, hogy az ő oktatásai által sok derék elmék kifejlettek, és a' Hazának nagy hasznú tagjává lettek. — 1821-ben S. Patakon ezen munkáját kiadta „Aphorismi Historiae Philosophiae“ -- mellyeket olvásván, kiki ohajthatja, hogy: bár ezen tudós Férfiúnak Letzkéi is, tellyes folyamattjokban ki voltának adva; a' ki még most, mintegy 70 Esztendős korában is, lelkének erejét, 's tanításainak kellemetes hathatosságát megtartotta: és külömbféle alkalmatosságokkal mondott jeles Oratioiban mind tudományát, mind ékesenszollását meg bizonyította. Megholt e' folyó Esztendő Aprilis 25-én, és 27-én nagy ha-

lotti pompával eltemettetett. Bővebb élet irását e' nagy érdemü Férfinak várjuk.

Th.

3. J e l e s s é g e k.

Méltóságos Gróf Tolnai Festetics László nagy érdemü Atyának érdemes fia, a' Magyar Nemzeti művészség eránt valo hajlandóságát újjabban azon szép, és követésre méltó tettel bizonyítja, hogy T. P. Spech Jánost a' hat magyar Dal nevü, 's a' Magyar Kurir X-dik Szám 79 dik lapján érdeme szerént, 's ahöz értőleg megesmertetett Musikai művéért 500 for. Vál. Czed. ajándékozá meg, 's azonkívül megengedte, hogy azon Dalok folytatása Hitvesének született Hohentzollern Hertzegnének ajánltathassék; mellyért is a' tisztelt Művész azon Dalok folytatását már valósággal nyomtattatja is.

Pesten á' tavali Visitatiokor a' Sz. Ferentz Szerzetének Templomában volt Magyar Plebánia eltörülte-tett, és az egész belső város a' Boldog Asszonyról neveztetett Plebániához kaptsolatott. Ez által a' Magyar-ság ezen Fő Városban tulajdonképen valo Plebániabeli Isteni szolgálat nélkül maradt; mert noha az előtt is ezen Plebánia Templomban 11 órakor magyar Predikatio volt, de magyar éneklés, és lelki tanítás nem tartatott. Azért Magyar Isteni szolgálatnak, és lelki tanításnak a' fő Plebánián valo hiánosságát sok buzgo Keresztények szívökre vévén, a' Primás Herczeghez kérelem-Levéllal folyamodtak. Mellyre Ő Hertzegsége, mint Fő Lelki - Pásztor, azt méltoztatott rendelni, hogy a' Plebánia Templomban ezután minden Vasárnap, és Ünnepen reggel nyoltzad fél órakor. M. Énekes Sz. Mise, azután mindjárt Magyar Predikatio tartassék; dél-után pedig a' nem iskolás gyermekek, 's különösen az Inasok számára Magyar Lelki tanítás fel váltva minden második Vasárnap. Ezen sziveket meg nyugtató rendtar-tás Május 4-dik napján el kezdődött.

E' folyó Hónap 23-kán a' Pesti Universitás Palotájá-ban Magyar halotti beszéddel tisztelte meg Tudós Nagy Jó'sef Úr, a' Törvényeknek 2-dik Eszt. Halgato a Főbírá János tanulo társának emlékezetét. a' ki itusvét után vérpökésben meg halt. Ha a' barattságos indulat mel-

lyel ő, és tanuló társai a' boldogulthoz viseltettek, affi-
nak nagy bősületére szolgál, nem kisebb tisztelet e,
's figyelemességre érdemes az, hogy az Universitasbeli
derek Ifjaink a' szeléd és szép mesterségekhez, 's kü-
lönösen a' magyar ékesen szollashoz oly dítveszetes
kedvet mutatnak, hogy az idén már ez második beszéd,
mellyel örökre el hűnyt társaikat meg tisztelték:

Egyik leg jelesebb Rómában lakó Művészünket
Nemes Ferentzy Istvánt T. Olvasóink, a' Tudo-
mányos Gyűjtemény 1621-diki esztendei XI-dik Kötet-
éből ismerik. Annak két remek műve, mellyet Ő Cs.
's Kir. Fő Hertzegsége, Hazánk mindenek felett sze-
retett Nádor Ispánjának kegyelmes partfogása eránt va-
ló haladatossága, 's Hazája eránt a' külföldön is lángoló
buzgosága készíttetett vele, úgy mint a' Pásztor Le-
ány és Csokonay Vitéz Mihály Melyképe a'
Magyar Hurir múlt 1822 dik esztendei L-dik Számban
érdeme szerint, és a' dologhoz értőleg esmertetett meg.
Mi, mivel a' másutt mondottakat ismétieni nem szeret-
jük megszölylítottunk egynéhanyakat, a' kik a' dolog-
hoz értenek, hogy a' két remek művet a' művészet tör-
vényei szerént le írják; — de mi nálunk ehkeraig több-
nyire a' ki írni tudna restel, — a' ki nem restel, nem
tud: — 's így mostis tsak várakozásban vagyunk —
De egészszen más lelkesedéssel vette ezen dologot Sza-
bad Kir. Debretzen Városa 's az abban lévő Hef.
Nemes Collegium; mert a' Csokonay Búszlje azon
Collegium számára lévén szentelve, nem tsak a' Búszt-
nek elhozására ki küldötte Pestre T. Rémerly Mikó
Mihály Senátort; hanem a' Búszt' a' Collegium Könyv-
tárába való betételének Napja Martius 11 kén illendően
meg is ünnepelte 's a' Művésznek Hazája 's Vallása er-
ánt ki mutatott buzgoságát megköszönte. Az ehez tar-
tozó Irások 's Versezetek itt közöletnek a' T. Olva-
sókkaal:

Signatum Romae 1822. 17 a Calend. Augusti.

A' Debreczeni Nemes Collegium Elöljáróihoz!

Szivfájlalva bocsájtom útra ezen Ajánló Levelémet;
annyival is inkább, hogy a' már kilenczedig Esztendő-
re menendő, Magyar Hazántól való kinmaradásom, es

csak igen kevés Correspondentiám a' Hazám mostani állapotját annyira idegenné tették előttem, hogy Debreczen Városában, az én nagy gyalázatombra, egy magános személyre nem titulálhatom. Ily ügyemben veszem a' legeggyűbb, de mindenkor ártatlan menedékhelyet, és ajánlom a' Debreczeni Reformatum Collegium' Elöljáróihoz; esedezvén minden hibám mellett, a' Magyar Hazafiak sorában engemet még elesmérni, és ezen gyenge igyekezetemet jó neven venni.

Tudva vagyok, hogy Európának csak nem minden Tartományi büszkélkednek, kissébb vagy nagyobb mértékben, Ősi derék embereik emlékoszlopaival, a' kik Tudomány, Erkölt, Virtus, Haza-szolgálatokkal magokat különböztetni tudták. Nem szűkölködött Hedves Hazánk különböző időkben kijegyzett emberekkel, mellynek jele az ő virágzó állapotja: de még is a' sok háborúság, viszontagságok, irígység, visszavonás, tá'n részrehajlás miatt is nem érdemelhette meg azt egy valaki, hogy neve (bár ideig való emlékre is) egy darab ércz, vagy kőbe bémetszessen. Mellyre nézve gyenge igyekezetem, a' képfaragóságban magamat valamenyire kipallérozni, a' Hazámnak szolgálni, derék embereinek egy szériest faragni, a' mesteri műveket szárolni, és senkinek semmit sem szóllani. Mellynek első zsengeje ezen Csokonai mejjképe, mellyet több tanulásim mellett időtöltésből faragtam: alkalmasabb helyét találni nem tudtam, mint azon Oskola több Gyűjteményi közzé tenni, a' hol ő született, tanult 's megholt. Végye hát kedvesen a' Debreczeni Nemes Collegium, az ajánló magát többekre igérvén

a' Magyar Haza' szolgálja

Ferentzy István Képfaragó m. pr.

Ki vül: Romából. A' Debreczeni Nemes Nemzetes Collegium' Elöljáróihoz

. Debreczenben.

Válasz:

Nemes és Tudós Úr,

Kedves Hazánkfija!

A' néhai Csokonai Vitéz Mihály Mejjképe, az Úr tanult kezének remek műve, és nemes érzésű szívének nálunk örök oszlopa, Romából még a' múlt nyáron indított hecses levelével együtt, csak ezen esztendőben Februarius' végén érkezett hozzánk szerencsésen.

A' mint az még Karátson előtt Budára, Országunk Felseges Nádor Ispánjához lejött: azonnal méltoztatott azt Ő Császári Királyi Fő Herczegsége, Vice Palatinus Méltóságos Péch-Újfalusi Péchy Imre Úr Ő Nagyságához, mint Őskolánk Fő Curatorához Pestre által küldeni; ki is azt gondviselése alatt tartotta mind addig, míg ahoz a' szükséges és illő Postamentet, vagy Oszlop-aljat, a' por ellen óltalmazó üveges pyramis borítékkal együtt elkészíttette. Ezen készüléttel béállítódott az Őskolánk könyves Házába, a' közelébb múlt Martius Hónapnak 11-dikén.

Millyen érzésekkel fogadta azt Nemes Debreczen Szabad Királyi Városa, megitélhetni, abból: hogy Pestről, a' végre különösen küldött tulajdon alkalmatosságával hozatta le, és a' midőn azt Városunk Fő Birája Teakintetes Böszörményi Pál Úr, házához vitetvén kibontatta; minden felől siettek annak látására.

A' mi pedig a' Professorokat, és a' felsőbb Tanuló Ifjúságot illeti: azoknak mind Csokonai, mind az Úr eránt való érzéseinek légyenek néminémű tanúi azon Versek, mellyek ezen alkalmatosságra íródtak, és a' mellyek közzül egynehányak kinyomtatódván, elfognak terjedni a' Házában; 's ugyan azokból az Úrnak is küldöttünk néhány példákat, hogy az Olasz pallérozott Föld is láthassa, hogy a' még eddig nállunk töretlen maradt Mesteri útjára az Úrnak, a' Magyar Musák örömet hinenek virágokat.

JÓSEF, a' Felseges Cs. K. Fő Herczeg, Országunk köz-szeretetet és tiszteletet régen érdemlett Nádo-ra, az Úr nemes pályájának Fő Biztatója, Pártfogója, és Gyámola lévén: lehetetlen volt e' nagy Névről is halgatni Musáinknak ez alkalmatossággal.

Imé utóljára még én is vén kezembe verselő pen-nát vévén, talán a' Musák' ellenére is, lassodott vérrel irt Verseimet Kézírásban küldöm, hogy az Urat a' mi köz-szeretetünk, és tiszteletünk felől annyival inkább meg győzzem, a' mellyel maradtunk

A' Nemes és Tudós Úrnak

Hedves Hazánkfijának

Debreczenben Aprilis 20-dikán 1823.

Szerető 's tisztelő szolgálai

a' Helv. Vall. követők Debreczeni Collegi-
mának Professori közönségesen: azok-
nak nevében Sárvary Pál. m. k. mint
Tiszti Társaim közt legidősebb.

O D A

Nemes FERENTZY ISTVÁN

Rómában lakó

Jeles Képfaragó Úrhoz ,

írta

Sárváry Pál ,

a' Debreczeni Ref. Collegiumban

a' Mathesis és Physica

rendes Tanítója.

Debreczenben

Április 20 - dikán 1823.

His saltem accumullem donis, et fungar inani
Munere. — — — Virg. Aen. L. VI.

Nemes FERENTZYnk! két jeles ösztöni
Lelkednek, a' szép mivek eránt, 's Magyar
Verünk eránt, egymást öelve,
Százszorosan nevedet megóvják
Az Elfelejtés néma setétitől;
És a' Dicsősség bomlani nem tudó
Szárnyára vévén: a' magoss ég
Csillagi közt helyed általadják.
Te messze földön Róma remekjeit
Gondal tanulod, 's Cánová nyomdokin
Merész serénységgel haladván
A' buta köbe is életet hívsz.
Te Hunniának hajdani diszeit,
Tudósit, elhúnyt Hőseit, Attyait,
Mester kezeddél lomha sírjok
Zárja alól kiragadni készülsz.
Már nyert is újjult életet, új nevet
VITÉZ az áldott Dácia Lautosa,
Hi oh be hijjában követte
A' Mnemosyne kegyes Leányit!
Mert élte harmincz két tele hogy lefolyt,
Sok Ifjak érték, 's ritka vezetne el
A' pusztá dombhoz, melly nevetlen
Csontjait és porait takarja.
De friss babérral megkoszorúzva áll
Ott, hol tanulá Pindusi Énekét

A' hó fehérségü Karári
Höbe simán kifaragva ott áll;
'S örökre ott lessz híj fíjainknak is
Hatalmas ösztön, hogy maradó nevet
Keressenek: jót, szépet, illöt,
A' mi nagy és nemes azt követvén.
Hönel keményebb volna, FERENTZY! az,
Hi palmaágot hinteni terjedö
Pályadra nem kívánna, 's hosszú
Éltet a' Herczegi Pártfogónak!

Carmina

Serenissimo Caesareo Regio Principi
Archiduci Austriae,

JOSEPHO,

Regni Hungariae Palatino,

cum

effigies nobilis quondam Poëtae Hungari
Michaëlis Vitéz Csokonai,

a

Stephano Ferentzy Hungaro
Suae Serenitatis Caesareo Regiae munificentia
ad majora excitato,
Romae in marmore expressa,
Debrecinum advecta esset:
profundo cum venerationis cultu oblata

per

Stephanum Bãthori

S. S. Theologiae Studiosum.

Die XIX-a Martii Anno MDCCGXXIII.

Quis Daedaleo Carminis alite
Inusitatus me rapit impetus
Tropaea dicturum JOSEPHI
Perpetuis memoranda fastis?
O quem Parentem suspicit edita
Fastigiato Buda cacumine,
Cui Pannon, et ingens profundis
Danubius famulatur undis.

Turrita paulum linque Palatia,
Celsisque Princeps huc ades arcibus,
Et blandus audi, quae sonoris
Musa canet modulata Nervis.
Qualis repulso carcere Nubium
Flammas caduci fulminis igneas
Evincit, et Phoebas fugatis
Axe micat rutilo tenebris,
Talis Mathiae sidere lucido
Post fata, nubes diluis horridas,
Lauro decorus, sive Pacis
Sive feri per acuta Belli.
Te militari nuper in agmine
Strinxisse talum Dacia Noricum
Vidit triumphatque Regis
Liligeras agitasse turmas.
Te Martiali cedere proelio
Exulceratis nescius hostibus
Thorace cinctum, Gallus omni
Astonitus tremuit phalange.
Te bellicosi Moenia Pannonis,
Dupplexque Thraeo Sarmata-Bosphoro,
Et decolorj Maurus Indo
Compositis veneratur armis.
Pars quanta laudum Pax quoque reddita
Princeps Tuarum? quantus amor Sacras
Post fulmenantis damna Bellj
Exilio revocasse Musas?
Pars quanta Laudum dura VITEZÜ
Ringente Averno fata recludere,
Vatemque Dircaeo propinquum
Debrectis reparasse Terris?
Quae cura digno provida praemio
Tantam rependet munificentiam
Promisse Caelo Dux? aviti
Grande decus, columenque Regni.
Tam Te futuris Gloria Seculis
Lucrata, curru portat eburneo,
Tam Dacas optat Te Colonus
Indigetem celebrare Divum.
Serus precamur attamen aureis
Te sidus addas partibus aetheris,
Et mitis Arpadi Nepotes
Propitio tueare Vultu.

A' Görög Nem egyesültek népessége száma az utóbi 1810-be történt öszve számlálás szerint.

A' Görög nem egyesült
Népek Száma nyelvek szerint

Melyekbe számláltattak :

Szám	Melyekbe számláltattak :								Rátzok	Oláhok	Görögök	Mind öszve
	Tempломok	Kispestesek	Plebaniák	Házak	Klastermok	Barátok	Oskolák	Házak				
1	140	6	202	19,215	13	113	117	225,935	480	540	129,955	
2	319	10	543	64,180	5	24	243	147,140	205,713	—	552,855	
3	487	14	567	52,531	1	13	163	11,621	299,897	1,572	512,890	
4	249	6	394	40,817	2	13	240	27,918	213,108	50	241,076	
5	158	9	152	38,912	1	10	3	165,399	—	—	165,599	
6	61	4	60	13,562	—	—	63	92,714	120	—	92,834	
7	100	9	110	9,878	3	31	7	88,608	100	—	88,708	
8	53	2	63	6,372	1	5	41	24,708	600	600	25,908	
Es így a' Magyar Országi												
Megyes Püspökségekben	1,547	60	2,091	245,465	24	209	877	687,041	720,018	2,562	1,409,621	
9 Erdélyi	—	54	900	115,000	—	—	—	—	588,076	—	588,076	
10 Bukovinai	—	10	295	26,851	—	—	—	—	220,000	—	220,000	
Mindöszve	—	104	3,286	387,296	—	—	—	—	1,528,094	—	2,217,697	

N. Bogna J.

Méltóságos Báró Venkheim József Cs. Kir. Kamarás — Hrassó és Arad Vgyék Fő Ispányi hivatalhelytartó Ur Ő Nagyságának bölts. Kormányozása szerent ezen megyebeli helységek lakosi által 1822. Esztendőben szép 's jó foganattal történt Irásbéli kivonás:

Tekéntetes Nemes Hrassó Vármegyében:
marad irta- ezekből irtatott marad irtani
ni való való való

a' vető földbe	Haszállóba	Legelőbe	az irtani valónak egész Sommája.	a' vevő földbe	Haszállóba	Legelőbe	a' ki-irtott földnek egész Sommája.	a' vevő földbe	Haszállóba	Legelőbe	az 1823. Esztendőre maradtoknak egész Sommája
L	á	n	t	z.							
7439	5128	2405	14972	354	429	63	1405	6585	4639	2342	13566

Jegyzés: már Tavaly említettett, hogy tsak a' tszeplék irtatnak ki, mellyek még most haszonvehetetlenek etc,

Patrubány,

4. Hazafiúi szép Tett.

T. T. Rummy Károly Ur, a' Posonyi Evang. Collegium Corectora, Literaturánkat szünet nélkül Munkáival és tetteivel előmozdítván, mostanában ismét buzgó hazafiuiságának szép példáját adta, a' midőn a' Posonyi Collegium a' Magyar nyelvnek is valahára Professort rendelni eltökéllette volna. Fundus pedig ezen Cathedrara nem lévén. T. T. Rummy Károly Ur volt az, a' jó 's derék hazafi, a' ki a' tanítás terhétingyen magára vállalta és szép magyar beszéddel pályafutását kezdte. — Köszönetet érdemel ezen derék és tudós Ur,

P. Tr. J. T.

5. E m l é k í r á s o k.

Több közönséges épületeken, oszlopokon 's egyéb emlékjeleken láthatni olly' rövid, fontos és mesterségesen készültt emlék irásokat, mellyek jelességöknél fogva az Olvasó' figyelmét magokra vonhatják. Láthatni elég könyvekben 's magános levelekben is illy' szabású Chronostichonokat 's Chronogrammákat. A' Bertalan napon történtt Párizsi lakodalomra illy' esztendő számot jelentő emlékverset készítte egy valaki:

BarthoLoMaeVs flet, qVia gaLLlCVs oCGVbat
AtLas. Néhai T. Ketskeméti Zsigmond, Polgárdi Ref.
Predikátor Úr, b. e. Mária Trézia halálakor ezen
Chronostichont készíté:

AbstVLIt AnDreae te Marla Thresla festVs.

HoC festo Vera est neXa Corona tibi.

Van olly' Chronostichon, melly nem annak készítettett; hanem tsak azzá lett. Jó Chronostichont készíteni is nagy mesterség: nem olly' tzelből készített pedig olyannak találni még nagyobb mesterség— vagy tsak vak szerentse. A' régibb és hiresebb emberek által szerzett, 's a' későbbkori tárgyakra esztendő számot jelentőleg alkalmaztathatott versek vagy mondások, tsak történetből felelnek ugyan meg a' tzelnek; de ha tökéletesen megfelelnek, mind a' Szerző, mind kiváltképpen a' Kitaláló eránt méltó bámulásra gerjedünk: 's tsak egy példa is, szinte követhetetlennek, méltán látszik előttünk. A' már kész versből keresni Chronostichont, és a' kész folyó beszédből Chronogrammát, 's mind egyiket a' tzelnek tökéletesen meg felelőt, valóban nagy fejtörésben, sok kurkászásban, és leginkább olyanoktól kerül, kiknek kevéssé a' foglalatosságok, vagy egyéb dolgok nints! Néha ugyan véletlen is olly' szerentsére bukkan a' fürkésző elme, mit maga sem reménylett. Így p. o. az értelembeli tzelzésnél fogva is helyes, a' Nagy Leopold' idősbb fiának I. Jó 's ef Magyar Királynak korán történtt halálára való alkalmaztatása Ovid' ezen versének:

PrInCipIIs obsta sero MeDICIna paratVr.

Ezen Chronostichonból az 1711-dik esztendő telik ki, mellyben az elbetegesedett I. Jó 's ef meghala. Ki hitte volna, hogy egy régibb Római költő készítsen egy későbbi Magyar Királyi halálára illy' mester-

séges, azonban jó és helyes emlékirást! Valóban nem lenne tsuda, ha a' babonás eggyügyűség profétai lelket tulajdonítana Ovidnak. Illy' formán van pedig alkalmaztatva, tsak ugyan Ovidnak egy másik verse is az 1820-dik esztendei Tud. Gyűjt. IV-dik Kötetének 76-dik lapján közlött Római számokról való értekezésében.

Nagy tiszteletű Holmár Jó'sef Révkomáromi Ref. Predikátor Urnak, 1822-dik esztendőben Seniori hiyatalra lett emeltetése alkalmatosságával Györött ki nyomtattatott tisztelő versek között, Virgilnek ezen Chronostichonja találatik: (Aeneid. Libr. VI: 791.)

HIC VIR HIC — eX stellis promissus — soeplus audis.

Különös mikor valaki tzelja ellen is tzelt ér; és nem tudva is a' mesterség' szoros reguláit követi. Sz. Pál az Apostolok' tselekedeteiről való könyve XVII-dik részének 28-dik versében illy' görög hexametert ír.

Εν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν, καὶ κινῶμεθα, καὶ εἰμεν.

Cicero is Archias Poëta mellett tartott beszédében bizonyosan akarhatja ellen mondá ezen hexametert:

In quo me non inficior mediocriter esse
Versatum.

Az Oratoriáról irott III-dik könyvében pedig illy' valóságos distichonon végzi egy periodusát: Ac mihi quidem veteres illi mains quiddam animo:

Complexi, plus multo etiam vidisse, videntur,
Quam quantum nostrorum ingeniorum acies.

Quintilianus ugyan (in Inst. Orat. Libr. IX. c. 4.) azt mondja: ne imprudenti tibi versus loco prosae orationis nascantur.

Gustav Adolf ezen emlékszatat verette péazére: ChrIstVs DVX ergo trIVMphVs; melly Chronogram-mából az 1632 dik esztendő telik ki. Sokan a' Sz. írásból is sok mondásokat alkalmaztattak ilyenképpen: Sillobod Archidiaconus azon munkájába, mellyet Paxy János Zagrábi Püspök' tiszteletére írt, a' többek közt illy' Sz. írásbeli Chronogrammákat szöött: naM habI-tat In ConsILIo, et erVDItIs Interest CogItatIonIbVs (Prov. C: 8. v: 12.) Os enIM prVDentIs qVaeRItVr In eCCLESiA (Eccl. C: 21. v: 20.) TaLIIs enIM Decebat, Vt nobIs hIC esset pontIfex (ad Hebr. C: 7. v: 26.)

Vt soL sIC effVLsIt In teMpLo DeI sVI (Ecl. C: 50. v: 7.) Mindegyik Sz. írásbeli helyből az 1770-dik esztendő telik ki, mikor a' tiszteltt Püspök Ur megtiszteltetett.

Midön a' Voltér emlék oszlopára teendő írásról legtüzesebben folya a' vetekedés, egy névtelen valaki, e' következőt adá be:

Ecce tibi lapide dignum Volterum

Q U I

Poëta eximius, Historicus summus,
Philosophus minimus, Theologus nullus.

C U J U S

Ingenium acre, Judicium praeceps,
Improbilas summa.

C U I

Arrisere mulierculae, Plausere Scioli,
Favere profani.

Q U E M

Dei hominumque irrisorem, Senatus
Physico Atheus, corraso aere, hac statua
Donavit.

Bonaparte boldog állapotjának ki fejlődésekor, ezen öt egytagú szavak: Sors, Mors, Ars, Mars, Pars, ő reá ekképpen alkalmaztattak:

Rara sorte,
Spreta morte,
Magna arte,
Fausto Marte

Factus Caesar Bonaparte.

Midön pedig szerentséje megváltozott, rajzoltak egy szerentse kereket, mellynek bal oldalán ő felfele kapaszkodott, illy felyülírás lévén ottan: Regnabo — jelentvén ezzel a' thrónusra való vágyását. Mikor a' kerék'tetején a' thrónusban ült: Regno — jelentvén uralkodását. Mikor a' kerék jobb oldalán fejfel le felé fordúlt Regnavi, jelentvén a' koronától való el esését. Mikor pedig egészen a' kerék alatt volt: Sum sine Regno — jelentvén számkivettetését. Melly négy rendbeli felyülírásokból ez a' hexameter lessz:

Regnabo, regno, regnavi, sum sine regno.
Ő róla írák ezen emlékirást is:

Corsica me genuit, nutrit Gallia, Barras
Sponsum me fecit, militiaeque ducem.
Stultitia et levitas populi jubet esse Tyrannum;
Sic servit Corso Gallia magna mihi.

Láss róla többeket az 1820-dik esztendei Tud. Gyűjt.
X. dik Kötetének 125-dik lapján.

Sebestyén Gábor.

6. Idő járás-Prognostikonja!*)

Mint a' lefolytt 1822 Esztendei Lutz a Halandos-
sa, és idő járása szerént feljegyezgettem a' közeleb-
bi Évnek eltelését — úgy az Idénre szolgálló időnek
leendő kelését előre megmondhatom — mindég Ovi-
dius szerént magamban énekelvén:

„Augurium, Ratio est, et Conjectura
Futuri;

Hac divinavi, Notitiamque tuli.“—

Ugyan is az 1822 Eszt. December Hónap 13 —
egész 24 dikig folyamatosággal, állapotását a' Nap-
nak felvén — Tavalyra, a' Száraz Időket tellyesen
meghatárosztam — Szinte, e. f. Esztendőre 'is inkább
Szárassággal a' Várakozót bisztathatom — mert nap-
ponként az idő — 's Hónapnak Szakaszszait figyel-
metessen felvén, ezeket a' Lutz a Halendáriom a
szerént tapasztaltam:

15-dik Decemberben, 1822 — Regvel, vólt homá-
lyos idő, Hó—dara esett, szaraz hideg, setetés; fagy
Délíg, azután engedett, de Romor homály Estvelig
lévén, éjjel tsillag derültt.

Igy Januarius 1823. Eszt. lesz hideg; fagyos,
kevés hóval, ködös, szaraz fény. —

14-a Regvel homály, fagy, hódara, azután Dél
felé kiderültt, szaraz fény, Estend pedig homály,
fagy szikkatt idő. —

*) Prudens futuri temporis exitum
Caliginosa nocte premit Deus:
Ridetque, si mortalis ultra
Fas trepidat.

Hor. Carm. Lib. III. Carm. XXIX.
A. Red.

Februarius tehát kevesebb Hóval, majd lágy, fényes, utóbb száraz hónap lesz.

15-a. Regvel, Tiszta idő, Nap fény, száraz.

Igy Martius Poros, szikkadt lesz, vége felé felhős — szeles — lágy meleg.

16-a. Regveltől fogva Estvig Verőfényes;

Aprilis tehát ismét szikkadt lesz!

17-a. Regvel homályos, komor felhős — Délben is komor, Estvélig száraz köd.

Majusban lesz kevés Eső, de azután kitisztul, száraz felhő fog járni.

18-a. Regvel, felhős, ködös, Homály, és lanyhás engedő komorság; Dél után aprón havazott. Éjjel jó Hó esett.

Junius tehát vandor felhővel, széllel, és végre kelletes Esővel a' földet áztatja.

19-a. Regvel homályal közt havazott — majd Dél felé bujkálló Nap fény, engedelmes idő — Estve megfagyott az arasznyi Hó; Éjszakra ki - kiderült.

Julius Eleje a' szomjas földet öntözi — azután kiderül, csak legyen mit aratni, jó idő fog járni, siess vele;

20-a. Regvelt-derülő idő - utánna leereszkedő. Homály, felmenő köd - Délig havazott egész Ozsonya tájig jó hó esett, Estve tsendes.

Augustus tehát Elején fényes, majd felhős de azután Esős léssen 26 dikig majd ki derül.

21-a. Regvel felmenő köd reá jól havazott. Délben szállingált a' Hó — Dél után szinte jól pelyhezett Estend havazott, homály volt.

Igy September félig esős, félig száraz lesz!

22-a. Regvel homály — majd bujkálló fény; hideg — ködös — idő.

October eleinte lanyház - majd kiderül - és esős lesz vége.

25-a. Ködös - homály, és havas idő lévén fagyott zúzmorázott.

Novemberben Hó léssen, és szikkadt fagy.

24-a. Eleinte havazott - majd olvadt - bujkáló felhő alatt fény vigyorgott.

Ekképpen Decemberben havazni fog, majd havas-eső, majd derültt lesz az idő - következendően az 1824 dik Esztendő bővebb jó időre mutat!

Mellyekből kitetszik, hogy a' jövő 1823. Esztendő megint Száraz léssen!!! figyelmetessé tévén a' Gazdákat: hogy Gabonájokat, és Takarmányokat

kéméljék - de ne is várják, hogy igen drága legyen a' Termeszmény a' Pénz Szüke miatt. Elég, ha 10 — 15 forinton köblét a' Buzának, és így a' többi Termést eladhatták Idomjaik szerint — tsak ne kívánják szer felett való Árat: annyival inkább, hogy mint az időhöz való Vetés szerint előre Ovidius-sal inthetem a' Tözséreket :

„Bóldogok olly Lelkek, kik elébb ezt tudni akarták :

És Eszek-ágok alá fektetik a' nagy Egét!

Mivel más késérvél (próbával is) támogatom ezen Okot - és abból Eszme Ratio jöhetki — (Causa — ok — Ratio — Eszme!) Ugyan is, Karátson Ejjel - Vereshagyma 12 Tzikkellyeit Sóval megtöltve az ablakomba tettem, és a' 12 Hónap szerint, más napon vizgáltam; minden tzikkely inkább Száraz, mint nedves vólt, tsak September felé nyirkosnak találtam.

Költt Aradon 26-a Decembr. 1822.

Peretsenyi Nagy László.

7. U j K ö n y v e k.

1) Mélt. 's Fő Tisztelendő Makai és Geleji Makay Antal Urnak, Weszprémi Megyés Püspöknek, a' Cs. H. Apostoli Felség' Udvari Consiliariussának, 's-a' M. Királyné Udvari Cancellariussának, Ő Nagyságának tiszteletére, a' Weszprémi Megyebéli Fő Pásztori székébe lett dicső által kelése alkalmával; mint kegyelmes Atyoknak, fiúi buzgósággal Bécsi Nevendékei. Bécsben Gerold Hároly betüivel. 1823. 8. 8.lap

2) Emlékezete azon Napnak, midőn Mélt. Báro Wenkheim Jó'sef Úr T. Ns. Krassó Vármegyének Fő Ispányi Helytartója: Ts. Hir. valós. Kamarás ezen T. Ns. Arad Vármegye Fő Ispányi hivatalának igazgatójául rendeltette az 1823. Eszt. Aprilis hónap 8-kán fényesen Székibe iktattatnék. Bé mutatta Peretsenyi Nagy László, Ts: Ns. Arad Vármegye Szolgabirája. 1823. Aradon, Michek Antal betüivel. 4. 12 lap.

3.) Syncharma Festivum, quod Amplissimis honoribus Illustr. D. L. B. Josephi Wenkheim, S. C. et R. A. M. Cam. etc. etc. dum in publico H. S. et OO. I. Com. Aradiensis Conventu, qua ejusdem I. Com. Officii Supremi Comitum Administrator solenniter introdu-

ceretur, submissae Venerationis, Reverentiaequae ergo Chori Gymnici Nomine sacrum esse voluit Mikxo Michael de Kiss-Magyar, in R. Gymnasio Aradiensis Directoris Vicarius, ac Humaniorum Classium Ordinarius, et Senior Prof. Aradini, Typis Ant. Michex 1823. 4-to 8 lap.

4) M. B. Wenkheim Jó'sef, Cs. 's K. Kamarás, Ns. Krassó Vármegye Fő Ispányi Helytartó Urnak, 1823-ik Eszt. Sz. György hava 8 - kán Ns. Arad Vármegye Fő Ispányi Hivatal Helytartóságába Aradon való Beiktatása alkalmával, a' Karokhoz és Rendekhez tartott Beszéde. 1825. 4. 8 lap.

5) Pietas Illust. D. Josepho e L. B. Wenkheim, S. C. et R. Ap. Maj. Camerario, Officii Supremi Comitiss in Incl. Com. Krassoviensi et Aradiensis Administratori. Quum faustus Aradini inauguraretur. Anno 1823 die 8. Aprilis a Mező Beriniensi Gymnasio verecunde testatur. Aradini Typis Michex 1823. Folio 4 lap.

6) Epistolae quae haberi poterant S. R. E. Cardinalis, A. Episcopi Strigoniensis et Hungariae Primatis Petri Pázmány ad Pontifices, Imperatores, Reges, Principes, Cardinales, aliosque Illustres aevi sui Viros, datae et vicissim ab illis acceptae, quas collegit et edidit Jac. Ferd. Miller de Brassó. 2 Tomuli. 8. m. Budae Typis R. Universitatis Hung. 1822.

8. Trattner János Tamásnál készült Új Könyvek.

12) Allocutiones, quas ad Auditores suos, unam quidem ad Theologos in Annum 1-mum et 2-dum, alteram vero ad Philosophos utriusque Anni, in Lycéo Episcopali Vacienti cum Exordio Anni Scholastici 1823 habuit sig. Alex. Máté, IAA. LL. et Phil. Juris Can. et SS. Theol. Doct. etc. 1825. m. 8. 36 lap.

15) Megbővítettett Mágnes, vagy is: ki fejtése azon tiszta igasságoknak, mellyek indító okul szolgálhatnak minden Keresztény Felekezethéli Magyaroknak arra, hogy az igaz, Nemzeti Római Keresztény katholika Religióban, Anyaszentegyházban, egyesüljenek a' Boldogságra. Írta Agoston János, Phil. Doctor 's a' Ch. M. Universitasnak Tagja. 1823. m. 8. 52 lap.

V. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) A. G. A' Görögök és azoknak Dolgai. I. 3.
- 2) Baisz Károly. Az útnak elmés igazgatásáról. I. 19.
- 3) Δ. Kötelezetik-e a' Recensens magát megnevezni? 's helyes-e őt erre szoritani. I. 43.
- 4) B. H. N. Az allapos Böltsekedést érdeklő elegyes jegyzések. I. 51.
- 5) Egyed Antal. Bonyhád Mező Városának leírása. I. 71.
- 6) Rácz József. Véleményske; miképen lehetne még a' Magyar Nyelvet elő mozditani. I. 79.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyv-visgálat.

- 1) Ettre Karchai Georch Illés. Honni Törvény 's a' t. I. 81. (Folytatás).

B) Külföldi Literatura.

- 1) B. P.; Afrikai Utazások. I. 97.

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Intézetek. I. 109.
 - 2) Kihalt Tudósok és Írók. I. 110.
 - 3) Jelességek. I. 112.
 - 4) Hazafiúi szép Tett. I. 120.
 - 5) Emlék irások. I. 121.
 - 6) Idő járás Prognostikonja. I. 124.
 - 7) Új Könyvek. I. 126.
 - 8) Trattner János Tamásnál készült Új Könyvek. I. 127.
-

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY.

1 8 2 3.

VI. KÖTET.

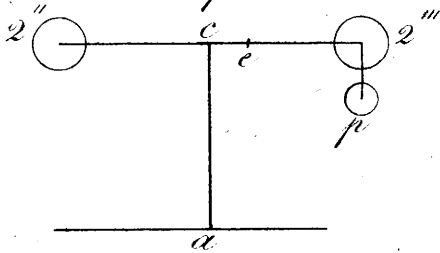
Schnhardt sc. Pest.

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

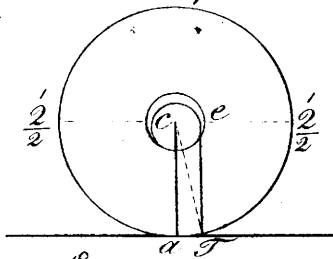
PESTEN,
PETRÓZAI TRATTNER JÁNOS TAMÁS betűivel
és költségével.

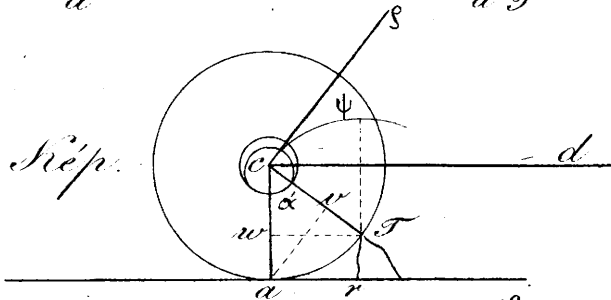
1. lép.

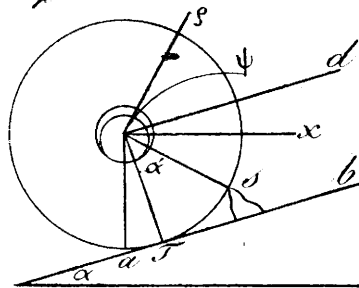
2. lép.

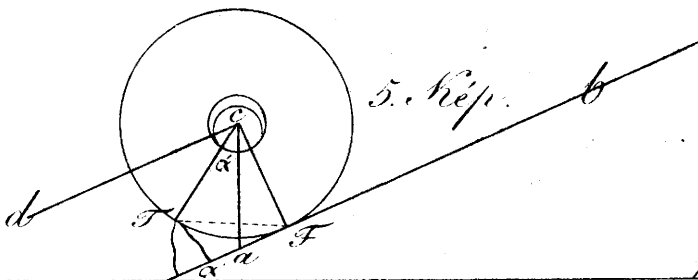
3. lép.

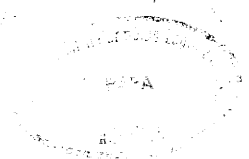
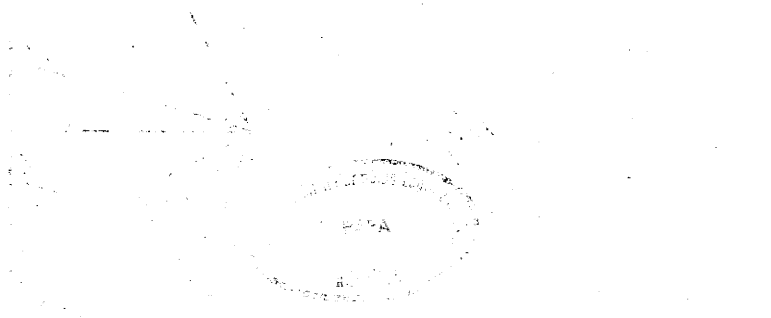
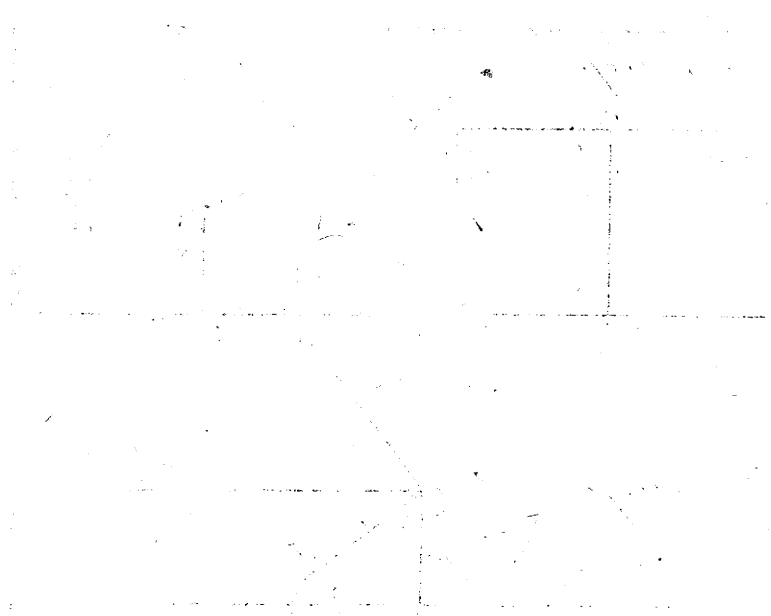
4. lép.

5. lép.

13

I. É r t e k e z é s e k.

Németh Sándornak, az előtt Gubernialis Tanácsosnak, most pedig Ó-Buda, és Visegrád Kir. Korona Uradalmak' Kameralis Praefectusának észrevételei az Ó-Budai Hátárban találtató, és látható Római Régiségek eránt.

Vagynak, a' kik ekkoráig, de hibásan azt hiszik, hogy azon helyen, a' hol most Ó-Buda Koronai Mező Városa fekszik, a' Rómaiak idejében Szikambria Városa állott.

Ezen egyszerű hozzávetésnek ellent állnak, 's azt felforgatják a' Pesti Nemzeti Muzeumba lévő, 's innen Ó-Budáról oda hozott Kő-írások, mellyek nem homályosan azt mutatják, hogy azon helyen, a' hol most Ó-Buda fekszik nem Szikambria, hanem Aquincum Városa állott. Melly nevezet által a' Rómaiak szokások szerint azt akarták jelenteni, hogy ezen helyen öt igen nevezetes ásványi meleg vizes források vagynak, 's így a' Városnak öt ásványi es meleg vizektől Aquincum nevet adtak. Ezen meleg vizes öt forrás mai napiglan is fenn áll, úgy-mint:

Az első forrás a' szomszéd Békás-Megyer nevű Kameralis helysége Hegyének alján Pétersberg nevű szőlők alatt, a' hol most is malom

vagyon, és az ottan tsergedező meleg vizek által azonnal hajtatik.

A' második forrás vagyon annak irányában napkelet felé ezer 's egynehány lépésnyire a' síkon, a' hol tudni illik mostanában a' puska-poros malom áll, 's a'hol régi Római meleg fürdők' éppen olyan nyomai látszanak, mint a' Monfalconei Aqvileához közel Foro Juliumban.

Ezen a' síkon tsergedező meleg vizek egy régi Római gát által majd nem hat lábnyira fel-emelve olly jól tartatnak fel, hogy ezen gátot ne hogy a' vizet által eressze, ember emlékezetétől fogva sohase vólt szükséges megigazítani. Mi különössége vólt légyen még éppen ezen meleg vizes forrásnak a' Rómaiak alatt, az alább bővebben fog magyaráztatni.

A' meleg vizek harmadik forrása, de a' melly most csak a' Duna apadásakor látszik, vólt a' Duna közepén a' Pesti és Sz. Margit az előtt nyúlak Szigetjei közt. Hogy itt is hajdan Római meleg fürdők vóltak kétségen kívül való; mert máig is a' köz nép által Római fürdőnek (Römische Bäder in der Donau) neveztetik. Hogy ezen most a' Duna vize által el temetett fürdőkhez hajdan a' Sz. Margit, most Nádor Ispány Szigetje szegletéről hozzá-lehetett jutni, bizonyítják a' még most is látszó mint egy ölnyi szélességű romok *). Mind ezen Sz. Margit

*) Ezen Értekezés által figvelmetessé tétetvén ki mentem a' múlt esztendői Dec. 6-kán a' hely színére magam mellé vévén Haizer Fridrik, Goldberger Imre és Nendtwich Imre Urakat, 's az előadást valóságosnak tapasztaltam. Onnan által mentünk a' Mgos Értekező Úrhoz, a' ki a' Tudományok 's főképen a' Római régiségek eránt már több ízben behizonyított forró szeretete szerint hennünket azonnal az itt későbbben előhozott Római Caldariumba vezetettett, a' hol gyertya világnál mindent megvizsgálván,

Szigetjebeli, mind pedig az Ó-Budai a' Dunába imitt amott benyúló, és most is észre vehető omla-

az Értekező Úr előadását valóságosnak találtuk. Már éjtszaka lévén, a' többi régiségeket ez úttal meg nem szemlélhettem, mindazáltal a' megbetsülhetetlen Értekező Uról nem csak azon ajánlást nyertem, hogy ha foglalatosságai engedik, akar mikor kész a' többi régiségeket is megmutatni 's megmagyarázni; hanem az ezen Értekezésben említett T'erasséből és palló teglából is láptam egynehány darabokat.

Másod ízben December 11-kén mentem ki Hannak, Szeitz es Kánya Urakkal 's akkor a' mennyire az idő mostohasága, és nap rövid volta engedték ezen meleg forrásos szigét, vagy inkább zátony fekvését 's környüállásait is megvizsgáltuk. — Ezen még akkori Szigetről Bei Mátyás in Not. Hung. T. III. p. 12. ezt mondja:

„VI. Vix inde, (az az Sz. András Szigetjétől, Insula Scti Andreae) quartam partem milliariis processit flumen, cum, fisco iterum varie alveo, insulas facit alias. Certe a Budae Veteris territorio, usque ad recentis Budae suburbia, plures numeraveris Harum, ceteris minutis, duae sunt ampliores. Superior altera, quae incipit contra Sica mbriam, et desinit contra Budam veterem. Hanc iterum, aliae circumstant, Quae Budae veteri, proxime obiecta est, rudera habet cultus Romani. Inter alia, hiatus occurrit, cryptae hydraulicae similis, quom glareae, varie pictae, atque ornatam fuisse, ruinae adhuc arguunt. Locum quo est, totum virgulta, et spissa veprium silva, ita offudit, ut non sine molestiis adiri possit. Sed, quemadmodum insulam hanc minutiorum, ornat hortus, et varia rudera; ita illam mausculam, quae ultra hanc porrigitur, agri distinguunt, segetes, prataque, et pabula. Haec, et villa rustica, Zichiorum est. Utraque enim insula, ad eiusdem Comitit ditionem adtinet. E regione, insula tertia, in eodem alvei tractu, sed maiori his, intermisso alveo, visitur. Est ea Pestiensis ripae propior, planeque contra ostium Rákossii illabentis. Longa est passus plus minus ducentos, lata sexaginta, ubi maxime expanditur. Totam, salix minorum, et hinc illic, vitis silvestris, operit, tam est humilli positione, ut modico quovis fluminis incremento, obruatur, neque, nisi arbustis, aquae supereminentibus, notari possit: Ea parte, qua Zichianis insula obicitur, rasa est, et aperto sabulo offusa, Fons hic calidus, compluribus scatebris ebullit, colore, ex albido, fere caeruleo, tanto caloris fervore, ut nudato pede ferri nequeat. Fama est, thermas haec olim fuisse; cuius rei fidem faciunt laeas, et haud obscura baptisteriorum vestigia. Sed, unde tam calidus humor, tam in exili, frigiditate

dékok azon régi hagyományt látszanak megerősíteni, hogy a' Rómaiak idejében a' Dunának' nem

ma i fluminis, insula? Plus enim, quam duo millia passuum, a Baiis recedit Budensibus, totiusque fluminis intercedente alveo, ab iisdem dirimitur. Sunt qui partem insulae Leporariae fuisse aiunt. Ea enim passuum vix trecentorum, lato Danubii ramo, rescinditur in meridiem, ostque contra Thermas Budenses, quas vocamus Caesareas; una illic intermissa minutiore insula, quae ad urbem pertinet". etc.

Mi pedig a' dolgot rövideden szölván így találtuk:

Ezen homok sziget a' Sz. Márgit szigeten feljül éjszakkal fekszik, mellytől a' mintegy 300 lépésnyi szélességű és a' Molnárok 's Halászkok állítása szerint igen mely Duna ága által választatik el. A' Sziget mintegy 1000. lépésnyi hosszúságú 's a' közepén, éppen ott a' hol a' meleg források kibuzognak mintegy 100. lépésnyi szélességű. Éjszakkal ezen szigettől fekszik a' Pesti Városi Sziget, Napkeletnek a' Pesti part, Napnyúgotnak pedig a' Budai Sziget. Majd nem a' Sziget közepén több egy mashoz közel lévő helyeken buzognak ki a' meleg források, annyira, hogy minden a' földbe tsinált gödör, lágy meleg, meleg, vagy forró vízzel betelik, a' mint tudniillik az ember a' Napnyúgoti széléhez jobban közelit. — A' Szesz (Gas) olly hatalmasan fejlődik ki, hogy minden szürás után, mellyet az ember botjával teszzen a' forrás fenekébe, erős bugyborékok jönnek fel. Ezen homok szigetnek egy része, a' hol a' források vagynak, majd nem minden esztendőben szokott a' vízhől feltűnni; de úgy mint tavaly, ritkán, ha tsak 1811-ben nem. — Úgy látszik, hogy ezen sziget tsak folytatása a' töle éjszakkal mintegy 500. lépésnyire fekvő Pesti Városi Szigetnek; mert a' mint akkor tsékély volt a' viz, alkalmasint az egyikből a' másikba gyalog is lehetett volna ált gázolni. Bel idejében kétségkívül nagyobb volt a' Pesti városi Sziget 's a' déli sarka még el nem mosva 's ezen feltétel alatt egyez meg tökéletesen az ő leírása a' meleg források mostani állapotjával.

Innen a' Sz. Márgit, vagy Nádor Ispán szigetjére keltünk által 's láttuk azon erős, mintegy másfél öl szélességű kőfalat is, melly ezen sziget felső, vagyis éjszaki sarkától az említett meleg forrásos sziget felé a' Dunába benyúlik.

Ezen Értekezést Jegyzéseimmel 's a' tájék' szabad kézzel való rajzolatjával együtt közlöttem néhai Nagy Mélt. Báró Podmanitzky József Ö Excellentiajával, a' ki nek a' tárgy annyira megtetszett, hogy e' nyáron a' helyszínét is megakarta szemlélni 's az ezen Értekezésben előhozottakat a' Gyűjtemény számára rézre metszteni; — de annak is, valamint egyéb sok szépnek és nagynek véget vetett az irgalmatlan halál. — 'S az oka, hogy ezen

A' Red.

ez, a' melly most, vólt folyása és ágya, hanem hihe-
tőképpen Herepes helysége felé: tudva vagyon
tudniillik hogy ezen felsőbb részeken a' Római
Gyarmatok a' Dunán innen ki nem terjedtek,
nem állván ellen, hogy Próbus Császár alatt
Szerem, Trajanus alatt pedig Dacia vagy is Er-
dély Ország a' Római hatalom alatt vóltak:—
a' honnan kivilágosodik az is, hogy azon vi-
déknek melly mostanában Pest Városa határát
teszi már azért is a' túl a' Dunai részekhez tar-
tozni kellett, mivel a' Pesti határban nevezete-
sen pedig a' hol a' Város maga áll, némelly
ámbár keves Római romok és emlékek találtat-
tak, tovább pedig Sissium és Eszék felé sehol
sem.

A' negyedik forrás vólt és most is vagyon
a' mostani Császár fürdője mellett, a' melly ké-
sőbbben a' Törökök alatt is betsben tartatott.

Végre az ötödik forrás vólt és most is va-
gyon Sz. Gellért hegye alatt, 's rudas fürdő-
nek (Bruck-Bad) nevezetik, mellyben az ne-
vezetes, hogy mihelyt a' víz a' Császár fürdő-
je mellett lévő vízfogóból leeresztetik, ezen
fürdőben is a' víz észrevehetetlenül apadni
kezd. Mind ezek azt látszanak bizonyítani, hogy
néhai Aquincum Városa öt meleg fürdőtől vette
nevezetét, mellyekben a' Rómaiak ha jó dol-
gok vólt örülni, ha pedig a' szerentsétlenség-
től üldöztettek, önkényes ér-vágás által magok-
nak halált, a' mint a' História mondja, okozni
szoktanak.

Vissza térvén a' feljebb a' második szám
alatt említett meleg vizes forrásokra, a' hol tud-
niillik mostanában a' Puskaporos-malom áll,
tudni szükséges, hogy az ott lévő Római für-
dőkől a' víz a' Circusba vagy Amphitheatrum-
ba éppen a' Neustift szélin egy víz-tatorna

által, melly Aqvileja és Therzó közt Fóró Juliumban még most is meglátszó tsatornához tökéletesen hasonló, vezetett, mellyet e' mái nap is az említett helyig egyenes lineában egyenlő távolságban nyúló romok bizonyítanak. Ezt bizonyítja a' Rómaiak azon szertartása is, melly mintegy parantsolta, hogy a' nagyobb és népesebb városokban a' lelkek közönséges látmányok és játékok által, mellyek többnyire a' Circusban vagy Amphitheatrumban adattak, mulatattására figyelem fordítassék, mert külföldben is tudva vagyon, a' mint mái nap is Olasz Országban látni lehet, hogy a' Rómaiak ott a' hol Amphitheatrum vólt abba vizet tsatornákon, mellyek igen erős ívek által tartattak, azért szoktak vezetni, hogy abban a' hadászok (Gladiatores Digladiatores) megmosdhasanak és fürödhessenek.

Ugyan azon víz-tsatorna, mellynek romjai itt Ó-Budán a' Puskaporos - malomtól fogva a' város felé mai nap is látszanak, szolgál a' meleg víz, nem tsak az említett Amphitheatrumba, hanem Aquincum városa különözött házaiba is fürdő végett való vezetésére, mellyel a' régiiek főképen a' Rómaiak és napkeleti nemzetek igen nagyon szoktanak élni. A' Római víz-tsatornáknak vóltak, a' mint magam is láttam Olasz országban, a' szükséghez képest bizonyos távolságokra víz-fogóik (Bassin), mellyek arra valók vóltak, hogy vagy, a' magokban a' csatornáknak vagy csökben származott hibák tökéletesebben észrevétezhessenek 's könnyebben megigazíthatassanak, vagy pedig hogy azon közbenvetett különösön épült víz-fogókból a' meleg víz fürdőknek különözött házakba is vitethessék. Éppen itten Ó-Budán találtattak, több ilyen ugyan azon egyformá-

ra 's ugyan azon egy végre épült víz-fogóknak nyomai némellyek még most is látszanak, mások új épületekkel vagy földel ismét befedettek. A' kilátszók közül vagyon egy a' Krempel-Mühle nevű urasági malomnál, a' helybeli Plébános rétjén, a' Római víz-tsatornától egynehány lépésnyire, éppen ezen malom mellett 's kapujához közel kívülről látszanak egy régi nagy épületnek romjai, mellynek kerülete a' föld alatt, ha a' föld vagy négy lábnyi mélységre el mozdítatik látható. Ezen kerületinek pallója nem terasse, mellyel a' Rómaiak közönségen éltek 's az Olaszok most is élnek, hanem össze vagyon téve apró téglákból, mellyek egynehány hüvelykni hosszaságuk 's a' közepiben olly formán üregesek hogy azoknak kerek forma végeik azon üreget tökéletesen kitöltik, 's úgy egymással össze kaptsolthatnák *). A' másik pedig Ó-Budának közepiben vagyon a' Vogl-Wirtshaus nevű urasági Vendégfogadó megett. Ez nevezetesen az a' víz-tartó, mellyet néhai Fő Tisztelendő Pesti Universitásbeli Professor Schönvisner a' Római régiségekről kiadott tudós munkájában, laconicus szobának, meleg háznak 's izzasztónak (Hypocaustum, Laconicum, Caldarium, Sudatorium, Tepidarium) nevez 's mellyről állítatik, hogy a' Pisai izzasztóhoz hasonló volt. Reménylem hogy én a' ki több mint húsz esztendeig a' Tengeri Guberniumoknál szolgáltam, és a' kinek mint fő vidéki hadi Bisztnak a' Római régiségeket Olaszországban látni 's megvizsgálni alkalmatossága volt, hasznos dolgot teszek, ha ezen Ó-Budai izzasztó felől észrevételeimet bővebben adom elő.

*) Esckből kaptam egynehány darabot a' Mgós Értekező Úrtól,
A' Redi

Hogy ezen Ó-Budai víz-tartó, melly számtalan apró oszlopotskákon áll, terassal fedve vagon 's mellynek szélein a' fal körül szelelő lyukak vannak, és a' melly mostanában a' föld alatt mintegy nyólcz lábnyira fekszik, Római meleg ház volt, itéletem szerint is kétségentúl való. De hogy ezen terassal fedett meleg ház felett vagy valamelly épület állott, a' vagy hogy alól a' víz tűz által melegítetett 's a' forró víz gőze által az izzasztás vitetett volna végbe, az tsak ollyan Római izzasztókba történhetett és történt, a' hol fürdőnek való meleg ásványos víz nem találtatott; de itt Ó-Budán a' hol igen jó meleg ásványos vizek vannak, 's a' hol Római meleg fürdőknek nyomai is látszanak, mint a' Puszkaporos-malom mellett, sohase volt arra szükség valamint most sintsen, hogy a' víz, fürdőnek, tűz által melegítessék. Sokkal hihetőbb és a' természetes ésszel megegyezőbb, hogy ezen Ó-Budai meleg ház az Amphitheatrum felé vivő tsatornának víz-fogója volt, 's ekkép építetett, hogy innen a' mint az apróbb tsatornák is mutatják, a' meleg víz többfelé 's több hazákba fürdőknek vitethetett, maga pedig a' szabad ég alatt álló terrashól készült padolat télben az oda öszve gyülekezők által izzasztónak használtatott. Ezen értelemben kell venni Vitruviusnak Schönvisner munkája 44-dik lapján elő hozott azon jegyzését, mellyben mondatik: „*Labrum sub lumine faciendum videtur ne stantes circum suis umbris obscurent lucem, Scalas autem labrorum ita fieri oportet spaciosas, ut cum priores occupaverint loca, circumspectantes reliqui recte stare possint*”.

Ezen vélekedésemnek nem árthat azon környűllás, hogy a' terrashól készült padolatnak szelelő lyukai kormosaknak látszanak, Ezen

korom, melly különben is minden Ó-Budán található Római régiségeken látszik, kétségkívül a' Gothok pusztításának idejéből veszi eredetét, a' mikor maga Aquincum városa is az ellenség dühe által tüzzel és vassal mint hajdan Aquiléja Városa Atilla által földig lerontatott; egyéb eránt pedig, hogy illyen szelelő lyukak a' meleg víz tartóknál szükségesek voltak innen is kitetszik, mivel az ásványos meleg vizek főképpen télbe gőzölni szoktak, valamint a' mostani Budai fürdőkben is ablakotkák vannak hogy azokon a' gőz kimehessen.

Innen bizvást lehet következtetni, hogy azon ásványos meleg vízből melly az Amphitheatrumba vitetett a' külön lakók is tsatornák és tserép tsövek által részesültek, 's hogy az illyen felfedezett víz-fogók tsak a' víznek többfelé való el vezetésére szolgáltak.

A' mi már magát a' régi Római Amphitheatrumot illeti, minekelötte én ide Ó-Budára jöttem volna, senkinek még tsak eszeágában sem vólt, hogy itt valaha Amphitheatrum állott légyen 's magam is tsak történetből akadtam reá, midön tudniillik a' régi Római emlékek 's feljül irások felfedezése végett, mint egy házról házra jártam. Azon dombotskán, melly a' Neustifti Vámház mellett látszik 's közönségesen Hundsberg, Schintersberg, Galgenberg, és Königsbergnek máig is neveztetik, akadtam tudniillik egy Ó-Budai Zsellérre, a' ki a' maga Kunyhójában hátul pinczét ásni igyekezett, de mintegy ölnyi vastagságú köfal miatt, mellyre a' föld alatt talált 's mellyet semmiképen le nem ronthatott szándékától el állani kénytelenített. Én ezen földalatti romokat szorgalmatosabban megvizsgáltam 's ki halgatván a' szomszéd házak birtokosait, meggyőződtem, hogy

ezen dombotska körül ovalis figurába minde-
 nütt olyan vastag mint egy apró kamarátská-
 kat képező kőfalak állanak, ezen ovalis kerü-
 letnek közepében pedig a' hol a' ház birtoko-
 soknak zöldséges kertjei vannak, teljeséggel
 semmi régi romok nem találkoznak. Ezeket lát-
 ván és halván, 's meggondolván azt is, milyen
 épület állhatott itt valaha, könnyen eszembe ju-
 tott, hogy ezen romok minden tekintetben meg-
 egyeznek a' néhai Velentzei Isztriában lévő Pó-
 lai Amphitheatrum romjaival. Ezen gondolatot
 nem kevéssé erősítette meg maga a' helynek
 megnevezése, melly egymás után való traditio
 által egy Amphitheátrum felállítására egyenesen
 és annál bizonyosabban mutat, mivel az Ó-Bu-
 daiak ezen hosszúkás kerek dombotskát meg-
 mai nap is Hundsbergnek, Galgenbergnek, Schin-
 tersbergnek és Königsbergnek nevezik, ámbár
 nem tudják miért neveztetik épen ezen most
 köröskörül beépített dombotska így és nem más-
 képpen, ezt mindazáltal könnyű kitalálni, hogy
 ezen dombotska azért neveztetik még' most is
 Hundsbergnek Galgenbergnek Schintersbergnek,
 mivel szakadatlan traditio által tudatik, hogy
 itten hajdan az emberek a' fene-vadak eleibe
 széljel szaggatás végett vetettek, vagy életre,
 's halálra hadászni kényszerítettek, és így a' hely
 el rendeltetésének tsak emlékezete tartatik fel
 a' nélkül, hogy a' dolgot megrontaná az, hogy
 ezen helynek német neve legyen, mert a' Ró-
 maiak egyéb tettei és tselekedetei is külön
 különféle nemzeteknél külön különféle nyelvek-
 ben tartattak fel. Ezen vélekedést látszatik
 ezen környülállás is segíteni, hogy itt Ó-Bu-
 dan az ifiak bizonyos időkben, ló-futatással 's
 maskarákkal (Vázakkal) éppen olyan Játékokat
 szoktak vegbe viinni, a' milyenek régenten ép-

pen a' Rómaiaknál voltak szokásban, 's Olasz országban még most is szokásban vagynak. Ha az egész dombotska felásatnék alkalmasint bizonyosabban tetszene ki, hogy ott egyéb nem volt, mint Római Amphitheatrum, nevezetesen pedig Aquincum Városáé, melly hogy igen népes volt, innen is kitetszik, mivel a' feljül írások bizonyítása szerint itt több Római Le-gióknak kellett lenni, mellyeknek egyike 6500 főből állott, a' mint ezt az egész Ó-Budai határ kiterjedésén találtató régi romoknak és emlékeknek nyomaiból bizvást kilehet hozni, mert ha akár a' városban akár az Ó-Budai szántó-földeken és kaszálókon nagyobb darab föld ásatik, nintsen olyan hely, a' hol az ember vagy nagy kövekre, falakra, Római téglákra 's tserép sindelyekre nem akadna, vagy valami régiséget ne találna, azért nagyon lehet sajnálni, hogy a' múlt időkben igen kevesen gondoskodtak a' Római régiségek vizgálásáról és öszve szedéséről 's a' Jobbágyoknak megvólt engedve a' feljül írásos köveket és oszlopokat öszve törni 's újra falba rakni, a' Római pénzeket pedig tetszéseik szerint el szórni. — Még most is ha az akarat és hatalom tekintetbe vétetnék, sokat lehetne az Ó-Budai határban felfedezni, mellyek a' régiség tudományának nagy világosságára szolgálának; talán midön ezen jegyzéseim világot látnak a' régiségek bűvárjai, a' kiknek a' dolog fekvéséről bővebb tudományok vagyon gondjokat 's szorgalmokat szivesebben 's forróbban fogják ezen régiségekkel tömött térre fordítani, 's örvendeni fognak, hogy azt felfedezték 's ki kutatták, a' mit az időnek viszontagságai 's a' régiség el temettek *). —

*) Ezt ohajtja és kéri

Mivel pedig éppen ezen dombotska, mellyről szó vagyon mostanában többnyire Königsbergnek neveztetik, ezen a' Rómaiak ideje után való el nevezésnek az látszik alkalmatosságot vólt adni, hogy a' mint a' Magyar történetekből bizonyos, első Lajos Magyar Király Feleségének lakása 's Királyi Udvara az Ó-Budai határban vólt, 's mi lehet hihetőbb mint hogy éppen a' néhai Római Felséges Amphitheátrumnak romjai Királyi Palotának fordítattak.

Midőn 1820-ik Esztendőben, a' mikor t. i. a' Pesti mezőn táborozás vólt Császári Királyi Fő Hertzeg Ferencz az Ó-Budai határban találtató Római régiségek megtekintésére kirándúlt 's a' régi Aquincum városa fekvését 's kiterjedését, nem külömben a' régi romok sokaságát megszemlélte, végre hogy e' dologban maga vélekedését elő adja, ezen 's valóban nem helytelen szavakra fakadt: „Nem kell másutt Herkulanumot keresni, midőn azt a' Magyar földön is megtalálhatjuk, a' melly igen nagyon is méltó, hogy továbbá is vi'sgáltsassék és „kutatassék”. Megjegyzésre méltó még az is, honnan vették az Aquincumban lakó régi Rómaiak, azon temérdek nagyságú Oszlopoknak Hamvedreknek 's emlékeknek való köveket, mellyeknek töredékeit Ó-Budán szerte széljel ma is lehet látni. A' tudni vágyás megvisgáltatta velem minden kövek nemét és millyenségét, mellyek ezen a' részen köröskörül vágatnak és törtetnek 's végre kitaláltam, hogy azon kemény kövek véghetetlen sokasága, mellyek az Ó-Budai határban mindenütt, de főképpen az Ó-Budai házak ajtai előtt látszanak, 's azok is mellyek még föld alatt vagynak a' Budai Várból valók, 's hogy ott a' Rómaiaknak míg Aquincumot építették 's ezeken a' részeken mulattak

kőbányájok volt, 's hogy erről valaki meggyőződjék elég leszen azon kövek millyenségét, formájokat, keménységeket 's egész alkotásokat azon kősziklával egybe hasonlítani, melyeken a' Budai várban a' Bétsikapu ivei nyugszanak, innen könnyen lehet kimagyarázni mind azon földalatti barlangokat és üregeket, melyek a' Budai Várban majd nem minden házban tálattnak 's mostanában pintzéknek használtanak. — Mert nem tálattnak semmi nyoma a' régi történetekben vagy könyvekben, hogy azon idő alatt, míg a' Rómaiak Gyarmatokat birtak Pannoniában a' Budai vár felállott volna, sőt az ellenkező bizonyos, és ha a' mesés elbeszéléseknek valamelly hitet lehet adni, a' Budai Vár, vagy Attila vagy pedig az első Magyar Királyok idejében épült. Itt elég tudni azt, hogy az Aquincum Városában lakó Rómaiaknak a' Budai hegyen vólt kőbányájok 's télben a' levegőnek zordonsága miatt a' föld alatt vágtak és faragtattak a' kövek, a' hol külömben is jobb minémőségűek mint a' föld színén, később pedig Aquincum városának el törlése után Buda vára első lakosainak, mint régenten Rómában a' pásztoroknak, Velentzében a' halászoknak kő-vágóknak kellett lenni.

Ezeket előre bótstván jól leszen említést tenni azon látán feljül írású emlékekről is, a' melyek az Ó-Budai határban tálattnak.

Az Ó-Budai határban történet által kiásott régi emlékeknek nagy része a' Nemzeti Muzéumban vagyon Pesten, melly egynehány esztendő előtt Ó Császári Királyi Fő Hertzegségének 's Magyar Ország legkedvesebb Nádorjának Jósefnek rendkívül való igyekezete, szorgalma 's hő kezűsege által életre hozatott. Másik része azon itt Ó-Budán öszve szedett kő-

emlékeknek a' Vátzi Püspöki Residentia mellett látható, a' hol a' Residentzionális kert egyenesen éjszakra hajló falába van berakotva. Ezen a' Vátzi Kert falába a' mint a' Dunától a' Residentia felé megyen az ember berakott feljül írásosrómai régi emlékek mind egész épvöltokra, mind ritkaságokra nézve a' legnagyobb tekintetre 's figyelemre méltók, többnyire már azért is, hogy ha tsak onnan el nem vitetnek 's jobb és szorgalmasabb feltartás végett, vagy a' Pesti Nemzeti Muzeumba vagy más alkalmas helyre be nem vitetnek, bizonyosan kevés Esztendők alatt se formájokat se ideájokat 's annál kevesebbé feljül írásokat tartják meg, mert tudni szükség azt kinek kinek, hogy akár melly Szobrok, Oszlopok, vagy egyéb feljül írásos kö emlékek, ha éjszagnak vagy nyugotnak kivagynak téve, a' levegőnek viszontagsága által lassan 's észrevehetetlenül kéntelenek megemésztődni 's el oszlani, 's így ha ezek onnan el nem vitetnek jobb lett volna, hogy ezen a' régiségek tudományát 's a' régi írók értelmét megvilágosító emlékek inkább az ő régi romjaikban úgy a' mint voltak a' föld alatt nyugodtak volna, mintsem kiásva a' rossz gondviselés miatt egészen el vesseznek !!!

Még sok ilyen régi emlék kövek találatnak itt Ó-Budán az Uraság és a' lakosok házaiknál, mellyek résszerint épen vagynak, résszerint megtsonkítattak, azomban még mindenkor a' tudománynak gyarapítására igen hasznosok. Úgy mint a' Praefectoralis háznál a' kapu alatt és a' garádsoknál az Uraság házában a' hol a' Tisztartó és Perceptor lakik, különösen pedig azon Udvarban, a' hol az Urasági Kádárnak műhelye vagyon, de itt is azon emlékeknek egy része éjszak felé tekint 's főképpen ezen

ezen okból a' feljül irások annyira el mosóttak, hogy már többé alig olvashatók.

Az Ó-Budai különözött lakosoknak házaikban vagy házaik előtt vagynak némelly töredékek és vésett képek, de mellyeket ők, hogy jobban tessenek, bemeszeltek. Magában a' Budai várban 's nevezetesen a' Bétsi Hapunál Császári Kir. Kamarás és Tanácsos Almássy Antal házánál az elő szobában láthatni némelly Ó-Budai régi kö- emlékeket bátorságos helyen 's szorgalommal a' mint illik befalazva. Tsak az igen nagyon is óhajtható, hogy mind ezen Római kö- emlékeknek, mellyek az Ó-Budai határban találtattak akár hol legyenek is tökéletes Iconographiája készíttetni parantsoltassék, mellyet későbbben a' Nemzeti Muzeumba letenni kellene. Illyen állapotban vagynak, a' mint azt a' szemlélő láthatja az Ó-Budai régi Római emlékek.

A' mi az Ó-Budai határban talált régi pénzeket illeti, hihetetlen melly nagy számmal találtattak itt Ó-Budán ekkoráig mind arany mind ezüst, de többnyire réz régi pénzek, és máj nap is, ha a' föld felásatik, vagy pedig a' szántó föld miveltetik, történetből imitt amott, de mindenkor tsak darabonkint, a' mi erőszakos el törlésnek a' jele, találatnak régi pénzek. Vóltak ugyan kiknek szíveken feküdt az illyen pénzek egybe gyűjtése 's a' kik abban gyönyörködtek. Ollyan vólt az Ó-Budai Káplán most Marianosztrai Pap Pintér Antal, a' kinek most is nem megvető gyűjteménye vagyon az Ó-Budán lassanként öszve szerzett arany, ezüst és réz pénzekből. Ha itt Ó-Budán Zsidók a' kik mindent, a' mit tsak lehet megvesznek 's ismét el adnak nem vólnának, mostanság is könnyű volna sok régi pénzeket, mellyek az Ó-Budai lako-

sok és külső munkások által is történetből megtaláltnak, megszerezni; de a' roszra tanított megtalálók, a' mit tsak ezüsből és aranyból találnak, azt azonnal a' Zsidókhoz viszik, és bizonyosan sokkal tsekélyebb áron, mintsem azt más régiség szerető megvenné, el adják. Melly tzudar előitéletet, mivel a' bárdolatlan népnél el törülni nem lehet szenvedni kell.

Már most néhai Aquincum városának kiterjedéséről 's népességéről. Vagynak a' kik azt hiszik, hogy ezen néhai Római város egész a' mostani Királyi Koronás Szent-Endre várossához terjedett ki, ezen egyetlen egy okból, mivel Szent-Endre várossa mellett némelly régi Római, még pedig feljül írásos kö- emlékek találtattak meg. Ezt ugyan nagyobb nyilvánossággal lehetne állítani, akkor, ha az Ó-Budai határnál kezdve egész Szent-Endre várossáig minden megszakadás nélkül a' szántóföldeken és kaszálókon is találatnának romok nyomai. Mivel azomban ezek hibáznak, a' dolog maga a' mint fekszik mutatja, hogy Aquincum városát más bizonyságok hijanossága mellett egyedül tsak eddig lehet kiterjeszteni, a' meddig a' fenn álló és látható romok minden megszakadás nélkül kiterjednek. Megvizsgáltván szorgalmatosan az egész Ó-Budai határ, 's tekintetbe vétetvén a' régi romok, mellyek majd nem minden lépten nyomon kivétel nélkül még a' posványos helyeken is találatnak, azt kell következtetni, hogy Aquincum várossa hosszaságában, ha nema' vízi Várostól, bizonyosan a' Neustifti Buda városától kezdve egész az úgy nevezett Puska-poros malomig Békás-Megyer felé kiterjedett. Millyen vólt légyen vagy lehetett szélessége ehez tsak hozzá vetni is annál nehezebb, mivel még azt se lehet bizonyosan állíta-

ni, valljon a' Duna a' mostani Pesti és Budai sziget körül a' Rákos mezeje, vagy a' mint már feljebb említett, Kerepes helysége felé nem folyt-é el, 's nem vólt-é egészen más ágya mint most. Elég legyen azt látni és tudni, hogy mostanában az Ó-Budai határban kiterjedő Duna partjától fogva egész a' mostani Pósta útig, vagy az Ó-Budai szőlőig Aquincum Városa kiterjedett légyen, mert ezen egész környéken nem lehet egyebet látni, mint régi épületek hajdani romjait 's föld alatt falakat, mellyek szántáskor vagy kapáláskor mái nap is imitt amott talátnak 's világos jelei a' hajdani temérdek és erős épületeknek.

Ha már a' régi dolgoknak esméret és tudománya nem egyébből, mint a' régi romokból és emlékekből merítethetik, erről se lehet kétségünk, hogy Aquincum városának szőlői is vóltak 's azok a' lakosok által miveltettek; mert magokban a' mostani Ó-Budai szőlőkben a' Pósta úton túl talátnak igen sok véghetetlen régi épületek nyomai, 's több régi kő-emlékeknek töredékein, mellyek itt Ó-Budán a' házakban vagynak láthatni mesterségesen és tsudálatosan kivésott szőlő gerezdeket, mellyek nem egyebet jelentenek, hanem azt, hogy az előtt is szőlők vóltak itten, és éppen ott a' hol a' mostani Budai szőlők vagynak, mivel most is azokban régi emlékeknek nyomai talátnak.

Azért tekintetbe vévén azon térnek, mellyen Aquincum városa feküdt kiterjedését, épületek nagyságát, oszlopok és külömb külömbféle formákra vésett kövek felségét, szarkophagok, vagy Római hamvedrek sokaságát, pénzecskék, mellyek még most is felszedetnek bőségét, mit lehet egyebet következtetni, mint hogy Aquincum városa népességének igen számosznak kellett lenni,

azon Legiókon kívül, mellyek hogy itt ör-képpen tanyáztak számtalan régi kö-írások bizonyítanak.

2.

Az Órák feltalálásáról.

Olly közönséges dolog a' mái időben a' napot 24 egyenlő részekre osztani, mellyek óráknak neveztetnek, hogy talám sokan nem is gondolnak ollyan Nemzetet lenni, mellynél ezen óra számlálás szokásba ne volna. Mindazáltal, többnyire azon miveletlen Népeknél, mellyeket az utazók a' távollévő szigeteken felfedeztek, semmi nyoma se találtatik a' nappali idő valamelly szoros felosztásának; sőt a' Krisztus születése előtt élt pallérozott Nemzetek, mint az Egyiptombéliek, Fénitziaiak, Görögök, és Rómaiak is szükölködtek, ezen segéd eszköz nélkül, melly a' külömb külömbféle foglalatosságoknak rendes el intézésére, olly fontos és szükséges, — és azon előttünk esmeretes eszközök, mellyek által az időt, olly pontosan, és alkalmatosan meghatározhatjuk, úgymint: a' Toronybeli, Szobá, és Zseb Órák a' Krisztus' születése előtt még sok idővel esméretlenek voltak.

A' nap' feljötte és lemenetele voltak a' nappalnak első természeti határai. A' nappal egygyütt költék fel a' Pásztorok, és a' Földmivelők, 's mentek munkára; a' hanyatló nappal a' Szántó-vető is nyugodalomra adta magát, mivel az Éj senkinek se barátja. Csak a' Vadász kóborolt szerte széllyel, a' halavány hold vi-

lág által megvilágosított Éjtszakán, hogy a' Vadakat, ha prédára kijönnek, leejtse; vagy nyugvó helyeikben megtámadhassa.

Azoknak az Embereknek, a' kik szüntelen a' szabad Ég alatt élnek, kellett legelőször észre venni, hogy a' napnak egy része forróbb, mint a' másik, és hogy ez a' forróság, a' Napnak mintegy a' közepén van, midőn a' nap az Égen a' legmagosabb ponton láttatik állani, és az árnyék legrövidebb. Valamint pedig az el fogyó, és nevelkedő árnyék, most a' Gyermeknek régtől fogva játékkul szolgál, éppen úgy serkentette ez fel a' régi időkben a' Pásztorokat, és földművelőket bizonyos vizsgálódásokra; és innen lehet gyanítanunk, hogy hajdan valamikor, valamely Egyiptomi, vagy Babyloniai Ember megjegyzette, mellyik pontra esett valamely karónak, vagy oszlopnak az árnyéka, midőn ez legrövidebb volt, 's hogy ezt a' jegyzést, egy Babyloniai Ember, megtehetette, bizonyítja Horáziusnak Leucothoëhoz írt ezen Verse: „Nec Babylonios tentaris numeros, mellyből megtetszik, hogy a' Babyloniaiak a' Csillag-visgálásról már a' Rómaiak előtt is esmeretesek voltak. Ha már most ezt a' pontot egy húzás által megjegyzette; később észre kellett néki venni, hogy az árnyéknak ezen nagyobb, vagy kisebb volta, az Esztendőnek nem minden részeiben egyenlő, hogy tudniillik a' Nyári hónapokban, a' legrövidebb árnyék rövidebb, mint a' téli hónapokban; de vizsgálódásait tovább folytatván, majd észrevette, hogy egy esztendő el telése után, az árnyék nagysága, vagy rövidege, ismét arra a' pontra jött vissza, mellyen az előtt Esztendővel volt. Minthogy pedig a' legrövidebb árnyék, mind télen, mind nyáron a' nap feljött,

és lemenetele között a' közép ponton esett, — innen határozottat meg, a' harmadik pontja a' nappalnak a' Dél.

Mivel eleitől fogva Egyiptomban igen sok nap mutatókat (gnomus) lehetett találni, és egyszer'smind hiteles íróból lehet olvasni, hogy a' Nilus vize mellett lévő Tartományban figyelmeztek kiváltképpen a' legrövidebb árnyéokra; ennél fogva méltán lehet a' nap-mutató feltalálását, az Egyiptombélieknek tulajdonítani; ámbár lehets, hogy más népek előtt is tulajdon tapasztalásaik által, ezen Találmány esmeretlen nem vólt. Így jegyzték meg a' régi Rómaiak azon pontokat, a' hová a' Tanáts-ház legrövidebb árnyéka esett, és akkor a' Fő Polgár Mester' Darabontja (Lictor) a' Római utzákon kikiáltotta, hogy Dél van.

A' nap feljötté, és a' legrövidebb árnyék közt való Idő, nem minden nap egyforma hosszú, mert a' Déli részeken a' téli napok nem olly rövidek; és a' nyári napok nem olly hosszúak mint példának okáért: Német ország' Északi részeiben. Mivel az alatt míg itten a' leg-hosszabb' nap mint egy 18 óráig tart, Görög országban, és Déli Olasz országban csak 15, Egyiptomban, és Babyioniában csak 14. Órányi hosszú; közép Afrikában, Napkeleti Indiában, és Peruban, 's az Egyenlítő linea (aequator) alatt, a' nappal és éjszaka, csak nem mindig egyenlő. De mind e' mellett is, a' legrövidebb nap, nem tesz nálunk 7 órát, Olasz Országban ellenben többet 9 óránál, és Egyiptomban 10-nél. Ámbár a' napok hossza illy változó volt, még is találtak fel az Emberek olly módot, mellynél fogva az árnyékok hosszúságát, a'hoz alkalmaztatták. — Ez hozta őket azon gondolatra, hogy az árnyék közit (Spatium)

egyenlő részekre osszák el ; mint szintén a' nap feljöttétől fogva, a' legrövidebb árnyékig, és az legrövidebb árnyéktól fogva, a' nap lementéig való időt is, mind télen mind nyáron, ezen részeket annakutánna valamelly Deszkára, mellyre egy oszlopnak árnyéka esett, feljegyezték. Ezen az úton természetesen nyárban, nappali órák hosszabbak, mint a' téliek ; de még is, még más eszközök hibáztak, ezzel is meg kellett elégedni.

Illyen külömb külömbféle hosszúságú órákot találunk a' régi Világnak csak nem minden népeinél : és jóllehet az idő' részei reggeltől fogva estvéig mindeniknek szabad tettszése szerént való vólt ; még is, a' Napot 12 egyenlő részekre el osztani, a' mi időnkig, csak nem mindenütt közönségesen uralkodó szokás maradt. Azt mondják : hogy ezt legelőször a' Babyloniaiak találták fel ; ezektől jött a' Görögökhöz ; a' Görögöktől a' Rómaiakhoz, és a' Rómaiak azután ezt a' szokást egész Európában el terjesztették. Az Óráknak ezen változó hosszúságához képest Olasz országban, nyárban, a' leghosszabb napnak minden órája olly hosszú vólt, mint nálunk $\frac{5}{4}$ óra, és télen, a' legrövidebb napnak egy órája ott csak 45 minutumot tett, vagy $\frac{3}{4}$ a' mi óránk szerént. A' régi Sidóknál a' Babyloniai fogság előtt, az órákról semmit se tudunk ; nekik közönségesen, csak Reggelek, Delek és Estvéjek vólt. Mindazáltal, az Ó Testamentomban van egy hely, mellyből kilehet húzni, hogy még is szokásban vólt nálók, az árnyék hosszúságát, óramutatók által meghatározni, mellyet a' Babyloniaiaktól, vagy Káldeusoktól vettek, a' kikkel esmeretségben vóltak, Királyok 2-ik Könyvének 2-ik Részének, 9, 10, 11, 12, Versei

szerént. Felele Esaiás. Ez lészen jeled az Úr-
től, hogy ő megtszelekeszi ezt a' dolgot, melly-
ről szóllok tenéked: akaród-é, hogy az órának
árnyéka elébb mennyen 10 grádussal, vagy hogy
vissza térjen 10 grádussal? Felele Ezekias:
könnyű az árnyéknak 10 grádussal alá szállani,
nem akarom azt, hanem hogy hátra mennyen az
árnyék 10 grádussal. Kialta azért Esaiás Pró-
feta az Urhoz, és vissza téríté az árnyéket a'
mutató órán, mellyet Akház tsináltatott vala
10 grádussal, mellyeken immár alá ment vala.
Akház pedig Uralkodott 'Sidó országban, Krisz-
tus születése előtt 740 esztendővel.

De ezeket az órákat csak nappal, és nap-
pal is csak akkor lehetett használni, ha szép
tisztá idő volt, és a' nap sütött, Éjjel pedig
éppen nem. Az időnek minden szempillantás-
ban lehető meghatározására, és megkülömböz-
tetésére, olyan Machina völt szükséges, melly
mindég egyforma 's szünteleni mozgásban ma-
rad, és ha elébb halad, látható vagy halható
jelt adgyon, hogy az időnek mennyi része tölt
el. Észre is vették ezen szükségét még eleintén
az Emberek, és a' Történet segítette őket olly
eszközöknek készítésében, mellyek ezen cél-
nak némünémüképpen megfelelték. — Ugy ta-
láljuk tudniillik, hogy már a' régi időkben
Csészéket használtak, mellyekből valamely kis
nyíláson víz csepegett le cseppenként, 's ezek
voltak az úgy nevezett vízi órák. Megnézték
ugyan is, hogy egy ollyan edényből, nap fel-
jöttétől fogva, azon szempillantásig, midőn az
árnyék legrövidebb völt, egy a' Csésze alatt
lévő edénybe mennyi víz csepegett le. Ezt az
időt mint a' nappali napnak (mellyen értetődik
a' nap feljöttétől fogva nap lementéig el tölt
idő, és így ez nem huszonnég órából állott,

hanem az Esztendő részéhez képest hosszabb vagy rövidebb volt) felét el osztották 6 órákra: azután a' lecsepegő víznek hatod részét ismét a' felső edénybe töltötték, melly ha az alsóba ismét lecsepegett, egy óra tölt el. — Azután ezt még alkalmasabbá tették. Figyelmeztek tudniillik arra, hogy millyen magosságra lép minden órával a' víz az alsó edényben, ezen pontot megjegyezték, és e' szerint határozták meg, hogy nap feljöttétől fogva hány óra tölt el. De az ilyen vízi órákban igen alkalmatlannak találták azt, hogy az órák hol hosszabbak, hol rövidebbek voltak. Mert legalább is minden Hónapnak tulajdon vízi mértékének, és így minden Hónapnak más vízi órájának kellett lenni. Ez az alkalmatlanság vezérelte az embereket legelőször arra, hogy télen nyáron a' nappalt, és éjtszakát változhatatlan egyenlő részekre vagy órákra osszák fel. A' Chinaiaknál a' vízi órák igen' régiiek. Erre használtak ők egy kerek edényt, mellynek alól kerek lyuka volt, és ezt üressen egymás vízzel megtöltött edényre tették. Már most a' mint az alsó edényből a' víz a' felsőbe behatott, a' szerint süllyedt a' felső lassan lassan lefelé és az által mutatta meg az el tölt idő részeit. — Napnyugoti Ásiában azt mondják, hogy a' Babylo니아iak voltak a' vízi órák feltalálói. Ezekből jöttek által a' Görögökhöz kis Ásiába Krisztus születése előtt 555. esztendő táján, Cyrusnak ama nagy Perszjai hódoltatónak uralkodása alatt. A' Rómaiak a' legelső vízi órát kapták 160 esztendővel Krisztus születése előtt, a' kik által azután az egész Római Birodalomban el terjedt. Jóllehet pedig az órák változásával fel hagytak is az Emberek, még is az óráknak reggeltől való számlálását megtartották. Mikor nálunk

mintegy reggeli 7 óra van, a' régiéknél 1 óra volt, ha nálunk déli 12. óra van, ők akkor 6. órát számláltak délután, 3 órakor nálunk, volt nálók 9 óra 's a' t. Ezen óra számlálás mód volt szokásban Palestinában is a' Krisztus idejében, és e' szerént kell a' Jésus' élete Historiájában, az időt Mathe 27 Részének 45 Versében melly is így van: Hat órától fogva pedig setéttség lön mind az egész földön mind 9 óráig számlálni. Hihető, hogy az óráknak a' Déli Olasz országban lévő mostani számlálása módja azon régi Római számlálás módjából származott. Az Olaszok tudniillik a' nappalt úgy számlálják mint most a' 'Sidók és a' Görögök régenten számlálták, az az nap feljöttétől fogva, nap lementéig, és azt az időt 24 egyenlő órára osztják, 's a' közönséges életben is 1-től 24-ig számlálnak. De ezen időköz nem mindég egyenlő, hanem mivel a' nap, ha a' napok' hosszabbodnak, minden másodnap későbbben megyen le, mint az az előtt való nap, ennél fogva az óráknak is Januariustól fogva Juniusig valamivel hosszabbaknak kell lenni, mint nálunk, és viszont, ha a' napok rövidülnek, a' nap minden azután való nap valamivel jókorabb megyen le, mint az az előtt való nap; tehát az óráknak is Juliustól fogva, Decemberig rövidebbeknek kell lenni, mint nálunk. Mindazáltal az órák hosszóságának külömsége átaljában véve nem igen szembetűnő, ha ugyan az ő óráik mindég ugyan azon órákra esnek nálunk. Nékik ugyan is ezen tőlünk különböző módjok van a' számlálásban: Nap lenyugtával kezdik el a' számlálást, egy óra múlva nap lemente után van egy órájok; Éjféltkor van nálók tavasszal és ősszel 6 óra, nyárba 5 télbe 7. reggel 12 óra, Délbe 18, délután 20, 21, 22, óra, 24

órákor a' nap lemegyen. Innen könnyen lehet látni, hogy az ő 24 órájok télbe 5 órára tavaszszal és őszszel 6 órára, nyárba 7 vagy 8 órára esik a' mi számlálásunk szerint.

A' vízi órákot lehetett éjjel is használni, és a' Rómaiak a' szerént osztották fel az éjjeli örököt, a' kik négyszer váltattak fel, akár tél, akár nyár vólt. Ezen négy éjjeli vigyázatok szerént számlálták az időt, nem csak Rómába, hanem mindenütt, a' hol csak Római Birtokok voltak, és így Palestinában is, — és a' mint látszik csak nem inkább használták a' vízi órákot a' Rómaiak éjjel, mint nappal; mivel igen ritkán lehet nálók nappali órák szerént való számlálást találni. Legalább azt nem lehet gondolni, hogy minden Római Polgárnak, mint most minden Polgárnak 's parasztnak zseb, vagy fal órája van, vízi órája lett volna a' házában. Ezek az eszközök még a' Krisztus születése táján sem igen számosan vóltak.

Minden szép órák, mellyek a' Hrisztus születése után való esztendőekben készültek, hasonlóképpen vízi órák vóltak. Egy ilyen vízi órát küldött 490. esztendőben Theodoricus az Osztrogothusok Királya, az akkori Burgundiai Királynak Gundeboldnak ajándékkul, melly egyszerre a' Napnak, 's holdnak mozgásait mutatta. A' vizes edénybe hát hihetőképben kerekeknek kellett lenni, mellyek a' lecspepegő vagy lefolyó víz által mozgásba helyeztetek, és tartattak, 's ez által okozták azon változásokat. — Azon ajándékok közt is, mellyeket első Pál Pápa a' Nagy Károly Attyának Pipinusnak küldött, kiváltképpen nevezetes vólt egy vízi óra. — Vízi óra volt az is mellyet Nagy Károlynak egy Arábiai Kalifa Harcen küldött ajándékba 8098 ez értzből vólt tsinálva, egy óra mutató-

val, 's úgy volt alkotva, hogy minden órának a' végén ugyan annyi golyóbisotskák estek le egy kis csengéssel egy alattok lévő medenczére, a' mennyi volt a' csengetyű. Egyszer'smind ezen golyóbisoknak leesésével, az ajtókon Lovasok jöttek ki, a' mellyek a' napnak utolsó órájával ismét vissza mentek, és az ajtót bézárták. Kerekeknek kellett tehát benne lenni, mellyek az ajtót felnyitották, 's ezekből jöttek osztán ki a' golyóbisotskák és Lovasok.

Mivel pedig a' víznek nyáron a' melegség által nagyobb kiterjedése van 's meghigül, telen pedig sűrűbb, és gyakran meg is fagy; tehát a' vízi óra az órákat nem is mutathatja mindig pontosan. Ezen feljül a' vizet, ha az ember az órának hasznát akarja venni, elébb egyik edényből, a' másikba kell tölteni: ez által a' víz könnyen fogy, és ha az ember a' hiánosságot hozzá töltés által ki akarja pótolni, könnyen megeshetik, hogy igen is sokat tölt. Ennél fogva már régen, mint egy a' Krisztus születése táján, víz helyett fővenyet választottak, mellynek igen aprónak 's száraznak kell lenni. Ezt valamint a' vizet egy edénybe töltötték, mellynek alól egy kis hézagja volt. Hogy pedig a' fővény az edényhez ne ragadjon, 's rajta ne maradjon, az edényt töltés formára készítették, hogy a' fővény massa mindég a' nyílás felé nyomúljon. Erre legjobb két egyforma töltés formájú üveget használni, 's ezeket a' két hegyekkel, mellyeknek lyukasoknak kell lenni, öszve kell foglalni. — Így, ha a' fővény a' felső üvegből az alsóba lefutott, az egész órát csak fel kell fordítani, 's a' fővény a' felfelé fordított üvegből ismét az alsóba foly, 's mind a' két esetben az órát megmutatja. A'

Hajókon lévő ilyen nemű órák üvegeit fővény helyett kényesővel szokták megtölteni.

A' mi mostani közönséges óráink sem víz, sem fővény által nem mérik az időt, sem az árnyék hossza nem szükséges az óra' mutatásra. Ezek kerekek által mozgatattnak, és ezek a' kerekek vagy valami nehézség által, helyheztesznek mozgásba mint a' Toronybéli és szoba órákban; vagy rúgó által, melly olly széles kiterjedést foglalhat el, a' mennyit a' helyeknek mennyisége megenged, mint a' zseb órákban.

A' nehézség által járó órák elébb találtattak fel mint ezek, — nem lehet ugyan tudni bizonyosan, mikor és ki által; annyi még is bizonyos, hogy már 1000. esztendővel ez előtt esmértesek voltak. Egy volt a' fellyebb említett órák közzül, mellyről valami bizonyost tudhatunk, az a' mellyet 990-dik esztendő táján egy Gerbert nevű frantzia Barát készített Magdeburghban, a' ki osztán 999 eszt. II-dik Sylvester név alatt Pápa lett, és 1063 halt meg Rómában, — hanem ez csak mutatta az órát, de nem ütött. Ki tette ezen javítást rajta, nem lehet tudni. Az 1300-dik esztendő táján találunk csak valami bizonyost az ütő órákról; és hihető hogy akkor még nem régen találtattak fel. Mert 1544-ben készítettett először, a' Paduai Toronybéli óra felső Olasz országban, melly minden órát ütött; és 1570-ben hivatta a' frantzia Király V. Károly az ütő órák által el hiresedett Wiek Henriket Német országból Frantzia országba, a' ki tsinálta az első nagy órát Párisban, és azt a' Királyi Palota Tornyába helyheztesette. Német országban úgy látszik Augusta volt az első város, mellynek ütő órája volt 1564-ben. — De ezek az órák még se voltak tökéletesek; mivel hibázott a' függő, melly

által a' nehézségeknek lefelé való folyása mindig egyformaságban tartatik. Ezen felette fontos találmányt, mi két nevezetes férfiaknak köszönhetjük, egyik Florentziai fi volt Galilei, a' ki 1564-ben született, és 1642-ben halt meg; a' másik Hollandus Huygeus nevezetű született 1629-ben megholt 1695-ben. — Ez a' fent említett Galilei volt az, a' ki a' függő (pendulum) törvényeit legelőször határozta meg, és azokat az időnek bizonyos elosztására használta; melly találmányra néki a' Pisai fő Templom bólthajtásáról lefüggő lámpásnak ide 's tova való mozgása adott alkalmatosságot.

Mivel a' függőket igen rövidékké lehet tsinálni; tehát ez által az időt is lehet, igen kitsiny részekre felosztani, a' mi a' Csillagvi'sgálásra nézve felette fontos dolog. — Ez a' függő az órával bizonyos módokon öszve köttetettven tsekély megrázkódtatás által szüntelen való mozgásban tartatik. Mert ha a' testek, midőn mozognak semmi ellent állásra nem találnának a' levegőben, tehát ha az ember valami golyóbisokat, mellyek egy czérnára vagnak köttelve, egyszer megindítana mozogni soha meg' nem szünnének: az ellentállás pedig a' levegőben gyengíti a' lengő erőt, és így a' megrázkódtatás, bár melly kevés légyen is, szükséges a' függő lengéseinek, egyformaságban való tartására.

Még mesterségesebbek a' zseb órák. Sok ideig az Anglusok tartattak ezek feltalálóinak, és úgy látszott, hogy egy Skotziai Kastélyban talált ezüst óra is segítette ezen vélekedést. Ezen az órán üveg helyett, a' hol a' számok szoktak lenni, egy általlátszó tsont volt ezen szókkal: Robert B. Rex Scotorum, az az Fruce Robert Skotziai Király. Ez a' Király Ural

kodott 1305-től fogva 1348-ig. Ebből tehát azt hozták ki, hogy a' zseb-órák már a' XIV-dik század elein, esmeretesekek voltak Skotziában. De az egész dolog uralás volt, mellyet egy Glaskovi Arany-míves tsinált. — A' zseb-órák igazi feltalálója egy Hele Péter nevezetű Német, Norimbergai órás volt, és 1540-ben holt meg. Találmánnya' ideje az 1500-dik esztendőre esik. Ezek az első zseb-órák nagyobbak voltak mint a' mostaniak, 's tojás formájúak, a' honnan Norimbergai Tojásoknak is neveztettek. Azután kisebb formára tsinálták, és már V-dik Károlynak, a' ki 1519-től fogva 1558-ig mint Német Császár Uralkodott, volt olyan órája, mellynek mutatója és csengetyűje volt, 's egy gyűrűbe még is megfért; 1600-dik táján pedig az Asszonyok fülön függők gyanánt hordozták az órákat. — Mind a' mellett is ezen első órák, nem voltak olly tökéletesek, 's pontosok, mint a' mi mostani óráink: azok csupán csak órát mutattak, se rugójok se lántzok nem volt, és a' perpetuum mobile mozgása is felette rendetlen volt. De ezen is segített, a' már fellyebb említett Hollandus Huygens, ugyan az a' ki a' függőt feltalálta, és a' perpetuum mobile mozgását rendessé tette.

3.

A' Magyar beszédbeli hibákról.

Tudni magyarul, és beszélni jól magyarul, nem mind egy; van különbség e' kettő között, és pedig nem olly kicsiny, mint talán első tekihtettel látszik. Az idegen, p. o. a' Német,

vagy Cseh, bevándorolván áldott Hazánkba, idővel hallásból — ha köztünk forog 's mulat — megtanúl magyarul és beszél; de hogy? tudja minden, a' ki hallott olytat beszélni. Mi pedig — született Magyarok — Szüléinktől megtanulván, már gyermek korunkban tudunk ugyan magyarul; de, beszélni jól, hiba nélkül, még ember korunkban sem: mivel még akkor is közbeszélgetésünkben egyre vétünk mind a' Grammatika, mind a' Syntaxis reguláji ellen. De nints is, az igaz, egy egy nehezebb a' magyar beszédben 's szó-szerkeztetésben, mint az ígékkel (meg a' függelékekkel) helyesen élni tudni. Könnyen megeshetik itten, és valósággal gyakran meg is esik, a' botlás, a' hibázás. Mert, minden kiható tselekvő igének háromféle hajlása lévén, úgymint, egy határozatlan, és kettő határozott, mindenikkel egyformán élni, és a' névvel mindegyiket egyaránt össze kötni — hiba nélkül — nem lehet *).

Azért hát nagy vigyázás kívántatik meg arra, hogy mikor mellyik hajlását kellessék az olyan igének venni, és ez vagy amaz névhez tenni, hogy a' beszéd jó, helyes, és hiba nélkül való legyen. Nagy vigyázás kívántatik továbbá még arra is, hogy a' kiható - tselekvő Igének, mikor az a' szenvedő formában legyen, tselekvős hajlást ne adjunk; sem pedig a' tselekvő Forma nélkül való igének ne; mivel az — éppen mint a' Deákban Deponens Verbum — a' szenvedő Igének hajlásait követi. Úgy de mind ezekben mi — ha az igazat meg kell vallani — mindnyájan el mulatjuk a' szük-

*) A' kiható-tselekvő Igének ezen háromféle hajlongásait előterjesztettem a' Tud. Gyűjt. 1820-diki Folyamat. VII. Kötetében, midőn annak Formáit kifejtettem, 's megvilágosítottam, a' 74—102 lapokon.

séges rá vigyázást. El mulatjuk pedig nem csak köz-beszélgetéseinkben, hanem, a' mi több és sokkal szembetűnőbb, el, néha néha, még a' nyomtató-sajtó alá készített írásainkban is; határozott ige-hajlást tévén mikor határozatlanlant kellene; ellenben határozatlanl, mikor a' név, mellyel az ige össze függésben van, határozottat kívánna; és végre, midőn a' szenvedő Formában; még a' Deponens ígékben, tselekvős hajlással élünk.

Mind azoknak, a' miket mondék, megmutatásokra példákat hordok fel; és pedig leginkább a' Tudományos Gyűjteményből 's a' vele járó Szép, Literaturai Ajándékból; és a' Pesti Magyar Ujságból (Hazai 's Külföldi Tudósítások), 's az ahhoz kaptolt „Hasznos Mulatságokból. Ime azért —

1. Ollyan példák, mellyekben határozott ige-hajlat van téve határozatlan helyett; vagy megfordítva, határozatlan helyett; vagy megfordítva, határozatlan határozott helyett, az említett kézen forgó Írásokban: úgymint —

a) Az 1817-diki Folyamat első Kötetében; ezen megbetsülhetetlen Nemzeti magyar folyó írás tzéljanak 's tárgyainak, a' Boriték belső oldalán lévő rövid elő-adásokban, nevezet szerint a' 6-ik és 7-ik sorban: „mindennemű természeti, históriai, philosophiai, erköltsi tudományokat terjesztik, gyarapítják, 's tökéletesítik” ezek helyett: terjesztenek, gyarapítanak, 's tökéletesítenek. De hiba még ezen elő-adásban, hogy mellesleg megemlitsen, az is, hogy a' II. és III. szám alatt a' nevek, mellyek a' legfelső sor végén lévő közölte nek igétől függenek, a' 4-ik ejtésben állanak és nem az elsőben, mint az említett ige kíván-

ná; és ezen hibákat két egész esztendeig hordozták a' Boritékok, 's hordoznák talán még most is, ha az én különös kérésemre ki nem hányattak, vagy meg nem igazították volna. Lap 48, sor 12. „anyai nyelven éneklett és jegyzett Történeteket deákra fordította” (t. i. a' Béla nevetlen Jegyzője), e' helyett: fordított; vagy pedig a' határozó szótskát (articulus), mellyet némellyek sokszor el hagynak ott is a' hol annak jelenléte multhatatlanul szükséges volna, fel kell vala tenni, így: az anyai nyelven éneklett és jegyzett Történeteket deákra fordította. A' III. Kötetben, lap 11. sor 11. „Ezeknek tartására önként készteté a' Würtembergi bölts Király minden keresztény felekezeteket”, e' helyett: készteté. A' IV. Kötetben, lap 62, sor 11. „minden szépet tisztelő kívánva kívánja ezen (görög) Nemzet még most is azon virágzásban létét, mellyben annyi Századok előtt tündöklött, és élte legnemesebb természeti életet, e' helyett: életét; vagy ott legyen az articulus, így: és élte a' legnemesebb természeti életet. Lap 64, sor 7, „és mind azon tökéletességet vagy tökéletlenséget tulajdonítottak (tulajdonították) Istenéiknek, mellyek egy halandóban találtatnak”. Lap 68, sor 6, „elég itt azt feljegyezni, hogy 2200 évvel (ez) előtt majd minden szép mesterségeket arra (a) tökéletességre vitték (vittek) t. i. a' Görögök, mellyek közül sokakban őket még ma is 's a' t. Lap 71, sor 4 alólról: „A' görög nemzet több köz-társaságra el lévén osztva, kezdetben minden osztályt tulajdon királla (Hirályja) kormányozta” e' helyett: kormányozott. Lap 72, sor 1, 2. „Az ilyen Királyokat Homérus Istenekhez hasonlítja), 's majd Jupiter fiának, majd atya-

fainak mond (mondja). Lap 78, sor 4, 5. „Themistokles tengeri erőt, Aristides pedig belső állapotot vezérlette (vezérlett). Itt az articulus el hagyása okozta a' hibát; mert így jó volna: Themistokles a' tengeri erőt, Aristides a' belső állapotot vezérlette. Az V. Kötetben, lap 59, sor 1—6, „és az ezen közhasznúságra szükséges foghatóságot ama tekintet nélkül se meg nem szerezhetnénk (szerezhetnök) magunknak, se az egyes előforduló esetekre szerentsésen nem alkalmaztathatnánk (alkalmaztathatnök) azt”. A' XII. Kötetben, lap 97, sor 1. „Egyedül azt akarnánk (akarnók) tudni, miért ne szóljon ezek felől a' Magyar”, 's a' t. Lap 98, sor 4, „grádits jó szó, de nem szép szó; élhetünk vele bátran; de jobban teszünk (teszszük) ha a' Stilistica fenntebb nemeiben el kerüljük”. Lap 102, sor 16. „Látánk (látók) Professor Sipos Ur mit tarta soknak”.

1818-ki Foly. VII. Köt. lap 67, sor 3 alólról: „Felette hasznos, ha a' mezei Gazda minden esztendőben magának minden szükséges és hasznos munkákat előre felveti (felvet); és ehezképpest” 's a' t. Lap 73, sor 4. alólról: „ha valamelly egész munkára fogadtattak fel — t. i. a' napszamosok, — és a' meghatározott bért kapnak (kapják) általjában, tsekélyebb vigyázat szükséges reájok”. Lap 99, sor legalsó: „A' nagy betük a' tájékon lévő pontokat, a' kisek (kitsinyek) pedig az asztalon lévőket jegyeznek (jegyezik vagy jegyzik)”.

1820-ki Foly. X. Köt. lap 30, sor 5—7, alólról: „Mellyik Iskola az, mellynek tanítása módja tökéletes volna? Mellyik használta (használt) tellyesen minden új találmányokat”?

1821-ki Foly. II. Köt. lap 4, sor 15: „Ezen Intézetnek, melyet egy régi tudós a' Spártai alkotmány egyik talpkövének nevezi (nevez), végrehajtása nagy akadályokkal vólt öszsze kötve". A' VII. Köt. lap 21, sor 19. „Illyen természeti vóltokban lévö gyémántokat midön az Angolyok és Hollandok keleti Indiából Európába hozzák (hoznak), — vagy articulussal fgy: az illyen természeti 's a' t. — otthon.... kifenetik és megnemesitik". Lap 29, sor 18. „Férjfiaknak legföbbs ékessége helyheztetett süvegeknek ékesítésekb, az forgóiknak ragyogásában.... mellyeket süvegeikb, viselték (viseltek)".

A' X. Höt. lap 123, sor 26—32. „Mélt. B. P. J. Úr Ö Excellenciája azt a' drága.... fen tartott (fenntartotta), mellyet a' híres Troughton Londonban készítette (készített), és a' mellyet Mélt. B. Úr B. Zach Úrtól megvette (megvett)". Lap 125, sor 15, „találkoznak még olyanok is, kik.... a' Szinjátszókat tagadhatatlan érdemeiktől megfosztani nem általlanak (nem általják)". A' XI. Höt. lap 7, sor 20—22, „gyakran a' legérzékenyèbb, 's böltsességgel egybe köttetett, tiszta szép stílusú beszédek megakadás nélkül folytat (folytatja)". Lap 98, sor 5. „Az egész munkát negyven gyakorló példák fejezik be, mellyeket igen böltsen szedte (szedett) kérdések formába a' Szerző".

1822-ki Foly. I. Köt. lap 126, felül: „ugyan azon Káptalanban Ö Felsőge Miskóltzi Márton Urat.... Kánonokká nevezni méltóztatott; a' kit Oct. 25. Fő Tiszt. Ungerhoffer János Custos azon Káptalan Székbe beiktatta (beiktatott)". A' III. Köt. lap 25, sor 1. „Egy néhány Nagyokat.... az igazság színe alatt

megtámadván, váraikból kihajtották (kihajtottak)". Lap 90, sor 5, „hogy az év szó mást is tett, föllebb láttuk; hanem csak ugyan azt is teszen (teszi)".

b) A' Pesti magyar Újság, 1818-ki Foly. 52. szám 410 'apján: „A' játéknak nevezetes kimenetele lett a' szegényekre nézve; mert a' jövedelem 6—7000 forintot meghaladta (meghaladott)", vagy articulussal így: a' 6—7000 forintot meghaladta.

1821. Foly. 46 szám 365 lap: „mind ezek elfojtják (elfojtnak) bennünket minden bizodalmat a' mostani Ministerekhez". Szám 49, lap 391, sor 10. „Ezen gyermek Felségednek szemei előtt a' köz boldogságra fog nevedezni, és Felségednek lelkével el telve, minden sziveket egyesíteni fogja (fog)".

1822. Foly. szám 4, lap 51. „Ezen hónap 4-én költ Párisi levelek Madridból Dec. 24-én indult következő tudósításokat adják (adnak) elő — vagy pedig articulussal így: a' következő tudósításokat adják elő: a' Cortesek" 's a' t. Ugyan ott, a' jobb kézi hasáb legalsó sorjában: „a' Sevillai történeteket tüzes beszédekkel óltalmazták, mellyeket a' karokból nagy tapsolással fogadták (fogadtak)". Szám 14. lap 106. „Don Osorio tengeri Ministerré neveztetett, a' melly hivatalt már 1814-ik esztendőben is viselte (viselt)". Szám 19. lap 151, sor 15, bal kézi hasáb: A' Cortesek Elölülője.... e' két tikkelyt felolvastatta, hogy az által minden jelenlévőket az illendő magok tartására meg emlékeztesse (emlékeztessen)". Szám 20, lap 160, jobbról: „Londonban kótyavetye által adatott el (a) Bónapárte képe, mellyet Lord Grosvenor vette (vett) meg 150. guinén". Szám 26, lap 250, „egy

Görög Kapitánynak a' Hamb. Újság Íróhoz küldött levele, mellyet közleni méltónak tartottuk (tartottunk)". A' tóldalékban: „Már Katalin meg küldötte (küldött) a' Stettini Tanátsnak minden Orosz Birodalomban veretett emlékeztető pénzeket". Szám 31. lap 244. sor 2. alólról bal kézre. „A' kelet Indiai Társaság Igazgatói Canning György Urat Bengálai Fő Igazgatóvá választották; melly választást, a' mint a' Courir állítja, bizonyosan helyben fogja (fog) hagyni az Országló-Szék".

c) A' „Hasznos Mulatságok 1822-ki Foly. Szám 20. lap 156. sor 14. „Delphusi Sybilla jövendölése: Roma ruet ferro, flamma, fame, frigore; melly jövendölést a' Rómaiak meg nem foghatták (foghattak)". Szám 29, lap 232. „Amérikában a' tökök rendkívül való nagyságra nőnek; nehézségök ollykor két mázsát is meghaladja (meghalad); vagy articulust elibe, így: a' két mázsát is meghaladja".

2. Ollyan példák, mellyekben az Igék a' szenvedő Formában is tselekvős ige-hajlásokat kaptak. Ugymint a' Tud. Gyűjtemény.

1817-ki Foly. I. Köt. lap. 31, sor 8, „félekenyek mint a' vének . . . Ennek kell tulajdonítani, hogy minden igazgatási, Religyiói 's erköltsi változástól idegenkednek, mellyre húzomos gondolkodás, erőlködés 's álhatatosság kívántatna (kivántatnék)". Köt. XII. lap 4, sor 12—13. „Ne légyen általjában mondva, hogy falun Tudomány ne találtatna (találtatnék)". Lap 12, sor 4—6. „Ideje volna talán már, Uraim! hogy a' magyar Nemzet elméje anya-nyelvében meghatározotasson (határozotassék)". Lap 20, sor 5—7 alólról: „Nem szándékozom itten a' magyar nyelvnek sok szép tulajdonságait fejtegetni; mert erre bővebb ér-

tekezés kívántatna (kivántatnék)". Lap 30, sor 7—8, „azért, kívánom az új szótól, hogy . . . a' magyar nyelvnek lelke szerént képeztesen (képeztesék)".

1818-ki Foly. VIII. Köt. lap 33. sor 7, alólról: „Ha ez így vólna, el vesztettnék tartanám azon időmet és fáradságomat, mellyet valaha a' Philosophiára fordítottam; és ámbár engemet a' sors ehez kötött, magam azon volnék, hogy ez a' haszontalan, sőt veszedelmes tudomány kiirtódna (ki irtódnék)".

1821-ki Foly. X. Köt. lap 67 sor 2, alólról: „ha . . . magyar oskola állítódna (állítódnék) fel", Lap 69, sor 5, alólról: „Tek. Streit János Úr, a' ki mennyire szerettesen (szeretessék) pontosságáért", 's a' t. Lap 80, sor 2. „Külömben nem vétetnek fel hanem ha az oskolákat jól el végezték; a' melly hogy szorossan is meg tartatna (tartatnék) óhajtható dolog". Lap 82, sor 10. „Annakutánna, míg a' kemény vizgálat alá eresztetne (eresztetnék), a' tanuló ifjak előtt megpróbáltatik". Lap 96, sor 2, alólról: „Akár egy végben olvastasson (olvastassék) a' Rend, akár" 's a' t. Lap 108, „és az Egyiptom leírását tárgyazó nagy munka, mellynek mind egyike megérdemli, hogy róla egy rövid esmértetés tétessen (tétessék)".

1822-ki Foly. III. Köt. lap 33, sor 25, „hogy a' szabad városoknak száma ok nélkül ne neveltesen (neveltessék)".

Szép Literaturai Ajándék, 1822-ki Folyamat, lap 42, sor 11, alólról: „Megjegyzésre méltó, hogy a' Vendégfogadás minden századokban, és Tartományokban azon népek tulajdonképpen való virtusának tartata (tar-

taték), mellyeket a' pallérozott Nemzetek barbárokknak méltóztatnak nevezni".

A' Berzsényi Versei; nevezetesen a' Sonnetthez: „Paeán újra születesz (születel) nekünk". A' szül igének is formáit előadtam, 's azoknak szövevényes vóltokat, a' hogy tudtam, ki is fejtegettem, az Igékről írt értekezésemben; lásd a' Tud. Gyűjt. 1820. Foly. VII. Kötet. 96—97 lapjain. Itt hát most csak ennyit mondok: születek, születesz, szület, tselekvő forma, 's ezt teszi: bábáskodom, szülni akaró személyjel bánok, annak, vagy, azon segitek, hogy magzatját könnyebben el szülhesse; ellenben: születem, születel, születik, a' szenvedő forma; és ez teszi már ezt: nascor, nasceris, nascitur.

Két magyar Beszéd, mellyek 1821 dik esztendőben Aug. 6-ik napján, a' Győri ütközetben el esett, és megsebesített Zempléni nemes Vitézeknek örök emlékezetére felállított Oszlop mellett el mondattak. Nyomt. S Fatakon 1821. lap 16, sor 6, alólról: „megérdemli példás viselete, hogy megjutalmaztasson (megjutalmaztassék), t. i. Budaházy Péternek". Van ezen Beszédekben is olyan hiba, mellyet az első szám alatt kell vala felhoznom; t. i. határozott ige-hajlás van téve határozatlan helyett, p. o. lap 3—4, sor 9, „eggy gyászos emlékezetnek felséges innepje minket ide, azon Emlék-Oszlop körül, öszve gyűjt, mellyet azon Zempléni Vitézeknek, kik Győrnél..... ezen Megyének Rendei felállították, 's ma megnyittatják (felállítottak 's ma megnyittatnak). Úgy az első lapon is: „Azon Emlék-Oszlop mellett, mellyet Tek. Ns. Zemplén Vármegyének Rendei.... felállították, és Aug.

6. napján megnyittatták”; e’ helyett: felállítottak, és . . . megnyittattak.

3. Ollyan Példák, mellyekben a’ tselekvő forma nélkül lévő (Deponens) igéknek tselekvős hajlás van adva; holott ezek nyelvünkben — mint a’ deákban is a’ Deponensek — a’ szenvedő Igéket követik hajlongásaikban; minéműek az i k-be végződők; mellyek nagy számmal vagynak mind a’ törzsök, mind kivált a’ származott Igék között. Úgymint —

1817-ki Tud. Gyűjt. I. Kötet, lap 44, sor 27, „bár melly ditsőségesen most virágzó Nemzete is Európának, a’ keresztény Hitnek felvállalása előtt, ’s anyai nyelven feljegyzett eredeti maradványával nem ditselkedhet (ditselkedhetik)”. Lap 48, sor 18, „ki ne tsudálkozson (tsudálkozzék) tehát Olasz Galeottus Mátyás Király Könyv-tár mestere szavain”. III. Kötet lap 9, sor 4. „Szünnyön (szünjék) meg T. Hazai Statistánk vádoló panaszától, hogy nálunk Magyaroknál a’ Hülföldi tanítás módjai nem esméretesek”. Lap 11, sor 6, „ha . . . a’ Religiótlanság, ’s szabados erkölts elhatalmaz (el hatalmazik); valljuk meg, hogy ez idő-korunknak köz-nyavalyája”. V. Kötet lap 117, legalól, „igazság Sz. Temploma . . . közepén örök ragyogásban tündököl (tündöklök) Nagy Mátyásunk lelke”. XII. Kötet, lap 10, sor 6, alólról: „Szünny (szünjél) meg! így szóllasz végre nagyot fohászkodva” ’s a’ t. Lap 14, sor 13. „Meghalok e’ tántorgó reménység-gel, Nemzetemnek hagyván sírom széléről utolsó fohászkodásomat, hogy ez írásban Egei közt bujdoshasson (bujdoshasnék)”. Lap 16, sor 8, „a’ dér megrontván a’ hernyók tojásait, megmenti a’ virágot az ártalmas férgektől, hogy egészségesebb gyümölsökre nevedhessen

(nevekedhessék)". Lap 18, sor 22: „A' Debrenzi Grammatika törvényei igen szorossak, mellyek szerént a' régi magyar szókból is el es ne (el esnék)". Lap 28, sor 3, alólról: „mert ez által a' nyelv, és annak esmérete is, meg gaz dag o d h a t n a (gazdagodhatnék)". Lap 30, sor 8: „azért, kívánom az 'új szótól, hogy magyar gyökből szá r m a z z o n (származék)" sor 12—13, alólról: „Nem elég az, hogy a' szó magyar gyökből szá r m a z z o n; de szükség az is, hogy töle messze el ne tá v o z z o n (távozzék)". Lap 94, sor 11, alólról: „Dr B. Úr itt nem bán (hánik) illy sanyarúan, midön 's a' t." úgy lap 100, sor 8, alólról: mondjad bizvást, a' mit a' tanúlatlan ember soha nem halla, tsak tartózkodva bánj (bánjál)". Lap 104, sor 19: „Mit kell óhajtanunk? azt é hogy nyelvünk az maradjon a' mi vólt? vagy azt, hogy gondolatainknak kinyomássokra . . . alkalmasabbá válj o n (váljék)". Úgy lap 105, sor 1—2, „hogy a' mi abban kedvetlen hangzású, kedves hangzásúvá válj o n (váljék)".

1820-ki Foly. VIII. Kötet, lap 91, sor 13—17: Úgy vélekedek (vélekedem), hogy eddig a' Tudományok nyelvünkön mindég ingadozó lábön fognak állani, míg Tudósaink magok között arról meg nem egyyeznek, hogy minden Tudományban a' fő dolgokat melly szavakkal lehessen és kellessen (kellesség) megjegyezni". X. Kötet, lap 100, sor 8, alólról: „Óhajtanám, ha minden ember igyekezne (igyekeznék) ugyan felebarátját a' Kristus lelke szerént szelid oktatással, és jó példával jobb útra téríteni, de ne erőszakkal 's a' t."

1821-ki Foly. X. Kötet, lap 60, sor 12: „virágozz, diadalmaskódj (virágozzál, diadalmaskodjál)". Lap 98, sor 5: „Ott —

Nagy Czenken — á l d o z z (áldozzál) hálás könyvet (könyűket) a' Haza felejtethetlen fiának". Lap 121, sor 4, alólról: „emlék e z z (emlékezszél) Jóltévőidre".

1822-ki Foly. III. Kötet, lap 15, sor 7:
„A' Görögöknél is mindjárt eleintén a' szabad közönségek szépen virágoztak, és sokáig egyik sem akarta közülök, hogy a' másik kárával emelkedjen (emelkedjék)". Lap 126, sor 21: „Háláadó tiszteletül áldo z a (áldozék) Dantsits József, Történetek Tanítója".

Szép Literaturai Ajándék, 1821-ki Foly. lap 152 — 153:

„Hóld-sarlós Törökök turbántja U r a l k o d a
itten (t. i. Budán)

„Hol most lelke lebeg Mátyásnak" 's a' t. e' helyett: uralkodék. Mert az ige: uralkodik, és nem: uralkod; és így Deponens; következőképpen szenvedős hajlású.

Megemlitem itten mulólag azt is, noha most nem tartozik a' dologra, hogy ezen 15 hat lábú Verseken (Hexameter) ötször vagy hatszor is rövidnek van téve az a határozó szótska (Articulus), és tsak kétszer hosszúnak; holott az, mással hangzó előtt, mindég hosszú; és noha akkor végső betűjét ki nem írjuk, de annak kipótolására, a' következő mássalhangzót kettősen ejtjük ki — a' h betűn kívül; mert ez a' Zsidóban is megkettőztethetetlen (indagessabilis) — p. o. ezeket: a' fa, a' tűz, a' víz 's a' t így mondjuk ki: affa, attüz, avvöz; sőt némelly, vele össze-tétt apró szókat írva is így írunk; p. o. abban, arra, akkor, avval, attól 's a' t. ezek helyett: azban, azra, azkor, azval, aztól. Az ú vagy ü leíró szó részetske is (Particula descriptiva, seu descriptioni in-

serviens) szintűgy hosszú *); 's még is itt meg van rövidítve :

„Igy az Eufrátes partjánál hajdan a' fényes „Hírű Királynénak Babilonban kertjei tsüngtek”.

1822-ki Foly. lap 35, 'sor 8, „mi is ajánljuk magunkat, ha hogy a' Virginiai Uraknak tetszene (tetszenék) fiaik közzül vagy hatot hozzánk küldeni 's a' t.” Lap 37, sor 9, alólról: „Az Indiai, a' ki mind ezeken felbösszankoda (bösszankodék), e'képp felele”. Lap 41, sor 2, alólról: „ha valami utazó fejer ember kunyhóinkba be lép, mindnyájan úgy bannunk vele, mint én veled: megszáritsuk (**), öt, ha lutskos, melengetjük ha didereg, enni innya adunk neki; lágy bőröket teritünk alája, hogy azokon nyughasson (nyughassék) és alhasson (alhassék); és azért semmi fizetést sem kívánunk”. Lap 44, sor 9, alólról: „Ott is tsüggedt fővel a' Haza Mu'sája könnyezve tünöde (tünödék) vad el hagyatásán”. Lap 46, sor 9, alólról: „El telve mirigy tüze lángjaival, küzd (küzdik), hartzol, örök dühe kínjaival”. Lap 47. „Mély gyászban enyész (enyészik) telet ért tavaszom”.

Hazai és Külföldi Tudósítások, 1822-ki Foly. szám 31, lap 241, sor 7, alólról

*) Ezen ú vagy ü leiró szó részetske, hihető, az ő (ille) név másában lappangó és nyugvó v-ből lett, melly, mint függelék, hol i-re, hol pedig i-re változik által. Lásd a' nyugvó v-ről írt Értekezésemet, a' Tud. Gyűjtemény 1819-ki Foly. VII. Köt. 91—102 lapjain.

**) Nem száritsuk, hanem száritjuk, vagy jobban: szárasztjuk. Még ilyen hibát, hogy t. i. Foglaló Mód (Subjunctivus) volna téve Jelentő helyett, nyomtatásban nem láttam. Sőt beszéd közben sem hallottam másutt, tsak Zemplén Várnegyében, nevezetesen Újhelyben, p. o. még mi nem együnk hamar; mi nem vegyünk fát pénzen, 's a' t. e' helyett: nem eszünk hamar; nem veszünk pénzen.

a' jobb kézi hasáiban: „A' Budai környéken Sz. Endrén végezte Primás Hertzegsége az Egyházi látogatást, Mart. 25-én érkeze (értekezék) oda, 's a' t.”

Hasznos Mulatságok, szám 26, lap 208, „mejj vasát egy Zsidó katona... hátulra fűzte, ellenség elejébe kelletvén állania. Mire való az? kérdi a' Tiszt. majd ha megfutamodok (fulamodom) hasznát veszem”. Szám 29, lap 228, sor 2, alólról: „A' híres Milton, ifjú korában, egy réten aluva (aluvék, vagy alvék) midőn két leánya azon kotsizott 's a' t.”

Némelly Iróink ellenben még a' nem Deponens ígét is Deponensnek teszik; p. o. Berzsenyi a' már feljebb említett versében:

„Ott, hol Coosz koszorús húga az ősz Tokaly „A' Bodrokra könyöklík”, könyököl helyett: mert, valamint a' térd névtől l által, lett térdel, épen úgy lett a' könyök szótól könyököl, és nem könyöklík. Illyen a' Tud. Gyűjt. 1817-ik Foly. XII. Kötetének 16-ik lapján a' 12-ik sorban: „a' hol toll szolgál fegyver gyanánt, ott tsak tenta folyík (foly) nem vér; könnyen be forr az egymáson ejtett seb, és vigyázóbbakká teszi a' bajnokokat”. Hiba a' magyar Syntaxis ellen — a' Tud. Gyűjtemény 1822 ki Foly. II. Kötet 93-ik lapján a' 19-ik sorban — ez is: „Egy illy hősi agg szívbén a' Haza szeretete győzhet az atyai indulatokon” mert győz, tselekvő íge lévén, a' 4-ik esetet kívánja; azért hát így kell vala tenni: egy illy hősi agg szívbén a' Haza szeretete meggyőzheti az atyai indulatokat; vagy: erőt vehet „vagy: győzedelmeskedhetik az atyai indulatokon. Ellenben a' Bárótzai Munkájiban, mellyeket újra kiada Hazintzj Ur, még a' benn

maradó értelmű igének is néhol 4-ik eset van adva, p. o. a' 3-ik Kötet 7-ik lapján, legalól: „elég, hogy örülném társaságunknak — Arzaces — személyye által nevedését” e helyett: örülnék társaságunk Arzaces személyye által (lejedő) nevedesén; vagy nevedesének; mert, örülni valaminn, vagy, valaminek; és nem: örülni valamit.

Nem szóllok most Bárótzinak némelly nem magyaros magyarságairól; millyenek p. o. lap 6, sor 29, „és mind azoknak, valamiket irántad hallottunk, legkissebbet sem kételkedem igazságában”. Lap 7. „bosszúállásunkat segillteni”. Lap 31, sor 14, „mitsoda nagy (meg) illetődéssel néztük azt a' drága Királynét, ki már feladta vólt lelkét”. Lap 238, sor 20, „nem menekszel meg olly könnyen kéréseim elől”. A' 4-dik Kötetben, lap 03, sor 14, „ne tartsatok semmit is Uratok iránt”. Lap 226, sor 22. „Az Átyámnak vérére erőltetek azért, szolgáltatás igazságot férjem ellen”. — Az 5-ik Kötetben, lap 3, sor 11—13. „Midőn sokáig ezen gyászos foglalatosságban töltötte volna idejét, észre sem vette, míg keserves gondolatai között ugyan zöld lúgos között tanálta magát”. Lap 4, sor 13, „mellyet hogy jobban érthesen, a' fának ágai között közel lopta magát hozzájuk”. Lap 5, sor 1. Ah! miként távoztathattam volna szerentsétlenségemet, ha felül nem éltem volna azon siralmas veszedelmet, melly szivemet örökké tartó setét éjszakával homályosította“. — A' 6-dik kötetben, lap 3, sor legalsó: „kedves pajtásaim! a' Király egész erejét arra szánta miként elveszessen engemet”. Lap 24, sor 26, „hogy

mind magad (magadra), mind pedig^s szövetségeseidra nézve hasznos békességet köthess": sor 20. „A' Scythiai Király..... megjuhászik" talán: megjuházódik, 's a' t.

De tsak ugyan még is — szerentsére — az olyan hibák, a' minéműeket feljebb, az 1-ső, 2-dik és 3-dik szám alatt felhordék, sokkal ritkábbak nyomtatott írásainkban 's munkáinkban, mint a' mindennapi egymással való közönséges beszélgetéseinkben; mert már ezek teljesek olyas hibákkal. Sőt még a' Prédikálló-székekből is, és főképpen a' Vármegyei Gyűlésekben, ha figyelmezzünk a' beszéllőkre, bokrosan hallhatunk, 's hallunk is, e'féle hibákat: mivel ott is ezen helyes ige-hajlások helyett: méltóztassék, rendeltessék, vizsgáltaassék, fenyittessék meg, tudósítás tétessék, szabadon botaassék, fogattassék el; abba ne bizzék, ne bizakodjék, ne kérkedjék, ne alkalmatlankodjék, ne kevélykedjék, ne bujjék, ne szökjék el, 's a' t. e' helytelenek vannak divatban: méltóztasson, rendeltessen, vizsgáltaasson, fenyittessen meg, tudósítás tétessen, szabadon botaasson, fogattasson el; abba ne bizzon, ne bizakodjon, ne kérkedjen, ne alkalmatlankodjon, ne kevélykedjen, ne bujjon, ne szökjön el.

Mind ezekből világos az, hogy mi még magyarul sem írni, sem beszélni jól 's hiba nélkül nem tudunk; és nem is fogunk tudni mind addig, valameddig jó magyar declinisták, jó conjugisták, jó grammatisták 's jó syntaxisták nem leszünk, az az, míg nyelvünkkel jobban meg nem esmerkedünk; míg annak belső alkotását, természetét, tulajdonságait, 's régulájit nem értjük; egy szóval, míg tsak anyai nyelvünket mi is, mint más nemzetek, Grammatika

szerént nem tanuljuk, és azt jól meg nem tanulándjuk. Úgy tartja — mert úgy tapasztalja.

Beregszászi N. Pál.

4.

Mesteremberek Czéhbéli Régiségeik*).

Könnyen által láthatja kiki, hogy a' régi Czéhbéli szokások' és rendtartások' esmérete a' statistikai ethnographiában is használható: mert öszve hasonlítván a' Czéhek' régi alkotását a' mostanival, világosan kitetszik honnosaink egy betses része gondolkozásának és élete módjának idő folytával lett megváltozása, és szemünkbe tűnik az a' különbség, melly a' mostani időkben vagyon a' régiekhez képest. Először is azt vesszük észre, hogy a' régiek nem keveset helyhezettek a' bő vendégségekben, jó ételekben, jó italokban, és hogy ezeknek adását a' Czéhbe bevéndőknek egyenesen kötelességül szokták vala tenni. Azután azt is látjuk, melly szoros engedelmességet, és illendő maga viseletet kívántak a' mesternek nem csak alatt valóiktól, hanem magoktól a' Mesterektől is a' Gzéh-mester, és a' Czéh-artikulusok iránt; arról se felejtkezvén el, hogy minden Mesterember a' maga mesterségét serényen és lelkiismérete szerint üzze, ne hogy a' vevők valamiképpen megsalattassanak, és onnan valamelly bestelenség háromolják az egész Czéhre. Erre

*) E' jelenvaloból is megtetszik, hogy nintsen olyan tsekély tárgy, melly hasznos és kellemetes nem lehetne; ha jó művész kezébe kerül,

A' Red.

való

való nézve nem csak olyan Remekek' készítésére kötelezték a' mestereknek beveendőket, mellyek által az ő a' mesterségekben való jártosságokról tökéletesen meggyőződhetnek: hanem azokra, a' kik rosz munkával a' vevőket terhelni merészelték nem csekély büntetéseket is határoztak.

Ha tehát egyfelől az ő némelly, a' mi mostani időkbe már esméretlen képzelményeiket furesáknak találjuk is, p. o. midőn ők az emberséges és betsületes emberek társaságából kétszerek voltak ki zárni az ollyant, a' ki tsak egy kutyát, vagy macskát, vagy disznót pálczájával megütött; még is másfelől kéntelenek vagyunk megvallani, hogy ellenben más többféle rendelkezések, mint p. o. a' szemérmertességet, és valóságos jó munkák készítését tárgyazók, csak ugyan minden tekintetben hasznosok és egyszerű'smind tiszteletre méltók voltak.

Különös szerencsém lévén számos illyen régi elenyészett Czéh artikulusoknak áltnézésére, készítettem azokból egy kis kivonást, és azt méltónak tartom az olvasókkal való közlésre; előre bocsátván még egy két szót.

Régenten a' Czéheknél az a' szokás volt, hogy ők magok, a' mennyire szükségesnek gondolták, némelly rendelkezéseket megállapítottak, és írásba foglaltak, vagy pedig azokat más hasonló Czéhektől kölcsönözték; és azoknak jóvá hagyását vagy az Uralkodó Felsőgtől, vagy a' Vármegyéktől, vagy a' városi Magistratusoktól, vagy a' földes Uraságoktól megnyerni igyekeztek, 's meg is nyerték. Innen származott nem csak egy nagy különbség az egyes Czéhek rendtartásaikban, hanem az is, hogy némelly, az idők jártával helytelenné vált szokásokat részszerint egészen el törteni, részszerint meg-

váltóztatni kellett. Már M. Theresia alatt számtalan Czéheknek új, és egyarányos alapokra épült articulusok adattattak, de többet tett mostani Fejedelmünk. Látván t. i. azt, hogy az idők nagyon megváltoztak, és hogy ezekhez kellene a' Czéh rendelkezéseket is alkalmaztatni, 1805 és 1813 esztendőkből az egész Országban találgató Czéh privilegiumok beszédését és újjak' kiadását parancsolta, melly hasznos rendelkezésnek az a' következtetése, hogy a' Czéhek alkotása nem csak egyenlő, hanem a' mostani környülállásokhoz alkalmaztatott principiumok szerint vitetik végbe.

A' mi azon régi Czéh Státutumokat illeti, azok már most tsupán tsak a' történeti Ethnographiában használtathatnak. Én azoknak csak igen kicsiny részét, de többféle Czéhekét, és az Ország külömbféle részeiből valókat olvasgatván, tsak Magyar, Deák, Tót, Német és Horvát nyelven írtattakra akadtam; de Oláh vagy Orosz nyelven egyet sem találtam köztök, a' mi annak a' jele, hogy ezen két nemzet a' mesterségekre eddig nem igen ügyelt. Most már tsak deák, magyar, és német nyelven adattattak ki.

Hövetkeznek már most a' régi Czéh articulusok' töredéki:

XV. XVI. Századból.

¹⁴⁴⁷/₁₅₉₂. Zágrábi Szabók. Si autem ipse magister eorum principalis Czeh-mester dictus, infra ipsius sui Czech-magistratus annum, tempore quocunque scienter et volenter aliquam notam infidelitatis, aut ingratitude contra ipsos Sartores et Magistros dictae artis eorum sartoriae, ac Confraternitatem eorum, seu contra nos ac Communitatem nostram inciderit et

intraverit, ex tunc mox ipsi Sartores ac Magistri ipsius artis eorum sartoriae omnes simul alium fidelem, et gratum eligendi et praestandi habebunt potestatem. — Item si quis ex praedictis magistris sartoribus aut servitoribus seu discipulis ipsorum, aut etiam aliquis extraneus Sartor aliquam vestem aut caligas seu Capucium, vel aliud aliquid ad artem sartoriam pertinens, per se vel per alium quemcunque alicui homini tam domestico, quam extraneorum sarserit, consuerit, et laborauerit male aut peruerse, et in ipsa hujusmodi tam vestis sartione, consutione et laboratione damnum aut furtum fecerit aliquale volenter aut nolenter, seu scienter aut negligenter, talis damnificatus ad praefatum Magistrum principalem Czehmester dictum transire et sibi conqueri debeat. Ipseque Magister principalis Czehmester dictus, tali homini damnificato ex parte ipsius mali et perversi, seu furtum sartoris omnimodam satisfactionem facere tenebitur et debeat, juris aequitate requirente; si vero talis Sartor malus, fur, aut peruersus ipsum hujusmodi damnum aut furtum malitia seu rebellione aut contumacia ductus, satisfactionem facere nollet, aut quomodo recusaret, extunc ipse Magister principalis Czehmester dictus, cum pecuniis propriis ipsi tali damnificato . . . debitam et sufficientem satisfactionem facere et impendere debeat, ipseque talis rebellis et contumax ac maleficus deinceps et in antea praedicta Civitate et ejus territorio nullam penitus sarcinendi, consuendi, nec in ipsa arte sartoria laborandi habeat potestatem, quousque ipsi damnificato homini, ac ipsi magistro principali Czehmester dicto, cum dupla, plenam et sufficientem fecerit satisfactionem. — Si quis in

aliquo die sabbathi, seu in vigilia alicujus festi solennis post pulsum orationum Ave Maria dictarum, vel si etiam in ipso tali festo solenni vel post vel ante pulsum ipsarum orationum in quacunque hora seu parte hujusmodi solennis aut dominicae diei sarserit aut consuerit seu laborauerit aliquid... pro poena duas funtas cerae solvere debeat.

$\frac{1473}{1655}$. Komáromi Magyar Csizmadiak. Item quod nemo alter Sutor, nisi in dicta Confraternitate constitutus, nullo unquam tempore, exceptis solummodo foris seu nundinis annualibus, cutes in foro emere aut calceamenta quaecunque quovis nominis vocabulo vocitata, nigri coloris, in dicta Civitate nostra vendere possit, salvis tamen rubeis calceamentis, quae etiam mercatores seu Institores liberam vendendi habeant facultatem. — Item quod si quis extraneus Sutor in hanc Civitatem nostram morandi causa venerit, interim artem suam exercere non possit, nisi prius in medium nostri more consveto recipi faciat, dictisque magistris sutoribus duo prandia et unam prae libationem more ipsorum dare, et in pixidem dictae confraternitatis ad instar aliorum novorum magistrorum contribuere debeat et teneatur.

1598. Lötsei Posztó csinálók. Ein jeglicher es sei fremder oder ein haimischer, wer zwischen uns wohnen oder das Handwërgh traiben will, soll schriftlichen bewais bringen, sainer Geburth, verhaltung und Leer Jar, nemlich das er rechter deutscher Nation sey *). — Doch soll ihm die Zech nit ehe zugesagt werden, er hab denn ein verlobte oder vertraute

*) Illyen tolerantiával éltek hajdan a' németek magyar országban.

Jungfrau. — Über das soll er alle Jahrmärkte am Thor in der Rüstung stehen...bis er von einem andern jungen Maister erlöst wirdt.

$\frac{1569}{1698}$. Posonyi és Györi Fazekasok.

3. Minden szolga reggel korán 4 órakor az munkához fölkeljen, és estve 7 órakor az munkától megszűnyék. — 5. Hogy ha egy Fazekas mester Legény átaljában fogna munkálkodni, annak 100 fazéktól 10 pinze járjon, hetedszaki boráért följobb neki hat pinznél ne adattassék. Vasárnapokon és Ünnepp napokon asztal fölött egy egy ital bor adatassék nékiek.

1585. Nyitrai Vargák. Egy pár sarut vagy szekernyét válthassák 77. Bécsi pénzen vissza. — 8. meg van hagyva és rendelve, hogy egy szolgának és legénynek egy héti munkájáért nem több, hanem csak 10 xr. fizetessék. Azon felett minden ó saru fejeléstől egy bécsi pénz adattassék neki. — 13. A' midőn kaptát vagy táblát küldend Czéh-mester a' többihez, és olyankor valamelly mester maga házánál nem tállatik, 's az után maga cselédjétől tudósítván az Táblának vagy kaptának hordozásáról, az Czéhben nem menne, az olyan 1 font viaszszal tartozik. — 15. Hogy senki a' mesterek közül ló hörből sarut mivelni ne merészéljen, egyebbaránt az olyan vakmerő maga mesterségének el vesztésére büntetődjék *).

XVII. Századból.

1652. Verebéli Mészárosok (Bárs Vármegy.) 13. minden mesterlegény, a' ki az örök (öreg) mesterek kezében (közt) adja magát, elsöben is az ő tudományának és mesterségé-

*) Eppen ilyen rendelkezések voltak a' Brezovai Vargáknak is 1709 esztendőből.

nek mutassa meg próbáját illetéknéppen: t. i. hogy az ökröt a' nyakán lefüggő húst megmetsz-
vén tisztán, és egészen, késsel ölle meg, annak-
utánna két darabra tudja osztani. Hogy ha ki
ezt nem tudná, a' Czéhnek Ládájában 2 forint
büntetés pénzt tartozik lefizetni. — 20. Hogy ha
törtínnék az, hogy az örögh mesterek közzül a'
vagy a' szolgák közzül, valamelyik el tökel-
lett szándékból vásotságból (becsülettel szól-
ván) kutyához bottal avagy más eszközzel ötné,
úgy hogy megdöglenék a' kutya, az ollyannak
azután a' Czéhben lenni böcsülete ne legyen,
emberséges embernek se tartassék. — 30. Az
szolga legények, midőn a' Czében az mesterek
eleiben bémennek, illendő böcsülettel a' süve-
geket levegyék, és szokás szerint való közö-
nettel közönnyenek a' mestereknek. Mikor az
articulusok el olvastatnak, figyelmetessen hal-
gassanak az olvasásra. A' Czéhből pedig kimen-
vén, a' mesterek előtt el ne mennyenek. Ha ki
az ellen cselekednének, tehát a' Czéhnek ladá-
jában két tallért *) tartozzanak fizetni.

1674. Fül e k i Sz a b ó k (Neógrád Várme-
gyében) 1. A' melly személy a' közönséges igaz-
ság szerint, az ő Céhekben a'vagy gyülekeze-
tekben akar állany, avagy bemenny, elsőben
két aranyat 2 font viaszt, és egy gyapotból
szótt kesztyűt Céh-mesternek adjjon. — 2. Mi-
dön valamely Mester az Céhben bevéteték,
tartozik az Szabó és Nyró adni egy pint bort,
egy fölösteökemmel húsz pénz ára' bort, és ke-
nyeret melléye. — 3. Ennekutánna penigh az Céh-
béli mestereknek edgyenlő végezésből, és aka-

*) Akkor tehát felette nagy büntetés volt az illendőség sér-
tésére kiszabva, egy Szabólegénynek tsak 12 pénz héti
fizetése lévén.

rathól tartozik a' Czéhbely gyölezetnek (gyülekezetnek) 14 forintot letenny, egy ebédde és vachorával, minden asztalra 14 tisztességes tál étekkel, az minémö Czéhmastertól hagiattatik nékie készétettny, ki ha úgy nem lenne, héjában légyen minden költsége. — 4. Ha valamelly Szabónak posztót vennének, ki nem telvén belöle, meghkrétázva vólna, azon posztót más Szabóhoz vivén, fölfogadna, az ollian bñntetessék megh illiendö bñntetéssel érette. — 5. Midön valamelly Mester a' Czéhben avagy gyülekezetben adia maghát, az ollian tartozik mester Remek iratott szabással egy papnak való köntöst, egy palástot, egy subát asszony embernek valót, és egy ránczos szokniát meghmutatny, azon kívül egy alföldy köntöst, asszony embernek valót, valaki ezeket nem delineálhattia, az ollian bñntetéséért tartozik 2 forintot a' Czéhnek letenny. — 8. Ha mezítláb az mesterek közzül valaki az temetésre menne, avagy fegyverrel az Czéhben, az ollian bñntetessék 4. pénzzel. — 11. A' Szabólegények egy héti bére 12 pénz legyen, két órakor fölkelvén, kilencz óráigh varion, az földözásnak fele része Uráé, és más fele az legényé. — 13. Az inas apród esztendeit kitöltvén, esztendeigh félhéti bére hat pénz legyen. — 20. Az iffiú Mester mind addigh az Czéhnek szolgáljon, méglen más új mester utánna nem követi. — 22. A' melly mester közöttök megh nem házasúlna esztendö alatt, annak 2 forint légyen bñntetése *). — 27. Ha valamelly mesterember az ruháknak téglázását vasárnagra havigán, téglázna véghére menvén bizonossan az dologhnak, 50 pénz legyen an-

*) Innen talám az a' esméretes köz beszéddé vált tréfás kifejezés a' magyaroknál: B i k a p é n z.

nak büntetése. — 30. A' szabad sokadalomba az közönsighes szokás szerint, minden vidéky rémeken való mestereknek az ő vásári munkájokat meghvisgáliák, 's ha valami fogiatkozás talál-
tatik, a' szerint büntetessenek mind posztó és szőr művesek.

1640. Fűleki Szűtsők. Legények héti fizetése 25 pénznel feljebb ne menyen.

$\frac{1625}{1692}$. Posonyi és Györi Takácsok. Mester Remek: egy szövő széket tartozik újonnan föl verni, és egy Samlás mizért, az mester fonálból, az kinél munkaloszik, bévonj, illy okkal, hogy az a' mív, az mesternek meghmaradjon, hogy aztat felkészítesse, és hemsára bévonja, és egy kis himet, úgymint a' kigyó futást egy keszkenyő végében vétek nélkül szöj-
jön. —

1657. Komáromi Kerékjártók és Kovácsok. 11. 12. Undterdessen aber, und so lang Er im Maisterstuckh wirdt arbaiten, soll Er denselben Maistern (t. i. a' felvigyázásra rendelt mestereknek) an Essen und Trinkhen, doch nach seinem Vermögen, keinen abgang beschehen lassen. — 23. Soll eines Schmidtsknechts Wochenlohn sein 18 kreuzer. —

1636. Veterosolienses Modipera-
tores et Cothurnifices. (Csizmadiák) 5. Quilibet autem sociorum, quin hocce contubernium Coturnificum sese adjunxerit, hic principio tenebitur opus magistrale vulgo mesterremeket comprobare; videlicet, ut deli coturnos, in quibus Calcaria configularentur cum eminentibus super calcaneis incurvatis, conficiat, denique coturnos vulgo papocs pariformes, prout etiam soccos, majores quoque coturnos vulgo Csisma, una sutura praeparet *).

*) Ki érti ezeket a' technicus terminusokat.

— 8. Quicumque magistrorum trilicio soleam perforaverit, in tantum, ut trilicium, vulgo varró fonál extrinsecus appareret, is in denariis mulctetur 6. — Similiter si quis superealcaneum perforaverit, a qualibet transpunctione tenebitur singulos 2 denarios deponere *).

1656. Lo ssonczi és Füleki Csismadiák. Item ha vagy saru vagy czipellősnek a' belső talpát béllené ó talpallattal, legyen 10 pénz büntetése. Item: ha két ellenkező fólt, avagy toldás lenne egymás mellett a' munkának felső részén, vagy oldalán, legyen érette 6 pénz büntetés. Si in utroque 12 pénz. Item ha a' saru vagy czipellősnek avagy csismának az lábaféjén valami által ütés esnék, és az fonál megláttatnék, mindentül 4 pénz legyen büntetése 's a' t.

1686. Révkomáromi Magyar Szabók. 8. Tartozzanak penigh az Mesterek az Legényeiknek, úgymint egynek egy hétre 12 pénz fizetéssel, és az fóltozónak is a' harmadik legényen kívül felét nékiek igazán kiadny. — 9. Ez is a' Szabóknak törvények, hogy a' Legények télben, úgymint Sz. Mihály naptól fogva Husvét napjáig tartozzanak estve 9 óráigh, reggel penigh 4 órakor munkára felkelni. — 13. Tartja tovább az Törvény azt is, hogy esztendeő által való Innepek napján, és az egész Adventben, az arany Misék ideien ifiabbi a' mesterek között tartozik a' gyertyákat meghgyűitany, holott penigh el mulatná, gondviseletlenül a' hánszor tartozik az Czéhben egy sunt viaszat adnyi. — 16. Ez is közönséges rendtartás a' mesterek között, hogy valamelly mesterségét a' Czéhben gyakorlani kívánnya, az olyan tar-

*) Már ez csak ugyan hasznos rendelés volt.

tozik Sz. Ferencz szerzetben való Barátnak palástyát, Chukleiat, ruháját, és egy Jesuita quadratus nevű süveget megmutatni, és az Czéhtől arra deputatus Mesterek előtt azt harmadnap alatt véghben vinni.

1697. Budai Nyereggyártó. 1. Sollte in dieser königl. Hauptresidenz und freyen Stadt Ofen des ganzen Ofner District der bürgerl. Sattlermaister allda die Haupt-Laad und Zech bestehen, und nicht mehr als drei Sattler Maister inclusive passiert werden *).

1628. Varasdi Csizmadiak. Famulis non plures quam 32 denarii hungaricales pro mercede septimanae dentur.

1646. Bazini Mészárosok. 3. Soll auch kein Maister oder Knecht am Freytag, Sonn- und Festagen unter der Predigt und Gottes dienst, es were dann ein sondere Noth vorhanden, kein fleisch hacken oder geben, sondern sollen die Bänke, bis der Gottesdienst fürüber, zu gehalten werden, bey der Obrigkeit und Handwerksstraf umb. 2 pfunt Wachs zu der Kirchen. — 13. So soll ein jeder Maister sein Maisterstuk beweisen, das er einen Ochsen sauber strecken, das Knöpfl zerfällen, und das mitter drittel, darinnen in der mitten entzwei Spalten soll. Wann aber solches besagter massen nicht beschiebt, ist er zwey Gulden geld in die Zechlad zu geben schuldig. — 20. Wann sich zuetrüeg und begäb, es were ein Maister oder Knecht im Handwerk, der fürsetzlich, fräuentlich und muthwilligerweiss, mit Reverenz zu melden, einen Hund erwurf, oder erschlieg, der soll im Handwerk nicht mehr für redlich oder guet passirt und gehalten werden.

*, Ez az utolsó nevezetes.

— 31. Es ist auch bei Straff verboten, dass kein Knecht oder Lehrjung seinen Maister, ob er schon älter oder reicher, so zuvor ledig Standts sein, Dauzbruder gewesen wäre, führohin duetzen solle, welches keinem wol-ansteht, und ob es gleich ein Maister von einem Knecht leiden, und nicht achten wollte, soll doch einer sowol als der ander gestrafft werden. — 35. Es soll auch weder Knecht noch Lehrjung, mit den unflättigen Tüchern, Messern, oder dergl. nicht in die Stuben zum essen gehen, im übrigen sich auch dessen soviel möglich enthalten, sondern dieselben an geziemende Orth aufheben, und wenn die von Schlachten oder Arbeit kommen, sich sauber und nicht als garstig, auf der Gassen oder in den Fleischbänken erzeigen, bei Straff des Handwerks.

1675. Zágrábi Gombkötök. 8. Quando ibidem Comitia et conventus atque Dietae celebrantur, nulli alienigeno et extraneo nodifici (exceptis aulicis nostrae Majestatis mercatoribus, qui illac iter habent et sufficienti, certoque privilegio gaudent) liceat hungaricos nodos et zosas vaenum exponere aut vendere. — 11. Juveni hujus artis bene perito pro hebdomadali stipendio 35 numi hung. numerentur et dentur a magistro suo. — 17. . . honesta contubernia sive cenae honeste et pure debent conservari, et honestorum virorum Societate repleti. — 26. Tempore illo, quo hic nundinae celebrantur, supremus hujus Cehae magister tenebitur ad easd. nundinas ordinare et exmittere duos alios magistros, et hujus Cehae confratres, ad inspiciendas et examinandas operas tam extraneorum quam domesticorum nodificum, si qui forte sub specie boni ac puri serici, diversi coloris sericum minus aptum et indecens

nodis, sive aliis operibus nodificariis venum expositis dolose intermiscuissent, aut defectum aliquem notabilem in arte sua commisissent. Insuper si quis praemissorum nodificum adultérino filo aureo et argenteo pro véro et genuino auro et argento nodos intextos venderet: Taliu[m] operas iidem exmissi magistri tenebuntur diligenter et conscientiose perlustrare atque fraudulentas operas ab iis accipere, et tandiu apud se retinere, quoad usque reus magistrorum nodificum illius loci benevolentiam sortitus fuerit *).

1637. Z á g r á b i V a r g á k. 1. Quilibet adolescens arti sutoriae operam dare volens, annos 20 non excedens, tribus continuis annis pro arte ipsa addiscenda uni ex magistris in collegio existenti famulabitur. Juvenis annos 20 excedens, annis 2 et medio serviet. — 3. Famulus eliberatus ... pro salario per singulas septimanas ordinar denar 30 habebit. Cui salario accedent plicaturae et honorarium magistri, quod benevole dare voluerit. — 8. Creandus magister ejusdem loci et Collegii superioribus se praesentabit, demisse universum salutans Collegium, quo tempore et loco... ostendet, nec demum se unquam ulli viduae aut virgini quouis tandem modo conjugalem fidem dedisse. — 10. Nullus magistrorum alterius famulos ex officina unquam abducere vel avocare attentabit sub poena amissionis duorum parium calceorum pauperibus in hospitali nostro existentium. — 18. Singulis angariis ars sutoria,

*) Illyen hasznos rendelés majd nem minden Czéhbeli artikulásokban találhatik. De a' jelen valóban hibázik miképpen lehessen olyan csalárd mesternek, benevolentiam ceterorum magistrorum nodificum illius loci megnyerni; nyilván egy becsületes ebéddel,

quales suant calceos, per Collegii seniores et Praefectos fori nostri ordinarie visitabitur, qui calcei boni et vendililes fuerint, libere (competenti tamen pretio) vendantur, qui vero mali et non secundum artem elaborati, nullo habito respectu, in scholis et hospitalibus pauperibus distribuuntur.

1628. Z á g r á b i C s i s m a d i á k. Famulis non plures, quam 32 dñn. hungaricales pro mercede septimanae dentur. — Si magister in Ceham receptus intra anni spatium uxorem non duxerit, Cehae unum aureum pendere (Itt is Bikapéncz!) tenebitur singulis annis tamdiu, quamdiu extra matrimonium vixerit.

1681. P o s o n y i, S o p r o n y i, N. S z o m b a t h i, M o d r a i, G y ö r i M é z e s k a l á c s o s o k. 4. Damit niemand mit der Lebzelter wahr betrogen werde, sondern ein jeder ein gutes Pfeenwerth erlange: so sollen die Zechmaister die wahren fleissig beschauen, und wo unrechte wahr befunden wird, selbige weggenommen, und desselben Orthes gericht verfallen sein.

¹⁶⁵⁵/₁₆₇₅. V a r a s d i K a l m á r o k. Cehae adlegendus solvat 20 aureos ducatos, extranei 40 aureos. — 7. Juvenes in scriptione et lectione versati 5 annis, ceteri vero integris 7 annis hanc artem ipsorum discere debebunt. — 9 genitoribus hujus Cehae licebit filios ipsorum in juvenili adhuc aetate aut in cunabulis constitutos eliberare. Quivis vero aliquo magistrorum sublato, et post se grauidam Uxorem relinquente, si filium genuerit, talem magister Cehae eliberare tenebitur et talis sit eliberatus.

1697. N y i t r a i, B a r s i, K o m á r o m i, E s z t e r g o m i M é z s á r o s o k. 13. Unusquisque magistrorum specimen et probam sui edocti opificii dabit, nimirum ut unum bovem po-

lite cultro mactet, prominentem gutturis nodulum dissecet, et medium juguli in duas partes dexterrime dividat.— 31. Sub poena etiam prohibetur, ne ullus servorum aut tyronum, et si senior vel ditior, suum magistrum, licet antehac, ubi adhuc non conjugatus ejusdem communis frater vulgo *Thuetzbruder* fuisset, in posterum tuiset, et in secunda persona cum ipso loquatur, quod et nemini honori ducitur. Et si unus aut alter magister a suo servo pateretur, neque huic contradiceret, tunc uterque sit puniendus.

1695. *Leutschauer Zinn- und Kannengiesser*. 1. Vor allem soll er keine verlobte und Zugesagte haben, bey Straff eines Handwerks. — 2. Meisterstück: Eine Schüssel $\frac{3}{4}$ Ellen breit, mit samt der form, und solche soll wiegen wann sie fertig ist 5 Pfund. Item: eine Schenkkanne mit zwei Bäächen von 3 Halben, samt der form, der Henkelstein von Leinen samt einer hölzernen Gewerb, die Schalen sollen einerlei Gewicht haben vom Guss, die Blättersteine $\frac{3}{4}$ einer Ellen breit von Leinen zum Handfass, das Handfass mit zwo Seilen, Schildt und Thürml, samt einem Kleeblatt, und solches soll innerhalb 6 Wochen verfertigt sein welche Kanne allezeit der gemeinen Stadt ins Weinhaus zufallen soll, die andern 2 Stukh aber denen Meistern, und solche soll der junge Meister von dem Handwerk mit einem billigen Werth auslösen. Unter solchen Werk sollen 2 Meister täglich zweimal Morgends und Nachmittag zu ihm gehen, die er allezeit Schuldig ist mit einem Trunk zu bewürthen, welche ihm Morgends um 6 Uhr seine Werkstatt eröffnen, s Abends aber um 6 Uhr zuschliessen sollen. Des Tags wenn der Guss geschieht soll

er denen beywesenden Meistern eine Mahlzeit von 6 Speisen neben einem Trunk Wein geben nach Vermögen ohne überflüssige Unkosten. — 7. Die fertige Arbeit (von Bergzien) soll per den. 90 das fl. verkauft werden; sollte aber jemand sein eigen Bergzien geben, soll er Macherlohn geben von fl. den. 24. — Das Probzien, fertige Arbeit soll umb. den. 72 das fl. gegeben werden. Das gemeine Zien neue Arbeit soll umb. den. 60 geliefert werden, oder Macherlohn den. 20. Das Hollgeschir soll nach dem Gesichte verkauft werden. — 23. Dass 2. Meister monatlich herum gehen, die Arbeit und das Zien probiren, von dem Abdrot oder aus dem Löffel eine probe ausgiessen, des Meisters Zeichen darauß schlagen, und zum Quartal aufhalten.

1679. T ö - e s i n á l ó k L ö t s é n. Vor allen Dingen soll er keine Verlobte und Zuge sagte haben. — Maisterstück 500 Schusternadeln, 500 Scharffnadeln, und 500 Schneidernadeln zu machen, und selbe bei 14 Tagen zu verfertigen. — Indem wir auch zeithero wegen derjenigen, so sich in Siebenbürgen setzen wollen, in grosse Ungelegenheit und Unkosten gerathen, als soll hinfüro solches zu vermeiden, derselbe Meister oder Gesell, so sich in Siebenbürgen nieder zu lassen willens wäre, von unsern Land-handwerch nicht vor ehrlich gehalten werden *).

1692. Rév-Komáromi Szigyártók, Nyerégyártók, Csiszárók Szijgyártók. Hogy (a' Czéhmester) minden hólnapon egyszer minden mesternek műhelyét meglátogassa, és hogy ha valakinél olyan mivet ta-

*) Haljuk ! Haljuk.

lálna, ki nem vólna a' Czéhnek törvénye szerint megcsinálva, tehát az olyan mester büntetessék meg olly birsággal, mellyet az Mesterek közönségessen el végeznek. — A' Czéhmasternek szabad hatalma legyen az több Mesterek között minden adósságot 12 forintig el végezni az Biró Uram bántása nélkül. — Továbbá az Mesterek közül senkinek nem szabad 16 forintára szerszámnál, a' vagy 4 lóra való minél többet fölfogadni. És ha szintén valaki több lóra való szerszámot akarna csináltatni is, tehát az a' Mester 4 lóra való fölfogadjon, a' többit pedig, a' mint a' régi törvény kívánnya, más mesternek engedje, és oda vezesse.

A' Csiszárók. A' Legények tartoznak Sz. Mihály napjától fogva, mind Böjt közepig reggel minden nap 3 órakor a' munkára fölkelni, estve pedig 8 óráig gyertya-világnál mivelni. Hogy ha pedig valamelyik reggel az 3 órát el halasztaná, és a' mivre föl nem kelne, tehát a' Mestere semmi fölöstökömmel nem tartozik neki.

Nyereg szijgyártók. Mindenik a' mesterek közül az ő mivét híven csinálja, és mindenik nyeret két bõrrel beboricsa, úgy hogy egy kennyel az fát öszve enyvezvén, és a' másikával folyúl boricsa bé a' nyeret, mellyet ha ugyan nem csinálna, tehát el vétessék tőle, méltó birságot is vegyenek rajta a' Mesterek. — Hogy ha valamely Mesterlegényt a' Czéhben befogadtanak vólna, kinek házostársa nincsen, tehát annak a' régi törvény szerint egy esztendõt engedjenek, kiben megházosúlhasson, és Mester-asztalt adhasson; hogy ha pedig meg nem házosúlna, és a' Mester-asztalt, a' mint szokás, meg nem adná, tehát mind addig semmi szabadsága ne légyeu köztök mivelni.

1696. Vátzi Bodnárók. 8. Zwei ordentliche Beschaumeister sollen die Arbeit beschauen, sie sey allhier gemacht, oder anhero gebracht, ob diese guet und gerecht, auch die rechte Maass halten, und die anhero gebrachten Reif der dreiling 18 Daumen Ellen, der halbe Dreiling 12 Daumen Ellen, der halb fuerdrige Reif 15 Daumen Ellen lang sein soll, wie ein alter Handwerks gebrauch damit jedermanniglichen genugsam geschehe und eine Ehr dem Handwerk sey.

1696. Zsarnovítzi Szütsök. Der Meister welcher sich mit groben Lastern, als reverenter Hurerey. Ehebruch und dergleichen sich vergriffen....wird ohn alles Ansehn aus dem Handwerk ausgestossen. — Gesellen wochenlohn 15 xr.

1629. Lötsei Szütsök. Meisterstuk: Ein frauen Pelz von 14 Stichling, vor 16 Falten, hinden 18 Falten, wie von Alters her gebräuchlich ist. Ein Leibpelz von 6 Lambfellen, die weiten in der Mass 5 Mannes Spannen, den Schuerz einer Ellen lang. Ein Kinderpelz von drei Zigenpälgén einer elen lang, und soll khainer dieses Schnittes frey sein, denn ein Meisters sohn.

1699. Váci Szabók. 1761 esztendőbeli toldalék: — 15. Senki ne merészellyen Lutheranus vagy Kálvinista vallásban lévő Inast befogadni, és mesterséget tanítani, szabad legyen mindazonáltal idegen vándorló azon Lutheranus vagy Kálvinista vallásban lévő Legényt ezen Czéhünkben befogadni, és művet adni, de nem tovább hanem csak 2, és legtovább 3 esztendőig, melly idő alatt a' Mester, kinél lesz, tartozzék minden iparkodással és szorgalmatossággal azon legénynek megtérésén iparkodni,

és tisztelendő Plébánus Uramnak is hirt adni, hogy megtérítésében munkálkodhassék, melly 2 vagy 3 esztendő alatt ha meg nem akarna térni, szabad ne legyen az Városba azon Legényt megtartani. — 16 A' boldogságos szeplőtelen Szűz Mária Istennek Szent Anna vagy más mennyei Szentek ellen senki egy legkissebb szót se merészellyen szóllani, mert valakik olyanok találtatnak, nem csak mindeneket confiscáltatjuk, de mind a' féle káromkodók érdemek szerint való büntetés alá is fogjuk vetni. — 18. Minden esztendőben Áldozó Csötörtéken és első Advent Vasárnapkor az egész Czéh az Eretnekségnek Országunkból való kiirtatásáért énekes Misét szolgáltatni, és annak szolgáltatásáért Váczi Plebános Uramnak egy forintot adni köteles. — 19. Remekül tartozik következő Darabokat vagy is ruhákat grétával kirajzolni, a' Római Szentséges Pápanak lóra való Csuitait. — Jesuiták Reverendáját. Dalmaticat mostani mód szerint. A' Püspök kissebb Reverendáját, kis Papok klerikáját, az Apácák habitussát, palástyát, az Ispitáliaknak köpönyegit, az Augustinianusoknak habitussát; régi magyar Püspöki reverendáját, a' Vesperásra való palástot vagy is casulát's a' t.

$\frac{1608}{1661}$. Veröczei Kovácsok. (kölcsönöztek a' Grátziaktól) 2. So unter dem Maisterstuckhen zu verstehen. Da soll Einen Schmied aines Herrn oder des Herrn Burgermaisters Ross allhie für die Schmidten geführt werden, alda Er die Huef beschaue, und hernach Eysen und Nagl von neyen maehen, aber nit aufmessen, und wann Er die Eisen aufschlägt, soviel Er Nägel Krimpft an aufschlagen, soviel Pfund Wax ist Er die Straff verfallen. — Das anderte Maisterstukh solle seyn Ein Korbgätter vor ein

Fenster, und das Er kein Mass neme, sondern nach dem Gesicht, wie hoch und weith es seyn muss, und darein 5 Züg oder Ring, und auf das beste so Er kann machen, und da Ers will anfahen zu machen, soll Er auf der Herberg Frembde hergewanderte Schmidknecht aufnehmen, die zu derselben Zeit auf die Herberg kommen.

1690. Sz. Heresztli Vargák. Itt a' Mester asztalnak 24 ételekből kellett állani.

XVIII. Századból.

1700. Lévai Gombkötők. 3. A' Processión kinek kinek keözeötteteök koszorú legyen a' fején, a' Legényeknek penigh bokréta süvegekben vagy kezekben, egy font viasz büntetés alatt. — 4. Sz. Ferencz napján mellyet magok pátronusoknak válaszanak, tartoznak misét mondatni, mellyen mindnyájan a' Mesterek tartoznak jelen lenni, beöcseületessen és Offertoriumra is menni; el végezvén pedigh az Isteni szolgálatot, a' Papot ebédre hiny és megvendégelni tartoznak, annak feöleötte fél tallért a' vagy edgy forint pénzt neki adni, melly is hagyatik magok discretiöyokra ha többet is adnak neki. — 10. A' mester Remek két darabba legyen, elsőben ablakos gomb Vitéz - keötéssel, kantárhoz való fonyásból legyen, Burittás gomb szár 15 pár, a' felseö része ezeüstbeöl legyen, az alsó pedig fejer selyemböl legyen, a' gombháza tiszta ezeüst legyen, feüzeö Karmasin selyemmel, ezeüstel mind a' két feleöl aranyozás legyen, kiis legyen 8 Réff, a' ki pedigh ezeket megh nem csinállya, nem bizván mesterségéhez, tehát 12 forintot tegyen le a' Czéhnek. — 13. A' mester Remek csinálása után tartozik a' Czéhnek egy Collatióval, a' mellyben három tal

étek legyen, az eő szabad akarattya szerint; és ehez adgyon 80pénzt és edgy pint bort. Az Iffú Mester pedig tartozik a' Czéhnek minden szolgálattal valamiben kívántatik, úgymind kapu állással és halott hordással 's a' t. — 14. Annakutánna tartozik esztendeő múlva egy Mesterasztallal, a' mellyben négy tál étek legyen. Első tál étek tiszta borsal, két kappan avagy két tyúk szár konczal és Riskásával. Második tál étek sültt legyen, úgymint egy töltött Malacz, egy Lúd, 's egy Kappan, négy töltött tyúkfí, nyolcz font disznó-hús pecsenye, nyolcz font tehén hús pecsenye és egy nyúlnak az utolsó része. Harmadik tál étek káposztás hús. Negyedik tál riskása téjjel trágyával*). Ezek után gyümölcsöt adgyon a' minémüet talál; és ezek csak edgy asztalra való készeülettel legyenek, és valamint akarják úgy osszák feöl, és e' négy tál étek mellé adgyon két forintára bort, és annakutánna utóljára mutasson feöl edgy pint bort. Hogy ha penigh ezeket mind nem akarna megadni, tehát adgyon 12 forintot, 's ugyan a' Mesterek' készítsenek egy Mesterasztalt velle.

1700. Lévai Borbélyok. 1. Ha valamely Mesterember, vagy műhelyében lévő Legénye, akár mellyik Religiön lévő legyen az, el mulatja a' vasárnapi Isteni szolgálatot, el vonván magát a' Keresztyényi szép rendtől, nem adhatván elegendő és helyes okát, a' miért el mulatja, akár maga akár Legénye, egy pint bor lészen a' Czéh között büntetése más Czéheknek szokott rendtartások szerint. — 2. Processió járáshoz köteleztetik 1 forint büntetés alatt. — 5. Ha valamely sebes valamely Mesterembert

*) E' jelen való konyha rendelés az Eperjesi Gombkötők né is 1634 divatban volt,

elsőben megkeresvén, békötteti magát, 's annakutánna ott hadja, 's más Mesterembert keresne, az ollyatén Mesterember ha befogadja a' sebesét, beköti, vagy csak kezét reá teszi is, tudván hogy más Mesterember kötötte bé, az ollyaténnek 2 forint a' büntetése; másodsor ha abban tapasztaltatik 4 forint, ha pedig harmadsor is refractariuskodik ezen articulusnak punctuma ellen 12 forintban minden kimillés nélkül, és kedvezés kívül büntetessék meg. — 6. Ha azomban olly derék sebes találatnék a' Mesteremberhez menni gyógyításnak okáért, 's azon Mesterember látván terhesnek és súlyosnak lenni azon sebet és sebest, és a' Czéhet Tábla járással begyűjti meglátására azon sebesnek, az olly sebes tartozik 1 forintot letenni a' betsületes Czéhnek; ha pedig agy-kér sebes léssen, 's Czéhestől mennek a' sebes házához 's felvésik a' fejét, tartozik elsőben a' főnek felhasításától egy Tallérral, más nap is felvésvén a' fejét, akkor is egy Tallérral. — 11. All és Váll felvetés, láb és kéz el metszés, fej a' vagy fő felvésés Czéhet illetve, akár melly Mesterembernek is magánossan nem szabad hozzá nyúlni, hanem Czéhet gyűjtvén tartozzának egészlen egyben gyűlni: melly ha valamelly Mesteremberben tapasztaltatik, és ezen articulusnak punctuma ellen abban avatná magát, léssen poenaja 2 forint, másodsor 4 forint. — 13. Senki a' Mesteremberek között a' sebest ne tsalja magához, se mást, a' kinek Borbélyra lenne szüksége, hanem a' kihez maga a' sebes akar menni, azt keresse meg, és a' ki ez ellen jár, büntetése léssen 2 forint, és a' sebes el vétetik tőle. — 14. Az melly Czéh nélkül való Mesterlegény, Czéhünkben akarja magát beállítani, elsőben is beköszötvén, és magát insi-

nuálván a' Czéh előtt, akkor egy arannyal tartozik magát insinuálni. Annakutánna Remekül tartozik próbát flastromnak főzni. Elsőben Deák villum magnum *). — 2. Spermet ranarum, 3. egy pintnyire való rendes jó aegyptiacumot, 4. közönséges zöld és sárga íret; 5 szederjes Deakoriomot **); 6 szárasztó rendes fél itzére való fejer íret. Ezekből kell megszerzeni. Ezeknek megfőzésére terminusul 15 nap adatik, és az idő alatt, azon succusoknak szokás szerint való megkeverésére bémégyen, a' Czéhet egyben tartozék gyűjteni azon próba főző legény, vagy is személy, mind kétszer betsületes ebédet, ételt 's italt készíttetni a' Czéhnek, úgy hogy ha a' Mestereknek nem tetszenék a' gazdálkodás, ott hagyván, 12 forintot tartozik le tenni. Quindena adveniente azon Mesterember fogjon azon próbának megfőzéséhez, és mind addig, valameddig jól meg nem főzi, Czéhestől jelenlétén a' Mesterek betsületes étellel 's itallal tartozik gazdálkodni. Melly Remek próba, ha nem tetszenék a' Mesterembereknek 's hibás lenne, tartozik letenni a' Czéh közé 12 forintot. — Annakutánna mind ezek meglétén, tartozik betsületes Mester-asztalt adni, 's a' Mesterembereket feleségestül behívni; melly Mester-asztal főtt és sültt jó étkekből legyen, és jó borból áljon. Ki is ha nem tetszenék a' Czéhnek, és alkalmas étel 's ital nem vólna, tehát 24 forintot tegyen le a' Czéh asztalára. Másod nap következvén, a' nemes Czéhnek articulusa mellé tartozik megesküdni, 's akkor egy egy aranyat minden Mesterembernek letévén, beirattatik a' Ns. Czéh társasága közzé. —

*) Talán Empl. Diachylon,

***) Mi az? feleljenek a' patikariusok,

18. A' műhelyben való Mesterlegény... ha szer-
te széllyel való járása vagy részegeskedése,
vagy kártya játékja, avagy tisztátalan rosz sze-
mélyekkel való társalkodása miatt sokáig kinn
maradván, sőt ugyan kinn is hálván, az Ura kárt
vallana, 's valami sebes jöne hozzá, 's othon
nem léte miatt, más Mesterembert keresne a'
sebes, tartozik a' Legény megfizetni, a' men-
nyit másnak adna azon sebes. — 19. A' Mester-
legény tartozik az Ura házánál hálni, mivel
mind éjjel 's mind nappal a' műhely körül vá-
rakozni kívántatik; ki ha Ura házánál nem vól-
na, és hálalna, elsöben in poena 1 for. má-
sodszor 2 for. harmadszor is ha el követi 3 for.
ha többször is tselekszi, megtsapattassék, 's
mennyen dolgára. — 25. Az Iffiabb szolgáló
mester rendszerint szolgáljon, a' ki szokott
lenni, úgy hogy, ha Czéh gyűlés lenne akko-
ron tartozik szolgálni és meg nem részeged-
ni, az öreg Mesterek megborosodván *)
reájok vigyázhasson, 's más nap mindenekről
számot adhasson. Ha parancsol neki a' Czéhmes-
ter és ha nem fogadja szavát tsak kissebb do-
logban is, poenája 1 for. 's tartozik azon ifiú
Mesterember mindenekben engedelmes lenni. —
20. Ha feredös Mesterember készülne a' város-
ba, és a' mesterségét akarná folytatni, külö-
mben nem szabad lészen dolgozni, hanem Czéh-
be állással 's a' Czéhnek eleget tegyen articu-
lus szerint.

1741. Lévai Vargák. Ha valamelly ván-
dorló Mesterlegény az böcsületes Czéhben adgya

*) Már most tudjuk tehát azt a' ethnographiai külömbiséget,
hogy az ifiú Mesterek akkor meg részegedni, öregek
pedig csak megborosodni szoktak. Duo cum faciunt
idem non faciunt idem! —

is magát, ez articulus rendi szerint, ha esztendő alatt meg nem házasodik, mesterségit ne legyen üzni szabad, munkája föltiltassék. — Ha valamelly szükölködő Mesterember megbetegedne, magával jól nem tehetne, a' Czéh ládájából segételessék elegendőképpen, annak fölötte egyet avagy kettőt magok, avagy legények közül a' Czéhmester küldjön, az kik éjjel 's' nappal az beteg mellett legyenek; de mindazonáltal hogy ha meggyógyúlna, valamiket reá költöttek, vissza fiúzesse; hogy ha meg tanál pedig halni, ha annyira való jószága marad, abból az Czéh elégítessék meg. A' Mesterlegényekről is ekképpen köl érteni *). — A' Mesterlegények tartoznak minden 10-dik napon az Atyamester házához gyülekezni, és a' Ládájokban egy egy pénzt tenni, melly pénz megtartassék az betegek szükségire.

1717. A' Maróthi Szabók és Szütsök. Taxa ab elaboratione pellis ursinae den. 50, agnina sene 10 den. leporina 3, vulpina 10, parva agnina 5; a' marte 10, a pybere 25 den. — Sartores a tunica desumant 75 den. a Chlamyde 60, galigae 20; pileus 10; chyrothecae 10, pectorale 60, Toga 40; muliebris chlamys ex ulnis panni $2\frac{1}{2}$ 65; Pennulla ex $1\frac{1}{2}$ pecia 75; Toga mizolanea 40; Unedones in Cothurnis 10; pannine pilei subductura 30 den.

1727. Czeglédi Szütsök. 23. Senki ezen Czéhben, a' ki tsak nem Kálvinista ember, be nem vétessék.

1764. Jászberényi Vargák. Az első és főbb Mesterlegények esztendőbeli bérek 10 Rfl. az alább valónak bére kisebb legyen.

*) Ezen szép rendelés majd nem minden articulusokban tartalmazatik.

1701. Pesti Lakatosok, Óra-puska Csiga csinálók. 15. A' láda elöl míglen nyitva vagyon senki felkelni, és szabadság nélkül el menni ne próbállya 15 xr. büntetés alatt. — 20 Puska csináló Mestereknek szabad magyar és lengyel csizmát patkolni, és hozzá való magyar sarkantyúkat csinálni és felverni. Azon kívül egész esztendőben puskaport, golyóbist, sréret, és puska-követ árulni.

1715. Komáromi Borbélyok. 2. A' melly Ifjú a' Ns Czéhnek társaságában akarja magát adni, elsőbenn is tartozzék a' Czéhmaster házánál egy tallért letennyi, melly után a' Czéhmaster egyben gyűjtven a' Mesteréket, és akarrattyát azon Iffúnak megértven, ugyan akkorban tartozzék az említett Iffú a' Czéhnek két aranyat letenni, 's úgy nem külömben a' Czéh is azon Iffúnak a' Czéhnek rendi és szokása szerint minden szokott kölcségeket tartozzék megmondanyi. — 3. Tudniillik: elsőben is tartozzék egyszer'smind kész pénzül 30 forintokat a' Ns. Czéhnek a' jelentett Iffú letennyi, 's ugyan azon napon egy fölöstökömöt is adni, és ezeket megadván, tartozik a' Czéhmaster az Ifiabik Mestert mellé adván, hogy a' medenczéiét szabadon kitehesse, és egy hólnapig szabad mesterségét követhesse, néki megengedtetik, olly móddal peniglen, hogy azon egy hólnap alatt próbájához is készüllyön. — 4. A' próba peniglen e' szerint következik: Empl. deacilon simplex, Empl. Sticticum kroli; Empl. defensivum rubrum, unguent. basiliconis camphoratum, unguentum rubeum, unguentum Apostolorum. Ezen specificált próba flastromokat és íreket tartozzék vétek nélkül megfőzni. Véghez vévén penig próbáit, 4 héti terminus adassék nékie, a' melly 4 héti terminus alatt nemzetség

és tanuló levelét tartozzék a' Czéhnek megmutatni, melly próbáiát, nemzetség és tanuló levelét, ha a' Czéh helyesnek lennyi itéli, ugyan akkor tartozzék complete 150 forintokat az íffú letenni. Az említett próba peniglen míglen végben nem megyen, mind addiglan tartozzék azon íffú két böcsületes esküttet a' fölül írt mesterekkel együtt tractálni, és mindenestől végben vivén, köteles lészen az artikulusokra hitit letenni. — 5. Komárom Várossába 5. Borbélyi Mester embernél több ne lehessen *), és az öt közül ha valamely deficiálna, helyette más (akar R. Catholica hiten, akár Helvetica, és Aug. Confession lévő legyen is) ha érdemes lennyi ismértetik, mesteri létére, szabadon a' Czéhben bevétessék. — 10. Minthogy a' Ns. Borbély mesterség libera arsnak neveztetik és hívatik, arra való nézve a' fogott Czéhben semminémű dolgokban ne compareáljon, és ahoz a' borbély Czéh köteles ne legyen, úgy a' fogott Czéh is ellenek ne álhasson. — 12. A' Ns. Czéhnek szokott gyűlésekor a' Czéhmester házánál annak rendi szerint a' Ns. Czéhládáia nyitva legyen, és valamellyik mester ránkorbul gonoszúl, attát, vagy Teremtettét el mongya, büntetése annak 2 forint. Ha peniglen a' Czéh-Ládája nyitva nem lévén is, azon szitkokat el mongya, büntetése 1 for. — 18. Ha történnék valamely mesternek nehéz sebesse esik, ha a' Mester vagy a' sebes kívánnya, tartozzék a' Czéh azon sebest jól megvizsgálnyi, és látván aztat a' Czéh, hogy egy mester azon sebes mellé elegendő nem lehetne, tartozzék a' Czéh, a' kit a' sebes, vagy Mester kíván, ollyat egygyet azon mester mellé adni, a' mikor is tartoz-

*) Megjegyzésre méltó!

zik a' sebes Czéhnek fáradságáért egy Tallért letenni. Ha valamely sebes éppen nem akarna az első borbélyával köttetnyi magát, tartozzék a' sebes bizonyos okát a' Czéhnek megjelenteni, és helyes okát tapasztalván, tartozik a' Czéh a' kit szeret a' mesterek közül azon sebes gyógyítására aztát melléje adni, olly móddal pedig, hogy plenarie contentállyá az első borbélyát, másként melléje rendelendő mester föltiltatik, és a' föltiltás után az ollyatén mester békötné, 12 forintra büntetessék. — 10. Az töréstül, és egyéb akár melly sebtül, az első kötésért t. i. az agykéres sebtül, fölvéséstül, töréstül, váll-vetés, áll-vetés, czipő-vetés, és egyéb csont-vetésektül is, nem külömben láb, kéz, és egyéb törésektül lészen egy arany, vér állítástül peniglen 2 forint, más egyéb közönséges sebnék első kötésétül 50 pénz lészen.

1705. Rév - Komáromi Halászok. 1. Mivel a' Vasárnapot az Úr Isten az maga tiszteletire rendelte, azért mindnyájan a' halászok Szombaton estve éjféltől haza jönni, ha a' széltül vagy mástól meg nem akadályoztatnak, tartoznak, és a' Vasárnapot megünnélik, a' ki pedig jöhetne, és meg nem jönne, 's el maradásának más helyes okát nem adhatná, és a' Czéhnek hírére lenne, ha öreg halász 2 frtra, ha koczás 1 frtra büntetessék a' Czéhnek ládjába. — 5. A' melly halász legény czéhbéli halász Mester lenni kívánkozik, az magát a' Czéh-mester előtt jelentse a' véget, és legelsőben is jelentő pénzült a' Czéh-ládjába 1 frtot tegyen le, azután böcsületes születését, 3 tanuló, és 3 vándorló esztendeinek helyesen lett kitöltését bizonyítsa megszokott levél által 's a' t. — 13. Az Tanyákon halászó Halászok közül, az kik renddel szoktak tanyát vetni, kiki úgy vigyáz-

zon halászásra, kiváltképpen akkor, a' mikor az örök halaknak fogásának ideje szolgál, hogy mihelyt az, ki előtte tanyát vett, letévén az örfáját, mingyarást utánna Tanyát vessen, hogy kisedelmes volta miatt kár ne következék, ha pediglen azt nem eselekedné, az ollyaténak büntetése legyen 50 pénz. — 15. Az Dunán, az mint privilegiumok tartja az halászoknak, mindenütt szabadon halászhatnak, de úgy mind azonáltal, hogy a' földes Uraságnak, az kik földén halásznak, hírt adjanak, a' kik a' Czéhez kötelesek, ha pediglen a' Halászok közül valamellyik, valamelly földes Úrnak az Tanyáján avagy földén Vizát, Tokot, vagy Söreget (mellyek másképpen kötöles halaknak hivatatnak) fogand, tehát abból járandó negyedét az földes Úrnak, az kinek a' tanyáján fogatik, igazán kiszolgáltassa.

1712. Rév-Romári Molnárok. 3. Hogy ha az városon gyúlladás avagy tűz támadna, köteles leszen kiki közzüleka' Czéhmester házához sietni, és mindenek előtt a' Czéh-ládáját securus helyre vinni, és minden tehetsége szerint megoltalmazni. — 4. Remeket, úgymint egyhetes kis korongós orsójával együtt helyesen megtsináljon, és azt helyre fölállítsa, az kereszt vasát az malom-köben helyesen belé vágjon, és az malom-követ feltévén, lisztnek eresze, és azon egy mérő búzát kenyérnek emberül és betsületessen meghöröllyön. Úgy mindazonáltal, hogy mind addigh, valameddig az Remek csináltatik, hat czéhbéli mesterember jelen legyen, az kiknek is elegendő becsületes étellel és itallal gazdálkodni, az Remeknek bemutatásakor a' Czéhnek ládjában 10. frtokat adni...köteles. Ha pedig éppen semmit sem értene a' Remek csináláshoz, az ollyatén Mol-

nár tanulni küldetessék, és mind addig bé nem vétessék, valameddig elegendő tudománya nem leszen. — 7. A' malomban álló Molnárnak esztendőbeli fizetése leszen 8 forint, egy pár csizma, mellyet az malmos gazda minden fogyatozás nélkül megadni tartozik Molnárjának. Az örlésbéli jószágból és jövedelemből pediglen az Molnár malmos gazdájával, valamint eddig, úgy ennekutánna is az régi bévett szokás szerint, harmados leszen, a' malom-por pediglen egészen az Molnáré leszen. — 37. Hogy ha valamelly czéhbéli Molnár vagy Czéh-házához, vagy úczákon, vagy is piaczon egy ümögben, vagy gatyában illetlenül járna, és menne, mind annyiszor valamennyiszer rajta tapasztaltatik, 12 pénzre büntetessék. Hasonlóképpen az ki palczával a' Czéh-házához bemenne, vagy más fegyverrel, avagy a' Czéhnek házánál mulatáskor az Czéh-borát el öntené, 13 pénzen megmarasztassék, az ki pedig haragból az Czéhasztalára, ládájára, avagy articulusra ütne kézzel, vagy akár mivel is, az ollyatén Molnár 50 pénzen marasztassék meg a' Czéhben.

1712. P o s o n y i T a k á c s o k. Mester-Remek ezen két darabban eleiben adattatik 1) a' Takács-szék alaton, és egymástól el hányva legyen, ezt ő 4 betsületes öreg Czéhbeli mesterek jelenlétekben feltsioálja: 2) egy egész darabban láb munkát 16 Rékre, és 1 darab vásznot 30 Rékre el készítsen. — A' mi pedig a' Műhelyt illeti, itt Posonyban, és annak külső városában több nyolcznál lenni nem engedtetik *).

*) Ad notam; 's ez is megjegyzésre méltó, hogy még akkor Posonyban Magyarok laktak,

1743. Érsek Újvári Borbélyok. Tá-
vúl legyen a' legénytől a' pipázás és kártyázás,
és se buzogánt, se csákánt nem leszen szabad
nékiek hordani 2 frt büntetés alatt. (NB. Az
Dékány az Legényeket öszve gyűjteni akarván
jártatott egy Borotvát).

1718. Rapronczai Mészárosok. 8.
Magistri Laniones a vesperis Sabathi usque ad
meridiem dierum Jovis in macellis carnes ad
vendendum sub poena $\frac{1}{2}$ centenarii sebi habere
tenebuntur. — 10. Pedes et labra atque intesti-
na animalium, per Uxores ac familiam eorum
dem lanionum domi purgentur, et intestinorum
purgatorum libra 2 den. vendatur, pedes vero
et labra non unius aut alterius librae caribus,
sed assaturae Mollprätel vocatae, aut si quis
plures, vel 10 libras simul acceperit, posteri-
oris partis in 6 vel plures partes dividendo,
applicare, et libram 2 den. dare poterunt. —
11. Magistri laniones aut mulieres eorum, can-
delas non vendent, nisi post festum S. Martini
Episcopi, tunc temporis etiam Civi unicuique
sevum pro pecunia dare tenebuntur, sicque mer-
cando, supra 1 libram candelarum 4 denarios
lucri habere poterunt. — 14. Linguas majorum
animalium macellatorum, videlicet boum et va-
ctarum, Judici Civitatis pro protectione (uti
hactenus consvetum erat) dare obligati mane-
bunt *), prout et $\frac{1}{2}$ Centen. sevi annuatim omnes
simul Magistri laniones in Ceha existentes. —
20. Quando quis p. magistrorum alterius magi-
stri Aprodianum **) ad se venire allegerit
etc.

*) Masut szokás volt a' marha nyelvekkel a' papoknak ked-
veskedni.

**) Inas é az, vagy Legény?

1719. Galgóczy Csizmadiák. 2. Remekül: egy pár Pacs maghat kapczástul a' Czéhmester házánál két mesterek jelen létében egy nap alatt el készítse. — 15. A' Csizmazia leghinyiek hetenként den. 32 fizetése járjon, és ne legyen szabad többet fizetni....mesterségek el vesztése alatt. Tartozik penigh az Mesterleghény három órakor éfél utánfölkelni, és estve 9 óráigh az Urának mivelni.

1785. Steinmetz - und Maurer in Leutschau. 6. Soll kein Meister, besonders im Winter sich mit unanständiger Arbeit, besonders dem Bierfiedln bei Hochzeiten und andern Gelegenheiten abgeben *).

1701. Lötsei Csizmadiák. 8. Denen Gesellen soll nach erkäntnus der alten Meister das Wochehlohn gemacht werden, doch nicht über Denar 25. Ein vollkommener Gesell aber, der mit seiner eigenen Zugehör slicht, das soll der Gewinn seyn. Wo aber der Meister die Zugehör giebt, soll der Gewinn halb des Meisters, und halb des Gesellens seyn. — 12. Nach dem Meister-Jahr aber greift er zu seinem ehrlichen Meisterstuk, und ist schuldig der Ehrbaren Zunfft und Zechen beym Schnitt des Meisterstuks zu geben: Ein Rindfleisch gekocht, und ein baar Braten. — 13. Meisterstuk soll sein 1 paar Czischmen mit Scheften und mit 2 Nothen ohne Stäckl mit glatten Fersten und gleichen sohlen. 2. ein paar Paputschen, so Gyulay-Paputschen genannt werden, mit sehr hohen Fersten einer handtbreit hoch. 3. Ein paar Solya **) durch und durch gefütterert, und dass man

*) Tehát nálók a' Hangművészség nem igen nagy tiszteletben állott.

***) Mi lehetett az?

keine noth auswendig verspüren möge. — 14. Wann der junge Meister der Zechen das Meisterstük aufweist, ist er schuldig der Zechen auf zwei Tisch zu geben drei ehrliche Speisen *) als: Ein Rindfleisch und 2 Hünner in Reis gekocht, mehr 2 Gänns, 2 Ferkel und 2 dürr gebratene Hünner. Item Ein Rindern, Schweinern und Kälbern Braten, Zweimahl Cipolln **) aufzulegen und dann 4 Kuchen. Bei beeden Mahlzeiten aber, als beim Zuschneiden und Aufweisung des Meisterstüks zusammen auf Wein und Bier 10 Gulden ungr. — 15. Wegen des Meister oder Grossen mahls, soll ein jeder Junger eingeworbener Meister in ansehung der jetzigen schweren Zeiten ***) innerhalb Jahresfrist der Zechen anstatt der Speisen 20 Gulden ungr. und 5 halben Wein geben. — 17. Wo ein junger Meister unter Jahr und Tag nicht wollte heurathen, soll er schuldig sein der Ehrbarén Zech ein Schrott Kuffbier alle Jahr bis er sich verheurathet, zu geben ****). 24. In unser Czischmacher Handwerks Arbeit soll kein Tadel gefunden werden, als: die Schnür sollen mit keinem faden erhaben sein. Item oberhalb der Schertzen soll ein Lederchen sein. Item wenn ein Sohl ausswendig durchstochen wird, sollen dafür den. 6 fallen, mehr, wenn im Beschneiden ein Czischmen durchschnitten wirdt, so soll er verfallen sein. Weiter: wer das Futterleder durchsticht, soll dafür 2 den. geben. Item die dünnen oder sonst untüchtigen Sohlen, sollen gefüttert werden. Item die Schertzen sollen

*) Valljon mellyek lehettek akkor Spitzbuben: Speisen?

**) Talán Czipó.

***) Voltak tehát már akkor is schwere Zeiten?

****) Itt már nem Bikapénz, hanem Bikaser.

nicht eingestochen, sondern eingeneht werden, und zwar mit keiner Schusternadl. Ingleichen soll keine Arbeit, sie sey gross oder klein, unverschnürt bleiben, es sey denn das es begehrt wird. Item in der Arbeit sollen nicht 2 Stück auf einander gefunden werden. Weiter die Fierbess sollen nicht von Beiden, sondern nur von einer Seithen gefunden werden. Item Es soll nicht von beiden Seiten gestükelt seyn, sondern nur von einer Seithe.

1724. Veröczzei Gombkötök. *) 2. Ha a' Legények közzül valamellyik fejességből és akaratosságból nem akarna más előtt kalapot venni, tartozék fizetni bírságot tizennégy pénzt. — 7. Ezen Városban se Luteránusnak, se Kálvinistának nem szabad dolgozni Sz. Mihály napján túl, valamíg a' Catholicus hitre nem tér; Sz. Mihály napja után pedig tartozik a' Legény négy óraker felkelni, és estve kilencz óráig köteles dolgozni. A' Mester pedig tartozik a' Legénynek Sz. Mihály napkor egy sült Ludat adni, és egy pint Bort; és ha a' Legény nem tudná feltrancsirozni; akkor tartozik a' Legény két pint Bort fizetni. És ha valamellyik Legény kövel hajigálna az útszán a' kutyákra, vagy pälczával; köteles legyen fizetni bírságot két font viaszkot. — 8. A' Mester tartozik a' Legénynek hét óraker fölöstökömet adni kenyeret és túró. — 11. A' Mester tartozik a' Legénynek hét óraker vacsorát adni, két pohár bort ebédkor, és kettőt vacsorán, ha a' Mester borivó; ha nem borivó, patientia *). De ha a' Legény hét óráig haza nem tér, a' gazdája nem tartozik tovább utánna várakozni. — 14. Ha va-

*) NB. Horváth nyelven.

A' Red.

*) Ha tehát a' Mester nem iszik bort, a' Legénynek egy pohár patientia!!!

Amellyik Legény akar Társ-poharat innya, a' Dékánnak kötelessége a' Legényeket mind öszsze hini, és nekik megmondani: hogy magok között semmi háborodást, semmi veszekedést ne támasszanak. Az illy Legény ebéd felett fizet birságot ötven pénzt; ebéd után Táncz - Mestereknek szabad tánczokat járni; hanem a' mire megegyeznek magok között a' Táncz-Mesterek, ki fog legelőször tánczolni; a' legelső Tánczot legelőször is jelentsék be a' Czéhmesternek, és a' Czéhmesternének; az Atyamesternek, és Atyamesternének; és azután rendel a' többi becsületes Mesterembereknek, és az ő feleségeiknek, a' kiknek elsőségek lesznek. Azután a' becsületes Legényeknek szabad a' becsületes Leányokkal tánczolniok a' Társ-pohár után. Amelly Legény pedig Társ-poharat iszik, más nap tartozik a' maga kötését és rojtyát a' legények elejébe terjeszteni. A' ki pedig nem mutathatná elő a' Legények előtt, tartozik fizetni birságot a' kötésért 50 pénzt; a' rojtyért 25 pénzt; ha átaljában meg nem egyezne. — 15. Ha valamellyik a' Legények közzül Rókat nyúzna; tartozik fizetni birságot 60 pénzt. Ha pedig ollyas találkoznék a' Legények között, a' ki lármázna, kártyázna, koczázna, és játszának ollyannal, a' kivel nem illik, tartozik birságot fizetni két font viaszkotj, és nem szabad a' mi Legényeinknek Suszter Legényekkel sétálni; se a' Vendégfogadóba magának a' Legénynek magabéli társa nélkül menni; az is, ha ketten mennek, szabad egy itze bort meginniok. Ha pedig több Legények vólnának egygyütt, szabadon ülhetnek. — 17. Sz. Mihály naptól nagy Péntekig a' Legények tartoznak dolgozni gyertyánál. Nagy Péntektől kezdve nem tartoznak gyertyánál dolgozni. Nagy Pén-

teken tartozik a' Legény el vágni felölről a' Gyertyát; ha el vágja, a' Gazda tartozik két pint bort fizetni; ha a' Legény el nem vágja a' gyertyát, tartozik fizetni két pint bort. — 18. Az Inas tartozik a' Legénynek minden estve ágyat vetni, csizmáját megtisztítani; és minden estve kilencz óráig tartozik az Inas a' Legényt a' kapunál várni; de ha tíz óráig várja, tartozik a' Legény az Inasnak egy itze bort adni. Még e' mellett tartozik az Inas minden Szombaton a' Legénynek lábát megmosni; a' Legény pedig tartozik ezért az Inast, ha kérdi, ünnep nap tanítani.

1721. Eszéki Kötélpjártók. 17. Maisterstük: Ein Saill 65 Klafter lang so 80 lb in Gewicht; 2. Ein gezwirnte Lein, mit geschürreten und abgestuckten in der Lehr gestrichenen Bixen 80 Kl. lang, in Gewicht 20 Pft. — 3. Zwei knöhlte Lein, so 25 Kl. lang, die eine 4, die andre aber 3 schiftig, jede 4 Pft im Gewicht; — 4. Zwei paar gezwirnte und zwei paar ungezwirnte Sträng, jedes paar in Gewicht $1\frac{1}{2}$ Pft in der Länge aber 5 Kl. haltend, ohne Widerrede machen, so aber einer protestiren sollte, 40 Gulden in der Laad zu geben verbunden seyn.

1744. Nagy Várad i Borbélyok. 12. Anatomizálásért, fő-vésésért, az Patiensen szabad egy aranyat el venni, áll és váll föltételéért 3 Rfltokat, egy kristérért, kivált a' szegénytől *) 40 pénz elég legyen, egyébbektől pedig discretiót várhat, vagy legalább egy Tallért pretendálhat. — 16. Egy böcsületes Mesterembernek is szabad nem lészen kutyát, matskát vagy egyéb e'féle állatot ágyon verni, egy

*) Minek annak Kristér?

arany büntetésnek alatta, hanem a' ki valamelly experienciát kívánna rajta tapasztaltatni, megfogja löhetni. — Ha ezen Ns. Vármegyében, főképpen ezen Városban, az múlt esztendőben volt, Pestishez hasonló üdö föltámadna, Ns. Vármegye vagy Urasságok paranttsolatjára, rendelendő fizetés mellett, két expositust a' Czéh adni tartozik.

1763. Posonyi Kötéljártók. Ein jeder Gesell soll zum Wochenlohn haben 60 den. welcher aber nicht säilt, 50 den. ein Jung aber 40 den. oder wie er in seiner Arbeith besteht. — Gesellen und Junge solln das ganze Jahr fruhe morgens um 4 Uhr bey der Arbeith sein, des Abends aber um 7 Uhr feuerabend machen, an einem Samstag aber oder andern feuerabend aber um 6 Uhr.

1720. Essekienses Sartores, pileatores item Gausapiarii et Tegumentarii seu Zubundsiae, graeci ritus orient. Ecclesiae. — 3. (In magistrum receptus) artem suam abs impedimento per anni unius decursum exercere poterit, etsi in coelibatu aut absque conjuge fuerit anno expleto (ad famulorum a magistris necessario habendam differentiam *) matrimonium contrahere, et reliquis magistris simul inuitatis triclinium institui facere, et congruo mensae, pro habentia sua, apparatu contubernalis excipere debet, taliterque hisce praestitis verus Cehae hujus contubernalis et commembrum reputabitur. —

1712. Posonyi Takácsok. 6. Die Werkstatt sollen allhier in Pressburg und denen Vorstädten nicht mehrer als acht passiert werden.

*) Most tudjuk egyszer meg az okát miért kellett az új Mesternek házasodni.

1730. Aranyos-Maróthi Lakatos Legényeknek volt 50 den. Kovácsok 30 den. Kerek-Ácsok 60 den. héti fizetések.

1766. Holitsi és Sassini Molnárok. *)

17. A' Mesterségünkből való Mesterember, úgy a' Vándorló Legény is üres kézzel ne járjon, hanem vagy a' (sindeles) kisebb bárdot, vagy pedig len valóságos Schuh mérték: melly igaz és nem hamisított legyen, hordozzon kezében.

1718. Oszláni Szűtsök. *) 5. Ha valaki a' Czéhmester-Urat, vagy az Elöljárók közül valót, hazugnak mondaná, az egy forintot büntetésül fizessen. És ha valaki a' Társaságból valót szem oldalt megszólna, azt 2 forinttal meg kell büntetni. — 6. Ha valamelyik Mesterember a' mesterség Társnak munkáját betsmérelné, alázná és ótsárlaná, azt 2 forinttal, a' ki pedig len vagy maga, vagy házi népe által olly munkát, melly más Mesterembernek volt szánva, illetlenül magához vonná, azt 3 forinttal meg kell büntetni. — 30. Midőn a' Vándorló Legény bejön városunkba, előszer is a' Társaság szállására forduljon és a' szállás attyát, szállás eránt kérje meg; azután pedig tudakozódjék arról: a' kinek munkára vagyon szüksége azt pedig keresse fel olly renddel hogy az öregeb-
bik Mesterembernél fogván a' fiatalabbikhoz járja meg. A' melly Mesterembernél pedig dolgot kap, annál két hétig dolgozni tartozik. Minekutánna a' két hét el múlt volna, köteles ebédután az asztal eleibe állni és a' Mestert megkérdezni vallyon tetszik e' nekie a' munkája. Erre a' Mester a' héti bér eránt vele értekezik, úgy mint 20. den. — 31. A' melly

*) NB. Tótúl.

Mesterember pedig maga Legényinek 20 den. feljül ígérne, az 2 forintal büntetessék. — 35. Ha pedig valamellyik Legény magát paráznaalkodással megfertéztetné, vagy más tisztatlanságot vinne véghez, az olyan a' Társaságból kizárattassék.

XIX. Századból.

1804. Nyitrai Fazekasok. Ezen mesterséghez tartozó Remek abban áll; hogy egy két füles egy Rőfni magosságú fazék ahoz tartozandó fedéllel, és egy Tál hasonlóképpen egy Rőfni szélességű készetessék; melly Remeknél két a' Czéhtől rendelt Mesterembereknek jelen kell lenni,

Csaplovits János.

5.

Szabados Ketskemét Városában született, vagy lakott, Iróknak Nevei, és tudva lévő Munkái.

Ezen régtől fogva virágzó, és most harmincz ezer Lakosoknál többet számláló, Alföldi Magyar Város felől, felette kevesek lévén a' még eddig közre hotsátott esmertetések: nem tsuda, ha mind a' Hazai, mind a' Külföldi Irók, említést tévén feőle, ennek tsak tágas pusztáit, és azokon legelő kövér barom tsordáit emlegetik. Igaz, hogy az is egy az ő nevezetességei között: de vagynak más dolgok is, mellyek hasonlóan figyelmetessé tehetnek akarkit is ő éránta. Azon hijánosságának néminémű igazítására tehát, most egyebeket el halgatván, ezen-

nel az Olvasó közönség eleibe terjesztem azokat a' Férjfiakat, kik, kiadott, vagy legalább írott Munkáikkal, ennek ékességére szolgálnak. Tökélletes tudósítással e' részben ditsekedni lehetetlen; mert az nem egy embernek a' dolga: ellent állván benne, a' leggondosabb nyomozás mellett is, a' régibb idők homályában való bizontalan tapogatódzás. Tudjuk azt is, hogy sok Írásokat, főképp a' kisebb kiterjedésűek között, sokszor kevés esztendőök semmivé tévén, feledékenység sírjába temetnek; a' mi az ez előtti zürzavaros időkben, 's Hazánkat tsapkodott szélvészek között, még jobban megeshetett. Hogy azért azoknak betses Nevei fenn tartassanak, a' kikről bizonyost tudhatunk, imé itt következnek; a' Vallásbéli Felekezetnek, mellyhez tartoztak, és Munkájök kiadása idejének, helyének, feljegyzésével együtt: még pedig, más Hazai Írók példája szerint, először a' Ketskeméti születésűek, azután pedig azok, kik másunnan származtak ugyan, de itt laktak, sőt jobbjára itt is haltak meg.

I. Ketskeméti származású Írók, az Időszám rendje szerént.

1. Vég Mihály Református, írt 1535-dik Esztendő körül egy Szent Éneket, melly a' Reformátusok régibb Énekes-könyvében a' 115-dik szám alatt, így kezdődik: Mikoron Dávid nagy busultában 's a' t. és a' Versek fejében ezt a' nevet adja ki: Michaél Vég Ketskeméti. Kiadta legelsőben Göntzi Fabricius György 1592-ben Debreczenben, azolta pedig számtalanszor kijött az említett Énekes-könyvben.

2. Elek János Reform. Magyarra fordította 1) A' Donatus Visartus Könyvét, és

kiadta 1615-ban. 2) Adott ki Prédikátiók-
kat a' három Sátoros Innepekre. Debreczenben
1615 3. Irt Magyarázatot a' Dániel Pró-
féta Jöveendőléseire. Debreczen 1621.

3. Házi János Reform. — Bethlen Gábor
Fejedelemnek Török Iró-Deákja, a' mint Bod
Péter és Horányi Elek nevezik. Magyarra for-
dította Török nyelvből egy Mahumedánusnak
Erkölsökről íratott könyvét, és az említett
Fejedelemnek ajánlván, kiadta Kassán 1626.

4. Ketskeméti János Rom. Cath. ki-
nek életét bőven leírja Horányi Elek, és mint
széles tudományú Jézus Társaságabeli Atyát,
különösen magasztalja. Született 1635-ban, meg-
halt 1712-ben. Sok Prédikátiói maradtak kéz-
íratban; hihető némelyek ki is adattattak.
Nyomatásban kijött munkája ez tudatik: Nagy
tűz kisézikrája. Béts. 1712.

5. Sós János Reform. Hiadta a' Medgye-
si Páltól Magyarra fordítottatott Praxis Pie-
tatis nevű könyvet, Kolosváron 1677-ben, és
a' Homáromi György Halotti Prédikátió-
kra való Rajzolatjait. Debreczenben
1679-ben, mind a' kettő eleiben ajánló levelet
írván, és ezen utóbbit Kalotsa János ak-
kor Ketskeméti Fő Birónak ajánlván.

6. Selymes János Ref. — Megírta a'
Ketskeméti Ref. Ekklésia Historiáját, a' Refor-
mátiótól fogva, a' maga idejéig, 1700-dik esz-
tendő tájban; de ez a' Munka csak Hézíratban
van, a' Ketskeméti Ref. Ekklésia egyik régi
Jegyző könyvében.

7. Mádi János Ref. Írt Keresztyén
Gyermekek Ethikáját Versekben, melly
munkátska kijött először 1761-ben Pesten; de
azólta több ízben is kinyomtatott.

8. Sárközi János Ref. Német nyelvből fordította e' következő Munkát: A' Magyar Országgi Törvény-könyvben, az 1606-dik Esztendőtol fogva, beirattatott Articulusok, a' Vallás dolgában. 1780 Kéziratját birja a' Ketskeméti Ref. Oskola Könyvtárja.

9. Demeter János R. Cath. Írt: A' Nemes Szathmár Vármegye Korona őrző Seregének Pestre érkezése, melly esett az Ország-Gyűlése kezdetekor. Pesten. 1790.

10. Lambach Elek R. Cath. Kegyes Oskolabeli Pap. — Írt 1) A' Magyar Királyok és Királynék koronáztatásoknak Inneplése. Pest. 1790. 2) Ode ad Navim Ducentaurum Theodori Comitiss de Batthyán. Pest. 1790.

11. Miskoltzi István. Nem egyesült Görög, van ilyen könyve: Igaz Vallástétele a' Napkeleti közönséges és Apostoli Ekklesiának, a' melly Görög nyelvből Magyar nyelvre fordított Miskoltzi István által, kinyomtatattatta pedig a' fija Miskoltzi Miklós. Pest. 1791.

12. Tormási János Ref. Van 1) ilyen titulusú Munkája: Egynekány (17) Prédikátziók, mellyeket a' közelebb el múlt Ország Gyűlésére felsereglett Úri Rendek előtt Budán és Posonyban elmondott 's a' t. Pest. 1791. — 2) Hazáját és Isten Házát buzgón szerető Nehemiás emlékezete. R. Sz. B. Gróf Széki Teleki József felett. Pest. 1797. — 3) A' Cheirothesia, vagy Fő-Tiszt. Tóth Pápai József Úr Túl a' Dunai

Ref. Püspökké lett felszentelt etésekor mondott Oratio. — 4) Megírta a' Dunamellyéki Ref. Superintendentiának Historiáját, melly munka Kéziratban áll.

13. Orbán Sámuel Ref. nevezetes ábrándozó (fanaticus) Sok apró munkákat irkált, millyenek : Orbán Sámuel Vallása. — Ifjak Tüköre. — Leányok Tüköre 's a' t. mind Kéziratban hevernek.

14. Szomor Máté Ref. Fordított egy Vig Játékot, ezen nevezet alatt: Ki ki saját háza előtt se perjen. Kijött Pesten 1792.

15. Telecki Sámuel Ref. Írt a' Szander fordítójához Nagy Sámuelhez Verseket, mellyek azon munka elején kivagynak nyomtatva. Posony. 1794.

16. Tóth Ferentz Ref. - A' Halhatatlanság reménylésének idvességes hasznai. Prédikáció, mondotta Veresmarti Vég Sámuel Superintendens holt teste felett. Kijött Pesten 1808.

17. Banó István R. Cath. Verseket nyomtatott F. T. Nádasi Tersztyánszki Imre Úr tiszteletére, midőn Apátúrságában beiktattott. Pest. 1815.

18. Nagy István Ref. Írt Versezetet, ilyen titulus alatt: Érzékeny Indulatoknak kifejezése. Selmets Bánya 1815.

19. Sipos József Ref. Írt: 1) Oskolai Tanítók Tárháza. Pest. 1817. — 2) Ó és Új Magyar Pest. — 3) A' Tudományos Gyűjteménybe több rendbeli Értekezéseket.

20. Szlemenits Pál R. Cath. Adott ki 1) Elementa Juris Criminalis Hungarici. Poson. 1817. — 2) Elementa Juris Hungarici Civilis Privati két da-

rab. Poson. 1810. .3) A' Hazai Törvényeket tárgyazó Munkái magyar nyelven, mostanában fognak sajtó alá kerülni.

21. Katona József R. Cath. írt 1) Egy Drámát, Bánk Bán név alatt, és kiadta Pesten 1821. 2) Van a' Tudományos Gyűjteményben egy Értekezése: Mi az oka, hogy Magyar Országban a' Játékszíni Höltyő mesterség lábra nem tud kapni?

22. Görög István R. Cath. Írt Játék Darabokat, mellyek Pesten elő is adattak; de nyomtatva nintsenek. Most akar egyet kiadni: A' Huszsziták Magyar Országban.

23. Garzó Mihály Ref. Vannak Versei, egy Játék Darabja, Románja, és az Ovidius Metamorphosisainak fordítása Magyar Hexameterekben; de mind a' négy munka még eddig kézirat *)

24 Szokolai H. János Ref. Írt: Ketskemét Városának Régiségét, Nagyságát, Népeességét, és a' két Magyar Haza előtt is esmeretes Érdemeit, úgy szintén háborús időkbeli Vízontagságait 's a' t. Versekbe foglalva. Nyomtatás alá készült, és Kéziratja mostanában botsáttatott a' Könyv-vizsgáló Hivatal ítélete alá.

II. Másunnan származott, de Ketskeméten lakott Írók, az Időszám rendje szerént.

25. Kabai Gellért Ref. Oskola Rector, van kiadva két munkája, 1) Lelki Flastrom. 2) Az emberi találmányoknak korhátsoltatások. Mind a' két munka Debreczenben jött ki 1677.—3) Kéziratban maradt munkája: Lelkes Lelki Pásztor.

*) A' Metamorphosis fordításából most adunk ki példát a' Szép Lit. Ajándékban. A' Red.

26. Csúzi Cseh Jakab Ref. Osk. Rect.
1) Lelki böltseségre tanító Oskola.
Kijött Debreczenben 1680.—2) Édom Ostora, vagy Abdiás Próféta magyarázatja, rövid Prédikáziókban foglalva. Debreczen 1682.

27. D. Kalotsa János Ref. Előszször Oskola Rector, azután Prédikátor Ketskeméten. Írt 1) Örök élet zsengejének érzése. Debreczen. 1682. 2) Isten Ajándékával való kereskedés, avagy az Énekek Énekének magyarázatja, az Úrtól adatott ajándéknak mértéke szerént. Debreczen 1693.

28. Szent Péteri István Ref. Oskola Rectora, írt illyen titulusú munkákat: 1) Tántz Pestise, mellyben a' fajtalan tántzolásnak kárhuzatos voltát rajzolja. 2) Ördög szigonja, mellyben a' káromkodásnak veszedelmes volta mutattatik meg. 3) Hangos Trombita, van írva a' részegség ellen. Debr. 1699.

29. Szék Udvari János Ref. Oskola Rector, írt Sűrű siralmokkal rakott Jajhalom nevű munkát versekben, Ketskemét Városának a' Rátzok által történt el pusztításáról. Kijött 1707-ben.

30. Horváth Mihály R. Cath. Kegyes Oskolabeli. Pap, és a' Ketskeméti Collegiumnak Rectora, hol meg is holt 1752-ben. Hiadta 1) Az első Mátyás Magyar Király Leveleit a' Ketskeméti Tanátsnak költségén, mellynek vagyoni a' Munka is ajánlva, és az Elöljáró Beszédben ezen Városnak Históriája rövideden elő adva. Kassán 1745. — 2) Natalis Archiepiscopatús Colocensis. Budán 1746.

31. Veresmarti Vég Sámuel (az idősbik) Ref. Osk. Rect. mondott Prédikáziót Rá-

dai Pál özvegye Kajali Klára Úr Aszszony felett, melly kijött Kolosváron. 1746.

32. Varjas János Ref. legelsőben ügy neveztetett Professor, a' Ketskeméti Ref. Gynnasiumban 1750-ben. Vagynak több rendbeli aprólékos írásai nyomtatásban.

33. Gózon István Ref. Professor. Kiadott munkája: *Oratio, qva Viri, de Patria optime meriti, Johannis Beleznai Generalis Campi Marechalli Locumtenentis funeri parentavit. Pilisii 1754, Steph. Gózon H. C. Prof. Ketsk. Budae 1759.*

34. Blaho Vintze R. Cath. Szent Ferentz Szerzetebeli Pap. Kiadatott egy Prédikátziója, mellyel Ketskeméten a' Franciskanus Szerzet Egyházi Pásztorokodásának Helytartását befejezte. Mind a' Munka alá tett jegyzések, mind a' végére nyomtattatott régi Levelek, nevezetessé teszik Ketskemétre nézve ezen historiás Prédikátziót, melly kijött Nagy Szombat. 1775.

35. Kalmár György Ref. néhány esztendőkhben a' Ketskeméti Ref. Oskolában Conrector, és híres orientalista. Itt laktában dolgozott azon munkáján, mellyet azután Berlini Jó akaróinak költségén kiadott, ilyen titulusal: *Praecepta Grammatica, atqve specimina lingvae philosophicae, sive universalis, ad omne vitae genus accommodatae. Berolini 1772.*

36. Milesz Jósef Ref. Professor. Magyarra fordította Störk Antal L. B. Orvos könyvét, mellyet az Austriai Német Tartományokban lévő Tábori és Falusi Borhelyok számára német nyelven írt. Kijött Bétsben 1778-ban két darabban.

37. Horányi Elek R. Cath. Hegyes Oskolabeli Pap. Több esztendőig lakván Hetskeméten, dolgozott azon derék Munkáin, mellyek az után különböző időkben kiadattak.

38. Búzás János Ref. van ez a' munkája: Ó Pápai Szentsége VI-dik Pius eleibe való terjesztő Irás, nem régiben megholt Delorie-Uramnak Francia Hézírásából Rauttenstrauch Uram németre fordította, és kiadta; Magyarra pedig fordította Búzás János Hetskeméti Német oskolák tanítója. Pest. 1782.

39. Göből Gáspár Ref. Prédikátor, kiadott következő Munkákat 1) Szabadulást óhajtó Rab, ki a' maga ártatlanságáról való leveleit öt beszédekbe össze szedte. Pest 1784. 2) Az első embernek el esése, és az azt követő mind szomorú mind örvendetes dolgok, két énekekben foglalva. Fordította Duránd Dávid munkáiból Göből Gáspár. Pest. 1789 3) Utazó Lélek, az az széllyel járó gondolati egy olyan léleknek, ki az embereknek társaságát egy kevésé el hagyván felrepült a' naphoz, és azzal együtt a' Világnak bizonyos részeit bejárván, utazásáról számot ad. Pest. esztendő nélkül. 4) Új vélekedés, az Ó és Új Testamentomi Prófétáknál gyakran elő forduló Nap, Hold, Tsillagok megsetétedésekről, a' Napnak Gibeonban, a' Holdnak az Ajalon völgyében Jósué számára lett megállásokról való toldalékkal, mellyeket a' Tudósoknak ítélletételek alá bortsát. Pest. 1796. — 5)

Heresztyén Katekizmus a' Helvetziai Vallástételt tartók értelme szerint. Kijött sok ízben Vátzon, mind rövidében gyenge gyermekek számára, mind bővebben a' nagyobbakéra. 6) Liturgia, mellyet a' Helvetziai Vallástételt tartó Dunaan innen való Superintendencia bevett 1806-dik Esztendőben. Vátzon. 7) Ekklesiái Historia. Ez tsak kéziratban van.

40) Erdéli József R. Cath. Ketskeméti Plébános, írt 1) *Vindiciae adversus Crisim in suum sermonem a Johanne Danovszki novissime vulgatam. Vacii 1789.* 2) Halottas emlékezet, mellyet Zitsi Ferentz néhai Györi Püspöknek élő nyelven mondott. Győr esztendő szám nélkül.

41. Valla Hyacynth R. Cath. Hegyes Oskolabeli Pap. Sok rendbeli Versezetei vannak, Deák és Magyar nyelven, mellyek kijöttek az 1793—94 95—96-dik esztendőkben.

42. Veres István Ref. Rántor. Írt és kiadott Versezetet az 1794-dik Esztendőben Ketskeméten történt nagy égésről. 1794.

43. Harsányi István R. Cath. Ketskeméti Plébános, írt 1) Halottas Beszéd, mellyel Mélt. L. B. Miháldi Splényi Ferentz Úr Váczi Megyés Püspök szomorú vég Pompáját megtisztelte. Vác 1796. — 2) Van nyomtatva Úr napi Prédikáziója is.

44. Veresmarti Vég Sámuel (az ifjabb) Ref. Superintendens és Ketskeméti Prédikátor. Nyomtatás alá botsátott: Drága Talentomnak akarata ellen való elásása: az az: A' Dunamellyéki Ref. Superintendenciának azon való szíves

megilletődése, hogy néhai hosszú életet érdemelt R. Sz. B. Gróf Széki Teleki József Excellentiás Fő Curatorának meghidegett testét Kryptában kellett zární. Pest. 1796.

45. Dobos István Ref. Psofessor kevés ideig. Elöljáró Beszédet írt és kiadott a' Tormási János, és Hunyadi Ferentz Prédikátzióhoz. Pest. 1791.

46. Diószegi Sámuel Ref. Professor darab idő alatt. Vagynak több rendbeli kiadott munkái, millyenek 1) A' Magyar Fűvészkönyv. 2) Erköltsi Prédikátziók.

47. Farkas János Ref. Professor, van kinyomtatva egy Halotti Prédikátziója, mellyet T. Pázmándi József Úr felett elmondott. Győr 1810.

48. Császári Lozsi Pál Ref. Professor írt 1) Deák Grammaticát az Oskolai tanulók számára, melly kijött Bétsben 1804. 2) Deák Magyar Olvasó Könyvet a' kisebb tanulók számára. 3) Kiadta a' Eüsching Deák Olvasó könyvét. 4) Deák Prosodiát. 5) Vagynak kiadva két Halotti Oratiói, mellyeket néhai Superintendens Veresmarti Vég Sámuel, és annak özvegye Rozgonyi Juliánna Asszony felett elmondott. Pest. 1808.

49. Hulják Péter R. Cath. kegyes Oskolabeli Pap, és a' Ketskeméti Collegiumnak Directora. Írt sok rendbeli Deák Versezeteket, mellyek különböző időkben, nevezetesen 1805-től fogva, 1810-dik Esztendőig botsáttattak világ eleibe.

50. Kolmár József Ref. Ketskeméti Prédikátor. 1) Superintendens Veresmarti Vég Sámuel felett mondott Prédikátziója: A' Papi Hivatal, Szent Hivatal, mellyben
s e m-

semmi szégyenleni való nintsen, kiadatott Pest. 1808. 2) Vagyon Értekezése nyomtatva a' Marczibányi fundatióból megjutalmaztatott Feleletek között, az Orthographiáról.

51. Lovasi Benedek R. Cath. Szent Ferentz Szerzetebeli Atya. Nyomtatásban kiadott munkája: A' szelíd Atyának, és szelíd Pásztornak, F. T. Sándor András Apát Úrnak, Ketskemét Mező Várososa Lelki Pásztorának örök emlékezete. Pest. 1812.

52. Hajnal János Evangelicus Prédikátor Ketskeméten. Előljáró Beszédet készített és nyomtatott ki Deák nyelven, midőn a' Sztretskó György Theológiáját, mint néhai Tanítójának, árván maradt munkáját, világ eleibe bocsátotta. Pest. 1816.

53. Tersztyánszki Imre R. Cath. Ketskeméti Plébános, vagyon kiadva következő című Prédikáziója: Háláadó tisztelete a' Magyar Nemzetnek, mellyel az, Szent István első Apostoli Királynak különösen köteleztetik. Magyarázta a' Budai Fő Templomban 's a' t. Pest. 1818.

54. Nemes András Ref. Irt 1) Versezetet a' Ketskeméten 1795-ben történt nagy égésről. — Nyomtatás alá készült ugyan; de bizonyos okokra nézve kéziratban maradt. — 2) Vagynak Menyegzői Versei (Epithalamium) a' Plántáknak meleg ágyban való tenyészéséről. Ez is kézirat.

III. Nevetlen Munkák, nyomtatás hely nélkül.

55. Épitáfiom, Virág Sárára, Göből Gáspár feleségére.

56. Ad Excelsos Regni Hungariae Procures, erga Instantiam aliquorum, nonnulla de interno Oppidi Ketskemét antiquo et recentiori statu scitu necessaria. Kijött 1790.

57. Gravamina Nobilium Armali-starum Ketskemétiensium, Decisio-ni Inclitorum Statuum et Ordinum substrata. Kijött 1800.

Hogy ezeken az Irókon és Munkákon kívül, többek is találtathatnak, mellyek Ketskéméhez tartoznak, arról semmi kétségem sintsen: ugyan azért bizodalommal megkérek minden effélékben gyönyörködő Hazafiakat, hogy olvasás és vizsgálódás közben, ha olyanokra fognak találni, vagy én velem, vagy ezen bettes Tudományos Gyűjtemény Redactiójával közleni ne terheltessenek.

Nagy István.

6.

Az Üstökös-tsillagok' vizgálatjának új módjáról. Kmeth Dániel a' Budai Királyi Tsillag-vizsgálónak Segédje Budán Szent Iván Hava 13-dik napján 1823.

Új Üstökös - tsillagokat felfödözni, vagy azokat, mellyeket mások felfödöztek, helyesen vizgálni, és felvetni (calculare) sok nehézségekkel járó dolog. Azért találkoznak' néha olyan Tsillag-vizsgálók, a' kik azon nehézségeken különös móddal könnyíteni igyekeztek.

Ollyan vala p. o. Chevalier d' Angos Máltai Tsillag-visgáló, a' ki mintegy húsz esztendőnek előtte halálozott meg. Ezen férjfiú, hogy e' tudományban való jártasságának valamelly különös példáját adná, a' hiú ditsőségnek kivánságától el ragadtatván azon vakmerőségre vetemedett, hogy egy Üstökös-tsillagot költené, mintha ő födőzte volna fel, és az ortzátlan a' Tsillag-visgálatban foglalatoskodó világot tsúfosan megjáráná. Azonban, a' mi az ilyen szörű emberekkel szokott megtörténni, mivel jártasabb volt ő a' hazugság' kigondolásában, mint annak el takarásában, észrevételének igazsága felől való kételkedésre maga adott okot. De a' gyanúság nem 'vala elegendő ok a' tsalfaságra nézve, és a' d' Angos Üstökös-tsillagja olly különös volt, hogy a' leghíresebb Tsillag-visgálókat sok ideig fárasztaná. Olbers, Burckhardt, Zach, Enke, Köhler, és mások d' Angos észrevételeit felvetették, de azokból semmi ollyast ki nem hozhattak, a' mi várakozásoknak megfelelt volna, míg végtére olly jeles férjfiaknak 36 esztendőig tartott haszontalan igyekezeteik után Enke Úr olly szerentsés lett, hogy Chevalier d' Angos otsmány tsalfaságát nem tsak felfödözné, hanem tudákosan, 's úgy bébizonyítaná, hogy a' tsalfaság valósága eránt többé semmi kétség sem volna. D' Angos költött Üstökös-tsillagjának távolságát botlásból tizszerte nagyobbnak vette, mintsem tsalfa költeményének kezdetén szándékozott, és költeményének, 's munkájának egész alkotmányát, a' nélkül hogy észrevenné, ezen hibára építette, a' mint mind ezek Báró Zach' Tsillag-tudományú levelezése' (Correspondence Astronomique) IV. Kötetjének 456 lapján világosan elő adatatnak.

Harmintzhat esztendőbéli haszontalan felvetés, mellyel foglalatostokodván a' fent nevezett férjfiak a' Tudományoknak használható időt el vesztegették, arra birta őket, hogy Chevalier d' Angosról vélemennyöket, és egy olly nagy tsalfaság eránt méltó útálkozásokat nyilvánóságosá tennék. Minden hazugság már magában is éktelen, és türhetetlen; de még otsmányabb, és szenvedhetetlenebb az illyen dolgokban, mind azért, hogy a' tisztességes, és a' Tudomány' javában fáradozó férjfiaktól az időt el ragadja, 's nekik haszontalan fáradozásokat okoz (36 esztendeig a' legnevezetesebb Tsillagvisgálóktól folytatott felvetés!) mind pedig azért, hogy az egyébként a' Státusnak is káros. Szint' ollyan más Tsillag-visgálónak (ha szabad még is ezen nevet reá pazarlani) tsalfaságát adja elő Báró Zach a' 474. lapon, a' ki a' Délikör' (Meridianus) bizonyos grádusának megmérése bizattatván reá, ugyan azon módon, mint ama Chevalier a' maga Üstökös-tsillagjával tselekedett, a' Státust megjárta, és száz ezer nyi forintokkal károsította. Harmadik vala egy bizonyos Laval nevű, a' ki négy Tsillag-tudományú útazásokat tett, a' Frantzia Királynak nagy költségeivel, mellyek mind sikeretlenül el veszték, mert az általa előadott észrevételek nem tsak haszonvehetetlenek, hanem majd mind költöttek vóltak, a' mint ezt az 1806 esztendőbéli Holnapos Levelezés (Monathliche Correspondenz) XIV. Kötetje bővebben előadja.

Annakokáért Burckhardt Parisban Chevalier d' Angos felől szólván méltán fejezte ki magát eképen: „L' ignominie, et l' opprobre seront la juste recompense due au Chevalier”. A' betstelenség, és gyalázat lészen Chevaliernek érdemlett jutalma. Enke pedig, a' ki a'

tsalfaságot kinyílatkoztatta, azt mondja róla: „il avait l'audace de forger des observations, qu' il n' a jamais faites ; e' est l'accusation la plus grave, qu' on puisse faire a' un astronome, car c' est une imposture de plus effrontées, qui merite la reprehension la plus vive, et la censure la plus sevère”. Ő észrevételeket bártorkoda koholni, mellyeket soha sem tett; ez a' legfontosabb vád, mellyet egy Tsillag-visgáló ellen tehetni, mert ez egy legszemtelenebb tsalfaság, a' melly a' legérdeklőbb pirongatást, és a' legkeményebb bírálást megérdemli. Vég-tére Olbers a' Copenhágai Tsillag-tudományú Tudósításokban (Astronomische Nachrichten von Copenhagen) a' 10. lapon azon Chevalier felől így szóll: „Valamelly tettnek akarat szerént, és szántsándékkal való költése közönségesen, és leginkább a' tudós világban veszedelmes, és otsmány véték, de főképpen egy Tsillag-visgálóban utálatos, ha az észrevételeket költ, mellyek soha sem tétettek. Enke Úr Chevalier d' Angos vétkes tettét tökéletesen bé bizonyította; ő valóban mérészlett költeni észrevételeket az általa, a' mint mondja, 1784. esztendőben felfödözött Üstökös-tsillagról, a' mellyet még is soha sem látott vala, és a' Tsillag-tudománynak diszére reménylhetni, hogy d' Angosnak ezen utálatos példája a' maga nemében, ha nem egyetlen, legalább igen ritka lészen”.

Ugyan azon munkában: Astronomische Nachrichten von Copenhagen, mindjárt a' következő levelen Pasquich közli az 1821 esztendőbeli Üstökös-tsillag körül a' Budai Tsillag-visgáló-házban tett észrevételeit, mellyeket azon munkából híven kiírván, itten előadok :

Des Cometen

1821	Wahre Stern.	Westl. Stunden,	Rectascension	Nördl.
	Zeit	Winkel		Declinat.
F. 22—4 ^h	50' 12".	9—74°	44' 9"—357°	49' 14". 5—14° 38'10"
26—5	14 39.	7—81	6 33 —357	33 22. 5—14 23 13
27—5	30 36.	0—85	10 10 —357	28 50. 0—14 18 45
M. 2—5	39 55.	7—87	45 36 —357	13 19. 5—14 5 30
5—5	47 41.	0—90	1 19 —356	53 56. 0—13 43 12
6—5	47 12.	5—90	1 213—356	46 46. 0—13 34 52
7—5	46 39.	2—90	1 24 —356	38 24. 0—13 25 20

Midön ezen észrevételeket köz világosságra bocsájtva szemlélném, nem lehetett igen nagyon nem tsudálkoznom annál is inkább, mivel megvóltam győződve a' felöl, hogy a' Szerző azokat soha sem fogja kiadni. Mert én is Pasquichal váltva vizsgálám ugyan azon Üstökös-tsillagot az Egyenlitő eszköz (Aequatoriale) által, melly a' Tsillag-vizsgálóknak minden szokások, és törvényeik ellen olly annyira igazítlan vólt, hogy nem sokára az Üstökös - tsillag megjelenése előtt, Pasquich haszontalanúl fáradozott légyen Venusnak, vagy más tsillagnak azaz való nappali feltalálásában, mellyet az ide érkezett idegen Vendégeknek megakart vala mutatni. a' mi történt nevezet szerént akkor, midön Ö Királyi Magasságát Cambridge Hertzeget tisztelői szerentsénk vala; hijában igyekezett magát az Üstökös - tsillagot is, mellyet én az Üstökös - tsillagok' vadászszában régen láttam vala, az Egyenlitő - Eszköz tsőjébe bévezetni mind addig, mig jól bé nem alkonyodott, és az Üstökös-tsillagot már szabad szemmel is látni lehetett. Más valakinek pedig az eszköz igazításához fogni nem vala szabad; mert jól emlékezem, hogy azt mondotta: Ez az-én szülöttem, és vagy én, vagy senki. Már mivel az igazítlan eszközzel olly keveset lehet észrevenni, mint a' fel nem húzott hegedüvel muzsikál-

ni, el hitettem magammal tellyesen, hogy azon észrevételek, mellyeket akkor vagy ő tett, vagy jó akaratjából én tettem, hanem csak az unalom ellen mulatság végett, a' mint szokott vala lenni nálunk, mint valami muzsika-zavar soha sem fognak napvilágot látni. Tsudálkoztam rajta azért, a' mint mondám, midőn azon észrevételeket az említett munkában megláttam, 's aggodva gondolám előre, minő szívvel fogják azokat a' többi Tsillag-visgálók venni.

De az én tsudálkozásom hámulássá változott, midőn egynéhány sorokat olvasván tovább azt látám, hogy azon észrevételeket Copenbágában Dr. Ursin Besselnek elementomaival öszve hasonlította, 's az öszvehasonlítás által ezekben szép, és tsudálatos egyetértést talált. Mert, midőn az Üstökös-tsillagok körül a' leggyakorlottabb Tsillag-visgálótól tett észrevételek is egy, vagy több első pertzentésekkel szoktak különbözni, Pasquichnak észrevételeiben el nézhető, igen kis, úgymint csak kevés másod pertzentések különbözete (differentia) találta-tik. Dr. Ursin szerént tudniillik a' 18. lapon a' Budai észrevételek, és Besselnek elementomai közt a' különbözetek e' következők:

	Az Egyenes felmenetelben (Ascensio recta)			A' hanyatlásban (Declinatio)		
Febr. 22	—	—	0'' .1	—	—	6'' .7
26	—	—	13. 5	—	—	1. 3
27	—	—	13. 8	—	—	5. 9
Mart. 2	—	—	2. 5	—	—	9. 9's a' t.

Rendkívül való, és valóban tsudálkozásra méltó egyetértés! Azon észrevételek, mellyeket én megvettem, 's olly kevésre betsültém, hogy azokat köz világosságra botsájtani nem

mertem volna , különösek , jelesek , jobbak mind azoknál , mellyeket valaha valamelly Tsillag-visgáló tett! Ezeket olvasván örvendék mind a' Budai Tsillag-visgálónak , mind a' Budai Tsillag-visgáló háznak , hogy már eddig is ilyen gyümölcset hozza ; de egyszer'smind aggodék , megemlékezvén arról , hogy én azon észrevételeket valaha felvettem , 's belőlök semmi jót ki nem hozhattam. Annakokáért illy tsuda által meglepetvén nem tudám egy ideig , mitévő legyek. Azonban régi írásaim megnyugtatták szívemet. Mert , midőn ezek közt az említett , 's általam úgy megvetett észrevételeknek némelly töredékeit keresgélém , történetből két papiros darabokra akadtam , mellyeken az említett észrevételek' hármának eredeti leírását találtam , a' mint azok az eszköz mellett feljegyeztettek , mellyeket itten hiven , 's hitelesen Pasquich kéziratjából lemásolva elő adok.

1821 Feb.		Verum Tempus. Siderale. Observ.	Observatus Angulus Horarius	Observata Declinat. Borealis	Observa- tor	Barom. et Therm.
20	Com.	5 10 34. 7	79 42 30. 0	14 48 40. 0	Pasquich	27p61.8
—	γPeg.	5 30 28. 0	81 37 0	14 15 25	—	— 2°.2
21	Com.	4 43 28. 5	73 0 0	14 44 50	—	27p31.5 — 2°.
22	Com.	4 58 31. 9	71 50 0	14 40 52	—	—
—	γPeg.	4 42 35. 9	69 40 0	14 13 52	—	27p41.9
—	Com.	5 1 53. 9	77 40 0	14 41 50	Rmeth	—
—	γPeg.	5 5 57. 9	75 30 0	14 14 23	—	— 3°.8
26	Com.	5 8 6. 6	79 28 45	14 26 53	Pasquich	27p 31.7
—	Com.	5 21 12. 9	82 45 0	14 27 35	Rmeth	— 5°.6
27	γPeg.	4 41 55. 0	69 30 0	14 13 50	Pasquich	—
—	γPeg.	5 6 38. 7	75 40 0	14 14 34	Rmeth	27p 51.1
—	Com.	5 22 34. 6	83 10 0	14 23. 6	Pasquich	— 4°.8
—	Com.	5 38 37. 4	87 10 0	14 23 49.5	Rmeth	*)

*) Hogy ezen észrevételek Pasquich Kéziratával tökéletesen megegyeznek bizonyítja Pesten Jun. 13-kán 1823.

Jäger Mátyas

a' Magyar Kir. Univ. Actuariusai.

Ezen észrevételek közt találkoznak ugyan azon hármak, mellyeket fentebb Pasquich közlött vala, és felvetttven következő resultatumokat adnak. Besselnek legújabb vizgálatja szerént:

	A' látszatós Egyenes felm.	A' látsz. hanyatlása
γ Pegasi Febr. 22	0° 4' 1".40 — — + 14° 11' 20".44	
	26 1. 40	20. 10
	27 1. 39	20. 02

és ennek segítségével azokból az észrevételekből következik:

Az Üstökös-tsillagnak

	Tsillag ideje	Egyenes felmenet.	Hanyatlása
Febr. 22-4ór	50' 12".9 — 357° 49' 21".0 — 14° 38' 31".4		
26 5	14 39. 7 — 357 34 7. 7 — 14 24 23. 2		
27 5	30 36. 0 — 357 30 0. 1 — 14 20 35. 8		

De ezen Resultatumok sokat különböznek azoktól, mellyeket Pasquich felvetése által kihozott, 's ama Bessel' elementomaival való egyetértés itten egészen el tűnt. Ott meg van az egyezés kevés másod-pertzentésig, itt a' különbözet majd tsak nem két első pertzentésig hat. Ha tudniillik azon hibákat, mellyek a' Pasquich felvetéséből, és az enyimből származnak, egymás ellenébe tesszük, következő táblát állíthatunk:

Hiba

	Az egyen. Felmenetelben	A' Hanyatlásban
	Pasquich-Kmeth szerént	Pasquich-Kmeth szerént,
Febr. 22	0' 0".1 — 0' 6".6	— 6".7 — 0' 14".7
26	13. 5 — 0 58. 7	— 1. 3 — 1 11. 5
27	13. 8 — 1 23. 9	— 5. 9 — 1 43. 5

Innen kitetszik, hogy azon hiba, melly már itten nagy, napról napra nevededik, és nagyon sajnálhatni, hogy a' később, úgymint Martziusban tett észrevételeket papirosaim között hasonlóképpen meg nem találhatom, a' mellyekben ugyan azon hiba még több pertzen-

tésekre menne, a' mellyekre ezen rozsul helyhezettett eszköz, a' mint nálam jól tudva vagyon, könnyen felhathat.

A' meddig tehát Pasquich az itten előadott eredeti észrevételeinek általam tett felvetését hibásnak szoros Geometriai értelemben bé nem bizonyítja, a' mit nehezen tehet meg, addig az egész Tsillag-tudományú világ az itten előadott hiteles eredeti Kéz-iratjából lemásolt tételek szerént azt ítélheti, hogy Pasquich a' maga észrevételeit megvesztegette, és azért az említett Chevalier d' Angosszal ugyan azon egy rendbe tartozik. Hagyott is időt magának ezen mesterkedése' kigondolására, 's végrehajtására. Mert észrevételeit más Tsillag-visgálók szokása ellen majd csak nem egy egész esztendő múlva közlötte, minekutánna azt a' többi Tsillag-visgálók már mindnyájan megtették. Botsánatra méltó halasztás! Várnia kellett tudniillik mások' észrevételeit, minekutánna feltette magában, hogy a' maga észrevételeit azoké szerént fogja el igazítani. De boldog Isten! miért nem hagyta már otthon annyi soká hevert, 's hevertökben megromlott portékájit? kitsoda akadályoztatta volna ötét a' Budai Tsillag-visgálók háznál való munkátlanságában, minekutánna annyi esztendőket valóban dologtalan el töltött? Ezen gondatlan lépés által, mellyet azon hiúságból tett, hogy a' munkás Tsillag-visgálók közt helye légyen, el zárta maga előtt azon utolsó menedéket, a' hova beszokott tsúszni, valahányszor Tsillag-visgáló személyt játszott, és már többé ama Hesperusba küldött kelleme-tes leveleiben a' maga Metastásiussával olly gyakran, 's olly megindulással nem fogja állíthatni, hogy a' sors' annyi mostoha eseteiben, a' mennyinek a' Sz. Gellért' hegyén van kité-

tetve , egyetlen egy vigasztalása az , hogy ő serény, nyíltszívű, és fedhetetlen életű ember, a' kit az ő jó, és minden szeny nélkül való lelkiösmerete minden mostoha esetek' fölibe magasztal. Épen úgy beszél a' fent említett Laval-is a' mi alkalmasint tulajdonok az ilyen embereknek, mivel többnyire az ilyen beszéd módja által különböztetnek meg másoktól.

Azonban ezen tett, a' mint Olbers kívánja, nem egyetlen egy, mellyet emez ember a' Tsillag-visgálók számára játszott. Báró Zach Correspondence Astronomique VII. r. a' 206 lapján minekutánna Littrow elegendőképen nem tsudálhatja mind azon renkívül való meghatározottságot az észrevételekben, mind azon tsudálatos ügyességet, mellyet Pasquich az 1822 esztendőben puskapor által tett jeladások (Pulverschiff) alkalmatosságával mutatott, melly nagyobb mind annál, mellyet akár a' régi, akár az újabb időbeli Tsillag-visgálónál lehetett volna valaha találni, azt adja hozzá: „il serait par consequent à desirer que l' Astronome de Blocksberg vouldus bien nous communiquer sa methode, et ses moyens, par lesquels il arrive à un degré de précision aussi extraordinaire, qu' incroyable”. Következőleg kívánni lehetne, hogy a' Sz. Gellérthegyi Tsillag-visgáló közölje velünk a' maga módját, és eszközeit, mellyek által ő a' meghatározottságnak szint' olly rendkívül való, mint hihetetlen grádsára jutott. De Báró Zachnak, a' ki a' mi Embereinket régen ösméri, ezen précision miraculeuse, qui tient du prodige, tsudálatos meghatározottság, mellyben tsuda vagyon, a' mint ő mondja, nem látszik olly incroyable az

az: hihetetlennek, másoknak sem fog látszani olyannak, folytatja Báró Zach: „lorsqu' on saura un jour, quels sont les expédiens, dont cet astronome se sert pour arriver à cette perfection sur humaine”: ha megtudjuk egykor, minők azok a' bajt kikerülő eszközök, mellyekkel él ezen Tsillag-visgáló, hogy azon emberfölötti tökéletességre jusson, 's azt véli Báró Zach, hogy ezt az egész titkot már Horátz 2000 esztendőök előtt a' Költői mesterségében ezen Versekkel elő adta:

Atque ita mentitur, sic veris falsa remiscet,
Primo ne medium, medio ne discrepet imum.

Vers. 151. 152.

De Horatz a' Költökről, és a' Képirókról szöll, a' kikerül az a' közmondás:

— — — — Pictoribus atque Poëtis
Quidlibet audendi semper fuit aequa potestas.

Hogy pedig a' Tsillag-visgálók is kényők szerint reá szedhessék a' közönséget, az ugyan 2000 esztendőök előtt sem vala szabad, most sem illendő.

Azonban a' mi Tsillag-visgálónk azzal vigasztalhatja magát, hogy pajtása Chevalier d' Angos is épen úgy tselekedett. Tudniillik, minekutánna az 1784 esztendőbéli Üstökös-tsillagról való költeménye jól el sült, nem tartóztathatta meg magát attól, hogy az emberek megtsalása által magának gyönyörüséget gyakrabban ne szerezne. Azért a' Párisi Tsillag-visgálóknak tudokra adta, hogy ő 1708 eszt. Januar. 18-kán egy Üstökös-tsillagot látott a' nap területe előtt; sőt szemtelenségének tellyesítésére hozzá adá, hogy ő már 1784 esztendőben

(ez vala az ötet szerentsétlenítő esztendő) hasonló gömbölyű fekete foltot látott a' napban.

Pasquich pedig azt jegyzi meg a' Copenhágai Tsillag-tudományú Tudósítások' 17. lapján, hogy az Üstökös-tsillagnak ezen észrevételei által a' mi Egyenlítő Eszközünknek tulajdonságait bővebben megösmérte (azt hihetőleg legbővebben, hogy ő ezen eszköznek igazításához épen keveset ért) és meggyőztetett azon sokféle hasznokról, mellyeket hozhat ezen eszköz, ha jól használtatni fog; (más által; igen is, ő általa: nem) végtére annak alkatásából lehetségesnek állítja, hogy általjános Egyenes felmenetelek, és Hanyatlások észrevétessenek, mivel ő az óra-szegleteket (Angulos horários) a' térben, és az Üstökös-tsillagnak hanyatlásait közvetlenül megmérte. (Ez már, engedelmével legyen mondva, tsak ugyan nem igaz: mert a' fent előadott észrevételeiből kitetszik, hogy ő nem általjános, hanem különbözetes (non absolutas, sed differentiales) észrevételeket tett legyen, mivel az Üstökös-tsillagot a' Pegasus γ -val hasonlította össze)./

Mindazonáltal a' mi Tsillag-visgálónkat Chevalier d' Angostól meg kell különböztetnünk. Ez tudniillik minden gyalázatra méltó tsalfasága mellett is jó Tsillag-visgáló volt. Pingré a' maga Üstökös-tsillagok' híres leírásában ötet mint jó Tsillag-visgálót ditséri, és az ő felvetését szoros meghatározottsága végett a' másokénál többre betsüli. Azután az ő ügyességét az is megmutatja, hogy olly sok, 's híres Tsillag-visgálók tsak 36 esztendei egyesült fáradságaik után akadhattak tsalfaságának nyomaira: ellenben a' mi Tsillag-visgálónk forté-

lyát rosszúl gondolta ki, rosszabbúl kezdette, 's legrosszabbúl végezte, 's ugyan azzal bebizonyította, hogy ő épen nem gyakorlatos Tsillag-visgáló, 's hogy ezen eszközzel való kellemetes bánás módját épen nem tudja. Magok ezen észrevételek, mellyekről szóllok, figyelmetessé tehetnék volna ötöt arra, hogy az eszköz nints igazítva, 's nintsen olly helyheztetésben, hogy azzal valami fontos észrevételt lehessen tenni. Azok néki mind a' két körnek minden pontjaira nézve az arányzás hibáját (error collimationis) kinyilatkoztathatták volna, ha azt másként nem is tudta volna. Mert a' jobbitás tekintete nélkül a' rézsítés (refractio) miatt, mellyet ő mint helyes visgáló felvett vala, és a' melly sem az Egyenes felmenetelben, sem a' hanyatlásban a' hol legnagyobb is, két másod pertzentést nem tészén, holott az ő vas-tag hibáji majd tsak nem két első pertzentésre mennek, 's tehát hatvanszor nagyobbak, az előadott eredeti észrevételekből az arányzásnak e' következendő hibáji származnak:

Az arányzás hibája

Óra-szöglet	Az egyen. felmen.		A' hanyatl. ban	
4 ^{ór} 38'	—	1' 21''	—	2' 30''
4	50	— 1 1	—	3 11
5	3	— 0 40	—	3 14
5	24	— 0 20	—	4 1'sat.

És innen kiki, ha a' gyakorlatos Tsillag-visgálásban tsak kezdő is, világosan láthatja, hogy az akkor tett észrevételeknek eszköze nem vala úgy helyheztetve, a' mint kellett, 's hogy annak igazítása gondolatban sem vala, azért nem is tsuda, hogy illy helyheztetésben általa a' tsillagokat nappal nem lehetett feltalálni.

De! mit mondék? hogy azon eszköznek igazítása gondolatban sem vala? sőt igen is sokat igazítottatta ő azt 7 esztendő alatt, sok napokat töltött mellette, sokat izzadott a' mi Tsillagvisgálónk a' nélkül, hogy valamit tett volna, míg végtére, ne talán látszatassék, hogy épen semmit sem tett, 7 az az: hét sorotskát mesterségesen költött a' Világ' eleibe, mint annyi esztendők' gyümölsét. Midőn ezeket eszemben forgatom, valami különös fájdalomtól, és szánakodásból vegyült érzés fogja el szívemet, mellyet, mivel igen kellemetlen, mennél előbb félbe kell szakasztanom. Félre teszem tehát tolamat, ne talán érdemes Olvasóimnak terhökre, magamnak pedig unalmomra legyenek.

II. L i t e r a t u r a.

A. H a z a i L i t e r a t u r a.

Hönyv-esmertetés.

Astronomia Popularis in eorum usum, qui sine graviore Calculo hac scientia delectantur secundum probatissimos Auctores in modum historiae adornata per Danielem Hmeth e. S. P. AA. LL. et philosophiae Doctorem, Instituti Astronomici Budensis Adjunctum, et Facultatis philosophicae Regiae Scientiarum Universitatis Hungaricae Com membrum. Cum Tabula Figurarum Budae Typis Regiae Universitatis Hungaricae 1823. (XIV. és 383 lap. nagy 8-reiben. Ara 4 fl, 30 xr.)

A' Tudós Szerző, kinek egyik munkáját: *Observationes Astronomicae Distantiarum a vertice et adscensionum rectarum Stellarum quarumdam in-*

errantium, Solis item et planetarum a' Tudományos Gyűjtemény 1821-ik Esztendei IX-ik Hötet 88-ik lapján az Olvasókkal megesmertettük, a' ki ezen Munkájáért több Külföldi tudósok által érdeme szerint megditsértetett, a' kinek egyenes lelkű kinyilatkoztatása: Bemerkungen über den zwölften Brief Pasquichs an Hesperus *), a' Hülföldön is betsülettel fogadtatott, ezen új Munkája által bebizonyította, hogy a' betsületes és munkás ember a' nem épen kedvező környülállások közt is kötelességének eleget tehet, 's a' világra nézve hasznosan munkálodhatik.

Ezen Munka, mellynek foglalatja e' következő:

Caput I. Notio Universi, Divisio, Gravitas, Motus Corporum Coelestium.

Notio Universi, Astronomiae objectum. Divisio corporum coelestium. Systemata solarum. Numerus Solarium Systematum. Systema universi. Corpora Coelestia vi gravitatis in universo pendent, Leges motus. Tempus, Spatium, Celeritas. Motus Telluris circularis. Motus Telluris ellipticus. Proprietates Ellipseos. Motus ellipticus omnium Planetarum. Consecutaria e motu elliptico Terrae oriunda. Exten-

*) Ezen Levelében kétségbe láttatik hozni T. Pasquich Úr a' Tudományos Gyűjtemény 1822 esztendei VIII-dik Höt. 123. lapian levő illő megtiszteltetését T. B. meth Dánielnek t. i. a' Frantzia Academia Ditsérő Levelét 's arra az Akademia örökös Titoknokja Delambre által irt megditsérest. Ezzel T. Pasquich Úr megsértette mind a' Frantzia Acadiemiát, mind Delambret. Hogy a' Tud. Gyűjt. Redactióját is megsértette, ezt el mellőzzük; — mert Tanúink is vagynak reá Tek. Doctor Forgó György és Prepelitzay Sámuel Urak, a' kik az eredeti Levelet nem tsak látták, hanem olvastak is, 's az utóbbi azt magyar nyelven le is irta.

A' Red.

sio

sio hujus motus ad omnia systemata. Uberior ejus explanatio et ad Lunam applicatio. Consensus Gravitatis cum phoenomenis. Perturbationes. Oscillatio solis.

Caput II. Systema Solare nostrum. Duplex Planetarum motus. Sphaerae coelestis in puncta, lineas, circulos divisio.

Systema solare Ptolemaicum, Tyehonicum, Coperniko-Keplerianum. Proprietates Sphaerae. Zenith, Nadir, Linea verticalis. Horizon. Circulus verticalis. Altitudo et distantia zenithalis astri. Ortus et occasus astrorum. Plagae mundi. Paralleli coelestes. Aequator. Axis et Poli mundi. Circulus Horarius. Declinatio. Cardines mundi. Linea meridiana. Elevatio Poli. Altitudo Aequatoris. Culminatio astrorum. Motus Telluris dicornus circa axem. Argumenta pro motu diurno Telluris, Solvuntur difficultates contra motum diurnum Terrae. Atmosphaera communem cum Terra motum habet. Motus Telluris proprius, et annuus in orbita. Ecliptica. Obliquitas Eclipticae. Puncta Aequinoctialia, et solstitialia. Coluri. Poli Eclipticae. Circulus Latitudinis. Latitudo astri. Circuli Tropici et Polares. Duodecim Signa in Ecliptica, eorum divisio. Adscensio recta, et Longitudo, Angulus item Horarius et Azimuthum Astri. Planetae Superiores et Inferiores. Nodi. Inclinatio orbitae ad Eclipticam. Zodiacus. Revolutio Planetarum circa Solem siderea et tropica. Annus solaris Tropicus. Correctio Calendarii. Revolutio Saellitum. Cometarum. Stellarum fixarum.

Caput III. De Temporibus : Siderali , Solari
vero , et medio.

Dies. Ejus in horas , et minuta divisio.
Dies Sidereus. Tempus Siderale. Conversio
temporis in spatium , et spatii in tempus. Mo-
dus Adscensionis rectas determinandi. Dies So-
laris verus , et medius , civilis et astronomi-
cus. Conversio temporis Solaris medii in side-
rale. Aequatio temporis. Determinatio tempo-
ris. Regulatio Horologiorum. Tempus Solare
medium in singulos dies anni 1823.

Caput IV. Distantia Planetarum a Sole. Eorum
Magnitudo et densitas.

Methodus distantias in Terra obtinendi,
eiusque ad coelum applicatio. Parallaxis. Di-
stantia Solis a Tellure et Planetarum a Sole.
Distantia Cometarum. Distantia Stellarum fixa-
rum. Diameter et volumen Solis , ac Planeta-
rum. Magnitudo Satellitum , Cometarum et Stel-
larum fixarum. Massa solis et Planetarum. Den-
sitas Planetarum. Lapsus corporum in super-
ficie Planetarum.

Caput V. De Planetis in specie. Terra.

Terra est rotunda. Ejus rotunditati montes
non obsunt. Sed ad polos compressa , et sub
aequatore protuberans. Puncta , lineae , circuli
in Terra. Zonae. Situs loci alicujus in Terrae
superficie determinatio A. Per plagas mundi. B.
Per Latitudinem geographicam. Diversa Sphae-
rae nomina. Modus elevationem poli inveniendi.
C. Per Longitudinem geographicam. Varii modi
Longitudinem geographicam determinandi , uti
per Eclipses Lunae , Solis et Stellarum fixa-
rum , Jovis satellitum , per ignes artificiales ,

per Chronometrum, per distantias Stellarum a Luna. Conjunctio Planetæ cum Sole, quadratura, oppositio. D. Per altitudinem supra libellam maris operatione trigonometrica, vel per Barometrum. Telluris dimensio. Rete Trigonometricum. Præcipuæ Gradus meridiani dimensiones. Milliare geographicum. Superficies et Volumen Terræ. Gradus longitudinis sub diversis Parallelis. Pendula. Ratio ellipticitatis Terræ.

Caput VI. Phaenomena a figura et motu Terræ pendentia. Globus geographicus.

Praecessio Aequinoctiorum. Diminutio obliquitatis Eclipticæ. Nutatio axis terrestris. Aberratio Lucis. Variatio quatuor anni tempestatum. Temperies atmosphaeræ. Vicissitudines dierum et noctium. Refractio. Crepusculum. Heteroscii, Periscii, Amphiscii, Antipodes, Antoeci, Perioeci. Diversi in diversis locis visionis limites. Motus Astrorum directus, vel retrogradus. Globus geographicus. Illius ope varia solvuntur problemata.

Caput VII. Externa et interna Telluris constitutio.

Partem superficiei Terræ aqua contegit. Fundi marium constitutio. Eorum profunditas. Aquarum motus. Terræ solidæ in quinque partes divisio. Terræ solidæ superficies iam plana est, iam montosa. Constitutio Terræ interna. Multas subivit vicissitudines. Causæ harum vicissitudinum. Telluris ætas.

Caput VIII. Constitutio Lunæ.

Orbita, Distantia, Magnitudo, revolutio synodica Lunæ. Phases Lunæ. Revolutio Lunæ

circa proprium axem. Calendarium. Eclipses Lunae et Solis. Diversa magnitudo et reditus Eclipsium. Motus nodorum Lunae, ejus Librationes. Aestus Maris, Externa Lunae constitutio.

Caput IX. De reliquis Planetis, Cometisque systematis nostri solaris.

A. Mercurius. B. Venus. C. Mars. D. Ceres. E. Pallas. F. Juno. G. Vesta. Opiniones de origine horum quatuor Planetarum. H. Jupiter. I. Saturnus. Ejus annulus. Septem satellites. K. Uranus. Num praeter notos alii adhuc Planetae in nostro Solari systemate existant. Praejudicium de regimine planetarum. Comparatio Planetarum. Verosimile est Planetas inhabitari. L. Constitutio Cometarum. Num hi Terricolis metuendi sint.

Caput X. Constitutio solis et Stellarum fixarum.

Constitutio solis. Stellarum fixarum numerus. Earum distantia et constitutio. Constellationes Boreales, Aequatoreae, et Australes. Stellae duplices, variables, nebulosae.

Caput XI. Astrognosia. Astronomiae utilitas.

Triplex methodus noscendi stellas. Astronomia ad Dei cognitionem ducit. Ejus multiplex utilitas.

Caput XII. Apparatus Astronomicus.

Lens. Tubi. Telescopia. Micrometrum. Nonius Libella. Culminatorium. Circulus verticalis. Circulus meridianus. Quadrans. Machina Parallatica et Aequatoriale, Cometarum, Venator, Heliometrum. Refractor. Circulus Azi-

muthalis" a' maga nevezetének t. i. hogy *Astronomia popularis* tökéletesen megfelel: mert azt minden ember, a' ki tsak deákül ért, és valami keveset a' *Mathesis* és *Astronomiából* tud, nem tsak megértheti, hanem gyönyörűséggel is fogja olvasni; azért minden embernek ajánlhatom 's megérdemlené, hogy magyarra fordíttassék, mihelyt a' Deák példányok el kelnek: de nálunk fájdalom az ilyen könyveknek, ha szerfelett óltsók is, nintsen keletek.

A' fél iv nagyságú réz-táblán 25. tisztán metszett 's a' Könyv megértéséhez szükséges *Figurák* vagynak; egyébaránt pedig a' papirosnak tisztasága, a' betűknek tsinossága, de főképen a' nyomtatásnak rendkívül való hibátlansága, úgy hogy a' Könyvben egyéb figyelemre méltó hibát észre nem vehettem, mint a' 16-ik lapon a' 12-ik sorban feljülről, a' hol *Fig. 3.* helyett *Fig. 4.* kellene lenni, 's a' mi az erszényt illeti, a' könyvnek óltsósága, ezen könyvet különösen ajánlják.

Thaisz.

B. Külföldi Literatúra.

Madschar oder **Madjar** in **Tscherkassien**, **Wiege der Ungern.** (Madzsar vagy Magyar Tserkassianban, a' Magyaroknak bölcsője). Kivonása Freygang fontos munkájából: *Briefe über den Kaukasus und Georgien.* Hamburg 1817. 129 lapon *).

„Die Entfernung raubte uns das Vergnügen, die berühmten Ruinen von **Madschar**

* Tek. Tud. Prepelitzay Sámuel Úr' kívánásának (Tud. Gyűjt. 1822. X. 115 lapon) tellyesítésére.

oder Madjar (so werden sie von den Landesbewohnern genannt) zu besuchen. Sie liegt 80 Werste von Georgiewsk an den Ufern der Kuma, einem Fluss, der aus der grossen Habardéy, nahe beym Einflusse des Bywars, aus jener ungeheuren Steppe von Astrachan herkömmt, die sich längs dem Raspischen Meere hin erstreckt, und von der Wolga, dem Kuban und der Bergkette des Kaukasus begrenzt wird.

„Diese Ruinen sollen, wie man sagt, die Überbleibsel einer grossen Stadt seyn. Man findet dort die Trümmer mehrerer Schlösser, grosser Häuser und prächtiger aus Stein erbauter Gewölbe. Der Name dieser alten Überbleibsel erinnert an Magyar, wie die Ungarn ihr Land und sich selbst nennen, und an Magyar-Ili, womit die Türken Ungarn bezeichnen. Das Wort Ungar oder Uger ist seinem ursprünglichen Sinne nach kein Eigennahme, sondern eine allgemeine Benennung, die jedem Fremden, jedem, der aus einem fremden Lande kömmt, beygelegt wird“ *).

„Die Madschars (Madjaren) und die Baschkiren haben die Ufer der Wolga und des Jajk bewohnt; ums Jahr 893 wurden sie aus diesen Ländern vertrieben; die erstern zogen sich in die Gegend, wo sich heut zu Tage die Trümmer der Stadt Madjar befinden; sie setzten sich dort fest, nachdem sie dieses Land den Persern entrissen hatten, mit denen sie in der Folge lange und häufige Kriege führen mussten. Die Awaren, wovon noch im Innern des Kaukasus ein Zweig fortbesteht **), und die Kumanen, die ihren Nah-

*) Jelen 's nevezetes észrevétel.

**) Kétségtől az a' Tudós magyar Utazó, Körösi Úr ezen Kaukasiai Avarusok nyelvét vizsgálni fogja.

men dem Flusse Kuma verdanken, haben ebenfalls diese Gegenden bewohnt. Diese Völker, so wie die Madschars (Magyaren), zogen sich nachher gegen die Donau, wo ihre Nachkommen noch heut zu Tage wohnen und das Stammvolk der Ungarn bilden" *).

„Haben die Madschars (Madjaren) diese Stadt Madschar (Madjar) erbaut? Wahrscheinlich ists, dass sie von den Persern erbaut sey, und dass sie einen andern Nahmen getragen habe, bis zur Zeit, als die Madschars (Madjaren) sie eingenommen und verschönert haben" **).

„Man findet noch heut zu Tage, wenn man die Trümmer von Madschar (Madjar) durchwählt, Denkmünzen, die das Alter der Stadt darthun“.

Rumy Károly.

*) Az Avarusok és Kúnok t. i. Magyar Országban a' Magyarokkal egy nemzetbe olvadtak össze.

***) Igen hihető vélekedés! — Még azt kell itten megjegyznem, hogy ezt a' szót „Magyar” a' Bácsok (Szarblusok) és a' Törökök (mikor Belgrádon vagy Nándor Fejérvárott a' Török Basánál több Cs. Királyi hadi tisztekkel, a' Zimonyi Tolmácsal és a' Zimonyi Kontumacz Orvossal, Endrődy barátommal, született Magyarral együtt ebédeltem, a' török beszélgetésben ez a' szó „Magyar” sokszor fordult elő) majd Madjar majd pedig Madschar mendják ki.

III.

Tudománybeli Jelentések.

1.

Megtzáfolások és Igazítások.

Az 1822-iki Tud. Gyűjtemény' VII. Kötetjének 99-ik lapján, az Ausztriai Birodalom' Határai között (1821) külömbféle nyelveken megjelent, és Bécsben olvastathatott ötvennégy politikai 's Tudományos Újságoknak öszve számozásokban, a' Feljegyző Úr, azon kívül, hogy némellyeket ki is hagyott, másokról hibásan adá Tudósításait.

Kimaradtak:

Literärischer Anzeiger in Wien. Ez az Újság egyedül a' *Literatúra'* körében forog, és az Olvasó közönséget sok derék új könyvekről tudósítja.

Theater-Zeitung. Ez, a' theátrumi Daraboknak, Szin-játzóknak megbírálásait, 's az ezek közt történt Anekdotákat írja főképen le.

Musikalische Zeitung. Ebben Kanne a' theátrumokon és Concerteken előfordult muzsikai Darabokat szokja recenseálni, 's az adandó Concertekről és muzsikai Academiákról az egész közönséget eleve tudósítani.

•Hibás tudósításuk:

Conversationsblatt. Ezen folyóírás felől hibásan kellett a' Tudósító Úrnak értesítve lenni, mivel a' már nevezett Jegyzékeiben az 1821-iki *Conversationsblatt*-ot rézmetszésekkel jöttnek írja, pedig soha nem volt vele. — Ez a' becses Tudományos Újság az 1821-ik év' végével, azoknak méltó sajnálkozásokra, a' kik azt ismerték, — megszűnt.

Zeitschrift für Kunst, Literatur und Mode. Ezzel nem 12 (mint a' Feljegyző Úr írta), hanem 52 illuminált módi Hép jelenik egy éven meg. De lehet ezen díszéretes Újságra képek nélkül is előfizetni.

E' folyó évi Tudományos Gyűjteményünk' I-ső Kötetjében a' 120-ik lapon, egy anonymus Író, T. Csaplovics János Úrnak a' magyar Országi Patikákról, nevezetesen pedig a' Sopron Vármegyeiekről való öszveszámolására (Tud. Gyűjtem. 1822. II. Köt. — egy Jobbitást közlött a' Tudós Publicummal; de ugyan azon Igazítást szükséges most ismételni, mivel az, egy Javításnak tökéletlen. Azt állította az igazítani akaró, hogy T. N. Sopron Vármegyében nem 6, hanem 7 rendes Patika találtatik; pedig 7 sem, hanem 8. Mert nagyon a' fen-írt helyen el számított 7 Patikákon kívül még egy rendes Patika, Csornán, a' hol Vármegyénknek egyik derék Physicusa T. T. Sándorfy Úr is lakik.

N. A. Kiss Sámuel.

2. Jutalmaztatások.

A' Nagy Méltóságú Kir. Helytartó Tanács 1822-ik Esztendő Aprilis 2-kán 8640-ik szám alatt kibocsátott Parantsolatja következtetésében, a' Selyem-tenyésztésben mutatott jeles serénységek által nyilván érdem-jutalmakat nyertek e' következők: Szuháni János és Rosmer Balás (Bács Várm.); Hofmann Rozalia és a' Prezlini Iskola-mester (Nyitrában) el nyerték a' kisebbik; Hengle József és a' Hódásági Iskola-mester a' közép modellájú ezüst Erdem pénzeket; Doroszlóban Báts Vármegyében Kemenszky Ferencz Helység Notáriusnak, és Mogor István falu-birónak külön külön ötven forintok fizetettek ki a' Vármegye Házi Kaszsjájából; végre Mizl Antal Süttöi és Bíró Ferencz Kirvai Plébánus Uraknak, Esztergom Vármegyében Ó Felsőének kegyelmes tetszése adódott tudásokra.

3. Elölépések, 's megtiszteltetések.

A' Nemes Rosnyói Káptalanban e' következő változások történtek, úgymint: Fő Tisztelendő Daniss János Nagy Préposttá; Fő Tiszt. Vitéz András Lectorrá; Fő Tiszt. Szentessy János Cantorrá; Fő Tisztel. Luby Mátyás Custossá; Fő Tiszt. Hegyessy Pál öregebb Kanonokká lett.

Ő Császári Királyi Felsége, méltóztatott Nagy Méltóságú Gróf Nádasdy Leopold Úr Ő Excellentiáját, Császári Hirályi Belső Titkos Tanátsost, Nemes Komárom Vármegyének Adminisztrátorát, és a' Nagy Méltóságú Királyi Helytartó Tanátsnál valóságos Tanátsot, az ő tulajdon kérésére ezen Tanátsosi Hivataltól kegyelmesen felmenteni, és 22 esztendő által tett hiv és hasznos köz szolgálatajéért Felséges Hir. megelégedését neki kijelentni; — a' tisztelt Grófnak helyébe pedig Méltóságos Gróf Sigray József Urat, eddig a' Magyar Kir. Törvényes Táblánál volt Bárót, Nemes Somogy Vármegyének Adminisztrátorát és a' Magyar Literatura buzgó pártfogóját, az említett Felséges M. Kir. Helytartó Tanátsához valóságos Tanátsossá kinevezni, s egyszer'smind belső titkos Tanátsosi Rangra taksa fizetésnek el engedésével felemelni méltóztatott.

Ő Császári, s' Hirályi Felségének kegyelmes kinevezése következtetésében a' Kalocsai Érseki Fő Káptalanban e' folyó holnapnak második napján a' Felolvasói Széket el foglalta Nagyságos Vicarius Újváry Dávid Úr, — az Eneklői Széket Fő Tisztelendő Bajzik János Úr, — a' Kints Tartó Széket Fő Tisztelendő Horváth József Úr, — a' Bácsai Préposti Széket Fő Tisztelendő, és Tettes Szucsits Pál Mátyás Úr, — a' Kalocsai Fő Esperesti Széket Fő Tisztelendő Thueguth Ventzel Úr, — a' Bácsai Fő Esperestséget végre Fő Tisztelendő Csutor Mihály Úr. — Ezeket a' Kalocsai Érseki Megye ragyogó tagjait, és Fő Káptalan oszlopit egész életében kövesse a' boldogság. — Érezzék azokat az Égi kegyelmeket, mellyek érni szokták a' hasznos tetteket, t. i. dolgok jó folyása, épség, hosszú élet, megelégedett szív, nyugott lelkiismeret.

R. J.

Ő Cs. Kir. Felsége N. Tiszt. Csansz István Urat, a' N. Mélt. Kalocsai Érsek Ő Excellentiájá' Titoknokját, tiszteletbeli Kanonokká kegyesen kinevezni méltóztatott, — ezen tudós Hazafi Ő Excellentiájánál mint Szathmári Megyés Püspöknél 13 esztendeig viselte a' Titoknoki hivatalt, onnét a' Kalocsai Érseki Megyében Ő Excellentiájával azon hivatalt Kalocsán megtartván, el ment; — e' Holnap 2-kán a' Fő Templomban tartatott beiktatásának vége lévén, a' N. Mélt. Érsek, a' megtisztelt Kánonok Urat érdemeiért Udvari Kanonokjának kinevezte. — Tartsa az Isten ezen derek

tudós Hazafit, a' ki Literaturánknak nagy előmozdítója számos esztendeig.

P. Tr. J. T.

4. Kihalt Tudósok és Írók.

Mély gyász borítá el a' Haza' egét, midőn f. e Sz. György hava 15-dik napján Néhai Nagy Méltóságos Szent Iványi Szent Iványi Ferencz, Cs Kir. Belső Titkos Tanácsnok, Sz. István Apostoli Magyar Király Rendének Nagy Keresztes Vitéze, 's T. N. Sáros Vgye Fő Ispánja, volt Ország Bírása O Excellentiája T. N. Neográd Vgye' Varbó Helységében, mint rendszerint való lakása' helyén életének 92-dik évében lenni megszűnt. Ezen Nagy Férjfiú régi virágzatú előkelő Nemes nemzetségből vévén származását, Ns. Liptó Vgyében látá meg legelőször a' világosságot. Polgári pályafutását mint Beesületbeli Al-Jegyző Nógrádban kezdette, 's minekutánna itt lépcsőnként Első Al-Ispánságig emelkedett volna, innen kitündöklő tehetségeinél, 's magas virtusainál fogva, a' Haza' legragyogóbb fénypolczaira nem annyira emeltetett, mint inkább ragadtatott. A' Felső eránt viseltetett szeghetetlen jobbágyi hűségét, 's mélységes hódolatját oly bölesen tudá a' legkétségesebb környületek között is egyesíteni a' hazafiúi buzgósággal, hogy midőn egy részről több egymás után következett Uralkodóknak legfelsőbb kegyelmeikre magát méltóvá tenné, más részről hazafi társainak is nem csak bizodalnokokat, hanem színetlen tiszteletöket is mindenkor teljes mértékben bír, 's soha el nem vesztette. Elete' alkonyában válai nem annyira az időnek, mint inkább a' Status' szolgálatiban szerzett bokrós érdemeknek súllya alatt meghajolva lévén, mint Ország' Bírása nyugalomra lépett, 's egyedül Ns. Sáros Vgye' Kormányát tartá meg magának, mellyet mind végig a' legnagyobb bölcseséggel folytatott. Derült elméjének vidámsága, 's testi ép ereje, 's egészsége csak néhány havakkal el hunyta előtt kezdének szemlátomást hanyatlani. Betegségét azomban csüggedhetetlen lélekkel viselé, 's egész keresztényi resignatióval szenderge által az örök életbe, hova három fiai: Bonaventúra a' Nagy Mélt. Magyar Kir. Helytartó Tanács' Tanácsosa, János O Felsője' Arany Kulcsos Híve,

's Kir. Tanácsosa, 's Ns. Neográd Vgye' néhai Első Al-Ispánja, 's legközelebb Medárd O Felsőségének szinte Kulcsos Híve, 's a' Nagy Mélt. Magyar Kir. Udvari Tanács' egykori szerkeztetője már előbb által költözvén még két elő magzati u. n. Kapy Kir. Tanácsosné Asszony, 's Márk több Ns. Megyék' első rendű Tábla-Birája, 's 15. Unokáji, 's 16. másod Unokáji maradtanak, kik közzül a' többieket el halgtván, csak e' következőket kívánjuk tisztelettel említeni: Kapy Consiliariusné Asszony' leányát Amáliát Lossonczi Gyürky Pál Ns. Neográd Vgye' Első Al-Ispánja' Hitvesét, 's fentisztelt Néhai Mélt. Szent Iványi János' leányát Lillát Ghymesi Gróf Forgách János Cs. Kir. Hamarás' Hitvesét, 's ennek testvérét Anselmet, Ns. Neográd Vgye' Fő Szolga-Biráját. A' Boldogútnak hideg tetemei azon Hónap 19-dikén említett Varbó Helységében lévő nemzetségi Sírboltjába, tétettek le, a' tisztelet', 's hála' legforróbb könnyeitől kísértetve; a' legszebb emlékjel, melyre egy nagy léleknek vágyója lehet. Az utolsó tisztelet' fényét leginkább nevelé Ns. Neográd Vgyének e' végre kirendelt nagy számú kiküldöttsége. A' végső áhítatos egyházi szolgálatok lelkéért ugyan csak Varbón Pünkösd' hava' 26-dikán tartattak. Ezen dicső Lélek hasonló vala a' naphoz, melly míg ragyog, boldogítólag hinti le jótévő sugárait, 's el hűnyit mindenek könnyezik. Élni fog a' késő maradék' emlézetében is, 's különösen Nógrád' évkönyveiben, mellynek valóban díszére, 's megdicsőítésére élt. Béke hamvainak!

Liptó létre hozá; Nógrád kebelébe fogadta;
 A' dics' pályáján vitte ragyogva az ész;
 Nádor után legfőbb Zászlóssá tette az érdem;
 Csillaga' el hunytát könnyezi Benne Hazánk.

P. Sz. A.

5. J e l e s s é g e k.

Esztendő Martius 4-ikén Tekéntetes Nemes
 Honthal törvényesen egyesült Vámegységben
 Huszóna Helységben lakos szegény adó-
 las Istvánnak, a' ki már 60 esztendőn
 ndóktól fogva házassági életet él-
 ár el adó leányán kívül azolta

semmi gyermeke nem volt, a' már 51-ik esztendejében lévő felesége szült két fiú és egy leány, és így három gyermekeket. A' Gyermekek az őrta is mind frissék, 's mind életre valók. Mivel pedig az anya már éltés korára való nézve mind a' három gyermeket nem szoptathatná, és a' szegényembertől a' dajka fogadás ki nem telnék, a' Tekéntetes Nemes Vármegeye Martius 10-kén Rimaszombathban Ó Excellentiája Gróf Zichy Ferencz Úr mint ezen Megyéének Fő Ispányi Helytartója elől ülése alatt olly böltés végzést hozott, melly által a' két gyermeknek el tartására két dajka fogadtatni rendeltett, a' harmadik az anyai gondviselés és táplálás alatt hagyattatván ; de azon jó anya kettejét gyermekeinek szoptatván, tsak az egyikét adta dajka kézre, még pedig azt is úgy, hogy azon harmadikat is felváltva a' fogadott dajkával szoptassa.

Fehér Vasárnap a' Sz. Mártoni Apáturság templomában számos úri Vendégeknek jelenlétében fényes ünnepléssel tartotta életének 75. Esztendejét el töltvén, Papságának Jubileumát Fő Tisztelendő Taucher Ágoston Szent Benedek Szerzetebeli Sz. Móricz Apátura 's a' Theológiának Doctora, a' ki előbb az Egyházi Rendben, mint Plébánus jeles érdemeket tett, 's a' Sz. Benedek Szerzetének 1802-ikben lett vissza állittatása után ezen Szerzetbe állott, 's jeles tulajdonságaira nézve Bakonybéli Apáturrá tétetett. Ezen öröm ünneplésben a' Sz. Mise alatt vezetője volt Fő Tisztelendő Horváth Pál Tihanyi Apátur, Ceremoniarius Fő Tiszt. és Nagyságos Fejér György Királyi Tanácsos, és új Pesti Praepost; Diaconusok voltak Fő Tisztelendő Dresmitzer József, és Sztankovics János Győri Hanonok Urak. — Hülönös tekintetet adott az ünnepnek az, hogy a' Mise el végezödvén Fő Tisztelendő Dréta Antal Zirczi és Pásztói Cistercita Apátur, az Oltár előtt tellyes egyházi szolgálattal kiállván, a' néphez és a' fényes gyülekezethez jeles ékesen-szóllással az ünnephez alkalmaztatott szivreható derék magyar prédikáziót mondott, mellyben a' Jubileumot tartó tisztos Öregnek érdemeit érzékenyen elő adta a' számtalan sokságnak szíves örömére.

Midön a' szerzetes Atyák a' falak közé rejtekezővén, fényüzés nélkül gyűjtögetik az egyházi érdemeket; jeles tselekedet az igaz érdemet betsülöktől, ha az olyan érdemes Férfiakat adandó alkalmatossággal, megkülömböztetve tisztelik. Így tselekedett Méltóságos és Fő Tisztelendő Benyovszky János Lisztrai fen szentelt Püs-

pök, 's a' Primás Hertzegnek az Esztergomi Érsekségben Suffraganeusa, midőn Februarius 14-kén Esztergomban Nagy Tiszteletű Kováts Ágoston, Szent Ferencz Szerzetébéli Pap, 's azon Szerzet Boldog asszonyról neveztetett Tartományának közelebb volt Provinciálissa, Szerzetes felelküvésének 50-ik esztendejét el érvén, ugyan azon esküvését megújítaná. Az ilyen tétel különben a' Szerzetesek között szokott végbe vinni menni, de a' Méltóságos Püspök az érdemes öregnek, a' ki egyházi szolgálatai, jeles tudománya, és közre botsátott magyar Prédikáziói által is magának szép hírt szerzett, azzal kívánta nevelni tisztét, hogy ezen esküvést személyesen, és nyilván a' templomban, diszes szertartással fogadná el. E'végből Ő Nagysága maga tartott nagy Misét, 's annak végével számos egyházi és világi jeles Férfiak jelenlétében, minekutánna Nagy Tiszteletű Pater Vagner Kapisztrán János, a' Pesti Conventnek érdemes Guardianja, és a' Provinciának Consultora, a' felelküvendőhöz fontos beszédet tartott volna, a' Sz. Léleknek segítségül hívása után a' Méltóságos Püspök az Oltár előtt az esküvést el fogadta, 's azután Te Deumot énekelvén, a' templomban az Egyházi és Szerzetes férfiakkal processiót tartott, és evvel dob 's trombita szó mellett az ünnepelést el végezte. — Ezen alkalmatossággal, méltónak tartottuk megemléteni, hogy a' Sz. Ferencz Regulája szerint élő szerzetnek ezen osztálya, előbb csak Magyar Provinciának, hanem 1523 iktől fogva Mariana Provinciának neveztetett: öszveséggel pedig már Magyar Országban 7-ik századot él, mert 1225 ikben szállott Magyar országba, 's előbb ugyan rövid ideig a' Német országi Provinciához tartozott, de 1259 iktől fogva attól el választatván, a' mai napig 125. Provinciálisok által igazgattatott, és most Nagy Tiszteletű P. Greguska Antal által szerentesen igazgattatik, a' ki a' feljebb tisztelt P. Kováts Ágoston után 1821-kén következett.

6. Javítás a' Patikákról.

A' Tudományos Gyűjteménynek a' múlt Esztendei 2-ik Kötetjében Tettes Csaplovics János Úr, T. N. Sopron Vármegyébe csak 6. Patikát említett: hozzájok adott ugyan a' folyó Esztendei Januariusi Kötetben D. J. Úr által a' hetedik is, úgymint Kis-Mártonban Nagy

Méltóságú Eszterházy Hertzezség Birtokán lévő Irgalmas Barátok, jó renden lévő Patikájok: azomba még is el maradt a' Csornai Patika, melly pedig (a' T. N. Vármegeye egyik Orvosa T. Sándorfy Úr is ugyan Csornán lakván) alkalmas sorsba vagon, és így méltán megérdemli, hogy a' többi hét Patikákhoz inint 8-ik számláltassék.

Bachich.

7. Trattner János Tamásnál készült Új Könyvek.

14) Compendium Historiae Universalis systematice deductum per Jos. Aloys. Hereszturi, in Regia Scient. Univ. Pestinensi Hist. Universalis, et Pragmaticae Regni Hungariae Professorem p. o. Pars Tertia, m. 8. 644 lap.

15) Buonaparte und Londonderey. Ein Gespräch im Reiche der Todten. 1823. 8. 88 lap.

16) Versammlungs - Feyer der ehrsamen Bruderschaft der Israeliten - Gemeinde in Alt - Ofen am 18-ten Februar 1823. m. 8. 16 lap.

17) Solennia XIII. Memoriae Anniversariae Bibliothecae His-Honthanae publicae Senioratus Evang. A. C. Alsó-Székálnokini celebrata, Die 13. Sept. Anno 1821. 8. 64 lap.

18) Doctrina de Morbis Oculorum. In usum Auditorum suorum edidit Joannes Theophilus Fabini, Medicinae Doctor, Artis Ocularis Magister et in Regia Scientiarum Universitate Hungarica Professor Publ. Ord. 1823. m. 8. 552 lap.

19) Ausweis über den Bestand des wohlthätigen Frauen-Vereins in Pesth, während des dreijährigen Zeitraums von April 1820 bis Ende März 1823. 4-to 1823. 18 lap.

20) Fő Tisztelendő Goffine Urnak Apostoli és Evangyéliomi Tudományra oktató Könyvének második vagy is Innepi Része. 1825. m. 8. 432 lap.

VI. Kötet' F'oglatatja.

I. Ért ekezések.

- 1) Németh Sándor. Észrevételek az Ó Budai Határban található és látható Római Régiségek eránt. I. 3.
- 2) Az Órák feltalálásáról. I. 20.
- 3) Beregszászi Nagy Pál. A' Magyar beszédbeli hibákról. I. 31.
- 4) Csapiovics János. Mesteremberek Czéhbeli Régiségeik. I. 48.
- 5) Nagy István. Hetskemét Városában született, vagy lakott Irók' Nevei és tudva-lévő Munkáji. I. 86.
- 6) Kmeth Dániel. Az Ustökös-tsillagok vizsgálátjának új módjáról. I. 98.

II. Literatúra.

A) Hazai Literatúra.

Könyv-esmértetés.

- 1) Kmeth Dániel. Astronomia Popularis etc. I. 111.

B) Külföldi Literatúra.

- 1) Rany Károly. Madzsar, vagy Magyar Tserkassziában a' Magyarok böltsője. I. 117

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Megtzáfolások és Igazítások. I. 120.
- 2) Jutalmaztatások. I. 121.
- 3) Elölépések és Megtiszteltetések. I. 121.
- 4) Hihalt Tudósok és Irók. I. 123.
- 5) Jelességek. I. 124.
- 6) Javítás a' Patikákról. I. 126.
- 7) Trattner János Tamásnál készült Új Könyvek. I. 127.

IV. Különös Ragaszték a' Tudományos Gyűjteményhez.

- 1) Schönfeld Muzcuma.

IV.

Különös Ragaszték
a' Tudományos Gyűjteményhez.

1. Schönfeld Muzeuma.

(Kivonás az Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst. 1825-dik Esztendei 8-dik Számából.)

A' külömbkülömbféle tárgyú gyönyörű Gyűjtemények' nagy sokasága mellett, mellyek a' Császári Fő Városban az esmerőnek szemét magokra vonják, kétség kívül nem leszen helytelen azoknak egyikéről említést tenni, melly egyetlen egyszer, de tsan darabosan említett a' Vaterländische Blätterekben, szintűgy az Archiv 1811-iki Decemberi 153-dik és 1812-iki Augustusi 95-ik Számaiban, a' birtokosnak halála óltá pedig még kevesebbé mint ez előtt érdekeltetett. — Ez Nemes Schönfeld Művészség és Régiségbeli 's Technologiai Muzeuma, melly mint ezen nemű legnevezetesebb privat Gyűjtemény a' leg főbb figyelemre méltó; hosszú ideig a' Rák utzában (Hrebs Gasse) Nro 454. később a' Gyapjú soron (Wollzeile) Nro 857. a' Művészség Laráti' meg tekintésének és a' kereskedők 's mester emberek oktatásának, mint valamelly szemmel látható segéd tárház ritka liberalitással nyitva állott. Most találtatik ez Nro 105. a' Hároly Temploma (Karls Kirche) mellett a' Hóld világon feljül (ob dem Mondschein) egy majd nem 60. láb hosszasságu 's húsz láb szélességű, Szálában, 's mellékszobában, majd nem

száz ládában és sok borító Üvegekben ki téve, a' nyóltz ablak ivén, 32 mező, vagy is osztály mindenütt bőven Művészi darabokkal fel ékesítve.

Meg állapítva egy idő Szakaszban, 'melly az illy Gyűjtemények' el kezdésére igen kedvező volt, a' Jóssef idejében, midőn a' sok Klastrom eltörlés mellett egy majd nem hihitetlen Vandalismus, 's egy aljas megvetése minden diplomaticai Jusnak, 's az egész el múlt időnek, fel kerekedett, el kezdve egy olyan férfiu által, a' ki sok tekintetben széles, a' Technológiában ki terjedett esmeretekkel birt, szaporított ez általa nagy fáradsággal és sok költséggel tovább mint három tized alatt és nevezetes ki terjedésre emelkedett. Hét Intézetert, úgy mint ezen Muzeumért és a' Nemesi Archivumért még valóban köszönettel tartozik az Austriai Publicum az 1821-dik Esztendei October 21-ken meghalálozott Nemes Schönfeld Ferdinand Jánosnak.

A' Tárgyak fel állításában meg tartott technologiai felosztásnak fő talpköve meg nehezíti ugyan a' sebes átlátást és a' fő tárgyak könnyebb féltalalását, de annál gazdagabb mezőt nyújt a' Művek és Művek (Künste und Handwerke) Historiája 's azoknak elő lépése felett való külömbkülömbféle szemléldésekre egy több századokra ki terjedő idő szakasz alatt — — A' ládák, szekrények és ékesítéseknél meg tartott Gothicus izlés annál illőbb, hogy a' középszázadbeli tárgyak teszik a' Muzeum fő gazdagságát, ámbár Római, Görög 's egyéb régiségek 's mostani időbeli művészégi tárgyak is nagy számmal találkoznak benne.

A' Történet vizsgálás szempontjából tekintve hasznos lehet ezen Gyűjtemény minden időpontra és sok Országokra nézve, ámbár a' legfőbb tárgyak

nagy része egyenesen és különösen csak az Austriai Birodalmat és az ő a' 14-dik és 18-dik Századok között való történeteit érdekli. — Némelly egyes tárgyaknak magas művészi betsekről a' felüleletes meg szemlélés is jobban győzhet meg, mint a' legtökéletesebb leírás; de a' p u s z t a k e r e s k e d ő i 's csak nervus rerum-ra tekintő számvetés is az itt találtató drága a' kövek, arany és ezüst mivek és több ehez hasonló belső betsü tárgyak nagy sokaságam mellett igen magasra menne.

Mi próba gyanánt ezen egybe szoritott áltuészését az ő külön részeinek terjesztjük elő 's fel osztjuk ezen Muzeumot bibliographiai szakaszára, a' művészség tárgyra (Kunst-Gegenstände) és a' vegyes részszerint technologiai, részszerint históriai fontos nevezetességekre.

A. Bibliographiai Szakasz.

Ez foglal magában egy részszerint igen betses és ritka Incunabelekből (vagy is leg régibb nyomatott művekből, mellyeken az Angoly és Frantzia Bibliomanok mohon kapuának) históriai és asceticus Könyvekből álló gyűjteményt, egy his technologiai könyv gyűjteményt, és igen sok nagy betsü réz műveket. Az atyafiság tekintetiből ide számlaljuk azon kéziratokat, mellyek theologiai, alchemiai és vegyes foglalatuk 's nagy résziint igen pompásak.

B. Művészi tárgyak.

Ezen Szakasz körül fog igen nagy számú kéz rajzolatokat minden oskolákból e' 16-dik Századtól fogva egész a' 19-ikig, mindenféle művésztől készült olaj festéseket, azok közt sokat a' német oskolákból, üvegre, köre, kagylókra festett képeket 's a' t. — Hép faragó munkákat elefánt tsontból, márványból, fából 's egyéb anyagokból, német, római, és görög művészek

től, réz és fa metzésekből gazdag gyűjteményt Ammontól, Altdorfertől, Aldegraftól, Dürertől; Behemtől, Meckleni Isáktól, Kranachtól, Penztől, Schänfleintől, Zasingertől és más számtalanaktól. — Ide tartoznak számos fa és réz eredeti táblák, gemmák és szobrok leöntései 's le nyomásai 's a' t.

C. Vegyes Nevezetességek.

Számtalanok azon külömbkülömféle nevezetes tárgyak, mellyek azelő hozott rubricákba nem tartoznak. — Házi Eszközök a' régi és közép időből, a' legkülömbözőbb idők és nemzetekbeli részszerint igen betses munkájú fegyverek, mindenféle mester művek, készíttelen szerek — az élet minden tárgyainak képei, bő alkalmatosságot nyujtanak az egyes nemzetek művészi 's minden Országok 's Századok nemzetel szorgalom felől való szemlélődésre.

Azon közönséges figyelem mellett, mellyet egy ilyen gyűjteménynek okozni kell, legyen szabad nekünk némelly leg nevezetesebbet rövideden érinteni.

A' Héziratok közt pompás készüléte 's fel találása által legjelesebb egy Alchemiai, iró hártján, melly II-dik Rudolf Császár parantsolatjára 1577-dik Észtenőben egy névtelen iró művész által irattott, és húsz nevezetes képekkel ki ékesíttetett. Titulusa ez: Splendor Solis, 's első lapján 's Császár maga írta be magát. — Egy Frantzia kézirat negyedrében, hártján sok tollrajzolatokkal, mellyek Bibliái elő adásokat képeznek, régisége (a' XI-dik századból való) 's Costümjei miatt a' legnagyobb figyelemre méltó. A' szép Scheurdauf, egy Biblia pauperum igen nagy betsüek. Ki kezétől való a' nagy elefant tsont feszület, melly hogy Wallensteinnak, a' kire ezen Gyűjteménynek igen sok tárgyai emlékeztetnek, Vetsernye

képe a' leg hitelesebb Traditzió által már régen meg hiletessített, meg határozni nem lehet; — de az Anatomiai épenség, szembetűnő rajzolás 's a' különösen gyengéd bánás mód tökéletes művészt árúlnak el.

Ezen kívül bírja a' Muzeum Wallenstein egyik kéztyűjét, több Astrologiai szerszámait, egy pár a' mint allittatik ember bőrből készült kéztyüt, mellyek' tulajdonosa az ő gyilkosa Butler Oberster volt!

De vég nélkül bővölködik a' Muzeum olyan tárgyakkal, mellyek II-ik Rudolf Császárt érdeklik. — Tekintetbe nem vévén az olyanokat, mellyeket ő, 's az ő környülete használt, a' hova p. o. az említett Alchemiai Kézirat, Tycho Brahénak matematikai szerszámait 's egyéb 'e féle tartozik, találjuk itten az ő tulajdon Ügyességének természetményeit, az ő művészi szövő-székét, két hatvan aranyból nehezebb még nyers öntött rudakat Alchemiai aranyból, a' mesterséges általa ében fába és elefant tsontba esztergályozott Schach játékot 's több a' féléit. Még az ámbár idősebb Regiomontanus János gyűjtő tükre is érdemel említést.

De a' Hazai históriának előbbi periodusa is bő nyugvó pontokat találna itten. Igen régi Sláv hamvedrek, sirmétsék, áldozószerszámok, küzdő fejszék, szóval mind azok, mellyeket a' tudós Biennenberg a' Cseh kiásásokból nyert — a' Huszita háborúk idejéből kiásott fegyver részek azon periodusokra nézve nevezetesek, valamint a' mi eleinknek a' Törökkel való gyakrabbi ellenségeskedéseknek az elfoglalt fegyverek 's egyéb eszközök bizonyosságai, mellyek közt egy füstölő, melly Bétsnek második körül vételekor Fő Vezér Kara Mustafa által 1685-ikban, elfoglaltatott, több asszonyi eszközök és számos nyil hegyek mindenféle formákban nevezetesek.

Egy felette nevezetes darab, melly részszerint művészi betse, részszerint pedig a' vele öszve köttetett Traditio által nagy figyelmet érdemel, egy tiszta aranyból mogyorónyi nagyságra öntött 's emaillirozotthalláló, melly az or tsonton meg nyilik 's belsejében egy ezerfelett tsinosan és tökéletesen készült emberi tsont vázat rejt. Noha felette kétséges, hogy ez a' Templariusok jele, hogy egyike azon most majd nem gyakrabban mint a' farsangi ál ortzák elő forduló Baphometek közzül való vólt, még is minden esetre méltó emléke a' tökéletesség azon magas léptőjének, mellyre a' mi eleink az értz mivekbe emelkedtenek.

Rudolf Prágában lévő hajdani kintőtárának, melly 1782-ikben nevetséges sietséggel és vadsággal Artilleria Haszárnyává változtatott, 's mellynek leg nagyobb része a' Schönfeld Muzéumbanba tétetett által, eredeti lajstroma is iktatatott ezen Gyűjteménybe. Ez nevezetes emléke azon Gyűjtemény gazdag voltának, azon léleknek, melly szerint akkor gyűjteni és el rendelni szoktak 's egyszersmind helyes nyitja azon kevés számú tárgyaknak, mellyeknek csak historiai érdemek vagyon. Ezen Glassisba tartozik Prsemisl Hertzegnek egy saruja és siphája állatok bőréből igen egyszerűen készitve.

Egyátaljába sarukkal: és tzipőákel a' régi idők-ből igen bővölködik, mellyek közt Siciliai, Török, Chinai, régi paráde tzipők és egy XVI-ik Lajos Leányáé, mellyet a' Tempelben való fogsága alatt viselt, figyelmet érdemelnek.

Fegyverek közzül találatnak ezen gyűjteményben pántzél ingek, pallosok, a' leg régibb időkben külömbféle vidékekben kiásottaktól fogva, egész az újabb Hüsszita fegyverekig, ú. m. tsata tsépek, bu-

zogányok, fokosok, nyilak, mellyek közzül egy épen meg tartott 's egy Cseh Kéz iratnak maradványával meg szárnyasított, a' Vandalizmusnak figyelemre méltó emléke, egy sarkantyú gyűjtemény mindenféle ló patkók, egy Pappenheimi vasasnak sisakja 's pallosa, Burkus Spontanok 's t. e. f. — A' feljebb említett Husszita fegyvereknek, sarkantyúknak és ló patkóknak nagy része a' Taboriták tsata kelyén Lipan mellett (1432) ásatott ki, a' hol mind a' két Procopius, végre tulajdon vérében meg fült, és Sigmond Császárnak jövendölése be teljeedett „hogy Cseh Ország csak Csehek által győzethet meg“. Ide tartozik az Oláh rebellisnek Horjának patron-tartója, a' ki II-ik József alatt társával Klotzkával egész Erdélyt el rémitette.

Az oláh festések közt a' figyelmet magokra vonják Kranach Lukátsnak némelly darabjai, a' Fedelmek, Vezérek, Asszonyok, Tudósok, gazdag kép gyűjteménye, 's a' t. több igen régi és gyakran emlegetett Cseh képek, valamint az Üveg festések közt a' Cseh és Morvai várakból való ablak táblák. A' faragott és öntött művek sokasága közzül ki emeljük azon űgurákat, mellyek Dürer Albertnek tulajdonittatnak 's a' feljebb említett Wallenstein Vetsernye képe mellett, főképen a' Német alföldi leg jobb művészek különösen szép eléfánt tsont műveit a' XVI-ik XVII-ik Szabadból, valamint a' Cinquentisták több jól el stült réz műveit.

Különösen ki tetsző mind száma, mind Hazánk művészi historiájára nézve való érdeme által a' kéz rajzolatoknak sora, mellyek közt azokon kívül, mellyek a' régiség által betsések, még nevezetes számmal találkoznak a' Bétsi Academia minden jelesebb tanítványinak munkái, az ő fel állításától fogva.

Az arany és ezüst pénzek közt némellyek nagyon ritkák 's ezeken kívül vagnak még nagy számmal régi és mostani pénzek 's Medaillok valamint minden nemű meghamisított pénzek is. — Ezen szakaszhoz kaptosoltatik majd nem minden Nemzetek sőt még Amerika papiros pénzének is gazdag gyűjteménye.

A' Petsétek közt is, mellyek nem tsak le nyomásokban, hanem eredeti Typarionokban is fen vagnak, találhatatnak hasonlóképen némelly igen régiek.

Továbbá a' Muzeum nagy ékességére szolgál a' Római és Görög mindennemű régiségek véghe-

retlen sokasága p. o. házi eszközök, lámpák, bronce figurák, harangok, kultsok, köpönyeg kaptok, réz penoák, tők 's a' t. mellyek nagy részint a' Monarchia kerületében kiásattak s épen meg tartattak. — A' közép Korból is mindenféle házi eszközök, gyertya tartók, hamvévők, ékesség ládatskák, kultsok, gyűrűk 's a' t. régi várakból 's több eféle helyekből hordattak ide öszve.

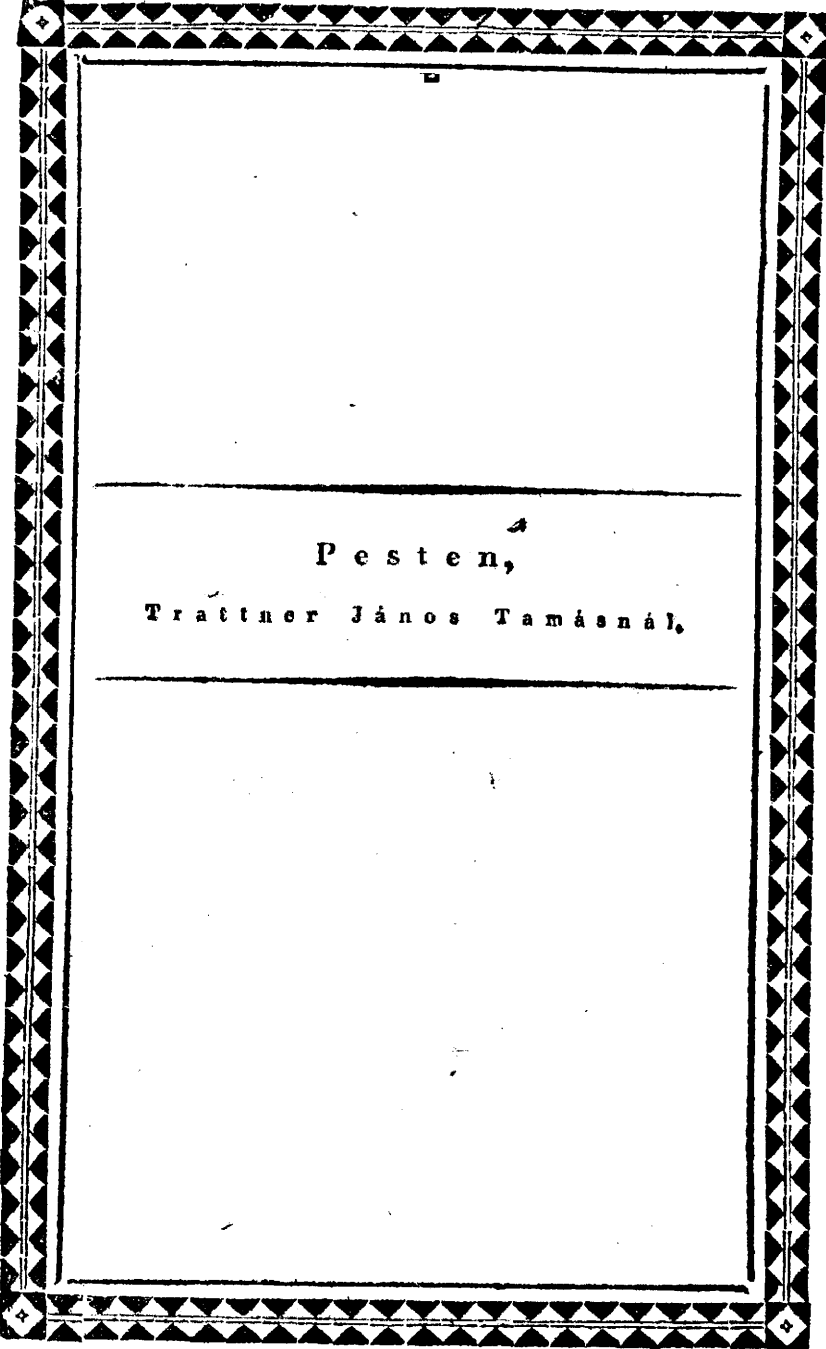
Természeti játékok p.o. egy Gelyva gyöngy, melly meglehetősen ábrázolja a' Szüzet gyermekhivel együtt. — Az emberi szorgalom játéka p. o. egy-néhány tizenketted (Douzain) arany kanál egytserenye magban. Véghetetlen finom faragott és esztergyályozott munkáitten nem libáznak.

Lehetetlen volna egy illy kis helyen tsak a' legnevezetesebbet is egybe foglalni. — Az egyes művészi fiókok Monographiáját szándeko-zunk e' levelekben időről időre kiadni 's épen azért rekesztjük be ezen töredéket azon óhajtaással, hogy ezen Gyűjtemény nem tsak még sokáig darabolatlanul fenálljon, hogy a' Brittus Szigetekbe vagy éjszaki Americába, (a' mint még Haytinak fekete Királya is 1818 ban Lübecken által igen szép ajánlásokat tett Colonial portékákban) ne vándoroljon, hanem hogy valamelly hozzá hasonló Intézettel egybe kaptoltatván a' Nemzet betsületére és a' szorgalmi képzés javára az esmerők és kedvelők előtt nyitva legyen. Nagy része hajdan Császári Cabinet volt Magyar Országból, Cseh Országból, 's a' hozzája tartozandó Országokból és a' messze Külföldről ide öszve hordva, azon egyetlen egy nyereség II-ik Rudolfnak szerentsétlen magános létéből, telj az étet körül vevő Tudósok és Charlatánok el nem esmertethető nyomaival — Ezen sok oldalú és gazdag kintsnek, melly sokakban az Ambrasi mivészi és tsuda tárnak méltó társa, 's azt sok fiókban feljül is haladja tzélerányosabb tudományos rendbe szedésében 's előállításában tagadhatatlan érdemeket szerzett magának a' nem rég számosabb Archaeologiai és historiai munkáji által jeles Scheiger J. A. Ur.

Azon Tudós Férfiak, kik e' Tudományos Gyűjteményt alkal-
matos munkáikkal elősegítik, tőlem mindenik ivnyitől 4
forintokkal tiszteltetnek meg ezüst pénzben.

E' Gyűjteményből minden hólnap végével egy 7—8. ivnyi
Kötet, jelenlévő formában, és boritékban adatik ki,
mellyre itt helyben 14. forintok, a' postán elküldetéssel pedig
18 forintok fizetnek elő Bécsi érték szerint.

Petrőzai Trattner János Tamás.

P e s t e n ,

T r a t t n e r J á n o s T a m á s n á l .

T u d o m á n y o s
G y ű j t e m é n y.

. 1 8 2 3.

Hetedik esztendei Folyamat.

E' Tudományos Gyűjteményben közöltetnek:

- I. Olly eredeti, rövid, 's tudós Értekezések, melyek Magyar ország' physikai, geographiai, természet-historiai, történetbeli 's polgári állapotjának bővebb 's bizonyosabb esmérletésére, a' magyar nyelvnek keletére, tulajdonságainak fejtegetésére, írása módjának meghatároztatására szolgálnak; mindennemű természeti, historiai, philosophiai, mathematicai (mennység tudomány), erkölcsi tudományokat terjesztenek, gyarapítanak, 's tökéletesitenek; a' szép 's kézi mesterségeket, gazdálkodást, kereskedést tárgyazák, közlik, 's elő mozdítják; a' helyes, és okos nevelést intézik; Hazánkbeli és külföldi derék Férfiaknak 's Asszonyoknak élet' leírásit magokban foglalják;
 - II. A' Magyar országban kijött, vagy akárhol, de Magyar országot érdeklő, vagy Magyarok által iratott újabb könyveknek, 's műveknek esmérletései és vizsgálatai, 's a' külföldiek' vizsgálatainak kivonásai is, a' mennyire ezek a' Tudományok 's Mesterségek' előmenetelét, 's ezzel a' köz hasznot, és az elmének tökéletesedését eszközlik;
 - III. Tudománybeli Jelentések: megtzáfolasok 's igazítások, credeti okleveleknek kivonásaik, jutalom-tételek, jutalmaztatások, találmányok, intézetek, előléptetések 's megtiszteltetések, kihalt tudósok' és írók emlékezetek, régiségek, jelességek, tudománybeli kérdések, kérelmek, új művek, új könyvek 's-t. e' félék eránt.
-

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY.

1 8 2 3.

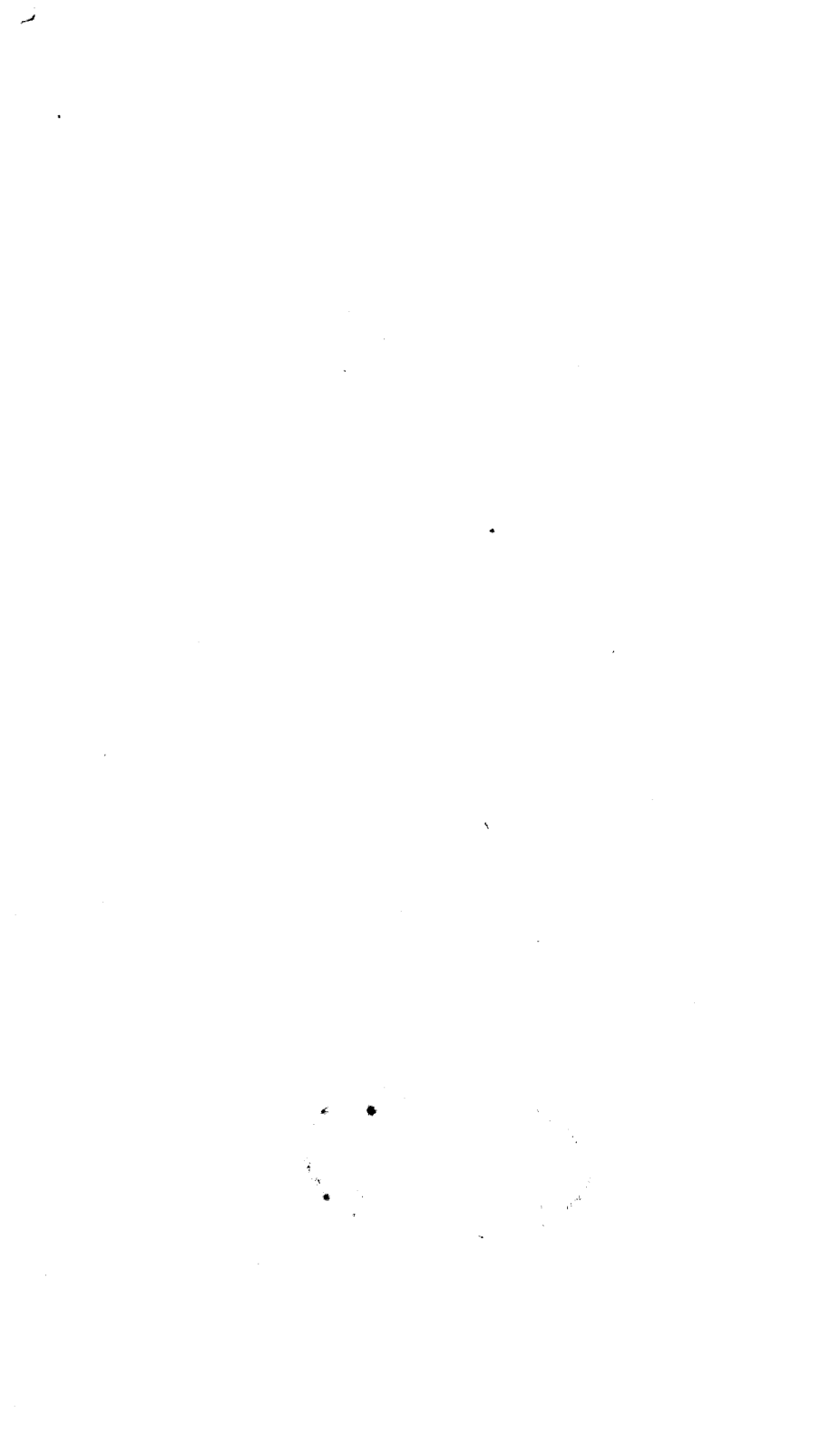
VII. KÖTET.

Lehnkavát 20 Pest.

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

PESTEN,
PETRÓZAI TRATTNER JÁNOS TAMÁS betüivel
és költséggével.

I. É r t e k e z é s e k.

Magyar Régiségek nyomozása.

Mikor az igaz Magyar vissza emlékezik az Árpád századjára, és szabad útra hotsátván képzelődéseit, édes andalgással nézi Nagy Atyjainak nagy tetteiket: ugyan akkor nem titkolhatja el magától szívének azon való fájdmát, hogy a' históriai nyomos próbák nem léte miatt, tsak mintegy álomba láthatja a' maradék az ő törzsök Atyjait; és felhevült indulattal, széllyel tépné ha lehetne, azt a' vastag Kárpitot, mellyel a' hajdani idők mostoha sorsa, el rejti szemeink elől azt a' Hősök világát, hogy ne láthassuk a' mi párdutzos Nagy Atyáinknak valóságos ábrázatját. Sok jót, sok szépet és nagyot kell egy olyan Nemzetről feltennünk, melly a' Volga és Tanais partjai körül felkerekedvén, hatalmas karral útat nyitott magának, és el foglalta itt azt a' szép tartományt, a' melly több századok óta, mint vetélkedés aranyalmája, kézről kézre ment sokféle nemzetségek birtokába: de az ő tvisélt dolgaikat többnyire setét homály fedezi — a' mi keveset tudunk is rólok, az, nagyobb részént tsak hadi tetteiket, Ország foglalásokat illeti: de, hogy ők az ő békességes házi állapotjokban mik voltak? mitsoda élet módját gyakoroltak? a' társasági tsinosodásnak mellyik léptsőjén állottak

légyen? mind ezekről vagy igen keveset, vagy semmi bizonyost nem tudunk.

Árpád Nagy Atyánk, sem maga nem írt Napló-könyvet, mint Caesar az ő Commentariusát, sem Történet-írók maga mellett nem tartott. A' Magyar nemzet számára nem találkozott, mint a' Germanusokéra, egy hűséges tollal rajzoló Tacitus. Az idegen Historicusok, mint a' Byzantinus Irók, és Nestor, nem esmerték jól a' Magyarokat, és távol vagynak attól, hogy Őseinknek igazi Ethnographiai rajzolatját adnák előnkbe. A' Német Krónikások többnyire idomtalan ábrázattal festik őket. Belől a' Nemzet kebelében, sok századokon keresztül, nem volt egyéb Tett-helye, avagy Depositoriuma a' nemzeti történeteknek, hanem csak a' Regék, nemzeti Dallok, Vitézi énekek, mellyekből készítette Anonymus az ő eléggé gyarló Prózáját — vajha egynehányat azon Vitézi énekek között a' maga épségében megtartott, és a' maradéknak hűségesen által adott volna!

Igy tehát, nem lévén kezünkbe szövétnek, melly nekünk azt a' régi időt igazán felvilágosítaná: kénytelenek vagyunk csak tapogatódni a' sötétben; mert hogy még csak ne is tapogatódjunk: azt semmiképpen nem tehetjük, mind azért, mivelhogy Őseink eránt való tiszteletből tartozunk azzal: mind sokkal inkább azért, mivelhogy az irigy kezek, sok undok szeplőket mázoltak dicső Atyáink ábrázatjára; és lassanként el hitették még a' jobb szívű maradékokat is, mintha ugyan az a' disztelen állortza lett volna a' mi Őseinknek valóságos ábrázatjok. Mi pedig, ha lehet, vonjuk le rólok ezt a' méltatlan maskarát. A' mi szépet, a' mi jót írtak a' Magyarokról az akkori hiteles

Írók, mint Leo Sapiens, Constantinus Porphyrogenitus, Rhegino Apátur, és mások: keressük fel azt, tartsuk meg azt, mint nemzeti kincs, és ítéljük abból többekre. A' hol pedig a' históriai próbák el hagynak bennünket — a' hol már csak gondolomra kell Őseinkről ítéljünk: ítéljünk inkább jól, mintsem balúl; csak hogy a' hajdani Nemzetek characterét szemünk elől el nem tévesztvén, hiteles hozzávetéseken, nyomos Combináziókon, pontos Archeologiai esméreteken fundáljuk a' mi Őseleinkről tett kedvező itéletünket; hogy az, a' józan Criticának törvényszékén, csak levegőbe épült tündér Várnak, vagy csak tiszta papirosról koholt gyáva mesének ne találtassék.

Illyen Vezér gondolatok nyomain indúltam én el, mikor a' mezei gazdasághoz tartozó szavainkat vizsgálván, és azoknak igaz eredetét nyomozván, ezt a' kérdést tettem fel magamnak: Ha vallyon igaz e' az, mint a' közvélekedés tartja, hogy a' mi Őseleink, mikor Ásiából Európába költöztek, a' szántáshoz, vetéshez, mezei Gazdasághoz tellyességgel nem értettek volna?

Néhai N. T. Leschka István Úr, ki magát Hungarus Verbótzino - Nitriensis-nek írja, Prágai volt Superintendens, onnét Hazájába vissza térvén, előbb Egyházi, végre Kis-Körösi Evangelicus Prédikátor, készített egy munkát illyen tzm alatt: Elenchus Vocabulorum Europaeorum Magyarici vsus, id est, quae Magyari Asiatici, cum in Pannoniam venissent, lingvam suam exculturi, a Gentibus Europaeis adsumserunt, sui que vsus fecerunt etc. Ez a' munka nem csak megfor-

dült kezemben, eredeti Kézírásban: hanem tettem is abból sok jegyzéseket. Az egész munka, a' betűk rendi szerént, mintegy 23 árkusból áll, és méltó volna, hogy nyomtatás által világot lásson, nem azért, mintha tzelba vett tárgyának éppen megfelelne, mert nem kevés ráfogásokkal él: hanem mind azért, mivelhogy tudós szorgalommal keresztül ment nyelvünknek egész mezején, és feles számú idegen szavainknak igaz hazáját megmutatta; mind kiválteppen azért, mivelhogy számtalan tús gyökeres Magyar szavainkat el akarván tőlünk disputálni, az által a' Magyar nyelv-tudósok szemből kiütné az álmod, és jelt fogna adni egy nemes penna viadalra.

Tisztelt Leschka Úr, a' mint Elenchusa mutatja, tele volt azzal a' vélekedéssel — 's talán a' Magyar Tudósok öt hatodrésze is arról van el hitetve, hogy a' Magyarok, mikor Európába költöztek, a' világért sem tudtak volna egy betsületes eket tsinálni, vagy egy borozdát barmaikkal húzatni, vagy egy kéve búzát tisztességesen learatni 's bekötni, hanem mind ezeket a' Németektől, de leginkább a' Tótoktól tanúlták — az előtt pedig a' földmívelésnek legkisebb ágazatjához is nem értettek semmit — a' honnét a' Magyaroknak minden oeconómiához tartozó szavai átaljába idegenek, mind Európaiak, vagy Német, vagy többnyire Tót szók. Például felhossa Leschka Úr a' többek között ezeket: aratni, asztag, barázda, borona, eszteke, gazda, gereblye, iga, kapa, kasza, kazal, lemez, szalma, széna, szántani, szolgál, taliga, tóroszlya, ugar, villa, 's a' t. Igy tehát csak nem minden Gazdasághoz tartozó készségektől megfosztja Leschka Úr a' mi Ős-eleim-

ket; valamint sok tisztos néha darabokon kívül, a' szép fonyatékos Halátsot, pogátsát, szalonnát, sőt még a' tarhonyát is — ezeket az eredeti magyar eledeleket, a' mi jámbor Atyáink kezéből kivette, és azoknak asztaláról, magával az asztallal, abroszszal együtt elpatvarhotta.

Hogy a' mi Nagy Atyáink, Európába jöven, sok esmeretlen dolgokkal megismerkedtek; és azoknak neveit a' szomszéd nemzetsegektől költsön vették légyen: azt tagadni szemtelen tudatlanság volna. De meglássuk, hogy e' dologról vigyázatlanul és hevenyébe ne ítéljünk, hogy ne talám az igazságot, és anyai nyelvünket méltatlan sérelemmel illessük. Már pedig a' Magyar nyelvnek eleitől fogva megvolt az a' szerentsétlensége, hogy ha ennek valamelly szava, ugyan azon tárgyat jelentő Német, vagy Tót szóval megegyez, vagy megegyezni láttatik: tehát azonnal sem értünk, sem hallunk, hanem minden további gondolkodás nélkül azt a' szót, minden kérdésen kívül idegen szónak lenni kiáltjuk; nem tévén az egyenes ítélet mérő-serpenyőjibe ezt a' kérdést: ha vallyon nintsen e' a' dolog megfordítva? vallyon nem a' Német, nem a' Tót vette e' azt a' szót a' Magyarától? vagy pedig, a' mi a' dolognak lelke, valjon valamint a' Magyar, úgy a' Német és a' Tót is, nem Ásiából hozta e' azt magával? nemde nem annak a' törzsök nyelvnek szava e' az, a' mellyből ezek a' Nyelvek mindnyájan, közül akaratul vették eredeteket? Ezt a' magyar szót: Zsák, egész Európának minden nyelvében feltaláljuk; és ha szerentsére, ugyan azon szó, a' Zsidó és más Ásiai nyelvekben is azon módon nem találtatnék: régen rá esküdtek volna sokan, hogy azt a' szót Eu-

rópába tanúltuk, és hogy az ő ide költözése előtt, soha nem volt Zsákja a' Magyaroknak. Ez a' példa többet mond, mintsem mondani láttatik; és különösen a' Gazdasághoz tartozó szókra nézve, meggondoló figyelemre gerjeszthet bennünket; mert vallyon a' szántás vetés, földmívelés, nem emelkedik e' fel az ősz régiségnek azon időszakaszára, melly megelőz minden históriát? De most közelítsünk a' tzelhoz.

Ha igaz az, a' mint Leschka Úr állítja, hogy mikor a' mi Nagy Atyáink Európába jöttek, egészen újság volt előttök a' földmívelés mestersége: már úgy ők alábbvalók voltak a' Hottentotáknál; mert ezekre is csak ragadt egy kis Cultura a' Hollandusokról, és az Anglusokról: a' Magyarok pedig, mint Nomádsek, annyi századok lefolyta alatt, hijjába bújdoklottak Ásiába, a' hol Rain idejétől fogva, minden valamire való nemzettségek gyakorlották a' földmívelést: a' Magyarokra pedig nem ragadt a' földmívelés mestersége tudományából semmi — hanem itt Európában a' Tótoktól látták, 's tanúlták azt legelőször.

Egy ilyen állítást hallván: gondolkodóba eshetik minden igaz Magyar. Igaz ugyan, hogy ha valaki megmutatná is, a' mit még senki meg nem mutatott, hogy a' mi Ős-eleink, mikor ide jöttek, a' halászáson, vadászáson, 's baromtartáson kívül semmi egyéb életmódjához nem értettek volna, és hogy a' földmívelés tudományát egyedül Európának köszönhetik: ha mondom ezt valaki megmutatná is, azzal nekünk ortza pirulást nem okozna; mert mindég meg lenne az az elsőségünk, hogy a' Magyar vitézség tartotta meg a' Magyar Hazát annyi veszedelmes századokon keresztül az ő mind Magyar, mind más idegen nyelven szólló

fijainak, és hogy — Magyar Constitutió az, a' mellynek boldogító árnyékában, sokaktól irigylett boldog sorsban élünk mi mindnyájan. De tsak ugyan, ha nints bizonyos és tsalhatatlan históriai Datum arra, hogy a' mi Öseink a' föld műveléshez legkisebbet sem értettek: tehát az igazság kötelez bennünket arra, hogy ezt a' tudatlanság, 's tehetetlenség béljégét, Öseinkre nyomattatni ne engedjük,

Leschka Úr a' maga vélekedését, leginkább azon a' tanúbizonyságon fundálja, mellyet talált Néhai Sopronyi Senator Peltz János Úrnak ezen tízm alatt lévő Értekezésében: Hungaria sub Vajvodis et Ducibus, 's a' t. Ezen Értekezésben Peltz Úr, igen alacsony és szennyes charactert ruház a' mi Öseleinkre, fundálván magát a' közép századokbéli Német Krónikák Iróinak tanúbizonyságán. De már régen meg van mondva, 's talám igazán van mondva, hogy a' régi Német Krónikák Irói, nagyobb részént Barátok és Remeték, reszketve néztek ki azon félelmes időkben az ő Klastromjaikból és barlangjaikból a' pusztító Magyarokra; és talám teljes életekben egy Magyart sem látván közélről, igen otsmány és gyűlölséges színekkel rajzolták azokat, a' mint vették a' mindent nagyítani szokott köz hírből, és még sokkal inkább ama nagy nevű Jornandesnek írásából, a' ki, mint Gothus, a' Hunnusokat gyomorból gyűlölte, és egy sületlen mesét gondolván, ördögi eredetekre vitte azoknak származását. Minthogy pedig a' közép századokban köz vélekedés volt az, hogy a' Magyarok, Hunnus vérből eredtek légyen: nem tsuda, ha az Európa legszebb tartományait kipurisztított Hunnusok gyűlöletes characterere, a' Magyarokra is leszállott örökség gyanánt. De

tsak ugyan Rhegino Apátur, a' ki éppen akkor élt és írt, mikor a' Magyarok Európába jöttek, sok szépet és jót írt a' mi Ős-eleinkről, noha sok rosszal keverve; valaminthogy abban a' Hős-világban (Ritterwelt) akármelly nemzet-től is sok jót és sok rosszat lehetett írni — 's nem lehet e' a' mai Nemzetekről is? Egyébránt, azt meglehet sok pontokba mutatni, hogy Rhegino, Otto Frisingensis, Calles és mások, a' Magyarok lerajzolásiba nagyon el tévelyedtek legyen: de mi most tsak azt vizsgáljuk, ha vallyon igaz e' az, hogy a' Magyarok, Európába lett költözések előtt, a' földművelés mesterségéhez legkissebbet sem értettek volna?

A' kik ezt állítják: arra nékiek semmi nyomos és hiteles históriai Datumok nintsen, hanem főképp azon építik véleményjeket: hogy a' Magyarok, valóságos Nomadesek, az az helyből helybe vándorló, 's bújdokló emberek voltak; már pedig az ilyen Nomadesi élet módjához tsak a' marha tartás és Pásztorokodás illik, nem pedig a' szántás vétés, földművelés, gazdálkodás — minthogy az állandó lakhelyet kíván. Ennek az okoskodásnak külső ábrázatja nagyot mutat: de hogy ennek belső erejét kétségbe lehet hozni, mutatják e' következő Észrevételek:

1. Kitsoda mutatta meg azt, hogy a' Nomadesek eleitől fogva tsak pásztorkodtak, és a' földművelést soha nem gyakorlották volna?! A' hajdani világ élete módjáról való eszméletünknek, nints régibb, és tisztább kútfeje, mint a' miket találunk arról a' legelső Cosmosophusnak, Mózesnek Irásaiban. Már pedig Mózes, 'ambár a' Pátriárkák familiáját úgy characterizálja, mint Nomadeseket, mint Pász-

tori embereket, a' kiknek legnagyobb gazdagságok a' nagy nyáj juhokban, marháokban, tevékben, szamarokban állott *): de ugyan azokat szántó vető, 's földművelő embereknek írja egyszer'smind. Az özön víz előtt élt Patriárkáról keveset tudunk: de elég az, hogy Mózes elő adása szerint, a' szántás vetés véghetetlen régi — és mikor Ábel pásztoroskodott: már az ő testvére Kain földet művelt és gazdálkodott. A' későbbi időkről többet mond Mózes. Ábrahám, Izsák, Jakób, valóságos Nomadések voltak, és mint olyanok, állandó lak helyek nélkül csak Sátorokba lakoztak: de Ábrahám nem csak Pásztori Emir, hanem földművelő Gazda volt egyszer'smind, mert a' többek között Pogátsákkal avagy Lángossal vendégelte meg az Angyalokat. A' Jakób fiai, a' hét esztendeig tartott szárazság idején, Egyiptomba szorúltak gabonáért; és így az ő életek annyira a' kenyérhez volt már akkor köttelve, hogy a' nélkül, minden pásztori, tej, vaj, hús étkek mellett is, éhhalálra jutottak volna.

Hova kell több tanúbizonyosság? és még ma is nem találhatunk e' Ásiában és Afrikának Északi részein egész vándorló nemzetségek, mellyek a' pásztori élet mellett, egyszer'smind a' földművelést is gyakorolják az ő módjuk szerint? Liman Lajos, Burkus Királyi Professor, a' Libyai pusztaságból azt írja: hogy az ott lakó Arabsok között vagynak földművelő Nemzetségek is. Gazdaságokat teszik a' Teve,

*) Hogy a' Magyaroknál is így volt hajdan a' dolog: mutatja ez a' szó: Marha, melly is szoros értelemben Barmot, de széles értelemben mindenféle kintset és gazdagságot jelent. A' honnét Molnár Albert így énekel: Sokat gyűjts és sok marhát rak öszve, nem tudja kié lesz végre.

Juh, Ketske, Szamár, és Szarvas¹-marha nyajak. Ha Gyarmataik körül a' legelőből kifogytak: felszedik sátoraiikat, 's más vidékre költözködnek. Telepedéseik körül, a' földet is szokták művelni. Lásd Kultsár Hasznos Mulatságok 1822. Szám 4. Ásiai Tatár országnak azon tartományjáról, melly szabad és független Tatár országnak neveztetik, azt olvassuk, hogy az abban lakó Tatórok részszerént bújdoklanak, avagy nomadizálnak, részszerint állandó helységekben laknak, 's földet művelnek, részszerint pedig bújdoklók és földművelők egyszer'smind. Lásd Bibliothek der neuesten und interessantesten Reisebeschreibungen Tom. 24. pag. 287.

Ezek a' régi és újabb példák megmutatják, hogy a' Nomadesek pásztorkodásával sokszor együtt járt, és jár a' földművelés, és mezőgazdálkodás. Mert mitsoda gyermeki gondolat volna úgy vélekedni, mintha a' Nomadesek minden három négy napon helyből helybe költözködnének? holott inkább úgy van a' dolog, hogy ha valamely áldott vidéken tanyát ütnek, ott maradnak néha több esztendőig. A' Zsidók olly vontatva bújdoklottak Egyiptomból Kanaánba, hogy negyven napi út, negyven esztendő alatt tettek; annyira, hogy ha kedvek lett volna hozzá, vagy a' Puszta Arabiának földje nem tiltotta volna, valósággal lett volna rá idejek, hogy szántsanak vessenek útjukban. A' mi Nagy Atyáink, Nomadesek voltak Ásiában, és így a' Baschkiri pusztaságban is: de még is két vagy három száz esztendeig laktak az Ural hegyei és Volga vize körül. Mikor Európa felé nyomulni kezdettek is: a' Volga és Tanais között letelepedtek, és ezen telepedés helyén,

mellyet Constantinus Porphyrogenitus Lebediás-nak nevez, tíz esztendeig tanyáztak. Az ilyen hosszszas letelepedés, nem hívja e' meg az embert, hogy a' más nemzetek példája szerént, vesse kezét az eke szarvára, és művelje az áldott földet az ő módja szerént? annyival inkább az Északi hidegebb tartományokban, a' hol még termékeny ugyan a' föld: de még munkára is szűkebben adja az áldást; — a' hol a' hosszú téli napok kénszerítik a' gazdát, hogy a' télrevalót nyárba megszerezni igyekezzen.

Ezek a' nyomos, és históriai próbákkal is gyámolított észrevételek, nagyon ingadozóvá teszik azt a' gondolatot, mintha a' mi Őseink, mint Nomadesek, átjába tsak pásztori életet éltek, és a' földműveléshez tellyességgel nem értettek volna. Ha a' Nomadeseknek igaz és állandó béljege tsak egyedül a' pásztorkodás volna: tehát akkor azt kellene mondanunk, hogy a' hajdani világban egészen esmeretlen volt a' szántás vetés, mezei gazdálkodás; mert igazán szólván, a' legrégibb nemzetségek mind Nomadesek voltak — a' Patriárkai familiák újabb megújabb vidékeket kerestek, és egyik határból a' másikba költözködtek. Erre a' Népek vándorlására, mitsoda nagy példákat látott Európa még az újabb és civilizáltabb világban is: mennyivel inkább úgy volt a' dolog a' régi időkben, mikor még az ember kevés volt — a' tágas természet nyitva állott a' telepedőknek; úgy hogy ezt a' bújdoklást tsak az Asiai nagy Imperiumok felállittatása szüntethette meg tulajdon határjaikban, mikor a' hatalmas Monárkhák, az ő birodalmok alatt lévő népeket megállították, hogy azok egy helybe maradjanak, 's lakó földjükhöz köttetve legyenek — *glebae adscripti*.

2. A' Magyaroknak, valamint a' marha tartás, úgy a' szántás vetés, földmivelés, mezei gazdálkodás, — egészen a' véribe van. Ha az efélekről itélni akarunk: esmérünk kell gyökerestől a' Nemzeti characteret, különben jobb lesz bele sem szólnunk a' dologba. A' Magyaroknak mindenütt és mindenben charactere van — Nyelvében, beszédében, járásában, evésében, ivásában, gyönyörködéseiben, élete-módjában, munkálódásában, házi szokásaiban — mind ezekben charactere van a' Magyaroknak, még pedig állandó, bezárt, és meghatározott charactere. De ezt csak az igaz Magyar esmérheti meg, ki a' magyar Geniust önn kebelében hordozza, és a' nemzeti Characteret — érzi.

Mikor a' mi Nagy Atyáink Európába által jöttek: már akkor hoztak magokkal tellyesen kifejtődött nemzeti Characteret, és meghatározott nemzeti Constitutiót. Számszerént mint egy másfél millióból állván: győzödelmes karral nyitottak magoknak utat, és el foglalták a' Tisza és Duna két partjait. Élven pedig a' győzödelmesek jussával: oda telepedett a' Magyarság az új hazában, a' hova vontá ötet az ő Geniusa — el foglalta a' véghetetlen sík földet, a' hol feküdtek a' kövér legelők, a' zsíros szántó földek, a' jeles szabású meleg hegyek és halmok a' bor termesztésre: a' jámbor Tótokat pedig nyomta az Északi hideg éghajlat alá, a' Carpathusi bértzekre. Ha egy kevésse gondolkodni akarunk: már csak ebből a' lakhelyt választásból is kihozhatjuk, hogy millyen Geniusa lehetett a' Magyaroknak? 's mitsoda élet módjára való hajlandóságot hozott légyen magával Európába? Tegyük fel, hogy a' Magyarok, mint Nomadesek, nem esmértek más életmódját, hanem csak a' marha-tartást, tej, túró,

vaj készítést, és a' Pásztorkodáson kívül semmibe nem gyönyörködtek: már úgy el tévesztették a' választást, midőn magok a' lapáljos róna földet foglalván el, a' Tótoknak engedték az igen egészséges és kellemetes füvekkel illatozó Carpathusokat, a' holott a' téjnek, vajnak bővségét és jóságát mindenek felett reménlhették volna.

Igy tehát, már a' lakhely választásban egészen kinyomta magát a' mi Nagy Atyáinknak lelke és belső hajlandósága. Az Arcadiai hegyeket, a' Túró hozó = Turótz Vármegyét, hagyja a' Tótoknak: magának pedig választotta a' Magyar a' sík földet; mert a' véribe volt az a' gyönyörűség, hogy az ő déltzeg paripáján sok határt benyargalódzhasson. Választotta a' meleg völgyeket, mert csak ott terem meg, és ott érik meg mindenféle gabona az ő idejében. A' jó kenyérhez és jó borhoz szokott Magyaroknak, nem kellett az Árva Vármegyei hideg határ, a' hol csak zabot lehet aratni September háva felé — sem más vad éghajlat, a' hol hujába ültette volna a' nemes szőlő-tökét. És így valamint az Idylliumi pásztorkodás, marha tartás: úgy nem kevésbé a' szántás vetés, gazdálkodás, bor termesztés — ez mind a' véribe volt a' Magyaroknak, és ezt a' vért magával hozta Ásiából.

A' pásztori élet hamarabb támadt a' földművelésnél, mert könnyebb volt a' vad-ketskéket, vad-juhokat, vad-teheneket, vad-lovakat el fogdosni és megszelídíteni, mintsem a' földet sok veréjtékkel művelni. Azonba Mózsés egy időre teszi azt a' két élet módját, Rainnak és Ábelnek példájában; melly is oda mutat, hogy valamint a' pásztorkodás, úgy a' földművelés is, az ő régiségével meghalad minden históri-

ai emlékezeteket, és hogy az a' két élet módja — egy testvérek. A' Pásztor, gyűlöli ugyan a' szántóvetőnek határ követ, mert az az ő legelőjét szűkíti; a' szántóvető gyűlöli a' pásztor, mert az az ő, vetéseit sokszor el éteti — e' miatt ők egymást öldöklük: de még is megáll az, hogy ez a' két életmódja Testvérek egymással, és ha jól intéztetnek: együtt jó a' kettő. Nem kell hát e' kettőt egymás ellenébe tenni, mintha egyik a' másikat kirekesztené. A' Patriárkák együtt gyakorlották mind a' kettőt, és ez a' Patriárkai Genius, a' véribe van a' Magyaroknak e' máj napig.

Minden nemzet tanul más nemzetektől: tanult és tanul a' Magyar is. Azt sem lehet tagadni, hogy a' nemzeti Characterek sok századok alatt megváltozhatnak. De ne felejtjük el, hogy a' genialis és nagy mértékben originalis nemzetnek characterét és élete módját, csak mellirozhatják, csak tarkázhatják az idegen befolyások: de az eredeti biljegget ki nem törölhetik abból. Mindég kitör a' magyarból az, a' mi néki a' véribe van; az idegenekről rá ragadt dolgokon pedig rajtok marad az idegen szag — de a' mellyet azokon csak a' jó szaglású Magyar érezhet meg. A' Magyar, mint született pasztor, ész született mezei gazda, csak a' természetnek első emlőjén szeret függeni mindenkor, és annak nyers terméseit szeregetti meg az ő ortzájának veréjtékével. Miolta látja már más nemzetek példájából a' kereskedésbeli Speculációnak temérdek hasznait! és meg sem igen akarja azt követni, azért, mert nincs a' véribe a' Speculációra való hajlandóság *). Mikor a' Spe-

*) Magyar ország az ő Literaléjának, melly mostanában a' Nemzet öröme, ismét össze köttetett a' Magyar Horoculans

culans szép hasznót ad néki: a' hasznót ugyan szereti; de mihelyest alkalmatossága van reá, azonnal megmutatja, hogy a' Speculanst nem betsüli. Hogy a' nemzeti ízlés itt el tévelyedett: azt most nem keressük — hanem tsak azt vizsgáljuk, hogy mi van? és mi uints a' Magyaroknak véribé? A' Gazdálkodásnak hasznos jobbításait, noha nem hamar, de sok példák után tsak ugyan el fogadja — de ha még száz annyi hasznót reménylhetne is, soha kéményt nem seprene a' Savoyardokkal, sem képet nem hordozna az olasz mercatimagókkal, sem házanként gyóltstot nem árulna a' gyóltstos Tótokkal, sem fog - port, és hamis spiritusokat a' Zólyom Vármegyei háts patikáriusokkal, sem bőrt és rongyot nem szedne a' házalló Zsidókkal — mert az ilyen élet-módjai ellenkezik a' Magyaroknak véribé.

A' kézi- mesterségek között, azokra adja magát a' Magyar leginkább, a' mellyeket megkivánnak az életnek elsőbb szükségei *). A' fűrésra, faragásra, barkátsolásra minden Magyar gazdára született. Ez az oka, hogy a' Bog-

nával, míg eddig nem igen vette valóságos hasznát: A' Velentzeieknek nagy szerentse volt, hogy a' régi Magyar Királyoknak nem volt kedvek a' Marinához, sem a' Magyar nemzetnek hajlandósága a' tengeri kereskedéshez, különben a' legveszedelmesebb ellenségre talált volna Velentze ő benne az Adriai tengeren — így ír Spittler után Schwartzner Statistik, I. Kötet, 434 lev. 2-dik kiadás. Ez mind a' Magyar Geniusból foly — azonban a' Speculatióra való hajlandóság kezd a' Magyarokban éledni — kivált ha az idő és környüállások kedvezőbbek volnának.

*) Ám lássa D. Fuker, hol vette ő azt, hogy a' Magyar Ifjak különös Delicatest találnak a' Tsizmadja — Gombkötő — és Borbély Legénységben. A' Magyaroknak, mint Magyaroknak, különös Delicatesse a' szélesen kiterjedett mezői gazdaság; de a' mellett a' mesterségnek és tudománynak mindenféle nemeire alkalmas; sőt különös nagy Genieket is mutathat a' Magyar Nemzet az ő fiai között.

nár (Wagner) nevezet idegen szó nálunk, mert hajdan szekeret, ekét, és más gazdasághoz tartozó készségeket minden Magyar gazda tulajdon maga készített, Tzéhbeli mesterség nélkül, mint ma is Baranyában, 's másutt. Így tehát a' Bognárság házi munka lévén nálok: nem volt helye a' Tzéh-társasági nevezetnek. Magyar Kovácsot többnyire minden Faluban talál az ember. Vagynak magyar Asztalosok és Átsok is bővséggel — ez utólsók többnyire a' természet tanítványi. A' bőr és posztó ruhák a' nemzeti viselethez tartozván: van magyar Varga, Tszimadja, Szüts és Szabó, a' mennyi kell; mint szintén magyar Ötvös és Gombkötő, a' posztó ruhák ékesítésére. A' házi Technológiára főképen tartozókat, úgymint a' kenyér-sütést, és a' szappan főzést, minden magyar Gazdaszszony tartozik jól érteni. A' szövés mestersége is egyedül tsak Gazdaszszonyi munka volt a' Magyaroknál; ez az oka, hogy a' Takáts Legényt, mint férjfiakhoz nem illő asszonyi mesterséget üző gyávat, tsak ez előtt 30 esztendővel is kitsúfolták és meghajgálták a' Magyar gyermekek az alföldön — magok sem tudván, miért tselekeszik azt. Ez az oka, hogy a' Takáts név idegen szó nálunk, mert hajdan — valamint még ma is az alsó vidéken — minden háznál volt szövő-szék, és a' tisztos magyar Gazdaszszony, Penelope példája szerént, maga fonta, szötte a' fejtér ruhát egész háza népének.

Mind ezen tekintetekből kijön az, hogy ámbár vagynak olyan kézi mesterségek, melyekhez a' Magyaroknak belső hajlandósága van: de még is legerősebb vonszódással ragadtatik ő a' mezei gazdálkodásra. A' Magyar jól látja azt, kivált a' mai elszűkült világban, hogy sok mesterember, sokkal tisztességeseb-

ben, 's könnyebben élhet a' földmivelőnél: de még sem igen adja az ő fíjait mesterségre, hanem a' Ceres oskolájába viszi, és az eke-szarvához szoktatja azokat. Nem is kell erre a' Magyar gyermeket erőltetni, mert ő néki természeti vonszódása van ahhoz. Sok falusi atya, örömet tanítatná, 's tudományokra nevelné az ő gyermekét: de — vigye ki tsak azt magával egyszer kétszer a' pusztára — vezettesse azzal az ő szántó ökreit, vagy ültesse fel azt paripájára: már az a' gyermek örökké kivágycokzik az oskolai porból a' természet nagy mezejébe, és örvend a' lelke, mikor vég bútsút mondhat a' szelíd Múzsáknak. A' magyar Mesterember azon van, hogy magának szántóföldet szerezhessen *); és mihelyest arra szert tett: azonnal el hagyja műhelyét, és földmivelővé lesz, sokszor nem kevés kárával az ő házi szerentséjének. Mi ennek az oka? az, mert a' földművelésre való hajlandóság — Magyar Genius, és Nemzeti Character. A' mi a' Magyaroknak véribé ennyire megrögzött: bizony nem tegnapelőtt szokta meg azt — nem a' Tótoktól tanulta Európában.

3. Az eddig felhozott Észrevételek hihetővé tészik azt, hogy a' mi Őseink már még Ásiába is értettek légyen az ő módjok szerint a' földműveléshez: de legfontosabb az, a' mi következik. Ha igaz az, hogy a' szántás-vetés mesterségét a' mi nagy Atyáink a' Tótoktól tanulták Európában: honnét vagy az, hogy a'

*) Hazánkban még a' Királyi Városok is nem annyira kézimesterségből, kereskedésből, városi industriából, mint mezei gazdálkodásból, és szőlő-mívelésből élnek. Példa ide Debretzen, Buda, Pozsony, Soprony, Szeged, Theresiopol, Székes Fejervár, Szathmár Némethi, Nagy Szombat, sőt többnyire mind.

Magyar Gazdálkodás egészen Ásiai szabású? Ide tartozik

a. A' szabad ég alatt való gazdálkodás. A' Magyar, valamint széna-kazlát, úgy búza-asztagját, és mindenféle szemes jószágát, a' szabad ég alatt rakja öszve, ott nyomtatja el, és szalmáját, szénájával együtt, ott kint teletteti. Nehéz feltenni, hogy ezt a' gazdálkodás módját, Európába szokta volna meg a' Magyar, mert itt sokszor igen sok nyári, és őszi essők járnak: hanem így szokta ezt az ő hajdani Ásiai hazájában; még pedig annak, a' Délhez közelebb fekvő valamelyik tartományában, a' hol, mint Palaestinában is, hallatlan dolog volt az aratási essőzés. Mert más jelekből is bátorkodom gyanítani, hogy a' Magyar Nemzetnek egy olyan tartományban kellett kifejtődnie, a' melly legalább tíz grádussal közelebb fekszik az Aeqvatorhoz, mint a' mi mostani Európai Magyar hazánk. A' szabad ég alatt való gazdálkodásban, sok alkalmatlanságot lát, és nem kevés kárt vall a' Magyar, essős időben: de még sem rakoszik Pajtákba, — egy az, mert azokat egér fészkeknek tartja; más az, mert azt hiszi, hogy egész életében sem vall annyi kárt a' külső gazdálkodásban, mint a' mennyi költséget kíván a' nagy Pajták építetése és fenn tartatása, kivált a' hol a' könek és fának bővsége nintsen. A' nagy Urak, próbálgatják nálunk a' költséges Pajtákat; a' mellyeknek hasznáról nem kételkedem: hanem tsak azt állítom, hogy még eddig a' magyar Gazdának tízmeres tulajdona a' szabad ég alatt való gazdálkodás. Egészen Ásiai szabású

b. A' Magyar Nyomtatás módja. Szintén ezer esztendő olta nézi a' Magyar, hogy a' szomszéd Németek és Tótok miként tsép-

lik az ő gabonájokat, miként páholják azokat a' Páhókban: és még is ezt a' könnyű és tiszta munkát nem követi, hanem az ő hajdani nyomtatása módját áthatatosan megtartja; és csak hellyel közel adja gabonájának egy részit, zsúp és szetska kedvéért, tséplők keze alá.

A' lekaszált vagy learatott gabonát, kint a' mezőben, szabad ég alatt, a' szántóföldnek egyik részén öszve hordani, ott szerűt tsináloi, a' gabonát leágyazni, és abból a' szemet, karikába hajtott lovak lábaival kigázoltatni: tsalhatatlanúl Ásiai nyomtatás módja, a' miről a' Tudósok, annyi Irók és Utazók tanúbizonysága után, legkissebbé sem kételkednek.

Tudjuk azt, hogy Mózsés, egyéb Gazdasági törvényjei között azt is törvénybe vette, hogy a' nyomtató ökör száját felkötöni nem szabad. Ezen emberséges törvénynek okát könnyű által látni. A' Magyar, csak akkor nyomtat ökörrrel, ha lova nintsen; egy az, mivel a' lassú ökör nem tud sebesen forogni az ágyásban: más az, hogy több tisztátalanságot is okoz a' lónál. Ugy de Palaestina feletten igen hegyes völgyes tartomány lévén: a' Zsidó nép nem tartott lovakat, hanem a' gazdálkodásra ökör kellett, az utazásra pedig Teve, Öszvér és Szamár. De még a' Ló-tartás azért is ellenkezett a' Mózsés politicájával, mivel hogy a' legjobb Lovak Egyiptomból fogtak volna kerülni; már pedig az Egyiptomiakkal való társalkodást és kereskedési öszveköttest, öörökösen el akarta tiltani Mózsés az ő népétől.

A' nyomtató ökör szájának felkötését tiltó Törvénynek világosítására, ezeket írja Rosenmüller az ő Scholionjaiban: *Vt hoc praecipuum intelligatur, monendum est, in oriente, etiamnum tritura fieri bobus et plau-*

„stris, super strata frumenti actis. De quo
„vetustissimo tritrandi modo, ex recen-
„tioribus itinerum scriptoribus, multa habet
„Paulsen in Libro de Agricultura Ori-
„entalium Germanice scripto. Instar omnium
„hic adscribo locum ex Leunclavii Tur-
„cicis: Solent illarum regionum incolae,
„postquam demessae fruges sunt, non domum
„eas ex agris, more nostro, granis nondum
„excussis, in horrea convehere; sed in aream
„qvandam sub dio comportare. Deinde
„sparsis per aream manipulis frugum, boves
„et bubulos immittunt, qui dum pedi-
„bus subjectas proterunt, aristis grana nullo
„negotio excutiuntur. Et solent haec sub dio
„fieri, extra pagos et oppida”.

Ez tehát az Ásiái nyomtatás módja, a' leg-
régibb időktől fogva. Tsakhogy a' Magyar nem
ökrökkel, 's nem apró targontzákkal, hanem a'
serény lovak gyors lábaival téteti ezt a' jeles
munkát; és alig ha a' Magyar e' részben is ori-
ginalis, és egyetlen egy nem volt, már még
Ásiába laktában is — mert imé a' régi törvé-
nyek, és az újabb útzók mind tsak nyomtató
ökröket, és nem lovakat emlegetnek. De
egyébb tekintetekbe, egészen a' magyar nyom-
tatás módját írja le Leunclav, mikor azt be-
széli, hogy a' napkeletiek a' szemes életet
nem hordják haza, hanem kint az ég
alatt, a' falukon és városokon kívül
hordják azt öszve; miként ma is számtalan he-
lyeken a' Magyarok és a' Kúnok, a' falukon kí-
vül lévő szállás-keretekbe rakosznak, és
ott nyomtatnak; a' mi is a' tüzi veszedelmek
tekintetéből igen jó rendtartás, és sokkal bá-
torságosabb a' Németek és Tótok takarodása

módjánál, kik minden jószágot behordanak az ő faluikba.

És így a' Magyaroknak nem csak nyomtatása módja, hanem a' Helységekről megkülönböztetett Szállás kertekben való takarodása is, egészen Ásiai szabású; és ez az utolsó nem homályosan láttatik oda mutatni, hogy a' mi Őseink már Ásiában is állandó Honnyokban, Helységeken laktak légyen; a' mellyektől már ott is megkülönböztették aklaikat és szállás kertjeiket, 's ugyan onnét hozták magokkal ezt a' gazdálkodás módját Európába. De nem minden falu, vagy város mellett vagynak szállás kertek: hanem, kivált ha igen nagy a' határ, kint a' pusztában vagynak azok szerteséellyel. Sok helyeken pedig, nem hordják a' termést bizonyos tanyára: hanem azon szántóföldön öszve rakják, és el nyomtatják az éleket, a' melly termette azt. Kettőre vigyáz pedig ilyenkor a' magyar Gazda. Először, nem valamely szoros helyen készíti szőrűjét, hanem a' hol a' szórásra jó szelet várhat — szél alá, vagy szélről teszi azt — innét a' szőrű nevezete. Másodszor, a' szántóföldnek soványabb részén rakoszik öszve, hogy a' sovány föld kövéredjék, mert a' nyomtatás sok zsirt hágy maga után. Megjegyzi tehát a' földjének soványabb részét, és ott rá ágyaz. Ez a' nyomtatók Stilusa; és ebből a' szőlés formájából: itt rá ágyazz! lett trágya zni — trágya, eredeti magyar szó, ámbár formájára nézve, mint két mássalhangzón kezdődő, nem láttatik is annak.

c. A' Magyar Gazdának Magazinja (Magazin) avagy Gabona-tárháza, a' földbe ázott vermek. Ez egészen Ásiai gazdálkodás módja, és igen régi eredetre mutat. A' hajdani Vi-

lág már a' szántást vetést kezdegette gyakorolni: holott a' Pátriárkai Gazda még tsak kunyhókba, sátorokba lakott, és helyből helybe vándorlott. Hova tette volna hát féltöbb javait, 's felesleg való termését, mikor még kamarát, életes-házat építeni nem tudott, vagy nem akart mint a' földnek gyomrába? Hajdan maga is az ember, az ő Troglodytai állapotjában, barlangokban, 's föld lyukakban lakott: nohát valamint akkor, úgy későbben is, föld lyukakat ásott, és azokba verte rakásra az élelemre valót. (Ebből a' Stilusból: itt Verem rakásra gabonát — lett a' Verem nevezete). Ezt a' gabona tartás módját, melly a' vigyázatlanknál sok kárral járhat, gúnyolja az Európai, pallérozott mezei gazdaság: de a' régiséghez annyira ragaszkodó Magyar Nemzet, nem távozik el attól mind e' mái napig.

Diodorus Siculus, a' régi Arabsokról beszélvén, leírja azoknak Vermeit, a' mellyek szakasztott olyanok voltak, mint a' mái Magyarokéi. Így szöll ő: „Quia terra argillosa est, aut mollem petram habet, magnas ia illa cavernas faciunt, quarum orificia minima sunt; prout profundius fodiunt, cavernas ampliores faciunt, ut tandem unumquodque latus late pateat. Libr. XIX.” Igaz, hogy Diodorus ezeket esső-víz fogó Vermeknek írja: elég a' dologhoz, hogy épen illyen alkotású a' Magyarok gabona-verme. Hogy tehát a' Magyar mind e' mái napig is vermekbe, még pedig Ásiai szabású vermekbe veri rakásra gabonáját: már tsak ez is felemeli nemzetünket, és annak gazdálkodása módját, a' legrégibb Ásiai eredetek idő szakaszára. Más nemű némelly Magyaroknál a' hosszú, 's nagy szájú Verem, mellynek neve sír verem, mivelhogy hasonlít a' sírhoz.

d. Aratás és takarodás után a' szántó földek tábláit szabad legelővé tenni: még eddig áthatatos mezei rendtartás a' Magyaroknál. Ez ellen ki kél az újmódi pallérozott mezei gazdaság, és el tiltja azt; hogy minden gazda tsak maga parantsolhasson az ő szántóföldjéből, és úgy vehesse annak hasznát, a' mint akarja. Ezen principium szerént a' közös legelő el töröltetvén: a' helyett az Istállóí marha tartás, (Stallfütterung) van felvétetve; de a' mellyről még eddig hallani sem kíván a' Magyar Gazda, hanem áthatatosan ragaszkodik a' régi mezei rendtartáshoz, a' mellyet megszokott, nem mondom a' Magyarországi, hanem az Ásiai pusztaságokban; még pedig attól a' hajdani idők eredetétől fogva, mikor a' Pásztorokodás még egészen praescribált, és tsak bizonyos ideig engedte Legelőjét megszorítani a' szántóföldek határ kövei által — mihelyest pedig a' Gazda bétakarodott, azonnal szabadon legeltek a' tsordák és nyáj-jak az egész határban. Mind ezeket nem itt tanulta a' Magyar: hanem így gazdálkodott Ásiában, minekelötte az Európai Tótoknak, 's Németeknek még tsak hírét is hallotta volna.

4. A' szántás vetés mesterségének legelső, legszükségesebb, legnemesebb gyümöltse — a' Kenyér. Már pedig, valamint hogy egész Európában leghíresebb a' Magyar kenyér: úgy az, az ő ditséretét igazán meg is érdemli. A' Magyar búza-kenyér, ugyan azon alkotó részekből áll, ugyan azon technologiai törvények szerént készül, mint más nemzetek kenyerei: de még is azoktól, mind jó ízére, mind jó ízének tartósságára, mind formájára, mind felemelkedett nagy testének jeles szabására nézve, annyira különbözik, mintha Király asszonya

volna amazoknak. Mitsoda a' legszebb Zsemlye, egy Debretzeni, vagy egy Komáromi kenyérhez kepest? más Európai nemzeteknél, Tzébbeli mesterség a' kenyér-sütés: a' Magyaroknál házi munka, és gazdasszonyi kötelesség. Hibásan sült kenyér sokszor találatik sok házakban: az mind annyiszor a' házi Asszony gyalázatja, ha ugyan van néki módja a' jó liszt szerzésben. De a' Német Pékek is hányszor sütnék olyan elterült lapos kenyereket, a' mellyek igazán nyomorúság kenyerei. A' Krumplit foghegyen és finnyásan vette bé Magyar Ország nem régiben: de már megkedvellette, és kenyere közé keveri azt. A' Németek, Hollandusok és mások, századok óta eszik már ezt az Amerika betses ajándékát; lisztjek közé keverik, és kenyérnek sütik azt sok helyeken. A' magyar Gazdasszonyok leginkább az 1817-dik nyomorúlt esztendőben szorúltak arra; és egymással vetélkedve, egyikik egy, másik más móddal, úgy bele tánúltak egy télen a' krumplis kenyér készítésébe: hogy azt méltán gazdasszonyi remeknek lehet nézni. Így tehát a' magyar Gazdasszony, született mestere a' kenyér-sütésnek; és ha ugyan Európába tanulta azt: sokkal fellyül haladta minden ő mestereit. De sokkal inkább úgy lehet gondolkodnunk, hogy a' magyar kenyér, melly egyetlen egy a' maga nemében — originalis magyar gazdasszonyi tészta-mív, mellynek készítése módját, 's mesterségét a' mi Nagy Anyáink magokkal együtt hozták Ásiából.

Mind ezen Észrevételek együtt véve, ítéletem szerint több erővel bírnak egy pusztáhozavetésnél; és nagy mértékű hitelességet szereznek ezen állításomnak, hogy a' mi Öseleink, mikor Európába jöttek, nem voltak esmeretlenek a' mezei gaz-

dálkodás, és földmívelés mesterségével.

Hát a' szőlő művelésről mit mondhatunk? vallyon esmerték e' Nagy Atyáink, mikor Európába költöztek, a' bor természet' mesterségét? A' szőlő művelés még nagyobb gondal jár, mint a' szántás vetés. Innét van ez a' példabeszéd nálunk: a' szőlő nem Urat, hanem szolgát kíván. A' mi Őseink sok századokig a' Mars mezején izzadván, és ezt a' kedves Hazát vitéz karral óltalmazván: nem érkeztek a' békeséges mezei munkákra, és a' szőlő művelésre; hanem bizták ezeket az ő örökös jobbágyaikra, vagy a' Külföldről béköltözött idegenekre. De ebből nem következik, hogy maga a' Nemzet, in massa, nem értett volna a' föld és szőlő műveléshez. A' Tokaji szőlő-hegyek a' 12-dik században a' Szirmiumi, későbbben pedig Károly Robert és Nagy Lajos ideje alatt az Olasz országi szőlő-veszszők által nemesítették: de hihető, hogy ott már sokkal előbb is, hazája volt a' szőlő-tőnek. Und, Rétel és Turzol, vagy Tartzal, három Vezérek, a' Tartzal hegyén ittak nagy áldomást a' Magyarok béköltözésekor; és az egész Hegy-alját többnyire tiszta Magyarok lakják, 's művelik eleitől fogva.

Maga ez a' nevezet: Bor, melly a' napnyugoti fajta nyelvek előtt egészen esmeretlen, nem homályosan mutat arra, hogy a' mi Atyáink már Ásiában is esmerték és kedvelték a' nemes szőlő-tőnek levét, és a' bor-ivást nem Európába tanútták. Európának minden nemzetségei, még a' Német és Szlav eredetűek is, a' Bornak nevét ebből a' Római szóból vették: Vinum. Ezek az egyébaránt igen bőv és termékeny nyelvek, olly gyarlók voltak, hogy

nem tudtak saját nemzeti nevet adni ennek a nemes italnak — mintha ugyan mind a Rómaiaktól tanútlak volna bort inni. A' régi Németek, Tacitus bizonyítása szerint, árpából és vízből készült itallal éltek, melly a' Magyarok Ser — se ér — kevés erejü — keveset ér a' borhoz képest. A' Tótok ősi italát nem tudom: elég, hogy ök is Római névvel nevezik a' bort. Róma pedig a' Vinum nevet, a' Görög οινος névből formálta, Aeolicum Digammával. De még a' Görögöknél is az οινος nem eredeti nemzeti neve a' bornak, hanem ebből a' Zsidó szóból készült: Jain, vagy Join. Ezt a' Join *) szót bár akarhol vette légyen is a' Zsidó: de az egészen össze vág ezzel a' magyarral: jó inni! a' mellynél igazabb nevet nem adhatott az a' nemzet a' bornak, melly azt legelőször megkóstolta. Elég a' dologhoz, hogy minden napnyúgati nemzetek olyan nevet adtak a' bornak, a' melly egyiknél sem eredeti, hanem egyik a' másikból formáltatott; és még a' Görög is költsön veszi azt Palaestinából, a' nemes szőlő-tőnek egyik hájdani nevezetes hazájából. Imé pedig a' Magyar, mintha egészen más világban született volna; ilyen genialis nevet ad annak: Bor! Hol vette azt a' különös szót a' Magyar, ha Ásiába soha nem ivott.

*) A' Zsidó és Arabs Lexiconok nagy szorgalmatossággal nyomozgatják a' szónak gyökerét, és azt, most helyesen, majd pedig erőltetve és tsigázva, valamely felsőbb Ideával össze kötik, a' mellyben találtatik, vagy találatni gondoltatik az el nevezésnek oka, és eredete. A' Jain névért megnéztem Buxtorfnak, Geseniusnak, Jahnnak, Simonisnak az Eichorn kiadása szerint való Lexiconait, de semmi gyökerre, avagy felsőbb atyafias Ideára nem mutathat egyik is, mellyből a' Jain szó lehozattatnék. Hihető, hogy annak a' hájdani esmeretlen (Semitica) nyelvnek szava az is, a' melly megelőzte a' Zsidó nyelvnek kifejtődését.

bort? Lám a' Pálinka, Rozsólis, Kávé, Tsokoládé, Lemonadé, Puntts neveket, mind Európai névvel nevezi, mert azokat itt kezdette inni. De a' Bacchus ajándékának neve Bor, és ezzel a' névvel, abban az értelemben, tudunkra tsak a' Magyar nemzet él az egész világon. Mert a' Rálmukoknál a' Borw, tsak valamelly téjből készült részegítő italt jelent, a' melly nem Bor, hanem annak szorútságból talált némtelen helytartója, mellyre ők által tették ama nemes italnak másokról tanult nevezetét.

Az ilyen Philologiai erősségek, némelyek előtt igen erőtelenek, sőt nevetségesek, minden igaz ok nélkül. Holott pedig, a' hol a' Históriák el hagynak bennünket, nints egy egy bátorságosabb Archaeologiai kútfő a' nemzetségek régi homályos dolgainak megítélésére, mint azoknak nemzeti Nyelvek. Legalább mindig fundálhatunk azon egy hiteles hozzávetést, és olyan Hypothesist, a' minémüt a' Történetírók, Ethnographusok, Archaeologusok, históriai igazság gyanánt, szükségből felvesznek, és rajta megnyugosznak mind addig, valamig más hitelesebb hozzávetés el nem nyomja azt.

A' nemzeti Nyelvből vett erősséget, hatalmasan gyámolítja a' Nemzeti szokás kivált a' melly magát hordozza a' régiségnek tsalhatatlan béljégét. Illyen a' Magyaroknál az Áldomás*), egy felette régi, tús gyökeres nem-

*) Az Áldomás szónak különös formája van, mellyhez hasonlót keveset találunk; mert itt a' tselekedeti első személy — áldom, substantivizálódik és végezettel. Illyen szó ez is: halomás — ha történik halomása. Meg ollyanabb ez az adverbium: húzomosan. Az ilyen szokarra a' felette régi eredetre mutatnak, mikor még a' formativumok bizonyos grammatikai törvények alá nem szedtettek, hanem akármelly szóból formálódhatott akarmi,

zeti szertartás, melyet a' mi Nemzetünk minden alkudozások, szerződések, szegődések szent petsétjéül, és a' szerentsésen végre hajtott munkák után háláadásúl, megtartott a' hajdani időktől fogva mind e' mái napig. Ős-eleinknél isteni tisztelet szava volt ez, melly ezekkel a' vallásos buzgóság szavaival: áldom, áldás, áldozat, nyilvánságosan egy eredetű. És így ő nálók az áldozatnak egyik fő, és nevezetes részét tette a' Бог; sőt ha Anonymusnak hitelt adunk, erről a' vigasságra gerjesztő italról vették fel az áldozat nevét, nevezvén azt Áldomás ivásnak.

Nagy Atyáink Ősi Vallásáról keveset tudunk. Cornides Dániel tudós Hazánkfiának arról készített, és a' Göttingai tudós Társaság előtt 1785-ben felolvasott Értekezése (Commentatio de Religione veterum Hungarorum) mellyet Engel Úr 1791-ben hotsátott világ eleibe, igen heises munka: de a' melly tsak azt a' kívánságot tüzeli fel bennünk, hogy vajha többet tudhatnánk Őseink hajdani vallásáról, a' melly talám nem az ő belső mivoltáért, hanem azért nézettetett Pogány vallásnak, mivelhogy az Évangyéliomi új világosságot nem esmérte, és mivelhogy véres áldozatban állott, mellyet a' Názáretbéli Jézus isteni tudományja végképpen el töröltt.

Cornides a' maga állításait az Anonymus tanúbizonyosságán építi leginkább, gyámolítván azt Theophylactus Bizantiumi Író szavaival, és a' Persák példájával, kiknek isteni tisztelete módjához a' mi Atyáinké nagyon hasonlított.

a' mint a' szükség hosta magával. Az Analogia Linguae későn támadt, és tsak a' tellyesen kiformált Nyelvben bír törvénytévő hatalommal.

Valamint a' Persák, úgy a' mi Öseink is — talám valamint azok, úgy ezek is Templom nélkül, szabad ég alatt — imádták az egy élő Istent, ki a' mennyet és a' földet teremtette; a' kinek látható Symbolumának tartották az égen tündöklő Napot, A' Napnak lementével áldoztak a' mi Nagy Atyáink egy fehér lovat *) valamely hegyen, és a' mellett Áldomást ittak. Ez a' hajdani Pátriárkhai áldozat tétel formájára mutat; a' honnét a' Mózeses törvényje szerint is, az olaj és bor, fő részét tette az Itali áldozatoknak. Minden népek tiszta állatot áldoztak rendszerént az ő Isteneiknek, és oltári vendégséget szereztek abból. Így tehát a' mi Nagy Atyáinknál, valamint a' Tatároknál még ma is, asztali és oltári étek volt a' ló-hús; mellyet a' Keresztyén népek példája tétetett félre ö vélek. Úgy látszik, hogy a' mi Öseink nem áldoztak egészen égő áldozattal — Sacrificium Holocaustum — hanem minden áldozatjuk hálaadó volt — Sacrificium Eucharisticum — és oltári vendégségből. Áldomás ivásból állott, és az Áldomásba nem mást, hanem bort ittak, melly megvidámítja az Isteneket és az embereket. Még ma is minden alkudozást, áldomás ivással petsétel és innepesit a' Magyar, a' melly

*) És így a' régi Magyar, lementével ditsérte a' Napot. Akkor adott hálákat Istennek, az egész napon tapasztalt áldásokért. Hihető, hogy onnét kezdette számlálni a' követhetendő napnak első óráját, mint a' Zsidók a' Schabest az est-hajnal tsillag feljövetelétől, a' melly igen helyes idő számlálás. Az Anonymus bizonyítása szerint, Öseink fehér lovat áldoztak, mellyet Cornides a' Persák és régi Németek példájával erősít. De ha szabad a' mai izlésből itélni, soha nem betsülte a' Magyar a' fehér lovat, hanem a' szép seregély, vagy almás szürke lovat. Virgilius is, mikor a' szép lovat leírja, így szól: Color deterrimus albis. Georg. L. III. versu 82. Ha csak azt nem mondjuk, hogy az elcsönült, heverőre vort, es meghízott Lovat adtak mindég mézsárszékre.

törvényes erőt, Sanctiót ad a' szerződéseknek ; és ha szerit teheti, nem mást, hanem bort iszik a' Magyar áldomásúl, és azt felálva, süveg vetve — mint az Attila asztalánál Priscus rhetor bizonyítása szerént — jeles formulával el köszönvén, egészen Vallásos ábrázatot ad annak, úgy hogy az Áldomás ivás még ma is egy néminémű isteni tisztelet a' Magyaroknál.

Ez az Ősi szertartás, melly a' legrégebb eredetek maradványa nálunk, nyilván arra mutat, hogy a' mi Ős-eleink, Európába lett költözések előtt sok századokkal esmerték azt a' természet betses ajándékát, a' Bort; és mivelhogy az áldozatokban szükségek volt arra, kétség nélkül nem voltak esmeretlenek a' szülő mívelés mesteriségével.

Örvendett a' lelkünk, mikor a' Magyar Nemzeti Museum 1820-ban ezt tette fel egyik jutalom kérdésül: „Miben és mennyire különbözött az Európába költözködött Magyar Nemzet erköltsi, és polgári Culturája, vagy durvasága, Európának akkori Culturájától, vagy durvaságától”? és az adandó felelet egyenesen magokból a' Rűtfökből készíttetni rendeltetett. Várván vártuk a' jutalomra méltó feleletet, melly is minden bizonytal a' Magyar nemzet betsületére fogott volna kiütni: de még eddig óhajtásunk bé nem tellyesedett. Ez a' jelenvaló Értekezés, tsak egyik ágazatját érinti a' feltett kérdésnek; és ez nem is írott könyvekből meríti állításainak nagyobb részét, hanem a' Nemzeti nagy Bibliothecából, úgy mint a' nemzeti Nyelvből, a' nemzeti Geniusból, és a' nemzeti Szokásból. De a' kik előtt a' gazdag Könyvtárok nyitva vagynak, a' kiknek módjok volt, 's van benne, kitanúlni azt, hogy a' közép századokban mitsoda lábón állott
légyen

légyen Európának erköltsi és polgári Culturája, vagy durvasága: igen is hogy vonhatnak olyan pár húzomos lineát, avagy parallélát a' mi Nagy Atyáink, és az akkori Európai nemzetségek között, melly a' megegyezésnek, vagy különbségnek igaz mértékét megmutassa, és a' feltett jutalom kérdésnek tellyesen eleget tégyen. Szabad legyen némelly talpvonásokat ide tennem.

Úgy ítélhetünk, 's nem ok nélkül, hogy a' kilentzedik században, az ide költözködött Magyarok, és az akkori Európa Culturája között, aligha kissebb nem volt a' közbevetés, mint a' millyen tapasztaltatik e' kettő között ebben a' 19-ik században. Azok a' Nemzetek, mellyek a' magas Culturának olly ditső fényével tündöklenek ma Európának politikai egén, mind a' későbbi századokban tették azokat az oriai lépéseket; ellenben a' közép századokban, többnyire éppen úgy, mint az akkori Magyarok, sőt sokak még nagyobb mértékben, magokon hordozták az eredeti durvaság béléjét; és az ő honnyi, saját, nemzeti culturájokkal nem ditsekedhetvén, tsak a' hajdani Római nagyság fényes maradványinak szellyel dúlt, 's bemohosodott omladékot mutogathatták. Hogy is lehetett volna Európának olly hirtelen kigyógyúlni a' költözködő vad népek pusztításaiból vett mély sebekből, és az ő általok ár-víz módra mindenfelé kiöntött barbariesből?

A' tudomány és a' böltsesség, sehol nem volt még akkor köz nemzeti kints, hanem tsak némelly kiszemelt lelkek magános tulajdona, és igen tsak a' Papság nézhetett bé annak titkaiba *). Így hát a' Magyaroknak nem volt okok

*) Nagy Károly Tsászár, a' kilentzedik században fundálta a' Párisi Universitást, és annak Bibliothecát szeresvén, *

el szégyenleni magokat az Európai Minervának színe előtt. Nem hoztak ők ide magokkal sem oskolai tudományokat, sem Architecturát, sem más pallérozott kézi mesterségeket — a' városi pompa, és az el puhult erköltsi finomság, melly a' Római világot feldúlta, esmeretlen volt ő előttök; és többnyire mind ez az, a' miért akkor a' mi Nagy Atyáink barbarusoknak nézettettek: de hoztak magokkal mesterségek helyett természetet, tudományok helyett egészséges északi agyvelőt, egyenes, higgadt itéletet, életre termetséget, sok nehéz próbák között gyűjtött nagy tapasztalásokat, és az életre tartozó dolgoknak, 's munkáknak nem megvetendő esméretét; hoztak magokkal kész tehetséget, lelki erőt, felfoghatóságot avagy receptivitást, az Európa mindennemű Culturájának bévételére, és el fogadására.

A' Napkeleti puhaság nem környékezhette meg ezt a' hideg levegőn tanyázott pásztori nemzetséget. Férjfiúi erő és bátorság, sanyarodott virtus és benne termett vitéség, betség, betség és magához való nemes bizodalom; e' mellett a' házi társalkodásban kinyílt szívűség, familiai öszvetartás, részvétel, Sympathia, mindenek felett a' házassági hűség, a' szűz és tiszta erkölts: ezek tették a' magyar Characternek elsőbb vonásait. Az illyen. jövevényeket méltó volt el fogadni Európának, a' kik az ő

sűrű setétségben világot támasztani kezdett. De az ő. és Successora halála után, a' Könyvek el adattatván, a' Könyv-tár el pusztúlt. Úgy néztek akkor a' tudományokat, és a' Könyv-tárokat, mint a' Haza boldogságára éppen nem tartozó haszontalan luxust. Ne tsudáljunk hát, hogy a' Magyar Magnások hasonlóan itéltek a' később századokban. Hunyadi János, az oskolai tudományokhoz nem értett: de tudta Hazáját vitez karral oltalmazni, és remek-jét adni a' Kormányozói böltségnck.

tagadhatatlan Ásiai gyalulatlanságok mellett, ilyen friss élet erőt, és ilyen betsületes erköltsöt hoztak ide a' Scytha levegőből. Nem volt é akkor ritkaság, egy illy el nem kortosodott népet látni Európának?

Két nagy erő tartja fenn a' Nemzet lételetét; kívül a' vitézség, melly a' külső ellenséget erős karral hátra veri, és mint a' hazának védangyala, az ő vas meljét köfal gyanánt veti az idegen erőszak ellen; belől pedig a' törvénytévő és végre-hajtó hatalomnak a' Status fő javához böltsen intézett organizáltatása, mellynek jóltévő ereje minden egyes tagoknak törvényes szabadságát örzi, békeségét és boldogságát fedezi és megtartja. E' két nagy nemzeti kints, a' mi ditső Nagy Atyáinknál feltaláltatott.

A' Magyarok vitézségének híre sokkal élőbb járt, mint az ő lovagjaiknak győzödelmes táborra. Két Európai Tsászárok nyitották meg ő előttök a' ditsőség pályáját, úgymint Leo Sapiens napkeleti, és Arnulf napnyúgoti Tsászárok. Leo Sapiens Simeonnak, a' Bulgárok nyughatatlan Fejedelmének megzabolázására hívta ki Atelközből a' Magyarokat, kik is a' Dúnán által menvén, Simeont megverték, és gazdag prédával tértek vissza. Ez a' bölts Tsászár, meglátván a' Magyar lovasságot, annyira figyelmetessé lett annak hadi szokásira, és rendtartásira, hogy azokat leírni méltónak tartotta. Adami Fran. Hollarii Amoenitates Vol. I. Arnulf pedig a' Napnyúgoti Tsászár, a' Morvák Fejedelme Svatopluk, vagy Zvendibald ellen hívta őket segítségül, mellyel a' Magyaroknak alkalmatosságot adott Pannoniának, és a' Carpathus vidékeinek el foglalására. Remer Handb. Th. II. Igy tehát két Európai Tsászárok fűztek legelőször is diadalmi koszorút a'

mi Nagy Atyáink homlokára, melyet a' maradék még eddig, szintén ezer esztendő lefolyta alatt el hervadni nem engedett.

Másik nemzeti kintse volt a' mi Nagy Atyáinknak az a' *Constitutio*, melyet az Anonymus bizonyítása szerint, minekelőtte Ásiából kiindultak volna, a' hét Vezérek magok között felállítottak, és egy edénybe vévén mindeniknek véréből, ezen innepi szentség által megerősítettek és megpétséltettek. Ennek erejénél fogva Álmus Herczeg tétetett Fejedelmi Vezérré, és a' fő hatalom firól fira az ő maradákhöz köttetett. Ugyan ezen szerződést megújította, és megerősítette Árpád, Zernél, melly most Pusztaszernek neveztetik. *Anonym. Cap. V. VI—XL. Palma. Hungaria Vetus §. III—X.*

Ez a' közönséges törvényi alkotás (*Jus Publicum*) Nemzetiség rangjára emelte az ide költözött Magyarokat. A' Fejedelmi méltóság — *Majestas* — az *Almus* törzsökéhez köttetvén, egyesítő közép pontot nyert abban a' 118 familiák ereje; és erről már *Leo Sapiens* különösen ditséri egyéb *Scytha* népek felett a' Magyarokat, hogy ezek — *μοναρχουμενοι* — egy Fő hatalom alatt egyesültek. A' Fejedelem személje szentnek, sérthetetlennek kiáltatott; annak esküdött a' Nemzet mind a' vérig, mind a' végig örökös hűséget. A' Fő Vezér pedig az ő Bajtársait — *Commilitones* — illendő tekintetben és méltóságban tartotta, azokat a' nyereségből részesítette, az el foglalt földek birtokát — *dominium vtile* — velek érdemek szerint megosztotta, azokkal együtt tanátskozott a' közjóra, mint egy Pátriárkai Nagy Atya az ő megélemedett, s nagy tapasztalású fjaival. Ezen *fundamentalis* törvényeket, mellyekben áll mind

e' mái napig a' Magyar Constitutionának lelke, méltó megolvasni, világosításokkal együtt Kollárnál, Amoenitt. Vol. I. Sect. III. Cap. I. II.

Nem szükség nagyító üvegen néznünk az Árpád századjára. Költött színnel emelni Öseink ditsőségét, rájuk fogott virtusok állortzájába öltöztetni őket, annyit tenne, mint hazug etsettel bémázolni; 's el rútitani az ő ábrázatjok természeti együgyűségét. Igaz Ethnographiát szeretnénk rólok látni, és nem valami esetlen Románt. Nevetséget érdemlene nemzeti kevélységünk, ha a' mi Nagy Atyáinkat sokkal nagyobbaknak képzelnénk, mint a' minémű lehetett egy Észak Ásiai bujdokló nemzet, a' mellynek vastag Climája távol esett a' Görög és Római Culturának meleg ágyaitól: de más részről az is igaz, hogy tsak a' gyáva irigység gondolhatja úgy a' Hetumogert, mint valamely sohonnából került, 's minden jónak, nagyinak és szépnek esméretétől üres durva nemzetséget. Koránt sem ilyeneknek találta a' mi Ös-eleinket az akkori világ. Méltó itt meghallanunk Fessler t. „Már Regino, a' Prümi Apátur úgy írta le a' Magyarokat, mint felemelkedett szívű, hirtelen felforró, tüzes, hirre névre törekedő Nemzetséget; mint olyanokat, kik az ő tzélozásaikkal soha nem tsinálnak nagy lármát, takarékosok a' beszédben, és a' kiknek természetek, sokat tselekedni, keveset szóllani. Ugyan azon időben a' Bölts Leo úgy esmérte a' Magyarokat, mint nemes, szabadlelkű nemzetséget, melly a' bövölködést és a' buja pompát kevésre betsülvén, ellenségeit vitézséggel és férjfiúi bátorsággal törekedik megelőzni; mint olyan népet, melly a' munkát és nyomorúságot erős lélekkel kiálja, sem hideg, sem meleg elől ki nem tér, és még a'

„légszükségesebb dolgokban való fogyatkozást
„is békével el tűri, és a' maga tzeljait minde-
„nek felett titokban tartja. És így, mind az
„Apátornak, mind a' Tsászárnak tanúbizonysá-
„ga megegyezik abba — így folytatja szavait
„Fessler — hogy a' magyar Nemzetet már az
„ö kiköltözésekor úgy kell gondolni, mintegy
„józan ítéletű, valódi erköltsű, nemes lelkű,
„magába zárt, 's böltsen titkolódó, maga ere-
„jének érzésénél fogva felemelkedett szívű, e'
„mellett pedig vidám, nyájas, és jó kedvre
„termett nemzetséget, éppen a' minéműek an-
„nak mostani Onokái". Fessler, die Ge-
„schichten der Ungern, und ihrer
Landsassen. Tom. I.

Az ilyen, 's több hasonló datumok sze-
rént, nem lehetne é azoknak, kik a' gazdag
kútfökhöz közel vagynak, a' feltett jutalom
kérdésre olyan feleletet adni, melly a' mi
Nagy Atyáink Culturáját, vagy durvaságát,
az akkori Európáéval öszve hasonlítván, el fog-
ná halgattatni azokat, kik az ide költözködött
Magyarokat, tsak úgy akarják nézni és nézetni,
mint egy otromba néptsordát, mellynél a' puszt-
ításra termett erön kívül, semmi erköltsi és
polgári Culturát nem — hanem tsak tsupa dur-
vaságot kell képzelni és keresni. Az ilyenek,
ha több tanúbizonyságra halgatni nem akarnak,
gondolják meg tsak az egyet: hogy mitsoda
érett észt, mitsoda sok próbákból, 's nagy ta-
pasztalásokból gyűjtött böltsséget kell az
ollyan Nagy Atyákról feltennünk, kik már ez
előtt szintén ezer esztendővel ilyen Constitu-
tiót alkottak.

K. J.

2.

A' Kabola Polyánai Savanyú Víz.

Fies Nobilium tu quoque Fontium.

Horat.

A' munkás és találmányos Anglus elme, azt a' mi szép, különös, ritka, el ragadó, vagy rettenetes nem tsak a' Természethe, hanem az életbe is, és a' mit az Idiliomos Költők tsak képzeltettek vélünk, a' mai Világ kipallérozott Izléséhez szabva, eredeti ügyességgel és szerentsével tudta itt is egybe szerkeztetni, 's az el szórt szépségekből, azon természetes egész formálni, mellyet Anglus Kertnek nevezünk.

A' legelső Anglus Hert kétségenkívül első Szüleink Lakhelye, a' Paraditsom volt, mellyet a' Mindenható böltsessége, a' Sz. Iró tanúbizonysága szerént, nem tsak folyó Vizekkel, erdőkkel, rakott meg, hanem minden más, az élet és gyönyörűségre megkívántató eszközökkel is gazdagon felruházott. De a' Görögök Elysiuma, a' Mahomedánusok jövendőbeli Paraditsoma is, azt mutatják, hogy az Anglus Kert képzete, valamint régi, úgy közönséges is volt. Ama bölts Római Poeta Horatius, az el áradott fény-üzés ellen tett eme panaszló szavai is: Undique latius extensa visentur Lucrino Stagna Lacu, Platanusque coelebs evinctet Ulmos: tum violaria et myrtus, et omnis copia narium, spargent olivetis odorem fertilibus Domino priori. Tum spissa ramis Laureae fervidos, excludet ictus. — ismét: nulla Decempedis metata privatis opacam Porticus excipiebat Areton: nec fortuitum spernere Cespi-

tem Leges sinebant L. II. ode 15. etc. — Azt mutatják, hogy a' Római el kényesült, és minden jóba úntig el merült nép, tán túl a' rendin is gyönyörködött már az efféle természet követő mivelt kertekben. Anglus nevét tehát csak onnan vehette, mivel az Izlésbe szintűgy, mint más mesterségekbe is másokat meghaladó Anglusok, vitték azt olly tökéletességre, a' millyet a' mai Világ finomabb Izlése megkíván.

Ha mesternek tartanám magamat az efféle Kertek készítésében, legalább annak első fő vonásait elő adni nem tartanám itt helytelenek: de minthogy az nem vagyok, tzelemhoz képest szollok csak: az illyen Kerteknek a' Lélekre való hathatós befolyásáról pszichologiai és aesthetikai tekintetbe. Azután egy illyen Kertnek, a' Habola Polyánai gyógyító Vízi Intézettel lett, bölts és szükséges egybeköttetését igyekezem kifejteni. Utóljára pedig a' velem együtt szenvedő és gyógyulni óhajtó emberiség kedvéért, leírom ezen Intézet környűlállásos Történeteivel együtt, mind a' Ferdő és Savanyú-víz, mind a' Kert, és Tájék mivoltát; áldást várván ember társaimtól azokra, kik e' járatlan zugba, és annak tájékán is, nem hagyták el a' sínlődő emberiséget, sőt inkább mind e' mai napig is, buzgó eszközi és előmozdítói, mind azon gyógyító Víz jó állapotba való megtartásának, mind a' Ferdők szaporításának, mind pedig a' Vendégek szükségeire, és mulatságára megkívántató készségeknek; — melly már különösön, csak a' hozzá ragasztot jó izlésű mulató Kert tökéletesebbitésébe áll.

Mint Horátz felhozott ódája, és mai sok komor böltselkedők éles rágalmazások is, el akarják velünk hitetni, a' mulató vagy Anglus Kertek, a' fény-üző, el puhító, erkölts rontó,

és pénz-vesztegető Intézetek közé tartoznak. A' kik ezt állítják így okoskodnak: hogy azon szelid benyomások, mellyeket a' Tudományok, és Szép mesterségek öntenek az ember szívébe, el puhítják azt, és a' maga megtagadásra is alkalmatlanná tészik, 's így a' nyers és vad bátorságot el oltják, gyávává, lággyá, és félénké tészik az embert. De ez noha még a' régi Deák Cato vélekedése, — ki a' Görög böltséket azért tiltotta ki Romából, hogy philosophiájok által, a' Római Ifjúságot el ne puhítsák, 's a' katonáskodásra alkalmatlanná ne tegyék — hogy hibás felvétel, megtetszik onnan is, mivel már a' nálánál sokkal régibb Homérus Görög és Trójai nagy Vitézzi is sirtak. Megilletődött már az ő szívek, ember Társaik szerentsétlenségén. Megsiratták ök a' megholtakat, méltatlan szenvedőket. Betsülték ellenségekben is a' virtust, 's átaljába arról a' mi szép, jó, és helyes, megállapodott képzetek volt a' bölts Poeta előadása szerént, kiis volt az ő szívek és értelmek mívelve, még is nem tsonkitotta az Vitézségeket. De látunk erre több példát is, mind a' régibb mind az' újabb Történetekbe, hogy a' szív és értelembeli kifejtődés, és mívelődés, nem tette a' nemzeteket se gyávákká, se feslettekké, hanem inkább hátrabbakká, és jobbakká. Sőt az egyes és magányos személyek gondos megvizsgálásából is, ezt a' következtést hozhatjuk ki csak, és nem mást. Legvilágosabban kimutatja pedig a' vallás, törvény nélkül való, több századokat magába foglaló közép idő, melly hátra esik, és melly haromi állapotra jutnak a' tudományokat, és szelid mesterségeket megvetve, nem csak a' magányos személyek, de egész Nemzetek is. Ki jó a' Történetek Könyviből az is, hogy semmivé léteket

sok hatalmas Országoknak, a' tudatlanság okozta. Bár melly régiak, és gyakoriak is azért a' Tudományok, és Szép mesterségek ellen való vádjai, a' Cátorá halgató Criticusoknak: ugyan csak nem újjak, és nem megvetők az arra való feleletek is. Tagadhatatlanná teszik ezek, hogy a' Tudományok és Szép mesterségek az el puhulásnak és erköltsök tsökkenésének — noha gyakor egymásután következtek — soha okai nem lehettek, és nem voltak. Azomba, a' ki erről még kételkedne, csak erre feleljen meg magának jó lélekkel: jobb e' a' tudatlanság és értelem nélkül való állapot a' tudománynál és okosságnál? és a' túnya tehetetlen állapot a' jó sorsnál, munkásságnál? a' ki eme kérdéseket magának kimerítőleg megfejtí, könnyen át' fogja látni, hogy a' Vitézség is nem áll se a' vakmerőségbe, se a' vad-feneségbe. De a' durva vagy éretlen maga megtagadás is, még nem erköltsi jóság. Sőt ellenben a' szelíden érző emberi szív — melly az emberiség Szent Jussait, tisztán és buzgón fogta el — a' Vitézségnek, bátorságnak — a' pallérozott nemzetek példája legyen ebbe bizonyosságom — nem csak helyt ad, de ollyan alapja annak, mellyet megbontani szászorta is nehezebb, mint az emberiséggel ellenkező baromi vak feneséget. Könnyen át' látja azt is, hogy az okos és mérséklett maga megtagadás is, az erköltsiségnek csak következése, és nem alapja, annyival inkább egy átaljába véve, nem erköltsiség: külömben csak baromi gyáva vonszódás lesz a', melly erköltsi, és értelembeli tökéletesedésünknek minden útját el zárja.

A' Tudományok, szelíd és Szép mesterségek; kiknek szüleménye az úgy nevezetett Anglus Kert is, az emberi lélek tehetségeit,

apródonként kifejtik, midőn egyenként a' lelki erőt, annak a' mi szép, nagy, jó, hasznos, vagy igaz, el' esmérésére, el' fogadására, és keresésére alkalmatossá teszik. Tállapodik ez által a' testi telhetetlenség, nevededik ellenbe a' lelki nagy, de mindenütt, és mindenkor könnyen kielégíthető éhség. Innen egy természet Barátja, a' nélkül hogy magát kevélyen maga megtagadónak nevezné, sokkal kevesebbet kíván, és kevesebbrel megelégszik, mint más ember társai, kik lelki tehetségeiket nem mivelték, a' Természettel nem barátkoznak. Még több, hogy az illy természet barátja, kevélyre való vágyódási, és még kevesebbe való részesülése mellett is, számtalan örömet, gyönyörüségeket lel útjában; viszontagságiban pedig könnyebben mint más, és majd mindenütt baj nélkül találja fel a' vígasztalást. Egy zúgó patak szemlélése, mint egy kiidézi a' testébe lelkébe megfáradt embert e' nyomorúság völgyéből, magáról is el' felejtkezik, és örömet el' szenderedik. Vagy realizálja előtte ama példa nélkül való gyönyörű egybe hasonlítását az életnek és patakoknak, melly a' Kisfaludy Úr követhetetlen Lantján el' idéző:

A' Hégyeknek oldalába keletkező Patak te
Melly a' Fenyők homályába, búsan zúgva szaladsz le;

'S kétségesen tsavarogva, fának szirtnek ütődöl,
Megfáradva, és zokogva a' Tengerbe vergődöl:
Répe vagy bús életemnek, melly iszonyú keserveknek

Törít lelvén útjába, zokog kínos folytába.

Egy Víz-omlás — Catarachta — gyönyörű és rettenetes Játéka a' Természetnek, önként viszen e' gondolatra; sic ruit praeceps Juventus.

Egy merő köszikla, mellynek az eget felé huzakodó temérdekségi, a' vándort meghök-kentik, a' határt nem esmérő, 's világokból világokba kalandozó Orkán Lelkeket egyszerre megdöbbentik, mint a' megaggott idő tisztos Documentumai, tsudáltatva állanak a' Természet barátja előtt, változhatatlan helyeken.

A' nagy Hegyek, Havasok tetejéről — ho-va a' sík tenger parti, és mezei lakosokat igazítja Hufeland. — bámulva széljel néző, tsupa szem vándor, álhatatosan képzelel magának meredt andalodásába, hogy látja mind azt ösz-szeséggel, a' mit a' Mindenható semmiből teremte, 's nyomorúságos és veréjtékes útját 's fáradságát, nagy summa pénzen is nem lehetne tölle megvásárolni.

Igy egy szép Forrás, szökő kút, Barlang, Régi omladék, Remete Ház, Sír, Kert, Erdő, Halas-Tó, Allék, Tsavargó utak, Lugosok, és több száz effélék, mellyeket a' jó izlésű Phantasia, az idiliomos együgyűséget, és Természetet híven követve egybe szerkeztethet, egy Anglus Kertbe egybe húzva, el öntik az emberi képzelődést, magokhoz ragadják az ér-zést, és a' kitsapongó indulatok, 's kívánsá-gok helyet, szelíd, magasztaló, tsudálkozó, imádó, gondolatokkal 's képzeletekkel töltik azt meg. Az Anglus Kertekbe egybe halmozott különös, szép, és jó által e' szerént sokkal könnyebben, hamarább, és hathatósabban serken fel az emberbe a' jó Izlés, mint a' természet-be töbnyire igen is el szórt tárgyak által. A-zomba még itt, a' szelíd emberi érzésekbe, képzelődésekbe, a' Természettel való külső barátkozásba, vagy igazabban mondva tsupa mulatságba, nem álapodik meg, se a' természetet követő Anglus Kertnek, az emberi Lélekre

való befolyása; sem a' Lélek a' futó Izléssel nem éri el felsőbb, és felségesebb tzeljät. Mert a' Hajlandóság, Szeretet, Tsudálkozás, Imádás, a' Jó izlésnek még tsak pitvara, honnan önként beljebb vágyik a' telhetetlen szomjú Lélek, és beljebb is ragadtatik. E' pedig áll a' Természetnek vizsgálásában, annak véghetetlen okainak kifürkészésébe, magával a' Mindenhatóval való lehets Szent Társalkodásba. Azért mondja Propertius l. 3. hogy a' Természettel való barátkozásnak első része vagy a' külső barátkozás az Ifjúságé, a' másik Része pedig vagy a' böltselkedés az ért koré, midön így szöll:

Me juvat in prima Helicon coluisse Juventa
Musarumque Chorio, implicuisse manus.
Atque Jocos ubi iam gravis interceperit aetas
Sparsarit et nigras alba Senecta Comas;
Tum mihi naturae libeat perdiscere mores
Quis Deus hanc mundi temperet arte Horam?
Quid tantum oceano properent se tingere soles
Hyberni? aut quae mora tardis noctibus obstet?

Innen azután nem tsak izlésünket, értelmünket tökéletesebbíti, formálja a' mulató Anglus Kert, hanem a' vissza vonó test, és a' nagyra vágyó lélek kitsapongásait is mérsékli az által, hogy a' természet barátságára segítvén az embert, megszelidíti, és jó harmoniába hozza a' kettőt egymással. Hiki tudja hogy mint világi boldogságunk abba áll, ha a' test e' lélekkel nem tusakodik, hanem az embert magával engedi megelégedni; úgy ha beteg a' test, annak orvoslására el múlhatatlanul szükséges, a' lelket is minden hiú világi dolgoktól el vonni, és el tartóztatni. E' pedig mástól senkitől úgy ki nem telik, mint a' szelid Természet barátjától, és ettől is másutt úgy nem,

mint egy szelid tsendes vidéken — egy jó izlésű Kertben — Sans Souciban — Eldoradoban — vagy János Pap Országában.

A' sinlődő emberiségnek, és emberek Barátjának különös figyelmetességét érdemlik meg ahoz képepest Ts. Ns. Máramaros Vármegyében Szigethez két kis mértföldre, a' Kabola Polyánai Savanyú Víznél, a' Fels. Kir. Magyar Kamara költségén, még a' feljebbi esztendőkbe tett Orvosi Ferdő Intézetek. Ezzel hogy a' feljebb említett Anglus vagy mulató Kert, a' dolognak leggyökeresebb felvétele szerént legyen össze kaptsolva, a' fellyebb mondattakból világos. De állításom 's felvételem bém bizonyítására tulajdon tapasztalásom után mondhatom még azt is, hogy ezen mulató Hert — noha még tsak felényire van készen — mind az egészségesebb 's jobb izlésű, mind pedig a' betegbb Vendégekre, kik ott megfordultak, olly hathatós bényomást tett, hogy mindnyájan ha nem többet legalább annyit bátran tulajdonítottak egészségek gyámolításába, a' Vidék kiességének, a' jó Levegőnek, és különösön a' magához vonzó mulató Kertnek, mint a' kétségen kívül tett, 's orvosi erejéről rég esmért Savanyú Víznek, és ferdőnek. Kedvetlen váltak meg az én jelen léttemben is számos érdemes Vendégek onnan. Melly környülállás magában is elég próbája annak, hogy ezen élet nyújtó jóltévő Intézet mellé, noha majd példa nélkül, de átaljában véve, a' dolognak természetéhez képepest, a' legböltsebb bélátással van azon kedvelt mulató Kert hozzá ragasztva. Méltán megérdemli azért hogy édes Hazámiai, és mind azok kiknek reá szükségek van, jobban is megesmérkedjenek ezen ember szeret Intézettel.

Három forrásotkákba fakad a' Kabola Polyanai Savanyú Viz. És a' mint ezt a' kövekre ragadó veres iszap, 's a' meleg Savanyú Vizbe levert (praecipitált) sárgás Por kibizonyítja, vasas orvosi erejéről, már rég esmérletes. Mert némelly Szigeti érdemes Úrak már ez előtt 20 esztendőkkel nem sajnállottak oda tulajdon költségeken két nyári, és egy fürdő szobát építeni, mellyet az időtől fogva minden ferdő Vendégek kedvek szerént, és ingyen használtak, és minden nyáron számosan, 's folyvást látogattak. A' Pesti Kir. Universitás Professora T. T. Kieteibel Úr azomban, 1816-dikban tudományos tzelből tett útazásit erre vévén, ezen Savanyú víz sorsát is, az emberiség rég óhajtott javára meghatározta; mert meglátogatván azt, megpróbálta, 's közhasznú tzelra intézett ember szerető Javallásival annyira vitte a' dolgot, hogy Mélt. Consiliarius, és Camerális Administrator Gerzon Antal Úr Ö Nagysága -- a' Fels. Kir. Kints-Tár Hasznának, és a' szenvedő emberiségnek mindenkori buzgó Pártfogója, azonnal fundust eszközölvén ki reája, már három esztendő olta, az épült Vendégfogadót, Ferdőket és más megkívántató alkalmatosságokat, nyugodalommal használják ott a' Vendégek és betegek. A' Vendégfogadó Házba feltaláltatható különös szobák, Ferdők, és élelembeli Commoditásokon kívül, azzal is ajánlja magát ezen ember szerető Intézet, hogy a' kik vagy el erőtlenedtek lévén, vagy más környülállások miatt, magok asztalán kívánuak lenni, a' Fogadó és Ferdők fő szomszédjában acra rendelt tsinos szobákat bérelhetnek. Minden órában készen itt a' Ferdő, melly öntött vas-tsőkön fojik a' forraló Üstből a' fürdő Házakba, és Kádakba. Ugyan más hasonló Tsön a' hideg

Savanyú-víz tsapolódik a' kádba, melly készül: által a' Fördő Temperaturáját, minden pillantatba lehet nevelni vagy kissebbíteni.

Kellemetes tekintetet ad az egésznek még távolról azon Synmétria, mellyel itt a' fördő épült és a' Colonisták Házai vagynak el rendelve. A' nagy Vendégfogadó Ház frontja előtt középen, egy tsinos és magossan szökő Kút még kedvesebbé teszi ezt a' látást, 's a' Savanyú vízhez fordultába, minden figyelmetességét már messziről magához vonja az útasnak.

Az ültetett Fák kétfelől az út mellett, 's az át ellenbe lévő Ház sorok előtt, nem tsak gyönyörű tekintetet ígérnek jövendőre, hanem már most is kedvesebbé teszik a' kinézést, és felébresztik az ízlő tehetséget; előre készítvén azt többre és szebbekre.

Egy mértföldre a' Savanyú víztől, Botskónál a' Tiszába eső köves és rohanó Sopurka völgyén, tsavargó de jól készült útakon menvén, a' kristályos víz tsavargásai, rohanásai, és zugásai szenderítik az útasót. Változó kinézése a' Havasoknak, Hegy soroknak, és ormoknak, még kellemetesebbé tészik az útasást, míg jobb kézről a' Savanyú víz egész völgye, a' Kabola több mértföldekre szerte lázó nagy kerek Hegye alatt, reméntelen szembe tűnik. Nem tudja itt az idegen útas, a' remeklő Természet kellemeit bámulja é, vagy a' mesterséget? a' Tsorna Hora Havasokból, 's eredeti Hegy Lántzból (uhrsprüngliche Gebürge) leszakadott közép Hegy sorok (mittel Gebürge) völgyekkel, patakokkal, és rengeteg erdővel mértföldekig megrakva, a' rohanó Víz felett két oldalról a' legkellemetesebb kinézéssel bájólnak. Más oldalról az egész fördői Intézet — az új Colonia, és azzal egy folyó Lineába, a' Sopur-

Supurka völgye két oldalán, a' bértz ormójáig, ugyan a' Coloniával egy forma szélességbe, al- lera vágott tömött Bikk erdő, meglepik a' Vándor', érző, képzelő, és felfogó tehetségit. A' Rabola tetejére felhágónak kinézése és ér- zése pedig leírhatatlan. Valamint a' tiszta, és a' mennyeiek aetheréhez hasonló friss vékony Levegőnek, a' Testre úgy szinte, mint a' Lé- lekre egyszerre beható ereje, 's az abból szár- mazott tsendes vidámság, és gyönyörűség is.

A' Vendégfogadó 's feredő udvaráról, a' mulató kertbe lép a' tsendes mozgást; és szen- derítő mulatságot kereső beteges, 's a' gondo- kat kerülő jámbor. Azon mulató kertbe melly- nek szélit hosszát egy tekintettel el nem lathat- ja. A' Mindenható Természet ezen völgyet, mel- lyen feljebb esnek a' Savanyú-víz három forrá- sotskái, már kezdettől fogva úgy látzik Anglus Kertnek szánta, és tsak a' hibázott még, ki az el hagyott vadság akadályain segítsen, 's erőt vegyen. Egy szép zügó patak szalad ezen végig, kigyós kösziklás tsatornáján. Szederj, málna, jó szagú eper, mezei virágok, édes víz, és hűs árnyékok tsalogatják odébb odébb az andal- gót, egész a' tömött erdők homályáig, hon- nan a' szokatlan félénk meghökkenve, és más gondolatokkal tér vissza felé. A' mesterség el takart fonala útján, rá akad ekkor a' Remete házára, virágos kertjére, a' keringő útakra, természeti Lugosokra, árnyékos völgyekre, nyugovó helyekre, szökő kútakra, és több effé- lékre, mellyeket egy 'Anglus Kertbe gyönyörű- séggel keres, és talál fel a' természet hív ba- rártja. Rá talál egy felemelkedett helyen azon hét jó láb magosságú öntött vas pyamisra is, mellyet ezen háládatos Vidék tisztelő érzése, örök emlékezetül szentelt Gróf Szekhelyi Maj-

láth József Ö Extzellentziájának, mint ezen ember szerető Intézetek legfőbb eszközének.

De még itt nem állapodott meg ezek bölts fundátorinak ember szerető munkásságok, hanem az Ifjúság formáltatásáról, és a' nyughatatlan lélek tudni kívánó éhsége kielégítéséről is gondolkodtak, nyomorúlt ember-társokkal való unalmas bibelődések között. Ugyan is a' Máramarosi Cameralis erdőkkel — ide vévén a' Szamadó osztályt is, — részszerént characterrel, részszerént a' nélkül többen foglalatoskodnak száz személlyeknél. Ezek számára már régen feltételbe vala az erdői Cathedrának tökéletesebbitésére, egy erdői Kert vagy Oskola — Forst Garten — hogy ottan a' Dendrologiába practice is gyakorolhassa magát a' tanuló Ifjúság. A' feljebb már leírt, és a' fürdőhöz ragasztott mulató Kert — melly a' Fels. Korona Örökös tiszteletére Ferdinánd erdő oskolájának, (Ferdinandi Forst Garten) neveztetett. — nem egyéb azért ezen oskolánál, olly el rendeltetéssel, hogy az a' ferdő Vendégek mulatságát is tökéletesen kipótolja. Kiszling Fő Silvánus Úrnak — ki szép botánikai esméretet szerzett magának hajdon, a' Weimari Uralkodó Hertzegi Académiába — jutott ez a' kötelességgé tétetett szerentse; rendes hivatalos foglalatosságai mellett, úgy organizálái ezen oskolát, hogy az mind a' tudományos zélnek, mind pedig a' mulató Vendégek hajlandóságának megfeleljen. Lehet is itt látni szép rendel Linné szerént kijelelve mindenféle ritkább fákat is. Nem tsak de a' tulajdonképpen való Fűvészi tudományra is mind külföldi, mind officinale és nem officinale ritkább fűvek már is szép számmal vagynak ide beplántálva. Ekképpen van itt a' legjobb móddal a' gyönyörű

a' hasznossal egybe kaptsolva. Sajnálni lehet egyedül tsak azt, hogy édes Hazánkfiainak hasznos felserkentésekre, bővön termő festő füveinkre, különös figyelmetesség nem fordítódik.

A' mit mivelte a' mesterség a' mulató Ker-
tel, azt tette a' nagy természet is a' Tájékkal,
's ezen a' mulató Kerthez hasonló völgyön is,
össze kötötte a' jót a' széppel. Minden nap
láthatja itt az arcádiai együgyű életet szerető
Titirust a' nyájjával, halhatja Dafnis furulyá-
ját, Kürtjét, és Trombitáját, melly egy hegy
sorral a' másakra ekhózik által. Halhatja a' ver-
selő Damétást. Láthatja ezeket a' Téjjel és Saj-
tal élő, 's a' Fels. Rir. Magyar Kamara szelid
atyai Kormányá alatt valósággal boldog árka-
diai szelid lakosokat, tulajdon honnyi öltöze-
tekbe. Láthatja benne, — mint, melly jól,
melly könnyen, melly tsinoson, melly tisztán,
tudja a' kevéssel megelégedő természet minden
szükségeit, eredeti hazai ügyességgel pótolni,
szelid ember szerető előljárók, és igaz atyai
Kormányozó vezérlése, gondviselése alatt.

A' Savanyú-vízhez egy fertályka órára esik,
ama szelid, tsendes, és igen kevés Házakból
álló falu, Habola Polyána, hol ezek laknak.
Keskeny mezeit a' Sopurka két partján; tarkál-
ló vetések, szép kaszálló rétek, gyümölts fák
foglalják el, 's mindenkor tilalomba lévén egy
valóságos kerthez hasonlít az inkább, mint me-
zei gazdálkodó helyhez. Ezzel majd egészen
össze ragad a' Vas-hámorosok, és Hutások la-
kó-helye szép sorral, és tsinos közönséges lakó
házakkal.

A' ki tsak látni akar, és magát mulatni,
új meg új járgyakra akad itt, mellyeknek szem-
lélésével idejét megrövidítheti, 's kedves mu-
latságot szerezhet magának. De a' ki figyelme-

tességét messzebb terjeszti, ez a' mulatságon kívül hasznos dolgot is száma nélkül lát-hat és tanulhat itt. Az igyekezetnek — Indu-strianak, határt nem esmérő sikerét, elsöben is nyilván tapasztalhatja. Egy maroknyi lapájon mint egy 700 lélek él itt el. A' marha-tartáson kívül egy Olvasztó-kementze, két Hámor, melly-be esztendönként 3,000 mázsa vasat készítenek, kementzéket, üstöket, 's más egyéb szerszá-mokat öntenek; betsületes kenyeret ad ezek-nek. Ezeken kívül levágnak az erdőkön 4,000 ölfát, szénné égetnek három ezeret. Amazok-nak készítésébe a' Chemiai mesterséget, a' fáknek pedig a' hegyek oldaláról való szállít-ásába részszerént száraz, részszerént vízi tsa-tornákon, a' mechanikai erőnek külömb mó-don való alkalmaztatását gyönyörűséggel lát-hatja a' figyelmes vendég, valamint a' mes-terséges szén-égetésnek titkait is. Tapasztal-hatja még ezeken kívül az erdő művelés mivolt-át is. Láthat itt már nagyra nőtt, vetett szép fenyvest, újabb vetéseket, valamint a' vetéshez való elő készületeket; mellyek által idővel a' könnyen gyarapodó bikkések fenyvesekké for-málódnak által. Hát ha még azon széles és gyö-nyörűséggel tellyes foglalatosságot vesszük te-kintetbe, mellynek tágos mezeje magát itt a' Geognosista, Mineralogus, és Botanicus előtt felnyitja; méltán azt kell mondanunk hogy ezen ferdői Intézetekbe szerentsésen egyesült válto-zó sokasága a' természet és mesterség Remek-míveinek, a' hasznosnak és gyönyörűségesnek, ama híres Balaton Füredi, Bártfai, Lubloi, Ranki, Vichnyei Savanyú-vizeknek híreket, és bötsöket ha el nem érte volna is még, de méltóságos Pártfogói fáradhatatlan igyekezeteknél, és magos aesthetikai Izléseknél fogva, rövid

időn el éri sőt meg is haladja. Méltán azt kell mondanunk és vallanunk ezek Szerzője eránt tartozó háládatos köszönetünk kibizonyítására, sínlődő ember társaink nevébe : Omne tulit punctum , qui miscuit utile dulci.

Gáty Károly.

3.

Rövid barátságos Mondani való.

Nagy érdemű Csaplovits János Urnak ezen „szavaira : „Megnémetesednek a' Protestáns „Prédikátorok , a' kik mint Candidátusok , a' „Külföldi Akadémiákat meglátogatták ; onnan „mint tökéletes Németek térnek Haza. — Egy „általjában a' Protestantismus sokat téssen ezen „Nyelvnek terjesztésére”.

1822. Tud. Gyűjt. III. K. 61-ik lap.

Ez a' nagy tudományú Úr hát ezen szavai-
val a' Magyar Literatura' gyarapodása' gátoló-
jának 1-ör a' Német nyelvet teszi. Hogy pedig
az a' nyelv ki nem irtódhatott, és még most is
bilintsben tartja a' Nemzeti nyelvet 2-or annak
okainak a' Protestáns Prédikátorokat is, és egy
általjában a' Protestantismust tartja. — Lássuk
úgy van-e a' dolog?

1. Azért hogy valamelly Nemzet, egy má-
sik pallérozottabb Nemzetnek nyelvét megta-
núlja, 's azon olvas, ir, vallyon következik-é
abból, hogy a' magáét oda hagyja, és nem
szereti?

Cicero, már Ifjúságában is Görög Oráto-
roknak' lévén Tanítványok, már azzal a' ké-

születtel is ékesen szólló volt a' maga nyelvén, még is szükségesnek tartotta hogy még egyszer Athénében tanítvány légyen.

Megtanulván jól a' Görög nyelvét, így lett alkalmatossá azoknak a' sok remek Munkáknak maga nyelvén való írására, mellyek a' következő századoknak kintsei lettek.

Oda hagyta-é hát Anyai nyelvét azért hogy Görögül tudott? — Horánt sem! sőt még jobban szerette; mert olly nagy ditsérettel ír a' felől, hogy annyit talám maga sem hitt: „Ita sentio, „et saepe disserui, Latinam Linguam non modo non inopem ut vulgo putarent; sed locupletiozem etiam esse quam Graecam.

Nagy haszna van bizony annak ha más palérozottabb nyelvet tanulunk. — Mi emelte a' Deák nyelvet, és a' Rómaiak' mesterségeiket azon tökéletességre, Birodalmokat arra a' ditsőségre, mellyen vóltak azok Augusztus Császár alatt? A' Görög nyelv' tanulása vólt az, az által terjedvén elköztök a' jó ízlés! — Menánder Görög Poétának vig Játékait fordítván legelőször Terentius Deákra, megszerettette Hazafiaival Anyai nyelvöket, 's már ezután szebbre vágytak Enniusnál, Pacuviusnál, és a' motskos tréfájú Plautusnál. Annyira ment a' tanulni kívánó nemes indulat a' Római Ifjokban, hogy seregestől mentek Görög országba és Athéné lett nekik olly Académiájok, mint a' Magyar Protestánsoknak a' külső Országi Universitások. — Igaz hogy ott is vólt oljan ember, ki félt ennek következésétől. A' Censor Cato, nagyon tartott attól, hogy az Ifjúság felhagy tulajdon nyelvével, és a' katonai vitéz bátorságot levetkezi. De azomban ő is úgy megsalatkozott mint Csaplovits János Úr, Mert Plutarchus azt jegyzi meg, hogy éppen

ellenkező lett a' következése azzal, a' mitől Cato félt, mert Róma soha sem volt virágzóbb, sem hatalmasabb mint mikor a' Görög nyelvet szerette.

De jöjjünk a' mostani élő nyelvekre — Csaplovits János Úr azt mondja az 59. oldalon: „A' „teljes hangú Magyar nyelv — úgy szólván — „csak incognito tartotta fenn magát az Országban”. — Én ezt nem merném állítani; mert már ez előtt 73 esztendővel Bod Péter Bibl. Hist. így mond ellent: „Eddig az ideig fordultan meg kezemen 340. 's több különös Magyar Hőnyvek” 's a' t. Hanem azt tudjuk, hogy azon sűrű setétségben, melly a' X-dik Századtól fogva majd a' XVI-dik Századig méj tudatlansággal borította el Európát; míg minden Nemzet csak egyedül a' maga Nyelvét értette, csak incognito voltak a' Nyelvek, feledékenységbe a' mesterségek. — De nem kellett egyéb hogy legyen világosság, csak egy szerentsétlen szerentsés történet, mellyből az Isten az ő böltsessége szerént, egy nagy, és sok Európai nemzetre kiáradott jót tudott kihozni.

Feltámad ugyan is egy bárdolatlan, egy Tudományt, és Szép mesterségeket gyűlölő nemzet a' Török. — Lerontja a' napkeleti Birodalmat, 's a' Konstantinápolyból kiűzött Tudósok, más Európai Tartományokban keresvén magoknak menedék helyeket; mindenütt nagy előmenetellel tanították a' Görög nyelvet.

Nem kellett a' Frantzia nyelvnek egyéb emelő, csak a' Párisi Akadémia által befogadott Görög Tanítók, már kitündöklött Erasmus, Gesner, Buddéus, és ama Túdós, hasznos szolgálatú Istvánok, kik a' magok nemzetének máig is böldeg emlékezetű díszei. — Nem

sokára úgy el terjedett itt a' Görög nyelv' szeretése, tanulása, hogy nagyobb divatja nints mi köztünk főképpen a' vád alatt lévő Protestánsok közt a' Német, mint a' Frantzia Tanulók közt a' Görög nyelv volt.

Sok Ifjú Urak úgy értették a' Görög Poëtikát, mint a' mi Grófjaink ma, a' Németet.

Hát valjon ez a' Görög nyelv' tanulása lenyomta-é, bilintsbe tartotta-é a' Frantzia nyelvet? el temette-é még jobban is a' Mesterségeket?

Sőt inkább annyira pallérozódott az, hogy idővel más Európai Udvarokban is elsőségre lépett, és az útszákön az hangzott, 's ez által a' nemzet tsinos, munkás, hatalmas; Páris pedig Európának tanító Anya-várossává lett.

Hasonlóképpen míg az Anglusok tsak egy, és a' magok nyelvökön beszéltek; még a' Deákul tudó köztök ritkaság volt; a' Görögül tudót pedig égetni való boszorkányosnak tartották; míg az áldozó Pap e' helyett: Sumsimus, így mondotta: mumsimus — folyt-é olly ékesen-szóllással a' Parlamentben Hazai nyelvökön a' beszéd, mint miolta Görögöt, Deákot, Frantziát, sőt a' Napkeleti nyelveket is jól értik?

A' Német Literátura is keveset ért míg tsak Német volt. Egynehányana' kik Frantziául tudtak, mint Leibnitz, és a' Berlieni majd mind Németekből álló tudós Társaság' tagjai, szégyenlvén nyelvöknek durvaságát, frantziául írtak.

De mennél többen megismerkedtek a' Frantzia nyelvel, annál jobban ment elől Hazai Literatúrájok, mindjárt támadt köztök Gellért, Rabner, és más Literatúrájokat előmozdító tudós Hazafiak.

'S mire ment ez által a' Német Literatura? a' Protestáns meg németesedett Prédikátorokon kívül, hálá legyen az Úrnak, más érdemes Hazánkfiái is tudják!

A' mi a' Magyar Nemzetet illeti, mindég keverve vólt ez más Nemzettel; de azoknak nyelveiket, minthogy rá sem ért, sok ideig meg nem tanulta. Azért hátra is vóltunk, úgy hogy megesett, hogy a' Palatinusunk sem tudott írni.

" Már Szent István Királyunk meghagyta Imre fiának, hogy udvarában sokféle nemzetet tartson. De minthogy az ide parantsoló, Tisztekek jött Külföldieket a' Magyarok gyűlölték: Nyelvöket, a' mellyből még akkor nem sok hasznót vettek volna, nem is tanútták meg. — Igy hát a' Magyar Literatura — maradt; maga Szent István Királyunk is Deákúl irván, a' mit írt. —

A' Deák Tanítók a' Romano Catholika Valás' bėjövele után, úgy el lepték Országunkat, hogy az Oskolákban, Templomokban, deákúl folynának a' tanítások. A' Németet pedig, mint gyűlölséges nemzetnek Nyelvét, senkinek sem vólt kedve megtanúlni, — a' nyakokba vart Deákban sem mehetvén sokra; a' Magyar Literatura nagyon hátra maradt.

A' XV-dik században feltalálódván az emberi nemzet nagy hasznára a' Könyvnyomtatás' mestersége, ha Eleink németül, frantziáúl tudtak volna; az idegen nyelv' tudásából már akkor valami hasznót, Hazai Literaturánkra nézve vehettek volna.

Mert már akkor a' rejtek helyeken lapangó Hézírások kinyomtatódni kezdöttek — De a' Magyarok még most is idegenek vóltak, főként a' Német nyelv' tanulásától, ámbár au-

nyira divatjába lett legyen is az, hogy Királyaink Magyar ország' Német lakosihoz, németül írának Diplomáikat; mindazáltal készebbek voltak Eleink, a' Deákul írtakkal megelégedni, mint a' Német nyelv' tanulására adni magokat.

Ebből szükségesképpen annak kellett következni, hogy ollyanná lett Magyar ország, mint Bonfinius mondja, hogy a' legdeákosabb Olasz országgal lehetett a' nyelv' dolgába öszve hasonlítani. És a' gondos Mátyás Király által béhozódott Typographia alatt, tsak némely Valásra tartozó Deák könyvek nyomtatódtak.

És így általjába szólván — minthogy Olaszul, Frantziául, Németül nem tudtak, ezen fogyatkozást a' Hazai Literatura nagyon érzette.

Továbbá, valamint az előtt is, de főképpen a' XVI-dik században hogy a' sok hadakozások által lakosaikból kipusztult Tájékok üresen ne maradjanak, minthogy igen sok Német költözött hozzánk; és mivel már a' Királyi Udvarban is, minekutánna I-ső Ferdinánd, János Királynak halála után maga kezdett uralkodni, a' Német, állandó nyelv kezdett lenni; mind a' Német lakosok alkalmatosságot szolgáltatván, mind a' Királyi Udvarra nézve mintegy kénytelenek lévén a' Magyarok ezt a' nyelvet tanulni: elegen találkoztak nálunk kik ezt a' nyelvet jól értették. — Nyilván bizonyítja ezt Ránzán: — „A' közel lévő Tartományokból u. „m. kiváltképpen Német országból, számtalan „Hollandok mentek le a' Dunán Magyar ország- „ra már régtől fogva, a' melyből a' lett, hogy „a' Német a' Magyarral egyvelgest lévén, egy- „gyik a' másiknak nyelvén beszél”. — De azért nem a' lett a' következése, hogy a' Magyarok oda hagyták volna nyelvöket; sőt a' mellett

már most buzogni kezdettek, és a' Királyi Udvarral is megakarták azt taníttatni, azt végezvén Com. 1569. Art. 33. hogy Maximilián hivassa vissza Spanyol országból Rudolf, és Ernestus fíjait, had lakjanak Magyar országban, hogy a' Nemzet' nyelvét megtanúlhassák.

Már ekkor tájba németesedtek a' Protestans Candidatusok, de azért-é, hogy itthon terjeszszék a' Külföldről hozott Német nyelvet? koránt sem! nem voltak ök azzal kárára a' Magyar Literaturának. Söt inkább már most a' mi eddig nem volt, ama mind eddig véka alá rejtett szövétnek, a' Szent Irás lefordítódván, kinyomtatattott, és a' község' kezébe forogván, az által kiki nyelve' szeretetére indítódott, úgyhogy más mindensféle Vallásúak, mind itt, mind Erdélyben, írásaik által is el kezdették nyelvöket pallérozni, mint: Pesthi, Sylvester, Heltai, Melius, Félégyházi, Károliak, Bejték, Dévai, Sztárai, Tinódi, Csapodi, Gönzti, és mások.

Minél több öszve köttetések volt Eleinknek a' Németekkel, minél jártasabbak voltak ezeknek nyelvökben, annál jobban holdogúlt, ment elől Hazai Literaturánk; úgy hogy már a' XVII-dik század'ban' külömb külömbféle matériájú könyvek' íródtak. A' Magyar nyelv Grammatica regulá'ra húzódott, Gellei, Csipkés, Komáromi, Pereszléni, és mások által.

Mólnár Albert szép magyarsággal írt munkái, Pápai Páriz Ferentz kezünknel lévő sok meg nem jutalmazódott fáradságába került könyvei, Apátzai Csere Encyclopediája, Bodó, Szegedi, Gyöngyösi, 's másoknak Verseik, Lorándfi Susánna igyekezete, azt mutatják, hogy a' külső nyelveken való kapással együtt ment elől a' Hazai Literatura is.

A' lefojt XVIII-dik Században már majd egészen Deákká, Németté, Frantziává váltak a' Magyar Urak, tsak a' köz ember nem szégyenlette hogy magyarul tud, és a' Reformátusok Templomaikban, Oskoláikban ment fojvást magyarul a' tanítás.

Annyira megijedt ezen Bod Péter, sok szép Magyar Könyveket maga után hagyott, Külső Országon el németesedett Református Prédikátor, hogy az ő egyik munkájába így panaszolkodna: „Most, ha valaha, közel van a' Magyar nyelv megzavarodásához, és abból következhető romlásához”.

Sőt II-dik József Császár alatt, ki nem tudja mennyire ment a' Német nyelv? Úgy akarta ez akkor minden Magyarnek száját el foglalni, mint a' Várat a' hosszas ostrom után a' köfalra rohanó katonák. De mi létt a' következés? Az, hogy inkább által fordítgatták Magyarra a' szép munkákat, és eredeti munkáikkal gazdagították Literaturánkat Tudósaink, mint magok egészen Németekké lettek volna.

Sőt hogy nagyobb dívatjában soha a' Német nyelv nem vólt köztünk mint most, a' tapasztalás mutatása mellett Nagy érdemű Csaplovits Úrnak ezen tulajdon szavai is bizonyítják: „Ezen oktalan bohóskodás még most is bilintsben tartja a' Nemzeti nyelvet, 's Külföldit mozdít elő”. Lap. 61. És még is hogy ez nem kárára, hanem hasznára van Literaturánknak, ugyan tsak ezen Tudós Úrnak szavai így bizonyítják: „Csudálni kell minden Literátornak azon előmeneteleket, mellyeket a' Magyar nyelv 1791-től tett pag. 59.

2-dik Mondani való.

Ezen szavakra: „Megnémetesednek a' Protestáns Prédikátorok” 's a' t. — Bóldog Isten! hogy ötlödhett eszébe ezen nagy érdemű Úrnak, hogy mi, Akadémiákról haza jöven, gátolói lennénk Nyelvünk virágzásának, 's a' Németnek terjesztői? Feltésem előre hogy a' Protestáns név alatt a' Lutheránusokat nem érthette, mint a' kik itthon is Németek, vagy ha Tótok, 's kevesen Magyarok, itthon is Német iskolákba tanulván, többnyire semmi szükségek sints, hogy Külső országon németesedjenek el.

Azt kérdem már most: Látott-é valahol, és valamikor Csaplovits János Úr, Református Német Prédikátort? vagy tsak beszélni is németül nagy szükség nélkül hallotta-é valamelyiket? az egy Pestin kívül?

Igaz hogy találkozik egy 's két Német Református Ekklesia, mint p. o. Tólna Vármegyében Gyöngyösön, Nagy Székelyben, és Mórágyon — Vadkerten Pest Vármegyében, 's egyébütt, de azokat nem mi németesítettük el, — és megakadunk ha oda Prédikátor kell; mert száz Candidatusaink közül is alig válik egy, ki örömet vállalna ott fel a' Hivatalt, nem azért, hogy Németül értöt ne lehetne közöttök találni, hanem azért; mert az Isten Igéjének, Német nyelven lejendő terjesztéséhez, nintsen egész kedvök, azon Fő okból, hogy ez által is, a' Német nyelv terjesztődne.

Tegyük fel már most, hogy egynehány Ifjaink kimennek Külső Országra, de nem azért hogy el németesedjenek, hanem hogy Tudományokat öregbítsék, könyveket szerezzenek, tapasztalások nevededjen, 's a' Külföldi Tudósokkal megesmerkedjenek.

Sőt tegyük fel, hogy ott el németesedtek, az az: jó Németekké lettek, (mert az onnan hozott palástjok ugyan nyelvünknek még kárt nem tett). Van-e módja, hogy azt a' nyelvet itthon terjesztené? — A' mi Ekklesiáink közt sem Rátz, sem Tót, sem Német nints, mert az mind született Magyarokból áll!

El readelik az Ifjú Candidátust egy ilyen mérő Magyarokból álló helybe, — kivel beszél itt Németül?

Ő be tsúnyául nézne reá az Ekkle'sia' Curátora ha németül szólna hozzá, talám soha sem szántatná meg többé a' Prédikátor földjét!

Miért tanulta hát meg nagy munkával Lexiconból ezt a' nyelvet, holott annak némellyik egész életében sem vészi a' mással való beszélésben hasznát? Azért, a' miért megtanulta a' Görögöt, 'Sidót, Deákot, Frantziát, Olaszt.

Azért hogy más Nemzetek' Literatúrájával esmérkedvén, vagy fordítása által, vagy az idegen nyelveken írt szép könyveknek olvasása által, tudományokkal 's jó ízléssel kiformált Lelke, az Eredeti munkáknak írására termékennyé tévén pennáját, Hazai Literatúráját Anyai nyelvén inkább gazdagíthassa.

Olly buzgón is ragaszkodik a' Református Protestáns a' maga nyelvéhez, hogy Oskoláinkba büntetés alatt is, 'szinte olly nehezen lehetne Ifjainkat rávenni, hogy egymásközt más nyelven beszéljenek a' Magyaron kívül, mint a' Catholicus, és Lutheranus oskolákban, a' hol Tót, Rátz, Német, 's Magyarokból áll a' Tanuló Ifjúság, a' Magyar nyelvet közönséges nyelvé tenni.

Mert nálunk mindennek nyelve a' Magyar nyelv, a' Tudományok azon folynak; amott pedig, vagy a' Deákot, vagy a' Németet kell vá-

lasztani, hogy minden Nemzetből lévő Tanuló egymást, és a' Professorait megérthesse.

Ez az oka a' köznépnél régtől fogva szokásban lévő, nem minden kifogás nélkül való, de csak ugyan az említett vádatska alól minket mentő nevük' megkülönböztetésének: Német Pap, Magyar Pap, Német Oskola, Magyar Oskola, Német Templom, Magyar Templom.

Valójában a' ki részre hajlás nélkül ítél, nem a' káros következésekre nézve említi az a' Protestántismust, Hazai Literaturánkra nézve is. Mert úgy találja, hogy a' XVI-dik Században, és a' XVII-dik Századnak közepéig, főképpen ezek a' Prédikátorok voltak azok, kik azon kívül, hogy született nyelvökön tanítottak, imádkoztak Templomaikban, tanítottak Oskolaikban, jókor Magyar könyveket készítvén még a' falusi gyermekek számokra is; a' mennyire lehetett a' Magyar könyvek írásában, sőt kiadásában is munkálódván, megtartották, 's pallérozták ezt a' nyelvet. — Ezek az Úr Szolgái voltak, kiknek' ajakairól naponként ékes Magyar beszédet hallhatott a' köz nép, nem úgy mint a' hol az Ekklesiákat a' Deák nyelv foglalta el. — Úgy hogy azt lehet mondani: hogy ha valaki ma a' Magyar Literaturának nevedését szántszándékkal akadályoztatni akarná, egyenesebb utat, 's egy egy bizonyosabb módot nem találhatna arra, mint ha a' Magyar Evangyéliomnak Protestáns buzgó Hirdetőit, erőszakkal parantsolt hallgatással megnémitaná.

Ha egyebet nem tselekedtek volna is ezek, már csak maga ez is megbetsülhetetlen, hogy a' Nép' kezébe, az általok nagy munkával lefordítódott, 's kinyomtatódott Szent Irást, olvasó könyvül, és a' 'Soltárokat szép Magyar Ver-

sekbe által tették. Illyen munkás Férjfiak voltak pedig a' többek közt: Félegyházi, Hároli, Mólnár Albert, ki ámbár sokáig németeskedett külső Országokon, még is hogy Magyar szíve el nem változott, ezen tulajdon szavai bizonyítják: „Mind ennyi bűjdosásimban is u. m. Ha-
„zámhoz való szeretetemnek a' jó Isten jeleit
„és gyümöltseit is engedte, mert annak tartom
„a' Bibliának kétszer, a' Dictionáriumnak is
„ugyan annyiszor való kibotsájtatását. Melyben
„tudja az Isten, és az én Lelkem' esmérere,
„minémű hívséggel, testemnek, szemeimnek
„fárasztásával munkálkodtam”.

1646-ban is az Amsterdamban Tanuló Ifjaink voltak azok, kik látván, hogy az eddig kijött Exemplárok nem elégségesek a' köznép kezébe, Jansonius János nevű gazdag Hőnyvnyomatót vették rá, hogy Magyarúl nyomtatná ki a' Bibliát, magok ezek az Ifjak is szorgalmatoskodván a' nagy munka körül.

Sőt még a' számkivetésre szententziáztatott Protestáns Prédikátorok a' sok, és különbféle méltatlanságoknak szenvedése után is megmaradtak Magyaroknak. Mert minékutánna 1676-ban Ruyter Belga Tengeri Fő Vezér által, a' Belgiumi Rendek parantsolatjokra, rabságokból kiszabadultak; és a' Helvétziában, Belgiumban, Angliában, számokra gyűlt pénzt kezekhez vévén, meghallották volna, hogy Leopold Császár az ő ártatlanságokat megesmervén, örök emlékezetnek okáért a' Soproni Diaetán, Art. 26. az Ország Könyvébe héiratta: legottan el felejtkeztek két esztendei szenvedésökről, és a' számokra gyűlt nagy summa pénzt, ezen szakadozott ruhájú, 's itthon gyámoltalan Özvegyeket, ügyetlen árvákat hagyott Prédikátorok, nem magok közt osztották fel, hanem a'
hála-

háládatlan Hazafiak számára, szép betűket, Mátrixszokat szerzettek azon, melly kintset el is hoztak Boroszlóig, de jó szándékjokban megátalódtak. — Oh ti igaz 's nemes lelkű Magyar fiak, kik ezen tselekedetetekkel azt érdemlettétek a' Külföldi nemzetektől, hogy kimetszett képetekkel Könyves-Házokat ékesítsék, 's emlékezetetekre pénzeket veretnének, méltók vagytok hogy nálunk is áldott örök emlékezetbe maradjatok!!!

De hogy bizonyosabb légyen benne Csaplovits János Úr, hogy a' mi ifjaink soha le nem vetkeztek Külső országon is, a' Hazai Literaturának elő mozdítására kész indulatjokat, vagy hogy el nem németesedtek; a' régibb időből még egy Protestans Candidátust hozok elő, kit méltó hogy a' Haza bővebben esmerjen, és a' kinek született nyelve eránt való tsudálatos nagy szeretete, bár ma is követőket találna!

El megy egy oskola Rectorságát végzett Toótfalusi Miklós nevű Ifjú 350. Tallérral Hollandiába, 's jól tudván mennyit tesz a' Literaturára a' Typographia; első gondja is a' vólt, hogy fogadjon magának olly Mestert, ki őtet a' Mátrixszok' készítésére, és a' betűk' öntése' mesterségére megtanítsa. — A' talált Mester Toótfalusit felfogadta, jóllehet azt mondá neki, hogy ha Magyar nem vólna, száz ezer forintért sem tanítaná; ne hogy kenyerét keljen félteni tőle. Azonban a' Magyarral is éppen így történt, mert kevés idő múlva Tótfalusi lett a' híres Mester, és mindenféle Nemzetből ő hozzá kezdettek járni azon mesterséget tanulók. Ez által pénzt szépen gyűjtván ezen már Európában el híresedett Magyar Ifjú, legottan Hazájáról emlékezek meg, és annak hasznára, betűket készít, 's maga mellé vévén Tetsi János,

és Haposi Sámuel Magyar Akadémikusokat, az egész Bibliát öt esztendei buzgó és szorgalmas fáradozása után, a' maga költségén igen tsínosan Magyarúl kinyomtatja. — Mikor ő ehez a' nagy munkához fogott, nem vólt több 200 Tallérjánál, 's midön a' Társai illy kevés pénznel, olly nagy munkához fogni, Isten kísértésnek, vakmerőségnek lenni mondanák, azt felelte: *Pertinacem me assero, temerarium nego.* — És ő álhatalosan megmaradt szándékában, noha úgy megfogyatkozott, hogy a' mint maga írja: „Néha egy hónapig is bizony bort nem „ittam, és mennél alább való eledellel lehetett ollyannal éltem, olly szűken Költő vóltam, hogy véghez vihessem azokat a' mihez „kezdettem; sokszor úgy kiadtam a' pénzem a' „Könyvnyomtatónak, hogy kenyér vételre is „egy pólturám nem maradt”.

Mikor az Amsterdami Consistorium és némelly Magyarok leakarták beszélleni ezen munkáról, így felelt: „*Si totus mihi se mundus „opponat, ego me toti Mundo opponam; nec „desistam, dum spiritus hos reget artus*”. — El is végezte szerentsésen, úgy hogy egy filéért sem adott belé senki.

Ezen pedig nem lehet tsudálkozni, mert már ő akkor olly híres Mester vólt, hogy tsak a' Hetruriai nagy Hertzegtől Matrikszokért 's a' t. tizenötezer forintot kapott. És mennyit adott vólna még néki, ha fél esztendeig tartó hívogatására hozzá el ment vólna!

Ez a' Tótfalusi Miklós Református Protestans Akadémikus vólt az, ki a' Georgiai Király' kérésére azoknak nyelvökön; hasonlóképpen az Arménusoknak legelső Typographiáját készítette, 's jó fizetésért felállította.

Nem lehet hát mondom tsudálkozni, hogy ő Hazánkba vissza fordúlván, az általa hozódott mindenféle Magyar, igen szépen bekötött aranyos könyveinek árát, némellyek, 40 ezer forintokra betsülték.

Hozott ő magával szépen pénzt is. De leginkább megérdemli az ő Nevének fen maradását az, hogy Hazánk' Literaturájának gyarapítására egész igyekezettel azon volt, hogy Typographiát készítsen. Készített is ez a' semmi nehézségekkel nem gondoló Ifjú, és sok ezerekbe került ahoz való készületekkel, betűkkel, Matrikszokkal gazdagította volna Hazáját, ha a' Lengyelek, az ő Társzekereit, a' Laistromába felírt aranyos könyveit, Ariánus könyveknek gondolván, le nem tartóztatták volna, (mellyeket hogy szerzett idővel vissza? maga előadja) és ha magával háládatlanul bánván Hazafiai, a' legnagyobb méltatlanságok közt, a' Németek által Váradra hurtzoltatván 1702. Eszt. guta-ütés által el nem vesztettük volna, a' közjónak nagy kárával, ezt a' nagy Érdemű Hazafit.

Méltó hogy a' nagyra termett, használni akaró Hazafinak neve fenn maradjon, ha tzelját el nem éri is — azért még a' Protestáns Akadémikusok közül egyet említek a' mostani időből.

Ez előtt mintegy 18. esztendőkkel esmeretem a' többek között Debretzenben három igen jól tanuló Ifjakat: Erős Gábor, Pap József, Pethes Dávid voltak ezek, kik üres óráikon holmi réz-táblákra próbálgatták először a' betűknek, és más figuráknak metszését. Egyszer annyira tökéletesítették magokat, hogy az apróbb Tanulók' számokra egy kis Átlást réz-táblákra metszettek, és ki is nyomtatták.

Ezen előmeneteleket látván a' Nagy Tiszteletű Professorátus, megbiztatták őket hogy segítségül lésznek, tsak fogjanak hozzá egy nagy formában kiadandó Magyar új Átlás készítéséhez.

Ugyan ezen dologra serkentették őket, és költséggel segítették ama jó emlékezetű Endrédi József, Szoboszlai Sámuel, és Pap Mihály T. T. Prédikátor Urak. Ezzel néki bátorodván ezek, kiknek még tsak azt sem mutatta senki, hogy a' metszöt hogy fogják kezökbe, nagy munkával, a' Fő T. Budai E'saiás Úr által elejekbe adódott út mutatás szerént, a' Magyar Átlást úgy el készíték, hogy annál semmivel sem szebb metszés azé is, a' ki Külső Országokon tanulta ezen nemes mesterséget.

Ki menvén Országunkból ketteje, — mert Pethes Dávid meghalt, tanulás kedvéért, annyira tökéletesítették magokat mind a' metszés mesterségében, mind a' betü-öntés, és Mátriksz készítésben, hogy szorgalmatos munkájok, és az említett T. Urak segítségökkel, Hazánkban egy kész Typographiát hoztak magokkal.

Már tsak Hely, és Privilégium kellett volna! melly végre a' Budai Ország Gyűlésen könyörgő Levelek által meg is jelentek, és nálam Budához közel laktömban várták szív szakadva a' jó választ. De jóllehet bebizonyították is, ezen nagy hasznú mesterséghez, mind tudományokra, mind külső tehetségeikre nézve alkalmas voltokat: néki keseredve kelle mindazáltal magokat el szégyenleni, midön alig találkozáván a' mi Felső Hertzegünk, kedves Nádor Ispányunkon kívül egy 's két Pártfogóik, az ellenkező rész győzedelmeskedett, és azt a' kedvetlen választ kapták: hogy az új Typographia felállítás nékik meg nem engedődik,

Pap József tehát leverettetvén, el tsüggedve más Hívatalt kereséit magának. Erős Gábor pedig, Tótfalusi erős lelkével birván, még el nem hagyta magát, hanem minthogy látta hogy az ő szolgálatja Hazájában nem kedves, és elegendő Pártfogókra nem talált; Erdélybe ment, a' hol Tótfalusié nem vólt kelendő. — És Kolosváron már helyre is állott vólna, ha sok munkájába, költségébe került eszközeit, a' szerentsétlenül támadott tűz, haszonvehetetleneké nem tette vólna.

Azt lehetett vólna már most gondolni a' szerentsétlen Ifjúról — mind az elementumok, mind az emberek ellene dolgozván — hogy eddig vólt igyekezetét megbánja, és szándékáról lefog tenni: de ő el nem tsüggedett. Kijött ugyan is, Erdélyből, és Nagy Tiszteletű Pap Mihály Úr Lovas Berényi Prédikátor, a' maga házánál adván neki különös szobát, olly buzgón hozzá fogott egy 'Sidó gyermeket fogadván tsak maga segítségére — a' betük' újonnan való készítéséhez, mintha mindenről másról elfelejtkezett vólna.

Különös gyönyörűsége volt egy valamelly betű készítéshez való eszközébe, mellyet Tótfalusi maradványi közzül, Erdélyben ajándékba kapott, mellyet ő egy Vármegyéért sem adott vólna.

Olly békességes tűrő munkás vólt, hogy midön valamelly eszközét mellynek készítésében sok napokat töltött — a' vigyázatlan 'Sidó gyermek el rontotta vólna: tsak ezt mondá: „Lát'd! „megmondottam úgy-é hogy vigyázz — már „megint adtál két heti munkát!

De minthogy ez a' szerentsétlen Ifjú lehetlenséggel küszködött, el telt az ő békességes türesének ideje is, és az említett Nagy

Tiszt. Prédikátor Úrnak, mint igaz Attyafiának tanácsára, félbe hagyván munkáit, Debretzenben a' Salétrom főzésnél Inspectorságot vállalt, a' hol kevés időre, esmerősinek nem kis bánatokra olly nagy lelki bátorsággal múlt ki a' világból, hogy haldokolván, a' szemeit maga fogta be magának!

Ha ezen Ifjú, a' ki maga, jó metsző, be-tü-öntő, festő, muzsikus 's a' t. Deák, Görög, Német 's a' t. nyelveket jól értő, minden Tudományokban otthon vólt, nem mondom hogy segítődött, de tsak ne gátolódott volna: egy a' Magyar Literaturára nézve nagy hasznú Hazafi vált volna a' Református Protestáns Akadémikusból!

Nem hozok fel több példát — mert tudom hogy a' nagy érdemű Urat mikor a' Protestánsokat méltatlan jegyzés alatt említette, tsak Hazafiúi buzgósága ragadta el, hiszem is hogy állítását jobban megfontolva, kedvezőbben fog ítélni! — Nem említem Tudós Orvos Doctoraink, Prédikátoraink, Világi Uraink, 's Asszonyaink által Literaturánkat gyarapító külömb külömbféle matériákról, már 1791. előtt kiadódott Könyveket, mert tudom hogy nagy tudományú Csaplovits János Úr eléggé jártas Hazai Literaturánkban.

Csak azt mondom még Cándidatusaink' mentségére: hogy 1745-ig ollyan időkbe, 's Nemzetünknek ollyan környülállásiba, melyek között és a' mikor még semmi illy dolgot várni nem lehetett, ezeknek a' Református Cándidatusoknak, Prédikátoroknak munkájok, közben-járások által külső Országokon az Új Testamentom tizen kétszer, az egész Biblia pedig tizen ötször nyomtatódott ki! — kézből kellett ezen sok Magyar Könyvnek forogni!

Mellyből következik: hogy a' Magyar Literatura már a' múlt két Században is nem volt incognito, mert több Tudósaink vagynak ugyan most, és jobb alkalmatosságok van magokat kimutatni, de tanultabbak nintsenek mint akkor voltak.

Másodszor következik az, hogy a' mi Prédikátoraink, ha Frantziául tudnak, el nem frantziásodtak; ha Görögül tudnak el nem Görögösödnek; ha Dcákül tudnak, nem Olaszosodnak el, és ha Németül megtanúlnak hogy lásák mit tsinál más Nemzet is, azért még eddig, nem tsak el nem németesedtek, hanem inkább, — a' mint tudja Nagy Tudományú Csaplovits János Úr is, — mikor más Vallásbeliek alig vették észre a' Második Jósef Császár által behozatott el németesedésre tzelozó Normát, leginkább, 's legérzékenyebből ezen részt sértvén annak folyamatban való hozása, legelőször ezek között akadott meg.

A' honnan még most is olly Magyarok ezek a' Prédikátorok, hogy ha megszólítatnak a' Németektől; ha tudnak reá felelni, — akkor tréfából; — ha nem tudnak Németül, igaz jusson így felelnék mint Horváth Ádám: „i k v á s z „n i k t D á j t s”. Tud. Gy. 11. K. 73. Lap. Vagy pedig így: Magyarúl beszélj Német! mikor Felséges Hertzegünk, 's Nádor Ispányunk is megtanulta Nyelvünket!

Óbernyik László.

4.

Az Ézópus (Aesopus) módja szerint való Mesékről, Sulzer után a).

Nyelvünkben ez 'a' szó Mese sokféle értelmű. Jó, szükséges is volna, hogy mind egyik jelentés külön nevezettel megkülönböztetnék. Az úgy nevezett Ézópusi Mesét lehetne nevezni Erköltsi Mesének.

Az Ézópusi Mese ugyan is rövideden meghatározva: oljan történet formába öltöztetett elő beszéllés, melly valaminek erköltsi képe.

1-ör Tehát a' Mese nem annak valamely egyes történetben való előterjesztése tsak, a' mit általjában állítani akarunk, mint a' Példa.

2. Erköltsi kép az, vagy a' mi az által előterjesztetik, mintegy láthatóvá, érezhetővé tétetik, mindenkor az erköltsöket illető dolgok közül van véve; vagy valamely erköltsi Állítás, vagy valamely erköltsi dologról, Kharakterről, tselekedetről, érzésről való gondolat az. A' ki ábrázolt dolog tehát vagy erköltsi Állítás, vagy erköltsi Gondolat, És ezt kell megtartani az Erköltsi Mesének velejéről, vagy jelentéséről.

3. A' kép a' Mesében Előbeszéllés, és ebben különbözik a' Mese más képektől. A' mi ebben az érzés 's ez által az elme eleibe állítatik, valósággal megtörtént, nem tsupa lehető, vagy megtörténhető formában adatik elő, mint sok Példa; nem valamely előnkbe állított, 's leírt dolog tsak, mint sok Hasonlatosságok.

a) Lásd Sulzers allgemeine Theorie der Schönen Künste B. 1. unter dem Artikel: Fabel.

Elégnek tartjuk az Erköltsi Mesének ezen megesmértető 's külömböztető Jeleit tenni : minthogy hijjában valóság, a' Mesterség munkáiról való megfogás felettébb szoros meghatározása által, a' Szerző tehetségét (Genie) keskeny határok közzé szorítani.

Hogy a' Mesének nem szükségesképpen valamely szélesen kiterjedő állítást, vagy tudományt kellessék magában foglalni, hanem természetete változása nélkül valamely gondolatnak szorosabb meghatározását, vagy valamely tselekedetnek minémüségét is terjesztheti elő, megtetszik eléggé azon Meséből, melyet Nátán Dávid előtt monda, mellynek tzielja tsupán e' vala, hogy a' Király előtt. Üriáson el követett tselekedetének gyalázatos volta igen szembe tűnővé tétessék. Fédrusnál (Phaedrus) a' békákról és a' napról lévő Mesében (1. Lib. I. Fab. VI.) tsak azt akará elevenen festeni a' Költő : millyen állapotban vagynak az alacsony sorsú Polgárok, midön az erőszakoskodó hatalmasok sokasodnak.

A' Mese tzielja éppen tsak az, a' mi minden egyéb képeké, hogy a' fontos Gondolatokat, Előterjesztéseket, igen elevenen, 's szép ízléssel, hathatósan előadva, mintegy érezhetővé tégye. A' Szerző tehetségnek olyan munkája ez, melly az érezhető dolgok és az el vontt Előterjesztések között való hasonlatosságnál fogva gyönyörködtet, melly ezen Előterjesztéseknek erőt ad, melly annál betesebb, minél fontosabb az Előterjesztés, melly az által a' lélek előtt nem tsak láthatóvá érezhetővé tétetik, hanem abba mintegy el törölhetetlenül benyomatik. Tudjuk hogy az emberekben a' gondolatok igaz állítások, tsak akkor léznek valóban munkások, ha ök azokat nem tsupántsak

esmerik, hanem érzik is. Érezi pedig az ember az igazságot, midőn azt, mint az érzések illetetésének közvetlen munkáját, nem úgy nézi mint magán kívül valót, hanem mint a' melly lelkében és szívében van. Így éreztetik a' Spártaiak az ifjúsággal, hogy a' részegség az embert lealatsonyítja, midőn lerészegített szolgálkat állítanak elejébe 's szemléltetésnek véllék. Éppen ilyen formán érezteti a' Mese az igazságot.

A' Mese sokkal inkább felébreszti az igazságnak érzését, mint a' Példa. A' kép és a' tárgy között való hasonlatosság távolabbról való benne, erősebben ingerli azért a' figyelmet, és a' behatás gyönyörködést nemz.

E' szerént az Ézopusi Mese olyan szerzemény, melly által a' Mesterség' tzelja, a' leg-egyenesebb 's foganatosabb módon el érődik. Az igazságnak nem tsupán a' gyermekekbe való betsepegtetésére szolgáló találmány tehát ez, mint szokták olykor előadni: épen nem, hanem a' legerősebb férjfiúi lélekhez is illendő eledel. Ézópus meglett ember vólt, és meglett embereket kívánt. Meséi által tanítani: Nem tsupán közönséges igazságokat vett fel, hanem olyanokat is, mellyeknek által értésére az értelemnek kiváltképpen való ereje kívántatik.

Úgy látszik minden tekintetben a' legfőbb eszközök közzül való ez a' végre, hogy mind az esmeretes és könnyű, mind az új és nehezebb, tselekedeteket tárgyazó igazságok a' lélekbe befészkelteszenek. Mert azon jelességeken kívül, mellyek más képekkel is közök, vagynak ebben különösebbek is. A' ritkaság, újság, néha tsudálatosság által is a' figyelmetesség és újság kívánás ingereltetik. Az idegen, magunk környékén kívül csű-néző pont, mellyből té-

kintjük a' tselekedetet, észre is'álig vesszük hogy helybe hagyatja vélünk, azt, 's el zárja az előítélet 's magunk megtsalása útját. Olyan nemű valókat látunk tselekedni, mellyekhez sem szítunk, sem ellenek nem vagyunk, tsupán az újságon kapást érezzük, melly velünk azok nak tselekedeteit láttatni kívánja, és minek-előtte a' dolognak reánk nézését észre vennénk, arról, a' mit látunk, az igazsághoz szabott ítéletet tészünk. Egy olyan képet látunk, melly-re nézve egészen részre hajlás nélkül vagyunk, 's minekutánna arról megmásolhatatlan ítéletet tettünk, akkor vesszük észre hogy magunk vagyunk ítéletünk tárgyai.

Azt beszéllek egy férjfiról, ki Felesége eránt fundamentom nélkül való idegenségből, ezt kelemetlennek és kiálhatatlannak tartotta, hogy említett elmebéli nyavalyájából véletlen kigyógyúla, midön feleségét egy társaságban találván, azt egy darab ideig fel nem esmerte, 's róla mint idegen személyről ítéletet tett volna. Az idegen forma alatt tudniillik szépnek, 's szeretetre méltónak találá, melly ítéletét meg nem másolhata, minekutánna megtudta, hogy az tulajdon felesége volna. Illyen munkája lehet a' Mesének mi reánk nézve, annak allegorika természeténél fogva.

Tartozik a' Mese a' Tanító Versezetekhez, és azok között annál felsőbb helyet érdemel, minél fontosabb az igazság, mellyet a' szívbe plántál. Az erköltsi és politika foglalatú Mesék,, ha a' nép között olly esmeretesek vólnának, mint a' Példabeszédek, az erköltsi és politika tárgyak felett való elméikedést és beszédet nagyon könnyíthetnék 's rövidíthetnék. Valamelly Mesének tsupán említése, egész hosszú beszéd helyett szolgálhatna. Mint a' szeren-

tsésen talált hasonlatosság szerint való kitételek hosszas leírásoktól megkímélhetnek: így gyakran egy szó, melly valamely Mesét előnkbe állit, hosszas tanítás helyett van. Általában, ha el gondolja az ember, mennyit nyér az Értelem a' nyelv pallérozódása által, meg kell esmerni, hogy a' Költésnek ezen neme, arra nézve annyival nagyobb hasznót tenne, hogy a' Mese, melly egész hosszas Értekezés helyett szolgálhat, elménkben tsupán egy szó által elevenen megújíthatatik.

Abból a' mi a' Mesének természetéről és tzéljáról mondatott, meglehet azt is határozni, miképpen kelljen annak alkotva lenni, hogy tökéletes lehessen. Megérdemli ez, hogy egy kevéssé bővebben elő adattassék.

A' Találmányra nézve tökéletes a' Mese, ha két tulajdonságokkal bir.

1. Ha az Előterjesztés, mellyet a' gerjeszt, a' Mese valója, melly közönségesen a' Mese Moráljának neveztetik, tökéletesen meghatározott, igen világos, 's azokra nézve, kiknek kedvéért a' Mese formáltatott fontos. Mellyek légyenek a' jól meghatározott, világos Gondolatok 's Állítások, azt itt nem szükség magyarázni: azoknak fontosságokat pedig az emberek tselekedeteire való kihatásokból lehet megítélni. Némelly Mesék' Morálja tsupán mulattató, mellyek valamely nevetséges Kharaktert, vagy tselekedeteket egész komédiás színben mutatnak elő; mások az életmódjában való diszeséget illendőséget illető igazságokat foglalnak magokban; vagynak, mellyek tsak némellyekre való különös tekintetben fontosok; némellyek fontos politika Maximák; némellyek az emberek' külső jó állapotját illetik, mások a' belső tökéletességre, a' lélek és szív nemesítésére

tartoznak. A' Mese tehát betsére nézve az izlés miveinek akármelly gráditsán állhat; a' legalsó fogtól fogva, melly tsupán mulattató, az egész emberi nemzetre nézve fontos legfelső lépésig. A' találmány tökéletességét kell ítélni, a' nemhez képest mellyre tartozik, és a' Poétának tzéljához képest. A' Mese Szerzőnek néha semmi fellengősebb tzélja nints, tsak az, a' mi az elméskedő Epigramma-írónak: midőn egy másik, az Epikus, vagy Lyrikus Poéta magosságára emelkedni törekedik. A' Morál feltalálása, megállapítása a' Mesében, ollykor tsupán jád-zi elmét kíván, máskor egy közönséges, de helyesen ítélő Morálistát, de lehet az is, hogy tsak egy mély, 's nagy gondolatokra alkalmazatos Philosophustól, vagy Statistától származhatik.

A' találmány tökéletességére tartozik ezután 2-or a' kép és tárgy között való tökéletes megegyezés, az az: az előbeszélt tselekedetnek az alatta fekvő Morált a' legtökéletesebb és meghatározottabb módon kell előadni, megértetni. A' Mese szerzés tehát a' szerentsés Szerző tehetségnek mive: a' honnan nem lehet tsudálni, hogy tökéletes Meséket tsak ritkán lehet látni. Néha mindazáltal a' kép és tárgy között való legtökéletesebb hasonlatosság mellett is szükséges, hogy a' Morál tsak valami tzélozással is kijelentessék; mivel egyéberánt nem éppen lehet azt mindenkor tökéletes meghatározottsággal el találni, kivált ha a' tárgy tsak egy különös történet, mellyről egy másik lépés által lehet a' közönséges állításra által menni. Így Phaeodusnak a' hékákról és napról mondott Meséje, annak megmondása által vesz tökéletesebb meghatároztatást, hogy azt a' Philosophus Poéta egy gazdag, de gonosz és

erőszakoskodó ember lakodalma alkalmatosságával mondotta; a' midőn a' Vadász és vén ebről mondott Mesében az ilyen jelentés maradhatott. Ezekhez teszem még én a' következőket: Igyekezni kell ugyan a' Mese szerzőnek, hogy a' kép, az előbeszélt tselekedetek, az ő általa alájok gondolt Morált világosan, 's meghatározva előadják, úgy, hogy azt minden ép, 's jó elméjű ember kiláthassa: de nem mindenkor lehet ez a' dologhoz képest egész tökéletességgel, mint az közelebb megjegyződött; vagy-nak esetek, mellyekben más, másra is alkalmaztathatná a' Mesét, mint a' mire a' Szerző akarná. Az olvasó tehát a' Szerző munkája tökéletességét, nem egyszer Morálja világos tudásából ítélheti. De szép is rövid fontossággal kitudni tenni a' Mese valóját, és az ilyen szép rövid sententiák, szint annyi gyönyörűséget és hasznot szereznek, mint maga a' Mese. Melly gyönyörűk Phaedrusnál ezek, és az ezekhez hasonlók. *Quicumque turpi fraude semel innotuit, etiamsi verum dicit amittit fidem.* Ki rút tsalárdságáról esmeretessé lett, ha igazat mond sints hitele. *Virtutis experts, verbis iactans gloriam, ignotos fallit, notis est derisui.* A' gyáva, ditsőségét hánytató, a' nem esmerőket megtsalja, az esmerők előtt neveltség. *Solet a despectis par referre gratia.* A' megvettek mint velek bánnak, úgy fizetnek. *Merito derideri potest, qui sine virtute vanas exercet minas.* Méltán kinevettetik, ki ereje nem lévén, haszontalanul fenyegetődzik. Én úgy tartom, hogy a' képnak a' valósággal való öszve illésének látása, 's ennek, abban való tökéletes kiábrázoltatásának érzése, éppen olyan örömet szerez, mint a' valónak, a' hol nints kitéve kilátása, találása.

A' találmány tökéletességére tartozik még az is, hogy a' kép közönséges, egészen esmeretes dolgoktól légyen vétetve; mivel így annál tökéletesebben szembetűnik, és az emlékezetben annál könnyebben megmarad. Ha az előállított állatok esmeretlenek, vagy a' tselekedetek messziről illetők, kevésbé érdekel az egész dolog, 's nem olly könnyen újítatik meg emlékezetünkben. Legjobb az, ha a' kép ollyan dolgoktól vétetik, mellyek minden nap szemünk előtt forognak. Nem lehet kívánni, hogy az Előbeszéléseben a' legkissebb rész is jelentő légyen: de mennyivel inkább megvan ez a' Mesében, annival tökéletesebb az. E' pedig szükséges, hogy a' tselekedőknek bizonyos és előtünk esmeretes Kharakterek légyen, millyen a' róka és a' lúd, mellyek közzül amaz ravaszságáról, ez ostobaságáról esmeretesek. Ez által az előadás valóságos szint vészen, és sokkal is rövidebb lehet, mivel ahoz, a' mit a' Poéta beszéll, többet is gondolhatunk, a' mi a' tselekedethez tartozó 's jelentő lehet. A' kép és tárgy között való hasonlatosságról mondattokban megjegyződött, hogy az annál több gyönyörűséget szerez, mentül távolabb valók a' kép és tárgy egymáshoz. Ebből kilehet hozni, hogy a' melly Mesében a' tselekvők emberek, kevésbé gyönyörködtetnek azok, mint az ollyanok, mellyekben oktalan állatok állítatnak elő. Hogy mindazáltal az élet nélkül való dolgok, noha távolabbról valók, nem illenek úgy a' Mesébe, mint az oktalan állatok, oka ez: mivel ezen esetben ritkán tökéletes a' hasonlatosság, a' tselekedet nem hasonlít annyira a' valósághoz.

Elég légyen ez a' Találmányról. Az előadás és kitétel is sokat tehet ennek tökéletes-

sége' nevelésére. Ezen részben főképpen megkivántatnak az együgyűség, rövidség, természetesség. Az együgyűségre nézve ezeket jó lesz megjegyezni a). Nemes együgyűséget tulajdonítunk valamelly dolognak, midőn a' mit annak tenni kell, kevéssel megtevődik; vagy midőn az tsupa természeti valóságában kellő, 's minden mellékes ékesítések el maradnak. A' mellékesekben való együgyűségnek ellenébe tétetik a' mesterséggel ékesített, a' keresett, midőn a' mellék környülállások oda elegyítésére mesterséges készületeket vehetünk észre. Mindazáltal vagynak példák, mellyekben a' mellesleg való a' természeti valóságra tartozókkal olly természetesen és erőltetés nélkül egybe van köttetve, hogy úgy látszik a' természeti együgyűség majd semmit sem kissebbitetik. Igy Phaedrus Meséi általjában nemes egyűséggel díszeskedők; mivel ő tsupán a' tselekedetek természeti valóságára tartozókat adja elő: a' midőn ellenben la Fontaine nagyon sok mellékeseket elegyít hozzá, a' mi mindazáltal némelly helyeken olly természetesen esik, hogy az ember a' mesterséget, a' nem szükséges ékesítésre való készületeket alig veszi észbe. Példák a' szép együgyűségre Phaedrusban a' többek között L. I. Fab. 20. Lib. IV. Fab. I.

A' rövidségre nézve tartasuk meg b): hogy a' gondolatokban való rövidséget meg kell különböztetni a' kitételben valótól. Amaz a' gondolat gazdagságában, sokat magában foglaló vóltában; ez a' szavak 's szóllások formáiban való okos takarékoságban áll. Igy midőn Caesar, Brutust gyilkosai között látván, hozzája

a) Allgemeine Theorie der Sch. K. u. Einfalt.

b) Ugyan ott, ez alatt: Kürze.

eképen szóllott : Te is fijam ! ez a' gondolat Brutusban sok előterjesztéseket gerjeszthetett. Épen ezen gondolatbeli rövidséget találjuk azon jegyzésben, mellyet tesz Terentiusnál egy valaki egy ifjúra nézve, kinek hibái eleibe terjesztettek : erubuit, salua res est : el pirúlt jó. A' gondolat természetes, épen nem szorított, még is sokat foglal magában. — Tsupán a' kitételben van a' rövidség, midőn sem a' gondolatok nem gazdag foglalatúak, sem azoknak alkalmaztatása nem sokat tévő ; hanem a' kitételre lehetőképen a' legkevesebb szók választanak. A' rövidségnek mind a' két nemében pedig igyekezni kell, hogy a' világosság miattok ne szenvedjen. A' rövidségnek példáit látni Phaedrusrnak majd minden Meséiben, nevezetesen Lib. II. Fab. 7. Lib. IV. Fab. XVI. Lib. V. Fab. 10.

A' Természetesség az együgyűséggel igen együve vág. Rövideden ebben áll az, hogy mind a' tselekedetek, mind a' kifejező szók és szóllások a' dolog természeti valóságához legyenek alkalmaztatva, de az éktelenség el fedztessék, a' durvaság kitsinosítassék, a' természet együgyű, de díszes formájában láttassék, az öltözet által ne feltzifráztassék, hanem kellemetessége neveltessék. A' többek között meglehet látni Phaedrusrban. L. II. Fah. 7. Fab. 8. Lib. III. Fab. 7.

Az előbeszéllés tónusa alkalmaztatásának a' Morál természetéhez intéztetve kell lenni. Lehet ez ugyan valódi, lehet egészen mulattató, vagy közönséges, és úgy mondván mindennapi ; vagy pedig fellengős, pompás minéműségű : minden esetben tehát az előbeszéllés tónusa ehez alkalmaztassék. De mindenkor a' legnagyobb világosságra 's együgyűségekre kell töre-

kedni, hogy az olvasónak az előbeszélés alatt munka és figyelmetessége el vonódása nélkül, tsupán a' kép áljon szeme előtt, és a' beszéllő Poéta soha eleibe ne tűnjék. Ha az ember a' Mese előadása körül elő forduló minden nehézségeket el gondol, méltán el mondhatja arról: paruum opus, at non tenuis gloria: kised munka, de nem kitsiny ditsőség. Tsekély dolognak látszik, egy tsekéljetske tselekedet előbeszélése: de ha az előadás tökéletes akar lenni, a' legjobb értelem, a' legfinomabb jó ízlés kívántatik ahoz. A' régibb Kritikusok sokat irtak a' Mesék nemeiről: a' miket mi nem tartunk eléggé fontosoknak a' végre, hogy itt előhuzzuk, meglehet erre nézve olvasni Lessing 2-dik Értekezését, a' Meséi utólján. Alig van a' Poésisnek olyan neme, mellyben mind a' dolog valóságát illetőkben, mind a' külső formában többféle külömségre lehetne találni. A' Mese a' beszéllő Szerző tehetségnek legrégebb 's legelsőbb gyümöltsei közzül való. Származott ez hihetőképen az Allegoriából, mellyet szükségből találtak 's követtek az emberek érthető magok kifejezésére, midőn még a' nyelvek nem valának elég gazdagok minden gondolatoknak szabad tetszés szerént felvett jelek által való kitételére. Meglehet látni a' miket Warburton erre nézve megjegyzett. A' még pallérozódás híjjával lévő nemzetek' Böltsei, kik az erköltsi és politika dolgokban élesebben látnak, 's béhatnak egyebeknél, midőn észrevételeiket másokkal közleni akarják, rendszerént Mesekre térnek. Ha az alsó rendű emberek között, kik a' közönséges állításokat kép nélkül ritkán tudják kifejezni, valamelly különösebb értelmes emberre találunk, úgy látjuk, hogy midőn az tapasztalásaiból vett valamelly kö-

zönséges állítást akar elő adni, majd mindenkor példákkal, allegoriákkal, fél tökéletességgű Mesékkal él. A' Mese tehát nem valamely népnek, vagy időszakasznak különös találmánya. Nem szükség mint tselekeszik néha, annak eredeté felkeresése végett Indiába vagy Persiába menni. Minden tartomány szülő földé annak, noha a' tökéletes mese-szerzésnek ajándéka ritka, 's különös és éles értelmet kíván. A' legtökéletesebb Mese-szerző Poéta, azok között kiket esmerünk, kétség kívül a' Phrygiai Ézopus. Ama külömben igen találós elméjű Görögök meglegedtek többnyire azzal, hogy ezen férjfiúnak Meséit kötött, vagy kötetlen beszédbe foglalnák, 's ritkán vetették magokat arra, hogy újjakat találnának. Így tselekedtek a' Rómaiak is, kiknek legjelesebb Mese-szerzőjük Phaedrus, maga kevés Meséket talált. A' későbbi népek úgy látszik nagyobb bátorsággal állottak e' pájába. Kik légyenek az újjabb nemzetek jelesebb Mese-szerző Poétái? 's melyik millyen érdemű légyen? annak előadása ugyan ide illenék: de én ezt más olyanokra hagyom, kiknek azoknak esmerésekben jobb módjok, megítélésekhez több tehetségek vagyon.

Az én tzelom csak e' vala, hogy a' Mesék természete esmertetésére nézve tennék valamit, a' miből ki lehetne látni, miben áll ezen részben a' tökéletesség? mellyhez kell intézni a' készitést is, az ítélest is.

Esmeretes Magyar Meséink közzül sem akartam egyet is ítélet alá venni; mert tudom melly tsiklándós do'log az ítélet kimondása, 's melly rossz néven veszik némellyek a' gyengeség felfedezését. A' ki itélni akar, tegye azt a' mondottak szerént maga, lássa és olvassa meg Gel-
lértnek Meséi után tett ilyen titulusú íráská-

ját: Beurtheilungen einiger Fabeln aus den Bestigungen: meglátja mint itéli meg a' magának nem kedvező maga is magát. — Szeretném pedig ha valaki minden eddig kijött Magyar Mesékről bővebb tudósítást adna, érdemes is volna a' dolog a' felvételre. Sőt szép volna a' régiségből, a' köz nép közzül is a' miket fel lehetne találni, az olvasó közönséggel közleni. Azok között a' Mesék között, mellyeket Gellért a' régi Német Mesék közzül említ, igen tetszik nekem egy, melly Cadentziás versekben, egy kis fordítással így esnek:

Egy falun egy útas midön által menne,
Az ebek mérgesen támadnak ellene.
Ezt látván egy, szóll, 's a' többit pirongatja,
Az ártatlan embert miért háborgatja?
Tsudálják amazok eb társok szentségét,
Esmervén előbbi szokott dühösségét.
Néznek rá, 's a' mint szóll, bélélnak szájába,
Hát nintsenek fogak előlről állában.
Igen; mert valaki tegnap kiütötte,
Midön agyarkodna rútl körülötte.

Illyen ki azért szent; mert bünös nem lehet,
Feddi másban, a' mit tenne, de nem tehet.

Valjon nem találhatnánk - é hasonlókra, vagy tettebbekre is a' feljebb említett módon?

Sípos Jó'sef.

5.

A' Magyar nemzeti Tánczról.

A' Táncz nem egyéb, mint azon tanult testmozgás, melly által a' lélek vígadása, dal vagy muzsikai tactusokba jelentődik ki. — Er-ről némellyek úgy vélekednek, mint azon fe-kete vérű, ki azt meré állítani, hogy józan ko-rában senki sem tánczol, Mások kik istenesek-nek szeretnek látszani, még véteknek is tart-ják: ellenben Sámuel II. Könyve 6-dik részé-ben azt olvassuk, hogy Dávid Király tánczolt az Úr' szekrénye előtt, midőn azt a' Filiszteu-soktól vissza vette: és más helyen, hogy Judith Asszony sem másként cselekedett Hollofernes kivégzése után: Goelius azt írja hogy a' Ré-gieknek minden Isteni-tiszteletök tánczal ment végbe; a' mit bizonyít a' Hölto is

Qui recte scivere choriis deorare Deos
Hi optimi et in bello.

Homér a' tánczot Isteni ajándéknak nevezte, Pindár pedig még magát Jupitert is tánczosnak hívá. Pyrrhus olly nagy barátja volt, hogy ő róla a' Táncznak egy neme Pyrrhus Táncznak neveztetett. Antiochusról pedig az íratik, hogy ő a' nagy tánczal mulatta magát. De mind ezek-nél több az, hogy Lycurgus a' Spártaiaknak törvények által parancsolá a' tánczokat; melly-ről Ciceró is azt mondja, hogy a' Görögök öt féle test gyakorlásokkal éltek, mellyek a' tán-czot is magokban foglalák 's a' t.

Igy lévén a' dolog úgy látszik, hogy tehát azon test-mozgás, melly némelly el tévedt bar-na vérűek által alacsonyittatik, hajdan egy

részről az Isteni tisztelet mellé tartozott, más részről a' vitézség' 's hazafiúság' egyik eszkö-zének ítéltetett. — A' honnan nem csuda, ha, mint a' Görögöknél, a' kardokkal és dárdák-kal való táncz, törvények által parancsoltatott.

A' mái időben azomban, minekutánna a' vitézségre való kar és kard forgatás külön tu-dománnyá váltóztatódott, úgy látszik hogy a' táncz nem egyébbre való, mint a' vigadásnak, a' nemzeti bélyegek' különségéhez képest, test mozgás által való kijelentésére. 'S minél illen-dőbb állásokban van a' test, annál nemesebb 's szebb a' táncz: már pedig hogy az illendő test-mozgás mind a' lélekre, mind a' testre nézve ártatlan, azt a' komoly Socrates is meg-ismérte.

Mennyiben illesse azomban a' Nemzetisé- get onnan gyanítható, mivel minél több a' nem- zeti szokás, annál inkább egybe foglalja a' nemzetet. A' honnan a' mái pallérozott nemze- tek, kiknek tánczok eleinte szinte darabos és rendetlen vala, annyira igyekeztek tánczaikat kipallérozni 's határok közé szorítani, hogy többnyire a' maga tökéletessége' grádu-sát, már már mindenik el érte; 's bár az emberi- ségbe oltott tarkaságon való kapás, az idegen tánczokat is járatja velek; de mindeniknek ön- nön nemzeti táncza az első, 's egy sincs ki benne ne büszkélkedne. Annyival inkább minél bizonyosabb az, hogy az idegen nemzetek' szo- kásainak követéséből, minden csalatás nélkül sokat vesz a' Nemzetiség; és csak az látszik legtisztább Nemzetnek, kinek nyelve, öltö-zete, törvénye és szokása, a' több Nemzetekétől leg- inkább különböznek: és mind ezek mint a' Nemzetiség' alkotó részei, minden becsúszha- tó, nagyobb részben pedig, nyilvánosságos ká-

rára szolgáló idegenségektől általa őriztetnek, megoltalmaztatnak. Innen származott azután, hogy a' pallérozott Nemzetek' Musaeumaihoz kapcsoltatott a' tánczról, szinte mint a' muzsikáról való gondoskodás és ezeknek pallérozása. — Mikor fognak ezek egy lelkes Marczibányi által, a' Magyar Musaeum' pártfogása alá jutni!

Az idegen Quadrill't, Cotilliont, Ecossoisét, Mazúrt 's t. e'f. gúnyolni nem czélom: mivel azok a' Nemzeti muzsikákhoz lévén alkalmazva, a' hangoknak megfelelnek, de dicsérem is bajos, ha csak előbb meg nem mutatnám, hogy a' szeles test-firtorgatások, a' lélek' nemes tüzének külső jelei. Hogy azomban ezeknek tánczolóása, némi-némű hozzájok hasonló nyomot hágy a' lélekben is, azt némelly mazurkás ifjaink tapasztaltatják, kikben a' nemzeti fő bélyeg már már lengeség. Annyival inkább hogy ezen tánczokhoz Medvenadrág vagy is Bolondon (pantallon) Csizma helyett ma holnap czipő: nyakravaló helyett, vörös Schal; és kalap helyett főkötő kivántatván, még akkor sem fogja az el tanult gyermek felhúzni, a' sarkantyús csizmát és méntét, ha a' magyar nemes név' el vesztésével ijesztgetik.

A' Táncznak tehát muzsika lévén a' vezére, úgy látszik azt kell előbb meghatározni, hogy a' mái magyar muzsikánk, mennyiben legyen vagy lehessen magyar, mennyiben korcs?

Tudni való hogy az emberi szózat' változtatása a' legeggyűbb muzsika, a' muzsikai eszközök pedig az emberi szózat-váltás' pótoléki és követői. Mikor találta fel Jubál a' furulyát, és kürtöt? Sz. Dávid a' Hárfát? A' Görögök a' hét fel hangot? Sz. Czécilia az orgonát? vitatni nem czélom; csak azt említeni, hogy a' muzsikai eszközökkel való élés, több

okokból messze megkedveltetvén, az énekes táncz csak szorúltságból esik. Bizonyos azonban hogy a' nemzetek' daljai öntötték a' mai muzsikákat különféle formákba: a' dallok' minéműsége pedig a' nemzeti génuszok' szüleményje, mellyek ismét sok különsegekből származának és származnak.

Ha feltekintünk Eleink' korára, látjuk hogy Balamber, Attila, 's Árpád Európába vezették a' Magyar nemzetet; 's itták a' győzelmek' duskáját: de mind a' mellett is meg volt illetődvé a' dallos vitéz, hogy győzött, mert a' diadal atyafiak' vérébe került. — Felállott Királyiszéke a' Magyaroknak; de azon felül hogy gyakorta meghasonlott bejött a' pusztító Tatár Béla' országába; 's az el dült városok' hamvain gyász lenge: és a' vérében fetrengett nép, jajokra tanítá fijasait. — Behorúlt Európa miatt a' Várnai nap: 's el süllyedt a' rettenthetetlen nemesség Mohácson! Pogány gázlá meg Mátyás' büszke várát. A' szabad Hazának fiai jobbhágyokká: templomai üszögökké 's omladékká válnak! — Quis talia fando? kinek lelkéből nem ütődik fel a' siralmas panasz? 's mi maradt egyéb azon szomorú emlékezetnél, hogy a' Magyar volt századokig védangyala az Európai Kereszténységnek a' pogány ellen. — Képzelődni sem kívánok tovább. Bánatos az el tűnt idők' képe, a' jelenkor' hálátlan árnyékán. — 'S rettentő kár a' nemzeteknek a' meghasonlás.

Gondolható innen, hogy mind a' vérrel szerzett győzödelmekben is hajdan vesztett; mind a' bal végzeteken későbbén hánykódott nemzet' génuszát a' sors' csapásai el keseríték; bár nagy lelkében-tiszszeresen ébresztette is fel vitézségét az el szánt szomorúság. Illetődött lelkének eleitől fogva vitézi el szánás: szabad-

ság' vágyainak ön érzemény lévén zálogai, nemes de lelkesült busongásától távol vala a' szélesség. Ebből pedig a' származott, hogy a' valódi magyar dalokban is, nemes indulatú tűz ömledez, buzdít, emel és ragad. — Honnan 's miért? azt csak érzeni lehet, de magyarázni akarni hiúság. Csak annyit szabad sejteni, hogy a' busongó hanggal, nagyobb sympathiája van a' szíveknek: 's ki nem magyarázhatólag, hasonlatos ömlengés önti el a' lelket, a' muzsikájéval. Úgyhogy ha ez fellengz, vágyaink égbe csaponganak; ha víg, feledve mindent kitörnek érzetink, 's körül repdezik a' jelen' pillantatit, és nem ügyelnek a' komolyság' szép körére: ha szomorú előidézi szenvedett keserveink', 's e' második szenvedés olly kellemes valami, mint kedveseink' rég nem látott sírhalmán nőtt nefelejts: vagy legalább azért dönt a' lelkes érzemény örömbe, hogy a' jelentől távol van a' bánat' özöne, melly hasonlatos a' szélveszes tenger' nézelléséhez, a' boldog partról.

Dulce mari magno turbantibus aequora ventis
E terra — magnum spectare laborem
Non quia vexari quemquam est iucunda voluptas
Sed quibus ipse malis careas, quia cernere,
svave est.

Hét szép közzül mellyik a' szebb? az az izléstől függ: 's mindegyik izlés jó lehet, de a' szép és rút közzül az utóbbit választani, utóbbi izlés. Mi légyen azomban a' muzsika méltósága? bele kezdeni lehet, de biráskodni bajos. Annyit mindazáltal szabad érinteni, hogy a' melly hangok szélességre vonják érzelmeink', el tüntetik a' lelket nagyító komolyságot: azok ellenben, mellyek szelíd andalgásban lengetik

a' lélek' magosságát, bizonyos méltóságot látszanak elő teremteni: mellyet el ragadtatva lehet érzeni, a' magyar muzsikában.

Azt vetik itt némellyek ellent, hogy az előadattakhoz képest hát a' Magyar csak kesergésre született, 's a' vígsághan részt sem vehet, ha muzsikájába víg hangok nem fordulnak elő, hanem többnyire kesergők.

Rorántsem — ök nem értenek engemet. Vígság lehet pajkosság, 's kitörő maga el felejtés nélkül. Nem becsülöm én azt, a' ki az örömben mintegy belé részegedvén, azt kívánja tőlem hogy ő most részeg — tehát tartozok neki megengedni; ha a' székemet kirántja alólam, vagy azért, hogy az asztalomra felugrik, ott mindent öszve tör, felforgat: utóbb pedig téli időben az ablakjaimat beveri, kályhám pedig berugdossa. — Salak! ne mond azt hogy te is arany vagy: mert téged kivét az erkölcs' próbaköve. Vadságod' homálya fogott téged körül. Ne gyalázd a' szép nemzet nevét. — Te nekem nem vagy Barátom. — Lehet a' kesergésben is édesség. A' nemes érzemény kiszállong annak virágaira: öröm mézet tud az szívi azokból, 's lelkesült merengése soha sem csapong ki a' hiúság' heje huja körére. Körül repdesse bár a' boldogság' öröm rajja: ura ő akkor is ő magának; 's ha mindenről, de magáról soha sem felejtkezik meg. — Én azonban nem állítám hogy a' magyar dalokban víg hangzatok ne fordulnának elő, csak azt merem állítani, hogy a' melly dalban vagy keresgés, vagy méltóság nincs, az nem magyar. — Tagadod? úgy vagy nincs megfogásod a' muzsikáról; vagy nem vagy Magyar, mert ezt a' Nemzetiség éreztetné veled.

E' szempontokból itélvén , úgy látszik , hogy a' mái úgy nevezett magyar muzsikából , csak a' vág őszve , a' magyar valódi géniusszal , melly az úgy nevezett Lassúé : a' Frisses pedig , mellynek nem csak hangjai , de gyűlölt neve is ellenkezik a' Lassú' méltóságával , nem egyéb mint korcsosítás , melly osztán a' táncz korcsosításra is okot adott.

Millyen volt Eldödeink' táncza , vitatását azokra bizom , 's azoktól kérem , kik előtt a' Régiség' kamvából több szikra csillog. De a' nemzeti dallok , 's a' mái táncz nemesebb része őszve hasonlításából , annyit szabad sejdíteni , hogy az lelkes táncz vala. Annyival inkább háfontolóra vesszük , hogy a' legnagyobb tánczok , a' háborúk' billikomain tétettek , és így vitézi volt , mellynek sarkantyúkkal kellett végbe menni. — Mit tartott az idő' lelke illendőségnek akkor , mit nem ? bizonytalan : de annyi bizonyos , hogy a' Hősöknek el válhatatlan barátja volt és marad is a' komoly büszkeség ; mellyet osztán a' nemzeti bélyeg szokott határozgatni : következőképen alacsony hiúság még tánczaikban sem lehetett : annyival inkább hogy a' méltóságos hang , a' testeket méltóságos mozgásokra ingerlé.

Illy szempontból nézvén nem kell e' el szomorodnunk , midön látjuk , hogy némelly kötél-tánczolók se országa se hazája láb-fintorgatósokkal gyalázzák a' magyar méltóságos tánczot. Midön látjuk hogy magunk közzül is alig van ezer közt egy , a' ki száz rugdalózásokat , fertelmes testfintorgatásokat , keresztbe kocshavágott szelességet , ne keverne az el felejtett , 's csak hébe hóba pengő sarkantyú' nagyságos ütése közé.

Okát nem másba kell keresni mint abban, ezen korcsosodásnak: hogy Nemzetünk még ekkorig kevés figyelemmel volt tánczára. Sem azt nem kérdezte, honnan származott az úgy nevezett mái magyar táncz? sem azt, millyenek kéne annak lenni, sem végre hogy kellene rajta segíteni? Egy két szeles, de talán tóttal atyafiságos magyar, kedvét lelte az Apjának vagy Anyjának Hajkoza na koze tánczába, sőt fiával is megkedveltetvén lábra kapott végre a' tót táncz: 's el felejték némelly Magyaraink, hogy a' fellengző magyar muzsikának, halálos ellensége légyen a' térdek' földhöz verése: 's a' nemes érzést megalacsonyítja a' szép Nemnyalábolása, szemtelen forgatása és ránczigálása. Mellyek ha nem annyira is mint a' tót tánczban, de csak ugyan fordúlgatnak elő a' mái magyar Friss esben is. — Kik okozták pedig még főként ezen korcsosodást? — Egy két idegen éhetetlen táncz-mesterek, a' kik azonkívül hogy semmi megfogások sem volt, vagy a' magyar muzsikáról, vagy a' tánczról, csak azon törekedtek, hogy pénzt kereshessenek; minden jó lesz hányd el vesd el! A' muzsikát mondom nem ismervén, egy csipetet a' Mazurkából, más csipetet az Ecossoiséből, harmadikat a' Kozákból tévén hozzá, szerencséseknak tarták magokat, ha valami olly figurákat tudtak bele keverni, mellyet a' másik táncz-mester még nem tanított. Ebből pedig a' következett, hogy azon Magyar tánczosaink is, kik meglehetősen Magyar tánczosoktól tanultak tánczolni, a' fentírt kőficz figurákkal, a' magok jó figuráikat csak azért is szaporítgatták, mert a' tánczbeli dicsőség-vágyás kötelezte őket arra, hogy ők többet tudhassanak mutatni, mint Pajtásáik: abban fundálván a' táncz' remekét, hogy minél többféle

és sebesebb a' lábozat (figúra) annál szebb és jobb. Sőt még azt is megtették az'tán, hogy a' valódi lelkes test-mozgásokat kihagyták, minthogy azok csendesebbek valának; a' tarka barkákat pedig bevették és megtartották: és ezért némelyek közülök még kötélen tánczolni is alkalmasoknak ítéltettek. — Megtévedtek a' bémész nézők, tapsoltak a' fiúnak; 's tapsaik a' több ifjakat is arra ingerlették, hogy ők is hasonlóan, vagy még több lábozatokkal kevernék a' keverék tánczot. Öszve vissza — hajj rá — húzd rá — három a' táncz!

*Humano capiti cervicem pictor equinam
Jam iunxit, non vult, — risum teneatis amici!*

Szöllj az'tán neki! a' megítélésre való jussod megtagadtatik; az okos intés irigységnek állítatik: de ki meri magának igérni, ha valyon az el bízott gyerek még többre is nem fakadna.

*Nate! quid indomitas tantus furor excitat iras
— Sic non fiet decor integer aevi.*

Találkozásnak olyan táncz-mesterek is, kik Hazánk' több részeiben, ott a' hol lakának a' farsangi multságokra különös új magyar tánczokat gondolának és tanítának. Mások pedig közülök az efféléket minden farsangon megújították egészen: úgy okoskodván talán, hogy ha tavaly Attilás hosszú dolmány volt a' módí, az idén csipőn felül érő dolmányka is elég lesz, csak hogy jobban kisűjtásozva: külömben is, *vestis non facit monachum*. Dé hogy mindenik táncz-mester hasonlatos vala a' másikhoz; az az olyat csinált, a' mihez nem értett, munkájiknak e' világból sajtkukacz' módjára lett kiugrások bizonyítja.

Egy érdemes Hazafink T. Kulcsár István Úr volt eddig tudtomra csak maga, ki szokott nemzeti buzgósággal e' hűnyről leginkább gondoskodván; midőn láthatta hogy a' tehetősök, csak idegen földbe szántanak, de soha sem aratnak, költségeit nem sajnállá; 's ama híres Csermák által hat magyar nemzeti táncz nótákat készíttetett. Mellyre osztán Chladek táncz-mester által választott ízlésű Verbuuk tánczot is alkalmaztatott, 's 1804. Esztendőben, az úgy nevezett Beleznay kert' palotájában, több nemes ifjak által el is tánczoltatott, olly reménnyel; hogy talán neki buzdúlnak több ifjak is, és el terjed a' szép táncz. De miért nem lett ezen szép czélnak látszatós sikere? okát abban találok, hogy a' szép Nem' táncza ide nem vegyíttetett, következésképen csak vitézi táncz vala: és így nem társaságba való, mint alább lesz róla szó.

Azomban lehettek más érdemes Hazafiak is, kik a' tánczról gondoskodhattak; de hogy nem onnan vették fel a' dolgot, a' honnan a' társaságokba befolyás lett volna: a'vagy a' tánczfigurák' meghatározásában bizonyos jó alapjok nem volt; onnan tetszik meg, mivel a' kezdetnél volt a' vég is: mint a' veréb-fejnyi Aprilisi hó, csak addig valami, míg le nem esik, 's bosszankodtat az'tán sok nyalkákat 's tarabúbosakat vagy azért, hogy az új kalapon olvadt szét, vagy hogy nem mutogathatják viszont Lilla színű 's Didó formájú szánkójikat.

Az előadattakból tebát kitetszik mind az, hogy meghatározott szempontok nélkül nem lehet a' táncz' formálásában boldogúlni: mind pedig az, miként lett légyen a' nemzeti muzsika méltóságával nagy részben épen ellenkező az el fajult táncz. Innen pedig a' következett

hogy a' hamisított magyar táncz, szinte mint az Aesopus' szajkója a' pávák között, számkivetteté mintegy a' nemesebb társaságokból: annyival inkább, hogy a' szeles, disztelen és rendetlen ugrálások, mellyek nem csak ruha szaggatásokkal és más illetlenségekkel csúfíták a' társaságot, sőt testbéli nyavalyákat is okozhattak, megnehezíték annak tanulását; el kedvetleníték a' szép Nemet, el az igyekezetet; úgy hogy most már csak nem azt lehet mondani, hogy csak itt ott a' törzsökösebb magyar házaknál járják azon tánczot, mellynek rendtelensége 's fajultsága fosztá meg azt, a' legszebb névtől. Sőt illetőde tapasztalám egy magyar faluba, midőn egy kegyetlen bögős a' kementeze torkán egy német nótát, a' gatyás és rászoknyás köztársaság pedig a' német tánczot nyaggatták. Mit csinálsz Zsiga! mondám, miért nyomorgatjátok a' levegőt? A' sötét képű primás, ki már verejtékezett a' nehéz munkába. Kegyelmes Uram! úgymond, a' Nagyságos Földes Uraktól tanulták paraszt Uramék ökelmek. — Szemébe inték ekkor a' Falu' urának; ki el komolyúlt; 's 20. forintot adott az igazság' szembe való mondásáért. — A' Lagzi' számára pedig 50 fltot ajándékozván: kifordultunk; hogy már a' magyar paraszt is mit csinál — 's ki ennek az oka? — azon töprenkedve.

Látni való így származott azon rettenetes kár, az a' nemzeti sérelem, hogy nemzetünk a' korlatok közé szorított idegen tánczokat kedvelte meg, 's a' maga lelkes tánczáról, már már felejtkezni látszatik.

Ezen szomorú állapot' megváltóztatására azon kérdés fordul elő. Miképen lehetne a' magyar tánczot olly rendbe szedni, hogy az, a' muzsika méltóságának megfelelővén, kiírtatna

belőle mind az, a' mi a' nemzeti bélyeg' nagyságát alacsonyítani látszik: 's lenne egy Nemzeti korlatos táncz, melly a' nemes társaságokba, idővel pedig az idegenek előtt is lábra kaphatna: egy szóval azok is becsülnék, kik a' valóságot a' dolgok' lelkéből, a' szépet pedig az illendőségből meritik. — Meghagyatván minden szabadnak, hogy a' bevett szokás szerént mindenike úgy tánczolhasson a' mint akar: bevegye, vagy ne vegye a' Javallatot, mellynek fő célja úgy is csak a' nagyobb társaságokért van. Szóban sem jöven az, hogy a' szép izlésű Verbunk-táncz, a' Magyaroknak kérékedése 's tulajdona: mint előadja Berzsenyi.

A' felelet látni való papiroson sokkal könnyebb mint tapasztalva, de a' vélemény' előadása csak azok előtt hiba, kik a' tánczot véteknék tartják, 's legalább arra adand okot, hogy a' ki jobban értendi e' tárgyat, nem fog vele tovább halgatni, — Töretlen úton bukni nem csuda.

Tudjuk hogy az úgy nevezett Lassú és Frissre osztatik fel a' máj magyar muzsika: néhol pedig az első Csendes és Sebes Lassúra; 's ezeken feszelgenek osztán, részint jól talált, részint idegen tánczokból öszve motóllált figurákkal tánczosaink. Úgy hogy lehet bátran állítani, hogy a' leghíresebb magyar tánczos' lábozati is, csak itt ott feleljenek meg a' muzsika méltóságának.

Nem vagyok olly képtelen, hogy a' Theátrumon való játszást, a' magyar characterrel öszve nem férhetőnek itélném: sem olly hízelkedő, hogy a' Magyaroknak csupa merő méltóságos érzést festenek. — Mert a' Játékszín, erkölcs és nyelv oskola, benne a' játszóknak mesterek, 's azért hogy sok Színjászok vissza éltek

szép

szép nevekkal, nem borong Schakespear' sír-
halmán a' mulandóság' homálya: ezt pedig azon
finomság szerzé, mellyet a' Magyartól megta-
gadni, nagy hiba volna. Annyi mindazáltal bi-
zonyos, hogy az illendőségből kitörő testmoz-
gásokat, a' magyar muzsika lelkével, a' szeles-
séget a' nemzeti bélyeggel öszve férhetőnek
soha sem ítélnem. A' honnan minthogy azon
szív-ömlesztő, 's fellengzve kesergő hang vág
öszve a' nemzeti bélyeggel, melly a' Magyar
Lassúé: az ezzel épen visszányos Friss,
mellyből ki van minden méltóság halva, a' ko-
moly és magyar érzemény által, soha el nem
fogadható; következésképen mint heje huja sze-
lesség, a' nemzeti korlatos tánczból végképen
számkivetendő volna. Annyival inkább, hogy
ha fontolóra vesszük ennek szokott tempóját 's
tactusát, azon változtatni úgy szólván semmit
sem kell, csak egy Szloveket mellé állítani, 's
tánczoltatni. Már pedig hogy a' Tót Nemzet-
nek volt és van tulajdon táncza, kérdésben sem
jöhet; és így ha a' Magyaroknak is van tulajdon
táncza, a' minthogy van, a' Frisset a' Tót
nemzettől el nem lehet disputálni; kivált ha
még azt is meggondoljuk hogy nem disputálni
való. Sőt a' nemzetiség azt kívánja tőlünk,
hogy a' melly nóták el szélesítettek, a' fris re-
való vétel által, ne kölcsön sem hitelbe, ha-
nem örökös bevallás mellett engedjük által:
végképen lemondván minden jussainkról, kü-
lömben is azok eránt mind eddig senki sem
mondott ellent (protestált) következésképen a'
Tót nemzet frisseseinket már el üdözte (prae-
scribált) Annyit még is fentarthatván kiki ma-
gának, hogy ha futni akarna a' csendes lépés
helyett, legalább az egyformaság' el ütésére,
akar tánczra, akar állve, pipa szó mellett hú-

zathassa. De koránt sem ott a' hol egy nemes társaság a' Nemzeti tánczban kíván gyönyörködni. Külömben másutt kinek van jussa, csak megszóllítani is azt, kinek a' lelkes Rancsó Salvus conductust adott, azért, hogy ő magának Arabs vagy Szerecsen nótát vonat.

Ezek szerént megálapítatván az, hogy csupán a' Lassú az, melly a' Nemzeti bélyeg tüköre, az a' kérdés minémű test-mozgás az, a' melly ehhez iljen?

Ha úgy vesszük a' test-mozgás illendőségét, mint Terentius a' tettekét. Homo sum nihil a me alienum puto: az eggyik test-mozgás csak olyan mint a' másik, mert mind a' kettő emberi. De minekutánna a' századok' vas szokásai kiszabták, az illendőség' határait, már nem egy, ha battál állok valaki felé vagy arczczal: ha ugrálok, vagy egyenesen járok: ha rugdalódzok, vagy egyenes lépéseket teszek 's a' t. Mind ezek a' természeti emberek előtt eggyek: de a' társasági szokás határt szabott minden cselekedeteinknek, 's ezeket az illendőséggel zaboláza meg. Követed? csak eleinte vissza-tetsző; azután természetté válik; szokj hozzá! Nem követed? ki a' társasági életből, így csattog a' szokás' vas pálczája. Ne mond hát hogy ember vagy 's minden mozgásod illendő. Az ember és ember közt nagy a' különbség — mint veszed, a' tőled függ — síma, vagy, darabos.

Ha fontolóra vesszük a' magyar Lassú lelkes hangzását, és nemzeti bélyeget. Úgy látszik, hogy leginkább megegyezne az illendőséggel is, ha ezen a' test-mozgás, egyenes de nem feszes: könnyű de nem szeles: bátor de nem szemtelen: víg de nem pajkos: rátartós de nem göggös állatásokból (positura) leendene. Már ezen Lassú két részekre osztatván fel,

ügymint csendes és sebes Lassúra, az osztályokhoz képest különböző test-mozgások volnának a' mai jobb magyar tánczosok labozataikból öszve válogatandók. Úgy hogy minden lábozat, csendes, erőltetés, és rugdalódzás nélkül való illendő mozgásokból állván, sarkantyú' pengéssel fejeződne bé. A' szép nem hasonló lábozatokat tenne, 's végezödvén a' kiszabott lábozatok és forgások, vége lenne a' táncznak is. Nem úgy mint a' mai tánczba, hol a' muzsikustetszése szerént kit kit addig zaklathat, míg a' vonóját le nem teszi.

Nem kétlem sokan fognak olyanok lenni, kik el mosolyodnak a' korlatos néven, azt tartván Berzsenyivel, hogy a' Magyaroknak nem szedheti mesterség rendbe szabad tánczát, és talán azon, hogy a' figurák sarkantyúval fejeződnenek bé.

Az előbbieken csudálkozok, hogy midőn a' szabadságot hánytorgatják, épen akkor robotra tánczolnak, mivel épen az által vesztik el a' szabadságot, hogy az ő tánczaikat a' hegedű-vonó határozza, 's ezen meg nem fontoláson még sem ütnek kacaját. De külömben a' szabadság' használása csak ott szép, a' hol egy másik szabadnak szabadságába nem vágok. Lehetetlen pedig mind az, hogy a' magát mutatni akaró tánczos, minden másokat a' táncz-helytől meg ne fosszon, elég lévén egy keresztbe kocsba ugráló egy szobába; mind az hogy a' rendetlenségben áljon a' szabadság. A' hol hártalan a' szabadság, nincs ott szabadság.

Az utóbbiakat nem kárhoztatom azért, mert nem vitézi, hanem mulatságos tánczról lévén a' kérdés, a' sarkantyú talán nem épen olly szük-

séges volna, hogy az tellyeséggel el ne maradhatna. Nemzetünk törvényei azomban katonának tartván minden nemeseket, 's ezeknek gyűrű viselést 's más hasonlókat különösen ajándékozván, illendőbbnek látszana, hogy a' nemzeti-segnek ezen mindenkori jele se maradna ki, legalább Hazánkban, a' tánczból; mind a' mellett is, hogy itt csak társaságbeli és nem vitézi tánczról van a' szó. Annyival kevésbé, mivel a' táncz úgy fog kidolgoztatni, 's rendbe szedődni, hogy a' ruháknak ártalmas nem lehet. — Külömben együgyű orvos az, a' ki az olly kényjén kedvén nevelkedett betegnek, ki csak azért fektet le, mivel nincs appetitusa, erővel akarja szájába nyomni a' jalappát.

De mind ezeknél találkozhatnak még más ellenvetőim, kik azzal állnak előmbre, hogy nem magyar táncz az, melly erőltetés nélkül, csendes illendőséggel mehet végbe: mivel tűz a' magyar táncz lelke: következésképen az a' legjobb magyar tánczos, kinek minden figurájiban, az eleveenség és tűz veri a' muzsika tactusát, az pedig a' mit az ember könnyedén megtanulhat, 's fáradság nélkül végezhet, magyar Menuetto leszén.

Ezekre nézvé azt kell hinnem, hogy ők nekem akaratos barátim; 's csak abban különbözünk mi egymástól, hogy én nemes tüzet értek a' táncz' lelkének, ők pedig a' szelességbe helyheztetik ugyan azt. Előre bocsátván ugyan is, hogy a' javallandó figurák, a' nevezetesebb magyar tánczosainkéiből válogatandók, csak hogy rendbe szedendők, világos hogy azokból a' tűz ki nem marad. És így vagy meg kell nékik ösmérni, hogy a' javallandó korlatos táncz' lelke tűz leszén, vagy meg kell nékiek tagadni, hogy az ő általok dicsért tánczosok tüzzel

tánczólnának. Annyival inkább, hogy a' nemes tűz a' testnek csendes mozgatasában, 's illendő állításaiban, és csak ezekben tetszik meg. Ezen ellenséges barátimnak jó lesz még azon együgyű gondolatomat is elő hoznom, hogy ők nem annak tulajdonítják a' tüzet, a' miben az lobog, hanem a' miben épen nincs. Ugyanis ők azt állítják, hogy az ember' lelke örvend, midőn egy jó magyar tánczost lát: ellenben más minden tánczok mellette semmik. Ne mondjátok hoppot édes barátim! még csak most er-tetek által a' Rubicón. Nem vitatom itt azt, mennyiben légyen a' kérdéses tánczos jó? sőt azt is megengedem, hogy az idegen tánczosoknál talán külömb lesz; de azt is kívánom magamnak megengedtetni, hogy ha Bihari el hagyja a' magyar nótát, 's a' kérdéses tánczos, szinte mint az idegenek, muzsika nélkül fog tánczolni, nem fog többé azon arányban gyönyörködtetni, mint midőn az idegenek, és ez, nemzeti muzsikáikon tánczoltak. Sőt ha az ő okoskodások szerint, a' csinálja a' tüzet, a' mi a' bámulást, még azt is megengedik ők nekem, hogy egy kötélen tánczoló száz annyi bámulást okoz, mint néhány magyar tánczos; 's ha nem hiszik, vessék le bár, szemeikről a' hazafiúság' vagy inkább nevelés' hályogát. A' magyar muzsika ad tehát a' léleknek tüzet; a' táncznak méltóságot: a' test-mozgás pedig igyekezik azt jelentgetni, 's minél illendőbbben, annál nemesebben. Továbbá

Van egy tárgy, olly kellemes, melly nélkül hijjánosnak látszik minden boldogság: olly bájoló, melly a' férfúi tettekben, ha nem egyenes, legalább csak nem mindég melleleg való czél. Ez a' szép nem. — De valamint minden rendnek és kornak vannak erőtlenségei, kivált-

képen meg van benne, azon negédes gyöngeség, hogy mások felett szeret kitetszeni. Ha erre el záródik előle az alkalmatosság, a' milyen kedves ő előttünk: szinte olly kedvetlen leszen ő magához. Ha tehát a' szép nem deríti fel kedvünk' tökéletességét, szükség azon csekély hibáskát meg sem látnunk; sőt utat keresni arra, hogy öröminket, az ő megelégedése' mosolygásaival kettőzze. — Én azt veszem észre, hogy a' rendbe szedett tánczú nemzetek ezt jól tudták, 's tánczaikban azért adtak épen hasonló figurákat a' szép Nemnek a' férfiakéival, hogy ezekkel vetekedhessen. Melly által azt nyerték, hogy a' szép Nem, melly éltetője a' multságoknak, megkedvelte tánczaikat, 's követé őket a' férfiúi büszkeség, mint az árnyék a' testet. És oda bájoló már Magyarainkat is, hogy a' mi neki tetszik, ezek is azt tanulják, 's meg is tanulták! — Mi volna az igazság? nem vitatom, de hogy a' dolog így van, az igazság. Szükséges tehát mint feljebb mondtam, hogy a' szép Nem hasonló figurákat tene a' korlatos tánczban a' férfakkal: következőképen minden lábozatnak olly illendő testállatásokból kellene állani, mellyen, nem hogy legkissebbé is megpirúlna azon szép szemérem, mellyel eleitől fogva históriánk' bizonyítása szerént dicsekedhetnek az idegenek felett szépeink; sőt minden nemes mozdúlásaiban hódulást inthetne magának a' kedvetölt Amazon.

Most már azt kellene fejtegetni, hogy a' javallandó korlatos táncz, kik által határoztatna meg; 's minekutánna meg volna határozva, miképen terjesztődhetne szélyel?

A' mi az elsőt illeti, szükség volna öszveállani egy Eggyesületnek, ki a' nevezetesebb magyar tánczosokat megkeresvén, előtte min-

deniket megtánczoltatná; 's mindeniknek figurájából az előadattakhoz képest kiválogatandók volnának azok, mellyek a' magyar muzsika' lelkével leginkább megegyeznének. Ezen választott figurákat azután megtanúlná egy e' végre kirendelt táncz-mester: és az Egyesület' útatisztásához képest azok felosztatnának, magányos, forgó vagy kerengő mozgásokra, a' szép Nem' hasonló tánca' közibe vegyítésével: úgy hogy mind a' Csendes mind a' Sebes Lassúba, külön külön két forgás, egyik Kettős, másik Csapatos volna szabandó a' magányos lábozatokon kívül, olly módon, hogy páronként lévén a' táncz felosztva, nem fogna akadályt tenni, akár egy, akár két, vagy több párok tánczolnának egyszerre, mivel a' csapatos kerengések úgy volnának alkalmazva, hogy a' hely' nagyságához képest akár hány pár is tánczolhatna: 's az egész táncz vagy tizenhat vagy huszonnégy tactusokból állana, mellyekből a' nyolcz utolsó, mindég a' Sebes Lassúé volna. Mellynek kiformáltatását 's neveztetéseit az Egyesület annak idejében, az okaival együtt bőven előszámlálná, 's nyomtatásba közre bocsátaná.

Midőn a' régiből így korlatok közé szorítatna a' magyar táncz: akkor több tánczhoz 's muzsikához értő Hazafiaknak, köz helyen adódna egy próba, mellyen véleményét kiki szabadon előadhatná; és ha helyes leendene, a' táncz-próbán változtatódhatna. Minekutánna pedig ez is meglenne, még egy köz próba fogna adatni, mellyen mindenki megjelenhetne, annak meglátására, hogy a' mit a' Hőzség' nagyobb 's értőbb része kívánt, az a' próba-tánczból vagy kimustráltatott, vagy hozzá adatott: de már ezen mutatványkor, több változás nem

fogna tétetni. 'S mind addig azon egy állapotban maradna, míg valamely ahoz értők, annak idejében az idők lelkéhez képest, jobbat tenni szerencsések lehetnének.

Ugyan azon táncz-mester azután az Eggyesület' rendelkezéseitől függvén, tartozna az első esztendei November és December Hónapokban, minden héten 6. órákon, hármon a' férfiakat, hármon a' leányokat tanítani, egy olly tágas nagy szobában, mellyben számos tanítványok férhetnének, és olly csekélységért, a' mit az Eggyesület szabna ki; nem mint illő bért, hanem az Eggyesület' költségeinek némi nemű pótlását. — Megengedődne azomban az Eggyesület által, hogy ha valamely tehetős szülék, gyermekeiket othon kívánnák taníttatni, a' táncz-mester arra nyeredő szabadság mellett bérért taníthatná.

Telhetne e' azután következő több esztendőben az Eggyesülettől, hogy ingyen is adasson tanításokat, erre nézve az igyekezetet a' Hazafiúság' tüze és környülmények határoznák meg.

Ha ezen Eggyesület a' táncz és muzsikai költségeket, egy a' végre megkérendő Nagy ember vezérlése alatt, netalán nehezen győzné, kétség sines hogy találkoznának olly számos nemesek, kik ezen szent cél' előmozdítására tehetségek szerént adakoznának: annyival inkább, hogy ezen nagy hasznú cél' summája nagyra nem hághatna, 's számadásait az Eggyesület, az adakozók' neve kitételével, a' legnagyobb pontossággal nyomtatásba időről időre megtenné. 'S miképen lehető további fenntálhatásáról gondoskodhatna. Melly Eggyesület felállása eránt már lépések is tétettek.

Ha a' korlatos táncz jól lenne rendbe szedve és találva, maga magát fogná ajánlani, 's helyt adatna magának, a' nemesebb mulatságokban és köz Bálokban is. Tudva lévén pedig hogy Pest légyen központja a' Magyar Ifjúság' neveltetésének, és idegenek' öszve-jövetelének; lassanként nem csak hazánkba szét terjesztödhetne; hanem az idegenek által is megkedveltetetne, kiknek az újságon való kapás, még inkább vérökbe szállt, mint fájdalom! már már nekünk is. Nem képzelhetvén egy hazafit is olly idegent, ki, midön a' szép rend által megkönnyítettne, a' magyar táncz, magáról, 's nemzeti bélyegéről olly háládatlanúl felejtkezne meg, hogy vagy az eszeveszettet' ábrázoló Mazurkát, vagy a' szeles Ecossoisét tanúlná vagy taníttatná meg fiaival előbb, mint önön lelkes tánczát.

Mindenek felett szükség volna még ezen Eggyesületnek, a' magyar muzsikát is pártfogás alá venni, ne hogy a' mik már megvagynak el vesszenek. E' végre minden magyar nótákat, egy ahoz értő muzsikus által kótákra tétetni, és egy csomóba kinyomtattatni, 's minél jutalmasabb áron adatni. Ne hogy némelly keverék muzsikusok, kiknek megfogások sincs a' magyar muzsikáról, mint már el kezdték; a' magyar nótákat szeles czinczóságokkal agyon czi-rádássák: fülét, farkát és közepét el hányják; kinyomtattassák; 's a' magyar muzsika örökös gyalázatjára még árulni is bátorkodjanak. — Vagy legalább most még a' kezdetben el kerülhetetlen volna, hogy egynehány kiválogatott nóták, chórusra alkalmazódnának; 's az egész muzsikai Kar által játszatni alkalmasokká tevődnének. Mind ezek pedig az Eggyesület figyelme és jóvá hagyása mellett.

Mennyiben ereszkedhessen mind ezekbe, 's ezeknél többbe, és mícsoda lépésekkel? azt az Eggyesület maga dolgozná ki magának.

Ezeknek az'tán nem csak az a' haszna lenne, hogy az idegen táncz tanítók kevesebbet zsebelnének Hazánkban, hanem egyszer'smind a' Magyar táncz és muzsika, nagyobb figyelemre 's pártfogásokra érdemesíttetne: és a' nemzetiség ezek által is mind inkább egybe foglalna bennünket.

Bezárom véleményim előadását olly reménnyel, hogy sok nemes Hazafiak fognak ez eránt gondoskodni: 's olly kéréssel hogy a' ki jobban érti ezen tárgyat, az előadattakat pedig tüzre ítéli, ne holmi szörszál hasogatásokkal 's haszontalan ellenvetésekkel áljon elő; hanem dolgozza ki tökéletesen, és úgy, hogy az által a' kívánt czél el érödhessen. Bizonyos lehet benne, hogy a' Nemzet' figyelme, nemes jutalmúl fog nékie szolgálni. Ha soha sem kezdünk, csak ott leszünk, a' hol voltunk, távol vagyunk pedig még a' pallérozottság fő pontjától.

Ballá Háróly.

II. L i t e r a t u r a.

A. H a z a i L i t e r a t u r a.

Hönyv-*visgálat.*

Iszokratesz' erköltsi intései — Latánul, 's Magyarúl Pest 1822. — *Isocratis Paraenesis ad Demonicum, e Graeco per Rudolphum Agricolum. — Adiecta translatione Hungarica. — curavit Franciscus Josephus Schedel. — Pestini, Typis Nob. Joannis Thomae Trattner de Petróza, 1822.*

Mind egy az áldozat, légyen nagy, légyen kicsiny, ha mindene az áldozónak — Aranyketűkre méltó mondása T. Kisfaludy Sándornak. Alkalmaztassuk ezt honni nyelvünk dolgára: kiki ezen mondásnak ösztönétől lelkesítetvén, tehetsége szerént Hazai Literaturájának előmozdításán fog törekedni. Sok egyesült silány erő nagyra tör: apró porból állanak a' sikon tornyadzó halmoknak zsenge szerei. — Ki nem ditséri ezen tekintetben Sch. Úrnak szép igyekezetét? ki nem valja követendőnek nemes munkásságát? — Iszokratesznek böltsességgel tellyes erköltsi oktatását a' feledékenység homályából előbbeni fényére felemeli, 's magyar köntösbe öltöztetvén Hazafiai szívöbbe ültetni iparkodik. — Hogy ha az emberi nemzetet a' gyarlóságnak hibája nem illetné, könnyű volna mind tselekedetében, mind gondolkodásaiban el kerülni a' hibáknak szelvéstét. Sch. Úr is ettől el ragadtatván Honnja nyelvének előmozdítását tárgyazó iparkodása mellett is nagyon el távozott szép szandékának tellyes el nyeresétől. Mire való nézve a' mellett, hogy több igaz magyar szívű Honnjok

nyelvének fényét óhajtó Barátjaim közbe járásával gerjesztettem, szíves Hazafiúi szeretetem kötelességének tartottam, hogy Sch. Urat, mint Tanuló társomat hibáiról bizonyossá téven. a' bele rögzött könnyűségének szívéből való kiirtódását némű némüképen eszközöljem, vagy pedig a' mennyiben lehet balra hajlott lépéseiről, a' hol illendő, egyenes útra vezessem.

A' mi az Ajánlást, 's Elő-esmérteket illeti, helyesnek tanálván a' Vizsgáló, rólok a' szöllás szükségtelen üdötöltés volna. Ezek után következik a' munkának fő tárgya — a' Fordítás. Mivel pedig a' vizsgáló csak olly feltétel alatt szokott ilyen rendkívülvaló dologhoz fogni, hogy azokat, mellyeknek el végezésére törvényesen köteleztetik, el ne mulassza; feleslegnek tartotta a' Fordítás' hívségét, noha benne sok észrevételei volnának *), fessegetni: Azért legjobbnak vélte egyenesen azon lapra (54); mellyen a' magyar Fordításhoz tartozó Jegyzések (Glosszák a' magyar texthez) kezdődnek — annál biztosabban, mivel ezekből, mint valamelly tükörből tisztán kitetszik egész könyvetskének belső bélyege, — által ugrani.

Sch. Úr, a' mint a' Glosszák' első szavai-
ból láthatni ezen tsekély munkát sem tudta a'

*) Nem halgathatom el azon fogyatkozást, melly mindjárt a' fordítás' elejen adja magát elő. Az első pont' homályos magyarázatja a' következőket is érthetlenné teszi. Tökéletesebben kinyilatkoztatta volna Sch. Úr im így Iszokratesnek gondolatját: Sok dolgokban tapasztaljuk „Demonikosz” melly nagyon különbözik a' Jók' ítélete a' Roszszak gondolatjától, de még nagyobb különbséget szemlélünk ugyan ezeknek barátságaikban. Mert a' Roszszak — a' Jók. — Mi azt véljük hogy Görög *σύνθετα* és a' Deák consuetudo gyakran egymáshoz vonzó szívességet jelent. — „Nec verbum verbo reddet fidus interpres”.

nélkül, hogy „némelly szokatlan szavakat, 's új származtatásokat el kerülhetne, ámbár a' Kiadás leginkább az Ifjak kedveikért történt" el készíteni. T. Bessenyei Sándor Miltonnak fellengző képzelményeit egészen édes Hazánk' nyelvére álttette; minden idétlen Újságot el távoztatott. Valóban, a' Vizsgáló előtt tsudára méltó dolog. — A' kútfő egy: A' környülállások nyilván különbözök: Mert, hogy eredhet ugyan egy kútfőből egyenlő környülállásokban két különböző dolog? a' Vizsgáló nem képzelheti. Nem leszen haszontalan a' történet okának mélyebb ösmérete. Lássuk a' Nyelv-újításoknak ellenkező sikerekkel munkálkodó tulajdonságait.

Az emberi szó (szoros értelemben) olyan hang, melly az emberi nemzet ítéletéből 's közös megegyezéséből' a' kívánt dolognak olly egyenes jelét teszi, hogy egyiknek ösmérete, a' másikkal szorosán öszve légyen kaptsolva. Mivel pedig a' szóval kétféleképen élünk: vagy hogy önnön érzéseinket, 's gondolatjainkat másoknak kijelentsük, vagy hogy a' másoktól kijelentetteket megértsük; kiki láthatja tzélját a' szavaknak, melly abban áll: hogy értsünk, és értessünk. Ha pedig igaz, hogy ellenkező eszközökkel a' tzélt el érni nem lehet, a' szavakra tekintvén, olly irányon kell tartani igyekezetünket, hogy minden távoztató eszközöket, a' kedvezök útjából kirekeszszünk. Mire való nézve mind a' nevezetesebb ellenkező, mind a' kedvező eszközöknek, mind pedig ezek egyesülhetőségének tudása el kerülhetetlen.

I. A' szavak tzéljának el nyerését hátráltató eszközöket két osztállyal különböztethetjük meg. Az elsőhöz tartoznak olyanok, mellyek egyenesen, és valóságosan tiltják a' szóllót sza-

vai tzéljától. Ide tartozik a) a' szavaknak szabadon, és szükségtelenül való koholtatása b) az el avúltaknak haszontalan, és vigyásztalanul való felélesztése. A' második olyan akadályokat foglal magában, mellyek egyenesen ugyan nem távoztatják el a' tzélt, hanem az olvasó, vagy halgató személynek figyelmét megháborítják, vagy a' tárgyhoz vonzó kedvét kissebbítik, vagy talán el enyésztetik. Illyenek főképen: a) az idéetlen új származtatások, b) a' keletben lévő szavaknak megtsonkítatása, c) a' nyelvnek, mellyről szó vagy on, idegen nyelv szabására való vonattatása.

II. Azon eszközöket is, mellyek a' szavak tzéljának el érésén munkálkodnak, tsak két ágra hajlíthatjuk. Az első ág szakadhatatlanul a' szavak tzéljának el nyeretetésére törekszik, és az olvasó, vagy halgató személynek tsak az érzeken túl való természetet illeti. Ide valók a' szokásban lévő szavak (a' hangzás millyenségére nem tekintvén) mellyekkel tsak olly végből élünk, hogy mindenektől megértessünk.

Mivel pedig minden, a' mi vagy on két (érzéki, és érzeken túl való) természetből áll, mellyek az igaz emberben egy mértékkel olly szoroson vagynak össze szerkesztetve, hogy egymással mindenkor barátságosan megegyezzenek: Másodszor azon kell tehetségünk szerént igyekezni, hogy szóllásunk az okos személy fülét ne sértse, hanem szüntelen kedvesén hangozzon. Az az ügy megfeleljünk szavaink tzéljának, hogy azok az emberi természet alkottatását tökéletesen illessék. Ide járúlnak a) A' nyájasabb szavaknak a' több egy értelmük közül való kiválasztatása b). A' meg nem változott, 's egészen nem közönséges idegen szavak helyébe hazai jó szavak alkalmaztatása c). A'

nyelv tulajdonságához, 's nemzet szokásaihoz szabott ékes tzikornyás mondások d). A' nemesebb szokásnak, melly a' nyelvben uralkodik, hív fentartása.

III. Vagynak ezen rendszabásokban olyanok, mellyeknek ellenkezőjök, ha okóssan élni akarunk, minden esetben lehetetlen. De vagyon ellenben egy környülállás, mellynek jelenléte egyik, vagy másik rendszabásnak tökéletes bételjesítődésével mindenkor győzedelmesen ellenkezik. A' mostani idő szakaszban minden Tudomány hathatós öregbedésével a' gondolatok, 's tapasztalások száma olly szélesen el terjedt, hogy azoknak tellyes kitételére Öseinktől örökségben nyert szavaink elégtelenek. Az ilyen nyelv hézakokat új szavakkal szükséges bétöltenünk, és tsak ez az egyetlen egy eset engedi meg az új szavak' formáltatását. Itt el ne bizza' magát valaki, hogy új szó származtatásra kinek kinek független, és minden hárt megvető, hatalmat engedtem. Külömbözők az emberek vélekedései: Igy ma, holnap egymást nem értenénk, 's kimeríthetetlen zürzavart okoznánk. Az új szavaknak meghatároztatása a' nyelv Tudóssainak bölts közös megeggyezésében áll. Ennek távullétében külön véve minden Irónak főképen ezen szabásokra, mellyeknek megtartása, vagy megvettetése a' nyelvet bőviti, vagy rontja, és a' munka' ditsőségét, (ha a' többiek egyyenlök) nagyobbítja, vagy kisebbíti, kell vigyázni:

1) Valamelly gondolatnak kitételére hamarjában, szavat nem tanálván, újjat mindjárt tsinalnunk nem kell. Előbb a' jelenvaló üdei, azután itt sikeretlenül keresvén, a' régi tökeltebb Szó-Könyveket kell forgatnunk.

2) A' könyvekben szándékunkat el nem ér-
vén, némelly ösméretes nyelv-tudósainkhoz kell
folyamodnunk, 's az itt nyert józan tanáts után
folytassuk kezdett munkálkodásunkat.

3) Ha tsak ugyan az új szó el kerülhetet-
len, minden vigyázat nélkül a' zsebünkből ki-
venni nem kell, hanem a) a' más nyelvekben
lévőket honni nyelvünkre értelmesen által te-
gyük p. o. nedv-mérő, meleg-mérő b). A'
dolognak velejét jelentsük ki p. o. Nevelés',
Mennyiség' Tudománya c) valamelly nyomos,
hasonlatosságra akadván, egy szó bizonyos ér-
telmét más hasonló dolog kijelentésére tegyük
által, p. o. Szék (centrum) Kotzka (cubus) d).
A' szokásban lévő szavakból (a' helyes, és kön-
nyű út nem kíván el kerülhetetlen szükségét)
származtassunk. Itt főképen a' Törzsök-érteleme-
re, és az Ejtések hasonlatosságára kell figyel-
meznünk. Ha emezek változók a' nagyobb rész
mellé tanácsos állanunk; p. o. jó kegyesből
a' kegy, mint kedvesből a' kedv, de
rosz a' ketsesből a' kets; mert a' nemes'
szokás sem ennek, sem a' másiknak bizonyos
értelmet nem adott. Azért valamint ez amábból,
úgy amaz emebből nem származtathatik.

4) Mivel külömbféle ég-hajlatnak, és a'
nemzet viszontagságainak nagy befolyása vagon
a' nyelv tulajdonságába; nem kell a' nyelvet
más idegen nyelv tulajdonságaihoz mérni, ha-
nem minden nyelvnek saját tulajdonságát kifür-
készni. Innét fogamatlanúl munkálódik az a' ma-
gyar nyelvnek előmozdításában, a' ki ezt az
Európai nyelvek tulajdonságaihoz, mellyekkel
semmi rokonsága nintsen, akarná alkalmaztatni.

5) Ha valamelly homályosabb értelmű, és
származtatású szónak formáltatása, 's a' munká-
ba bétsúszása szükséges vala; értelmét, és szár-
maz-

maztatásának lehetőségét, vagy valóságát a munka végén, vagy mindjárt tsillag alatt, ki kell világosítani.

Ezen talp-kövekből önként kilátszik Sch. Úr' némelly észrevételeinek, 's költeményének helytelensége. Nézzük bár rendre az 54-lapon következő jegyzeteknek minéműségét.

a) Sch. Úrnak ez a' szó alajtani egyetértője a' mai állitaninak; mert VIRÁG él vele, és PÁPAI PÁRIZNÁL megtaláltatik. Talán Virág Úr tréfából, vagy hogy valaha szokásban volt legyen, emlékeztetés okáért tette be valamelyik díszes munkájába. Pápai Páriz pedig mind a' két Pesti Könyv-tárban ösméretlen — csak maradjon Sch. Úr birtokában. Hogy alajtom valaha keletben vala, megengedi a' Vizsgáló. De egyszer'smind azt véli, hogy nem volt valóságos egyet-értője a' mostani állitomnak; hanem csak az Országban a' külömbféle szó ejtések öltöztették az egyet-értőség köntösebe. Illyen példáink még ma is számosan vagynak.

b) A' gyök szó minden született Magyar fülébe rútol hangzik. Nem érdemi az életet. A' Vizsgáló maga is forgolódott a' Palótzok között, szavak' járására szorgalmasan vigyázott, 's talán eredetét is azoktól veszi. Mindazáltal az ő beszédjek' hangjából indító okot a' nyelv dolgában elő állítani nem merne; mert gyakran az utolsó szó-tagotskákat el harapják, gyakran nagyon is megnyújtják: ezen tetovázásban sokszor a' jó szavat örökösen el rontják. Igaz hogy mondja a' Palótz; fának a' gyökee; de a' ki közülök valamit írni tanult helyesen kiírja: gyökere. A' különböztetés sem elegendő ok a' szó megszagattatására főképen akkor midőn a' kivánt különböztetes jobb

úton megeshetik. A' gyökérben egyéb külön-
bözötést nem óhajtunk, mint a' föld székehez
nyúló legvastagabb gyökér; és ebből szét
terjedő vékonyabb gyökerecskéket (Radix
et radicae). Nem is hitethetjük el magunkal,
hogy gyökér öszve tett szó, mert így ritkán
tanálunk együgyű magyar szóra.

c) Roszszúl okoskodik Sch. Úr midőn dits-
et gyökér szónak lenni állítja. Nem lesz ha-
szon nélkül az Ejtések hasonlatosságát ezen szó-
ra bővebben alkalmaztatni. Hogy ha dits vala-
ha törzsök szó lett volna, kétség kívül nem fog-
lalná magában meg I-ső Mátyás Király Uralko-
dása' üdejében (+ 1484) Szent Istvány Király
Jobjának tiszteletére nyomtatott Ének a'
de uche o se e ges-t, a' halhatatlan emlékezetű
Pázmány sem mondotta volna ditsőség (Imádsá-
gos Könyvének 167. l.) hanem ditsűség,
ditsőség, vagy ditseség, mint nagy lelkűség,
emberség, és böltsesség (Revai Ant. Litt. Hung.
Vol. I. Pag. 66). Hogy pedig ditső olyan
együgyű Toldalék-név mint: keserű, sűrű,
könnyű, méltó, és ha némellykor Állatos-
név helyett élünk vele, mint: fenyő, szőlő,
veszsző, üdő's a' t. nem pedig mint Sch.
Úrnak tetszik, határt jelentő Toldalék-név (a'
mit a' Deákban nemző esettel mondunk ki) on-
nét világosan kitetszik, hogy ezen szóval di-
tső magával élhetünk az Állatos-név mellett,
nem pedig ellenben a' határt-vető Toldalék ne-
vekkel (Épitome Inst. Ling. Hung. Tom. II.
Pag. 23.) sőt ezen szónak tagjai olly szorosan
öszve vagynak növe, hogy még akkor is, mi-
dön belőle ige vesz eredetet (ditsőíteni)
szakadhatatlanul együtt maradnak.

Innét ditsvágynak mind a' két tagja el-
enyészik. Az első a' mondottakra való nézve.

A' másodikat pedig meg nem szenvedí az Ejtések hasonlatossága. Így a' mondásból, alvából könnyen lehetne tsinálni mond-ot, alv-ot 's a' t. Nem tetszik Sch. Úrnak a' magyar fülébe kedvesen hangzó : ditsőségre való vágyódás? Tegye helyébe a' hasonló hangú, és terhű nagyra vágyást. Tetszvágnak mind a' két okszere ugyan egy, azért dülendő talp-köre építettet. A' böts, és haszon vágyról mit kellessék vélnünk? könnyen által lehet látni.

Ide tartozik díszű, esk, szerény szavaknak megrostáltatások is. Hogy az elsővel nem élhetünk díszes helyett, már a' feljebb előadattakból lehet látni, 's érteni. Ki mondhatná díszes személy, vagy fényes tsillag helyett, díszű személy, vagy fényű tsillag, ha más toldalék nevet nem teend elébe? Ezekből kitetszik, hogy szörnyű, nem ezen szavak' körébe való.

Hogy esk (esküvés) törzsök szó legyen Sch. Úr nem hozott olyan indító okot, melly tökéletesen el hitetné velünk. Eskeni ígét a' Vizsgáló egy Erdélyi Magyar szájából sem, esketni (melly tsak össze vonatása az eskütetni ígének) 's innét menjünk az esketőre százszor is hallotta. Mi azokkal kik ezen szónak eredetét az esni ígéből, és kö (kü) allatos névből származtatják, tartunk. Melly nagy bényomást okozott el hunyt Eleink' szívébe a' menydörgés, tsak abból is kitetszik, hogy még ma is azzal átkozódik, és esküszik a' Magyar pór.

Szerény szép hangjáért megérdemlené az életet. De a' Vizsgáló inkább óhajtaná Törzsök értelmet a' szeretni ígéből (mint kötnihül kötény) venni, és értelmét ezen ígéhez

szabni. Úgy tetszik hogy Kazinczy is ezen irányt tartotta, midőn imígy énekel:

Szép vagy Rózsa, de tündöklesz, 's tündökleni kívánsz

Büszke, te nem kellesz mert maga Szolli szerény.

Mindazáltal a' Vizsgáló, se egyik, se másik értelemben mind addig, még a' származtatásnak törvénysége bővebben meg nem világosítatik, a' bévételt nem sūrgeti. El is lehetünk ezen szó nélkül mind a' Tudományokat, mind pedig a' Társaságokat illető dolgokban.

d) A' mit Sch. Úr itt említ, a' fülre való nézve helyesnek tapasztalja a' Vizsgáló. De midőn egy bajt el akarunk kerülni, a' másikba akadunk. Nem vette azt észre Sch. Úr, hogy az ilyen származtatást távoztatják a' Toldalékek? Illyen környülállásban a' két roszból a' kisebbiket kell választanunk. — A' ki nyájasabb hangon akar írni válassza az igaztalant. A' ki jól igazságtalant. Ha pedig valaki mind a' kettőt össze akarná szőni, a' Vizsgáló tanátsot adni nem mér. A' kik a' nyelvben üdösebbek, 's jártasabbak majd meghatározzák.

e) A' I é n y (ens) szóról tsak azon észrevételünk vagyunk, hogy el viselhetetlen szükség lévén rá, hasznos lészen a' tudományokba bevenni. De ítéletünk szerént jobb volna azon valóságában, a' mellyben hajdan élt, és a' l ő n szóban élni látszatik, 'S T. Ruszekben tanáljuk, megtartani. Azonban a' Vizsgáló ahoz fog ragaszkodni, mellyet az annyiszor óhajtott Tudós Társaság meg fōg határozni, vagy a' nemesebb szokás bevenni. — Itten a' Vizsgálónak eszébe juttatta a' hang hasonlatossága Sch. Úr

r é n y - é t is, melly csak egy része a' B a r ó t h i e r é n y - é n e k . H o g y e g y o l l y a n e r e j ű s z ó r a , melly a' v i r t u s t k i t e s z i s z ű k s é g ű n k v a g y o n , b i z o n y o s . M i r e v a l ó n é z v e a' V i z s g á l ó m i n d a d d i g m é g a z ű d ő j o b b a t n e m s z ű l a z e r é n y ' s z á r n y a a l á , m e l l y n e k T ő r z s ö k - é r t e l m e i n k á b b m e g l á t s z i k e g y e z n i a' D e á k (B o l d o g I s t e n ! h á t o k o s a b b n a k t a r t j u k a' N é m e t e t e z e n e l n e v e z é s - b e n ? H a v a l a k i n e k n e m t e t s z i k a' D e á k i n k á b b L a t i n t , v a g y L á t z i u m i t t e g y e n h e l y é b e . — M a j m a a' n é m e t n e k) v i r t u s é v a l , f o g á l l a n i . R é s z e n v o l n a i t t a' v é r t ű z , h o g y h a T . P e r e t s é n y i N a g y L á s z l ó p u s z t a á l l í t á s á n a k (T i b u l l u s 107. l.) h i t e l t a d h a t n á n k . V a l ó b a n f u r t s a , e l m é s é s z r e v é t e l . D e a z i l l y e n d o l o g h a n v a l a m i t s a k s z ó v a l m o n d a n i , ' s i n d í t ó o k o k k a l m é g n e m e r ő s í t e n i o l l y a n ; m i n t a' s z e l e k d ű h e i n e k m e g n y i l ó l a p á l l y k ö n n y ű h o m o k j á b a b ű z a - s z e m e t v e t n i , ' s o n n é t a r a t á s t v á r n i .

Nagyon helyes, és fontos mondását hozza itt elő Sch. Úr H a z i n c z y n a k . D e h a a z o k a t é l e s e b b e l m é v e l m e g g o n d o l t a , ' s k ű l ö m b ö z t e t t e v o l n a , k é t s é g k i v ű l a z o n i l l e t l e n , ' s e g é s z k ö n y v e t s k é j e d i s z é t m e g h o m á l y o s í t ó k ö v e t k e z t e t é s n e k , m e l l y e l a' H o n a' j a v á b a n m e g ő s z ű l t T a n í t ó j á t (a' m i t o l l y a n t á v u l s á g r a n é z v e , m e l l y a z é r d e m e s T a n í t ó , é s S c h . Ú r k ö z ö t t v a g y o n a' j ó e r k ö l t s i T ő r v é n y e k k e l m e g e g g y e z t e t n i n e m l e h e t) m e g s é r t e t t e , h e l y e t n e m a d o t t v o l n a . K i t ő l t e l n e k i o l l y a n v a k m e r ő s é g , m e l l y t ő l m e g s z é d í t e t v é n a z e l l e n , h o g y a' m i n y e l v ű n k b e n s z ű k s é g e s m e g s z e r e z t e s s é k , é s h o g y m i n d a z I r ó n a k , m i n d a z O l v a s ó n a k f ő t á r g y a a' n y e l v n y e r e s é g e l e g y e n f e g y v e r t f o g n a ? D e e z e k s a k ű g y t ő r t é n h e t n e k m e g , h o g y i t t t a r t v á n i g y e k e z e t ű n k i r á n y á t , a' n y e l v b e l s ő t e r m é s z e t é b e n z ű r z a v a r t n e o k o z z u n k . M á r p e d i g

a' nagy érdemü Tanító Úr a' nyelv dolgában semmi előlépést nem hátráltat, sőt ezt olly forró igyekezettel vette munkája tárgyául, hogy egyszer'smind a' nyelv tisztasága semmi kisebbedést ne szenvedjen. „Prius fuit Lingva, quam Grammatica. Haec, et illa gradatim, festinando lente, lente coepit, et pari quidem passu cum cultura Scientiarum, et artium excoli, non quod evenit ephemera, aut tertiaria laborantibus, impetu vesano delirantium Logodedalorum, e. g. adturrim Babel, fuit statim exculta (T. Czinke Ferencz Úr Letzkéjiben)”.

Vajha azon felette sok szomorú példából csak egyet is említhetne Sch. Úr, inkább elhittette volna Olvasóival, hogy az érdeemes Tanító Úr az Ifjúságnak rontója. A' Vizsgálónak ugyan már két esztendeig lévén szerentséje e' virágzó Királyi Magyar Fő oskolákban barátkozni a' Tudományokkal, mindenkor tapasztalta, hogy a' T. T. Tanító Úr némelly különös dolgokban, maga bölts útmutatása, 's ítélete után, azoknak további megfontoltatásokat minden kényszerítés nélkül Tanítványaira bizza. Az okosan érzők szeretett Vezérét, a' fajúltaknak józan tanáts-adóját, mind a' két résznek szabadsággal elő Ébresztőjét ki meri vádolni? — Hogy ha a' múlt Esztendőben T. T. Schedius Úr' szavaira szorgalmatosabban vigyázott volna Sch. Úr, valóban az Európai Nyelvek műveltetésök módját a' Magyar nyelvre nézve tsalhatatlan példánynak nem tisztelné.

f) Ez a' tikkely nem is érdemlett volna tázafolatot. Egy Római Császár sem kórmányozta jól a' Görögöket Római szokásokkal. Miért tusakodik Sch. Úr a' nyelv' tulajdonsága, szo-

kása ellen? Nem tudja hogy azt a' mit a' Deák in, a' Német un előljárókkal fejez ki, a' Magyar a' betűk változása szerint telen, talan, etlen, atlan utóljárók által többnyire jelenti? Miért mondotta tehát az elébb igaz talan? Illyen formán kitehette volna ezt is nem igaz. A' vizsgáló reményli, 's óhajtja is, hogy ezen szóban Sch. Úr okos követőre nem akad.

g) Itt ugyan Sch. Úr nem jelenti ki mi okból állítja nyomort szomort, gyönyört gyöker állatos-neveknék. Ha valamit észre vesznek, vagy onnét mivel a' nyomorú (az Ejtések hasonlósága ezt helyben hagyja) szomorú gyönyörű szavak határt vető Toldalék nevek' formáját viselik: p. o. fej-ü, láb-ú; vagy mivel ezen szavaknak valóságos nyomok megtauáltatik az igének innét való származásában p. o. szomoritom, gyönyörítem, nyomorítom, komorítom, bodorítom 's a' t. már pedig komor, bodor valóságos törzsök szó, tehát nyomor, gyönyör, szomor is.

Az első indító okra már. elébb (c) megfeleltünk. A' mi pedig a' másodikat illeti, erre azt feleli a' Vizsgáló, hogy illyen ige származtatás közönségesen csak Toldalék-névből mehet végbe. Így tehát lehet komor, bodor 's a' t. gyöker szó, nem pedig nyomor, szomor, gyönyör mellyek Allatos-neveknék tartatnak. A' Vizsgáló azt tartja, hogy gyönyörű, szomorú, nyomorú (noha e' szokásban nints) együgyű Toldalék nevek 's innét veszik eredeteket a' fent nevezott igék, tsak hogy a' kimondás kedvéért az utolsó magánhangzó kihagyattatott; mint könnyítem, keserítem, ritkítem 's a' t.

b) Ritkán lehet olly tökéletes szabást állítani, mellyben semmi kifogásnak hely nem adatik. A' legtsinosabb Európai Nyelvek' Grammatikájában is találtatik elég kifogás; még is szorgalmatosan, és örömmel tanúztatnak. Elő nemzetet meg nem sérténék, hogyha ezeket imígy ejtenék; pulchrissimus, humillissimus, ingenior, malevolior, bonior, 's a' t. Hej! pedig de nagyot segítenék a' tanuló gyermekeken. Hogyha valaha élt is a' szépebb (szebb) a' mostani uralkodó, 's élő szokás meg nem engedé. Nem érdemli az a' Költői nevet, a' ki versébe egy egy tagú szót minden fáradság nélkül betenni nem tud. A' mi pedig T. Virág Úr szépebbét illeti azt lehet vélni hogy épp nyomtatási hiba.

Azt a' mit Sch. Úr az 55-dik lapon „hogy „minden Tulajdon-név első eredetiségében megtartassék” említi, szó nélkül hagyni nem lehet. A' Vizsgáló azon ösmeretes Spanyol mondást tartja: Se habla como se escribe. Ha pedig Sch. Úr tsak ugyan az eredeti Tulajdonneveket a' magyar Írás mód szerént úgy akarja kiírni, mint azok valaha kimondottak, egész nevet szándéka után tegye ki. Mi azt tartjuk, hogy ezen Szerzőnek, kinek Sch. Úr erköltsi oktatásait magyarázza, eredeti Tulajdon neve ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ, mellyet magyarul Sch. Úr után így kellene kiírunk: I z o k r a t e s z, vagy I s z o k r a t e s z, mert a' hogy Sch. Úr írta a' Magyar úgy mondja ki, mint mikor a' Némét I s c h o k r a t e s z n e k írja, e' pedig „se nem Magyar, se nem Latán, de Görög sem”. Mi bizonyos helyeken szavunk járásában az s betűt édes Atyáinktól kaptuk. Atyáink jó szívvvel fogadták azt boldog Öseinktől. Mi el fajúlt magzati Szüléinknek! háládatlan unokáji pardutzos

Árpádnak! megvetjük azt. A' hangnak durvasággal való illettetésével az is, kitől ezen hang ered, szúrattatik. A' ki valamely dologhoz buzgó indulattal viseltetik, onnét minden sérelmet távoztatni törekszik.

Jobb volna még Sch. Úr az ilyen haszontalan nyelv-rontásokon törte fejét, tisztán igyekezett volna írni. Soha sem válik nyereségére a' nyelvnek azon erőltetett tsinosulás. „Lassan menj tovább érsz”. Száz esztendő el folyása után szemléljük a' keserű Aloénak virágát. Azt pedig nem tudhatom, melly ékességet szerzett Sch. Úr könyvében a' pronuciálás, prédicálás, dictio, disciplina, vagy a' Magyar fülét hasogató text, adiectio, substantio *)?

*) Ebben 's egyebekben is néha túl megyen a' Rec. mert én mutathatok több eredeti régi 's majd nem minden időből való tekintetre méltó Kéziratokat és könyveket, a' hol a' Deák végezet, mint a' melly a' Magyar nyelv természetével egyenesen ellenkezik, el hagyatik. — Tsak a' makats ostoba, a' ki nem esmeri a' Magyar nyelv lelkét, vagy esmerni nem akarja ellenzheti a' Deák végzetek kihagyását, holott mostanában is senki se meri a' Káp á t Corporalisnak nevezni, valamint az előtt egy általjában a' Generalis Generálnak neveztetett, a' mi Ősömnek Thaisz Gergelynek ezen Credentionalis-Instructiójából is kitetszik, melly eredeti voltában Tek. Nemes Gömör Vármegyének petsétje alatt nálam vagyon, 's mellyet nagyobb hitelesség okáért, és hogy az okos Neologismus felett való hartz legalább egy részében megszűnjék ide vidimálva beiktatok:

Instructio Cottus Gömöriensis.

Egriis Dnis Davidi Modori, Gregorio Thaisz et Joanni simil. Modori ad Excellenmos Dnos Generales Rabbata et Carafa expeditis data.

1. Minekutánna eö klmek a' Méltóságos Urakat nevünkel köszönteni 's Credentiánkat eö Ngokk megh adni foghják, detegállják eö Ngok előtt, hogy e' napokon Méltóságos Gral Carafa Úr eö Nga Rimaszombatban létében, intimáltatta vala bizonyos Czövek Atyánkfia által, hogy a' die 1 Novembris usque ad 15. Novembris, 70 Compániákból álló eö Felsege hadainak való Alimentatiót kész pénzüln administrálnánk. A' melly circiter felmenvén öt Ezer és egynehány forintokra rémenkedgyenek eö klmek

Ezeket tapasztaltam Sch. Úr Könyvetskéjében kiváltképen minden legkissebb dolgot ne hogy a' vizsgálat messzire terjedésén az Olvasóknak unalmat okozzon, feszegetni nem akaráván jobbitandóknak. Ha pedig elmékedéseimben, valahol, a' mit az emberi elmének gyar-

eö Nagokk, hogy attól méltóztassanak bennünket immunisekké tenni; declarálván eö klmek el fogyásunkat és szertelen el pusztulását szegény Emberinknek annyira, hogy azon kívül való rajtunk lévő terhek viselését sem bírjuk el. Mutassák ebben kívánt kegyelmességeket eö Nagok közöttünk fen maradandó örök jó emlékezetekre.

1. Ha ugyan sok szép kérések után nem obtineálhatnánk attól való megmenekedésiünket, azon legyenek eö Klmek, hogy mentül keveseb 's alá való sunmára hozzák eö Klmek; terminusra pedig mentül továbbra; a' Depositionának helyére nézve, hogy az, itt közel való helyen legyen.
3. Mennyenek végére eö Klmek, Denevald Uram öt Companiájnak pénzzül administrálandó Alimentatiót hova kel szolgáltatni, mivel azon Compániák Jósván nincsenek.
4. Mivel ezen 70. Companiának alimentatióját nem supportálhattuk, a' melly Vármegyék pedig rendeltettek vala quartélyúl a' Lengyel hadaknak, azok már quartély tartás nélkül vadnak, a' mint hallatik, hogy a' Lengyelek magok hazájában mentenek volna: teyenek instantiát eö Klmek eö Nagyságok előtt, hogy ezen Compániák terhében jutassanak azon Vármegyéknek is, úgymint Tornának, Sárosnak, és Abaúj Vármegyének, annyival bennünket méltóztatván könnyebbíteni: egyébiránt csak mi el nem győzzük őket, ezentül kevés ideiglen is — ha másokkal is eöket Ő Ngok nem supportáltatták.
5. Szível lélekkel akartunk kedveskedni Gral Rabbata Uramnak, valami szönyegekkal, a' mellyek megh-szerzését eddig még végben nem vihettük, hanem adatott reménségünk felöle, 's mihent kezünkhöz juthatnak mingyárt kedveskedünk alazatosan vele Ő Ngának. Szorgalmatoskodtunk abban is, hogy General Carafa Úrnak medve bőrökkel kedveztünk volna; de szerentsétlenek voltunk, sehol e' tájon most nem találhatván. Ha szerit tehetjük, Ő Nagyságának is kedveskedni igyekezünk. Ezekről ad partem teyenek Ő Klmek emlékezetet Ő Ngokk Ex Congr. Nra in Rosno celebr. die 21 Xbris 1683. L. S. Jur. Sedis Notar. Matt. Jassy m. p.

Hogy ezen másolat a' maga Freditiével mindenekben megegyez, ezennel bizonyítom Pesten Julius 12-kén 1823.

R. Raksányi József m. p.
Tettes Törvényes Kir. Táblának
Hites Jegyzője.

lóságával, szüntelen való nagyobbodhatóságával egyeztetni meglehet, az igaz ösvényről balra léptem volna, nyílt szívű vezéreinek mindenkor köszönettel fogok adózni. Tsekély munkámnak iránya édes Honni nyelvünk tisztaságával öszve kötött előmenetele, arra pedig serkentő ösztönöm, nem valamelly gyűlölség, vagy idétlen kérkedés, hanem egyedül ehhez vonzó szeretete vala". Az igyekezet még akkor is, ha tsekély, vagy semmi sikere, hálát érdemel *).

Máry Pál.

B. Külföldi Literatura.

Könyv-esmertetés.

Umblick auf einer Reise von Constantinopel nach Brussa und dem Olympos, und von da zurück über Nicäa und Nicomeden von Joseph v. Hammer. Mit Kupfern, Karten und Inschriften. Pesth. 1818. Bey Adolph Hartleben (4-rét. lap X. 200. Ö Felségének Karolina Augustának Austriai Császárnének 's Magyar és Cseh Ország Királynéjának ajánlva).

E' Könyvnek Szerzőjét Hammer József Császári Királyi Tanátsost 's annak nagy érdemeit főképen a' napkeleti Literatura, Geografia és História felvilágosításában minden embernek, a' ki tsak középszerű Literátorának akar tartatni esmernie kell; de nem tsak Literátori, nem tsak hazafiúi érde-

A' mi kölömben a' Recenseált Szerzőt illeti, minden esetre hetsülésre méltó az ő Hazafiúi fáradozása; mert valóban tsudálni lehet, hogy német szüléktől származván, tiszta Magyar Városban soha se lévén, és olyan fiatal korában, mint az 1825-dik eszt. Tud. Gyűjt. V. Köt. 49. és 50. lapján említettik, a' Magyar nyelvben olyan tökéletességre mehetett, hogy még az előbbkellő Magyar Literátorokat is Dictatori hangon recenseálhassa; — ezen annyival is inkább lehet tsudálkozni, mivel a' recenseált Fordító a' német nyelven kiadott Pannoniának is szorgalmatos és érdemes Levelezője volt, a' mi a' Tud. Gyűjt. feljebb említett helyén is érdekelteik.

A' Red.

*.) Tud. Gyűjt. 1819. XII. Köt. 68 l.

mei vagynak, hanem ő egyszer'smind sokban igen szép és igen jeles példát mutat, nevezetesen abban; hogy a' szorgalmatos ember hivatalbeli fontos foglalatosságai mellett is a' Literatúrában nevezetes és hasznos szolgálatoakat tehet, 's hogy a' kinek elegendő előkészületei vagynak, 's a' ki előkészületek nélkül a' dologhoz nem is fog, rövid idő alatt igen sokat tehet. Ezekben olly jeles példát adott Hammer Tanácsos Úr, hogy tsudálkozni lehet, miképen érhetett gyakran igen rövid idő alatt annyi sokféleknek tsak tapasztalására és leírására is.

Ezt az utazást a' Szerző Augustusban 1804-ben tette mint akkori Császári Királyi Austriai Követségi Titoknok Konstantzinápolyban, Báró Bielfeld Prussziai Királyi Ügy-viselő és Stratton az Ozmáni Portánál Brittaniai Királyi teljes hatalmú Minister Urak társaságában. Mi indította őtet ezen utazásra az az elő beszédben rövideden de igen tsinosan adatik elő, t. i. a' természeti szépségek szeretete, melly az éjszaki Tartományokban szülötteknél közönséges, azon vágyás a' mindenkor szem előtt lévő Tenger mellől egyszer az Olympra felhágni, mellynek teteje örökös hóba borúlva Konstantzinápolyig el látszik; ezeken kívül a' Bythiniai három fő város, a' Bythiniai, Byzantzi Császárok és Ozman Zultánok néhai Residenciájának nagy nevek és régi ditsőségek, mellyek mind a' természet, mind az Országok históriájában nevezetesek. Az elsőben nevezetes Brussa, meleg fürdői, és gyógyító forrásai; Nicaea salétromos és még is hallal bővölködő tava Nicomedia számos föld-indulásai 's pusztulásai által: a' másodikban nevezetes Brussa mint az Ozman Uralkodóinak Residenciális és temetkező helye, minekelötte

Konstantzinápolyt bevették volna; Nicaea a legelső oecumeni egyházi Gyűlés, mellyben Krisztusnak Istensége meghatároztatott és a Keresztesek vívása által; Nicomedia mint a napkeleti kereskedésnek fő helye. Továbbá a Ciani és Astakeni, most Modaniai és Isnikmidi tenger öblök, mellyekben az elsőben az Argonauták, a Rómaiak és az Arabsok kikötöttek; a másodikban pedig Konstantin meghalt, Helena született, és Hannibal eltemettetett. Modania azon kívül még az által is nevezetes, hogy abban a szépsége, szeretetre méltósága és eleven lelke által híres Sofia, az előtt Wittné, most pedig Gróf Potoczikáné született, a ki mint egy oda való Görög Kortszárosnak leánya ifjúságában nem is álmodott azon plánumról, mellyet idősb korában tett, hogy Muszka Országban egy várost fog építeni.

Ezen munkájában a Szerző legelőször leírja útazását a Tenger-partról egész Brussáig, azután Brussa városát igen bőven és tökéletesen, a Brussa mellett fekvő Olympus hegyét, a maga völgyeivel és ágazataival együtt, Brussából Nicaeába való útazását, Nicaea városát, annak históriájával együtt, Nicaeából Nicomediába való útazását, 's itten egy úttal a maga vélekedését históriai okokkal erősítve közli azon Kanalis eránt, mellyet a mint a Geografusok állítják Plinius Nicaea és az Astakeni tenger öbl között akart ásatni. Ezekután következik Nicomediának és azon Tenger-öbl partjainak leírása. Itten a többek közt leírja az Örmény templomot és temető helyet, mellyben igen sok kő-íráások, 's régi Görög és Római emlékek ta

láltatnak, 's nem tartja érdemetlennek megemliteni az újabb emlékeket és sír kö-írásokat is. Azok között találtatik Tököly Imrének Sarkophagján ezen feljül-írás:

Hic requiescit ab heroicis laboribus Celsissimus Dominus
Emericus Thökely de Raesmark Hungariae ac Transylvâniae
Princeps, vir a rebus pro asserenda patria libertate fortiter
gestis tota Europa celebris, post varios fortunae casus tandem
extorris inter ipsam renascentis hungaricae libertatis spem exiit,
simul et vitae finem fecit. In Asia ad Nicomendensem

Bithyniae sinum in suo florum campo. Obiit anno
Salutis 1705. Aet. 47. die 13-a Septembris.

és a' Római Catholicus templomban Rodostón Rákóczy Ferencznek 's az ő társainak ezen Sírköírásai:

Hic requiescit, Franciscus Rákóczy Dei gratia electus

Transylvaniae Princeps, partium Regni Hungariae Dominus et Sicularum Comes
aetatis suae XII. a matre avulsus miro Divinae Providentiae ordine per carceres, per exilia et per varia vitae discrimina ductus, hic requiescenti matri per mortem redditus quietem, quam vivus ignoravit, in Domino invenit.
Anno Salutis MDCCXXXV. 8. Aprilis aetatis suae LIX.

Sta viator

Et mirare sub hoc pedali lapide, magni cordis heroem in sago, alti consilii senato-

rem in toga, praestantem patriae Civem in regno. In Ecclesia Dei Religios. Catholicum, In exilio fidelissimum Principis sui Achatem, Illust. et Excell. Comitem Nicolaum Bereseni, qui olim in Hungaria Serenissimi Principis Francisci II. Rakoczii, Confoederatorum Regni Hungariae Statuum Ducis Locumtenens et Exercituum Supremus Generalis, Primus Senator et Comitatus de Unghwar Supr. Comes. Tot titulis clarus, tot meritis gloriosus, nunc alieno sub pugillo terrae tectus, et mortuus exulat.

Hinc disce viator

vicissitudinis humanae conditionem esse nil fixum, nil perenne in exilio suo habere. Mortuus est mundo omnibus munitus ecclesiae sacramentis Rodosti de Rinos anno MDCCXXV. aet. LXI. Sed quod vivit coelo, ejus exemplaris pietas in vita, generosa aequanimitas in exilio, longa patientia in morbo, brevis sed fortis cum pietate luctus in morte, luculentum testimonium relinquit posteris.

Abi viator

non immemor pie defuncti ac meditare,
his armis non nisi expugnari coelum.

Hic in terra extranea, post varios fortunae casus requiescit Dominus Nicolaus Sebrik de Szarvaskend. Nob. Hungarus, Serenissimi. Francisci II-di Rakoczii Transylvaniae Principis Aulae Praefectus. In adversis, sicut in prosperis, constanter inconstantem ejus sortem secutus, exul cum exule Domino, anno VI-o ab ejus obitu mense post gravem V. annorum infirmitatem LXII. circiter annos natus, occubuit Rodostii ad Propontidem VII. Oct. MDCCXXXV.

Hic jacet Comes Antonius Eszterhazy de Galantha, Principum Pauli Eszterhazy Hungariae Proregis et Emerici Tökely non degener nepos. Qui primum Imperii duce aquila Ottomanam lunam impetens, casu fatali captus in turrim Byzantinam carcere celebrem ductus est. Inde ubi obscurabatur, ut splendidior assurgeret eluctatus, Francisco II. Rakoczio Transylvaniae Principi adversus Leopoldum I. Imperatorem adhaesit pro libertate Hungariae vindicanda, invicto animo, sorte tamen hic quoque sibi minus aequa dimicavit, quem vis potestatis extorrem patriae, exulem Thraciae accolam fecit, fugientem fortunam secutus in Propontidis littore stitit gradum, ubi alternantibus fugitivi mundi bonis ac malis eruditus, veraciter agnovit militiam esse vitam hominis super terram. Expleto Belliducis munere, ad promerita durae militiae praemia suscipienda a Domino Exercituum et Principe Regum terrae educatus obiit anno aet. XLVI. salut MDCCXXI. 4. Aug. Hoc perenne filialis observantiae monumentum posuit

Comes Valentinus Eszterházy.

Hammer József Cons. magasra felérő lelkével a' dolgot igen characteristicice így említi a' 157-ik és 158-dik lapon:

Gleich ausser der Stadt beginnen Gärten, und links am Wege liegt der armenische Kirchhof. Alterthumsforscher und Inschriftenliebhaber dürfen auf ihren Reisen im Morgenlande keine Grabstätte unbemerkt lassen, indem gewöhnlich die Reste griechischer und römischer Denkmahle zu Mahlen der Gräber verwendet sind. Indem wir in dieser Hoffnung zwischen den Gräbern der Armenier wandelten, fanden wir

wir nicht nur einige alte Inschriften, dergleichen wir vermuthet hatten, sondern auch einige neuere, doch immer historisch wichtige, ganz unvermuthet.

Das Grabmahl Tökelis nämlich, mit seinem Wapen auf dem Sarkophage und einer lateinischen Inschrift. Er endete seine unruhige Laufbahn in seinem Blumengarten am nicomedischen Meerbusen, wie Rakoczy wenige Jahre später zu Rodosto auf der gegenüber liegenden Küste der Propontis. Ungarische Edle, voll Ehrgeitz und Thatenkraft, die unter dem Namen von Freyheit nach Herrschaft strebend, aufgelehnt wider ihren rechtmässigen Herrn, dem österreichischen Zepter die osmanische Herrscherkeule vorzogen, und vom Waffenglück begünstigt, als peitschenführende und bügelhaltende Paschen oder Wesire ihr Vaterland und Volk der Willkühr des grossen Sultans unterjochen wollten.

Nicht fern von Rakoczy's Grabmahl ist die römische Grabinschrift eines Armeniers zu lesen, der hier, fern vom Vaterlande, seinen Tod fand, und den der Wechsel der Zeiten so begünstigte, dass nach Verlauf von mehr als einem Jahrtausend sein Grabmahl wieder unter seinen Landsleuten nämlich auf dem heutigen armenischen Kirchhofe, seinen Platz einnimt.

A' Contrast itten igen szép. Egyébaránt az egész Munka igen oktató és gyönyörködtető, csak az kár, hogy a' Szerző, a' ki alkalmasint magyarul nem tud, a' Török jelentő szókat, mellyek a' Magyarokhoz hasonlitanak, mint p. Basar, Vásár, Jenikői, Jenőkő németesen, a' melly nyelv azoknak leírására alkalmatlan 's nem magyarosan írta le.

Thaisz.

III.

Tudománybeli Jelentések.

1.

Megzfafolások és Igazítások.

T. Csaplovics János Úrnak az 1822 dik esztendei Tud. Gyűjt. II. Kötetjében (és nem, a' mint el vevte e' folyó esztendei II. Kötetjének iktattatott, a' még csak jelenvaló 1823. esztendei I. Kötetjében) a' Magyar Országgi Patikákról elő adott értekezésén D. J. Úr javítani kívánt; de ez sem egészen tökéletes igazítás; minthogy Ts. Ns. Sopron Vármegyében nem 6, és 7. hanem 8. rendes patika található; ugyan is D. J. Úrtól említettekén kívül, még Csorna Mező Városában is van egy rendes patika, melly egész Rába közre és Répeze melléki nagy részére szolgál. Ez 1809 esztendőben rendes állapotjában már fent állott, 's így nem a' 7 ik sem 6 ik hanem T. Csaplovics Ur felosztása szerint Ns. Sopron Vármegye az 5-ik osztályhoz tartozandó.

Hatos László.

2. I n t é z e t e k.

Hivatalának felel meg az a' Ns. Tanács, melly a' gondviselésére bizatott városnak időről időre való gyarapítását mind abban a' mi szükséges, mind abban is a' mi diszre szolgáló, fontos és fő tárgynak tekinti; 's ha nem mond le csupán azért a' nagy ideáról, mert létesítése áldozatokat kíván: de kész az erszényt megnyitni 's nagy leküen sommákat olvas ki, már akkor az érdem czimhez is biztos útát tör magának. Illy gondolat vezet (egy két esztendőök olta igen szembe tűnően) a' R. Homárom Városi Ns. Tanácsot, melly midön egy részről az igen szükségesen mozdít azzal hogy rosszak' helyébe jó töltött útakat készített; más részről a' mi pallérozottság arra is függeszti figyelmét, és megnyit egy Muzsika Oskolat Május' elsőjén ez idén. Vezetését az Intézetnek bizonyos jutalmak mellett Ströcker

József Urra, mint városi Chori Regensre bízta; ki is annál fogva mind a' két nemen lévő ifjúságnak vallás különbség nélkül köteles, akár húros — akár pedig fűvő — instrumentomon kívántatik, ingyen adni leczkét. Naponként, csak Szombaton nem, tanít egy óráig délelőtt 10 1/2-től 11 1/2 ig. Többnyire itt is megvalósodott, hogy minden szokatlan 's új, lármát és tolulást okoz, de nem tartósat. Elejénten többet számlalt az Intézet száz tanulóánál; most ez a' somma szinte felénél kevesebbre szállott. Azonban hogy el enyészni nem fog, arról egy egész Ns. Tanácsnak erős Characterere kezkesedik.

Holéczy.

3. Előlépések, 's megtiszteltetések.

Ő Császári Királyi Felsége a' Bétsi Presbyteriumban tudománybeli Előljárává méltóztatott nevezni Nagy Tiszteletű Otskay Antal Urat, a' Filosofia és Theologia Doktorát, az Egri Érsekségbeli Papot, jeles tudományú és egyházi személyhez illő szép tulajdonságú férfiút. A' tisztelt Ur egyszer'smind Udvari Káplánna is lett. Ő ez előtt 3. esztendővel ugyan ezen Papi Intézetben Tanuló volt, és ő az első, a' ki Magyar Országból ezen Intézetnek Előljárái közé meghívattatott.

Budán a' Nagy Méltóságú Magyar Udvari Hamara Tekéntetes Nedeczky Gáspár Urat, Ts. Ns. Homárom Vármegyének Fő Nótáriusát a' Váczi Püspöki Jóságoknak Prefektusává nevezni méltóztatott.

Ő Császári Királyi Felsége a' Felsőges Magyar Királyi Udvari Cancelláriánál lévő Referendáriust, Méltóságos Fáy Barnabás Ő Nagyságát, Udvari Tanácsost, és Nemes Szabolcs Vármegyének Administratorát kívánt nyugodalomra botsátani, és Julius 5 kán Sz. István Magyar Király Rendének Vitézi czímerével felékesíteni 's Vitézzé ütni méltóztatott.

VII. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) K. J. Magyar Régiségek' nyomozása. l. 3.
- 2) Gáty Károly. A' Kabola Polyánai Savanyú-víz. l. 39.
- 3) Obernyik László. Rövid barátságos mondani való. l. 53.
- 4) Sipos József. Az Ézópus módja szerint való Mesékről. l. 72.
- 5) Balla Károly. A' magyar Nemzeti Tántzról. l. 85.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyv-vizsgálat.

- 1) Schedel Jos. Iszokratesz erköltsi Intései. 's a' t. l. 107.

B) Külföldi Literatura.

Könyv-esmertetés.

- 1) Hammer Jos. Umblick auf einer Reise von Constantinopel nach Brussa. 's a' t. l. 123.

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Megtáfolások és Igazítások. l. 130.
- 2) Intézetek. l. 130.
- 3) Emlépek 's Megtiszteltetések. l. 131.

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY.

1 8 2 3.

VIII. KÖTET.

Schnkardt sc. Pest.

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

PESTEN,
PETRÓZAI TRATTNER JÁNOS TAMÁS betűvel
és költségével.

I. Értékezesek.

A' M ó d i r ó l.

Futó Gondolatok.

1. Módinak nevezem mind azt, a' mi lakó házaink' felépítésökben, ide tartozó bútorainkban, és edényeinkben, az együtt társalkodás', és tisztelet megadás' szerében, és módjában, mulatozásaikban, egész külső magunk' viseletünkben, az italban, a' szakács mesterségben, de kiváltképen a' test ékesgetésében, és egész öltözetünk' formájában, ujdoni, és szokásba mér.

2. Ha lehet, örömet követjük, a' mi másnál megteczett; csak azért is, mert magunk is teczeni akarunk mások előtt. Innen a' módi eredete, és el tenyészése. Már, ha azoknak, kikben valamit megkedvellünk, egyéb érdemök is vagyon előttünk, és a' köz ítélet szerént, a' polgári Nagyokhoz valók, készebbek vagyunk követésökre, hogy némű némüképen hozzájuk közelítsünk, és hasonlítassunk. Így magunk' szeretete viszi véghez, hogy a' Nagyobbak' módiokat is, mennyire tőlünk kitellik, örömet majmozzuk.

3. Az ízlést idő, hely, üdék, együtt társalkodás, kimüvelés, 's több e'félék okozzák, 's változtatják is. Azért nem is lehet egyféle, és állandó. Evvel a' módinak is változnia kell.

Az bizonyos, hogy módi volt, vagyon, és lé-
szen, míg emberek együtt társalkodnak. E' nél-
kül a' vad népek sem szükölködtek, a' mit tes-
teik' sokféle festésök, orraik', 's füleik más
más formába nyomások, vagy felhasítások, úgy
öltözeteik, szertartásaik, hajlékjaik, bizonyít-
ják. Más módit mutat Wieland' vad embere ;
mást mutatnak Homerus' Bajnokai. De csak
ugyan módit mutatnak. Külömböztek ebben Át-
hen, Sparta, Róma, egész Görög, Macedo,
Persa Birodalmak. De a' módiok meg volt.

4. Már csak ezekből is látni való, hogy
a' módinak természetes mivolta, és jegye az
állhatatlanság. A' mi nem is lehet különben. A'
mit hirtelen szomjúsággal megkívánunk, na-
gyobbal hagyjuk el. Az elmének természetes
tulajdonsága az, hogy foglalatoshodjék szünet
nélkül, és ujjabbakat teremtsen. A' mi az izlést
is, a' szebbhez, vagy kellemetesebbhez változ-
tatja. Segéti ezt a' nemzeti iparkodás. Innen a'
módi is nagyobb, vagy kisebb divatjában va-
gyon egyik, vagy másik nemzetnél. A' mint
tudnillik többek, vagy kevesebbek az okok,
mellyek azt elő mozdítsák, vagy hátráltassák.
Mind egyre a' régi mellett megmaradni ott',
hol a' feltaláló elme otthon vagyon, és a' nem-
zeti szorgalom gyarapodik, csak nem lehetet-
lenség.

5. Szeles, csapodár minden külső kellem-
nek nagy érdemet tulajdonító, csak mulatozást
szomjúhozó, érzelmeit gyönyörködtetni kívá-
nó, zajt, játékot, víg társaságot vadászó nem-
zetnél, csak a' száj, szemek, és fülek a' veze-
tők, azért a' módi is honnjában vagyon. Eze-
rek találják itt, a' módi alkotásából minden
napi kenyeröket. Ezerek sietnek hozzá más Or-
szágokból jobban, mint hajdan Áthenbe a' böl-

csességért. Ellenben egy olyan nemzetnél, hol a' nyugodalomnak, és mulatságnak csak munka után vagyon helye, hol szélért, és füstért nem kapkodnak; az olyan nemzetnél, melly velősebben gondolkodik, talpra állott, moralitása meg nem romlott, őszintesége, természetes együgyűsége meg nem korcsosodott, az ujdoni módi nem esmértetik, azért nem lehet kedves. Ez, az ilyen nemzethez, csak mint tiltott partéka, alattomban csúsztatik be azok által, kik azt, az előbb megírt' nemzetnél megízlelték. Eleinte csak rák-lábon mén, azután tovább terjed, végre beoltatik az egész nemzetbe.

6. A' módit teremtő nemzet, minthogy evvel kereskedik, természetesen, maga haszna végett, ujjabb ujjabb módit izleltet; azért vége nincsen a' feltalálásnak. Alig vásároltatott meg az ujdoni, már ujjabbakat alkot, és árul. Így a' módi állhatatlanságában állhatatos. Szárnyozza ezt a' gazdag Nagyok' kevélységök, kik értéköket külső pompával fitoktatják, hogy evvel magokat egyebektől különböztessék. A' Koronás Hatalmasok azt legbölcsebb rendelkezikkel véghez nem vihetik, a' mit könnyen megnyertek magok viseletökkel, és példájokkal. Nem csoda azért, ha az alábbvalók, a' Nagyobbakhoz közelíteni akarnak, és a' módi-ban is követik őket. Mivel pedig ezt az ő gögjök nem szívelheti, és irigy szemmel nézik a' hozzájuk közelítőket, az igazán szép is, már csak azért el veszi érdemét előttök, mert különösen nem magoké. Csak hamar azért ismét ujjabbhoz nyúlnák. Ez így megyen mind egyre, míg a' fonál el nem szakad. Így fenn marad a' módi örökre, legalább igen sokáig.

7. Hogy a' módinak tünder változását az itt' elő adott észrevétel okozza, kétséget sem

szenved. Bizonyítja ezt még é' következendő is. A' módi Szabónak mindenkor a' vagyonsáhb Nagyok a' legjobb, és legtöbb vevőjök. Ő azt jól tudja, hogy portékája árát, becsét, és érdemét, az ilyen Nagyok emelik fel. Tudja, hogy ezek magokon, es magok körül, mindent ollyant kedvelnek, a' mi, bár haszontalan is, különös, és drága, csak hogy másoknak mutathassák, mi sokkal birnak, mien költhesenek. Ezekhez szabatik tehát az uj műnek haszonvétele, és ára, mellynek egyik fő tulajdonsága az, hogy tartós ne legyen sokáig. Mikor ilyenek vásárolnak, gazdagodnak az uj módi teremtek. Eunnél keményebben hangzik a' Deák közmondás.

8. Semmi a' módiban úgy, és ollyan gyakorta nem változik, mint a' köntös, és minden női öltözet. Ezt is természetesnek találom. Ez az, a' mi legelsőben, és legtöbbet szembe tűnik. Pedig a' mi leginkább látatik, azt a' csapodár, és híjú legjobban ékesgeti, izesíti, változtatja. Ennek az ujdoni ujjon kapó könnyen veheti mássát. Azért viszi nézőbe piperéjét minden szeles, a' sétáló, és más közönséges helyekre, a' gyülekezetbe, a' játék-színbe, még az Isten-házába is akkor, mikor a' mindennapit, ujdonabbal változtatják. Innen pedig természetesen következik, hogy az ujjabbi Szabó találmány, minthogy minden helyen megfordúl, könnyen megízleltessék, és követőket találjon, nem csak a' Világ fainál, és leányainál, hanem, nagyobb vagy kisebb mértékben, minden más Rendnél is.

9. Ritka dolog, hogy egy Tudós, Gondolkodó, megértt', és állapotott elméjú ember, módis legyen. Minden idő kor bizonyítja, hogy ezek a' megszokott együgyü tisztességes vise-

letnél állandóul megmaradtak. Azért az illyenek a' módisok társaságokból ki is rekesztetnek, hová magok sem kívánkoznak. Ezt lehet mondanunk azokról is, kik férjfiasan, és egész lélekkel a' köz jó dolgában foglalatoskodnak, a' Társaság kormányára, a' törvényekre, az igazság' ki szolgáltatására ügyelnek, a' Haza ügyében fáradoznak, magokat a' szép, és szükséges tudományokra adtak, igazán, és szoros értelemben tanítanak, 's a' t. Az illyenek, velösebbekkel foglalatoskodván, érdemetlennek tartják figyelmöket változó szeleiségekre fordítani. A' kerengö, és egymást üző ujdonságot hasonlónak találják a' szappan hólaghoz, és oda engedik azoknak, kik evvel játszani szoktak, a' gyermekeknek. Fontos hivatal viselő; de a' módin kapós Férjfi, felén embere hivatalának, és gyenge lelkét árúlja, úgy, mint ki más hijú ízlése után jár inkább, mint sem a' hivatalához megkívántató okos eszét kövesse. kicsiny az, ki nem maga: hanem más szeles esze által vezetetik.

10. Mi káros, vagy hasznos a' módiban? Mire ügyeljen itt' a' józan okosság? Ezekre feleletet a' következendökből lehet venni.

A' módit Politikusi, és Morális tekintetből lehet nézni.

A' Politikus, úgy tekinti a' módit, mint a' Fényezésnek (Luxusnak) elő mozdítóját, az alkotó elmének ingerét, a' nemzeti szorgalomnak gyümölcset, minden kézi műnek hatalmas elő segítöjét. E' tekintetre nézve minden Politikus a' módit, és mindent, a' mi ebből következik, nem csak nem gátolja, söt elő segíti. Azért a' Politikus Fejedelem szereti, ha minden, a' mi a' módihoz való, gyakorta változik, ujjabb ujjabb formát nemz, el tenyészül, és

kapósá lészen. Örömet nézi, ha a' szomjúság olyanokért nagyon nő, miket a' mesterség alkot, a' művész formál, és az érettök feltüzese-
dett vágyódás megrágálatat. Azt óhajtja, hogy kiknek már maga a' természet érdemet adott, millyenek: arany, ezüst, nemes kövek 's a' t. a' rejtek szekrényben ne penészedjenek. Ki azért csak politikusi tekintetből nézi a' módit, azt látja, hogy nincsen haszon nélkül. Áltola' ingert kap a' nemzeti szorgalom, és iparkodás; az, a' mien minden megvehető, kézből kézbe jár mindeneknél; többen találjuk az élelemre szükségest, kellemetesedik az együtt élés módja, nőttön nő a' jobb izlés, minden kézi mesterség gyarapodik. Csak hogy ezek másképen is el érhetők.

11. A' moralista, ha a' politikusi gőz homályt nem vetett szemeire, magasabb látó pontból nézi a' módit. Ollyan pontból, melly a' politikusit is maga alá veti. A' belső emberhez alkalmaztatja azt. Ollyan emberhez, millyent óhajt a' Társaságban. Ő azt látja, hogy a' módival, a' vágyódás nevekedeve nevekedik, a' nélkül, hogy kielégitessék. Éppen, mikor az ujdont el végezte, ujjabhat talált fel az alkotó elme, melly az előbbent megáztatja, és a' módiból kitolja. Így az előbbinek megszerzése, az utóbbinak megkívánát nemzette, következésképen nőni kell a' megkívánásnak, melly végre több nem jóra el ágozik. És hogy ne? Hol a' módi gyökeret vert, 's megerősödött, szükségé válik, melly nélkül senki nem akar élni. Ekkor pedig a' nemzet hijúvá válik, el asszonyosodik, kényesebb lészen, értékét, és minden vagyont a' módi emészti meg. Ezerek, az innen szármozni szokott veszedelmes következesek.

Csak kevés napok előtt ékesgette ki ujdoni művekkel hajlékját az új módos Házi gazda, midőn másutt szebbeket látván, buba merül, és azon törődik, mi úton módon állítsa helyre hibáját, és ne legyen ama másnál alábbvaló. El jött az óra, mellyben a' fényes gyülekezetbe, az ifjú aszszony megjelenjék. Viszi testén nézőbe, a' most megérkezett, több órákig magához egyengetett ujdoni czifrát. Fül, és szem, mikor a' magához hasonlókhöz kényesen bélepedgel, előre magával el hitetvén, hogy ő léssen a' nappali beszédnek tárgya, úgymint ki minden más szépet meghalad izlésével. Azomban miképen el hül, mikor megérti, hogy egész testi ékessége, már két hét előtt megszűnt módi lenni, melly ma már csak a' szobaleánykák ékességök. Ki illant a' gyülekezetből. Szégyen, harag, boszú elő kelnek. Alig ér haza, letépi a' nem szépet, és ujjabbért a' szabónéhoz vissza küldi. Evvel útra indul egy két, a' nagy annyáról maradott arany-gyűrű, vagy nyakra való. Legalább a' Férjnek nincs nyugott óraja, míg az új kívánság vagy pengő pénz, vagy három annyit bizonyító nyugtató levéllel ki nem elégedett. Mennyi per-patvart, és szomorú meghasonlást okozott sokszor a' módi, a' házasok közt!

12. Hogy a' módin kapósabb Férfit aszszony-nak nevezzem, természetesnek találom. Az csak a' szép nemnek tulajdona, hogy magát piperézzze, és ékesgesse. Teczeni akar. Meglehet tehát ennek engedni, ha természetes vágyódását ki-elégíteni akarja, és időt veszen a' külső czifrára. A' Férjfi erre idejét nem fordíthatja. Tübbekre, és nagyobbakra teremtett. Feje házának, hozzá tartozandóinak az Asszonymnak is. Ezeket segítse bölcs tanáccsal, élelemmel, ru-

házattal. ' Ő a' köz jóé, a' Társaságé, a' Hazáé. Tehát tisztiben áll, ezek szolgálatjokra magát, tágos értelemben, alkalmasá tenni. Így mikor a' módis Férjfi, asszonyi gyengeségek után jár, természetét tagadja meg. Asszonyá léssen. Az olyan asszonyi személyt, melly bölcsebb maga neménél; tagadja Justus Kipsius okosnak lenni. Hozzá teszem: Ebben a' természet úgy hibázott, mint a' módiért kapós Férjfi emberben. A' két nemet el változtatta. Miképen a' vagyonos Fehérszemély nötteti becsét minden okos előtt, ha a' módiban az illendőséget megtartja, a' mértéket átal nem lépi, a' nappal, és idővel változó, és a' tiszta szemérmert megsértő öltözetet nem vadászsza: úgy a' módis Férjfi, csak szeles asszonyi gyengeségekkel akar szembe tünni, mert Férjfi tökéletességekre elégtelen. Legalább a' Szabó találmánya fordítsa reá mások figyelmét, mivel maga esze munkájával csak gyávaságát árulná. Sok áll azon, hogy korán tanuljuk azt, a' mi legyünk. Ki módis asszonyok között nő fel; sokáig játza gyermek-játékát — emberi korban is gyermek marad. Micsoda, ha az illyennek csak a' báb kedves, és az ujdoni szép öltözet.

A' most mondottakhoz való még e' kevés is. A' tapasztalás bizonyítja, hogy a' módis Férjfi ember mindenkor pontos öltözetében, a' tisztelet megadása módjában, a' társalkodásban, asztali, és egész házi mű szereiben 's a' t. Pedig ezek, és több ezekhez hasonlók, inkább asszonyi foglalatosságok. A' Férjfi pontos legyen kötelességeinek tellyesítésökben, mellyeket Isten, a' természet, és a' Haza szívére kötnék, és azokban, mellyekről csak előbb szólottam. Az illyenek a' módis Férjfi emberben megfordultak. Ennél fontosabb dolog, ha a'

Szakács , vagy Szakácsné nő a' levet el sózta , ha légy eset öveg poharába , ha a' haja nem elég borzas , ha szároz nyakát nem elég lepedő vastagítja , ha az ing' gallér nem ér füléig , ha a' nádrág szívét be nem köti , ha a' csizma nem piezin , sem nem fényes. Ezek mondám fontosabbak a' mondott férjfi előtt , sem mint ha a' nemzete' nyelvét nem beszéli , annak literatúráját , szokását , törvényét nem érti , karakterét megkorcsosította , sem Istene , sem hazája 's a' t. Jaj azoknak , kiknek ilyenek tanácsadóik ! Jaj volna a' köz jónak , jaj a' hadnak , ha ilyen emberek' kormányjok alá adattatnék.

13. Másért cifrázzuk magunkat , nem magunkért. Ez olyan igaz , és közönséges , hogy még azokat is érdekli , kik szentebbek legyenek egyebeknél. Vendégeinkért ékesgetjük szobáinkat , ezekért terheljük asztalainkat válogatott elegelekkel. Még a' mulatságot is inkább adjuk másért ; mint magunkért. Pedig nem ilyenek ássák e' alapját a' társaságnak ? Nem ilyenek szaggatják e' a' kötelet , melly az embert az emberrel egybe kösse ? Ilyenek vetik el a' magvat az irigységre , a' megszólásra , a' meghasonlásra , a' kevélységre. Ezek hozzák be a' pazart , és a' vagyon' vesztegetését. Ezek a' Társaság Nagyobbainál csak nem mindennapiak ; úgy megszokták , hogy náluk nélkül el nem lehetnek. Innen harapoznak el másokra is. De itt' vagyon is ám igaz helye a' esipős beszédnek , a' gúnyolásnak , a' megszólásnak. Tudnillik nagyobb itt' a' figyelem a' Rangra , az elsőség meg sértésére , és mind arra , mi a' módival jár ; mint sem ha az Ország kormányában bottlás esett. Maga a' mód is fény építi közöttök falát a' meghasonlásnak.

14. Mindennek, a' mit galanteriának mon-
dunk a), formája, és példája azok palotáikban
vagyon, kikről előbb szóllottunk. Ide az örök-
ségül vett, vagy szerzett gazdag vagyon, min-
den nemű fényel párosodva, egybe foly. Itt'
minden kellemnek, jobb izlésnek, és szépnek,
's az alkotó elmének remek művei együtt talál-
tatnak. Itt' az igaz helyek mind ezeknek, hon-
nan párjokat vegyék a' szorgalmatos nemzeti
művészek. Ha e' végett szerzik mind ezt egybe
a' Gazdag Nagyobbak; ha ök a' fényt üzik, és
fen tartják, mint hogy erre az érték elegendő;
nem csak nem ártalmas az, hanem politikai te-
kintetből; hasznos, és dicséretes; avval a'
megjegyzéssel, hogy meg ne haladja az értéket.
Ennek el fogyta, alattomos fortélyra nyit ajtót
annak; mellyel bővebben költhessünk, meg-
szerzésére. Így a' köz jónak nem kevés kárával
megtörténhetik, hogy a' fellebb emelt Nagy,
ki fülíg adós, a' tartozást is ki elégítse másé-
ből; és feleslegest is szállítson idegen Ország-
ba, honnan, időnként, gazdag kamatot várjon.

A' módis fény üzésnek dolgát más tekintet-
ből kell néznünk azokra figyelmezve, kik azt
a' Nagyok után majmozzák. A' Polgári közép,
vagy alább való rend, mihelyest minden módi
fényt megízlel, és az után jár, szaporítja gond-
ját, és nyughatatlanságát, úgy állapotjával meg
nem elégedését, a' m' több polgári, és lelki
vétkekre vezeti őtet. Ő eszközlője a' közös va-
gyonnak, táplálója a' nemzetnek, azért munkas-
ság, és dolog a' fő hivatala. Nem termett te-
hát olly azokra, mik zajhoz valók, fényhez,
ujjabb ujjabb mulatozáshoz. Az illyenek el von-

a) Nem keresem a' szónak magyarosságát. Nem magyart il-
let. Ne is legyen soha sem neve, sem értelme közöttünk.

nyák ötet a' munkától, el gyengítik, henyére vezetik, és koldús-botra juttatják: Így midőn külső, maga gyönyörködtetését, és fényét keresi, rongyra szorúl, és belső magát, eszét, és szívét megrontja.

15. Mikor a' Nemes születésű, vagy a' nagyobbra termett szép elméjű ifjú ember látja, hogy a' nagy tudományú, és tapasztalású, a' meszsze látó, és mélyen gondolkodó, minden tekintetből érdemes ember, de kit a' módi büze meg nem ejtett, sem nem üz külső fényt, minden előmenetelében el mellőztetik, és helyébe olyanok választatnak, kik a' módi könyvel soha egyebet nem olvastak. Mikor tapasztalva tapasztalja, hogy a' munkákat nem értő, nem is szokott módis alakok érik el azt, a' mi bére volna az igaz érdemnek; mi inger által ösztönöztessek olyan kincsek' megszerzésőkre, mellyek a' Társaság' java előmozdítására el kerülhetetlenül szükségesek? Látván, hogy csak a' módis szépeké az egész világ, és ennek minden szerencséje, végre magával el hiteti, hogy Rabner igákat írt, mikor írta, hogy kinek hivatal adatik, avval a' (jó eszt is el vevendi. Talán innen vagyon, hogy sok Nagyok' gyermekeik inkább lepkéket üznek, mint azt, a' mi szükségesebb. Talán innen származik, hogy a' széles Tudomány ott', hol legszükségesebb volna, csak nem olyan ritka tünemény, mint az üstökös csillag.

16. A' módit valami nemzetnél el tiltani, mihelyest az, a' szomszéd nemzeteken uralkodik, sükeretlen. Ezekből vissza jő ismét: Ha nem nyilván; alattomban, ha nem ország úton; ösvényen. A' politika ezt, mint már mondtam, védelmezi. A' fény is néha, és az arany füst, szükséges. Evvel gyakran sokáig él, és

magasra lép az, kinek gyomra velősebbet meg nem emészthet.

A' módinak Törvény Codexje a' Monarchiában, hol a' Polgári Rend külömfélesége miatt, a' módi honnjában vagyon, legkevesebbet olvasgatnék. Többet a' köz-társaságban, hol kevesebb a' módi a). A' Despota Uralkodásban, éppen szükségtelen. E' dologban a' moralista az élet Philosophiájával kezét fogjon, mindenütt ugyan, de kiváltképen olyan nemzetnél, mellynek a' természet sokféleképen szolgáltatja az élelemre szükségest. Illyent a' szükség nem kényszeríti, hogy módi szerek alkotások által keresse a' mindennapit, azért a' moralisi törvény adás hamarább megfogon, és könnyebben búcsút vesz attól, a' mit úgy is drágán vásárol. Azomban úgy törvénykedjék, hogy a' nemzetet vissza vetesse, az egyes személynek megtekintésére. Adja elő mit javasol egynek egynek maga belső, és külső java, és miképen köttetik ez egybe az egész nemzet javával. Mihelyest a' magános ember figyelemmel ügyel magára, és arra, a' mi őtet igazán boldogítja, már evvel egy jó lépést tett annak eszközlésére, és annak elkerülésére, a' mi ezt akadályozhatná. Kezd javúlni, és vele mindnyájan. Mert csak akkor épül az egész nemzeti, erkölcs, és moralitás,

-
- a) A' Helvetáknál a' módis öltözetnek, és külső fenyekedésnek korlátja vagyon, és szoros határja, mellyet a' vagyonosabb Fehér-személyek is megtartanak, ha otthon vagynak. Azomban ezek sem jobbak Éva egyéb leányinál, mihelyest a' szomszéd meleg fürdőkbe, vagy Savanyúvizekre, hazájokból kiútaznak. Itt' már a' legdrágább fülbe-valókkal, nyakról lelógókkal, arany-pereczekkel, más hozzájok hasonlókat meszsze felmúlnak. Egykor kérdésemre: kik ezek az előttünk sétáló gazdag asszonyok, feleletül adatott az itt' megirtt politika. Otthon tehát, a' mit többször tapasztaltam, a' törvényt megtartják. — Ezen túl — csak asszonyok ők is.

mikor egyenként mindnyájan építik azt. Itt már azt a moralista észrevevendi, mi fontos legyen minden egyes' figyelmét a' személyes karakterre fordítani a' véget, hogy azt magáévá tegye az egész nemzet a).

17. Ha a' moralista, a' józan elme segédjével, ilyen látó pontból munkálkodik, a' módinak is a' magáét megengedi, és sem tőle minden érdemet meg nem fog, sem neki többet nem tulajdonít. Megvallja, hogy nem minden régi megvetendő, nem minden új vadászendő. Nem tagadja, hogy sokak megjobbultak, kellemesebbé lettek, és haszon vehetőbbé. Az alkató ész, és az iparkodás nőtt, sokat csinósított, ujjakat természetett, vagy a' már fenállókat, az idő szükségéhez inkább meg inkább alkalmaztatta. Nem kételkedik ama Római ékesenszólló megjegyzésének igazságán: Sunt leges etiam temporum, non hominum, és kezét fog Barchajussal: *Majores nostri res suas ad saeculi, quale tunc erat, genium curavere; nobis pro diversitate temporum, in quae incidimus, interdum pro Salute est, a mente eorum, et consiliis abire: ut et profanae superbiae putem, ubique negligere avitam prudentiam, et absurdum reverentiae genus esse, quod nos perpetuo illorum institutis velit addicere* b).

18. A' mondottakból a' következtetés ez:

A' teremtő elme, minden műveiben, alkalmaztassa magát az illendőséghez, a' tisztességhez, és mind ahoz, a' mi hasznos, és jó. A' mi ilyen tulajdonságok nélkül szűkölködik, azt nem illik megkívnani. Pedig semmi sem

a) A' Karakter értelmét, és fontosságát kifejtettem munkámban: Az ember boldogsága II. Könyv. §. 51.

b) In Argenide.

könnyebb, mint a' nélkül el lenni, a' mit meg nem kívántunk.

A' módos fényben tekintetbe vetessék a' kar, és rend, mellybe valakit a' Társaság helyezettte. Ki ehez nem illőképen fényeskedik, úgy hazudik, mint ki magának hamis nevet ad. Csak esméretlent csalhat meg; esméréstől kinevettetik.

Semmi ujdoniban a' mértéket, és határt által ne lépjük. Az erkölcs; a' moralitás' vesztére, a' szemnek, és fülnek késértésére ne szolgáljon. A' tiszteletet, mellyel a' társaságban egyebeknek tartozunk, meg ne sértse. A' velősbbre való előmenetelt ne hátráltassa. Az erőt ne gyengétse. A' munkától el ne vonjon, és mind attól, a' mi a' köz jó, és a' Társaság hasznára, vagy segedelmére szükséges, mind egyre szem előtt tartván a' Hazáról azt, a' mit Plinius mondott Trajánusnak: Minden, a' mit tőlem kívánhatsz, velem jó tettetnél kevesebb léssen.

Az uralkodó rosszak között legnagyobb az, hogy mások után élünk, és a' szokást inkább, mint az okosságot követjük. A' mit kevesen cselekesznek, azt figyelemmel sem méltóztatjuk; ha többen teszik, mint ha jobb volna, követjük. Magát a' nem jót is, olyannak állítjuk, ha közönséges. Azért mind abban, a' mi a' módi értelmébe foglaltatik, azt kövesük, a' mi tisztességes, hasznos, és a' józan okossággal megegyez, a' lélek javával megfér, a' hivatalbéli foglalatosságoktól, akár azok magunkat, ember társainkat, a' Hazát; akár az Isteni szolgálatot érdeklik, el nem vonz, a' karaktert, és emberi érdemet le nem alatsonítja. Szóval: Az embert különbözteti a' majomtól. Ezek a' moralitásnak törvényei. Ezek a' józan

józan okosság' tanács adási. Pedig az okosság nagyobb tiszteletre méltó törvény adó a' szokásnál; és a' jónak, 's igaznak el esmérése; felségesebb principium, a' követésnél. És így az embernek, ki polgár, talán atya, Előjáró, Hivatalt viselő, kötelességei, előbb valók, és fontosabbak amazoknál, mellyekre, a' más-sal való társalkodásban, figyelmezzünk; de mellyek ellen akkor sem véttünk, ha a' most adott józan okosság szabásait pontban megtartjuk.

Endrödy János.

2.

Szepes Vármegyének Statisztikai ált- nézése nemzeti gazdaságbéli te- kintetből.

Miólta az Európai köz társaságok' szükségei napról napra nevednek, — miólta Vasco de Gama' és Columbus' felfedezései' következtében, az Európai nemzetek új éghajlatoknak adóznak, Európa' ezüstje aránya, Napkeleti Indiában el temettetik 's onnét soha vissza nem tér; — azólta a' nemzeti gazdaságnak tudománya, (National Oekonomie), minden politikai tudományok közzül legelsővé, legfontosabbiká lett, 's egy Országnak Statisztikájában egyik legfontosabb kérdésnek megesmértetett ez: Mit terem az? Miből élnek lakossai? Mit adnak el szomszédjaiknak, vagy min cserélik azt, a' mijők otthon nincsen?

Valamint pedig a' gyümölcsös kert sokféle fából, úgy egy nagy Monarchia sokféle tarto-

mányokból áll, mellyeknek természeti tulajdonságai egymástól különböznek. A' bölcs kertésznek esmérni kell minden fának tulajdon természetét, minő hasznát veheti, mi mozdítja elő 's mi hátrálja termését; így az Országló-széknek szükséges tudni minden tartományuk állapotját, gazdagságát, szükségét, 's azon okokat, a' mellyek előmozdítják vagy gátolják virágzását.

Ekképpen Hazánk' Vármegyéjének speciális Statisztikáji, Matériálékat szolgáltatnának annak közönséges Statisztikájára nemzeti gazdaságbéli tekintetből. Egy gyenge próbatétel, vagy is inkább töredék íme' közöltetik Szepes Vármegyéről, 's minden további bévezetés nélkül hozzá fogunk azon kútfőknek előszámlálásához, mellyekből annak lakossai meritik eledeleket.

Pályinka és Serfőzés.

Ez egész vidéknek legjobb Sere 's pályinkája leginkább árpából főzöttetik Szepes Vármegyének azon szegeletében a' melly Gömörtől és Liptótól körül van véve *). Itt vannak közel egymáshoz Podrád, Felka, Szepes-Szombathely, Matheócz és Strá'sa Városai, mind ötön a' XVI. Szepesi Városok közé valók; ezeknek lakossai mind eddig Liptó Vármegyét, 's Herceg Kobáry Gömöri Uradalmaikat tartották pályinkával. Ez tette őket egyedül alkalmasokká mezei gazdaságoknak jutalmas folytatására is; mert határjaik a' népességhez képest felette keskenyek, legelőjük pedig, az ugarokon kívül, csak nem egy csepp sincs; 's így, ha pályinkát nem főznének, annyi marhát nem tart-

*) Az Iglai pályinka már alább valónak tartatik.

hatnának, a' mennyi földjeiknek trágyáztatására szükségképpen megkivántatik.

De mióta, ez előtt hat vagy hét esztendővel, a' körül belől fekvő nagyobb és apróbb Uradalmok, magok pályinkát kezdtek főzni, és Herczeg Koháry Murányi Uradalmában is pályinka-házak állítottak fel, ama' szorgalmatos polgárok' élelme szemlátomást megcsökkent, annyival is inkább, mivel ők a' fát csupán a' Szepesi Püspök' Scsavnikai Uradalmából, vagy pedig a' Máriássy familia' erdejiből nagy áron vehetik, és így az olyan földes Urakkal, kik tulajdon fájokkal égetnek, a' concurrencziát meg nem állhatják.

Azomban nagy kérdés: nem volna e' Herczeg Kohárynak hasznosabb, ha fáját, mellyet különben el nem adhat, azon városbélieknek tűrhető áron oda engedné, 's rajta a' jó Szepességi pályinkát cserélné tőlök, a' helyett, hogy most pénzen vett, 's messzűnven hordott életből, maga rosszabb pályinkát főzet, 's ez által azt okozza, hogy jobbágyai szüntelen Szepességi Contraband-pályinkát becsúsztatnak az Uradalomba? A' korcsmák' jövedelme, (a' mellyet úgy is a' pályinka-ház' jövedelmétől mindég el kell különböztetni), akkor is megmaradna, sőt, a' Contrabande megszűnven, és a' consumtió szaporodván, még nagyobb lenne, ha azokban Szepességi pályinkát méretne.

Kérdés az is: hová üt ki utóljára a' mód nélkül sok pályinka-főzés? Igaz, hogy az által a' trágya szaporodik, 's következésképpen a' mezei gazdaság megjobbitatik; de ki issza meg utóljára a' sok pályinkát? Most is már minden pinczék tele vannak vele, 's úgy látszik, hogy a' parasztok, (mert a' népnek többi Classzisai nem igen isszák), ha mindennap megrészeged-

nének is, még sem tudnák azt mind meginni, a' mit az Uraságok főznek.

Úgy tetszik tehát, hogy ha csak a' pályinának a' Külföldre való kivitelére utak nem nyitotnak, a' földes Uraságok nem sokára felben fogják hagyni.

Vászon.

A' vászonnal való kereskedésnek közép-pontja Késmárk' városa. Ennek környékét lakja szorgalmatos, többnyire német nép, a' melly minden idén ezer meg ezer réf vásznat sző; ezt veszik meg tőle a' Késmárki festők, 's hol nyersen, hol fejerítve, hol pedig festve el viszik a' Pesti és Debreczeni vásárookra; mert az Eperjesen tányázni és Sáros Vármegyét megjárni szokott, vásznat vevő Görögök, itt ritkán jelennek meg.

Azon szegény emberek az egész hosszú telt fonva töltik a' gözös szobákban, 's ez által sokszor hektikát búznak magokra; de fáradhatatlan munkásságoknak igen szűk jutalmát veszik, és rólok is igaz ama mondás: Sic vos, non vobis! — Valamint Sáros Vármegyében a' Görögöké, úgy itt a' Festőké és más Speculán-soké a' nyereség; a' szegény paraszt pedig, a' ki tavaszkor, midőn vászna el készül, többnyire már kenyér' hijjával van, amazoknak kenyértől függ. Onnét van, hogy az itteni köz peldabeszéd szerint, akkor ólcsó a' vászon, mikor az élet drága, 's alig téríti meg a' munka' bérét.

Bor-kereskedés.

Nagy része a' Szepesség' tehetősebb lakosainak szőlőket bir Zemplin, Abauj, és Borsod Vármegyében. Az azokon termett, vagy

pedig a' szüret alatt vett és megcsinált borokat télben felhozzatják ide, a' hol azt részszerint a' Lengyel és Sléziai kereskedők, a' kik ide 's leginkább Késmárkra el jönnek, megveszik, részszerint pedig némelly itteni bor-kereskedők, főképpen Hunszdorfi és Ófalvai 'Sidók, hol szekeren, hol pedig Lubló városától kezdve, vízen, tudniillik a' Poprádon, Dunaveczen 's Visztulán, magok kiviszik Lengyel országba.

Ezen éjszaki kereskedés kétséghívűl egész-Hazánkra nézve nagyon fontos, és mindenkor is 'annak esmértetett meg. Azon időtől fogva azomban, midőn a' Lengyelek Napóleon' befolyása alatt lévén, hozzá szoktak a' Francia borokhoz, a' Magyar bor-kereskedés nagy és helyre hozhatatlan csorbát szenvedett. Ehez járúlnak a' nagy Harminczadok, mellyekkel boraink az Orosz és Prusz Udvar-részéről még újonnan ismét terheltettek, és Lengyel Ország-nak a' háborúk' viszontagságai által történt elszegényedése. Egy szóval, Lengyel országnak a' független Státusok' sorából lett el enyészte-tése, nem éppen kedvező eset volt Magyar Ország-ra nézve kereskedésbéli tekintetből is.

Marhatartás.

A' Vármegye' éjszaki részét, nevezetesen a' Magurai Járást, 's a' Lublai és Podolini Camerális Uradalmokat, többnyire Lengyelek és Oroszok lakják. Ezeknek hegyes, köves, sovány földjein, a' mellyek szinte példabeszéddé lettek, nem igen terem egyéb zabnál és krompirnál; azt is sokszor aratás előtt meglepi a' hó. De vannak nékiek a' hegyeken tágas legelőjük 's rétjeik, mellyeken mind szarvas-marhát, mind juhot tarthatnak: Podolin városá-

nak hús-vásárjai (Wolnicza), annak eladására közel nyújtnak alkalmatosságot.

Más olyan helységekben is, hol a' legelőnek és szénának szüke nincs, (a' mellyek azomban olly népes tartományban nagy számmal nem lehetnek), marhát és juhot tartanak a' lakosok; az Uraságok pedig, a' mint fellyebb már mondtuk, egynehány esztendőktől fogva erősen kezdtek a' pályinka-főzéshez és ökörhizlaláshoz, annyira, hogy most, midőn a' Tisza-melleyéki lapályokon a' gulyák szembetűnőleg fogynak, és a' Spanyol juhoknak engedni kezdik a' mezőket, a' szegény Szepesség hízalt ökröket hajt az Olomuczai vásárookra Bécs számára.

De azért koránt sem kell gondolni, hogy a' Szepességi marha-tartás az alföldivel valaha csak messzéről is vetélkedhessék. El halgatván is a' só árát, melly az adózó népre nézve nagyon hátrálja a' barom tenyésztést, maga a' természet is akadályt vet nekie: a' mit Ovid legnagyobb átok gyanánt ellenségének kívánt, azt a' Szepességi paraszt' kunyhójában mindenkor találhatni:

— nudosque lares, inopemque senectam,
Et longas hyemes, perpetuamque sitim.

Hogy lehetne ott a' marha tartásnak előmenetele, a' hol Szent György napja előtt a' marhát ki nem lehet bocsátani az akolból? Kimondhatatlan, mennyi ínségre jutottak p. o. e' mostani tavasszal az ide való gazdák, midőn a' múlt száraz nyár kevés szénát és szalmát termelt, a' tél rendkívül kemény volt, és a' tavasz olly későre érkezett be.

Bányák.

Hajdan sok nemes Familiák meggazdagodtak a' Szepességi bányákból, 's most is a' népességnek mintegy ötöd része, a' bányákból éldegél. De a' bányákból kiásott kincsek, nem úgy mint a' földmivelő productumai, minden esztendőben újra születtenek, hanem örökre, vagy legalább sok századokra sött ezeredekre kimeritetnek *). Nevezetesen a' Szepességi bányákra nézve közönséges panasz az, hogy a' régi bányákban az áldás nagyon megszűnt, és az újonnan felfedezettek amazokat koránt sem pótolják.

A' Szepességi bányákban többnyire réz és vas, kevés ezüst producáltatik. A' réz bányák tulajdonossainak sorsa most jobb, mintsem a' bankóczédulák' idejében volt, nem csak azért, mivel a' Felsőleges Aeráriumtól most ismét ezüst pénzben fizettetnek, hanem azért is, mivel érczöket, megadván az Urburát, privátusok Hutájiban olvaszthatják, 's a' rezet akár kinek el adhatják, a' mint legjutalmasabban lehet. De mind ezek mellett még most is nagy ter-
hőkre vagyon az, hogy a' bánya - miveléshez szükséges puskaport felette drágán veszik; — hogy a' minerát, ide értvén még az Urburát is, a' magok költségein az olvasztó műhelyek' helyére kénytelenek hordatni; — 's hogy mind-

*) Ezen különös természetére a' bánya jövedelemnek a' törvényes dolgokban is kellene ügyelni. Itt a' jövedelem mind egy a' Capitalissal; a' bánya jövedelme kimeríti a' bányát, mert az üres lyuk nem ér semmit is. Ennél fogva, p. o. nagy kérdés: az özvegyi igazság (Jus viduale) mit jelent, ha ez bányák' jövedelméből áll? Igazság szerint a' bánya productuma nem jutna az özvegynek, hanem csak annak interesse; külömben a' tulajdonos, ha az özvegy' életében a' bánya kivágattatik, és a' jövedelem megszűnik, sajátját tellyességgel veszi el.

azonáltal a' rezet, mellynek productiója most sokkal többbe kerül, mintsem eleink' idejében, még sem adhatják el drágábban, mint amazok; mert a' privat kereskedők is alig fizetnek négy öt forinttal többet egy egy mázsáért, mint az Aerarium. Ennek az okát talán ott kell keresni, hogy a' világi kereskedésben (Welthandel) az Orosz és Svéd réznek nagyobb kelete van mint a' Magyaroknak, 's kivált az Angolyok, hajókázásbéli szükségükre, inkább az Orosz és Svéd rezet, mintsem a' miénket használják.

A' vas-hámorok is egynehány esztendőtlől fogva a' Szepességen megszaporodtak; mindazonáltal e' hasznos és szükséges ásvány' dolgában, szomszéd Gömör és Kis-Hont Vármegyével még nem vetélkedhetnek. Az alatt pedig az erdők itt is mind inkább inkább ritkúlnak; a' melly környülállás a' bánya művelésre nézve is szomorú kilátást nyit a' jövőöbe, és az Igazgatásnak tellyes figyelmére érdemes.

Szekerezés.

Szepes Vármegye egyik fő torkolatja lévén Magyar Ország' északi kereskedésének nagy része az ide való népességnek fuvarozásból él. Egy általlyán fogva három rendre lehet a' fuvarozókat osztani.

Az első rendbéliek a' Kalmárok és 'Sidók' portekájit Bécsből, Pestről, Debreczenből hozzák ide; a' festők', kalaposok', 's más mesterembereknek műveit viszik Pestre, Debreczenbe, 's máshová is a' vásárookra. Ezen szekerezésnek középpontja Résmárk, és a' 'Sidóság' fő fészke, Hunszdorf.

A' második rendbéliek a' Hegyallyai és Miskólczi borokat hozzák ide, és innét kivi-

szik Lengyel országba. Ezek leginkább Ó-falu környékét lakják.

A' harmadik rendbéliék azok, kik a' bányák körül foglalatostkodnak, 's ott fát, szemet, érczet, rezet, vasat hordanak. Ezeknek középpontja Szomolnok.

Mind a' hárman pedig panaszolkoznak, hogy az Industriának említett ágazatai, 's következőképpen a' fuvarozóknak eledele is nagyon megcsönkült, a' nyomorúság pedig nevedett: mellyre nézve az adózó népnek semmi se volna kívánatosabb, mint a' bánya-mévelésnek és az északi kereskedésnek felélesztése.

Két fő passzus pedig vezet Lengyel országba: az Ó-falvai, és a' Mniseki. Liptó felé csak egy van; a' Lucsivnai; ezen járnak Bécs felé. Gömör felé vagyon négy: a' Murányi, melly ma hónap fő csatornája lészen a' belső Magyar országi és főképen a' Pesti kereskedésnek; — a' Káposztafalvai, melly Dobsinára üt ki; — az Iglai, és a' Szomolnoki Rosnyó felé. Abaúj felé ismét két fő passzus vagyon: a' Szomolnoki Meczenzéff, és a' Jékelfalvai Kassa felé. — Sáros felé csak egy jóféle ország-út vagyon: ez pedig a' Korotnoki pósta-út, a' melly Eperjesre vezet.

Szepes Vármegye egyuehány esztendőktől fogva serényen és dicséretesen munkálódik az utak csinálásában; de az inclavált Jurisdictionok ebben nagy akadályt tesznek. Sokszor az utazó egy mértföldnyi utazás alatt háromféle Jurisdictionra, 's következőképpen mind annyiféle útra talál. A' Vármegye' fő városáról pedig, Lőcséről, fájdalom! azt kell mondani, hogy abba sehonnan, (kivéven Iglót), bé nem mehetni keréktörés vagy nyakszegés veszedelme nélkül.

Földművelés.

Ne csudálja senki, hogy a' nemzeti gazdaságnak ama' nagy talpkövét, a' szántást vetést, itt utolsó helyre tettük: mert valósággal az éghajlat és a' föld' mostohasága miatt, Szepes Vármegyének lakossa, (kivéven talán a' Káptalan környékét, a' melly ugyan azért Várallya várossában nevezetes vásárokkal is bír), sehol sem élhet el csupán földje műveléséből, 's azon temérdek mennyiségű élet, a' melly Kassa, Mezőcséz, és Rosnyó' vásáraitól szüntelen, 's néha Lengyel országból is a' Szepességbe behozódik, nem egyedül pályinkára, hanem nagy résztint kenyérrre is fordítatik.

Nagy könnyebbségére szolgál a' Szepességi földművelő népnek, hogy az, (kivéven a' Csáky familia, és a' Püspök' Uradalmait), a' kilenczedet nem adja meg természetben az Uraságnak, hanem azt Urbarialiter vagy pénzben vagy munkában váltja fel. Ellenben a' dézmát csak nem mindenütt természetben szedik a' Flébánosok; 's meglévén már régen mutatva, hogy az úgy nevezett Brutto-termésnek tized része, a' termékenyebb földeken is a' tiszta jövedelemnek (Netto-Ertrag) harmad részével fel ér, a' sovány földeken pedig, a' mellyek néha a' magot sem terítik meg, olykor nem csak az egész tiszta jövedelmet, hanem az Investitióknak is, az az a' magnak és munkabérnek egy részét elnyeli, magában is világos, mennyivel terhebb e' részben a' Szepesi Contribuensnek sorsa a' Sárosi és Zempleni népénél, melly a' dézmát pénzzel váltja meg. Igaz ugyan, hogy egy áltályn fogva a' kegyelmes Urbáriom az adózó népen e' részben is sokat könnyített: de meg kell azt is vallani, hogy még az 1802-diki 7-ik

törvény-cikkely után is, a' szegény földművelő a' dézmálók szabad kényvének igen is nagyon ki van téve.

Egyvelges jelességek.

Némelly Karpátallyai faluk' kivált Ó és Új Lesznának lakossai vad-kecskéket vadásznak; de mivel őket legkönnyebb akkor löni, mikor viselősök, már a' fajtát caak nem egészen kipusztították. Ugyan azok orvosi gyökereket is ásnak a' patikárosok' számára. (Gentiana, Veronica, Cochlearia, 's a' t.)

A' Poprádban pizstrángot, a' Dunaveczen pedig lazacot is (Lachs) fognak. Löcsén készitik a' híres méh-sert; ugyan ott terem a' legjobb borsó is. Késmárkon és Laibiczon esinálnak posztót, de csak alsóbb rendűt.

Némelly Magurai helységekben, p. o. Kamjonkán, és Lipniken, laknak azon drótosok, a' kik drótjokkal az egész Országot járják meg.

A' Lócsei és Podoloni Római catholicus, a' Késmárki és Lócsei Evangelikus főbb Oskolákban számos idegen ifjúság tanul, 's következésképpen sok idegen pénzt béhoz a' Szepességbe.

Szinte annyit behozhatnának a' fürdők, főképpen az Új-Lublai, a' melly savanyú vizének minéműségére nézve legelső lehetne Magyarországon, még is mind eddig nem csak a' régen el híresedett Bártfai, de még az újonnan Gallicziában felállított Krüniczai fürdőtől is homályosítatik meg. Ezen kívül még a' Szaloki, Szmerd'sonkai, Rushachi fürdöket idegenek szokták látogatni; a' Szent Andrási savanyú-vizet pedig jó mennyiségben kiviszik Gömör Vármegyébe.

Szepes Vármegye, — ide nem értvén a' két Szabad Hirályi, és a' XVI. Hirályi Városokat, a' mellyek telkekre felosztva nincsenek; a' 14. helységből álló Lánçasok' székét, a' melly egészen Curiális; — és a' Fiscus' Uradalmait, Lublót tudniillik és Szomolnokot, — mintegy 3200. Urbárialis egész Telket foglal magában. Ezek között bir:

A' Fő Tisztelendő Papság, ide értvén a' foundationális jószágokat is mintegy — 584

A' Mágnások, t. i. a' Csáky és Palocsai familiák mintegy — — — 1209

A' többi Nemesség, (Máriássy, Görgey, Berzeviczy, Jekelfalussi, Váradi. Szakmáry's mások) mintegy — 1268

A' két Sz. K. Városok mintegy — 159

Természetes, hogy ezen számok csak közelítőleg (approximative) tétethetnek ki, és nem is változhatatlanok; de még is olly közel járnak az igazsághoz, hogy azokban 2. per centum hiba nincs.

Ezen rövid értekezésnek béfejezéséül megjegyezzük még, hogy Szepes Vármegyének Contributiója, (ide nem értvén a' Szabad Hirályi és a' XVI. Városokat, se a' Lublai és Podolini Uradalmot), most a' hadi Casszában 57. ezerre, a' házi Casszában pedig 41. ezerre megyen Conventiós pénzben.

Az Ékesszóllásnak ismértetésére 's felvilágosítására szolgáló némelly Jegyzetek.

Megbecsülhetetlenek nemesbb ihletű Iró-jinknak azon fáradozásaik, mellyeket a' Poézisznak (ama régiektől *ars divina* czímmel tisztelt égi művnek, 's valóban az Ég' legszebb 's legnyájasbb leányinak) ismértetésére 's felvilágosítására, és mindenképi meghatározására tettek. Az Ékesszóllás pedig, a' Poézisznak méltó égi testvére nálunk ez ideig, úgy szólván parlagban hever. Legalább én Hazai nyelvünkön írott Oratoriát nem ismerem. — Való, hogy a' Poézisznak is igazi *aestheticai System*-jeivel; annak belső természetének, kiterjedésének, 's ama Cháriszok' bájos leplének 's Múzai mágusz erőnek teljes felfejtegetéseivel; egy szóval — egy tökéletes Magyar Poétikával nem dicsekedhetünk *); de a' mi a' theóriában elmulatódott, azt lelkesebb Hőltőjink, a' poézis' majd minden nemeinek dicséretes megpróbálásaival, 's külömbféle vetélkedésekkel 's kritikákkal *practice* nagy részben kipótolták 's kipótolni igyekeztek. Az Ékesszóllásra nézve ezt nem mondhatjuk, mert bátor mi derék Orá-

*) Hálátlanság volna megtagadni azon próbatételeket, mellyeket Szerdahelyi latánul írt *Aestheticájában*; Rájnis és Versegly pedig honni nyelvünkön készült *Munkájikban* a' Magyar poézis' meghatározására tettek, — mély tiszteletet érdemel az ősz, Virág, ki a' Horátz' poétikáját a' miénké is tette; de én nem csupa Értekezéseket, hanem egy egész kiterjedésében kidolgozott 's tulajdon nyelvünkhöz alkalmaztatott Magyar Poétikát értek.

torok nélkül sem szükölködünk : mindazáltal általában fogva vévén fel a' dolgot ; úgy látszik, hogy még eddig, az öszve foglaló 's egyszerűsmind el választó lineát is, melly a' költés és Ékes-szóllás közt vagon, Oratorainknak nagyobb részök nem ismerte ; — némellyek nevetéséges kölcsönözött poétai fénnel büszkélkedtek ; mások hideg száraz iskolás declamatiókkal áltak elő, 's mind két rész nagy önnelégzséssel (Selbstzufriedenheit) képzelte magát a' tetőn, 's nem vette észre, hogy idegen tartományba tévelyedett, 's a' tető, mellyet magának álmoda, csak az ő megcsalódott képzelményének Delibábája.

Illy esetben a' homályt felvilágosítani dicseretes törekedés, mellyet, tudom, minden nemes érzésű Hazafi mély köszönettel fogott volna fogadni egy a' dologhoz értő Tudóstól. De mivel az ahoz értők mind eddig illy észrevételeket Honni nyelvünkön, velünk nem közöltek, vagy nem közölhettek : reményelem, senki se fog megütközni benne, ha e' Hazánk' diszére 's javára feltűnt Tudományos folyó-írásunkban, némelly csekély gondolataimat e' tárgyról beiktatni bátorkodom. Én ugyan az Avatottak közt nem vagyok ; ahozképest csupán tulajdon eredeti szabad nézeteimmal 's ítéleteimmal állhatok elő. Azonba ha ezen őszinte gyónás valakit el idegenítene ; 's ezzel egybevetve feljebbi szavaimat vakmerő garoskodásra (Pedanterie) magyarázná : higgye el, hogy nekem nem Szerzői dics, sem tudományos fény, a' czéлом, mellyre kevés ismérteimhez képest számot sem tarthatnék, hanem a' tökéletesedésnek, világosodásnak 's köz művelődésnek forró óhajtása 's előmozdítani vágyása, melly czélt (nem kevély remény azt hinnem 's mondanom) ezzel is elő

segítendem, ha e' szabad észrevételekkel az Ékes-szóllásnak tökeletesbb fejtegetésére egy ahoz értő Tudóst felgerjesztek, 's e' szép mesterség' gyönyörűséges 's hasznos voltának — mellyet eddig nem érzettek — áltlítására csak némelleyeket is reá vezérelhetek. Nem szándékom nékem Oratoriát írni, mert egy egész Rhetoricának béiktatását e' Tud. Gyűjtemény' köre 's célja sem engedné, — tölem sem igen telhetne az ki. Ne vélje hát senki, hogy tanítani akarjak, mert megcsalatkozik, és munkácskám' célját félre értendi, 's megelégedetlenül fogja el vetni; sőt inkább tanulni akarok. De a' Tanítványnak, a' maga béléltetéséhez mért észrevételeit szintűgy illik 's szakad, szerényen előadni, mint a' Tanítónak lehet és kell a' maga oktatásait; — én legalább az illy Tanítót 's Tanítványt szeretem. Valamint a' felől is megvagyok győződve, hogy a' gondolatok' egész nemes illendőséggel való kölcsönös közlésének gátlása 's tiltása származtatja azon idétlen gúnyokat 's gyalázatos öldökléseket a' tudományos világban, mellyek a' nemesbb Lelkek előtt örökös moeskok fognak lenni a' Literatúrában. De ez senkit el ne ijesszen, hogy éljen szabadságával; a' gúnyolót pedig magára kell hagyni. Elég büntetés néki a' Jót, a' Szépet 's Nemest nem látni. Vajha ezt minden idétlen gúnyolók, szívökre vennék, 's magokba szállván, egyesítnék erejeket a' Jobb-lelkűekkel a' Szépnek 's Jónak előmozdításában! — a' helyett, hogy magokat alacsonyítják.

Munkám' célját röviden előadtam, 's a' szerint kívánok íteltetni.

E l s ő C z i k k e l y .

A z É k e s - s z ó l l á s n a k m i v o l t a .

1. §. M e g f o g á s .

Hogy az Ékes-szóllás édes Nemzetünknek teljes figyelmét 's gondját érdemli: úgy tartom, nem szükség hosszas beszédekkel magyaráznom. De fájdalom! sokan, mint egyéb dolgokban, úgy itt is a' vissza éléstől vévén fel a' tárgyat: az Oratoriát úgy tekintik, mint valami színmutató alakosságot, mint mások' csalására, vagy legalább ámitására szolgáló alacsony komédiáskodást. Sőt a' kik azt egyébként becsülni lattatnak is, óldalfélt magokban megmosolyogják: Be jól producálta most magát ez 's ez Orator! úgymond, 's t. e'f. — De, hogy a' visszaéléstől valamelly dolognak szép és hasznos voltát, nem lehet felfüggeszteni: az olly szembetünő, 's e' mellett külömbféle nagy becsü, dolgokra nézve olly sokszor megmutatódott, hogy azoknak, a' kik az Ékes-szóllásról is valóban így itélnének, nem mondunk so-
kat, ha egyenesen kimondjuk, hogy e' részben vagy jó akaratnak, vagy illendő, belátásnak hijjával vannak.

Igaz, hogy az Ékes-szóllásnak fő célja a' reábeszélés, vagy is meggyőzés (persuasio); de tartsuk meg, hogy ez teszi annak fő becsét is. Melly dicső diadal, ember-társainkat az igazságnak el hitelére, 's akaratjokat a' jónak munkába vételére, cselekedésére felgerjeszteni! Ez olly haszon, mellyet némelly méltatlannoknak alacsony szándékaik el nem ronthatnak, 's az a' vissza-élés, melly szerint némellyek síma nyelvökkel a' rosszat mások' szívébe befészkelni igyekeznek, nem hogy lealázza a' valódi

lódi Ékes-szóllást, sőt azt még nagyobb fénybe tünteti. A' ki csak a' pusztá beszédnek is a' hasznát, méltóságát, sikerét, belső valóságát ismeri, úgy ismeri mint Herder: az nem tud eléggé fent gondolkozni az Ékes-szóllásnak kecséről és hasznáról. — A' Poësis, úgy szólván, csak személyes (subjectiv) tökéletesülést eszközöl; az Ékes-szóllás ellenben tárgyias (objectiv) tökéletesülést, és így ennek haszna képestleg (relative) nagyobb; mivel a' személyes tökéletesség csak úgy jöhet tekintetbe, ha azt tárgyakra, t. i. magunk 's embertársaink' javokra 's boldogságokra fordítjuk. — De mint-hogy a' ki a' dologba bé tud látni, az Ékes-szóllásnak hasznait nem hozza kétségbe: hagyjuk ezt abba, 's próbáljuk meghatározni: Mi az Ékes-szóllás?

Az Ékes-szóllás, bizonyos gondolatoknak 's igazságoknak olly világos, eleven, ékes, fontos, 's hathatós előadását, 's meghatározott alakba szövését teszi, melly a' maga valódi céljának a' lehetőségig eleget tehessen, az az, az akaratot mozgásba hozza, győzzön 's buzdítson.

Ezen meghatározásban befoglaltatik az Ékes-szóllásnak képe (forma), tárgya (materia), és célja. — A' képet jelenti az alakba szövés, mellynek szükség lenni világosnak, elevennek, ékesnek, fontosnak 's hathatósának; — a' tárgyat pedig a' gondolatok 's igazságok, mellyeknek illy alakba kell szövettetniek, hogy a' valódi célnak megfelelhessenek, melly az akaratnak megindítása 's felbuzditása, az értelemnek meggyőzése által.

De van még egy jegyzés, a' mi az Ékes-szóllásnak meghatározásában különös figyelmet érdemel, 's a' mi a' cél' el-érését leginkább

('s csak nem egyedül) eszközli. Tudniillik az egész Ékes-szóllást a' személyességnek (subjectivitas) kell kórmányozni. Nem elég hát csupa tárgyképen bánni az Ékes-szóllással, hogy t. i. annak külső képét 's tárgyát csak objective vévén fel, hideg Logicával 's szoros iskolás-sággal öszve rakjuk az ékes szavakat 's periodusokat; hanem a' gondolatokat 's igazságokat, mellyekről Ékes-szóllással valakit megakarunk győzni, tulajdon keblünkéből kell mintegy venni, és teljesen érezni, úgy hogy a' mi subjectiv-hitünknek bélyege az egész beszédre reá legyen ütve. Mert ez az ékes-beszédnek a' lelke, 's e' nélkül a' legczifrább alkotmány is holtá lesz, 's vele együtt el hal a' cél is. Nem tagadom ugyan, hogy lehetnek olly Geniek, kik a' tőlök nem érzett 's nem hitt igazságokat is olly ékes 's csábító színbe tudják öltöztetni, hogy az által sokakat el hitetnek (a' mire vannak is elég példák); de egy az, hogy az illyek igen igen ritka tünemények, el annyira, hogy kifogást e' régulatól nem formálhatnak; más az, hogy az Ismerő (Henner) ezekben is észreveszi a' meggyőződésnek hijányát, bár mennyire palástolnák is azt. — Egyebek pedig, hogy az említett személyesség nélkül az Ékes-szóllást méltóságától, hasznától megfosztják: úgy vélem elég tanúk reá, azok a' számos hideg, lelketlen 's sikertelen Oratorok, kiket minden útfélen találhatni, — 's a' kik az Égnek e' szép leányát a' Jobbak 's Okosabbak előtt botránkoztatóvá; a' tudatlanok előtt nevetségessé 's megvetésre méltóvá teszik, és egy nevezetes okai annak, hogy az Ékes-szóllásnak kétségbe hozhatlan nagy becse, szépsége 's haszna felől, olly igen nehéz sok embereket meggyőzni.

2. §. Az Ékes-szóllásnak határai.

Úgy tapasztaljuk, hogy — valamint többnyire mindenben — az Ékes-szóllásban is legnehezebb annak meghatározása: Meddig terjednek annak határai? — Eleitől fogva a' Poézisz' testvérének tartatván — mint mesterség — azon el választó Lineának megszábasát, melly őket egymástól különözi, némellyek igyekeztek világozóságra hozni, némellyek felfüggesztették. Én azt vélem, hogy e' valóban nehéz és vékony különböztetésnek feltalálására legbizonyosbb 's leghelyesbb út mutat, mind a' kettőnek belső valóságának meghatározása, öszvetétele, 's egymáshoz való képestségöknek el itélése. — Ha e' nehéz tárgyban hajót tör egy Avatatlan; úgy tartom senki benne meg nem botránkozik, a' ki ezt a' maga egész mélységében látja 's felvenni tudja. Nekem e' gyenge próbatételre — megvallom — csak édes Honnom' szép nyelve, és az általa eszközölhető Nemzeti pallérozódásnak forró óhajta, 's tanulni vágyásom nyújt bátorságot.

A' Poétának az a' célja, hogy az Olvasót az érzésnek 's látásnak (Anschauung) legfelső potenciájára emelje, vagy is a' maga Énjébe tegye által, 's ez az a' mit ő benne Költői geniének, teremő erőnek neveznek. E' czelnak elérésére pedig megkivántatik, hogy azon érzelmeket 's tárgyakat, mellyek lelkében feltűntek 's azt el foglalták, a' lehetőségig idealisálja, 's azon fő Ideálra emelje, melly képzelményében van; 's ebben áll a' Cháriszoknak ama bájos leple, 's a' Múzának máguszi ereje, melly ellenállhatlanul bájol, 's ragadja az embert az Ideálok' szép világába. — És így másoknak a' maga Énjébe áltvittele, mellyet már Klopstock

is igen helyesen tartott az igazi Költői genie' bélyegének, bizonyos érzelmek 's tárgyak által vitethetik véghez, mert tudhatjuk a' philosophiának legelső rajzolatiból, hogy minden dolognak — hogy való legyen — matériájának is formájának is kell lenni. A' Költő is tehát méríthet 's kell is mérítenie a' tapasztalati világból, külömbféle tárgyakat, hasonlatosságokat 's leírásokat; és ezek tulajdonképen a' Költésnek virágai, mellyek útat nyitnak a' Költő' Énjébe való áltmenetelre; csak azt szükség megtartani, a' mint feljebb említém, hogy azokat a' lehetőségig kell idealisálni, és a' virágokat a' tárgy-világból nem kell igen bőven venni, mert mennél bővebben vétetődnek, annál inkább fogy az idealitás, és a' mennyei Poézis az égi Sphaerákról leszáll az, alacsony köz életbe, 's el veszi fenségét, mennyei báját 's máguszi erejét.

Az Ékes - szóllásnak épen ellenes (oppositus) czélja van, ahozképest ellenes útat is követ. Neki tudnillik az a' czélja, hogy az Olvasót vagy inkább Halgatót, (nem a' maga Énjébe, hanem) bizonyos tárgyhoz vigye, minden érzését, figyelmét reá függesse, 's az eránt belé interesszét öntsön. Néki tehát nem a' tárgyat idealisálni, hanem o' személyességet 's gondolatokat kell tárgyasítani. Itt tündöklük már ki a' személyes meggyöződésnek szükséges volta, úgymint a' melly legalkalmasbb 's leghatalmasbb eszköz arra, hogy az általunk feltett gondolatokat 's igazságokat minél elevebben 's behatóbban tárgyasíthassuk, a' miben áll tulajdonképen a' valódi Orátori szellem.

Mind kettőben a' czélt el érni nehéz dolog, 's ez az oka, hogy igazi tökéletes Költőket 's Oratorokat nem mindenütt találhatni. — De

nem is alkalmasok minden emberek e' czél-
nak igazi felfogására a' már kész munkákban is,
's itt kell keresnünk annak okát, hogy sokan
az igazi Poétákat 's Orátorokat, vagy épen nem
becsülik, vagy legalább a' valóban Nagyokat
a' hitványabbaktól megkülömböztetni nem tud-
ják. — A' ki a' jól ideálisált tárgyak által a'
Szépnek 's Érzésnek igazi Ideáljára felemel-
kedni nem tud: az soha sem fog az igazi poé-
tai productumokban gyönyörűséget találni, és
Csokonainak legpopularisabb poétátlan Darab-
ját feljebb becsüli a' Kölcsey' Ideáljánál,
melly a' Magyar Lyrai Költésnek legszebb pro-
ductuma.

Nehéz annak, a' kinek nincs reá érzése,
az értelmi nézetnek (intellectuelle Anschauung)
arra a' grádicsára emelkedni, hogy a' Szerző-
vel azon egy ponton álljon, 's úgy szólván, ma-
gát annak személyébe által tegye; pedig ez ki-
vántatik arra, hogy valakinek Költeményét a'
maga valóságában a' Szerzővel együtt érezzük;
külömben annak szépségét 's fenségét el nem
érhetjük, 's az egész szép Költemény reánk
nézve érthetlenné és annak becse semmivé vá-
lik. Például lehetnek azok, a' kik holmi köz
Danákon, 's alacsony szállongású Verselőjink'
reptöken felül emelkedni nem tudván, sőt azok-
nál feljebb még csak álmodni sem akarván: ma-
gasbb ihletű Költőjink' el ragadó bájos darab-
jaiknál érzéketlenül maradnak, 's azokat ba-
szontalan telle-tullának (Kauderwälsch) itélik,
és készek minden poétai böcsöktől megfoszta-
ni, nem tudván állításoknak védjére egyebet
felhozni, hanem hogy: mit ér minden poézi-
szök, ha őket — úgymond érteni nem lehet?
— Ezeknek hijába beszéléd, hogy az aesthe-
ticai fenséget nem lehet 's nem is szükség

minden konyha-szolgálonak érteni, mert ők el nem állnak attól, hogy csak annak lehet heese az Irói-világban, a' kit akárki akadály nélkül megérthet; meg nem gondolván, hogy e' hamis állítást vitatni annyit tesz, mint minden haladást 's tökéletesedést tiltani 's kárhoztatni. — Minden igazi embernek holtig lehet 's kell tanulni, — 's a' kinek vagy egyik vagy másik ágához a' tudományoknak 's mesterségeknek érzeke nincs, keresse fel azt, a' mi az ő szellemével egyez; a' mit pedig nem ismer, ne bantsa, 's idétlen gúnyaival ne sértesse, nam risu inepto res ineptior nulla est, a' mint Catullus mondja.

Ez a' fonákság nem annyira szembetűnő az Ékes-szóllásban, mivel itt a' tárgyiasítás, és így köz-érthetőség lévén a' fő cél: a' botlás inkább a' Szerzőre hárúlhat, noha itt is az Ékes-beszéd' helyes vagy helytelen, tökéletes vagy tökéletlen voltának megítélésében a' köz-népnek szintolly szabad mező hagyatik, és sokszor megesik, hogy nagyobb rész azt itéli tökéletesnek, a' mi nem az; ellenben azt alábbvalónak, a' mi minden tekintetben több értékű. Ez pedig megeshetik nem csak a' hallott (a' hol az actio sokat tesz), hanem az olvasott Ékes-beszédekben is.

De az illy ítéleteken az igazi Poéta 's Orator meg nem ütközik, hanem minden erejét arra szenteli, hogy a' maga mivének a' lehető belső tökélyt megadhassa; 's ámbár az Oratoriában egy fő tökély az is, hogy mindeneket hathatósan inditson: még is annak nem áldoz fel minden egyebet, 's nem teszi, azt egyetlen célnak, mint ama külömben genie Kotzebue, minden Drámájának csak a' külső sensatiót, mellyet azoknak előadása (Aufführung) a' Né-

zökben okozand, tette egyetlen céljául, 's ez által a' Nem-ismerő részt egészen lekötelezte, — az Ismerők' Kritikáját pedig maga ellen gerjesztette, megbotránkoztatván őket régulatlan-ságaival.

Látni az eddig mondottakból, hogy a' Poézis és Ékes-szóllás, bizonyos ponton érintik egymást, — de látni azt is, és meg kell tartani, hogy a' melly pontban egymást érik, éppen ott van az el választó határ. A' Poézisz t. i. leszáll a' tárgy-világba, de mihelyt a' tárgy-képet megkapta, azonnal vissza kell neki emelkedni az ideál-világba, és magától kell alkotni, különben az egész poéma empirikus tárgy-leírása vagy is prózává változik; — hasonlóul az Ékes-szóllónak fel kell tudni emelkedni azon tárgynak ideáljához, mellyről ékesen 's meggyőzőleg akar beszélni, mert azt különben egészen fel nem foghatná, következésképp ki sem merithetné 's tökéletes Ékes-szólló nem lehetne; de viszontag neki is, mihelyt az ideált felfogta, vissza kell térni a' tárgy-világba, ha embereket akar érdekelni, nem különben, mint Prometheusz, mihelyt ama mennyei tűz-forrásnál lángot kapott fáklyája: azonnal leszállott a' földre, hogy embereket képezhessen. Külömben vagy nem foghat elegendőképen munkálkodni Halgatójira, vagy ha a' mértéket igen is álthágja, talám teljességgel érthetetlen phantasta Orátorrá is válik.

Van hát a' Poézisnek is Oratoriája, a' mennyiben ez a' tárgy-világot érintheti; 's viszont az Oratoriának is Poézisze, a' mennyiben ez is az ideál-világhoz felröpülhet; de az a' vékony fonal, melly e' kettőt egybeköti 's viszont el választja, felette nagy gondot 's figyelmet kíván, mert azon pontnak, a' mellynél

eggyik a' másikat éri, — a' mint mondám — egyszer'smind vissza taszító pontnak kell lenni, melly mind kettőt a' maga világába vissza útassítsa. Ne higgye hát senki, hogy valamely tárgynak szép leírása valakit poétává tegyen, a' mi eddig olly sokaknak béköté szemeiket, hogy a' való poéziszt egyedül ebben keressék, 's az illy empirikos tárgy leírásoktól el bájolva, a' Múzáknak ama titkos ideál fátyol alá rejtözött szépségök, 's mennyei zengésök eránt érzéketlenek maradjanak, melly az Ávatottakat olly édes gyönyörben 's mennyei el ragadtatásban szendergeti. — A' Poétának nem tárgyat kell leírni, hanem annak csak képét felfogni, 's abból a' tárgyat ő magának kell alkotni a' maga szép ideál világa által, 's csak így lesz annak poétai bája. A' kikben ez az ideál-forrás nincs, és a' csupa tárgy-leírason túl menni nem tudnak, azok a' poétai koszorúra számot ne tartsanak, azok inkább az Ékes-beszéd' mezején igyekezzenek érdemeket szerezni magoknak.

Itt kereshetjük annak okát, hogy a' Franciaák eleitől fogva hajlandók lévén a' Materialismusra: az Orátori talentommal minden mái pallérozott Nemzetek között, legfőbb mértékben bírnak; a' poéziszben pedig csak szép 's csinos leírásokkal 's elme-játékokkal bővelkednek, de igazi Költőt, vatem egregium, cui non sit publica vena, nehezen mutathatnak. Mert ha bár némelly rendkívül való geniektől, mint Moliere, Voltaire, Corneille, Racine 's a' t a' poétai vocatio helyegét egészen el nem foghatjuk is (nulla regula sine exceptione); de én részemről, miolta csak az ő Költőjikkel megismerkedtem: az ő poéziszökre nézve mindenkor azon egy értelemben voltam Kölcseyvel, hogy a' hol valami nincs, ott azt a' valamit hi-

jába keressük. — Ellenben Oratoriájokban azt a' beható melegséget, azt az el ragadó tüzet, kimeríthetetlen combinatiót, elmésséget, termékenységet 's elevenséget ki ne csudálná? — Az Angoloknak remek és solid oratiójik talám jobban kielégíthetnek egy philosophust, de a' tüzrel bővebb mértékben bírnak a' Francziák; annál fogva az Oratiónak utolsó 's legközelebbi céljára, t. i. a' Halgatóknak el ragadására 's felbizgatására, a' pálmát mindenkép nekik kell itélnünk. A' Németek' Oratiójik is iskolásb-szabatúak (sind Schulgerechter), de a' tüzre, 's energiára a' Francziánál jóval hátrább vagynak. Azonba e' két Nemzet hajlandóbb lévén mindenkör a' Metaphysicalásra 's idealismusra, a' Francziánál: bőven kipótolja e' hijányt más oldalról, mert a' költésben úgy áll ellenébe a' Francziának, mint a' mennyei tűz a' földi tűznek. Az ő poéziszöknök szárnyalása az ideál-világnak bájos Sphaerájin járdall; ahozképest egészen különböző génusú a' Francziákétól, 's azzal hasonlításba sem tétethetik. A' Shakespeare, Milton, Lord Byron, 's a' Németeknél a' Klopstock, Schiller, Göthe' Múzaji olly mennyei bájúak, olly felséges 's valódi képei ama láthatlan 's csupán érezhető Ideálnak, mellyek az Ismerőt bé nem telhető bámulással 's gyönyörrel ragadják a' képzelmenyeknek és érzelmeknek legkiesbb Édenébe.

Nemzetemről mit szóljak? — Azt megítélni sem jusom, sem béléltásom. De én úgy hiszem, hogy édes Nemzetem, az ő szabad génusá szerint, mellyet minden viszontagságai között feltartott, 's a' melly ötöt nem csak nemzeti fenállására, hanem egész valóságára nézve még most is lelkesíti: nem lévén lekötve a' tudományoknak is vagy egyik vagy másik (szün-

telen változó) szabott nézetéhez, és így önnön geniusának sűgárlását akadály nélkül követhetvén; szűlhet Költöket is, Oratorokat is, a' mint mutathatunk csak már is mind két nemben olly dicséretes mustrákat, mellyek mellett nem lehet mások előtt pirúlnunk.

A' mi a' Poézisz' természetének további fejtegetését illeti, annak itt tovább helye nincs, mert ez nem Poétika, és — miért ne vallanám meg? — annak kimerítése sokkal is felűlmúlná csekély tehetségemet. Itt csak annyiban kívántam róla szólni, mennyiben az Oratoriával atyafias 's ellenes, az az, mind kettőnek el választó határait. — Csak azt akarom még röviden érdekelni, hogy ha valaki a' tárgy leírását Poézisznak vélvén, magát Poétának hitte, 's megtalált szomorodni rajta, hogy Poéta csak az lehet, a' ki a' képzelménynek ideál világában él és alkot: vegye gondolóra, hogy épen nem szűkség minden embernek avatott 's el hívott Poétának lenni, 's ha mindnyájan Poéták volnánk, éppen olly rossz volna az, mint ha mindnyájan Uraknak születnénk; ne bánkódjon hát illy hiú kívánatok miatt, hanem vigasztalja magát ama közmondással, hogy a' Poéták 's más tudományos geniek szintűgy születnek, mint egyéb emberek, egyik egy, másik más hivatalra 's mesterségre.

A' kik pedig poétai érzékkel nem birnak, ezeknek panaszok még kevesebb vigasztalást kíván; mert ezek teljes megelégedéssel gyönyörködnek az alacsonyabb reptű Poétáknak 's lefróknak darabjaikban, 's a' melly el ragadtatással azokat egyetleneknek kiáltják: szinte olly hosszúval 's megvetéssel ócsárolják 's útálják a' magasbb ihletű 's valódi szellemű Költőknek remek műveiket. Ezek pedig a' pór nép' tapsain

's gúnyain természettel felül lévén emelkedve bátran szállonghatnak aetheri szárnyaikon, — 's amazok is akadály nélkül követhetik 's gyakorolhatják különös ízlésöket.

M á s o d i k C z i k k e l y.

Az Ékes-szóllásnak szabásairól.

1. §. Elő-jegyzés.

Az Ékes-szóllásnak szabásait (régulájit) egész kiterjedésekben, tudományos rendben előadni nem czelom, mert az egy tökéletes Oratoriának a' tárgya, a' mi egy rövid Értekezésnek körét nagyon is meghaladná. Nem fogom hát 's nem is akarom valakinek Oratoriáját excerpálni, a' mire nincs is semmi szükség; hanem valamint az elő czikkelyben: úgy itt is saját gondolatimat szándékozom röviden előadni némelly ide tartozó tárgyakról, 's megemlíteni némelly előítéleteket, mellyek e' részben némellyekben uralkodnak, mert úgy vélem, hogy a' hibáknak felfedése szintolly bátorságos 's azonban könnyebb út az igazságnak fel-találására, mint annak egyenes 's általános keresése. Nem várom, sem kívánom azt, hogy egy Avatatlannak minden gondolatai helyeseknek találtassanak, de nem is dicsekszem azzal; — csak egy kettő találtassék közöttök, melly gyümölesöt hozhasson, dicső lesz jutalmam.

Mint hogy tehát az Ékes-szóllásnak szabásaira annak módja szerint ki nem terjeszkedhetem, 's kiterjeszkedni nem is akarok: legyen elég az Ékes-szóllásnak formájára 's tárgyára némelly jegyzeteket tennem. Az Ékes-szóllásnak formája alatt értem itt az előadást vagy sztílt; tárgya alatt pedig a' sztílt által kifejezett vagy előadott gondolatokat és dolgokat.

2. §. Az Ékes-szóllásnak stíljéről.

Minekelőtte a' Stílről különösen értekez-
 ném: szükségesnek itélem megjegyezni (a' mi
 különben is önként értetődik), hogy a' ki a'
 stílről helyes ismerettel akar birni: annak már
 előre jól kell tudni a' Nyelv-tudományt annak
 minden részeiben, u. m. a' helyes írást
 (Orthographia), hogy a' betűknek 's szavaknak
 leírásokban hibát ne ejtsen, a' mi nem csak a'
 leírt Munkát külsőképen bémocskolja, hanem
 az értelmet is homályosíthatja, mint ezt má-
 sut érdeklém (Tud. Gyűjt. 1822. VII. Köt.); —
 a' hang mértéket (Prosodia), mellyre nem
 csak a' poézisben, hanem az Oratoriában is
 szükség van, noha annak alkalmaztatása egé-
 szen más itten, mint a' Költésben, mindazáltal
 nem kevésbé szükséges a' beszéd' harmoniájá-
 nak, méltóságának, 's szép változtatásának fel-
 tartására. A' mi az alkalmaztatást illeti, azt a'
 feljebb mondottakból kilehet csinálni, t. i. a'
 poézisben idealis az az musicalis harmonia kí-
 vántatik, az Ékes-szólláshan pedig tárgyias az
 az szóbeli harmonia; — a' szó származta-
 tást (Etymologia), mint a' melly a' grammati-
 cai helyességnek alap-köve; — a' szó-kötést
 (Syntaxis), még pedig nem csak a' száraz ety-
 mologikus szó-kötést, hanem az ékes szó-kö-
 tést (Syntaxis ornata) is, melly szintúgy van
 a' Magyar nyelvben, mint a' Latánban, azért
 is egy szép Irónak, a' hol a' szükség 's szép-
 ség kívánja, teljességgel nem kell irtózni a'
 tág szokásnnk és sovány grammaticalásnak szá-
 raz törvényeitől el térni, sőt tudni kell új szól-
 lás-módokat 's más nyelvekből is virágokat köl-
 csönözni, a' hol azok nyelvünket szebbé tehe-
 tik, — 's ez a' szabadság leginkább illeti a'

Röltöket, 's utánnok az Ékes-szóllókat. Ezek így megléven a' Sztíiben:

Leg is legelső a' mi megkívántatik — csekély itéletem szerint — a' világos értelem (perspicuitas). A' ki ezt nem tudja micso-da, és ennek becsét nem ismeri: az az Ékes-beszédnek kecséit soha sem érzette, 's nem is képes érzeni, — sőt az ilyen bizvást letehet az Irói pályáról, mert egy nemében se fog annak boldogúlni. A' világosság az embernek életelő lelke, ez az alapja minden szépnek, minden jónak; a' kinek lelke homályban van, az nem csak maga el'van tompúlva, hanem másokra is homályt áraszt, hasonló azon Derbyshirei ón-bányákban dolgozó buta emberhez, a' ki a' földnek setét kebelében születvén, soha a' dicső napfényt nem látta, következképen a' vegetationak körein felül csak annyival emelkedett, hogy organisatiója a' földbe bele nem tapasztotta. Valamint a' természeti világban a' világosság alkot mindent: úgy a' lelki világban is ez fejt ki igazán, 's ez viszen érlelésre mindent. De valamint a' testi világnak nagyobb részét árnyék földi: úgy van ez a' lelki világban is. Sokat találunk, a' ki nem adja világosan elő azt a' mit akar, sőt vannak ollyak is, a' kik keresve keresik a' homályt, 's igyekeznek minél sűrűbb ködbe 's fellebbe borítani gondolatjaikat, azt vélvén, hogy az által kitudja mi nagy méltóságot, 's fennséget adnak írásaiknak, de ez felettébb nevetséges igyekezet, és épen ellenkező munkája van, megfosztván a' legszebb gondolatokat is méltóságoktól 's kivetkeztetvén azokat igazi formájokból. A' ködnek 's fellebbe is van helye a' Sinai hegyen, holott a' Jehovának fényes mennyei thrónját el kell rejteni a' gyenge por-hamu ember

előtt, hogy annak dicső sugáraitól meg ne emésztesen; — de embernek — a' ki különben is csak csekély részecskét kapott a' világosság' fény - tengeréből — a' hozzá hasonló előtt, nem hogy véka alá kellene azt rejteni, sőt inkább középre ki kell tenni és valódi egész fényében közleni, hogy mások is lássák mindnyájan, — mert egyébként a' szép talentom el ásatik 's a' néki jutott világosság rész úgy fog búsan el lobogni 's vele együtt kitűnni a' világból, mint az éjjeli Lidércznek zavaros lángja, minden haszon nélkül mind ö magára, mind másokra nézve.

Azonba hogy a' világos Irók' körét nagyon öszve ne szorítsuk, nem illenék itt el halgatnom, hogy sokszor a' világos értelem megvan sok munkákban, még is sokan azokat homályosaknak 's érthetetleneknek kiabálják. Illykor a' hiba nem a' Szerzőben, hanem az Olvasóban van, a' mint kiki láthatja. — A' Tudományos Könyvekről nem szóllok, mivel azok eránt kiki megvan győződve, hogy nem a' sztil, hanem a' tárgy miatt nehézek, azokra nézve, kik abban nem gyakorlottak. Sokkal közönségesebb az a' panasz, melly nevezetesen nálunk, Literatúránk' egének felderülése olta uralkodik, hogy — úgymond — a' mi úgy nevezett mivel Irójink nem érnek semmit, mert őket érteni nem lehet. (Mintha ezeknek értésére nem kívántatnának meg szintűgy bizonyos előisméretetek, mint egyéb akármilyen tudományoknak értésére). Erre csak ez az egyenes felelet, hogy a' ki nem érti őket, tanulja meg érteni, 's azonnal látni fogja, hogy nem érthetetlenek; a' kinek pedig ahhoz kedve nincs, van elég a' mit megérthet, olvassa azokat 's tanuljon belőlek, — egyébként sem szükséges, hogy min-

den ember Consummatus Aestheticus legyen, és mindent minden kifogás nélkül tudhasson 's mindenben gyönyörködhessen. — A' kik pedig mind azt, valamit ők nem értenek: szükségtelennek és haszontalannak tartják 's egész épével ócsárolják és kárhoztatják; tartsák meg, hogy valamint ők just tartanak reá, és megkívánják, hogy az ő kedvökért popularis könyvek szereztessenek: úgy a' Culturának fentebb grádicsán állók is hasonló jussal kívánhatják, hogy az ő számokra is fentebb nemű 's miveltebb nyelvű munkák készíttessenek, mellyekből gyönyört 's tanúságot meríthessenek. — *Suum cuique!* —

E' kicsapást reményilem megengedendik azok, kik előtt ez alaptalan panasz ismeretes. Egyszer'smind legyen ez tanúja azon tiszteletnek, mellyel én fentebb szárnyallású 's miveltebb ízlésű Irójinknak hálálva adózom. Hogy el hagyott tárgyakra vissza térjek: láthatja ki ki, hogy én a' homály-keresők' neve alatt, csak azokat kívánom érdekelni, a' kik szántsándékkal halmaznak öszve a' legmesterségesebb cikornyákat, és különös nehéz értelmű, sőt sokszor egészen értelmetlen kifejezéseket (mellyeket ők meg annyi különös bájtt 's fennséget szerző talismánoknak tartanak), hogy azokkal írásaikat minél jobban hébonyolhassák. E' tudományos mágiának fundamentoma azon csalárd képzelődésben van, hogy minél nehezebbé tesszik másoknak az értelmet, annál nagyobb tudósi fényt sugároztatnak magokra vissza; — azonba azt nem akarják tudni, hogy egy részről, az az illiteratus plausus, mellyet az ő befellegzett tudós döllyfök a' pórnépben gerjeszthet, igen gyarló lábon áll, 's nem is lehet becses és kívánatos egy valódi miveltebb lelkű ember

előtt; más részről, az a' dagály és keresett homály, mellyel fényt szerezni igyekeznek, valamint a' világos és igaz értelemnek legfőbb akadályai: úgy többnyire a' kútfő' homályos voltának is tanúji 's csalhatatlan bizonyosságai.

Elég ez a' homály - kereső pedantokról; azoknak pedig, kik e' hiúságot megvetvén, a' világos értelemre igyekeznek, legyen elég emlékezetökbe hoznom, hogy a' ki akarja, hogy másoktól értessen, szükség hogy elébb maga értse önnön magát. Annakokáért ne állapodjon meg az ismereteknek külső színökön, sem azt czélul magának ne tegye, hogy fejét minél több tanulmányokkal szüntelen tömje, mivel ez által egy gondolat, 's ismeret a' másikkal folyvást öszve — 's kiütödvén, egyik sem juthat tökéletes éredésre, következéskép zavarnál, félszegségnél (Einseitigkeit), 's homálynál nem szülhet egyebet; hanem az legyen teljes igyekezete, a' mire fordítsa 's szentelje lelkének minden erejét, hogy minden gondolatait és ismereteit addig nyomozza, míg világosságra 's helyességre nem jut benne, az az, míg azt a' maga valóságában, minden oldalról, minden tulajdonságaiban, minden osztályaiban 's képestségeiben nem ismeri, érti és tudja. Ekkor bizonynyal másoknak is kifogja tudni magyarázni, — hozzá értve — a' kik a' tárgynak felfogására képesek. Igen helyesen mondja Sprengel, hogy csak az értetheti magát mással, a' ki érti önnön magát. Nur wer klar und richtig denkt — ügymond ö, — kann durch klare und reine Schreibart der Lehrer Anderer werden.

Második megkívántató dolog a' Sztilre nézve a' Csín (venustas). Azt lehetne vélni első tekintettel, hogy a' világos értelemmel szükségesképen együtt jár mindenkor

a' csinos előadás, és hogy a' ki a' maga gondolatait világosan kitudja fejezni, lehetetlen volna annak a' jó ízlésnek szabásait is nem ismerni. 'S valóban így is kellene lenni, de fájdalom! úgy tapasztaljuk, hogy sok közhasznú Írójink annyira rabjai az alacsonyabb popularitásnak, hogy a' miatt a' jó ízlésnek szabásaira legkisebb figyelmet sem fordítanak, sőt azt általában fogva nem is tartják szükségesnek. Úgy hiszik, hogy csak minden megérthesse őket, tehát vég czélt érték (omne tulere punctum). Ezek úgy látszik, nem érzik azt, melly igen szoros és múlhatlan egybekötetésben van a' jó ízlés az igazi kimívelődéssel, úgy hogy annak egy fő alapja. — Ki nem tudja melly hathatós és széles kiterjedésű szegletkő a' Morálban a' decorum? — pedig épen ennek képviselője a' tudomány-világban a' venustum. Mi Magyarok, kiknek megmaradott régi szóllásaink többnyire mély értelműek és természetből merítettek, a' jót és a' rosszat is azzal itéljük 's különböztetjük: az szép! — az nem szép! — és ez nem olly sovány jelentésű kifejezés, mint némelyek gondolják. A' ki fel tud oda emelkedni, hogy a' fő Szépet (nem a' testi szépségről szóllok, melly csak képestséges szép) a' fő Tökéletessel szorosán egybekapcsoltnak lássa: az, e' kifejezésben többet lel, mint az ízléstelen pórság. Azon Írójink, kik a' legszemetesebb popularismusra ereszkedvén, a' jó ízlést fel sem veszik, sőt az azt követő nemesbb ihletű Írójinkat ócsárolják, 's egyebet nem szólhatván ellenek, nyelv-rontóknak, vagy pedig dicsekedőknek kiáltják, és azzal vádolják, hogy a' köz-haszonnak ellene dolgoznak: eléggé kimutatják, melly nagy csorbát ejtsen minden ő érdemeiken a' jó ízléssel nem gondolás,

ha én nem mutogatom is. — Egyébaránt a' csinos írásnak 's beszédnek réguláját az Izlés-tudomány közönségesen — különösen ide tartozva 's ide alkalmaztatva pedig az Oratoria előadja; én ezek közül egyiket sem akarván írni, reájok ki nem terjeszkedhetem, mivel azok nagyon széles mezőre vezetnének; — ez pedig csak némelly gondolataimat előadó Értekezés.

Harmadik dolog az Ékesgetés (Ornatus), melly léssen az úgy nevezett képes szövelások (Allegoriák), tropusok, figurák, szép és szívható velős mondások, hasonlatosságok 's eleven példák által. Különösen segíti ebben az Orátort a' széles olvasás, és erre kell kiváltképen érteni Cicerónak azon mondását, hogy egy jó Orátornak mindent kell tudnia. Nevezetesen pedig a' legjobb mustrákat a' maga fahjában studírozni és utánazni igyekezzen. E lectione dignis auctoribus et verborum sumenda Cópia est, et varietas figurarum, et Componendi ratio; azt mondja Quintilianus. Csak hogy az utánazásban okos és helyes jó ízléssel 's megfontolt itélettel kell forgolódni, a' mint ugyan Quintilianus mondja: Sed hoc ipsum (nempe imitatio), quod tanto faciliorem nobis rationem rerum omnium facit, quam fuit ipsis, qui nihil, quod sequerentur, habuerunt, nisi caute et cum iudicio apprehenditur, nocet. — Nem kell tehát a' régi Scholasticusoknak könyveikben, sokszor minden helyes megválasztás és megfontolás nélkül öszve halmozott, sokszor pedig csak magoktól koholt ezer meg ezer figurájakat mustrául tenni, mert nem is mind figura, annyival inkább nem mind szép figura az, a' mit ők úgy tanítanak. Sok csudás találmányaik vannak a' száraz Grammaticusoknak, kik e' soványságokon túl egye-

bet gondolni sem akarván, minden elmésségöket kimerítették illy haszontalanságoknak fel-találásában, mások pedig mint auctoritást kö-vették őket. Még most is sokan tudatlannak ki-áltoznák azt, a' ki e' szót: doctus így sza-kasztaná meg: doc-tus. És miért? csak azért, mert e' szó: Ctesiphon (ezt hordják fel min-den grammaticák) ct-vel kezdődik, holott ez csak annyit próbálna, hogy ha több nem férne egy sorba, lehetne így is megszakasztani doctus, nem pedig hogy szükségesképp úgy keljen vele tenni. Nem ott kell a' megszakasztásnak helyes voltát keresni, hogy micsoda betükön kezdődhetnek némelly szók, hanem a' szóta-gok' alkotásában 's etymológiában. Az illy hiú találmányok számlálhatatlanok a' Grammaticá-ban, Rhetoricában, Archaeológiában 's a' t. a' mellyeknek előszámlálása maga egy értekezést kívánna; — ezen haszontalanságokat itt felhor-dani, még nagyobb haszontalanság lenne, 's egyébként is azokat már Quintilianus és Seneca, 's újokban Rabener és mások el-mésen megrótták. Az illy kinövéseket az Izlés-nek ez új szakában Kritikai szemöldre kell ven-ni 's lenyesegetni, ha az Aestheticához nevet-séges váz-képet (humano capiti cervicem equi-nam) nem akarunk ragasztani. Így sok nevet-séges czifrák (variae plumae), mellyeket némel-lyek különös szépségnek hisznek, el fognak maradni, 's az úgy nevezett figuráknak légiója kissébb de szebb alkatba olvadni.

Továbbá az Ékes-szóllónak azt is tudnia kell, hogy még az igazi figura is nem minden-kor szépség, vagy más szókkal kitéve, annak is ideje és helye van. A' figura tehát nem cél, hanem eszköz, mellyet mennél okosabban alkalmaztat valaki, annál többet tett a' közelebbi

célnak, az ékességnek elérésére; 's ha valahol, itt veheti hasznát az Orátor a' helyes izlésnek, 's érett ítéletnek. Mert valamint a' jól megválasztott 's jó izléshez szabott ékes köntös neveli a' testnek szépségét; ellenben az idétlenül alkalmaztatott vagy keresett cifra, nevetséges harlekinné teszi az embert: éppen úgy a' beszédnek jó izléssel készült és okosan elrendelt ékesítése gyönyörködést 's gyakran szinte elragadtatást szerez; ellenben a' helyén nem álló 's többnyire értelem nélkül való cifraság hidegen hagyja az embert, sőt nevetséget is okoz.

Illő továbbá az utánazásra nézve megemlékezni arról is, a' mit feljebb az Ékes-szóllásnak a' költéssel való atyafiságáról 's különbözéséről szóllottam. Következésképen az Oratornak éppen nem kell Költöket tenni mustrául az utánazásban, hanem az igazi jó Oratorokat. Nyilván meghagyta ezt az Ékes-szóllásnak ama nagy Mestere *Quinctilianus*: *Id quoque vitandum — úgymond — ne in Oratione poëtas nobis et historicos, in illorum operibus Oratores aut declamatores imitandos putemus. Sua cuique proposita lex, suus cuique decor est. —* Mindazáltal azon atyafiságnál fogva, melly az Oratóriának van a' poézisszel, használhatja más tekintetben a' Hölttöket is, a' mint ezt is szépen megerősíti *Quinctilianus*, mondván: *Habet tamen omnis eloquentia aliquit commune. Id imitemur, quod commune est.* Vehet tehát a' Költőtől is földi képeket 's leírásokat, hasonlatosságokat és egyéb virágokat, mellyek csak ugyan a' tárgy-világ' mezején termettek; de az idealitas vagy is a' Hárizok' bájos fátyla (*quod non est commune*), sérthetetlen legyen előtte, ha csak az Oratori

talentomról le nem akar mondani. — Így a' Hisztoriából is vehet világosító 's tanító példákat, elmés mondásokat, csak merő Hisztori-kussá ne legyen, mert úgy minden erőtől és interesszétől megfosztván a' maga tárgyát, azt tollálja, és izetlen Anekdotalóvá válik.

A' Sztilnek többi tulajdonságairól, milyenek annak egyszerűsége, méltósága, energiája 's a' t. nem szóllok, mivel azok részint az eddig előszámláltaknak, részint a' tárgynak alá szerkesztettek (subordinata sunt), 's az azokra kiterjeszkedés egy Oratoria Szerzőnek tiszte.

3. §. Az Ékes-szóllás' tárgyáról.

Itt, a' mint kiki egyszerre gondolhatja:

Legelső a' Feltalálás (Inventio), melly tulajdonképen az Orátori talentomnak vagy észlángnak (genie) bizonyos Criteriuma. Mert a' feltaláláson koránt sem azt a' sovány tehetséget értem én, a' mivel minden izetlen ármányos (mercenarius) Orátor bir, hogy t. i. valamelly thémát nagy aggódva és fejének sok ide 's tova erőlködései után valaki magának megállapítson, mellyről osztán a' maga horalis labor' módjára faragott, feszes és tarkabarka Mondolatját öszve töldozza. Az illy himpellérek csak arra sem méltók, de nem is alkalmatosok, hogy az Ékes-szóllásnak küszöbjére méltattassanak. A' ki a' feltaláló tehetséggel valóban bir: az a' tárgyat mintegy magából meríti, az az, egyszer'smind minden részeivel 's feloszlásaival, minden oldalaiival 's nézeteivel, egyszóval, mind Egésszében mind részeiben felfogja, úgy hogy néki azontúl az Ékes-szóllásnak több requisitumai csupán segédül szolgálnak, minthogy a' tárgy minde-

nestől fejében 's keblében lévén, egyéb hijával nincs, hanem hogy azt megszólaltassa vagy szavakba öntse, el rendelje, a' jó ízlés' útmutatása szerint a' lehetőségig kiékesitse, és osztán időhez 's helyhez alkalmaztassa. Láthatjuk az igazi Ékes-beszédeken, és arról megismerhetjük az Orátori talentomot: miképen függ az ő elméjek előtt az egész Ékes-beszéd' végéig a' tárgy, a' nélkül hogy benne valami szolgai dolgot sejtethnének; 's miképen van az felfogva minden részeiben és nézeteiben. Szinte így megismerhetjük azokat is, a' kik feltéven a' témát magoknak, azt iskolás törvények szerint csafargatták élet 's elevenség nélkül külömbféle présekre. — Következésképp a' feltaláló tehetséggel nem is birtanak. Minthogy tehát én a' feltaláláson éppen azt a' nem tudom mit értem, a' mi által valaki azzá lesz a' mi; — és a' mit *J u v e n á l i s z* a' Költőkre nézve így tett ki:

Hunc qualem nequeo monstrare, et sentio tantum.

bocsánatot reménylhetek, ha annak további fejtegetését avatott Ékes-szóllóknak hagyom, — megelégedvén azzal, a' mit feljebb mondék, hogy ez az igazi Orátori vocationak 's geniének bélyege, és azt is előadván rövideden: minő kiterjedésben veszem azt.

Második: az *Elrendelés*, és épen ez már nem egyéb, mint a' feltalált tárgynak formába öntése, a' mi azt tulajdonképpi rendes Ékes beszéddé teszi. Láthatni ebből — a' mit feljebb mondék — hogy a' ki a' feltaláló tehetséggel nem bír, igazi Orátor nem lehet, mert az illyennek nincs mit formába önteni, következképpen vagy csupa iskolai formulákból 's phrasesekből egybefűzött 's excerpált mondatot farag, vagy pedig minden tárgy és rend

nélkül öszve-halmazott abajdocz-beszédet (Kauderwälsch) tesz papirosra. Ellenben a' ki a' fel-
találással, vagy Orátori talentommal bir, an-
nak nincs egyébre szüksége, hanem hogy annak
rendes alkatját tudja, és így ismerni kell neki
a' Logicának és Rhetoricának fő törvényeit, és
minden szükséges régulájit. Mindazáltal ez épen
nem arra való, mint némelly ízetlen Iskolások
vélik, hogy magát minden kifogás nélkül e'
szoros korlátok közzé zárja, a' mi a' beszédet
minden hájától 's interesszójétől könnyen meg-
foszthatja. Vannak ugyan olyanok, a' kik, mi-
helyt az Aetiologia nem nam vagy quia szó-
val kezdődik, hibának tartják, és nagy tüzzel
vitatják, hogy az nem Chria, csak azért, mert
ők 40—50 évek előtt úgy tanútták, 's többé e'
nyomorúlt korlátok közzül ki nem tudnak ver-
gödni. Hadd buzogjanak az illyek! ne hábor-
gassuk őket, de szót se fogadjunk nékiek. —
Ha csak a' nam, etenim szavak, 's több illy
szabott formulák tennék a' chriát; mi volna
úgy könnyebb a' világon, mint chriát írni! —
A' ki ezekben bele láthat, az fogja tudni, hogy
e' szabott formulák csak arra valók, hogy azok-
nál fogva a' títő útba igazodhasson, és azokat,
mikor kell, (a' próbált Orátor is) hasznára for-
dithassa, nem pedig hogy azt essentiállá te-
gye, és Ékes-beszédét el rontsa. Az a' szoros
iskolás szabott forma olly fészességet ad a' be-
szédnek, mellyet semmi ékesgetések meg nem
lágyíthatnak. — A' mi már a' tulajdonképi el-
rendelést illeti: a' rendes Oratio, a' mint kiki
tudja négy részekből áll.

a) A' B é v e z e t é s (Exordium), mellyről
éppen úgy kell gondolkozni, mint akármelly
tudományos könyvbe való jó bevezetésről (csak
hogy itt Orátori szellemmel), t. i. abban csak

készíteni kell a' Halgatók' elméjeket a' tárgyhoz, 'de magát a' tárgyat fejtegetni teljességgel nem. Azt azonban meg kell jegyezni, hogy a' bévezetés ne tanítson ugyan az előadandó tárgyról, 'de hasonlatlan se légyen ahoz. Egyébaránt lehet azt vagy tulajdonképi előértekezésekből alkotni, vagy valamely jeles mondással, néha valamely szép példával is kezdeni, vagy a' mint kinek szerencsés talentoma sugalja, mert itt legjobban kitetszene a' formához ragaszkodás, és így ebben is a' feltaláló tehetségnek kell magát kitündököltetni.

2) A' Feltétel (Thema), mellyet hasonlóúl a' feltalálós elme sugal, vagy néha bizonyos alkalom vagy czél is eszközölhet, de a' mit az igazi Orator szintűgy magáévá tud tenni.

3) Az Értekezés (Tractatio). Itt kell kiváltképen tündököltetni magát az Oratornak, 's itt látszik meg, mennyire bir ő a' feltaláló genievel, 's mennyire tette magáévá a' jó ízlésnek, Logicának 's Rhetoricának szabásait; mennyire jártas a' külömbféle tudományokban 's ismeretekben, és mint tudja azokat a' maga ész-lángjával haszonra fordítani. — A' mi az Értekezésnek részeit és rendét illeti, arra kiterjeszkedni itt hely nincsen; azt az Oratornak a' Rhetoricából és a' legjobb példányokból kell megtanulni, 's a' mint az idő, hely, alkalom és egyéb környülmények kívánják, tulajdon genieje szerint alkotni 's alkalmaztatni.

4) A' B é r e k e s z t é s (Epilogus, Peroratio, Conclusio). Ez tulajdonképpen alkalmaztatott értekezés (applicata Tractatio) csak hogy rövideden, melly által vagy követésre való vagy bizonyító 's erősítő következéseket húzunk a' mondottakból, 's azokat a' vég-czélra alkalmaztatjuk, vagy intéseket képezünk; 's azokat a'

halgatók' elméjébe és szívökbe bényomni, és őket felserkenteni igyekezünk, vagy másképen az Ékes-beszédet bérekesztjük, a' mire, hasonlóul mint a' Bévezetésben, az igazi Orátor semmi régulák nélkül nem szükölködik, hanem azt tulajdon talentoma 's nézete szerint a' környülményekhez képest alkotja.

Én is tehát az Elrendelésről szóló rövid szavaimat bérekesztem ezzel: hogy az Oratornak szorosán ismerni és tudni kell a' maga mesterségének minden szabásait, de éppen nem azért, hogy azoktól szolgálképen függjön, hanem hogy azokat önn-genialitása szerint használja.

4. §. Az Ékes-szóllásnak szelleméről.

Hátra van még egy fő pont az Ékes beszédre nézve, mellyet annak lelkének nevezhetünk, t. i. annak szelleme (Geist, Spiritus Orationis). Ez abban áll, hogy az Orátor a' feltaláló tehetség mellett entheósszal is birjon, noha e' kető az igazi Orátorban egygyütt találtatik, úgy hogy a' tárgy, melly lelkében feltűnik, az ő Oratori geniejének objectiv, az entheósz pedig annak subjectiv oldalát teszi, következésképen ez az igazi Orátorban el válhatatlan, és a' ki vagy egyikét vagy másikat, egymás nélkül láttatik magában érzeni, az egyikkel sem bir valójában. — Mindazáltal ennek tökéletesítésére is, leginkább pedig használhatására (valamint a' feltaláló tehetségnek a' Rhetoricai ismeret) megkívántatik a' Psychologiai 's Anthropologiai ismeret, és az Életphilosophia, mellyeknek segélyével azt, a' mi önnön keblét éleszi 's el foglalja, másokra is czél-erányosan és érdekelve alkalmaztathassa. De magát ezt az entheószot éppen úgy nem lehet szavakkal kiten-

ni, 's másoknak általadni, mint a' Költői mens diviniór-t; birni kell vele, és ez az Orátori talentomnak subjectiv bélyege, valamint a' feltalálás objectiv. E' nélkül a' Rhetoricának egész alkatja, minden rēgulájival együtt egy lelketlen vázzá válik, a' mi eléggé mutatja, melly kevésbé tehetnek a' rēgulák igazi vocatio 's talentom nélkül valakit jó Orátorrá. Ez a' Rousseau által úgy nevezett szív' nyelv (le langage du Coeur), melly nélkül szívet illetni és meggyőzni hasztalan igyekezet, a' mi pedig az igazi Ékes-szóllásnak fő és utolsó czélja.

Egy lévén ez valóságában ama személyeséggel, mellyről feljebb szóllottam, midőn az Ékes-szóllásnak megfogását előadtam, több szót szaporítani nem akarok, hanem az Orátori előadást 's mozdulatokat (actio, gestus) illőnek tartom megemlíteni. Ezek tulajdonképen nem egyebek, hanem az Ékes-szóllásnak külső jelekkel kiadásai, mellyek az ábrázaton 's a' test tagainak a' beszéd' szelleméhez illő mozdulatain ismérzenek meg. Itt van kiváltképen helye annak, a' mit Ciceró mond, hogy az arcz vonások 's a' szemek a' léleknek tükörei. És valóban, mikor azok a' belsőnek színetlen tolmácsai — az ő erejek mintegy bájoló 's ellen álhatlan, és a' szíveket csudás erővel egyszerre álthatják 's hasonló érzelmekre ragadják. —

Nem kell azonban ezt valami különös tudományá tenni, mellyet kézi-mesterség gyanánt tanuljon az ember, és minden okos megválasztás 's a' tárgyal és beszéd' szellemével való atyafiság nélkül szeltibe applicáljon, a' mi öt legalább is igen feszes (steif), de többször haszontalan alakossá sőt csupa mórióvá (Hannswurst) is teheti. Elég az Orátornak, valamint

amott a' Rhetorica' törvényeit, úgy itt is a' test illendő 's ékes tartásának 's mozgatasainak törvényeit tudni, sőt ez szükséges is; de maga a' végbevétel (Ausführung) valamint amott, úgy itt is az ő tulajdon személyességének kiadása legyen, külömben minden erőlködése haszontalan lesz. Azért is az itt adható tanácsok közt, legokosabbnak látszik nékem a' Marezollé, a' ki noha e' részben is ajánlja a' jó Orátoroknak utánazását, de hozzá teszi, hogy a' ki tapasztalja, hogy őtet ebben tulajdon természeti tehetsége nem segíti, hagyjon békét az utánazásnak, 's tökéletesitse a' magáét; mert — úgymond — mindenkor kellemetesebb akárki- nek is az ő természetes maga kiadása, mint másoknak erőltetett majmólása. És ebben tökéletesen igaza van. Ide illik az is, a' mit másutt — és igen helyesen — mond: Wer affektirt spricht oder schreibt, ist am weitesten von der wahren Beredsamkeit entfernt *).

H a r m a d i k C z i k k e l y.

Az Ékes-szóllásnak alkalmaztatásai-
ról.

1. §. Az Ékes-szóllásnak kiterjedésé-
ről.

Az Ékes-szóllásnak határain értettem annak belső természetében fekvő kiterjedését (extensionem intra se); most pedig szóllani akarok annak tárgyas vagy külső kiterjedéséről. Láthatja minden, a' ki az Ékes-szóllásnak mivóltát elméjébe vette, hogy annak tág értelemben igen széles kiterjedése van, úgy hogy annak

*) Ueber die Bestimmung des Canzelredners. Von J. G. Marezoll. 8. Leipzig. 1793. 91. S.

minden Értekező Irók, sőt még a' Költők is hasznát vehetik, — de ennek bőves előadása különben is inkább az Ékes-szóllás' hasznainak leírásába tartozván, a' minek egy Oratória előtt lehetne helye: én arról nem szólok, hanem annak szorosabb kiterjedését, vagy is tulajdonképi alkalmaztatásait akarom egy két szóval illetni.

Az Ékes-szóllásnak a' hajdani Görögöknél 's Rómaiaknál is nem egyetlen egy vala célja; mert noha leginkább a' Haza' szent ügyének, 's valamelly nevezetes személy' vagy törvény' védelmének volt az szentelve: mindazáltal ő nálok is voltak, buzdító, magasztaló 's egyéb-féle beszédek is. Nem is tartozik az Ékes-szóllásnak valóságára, hogy egyetlen egy tárgynak legyen szentelve, mert ámbár a' célja, mint mesterségnek, csak egy lehet, t. i. az eleven, hathatós és meggyőző előadás; de mint alkalmaztatott mesterség, ezen egy cél't több tárgyakra viheti, több tárgyakkal közölheti, következőképen több ágakra oszolhatik.

A' régi Ékes-szóllást épen azon formában, mint hajdan gyakoroltatott, mi elő nem képezhetjük, de nincs is reá szükségünk, és épen céltalan törekedés lenne az akkori környülményeket a' mostani idő'be által tenni akarni. Az Ékes-szóllásban csak az váltózhatatlan, a' mi annak valóságát teszi, t. i. annak természete 's szabásai, mellyekről röviden szóllottunk vala; de annak alkalmaztatása az idő' és környülmények' munkáji. 'S ekképen már a' mi Ékes-szóllásunk, az az, annak mostani alkalmaztatása, két nagy ágakra oszlik, u. m. Világi és Papi Ékes-szóllásra. — Mind kettőt tanítja az Oratória; különösen pedig a' világi ékes-szóllást

a' Rhetorica, a' Papi Ékes-szóllást a' Homilética adja elő.

E' két fő ág, a' külömbféle környülményekhez képest ismét többféleképen alkalmaztathatik, 's a' szerint több apró ágakat formálhat. Nálunk a' Világi Ékes-szóllásnak nevezetesebb ágai az Ország-gyűlési, a' békőszönő, és a' Halotti beszédek. Szokásban vannak (kivált a' Francziáknál, mint legbuzgóbb Orátoroknál) a' magasztaló beszédek (Panegyriques, Eloges) is. — A' Papi Ékes-szóllásnak tárgyai az úgy nevezett Prédikátziók (Elmélkedések, Tanítások), mellyek a' környülményekhez képest lehetnek Hit-czikkelyekről tanítók, Catechisatiók, erkölcsiek, buzdítók, intők, dorgálók, különös alkalmakhoz, innepekhez, a' Gyülekezet' specialis környülményeihez 's szükségseihez szabottak 's a' t. — Helyesen mondja tehát Kulcsár (Hasznos Multságok), hogy vannak mind a' Polgári, mind az Egyházi életben nagy és szép alkalmatosságok, csak légyenek igazán néki készült Orátorok.

2. §. A' Világi Ékes-szóllásról.

A' mi illeti először is a' Diétai Beszédek: a' ki a' természeti 's polgári törvényeknek és alkotásoknak alapos ismértekekkel, a' részrehajlatlan jó igyekezetet 's buzgóságot egybekötvén: ezeket az Ékes-szóllásnak szabásai szerint öltöztetni, és igazi buzgó érzéssel elő tudja adni: olly mustrákat adhat, mellyek az Ékes-szóllásnak valódi díszei lesznek, — 's örülök, hogy ezt nem kell nagy munkával mutogatnom, mivel a' Haza' ügye 's java mellett szólott nagy érdemű lelkes Hazafiaknak ebbéli érdemök halhatatlan, és tudva van, 's tudva lesz a' késő Onokák előtt is. Mindazáltal fáj-

lalni lehet e' Diétai Oratiókra nézve, hogy a' jelesebbek ki nem adattatnak, hogy annak ne csak érdemlett híre, hanem Literaturája is lenne ismeretesebb.

A' beköszönő Beszédnek nálunk többnyire Latán nyelven iródván; a' Vármegyéken tartani szokott Magyar béköszönő Beszédeken kívül, nem sokat mutathat Literaturánk. Latán nyelven sok szép 's jeles béköszönő Beszédekkel dicsekedhetünk, de ezek nem a' Magyar Ékeszöllásnak, hanem a' Latán philológiának (Magyar országi) Literaturájára tartozván, — itt felölök nem szólhatok.

A' Világi Ékes-szöllásnak egyik ága sem míveltetett nálunk annyira, mint a' Halotti Oratiók, kivált a' Reformátusoknál, a' hol erre nagyon is sok az alkalom. Ezekre nézve, úgy látszik, legtöbb hírt szerzettek magoknak az Erdélyiek; és valóban meg kell vallani, hogy már Verestói is, a' ki a' régiebbek közt legtöbb figyelmet érdemel, nagy mértékben bírt az Orátori talentommal; feltalálása, öltöztetése, széles tudománya 's olvasása bámulást érdemel. Hogy sokszor az ő mulatságos, vagy a' mint maga nevezi játszí szellemétől el hagyta magát kapálni, és annak némelly helyt talám kelletnél inkább hódolt, azt a' máai tisztáltabb ízlés gáncsosnak lelhetné, hanemha meggondolnók, hogy ő 1730 tájban írt, és erre kénytelenek leszünk megvallani, hogy az ő nyelve, virágos Sztilje, könnyű 's kedveltető előadása, helyrehozzák ejthetett hibájit, — mi pedig örvendhetünk, hogy azon időkorból illy Magyar Orátort mutathatunk.

A' Verestói' nevét homályba borítá a' He-repei név sokaknál, de a' kik a' való érdemeket becsülai 's az idővel öszvemérni tudják;

azoknál élni fog, mind a' mellett is, hogy He-repeit ritka Orátori talentoma, különös, fo-tos, szép és termékeny gondolatokkal gazdag, eleven 's tüzes elméje, az emberi szívnek és világnak ismérte, Hazánknek első karú Oráto-rai közzé helyhetik, kivált ha correctséggel is azon mértékben bírna. Nevezeteseek most az Erdélyieknél a' Hegedüs, Szilágyi és Tompa nevek, kiknek Orátori érdemeik ismeretesebbek, hogy sem az én tollam nélkül szükölködnének. Magyar országon a' régiebbek közzül egykori Miskolczi Professor, Miklós Sámuel érdemel említést. Az újabb időkben, nagy hírt szerzett e' részben magának Sipos Pál, elébb Sáros-Pataki Professor, utóbb Szászvárosi Prédikátor, és valóban az ő Oratióji ritka nagy elmére 's nagy tüzre mutatnak, mellyekre a' benne uralkodó philosophiai mysticismus vagy idealismus még imáandóbb fátyolt von. — De — itéletem szerint — mindeniket, (még az Erdélyieket se vévén ki) felülmúlta Hazánknek különös genievel ékeskedő Philosophusa, Prof. Rozgonyi, kinek Gróf Teleky felett mondott Oratiója olly mustrája a' Magyar Ékes-szóllásnak, mellyhez hasonlót e' fakkban, én még eddig nem ismerék. Vajha több kéziratban heverő Oratiójit is közre bocsátaná Literaturánk' díszére *)!

3. §. A' Papi Ékes-szóllásról.

A' természeti okosság a' képestségest az általánossal (relativum cum absoluto) külömbféle metaphysicálások által igyekezik öszve kötni, mellyek utóbb mind Pantheismusra vezetnek; ellenben a' Keresztyén vallás a' végest a' véghetetlennel, a' látható világot a' láthatatlannal, Hit által köti egybe, még pedig

*) Nintsen többé az élők közt.

munkás Hit által, mellynek nem csak theoreticus hanem practicus oldala is van, és így az Istent egész bizonyossággal nem csak mint leg-tökéletesebb lényt, hanem egyszer'smind mint legfőbb Törvényadót is veszi fel. Ez az, a' mi a' Keresztyén Vallásnak különös moralis character-t ad, és innen lehetne lehúzni azt a' határ lineát is, melly a' világi és papi Ékes-szóllás közt vagyon; de ezen állításoknak kifejtégetésök a' Vallás' philosophiájára tartozván, legyen elég itten e' rövid újjal mutatás.

A' Papi Oratoriáról azt hiszik némellyek, hogy az egészen különböző a' tulajdonképen úgy nevezett Ékes-szóllástól; de ezek az Ékes-szóllást a' Theátrumi előadással láttatnak egybe zavarni. Hogy a' Papi Ékes-szóllás nem theatromi actio, az teljösen igaz, de a' világi Ékes-szóllás sem az. — Mert az Ékes-szóllónak közönségesen, az a' célja, a' mint előadtam, hogy a' maga által érzett tárgyat, másnak is hathatósan elméjére 's szívére adván, tanítson és buzdítson; a' Szín-játszónak pedig, hogy a' magára vett idegen személynek individualitását, minden belső 's külső mozdulatait és indulatait, azoknak következéseivel 's kimeneteleivel, egy szóval annak egész személyét tökéletesen előadja, és ezen személy' indulatainak 's történeteinek közvetlen, látása által szerezzen figyelmet, megindulást és tanúságot. Az Ékes-szóllás tehát elmébe 's szívbe felfogott tárgyat, — a' Színjászó történetet ad elő; még pedig az Ékes-szólló maga által felfogott és érzett tárgyat, a' Színjászó pedig más személynek belső és külső történeteit adván elő: amabban személyes meggyőződés, ebben pedig csalódás (Täuschung) által kell munkálkodni, és pedig úgy, hogy valamint az Ékes-szóllónak elébb

előbb magának kell meggyőzetve lenni annak igaz és jó voltáról, a' mit elő akar adni, 's úgy kell osztán a' felől másokat is meggyőztetnie: hasonlóul a' Színjátszónak is előbb magának kell mintegy csalódásba jönni az eránt, hogy ő valóban az a' személy, a' kit elő ad (producal), 's úgy kell osztán másokat is épen azon csalódásba ejteni, hogy a' Nézők ne a' Színjátszót, hanem az előadott személyt lássák. 'S csak így érhetik el mind ketten tökéletesen céljokat.

Ezeket bővebben fejtegetnem az idő és hely nem engedi; de e' kevésből is által láthatja a' figyelmes gondolkodó az Ékes-szóllás és Színjátszás közt lévő fő különbséget. A' Papi Ékes-szóllás' apologiájára pedig csak e' szavakat hozom fel *Marez o 11 b ó l* *) (kinek egész munkája méltó minden Papi Oratoroknak egész figyelmökre): *Der Canzelredner ist Lehrer des Christenthums im weitesten Umfange des Worts, Lehrer alles dessen, was auf Weisheit und Wahrheit, auf Moralität und Glückseligkeit, auf die wirkliche Besserung und Berubigung der Menschen einen nähern oder entfernern, aber nicht zu bezweifelnden Einflusz hat; — und da die Canzel sein Lehrstuhl ist, da sein Vortrag ganz die Form einer Rede hat, so ist Beredsamkeit, Kunst der Ueberredung das einzige wirksame Mittel, diesen seinen Zweck, zu erreichen 's a' t. Látni ebből hogy a' Papi Ékes-szóllást a' világi Ékes-szóllástól csak a' tárgy' különbsége, és az abból származható másféle valósítás mód (effectuatio) különbözteti.*

*) Ueber die Bestimmung des Canzelredners, von J. G. Marez o 11. 8. Leipz. 1793. p. 142.

A' Papi Ékes-szóllásnak Literaturáját (melly nálunk legszélesbb kiterjedésű), itt egészen elő adnom a' hely nem engedi; légyen elég a' legnevezetesebbeket említenem.

A' R. Catholicusoknál a' régiebbek közt, ki nem ismerné Pázmánt a' Cardinált? sz. 1570 + 1037. Az ő Ékes-szóllása 's művelt nyelve ma is mustrául szolgálhat. Az újjabb időkben méltó említenünk Kánonok Molnár K. János sz. 1728 + 1805. De a' legelső pálmát az újjabbak közt, a' szép nyelvű Alexovics, és a' mély tudományú Fejér, érdemelik.

Az Ágostai Vallás-tételt Követőknél, Magyar prédikációkat, Hazánk' koszorús Költője, Superintendens Kis Jánoséin kívül, én nem ismerek. A' ki e' tekintetben bővebb ismérettel bír, mutassa meg a' Haza' ügye eránt vonszó buzgóságát annak közlése által.

A' Reformátusok között három Férjfiakat tekinthetünk úgy, mint a' kik a' Papi Ékes-szóllást a' sokak között legnagyobb tőkélyre vitték, noha mind a' hárman más más úton, ú. m. Hunyadi sz. 1743 + 1795. Diószegi + 1813 és Lácza i. — Hunyadi Orátori tüzzel különös mértékben birt, és éppen azért az ő beszédje úgy szólván ömlik, 's első tekintettel úgy látszik, mintha abban semmi szabott rend nem volna, de ez csak onnan van, hogy ő a' gondolatoknak és Contextusnak az illendő kérékséget meg nem adta, holott a' részekre osztásban látszik, hogy a' rendre is figyelmeztet. Egyébként láthatja, a' ki az ő Beszédeit olvassa, hogy azok nagy Orátori tüzzel tartattak, ahozképest azok a' Nem-Orátort nem is igen interessálják. Egyéb érdemeiről, nagy tudományáról, mély belátásáról 's a' t. itt nincs helye szóllanom. — Diószegi, a' Magyar

Füvész, közép úton járt, az ő Munkájában nincs amaz el ragadó Orátori tűz, de az helyett benne a' legszebb Élet - philosophia uralkodik; gondolatjai fontosak, szívhatók, gazdagok, termékenyek, az emberi szívnek szoros isméréstére mutatnak, és általán fogva moralis tendenciájúak. E' tekinteteből az ő kiadott Prédikázióji mindenkor bámulandó Darabjai lesznek a' Magyar Papi Ékes-szóllásnak. — Eggyik sem felelt úgy meg a' Logica' törvény-szabásainak, mint Lácza Sz. József, Sáros Pataki Professor és Prédikátor, mellyhez hozzá tévén az ő széles tudományát, szabad és palástolatlan, de elmére 's szívreható szóllását, az időnek 's helynek szükségéhez bölcsen alkalmaztatott, és erőltetlen előadását: úgy tekinthetjük közre bocsátott Prédikáziójit, mint Literatúránknak valóban díszére szolgáló productumokat. —

Nem halgathatom még el Péczeli⁵⁾ Erkölcsei Prédikáziójit, és Superintendens Báthori Gábor' Halotti Prédikáziójit, mellyek hasonlóúl az első közt helyet érdemlenek. Vágyanak még sok említést érdemlő nevek a' Magyar Papi Ékes-szóllásban, de azoknak előszámlálását senki itt nem kívánhatja, mivel azok különben is a' Magyar Homiletica' Literatúrájába tartoznak.

Balogh Sámuel.

4.

Egy két szó a' házasságban lévő Asszonyok kötelességeikről.

Ha a' házasság mindenkor mind a' két részről a' szív megegyezésével köttetnék, úgy házontalan dolog volna a' házasságban lévők kötelességeikről valamit írni; mert az egymást igazán szerető házasok, egymás eránt való kötelességeiket örömmel teljesítik; de minthogy a' házasságok nagyobb része rendszerént nem a' szív hajlandóságán; hanem többnyire holmi speculáción fundáltatik, sokan pénzt, nagy Familiával való egybe köttetést keresnek; sokan hivatalokra való reménység, 's más illyen tekintetből, határozák magokat a' házasságra, és ez által igyekeznek magokat boldogítani, nem gondolják meg hogy a' földön elérhető legnagyobb boldogság, az egymást igazán szerető házasok között lakik; tsak ezek tudják képzelní a' menyben lévő határ nélkül való boldogságot; tsak ezek tarthatnak számot tsalhatatlanúl egymás hűségére. De nagyobb részént a' Férfiak a' béshivott bal vélekedéseknél fogva, ezt a' boldogságot nem tsak magoktól taszítják el, hanem azokat is megfosztják tőle, a' kiket haszon keresésből, feleségeiknek vesznek, sokan Uraik nem barátjaik akarnak lenni feleségeiknek, valami ditsőséget keresnek abban hogy egy asszonyon való uralkodás által hatalmokat mutogassák. Ezt az uralkodásra való vágyásokat én nem kárhoztatom, mert valósággal az asszonyokat semmi boldogabbakká nem teheti, mint a' férfiaknak rajtok való uralkodása, tsupán tsak a' módját nem hagyom helyben, a' mint a' fér-

fiak nagyobb részént uralkodásokat gyakorolják. Uralkodjanak a' férfiak az asszonyokon őket meghaladó talentumaiknál és nyájas magok viseleteknél fogva, ez a' holdogító uralkodás mind a' két nemhez illik, és ennek igen hasznos következései az egész ház népre kiterjednek, akkor nem léssen szükség arra, hogy napoként holmi apró házi dolgokba való avatkozás által mutogassák, hogy ki a' gazda a' háznál?

Sokan találkoznak olyanok a' férfiak között, a' kik bizodalommal általják feleségeiket megajándékozni; mintha egy férfiúhoz nem illelenék, mintha tekintetéből vesztene egy férj, ha felesége eránt barátságos bizodalommal viseltetik, pedig valósággal semmi a' házasokat holdogabbakká nem teheti, mint az egymás eránt való költsönös bizodalom; mert tsak ez a' fundamentoma, az egymás eránt való hűségnek, a' gyermekek jó nevelésének, és a' házi körülállások jó rendben való tartásának; valósággal sokkal holdogabbakká teheti a' férfiakat, ha feleségeik kötelességeket erántok való szeretetből, nem félelemből teljesítik. De nagyobb részént a' férfiak olyan formán gondolkodnak az asszonyokról; mintha azok tsak kívánságaik bételjesítésének vak eszközei volnának, és éppen ez a' hibás gondolkodás módja az, a' mi a' házasságot terhessé teszi. Ezen gondolkodás módjából származik az, hogy sokszor a' külömben nyájas természetű férfiú, a' ki a' társaságokban magát kedvessé teszi, odahaza olyan unalmas rántzokba szedi homlokát, hogy valami módon gazdai tekintetéből valamit el ne veszejtsen, és ezen maga viseleténél fogva magát felesége előtt félelmessé tenni igyekezik, melly czéliját rendszerént el is éri, és még a'

mellett azt is , hogy felesége előtt a' háznál alig van valaki unalmasabb mint ő , és senkit sem várnak szívesebben — hogy a' háztól elmenyen mint a' gazdát ; parantsolatját ugyan teljesítik morgolódtásától való félelemből ; ha pedig nyájas barátsággal viseltetnének az ilyen férfiak feleségeik eránt , akkor hatalmuk sokkal szélesebben terjedő volna , mert akkor feleségeik erántok való kötelességeiket nem csak szem előtt , és tőlök való félelemből hanem erántok való hajlandóságból éppen úgy bételjesítenék , 's nyájas nyughatatlansággal várnák haza jöveleteket ; akkor nem csak a' házi dolgokon hanem feleségeik szívéen , hajlandóságán is uralkodhatnának , és ezen uralkodásokkal magok eránt unalmat nem szereznének . Feleségeik is a' kik külömben mint rettentő urokat úgy nézik a' legboldogitóbb érzéssel viseltetnének hozzájuk .

A' férfiaknak ezen hibás gondolkodás módjokat tsudálni nem lehet ; mert találkoznak köztök olyanok , is a' kik a' tanító.székből nem tartják veszedelmesnek az asszonyokat olyan formáknak képzeltetni az Ifjúsággal , mint a' kik szükséges rosszak a' világban . Ezen tudósok nem veszik észre , hogy ezen igazságtalanságoknak mennyi szomorú következései lehetnek , tanító annyokra nézve ; mert az ilyen gondolkodással tele töltött fejű Ifjú nem úgy fogja e' nézni anyját , a' kinek háládatos tisztelettel tartozik , mintegy szükséges rosszat a' kinek kötelessége volt azért születni hogy ötet a' világra hozza , és ápolgassa ; mit lehet várni az ilyen bal vélekedésekkel el tölt Ifjútól majd mikor Férj lesz ? nem fogja e' feleségét úgy nézni , mint a' ki csak arra való , hogy az ő igazságos , és igazságtalan kívánságai nak vakon en-

gedelmeskedjék? a' kinek kötelessége az ő gyermekei anyjának lenni, ő neki pedig mint szükségéséges rossz eránt semmi kötelessége nintsen; az ilyen és ehez hasonló gondolkodás módjai sokkal több rossz következt húznak magok után, mint első tekintettel valaki gondolná, mert az ilyen gondolkodásokkal el tölt ifjúnak szíve sokszor annyira megvesztegetődik, hogy soha sem léssen elég arra, hogy igazán szeressen.

Nagyon hosszas volna leírni azon igen sok tévedéseket, mellyeket mind a' két nemű levők a' házasság dolgában el követnek. A' Leányokat tévedésekért csak felényire lehet vétkeseknek tartani mint a' férfiakat; mert ők a' házasság dolgában is, mint egyébben mindenben nem bírnak egész szabadsággal. A' férfiaktól eleikbe szabott illendőség regulája szerént nékik kezekkel, és szívekkel kínálkozni nem szabad, csak a' kéztől kell várni. A' várakozásban el töltik sokszor a' férfiaktól elejekbe szabott ifjúságnak húsz esztendejét, és hogy ezektől mint vén Leányok ne gúnyoltassanak, a' ki kezével megkínálja, azt sokszor szíve hajlandósága híre nélkül; vagy a' vén leányi titulustól való félelemből, vagy Szülők kényszerítéséből, a' kik ettől féltik kezeket el fogadják. A' férfiak az Ifjúság esztendejét úgy hiszem azért szabták a' Leányokra nézve ilyen rövidnek, hogy annál kevesebb kosarat kapjanak; pedig valósággal sokkal hasznosabb volna rájuk nézve inkább egy tuttet kosarat kapni, mint olyan Feleséget venni, a' ki az ő kezeket csak félelemből fogadta el.

A' Leányoknak társalkodások is szorosabb határok közé lévén szorítva, mint kellene az ifjúság húsz rövid esztendeje alatt; sokszor nem kerül arra sor, hogy olyan férfival találkozza-

nak, kinek tulajdonságai szíveket egészen el foglalják; de azért külömb külömbféle tekintetekből, vagy Szüléik kényszerítéséből színt úgy, mint a' férfiak az el hibázott házasság terhes kötelességeit meg nem gondolva, Feleségekké, és Anyákká lesznek! Sokszor az olyanok is, a' kiknek érzékeny szívek elég lett volna arra, hogy igazán szerető Feleségekké legyenek; szomorú áldozatai lesznek hirtelenkedéseknek, vagy Szüléik kényszerítésének házasságra lett lépések után találkozáván öszve azzal, a' kinek tulajdonságai szíveknek bé nem töltött részét el foglalni igyekeznek. Akkor érzik egész kiterjedésében az érzékeny lelkek az el hibázott házasság terhes kötelességeit! akkor, mondom, mikor ezeránt való tekintetből, és olyan Férjek nyugodalmáért, a' kit hirtelenkedésből, vagy kényszerítésből, vagy valami más okból választottak; mulhatatlan kötelességek kerülni azt, a' kivel egész életeknek minden óráját ohajtanák tölteni. Ha az ilyen környülállásokban lévő Asszonyok Férjeik eránt való hűséget megtartják, majd annyi gyönyörűséget éreznek ezen magok megtagadásában, mint az egymást igazán szerető házasok, egymás eránt való kötelességeik teljesítésében, sokkal nagyobb tiszteletet érdemelnek az ilyenek, mint a' kik egymás eránt való szeretetből kötelességeiket teljesítik. Legtöbb vigasztalásokra lehet az ilyen esetben annak meggondolása, hogy Férjeik eránt való kötelességeiket teljesítették, és Férjek, a' kinek nyugodalmát ilyen áldozattal szerzették vissza, sokkal nagyobb tekintetben lesz előttök mint annakelőtte volt. Kívált ha házasságban lévő az, a' kinek tulajdonságait tisztelik, és azt veszik észre, hogy ő sem érzéketlen kellemek, és tulajdonságaik eránt: akkor ha egész

életek nyugodalmához való reménységeket örökre el vesztenék is, tartoznak eránta való hajlandóságokat el titkolni; ha hatalmokban volna szívek hajlandóságával való bánás; akkor azt mondanám, hogy kötelességek arról is lemondani. Hogy mind Férjeknek, mind annak a' kit tisztelnek nyugodalmát, és háza népe boldogságát fel ne forgassák, még látását is szorgalmatosan kerülni; mert a' Férfiaknak rendszerént olyan szokások vagyon ha házasságban vagynak, hogy más asszony tulajdonságait ritkán tudják a' nélkül tisztelni, hogy a' magok Feleségeké előttök unalomba ne menjenek; unalmoknak pedig rendszerént való következtése üldözés, és házok' népek eránt való kötelességek el mulasztása szokott lenni. Illyen rettenetes úton módon pedig boldogságokat az érzékeny lelkek előbb nem mozdíthatják, sőt örökre el vesztenék lelkek nyugodalmát, ha egy egész ház népet szerentsétlenné tennének. De hasonlóan szent légyen e' tekintetben Férje előtt is Felesége nyugodalma.

Fájdalommal kell megvallani, hogy az asszonyok között találkoznak olyan alávaló, és emberiségből kivetkezett oktalan állatok, a' kik a' legboldogítóbb hajlandóság álortzája alatt kereskedést üznek. Ezeket kerülni el mulhatatlan kötelessége mindennek; mert ezek azon kívül hogy alacsony mesterségeiknél fogva azt az indulatot sem érdemlik meg, egyyik nemtől is, a' mellyel az ember felebarátjának tartozik, olyan mesterséges módon tudják magokat tetetni, hogy ha valaki magára szorgalmatosan nem vigyáz, magokhoz hasonló nyomorultá tehetik. Ha valamelly asszony olyan szerentsétlenn volna, hogy Férje az illyen csábitóknak hálójába keverődne, mihelyt az Asszony észre

veszi, minekelőtte Férjének tudtára adná, hogy észrevette, minden erejét fordítsa reá, hogy Férjével ezen alacsony teremtések meggesmertesse. Ha már annyira megvakúlt, hogy ezek alacsony-ságát vele megesmértetni nem lehet, akkor vegyen elő mindent a' mivel tévelyedéséből a' jó útra vissza hozza. Terjessze eleibe a' legérzékenyebb módon tévelyedésének rettenetes következéseit, állítsa elejbe, ha vagnak gyermekeit, a' kiket a' bizonyosan következő szerentsétlenségbe fog magával együtt taszítani. Ha ezeknek többszeri próbálása semmit sem használna, akkor az Asszonyra nézve Férje el vagon veszve, és egyszer'smind a' házassági kötél Férje részéről fel lévén oldozva, az Asszony nem tartozik magát azon semmirekellő miatt szerentsétlenné tétetni. Az ilyen esetben az én ítéletem szerént legjobb az Asszonynak, ha gyermekei nintsenek, a' mit a' házhoz vitt kezéhez venni, minekelőtte az is Férje csábitójának prédájává lenne, 's azzal együtt Férjét örökre el hagyni. Ha semmi vagyonya nints és más élet módját nem tud, más jó emberek házánál szolgálatja után élni, mint azon már emberiségből kivetkeztetett Férje által minden nap újabb újabb méltatlanságoknak tárgyává lenni. De ha gyermekei vagnak, már akkor másképpen van a' dolog, mert akkor Attyok tévelyedésének ezek is áldozatai lesznek. Akkor el múlhatatlan kötelessége az Asszonynak, a' kire nézve már Férje ugyan el vezett, gyermekeinek Attyát minden módokat el követve vissza téríteni igyekezni; 's ennél fogva ha már minden reménység el vezett, minthogy a' törvény Székeknek az ilyen alacsony pusztítókra nézve még eddig semmi figyelme nem volt, minthogy még eddig büntetés nélkül fosztották meg az Anyákat gyerme-

keiktől, a' Feleségeiket Férjeiktől a' gyermekeket Attyoktól, a' Hazát sok jóreménységű fiaktól, sokszor a' társaságot hasznos tagjaitól, sok' Familiákat Jóságaiaktól, mindeneket a' kik velek társalkodnak erköltseiktől, érzékenységeiktől, eszeiktől, vagyonyoktól, többnyire élelektől egy szóval mindentől a' mivel birtak. Az Anyáknak, a' mint mondom, ha külömben nem lehet a' természet szent szava szerént is szabad ezen alacsony állatot azoktól a' Fegyverektől a' mellyekkel Férjét el csábitotta megfosztani.

El múlhatatlan kötelessége minden Asszonynak nyájas maga viselete, és mindenféle kötelességeinek, a' mennyire tsak tőlök telik kifogás nélkül való teljesítése által, Férjének eránta való hajlandóságát, ha vagyon táplálni, ha azon szerentsétlenek közül való, hogy Férje tsak türedelemmel viseltetik eránta, annak szeretetét megérdemlenni igyekezni, mert sokszor megesik, hogy valaki magának feleséget haszon keresésből, vagy más tekintetből szíve hajlandósága nélkül sokszor annak tulajdonságira nem is figyelmezve választ. Nem lehetetlen dolog az Asszonynak Férjének ezen hibás lépését jóvá tenni; tsak hogy szerentsétlenségén való tépelődés, vagy megtsalattatásán való békételenkedés helyett Férje eránt való nyájas kedveskedés, és tulajdonságainak apródonként való megemertetése által igyekezzen Férjének eránta való figyelmét megnyerni, és ha valamelly tulajdonságokat vesz észre, a' mellyeket Férje más Asszonyokban betsül, és ő benne nintsenek, azokat a' helyett, hogy némelleyek rossz szokása szerént Férje előtt alacsonyítaná, magának igyekezzék megszerezni. Ha csak nem megvesztegetett erköltű a' Férje annak eránta való hajlandóságát reménylheti hogy megfogja nyerni, és nagy

magával való megelegetést fog érezni akkor, ha egy embert, a' ki csak szerentséssé akart lenni boldoggá tehet.

Sokan gondolkoznak az Asszonyok közül olyan tévelygően, hogy ha egyszer férjhez mentek, azután azon tulajdonságokat, a' mellyeknek mutogatása által Férjeiknek erántok való hajlandóságokat megnyerték nem tartoznak gyakorolni, ennél kártékonyabb tsalás módja a' Világon nints; mert a' házassági egybe köttetés holtig tartó lévén, örökké szerentsétlenné tesz mind Férjeket, mind magokat, tsak olyan tulajdonságokat mutogassanak a' leányok, és mutogattassanak az anyák leányaikkal, a' mellyekkel birnak valósággal; ha valamely tulajdonságokkal szerentséjeket akarják elébb mozdítani azt szerezzék meg valósággal. Senkit sem könnyebb megtsalni mint a' házasságra igyekező Férjfit; de semmiféle csalásnak rosszabb következése nints mint ennek, mert a' megtsalattatott rész előtt leesvén az álortza, nem fogja e' megérdemleni a' csaló megútáltatását? és még ezen kívül nem érdemi é meg lelkének nyughatatlanságát? azért hogy egy embert a' ki mással szerentsés lehetett volna szerentsétlenné tett. Egy férjhez menendőnek el múlhatatlan kötelessége, hogy jövendőbeli Férje előtt magát éppen úgy mutassa, mint a' millyen, még titkos testi hibáit is valami szép móddal ha maga általlaná az egybe köttetés előtt mások által tudtára adni kötelessége.

Igen nagy igazságtalanságot követnek el azok az Asszonyok magok eránt, a' kik házasságra lett lépések után azt a' hajlandóságot, a' mellyet Férjeikben ébresztettek, táplálni nem igyekeznek, úgy gondolkodván, hogy ha a' házassági, egybe köttetés végbe ment, azután nem

tartoznak Férjeik erántok való hajlandóságokat megtartani. Erre én azt mondom, hogy ha még ketszerte jobban tartoznának is ha kedveskedő nyájas magok viseletek, jó erköltsök, szép tulajdonságaik munkálódása által nem igyekeznek taplálni, egyszer tsak azt veszik észre, hogy ez erántok tsak emberségből szineltetik. Sokan nemem közül, a' kik még férjhez nem mentek tsinosok, elevenek, jó kedvűek; de ha férjhez mentek el restülnek leptsesednek, és némellyek magokat mindég szánakozásra méltó aljapothan mutatják, Férjeik előtt betegségekről panaszolkodnak, siránkoznak akár van oka akár niuts. A' szánakozásra méltó siránkozó asszonyi szem nem mondom hogy nem tesz valami mozdulást egyszer, másszor a' férfiak szívében, de ha egy feleség, a' kinek segítségnek, és vigasztalónak kellene lenni szüntelen segítség, és vigasztalás nélkül szükölködik, lehetetlen hogy unalmat ne okozzon.

Minden módokat el kell követni a' mi által magokat, férjeket, és házok népét boldogíthatják. Feleségi, anyai, és gazdasszonyi kötelességének teljesítése el múlhatatlanul szükséges; mert ha ezt el mulatják, nem tudom mitsoda jusun kívánják hogy férjeik erántok való kötelességeket teljesítsék! Legelső kötelességek gyermekei gondviselése. Ha módjok van benne hogy dajkákat tartsanak mellettük ezek jó erköltsűek, vidám természetűek, és egészségesek legyenek, ha illyet találtak azt minél tovább emberséges vele való bánás által igyekezzenek gyermekeik mellett megtartani. Ne kövessék azoknak a' magok gondolatú Asszonyoknak példáját, a' kik még gyermekeik mellett is hónaponként fogadott dajkákat tartanak, és nem tartják veszedelmesnek az illyen

tekergőkre nem csak házi dolgaikat ; de még gyermekeiket is bízni. Én nem vagyok azok közül való, a' kik egy általjában azt kívánják az Anyáktól hogy gyermekeiket magok szoptassák, mert a' melly anyáknak sok gyermekeik vannak , a' szoptatás által magokat sokszor idő előtt annyira el rontják, hogy mikor gyermekeiknek az ő nevelésekre legnagyobb szükségek volna a' szüntelen tartó nyughatatlanság által egészen el erőtlenednek. A' kiknek nagy módjok van a' világban az én ítéletem szerint fogadhatnak szoptatós dajkákat; tsak hogy a' legnagyobb vigyázással. A' dajkának el mulhatatlan szükséges egészesnek, és jó természetűnek lenni, ilyeneket egy kis utánna járással nem nehéz találni, mert Falukon számosan találkoznak a' parasztok között olyan egészes tisztaság szerető vidám természetű, el csábitott paraszt Leányok, a' kik gyermekik gondviselését, valami szegény, de betsületes attyokfiának gondviselésére bízván, magok többször fizetésért szoptatós dajkáknak örömeit el állanak valami betsületes házhoz; eggyikért azért, hogy az ilyen esetben a' falun lenni szokott sok gúnyolódásokat kikerülhessék, másikért azért hogy valamely betsületes háznál lévő jó magok viseletek és tapasztalásból szerzett esmeretek által el követett hibájokat mint egy kipótolják. Az ilyen dajkáknak szoptatása által az anyának felvigyázása mellett éppen olyan egészesek lehetnek a' gyermekek mintha magok szoptatnák.

Az olyan Asszonyok érdemetlenek az anyai nevezetre, a' kik kisdedeiket azon nagy városokon tekergő minden erköltsi, és más érzés nélkül való semmirekelő tsavargókkal szoptatattják; a' kik a' magok gyermekeiket holmi

magokhoz hasonló csavargóknak kegyetlenkedéseikre bizzák. A' kiknek kezek alatt rendszerént a' legnyomorúltabb módon vesznek el ezen ártatlan kisdedek a). Valójában lehet tsudálni, hogy az anyák között találkozik egy is, a' ki gyermekét tsak egy órára is illyen alacsony semmirekellőre bizhatja; mert mit lehet várni az olyan dajkától, a' ki a' maga gyermekén való kegyetlenkedést megengedheti. De akar millyen vigyázással választották is gyermekeik mellé a' szoptatós, vagy száraz dajkákat, akkor is az anyának el multhatatlan kötelessége a' legszorgalmasabb felvigyázás. Az anya mikor tsak egyéb házi foglalatosságai megengedik rendszerént gyermekei társaságában legyen, kivált éjszaka gyermekeivel egy szobában háljon, és olyan kisdedeit, a' kik még értelmesen beszélni nem tudnak maga szemei előtt étesse; mert a' kis gyermekek többnyire igen lassan, és nyámogva szoktak enni, ezt a' dajkák sokszor el

-
- a) Azon Leány-cselédek, a' kik a' németesebb városokon szolgálát színe alatt hónapról hónapra egyik háztól a' másikkhoz csavarognak szinte úgymint a' házasságban lévő Asszonyok többnyire minden esztendőben anyákká szoktak lenni. De ezek gyermekeinek kilentz tized része az első három hónapokba a' legkegyetlenebb módon vész el; mert ezen gyermekek anyai szoptatós dajkáknak szegődvén, gyermekeiket éppen olyan Leányokból lett Asszonyok gondviselésére bizzák, mint magok, a' kik illyen gyermek gondviseléséből élet módját űznek, és három, négy kisdedet is felválalnak gondviselés végett. Ki ki által láthatja, hogy egy asszony ennyi csecsemőnek gondviselésére ha akarna sem volna elégséges, de ezen oktanok azon nem is igyekeznek, a' mint nékik tetszik akkor, és a' mit akarnak adnak enniek, a' mikor eszékbe jut akkor kitisztítják, úgy hogy ezen ártatlan kisdedeknek egy része a' rusnyaságba való heverés miatt testek űszve rothadván a' legkinosabb módon vesz el, más része az éhség miatt száraz betegség (Auszehrung) vagy nyavalya törés által hal meg. Hogy ezen az emberiségből kivetkezett harmok kegyetlenkedései még eddig figyelmet nem gerjőztettek bánulásra méltó érzéketlenség.

útván, az étetést, minekelőtte a' gyermek megelégednék abban haggyák, vagy gyenge és jó ízű ételeket megszeretvén magok megeszik, így a' gyermek lassan lassan el erőtelenedvén, minekelőtte a' nem eléggé vigyázó anya észre venne az úgy nevezett száraz betegségbe esik, a' melly a' kis gyermekek körül rendszerént a' gondviseletlenség, és az éhség következése szokott lenni. Nem lehet tagadni, hogy szüntelen apró gyermekek között kivált ha számosan vagnak lenni alkalmatlan; de ezt el szenvedhetjük azért a' haszonért, hogy csak így reménylhetjük azt, hogy egészséges testű, ép elméjű, és jó erköltsű gyermekeket nevelünk; pedig ha azt el mulatjuk, rendeltetésünk céljának meg nem felelünk.

Sokan az anyák közül vagy abból a' tekintetből, hogy gyermekeik alkalmatlankodását kikerüljék, vagy abból hogy szobájokat bé ne piszkolják azokat rendszerént a' cseléd szobába vagy ha e' nints az udvaron, vagy a' szomszéd-ba csavarogtatják, nagy ditsőséget keresvén abban, hogy szobájoknak olyan tisztaságát ditsérjék némelly éretlen emberek, a' millyent csak a' nagyobb rendű házaknál lehet látni, a' hol minden foglalatosságra más szoba van. El mulhatatlan kötelessége az Asszonynak a' tisztaság, házi, és konyhai eszközeit ruháival együtt mind magának, mind házi népének tisztán tartani; de arra a' rendkívül való fényességre még gyermekei eránt való kötelessége el mulatásával is igyekezni, a' melly csak a' fő rendű házaknál eshetik meg, a' hol mindeofele foglalatosságra külön, külön cselédet tarthatnak, éretlenség — a).

a) A' németesebb városokban nem nehéz találni olyan Asszonyokat még a' közép readen is, a' kik az időnek na-

Az asszonyoknak nem tsak kisdedeikre kell gondot viselni; hanem valameddig kezek alatt vagynak, azoknak neveléséről mind testi, mind lelkiképpen gondoskodni. Mert a' gyermekeknek egészségek, és erköltsök a' tiz esztendő korokig velek való bánástól függ, ha eddig il- lendő gondviselés nintsen rájuk, rendszerént egész életek szerentséje kotzkára vagyon téve; eddig pedig mind a' fiú, mind a' Leány gyermekek az anyák kezek alatt soktak lenni. Ha eddig ő velek a' cselédek között vagy a' szomszédba töltetik idejeket, annyira megvesztegetődhettek erköltsök, és babonás vélekedésekkel megtölhetik fejek, hogy soha haszon vehető férjfi sem asszony belőlök nem lesz, kivált a' Leány-gyermekek minthogy ők rendszerént a' háznál szoktak neveltetni annyira el romolhatnak, hogy azután sem jó példa, sem jó tanács rajtok segíteni nem fog. Pedig az anyáknak semmi nagyobb hasznot nem hoz, és nagyobb betsületekre nem válik mintha jó gyermekeket neveltek.

A' házi jó rendtartás is kötelessége az asszonynak, mert a' ki ezzel nem gondol a' cselédnél is alább való. Némellyek a' jó házi rendet abban keresik hogy pompás házi eszközöket, asztali készületeket, sok cselédet, 's más egyéb ilyeneket tarfsanak. Ez a' gazdagoknál a' mostani szokás szerént szükséges; de a' szegényebhek ha erre törekednek, úgy házoknál a' rendet felforgatják. Ne azt nézze egy asszony, hogy ez vagy amaz nagy szerentséjű háznál, hogy mint vagyon a' szokás; hanem az ő kör-

gyobb részét a' házi eszközök törölgetésében töltik el, ezt tartván fő kötelességeeknek. Az ilyen asszonyok az én ítéletem szerént legjeljebb is a' szoba Leány kötelességének egy részét teljesítik.

nem viszik véghez, azzal szokták magokat menteni, hogy az én atyám házánál ehez nem szoktam. Ha faluról vitték városra falun nem úgy volt a' szokás, ha városról falura, én a' falusi foglalatosságokhoz nem szokhatom. Minthogy a' Leányok rendeltetése célja rendszerént a' házasság szokott lenni, és nintsen hatalmokban az anyáknak, hogy leányaikat millyen helyre, vagy mitsoda állapotú emberrel házassítsák össze; nagyon jól cselekednének az anyák, ha leányaikat nem szüntelen a' magok házánál nevelnék, hanem más forma állapotú házakhoz tapasztalás kedvéért egyszer, másszor el küldenék, a' kik falun laknak, ha módjuk van benne a' városi, ha városon laknak a' falusi foglalatosságokat a' mennyire lehet megesmértetnék. Ha az anyák ezen kötelességeiket leányaikra nézve nem teljesíthették, nagyon jól teszik a' férjhez ment leányok, ha más forma dolgokban foglalatosskódó házhoz vitték el mint az attyoké volt, vagy faluról városra; ha igyekeznek az oda való jó szokásokat megtanulni, és házokat a' sopánkodás helyett úgy rendelni, a' mint az ott lévő helybeztetések kívánja.

megállani, hogy olyan gazdasszonyok, a' kik ilyen cselédek tartanak, mikor a' szolgáló főz, vagy a' kapu alatt mulatkozik; kis gyermek ruháit a' czizmában lévő kaptzákat vagy harisnyákat mossák, vagy míg a' szolgáló Nénnyt, vagy Battyát látogatni megyen, mert minden ilyen szolgálónak vagyon Nénnye, vagy Batty a' Városhban, hogy a' mit az asszonyától lop oda takaríthassa, arra az esetre, hogy mikor a' szolgálatot neki kedve lesz félbe hagyni, legyen miből élni; addig a' gazdasszony vagy maga hordja fél a' fát 's vizet a' gráditson, vagy ha pénze van mással hordatja; mert a' szolgálónak az ilyen munkákat tenni kedve nintsen.

Ezen a' cselédek erkölcsét megvesztegető, és a' házi rendtartást akadályoztató szokás ellen hoztak ugyan egy időben Törvényt; de hogy ezeknek bételjesítésére semmit sem ügyeltek, a' következés bizonyítja.

A' Gazdasszonyok foglalatosságai sem városban, sem faluban nem olyan terhesek, hogy azokat szives igyekezet által, ha egyéb mód nincs benne a' jó szomszéd asszonyoktól is meg ne lehetne tanulni. Az asszonyoknak sok apró foglalatossági vagynak, és ha ezeket rendszeresen nem viszi, sokszor az egész házi rendet felforgatja. Nagyon vigyázónak kell tehát lenni az asszonynak mind házassági, mind anyai, mind gazdasszonyi kötelességei körül. Némellyek azt tartják legjobbnak, ha szüntelen otthon ülnek, én pedig úgy hiszem, hogy az asszonynak éppen úgy veszedelmes a' bezarkodás, a' szüntelen való otthon ülés, mint a' férfinak mind egészségére, mind erkölcsére, mind házi foglalatosságainak el rendelésére nézve. A' társalkodás által esmeretjeiket szaporíthatják, ha pedig otthon ülnek más környülállásait nem látván vagy békétlenekké, vagy magokról igen sokat tartó nevetséget okozó kevélyekké, és mások eránt türehtetlenekké, vagy pedig mindenektől megcsalattatható ostoba gyávákká lesznek, házi dolgaikat mindég csak azon az egy úton folytatják, a' mellyen el kezdték, akár jó volt az akar nem, mert tapasztalások nem lévén, azokon segíteni a' környülállásokhoz képest nem tudnak, éppen úgy el tévelyedik a' szüntelen otthon üllő asszony, mint a' ki mindég lármás társaságokban vesztegeti az időt.

Nehéz leírni azokat a' sok környüllásokat, a' mellyekre egy asszonynak szükséges vigyázni, hogy tekintetét Férje, háza népe, és a' világ előtt folyvást megtarthassa. Némellyek Férjeik előtt azzal akarnak tekintetet szerezni, hogy más Férfiaknak erántok való hajlandóságokról panaszkodnak. Ezzel céljokat el nem érik, azon kívül hogy még Férjeiknek magok

eránt való bizodalmokat kissebbítik. Sokszor Férjeiknek olyan férfiak eránt való hajlandóságát rontják el, a' kik azt meg nem érdemlik; mert az ilyen asszonyok nagyon hajlandók minden apró kedveskedést arra magyarázni, a' mire szeretik. Ha valaki egy asszonynak olyan hajlandósággal kínálkozik, a' mit néki el fogadni nints kedve, vagy nem szabad, nem szükség erre Ferje segítsége, senki sem igazíthatja el az ilyen embert jobban mint az, a' kinek kínálkozott. Én úgy gondolom, hogy az által tekintet egy asszony legjobban megtarthatja; ha világos, és vidám elméjű, jó erköltsű, nyájas maga viseletű, igaz mondó, tetteiben álhatatos, egyenes characterű, szorgalmatos, munkás 's a' t. Ezt pedig kiki magának megszerezheti szorgalmatos magára való figyelmezés által. Világos, és vidám elmét tsak úgy tarthat magának egy asszony, ha tiszta lelki esméretű, és magát a' bal vélekedésektől való félelmen feljül emeli.

Óhajtom hogy nemem közül, a' kik szerentsés neveléseknél fogva bőv esméretekkel gazdagok, szívekre vévén Nemünk el hagyattatását, pallérozódásunkat előbb mozdító munkáikkal igyekeznének rajtunk segíteni; mert ha így magunk nem igyekezünk magunkon segíteni, és ha atyáink, és férjeink elébe terjesztve el hagyattatott sorsunk káros következéseit, nem könyörgünk leányaink nevelése eránt való gondoskodásokért: az idegen nemzetből való leánynevelők kezek alatt, leányaink minden Nemzeti, és erköltsi Charactereket el vesztvén, azon magyar Nemzet leányai, a' kik a' régibb időkben nem tsak tronusokat ékesített fiaikat, és leányokat neveltek; hanem a' hazát, érezvén emberi méltóságokat, és nemzetiségeket fegy-

verrel is tudták védeni; kevés idő múlva tsak báb játékokká lesznek.

A' mostani időben mennyire figyelmeznak leányaik nevelésére, újabban bizonyítja egy idegen Nemzetből valónak, a' két Magyar haza eleibe terjesztett hirdetése; a' melly alá nevét így írja: Költ Pesten Böjt más hava 16 ik napján 1823-ik Esztendőben N. N. és hites társa, mint a' Leány nevelő Intézetnek tulajdonosa. Ha így van a' dolog, hátrább vagyunk a' gondolkodásban, mint ez előtt mintegy harmad fél ezer esztendővel, voltak a' Spártaiak, a' kik gyermekeik nevelését nem a' Helótok; hanem egyedül a' nemzet tulajdonának tartották.

Takáts Éva.

5.

A' Nagy-Váradi deák szertartású Püspöki Megyének rövid esmértetése.

A' Nagy-Váradi Püspöki Megye ezen 1823-dik esztendőben áll Méltóságos, és Fő Tisztelendő Vurum Jó'sef Püspök, 's Királyi Tanácsos Úrnak szelid, 's böles Kormányozása alatt. — Az idei Schematismus szerint találtatnak a' Megyében 10 valóságos Kánonokságok *), —

*) A' N. Váradi N. Káptalan egy idős a' Püspökséggel. — Ezt 1241. a' Tatórok dühe feldúlta. — 1244. helyre állítódott. — 1566. János Zsidmond Zápolya alatt léttelét el vesztette; hanem 1693-ban előbbeni fényébe vissza lépett. — A' Káptalanbeli Urak 1801-től fogva dicsőségesen Uralkodó Ferencz Apostoli Királyunk' kegyelméből egy nyolcz szegletű Szt. László képével ékeskedő melyről függő Kereszttel díszeskednek.

1. jövedelmes Apáturság, — 13. nevezetbeli Apáturságok, — 3. jövedelmes Praepostságok, — 12 nevezetbeli Prépostságok.

Szent Székje áll a' Méltóságos Püspök Úrnak tulajdon előfűlése alatt 23. Tábla-Birákból, — 1. Titoknokból, a' ki egyszer'smind Levél-tárnok, — 1. Jegyzőből, — 1. Házasság's Szerzetes esküvés' védőjéből, nem különben 1. Szegények', 's Egyházak' védelmezőjéből, és egy Tiszti Ügyészből. — Ide járúl a' Megyei rendes Orvos, 's a' ló-tó-futó Szolga.

Köz Iskolája számlál 'egy Igazgatót, és négy oktatókat.

Pap nevelő házában vagyon egy Fő Hórmányozó, — 1. Al-Rórmányozó, — 1. Lelkiekre ügyelő, (spiritualis) — 1. Tudományokra felvigyázó, — 4 nyugalmazott Pap, — 5 hivatal nélkül való, — Theológiát el végzett Pap, 4 — Kis Pap 9. — Ezeken kívül a' Pesti nevelő házában Theológiát tanul kettő, a' Bétsi Pázmáneumban pedig egy.

A' Püspöki székes Egyházban szolgálatot tesznek két papok. (Praebendati).

Az egész N. Váradí Püspöki Megye, melly T. N. Bihar, Békés, Kraszna, Közép-Szolnok, és Szathmár Vármegyékben terjed el, felvagyon osztva 4. Fő Esperestségekre, úgymint: a' Székes Egyházira, Békéssire, Krasznaira, és Közép Szolnokira.

A' Székes Egyházi Fő Esperestség foglal magában 6. Al-Esperestségeket, (a' Körösit, Berettyóit, Ér-mellyékit, Sár-rétit, Fekete-körösit, és Belényesit mind Bihar Vármegyében). Ezen Fő Esperestségben vagynak 38. Plébániák ugyan annyi Plébánusokkal, kik közül 6. Al-Esperes. — 10. Káplányok. — E' felett 2. világi Papok viselnek külömbféle hivatalokat:

eggyik Hit-tudomány tanító a' Váradí Kir. Aca-
demiában, a' másik Apáczák Káplánnya Vára-
don. — Ide járulnak 2. házi Szerzetes Káplá-
nyok. — A' 38. Plébániákhoz számláltatnak 531.
fiók Egyházak. — A' Ratholikusok száma e' Fő
Esperestségben tészen : 22802. — egyesültt
Görögöké : 25505. — nem egyesültt Görögö-
ké : 102545. — Ágostai Vallásuaké : 913. Hel-
vecziai Vallásuaké : 179227. — Israelitáké :
2814.

A' Békéssi Fő Esperestség (Békés Várme-
gyében) foglal magában két Al-Esperestségeket,
a' Gyulait, és Endrödit, mellyekben vagynak
9 Plébániák, ugyan annyi Plébánusokkal; kik
közül kettő Al-Esperes. — 6. Káplányokkal, 's
egy segéddel a' lelkiekben. — Ezen Fő Espe-
restségben vagynak 52. fiók Egyházak. — Itten
a' Lelkek száma e' következő : Ratholikusok-
ké : 20735. — egyesültt Görögöké : 99. — nem
egyesültt Görögöké : 6251. — Ágostai Vallá-
súaké : 49008. — Helv. Vallásuaké : 55048. —
Israelitáké 203.

A' Krasznai Fő Esperestség (Kraszna Vár-
megyében, a' Szilágyságban) foglal magában 1.
Al-Esperestséget, vagyon benne két Plébánia,
ugyan annyi Plébánussal, az eggyik az Al-Es-
peres 1. Káplánnyal. — Ezen Fő Esperestség-
hez számláltatnak 69. fiók Egyházak. — A' lel-
kek száma következő : A' Ratholikusoké :
1972. — egyesültt Görögöké : 17083. — Ágos-
tai Vallásuaké : 3. — Helv. Vallásuaké : 14515.
— Unitariusoké : 12. — Israelitáké 145.

A' Hözép Szolnoki Fő Esperestség (azon
nevezetű Vármegyében, Szilágyságban, és
Szathmárban) foglal magában 1. Al-Esperestsé-
get. 4. Plébániákat, ugyan annyi Plébánusok-
kal, kik közül 1. Al-Esperes, 's egy udvari

Káplánnyal. Ezen Fő Esperestségben találtatnak 129 fiók Egyházak. A' lelkek száma imez: A' Katholikusoké 2352. — egyesült Görögöké: 49105. — Ágostai Vallásuaké: 78. — Helv. Vallásuaké: 33244. Israelitáké: 639.

Az egész N. Váradi Megyében a' Papság száma tészen 125. — Vagyon Plébánia 53. — fiók Egyház (filialis) 781. — Plébánus 53. — kik közül Al-Esperes 10. — Káplány 17. — Udvari Káplány 4.

Továbbá az Anya Egyházakon *), 's az azokban találtató Templomokon kívül, a' fiók Egyházakbau számláltatnak 17. Kath. Templomok. — Egyébb vallásuak' Templomai a' Megye határában e'képpen állanak: egyesült Görög Templom van 218. — nem egyesült Görög Templom 300. — Luth. Templom 11. — Ref. pedig 216. — és 12 Zsidó Synagóga.

A' Hatholikusok' száma öszveségessen		48361
Egyesült Görögöké	—	91792
Nem egyesült Görögöké	—	108796
Ágostai Vallásuaké	—	50002
Helvecziai Vallásuaké	—	282034
Unitáriusoké	—	12
Israelitáké	—	3801
Sommák sommája	—	584798

*) Ezek közül többeket részszerént egészen újonnan épített, részszerént pedig egyébb oda tartozó épületekkel kiigazított boldog emlékezetű M. Miklósy Ferencz volt N. Váradi Püspök. Ha meggondolja az ember azon nagy jótéteményeit a' nagy lelkű Férfiúnak, mellyekkel Megyéjét holta után is testamentoma által törekedett boldogítani, lehetlen azon óhajásra nem fakadni az érdemet bethűlő szívnek: Vajha valaki e' nagy jótévőjét a' Váradi Megyének ezen Tudományos Gyűjteményben érdeme szerint esmértetné meg a' Magyar közönséggel! — egy élet írása által *).

*) Ezt kedvesen venné.

A' Váradí Megyében külömbféle Szerzetes Rendek is találatnak. — Váradon laknak Premonstratensis Reg. Canonokok, 's foglalatostkodnak a' Kir. Gymnasiumban a' fiatalság' nevelésével nagy dicsérettel. — Kapuczinusok, Misericordianusok. — Debreczenben vagynak Piáristák, Somlyón Hrasznában Minoriták, 's mind a' két Rendbéliek az ifjúság' oktatásában fáradoznak. Váradon vagynak még Ursulina Apáczák is, 's a' nevendék leánykák tanításaikkal foglalatostkodnak,

Ágoston János,

6.

Jegyzések. T. Tábla Bíró Tubolyszegi Tuboly László Úrnak némelly állításaira ezen kérdésre való feleletében: mikor 's mitsoda környülállások között maradtak meg 's a' t. Jekaterinoszlawban a' Magyarok? 1822.

Mikor szerentsém volt olvasni a' Tudós Úrnak ezen kérdésre való feleletét, gyönyörűséggel betsültem szorgalmatosságát, 's az olvasásban való fáradohatatlanságát; de más részről olyan nehézségekre is akadtam, az egyenes Igazsággal ellenkező állításaiban, a' mellyeket jöllehet mások után állít, hogy nem álhattam meg, hogy ellenek kifogásokat ne tegyek; ennél fogva tehát ne legyen a' Tudós Úrnak terhére, midőn alázatos Jegyzéseimet közönségesé teszem, mert valamint minden egyenes gondolkodású Ember: úgy én is abból a' jó zél-

ból tselekeszem ezt, hogy a' régi Időknek és történeteknek Igazsága, a' mint lehet szeplő nélkül esmertessék meg mindenektől.

Azt mondja ugyan is a' Tüdös Úr, hogy Sz. István Hirály alatt a' Hazafiak között való háborúk, p. o. a' Kupa és Gyula Lázzadásai, nem a' Pogány Vallásnak újonnan leendő felállítására fordított tor'salkodások miatt lettek, hanem hogy a' Görög szertartástól nem akartak el állani, a' mellynek pedig el hagyására, 's helyébe a' R. Cath. Vallásnak közönséges folyamata való hozására törekedett Sz. István, a' mint ezt Kertselits Boldi'sár Adám Zágrábi Canonok Irásiból bizonyítja.

Erre a' Tüdös Historicusra Kertselitsre nézve meg kell azt vallanunk, minden deákságának és kifejezéseinek fogyatkozása mellett is, hogy munkásságáért, ritka feljegyzésiért figyelmetességet érdemlő; de minthogy a' Magyarok' történeteit nagyon idegen forrásokból, nevezetesen a' Dalmátziai Vitezovitsnak 's másoknak kézírásaikból, nem pedig a' történetekkel egy idejű vagy idejeket megközelítő bizonyosságokból meríti, a' gyanút el nem kerülheti; különösen gyanúba esik pedig azért, hogy az igaz Historicus' kötelessége ellen, a' vele nem egy értelemben lévők ellen igen zordon kifejezésekkel él, és értelmét tsipős vagdalódzásokkal akarja az Igazságok' sorába beavatni, a' mint ezt nagy Tud. Horányi Elek is róla megjegyezte.

Ha tehát igazán akarunk szóllani arról a' dologról, a' mit Kertselits után T. Tuboly László Úr érdekel, így kell szóllani, — vagy a' mint a' nagy Tek. Redactio, egy tsillag alatt való jegyzésben kérdésül feltette: „így hát Kupa és Gyula nem a' Pogány vallás mellett ha-

„dakoztak”? így kell felelni: „sőt inkább, igen is, a’ Pogány vallás mellett; mert a’ Görög vallás, Sz. István Király’ idejében szint olyan kedvező indúlatokat nyert, mind a’ Király mind az Alattvalók előtt mint a’ R. Cath. Vallás; — a’ mi megtetszik ezekből”:

1. Sarolta a’ Gejza Fejedelem’ felesége, Erdély ország’ Görög vallású Fejedelmének a’ leánya volt, ez tehát minden bizonnyal azt a’ Vallást vitte férjének udvarába, a’ mit a’ szüleitől tanult; és oda bévivén, kívánsága szerint terjeszthette is annál a’ nagy tekintetnél fogva, a’ mellyben, mind Géjza mind közönségesen a’ Magyarok tartották. Hogy pedig, szinte ilyen nagy tekintetben volt Sarolta az országban, mint említjük, megtetszik az Adalbertnek a’ Prágai Püspöknek Biographusának szavaiból, Nro 22. a’ hol így szól: „miserat his diebus (Adalbertus) ad Ungarorum Seniores magnum, imo ad Uxorem suam, quae totum regnum manu viri tenuit, et quae erant viri ipsa regebat, quae duce erat Christianitas coepta”.

Hogy pedig I. Otto Császár és Gejza között Quedlinburgban 973. eszt. kötött békesség szerint, Piligrin, Baváriában Passau R. Cath. Püspök, jött a’ Magyarok közé, minden Keresztyén Tanítók között legelőször, a’ Ker. Vallás’ terjesztésére, a’ mellynél fogva az a’ boldog előmenetele volt csak igen hamar az Evangeliomi tudománynak, hogy a’ mint ugyan azon 973-dik eszt. ben VI-dik Benedek Pápához küldött levelében szíves örömmel említi, — a’ főbb Magyarok közül csak hamar 5000-en lettek Keresztyénekké; ebből mondom nem következik az, hogy állandóan meggyökerezett volna a’ R. Cath. Vallás a’ Magyarok között; — sőt inkább, minthogy Piligrin azt kérte örvendező

levelében VI. Benedek Pápától, hogy ő lehessen Magyar országon Érsek, — ő tehessen Püspököket, — ő formálhasson Dioecesiseket, — 's kérését megnyervén, szerentsésen is folytatná hivatalát, — a' Magyarok, valami kedvetlen jövendőt sejdítvén, felütötték magokat, és részszerént azért, hogy az országot a' Pápa' hatalma alá való eséstől féltették, — részszerént azért, hogy különös tekintetben tartatott Fejedelem Asszonyokra, 's az az által zendülésben hozott Keresztyén vallásra szemesen kívántak ügyelni, — Piligrint az ő tőle rendeltetett hét Püspökkel együtt az országból kihajtották, — és még ezzel sem elégedvén meg, egész Baváriát kimelletlenül pusztították, mint Piligrinnak Hazáját, a' mint erről elég világosan szól III-ik Ottó Császárnak 985-dik eszt. Sept. 30-kán készült Diplomája. „Notum sit cunctis, — quia „liter Piligrinus, Pataviensis (S. Laureacensis) „Ecclesiae Vener. Praesul, Episcopatus sui „pertinentiam in orientali plaga Barbarorum „adjacentem, creberrima eorum vastatione, „nostrae conquestus est pietati. — Adjicit — „tam inrecuperabili se damno laesum, — ut „absque habitatore terra Episcopi solitudine „silvescat”. És ennyiben van igazsága Kertse-lits utánn nagy Tek. Tuboly László Úrnak, midőn azt mondja, hogy „a' Görög vallásért volt „az országban zenebona”, a' mennyiben az megtörtént, részszerént az arra való tekintetből; de hogy Hazafiúi háború lett volna, még pedig a' T. Tuboly László Úrtól felhozott 's említett okok miatt, azt megmutatni lehetetlen, — mik voltak a' zenebonának okai a' feljebb valókból megtetszik. Ide tartozik az is:

2-or hogy Sarolta a' Gejza felesége, nagy kegyességgel viseltetett az olyan Tűdósokhoz,

a' kik a' Görög valláson voltak, —'s azon igyekezett, hogy mind a' Férjét Géjzát, mind a' fiját Istvánt Görög vallású Tüdósok tanítsak és formálják. Illyen volt.

Adalbert 983-tól fogva Frágai Püspök; — a' ki Methodiusnak és Cyrillusnak a' Tót és Cseh Nemzetek közé vitt Görög szertartású tudományát nem tsak megtartotta, hanem az Egyházi szolgálatot is anyai nyelven vitte véghez; — ez az Adalbert, némelly fenytéket nem szenvedhetőknek háborgatásaik miatt oda hagyta Prágát, és ment Rómába, a' hol az Alexianum Görög Klastromban Ascéták' módja szerint élt, és II-ik Ottó Császár' özvegyével Theophániával (a' ki II-ik Romanus Görög Császár' leánya volt, 's II-ik Ottóval 970-dik eszt. ben lépett házasságra) nem kevés örömmel társalkodott, a' mint ezt meglehet látni Adalbert' Biographusánál II. Rész. 12-ik Nrus, 61-ik lapon; és 17 Nrus, 62 lapon.

Innét mindazáltal 994-ben Astric v. Anastasius nevű útítársával vissza jött Prágába; a' melly vissza jövelekor mit tselekedett legyen így szöll az ő Biograph. Canisiusnál Tom. III. p. 61. „Non tacendum est quod juxta positus „Hungaris, nunc nuncios suos misit, nunc se „ipsum obtulit, quibus ab errore parum mutatis, umbram Christianitatis impressit”. — Az Adalbert' Követei pedig hírt vittek osztán néki, mind Gejzának 's Házanépének, mind a' Magyaroknak indulatjokról, és úgy jött el Magyarországra 995 eszt. 's akkor keresztelte meg a' már hanyatlott idejű Gejzát és a' fiját, a' mint egy tizenhat eszt. dős Istvánt. Lásd erről bőven Ademari Monachi Egolesmensis Galli Gejzae coevi Chron. apud Canis. Lect. antiquarum Tom. III. part. I. pag. 67.

Ebből megtetszik, hogy a' Görög vallás Sz. István Király' megkereszteltetésének ideje táján szint olyan jó indulatot nyert a' Magyaroknál mint a' R. Cath. vallás. De még

3. Sz. Istvánnak Királysága alatt is így folytak a' vallásbeli dolgok; a' mi megtetszik onnan, hogy soha Sz. István a' Görög vallásúaknak nem kedvezett, 's azoknak számára kegyes rendelkezéseket nem tett volna, ha azoknak vallása Hazájuk közt való hadat is ingerlő és készítő gyűlölségű lett volna. Úgy de Klastromot is építtetett, 's fundátziót tett Veszprém táján 's körül, vagy éppen Veszprémhen a' Szűz Mária nevéről neveztetett Görög Apátság számára, a' melly fundationális levelet eredeti görög nyelven közlött a' magyar Hazával Tüdös Historicus Pray György (in notis ad vitam S. Margarethae).

4. A' Papoknak a' Házasság még Sz. László' idejében is, annyival inkább Sz. Istvánéban a' Görögök' értelme szerént engedődött meg. Lásd az 1192-ik eszt. Szaboltsi Országgyűlésének végzései közt a' 3-ik art' „Presbyteris autem qui prima et legitima duxere conjugia, indulgentia ad tempus datur, propter vinculum pacis et unitatem S. Seti.

5. A' 40 napi böjtöt a' Görögök értelme szerént tartották meg a' Magyarok még Sz. László' idejében is, annyival inkább a' Sz. Istvánéban. Lásd erről is, ugyan azon Szaboltsi Diaetának végzéseit L. I. cap. 31. „Latini qui Hungarorum consuetudini, legitime consentire noluerint, scilicet postquam illi carnes dimiserint, ipsi iterum in secunda et tertia feria comederint, si se consuetudini meliori non consentire dixerint, quocumque volunt, eo vadant”.

Ezek-

Ezekből világosan megtetszik, hogy Sz. István alatt a' Görög vallás szint' olyan kedvező idűlatokra talált mint a' R. Cath. vallás; és hogy idűvel egészen a' R. Cath. vallás lett az országban közönséges vallása, azt különösen annak kell tulajdonítani, hogy Sz. István, jóllehet mind a' R. Cath. mind a' Görög vallást tiszteletben tartotta: de mind a' mellett is szíves készséggel és buzgó kegyességgel előmozdította azt a' munkát, a' melly által a' R. Cath. Egyházi személyek' ügyesen folytatták hivataljokat a' Ker. Vallás' terjesztésében, a' melly szerentsés előmenetelnek még nagyobb grádusban való virágoztatására, ő is, a' következő Fejedelmek is bizonyos ideig kettőztetett buzgósággal fundáltak a' Klastromokat, Templomokat, hogy azok legyenek mintegy apadhatatlan forrásai, a' gyengébb Görögök mellett, a' Ker. Vallás folyamatjának egész Magyar országon; a' mint ezt Stillingnek, Kollárnak, Praynak, Kertselitsnek 's a' t. tudós bajnokoskodásai is ellent nem állván, mint tsalhatatlan Igazságot el válalta 's tudós irásával meg is erősítette nagy Tudományú Historicus 's Hazafi Katona István Úr.

A' melly Igazságot ha meg kell is állítanunk, nem hogy fogyatkozására, sőt ditsőségére szolgál a' R. Cath. Anyaszentegyháznak.

Azt is meglehet e' szerént egyenesen itél-
ni, hogy igazsággal állíthatjuk e' hogy Kupa és Gyula a' Pogány vallásért hadakoztak? 's ez e' egyenes oka a' Hazafijak közt támadott háborúnak Sz. István alatt?

Igen is; a' Pogány vallásnak újonnan való behozására 's megerősítésére fordított lázzadás okozta a' háborút; mert nem lehet tsak gondolni is, hogy valamint más németek úgy a'

Magyarok is igen könnyen 's hamar lemondhat-
tak volna Öseik' vallásáról, a' mellyhez termé-
szettel vonattatik minden. Az északi Vendek,
a' kik a' Német jármot nehezen szenyvedték,
éppen azért fogtak fegyvert a' Németek ellen,
hogy a' Keresztyén vallást úgy nézték, mint a'
melly az erőszakoskodásnak 's a' Népek elnyo-
másának lelkével van tele, 's a' Pogány vallást
akarták újra egész erővel uralkodó vallásokká
tenni, és III-ik Ottóig nagy munkádan került
azoknak letsendesítése. Lásd Schütz allgem.
Weltgesch. IV B. 66. nem tsuda hát ha a' Ma-
gyarok is, ugyan azon idő tájon hatalmasan
voltak rajta, hogy atyáikról maradott vallások
ismét helyre állíttasson; és ezt a' Pogány val-
lás mellett való nyughatatlanságokat megmutat-
ták a' Magyarok még I. András alatt is, mikor
Vata vezér alatt öszve verődtek, 's Sz. Gellért
Püspököt is kegyetlenül megölték; erre a' Ke-
resztyén vallásnak ingadozó állapotjára tzelez
az Adalbert Püspök' Biographusa is, midön
azt mondja Adalbertről, hogy a' Magyarokba
tsak umbram Christianitatis impres-
sit.

De különösen megerősítik ezen állítás'
igazságát sok régi hiteles Irók is, a' kik azt
állítják, hogy a' Hazafjak közt való zenebonák
's Háborúk abban az Időben a' Pogány vallás
mellett való buzgólkodás miatt származtak. —
Lásd Anonymus Thuroecianus Chron.
P. II. c. IX. „Gejza, inquit dux, convertere
„cepit Hungarorum gentem ad fidem christi-
„anam, et dum monitu illos convertere non
„posset Paganorum ritibus deditos et inten-
„tos, oportebat quosdam armis edomare”, etc.
Pasonlóképpen az Adalbert sokszor említett
Biographusa is úgy szól Adalbertről és Radlá-

ról a' ki annak segítő társa lehetett az Egyházi szolgálatban, és Gejzának 's Istvánnak a' Ker. vallásra való oktatásában, hogy „ne sub illo „quidem christianismus Hungarorum rectus et „Deo placens fuit, sed quod languidus ille „per miscellam Gentilismi ipso barbarismo „deterior fuit”. — Béla Hiralynak a' név nélkül való Írója is Cap. XXIV így szól: Terram „ultra — sylvanam posteritas Tuhtum usque „ad tempus S. Regis Steph. habuerunt, et diutius habuissent, si minor Gyla cum duobus „filiis Bivia et Bucna christiani esse voluissent, et semper contrarie Sancto Regi non „fecissent”; — 's ugyan az C. XXVII. ezt mondja: S. Rex subjugavit sibi terram ultra-sylvanam et ipsum Gylam vinctum in Hungariam „duxit, et per omnes dies vitae carceratum tenuit, eo quod in fide esset vanus, et noluit „esse christianus”.

A' honnét, minthogy nagy erővel dolgoztak a' Pogányságnak kedvező Magyarok a' Ker. vallás ellen, már Gejza a' szomszéd Hatalmaságoktól kért is azok ellen segítséget; a' nyert segítő sereg Vitézei között nevezetesek lettek osztán Vazumburgi Venczellin, és a' Baváriai Hunt és Páznán, a' kiket Gejza nagy Jóságokkal meg is ajándékozott az országban; a' két utolsó kötötte fel a' kardot is a' Garau vizénél a' Sz. István' oldalára, mikor az legelőször próbálta a' hadakozást a' pártos Kupa ellen.

Ebből már második okra is akadhatunk, a' melly eszközlötte Sz. István alatt a' Hazafiak között való háborút, t. i. a' Gejza által behozott Külföldi Embereknek tisztségekre való fel emeltetése, nagy Jövedelmekkel 's Jóságokkal való megajándékoztatása, a' miből egyenesen a' következett, hogy ezek a' hatalmas Idege-

nek a' gyenge Királlyal Sz. Istvánnal kénynek 's kedvek szerént bántak, a' Magyarokon pedig embertelenül is hatalmaskodtak, a' melly osztán a' zenebonát és a' Pártütést könnyen érlelhette.

Bartalos Jó'sef.

II. L i t e r a t u r a.

A. H a z a i L i t e r a t u r a.

Hönyv-esmertetés.

A' Magyar Plánták száritott gyűjteménye. Első Kötet. Oeconomiai — és technológiai Plánták. Kiadta Szádlér Jósef Orvos. 1823. (kis folio).

Nem egy könnyen lepettünk meg olly gyönyörűségesen, mint e' jelenvaló Magyar Plánták száritott gyűjteményének megjelenése által, mert a' mit már régen, — még gyermekségünkben óhajtottunk, azt beteljesedni látjuk; — a' mit többeknek különözött szorgalmok kitsinyben próbált, az nagyban, mint közönséges és közhasznú munka terjesztik a' természeti Tudományokat kedvellő közönség elébe. — A' Tudományoknak közönséges hasznáról e' mái időben már kétség se lehet többé; de hogy a' természet Tudományok az emberi nemet közönségeesen, 's egy átaljában véve, reávaló nézve sokkal hasznosabbak, sokkal bájolóbbak, sokkal szükségesebbek, mint a' szemlélődő Tudományok; az főképpen az újabb időben minden kérdésen kívül tétetett.

Mert anyánk méhétől fogva a' legszorosabb öszve köttetésben, vagy úgy szólván a' legszo-

rosabb atyafiságban vagyunk a' természeti Világgal, — mi magunk annak részei, benne vagyunk, és ő viszont bennünk; — a' Természeti Világ az, a' melly legelőször szemünkbe ötlük, 's velünk marad szánk utolsó lehelletéig; — a' Természeti Világ az, a' melly táplál, ruház, 's minden viszontagságok ellen fedez bennünket, a' Természeti Világ legelső, legfőbb, legtisztább, 's álandóbb gyönyörűségünk, úgy hogy mihelyt azt többé nem érezzük, lenni is megszününk; — 's végre a' Természeti Világ az, melly által az erköltsi világ szől hozzánk, 's be hat el ölthatatlanul a' mi sziveinkbe. — A' természeti világ által tanuljuk esmerni, 's imádni a' Mindenhatónak megfoghatatlan nagyságát; — minden fű-szál, minden férgetske az ő mindenhatóságának imáadására ragad el bennünket; a' Természeti világ legnagyobb és legkisebb részeiben is fenálló rend, tzeleányosság, a' végbetetlen külömbféleség mellett is tökéletes öszve illés, öszve függés, gyönyörűséggel tölti el lelkeinket, nemesebb érzéseket gerjeszt sziveinkben, vigasztal erköltsi bajainkban 's egy tisztább erköltsi világot gyaníttat velünk, mellyben a' természeti világ hasonlatosságára hasonló rendet, egybe illést 's egybe függést hiszünk; holott ha az erköltsi világot magát tekintjük, abban gyarló szemekkel gyakran tsupa rendtelenséget, tsupa zavart, tsupa oktalanságot, tsupa rontást és pusztítást látunk; 's így ha a' Természeti világ lelkünket a' jobbnak reményével nem táplálná, kétségbe kellene esnünk. — Melly boldogtalan az, a' ki a' természetet nem esmeri! — ő itt e' földön, a' maga tulajdon lakó helyén idegen, és esmeretlen; — ő, ha kilépik a' természetbe, úgy áll magánosan el hagyatva, mint a' sivatag pusz-

tában: holott a' természet esmerő minden követésében, minden fűvetskében, minden férgetskében régi esmerősét, régi barátját találja fel. — Szóval annak az egész világ unalom, ennek öröm 's gyönyörűség; — az setet unalmában neki rohan a' durva testi multságoknak, 's a' bujaság rothadó tsontjain ragódik, ez a' természet szüz emlőiből szívja mennyei tiszta gyönyörűségét; — annak élete lassú halál, ez a' halalból is új életet merít. — Valóban a' ki a' természetet nem esmeri nem szereti, az jó nem lehet; azért múlhatatlan kötelessége minden jó embernek, minden jó hazafinak, a' természet tudományait minden úton módon terjesztetni 's előmozdítani: mert azok tsak jót; — rosszat nem szülhetnek. —

Ezeknek következésében tehát nem szükséges bebizonyítani a' természet Historiájának, nevezetesen pedig a' Természet leírásának, az egyes természeti tárgyak, 's azok tulajdonságai leírásának hasznos és szükséges voltát; — annyival is inkább, mivel a' természeti testek és productumok, a' felsőbb oeconomia és technologia tárgyai lévén, 's így e' két Tudomány a' természet productumainak tökéletes esmeretét előre megkívánván, a' természet leírása a' felsőbb oeconomiával és technológiával a' legszorosabb öszve köttetésben vagyon. Azon Országokban mellyekben a' felsőbb oeconomia és technologia, a' tökéletességnek legfőbb léptsőjére felháltak, Angliában és Frantzia országban, a' természet Historiájának tudománya ezekkel versent fut, 's kifejtődésének legfőbb pontjára hágott; azért minden belátó előtt kedves lesz mind az, a' mi a' természeti tárgyak esmeretét akármelly úton módon terjeszti és gyarapítja. Mindazonáltal nem lehet kíván-

ni, hogy mind azok, a' kik ezen Tudományokkal foglalatatoskodnak, a' természet Historiájában is tökeletes tudósok legyenek, az az hogy a' Természet Tudományát, mint Tudományt gyakorolják, 's annak tárgyait tulajdon vizsgálódásaik által megesmereni igyekezzenek, a' mihez ezen feljül nagyobb tudományos készület is okvetetlenül kívántatik: azokra nézve tehát különösen hasznosak mindenféle gyűjtemények, nevezetesen pedig Növevény gyűjtemények, melly Országából a' Természetnek főképen mi Magyarok legnagyobb hasznot meritünk, mivel a' Növevények magokba is véve, de a' Marha-tartás tekintetéből is mi reánk való nézve kimondhatatlan betsűek. De a' tudós Természet-visgálónak is szüksége vagyon gyűjteményekre, hogy egybehasonlítást tehessen, hogy emlékezetét felsegítse, 's több effélékre: azért már régolta készültek minden képzett Tartományokban mindennemű, de főképen Növevény gyűjtemények. A' Németek közt különösen gyűjtöttek Plántákat Erhardt, Hoppe, Weihe, Günther, Helvetziában Seringe, Thomas testvérek, Schleicher. Frantzia és Spanyol országban Saltzmann, Cseh országban Sieber, Ausztriában Trattinick, Wittman. Magyar országban Rochel, Olasz országban Ján'sa't. — E' jelenvalónak Szerzője is négy esztendő oltá, 4 Kötet ritka magyarországi Plántákat adott ki, mellyeknek igen jó keletek vagyon, 's mellyek folytatására mindég biztattatik. Azomban mind ezen előhozott gyűjtők közt, tsak Weihe, és Ján voltak tekintettel a' gazdaságbeli, és technologiai plánták eránt; de ezen kettő közül is egyik se igyekezett Olvasóit a' tárgyat megmagyarázó

Textus által oktatni: azért a' Szerző, új, és nagy érdemet szerzett magának az által, hogy az olly magyarázattal egybe kaptasolt gyűjteményeket, mind a' technologusok és oeconomusok, mind pedig az Orvosok számára készített. Mi az Orvosi Plánták gyűjteményét különösen akkor fogjuk érdekelni, mikor a' 2-dik Kötet, melly orvosi plántákat foglal magában, meg fog jelenni. Ezen gyűjtemény ekkoráig jól fogadtatott, 's főképen Magyarországra nézve különös pártfogásra méltó, mivel Magyarország Botanicaja még igen kevéssé esmeretes; mert a' mit Kitájbel, Rochel, Wahlenberg, Genersich, Lumnitzer, Townson, 's a' Szerző maga is ekkoráig teljesítettek, ezek mind csak töredékek; a' Szerzőnek mostani gyűjteménye pedig Magyarországnak minden Növényeit fogja magában foglalni, e' következő Plánus szerént:

A' Szerző mind azon Plántákat fogja kiadni, mellyek Magyarországhban vadon nőnek, vagy legalább gazdaságbeli és technologiai hasznóvétel végett gyakran termesztetnek. Minden Kötetben leszen 25 nemű jól szárított, és tökéletes Plánta, az az ha csak lehetséges minden részeivel, gyökerével, leveleivel, virágával, gyümölcseivel, vagy magvával együtt. Ezen Plánták tsinos Kötetben, író papírosra ragasztatnak, 's jegyzésekkel különböztetnek meg, mellyeken a' Plántának systematicus neve, álló helye, 's virágzás ideje jegyeztetnek fel. Mind-egyik ilyen Kötethez, mintegy fél ívnyit tévő magyarázó textus kaptasoltatik magyar nyelven, mellyben az előadott plánták leíratnak, 's mind az előhozatik, a' mi az ő oeconomiaai, technologiai vagy orvosi hasznokról vagy ká-

rokról ekkoráig esmeretes. Az előttünk lévő első Kötet vagy inkább füzet kék borítékba, kis folio formában tsinosan vagyon bekötve, e' következő plántákat foglalja magában. 1. *Sesleria coerulea* Ard. kék Bibikra. Blaue Seslerie 2. *Poa bulbosa* L. Borsókás Perje. Knolliges Rispengras. 3. *Poa annua* L. Nyári Perje. Gemeines Rispengras 4. *Poa Cristata* Willd. Táréjos Perje. Schmielenartiges Rispengras. 5. *Anthoxanthum odoratum* L. Szagos Réthimpázsit. Gemeines Ruchgras. 6. *Stipa pennata* L. Árvalyány Hajka, árva-leány haj. Fedriges Pfriemengras. 7. *Bromus tectorum* L. Fedél Rozsnok. Dach Trespe. 8. *Bromus mollis*. L. Puha Rozsnok Weiche Trespe. 9. *Mellica uniflora* Retz. Egy virágú Léhapót. Einblumiges Perlgras. 10. *Alopecurus pratensis* L. Mezei Etset-pázsit. Wiesenfuchs. 11. *Scirpus palustris*. L. Árva Ráka. Schwanz Sumpfbirse. 12. *Avena pubescens*. L. Tsikos Zab, Behaarter Hafer. 13. *Poterium Sanguisorba*. L. Vérfejű Tsabair. Csabaire. Pimpinella. Bibernell. 14. *Vicia lathyroides* L. Pítzi Babó. Platterbsenartige Wicke. 15. *Fagus sylvatica* L. Erdei Bikfa. Gemeine Buche. Rothbuche. Mastbuche. 16. *Mespilus lanuginosa* Kit. Molyhos Nászpolya. Filtzige Mispel. 17. *Amygdalus nana* L. Hanga mondola. Zwergmandel. 18. *Acer tataricum*. L. Fekete-gyűrű. Russischer Aborn. 19. *Syringa vulgaris* L. Szeleltze. Orgonafa. Organo Lila. Ge-

meiner Flieder. Spanischer Hohl-
 lunder. 20. Salix alba L. Fejér Füz. Wei-
 sze Weide. 21. Salix incubacea. L.
 Teknős füz. Mattenweide. 22. Cytisus
 biflorus Kit. Két virágú Zanót. Zwey-
 blütiger Bohnenbaum. 23. Anchusa
 tinctoria L. Festő Atratzél. Piros
 Ökörnyelv. Pirosító fű. Vad Ökör-
 nyelv. Ochsenzunge. 24. Caltha
 palustris L. Motsári Gólyahir. Sumpf
 Dotterblume. 25. Chrysosplenium
 alternifolium L. Arany Veselke.
 Wechselbättriges Milzkraut", mel-
 lyek a' szükséghez képest több Példányban is
 veres papiroskák által ragasztattak az író-papi-
 rosra. A' plánták tökéletesek 's épek. A' Plán-
 tagyökere mellett egy kis nyomtatott jegyzék
 vagon ragasztva, mellyen a' Plántának Systematicus neve, álló helye, 's virágzás ideje deá-
 kúl kivagyon téve, mint p. o. „Sesleria
 coerulea Ard. in pratis montanis
 Budae Apr. Majo. A' magyarázó Textus il-
 lyen formap. o. Sesleria Coerulea Ard."

„Racemospicato subovato-oblongo bractea-
 to, bracteis alternis integris, spiculis 2—3
 floris, gluma corollina exteriori 3. rarius 5.
 (dentato) aristata, aristis gluma brevioribus,
 foliis planis. Römer et Schultes Syst. Veget.
 Edit XVI. a' T. II. p. 603. Magyar Fűvész Könyv
 1. p. 95. (Triandria digynia)".

Blaue Sesleria. Kék Bibikra.

„Ez a' szép tartós fű, minálunk p. o. Buda
 körül a' Mész-sziklákon, és a' Sas-hegynek kö-
 ves helyein nő. Gyenge korában legelésre szol-
 gál, virágzó idejében pedig szép kék virágai
 miatt a' hegy kaszállóknak ékessége. Angliában

tett próbatételek szerint 43590 □ térségen (egy Angliái hodon-Acre) homokos talajban 6806 H és 8 lat szénát természetettek belőle, a' melly 398 H 20 lat tápláló letalakot foglalt magában. Noha a' sarjúja tsekély, még is a' tápláló létalakjának nagy sokaságára nézve jeles takarmány fű".

Egyáltalában véve pedig ezen Gyűjtemény úgy nagyon el készítve, hogy abból ki ki nem tsak a' magyar plánták esméréteré juthat, hanem azokat a' gyermekekkel is megesmertetheti; mert valóban gyakran el kell pirulnunk, midőn gyermekekkel megyünk ki a' mezőre, 's azok a' természettel természeti ösztönből megakarván esmerkedni, 's vele öszve barátkozni, és bennünk, mint idősebbekben józan ész tétén fel, kedves nyughatatlanságú tudni vágyással, minden szemekbe tűnő követskének, kitetsző fűvetskének, felreppenő Madarkának, el suhanó gyikotskának nevét 's természeti tulajdonságait kérdezik tőlünk, — és mi gögös Tudósok magas szemöldökű könyv molyok kénytelenek vagyunk mélyen hallgatni, — sőt néha, — hogy tudatlanságunkat palástolhassuk nevetlenül, 's embertelenül nyers hangon tudtokra adjuk, hogy ilyen haszontalanságokat tőlünk ne kérdezzenek. Illyen közönségesen a' mi nevelésünk! — A' Kávéfáról, Tzúkor-nádról, Kakaóról, Kolibriról, Strutz-madárról, Oroszlánról, Elefántról sokat tanúltunk, sokat is tudnánk festegni; de a' Pemete-füvet, a' Pipatsot, az Ökörfark-kórót, a' Barázda-billegettetőt, a' Patsirtát, a' Héjját, a' Hörtsögöt, a' Gözüt, a' Borzot 's a' t. tsak a' természet fija, a' még el nem kortsosodott Paraszt esmeri: — mi esmerni érdemünk alatt valónak tartjuk; — mert — ezek Hazánkban is ta-

Iá ltatnak. — Azomban esmerni a' maga környékét, a' legközelebb lévő tárgyakat, ez, és csak ez minden tudománynak valódi alapja, melly nélkül az egész épület csak felleg vár, és mint a' gőz midőn a' nap reá sűt ön magában is széljel oszlik.

A' Szerző a' Plántákat három részre osztotta, Oeconomico-technologiai, Orvosi, és olyan Plántákra mellyeknek haszonvételek még esméretlen. Ezen plánták egymást felváltva adatnak ki, p. o. az első oeconomico-technologiai füzetre fog egy Orvosi következni, azután ismét egy oeconomico-technologiai, ezután egy közönséges plántákból álló, 's így tovább. A' Szerzőnek legkedvesebb ha az előfizetők az egész Gyűjteményre írják magokat alá, mivel az Orvosi plántákat is kinek kinek hasznos esmerni, de azok külömben is a' három orvoslásra nézve az oeconomiciával legszorosabb öszveköttetésben vagynak, sok orvosi plánták egyszer'smind technologiaiak is, egy esztendőben a' nélkül is csak 8 füzet adatik ki, 's az árra igen mérséklett. i. e. egy füzetért 4 fl. V.Czédulában. Hogy a' részre metszett plántáknak árra, főképpen ha megvilágosítatnának sokkal sokkal többre menne, és még se lehetne olyan hasznavehető, mint a' száritott plánták gyűjteménye, azt kiki könnyen láthatja által; már csak ezen egy okból is, hogy ha ezen gyűjteményben, a' sok haszonvétel által egyik vagy másik plánta el romolna, azt könnyen lehet más plántával kipótolni, 's így a' Gyűjtemény örökös, nem úgy pedig ha képekből állana.

Az előfizetési árra csak egy kötetre fizetetik előre, 's a' másokra csak akkor, mikor már az első kézhez szolgáltatott. Az alá írás

tsak azért szükséges, hogy a' Szerző előre tudhassa, mennyi plántát kelljen neki gyűjteni; mivel sok fáradságba időbe és költségbe kerül, annyi sok plántát és olly szépen gyűjteni, és szárítani, a' mit minden a' dologhoz értő meg fog esmerni.

Hogy a' Szerző ezen elővett igyekezetében boldogúlni fog, arról mi megvagyunk győződve, mivel ötet az ő számos hivatalbeli utazásai Hazánk minden részeiben, azon elő szeretet, mellyel ezen Tudomány éránt viseltetik, az ő Hivatala, (mint a' Magyar Nemzeti Múzeum természet ritkasági és technologiai Cabinetjének Örje), és az ahoz szükséges segéd társak abba az állapotba helyheztetik, hogy ígérését teljesíthesse, különben pedig mi megvagyunk győződve, hogy ötöt feltett szándékában nem tsak a' Nemesség, hanem az egész nagy lelkes Magyar Nemzet is előfogja segíteni. Egyébaránt ezen Munka mint Könyv, minden nagy Bibliothecába beillik. Az Orvos és Patikárius számára, külön deák textus fog hozzá adadni, mellyről a' második Füzetnél fogunk említést tenni.

A' munkának könnyebb megszerzethetése véget, a' Szerző azt is az előfizetők szabadságára bizza, hogy az oeconomico-technologiai, úgy nem különben az Orvosi gyűjteményt is külön megvehessék, tsak arra kéri, hogy ezt az aláírást alkalmatosságával világosan kijelentsék. A' negyedik Füzethez a' munka Címje egy bevezetés, és az előfizetők neveinek feljegyzése fog hozzá kaptasoltni, úgy hogy a' Textusok mind öszve véve egy tökéletes Flora hungaricát fognak képezni, mellyekből 8 füzet egy kötetet fog tenni. Alá írni 's előfizetni lehet Pesten a' Szerzőnél Doctor Szadler-

nél, Eggenberger József Könyvárosnál, és a' Tudományos Gyűjteménynek alólírt Redactoránál.

A' tisztelt aláírók, és előfizetők kérettenek, hogy Neveiket, Charactereiket, az előfizetők Lajstroma véget, 's azon helyet a' hol a' pénzt letették, 's a' hol kezekhez akarják ezen munkát venni, világosan kitegyék. A' Tudományos Gyűjteményben, és a' Magyar Ujságban mindenkor fog a' Füzetnek megjelenése jelenteni.

Igy tehát örömmel látja a' Magyar Nemzet, hogy a' Magyar Muzeumnak ezen Tagja is Horvátunk példáját a' mint illik követvén, mint Magyar Literátor lépik fel a' Magyar közönség előtt; de azért is forró hálával tartozunk Hazánk egyetlenegy Nádor Ispánjának, a' ki Kegyes Hitvesével egygyütt a' Magyar Literaturát szíves részvétele és pártfogása által buzdítja, és élteti; mellyért ötet a' Magyarok Istene Háza népével egygyütt éltesse és boldogítsa!

Thaisz.

B. Külföldi Literatúra.

Könyv-kivonás.

Beyträge zur Kenntniss des Innern von Russland von Dr. Joh. Friedrich Erdmann, Russ. Kais. Collegienrathe, der Therapie und Klinik öffentlichem ordentlichem Lehrer auf der Universität zu Dorpat u. s. w. (Lásd Allgemeine Literatur Zeitung vom Jahre 1822. herausgegeben von C. G. Schütz und J. S. Ersch, ord. Professoren auf der vereinigten Friedrichs Universität zu Halle, November. No 282- 283)

A' Szerző különösen a' Kasani Gouvernemen-
t frja le, de a' közzé Muszka Országot
illető némelly külön jegyzéseket is vegyít; mi
csak a' legtudni szükségesebbet fogjuk itten rö-
videden érdekelni, annyival is inkább hogy a'
temérdek Muszka Ország a' pallérozott Európa
előtt még igen esmeretlen.

Kasán a' 13-dik Századig a' Bulgárok
lakó helye volt, 's az ő hajdani fő Városoknak
Bulgárnak romjai még most is látszanak a'
Spaski kerületben. Ezen föld először a' Ta-
tárok, 's későbbben ámbár egészen csak a'
16-ik század közepe táján a' Muszkák által
foglaltatott el Ivan Vasilovits alatt. A'
mostani Kasani Gouvernement azomban csak egy
részét teszi a' hajdani Bulgár Orzágnak. A'
lakosok száma bizonytalan, de annyi bizonyos,
hogy 1362 □ mértföldön egy millio ember nin-
tsen. A' népesség áll mintegy 550000. Musz-
kák ből 125,0000. Tatárok ből 125,0000. Csua-
vasokból 54000. Cseremiszekből 12000
Mordvák ből, 4000 Votyákokból. A'
mi a' Muszkákat illeti tudva vagy on az ol-
vasók előtt, hogy azok közt még az örökös
rabszolgaság fenn áll, úgy hogy ottan az
ollyan rabszolga nem személynek, hanem egye-
nesen tárgynak tekintetik csak. Az Ura a' rab-
szolgának szállásáról, ruházatjáról, ételéről
gondoskodik, a' melly azomban igen keserves;
a' rab-szolga ellenben Urának engedelmé nél-
kül nem is mozdúlhat, ő neki tartozik éjjel
nappal dolgozni, magának semmit se szerezh-
het, 's nintsen teljességgel semmi tulajdona.
Rab ő maga, rab felesége, rabok minden gyer-
mekei mihelyt a' Világra születnek. Ötet adják,
veszik, mint a' farnot, 's akárhogy kegyetlen-
kedik rajta az Ura, nintsen se bírása, se párt-
fogója. — Illyen rab szolgaság uralkodott a'

régi setétebb vad időben Európának többi részeiben is, 's legtovább tartotta fel magát Lengyel országban, mivel a' Szláv nemzetek a' rab-szolgaságra leghajlandóbbak, és legalkalmasabbak, míglen ez főképpen a' felséges Austriai Ház bölts kegyessége által el nem töröltetett. Az Idegenek, a' kik megbánván hogy Muszka országba mentek, onnan vissza jönnek, elég szomorú színekkel nem tudják leírni a' rabszolgaság állapotját; de ez valóban az Idege-
 nekre nézve nagyon is veszedelmes, mert a' Muszkáknak ezer meg ezer fortélyok van az idegen jövevényeket, a' kik az ilyen állapot-
 ról nem is álmodnak rabszolgákká tenni. Illyen p. o. ha a' jövevény rab-leányba bele szeret a' rab-szolgaságot el nem kerülheti. — A' Szerző ugyan mentegeti a' rab-szolgaságot, 's azt mondja, hogy a' Muszkák már ahhoz hozzá vannak szokva, 's ha jó Úrok vagyon gyakran igen jó dolgok is van; de az ő veszedelmes oldalát a' moralításra, culturára és industriára nézve nem adja elő. Alkalmasint hibázik a' Szerző mikor azt mondja, hogy a' Muszka paraszt nem vágyik a' szabadságra, 's ezt a' Frantziák betörésével Muszka országba bizonyítja; mert egy az, hogy a' Frantziák nem is akarták igen szabaddá tenni a' Muszka parasztot, más az, hogy a' Frantziák magok viselete Muszka országban olyan volt, hogy azon szabadság, mellyet a' Frantziák előtte magasztaltak, igen rossz benyomást tehetett a' parasztokban, mivel ezen magasztalás rablással, fosztással, a' templomok megfertéztetésével, a' barbaries ezer meg ezer nemével öszve volt köttetve. A' ki illyen környülállások alatt kinálja a' parasztot szabadsággal, ahhoz ennek

ter-

természetesen nem lehet bizodalma. Hogy pedig némely jó Úr alatt, jó dolga van a' rabszolgának, az éppen annyi mint ha valaki némely lónak, vagy kutyának állapotját irigylené, mellynek gyakran jobb dolga, vagyon mint némely szabad embernek.

A' szabad Parasztnak állapotja sem igen gyönyörű; mert Esthniában, és Livoniában ugyan egy Urbarium forma törvény, de a' valóságos Muszka Országban teljességgel semmi törvény nintsen, hanem a' Parasztannyt tartozik dolgozni, a' mennyi Uranak tetszik. — Néha ugyan megtörténik, hogy a' földes Urak kegyetlenkedéseit az Uralkodás megbünteti, de e' sem történik törvény szerént, hanem az Uralkodónak önkénye és szabad tetszése szerént. Egyáltalában a' Muszka Parasztnak állapotja Muszka Országban, olyan a' mint azt a' Szerző a' 75-dik lapon leírja; „A' Muszka paraszt, közönségesen nagyon szegényen egy szalmával, vagy deszkával fedett Házban lakik, mellynek tsak egy Szobája vagyon. Abban áll egy nagy Kementze mellyben fűtenek, főznek, és sűtnek kémény nélkül úgy, hogy a' fűst az egész Szobában elterjed, míg a' Padlásba tsinált egy kis lyukon ki nem megyen. Az ablakok olly kitsinyek, hogy az ember alig dughatja ki a' fejét (ez sok helyen Magyar Országban is úgy vagyon sőt az ablakot ki sem is lehet nyitni). A' szobában főképpen télben marháját is tartja. Ágya nintsen a' Muszka parasztnak, legfeljebb egynehány vánkosa vagyon.” — Egyébaránt a' rabszolgaság egyedül tsak a' Muszka lakosok közt uralkodik; a' Tatárok, 's a' többi nemzetek szabadok. —

A' Tatárok nyílt szívűek, vendég szeretők, tsendes, és békesség szeretők, a' betsületet

nagyon érzik, a' rendet és tisztaságot nagyon szeretik. Az ő jó akaró indulatjokat még világosabban nyilatkoztatnák ki, ha a' meghódítás által bizodalmatlanság és nemzeti gyűlölség az ő meggyőzőik eránt nem öntetett volna sziveikbe, 's ha a' megvető velek való bánás által az ő becsület érzések olly gyakran meg nem sértetnék, és az alávaló tisztviselők nyomása által bosszunkodásra és elkeseredésre nem inditatnának. A' Tatar egyáltaljában az Idegen eránt szivesebb és nyílt szívűebb, mint a' Muszka eránt, az ölelki képzések az Izlamizmus által akadályoztatik. Mivel azt hiszik, hogy a' Korán minden böltseséget foglal magában, azért megvetik a' többi Tudományokat; de azt egész szorgalommal tanulják. A' Tatar oskola épületjének fő része egy nagy Szoba, mellyben a' pallónak nagyobb része egy pár léptsővel feljebb fekszik mint a' kisebbik. Ezen feljebb emelt pallón ülnek keresztre tett lábainkon a' Tanítók és a' tanulók. A' tanítás többnyire hajnalba kezdődik és estve végződik. — Tárgyai olvasás, írás, a' Korán magyarázása, más vallásbéli írások olvasása, és imádságok; a' főbb oskolákban a' Buchari, Persa, és Arabiai nyelvek is, valamint egy kis számvetés is. Mellesleg kézi munkákkal is foglalatoskodaak, mint p. o. Saru tsinálással. A' mit egész héten tanultak azt Csötörtökön repetálják, Pénteken pedig nintsen tanítás, mert ez a' Tatarok Vasárnapja. Az olvasás ha fent szóval történik legnagyobb mesterség; mert ez inkább elszavalló éneklésből áll, 's szép organumot kíván. Ez a' declamatio azon fő tzel, mellyre főképpen a' Vallásbéli tanítók (Mullák) igyekeznek, 's mellyben magokat Férjfi korokig gyakorolják. A' ki tudós akar lenni községesen a' Gargali híres Oskolába megyen, melly Falu Orenburghoz közel vagon, vagy

pedig egészen Bucharába. — A' Fiúk 7, 8. osztendős korokba vitetnek bé az Oskolába, 's öt osztendő alatt a' közönséges Cursusnak vége van. A' kik pedig Tanítók akárnak lenni, tovább maradnak az Oskolában. A' szegények és árvák az Oskola épületjében laknak, és az oskola alsóbb pallóján hálnak. — A' tanítványok együtt esznek, 's kiki a' maga részét beviszi az oskolába; egyik közzülök sors által gazdának választatik, a' ki az ételt mindnyájok számára egy üstben elkészíti. Hasonba 5 olyan oskola van, 's minden Falun egy egy. A' Leányok otthon tanítatnak, 's tanulnak olvasni, írni, varni, 's bőrön arannyal 's ezüsttel himezni 's a' t.

A' Csuvások Finn törzsök, 's többnyire megvagnak keresztelve, de minden lakosok között legbárdolatlanabbak.

A' Kásáni Universitást nem igen jó színekkel írja le a' Szerző. Eleinte igen derek ember Professorokból állott, a' kik egyet kivéven mindnyájan Németek voltak; de 1814 től fogva 's főképpen mióta a' tudós és nagy lelkű Soltky koff megszűnt a' Universitas Curatora lenni, nagyobb része hivatalától megfosztatott an nélkül, hogy annak oka tudokra adatott volna, a' többi pedig a' nyomást nem állhatván önként elment.

Egyébaránt a' ki e' tárgyban többet akar tudni, olvassa a' könyvet magát — — — — —

Thaisz.

III.

Tudománybeli Jelentések.

1.

I n t é z e t e k.

Fő Tisztelendő Horváth Pál Úr, Sz. Benedek Szerzetbeli Tihani Apátur, és a' Sz. Márton Fő Apáturság Regense Julius 4 kén Esztergomban meglátogatta a' Gymnasiumot, hogy a' Szerzetbeli Tanítóknak igyekzetét, és az Ifjúságnak mind tudománybeli előmenetelét, mind erkölcsi maga viseletét szemesen megvizsgálja. Minden iskolában különösen megjelent és a' Tanulókat kikérdezte, 's minekutánna megalégítő szép előmenetelt tapasztalt volna, a' jelesebbeket meg ajándékozta, a' többit pedig hathatós atyai intésekkel a' tudományokra és Isteni félelemre buzdította. —

E' folyó esztendő Junius 19-kén a' Pesti Asszonyi Egyesületnek 1819-diki November elejétől kezdődött, 's most a' Therezia külső városban fenn álló segények Oskolájában az emberi kimíveltetés eránt melegen érző, a' nyomorúságok enyhítését, szegények boldogítását ömledő szívvvel óhajtó Pest városa több lakosainak jelenlétöken közönséges Examen tartatott. Meg nem állhatjuk, hogy ezen, minden tekintetre nézve közfigyelmet rész-vételt, és fel buzdítást érdemlő Intézetnek elrendeltetését, állapotját 's következéseit olly módon ne közöljük, a' mint azokat a' szemmel látott tanúktól értettük:

„Ezen oskolába tsak árvák, vagy ollyan szegény szülék gyermekei vétetnek fel, a' kik sem a' tanításért nem fizethetnek, sem könyveket nem szerezhethnek, és a' kik kénytelenek, gyermekeiket minden rá ügyelet, és nevelés nélkül az útszákon lézengeni, és kodólni engedni; azon gyermekek, a' kik magokra hagyatva rossz, és kártékony emberekké nőnének fel, ezen oskolában tápláltatnak, ruháztatnak, 's a' vallásra, írásra, számvetésre, a' természet és más, a' közönséges életre elmúlhatatlanul szükséges tudományokra tanít-

tatnak. — Mind ezeken kívül pedig minden gyermek különböző mesteriségekben erejéhez képest szorgosan gyakoroltatik, résszerént arra rendelt Tanítók, résszerént kézi mester emberek által. A' Leányok a' tanulás óráján kívül gyapjú, kender, és len fonásban, varrásban, tűzésben, Hertészkedésben, főzésben, és gazdasszonykodásban egy rajok ügyellő személynek szüntelen való felvigyázása alatt foglalatoshodtatnak. Ezen Intézetnek az a' célja, hogy a' gyermekek munkás, rendes, erkölcsös, és tsinos élet módjához szokjanak, és magoknak a' közönséges életre megkívántató ismérteket megszerezzék.

Ezen esztendő folyta alatt ezen oskolában neveltetett egészséges, jól és tsinosan öltöztetett, munkához, renchez erköltséghez és tisztasághoz szoktatott gyermekeknek számok 96-ra mégyen; ezekből az eszt. eltöltével egy gyermektelen asszony által 1. örökben felfogadtatott; 5. más helyekre vitettetett el, 2. megholt. — Az utolsó próba tétel után kilépett 10. gyermekek pedig némelly ember szerető mester emberek által szolgálatba, 's mesterség tanulásra vétettek bé, hogy ott életek pályájára elkészülvén, magokról gondoskodni tanuljanak. Az Examen előtt ezen oskolából vagy kilépett, vagy más helyekre elvitetett, vagy megholt gyermekek helyébe a' bevétel végett esedező gyermekek közzül, bár melly szivesen óhajtott volna is az Intézet ezen nevezetes jótéteménynek minden esedezőket részesíteni, de most tsak 25-an vétetethetnek fel; mivel ezen Intézet mostani Fundusának állapotjához képest, az ott tartatható gyermekek száma alig mehet 100-an fellyül.

Nagyon szembetűnő volt ezen emberi szereteten épült Tanító Intézet' következése azon alkalmatossággal, a' mikor az Oskolából kilépett egészséges, jól, és tsinosan öltözött, magokat módosan viselő gyermekek; — a' szüleiktől ezen Tanító Intézetbe való bevitelére tsak akkor elő állitatott, piszkos, rongyos, durva, és módatlan maga viseletű gyermekekkel egybe hasonlitattak.

Bámulást érdemlett az Examen alkalmatosságával a' gyermekek' jó maga viseletök, az olvasásban, az írásban, és számvetésben való készségök, helyes és tiszta beszédbeli módjok; fonásban, varrásban, tűzésben, asztalosságban, és más mesteriségekben való gya-

koroltságok. A' természet, és vallás tudományából tett kérdésekre, adott, kész, 's helyes feletők, melyekkel megbizonyították, hogy a' tanultakat nem csak tudják, hanem értik is. Mennyire érhetne el azombon ezen oskola az ő fő czélját, melly egy általjában csak az, hogy az éktelen elhagyatott gyermekekből jó, erköltsős. munkás, és háládatos emberek formáltassanak, azt lehetett látni a' gyermekeknek mély érzésű szívből származott, igazán buzgó imádságaikból, és azon pillantatban mutatott háládatosságokból, midőn a' jó szívű emberek némelyeket közülök magához vévén, ezek az Oskolából kiléptek. Valamint az Imádság, úgy a' bútsúvétel, és köszönet szives, szelid, és érzékeny volt. A' buzgó fohászokdásokkal egybe voltak elegyülve a' háládatos szívből fakadt sóhajtások, és a' ki lépő, 's hátra maradt gyermekek zokogásai. Egy szemet sem hagyott könny nélkül az érzékenyülés, 's a' leg idegenebb is nehezen győzhette meg az érzés kitörését. Így körül vétetve lévén az Asszonyi Egyesület' jelenlévő Tagjai, a' hajdon vad és neveletlen; most már kiformált gyermekek háládatosságainak szent érzéseitől; senki se mondja többé, hogy a' jótétemények meg nem ismértetnek, és a' háládatosság' jutalma nélkül maradnak. Az Asszonyi Egyesület' jelenlévő Tagjainak emberi szeretetét, valódi nemes érzését nem csak az árvák könnyeiből, 's buzgó hálájokból lehetett látni: hanem minden jelen volt emberiség barátinak szemeikből kitündöklő öröm és tiszteletből is észre venni. Valójában ezen jutalom legbetsesebb lehet az Asszonyi érzékeny szíveknek, 's olyan betses, mellyel semmi nem érhet fel.

Ezen szép, köz figyelmet, és részvételt érdemlő tanító Intézet a' Pesti Asszonyi Egyesület' munkája, melly ezen kívül még némely szegényekről is gondoskodik; még pedig.

1-ször Az olyanokról, a' kik kevés segedelem által az elszegényedéstől megmentethetnek. Az ilyenek illendően kiosztogatott pénzek által segítettnek.

2-szor Az olyan elnyomorodott öregekről, a' kik csak ugyan erejekhez mérsékelt munkájok által még az elmúlhatatlanúl szükségeseket megszerezhetik. Az ilyenek segítettnek az Asszonyi Egyesület dolgozó Házában, és az Asszonyi kéz mivek lerakó helye által.

3-szor Az elmúlhatatlanúl szükségések' megszerzésére elégtelenekről. Az ilyenek kapiák segedelmeiket az Asszonyi Egyesület dolgozó Intézetében, vagy eledelben, vagy kész pénzben.

4-er Az egyáltalában semmit nem dolgozható és érdemelhető szegényekről. Ezek hónapi, vagy heti pénzbeli részvétellel tápláltatnak.

5-ször Az Orvosi segítségre szorúttakról. Ezek az Asszonyi Egyesület Ispitályában, és a' vakok gyógyító Intézetében ápolgattatnak.

Mind ezeken kívül tétetnek különös adakozások is, az Asszonyi Egyesület valóságos és munkálkodó Tagjai által, mellyekkel sok fájdalommal 's nyomorúsággal küszködőknek könnyei törültetnek el, és sok eltűrhetetlen szenvedések megenyhítettnek, vagy el is oszlattatnak.

Az Asszonyi Egyesületnek nyomtatás által a' Hőzönség előtt megjelent több rendbeli számadásai elő mutatják azon jótévő adakozásokat, mellyeket az Asszonyi Egyesület kapott; azoknak haszonra való fordításokat; a' Fundus állapotját, és a' dolgozó Intézet készítményeit. A' 5. utolsó esztendőket magában foglaló most közelebbről megjelent számadás bizonyítja a' benne érdekelt szám vétel, és Inventárium által, hogy tsak a' dolgozó Intézet' lerakó helyén 38, '818. for. 51 xr. váltó Czban érő portéka vagyou. Illyen módon a' jelenvaló időben erejekhez mérsékelt munkálkodás által 250. személyek táplálják magokat. Ezen Intézet kezdetétől fogva 308. elvénült gyengélkedő szegények mentették meg életüket a' holdulástól, és éhel halástól, és 150. szegény gyermekek tanitattak az Asszonyi Egyesület' Oskolájában.

2. Előlépések, 's megtiszteltetések.

Ő Császári Hirályi Felsőge Méltóságos és Fő Tisztelendő Kopátsai Jósef Urat, Székes Fehérvári Megyés Püspököt Ő Nagyságát, a' ki már ez előtt a' Nagy Mélt. Hét személyes Táblánál törvényes Tudományának mint Assessor nagy eleit adta; azon Köz Biró székre, mellyet utolszor a' Kalotsai Érsek foglalt el, különös kegyelemből ki nevezni méltóztatott. — Nem különben

Marich János Urat, Esztergam Mezei Boldog Asszony Apáturát, Székesfehérvári Kanonokot, és a' Tek. Királyi Tábla Praelatusát, a' Hét személyü Törvényszéknél Assessorrá, és tituláris Püspökké nevezni méltóztatott.

Az Erdélyi Királyi Udvari Kantzellária, a' Királyi Kormányzékknél Erdélyben megüresült Kormányzékki Titoknoki Hivatalra Bedeus József Urat, a' Fő Commissariusságnál volt Concipistát, az ő szép tehetségeire, és ditséretes maga viseletét nézve, ki nevezni méltóztatott.

Ő Császári Kir. Fő Hertzegsége Hazánk Nádor Ispanya méltóztatott Tehintetes Revisnyei Revitzky Imrét Tek. Ns. Pest Vármegye Vice Fiskalisát ugyan azon Vármegye Fő Fiskalisának ki nevezni.

Th.

3. Kihalt Tudósok és Írók.

Pesten Augustus 15-én meghalt 'Tekintetes tudós Schvartner Márton, a' Philosophiának Doctora, a' Diplomaticának és Heraldicának Királyi Tanítója a' Pesti Universitásnál, az Universitás Bibliothecájának elsőbb Örje, Tek. Ns. Pest Vármegyének Tabla Birája, mind azoknak a' kik az ő érdemeit esmerték, 's őtet tisztelték mély szomorúságára. A' boldogult született Résmárkon Szepes Vármegyében Martius 6 kán 1759. Eszt. Tanult elébb Hazájában, azután a' Posonyi és Sopronyi Gymnasiumokban, onnan a' Göttingai Universitásra ment által, a' hol Heynének, Gatterernek, Spittlernek, és Schlötzernek tanításai által a' Tudományokban azon magas léptsőre emeltetett, mellynek kiadott munkái által némelly példáját mutatta. Főképpen a' két utólsónak nagy befolyása volt az ő lelki képzésébe, melly kiadott munkájából is kitetszik. Haza jövele után egy darab ideig a' Sopronyi Gymnasiumnál tanított. Onnan második József Császár által 1788 a' Pesti Universitáshoz mint a' Bibliothecának Örje,

's a' Diplomaticának és Heraldicának Professora hivat-
tatott meg, melly hivatalainak utolsó lehelleteig pél-
dás hűséggel és szorgalmatossággal eleget tett. Ő
Felsége ötlet fizetés nélkül a' Magyar Nemesek sorába
iktatta, 's a' Hazá az ő érdemeit betsülte. Charactero-
mindég egyenlő és állhatatos volt, s ő csak a' maga
kötelességének 's a' tudományoknak élt. Irt Diplo-
maticát deák, és Statistikát német nyelven; azon kí-
vül de gente Croviaca et de Scultetiis. Az ő emléke-
zete a' tudományok barátjai előtt mindenkor betsben
fog tartatni. Th.

Bétsben Május; 18-án meghalt Tiszt. és Tudós Ge-
nersich János Úr, a' Bétsi Theologia Protestáns In-
tétben az Egyházi Történeteknek, és Egyházi Tör-
vényeknek nagy érdemű Tanítója, a' ki több tudós
munkák kiadása által magának nagy hírt, 's a' Hazá-
nak tetemes hasznot szerzett. Ő elébb a' Hazában
Késmárkon 50 esztendőnél tovább volt az Ékesszól-
lásnak, Classica literaturának, Paedagogiának és Diae-
teticának tudós és véghetetlen szorgalmú Professora.
Th.

Zomborban Junius 19-én hosszas elfonnyadásban,
életének 55dik esztendejében végezte életét, Tekinte-
tes Tudós Asboth János Úr, több Ns Vármegyéknek
Tábla Birája, a' Báts-Szeremi Aug. Vallást követő Es-
perestségnek Fő Inspector, a' Göttingai Tudományos
társaságnak, úgy a' Morva - Sléziai Gazdaság Tarsa-
ságnak is Tagja, a' ki December 13-kán 1768 Vas-
Vármegyében Nemes Csobán született, Sopronban,
Jenában, és Göttingában Heyne, Hästner, Spittler,
Schlötzer, Plank, Feder, Lichtenberg, Gmelin,
Blumenbach, Eichhorn, Bekman 's a' t. alatt tanult.
Onnan vissza térvén Késmárkon Professor, azután a'
Heszthelyi Georgiconban résszerént Professor, réss-
szerént Director volt, most pedig az árendában lévő
Bátsi Kamerális Jóságoknak Administratora. Ezen
jeles tudományú Férfit, azonkívül, hogy a' Geor-
giconi Letzkékre meghívántató munkáját igen tudósan
elkészítette, a' külföldi folyó irásokban is több derék
Értekezéseket kiadott. Buzgó Tanító volt, szelid és
okos Igazgató, 's minden emberhez nyájas és barát-
ságos. A' Bátsi Administratio, mellynék csak 4 esz-
tendeig volt Igazgatója, illy jeles tudományú, és fárads-

hatatlan munkásságu Férfiában érzékeny hárt vallott; de mind ezen hasznos foglalatosságai, mind ezen érdemei mellett Familiáját nem igen jó állapotban hagyta; 's így itt is bebizonyítódott, hogy tsak valódi érdem, tsak tudomány által senki se szerezhethet.

Th.

4. J e l e s s é g e k.

Fő Méltóságú Rudnay Sándor Primás Hertzeg, Fő pásztori buzgóságát Május 23-kától Junius 9-kéig különösen városunkra fordította, midőn az Egyházi látogatást fáradhatatlanul folytatta. Sok bölts és a' Hívek lelki javára tett rendelkezései között, tisztelettel kell emlétenünk, hogy innepeken 's vasárnapokon a' Fő Plébánia' templomában, 's magyar Predikatio előtt, magyar énekes Misét tartatni parantsolt. De különösen háládatos tiszteletre kötelezte a' magyar Polgárságot az által, hogy a' magyar nyelv terjesztésének hathatósabb eszközlésére, 2000 forint pengő pénzt olly hazafiúi Hészséggel áldozott, hogy mindnyájunkban azt a' bizonyos reménységet gerjesztette, hogy Fő Pásztori hathatós kormányja alatt, a' magyar nyelv iránt hozatott kedvező törvények, foganatos előmenetelt fognak tapasztalni; és nem tsak a' városokban, hanem a' falukban is taníttatván a' magyar nyelv, azon Plébániák, mellyek 40 — 50 esztendő óta eltótosodtak, ismét meg fognak magyarosodni. Erről már előre kezességet nyújt Ö Hertzegségének gyökeres régi magyar eredete, és nagy tetteiben feltűnni látszó, halhatatlan Pázmán Péternek lelke.

Azon Sopron Vármegyei tizenegy esztendő's Ifjatskáról Liszt Ferentzről, a' kit mint ritka tehetségű Fortepiano játszót a' Magyar Országú Újságok érdeme szerint megditsértek, T. T. P. Reinthal-ler még e' következőt jelenti: „Május 19kén 1825 egy estvéli multságban számos jó Barátok körében (a' hol a' Redactor maga is jelen volt) eljátszotta a' jeles Fortepiano játszó Liszt Ferentz, nem tsak a' maga tulajdon fantáziáját a' legnagyobb könnyűséggel és

készséggel, hanem a' Musika esmérők legnagyobb bámulására Weber C. M. Momento Capricciosoját is op. 12. prestissimo tempóban a' papirosról le olvasta, azután játszotta az Ifjú művész Reinhaller Variációit G-ből, mellyekből a' themát két Variatioval együtt az előjegyzett hang nemben, a' többit pedig az Adagioval és Codával Fisbe általtéve a' szónak tökéletes értelmében eljátszotta. Ezen vig estvéli mulatságot befejezte az esmeretes Rákótz-i Marsával, és Csermáknak, Lavottának és Biharinak Mohaupt Ágoston által kiadott Magyarjaival belekevervén a' maga kellemetes Fantáziáját, mindnyájoknak tökéletes bamulására. — Mi ezen örvendetes jelentést azon szíves kívánással fejezzük be, hogy az Ifjú művész magát akár mint ditsértetik is soha el ne bizza, hanem a' valódi Géniehez illő szerénységgel napról napra nagyobb tökéletességre törekedjék, hogy a' külföldön is Hazájának betsületére lehessen. — Egy úttal azt is jelentjük, hogy Tek. Özvegy Mattyasovszkiné Asszony Emilia nevű Leánykája a' Fortepianóban, Guitárrban, Hegedűben, és éneklésben olly szép előmeneteleket tészen, hogy ő belőle is idővel nevezetes hangművészt várhatunk.

Th.

5. Nemes tselekedet.

A' folyó esztendő Martius 20-kán halt meg Temesváron Praedovits György Kereskedő, a' ki végső rendelkezésével kegyességét, és felebaráti szeretetét jelesen megbizonyította. Ugyan is a' Temesvári polgári Ispotályra hagyott 10 ezer forintot Bétsi Betsben; a' szegények intézetére 500 forintot; más 200 szegényekre vallás külömbség nélkül fejenként 30 for; öszveséggel tekát 6 ezer forintot; 24 szegény Özvegyekre fejenként 250 for. öszveséggel 6 ezer forintot; 12 szegény férjhez menendő Leányoknak fejenként 500 forintot, 's így öszveséggel 6 ezer for; 200 Temesvári rabokra külön külön 21 forintot, öszveséggel 4200 forintot; a' Görög és Oláh Iskolára a' Temesvári Fabrica nevű külső városban, örökös tőkepenzül 2000 forintot, Temesvárot az irgalmas Barátok Ispitálya-

ra, beteg Hereskedő személyeknek egy ágy tartására, tökepénzül 5000 forintot; a' fabrica külső Városban építendő új Templomra 8 ezer forintot; a' Görög nem egyesült vallásuk Templomára, ugyan a' Fabrika külső városban 200. forintot; a' belső városbeli Görög nem egyesült Templomra 200 forintot; a' Mehadiai Templomra 500 forintot; a' Lugosi Templomra 200 forint; Mehadiában öt férjhez menendő Leányoknak öszveséggel 1000 forintot; öszveséggel tehát a' hegyes ezélokra 48100 forintot B.B. Ezeken kívül még idegeneknek; és vér szerént való Attyafiainak jeles summákat rendelt, 's így nemes gondolkodásának, és embertársai eránt való igaz felebaráti szeretetének jeles példájai adta. Ő Lugoson született, és holtig nötelesen maradt, mint Kereskedő Temesvárott tette le magát. Meghalt életének 56-ik Esztendejében, de mint jóltévőnek emlékezete halhatatlan maradt.

6. U j K ö n y v e k.

9) Prúnyi (Josephi) Systema Philosophiae Fundamentalialis, sive Metaphisica. Tyrnaviae, Typis Joannis Bapt. Jelinek. 1825. 8-ad rét. 225 lap.

10) Eucharisticon, quo Alumni ad utrumque Tyrnaviae existens Seminarium suae Celsitudinis Principis Alexandri a Rudna Archi-Episcopi Strigoniensis, Primatis Regni Hungariae etc. pertinentes, terminato cursu Scholastico Anni 1823 occasione sui ad patrios lares discessus gratiosissimis Superioribus ac Moderatoribus suis animi sensa adaperiunt. Tyrnaviae, Typis Joannis Bapt. Jelinek. 4-ed rét. 6. lap.

11) Epilog zur hohen Feyerlichkeit bey Gelegenheit der Wiederübernahme der Oberleitung des löbl. Neutrauer Comitats von Sr. Excellenz des Hochgebohrnen Herrn Grafen Joseph Erdödy von Monyorókerék, Sr. k. k. Apost. Majestät Staats-und Conferenz-Ministers, des goldenen Vliesses Ritters, des hohen königl. Ungarischen St. Stephan-Ordens Grosskreuzes, Erbgrafen zu Mons Claudius, des löbl. Varasdiner Comitats Erb-Ober Gespans, wie auch des Schlosses und der Stadt Varasdin Erb-Ober-Hauptmanns, k. k. Hämmerers, des Königreichs Ungarn Oberst Truchsesses, des löbl. Neutrauer Comitats Ober-Gespans etc. und

des festlichen Einzuges Ihro Excellenz Seiner Erlauchten Gemahlinn Elise Gräfinn Erdödy, im Andachts-
hause der Israeliten in Neutra am 19-ten July 1825.
Verfasst und vorgetragen von Carl Böhm. Tyrnau, ge-
druckt bey Johann Bapt. Jelinek. 4-ed rét, 8 lap.

12) Carmen, quod honoribus Excellentissimi ac
Illustrissimi Domini Domini Josephi e Comitibus Er-
dödy de Monyorókerék, Aurei Velleris, ac una J. Or-
dinis S. Stephani Regis Apost. Magnae Crucis Equitis,
Montis Claudii, et J. Comit. Varasdin. Perpetui Comi-
tis, prout et Arcis Civitatisque ejusd. nominis Haeredi-
tarii Capitanei, S. C. et R. A. M. Camerarii. et Actua-
lis Intimi Status Consiliarii, Status et Conferentiarum
Ministri Dapiferorum Regalium per Hungariam Ma-
gistri, Emeriti Cancellarii Regni, nec non J. Comi-
tatus Nitriensis Supremi Comititis, dum Ioelytae hujus
Provinciae postliminio Gubernacula capesseret, ob-
tulerunt Scholae Piae Nitrienses, pridie Idus Julii
Anno M. D. CCCXXIII. Tyrnaviae, Typis Joannis Bapt.
Jelinek 4-ed rét, 7 lap. (Elegia)

13) Sermones ad Celsissimum ac Reverendissimum
Dominum Dominum Principem Alexandrum a Rudna et Divék-
Újfalu, Archi-Episcopum Strigoniensem etc. dum
idem in Libera Regiaque Civitate Tyrnaviensi Cano-
nicam Visitationem institueret, habiti, cum synoptica
Relatione hujus Visitationis Anno 1825, Tyrnaviae,
Typis Joannis Bapt. Jelinek. 4-ed rét 15 lap.

14) Ode honoribus Celsissimi ac Reverendissimi
Domini Domini Principis Alexandri a Rudna et Divék-
Újfalu, Archi-Episcopi Strigoniensis etc. oblata a Ly-
ceo Suae Celsitudinis, et utroque Seminario Tyrnaviae
existente, dum occasione Canonicae Visitationis Pa-
rochiae Tyrnaviensis Seminaria quoque visitare digna-
batur, die 5-a Junii 1823. Tyrnaviae, Typis Joannis
Bapt. Jelinek. 4-ed rét. 4 lap. (Doct. Alc. vers)

15) Hőzönséges Törvéyszéki Polgári Magyar
Törvény, fejtegette Szlemenics Pál, Törvény
Doctora, a' Pozsonyi Akademiában a' Hőzönséges és
Fenyítő Törvéyszéki Polgári Magyar Törvénynek Ki-
rályi Tanítója, Tek. Pozsony Vármegyének Tábla Bí-
rája. IV Hötet. Pozsonyban Snischeck Hároly G. betüi-
vel, 1825. nagy 8-ad rétben.

I-ő. Kötet: a' Törvénynek előljáró esmérteit, és első könyve: A' Személyekről. X. 292. lap.

II-dik. Kötet: a' Törvénynek második könyve a' Jószerzőkről. 471. lap.

III-dik Kötet: a' Törvénynek harmadik könyve a' köteleztetést szülő tettekről. 347. lap.

IV-dik Kötet: a' Törvénynek negyedik könyve, az Igazság' törvényes kiszolgáltatásáról. 547. lap.

7. Trattner János Tamásnál készült

Új Hőnyvek.

21) A' Vallási Egyesülés Ideájának Írójához, mint T. T. Reform. Prédikátorhoz, és Magyar Hazafihoz, barátságos indulattal. 1823. m. 8. 16 lap.

22) Brevis Dissertatio de Visione Dei, et pleno Gaudio Vitae aeternae, quam Venerabili Clero Archidieocesis Strigoniensis Basilius Proticus, Ritus graeci Catholici Presbyter Ecclesiasticus pro Memoria dedicavit. 1823. 8. 16 lap.

23) Πραγματείας ΦΥΣΙΟΛΟΓΙΚΗΣ, m. 8. 1823. 116 lap.

24) Publius Ovidius Násó Búsverseinek Negyedik Könyve. Fordította Egyed Antal 1825. m. 8. 44 lap.

25) Fő Tiszt. Geresgáli Batthányi Alajos, Madocsai Apát. Úrnak, Esztergomi Érsek-Megye Kanonkjának, a' Pesti Fő-Papi Nevelőház' Igazgatójának, az Isteni Tudomány' Doktorának, 's a' t. midőn Védelkének napját ünnepléné, hálás tisztelettel, 's áhítatos örömmel tömjénez a' Pesti Nevendék-Papság. m. 8. 1825. 8 lap.

26) Plurimum Reverendis, Clar. Doctissimisque Viris, Ecclesiarum Evangelicarum A. C. Districtus Cis et Trans Tibiscani Senioribus, Consenioribus, Decanis, et reliquis Verbi Divini Magistris, Animarumque Pastoribus solertissimis, Amicis et Fratribus in J. Ch. longe aestumatissimis, clarissimis. 4-to. 28 lap.

27) *Assertiones ex Universo Jure et Scientiis Politico-Cameralibus etc. quas publice in R. Univ. Hungarica Pestiensis propugnandas suscepit Joannes Madarassy, AA. LL. et Philosophiae Doctor, incl. Tab. Reg. Hung. Juratus Notarius 1823. m. 8. 8 lap.*

28) *Pokolkői Vendelin. 8. 1'23. 230 lap.*

29) *A' régi Római nevezetesebb Klassikus Irókon és ezen könyvnek kiterjedéséhez szabott Kritikán épültt Deak Magyar Etymologiai Lehszikon, készítette az Oskolás-gyermekeknek számokra Mokry Benjámín, a' Görög és Deak Literaturának volt Tanítója 's a't. 1825. 680 lap.*

30) *A' Vallási egyesülés Ideájának Irójához, mint T. T. Reformatus Prédikátorokhoz, és Magyar Hazafihoz, barátságos indulattal. Második Levél; Irta Nemzetének Lelki, és Polgári boldogságát szívéből óhajtó, egy öreg Katholikus Nemes Magyar Hazafi, Pannoniában Pünkösöd után való ötödik Vasárnapon. 1825. m. 8. 16 lap.*

31) *Oratio de ingenio et spiritu, quo agatur necesse est futurus juventutis doctor, et nunc et olim Officiis sibi incumbendis satisfactorus. Professionem Philosophiae etc. in Gymnasio Coronensi auspicatorus die 24 Oct. 1809 recitavit Christophorus Liebfried de Greissing, Lector Gymnasii praedicti. 1815. m. 8. 16 lap.*

32) *Carmen Pastoritium, honoribus Rev. Patris Constantini Eschner, Clerici Regularis Patrum Scholatum Piarum, nec non in Regio majori Gymnasio Pestiensis II. Humanitatis Scholae Professoris. In documentum Verae gratitudinis ab Auditoribus suis occasione Lucis Onomasticae reverenter dicatum die 27 Julii Anno 1823. 8. 16 lap.*

33) *Heiliger Creutzweg unsers Erlösers und Seligmachens Jesu Christi. 8. 1823. 48 lap.*

34) *Tentamen Publicum ex Methaphysica Applicata et Ethica, juxta Praelectiones Joann. Bap. Imre, Presb. Archi Dioec. Agriensis, AA. LL. Phil. et SS. Theol. Doctoris, in Univ. Pesthana Logicae, Meta-physicae et Ethicae Prof. p. o. 1823. 8. 8 lap.*

VIII. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Endrödy János. A' Modiról. I. 3.
- 2) Szepes Vármegyének Statistikai Áltnézése nemzeti gazdagságbeli tekintetből. I. 17.
- 3) Balogh Sámuel. Az Ékesszóllásról némelly Jegyzetek. I. 19.
- 4) Takáts Éva. A' házasságban lévő Asszonyok kötelességeikről. I. 68.
- 5) Ágoston János. A' Nagy-Váradi deák szertartású Püspöki Megyének rövid esmertetése. I. 87.
- 6) Bartalos József. Jegyzések Tuboly László némelly állításaira ezen kérdésre való feleletében: mikor 's mitsoda környülállások között maradtak meg 's a' t. Jekaterinoszlaban a' Magyarok? I. 91.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Hönyv-esmertetes. Szádlér Jós. A' Magyar Plánták szárított gyűjteménye 's a' t. I. 100.

B) Külföldi Literatura.

Könyv-kivonás. Beytäge zur Kenntniss des Innern von Russland von Dr. Johann Friedrich Erdmahn 's a' t. I. 110.

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Intézetek. I. 117.
 - 2) Előlépések 's Megtiszteltetések. I. 119.
 - 3) Kihalt Tudósok és Irók. I. 121.
 - 4) Jelességek. I. 122.
 - 5) Nemes tselekedet. I. 123.
 - 6) Új Könyvek. I. 124.
 - 7) Trattner János Tamásnál készült új Könyvek. I. 126.
-

T U D O M Á N Y O S
G Y Ű J T E M É N Y .

1 8 2 3 .

I X . K Ö T E T .

Lehnhardt sc. Pest.

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

P E S T E N ,
PETRÓZAI TRATTNER JÁNOS TAMÁS betűvel
és költségével.

I. É r t e k e z é s e k.

Rájniz József Emlékezete *).

1. §. A' Hazájok' jobbvoltára, emberiség' díszére, 's önnön dicsőségek're élt nagy Férjfiak azok által nyertek-e állandóbb hirt, és magasztalást, kik érdemekkel koszorúzott fejüket 's nevöket érczre, köre, 's más e'félére vésték, vagy életöknek tudós, hiteles jegyzöji által, előttem igen kétséges. Ama néma alkotmányok, ha pompásabbak, 's büszkébbek is bár, de nyilván mulandóbbak, 's bizonytalanabbak az eleven élet leírásoknál. A' világ hódító Sándornak tetteit az emlék-kövek, Zobrok nem bizonyíttyák többé; de hirdeti maiglan Curtius Russus' Históriája. Ha Tráján Császár' oszlopa, Róma piacán, a' mindent emésztö időnek erején gyözüdelmeskedni látszatik is, mind eddig, de bizonyára ifjabb Pliniussal, ki érdemeit följegyzette, minden jövö századokra, ki nem fog terjedni. Tagadhatatlan az, hogy ollyakat is hirdetik imezek, kikről amazok éppen halgatnak: Plutarchus, C. Nepos, Diogenes Laërtius azoknak tetteit is fenn tartották, kiket Phidias, Praxiteles, 's a' t. remek műveikkel nem örökíthették.

*) Mivel szorgalmatos tudakozódásunk után se akadhattunk Rájniznak Képére; azért kénytelenek vagyunk Élet-írást Képe nélkül kiadni: ezután fognak következni Pétezelynek és Verseghinek Élet-írástai és Képei.

2. §. Lefizetheti azért minden időkor és nemzet nagy Férjfiái eránt, kiktől éltökben dicsőítettett, 's boldogítottatt, köteles adóját némünémüképpen, ha bár kívánsága szerént emlék oszlopokat, sírboltokat nem áldozhat is nekik: érdemeiket átköltöztetvén unokáikra, kik gyümölcseiket szedik leginkább közönségesen. E' háladatosság' neme minket illet főképpen Magyarokat ama Tudósaink eránt, kiknek, azon világosságért, mellyet Nemzetünkre derítették kiművelt elméjük' sugári által érczbe, köbe metszett fejeikre fényes babér koszorút nem keríthetünk; hogy minekutánna éltökben a' polgári hatalomtól semmi tiszteltetés' ajándékát nem nyerhették, holtok után is minden nemzeti nagyra becsülés, és köszönet' jutalmánélkül ne hagyattassanak. Illy háladatos tiszt ez, mellyet Kőszegi Rájnis József, dicső Hazánk'fia, a' Görög deák mértékű Költőségnek szerencsés fölserkentője 's előlmozdítója eránt tellyesíteni kívánok; jeles érdemeit Tudományos Gyűjteményünkbe letenni bátorkodván.

3. §. Születését, 's nagyra termett elméjének első fölserkenését önnön maga írva hagyta e' kézírathban hagyott munkájában: „Apulėjus' Tüköre, mellyben a' Kassai Próteusnak képét, és annak sokféle csúfos tünéseit láthatni”, e'képpen: „Én ugyan eleimre nézve fel nem tehetek azokkal, a' kiknek tős-gyökeres nemből származott nagy érdemű Őseik Magyar Országban a' ragyogó csillagok gyanánt fényeskedtek; mindazáltal az Eleim se voltak haszontalan emberek édes Hazánkban. És ámbár az ő érdemeiknek jutalmát is vették, ámbár (ha szükséges volna) megmutathatnám, hogy erre nézve sem találhat semmit a' Kassai Író Deák, a' miért engem' megvethetne; nem fogom erre időmet

vesztegetni. Nem illik az ilyen kérkedés okos emberhez, a' ki tudja, hogy soha jól nem lakik, a' ki maga nem eszik, ha ezerszer számlálja is elé az étkeket, mellyekkel az Elei jól laktak *). Elég az, hogy egy böcsületes Atyának fija vagyok, a' ki Kőszegen, egy szabad Királyi városban, különbféle városi tisztségeken általmenvén, minekutánna a' Nép-védő tiszti-ben dicséretesen el járt, a' belső Tanácsnak tagjai közé számláltatott". 18—19. lapon. Született 1741. esztendőben, Rák havának 4-dik napján. 19 lap.

4. §. Első kiformáltatását Atyának gondviselése alatt a' Kőszegi iskolákban, 's ama háladó tiszteletet érdemlő el töröltetett Jébus' Társaságában vette, melly Hazánkknak több derék Tudósokat és Irókat nevelt; melly nem hogy a' hazafiúi tüzet tagjaiban el fojtotta volna, hanem Nemzetünk' dicsőségére, 's nyelvünk' hasznára fordítani igyekezett. „Ezen Atyámnak gondviselése alatt nevelkedtem, úgymond, tizenhat esztendős koromig. Azután amaz híres társaságba béavattattam, mellynek tellyős igyekezete arra arányozott, hogy tagjai nem csak magok nagyobb nagyobb tökéletességre lépjenek, mind a' lelki jóságra, mind a' tudományokra nézve; hanem arra is gondot viseljenek, hogy a' világnak minden részeiben az ember-társaikat hasonló tökéletességre vezérellyék. **). A' két esztendeig tartó megkésértésnek üdejét Bécsben el töltöttem" a' 19 lap.

*) Nam genus, et proavos, et quae non fecimus ipsi
Vix ea nostrá voco.

Ovid. Metamor. LXIII. §. V.

***) Regula Societatis Jesu: „Nostrae vocationis est diversa loca peragrare, et vitam agere in quavis mundi plaga, ubi maius Dei obsequium, et animarum auxilium speratur".

5. §. Magyar Poétai elméjének fölserkentésére, úgy látszik, semmi honnyi példa se, hanem a' Szép tudományoknak gyakorlása, 's a' görög és deák nyelveknek tanításában való foglalatossága adott indító okot. Jelesen Sannazarus deák Versének, mellyel Velence városát dicsőítette, bájoló erejétől el ragadtatván, készttetett arra, hogy azt magáénak tulajdonítván, nemzeti nyelvén, ugyan azon mérték szerént zengedezhesse: mivel maga felől illy tanúságot teszen: „Bécsből Leodiumba mentem; a' hol egy esztendeig a' Szép tudományoknak gyakorlásában, a' Görög nyelvnek, 's jelesen a' tanulás és tanítás' módjának megtanulásában foglalatostkodtam. Ott, csak 19. esztendőös lévén, 1700. esztendőben a' legelső magyar Versemet szerzettem, mellyel nyilván megbizonyítám, hogy a' magyar Versek szint úgy folyhatnak mint a' Deákok. Tetszett nekem a' Szannazarusnak ama Verse, mellyel *) Velence városát tisztelte. Ezt azért magyarra fordítottam, és egy akkori tanuló társomnak, Fő Tisztelendő Kelcz János Úrnak (most Györi Ránonok, és Custosnak) megmutattam: mert attól megválva senki se volt Leobiumban, ki a' magyar nyelvet értette volna. Akkor még a' Görög nyelvre vigyáztván a' z betűre úgy tekéntettem, mint kettősre, 's ugyan azért azt tartottam, hogy a' természet szerént rövid hangzó is akadályos ezen betűnek következése miatt. Megtetszik ez az utolsó versemből, mellyben

*) *Viderat Hadriacis Venetam Neptunus in Undis
Stare Urbem, et toto ponere iura mari:
Nunc mihi Tarpeias quamtumvis, Jupiter, arcus
Obiice, et illa tui moenia Martis, ait:
Si pelago Tibrim praefers, Urbem aspice Utramque:
Illam homines dices, hanc possuisse Deos.*

ez az íge: ez, hosszan hangzik, ámbár e következik utánna. Mindazáltal most is jóvá hagyom ezt a' Verset, de más okra nézve tudniillik: mivelhogy az új hegyeken a' természet szerént, vagy helyheztetés miatt rövid szótagot is néha meghosszabbíthatni. Ezek a' Versek így folytak:

Neptunus vizinek kebelében látta Velenczét,
Mellyet egész tenger, mint Fejedelmet, Ural:
Nosszano! már fitogasd Tárpéjai dombodat (úgy
mond)

'S Mársod' köfalait, Jupiter! éig emeld;
A' tenger Tiberist, Rómát meghaladja Velence:
Isteni nagy remek ez, emberi munka amaz" 20 l.

6. §. Szerencsésen fölserkent elméjét e' dicső Hazánkfia, a' nyilvánvaló tanítása közben, a' deák Poésisben tett jeles előmeneteléhez képest fejtegette ki: el lévén hitetve, hogy maga a' Természet nem szül nagy Poétát, hanem annak formálására a' mesterségnek is szükség hozzá járulni; Horatziusnak vallását magának tulajdonítván:

Hérdezed: A' jeles Irókat, kik földi Apollók,
A' természet-e, vagy Mesterség tette nagyokká?
Én ugyan ezt, vagy amazt nem tartom elégnek:
Mert noha a' nagy Költőnek természet az édes
Attya, de a' Szép mesterség szorgalmatos Anyja.
Horácz. a' Költői Tudom.

Igy folytatja tovább élete leírását: „Leobiumból édes Hazánkba vissza térvén, Esztergomban laktam egy esztendeig; a' hol az első, és második oskolába öszve gyűlt számos gyermekeket tanítottam. Ott amaz örök emlékezetre méltó Érsekünket, Barkóczy Ferencz Gróf Urat, egy örvendező verssel tiszteltem: melly

1761. esztendőben Budán nyomtattatott. Ezt a' Verset három okra nézve most ismét kinyomtattatom: mert egy az, hogy amaz első nyomtatásban a' nevem meg nem jelent; más az, hogy két öregebb Jesuita társom, t. i. Derkies Esztergomban, és Csécsi Budán, ezt a' verset akaratom ellen egynéhány helyen megváltóztatta; nekem pedig most is jobban tetszik úgy, mint én szerzettem; harmadik az, hogy csak két száz darabot nyomtattak, mellyek azótától fogva talán mind el vesztek. Az okáért, hogy e' Hazánk Attyának híre e' munkámban is fenn maradjon, úgy írom le ezen verseket, a' mint az akkori kézírásomban olvasom" *) 20—23.

- *) Non tot sponsa viri tumulum ploratibus urget,
 Quem vis improvisa rapit, taedasque iugales
 Corripiens, versa transfert ad funera pompa;
 Quot lacrymis Istro permixtus Granus inundat,
 Dum decora alta Pedi, et Mitrae ornamenta bicornis
 Rapta dolet, lapsique decus reminiscitur aevi.
 Templi augusta iacent, maicstatemque sepultam
 Culmina deserta, et squalentia rudera plorant.
 Heu fuge longa mora est omnis, fuge Palladis aedem,
 Si quis inexpertis succedis sedibus hospes,
 Praetentaque minas murorum respice dextra:
 En vitium traxere situ, utque ora inclita quondam,
 Quae luctus secat, atque notis informibus implet,
 Exterrent oculos; rimisque frequentibus horrent,
 Quaeque olim eductas potuit praedivite fastu
 Ostentare domos Urbs, priscum oblita decorem
 Consenuit, miseroque iacent tecta omnia luctu.
 Necte vagas Urbs fausta comas, moestamque cupressum
 Abiice; Purpurei decorent te divite cornu
 Veris opes, sortemque decens imitetur amictus.
 En nova lux centum famulantia sidera vincens
 Exoritur, noctemque fugat. Moestum erige vultum,
 Et mecum, ut iuhare exorto volucrum agmina lacta
 Concentum sociant, festivos exige plausus.
 Tu modo Sol, cuius spectavimus ortum,
 Quo nostram exhilaras Urbem, quo lumine late
 Danubii, Granique undae, ripaeque relucet:
 Da mihi Te solem, atque humiles ne sperne myricas!
 Adgredior. —
 — — — Jam tunc, quum Te clarissime Csáky
 Abstulit atra dies, iam tunc grex orbis ad aras
 Pastorem poscens adiit, coelumque fatigans:

7. §. Valamint a' kiütött tüz eledelt nyer-
vén többről több lángot vet, úgy a' föléledett

Pars, quem Stirpis honos, alii, quem gratia formae
Commendat, placido sedens clementia vultu;
Illi maiestate gravem, hi, cui larga redundat
Dextera, quemque iuvat miseris succurrere, poscunt.
Multa petunt multi. Quis in uno cuncta requirat?
At Pater Omnipotens: Fiat discordia concors:
Dixit: Teque dedit. — Salve, optatissime Praesul!
Salve, quem tanto Superi dignantur honore.
Maxime Praesul! ave. Non, quis Tibi desluat Ordo
Sanguinis antiqui. Tua Stirps ut fulserit olim,
Stirps Regni, Regumque decus, meminisse iuvabit;
In Generis mensura Tui es. Quae gratia vultu
Maiestasque sedet? Quantum decora omnia formae
Exsuperat fulgore novo! quo pondere pollent
Dicta, velut priscis advecta oracula Delphis.
O faciles in dona manus! quas solis ad instar,
Qui trahere e terris solet, adtractosque vapores
Reddere, foecundisque avidos alere imbribus agros,
In patriam delectat opes profundere gentem.
Jam video mutatam Urbem, educique sub astra
Turres, Regificoque aedes exurgere fastu.
Jam vultu meliore nitet, iam ducere laetos
Gestit Musa choros, iam digno gaudet Apollo
Hospitio; nil iam superest, quo, clara Vienna!
Te prae Strigonio iactes. O Praesule tali
Urbs faustos actura dies! Quid lapsa revolvam
Tempora? Quot Patriae populos Tua cura beavit,
Tot laudum monumenta manent. Styx atra tremiscit,
Et plena est tellusque Tuo, coelumque labore.
Quid ventura canam, certisque patentia signis?
Quid pacis genium, bellatoremque leonem,
Insigni iunctos uno portendere dicam?
Tu bello pacem per terras, paceque bella
Exoptanda seres; geminoque insignis honore
Et coelum terrae, et terram dabis, Optime, coelo.
Surgite, felices populis surge excita, surge
Urbs nimium dilecta Deo! tua gaudia specta.
En Loyola Parens ovat, atque a culmine Templi,
Quod Tibi, qua celsam lato praelabitur alveo
Arcem Ister, murosque videt, rupemque minantem,
Augustis surgit tectis, caput arduus efert;
Praetenditque manu solem, laetusque profatur:
Salve, magne Pater, qui densa mortis in Umbra
Errantes homines coeli super atria ducis
Luce Tua signante viam. Quam fausta recurrunt
Tempora? quam laeti eventus mea vota coronant!
Sic equidem ducebam animo, Te, maxime Praesul!
Venturum auxilio Sociis, quois unica cura est,
Imperiis parere Tuis, hominumque Saluti
Per terras, fluviosque, et inhospita tecta vacare.

emberi ész is messzebbre 's messzebbre terjed az izgattatásra. Rájnis Józsefnek Poëtai elméjét minden alkalmatosság foglalatoshodtatta, táplálta, 's fejtegette; mellyről illy tanúságot teszen: „Észtergomból a' Bécsi rendelés engem Kassára igazított; a' hol a' Bölcselkedésnek, Természet-vizsgálásnak, 's Mathematikának megtanulásával, és gyakorlásával két esztendő el töltöttem. Ez el telvén, Budán kellett volna tanítanom; de mivel hogy akkor az Országgyűlése közelgetett, az pedig, kire Posonyban a' kis oskolát hízták, igen fiatal felszeg Magyar volt, attól tartott a' Posonyi Társaságnak Igazgatója, hogy ne talán valaki nehéz néven venné, ha a' Magyarok' Gyűlésének helyén olly tanítóra találna; az okáért ennek helyébe öregebbet, és pedig Magyarat kívánt. Jóvá hagyatott e' kívánsága, 's én küldtettem oda. Ott ismét egy gyenge szellő élesztette a' tüzeckét, melly bennem Leobiumban gerjedezni kezdett. Közelített már Sz. Miklós' napja; erre a' bévett régi szokásként a' kis oskolabeli Tanítóknak írott hajókat, és verseket kellett készíteni; mellyekért azután a' Tanítók kjtől pénzzel, kitől valamelly más ajándékkal megajándékoztattak. Faludi Ferencz volt akkor az Oskolánk' Igazgatója, kiről azt mondják vala tanító-társaim, hogy a' múlt esztendőben a' hajóért tőle semmit se kaptak. Én e' híres Magyar-nak egy hajócskát készítettem, mellynek kór-

At quid laetitia abrumpit? quid lumina terret? —
 Praesul abit! veterisque redit caliginis horror!
 Sed quamvis abeas, Praesul! plaususque sequentes
 Demisso fugias animo, praesagia nostra
 Certa manent: Te Magne! tuba maiore canemus,
 Quum merito Romae Procerum Te purpura honore
 Olim sublimem attollet. Jam tertia binis
 Accessit, triplici fulgere adsuesce tiara.

mánnját a' reménység tartotta ; alája pedig ezeket írtam :

El készült sokféle hajóm a' régi szokásként ;
Hozzád is , Faludink ! egy folyamodni akar ,
Társaim azt mondják : Ne ereszd e' partnak hajódat :
Nincs e' parton ezüst , nem terem itten arany .
De te , hajócskámnak kormány-tartója , Reménység ,
Biztatsz , hogy fényes partra , 's aranyra vezetsz .
Nossza tehát indulj Faludim' partyára Reményem ,
Nagy Magyar Ó ; te Magyar Versre fakadva köszönts .

Jól tudom én : a' mit kívánsz , azt nála találod ;
Bátor aranyt nem kapsz , Ó maga tiszta arany .

Posonyból az Elöljáróm' rendelése szerint Nagy Györbe mentem . Hol az első esztendőben a' negyedik oskolában tanuló Ifjúságot oktattam , 's egyszer'smind az egygyütt nevelkedő nemes ifjak' házában Al-igazgató voltam . A' második és harmadik esztendőben a' Poëtai tudománynak , Ékes szöllásnek , 's több egyéb ezekkel egybekapcsoltt dolgoknak megtanulásában foglalatoskodó ifjúságot tanítottam . Azután , mivel hogy a' Szerzetes életemnek tizedik esztendeje el telvén , kikértem magamnak , hogy Papságra készülhessek , a' Nagyszombati Mindenességben a' Sz. tudományoknak megtanulásában négy esztendeig foglalatoskodtam , és minekutánna minden szokott megkésértésen általam estem , a' horostyán-fürtös Tudósok közé számláltattam . Azonban ezen négy esztendő folytában se feletkeztem meg a' szelidebb tudományokról . A' deák nyelven írt munkáim közül egynehány *) nyomtatásban is megjelent . Több-

*) Oratio de Virgine sine labe concepta , dicta praesente senatu , populoque Academico . — Panegyricus dictus S. Ignatio , Facultatis Theologicae Patrono . — Odae tres de Augusta Maria Theresia . etc.

féle magyar Verset is irtam a' Görögök', és Deákok' rendi szerént" 24—25. l.

8. §. A' mi az olaj a' tűzre, az a' nagyra becsülés, 's mérséklett dicséret azoknak szájából, kik a' dologhoz értenek, a' nemes lélekre nézve. Azzal vígabban gyúlladoz amaz, ezzel új 's meg új erőlködéssel fejtődik ki imez. Rájnis József' nemes indulattya se volt érzéketlen ama jóváhagyás és érdem el esmérés eránt, mellyre tudós Társai méltatták. „Közlöttem, úgymond, munkáimból egynéhányat N. T. Molnár János Úrral, 's több egyéb Tudósokkal, közlötték ezek több Magyar és Erdélyi tudós Hazafiakkal; a' kik jóvá hagyásokkal, és biztatásokkal *) bennem azt a' tüzet fölgerjesztet-

*) Bizonyágom ebben F. T. Molnár János Úrnak következő levele:

J. R. S. P. D. J. B. M.

Legi oden Tuam R. P! dignam magnorum Poëtarum oculis, dignam prelo; neque meo tantum, sed eorum etiam quibus exhibui, iudicio. Nihil est, quod non adprobem. Numerus, adcuratae mensurae pedum, sublimitas, os (ut verbo dicam) Pindaricum, sive malis, Sapphicum efficiunt, ut tu quoque grandium fias, imo iam sis, Poëtarum. Amplector Sectae meae decus, et, si dignum putas, a quo capias, corona dono te Apollinari. Vale Budae Cal. Sept. M. DCC. LXXI.

Josepho Rájnis

S. P. D.

Josephus Mártonffi.

Multa et praeclara mihi de felici tua industria in percolenda Poësi ungarica relata sunt, quae mihi et idiomatis patrii, et tua caussa non potuerunt non gratissima accidere. Atque utinam prius de his certior factus fuissem, quam nuper Vienna discessisses; ausus certe fuissem specimen aliquod pro mea veteri fiducia expetere. Quod tum facere mihi non licuit, paucis hisce rogaré animum induxi: ut quidpiam ex opusculis, praesertim de S. Stephano, et de ipsa Prosodia mihi mittere velis, minime hac in re iudicis, sed laudatoris, et si mavis, discipuli partes acturo. Inest enim in me etiam, nescio quis, res idiomate patrio scriptas legendi ardor, ut taceam ruhorem, quem aliarum gentium in excolendo suo idiomate industria offundit cogitanti, nulla fere minus, quam simili sollicitudine tangi etc.

Viennae 18. Dec. 1771.

ték, melly Székes Fejérvárott, 's a' következett 1773. esztendőben Szatmárott nagyobb lánggott vetett; mert ott készült a' Magyar Helikonra vezető Kalaúzm, mellyben nyilván megmutattam, hogy a' Magyartól is kitelik minden, a' mivel a' Görög, és Deák Poéták jeleskedtek" 26 lap.

9. §. Gyenge az a' fa, mellyet minden szélvész gyökeréből kitekerhet, alacson az, mellyet akármelly terh földre nyomhat: holott az erős amaz által vastagodni, a' nagyra termett emez alatt inkább följebb emelkedni törekedik. Hányat megháboríthatott volna azon viszontagság, melly Rájnis Jósefet érte, tisztos dicső, birtokos Szerzetének igazságtalan szét oszlatásával? E' pusztító zivatart ő se álhatta volna ki csüggedés nélkül, ha a' köz jóra, 's Nemzetének dicsőségére nem feszült volna nagy lelkűségének intézete, melly által veszteségét nem érezvén, vissza tartóztatlanúl vitetett kijegyzett czéllýára! „A' Társaságunknak el oszlása után Nagy Gyórt választottam lakó helyemnek; a' hol egy elsöben az Isten ígét egy esztendeig magyar nyelven hirdetem; azután a' Fő oskolában tíz esztendöt töltöttem, részént a' szelídebb tudományoknak, részént a' Mathematikának megtanulása végett öszve gyült Ifjúságot tanítván: részént pedig a' papi hivatalomhoz illöbb tisztben szorgalmatosan el járván, melly engem arra kötelezett, hogy a' tanuló ifjúságra vigyázzván, azt tanítván, nógatván, neki az Isten' ígét hirdetvén, gondot viselleyek arra, hogy becsületes Hazafiak, és jó Keresztények nevelkedjenek. — Azon közben a' Magyar Helikonra vezérő Kalaúzomat jobbitgattam, és 1781. Esztendőben a' nyomtató Sajtó alá bocsátottam" 27. l. Ezt követte meg azon esztendőben. „A'

Magyar Helikonra vezérlő Kalaúzhoz tartozó Megszerzés. Posonyban”.

10. §. Ez volt Rájnis József’ életének legnagyobb kora ; azután korán napja komor fellegekbe borult vala : szíve szerént való hivatalától el tiltatván ; irigy vádolójától perbe idéztetvén a’ Tudós világ színe előtt ; ’s egészségének is veszedelmes változásait szenvedvén. Meg nem szűnt ő mindazáltal Literaturánk’ pályáján verset futni. Ezeket következőképp’ említi : „Minekutánna pedig Felséges Urunk II. József Császár az imént említett tisztséget szükségtelennek tartotta, mivelhogy azok, kik a’ Fő iskolákban a’ Szent Tudományokat, a’ Törvényt, a’ Bölcselkedést tanulják, már elég üdösek, és okosok lévén, e’ gondviselés nélkül nem szükölködnek ; csak az Akadémiai Templom maradott gondviselésem alatt. Azolta, ámbár a’ súlyos betegségem miatt nagyon megerőtlenedtem, azon vagyok tellyes igyekezéssel, hogy a’ magyar nyelven írt munkáimat csinosgatván, és világra bocsátván, édes Hazámnak szolgálattjára kész hűségemet kinyilatkoztassam” 27. lap. Ez buzgó szorgalmának gyümölcsei lettek : A’ Magyar Virgilius. Első Darab. Máró Virgilius Publiusnak Eklogái : az az : válogatott pásztori Versei. A’ Magyar Virgiliushoz tartozó Sisakos, Paizsos, Kardos mentő-írás. Toldalék, mellyben a’ Magyar Virgiliusnak Szerzője a’ Kassai magyar Museumról, jelesbben pedig az abban foglaltatott Fordítás’ Mesterségének reguláiról való ítéletét kinyilatkoztatja. Posonyban 1780”.

11. §. Ezen utolsó munkája miatt sanyarú megtámadtatása eránt e’képp panaszkodik : „Middön a’ múlt tavaszkor a’ Magyar Virgiliusnak első darabját nyomtatták, szinte akkor vettem

kezemhez a' Kassai Muzeumnak első negyedét. Mellyet olvasván, már a' Bévezetésben is a' tudatlanságnak nyomait láttam; a' többi részeiben is elég hibát; de jelesbben azokat a' fordítás' mesterségéről írt hibás regulákat, mellyek szerént a' rossz fordítás jó, a' jó pedig rossz volna *). Azokáért szükségesnek tartottam, hogy e' regulákról való ítéletemet kinyilatkoztatnám. Láthatni ezt a' Toldalékomban, a' Magyar Virgilius' első darabjának végén. Ebben egy elsőben T. T. Kazinczy Urat, és a' Kassai Iró Deákot is szép dicsérettel magasztaltam. Azután azt, a' mit néhány Tudósok' ítéleti szerént nyilvánvaló véteknek mondhattam volna, mivel hogy azt némellyek furcsaságnak is tulajdonították, én is furcsaságnak neveztem: t. i. hogy az említett két társ egy olyan harmadik társsal kezdte a' pálya-futását, a' kinek inai szükséges erő nélkül szükölködnének. Csak a' fordítás' mesterségéről írt regulákról mondtam: hogy nyilvánvaló vétket látok benne. Ezt pedig meg is bizonyítottam; és a' Fordítókat ezen hibás reguláknak tekervényes ösvényeiről egyenesebb, és töröttebb útra vezettem. Ez az említett Toldalékornak rövid foglalattya; mellyben hogy semmi sincs, a' miért valaki méltán neheztelhetne, csak abból is elég-ségesen megtetszik, hogy T. Kazinczy Ferencz Úr, minekutánna e' Toldalékomat olvasta, ezeket írta egy levelében: „Én részemről örvendek azon, hogy Museumunk javallásodat megnyerhette, és személyem eránt mutatott bará-

*) T. Péczely József Úr 1789. esztendőben Oroszlány havának 8. napján költ levelében: — Örülök azon is, hogy úgy megegyezünk a' szabadabb fordításnak oltalmazásában. A' Kassai regulák szerént a' legjobb fordítások lesznek örökké a' legrosszabbak.

„tságotat igen nagyra becsülöm”. A’ hetyke Író Deák pediglen, ugyan azon Toldalékomat olvasván, nagy haragra fakadott, és a’ Kassai Muzeumnak harmadik negyedét egy hosszú írással megtöltötte, mellynek foglalattya nem egyéb, hanem gorombaság, tudatlanság, ’s nevetésre méltó kevelység. — Engem a’ Toldalékjának elejbe írt versben kutyához hasonlít. A’ 276. lev. azt írja: hogy a’ Toldalékom a’ dicsőségre kelletinél felettébb vágyakodó elmémnek hirtelenkedve hozott gyümölcse. A’ 279. lev. hogy el szenvedhetetlen Dictátori hatalmaskodással élek. A’ 286. lev. Virgiliust korpázza. A’ 287. lev. Skaligert egy aggdadának nevezi. A’ 291. lev. Vóltert vádolja. A’ 294. lev. Szabónak rossz fordítását oktanul dicséri. A’ 295. lev. és a’ következő: tudatlan akadozással akar engem’ czigányá tenni. A’ 299. lev. Oszszián tiszteletére balgatagúl vesztegeti a’ tömjént. A’ 301. lev. csúfosan szól a’ Hritikáról, és a’ jó ízlésről. A’ 313. lev. Gesznert érdeme felett magasztalja. A’ 314. lev. Teokritust ok nélkül tartya legméltóbbnak a’ követésre a’ Pásztori költeményekben. A’ 316. lev. Nem tudja a’ fordítást a’ követéstől különböztetni. A’ 320. lev. Hiúságos kérdésre fakad. A’ 322. lev. Engem’ hevelességgel, ’s az elsőségért való irigykedéssel vádol. Ugyan azon, ’s a’ következő levelen: megveti a’ dicséretet, mellyet tőlem kapott; ’s azt fogja reám, hogy én már több nagy nevű Írókat rútul megmocsoltam, legyaláztam. A’ 325. lev. Azt akarná bizonyítani, hogy a’ közre bocsátott írásim a’ magyarságra, az igaz ítéletre, ’s a’ jó ízre nézve gáncsok. A’ 330. lev. Azt írja: hogy a’ Tudósok, a’ kiket vezérleni akartam, a’ Kalláuzom nélkül nem szűkölködnek; ’s azt kívánja,

nya, hogy az Ifjúságot a' Magyar Helikonra egyenesebb, töröttebb, 's tisztább úton vezesse: munkáimat a' kötekedő megszerzésektől, moeskolódó mentő írásoktól, oskolázó Toldalékoktól megtisztogassam. Végezetre úgy int engem', hogy a' kétségbe vett, vagy megczáfolt állításaimat mértékletesen, 's mind a' Publikumhoz, mind ennen magamhoz tartozó tisztelettel előadott józan okok által, mint egy igazán tanultt Férfiú, köz haszonra született emberséges Magyar Hazafi, 's békességet, egyességet szerető jó Polgár védelmezsem: mint ha én e'korig ezt nem cselekedtem volna". 3—5 lap.

12. §. Ezek elégséges okoknak látszhattak lenni érzékeny Rájnisunknak a' boszonkodásra, 's penna csatához fogásra; mellyet ő maga megvall: „Ezeket a' jegyző könyvecskémbe olvasván (megvallom) nagyon boszonkódtam, 's azonnal el végeztem magamban, hogy e' vad Iró Deákot *) méltó válasz-adással megfogom szelidíteni? 5. lap. Ez adott okot Apulėjus' Tükrében tett dolgozására, mellyet azonban versengő Baj-társának szerencsétlenségét megtudván, egyszeriben a' XXIV. jelenéssel félbe szakasztott, 's pallérozatlanul fenn hagyott. Egész erejét ezentúl Virgilius' fordításának folytatására vetette. Minémü igyekezettel készült legyen Georgiconnyának fordítására, tudtúl adta, megjegyezvén: „El múlt már az esztendőnek három negyed része, mellyet a' kerti dolgokban foglalatoskodván el töltöttem a' végre, hogy helyre hozbassam, a' mit Virgilius el mulasztott; ki a' kerti dolgokat, csak futólag

*) Iró Deák volt a' Kassai kerületbéli hivatalnál.

említvén, a' kertészségről való Irást másokra bízta. Ha bajjal járt is ezen gyakorlás, de szükségességnek tartottam; tudván, hogy jól nem lakik, ki csak más ember' szájával eszik. Más tapasztalt dolgokról írni, mint sem olyanról, mellyet csak hallottunk, vagy olvastunk. Az okáért ásóhoz, kapához, gereblyéhez, mérősinórhoz, kaczorhoz, 's egyéb kerti eszközökhöz törődtettem az író-tollhoz szokott kezemet; 's ámbár a' kikelet későbbben kezdődött, ámbár nyári időben a' jégesső háromszor verte a' kertet ámbár néha munkás emberek, és szükséges költség nélkül szükölködvén, véghez nem vihetttem mindent, a' mit magamban feltettem, mindazáltal elég hasznát vettem e' fáradságos multságomnak; nem csak azért, hogy jobban értem már, a' mit a' kerti dolgokról hallottam olvastam, de jelesbben azért is, hogy jobban szolgált egészségem; az étel ital jobb ízű, és az álom edesebb volt" 's a' t. Bézvet. 1. lap.

13. §. Hogy Virgilius Georgiconnyának fordítását Győrött véghez nem vihette, szükölködő állapottya hátráltatta. Eme Magyar Tudósainknak szomorú sorsa, mellyre nézve nem azt csudálom én, hogy a' Literaturában mind eddig nem mentünk többre, hanem csak hogy eddig is mehettünk, egész súllyával nyomta Rájnisunkat. Minekutánna 1812-ben, vissza helyheztetvén a' Sz. Benedeknek kereszténységünkről igen érdemes Szerzete, a' Győri Akadémiai 'Templom' gondviselésétől is el mellőztetett, ama papiros világban, melly idő korunkat örökké bélyegezni fogja, 300. Bankóczédula foréntnyi fizetésből élésre szorítottatott. Legszorongatóbb szükségeit se elégíthetvén jó szerével ki, hogy lehetett volna kedve a' vers készítésre?! A' mint ez eránt egy derek Ha-

nai Festetics György. Eme Georgikon' halhatatlan Alkotójának. Literaturánk' hasonlíthatatlan Baráttjának, nemzeti Culturánk' nagy lelkű Előmozdítójának, különös figyelmét magára vonta ama költeményével, mellyel a' Keszthelyi Gymnásium' új Tanítójának nevében beköszöntött. Eme Poétai elméjének jeles szüleményét, F. T. nagy érdemű, Gyöngyösi Pál, Csornai, Túrjei, és Horpácsi Praemonstratensisek mostani Prépostjának közléséből, ritkaságára nézve, kivált pedig azért, mivel azon nagy Maecenásunk mind eddig nagy érdemeihez képest, meg nem tiszteltetett, kötelesnek tartottam magamat köz-tudtúl adni *). Még azon 1809-

Elegia

Illustrissimo. Domino. Comiti Georg. Festetics. De Tolna.
S. C. et R. A. M. Camerario. Dicata. Anno. M.DCCC.VIII.
Dum. S. Candidi. Et. Exempti. Ordinis. Praemonstratensium.
Regulares. Canonici.

Gymnasio. Keszthelinensi. Praefecti sunt:

At, quodcunque meae poterunt audere Camoenae,
Seu Tibi par poterunt, seu (quod spes abnuit) ultra,
Sive minus, certeque canent minus; omne vovemus
Hoc Tibi, ne tanto careat mihi nomine charta.

Tibullus.

Hungaricae Gentis decus immortale Georgi!

O merito summis adnumerande Viris!

Perlege, quaeso, favens hilari mea Carmina vultu;

Nam mea metra voco, quae mihi Musa dedit.

Illa mihi vigili seu forte sopore gravato,

Adstitit, at potius me vigilasse reor;

Adstitit, et me oculis saevis, vultuque minaci

Increpitans tales fudit ab ore sonos:

Siccine dilectas olim tibi deseris artes,

Nec partem Aonii te iuvat esse chori?

Carmina nulla canis, sine queis cum corpore Virtus

Interit, et coeca contumelatur humo?

Siccine, si per te staret, quaesita labore

Gloria Lethaeis mersa periret aquis?

Nempe tuos quaereres *) non apparere labores,

Multosque in cassum te coluisse piget?

Nondum igitur stolidi surgis de pulvere vulgi,

Cui, nisi profuerint, nulla decora placent?

Forsitan et dices misera est, quam vivimus, aetas;

Illius in laudes area parva patet.

*) Talán quereris.

diki esztendőben a' F. M. Gróftól a' Georgi-
konnyának kebelében fogadtatván, 's a' gazda-

Falleris, haud ulla est iustae tibi causa querelae;
Materie laudis tempora nulla carent.
Adspice, qua Balaton spirante tumentia vento
Velivolae praebet terga secunda rati:
Hic prope Castellis veteris monumenta superbum
Non frustra adtollit Keszthelis alma caput:
Namque Vir Illustris colit hic sua splendida tecta,
Qui veteri a Tolna Nobile Nomen habet;
Illi olim tenero Pallas blanda oscula fixit,
Pallas amica Sago, Pallas amica Togae;
Illi etiam madido sua stamina pollice ducens
Hos cocinit fati praescia Parca modos:
Fortunate Puer! Tibi raro munere Divum
Obveniet cunctis praedita vita bonis:
Nam Fortuna levis non omnibus omnia donat,
Verum alios alia, dote beare solet:
Sunt, quibus ingenii facilis virtute negata
Attalicas cornu divite promit opes;
Sunt etiam insigni qui mentis acumine pollent,
Sed quos pauperie Sors inimica premit;
Non ita parca Tibi cadet alea Sortis; erisque
Dotibus ingenii, divitiisque potens.
Cresce, beate Puer! Te bello, paceque clarum
In coelum rapidis Gloria tollet equis.
At cave, ne nimio Patriae percussus amore.
Immodiceque furens, in fera bella ruas;
Arma, et equi multis celebres peperere triumphos:
Arma et equi multis magna pericla creant,
Neve Tibi placeant conspersae Sangvine lauri;
Serta Tuo capiti mitis oliva parat.
Ipse ferens flavas pingvi de rure corollas
Divis Hospitibus munera grata dabis.
Dii quoque pro meritis Tibi praemia pulcra rependent,
Progeniemque Tuam splendida dona manent.
Nec Tua Te soboles tantum, sed plurima turba
Diliget, et verum sentiet esse Patrem:
Aere Tuo efficies, ut sit bene culta Juventus,
Egregiosque habeat Curia, Rusque viros:
Sumtibus haud parces, ut doctae cura Magistrae
Faemineum sexum non sinat esse rudem;
Quique tuum exulta captabunt arte favorem,
Accipient plena munera larga manu;
Nec deerit merces Vati, qui Teque Tuosque
Jam senior vena deficiente canet.
Utque magis pateat, superis ea cuncta probari,
Quae generoso animo Te stimulante geres.
Cynthus ipse Tibi Sacro de colle Sodales
Adducet niveos, qui Tua regna colant. —
Haec effata domum ambrosio perfudit odore,
Fugitque ex oculis blanda Thalia meis.

ságbeli, erdő-jäger készítő leány-nevelő intézeteknek, 's a' Philosophiai tanulmányoknak tudományos fölvygázásával megbizattatván, Scholarcha név alatt, ősz literatorunk új életre kapott; Parnassusának, 's más munkáinak végre hajtására fordította minden erejét.

10. §. A' Barátság az ifjú kornak kedves mulatsága kényneinek képzéseire; az öregnek kívánatos támasztékja gyengélkedésének erősítésére. E' ritka szerencse kiderítette alkonyodása előtt munkás öregünknek napját. Tudós Liebbald Orvos Doktor, 's a' Keszthelyi Georgikon egyik nagy érdemű Tanítójának biztos szövetségében lelte föl e' szerencséjét. Barátjának karjain a' fűvész kertet az erdőket, 's más gazdagságbeli természetményeket hanyatló erejének ellenére is fáradszhatatlanul vizsgálta; a' Természet Tudomány' titkait minden figyelemmel nyomozta, 's Georgiconnyának tökéletesítésére használta észrevételeit. E' türe-

Salve igitur Decus eximium, Columenque Virorum,
 Qui vero Hungaricae Gentis amore calent;
 Laetitia indulge, nec enim Tibi ficta canuntur,
 More Poëtarum somnia; vera loquor.
 Evenisse vides partim, partimque videbis,
 Quae cecinit Sortis conscia Parca Tuae.
 Jamque adsunt nivei, quos Sacro ex colle Sodales
 Kesztheliae misit Turia culta Scholae;
 Nec tantum nivei, quia candidus ornat amictus
 Corpora, namque animo candidiore nitent.
 Nec rudis hic chorus est: norunt, quo discere bellas
 Artes conveniat, quoque docere modo.
 At, quoniam haud facilis labor est hoc numere fungi,
 Insuetosque humeros tam grave terret onus,
 O adsis hominum cultorum dulcis Amator!
 Et timidis animos adde favore Tuo.
 Sic longa incolumis faveant Tibi tempora vitae,
 Teque senem vegetum Patria laeta colat!
 Sic Tibi dilectus Tua per vestigia tendat
 Filius, et magni fiat imago Patris!
 Sic caros generent Natae, Natusque Nepotes,
 Qui Te longaevis devenerentur Avum.

J. R.

kedése okozta, hogy azt, a' F. M. Gróf Festetics Györgynek ajánlván, nyomtatásban ki nem bocsátotta halála előtt, melly történt 1811. esztendőben Augustus holnapnak 10-dik napján. Négy hétig tartott súlyos betegeskedése után orvossának és Baráttjának karjain boldogabb életre költözött, életének hetvenedikében. Hült tetemei a' Heszthelyi Plébánia Templomnak sírholtjában takarítottak el. Halotti dicsérettel áldozott neki tisztelt Baráttya Liebbald Doktor Úr. Készen volt Georgiconnyát holta után ki nyomtatta T. Póka Teleki Kondé Benedek József, Baráttya, 's Jótévője önnön költségein 1814-dikhen.

17. §. Említett munkáin kívül még ezeket is kiadta nyomtatásban: 1) A' Bestelélé karaffi. 2) A' Dicsértesség a' J. H. 3) De Quadratura Circuli; mellyre németül. 4) A' Widerlegung der Oesterreichischen Anmerkungen über meine Quadratur des Cirkels. Györött 1793. esztendőben következett. Kéziratban hagyta ezeket: 1) Apulėjus' Tüköre; melly 27 jelenésekből áll, de csak 24. készült el belőlök, ezek se palléroztattak ki. Ezen munka eredetiben az én birtokomban vagyon. 2) A' Magyar Parnaszszus. Ez a' Helikonra vezérlő Kalaúznak új kidolgozása. Ez is el végezetlen. Amaz a' magyar vers-szerzésnek példáit és reguláit foglalja magában; de ez csak az első könyvben az eredeti verseit, fordításait, és követéseit adja elő; a' másodikban a' Regulák, mellyeket idő közben megváltoztatott, hibáznak. Hihető, hogy kimúlásának közelítését érezvén, azokat a' Georgiconnyának elejbe tette által rövideden. E' munkája sokakban meglévén bővítve, 's jobbítgatva kinyomtatása végett leküldetett Pestre; de napfényre nem jöhetvén ott a' Nemzeti Mu-

seumban letétezt. Ezen két Kézíratí T. Rájnis Aloysius Unokájának, mint János Házi Káplán-
nak kezéből kerültek elő. 3) Böjti Beszédék. 4) Ratio discendi et docendi. 5) Sectio Geomet-
rica quorumvis arcuum Circuli in quotvis par-
tes. Ezekről is emlékezik önnön maga Georgi-
kon, 238. lapján. T. Vég Károl, N. Szala Vár-
megye adószedőjének tanúsága szerént (kinél
Keszthelyen egy Ideig kosztón vala) Virgilius
daliás költeményén kívül Horatiusból is sok
darabokat lefordított. Ezen kézíratí eránt, Test-
vérjét Kőszegi Notárius Urat személyesen meg-
kértem, hogy tudakozódnék Fiától: de semmi
választ se vehettem halála előtt tőle.

18. §. Rájnis Józsefnek legjelesebb érdeme,
hogy ő volt az első, ki a' görög-deák mérték
szerént való verselésre legjobb példákat adott,
's reguláival törött útat nyitott. Annak előtte
is már tűnt ugyan ki némelly vak-fénnyé, de
igazi fényét ő derítette föl láthatárunkon. Mi-
dön ő görög deák mértékre fogta költemén-
nyeit, még azokat nem esmérte, kik százodok-
kal előtte azon járatlan ösvényre vetemedtek;
utóbbi vizsgálódási közben akadott azokra, ki-
ket Kalaúzzának Elöljáró Beszédjében megneve-
zett. Ezek rideg, hijános próbatételeikkel kész
útat nem törettek. Másokban, kik az ő korában
tisztább ízlésű verseket kezdtek kiadni, némü-
némü éretlenség, 's inaskodás tetszett ki; Ráj-
nisnak munkái ellenben kezdetben mindjárt
éretséggel, 's mesteri tudománnyal tündöklöt-
tek. Azért vetélkedő Társai az elsőségnek ko-
szorúját dicső homlokáról levonni igazságtala-
núl igyekeztek. De méltó e' pontban Rájnisun-
kat magát hallanunk: „Én már 1760. esztendő-
ben kezdettem a' Görög és Deák mód szerént
verset írni. Azután 1764. eszt. ben Posonyban

ismét olyant írtam. De ez csak kevés, említést is alig érdemel. Több az, a' mit Nagy Szombathban kezdettem 1769. esztendőben, 's 1773-ban Szatmárott el végeztem: t. i. A' Magyar Helikonra vezérlő Halaúz, melly a' mértékre vett vers-szerzésnek Példáit és Reguláit magában foglallya. Megvallom engem is az a' késértet nyughatatlanított, a' melly reá szokta venni az Írókat, hogy az el készült írást csak hamar kinyomtattassák. De ezen késértet ellen megkeményítvén szívemet, erősen feltettem, hogy Horatiusunk' ama reguláját fogom követni: *Nonum prematur in annum*". Azonban, a' kik tudták, hogy a' munkám el készült, engem nagyon ösztönöztek, 's reá akartak venni, hogy azt nyomtassam ki. De azért megkeményedett szívem meg nem indult. — A' többi ösztönözők közzül egy volt Szabó Dávid is, kinek csak a' Jésus Társaságának el oszlása után 1774. esztendőben jutott eszébe, hogy mértékre vett verseket szerezzen. Ezt maga a' munkájának első nyomtatásában Horváth Mihály Úrhoz írt levelében így valja:

Nem kétlen, mértékre szedett levelemre megindul,
És sajnálja talám, hogy vele veszték üdöt.
Megvallom, fejemet nem törném benne, ha mellyel
Bíztattam magamat, járna szerencse velem.
Míg eszem' ágában sem volt, hogy verseket írnék,
Míg nem adott mérget kedves Anyámnak halál.

De ámbár oly későn ébredett fel Szabó Dávid, senki sem támodott meg engem' olly hatalmas ösztönözéssel a' verseinek első nyomtatásában a' 180. lapon Halló Márton Úrhoz írt levelében, mint ő kegyelme; ezeket mondván:

Intsd meg amazt; a' mit főzött, tálalja ki; másképp'
Megkötöm a' kerekét, 's hajtok előre magam.

Ezt pedig Szabó Dávid nem csak írta, hanem bé is tellyesítette; mikor a' verseit 1777. esztendőben kinyomtatta; 's úgy engem csak nem egész négy esztendővel megelőzött. Akkor történt az, a' mft az Apulėjus' tükörében láttam. Előre hajtott Szabó, ámbár én előbb elindultam, 's el hitetve magával, hogy engem megelőz, mint ama paraszt, ki hitván lovait neki indítja, 's sebes hajtással a' legjobb lovakat is megelőzi; látja a' tudatlan varga inas, örül, tapsol; de az okos ember tudja, hogy ez csak rövid üdeig tartó győzelem; mert végre csak még is hátra hagyja a' hat lovas Uri hintó a' paraszt szekeret. — Így örültek, tapsoltak némellyek, el hitetvén magokkal, hogy Szabó Dávid engem valóban megelőzött verseinek kinyomtatásával — Te is Öcsém, nyilván ezekkel tartottál, mikor azt írtad: hogy az elsőségért irigykedtem" 's a' t. Apul. 250—2 lap.

19. §. Tudós Hazánkfiának legnagyobb ereje állott a' Philológiában egész kiterjedésében, mellynek dajka szobájában nevelik a' Musák azt, kit Apolló' papjának választottak. A' nélkül való szükölködésök miatt találtak olly számos szegény Poéták. A' görög, deák, zsidó nyelveknek, minden némű régiségeknek, kivált a' Classikus Poétáknak, melly bő esméretivel, melly kiformáltt jó ízléssel, és melly ügyes Kritikával hirt légyen, megmutatta Virgilius Eklogáihoz adott magyarázattal, és Georgiconnyához tett jegyzéseiben eléggé. Hathatósan kinyilatkoztatta a' maga és Szabó Dávid által fordított Virgilius I. Eklogájának egybe veté-

sével is Apulėjus tükörében, 's azon Szabótól lerajzolt Homáromi (1763-diki) földindulásnak mindepenémű tudománnyal tett megvizsgálásában, ugyan azon munkájában; mellyeket én örömet itt elő terjesztenék, ha egy értekezésnek kiszabott határi engednék; 's máskor kész vagyok közölni, ha ezen Tudományos Gyűjtemény' kiadóji el fogadják *).

20. §. A' verselésnek mellyik nemében volt légyen tehetősebb Rájnis József, kétségessé tette nagyra vitt mesterségével, holott Poétáink egyikben, vagy másikban gyengébségöket el árulják, ő a' kötésnek minden bilincseiben egyaránt szabadon leveg: akár: a' nap - enyészeti szélnek szárnyaival vetekedve repüljön (Alkmán rendi szerént); akár: Vezérek' győzödelmi pompáin örülve zengjen fennyen harsogó kürttel (Skazon r. sz.); bár öröm' hangjaival gyenge szökést szeret is (Pentametrum); bár egyszerűsmind késő lábbal, nehezen mozgó lépéssel járkállyon (Archilochus r. sz.), Ő egyre szebbnél szebben emelkedik, feje meghaladja a' fellegek' magasságát (Alkeus rendi szerént); Sajnálva nézi a' fogát csikorgató Irigygyét (Trokeus, Jambus); Érzi erős lábának hatalmát (Alkman r. sz.). Ama könnyüséget, mellyel ő versein uralkodik; ama természetest, mellyel magas képzeletit, heves érzéseit, kiönti; föl-találhatni akár ezen Saffó rendi szerént való költeményében:

„Szép Apollónak gyönyörű lakása,
Ti szelíd Muzám feles énekében
Részessült halmok, 's ligetek! mi
Vidám színre derültök”.

*) Igen szívesen.

akár ezen Alkaikumában :

Haj! melly kegyetlen dér sütögette el
Magyar szabadság! gyenge virágidat!
Oh fájdalom! most is keserves
Könyveim hullanak a' szememből!
Vad Tigrisek' fajzati! veszen el,
Hit fel nem indít e' szomorú eset;
Lám Fejedelmünk végre rajtunk
Szánakodott, ki reánk bocsátá.

akár ezen Heroikumában :

Mint a' tenger' ezer dühös habja sziklákra ro-
hanván,
Hempeleg, úgy tódúl Sváránnak hatalma Erinre;
Ám de viszont, mint a' sziklák ezer habnak is ellent
Állanak, úgy Sváránt Erin ellentállva fogadja.
Már az halál minden szájból orditva kiindúl,
'Söszve csapatva ezernyi paizsok közbe zörögnek,
A' sisakos Daliák feketés tornyokhoz hasonlók;
Fegyverök a' ragyogó villámként szerte világít.
Már egy szárnyáról a' másikig hangos ütések
Zengenek, úgy mint a' nagy pörölyek, a' mikor öket
Száz művesek felemelt markokba szorítva, cserélve
Hajnali szint mutató vasat ütve ülőre lecsapják''
akár ezen alagyás Versekben :

Mantua szült engem, ragadott Kálábria, bir most
Pártenope; Pásztor, Gazda, Had énekeim.

Oktalanúl nevezed magadat Kornelia, Szűznek;
Mást hirdet, noha még szótalán, Imre fiad.

Csillagom! Óh bár ég volnék, mikor égbe tekén-
tesz,
Onnét néznének téged' ezer szemeim'' s a' t.

21. §. De a' poétai fordításnak volt leg-
szerencsésebb Mestere Rájnisunk: az ő munkái-
ban az eredetiség, szinte csálatkozásig, tűn-
döklött. Hasonló szerencsére még eddig egy
Poétánk se tehetett szert:

Már elég hóval, 's fene jég-essővel,
Üldözött minket nagy Urunk, Királyunk,
Menyköves tüztől vereses kezével
Verte Hazánkat.

Szintén mint, mikor a' nyavalás gyermeknek az
Orvos

Ürmös italt elegyít, hogy az ajakit el ne ijessze,
A' csészécskének karimáját megkeni mézzel;
Mellynek az ízét érezvén, hörpenti kezdi
A' nyomorúlt gyermek, 's könnyebb kortyokkal
el issza

A' keserü levet.

Te a' menny-ütő tűznek
Szüntelen égő szikráit el oltod:
Zengésedet hallván
Szenderedésbe merül
A' Jupiter' királyi pálczáján üllő Sas,
A' madarak' fejedelme;
Lecsügnek repülni indúlt szárnyai,
Miért hogy horgas órrát
És eleven szemeit
Álom-hozó ködöd harmatozza.
Ő el szunnyad ugyan, de azért álmában is érzi
A' nedves hátának
Tollait meresztő
Hathatós erödet.
Sőt még a' hadak' Istene,
A' hatalmaskodó Márs is,
Éles hegyü dárdáját messze felejtven,

Szokatlan öröme deríti haragos homlokát.

Úgy édesgetik

Még a' nagy Isteneket is a' Szép énekek:

A' gyönyörű Latona fiának

És a' mély értelmű Musáknak

Bölcsességet

Hát kell-é költözödnem

Tőled' szemem' világa?

Tőled szelíd galambom!

El kell-e költözködnem?

Ha úgy vagyon galambom!

Bár legyen úgy; de szívem

Nem költözénd te tőled;

Lám a' kicsiny Szerelmek,

Kik, szép arany tegezből

Sok nyílakat röpitvén,

Orczádon üldögélnek:

E' nyugtalan szerelmek

Megsebhettek, 's orozva

Szíved mögé szegezték.

Éneke'ünk az Úrnak

Mert dicsőségesen

Fölmagasztaltatott

A' lovat, és a' rajta üllöt tengerbe vetette''s a' t.

A' ki nem tudná, hogy az első Horatiusból, a' második Lucretiusból, a' harmadik Pindarusból, a' negyedik Anacreonból, az ötödik Móséből fordítottatott: azokat könnyen Rájnis eredeti műveinek tarthatná.

22. §. Egyenlő szerencsével kedveztek legyenek-e neki a' Músák az eredeti költőségben, azt itt el végezni nem szándékom. Mennyire a' fordítottaknál sokkal kevesebb eredeti darabjai-

ból e' kérdéshez hozzá szólhatni, tagadhatatlan az, hogy az ép értelmet, istenes elmét, 's a' felséges nyelvet nem szükítette töle az ég, a' mik Horatius tolmácsolása szerént az igazi Poétában megkívántattak. Érzette is ezeket Rájnisunk, és czélul tette magának Kalaúzzának 72. lapján vallván:

— Azt Te Poétának soha napra nevezzed,
A' ki csak ígéket bizonyos rendekbe szoritott;
A' kinek ép értelmet adott, kinek Istenes elmét,
'S nyelvet az Ég, azt azt tiszteld ezen Isteni névvel". Hor. L. 1. Saty. IV.

Egész erejével azon lévén, hogy Virgiliusnak remek műveit hazai nyelvünkön kitüntesse. És mennyit vesztettünk rajta hogy daliás költeményét is el nem végezhette, csak néhány darabjaiból; mellyeket Georgikonnyában 280—282. lapokon közlött, látni való!) elégséges időt nem vehetett magának, hogy sajátjait is egyenlő munkával kidolgozza. Ide járult szükölködő állapotja is, mellyben, nyilván, Virgilius se lett volna nagy Poéta. Mindazáltal akár a' válogatott gondolatok' elevenségére, egységére, hihetőségére, magasságára, 's helyes el rendeltetésére; akár az írásnak világos, fölséges, kerekded' módjára, akár a' vers-mértéknek könnyű, szabad, helyes zengésére te-kéntsünk bár, a' valóságos poétai érdemnek di-esőségét meg nem tagadhatjuk néhány saját darabjaitól is: ilyenek magyarul: Szent Apollónak gyönyörű lakása; deakúl:

Non tot sponsa viri tumulum ploratibus urget"

's Németül:

„Da die Stadt von Jauchtzen tönet,
Und von heissen Wünschen glüht,

Nichts als ihren Hirten nennet,

Ihn zu ehren sich bemüht,

Soll nur meine Presse schweigen" 's a' t.

Ha csak a' lelketlen képekben, újonnan faragott, vagy esonkított szókban, 's az értetlen hangokban nem állítjuk a' Poézist; melly eránt ő mond vala: „Mert frunk ugyan mi is, gyönyörűségeseznek tartjuk verseinket, 's már egy másnak a' szebbnél szebb dicséreteknek füstivel áldozunk; így csalván, és csalatkozván el hitetjük magunkkal, hogy akármelly jeles Poétával is feltehetünk; de azonban, mennyivel közelebb valóknak tartjuk magunkat, annyival messzebb járunk amaz híres Poétáktól, a' kiket már sok száz esztendőől fogva minden tudós Nemzetek magasztalnak”. Eklogák ajánlása.

23. §. Szint illy hathatós tollal birt Rájnis József a' köttetlen írás' módjára nézve is, a' mi lelkes Poétáinknak ritkán túljadoná: ezek műhelyeken kívül is kézi mesterségöknek nyomait magok után hagyják közönségesen. Tudós elméjének szüleményeit csinos, szokott, nemzeti köntösbe tudta öltöztetni; el mellőzven minden idegen piperéket, erőltetett újjításokat, és íge el csavarásokat. Az ő kifejezésinek tisztájában gondolatának világossága úgy tündöklött ki mint a' kristál cseppekben a' napsugároké; az ő írásában a' beszéd olly akadék nélkül folydogál mint a' víz a' csendes folyókban. Rivált a' tanítói írás-mód, nyilvánosságos, rövid, el határozott értelmére nézve, egészen sajátja volt: mellynek bizonyági a' Vers-mértékről szóló értekezései, 's Virgiliust fejtegető jegyzései.

24. §. Világos írás-módjánah kútfeje volt ama szinte öregségéig tartott tőrödelmes szorgalma, mellyel a' tudományoknak, jelesen a'

ter-

természet-Tudomány' titkaiba behatni törekedett; ama gondos vizsgálódás, mellyel izlését a' Classikus Irók' makszimáihoz alkalmaztatta; ama mély elmélkedés, mellynél fogva minden nyelvnek tulajdonságait illendőképp' megkülönböztette; amaz eleveitéletektől való megmenekedés, mellyhez képest senki állítását se fogadta el vaktekintetből, hanem mindent szoros próbára vonván önnön belátásából kívánta megtudni valóságát; 's ama tisztes függetlenség, melly szerént mások példája által nem hagyta magát elragadtatni. Becsülte ő ugyan a' jeles ujságokat is, de miattok a' tisztes régiségeket meg nem vetette. Ezen gondolkodása miatt, ha bár másoktól gyakran meghasonlott is, de magával ellenben mindég egyezésben maradt.

25. §. A' melly kiderült volt elméje, sint olly nemes volt szíve: becsületes, igazság-szerető, egyenes lelkű ember volt telyes értelemben; a' mint gondolkodott, úgy szólt, a' mint szólt, úgy cselekedett. Elvén halván minden igaz és jó eránt, meggyőződését azokban senkire erőszakosan nem kötötte. Szerette jó híret, becsületét, a' nélkül, hogy a' másét irigylette vagy ócsárolta volna. Tiszta, fundamentomos religióbéli esméretéhez képest becsülte hitét, híven követte; azonban mások vallását nem üldözte, se csuffá nem tette. Kész volt mások érdemeit elesmérni; egész lelkéből ragaszkodott azokhoz, kiket barátságára méltóknak ítelt; vádolójait penna háborúval támadta meg, szívében velek békében maradt. Társaságának mellynek tagja volt, rendszabásihoz holtig ragaszkodott: T. Liebbald Úr' tanúságaszerént. Ennyi nemes tulajdonságai elfödtek némelly gyengeségeit, mint a' gunyolódásra hajlandóságát, 's hirtelen föl pattánását.

26 §. Az ő tulajdon caractere, melly minden tetteit módosította. Hazánk és nyelvünk's ze-

retete volt: ezt kinyilatkoztatta Kalaúzza második könyvének Előljáró beszédében: „Nem a' végre koptattam irótollamat, úgymond, hogy egy bizonyos törvényt hirdetnék, a' mellyet követvén a' Magyar Poéták füleinket gyönyörködtessek. Sokkal magasabb célra arányzok. Szeretem édes Hazámat, és ugyan azért a' magyar nyelvet is szeretem; jól tudván hogy melly szorosán legyen egybekapcsolva akármelly Hazának szerencséje a' maga tulajdon nyelvével. — Bizonyíttyák ezt az elmúlt dolgokat emlékeztető könyvek; bizonyíttyák sok szomorú eseteket beszéllő romladékok; bizonyíttyák egynehány hatalmas népeknek megnyomorúlt maradéki. Nyelvökkel együtt virágzott szerencséjük, nyelvökkel egygyütt elfogyatkozott. — Ez így lévén, észbe veheted, édes Hazám, mit akarnak, a' kik nyelvedet órolyák, üldözik, rontyák, fogyaszttyák. Én ezt szívemre vévén, e' könyvetskét szerzettem, a' mellyben a' magyar beszédnek igaz hangjait kinyilatkoztatom.“ *)

27 §. E' nyelvünkhez hódulását annál nagyobbba hecsülhetni: mert ő születésére nézve „Hienrz“ volt, mellyet szöejtésében elnem titkolhatott. Történt, hogy nehaj F. M. Somogyi János V. Cancellarius ifjú Gróf Nakót meghazafisítani akarván, Györött egy derék Magyar' gondviselése alatt neveltetni kívánná. T. Takács, kinek vallásából tudom az egész történetet, azon hivatalra Rájnis Jósefüket ajánlotta. Idővel jószágára lerándulván betekéntett Györre, hogy az ifjú Uraságot meglátogatná. Láta lötet Rájnis Jósefnél. Elválna tőle; no, úgymond boldogult Barátom-

*) E' Haza szeretetétől vitetett arra, hogy Magyar Egyházi Pap köntöst viselne TT. Bajtársaival Révay Miklóssal, és Fábchich Jóseffel egygyütt; mellytől szaporán a' Püspök által eltiltatott.

nak ugyan 'derék Magyarra bíztad a' Grófot; hiszen ő német". 'S csak nehezen hitethette el magával, hogy ő legyen ama tisztán magyarul író Rajnis! El annyira igaz T. Póka Teleki Konde Józsefnek mondása: „Nem születés teszi az igaz Magyarat; hanem a' szív, melly éppen azért, mert minden nemzeteket becsül, azt a' nemzetet is becsültetni akarja, a' mellyhez ötet születése által az örök gondviselés kapcsolta; 's hogy mások azt becsülhessék, először is ő magaviseletének nyelvének, szokásainak fenntartás által tiszteletre méltónak mutattya.“ Georg. Elöljár. Beszéd 27 lap.

28. Többnyire Rajnis József középszerű természetű, vaczkos testalkotású, barna színű, 's hajú kinyultt szemöldökű, éretlen szavú, komoly tekintetű, lassu, botorkáló járásu, kellemetes társaságú, 's dévaj volt, kivált ha kényne szerént jó asztalhoz italhoz férhetett; gazdag volt a' furcsa történetek, 's vidám mondások' tudásában, mellyekkel kellemetesen tudta beszédjét eleveníteni. Kepe tudtomra le nincs festve, ha levolna, 's azt valaki beküldené, méltó volna Nemzeti Museumunk' képgyűjteményében Apolló' Magyar Papjainak sorába helyheztetni.

I.

2.

Az algebrai megfogások

nemzeti nyelvünkben előadásának próbája.

Már Apátzai Tsere János a' Tudománytárkonyvében 1653-ik esztendőben, szintúgy Dugonics András a' Tudákosságában 1798-ik eszt. nemkülömben Kisszántói Pethe Ferentz Mathesisában

1812-ik eszt., és ezek után több Tudósaink-is a' ő munkáikban honni nyelvünket mathesisbeli tárgyra alkalmaztatták. Noha pedig minden Magyarinak háláadatos szívvel meg kell vallani, hogy ezen nagy Tudósaink a' józatlan után keresztül törvén, sok helyes, és alkalmas mesterszavakkal honni nyelvünket megbővítették; de mindazonáltal némely mesterszavak' válogatására, és azoknak értelmek meghatározására nézve magok közt úgy annyira különböznek, hogy nálunk ugyan azon egy szó más, meg más, sőt ellenkező értelemben is találhatik. Ezen héanosságot akarván ki-pótólni, azon algebrai mesterszavakat, mellyek nekem legalkalmatossabbaknak tetszetek, könyveikből kiválogattam, és most némelly hozzáadással megbővítve, édes hazám' Tudósaink szeme eleibe terjesztem, azzal a' könyörgéssel, hogy ha itt, vagy ott megütköznének-is benne, annak okát adni, és ha valamelly helyesebb, és alkalmasabb szót tudnának, ezen úton velem közleni ne terheltessenek. Nagy köszönettel fogja ezt venni minden Magyar, de kivált én, a' ki ennek a' felséges tudománynak Tanítója lévén, minden iparkodásomat, és igyekezetemet mind eddig arra fordítottam, hogy valahára már egyszer nálunk-is a' mi iskoláinkban ezen nagy hasznú tudomány honni nyelvünkön tanitathasson; de ez igazi haszonnal addig meg nem történhetik, míg a' terminológiában meg nem eggyezzünk. *)

A' mesterszavak válogatásában soha a' latány, vagy görök terminus' etymológiájára nem figyelmezttem, hanem inkább, a' mennyire lehetett, azon voltam, hogy kiki magából a' terminusból a' dol-

*) Mi is ajánljuk a' Tudós Szerző kérését, 's egyszersmind arra kérjük Hazánk Tudósait, hogy szép példáját egyéb Tudományokban is követni méltóztassanak.

got tökéletesen meg-érthesse, 's éppen azért egy tárgyhoz tartozandó mesterszavakat, egy szógyökből kifejtettem; a' mint a' következő rövid sommázatból bővebben ki fog tetszeni.

1. A' nagyság (1) vagy folvásttartó (2), következőképpen kiterjedett (3) nagyság, vagy nem: amazt mekkoraságnak is, emezt pedig mennyiségnek (4) nevezik.

2. Nem különben a' nagyság vagy pusztá (5), vagy egyesült (6), melly, mivel a' tárgyúl, mellyhez való, különös nevet kap, megnevezettnek is mondatik.

5. A' szám (7) több egységekből (3) áll. Minden nagyság' neminek (9), különös egységei vannak; sőt mivel szabad tetszésre bár melly azon nemű nagyság' részét egységnek fel lehet venni, egy nemű nagyságoknak külömb külömb fajtú (10) egységei is lehetnek.

4. Ha a' számokat egytül fogva úgy folytatjuk, hogy minden következő az előtte valónál eggyel nagyobb legyen, akkor azoknak rendje, természetes számok' sorának (11) neveztetik: ebben a' rendben minden második szám páros (12), és a' rendjek, természetes páros számok' sorának mondatik; a' többiek pedig páratlanok (13), és a' rendjek, term. páratlan számok' sorának hivattatik.

5. A' számokat bizonyos rendszerbe (14) kell venni; erre való nézve szükség őket bizonyos jelek (15) által ki-jegyyezni: ezen jelek számjegyeknek (16) hivattnak. A' számjegyek közzé akár melly számrendszerbe (17) a' semmit-is (18) kell

1) Quantitas. 2) Q. continua. 3) q. extensa. 4) q. discreta. 5) q. abstracta. 6) q. concreta. 7) numerus. 8) unitas. 9) genus quantitatum. 10) diversae speciei unitates. 11) series numerorum naturalium. 12) par. 13) impar. 14) systema. 15) signum. 16) notae numericae, 17) systema numericum. 18) zerus.

felvenni. A' számrendszer sokféle lehet, de a' mi öseink már a' tizedes számrendszert (19) vették fel.

6. Számokat e' szerint ki írni, és kimondani, számlálásnak (20) mondatik. A' számokkal való többi művelés (21) számolásnak (22) neveztetik; számolni tehát annyit tészen, mind az esmeretes (23), vagy-is adatott (24) számokból olyan esmeretlen (25), vagy-is keresett (26) számokat találni, mellyek az előbbiekkal bizonyos öszveköttetésbe (27) vagy is rávitelbe (28) vagynak. Mind-hogy pedig ilyen öszveköttetés sokféle lehet, a' számolás' módja-is többféle: egy bár mellyik számolás' módját számolás' fajtának (29) mondhatjuk.

7. A' mekkoraság (vagy-is folyvásttartó, avagy kiterjedett nagyság) az elmés tekéntésnek (30) tárgya; ezt tehát alkatni (31), és mérni (32) kell.

8. Azon tudomány, melly a' nagyságokrúl szól, általjában Nagyságtudománynak (33) neveztetik; különösen pedig tiszta nagyságtudománynak (24), ha a' pusztá nagyságokrúl, és alkalmazott nagyságtudománynak (35), ha az egyesült, vagy-is megnevezett nagyságokrúl szól.

9. A' Nagyságtudomány azonkivül még vagy a' mennyiségtudománya (36), melly számolni; vagy a' mekkoraság' tudománya (37) melly a' kiterjedt nagyságrúl szól, és azt alkatni, és mérni tanítja; azért emezt mérőtudománynak, vagy terjedésgmérésnek-is (38), amazt pedig számolótudománynak (39) mondhatjuk.

19) systema decadicum. 20) numeratio. 21) operatio. 22) calculatio, calculus. 23) cognita q. 24) data q. 25) incognita q. 26) quaesita q. 27) nexus. 28) relatio. 29) species calculi. 30) intuitio pura, seu intellectualis. 31) construere. 32) metiri. 33) Măthesis. 34) Math. pura. 35) Math. adplicata. 36) Scientia quantitatis discretæ. Scientia quant. continuæ. 38) Geometria; földmérés geom. practicam designat. 39) Arithmetica in genere.

10. A' számolótudomány ismét vagy számvetés (40), ha számok által, vagy betűszámvetés (41), ha betűk által számolni tanít. A' betűk itten nem bizonyos, és meghatározott, hanem csak általjában vett, az az közönséges (42) számokat jelentenek. Így tehát a' számvetési (43), és betűszámvetési (44) számolás között az a' különbség vagyon, hogy amaz bizonyos, és meghatározott számokat, mellyek számjegyekkel előállítatnak, veszen tárgyúl, a' miért a' számolás kijöttjeis (45) csak egy különös esetre meg vagyon határozva; de emez határozatlan, és általjában vett, az az közönséges számokat, mellyeket betűk által előad, vesz tárgyúl, a' miért a' számolás kijöttje (45) nem egy esetre, hanem minden hasonló esetekre alkalmaztatott. A' betűszámvetési számolás' kijöttjét nagyságtudományos irománynak (46) nevezzük.

11. A' különbnemű nagyságokat (47) egyhehasonlítani (48) nem lehet; de az egyneműeket (49), ha bárkülömbfajtuak-is (50), mert ezek ált változhatók (51), mindenkor egybehasonlítani lehet. Az egynemű nagyságok vagy egyenlők, vagy nem egyenlők, az az egyenetlenek (52), és ezek közül az eggyik nagyobb, a' másik kissebb nagyság (53). Így tehát a' nagyságok első közönséges tekintete (54) az egyenlőség, és egyenetlenség (55). Mind a' két tekintet különös jelek által adatik elő. A' többi nyilvánvaló főtételekhez (56) ez

40) Arithmetica numerica, seu vulgaris. 41) Arith. literalis, seu generalis; vel Algebra. 42) generales numeri. 43) arithmeticus calculus. 44) algebraicus calc. 45) resultatu a calculi. 46) formula mathematica. 47) Heterogeneae quant. 48) comparare. 49) homogeneae quant. 50) diversae speciei quant. 51) reducibiles quant. 52) aequales, vel inaequales quant. 53) major, minor quant. 54) generalis quant. respectus. 55) aequalitas et inaequalitas. 56) evidens principium, seu axioma.

is tartozik: az egyenlőket egyenlőkkel lehet felcserelni (57) anélkül, hogy a' nagyság változ-
zon, vagy az egyenlőség, avagy az egyenlenség
el romoljon.

12. Az összeadás (58) által az összeveendő
nagyságok' (59) sommája, vagy-is összevése (60)
kerestetik.

13. Ha az elveendő nagyság (61) a' kisebb-
tendőből (62) elvétetik, vagy elhúzzatik (63),
nemellykor valami, nemellykor semmi sem marad:
ezen maradek (64) különbözetnek (65) neveztetik.
Igy tehát az elveendőt, kevesítőnek, a' kisebb-
tendőt kevesítendőnek, és az egész számolás' faj-
tát kevesítésnek-is lehetne mondani.

14. Ha a' sokszorozandó nagyság (66) annyi-
szor tétetik, a' hány egység vagon a' sokszoro-
zóba (67), akkor sokszorozmány (68) ered: mint-
hogy pedig a' sokszorozandó a' sokszorozó által,
és viszonttag a' sokszorozó a' sokszorozandó által
sokszoroztatik, a' sokszorozót, és sokszorozandót
egy névvel sokszoroztatóknak-is (69) lehet nevezni.

15. A' számvetési osztás (70) által egyene-
sen csak az kerestetik, hogy hányszor talál-
tatik az osztó (71) az osztandóba (72), azért azon szá-
mot, melly ezt megmutatja, hányszorozónak, (73)
lehet mondani; de mivel a' hányszorozó az oszt-
tandóba-is annyiszor talál-
tatik, a' hány egység
vagon az osztóba, a' hányszorozó egyenlő oszt-
tályokat-is (74) jelent.

16. Sokszor a' számolásokban ellenkező nagy-
ságok is (75) fordulnak elő; ezek közt egyik ál-

57) substituere. 58) Additio. 59) addendae quantitates. 60)
Summa. 61) subtrahenda quant. 62) minuenda quant. 63)
demere vel subtrahere. 64) residuum. 65) differentia. 66)
multiplicanda quant. 67) multiplicator. 68) factum. 69)
factores. 70) divisio. 71) divisor. 72) dividendus. 73) quo-
tus. 74) divisione obtentum. 75) Contrariae quant.

lító (76), a' másik tagadó (77) nagyság; de ezek igazán véve nem egyebek mind összeadandó, és elveendő nagyságok.

17. A' betűkkel nem lehet úgy számolni, mint a' számokkal, azért s' betűszámvetési művelés (78) csak bizonyos jelek által jelentetik (79). Illyen jelek által jelentetett somma, vagy külömbözet közönségesen többtagú nagyságnak (80); különösen pedig a' tagok számárúl egytagú, kéttagú, háromtagú (81) s. a' t. nagyságnak neveztetik; így tehát minden összeadandó. vagy-is állító, és minden elveendő, vagy-is tagadó nagyság, tag-nak (82) mondatik: a' tagok lehetnek egyenlők, vagy egyenetlenek; osztán hasonlók (85), vagy hasonlatlanok (84).

18. Az összeadásban, és elvevésben több hasonló tagok egy tagba összehúzatnak, és ezt egybehúzásnak (85) mondhatjuk.

19. A' betűknek számmal való sokszorozása csak azzal jelentetik, hogy azon szám a' betűk eleibe tétetik, és éppen ezért a' betűk előtt álló szám nem egyéb, mint sokszorozó szám (86).

20. Azon szám, melly a' betű, vagy akár melly nagyság, ha ez rekesz (87) között vagyon, jobb oldala felett irattatik, azt jelenti, hogy azon betűt, vagy nagyságot maga magával annyiszor kell sokszorozni, a' hány egységet foglal magában; így tehát ezen szám csak a' sokszoroztatók' számát jelenti, és mivel illy sokszorozásból eredt sokszorozmányt karnak (88) neveznek, azon sokszoroztatók' számát karjegynek (89) lehet mondani.

76) positiva q. 77) negativa q. 78) operatio algebraica. 79) indicare. 80) polynomia quant. 81) monomia, binomia, trinomia etc. 82) membrum, terminus. 83) similis. 84) Dissimilis. 85) reductio. 86) coefficientis, 87) parenthesis. 88) Potentia. 89) exponens potentialis.

21. Valamint minden sokszorozmány az ő sokszoroztatójára nézve egyszeres, (90), ha ez egyszer; kétszeres (91), ha kétszer; háromszoros (92), ha háromszor; egy szóval sokszoros (93), ha egy szernél többször tétetik: úgy visszontag minden sokszoroztató a' sokszorozmányára nézve alkétszeres (94), ha az ebben csuppán csak kétszer; alháromszoros (95), ha háromszor; egy szóval alsokszoros (96), ha egynéhányszor tétetett. Ebbül az is kitetszik, hogy egyképpen sokszorossak (97), és egyképpen alsokszorossak is (98) vagynak.

22. Ha bár melly nagyságot-is sokszorozmány gyanánt veszünk, abban sokszoroztatókat-is kell képzelniük; ezeknek felkeresése sokszoroztatók' keresésének neveztetik; és a' sokszoroztatók' megellelése által a' nagyság sokszoroztatókra felbontatik (99). Erre való nézve pedig a' sokszoroztatók vagy eggyügyüek, vagy szerkeztettek (100); és a' számok vagy elsőrendbélielk, vagy másodík rendbélielk (101), de még magok közt elsőrendbélielk-is (102) vagynak.

23. Ha bár melly egység három, vagy négy, vagy akár hány eggyenlő részekre el osztatik, egy illy osztály harmadrésznek (103), vagy negyedrésznek (104), 's közönségesen egynéhányodrésznek (105) neveztetik. Így tehát minden nagyság értéke (106) akár egységek, akár ezeknek egynéhányodrészei által előadhatódík: az előbbi esetbe a' nagyság egésznek (107), az utóbbiba pedig töröttnek (108), avagy töredéknek-is (109) nevez-

90) simplum. 91) duplum. 92) triplum. 93) multiplum. 94) subduplum. 95) subtriplum. 96) submultiplum. 97) aequemultipla. 98) aequesubmultipla. 99) quantitatem in factoribus resolvere. 100) simplices, compositi. 101) numeri primarii, et secundarii. 102) num. primi inter se. 103) tertia pars. 104) quarta pars. 105) aliquota pars. 106) valor quant. 107) integra q. 108) fracta q. 109) fractio.

tetik. A' töredékekben a' nevező (110) az egységnek egynéhányodrészzeit nevezi meg; a' számláló (111) pedig azoknak számát jelenti.

24. A' Töredékek 1-o vagy igazi, mellyek helyeseknek-is (112), vagy nem igazi töredékek, mellyek helyteleneknek, vagy fattyú töredékeknek-is (113) neveztetnek; ezek ismét vagy tulajdonképpen vagy nem tulajdonképpen azok (114). 2-o vagy végyesek, vagy végyetlenek; ezek tisztáknak-is, (115) azok pedig tisztátalanoknak (116) hivattnak. 3-o vagy hasonlók, az az egy nevezetűek, (117), vagy hasonlólanok, az az külömbnevezetűek (118); az előbbieken az egyenlő nevező, közös nevezőnek (119) mondatik. 4-o vagy köztöredékek (120), vagy folyvásttartók (121), ezek között legnagyobb hasznának a' tizedes, tizenkettődös, és hatvanados töredékek (122). Még a' lánczos vagy függös (123), és rendetlen (124), vagy törött töredékeket-is (125) kell külömböztetnünk.

25. Ugyan azon töredéknek értéke változás nélkül lett más kifejezése (126), közönségesen töredék' átváltoztatásának (127) mondatik; különösen pedig azon átváltoztatás, melly által a' töredék kisebb kifejezésre hozattatik, alábbhozásnak (128), melly által pedig nagyobb kifejezésre hozattatik, felvitelnek (129) neveztetik. A' külömbnevezetű töredékek átváltoztatás által egy nevezetűekre fordittatnak (130).

26. A' tizedes töredékekben, mellyek vagy végyesek, vagy végyetlenek (131), az egész szám a'

110) denominator. 111) numerator. 112) genuinae f. 113) spuriae f. 114) proprie vel improprie spuriae f. 115) purae. 116) impurae seu mixtae. 117) homogeneae. 118) heterogeneae. 119) communis denominator. 120) fract. vulgares. 121) fract. continnae. 122) fract. decimales, duodecimales, sexagesimales. 123) catenariae f. 124) irregulares. 125) fractae fractiones. 126) expressio. 127) transformatio. 128) reductio. 129) auctio expressioqis. 130) convertere, 131) finitae, vel infinitae.

tizedes számjegyekről (132) egy vonással választatik el. A' végtelen töredékek visszatérőknek (133) neveztetnek, ha ugyan azon tizedes számjegyek mind egy kerékbe vég nélkül visszatérnek. A' végtelen töredékekben csak közelítés által (134) határozthatatik meg a' nagyság értéke.

27. A' karokban szintűgy, valamint a' gyökerekben (135) bizonyos rendeket, vagy-is pólczokat (136) kell különböztetnünk. A' második karnak, második gyökér, a' harmadik karnak harmadik gyökér, s. u. t. az 12-edik karnak az 12-ik gyökér felel meg. A' második kar az egyenes szegletű, és eggyenlő oldalú négyszeglet' (137) udvarának (138) lelése hasonlatosságából (139) deakül quadratumnak neveztetik, magyarul pedig négyszegletzetnek, vagy rövidebben négyzetnek (137) mondhatjuk; szint úgy a' harmadik kar a' köb', vagy közcza' (40) tömötségeinek (141) lelése hasonlatosságából köbnek neveztetik. Innét osztán a' 4-ik kart, négyzetű négyzetnek (142) s. u. t. lehet mondani. A' karok' rendeit karjegyek által, és a' gyökerek' rendeit gyökérjegyek által (143) jelentjük ki.

28. A' nagyság, mellyet karra emelünk (144) nem egyéb mint ennek a' karnak gyökere; szint úgy a' nagyság, mellyből gyökeret kivonunk (145) nem egyéb, mint ennek a' gyökérnek kara; azért a' karra való emelést, gyökér emelésnek, és a' gyökér' feltalálását, gyökérvonásnak nevezhetjük. A' gyökéremelés ezzel jelentetik, hogy az emelendő nagyság, vagy-is gyökér rekeszbe záratta-

132) notae decimales. 133) periodicae. 134) per adproximationem. 135) radix. 136) ordines, gradus. 137) quadratum négyzeqi quadrare; négyzés, quadratio, vel quadratura. 138) area. 139) analogia. 140) cubus. 141) soliditas. 142) quadrato-quadratum, seu biquadratum. 143) exponens radicalis. 144) elevare ad potentiam. 145) radicem extrahere.

tik, és a' rekesz után fellül a' karjegy tétetik. A' gyökérkivonás pedig jelentetik különös gyökérjel által (146), mellynek nyílásában a' gyökérjegy (143) tétetik.

29. Valamint a' kar, szint úgy a' gyökér is 1-o vagy valóságos (147), vagy képzelt (148); a' valóságos ismét, vagy tökéletes vagy tökéletlen (144). 2-o vagy hasonló, az az egynevezetű, vagy hasonlatlan, az az külömbnevezetű (150). A' tökéletlen karnak csak tökéletlen gyökere vagyon, mellyet semiféle számmal nem lehet kimondani; és éppen azért a' tökéletlen karnak gyökere öszvemérhetetlen számnak (151) mondatik, és csupán csak közelítés által való gyökérkivonással (152) állitathatik elő. A' töredékek' gyökérkivonásában, vagy a' nevezőt, vagy a' számlálót lehet a' tökéletlenségtől felszabadítani (153).

30. Két egymemű nagyságoknak egymással való öszve hasonlításából eredett tekintetek, aránynak (154); azon két nagyság pedig (akár egytagú, akár többtagú legyen) arány' tagjának (155), és az első előbbinek (156), a' második utóbbinak (157) neveztetik. Az arány vagy egyenlőség', vagy egyenetlenség' aránya (158); ha amaz egyenlőség' jelivel jelentetik egyenletnek (159) mondatik.

31. Ha az egyenlet' áltváltoztatása által az esmeretlen nagyság minden hozzá valójátúl (160) felszabadittatik, az esmeretlen nagyságnak értéke meghatározottatik ez pedig az egyenlet megfejtésének (161) neveztetik. Az esmeretlen nagyságra

146) Signum radicale. 147) realis. 148) imaginaria, 149) perfecta seu rationalis, et imperfecta, seu irrationalis. 150) ejusdem, et diversae denominationis. 151) incommensurabilis numerus. 152) extractio radices per approximationem. 153) ab irrationalitate liberare. 154) ratio. 155) termini rationis. 156) antecedens. 157) consequens. 158) ratio aequalitatis, vel inaequalitatis. 159) aequatio. 160) ab afflictione liberare. 161) resolutio aequationis.

nézve az egyenlet vagy egygyű ; vagy szerkeztetett; ez ismét vagy egyrendű, vagy különbrendű (162) melly általjában főbrendűnek-is (163), különösen pedig négyzetesnek, köbösnek (164) s. u. t. mondatik. Ha több egyenletekben több esmeretlen nagyság előfordul, akkor az esmeretlenek kizárásával (165) a' több egyenleteket egybe kell öszvehúzni, hogy az megmaradt esmeretlen nagyságnak értéke meghatározathasson.

32. Az arány vagy különbözetes (166), ha az egybehasonlított nagyságoknak különbözetését, vagy hányszorozós (167), ha azoknak hányszorozóját tekintjük. Mind a' két arány lehet még, vagy nevedő (168) vagy fogyó (169). Azok a' különbözetes arányok egyenlők, mellyekben ugyan azon móddal vett különbözetesek-is (170) egyenlők; a' hányszorozós arányok pedig akkor egyenlők, ha azokban ugyan azon módon talált hányszorozók (171) egyenlők.

33. Ha több hányszorozós arányoknak előbbi tagjai magok közt, és az utóbbi tagjai-is magok közt sokszoroztatnak, az innen eredett új arány, szerkeztetett aránynak (172), a' szerkeztető arány pedig (173) egygyű aránynak (174) neveztetik; különösen pedig azon szerkeztetett arány, melly két egyenlő arány' sokszoroztatásával ered, kétszerezettnek (175), és a' szerkeztető a' kétszerezett arányra nézve alkétszerezettnek (176); melly három egyenlő arány' sokszoroztatásával támad,

162) pura, seu ejusdem gradus, et affecta, seu diversi gradus. 163) altioris gradus. 164) quadratica, cubica. 165) eliminatio incognitae. 166) ratio arithmetica. seu quoad differentiam. 167) ratio geometria. seu quoad quotum. 168) crescens. 169) decrescens. 170) differentia rationis. 171) quotus rationis, seu exponens. 172) ratio composita. 173) ratio componens. 174) simplex ratio. 175) duplicata ratio. 176) subduplicata rat.

háromszorozottnak (177), és 'a' szerkeztető a' háromszorozottra nézve alháromszorozottnak (178), s. u. t. mondatik.

34. Két aránynak egyenlősége, arányosság-nak (179) neveztetik; minden arányosságban tehát négy aránytag vagy on, t. i. két szélső, ez két középső (180); vagy két előbbi, és két utóbbi (181) az arányosság 1-o a' két arányára nézve, vagy külömbözetes, vagy hányszorozós (182). 2-o az aránytagokat nevezve, vagy folyó (183), ha a' középső aránytagok egyenlők, vagy nem folyó (184), ha azok nem egyenlők. A' folyó arányosságban tehát igazán mondván csak három aránytag vagy on, mellyek folyósan arányosságosoknak, vagy arányosságosoknak (185) neveztetnek; a' középsőt pedig közeparányúnak (186) lehet mondani. Minden hányszorozós arányosságban az aránytagok' rendje sokféleképpen megváltoztathatik annélkül, hogy az arányosság elromoljon, úgy mint: megfordítva (187) váltva (188); visszafordítva (189), áltvéve (190), összeveadva (191), elvéve (192). Ezen kívül az aránytagok vagy egyenes, vagy visszált arányosságban (193) vagynak.

35. Minthogy a' háromszorozós arányosságban a' középsőknek sokszorozmánya egyenlő 'a külsők' sokszorozmányához; ha három aránytag adatik, a' negyedik-is mindenkor az egyenlet' megfejtése által feltaláltathatik. Ettül a' tulajdon-ságtúl füg

177) triplicata r. 178) subtriplicata. 179) proportio. Mint hogy i d o m t a l a n i m p r o p o r t i o n a t u s , i d o m o s l e s z p r o p o r t i o n a t u s , é s í g y a ' p r o p o r t i o t i d o m n a k - i s l e h e t n e m o n d a n i . 180) extremi et medii term. 181) antecedentes, et consequentes. 182) prop. arithmetica, et geometrica. 183) prop. continua. 184) prop. discreta. 185) termini continue proportionales. 186) medius proportionalis term. 187) invertendo. 188) alternando. 189) convertendo. 190) transponendo. 191) addendo. 192) subtrahendo. 193) directe, vel reciproce proportion. term.

1-o a' nagyhasznárúl ugy neveztetett arany-
szabás (194), melly vagy együgyü, vagy-is hár-
mos szabás (195), vagy szerkeztetett, vagy-is ötös,
hetes, kilenczes s. u. t. szabás (196).

2-o a' kamatok számolása (197). A' kamat',
vagy interes (198) mennyisége függ a' századbé rtül
(199), az időtül, és a' tőkepénztül (200). A' ka-
matok számolása kétféle, vagy együgyü, vagy
szerkeztetett (201), ez által a' kamat' haszna (202),
vagy is az interesek' interese (203) számoltatik.

3-o a' társaság' szabása, (204) melly által a'
pénzek', adók', nyereségek', károk' s. u. t. arányos
elosztatása kerestetik.

36. A' betűszámvetési feladásban (205) az
adatott nagyságokból a' keresett nagyságok' meg-
lelésének módja, megfejtésnek (206) mondatik; de
hogy ez megtörténhessen, bizonyos feltételek ki-
vántatnak, ezek a' feladás' feltételeinek (207) ne-
veztetnek. A' betűszámvetési megfejtésben kell a'
következő szabások' fundamentomát keresni, ugy-
mint 1-o az elegyítés' szabásának (208), melly ál-
tal az elegyítendő (209) és elegyített, dolgoknak
(210) ára kerestetik.

2-o cserelés szabásának (211), melly által a'
cserébe vett dolgok árának egyenlősége határoz-
tatik meg.

3-o Tőkepénz elhúzás' szabásának (212), melly
által kerestetik a' tőkepénznek azon mennyisége,
mellyet igazságossan elhúzni szabad, ha azon tő-

194) regula aurea. 195) regula trium. 196) regula quinq., se-
ptem etc. 197) Calculus censuum. 198) census. 199) pro-
centum. 200) Capitale. 201) compositus calc. censuum, seu
regula anatocismi. 202) rabatta, seu interusurium. 203) cen-
suum census. 204) regula societatis. 205) Problema alge-
braicum. 206) analysis. 207) condiciones problematicis. 208)
regula alligationis, seu mixtionis. 209) miscibile. 210) mi-
xtum. 211) Regula permutationis. 212) regula anticipa-
tionis.

kepéznz mellyért, semmi interes nem jár, a' meg határozott idő előtt visszatitk.

37. Minthogy azon karnak karjegye, mellyre bizonyos nagyságot (melly itten alapnak (213) hivattatik) felemelni kell, hogy más nagyságot kaphassunk, ugyan ennek a' nagyságnak logaritmussát teszi, a' logaritmust karjegyszámnak mondhatjuk; másképpen pedig λογαριθμος annyit téssen, mint arányszám. A' karjegyszámoknak sok féle rendszerei lehetnek; a' karjegyszámbeli közrendszer (214) Briggianak-is ueveztetik. A' karjegyszám két részből áll, az egyyik egészszám, és esmertető jegynek (215) mondatik; a' második tizedes számjegyekből áll, és hozzáadásnak (216) neveztetik. A' karjegyszámbeli számolásnak rövidségire szolgálnek a' tizedes pótolatok (217).

38. A' sor (218) 1-o vagy nevededő, vagy-is széljeltartó (219), ha a' sortagok mindég nevedednek, vagy fogyó, vagyis öszvetartó (220), ha a' sortagok kissebednek. 2-o vagy véges, vagy végetlen. Minden sorba valamennyi tag az utólsót kivévén megelőző, vagy-is előbbi tag (221), és az elsőt kivévén a' többi mind következő, vagy-is utóbbi tag (222).

39. Az arányos sor, vagy rövidebben az aránysor (223) valamint maga az arány, vagy külömbözetes, vagy hányszorozós (224). Itten a' közönséges sortagot (225), és a' sommázásnak irományát (226) kell fellelni, hogy meg találhasuk a' többi közönséges irományokat (227), mellyek által minden ide tartozó feladást lehessen megfejteni.

213) basis. 214) vulgare systema logarithmicum. 215) caracteristica logarithmi. 216) mantissa log. 217) complementum decadum. 218) series. 219) divergens. 220) convergens. 221) antecedentes. 222) Consequentes. 223) progressio. 224) arith. et geom. progr. 225) generalis termin. progr. 226) formula summationis. 227) generalis formula.

40. A' végetlen nagyság (220) vagy végetlen kicsin (229), vagy végetlen nagy (230). Mind a' kettőbe karrendeket, vagy pólczokat kell különböztetnünk. Az alsóbb rendű végetlen kicsin (231) mellett elenyészik (232) a' fellyebb rendű végetlen kicsin (233) szintűgy a' véges nagyság mellett a' végetlen kicsin; a' végetlen nagy mellett a' véges, és a' fellyebb rendű végetlen nagy mellett az alsóbb rendű végetlen nagy.

41. Az elsőkezdetbeli betűszámvetésben (234) csak némelly végetlen sorok' sommázása taníttatik, úgymint: a' természetes együgyü, négyzetes, köbös, s. u. t. számoknak; szintűgy a' természetes számok' négyzetes, köbös, s. u. t. gyökereinek végetlen soraban a' tagok' sommája. *)

B. A.

3.

Nem kell tartani attól; hogy a' mi időnkben a' Tudományok lejjebb szálljanak.

Többfélék ugyan az eszközök, a' Támaszok, mellyek által a' közönséges Társaságok fenn tartatnak 's minden jókkal gazdagíttatnak: ezek között mindazáltal olyan fő helyet foglalnak a'

228) infinita quant. 229) infinite parvum. 230) infinite magnam. 231) infinite parvum inferioris ordinis. 232) evanescere. 233) infinite parvum altioris ordinis. 234) elementaris algebra.

*) A' T. Értekezőnek ezen Munkája is ajánlásra méltó: Adalberti Ant. Bresztyenszky Benedictini Pannonii Lectiones Academicæ ex Mathesi applicata in usum suorum Auditorum conscriptæ. Jaurini Typis Leopoldi Streibig. 1819.
A' Red.

Tudományok; hogy ezek nélkül alig, vagy éppen nem is lehet a' Halandók' boldogságának egyenes útját eltalálni és azon menni. Mert akár azt tegyük fel: hogy egygy jól alkotott közönséges Társaságnak, vagy országnak Törvények kellenek, mellyeknél fogva böltsen igazgattathassék, az ellenséges bé ütések ellen Fegyverrel oldalmaztassék — Tudomány nélkül sem elkezdni helyesen, sem végre hajtani nem lehet. Akar az emberi életnek minden tselekedeteit, a' közönséges dolgoknak külömbféléseit, a' sok nehézségeknek tekervényes ösvényeit, mellyek az egyenes úton meeni szándékoskodóknak mindenütt eleikbe tekerülnek, a' közönséges Társaság' igazgatásának minden ágait gondoljuk meg; úgy találjuk: hogy Tudományok nélkül a' legsűrűbb setétben tapogatnak, vakoskodnak az emberek, bizonytalanságban vergődven az eránt: Mit kelljen tselekedni vagy elhagyni.

Midőn ezt hánynak, vetnék magokban a' bölts Fejedelmek, meg gyözödtek felöle, hogy fő kötelességek az; hogy a' Tudományokat szorgalmasan gyarapítsák 's előmenetelítsék, mellynél fogva nem tsak a' Magok' ditsőségek századokra fog által tsillámlani; hanem Népeik java is előmozdittatik. A' Nemzetek' Krónikáik, 's a' Történet-Írók Darabjaik világosan bizonyítják; hogy a' hajdani Császárok, Királyok, és Fejedelmek között — kiket a' Maradék Nagyoknak 's boldogoknak hirdet — egy sem volt, ki a' Tudományoknak 's szép Mesterségeknek illendő betset tulajdonítván, ez által Alattvalóinak eránta való jó indulatját meg ne nyerte volna. Nagy Sándornak, Julius Caesárnak, Augustusnak, Carolus Magnusnak, és másoknak példái: kál bé lehetne ezt bizonyítani, hanemha szükségtelen volna azt, a' mi bizonyos, és világos, mu-

toogatni. Bizony a' mi időkben is voltak és vagnak olyan Császárok, Királyok, és Fejedelmek, kik e' részben is a' régiebbeknek nem engedvén, minden erejeket arra fordították; hogy jelesen fenn tarták és előmozdíták a' Tudományokat, 's ez által minden értznél maradandóbb oszlopokat emeltek Magoknak azoknak sziveikben, kikre háruúlt, a' Tudatlanság' 's Bárdolatlanság' szerentsés elenyésztetése után, ezen Jótéteménynek haszna, 's édes gyümöltse. De miért említenék én másokat, midön közelebbről előttünk vagnak, a' mi mely tisztelettel 's érzékeny Hálával említendő bölts és hegyes Királyaink, a' halhatatlan emlékezetű M. Teresia II-dik JÓZSEF 's II-dik LEOPOLD. és Azoknak nyomdokokon menő mostani Felsőéges Királyunk, kik valósággal Magokat azoknak száma közzül valóknak mutatják, kiket a' Tudományoknak fenn tartásáért, előmenesítéséért, 's ápolgatásáért semmi időkor el nem felejteth; 's a' legkésőbb századok is emlegetni fognak.

Illyen boldogsága lévén e' mi Időknek, talán nem is kell már tartanunk attól; hogy a' Tudományok' virágzása 's betse közöttünk alá szálljon: Meg eshetik mindazáltal, mert valamint minden egyéb dolgoknak a' Nap alatt, úgy a' Tudományoknak is meg van az ő viszontagságok; hogy azok is most nevelkednek, virágoznak, majd ismét lejjebb szállanak, vagy végképpen is megszűnnek, 's niatsenek is úgy valamelly Nemzethez szorítva 's köttetve; hogy helyeket változtatván, más Nemzetekhez által ne mennének. És ezt több Nemzetek példái tanítják. Az Egyiptomiak, Káldeusok, 's más Ásiai Népek, különösen pedig a' Görögök, ki nem tudja, melly igen dicskedhetek a' Tudományoknak köztök való virágzásával? valami Mesterseget, valami Tудо-

mányt és Szépséget gondolni lehet, ő nálok fel-
találtattak. De a' hol hajdan a' világosságnak olyan
fénnye, a' Tudósságnak, 's Böltsességnak olyan
híre volt, ott ma merő homály, setétség, Tudat-
lanság, 's Bárdolatlanság uralkodik, otsmányok,
iszonyítók, miveletlenek mindenek annyira;
hogy a' hajdani pallérozottságnak, Mestersé-
geknek, Tudományoknak, Elmésségnak semmi
nyoma se látszik. Ellenben azok a' Nemzetek,
kiket sűrű homály, setét éjtszaka fedett, ma,
a' legtisztább világossággal, pallérozottsággal,
's a' Tudományok' minden Nemeinek gazdagsá-
gával kérkedhetnek. Úgy ítélhetünk; hogy a'
mi másokon megesett, megeshetik mi rajtunk
is, mivel a' mi erköltseink semmivel sem job-
bak, azon Nemzetek' erköltseinél, kik az Is-
ten' igaz ítéletéből azoknak a' Jóknak bírá sától
el estenek. Mert óh fájdalom! ki az a' ki ne
tudná, hogy a' Tudománnyal, melly egyedül
a' végre adatott, hogy életünket régulazza, az
igazságot nyomozza, magyarázza, terjessze,
többnyire vissza élnek az Emberek nevek' di-
tsőségének keresésére, kevelységre, büszkél-
kedésre, perlekedésekre, tzivódásokra, 's még
más ezeknél rútabb dolgokra is? Mellyre néz-
ve, ha az Isten a' Háládatlanságnak rútvétkét
megbüntetni akarván, el venné ismét, a' mit
olly gazdagon engedett, és a' mostan virágzó
Tudományok helyett, a' legsűrűbb setétséget
botsátaná reánk, nem egyebet tenne annál, a'
mit legméltábban tehetne, és a' mit — meg kell
vallani — hogy méltán meg is érdemlenénk. —
Mellyekkel röviden csak azt akarom mondani;
hogy nem lehetünk teljes bátorságban a' felől,
mintha ezen nagy Jókat, mellyeket az Isten ke-
gyelmesen engedett, ismét el nem veszthet-
nénk.

A' mi illeti a' Tudományokban való mai előmenetelt, arra röviden ezeket jegyzem meg: Ha igaz ítéletet akarunk tenni e' mi időnkéről, a' Tudományoknak azt az ábrázatját vehetjük észre; hogyha némelyekben az előttünk élteknek, vagy régieknek engednünk kell is, de többekben méltó okon elejébe tehetjük magunkat. Menvén a' Tudományoknak jelesebb nemein, mellyek a' Tudósságot kerületjébe foglalják, meglehetne mutatni; hogy többnyire a' Tudományok a' Tudós Férfiak' munkás szorgalmatossága által arra a' poltzra emeltettek, olly jeles móddal, 's olly világosan adatnak elő, hogy ma az Ifjaknak könnyű oda jutniok, a' hova hajdan az öregek alig vágyakozhattak. Ha valaki kételkednék e' felől, vagy talán tagadná is, avagy tsak maga az a' mesterség is meggyőzhetné 's pártomra hozhatná, melly az Elme gondolatit helyesen tanítja 's formálja az igazság kinyomozására 's elérésére. Nem sok tíz esztendőök folytak le, hogy az a' nemes Tudomány, mellyre taníttatniok kell mindenkinek, kik Tudós névre áhítoznak, 's ijesztő vad szavakkal, haszontalanságoknak, 's hijjábavaló kérdéseknek szemetjeivel úgy bévölt undokítva; hogy első tekintetre a' jeles elméket el rezzen-tette, és azokat, kik a' valódi Tudományra iparkodtak az ígért nagy kintsek megnyerése nélkül üresen botsátotta el. Ellenben e' mi időnkben azok a' Tudományok, mellyek arra valók, hogy az Elmét kiformálják, megjobbít-sák, és arra, hogy az igazságot helyesen meg-foghassa, alkalmatossá tegyék, minden afféle haszontalanságoktól megtisztítatván, olly világosan, olly helyesen taníttatnak; hogy a' ki hozzájok nem édesedhetik 's velek helyesen nem tud élni, embernek alig lehet tartani. Mit

mondják az erköltsi Tudományról? A' Természeti 's Nemzeti Törvényekről. Mit a' Természeti dolgok' Tudományáról! a' mindennemű Históriakról, 's egyebekről? mellyeket mind elő számlálni hosszas volna. Bizony, vagy minden embereknél háládatlanabb volna az, vagy legtudatlanabb azokban, mellyeket a' Tudósok eddig tettek, 's minden naponként tesznek, ha meg nem akarná vallani, hogy mind ezek a' Tudományok, véghetetlen sok hozzá adásokkal bővítették 's gazdagították, akar magokat a' dolgokat nézzük, és a' homályosabbakban a' világosságnak nagyobb nagyobb nevelkedését, akar pedig az előadásnak helyesebb, világosabb 's értelmesebb módját.

Minthogy azért a' jelesebb dolgoknak esmeretére egyenesebbé 's gyönyörűségesebbé tettett az út, és nagyon sok jeles Férfiak vagynak, kik ezen az úton menvén, vagy azon iparkodnak, hogy a' mi híjjával vagynak még a' Tudományok kipótolják, vagy a' szép Fundamentomokra más forma Épületeket rakjanak, — 's minthogy e' mellett igen nagy azoknak számok időről időre, kik ezen Tudományokra szorgalmasan taníttatnak, hogy azokat ismét a' maradékokra 's a' későbbi századokra által ereszték. — Ugyan ki gondolkodhatna úgy; hogy tartani kellene a' Tudományoknak vagy lejjebb szállásától, vagy egész el enyészésétől is? vagy ki ne tsudálkoznék rajta, ha másoktól ilyen formát kellene hallania?? — hanemha az Isten megakarna büntetni az által.

Valaki tsak igaz Magyar, valaki tsak Hazáját, Nemzetét, 's ennek nyelvét okosan és szívesen szereti, nem lehet annak az édes örömtől el nem foglaltatnia, midőn látja naponként; hogy mintegy vetekednek egymással a' Hazának

igaz fiai ennek boldogításán, nyelvünk' kimívelésén 's tsinosításán. Nem lehet el nem ragdattatnia a' kellemes belső érzéstől, midőn látja; hogy naponként csoportosan jelennek meg a' szép Magyar könyvek részszerént Eredeti, részszerént fordításbéli darabokban a' Tudományoknak minden nemeiben — 's nem lehet, hogy ne áldja poraikat a' feljebb említett el hűnyt nagy és ditsőséges Királyainknak, és hosszú életet ne kívánjon a' mostan uralkodó Felségnek, kik Hazánk' fényesedésének ilyen betses első rúgói 's eszközlői lettek.

Nem lehet tagadni azon közben, mert valóság, hogy a' megjelenő Könyvek nem egyaránt derekak, 's ki kell mondani az igazat; hogy sokszor megtsalutkozik a' vevő a' sokat ígérő Titulusoknál fogva. De ki is várna 's várhatna minden részben 's mindentől tökéletest? Nem panaszolkodnak-é a' Németek is, kik jóval előbb kezdettek futni, mint a' Magyarok, az Irói pályán; hogy több könyveik jelennek meg még ma is, olyanok, mellyek oda maradhattak volna, mint a' mellyek megérdemlették; hogy világosságra lépjenek? ki az, a' ki Német könyveket olvas; hogy ezt igaz panasznak ne találná? de azért tsak írnak a' Németek egyre, és el szenvedtetnek. Nem kell-é hát a' Magyaroknak is el szenvedni, ha ugyan ezt tapasztalja a' nemzetebéli Irók között, későbbben fogván az íráshoz a' Németeknél? De tsak ugyan közönségesen vévén a' dolgot, örülhetünk azoknak a' sok jó könyveknek, mellyeket már tsak eddig is anyai nyelvünkön olvashatunk. Csak hadd írjanak hát tsekélyeket is, kiktől derekabak nem telnek, 's nem kell megszorítani őket, ne hogy annál fogva a' jobb Irók is az Írástól el idegenitessenek, mindég előttünk

tartván azt a' régi igaz megjegyzést: Hogy nints olyan könyv akármelly tsekélynek tessék, mellyben ne legyen valami jó, és a' mellyből valamit akárki is ne tanulhatna. E' mellett ki nem tudja még azt is? hogy az olyanok mellett, a' jobbaknak érdeme nagyobb fénnel ki-tündöklök, mint azok nélkül.

Látni lehetett pedig már tsak eddig is azt a' nagy rosszat, hogy a' keletinél nagyobb criticusi göggel keltek ki némellyek a' tsekélyebb munkák' írói ellen, és azokat agyon meg agyon gyalázták, ha nem mindég közönségesen is, de itt ott a' Társaságokban annál gyakrabban. Ez pedig annál keservesebb; hogy az ilyen lépéseket többnyire az olyanok teszik, kik magok, vagy semmit se mozdítanak, vagy talán nem is mozdíthatnak. Mellynél fogva osztán azok vagy egészen el halgattak — bátor meglehet, hogy azután jobb darabok is származtak volna tőlök, — vagy vissza szólalkozván a' jó gyomor' tsömörltetéséig veszekedtek egymással.

Nem tsak eddig mentek pedig ezek a' Criticasterék; hanem megtámadták a' jobb Írókat is, belé kötvén azoknak írások' módjába, melly grammatizálásnál mi lehet a' jobb ízlésű Olvasó előtt unalmasabb? Jusson itt eszébe kinek kinek a' Mondolat, Felelőjével — Pápai Literatura esmértetése Boldogréti martzonglásával — Rajnis, Szabó, és Révai hartza. Verseghi, Révai's ennek Tanítványi közt támadt tsúfos versengések — Kazinczynak nagy érdemeit Literaturánkban meg nem esmerni háladatlanság, motskolni annyival inkább, meg nem botsátható vétek. Részrehajlás nélkül itéljen tsak valaki, megvallhatja; hogy ha nekünk

sok Kazinczyink volnának, kevélykedhetnénk más Nemzetek előtt 's a' t.

Osztán, míg nekünk meg nem lesz, 's fel nem állítatik az a' régen rebesgettetett Tudós Tarsaságunk, mellynek egyedül fog által adatni a' Bírói Hatalom, addig senki magának Bírói just nem vehet, hogy ezt vagy amazt írása módjáért páltzázza, plágázza. Sok kell még arra, míg arra mehetünk; hogy az eggyes Személyeket meggyőzhessük 's meginthessük hibás írások' módja felől, és parantsolhassuk; hogy a' meghatározott jobb mód szerént írjanak. Mert tudni kell, hogy Grammaticusaink melly tüzes tsatákban vagynak egymás között mind e' napig, és még a' meghatározó győzödelem épen hátra van. Addig tsak hadd írjon ki ki akár Barátját, akár Baráttyát, ne gondoljunk vele, és az effélék felett való veszekedéssel ne vesztegessük a' drága időt; hanem fordítsuk valóságra!

Én részemről a' magam Írásom' módja' helyes volta felől megvagyok győződve (így vagyok ezzel, hiszem, mások is) de azért tsendes vérrel olvasom az olyan jó Magyar könyvet a' benne lévő dolgokért, mellynek írása módja az enyimmel, majd minden sorában ellenkezik. Csendes vérrel olvasom az olyan munkát is, melly itt ott, új szókkal van kihányva, ha szinte némelley helyeken meg kell is állapodnom míg értelmeket vehetem, 's nem hagyhatom, ditséret nélkül iparkodását az Irónak, — noha ama másikat is hasonló tsendes indulattal olvasom, melly a' más nyelvekből már általt szavakkal van írva, tsak hogy ne hasonlítson épen ahoz, mellyet Bod Péter a' Törvény tudók szóllásaikból hoz fel például Eklézsiáj Historiájának Előljáró Beszédjében ekké-

pen: „Citáltatván Szeles Balás nobilis Persona
 „de Háború egy Judlium által ad I. Cottus Sed-
 „riam Nyelves Borbálát, nobilem Feminam de
 „Rágalmazás, — ad octavum compareáltak is a’
 „Ns. Sedria előtt, kiknek offeráltatott a Chri-
 „stiana Concordia, és az amicabilem composi-
 „tio ; de a’ Pársok nem condescendálván a’
 „condecens Pacificatoria, a’ Pársoknak allega-
 „tiojok meghalgattatott, és a’ Testiseknek Fas-
 „siójok conscientiose és attentissime examinál-
 „tatott, a’ mellyekből pluralitate votorum il-
 „lyen Deliberatumot tetszett concludálni és
 „pronuncialni”.

Az új szókkal írt munkát is, mint feljebb
 mondám, tsendesesen olvashatom, tsakhogy egé-
 szen úgy ne legyen írva, mint a’ hogy a’ Mon-
 dolat’ Írója tsúfokodik a’ 7-dik oldalon: „A’
 „Gordiai Göts ki gyüremlett, Honnunkra szem-
 „be esőleg vissza tért az Ég’ kegye, vid kilá-
 „tással gedelli Szittyá nyelvünket, melly az
 „ádász fegyelem’ násfája alatt Dédőseinkről
 „ránk maradvá, miveletlenségének szük verő-
 „tzei közt, vétlen, szinte ezen Évszakig a’ mol-
 „lette kétkedés’ lator kertjében sinkedett”.

Ezt a’ szenvedhetetlenül tsúfos munkát ol-
 vásván, és az időt vele haszontalanul töltvén,
 nem állhattam meg; hogy ezeket ne írnam reá;

A’ ki nem alhatik, az gyertyát tegyen ágya
 fejéhez,

’S Mondolatot nézzen, szunnyad el egybe bi-
 zony;

Mert a’ mit nehezen lehet’ érteni, hoz hamar
 álmot

Több illy Firkák közt Mondolat ebbe remek,
 Bosszonkodni ki tud, ’s szeret is haragudni,
 ha látja

Hogy mást mardosnak — Mondolatot vegyen az!

Méltó bosszúság mikor érdemes embereinket
Martzongják — pedig ez marja Kazincy' nevét.

Kritizálni jó is, hasznos is, szükséges is; de ezt csak azoknak kellene tselekedni, a' kikre bizattatnék addig is, míg a' fent óhajtott Tudós Társaság maga keze alá venné; de a' fogadatlan Criticusoknak annyira menni az Iróknak sértegetésekben, Irásaiknak betsmerlésében 's ótsárlásában, a' mennyire mentek már eddig közöttünk némellyek, hogy még a' Kereszt vizet is csak nem levették rólok, ez egyenesen az illendőség' Rëgulája ellen van. Az efféle sértegetések, gúnyolások, tsúfolkodások, melly sok kárt tettek nyelvünk' virágzása Hajnalától fogva, — sok szép munkák, 's folyó Irások' félbe szakadási szomorúan bizonyítják. Megindult 's folytattatik az Erdélyi Múzeum, légyen ez szerentsébb az előtte voltáknál óhajtsa minden a' ki igaz Magyar. Én, ennek születésekor a' melly verseket írtam, hadd lásanak világot a' Tudományos Gyűjteményben, ebben, a' vele atyafias munkában:

Járt vala már egykor Kassáról, Múzeum,
a' melly

Élni alig kezdett; nyomba követte Hálál -
Öszve vetett vállal kik akarták azzal emelni
Nyelvünknek díszét, esmeri, tudja kiki
Szentebb szándékjok mi okon ment füstbe? mi
érte?

Nem tudom — azt titkok' Fátyola 's Leple fedi.
Ötször öt Évre megyen, hogy ez a' szép munka
megállott

'S Ah be betses dolgok véle maradtak oda!
Hallottam sokakat sóhajtani többször utánna
A' kiket a' Haza-nyelv' lángja hevite vala!!

Hasztalan! — úgy járt ez, mint a' mit ereszte.
Komárom

'S Mint más szép munkák olly tsuda sorsra
jutott.

A' kik az illy jelesebb szándéktól felmelegülnek
Hogy tűzők olly hamar el hamvad, okozza
tudom:

Hogy kevesen vagynak két nagy Haza magzati
közzül,

Kik futnának ezen célba segíteni elő.

Inkább vesztegetik pénzek' díbdábra bizonnyal,
Hogy sem mint kevesest nyújtana erre kezek.

Még azt is tarthatjuk félbe hagyásnak okául,
Hogy Zoilus-t sor dá k állnak azonnal elő,

Kik marczongolják a' jó célú durva fogokkal, &
Bár ha magok restek, 's néha tudatlanok is.
Nem lehet ám minden Könyvet megszerzeni, nints
mód

Vagy ha van is; de időt ritka ki rája vehet,
Hogy jelesebb számú Darabot forgatna keresztül

Más, meg más akadály közbe taszítja magát —
Ámde az illy Társak többen mikor öszve fogódnak,

Lévén mind idejek 's kedvek is arra nekik,
Izléssel gyűjtött Könyvökbe ha célra valókat
Lelnek, majd ki szedik, 's Múzeumokba teszik
'S közlenek olyanokat, mellyek szívünket örömmel

Bétöltik, 's pénzét senki se szánja azért.'
Ök magok is — minthogy hihetőleg ritka Tudósok —

Elmélkedve betses dolgokat adnak elő.

Részint — mert jelesebb elméjű Honny Poéták
Ékes verseket is küld gyakor ízbe kezek —

Illy szép czéllal járt a' Kassai Múzeum éppen
Gondolaton kívül míg nem Enyész'tte levé

Fel kele, mint Féniksz, hamvából újra Holosvár'tt
Éljen ez! óhajtsad! számos időkre! Hazám!
Már is az első Rész, gyönyörűség, a' miket ígér
Fő Magyarok kezdvén ezt gyarapítani megint
A' ki tudod, mint én, tisztelni betsűlni a z i n c z y t,
K i s t, és más Nagyokat, Múzeumára fizess
A' ki Kolosvárból e' Tárgyról téve Jelentést
'S áld D ö b r e n t e i n e k szüntelen értte nevét.
A' miket ott vesztenk, ez helyre hozandja, re-
ményljünk!

Életet adjon az É g nékiek 's erre erőt!
Szent Haza! szent szemmel szerető Fijaidra te-
kints le

És édes karral drága Személyjek' öleld!!!

Adják a' kegyes Egek; hogy ez a' betsés
Írás, a' Tudományos Gyűjteménnyel
együtt, Századokig virágozhasson!!! és mos-
tani Iróiknak tizedik huszadik Onokáik is dol-
gozhassanak rajtok! igazi Magyar szívből kí-
vánja *).

Kovács Sámuel.

4.

Mi az oka, hogy a' Külföldiek, és Ha-
zánkban lakó Idegenek többnyi-
re balúl itélnek a' Magyar Nem-
zetről.

Mikor derül fel a' Magyaroknak az idegen
becsmelésektől, ócsárlásoktól tiszta ege? mi-
kor szűnnek meg azon alacsony vádak, rágál-

*) Fájdalom? már az Erdélyi Múzeum nem folytattatik.
A' Rel.

mazások, mellyekkel Nemzetünket olly gyakran, olly méltatlanul érdeklik az Idegenek? mikor oszlanak szét a' Külföldieknek felőlünk való bal vélekedéseik? mikor fogják ők méltónak tartani a' Magyarat; hogy ötet a' csinosabb, 's miveltebb Nemzetek' sorába helyeztessék? Régi időtől fogva tartanak ezek az előítéletek, 's meddig fognak még Nemzetünk' rövidségére tartani; előre nem láthatni. Nem olly közönséges ugyan a' vád, hogy nem találtatnának Külföldön is Magyarok pártfogói, 's becsülői, mert a' Külföldieknél is, ezen tárgy' tekintetében, vagnak előítéletek nélkül, igazat szerető férfiak, kik valamint kinek kinek a' Nemzetek közül, megadják a' magáét érdeme szerént; úgy a' Magyarától sem tagadják el az igaz nemzeti érdemet, mint hibáit is öszénte kimondják, mellyeket észrevettek. Előítéletektől szabad, a' józan ész' világánál vi'sgálják ők a' Magyarat úgy; mint más Nemzeteket, mellyekre vi'sgálódásaik terjeszkednek. Ezek ellen nincs semmi panaszom, mert: az érdemet érdemnek, a' hibát hibának vallani kell otthon úgy; mint Külföldön. És egy Külföldi, a' ki igazán, teljes mivoltában esmér egy Nemzetet, éles ésszel, és nem rossz szívvvel bír, azt tartom: olly tökéletes ítéletet tehet egy Nemzet' hibáiról, mint egy nyílt eszű Hazafi, de kit gyakran a' Haza' szeretete; Nemzete eránt való tisztelete, annyira el ragadnak; hogy a' hibákat, csak hűnt szemmel nézi el.

Melly kevés számmal mindazáltal, legyenek azok a' Külföldiek, kik az érdem pontjából esmernék a' Magyarat, bizonyítják írásaik, mellyekben nem sok vigasztalót lehet olvasni a' Magyarokról. Mikép' ítéljen Magyar Nemzetről a' többi Népek' serege, leginkább a' pór

nép, arra a' mindennapi tapasztalás eléggé ta-
nít bennünket; hogy rosszul. Ennek közönsé-
gesen véve, rosz a' vélekedése Magyarról, úgy;
mintha Katekizmusban tanulná a' bal ítéleteket
Nemzetünkről. A' mi pedig legsajnosabban ér-
dekel, az: hogy azok az Idegenek legigazság-
talanabbak eránta, kik Hazája kebelébe lete-
lepedtek. Ide jönnek hozzánk üres kézzel, egy
hát-bútyorral, befogadjuk őket, kipihenik ma-
gokat, megtetszik nekik az élés módja, torkig
tömik magokat; az áldott föld' adományival,
meggazdagodnak, polgárokká, társainká lesz-
nek, és mi a' köszönet mind ezekért? az: hogy
gyalázatokat halmoznak szegény fejünkre, mo-
rognak polgári szerkeztetésünk ellen; melly-
nek oltalma alatt vagynak, mellynek javaival
élnék, ócsárolják szokásainkat, gúnyolják, ne-
vetik rendtartásainkat; mellyeknek célját által
nem látják. A' mi Nyelvünk nekik durva; melly-
ből tíz szót nem értenek, a' mi Levegők egés-
ségtelen; mellyben jobban még is érzik mago-
kat, jobb egészséggel bírnak, mint mikor hoz-
zánk vándorlottak. A' mi Országunk kellemet-
len pusztá tartomány; mellynek vidékeit csak
onnan esmérük, hogy keresztül futottak az Or-
szág' némelly részein, vagy legfeljebb vásári
útakból esméretesek előttök annak tájéki. Egy
magyar parasztnál nincsen ostobább, nyomorúl-
tabb ember, a' Világ hátán; az ő szemük előtt,
egy al-földi Csikós, vadabb az ő gondolkodá-
sok' módja szerént, ámbár mi ember evő nép-
nél, szóval: a' Magyar egy idomtalan, fara-
gatlan, vad Nemzet, mellynél csak imitt amott
a' Miveltségnek jelei pislognak; mellyeket ök
gyűjtottak. Illyen többnyire a' beszédjek, hoz-
zánk költözött Idegeneknek. Nem célom azokat
beszédemmel érdekelni, a' kiket vitézség, tu-
do-

domány, polgári érdemek, művészi iparkodás, sok jeles tettek, nemes szív, és az új Hazához való háládatosság annyira lekötöttek; hogy annak hasznos, megbecsülhetően polgár' tagjává lettek, hanem azokról szöllok a' háládatlan Pribékekröl, kik megfelejtkezvén azon kötelességökröl; mellyel tartoznak az öket befogadó Ország' Népéhez, azt szüntelen hecsmérlik. Fordúljon meg az ember a' nagy Házaknál, a' közönséges helyeken, jelenjen meg ámbár mi féle társaságokban, utazzon a' merre akar; gyalázó beszédeket hall mindenütt, minden órában, főkép' a' népesebb Városainkban. Ereszkedjék az ember egy Idegennel a' beszélgetésbe, első gondja ennek értésére adni a' Magyaroknak; melly csekély vélekedéssel legyen Nemzetünkröl. Tudatlansággal, idomtalansággal vádolja a' Nemzetet, azt állitgatván; hogy a' Magyaroknak szüksége van Külföldre, a' honnan nemesebb csemetéjét szedhesse. Illyes száz sértésekkel tellyes beszédet hallani nem ritkaság.

Mi ennek az oka? sok, igen sok, melly résszerént bennünk; résszerént más kütföben veszi eredetét. Erröl szöllani; nem az én dolgom, csak mennyire magunk okozzuk a' helytelen beszédeket; arról röviden értekezni tárgyul vettém. Sokan jó szándékjokkal állanak elő az illyes esetekben; én is. 'S reménylem, kémméllést érdemelni fogok, ha, nem az igaz néző pontból, szemlélem a' dolgot.

Az én véleményem tehát ez: hogy a' kisebbítő beszédeknek önnön magunk okai vagyunk annyiban; a' mennyiben keveset velek gondolni látszatunk. Mivel csendes vérrel halgatjuk azokat; kik minket kisebbítenek, gyaláznak, nem czáfoljuk rágalmazásaikat, sött gyakran helybe hadjuk fullánkös sértődéseiket,

's mintegy tapsolunk nekik halgatásunkal; ha a' Nemzet ellen szabadon kikelnek. Ők ezt félénkségnek, gyávaságnak magyarázván, szemtelenebbek 's pajkossabbak lesznek, és okkal: mert a' kissebbítést hideg vérrel el szenvedni; nemes szívhez nem fér, valamint, mást pajkoságból ingerelni; nem a' nemes szív tulajdona. Látnák ők, hogy mi az ő beszédjeikre érzéketlenek nem vagyunk, hogy mi a' csipős mondásokra felelettel készen állunk, látnák; hogy a' Magyarat sértegetni, nem olly könnyű dolog, bizonynal nem olly szabad feket eresztenének szájoknak. Vagynak némellykor ollyak közöttünk, kiknek helyén van a' szívök, kik jól tudják, miben áljon Országunk dolga, tudva vagynak előttök azok az akadályok, mellyek a' Nemzet' valódi kifejtődését hátráltatják, esmérük gyökeressen a' Nemzetet, 's ennél fogva az Ilendőségnek sérelme nélkül, megtorkolják az idegen krákogó varnyút, 's tapasztalásból tudom; hogy az illyek jelenlétökben nem merik tátni szájokat a' Nemzet' gyaláztatására. Ott vartyognak tehát csak, hol tudják, hol őket békevel, és ellenmondás nélkül fogják halgatni. Nem volna tanácsossabb őket minden versengés nélkül bővebben a' Magyarral megesmérkedtetni? azt, a' mi bennünket érdekel, nekik megmagyarázni, és a' Magyar Nemzet' a' Miveltség' útján hátra-maradásának igaz okait, nekik megfejtegetni, hogy a' Nemzetet ne vádolják ott, a' hol nem ő a' vétkes? Őket, az előadott alkalmatossággal, az Ország esméretére vezetgetni, 's ha szükséges, röviden értésökre adni, hogy a' Magyar valamint mást bántani nem szeret; úgy mástól is nem jó néven veszi a' sértéseket? Egy volna ez a' módok közül, őket jobb útra téríteni, hogy mértékletesebben ta-

náljanak itélni Magyarokról. Ha fenntebb hangal beszélnek magokról, el nem kell mellőzni: hogy igen is, sok derék Külföldiek megfordultak nálunk, 's most is forognak köztünk, kik hasznára, díszére voltak Országunknak, kik jó polgárokká lettek, 's derék Hazafiakká, kikről a' Nemzet jól emlékezik, kiket szeret, becsül. Nem tagadja a' Magyar az illyes eseteket soha, háládással viseltetik ahhoz, a' ki azt megérdemelte. Nagy lelkű Fejedelmeink, hőven megjutalmazták az ollyakat, kik a' Hazának szolgáltak. Bizonyítják ezt számtalanszor Történet-íróink, sok fényes Nemzetségek, 's erősítik a' mindennapi esetek. Nem esett tehát ingyen fáradozások, mellyet a' Haza javára tettek. De az illyes esetekből nem lehet támasztani azt a' vélekedést, mintha a' Magyar úgy szorúlt volna Külföldre; hogy semmi szépnek, jónak, 's az igaz Míveltségnek útján, magában nem tudna el menni. Abból, hogy sok derék férfiak megjelentek nálunk, kiktől sok jót tanultunk, nem lehet azt következtetni; mintha ők egyedül lettek volna Tanító-mestereink. Hiszen ez, nem csak Magyararral történt, más Nemzeteknél is így van a' dolog. Egy Nemzet tanítja a' másikat a' maga találmányaira; emez pedig aztat, a' magáéra. Így volt ez, és lesz mindég. Egyik Nemzet mintegy kölcsön adja némelly jeles embereit a' másiknak, és azokért más jeleseket kap. Magyarok közül is válalkoztak sokan, kik a' Külföldön derekassan vitézkedtek, nagy tudományokról el híresedtek, művészkedtek, 's magoknak hírt nevet szerezvén; Nemzetünk dicsőségére az Idegenek között forogtak: Méltatlan beszédek tehát, hogy a' Magyar csak Külföldnek köszönheti minden Míveltségét. Vitézségével tudta ezeket a' Földeket magáévá tenni;

Nevének dicsőségét is fenn tarthatja, csak sokan legyenek Magyarok közül, kik azt egész szívvel, igaz lélekkel akarják. De fájdalom! hogy ez nincs úgy, mert vérző szívvel meg kell vallanunk; hogy sokan, igen sokan vannak Hazánkfiak közül, pedig olyak, kik a' Hazának legtöbb, legszebb javaival élnek, 's a' kik, még is a' helyett, hogy tágas tehetségeik szerént elő mozdítanák azt, a' mi a' Nemzet' miveltetésére szolgálna; inkább akadályoztatják azt, kik előtt mind az, a' mi honni, kevés becsben van, kikben a' Haza' szeretete el aludt.

És így ez második fő oka annak; hogy az Idegenek alkalmatosságot kapnak Nemzetünkről csekély módon vélekedni. Tudva vagyon jól: mikép' kényeztetik a' gazdagabb Magyar Uraságok, vagyonossabb Polgárok, a' Külföldi embereket, kiknek elég azt mondaniok; hogy Külföldiek, és mindenfelé két kézzel ragadtatnak, ha egyébbr eránt is, semmi jeles tulajdonsággal sem birnak, tudva vagyon, mi mohon kapnak, főkép' a' mi első rangú Asszonyaink, mind azon, a' mi Külföldi, a' kiknek nincs izükre semmi; a' mi a' magyar kézből jön, a' mi magyar fejből veszi eredetét. Jól esmerik már ezen gyengeségöket a' mi Naggyainknak az Idegenek, bészénlelik magokat különbféle név alatt a' főbb Házakba, látják; hogy a' Magyaroknak fele sem az a' kelete: a' mi az övéké, látják; hogy öket a' Magyaroknak mindenütt eleibe teszik, mert: legyen a' Magyar kétszer olyan ügyes; mint ök, birjon tízszer annyi tudománnyal; mint ök, adja nyilván való jeleit okosságának, bölcs által látásának, alkalmaztassa magát az udvarisághoz az illendőséghez; bár mint akarja, minden iparkodása haszontalan. Egy idegen bohóskodásával, haszontalan üres

eisevegésével, csacsukaságával, alacsony csapodár hízelkedésével; többet nyer, nagyobb becsben tartatik, több tekintetet szerez magának, mint egy mívelt érzésű Magyar. Megsejditik ezt hamar az Idegenek, és igen el hitetik magokkal, hogy ők érdemlik meg az elsőséget. Mi következik ebből? az: hogy a' Külföldiek kénteleníttenek nem jól itélni Nemzetünkről, mellynél az olyan emberek; kik nem a' legjobb színben esmértesek voltak a' honniak előtt, annyira kapósak. Más következése ennek az: hogy az illy Jövevények, szerencse próbálók, semmit sem mulasztanak el, a' mi által magokat szükségesekké tegyék, gyakran a' legalább való eszközökhöz nyúlnak; hogy magokat fenn tartsák. A' magyar Nevet szabadon sértegetik, olajat öntenek a' tűzre, és nevelik azon bal ítéleteket, mellyekkel teli vagynak sok előkelő Asszonyainknak a' fejük, kik általjában azt hiszik; hogy a' Magyar soha sem olly alkalmas ámbár mire; mint egy Külföldi. Zavart ész! esmérni kell a' Magyarat gyökeressen, és el oszlik a' bal ítélet.

Mellynek harmadik fő okát teszi az: hogy a' Magyar Nyelv nem abban a' tekintetben tartatik, mint azt a' Nemzet java kívánná. Ugyan is mikép ítélni lehet egy hazafiúsággal bíró Külföldi felőlünk, ha látja olly kevés becsét Anya nyelvünknek tulajdon Országunkban; hogy azt a' csínosabb társaságokból is kizárjuk, és egy Külfölditől, ha negyven esztendeig lakik közöttünk; nem kívánjuk meg, hogy beszéljen magyarul? mit várhatunk az Idegenektől, ha látják, hogy mi az idegen Nyelvek' megtanulását el múlhatatlan szükségesnek tartván; azoknak a' legszebb, legtöbb időnket szenteljük? ha mi az idegen nyelveket nem azért tanuljuk;

hogy azoknak segedelmével bővebben a' Tudományokkal megesmérkedjünk, hanem, a' mint töbnyire megesni szokott; hogy az által holmi jött ment embereknek kész szolgálatunkat mutassuk, hogy velök beszélhessünk. Jó, hasznos ígérő, dicséretes az első czél, de nem a' második. Nem méltó a' Magyarhoz magát úgy megalacsonyítani; hogy azokhoz alkalmaztassa magát, kik kenyeret jönnek hozzá keresni. Tanulják öök; az ő nyelvét, nem öök; az övéket. Kimondhatatlan kárára van ez Nemzetünknek: mert mit mondjak arra, hogy a' Magyar, midőn így neki veti magát az idegen nyelvek' tanulásának; a' magáéval olly keveset gondol, vagy legalább nem ápolgatja azt úgy; mint illendő volna, nem tellyes tehetsége szerént, el annyira; hogy ha némelly derék szívű, mély belátással bíró, igaz Hazafiúságtól lelkesített Férfiak nem lettek volna, 's most is nem lennének; a' kik a' magyar nyelv fenn tartásán törekednek, ha az Országoló-szék annak tanítását nem sürgetné, nem parancsolna; igen sínlődő állapotban volna Nyelvünk. A' csinossabb nevelésű Asszony Nem, nagyobbára nem tud magyarul, vagy ha tud is; nem akar beszélni, a' magyar nyelv' megvetésének nyilván való jeleit adja mindenütt. Szóljon az ember egy városi polgár Asszony Személyhez magyar nyelven, azonnal félre húzza száját, fintorgatja orrát, mint ha, jó Isten tudja, mi baja lenne. Így kevésre méltóztatják nyelvünket sok első rangú Asszonyságok, mi pedig, ne talán füleiket sértsük, legottan készszek vagyunk a' németj nyelvel, és hogy a' nagy Világban jártosságunkat mutassuk; francia szóval is elő állunk, vagy olaszúl pergünk. Mi esuda tehát, ha az Idegenek illy rosszúl alkalmaztatott készségűk et tapasztalván; nem tart-

ják szükségesnek, magokat nyelvük tanulására adni, hanem szinte megkívánják tőlünk, hogy kedvükért tanuljuk meg az ő nyelvüket. Micsoda felfordult dolog ez? hol találjuk ezt, a' Világnak melly Tartományában? Vessük szemünket a' legmíveltebb Nemzetekre, és a' legidomtalanabbakra, akadunk e' olyanra; melly így gondolkodna, melly így kész volna magát el tagadni, és az Idegenek kedvének feláldozni? Tegyük fel: egy a' viszontagságoctól üldöztetett Magyar csoport kéntelenítettnek Francia, Német, Török Tartományokban menedék helyet keresni, 's le is telepedne ott valahol, azután pedig az oda való lakosoktól azt kívánná, hogy ha vele akarnak beszélni; tanuljanak magyarul. Valjon minémü kedvel vennék a' honiak ezen kívánságot? nem akarom kimondani, könnyű el gondolni. Nem tehetnénk így mi is; nem adhatnánk értésükre az Idegeneknek, hogy jó néven vennék; ha tanulnák nyelvünket, nem kívánhatnánk méltán az Idegenektől; hogy szabják magokat szokásainkhoz, nyelvünkhez? csak lellessen akarnók, bizonyossan tellyesedne igazságos kívánatunk. Akarjuk, mondok akarjuk, és meg lesz, a' mi után sóhajtozunk, de az olyan gondolkodás módja mellett, a' minémü uralkodik, melly szerint, csudáltatik valaki; ha nem tud németül, ha francziául nem beszél; nem számláltatik a' csinossabb nevelésű emberek közé, ha magyarul nem tud, vagy nem akar szóllani; fel se veszik, így ugyan soha sem érzük el azt a' nagy czélt, melly után egy Nemzetnek törekedni kell; hogy Nemzet maradjon. A' melly Nemzet nem kedveli, nem becsüli Nyelvét; az nem ragaszkodik tulajdon szokásaihoz, hanem az idegenek után kapkod, a' melly Nemzet így cse-

lekszik; az hamar kivetközödik abból, a' mi neki tulajdona volt, el veszi különösségét, más Nemzetekkel öszve foly, és oda a' Nemzetisége! Nem a' folyók, nem a' hegyek határozzák a' Nemzeteket egymástól; hanem a' Nyelv, a' szokások, régen van mondva, és bölcsen.

Hát a' Nevelés miként mozdítja elő a' Magyar nyelvet? Csak nem régen szokásban volt, minden előkelő Házokhoz idegen Országokból Nevelőket hozatni, a' mi most is meg van a' Leány Nevendékeknél. Ebből az a' különös kár háromlik, hogy a' Nevendékek vagy soha sem tanulhatnak magyarul, vagy ha tudták is Dajkái oldala mellett a' magyar nyelvet, lassan el felejtik azt, mert nincs gyakorlások. Az idegen Nevelők érdemöknek, nem kötelességöknek tartják, ha megengedik; hogy Nevendékjeik néha néha magyarul megszólaljanak, ha egy két órát egy hétben engednek nekik a' magyar nyelv' tanulására. De azt, hogy ők magok megtanúlnák ezt a' nyelvet; tellyes lehetetlen megnyerni tőlök, én legalább egyet sem esmértem közülök, mind a' két nemből, hogy idegen léte, érdemesnek tartotta volna Nyelvünket tulajdonává tenni. Micsoda Hazafiakat, és Haza Leányokat nevelhetnek az illyes emberek! nagy a' látatja, de nincs köszönet benne. A' férfi Nevelők még a' deák nyelvet sem tudják gyakran, a' melly nyelven még is Hazánkban rendszerént tanítatnak a' Tudományok. Miképen segíthetik, igazgathatják tehát az Ifjakat; ha nyilván való oskolákba járnak? ha pedig otthon tanítatnak; kéntelenek a' Szülék ahoz értő Magyart is rendelni fiaik mellé, hogy az Ország-ló-széktől kiszabott Systema szerént tanítassanak. De már a' Magyar Nevelőnek fele sem az a' becse, az a' jutalma; a' mi az Idegené, a'

ki addig hever, és bőrének él, még a' Magyar lelkesen fáradozik, izzad Nevendékje formáltatásában. Hogy pedig az idegen Nevelő a' tudatlanságát el palástolja, a' kiszabott tudományos tárgyoktól el vonja az Ifjú kedvét; mint oskolás, szükségtelen dolgoktól, és holmi haszontalan tárgyak tanulásával foglalatoskodtatja az Ifjat, mellyeknek csekély, vagy semmi hasznát nem veszi, sőt gyakran kárát valja. Így kell a' Magyaroknak, hol Nevendékje' nyakasságával, hol az idegen Nevelőnek alattomos fortéljaival küszködnie. El csigázzák ezek az emberek az Ifjak' gondolkodása módját, megvesztegetik érzéseiket, öszve habarják értelmöket, megütáltatják velök tulajdon Hazájokat, kifejezik az Ifjak' Characterét, didbábságra el vesztegetik velök a' drága időt, és mikor vége van a' Nevelésnek, tudatlanok az Ifjak mindenben, a' mi őket jó Hazafiakká tenne, 's készek a' született Magyarokból; gondolkodásokra nézve, a' nem Magyarok, a' kurcsok, kik el vesztették izlésöket mind az eránt, a' mi Hazai, tapasztalhatni ezt, mind férfi, mind leány Nevendékjeinkben. Így el készülve, alig várják azt az időt, mellyben Külföldre a' képzelt Paradicsomba kiszaladhassanak. Jó volna ez, jó, és dicséretre méltó, mert a' Külföld' esméretéből sok haszon háromolhat Hazánkra, csak hogy az maga módjával, 's rendivel történne meg. El készülnének előbb gyökeressen erre az Ifjak, hogy ne árúlják Hazájokról tudatlanságokat, mellyet sem polgári szerkeztetésére, sem természeti, sem történeti tekintetüre nézve eléggé esmérni nem tanultak, úgy, hogy a' Külföldiek gyakran többet tudnak mondani Országunkról; mint az ilyen utazók. Azok a' kik eként utaznak, többnyire gazdagok, mert a'

szegényebb sorsúaktól; kik diszére lehetnének a' Hazának, ez ki nem telik. Az Idegenek pedig megeszmérkedvén az illyes útzókkal, eképp ítélnének: ha illyen a' java; millyen a' többie? Nincs köszönet tehát benne, hogy útzókat, tudatlanok mentek Külföldre, tudatlanok térnek Hazájokba vissza. Legfeljebb tudják megmondani: miként múlták magokat, hány Prinék karjai közt olvadoztak, mennyi pénzt fecséreltek el, micsoda legújabb szabása volt az Öltözötnek, Párisba lételökkor. Ebből azt lehet következtetni; hogy a' Külföldiek nem a' legjobb oldalról eszmérkednek meg velünk, a' mi útzó Úrfiaink által. De ez, azoknak rövidségök nélkül legyen mondva; kik a' Hazának valódi hasznára, diszére útzásokat tettek, a' Haza' javára, szerzett esméreteiket fordították, kik most is nyers jó emlékezetben vagynak.

Mind ezeket tekintetbe vévén, mit gondolhatnak felőlünk a' Külföldiek, ha azt halják; hogy nálunk az ollyan Idegenek által neveltek az Ifjúság, kikre ők ezt soha sem merték volna bízni? mert: egynehányat, ha kiveszszük; micsoda emberek legyenek az idegen Nevelők, elégképen tanít arra a' tapasztalás. Miféle gondolatokkal lehetnek a' Külföldiek nyelvünk eránt, ha tapasztalják, hogy sokan vagynak fő Rendüekből, a' kik nem tudnak magyarul? nem de, azt kell nekik gondolniok: hogy a' mi nyelvünk valami tökéletlen zavarék? melly a' jobb ízlésű embereknek innyük szerint nem lehet, hogy az ollyan nyelv; mellyen valamit tanulni nem lehet. Ha pedig jobb ítélettel vagynak nyelvünk felől, nem magyarázhatják ennek általunk kevésre becsülését arra: hogy Nemzetiségünkkel keveset gondolunk? hogy önként a' feledékenység tengerébe merülni sie-

afink, mellytől olly számos, olly híres Népek el nyelettettek? Szomorú kilátás! és még is ettől tarthat a' Magyar Nemzet, ha megveti azokat a' veszedelmeket, mellyek őket fenyegetik, és a' mellyek mindenkor természetes következési az el fajult Nemzeti Characternek. Több okai is vannak az Idegenektől Magyarok felől származott vádaknak, és bal ítéleteknek, mellyeket, a' kiszemeskedni, és gondolkodni szeret; könnyen el találja, a' ki pedig sajnálja az illyeknek vizsgálódásiban fáradságát, ki tehet róla? ha nem lát ott; a' hol világos van.

Ezek a' vádak, bal ítéletek el múlnak: ha Nyelvünket minden kigondolható módon, minden tehetségünk szerént gyarapítani, művelni fogjuk, ha az Idegeneknek értésükre adjuk, hogy jó néven vennék; ha magyarul tanúlnának beszélni, ha nyelvünket közönségesebbé tenni iparkodunk, el nem múlasztván az idegen nyelvek' tanulását, mellyeknek tagadhatatlan a' hasznok. Ha azon Férfiainkat, Asszonyainkat, a' kiket jelessebb elme, tisztább érzés, nemesebb gondolkodás megkülömböztet; tiszteletben tartjuk, ha azokat, kik a' Haza javára, dízére, hasznára valamit tesznek, találunk fel; méltó tekintetben tartani, és őket érdemök szerént megjutalmazni, el nem múlasztják leginkább azok, a' kiknek tehetségökben van. Ha azon, a' mi Külföldi, nem olly szerfelett kapunk; hogy tulajdon becsünket el felejtjük. Ha a' méltatlan vádak' hallására érzéketlenek nem leszünk, hanem a' bennünket ocsárlóknak minden kémeléssel felelünk, 's őket igazabb gondolkodásra igazítjuk, ha pedig szemtelenebbek; nyersen is az igazat megmondjuk. Bátor szívvel mondhatjuk azt: hogy a' Magyar jobb vélekedést érdemel, de őket esmérni kell, hogy

az igaz Magyar szereti Hazáját, Nemzetét, 's hív Fejedelméhez, hogy belőle nagy Tudós válék, jó katona, bátor vitéz, bölcs kormányozó, ügyes művész, szorgalmatos kéz-míves, iparkodó gazda, csak alkalmatossága el ne zárrattassék. Mert, hogy a' Magyar a' legmélyebb, a' leg el vontabb Tudományokra jeles előmenetellel adja magát, és azokat olly mélyen méreíti, mint akár melly Nemzet; bizonyítják azt a' Külföldön is'el híresedet Tudóssaink. A' kellemetesebb Tudományokban pedig, melly hatalmas lépésekkel mehet a' Magyar; bizonysgúl vannak Nemzetünköt kedvelt, 's a' Külföldiektöt is magasztalt Poetáink. Tudva vagon az is: hogy a' Magyarok közöl derék, híres Művészek vállalkoztak a' Szép Mezterségeknek minden ágaiban. Miként álja a' Hadakat a' Magyar, tudja a' Világ, bizonyítják ezt halhatatlan emlékezetben élő nagy Hadi Vezérjeink, és a' Magyar Vitézeknek dicsőséges hadi tetteik. Mi bölcsen tudja a' Magyar polgári Alkotmányok kormányát igazgatni; erre tanítanak a' Történet' Irók, és erősítik ezt, még életben lévő sok érdemes nagy Férfiak. De még ollyak is voltak Magyarok között, kik messze földeken, a' Világnak minden részeiben, tulajdon el szántokból útazásokat tettek, noha a' Magyaroknak nem tulajdona ez, mert nincs alkalmatosság reá; hogy távul lévő Tartományokat keressen, nem csalogatja ötöt a' tenger; hogy azontúl is szerencsét vadásszon, Hazájába talál mindent, nincs szüksége vándorlásra. Meg kell mondani az Idegeneknek; hogy a' Magyar Parasztban, kit ök olly nyomorúlt állatnak vélék; sok jeles tulajdonságok, józan természeti ész vagon, melly álmélködásra ragadja gyakran a' vele beszéllöt. Hogy az, ö tölök félig ember-

5.

Miképpen lehessen az embernek magát az Égi-háborúban megoltalmazni.

§. 1.

Tapasztalásként történt, 's történik gyakran, hogy tsekély dolgokon tett észrevételek nagy, 's egyszer'smind helyes következtetésekre hozták, mostan is hozzák az Ember értelmét, eszét. — Így ama híres Természet-vizsgálót Newtont a' gyakor alma esésen végbe vitt vizsgálódás arra határozá, hogy az Egésznek közönséges erejét legjobban magyarázná; jeles Theoriáját, melly alapja a' Természet, 's a' Tsillag vizsgáló Tudományoknak, megállapítaná; és ezt a' homályos tételt az említett Tudományokban több ezer esztendő el folyása után első napfényre helyeztetné, derítené. Innen lett, hogy ezután igen helyesen minden Világ Alkotmányok (Szisztemák) alkattatnának, szerződnének, 's formálatnának. — Nem esméretlenek továbbad a' Tudós' Világ előtt Columbus (Colombo) Kristófnak észrevételei a' Világ nagy Tengere mellett, a' mellyektől fogva egy legnagyobb földünk részének feltalálására vezetett. Így ama setét tömlötzen több esztendeig a' nyomorúsággal vivó, 's küszködő a' pók munkálkodásin, 's mozdulásain (mert ez vala egyedül társa) tett próba-vételei melly nagy Tudományt a' Tudós Világgal megesmértettek, a' melly az idő változásainak megesmérésére tanít bennüket. Így végtére más több észrevételek az emberi Nemzetre számtalanszor

nek tartatott Csikós, olly természetes ügyességgel bír, a' millyent fél Világon nem találhatni. Foghatóvá kell az Idegeneknek tenni; hogy a' Magyar levegő az ember egészségét táplálja, hogy — Magyar országban ollyan Vidékek, kellemetes Tájékok vagynak, mellyekhez hasonlókat nem minden Külföldön találni, szóval; hogy Magyar ország minden tekintetben áldott föld, mellyben a' Magyar, Polgári-alkotásának megtartása, Rendtartásaihoz, szokásaihoz ragaszkodása, mind annak, a' mi Nemzeti, szeretete, és iparkodása által boldogul élhet. De midőn így az Idegenekkel beszélünk; el ne felejtkezzünk arról: hogy az eggyes embernek, nem szabad megállapodni Tökéltetésének fele útján; anná' kevesebbé szabad ezt tenni, egy egész Nemzetnek. És, ha sokan voltak Nemzetünk közül, kik a' Hazának éltek, és élnek, kikkel Nemzetünk méltán büszkélkedik, még többen is lehetnek; csak akarjuk, mert: a' Magyar alkalmas mindenre, a' miben az emberi ész foglalatosságát találhatja, a' mire az emberi tehetségek kiterjeszkedhetnek. Ningq semmi nagyítás beszédemben, igazak szavaim; tapasztalásból vannak merítve; a' miket mondtam.

Kovácsóczy Ádám.

nagy hasznokat árasztottak, a' mit itt előhozni tárgyamon túl esik, minthogy ezekről könyveket írhatni, a' mi nem tze'lom legalább ezen előadott alkalmatossággal.

§. 2.

Azomban távól légyen, hogy én ezekkel, vagy más nagy férjfiakkal megmérközni kívánjak, egy azon póltzra tsekély tudományommal felhágni törekedjek, a' midön öket előhozom, hanem tsak azt óhajtám kurtán előszó gyanánt megmutatni, hogy a' Tapasztalás mindenkor nagy mester, 's hogy annak közöltetése igen hasznos, ha a' józan ésszel eggyesítettik.

§. 3.

Még is, bátor a' Tapasztalást, a' mellyet a' józan ész vezérlése ápolgat, illy nagy tekintetűnek leltek mindég a' Tudósok, azt a' Világgal közleni nem bátorkodtak külömbféle okokból *), mellyeket ide felhozni szükségtelennek lenni itélem nem egy néző-pontból. — De már mik olly kopár, parrag időkort nem élünk, el haladtuk azokat a' szomorú századokat Tudományokra, Mesterségekre, Művekre nézve, nints többé, mitől tartunk józan, rendes gondolatink kifejezése, kinyilatkoztatása miatt. Mi több? kegyesen Uralkodó Fejedelmink által Jutalom-tételektől fogva indittatunk a' Tudományok, Mesterségek kiművelésére, gyarapítására. Sőt szent kötelességünk — mind azt el követni, a' mi tsak a' köz-jó előmozdítására ügyes. Mert nem egyedül ügyekezettünk

*) Tudjuk, (hogy tsak az egy Keplert említsem), hogyan múlt ki e' Világból: midön éhséggel a' tömlötzben kivőgeztetett.

arra tzelozzou , hogy annak fenntartása megszeresztessék , hanem tökéletesülésének is hasonlóképpen szemünk előtt kell lenni , úgymint a' mellynek tagjai vagyunk. — Ez nekem is nagy vigasztalásra adott okot , 's egyszer'smind a' reménység tüzet bennem gerjeszté , hogy talán kedvesen fog értekezésem fogadtatni azért is , mivel a' vég-tzélem szent : „Édes Hazámnak használni” , ámbátor millyen tsekélységgel : minthogy mindnyájan nagy áldozatokat nem tehetünk Hazánkknak. A' mit tehát magam is tehettem , ide szük korlátok közé azt rekesztem.

§. 4.

Tudniillik tapasztalásomból tanúltam onnan gyermek koromtól egész mostani állapotomig több izben több éghajlat alatt , hogy az égi-háborúk iszonyú rémüléseket okoztanak mindenféle sorsú , korú embereken. Valamint pedig édes Magyar Hazámban , nem különben Erdélyben , Gallitziában is , a' merre tsak megfordúltam ; valamint a' bértzekén , úgy a' völgyekben is ; mint a' Városokban , hasonlóan a' falu , 's puszta helyeken. Annakokáért el tökélem magamban azon drága Hazámfiak kedvéért valamit ezen tárgyról közleni , a' kikhez vagy olly könyv nem jött , nem is jöhetett , a' mellyből figyelmetessé tétettek volna a' menykö járásának természetére , vagy ha jutottak is illy tzmű , erről a' tárgyról írott könyvekhez , de mivel idegen nyelveken irattak , azokat nem olvasták. Lehet tehát , és van is ezen materiáról szóló könyv részszerént egyenesen , részszerént elegyes Irásokban , a' mit igazán megvallom ; ha valaki ezt szemeimre vetendi. Hát saját szavaimból azt következtethetni , hogy nem új a' test , tsak talán azért újnak mondhatni ,
mert

mert Magyar köntösbe öltöztetett. — Azomban, hogy nemes szívű Szép Költőnknek Kisfaludy-nak tiszta megvallásával éljek, jóllehet légyenek erről munkák Anglus, Frantzia, Német, Olasz, 's más Nemzeteknél, senki sem fogja szememre vetni, hogy mi okból, 's miért írok illy szerről? Ime kiki fogja azt is tudni, hogy sokszor vagy többet írhatunk ugyan azon tárgyról, vagy néha jobbat, a' miben példánk legyenek. Hisfaludy nagy Vers-szerzőnk a' Himfy szerelmeiben. Lássad tudós munkáit, 's megvalósodik, a' mit mondok.

§. 5.

Mint hogy tehát, hogy a' dolgot el kezdjem, az égi-háborúkat leginkább a' villámások, és menyüetések teszik rettenetessé, 's sokan nem tudják a' nagy remülések között mitévők legyenek, hogyan 's mi módra védelmezzék ele-töket: nem leend talán haszontalan, ügyetlen sokaknál ezen tsekély értekezésem, mellyből megláthatni, miképen teheti magát az ember nagyobb részint bátorságossá az égi-háborúkor élete megtartásában.

§. 6.

Tudniillik a' sok tapasztalások, mellyek a' menykövek járását esmérteik, arra tanítanak, hogy az égi-háborúban bátorságosabb a' szoba közepén tartózkodni, sem mint oszlopok, ablakok, fák, fal, 's efféle testek mellett állongálni, a' mellyeknek nagy öszve-köttetésök vagyon a' menykövel: mivel ha ezekben beüt mint rosszabb vezetékbe (conductorokba), ezekből az emberbe átszalad mint az elektromosság jobb vezetékébe. Az pedig az oka, hogy ezek mellé megállani nem tanátsos: mert a' sok

szomorú példák azt bizonyítják, hogy többnyire kémények által a' tűz-helyekre leüte, mivel a' füst jó vezetője az elektromos szernek; hogy a' falakban szeret szaladni, ez a' fundamentoma: mivel itt szoktak közönségesen vas-rudak talaltatni a' fal erősségére, a' mellyek legjobb kortsolája az elektromosságna; hogy a' magányos fákba, 's egyáltalában az erdőkbe ütött, 's üt: mivel ezek lombjaik által a' mellyeknek éles széleik vannak, az illyenek által pedig hamarébb húzattatik az elektromos folyóság tapasztalásunkból, hészivják, magokhoz vonzák azt. Ellenben tágos, és jó magos szobáknak közepén (ha azoknak boltozatjaikból valami értz-horog, vagy egyéb függelék nem lóg) tsak igen kevésnek ártott még, minthogy a' száraz asztal, padimentontól nem ragadtatik, mint rosz vezetéktől: annakokáért el széljed a' boltozaton, innen veszi magát a' falba, ebből végre, ha jobb vezetőire nem akad a' földgyomrába, a' mellyből gőzölgés által teremtetett, siet. Mindazonáltal ha a' szobákban keresendjük a' védelmezést a' menykő-beütés ellen, nem javasolható, nem tanátsos itten is a' tükörhöz, vagy annak általellenében ülni, állani, mivel annak feneke, vagy alsó része igen nagyon magához édesgeti az elektromos folyóságot annak belső öszve szerkeztetéséből, alkotásából, a' mellynek oka a' Mathezisben, 's a' Természet-tudományban megmutattatik.

§. 7.

A' melly házba már hajdan beütött, ott úgy is észrevehetni annak futását, 's annál inkább magát óhatni tőle. Hogyha lakóhelyünk a' szomszédénál alacsonyabb, és még soha sem ütött abba a' menykő, jó formán bátrak leho-

tünk abban, mivel a' magosabbakat inkább éri, mint az alacsonyabbakat. A' mit már Horátzius jól jegyzett, midőn azt mondja II. Könyvének X. ódájában:

— — feriuntque summos

Fulmina montes.

A' körülöttünk, 's hozzánk közel lévő akármelly értz hasznos, de könnyen ártalmas, veszedelmes is lehet. Hogyha t. i. hosszas darabban fűg a' falban, úgy a' menyköt magához húzván el vezeti tőlünk, 's így ebben az esetben hasznos. De ha tsak félben szakasztott darabokban találtatik, akkor a' menyköt magához szíván, nekünk nagy veszedelmünkre szolgálhat, mint-hogy a' jó vonzótól megfosztatván, izoláltatván bennünk jobbat lel, sem mint a' falban. — Szükséges tehát magunkra vigyáznunk, hogy, a' hol az Égnek háborúra borúltakor üllünk, vagy már annak szélvésze dühösködik, olyan esetben akármelly értz darabok körülünk ne légyenek. De ezen elő számlált környülállások még nem elegendők arra, hogy bátorságba helyeztethessük életünket a' menykő-ütestől, jóllehet tagadhatatlan, hogy már is nagy óltalmat szerzénk ez által magunknak: hanem ezeken kívül még e' következőkre ügyelnünk, figyelmeznünk kell.

§. 8.

Nem esméretlen a' próbatételekből, hogy az ember testét mindég egy láthatatlan gőz-felhő veszi körül: ez pedig lészen a' testből szüntelen kijövő gőzökből, vagy párázathból. Ennek a' gőzölgésnek némelly része vizes (ilyen vizes részt Szántorius (Santoris) Olasz orvos Státikájában való jegyzet szerint Olasz országban egy egésséges közép-testű ember minden 24 óra

alatt öt fontot gőzölög, vagy legalább gőzölöghet), némelly része pedig illogisztikus (tűzzel elegyes, gyúladható) szerrel teljes. A' párázatnak nedves része az, a' mellyből léssen a' testen az izzadtság, mellynek erős szaga szokott lenni, főképpen olyan testünk részeiben, a' mellyek nagyobb bővséggel izzadnak, 's izzadással bőrünket megrakják. — Minthogy a' körülünk lévő levegő résszerént nedves párával, résszerént tüzes gőzzel tele vagyon: emez amannál könnyebb létére nézve feljebb emelkedik, és mivel a' külső atmoszferának a' kénköves, és gyántás materiával nagy egyesülése van, a' menyköt könnyen magához vonja: innen léssen, hogy a' mellettünk való tűzzel elegyes levegő-ég lélekzetünk által mint valamely lajtorján, vagy tsövön azt ránk lehúzza, magát akarván egyarányú mértékbe helyheztetni azzal a' testtel, a' mellyben kevesebb elektromos szer található. Ugyan is tudva van, hogy a' víz, értz nemek a' menyköt mindenek felett magokhoz szokták vonni, tsatolni. Oh hányszor nagy durrogással a' Dunának árját érte a' menykő beütés! Mikor tehát égi-háborúra borúlt az idő, a' fellegek fátyola bévonta az ég-boltozatját, akkor a' vastag gyapjú, 's izzadást szerző ruhát levessük, és azt könnyű lenből, vagy inkább, ha lehet selyemből valóval felváltsuk minden késedelem nélkül: mert az illy ruházat alatt a' kigőzölgés nem szorúl, sem meg nem vastagodik úgy, mint ama ruhák nemei alatt; és másodsor az utolsó neme a' ruhának az elektromosság nem igen jó vezetője, a' melly, a' mint emlitém, legjobban szalad az értzek fel, 's allapjain. Úgy is az égi-háborúban nagy belső nyughatatlanságot, osztán bádjadtságot tapasztalunk magunkban; mellyet a'

kénköves füsttel megrakódott levegő tselekszik, a' mi elő jele a' közelgető égi-háborúnak: következésképpen sokkal erősebben izzadunk. Illyenkor, 's illy állapotban jó, tanácsos volna megmosdani, tiszta ruhába öltözködni, távoztatni, pedig mindent, a' mi körülöttünk jó, vagy rossz gőzölgést tsinálhat. Szóval: a' forró nyári napokban tartsa magát az ember tisztán. A' ki ezeket, mellyek eddig előhordottak, szorgalmasan el követendi, már nagy részint nem félhet a' menykő-tsapástól. De, hogy annál nagyobb óltalmazásra szert tehessen valaki, annál bátrabban gondolhasson, hogy élete fenn tartatik, még ezekhez járúlni kell emezeknek.

— Igy

§. 9.

Az égi-háborúnak idején nagyobb mértékben izzadunk, mint máskor, 's az izzadtságnak gözze mint valami felhő testünket környékezi, olly sok gőz verődik, kiváltképpen fejünk felett öszve, hogy annak magossága gyakorta nagyra nevekedik, ha vagy dolgozunk serényebben, vagy futunk, vagy gyorsabban járkalunk, vagy lovagolunk, vagy végtére más indulat által felhevülünk; utat nyitunk ez által a' menykőnek: annakokáért illyen idők folyamájában az ember magát fel ne hevitse, a' mi szerzi az izzadást.

§. 10.

A' kezeit ne tartsa a' feje felett úgy, hogy egyenes állást adjon azoknak: mert ebből a' kűtfőből sokszor történni szokott, hogy az újai vezetékül, vonzóúl szolgáljanak az elektromoságnak, a' melly felette kedvelli a' végben megvékonyított, hegyes testeket, és ezektől fogva

frissebben levonattatik más testekbe, mint a' vastagabb élű testek által,

§. 11.

Az ágyban a' test pórusai (gőzölgés lyukai) kinyílnak az ágybéli helynek melegétől, a' melly a' testeket tágítja. Külömben is a' hely elektrikus test, 's a' testünk körül lévő levegő-egyet elektrika materiával elegyíti azon elektromos folyóság tulajdonságától fogva, hogy egyarányúságra akar lépni mindenkor azon testekkel, a' mellyekben kevesebb mértékben található. Innen a' nyoszolyának rendkívül való melege által két veszedelemnek kitétetünk. Először a' testünknek kigőzölgését többször szívjuk, a' mi tüdőnkre nézve ártalmas: mert szén, 's ázót szeszek részeiből áll, a' mi nem élteti az embert. Másodszor a' menykőnek felénk útát készítünk, kiváltképpen midőn a' belső nyughatatlanság, 's a' vérnek megháborodása, a' mit ezen időközben tapasztalunk, a' testből való kigőzölgést nagyon segíti. — Ezekből könnyen észre vehetni, mi szükséges valamint az elsőre, úgy a' másodikra nézve is. A' mi az elsőt illeti, annak el távoztatása előmozdittatik, ha az ablakok, ajtók gyakor nyitása által kitakarodhat a' megromlott levegő; olly ágybéliekre szer tetetik, a' mellyek az izzadást gátolják, a' mi a' nélkül is árt egészségünknek, mert a' természeti mértéket meghaladja. Ha ez el rendeltetett, azonnal akadály vettetett a' másinak is, annál inkább, ha az ágy távolabb esik a' faltól.

Jegyzés. Ama helyeken, a' hová a' menykő leesendő, nagy kénköves szag érezhető, mellyet a' jó szaglászú emberek előre sok órák-

kal megéreznek , sajditanak is menykö-ütést.
Innen

§. 12.

Ez a' kénköves gőz a' tűzhelyeken lévő tüzzel elegyes gőzbe keveredvén menykö vezetőjévé leszen. Itt legjobb ennek a' fojtós gőznek szabad menetelt adni ablakok, ajtó kinyitása által, de még is tsak úgy, hogy ha arra nyitattak, a' melly részről nem jö a' fergeteg, ne hogy ez által hétsalattassék nagyobb részben a' lengő széllel az elektromosság, 's így a' menykö-ütés megszereztessek.

§. 13.

Minden hirtelen mozdulás ürességet okoz ember után a' levegőben, mellyet szellő követi: tehát könnyebb utat nyer a' menykö, 's gyorsabbat. Azért nem javasolható a' szaladgálás, lovaglás, harangoztatás, 's több e'féle tselekedet nagyobb kisebb móddal, a' millyenek következései. De főképpen a' harangoztatás: mert a' tapasztalás bizonyítja, hogy, midőn harangoztak olyan időben, a' templomokon kárt tett a' menykö tsapás.

§. 14.

Mit kell tselekednie valakinek akár magányosan, akár az erdőkben, ligetekben álló fákra nézve, feljebb fejtegettem. Végtére tehát még azt ide iktatom, hogy minden környülállásokat megfontolva kiki fogja tudni, hogy mellyik mód neki leghasznosabb lehetne. 'S történhet, hogy saját tapasztalásából lételére nézve jobbat is lelhet. Azomban ha valaki ezen felhozott észrevételeket megtartja, legalább közönségesen ment lehet a' menykö-tsapástól,

főképpen szobájában, ha a' háza menykő-háritókkal meg van erősítve. De ezekről itten többet értekezni, sem miént emléket tenni, szükségtelen volna, minekutánna igen bőven, hőltsen értekezett volna T. T. Tomcsányi Ádám Úr a' Magyar Királyi Tudományok Egyeteménél a' Természet tudománynak rendes Oktatója, ki nek mézzel folyó előadásait nem tudom eléggé magasztalni. Lásd az 1817. esztend. Tudományos Gyűjteménynek V. Kötet. 19—34. lap. és VI. Kötet. 27—33. lap. t. i. hogyan lehessen a' menykő-háritókkal az épületek védelmezésében közönségesen, 's különösen.

Cs. M. J. L.

6.

A' Hársfának szép és hasznos tulajdonságairól.

Ott a' hol én — Fehér Vármegye' kies és termékeny völgyek között fekvő falujában születtem, valamint egyéb helyein is Hazánkknak, csak igen kevés hársfa találtatik. Ha szülőtte földemről való kora el szakadásom' vissza emlékezete meg nem csal, ennek több mértföldekre terjedt erdős és ligetes vidékjében, csak három hársat esmertem. Alattok ezeknek egy kis kút vala, melly a' fáktól Hárs-kútnak neveztetett. Ezen nemű fának rendszeren terebélyesedett ágai, széles és sűrű alól fejjeres, feljül halavány zöld levelei, fürtös, és virágokkal kedvesen illatozó lombjai, már sok halandót magokhoz bájoltak: mi csuda, ha én is mindjárt gyermeki időmben, alattok legédesebben

andalogtam, a' Hárs kút vizéből legjobb ízűet
ittam. — Oh a' gyermeki időnek történetei
mintha csak miént lettek volna, tiszta és ele-
ven képekben jelennek meg a' férfiúi kornak!!
— Azután hogy Iskolákra mentem, még jobban
kezdtam a' Hársfákkal barátkozni. A' Po'sonyi
szép Promenáde, ezen Város' egyik fő disze,
jobbára ilyenekkel van kiültetve. Többszer von-
tak ezek engemet magokhoz, mintsem az ő ár-
nyékjokban sétálóknak temérdek serege; édes
volt nékem itt Június' és Julius' azon napjai-
ban, midőn e' gyönyörű fa virágozni szokott,
's illatjával az egész vidéket fűszerezte, est-
vénként egy két minútumig mulatni. Az Evan-
gyelikusoknak itten lévő két temetőjökben is,
mellyekhez hasonlót Magyar országban egyet
sem — szebbeket Külföldön is részéről csak
Lipsiában láttam, a' Hársak legszebb tünemé-
nyek. Azok a' derék sírkövek, mellyek az alat-
tok nyugovóknak életöket és halálokat, nevö-
ket és characteröket hirdetik; azok a' ró'sák
mellyek test, feje, és sárga színekkel, hant-
jaikon nyillanak; azok a' bús-füzek, mellyek
gyepesült sírhalmaikra mély alázatban leeresz-
kednek, az imitt amott el szórt Hársfáktól bé-
árnyékoztatván, szent érzésre, szív-emelő gon-
dolatokra, messze és magas elmélkedésre ra-
gadják a' közöttök csendességet és megpihenést
kereső érzékeny halandót. — Ti kilencz évek-
nek azon szép városban tölem sebes iramlással
lefolyó napjai 's hamar el múltó óraji — vagy
ti — ezen temetőkben hosszú nyugodalomba
merült testeknek, már én felöttem sokkal maga-
sabb és boldogabb helyeken mulatozó Lelkei!
— ti legyetek az én bizonyságim — melly édes
vala nékem itten, dolgaimtól megszökött órá-
imban, a' Hársfáknak alatta pihenni, az elöt-

tem lévő pályára készülni — köztök az Istenről, a' halhatatlanságról megemlékezni, 's egyszerű'smind azt megtanulni és megismereni — hogy a' virtusnak virágos útján kívül nincsen egyéb ösvény, melly az embert ezekhez vezetné. — A' derék Fábri, a' Po'sonyi Evang. Iskolákban Philosophiát olly sok évekig szerencsésen tanító Professor érezte az éréntett fának szépségét, midőn többször is mondta, hogy alattok teste megkönnyebbül, egészsége megújul — kedve felderül; gyakorta kívánta: bár ötet halála után egy a' Temetőben lévő hársfa alá temetnék 's felette ama szép melódiájú Hymnuszt: *Stiller Kirchhof Ziel der Leiden 's a' t. estvéneként lassú harmoniában el énekelnék.* — Óh a' szép és érző lélek valamint ennek életében, szép Tartományt 's boldog hazát keres: azonképen testének is csendes 's árnyékokkal és virágokkal diszeskedő helyeket kíván és sóhajt nyugodalmúl.

Noha már ezek is megérdemlenék a' szeretett fának mások felett való megkülönböztetését: de szoltam és irtam volna e' bár én mind ezekről, ha más tulajdonságokkal is nem birna, mellyek ötet a' legnemesebb fákkal egy karba helyhezteszik. De a' Hársfa nem csak szép bájosló és szív-emelő, hanem hasznos és jövedelmet hajtó is; nem csak a' lelket és képzeletet, hanem a' testet is emeli, táplálja 's gyönyörköd-teti. Gyermeki időmben ezekkel az utólsókkal nem sokat törődvén, rólök keveset, vagy semmit is tudtam: most midőn sorsom vadon Somogynak egy ollyan vidékére tett le, hol előttem is utánnam is, ezer meg ezer Hársfákkal vegyes, végtelen erdők terülnek el — hasznos részöket is tapasztalni, esmerni és velök élni szép szerencsém vagyom. És én nem is tudom

van e' valamelly fában annyi szép és jó, annyi kellemetes és hasznos, olly egyarányos mértékben öszve párosítva mint ezekben. Mert azonkívül, hogy a' hársnak mindjárt nyersében apróra öszve vagdalt fája, megszáradva tüzelni is elég alkalmas — átaljában szépen és elég vastagon nőtt tör'sökjéből finom deszkák és gerendák válnak; szép tartós, az egészséget nagyon elősegítő, hősín fejrőségű tekenők és medenczék formáltatnak; könnyű és dicséretes pergő rokkák 's egyéb esztergálos munkák — mángollók, sodró-deszkák 's fák, fejsze és kapanyelek 's t. e'f. készíttetnek. — Az egyenesen felnyúlt fíjatalokból és az idősebb tör'söki terbélyes ágakból, tartósságokra egészen, szépségekre 's könnyűségekre pedig, csak nem a' fenyőhöz hasonló fedélfák vágattatnak. A' héjja melly tavasszal a' Füzéként lefeszélvén, nem csak a' csizmadiáktól használtatik, hanem mint a' kender néhány napi ázása után szöllő kötözésre a' sásnál és zsupnál sokkal jobbnak 's alkalmasabbnak találtatik. És épen ezen két utolsó hasznok okozzák, hogy e' megbecsülhetetlen, még más nemesebb czélokra rendeltetett fát, a' köznép, csak nem minden ellentállás nélkül szörnyű mód rongálja 's vesztegeti. — Nem sírathatom meg elegendőképen, meg nem érdemlett üldöztetésöket, midőn közöttök gyákorta járván, csak nem minden harmadikat vagy egészen vagy félig héjjától megfosztva, csúfos meztelenségben hagyattatva szemlélni kénteleníttetem. — Ide járúl még az is, hogy a' Földes Uraságok, az Országban feljebb alább kóborló Oláhoknak, tekenők és medenczék csinálására, a' legszebb hársakat, úgy szólván minden felvigyázat nélkül csekély árendájért kivagdalni, megengedik; holott jól tudják; va-

gyon még ezen fának egy olyan tulajdonsága is; melly minden eddig felhozottakat haszná-
val feljül múlja. Jól tudják, hogy a' Hársfá-
nak virágja, melly 24-dik Juniustól fogva, il-
latjával — kellemetességével szinte 1-ső Augusz-
tusig, az egész vidéket el önti — a' méheknek
mindenek felett leggazdagabb méz-gyűjtő meze-
jek. Nincs olyan fű, plánta, fa 's virág, melly-
nek kelheiből több, jobb 's tartósabb mézet
szívhatna ki, mint a' hársnak fürtös 's fáját
egészen el borító virágiból. Somogyban a' méh-
tartást e' teszi országszerte híressé; e' nélkül,
kivált a' mi vidékünkön méheket vagy igen ke-
vés haszonnal lehetne, vagy épen nem is lehet-
ne tartani. Tavasszal itt, sem nem eresztenek,
sem nem nehezednek; legfeljebb csak lézeg-
nek élődnek és rabolnak a' méhek. De mihelyest
az említett virág bimbójából feselni kezd, azon-
nal jó állapotban vagnak; rajákat hirtelen el
készítik korán reggeltől fogva szinte késő est-
velig fényesen és csatakosan tele mézzel jön-
nek haza mezejéről. Illyenkor szép mulatsá-
gom az erdőnek mélyjébe, sokszor egy két
mértföldnyire is bémenni; a' hol jártomban kel-
temben csak egy hársfa sincsen, mellyen ezer
meg ezer méhek kellemetes, nagy örömet je-
lentő zengéssel ne dönögnének. A' múlt 1821.
esztendőben, Junius' 28-káig nálunk a' méhek
szomorú állapotban voltak. Junius' 9-kén az
egész határt sőt fél Vármegyét el vert szörnyű
jégesső, a' minden lapályokat el öntött ár-víz,
és az azután következő szélveszes hideg essős
idők miatt, minden legelőtől sőt a' kijárástól
is el záratatva, a' legjobb anya kasok is vesz-
ni kezdetek: a' midőn a' hárs kezdvén virá-
gozni, hitel felőtt való gyorsasággal magokhoz
jötték; úgy hogy p. o. szólván: egy már félig

meggémberedett 's csep méz nélkül való anya-
méhem, 'húsz napok alatt egyedül a' hársfáról
65 ₰ nehezséget gyűjtött. Egy másik hasonló
sorsú anya-kasom 17 Juliusra első, kilenceded
napra második rajt eresztvén, ősszel az anya
47, az első raj 34, a' második raj 22 ₰ nyo-
mott. És én azt mondom, hogy a' hol a' hársfák
mint mi nálunk nagy, vagy még nagyobb szá-
mal díszlenének: a' méhek akar christ fíjókjai-
ban, akar Handerlának egyes — Csaplovics-
nak kettős — Mártonynak hármasszámban,
vagy Pethe' Bodonjaiban tartatnának is, jó
gondviselés mellett mindenik nemű félben az
ember várakozásának legnagyobb előmenetellel
megfelelnének; a' méhésztől legszűkebb esztendő-
ben sem félhetne méheiből való kipusztulásától.

Pedig ez a' jöltévő fa Hazámfijai! könnyű
és bújja tenyészése mellett, boldog földjeiteken
mindenütt díszlenék — mindenütt — még a' sír-
halmok között is — áldást hintene 's kellemek-
kel rátok és maradékaitokra!!

Farnekk Dávid.

II. L i t e r a t u r a.

A. H a z a i L i t e r a t u r a.

Könyv-esmertetés.

A' régi Római nevezetesebb Klassicus Írókon, és ezen Könyv-
nek kiterjedéséhez szabott Kritikán épült Deák Magyar
Etymologiai Lekszikon. Készítette az Oskolás gyermekek-
nek számokra Mokry Bénéjamin a' Görög és Deák Lite-
raturának volt Tanítója. Pesten Petrózai Trattner János
Tamás betűivel 's költségével 1823. (Lap XVI. és 659. nagy
nyóltzadrét).

Ha az, a' ki az Ifjúság kezébe jó könyvet ad, annak Jóltévője; e' jelen való munkának Szerzője az Ifjúságnak legelső Jóltévőji közzé tartozik: mert minden ön haszon keresés nélkül, 's nem kímélvén fáradságát olyan könyvet készített az ifjúság számára, melly tökéletes vóltára nézve az ekkoráig kijött etymologiai Lekszikonokat feljül haladja. A' könyv het részből áll. Az első az előbeszéd, vagy is helyesebben egy főképen a' Tanítóra, de a' tanulóra nézve is igen hasznos Bevezetés, melly először a' deák nyelv tanulását kezdő iskolás gyermekek számára készitendő Lekszikonnak szükséges tulajdonságait igen rövideden, de nyomosan adja elő; azután a' Cellarius Liber Memorialiásának kiadásait elő számlálja 's megítéli; továbbá ezen könyvnek mások felett való különösségeit megvilágosítja, nem különben némelley teendhető ellenvetéseknek megfelelő, mellyek közzül különösségek miatt négyet ide iktatunk.

a. „Hogy a' benne lévő magyar szavaknak, az a b c-nek rendje szerént készült Lajstroma vagy Registruma nintsen, a' mellyet az iskolás gyermekek, az úgy neveztetni szokott Occupatiójoknak, vagy Labor-horalisoknak, magyarból, deákra való fordítások alkalmatosságával, mint Magyar Deák Lekszikonotskát sikeresen használhattak volna. Ennek okát egyedül az Íróknak hasznos igyekezeteket gatoló azon mostoha környúlállásban kell keresni; hogy a' köz jót tárgyazó muokáknak, ha szintén azok a' tudós próbát kiálhatnák is, épen tsak az a' hetsek, és keletek van, mint a' legrosszabb Románoknak. — A' T. T. Riadó Úr ugyan is tartván attól, (a' mint Előfizetőjinek kevés számából gyanítja) hogy ezen könyvnek

és csak az a' sorsa lenne, mint másféle magyar könyveknek, az erre tett sok költségeit bizonytalanság fejében több költségekkel haszontalan pótolni nem akarta, annyival inkább; mivel így is az előfizetési árához képest meghatározott árkusoknak számánál, 10 vagy 12 árkusokkal is többre nevededett. Mikor valamely közjót eszközlő munkát, azok, — a' kiknek azt elő mozdítani hazafiúi kötelességekben állana, behúnyt szemmel nézik, és figyelmetességekre méltónak se tartják; akkor a' Szerzőnek, és Kiadónak, minden igyekezetek nem csak haszontalan; hanem az illy hidegség által egyszerűsmind sok hasznos és szükséges munkáknak, — végképen az örök semmiségben kell maradni.

β. Ha ne talán valaki azt is fogvatkozásnak vélné, hogy az oskolás gyermekeknek írt ezen kis Lekszikonomnak Előbeszédjét, nem deák nyelvén írtam; gondolja meg azt, hogy már ma nem a' közép századokbeli időkben élünk, és a' pallérozott Europai Nemzeteknek példájok szerint, a' mi édes Hazánkunk Irói is anyai nyelveken írni, — sok fontos okokra nézve, az okossággal, és házafiúsággal megegyezőbbnek tartják. Hogy pedig valamit magam mutogatásából írjak, a' vagy tselekedjek, és in mustaceo laureolam quaeram, — én már azon időből kinöttem.

γ. Lehetnek ollyak is, a' kik ezen könyvben azt is fogvatkozásnak tarthatnák, hogy, legalább a' nevezetesebb Klassicus Irókat fel nem jegyeztem. Az illyetén csak pusztá nevek-ből álló száraz feljegyzéseik a' Római Classicus Iróknak, (a' millyenek már a' Lekszikonomokban találtatnak) ha szintén azokba tartoznának is, nem az illyen tzelra, és kiterjedéssel készült; hanem a' második, vagy harmadik nemű

nagy Lekszikonokba tartoznak. A' Klassicus Íróknak, fontosságokra nézve — egymástól külömbözésekkel, azoknak belső betsekkel, jó kiadásaikkal 's a' t. legjobban megismerkedhetnek a' tanuló Ifjak, — a' nagyobb Klassisokra tartozó Klassica Literatúrát magában foglaló Könyvekből, a' millyenek már Harles, Schelle, Schaaf, Eschenburg. 's a' t.

g. Némellyeknek ezen könyvben az is fogyatkozásnak tétzhető, hogy az Orthographiára nézve, az egy formaságot nem mindenütt követtem, p. o. ezen szót Lekszikon, — néhol Esz — el, néhol pedig xel írtam. Valamint másoknak okaik vagynak arra, hogy a' magok Orthographiájok mellett maradjanak; úgy szintén nékem is van arra okom, hogy a' magamét kövessem; tsak hogy az a' kérdés, — mellyik félnek okaik állbatják ki jobban a' tudós próbát? Hogy pedig én a' magam Orthographiáját tsalhatatlannak nem tartom, az abból is megtetszik; mivel készakartva hol ezt, hol amazt követtem: részszerint annak megmutatására, hogy sem az egyikhez sem a' másikhoz megátalkodva nem ragaszkodom; résszerint pedig azért; mivel ne talán ezen könyvem szerint tanittatandó Ifjaknak alkalmatosságot adhatnék, másféle írás módját követő Írókat, hibával vádolni A' Tolerantzia még az Orthographiára nézve sem ártalmas"! Végre az ezen könyvben található Jegyeket magyarázza.

A' második része maga az etymologicum Lekszikon, melly nem tsak a' származtatás, helyes volta miatt, hanem azért is különös ajánlásra méltó, hogy minden szóak quantitása is kivagyon jegyezve; úgy hogy a' tanuló ifjú a' szót is helyesen tanulja azonnal kimondani, és egyszer'smind azúgy nevezett Gradus ad

ad Parnassum, vagy Synonimorum Liber nélkül is el lehet legalább egy darab ideig. Egyébaránt pedig a' Könyv ezen részét nem lehet eléggé ditsérni, 's kívánatos, hogy a' példányok minél előbb el fogygyanak, 's az új Kiadás azután Német nyelvel megbövitessék. A' Harmadik rész a' természet históriájára tartozó némelly újabb 's közönségesebb deák szavakat; a' negyedik a' közönségesebb egy két betűvel megrövidítve íratni szokott Római vezeték neveknek, és más szavaknak magyarázatját: az ötödik az újabb rövidítéseket; a' hatodik a' Tanítók számára némelly hasznos intéseket; a' hetedik pedig némelly nehezebb származtatású szavak fejtegetését foglalja magában.

A' papiros és a' betűk jók, 's a' nyomtatásbeli hiba is nem igen sok.

Thaisz.

B. Külföldi Literatúra.

Tripartitum, seu de analogia lingvarum libellus. Typis Haykulianis, dividendente Carolo Beck Viennae MDCCCXX—MDCCCXXIII

Ha a' tudós férjfiaknak a' nyelv tudomány határiban egy tized ólta különös eleven szorgalommal tett nyomozásaiknak gyümöltsei, általján fogva azon legjutalmasabbak közé számálhatók, mellyek az emberi esméret' előmenetelét, az egész emberiség' eggÿik legfontosabb legnemesebb, 's legrégibb köz-tulajdona, úgy-mint a' Nyelv *) tekintetéből bizonyítják;

*) Helyesnek véljük hogy: az Archiv der Gesellschaft für deutsche Geschichtkunde II-dik kötetének 145-dik lapjáról ide iktassuk a' következőket:

ügy ezen az imént nevezett munkának megjelenése, annyival méltóbban követeli számos hasonlók előtt magának a' nyelv-tudósok figyelmét, minthogy az nem csak a' tziel erányos nyomozásnak szolgáló álló-pontot határozza meg, 's pedig sokkal szerentséesebben mint ez eddig elé történe; hanem egyszer'smind azon tévedésekre és homályosságokra is, mellyek a' nyelvnyomozás határiban, a' vizsgáló látásnak miut meg annyi álthathatatlan akadályok alkonyodnak eleibe, egy nyájas világosságot terjeszt. A' mi számos illy nemű munkákban, jóllehet tanúságosan 's örvendeztetőleg, de mintegy a' lántz majd inkább, majd kevésbé megszaggatott 's megtágult ízeihez hasonlóan jönn elő, mellyekben egybe függések után sikertelen vágyódunk; az ezen munkában éppen olly jó rendben és értelmes válogatással, mint világosan 's érthető-

„Nevezetesen a' Nyelvről; ezen büszke honni örök ségről, kelletik még emlékeznünk, melly az ő belső gazdag teljesege, 's kimerithetetlen mély értelműsége által, az új nyelv-művészek minden szabási kényszerítéseiket tsúffá teszi”.

„Ő is egyik alapja 's alkotó része a' Históriaának, mellyel nevedvén, 's a' nemzet életébe és szokásaiba szövdvén, vele virágozott és tökéletesedett; de egyszer'smind azzal aljasodott 's vadult is el minden időben. Hogy gazdag voltát megismerhessük 's tudós nyelvnyomozóinknak el kerülhetetlenül szükséges elő dolgozásokat szolgáltatassunk, megkivántatik, hogy minden vidéki szó ejtések alaposan vizsgáltassanak meg, 's kijeleltessenek; mert ha bár sok tétetett is már e' részben, de tsak ugyan sok várakozik még a' Vizsgáló szorgalmára is. Minden tájnak van bizonyos sajátága, 's ennél fogva még az idiotismusok gyűjteménye is hozzá járúljon a' többi illyetén vizsgálatokhoz. Gyűjtessenek össze minden szokatlan szavak, és Nevek, meglepő mondások és fordulatok, hasonlatosságok és szerkeztetések, példa beszédek és különös megnevezések, nem különben a' Magában 's Mással érthetők szokatlan idomjaik 's fejtegetéseik, valamint a' beszédbeli szokásnak minden olytatén sajátágai is, mellyek az idéltlen Grammaticusok képzelt szabásaikkal ellenkeznek”

leg terjesztetik szemünk eleibe; és ha a' Tripartitum' ezen utóbbi tulajdonsága tekintetiből a' Nem-tudósokra nézve még valami kívánni való maradna, az által éppen csak azon szerénység emelődnek szebb világosságra, mellyel magát ezen Munka jelenti; mert szemérmesebb alakban, valóban nem láttunk a' mi időnkben még egy munkát is közre bocsátatni.

A' könyv rövid nevezetére, jel szó gyanánt következnek ezen sokat jelentő szavak: erat autem terra labii unius et Sermonum eorundem (Genes. XI.) Ezután olvastatik, nem valamelly szélesen kiterjeszkedő Előszó, hanem a' névtelen Szerzőnek felvett tzeljának kijelentése a' következő sorokban: Duplex libelli dos est: analogica primo (soni et sensus vocum congruentia) dein sed rectius, etymologica. Habet oculos quinque, quorum primum occupat lingua Germanica cum dialectis et prognatis (Islandica, Anglica, Hollandica, Flamica, Svedica Danica); secundum implent Slavica idioma (Bohemicum, Polonicum, Vendicum, Carniolicum, Illyricum, Dalmaticum, Croaticum, praeeunte Russico); tertium Gallica (Italicum, Hispanicum, Vallisicum, Gallicum) duce latino, accedent graeco. Haec operis summa. Adjectum quartum in spatium est exercitii velut causa et confirmationis, quod orientalia plura et alia dissita magis mixtim exhibet. Quintum demum notulas excipiet tam auctorum, quam lectorum quos sperat benevolorum. Inchoata autem ista sunt, absolvent alii. — Ezt mint második rendű jel szó, Horácznak ezen intése váltja fel: —

Si quid novisti rectius istis,
Candidus imperti: si non, his utere (I. Epist. VI.)

's most következik már az imént érdeklött nyelvek' atyafias szavaiknak egybe-hasonlítását betű rend szerint, 's egymásmellé helyeztetett hasábkban.

A' munka tehát nem annyira etymologicus az az szó-fejtegető, mint inkább analogicus vagy is szó-hasonlító; 's ez egy olly tulajdonsága, melly már első tekintetre is világosan bizonyítja: hogy ha az abban néhol előforduló etymologiák általján fogva helytelenek lennének is, ez által a' Tripartitum' betse még sem tsorbúlna legkevésbé is.

A' négy első hasábok olly világosan látják az egymás mellé állított szavak atyafiságát, hogy erre minden fáradság nélkül reá lehet esmérni, de azoknak számokra, kik a' Nyelv állandalmába mélyebben kívánnak behatni 's a' szavak' jelentéséről alapokat és bizonyságokat keresnek, az ötödik hasáb számos jegyzéseket nyújt, mellyekben a' felhozott helyekre útasítatnak, 's a' teendő egybe hasonlításra útmutatás adatik. Ez, az etymologiára vezet, meghatározván egyszer'smind, mint lehessen (akár mellyik nyelven melly nem patois) egy gyökér, szó-tárt tzeleányosan el rendelni, 's kidolgozni. Az Európai nyelveknek három fő osztályra lett felosztások (Madame de Staël szerint) már magában is szép nyereség, mert el választván egymástól az idegen neműeket, az atyafiasokat pedig egybe-gyűjtven, megmutatja: mint kellenék a' nyelveket tanítani *), 's

*) A' mai időben szokásban lévő Nyelv-tanítás módjának tökéletlenségéről, 's helytelenségéről, egy Tiszttségben lévő nagy tudományú férjfiú következő jegyzést térszen egyik levelében:

a' szavak' bontzó fejtétele (tagokra szagatása) sokkal jobban is tanítja, mint keljen a' valót a' mellékestől és a' véletlentől megkülömböztetni; mintsem a' könyvek. Azzal pedig hogy a' Nyelvek mind egymás mellé, nem pedig egymás alá helyeztetek, az képeztetik: hogy mindnyájan egyenlő eredetű. Sehol sintsenek Anyák és Leányok, mindenütt csak testvérek kijelelve, mellyek közül némelleyek gazdagabbak, mások szegényebbek, ezek jobban, amazok kevésbé tsinosodottak. Midőn némelley úgy nevezett etymologicus muokákban számtalan magyarázatok találtak, mellyek merő hozzá - vetéseken (hypothesiseken) épülnek, a' *Tripartitum*, betse, 's fontossága annál meghatározottabban lép a' világosságra mint-hogy az etymologiai magyarázás, eggyetlen egy legbiztosabb alapját adván elő, nem halmozza a' gyanításokat, nem tsupa példákat és bizonyságokat nyújt, mellyeknek gyakran tsudálatosan meglepő sokat-jelentőségekből, számos tzel - erányos következtetések vonathatnak, mellyek más úton egy általjában nem eszközölthetnének. Az idő, és távolság által egymástól szerfelett távol szakasztott nyelvek' hasonlatosságának szemlélésénél, akarunk el-

„Vidi juvenes plures cancellariam meam sensim accedentes, multa sciebant; nihil recte. Ne puncta quidem et commata ante posuere. Sed carmina latina conscribere, Annibalís nutricem noverant, et quibus ocreis usus est Alexander eo die quo Porum vicit. Haec magna calamitas. Si quaeram: epistola cur epistola, Brief cur Brief, lettre cur lettre dicta? stupebant muti”.

Quidam Pindarum imitari studebant, prosodiae nonnihil praeceptorum gnari, rationum prorsus ignari. Hercle cur rubrica rubrica, atramentum atramentum dicta sunt, prorsus eosdem latuit — Tinte constanter Dinte scribebant, a Dünne forsam deducentes. Sed Hugonem Grotium anendabant.

len ragadtatunk azon hiedelemre, hogy mindnyájának ugyan azon egy kútforrás szolgál alapul, mellyből eredeteket vették *). Ezt bizo-

*) Helyesen mondja Humboldt: Il en est des langues comme de tout ce qui est organique dans la nature: rien n'est entièrement isolé ou dissemblable. Plus on parvient à pénétrer dans leur structure interne, plus les contrastes, les caractères tranchants s'évanouissent.

On ne sauroit disconvenir, que la comparaison, entre les idiomes des deux continens, n'a pas conduit, jusqu'ici, à des résultats généraux, mais il ne faut pas perdre l'espérance, que cette même étude ne devienne plus fructueuse, lorsque la sagacité des savans pourra s'exercer sur un plus grand nombre de matériaux. Combien de langues de l'Amérique et de l'Asie centrale et orientale dont le mécanisme nous est encore aussi inconnu, que celui du Tyrrhénien de l'Osque et du Sabin. Parmi les peuples qui ont disparu dans l'ancien monde, il en est, peut-être, plusieurs dont quelques tribus peu nombreuses se sont conservées dans les vastes solitudes de l'Amérique.

(Éppen úgy van a nyelvekkel a dolog, mint mindennel a mi Organicum a természetben, semmi sintsen egészen külön választva, s a mi teljességgel nem hasonlítana a többihez. Mennél mélyebben hatunk belső alkotásokba, annál inkább enyésznek benne az ellenkezések, s kitetszőbb megkülönböztető jegyeik.)

Nem lehet tagadnunk, hogy a két Continens nyelveinek egybe hasonlítása eddig is ne vitt volna már hennünket közösleges resultatumokra; de nem kell felhagynunk azon reménységgel is, hogy ugyan ezen vizsgálódás még gyümöltözőbbé is ne legyen, mihelyt a tudósok éles elméjük számosabb illy nemű tárgyakon gyakorolhatja magát. Hány nyelvek vagynak Amerikában, s Asiának közép és keleti részeiben, mellyeknek szerkeztéseik előttünk éppen olly esméretlenek mint a Tyrrhenumi, Osqui (?) és Sabinii nyelvek. A régi világban elenyészett Népeknek, talán több kevés számból álló osztályaik maradtak még Amerikának nagy pusztáiban)!

Továbbá ugyan ott (Monum. 317). Quelqu'isolées que paroissent au premier abord certaine langues, quelqu'extraordinaires que soient leurs caprices et leurs idiotisme; toutes sont de l'analogie entre elles et ces rapports multipliés seront aperçus à mesure que l'on perfectionnera l'histoire philosophique des peuples et l'étude des langues qui sont à la fois le produit de l'intelligence, et l'expression du caractère individuel de l'homme.

(Bár melly külön váltaknak tessenek is első tekintetre némelly nyelvek; bár melly rendkívül valók legyenek is különöségeik és szóllás formájik, vagyon mind-

nyitják, nem tsak a' külömbféle régi és újabb, holt és élő nyelvekben elő forduló Onomatopaeák, — mint az érzéki ember szemlélő tehetőségének és physicali organizációjának legköze-

azonáltal még is mindnyájoknak hasonlatosságok egymás között; melly annál szembe tűnőbb léend, mennél jobban tökéletesítetik a' Népel philosophiai Historiák 's a' nyelvek tudománya; mellyek az értelem szüleményei lévén, egyszer'smind az ember személyes tulajdonának (characterének) kifejezéseit).

Hasonló figyelemre méltók de Brosses szavai: la questions par rapport à la langue primitive se réduit à savoir si tous les hommes viennent d' une premiere et unique famille, et ce n' est que par la foi que nous sommes assurés qu' il y a eu telle langue, puisque n' y ayant eu qu' une seule familles, il est très — certain qu' il n' y a eu alors qu' une seule langue, dont toutes les autres sont dérivées, mais avec des alterations si fortes, que souvent il, ne reste plus aucune trace qu'elles aient eu rien de commun, et quo' n ne l'aurait même jamais imaginé, si la religion ne nous l'eût appris: les choses étant ainsi, il existe une langue primitive organique, physique et nécessaire, commune à tout le genre humain, qu' aucun peuple au monde ne connaît ni ne pratique dans sa premiere simplicité, que tout les hommes parlent néanmoins, et que fait le premier fond du langage de tous les pays, fond que l'appareil immense des accessoires, dont il est chargé laisse à peine appercevoir;

ces accessoires sortis les uns des autres de branches en branches, d'ordre en sous-ordres, sont tous ceux — même'sortis des premiers germes organiques et radicaux, comme de leur tronc;

ils ne sont qu'une ample extension de la premiere fabrique du langage primitif, tout composé de racines: extension établie par un système de dérivation suivi pas à pas, d'analogies en analogies, par une infinité de routes directes, obliques, transversales, dont la quantité innombrabl, les variétés prodigieuses et les étranges divergences constituent la grande diversité apparente qu'on trouve entre tous les langages; néanmoins toutes les routes, malgré la diversité de leur tendance apparente ramènent toujours enfin, en revenant sur ses pas, au point commun dont elles se sont si fort écartées.

(Az eredeti egy nyelvről való kérdésnek megfelelése, annak tudásában határoztatik: ha vallyon egy első, 's eredeti familiából ered é az egész emberi nem? 's minket a' Hit tézsen arról bizonyosokká, hogy valóban volt egy ilyen nyelv, minthogy tsak egyetlen egy familia lévén eleintén, bizonyos hogy akkor tsak egy nyelv

lebb fekvő, 's ennél fogva könnyebb megfejtésű alapja — egymással való megegyezések; hanem főképpen azon megfogatok kifejezésének tsudálatos egybe-találkozása, mellyek tsupáu

lehetett, 's ennekokáért a' többi nyelvek tsak származot-tak; de ez olly változásokkal néne véghez, hogy gyakra éppen semmi nyoma sem maradt annak, a' mivel eredetiként birtanak, és semmi közök egymással nintsen, úgy annyira hogy ezen származást képzelnünk sem lehet-ne ha a' Vallás hennünket erre nem tanítana: így lévén a' dolog, van tehát egy eredeti, organicus, és szüksé-ges nyelv, melly köz az egész emberi nemmel, mellyet a' maga természeti együgyűségében egy nemzet sem gyakorol az egész Világon, 's mellyen még is minden emberék beszéllenek; melly első alapjául szolgál minden Nemzetek nyelvének, de mellyet a' hozzá járúlt változá-soknak temérdek sokasága miatt tsak bajosan lehet már észre venni;

ezen hozzá járúlt dolgok egymásból eredtek, 's különböző el ágozásokból, nemekből és fajokból származván, az eredeti organicus és gyökeres tsirákból nő-tenek ki mintegy törzsokből;

nem egyebek ezek, hanem az eredeti nyelv első művhelyének, melly merő gyökerekből állott széles kiterjedései: melly kiterjedést a' származtatás rendje állapította meg, 's ez léptsőről léptsőre, hasonlatosságról hasonlatosságra ment, véghetetlen különböző; hol egyenes, hol mellékes 's résút, hol pedig kereszt útakon előre, 's ezen útaknak megszámlálhatatlan sokasága, tsudálatos különbözőése és különös el ágazásai tészik azon tetsző nagy különbséget, melly minden nyelvek között találtatik; de mind ezen utak, az ő tetsző irányaiknak minden különbözőségeik mellett is vissza vezetnek hennünket végtére oda, a' honnan eredtenek, vissza térvén azon közönséges pontra mellyről, olly igen el ágoztanak vala").

Ezen észrevételekhez ragasztjuk még egy névtelen igen tudós férjfiúnak szavait is:

„Hihetetlen „úgymond” 's szinte megfoghatatlan — minthogy soha sem is szoktattunk illetén elmékedésekhez — mint folynak kivétel nélkül minden nyelvek egymásba, 's ugyan azon megfogatok, a' szemlélődésnek és megnevezésnek ugyan azon módjai (ok és eszközlet) találtatnak „Jordán és Newa mellett, a' Tiberis és Tájó partjain, 's a' Niger és Oronoko szomszéd-ságában.

Ha agyvelönk független szabad vólna, nem lehetne ezen tsudálkoznunk — akkor ezt mondanók: a' mint az

a' belső szemlélődés' tárgyai lévén, nem kötet-
nek változékony hangokhoz 's hangzásokhoz,
hanem bizonyos meghatározott, 's a' lélek leg-
belsőbb rejtekeiben lévő megfogásokból ered-
nek. Így jelentetik sok külömbféle nyelvekben
a' lélek szóval egyszer'smind: lélekzet, len-
gedezés, kísértet, 's több e'félék. A' német
nyelvben Seele az Islandiaiban Soäl az An-
golyban Soul, a' Svédben Själ, a' deákban
Halitus, Spiritus, Kaukasus tájan Se; a'
Per'sa nyelvben Salih, a' Tatároknál Zel, a'
Török nyelven Jel, a' Magyarban Szél vagy
talán még világosabban Lél-ek. Illyen, és még
sokkal kitetszőbb megegyezések szemlélésénél,
magától gerjed bennünk azon természetes, 's
az okosságnak is megfelelő gyanítás, hogy a'
Nyelvek, a' mint Wachter ama mély belátá-
sú nyelv-tudós vitatja koránt sem támadtak vé-
letlenül, hanem az emberi lélek mélyiben gyö-
keredzenek. Már Plátó is bókol azok lelkének,
kik a' lényeknek (entibus) első neveiket adták,
's Okosoknak, Bölteknek nevezi azo-
kat „mert nem a' lényeket alkalmaz-
„tatták nevezetjeikhez, hanem eze-
„ket illesztették amazokhoz, a' szá-
„vak már magokban is lények”: úgy-
mond: „a' ki a' neveket érti, esméri a'
„nézett lényeket is”. Éppen illy helyesen
jegyzí ezt meg Alexandriai Clemens is
mondván: Az Igaz' megfogásának két
„más megfogás szolgál alapjául,

emberek el oszolhattak, 's még is emberek maradtak,
úgy a' nyelvek is” az ellenkező pedig tsudállatosnak
látszanék előttünk; — de az agyvelőnk nem független
szabad; mi — Fulda észrevétele szeri-t — gyermeksé-
güinktől fogva egyaránt kergettetünk a' különözések, mint
a' hasonlatosságok után innen cred mostani tsudál-
kozásunk.

„úgy mint a' név' és a' dolog' megfogásaik, a' ki előtt az első nem eszméretes, az, az utóbbit sem fogja igazán esmérni”.

Sok jeles férjfiak, kik széles esmérteikről 's mély béléatásaikról nevezetesek mint Wachter, Frisch, Adelung, és Wolke szorgoskodva fáradoztak azon, hogy a' különböző nyelvek', hang és értelembéli vérségeket megmutathassák, 's békibizonyíthassák hogy minden nyelveknek, ugyan azon egy, természetes, köz kútféjek vólt légyen. Legszerentsésebben világosította ezt meg Wolke: *Anleit. zur deutschen Volkssprache* (Leipzig und Berlin 1816. n. 8.) nevű olly munkájában, mellynek nagy betsét ama méltán nevezetes Nyelv-tudósok: Hammer Ud. Tanátos és Francb Othmar (egyszer'smind a' mint tudva vagyon a' két legtudósabb most élő Orientatisták) megesmérték. Ez utóbbi: *de Persidis lingua et genio* nevezetű munkájában, a' Német nyelvnek a' Per'sa nyelvvel lévő atyafiságát, 800 példákban mutatja meg sokkal világosabban, mint ez eddig elé történe. De ezen tudós Etymologok közül még egyike sem tette illyetén vizsgálatinak eszközölményeit, egy tsupán tsak az Európai nyelvek tagadhatatlan hasonlatosságoknak békibizonyításául szolgálándó munkában közönségessé, mellyből azon különös theoremanak igazsága — hogy: három egy legyen vagy is hogy Európának három fő nyelve, mintegy karon fogva járván együtt, ugyan azon egy közös kútféből eredtek légyen *) — színt olly világosan sült vólna ki, mint ezen Tripartiumból.

*) Az érti a' nyelvet legjobban, a' ki mennél több szavakról megtudja mondani: miért légyenek így a' mint vagy-

Ennek békibizonyítása tehát, a' Tripartitum tételje. A' mint már említettük is három fő osztályra oszlik ez, úgymint: I. a' germanus, II. a' Szláv III. a' Gallus nyelvre.

Az első fő Osztály: a' Német, Angoly, Svéd, Dánus, és Islandi nyelveket foglalja magában;

A' második: a' Lengyel, Orosz, Cseh, és Vendus,

A' harmadik végtére: a' Deák, Frantzia, Olasz és Spanyol nyelveket.

A' Görög nyelv, melly ezen nevezett nyelvekkel szoros egybe kötetésben áll ugyan, de annyoknak még sem tekintethetik,

A' harmadik osztályhoz adatott, 's ez által a' keleti: Per'sa, Arabs, Indus, és Zsidó nyelvekkel lévő atyafiságának egybe hasonlítás álló pontjához is közelebb vitetett.

Ezen szerentsés öszve állítás által, 's az abból látszó, hasonlatosságokból világossá léssen, hogy: ezen érdeklött, három fő nyelvek ugyan azon egy törzökből eredtek, 's mintegy tsak legkülsőbb ágaik, leveleik és virágaiknál fogva különböznek egymástól.

Melly nevezetes nyereség foly pedig innen, mind a' tanítókra, mind a' tanulókra néz-

nak, 's nem másként; a' ki tehát tudja, 's tanítja azt: hogy a' nyelvek nem véletlen, hanem meghatározott szükségű eredetűek, nem szabás és törvény nélkül lévők, hanem az okosság követeléseinek megfelelőleg, meghatározottak.

a' matska szintűgy nem nevezethetik tsíznak a' minthogy azzá nem is lehet, a' medve nem nevezethetik bolhának; a' tsuka nem oroszlanynak.

Hogy némelleyek — 's kivált a' Frantziák — ezt még által nem látják, 's azt hiszik, hogy minden tsak conventionell légyen, 's éppen olly helyesen lehetne másként is, mintsem a' mint most van 's a' t. az semmit sem bizonyít egyebet, tsak azt, hogy: a' ki igen messzire távozik el a' természettől, bizonyosan megvakul.

ve, már csak azon környülményből is látható, mert a' törzsök-atyafias nyelvek mindenkor egymást magyarázzák, és a' nélkül hogy valamelyike értessék, a' többi sem magyarázható. Így az analogia legbiztosabb 'sinór mértéket nyújt tehát, mind az etymológiára; mind pedig a' természetes, és az okosságnak megfelelő, 's az atyafias nyelvek valóján 's egymáshoz lévő egybe kötetéseken alapodott helyes beszédre, és helyes írásra (Ortologia, Ortographia).

Hogy a' nyelvek, megszámlíthatatlan századok lefolyta alatt, résszerint véletlenül; résszerint mesterség által is, igen sok változásokat szenvedtek, a' millyeneket a' Nyelv-tudósok a' prothesis, aphaeresis, diaplasmus, apocope, paragoge, synaeresis, diaeresis, metathesis, anastrophe 's a' t. által még máig is eszközölnek, alig szükség említenem is *). A-

*) A' hol két nyelv ütközött egymásra, ott a' nyersebbnek, műveletlenebbnek kelle kitérnie, akár a' Győzőjé, akár pedig a' meggyőzetetté vált légyen is az. Ha művelt nyelv ütközete egy másik művelttel, akkor a' megtámadó nem űzhette el a' megtámadottat. Írá a' példák.

1. Portugalliában a' Rómaiak műveletlen nyelvet találtak, 's az ő nyelvek terjede el. A' Góthusok, Alánok 's a' t. a' Római nyelvre akadtak — 's mint győzedelmosek is el veszték saját nyelveket

2. Spanyolországban, hasonlóan.

3. Frantziaországban hasonlóan.

4. Anglia különösen megjegyzésre méltó. A' bényomúlt Németek el űzék a' Brittusokat (kivévéen Irlandiát és Vallest, a' hol nem is győztek. (Elő jövének a' Normannok) kik magok is Frantziákká lettek volt 's így a' 3-dik szám alá tartoznak) 's megoszták nyelveket a' Németekkel. NE. Mindenek előtt még azt kellenék meghatározni millyen befolyása volt a' Rómaiak megjelenéseknek?

5. Németország. Ennek nyelve rendíthetetlen mint a' tengerben tornyosodó kőszirt; semmi sem foghat rajta, ő ellenben napról napra mind inkább terjed.

zonban ezt annál figyelmesebben kellett szám-
ba vennünk, minthogy ebből, még a' legrejte-
kebb, 's el kortsosodottabb atyafiság is kipú-
hatolható; 's éppen a' legrégibb szavak, mel-
lyek a' mi időnkől 's élet körünkből legtávo-
labb maradtak hátra, hasonlíthatatnak így leg-
könnyebben öszve.

Az el választásnak, és öszve-tételnek ezen
Nemei, vezetnek a' gyökerek megismerésére,
mellyek esmérete nélkül, tsak igen silány re-

6. O l a s z O r s z á g b a n , a' szünetlen hadak 's egy-
mást váltó meghódítások sem árthattak azon nyelvnek,
melly két ízben emelkedék már a' míveltség legfelsőbb
poltzára.

7. S z l á v i a C a u c a s u s t ó l É g e r i g t e r j e d . A
Szláv tsapatok vagy semmi, vagy tsak igen míveletlen
nyelvekre akadván, letelepedének, megerősíték 's kimi-
velék saját nyelveket, 's azólta még Cseh országból sem
írtathatott ki, mind a' mellett is, hogy ez hosszasan vala
Német Uralkodás alatt. A' keleti csoportok, nyelvekkel
együtt pusztúlának el O r o s z o r s z á g b ó l .

8. M a g y a r O r s z á g b a n h á r o m n e m z e t t e l e p e -
dék egymásra, a' második el úz az elsőnek nyelvét, mert
ez míveletlen volt, A' harmadik nem győzedelmeskedhe-
ték a' másodikén, minthogy ez már tsinosúlt vala.

9. T ö r ö k o r s z á g b a n a' meghonosodott Görög
nyelv, el nyelék a' győzedelmes deák nyelvet, 's fenn áll
a' győzedelmes Török nyelv mellett. De miért nem nye-
letett ez is el? mint a' Deák nyelv.

10. Á s i á b a n a' Mógolok és Mandschuk meghódi-
ták Chínát 's el veszték nyelveket; ellenben a' Török
és Anglus nyelvek nem nyomhaták el az Indus nyelvet,
's soha sem is fogják el nyomni. Innenső részeiben,
számtalan pusztítások után is fenn marada az Arabs
nyelv, (a' legmíveltebb ezeken a' tájakon) és győzedel-
meskedék nyugoti A f r i k á b a n (holott is több jelek va-
lának mint betük) de ugyan ez nem nyomhatá el a' Per-
sa (hasonlóan mívelt) nyelvet.

11. A f r i k á n a k k ö z é p é s d é l i r é s z e i k e v é s s é e s -
méretesek.

12. A m e r i k á b a n i s h a s o n l ó a n d i a d a l m a s k o d t a k
a' betük a' jeleken. A' Deák és Német (Spanyol, és An-
goly) nyelvek, rövid idő alatt messze üzték magoktól az
erdőkbe és mótárokba a' számtalan honni nyelveket
(igaz hogy egyszer'smind a' honnosokat is).

sultátumokat lehetne, az analogica vizsgálat határiban nyernünk *); de a' gyökök kinyomozása már magában sem könnyű dolog, a' keleti nyelvekben pedig gyakran szerfelett is nehéz. Mert p. o. nem könnyen származtathatná-e némelly járatlan ezen szavakat él (vivit) és él (acies) ugyan azon egy gyökérből jóllehet szerfelett különbözők egymástól? A' sok jelentésű szavakban minden külön jelentés, különös figyelmet is kíván, p. o. ezen Zsidó szó: kar, tézsen: 1. hideg, 2. drága, 3. ő asott, 4. ő kiáltott, 5. ő sepert, 6. nyirett 's a' t. de ezen szavak tsak annyiból származnak egy gyökérből, a' mennyiben egy közös megfogás fekszik alapjokúl. Az Arabs, és Chinai szavak mindenek felett annál nagyobb figyelmet kívánnak a' nyelv nyomozótól, mert ezen nyelvekben egy szó jelent gyakran mindent, ellenben sok szavak tsak egyet jelentenek. Ezen nyelvek'

*) Különösen megjegyzésre méltó ezen tekintetben a' Más-sal hangzók fontos tulajdonsága; a' ki azt: hogy tsak ezek tézsenk egyedül mindent, a' magában hangzók pedig semmit sem, talán kétségbe hozná, írja le az a' szavakat a) Más-sal hangzók nélkül b) magában hangzók nélkül; 's lássa azután mellyekről esmér könnyebben a' le irt szavakra? p. o. aa', ö, és szok, Gyrgy 's a' t.

Éppen ebből áll a' Chinaiak', Dél-szigetiek' 's némelly Amerikaiak' nagy jajjok: hogy más-sal hangzóikat el vették. Miként történhetett ez? világosan látszik a' Frantzia nyelv' mostani állapotjából. Nem iratnak é ebben is száz meg száz olyan betűk; mellyek már többé ki nem mondatnak? Jó — idővel ezek majd ki sem iratnak (a v o i e n t-ből lesz ave) akkor mennyetek 's keresétek az etymológiát! melly erőben, 's biztosan áll ellenben, magában hangzók nélkül is a' Zsidó nyelv. Ha az Arabs nyelvnek írása olly változókonny és elégtelen nem volna, magában hangzók nélkül is helyt állana, legalább bizonyal sokkal jobban mint most, midőn száz (rosszúl írott) szavaknak is egy a' jelentések; 's ellenben száz jelentések is ugyan azon egy szóval iratnak.

szavai kevésbé miveltek; vagy legalább kevésbé tetszik meg rajtok műveltségek, mintsem a' mi nyelveink szavaikon 's talán tsak a' hangban különböznek egymástól, mellynél fogva általunk, sőt gyakran talán magok az Arabsok és Chínaiak által is egymásközt öszve zavartatnak. A' hol ellenben ugyan azon egy lénynek sokféle nevezetje van, könnyen észrevehető az, hogy ezen sok nevezetek éppen nem egy jelentésűek ('s így tehát nem is szükségtelenek) hanem különböző tulajdonságokat, részeket vagy nemeket, 's más e'féleket jelentenek, így van p. o. Anglus nyelvben: kingly, regal, royal. Ezen tekiuteteknek el mellőzése némellykor véghetetlen értetlenséget okozott, mivel nem igaz gyökerének tulajdonitván valamelly szó, miatta egész szerkeztetések is helytelenül tolmátsoltattak. Mely belátással válogatta, 's keményen meghányta a' jelenvaló munka' Szerzője az ő tárgyait; 's azon vólt, hogy mind azt el kerülhesse, a' mi tárgyának el rendelésére, 's egybe-szerkeztetésére azon ellenvetést vonhatta volna, hogy az: merő hypotheticus gyanítás. Az egészet 's minden külön részeket egy láthatatlan lántz köti öszve, sehol sem találatnak benne üres gyanítások, mindenütt példák, bizonyosságok, 's bizonyítások állanak.

A' mi ezen jeles Munkának külsejét illeti; a' nyomtatás', papíros', és rét-formája' tekintetiből valóban éppen semmi kívánni való sem marad hátra. Minden példányok Velinre nyomtattattak kis fekvő íveken (Quer-folio), és azon nyomtatásbeli kedveltetőséggel 's tetszetőséggel diszesítették, melly a' Külföldiek tsinos kiadásait nálunk olly igen ajánlja.

Minekelötte még ezen Tripartitum a' Könyv-árosokhoz jutott volna, már annak első

folytatása is, melly az első résznél szinte kétszerite nagyobb, nyomtatattott; 's most már egy második, sőt harmadik folytása is megjelent, mellyek közül mindenike jóval nagyobb, mind a' két előbbeni résznél. Gazdag forrás ez, sok külön 's egészen új szerkeztetésű Nyelv-tanító munkák szerzésére, mellyekre a' mai Philologusoknak, minden szerény gazdagságok mellett is, a' mint látszik nagy szükségek vágyon. Könnyen használható ezen Munkának igen tanúságos, különböző alkotó részeit egy mély belátású Nyelv-nyomozó, némelly különös nyelv-tanító tudomány-alkat' el rendelésére. Nevezetesen gazdag kútfejét nyújthatóának ezek legközelebből:

1. Egy Gyöker-szótár szerkeztetésére.
2. Mind az etymologiai, mind pedig az analogiai nyomozás alapjának meghatározására.
3. A' nyelv-tudomány fontosságának, és hasznos voltának hëbizonyítására. 's főkep' bár melly külön nyelv hetsének, 's jeles tulajdonságainak megmutatására.
4. A' tulajdon nevek igen interessans megfejtésére, 's megmagyarázására.
5. Egy nyelv-tudományi Könyv-tár el rendelésére; megszerzettetvén t. i. 's öszve állítatván a' Nyelv-tudósoknak, a' Tripartitumban megnevezett, 's még ezután is egybe gyűjtendő munkáik.
6. A' nyelvek' egybe függését tárgyazó különös vizgálatra *).

*) Hogy ezen egyben függésnek valóságát vóltaképpen megismerhessük, nem kívántatik egyéb, hanem hogy egy tekintetet vessünk a' Tripartitumba. És hogy az abba foglalt ezer tanúságos, sőt valóban meggyőző példák közül tsak egyet terjesszünk elő, a' 685-dik lapon lévő Kics szavat választjuk:

7. A' külön szó ejtések (Dialectus) kinyo-
mozására, 's fontosságoknak és a' velek való
helyes élésnek meghatározására.

German	Slavica	Galica	Mixta	Notulae
Kies — Holland key Sved kis-cl	Bohem kyz	Gallic. queue caillou ** lang cis lat, cos ***	Americ, kius-os Brasil. kui Camac, kea Georg. kwisch-a Samojd. chez-o Sibir. kas-i Tunkin. kat Finn. keu Lapp. kedge Mosduin. ku Ungar. k ö Vogul. ku Ebraica. chad- sads	** alii ma- lunt Not. ad Kalk. add. chef. *** Wetz- (stein) alii hic vident. Tu vide No- tulam ad Störe.

Újra megerősítve látjuk ebből a' Magyarok eredeteket, és atyafiságokat tárgyazó régi vitatásokat. Világosan terjeszti ezt ama híres Klapproth Julius is elő; az ő, közelebről Párisban kijött, 's amaz olly nevezetes tudósnak Báró Meriánnak ajánlott Asia polyglotta nevű Munkájában midőn annak egyik tzikkeljében az Ugori Finnek ről (a' 128-dik lapon) ezeket mondja:

Az Ugori nevezet alatt, a' Pinni nép törzsöknek három utolsó ágát értem, u. m. a' Vogulokat, Magyarokat, és az Obi Ostiakokat. Az Ugri Népek t. i. az Onogurok, Saragusok és Urogok, az Attila által szerzett nagy Hunn-birodalomnak elpusztulása után jöttek, a' Volga tulsó partjain elterjedő tájak. Ól 462-dik esztendő körül Európába. Ugy látszik, hogy ezek között az Onogurok voltak leghatalmasabbak, 's ezek a' később időkben Ugureknek Uigureknek és Magyaroknak nevezettek, (a' közép Asiai Török-Uigurekről írott értekezésem után — mellyekről alább lesz alkalmatosságom szólnani — hihetőleg senkinek sem jut eszébe, hogy ezeket az Urali-Ugurekkel és Jugurekkel öszve zavarja. A' mi egyéberánt az utóbbiak nevét illeti, lehetséges, hogy ez az öogur vagy ugor szavaikból származik, mellyek ma gosa t jelentenek. Az Ugorok ennél fogva felföldieknek nevezetnének, melly nevezet reájok lakó földjökre nézve (az Ural hégye tövében) igen illenék. — Ezek a' mostani Magyarok' Eleji, 's az Orosz Év-könyvekben (Annales)

8. Az avúlt szavak megvizsgálására.

9. Egy igen fontos értekezésre: az Állatokról beszédbéli tekintetben.

Ugryknak neveztetnek. Hihetőleg egy részek megmaradt volt még régi honnyokban, a' kiiktől származhattak a' mostani Baskirek, ha bár régi saját nyelveket el felejtették is, és a' Törököt vették fel. Ez Ruysbroeck Vilmos' Minoritának következő el beszélléséből is látszik (Bergeronnál 47 l.) a' ki 1253-dik esztendőben utazott azokon a' tájakon. „Ettilia (Volga) vizétől tizenkét napi útazásunk után, egy másik nagy folyó vizre akadánk, mellynek neve Jagag (Jäik) ez Éjszokról a' Pascatir (Baskir) földről jön, 's ezen tengerbe szakad. A' Pascatirek nyelve, a' Magyarokéval ugyan azon egy; el széledve tanyáznak, minden városok vagy faluk nélkül: a' Nyúgoti oldalról Nagy Bulgáriával határosok (a' hajdani Bolgár ország, mellynek Fő városának Bolgarinak omladéki most is látszatnak még Spask alatt a' Volga bal partján). Ezen Országtól fogva napkelet felé ezen az Éjszaki oldalon nem talál az ember több Várost, annyira hogy a' kis Bulgária az utólsó Ország, mellyhen Városok vagynak, ebből a' Pascatir Országából jöttek ki hajdan a' Hunnosok, kik későbbhen Magyaroknak neveztettenek, 's ez tulajdonképpen a' Nagy Bulgária.

Plan Carpin egy Sz. Ferentz Szerzetebeli Bárát, a' ki 1246-ban küldetett a' Nagy Chánhoz, a' Baskirek (Bolgárok) tartományát Nagy Burgáriának nevezi, a' Baskarok (Baskirek, Baskird) földjüket pedig Nagy Magyar Országának (Grosz-Ungern) (Bergeronnál 7 lap).

A' közép századokban, az Ugri, vagy Magyar földek nevét az Urali tájak viselték. Az Orosz Évkönyvekben a' Jugri nevezet már Nestor' kora tájban is előfordúl (Kr. sz. ut. 1100 eszt.) A' XII-dik század alkonyodtán a' Novogorodi szabad köz társaságnak adóztak, de ez ellen feltámadván, 1192-ben fortély által tettek semmivé egy ellenek küldetett nagy sereget. Mind e' mellett is úgy látszik, nem sokára ismét meghódítottak a' Novogorodiak által; mert a' XIII-dik század' vége felé; és a' XIV-dik század első harmadában ismét azoknak adóztak. Végre Ivan Vassiljevits hódította meg 1483-ban végképpen tartományokat.

Hibásan helyhez tették a' régiebb történet vizsgálok, az Orosz Évkönyvekben előforduló Jugriát; vagy Jugóriát, akár a' Jug folyó vizéhez, akár pedig a' jeges tenger partjára Petsora és Ob folyók közé, délre a' Waigaz útjától. Ha azonhan figyelemmel olvassuk, az Oroszok két rendbéli Hadi készületeiket Jugria ellen, úgy találjuk: hogy ezen nevezet minden kétségen kívül

10. Az emberek' azon első 's közönséges alap megfogásaiknak megvizsgálására, mellyekkel mind a' nyelvre nézve, mind pedig a' minden Népeknél, 's minden időben megegyező tsudálatos, közönséges gondolkozás módja tekintetiből birnak 's a' t.

Illy számos nagy érdemek mellett, lehetetlen, hogy ezen munka méltó betsülést ne nyerjen.

Gáál György.

azon tartományra illik, melly az Ob két partján fekszik, és Éjszakraól egész az Oby öbölíg 's a' jeges tengeríg terjed; nyugotról az Urali hegyek által határoztatik, Délnyugotról ezen helyek innenső részén kezdődvén a' felső Petsora és Kolva tájáíg terül. Délról végtére az Irtys és Wach folyóknak az Ob vízébe való szakadásáíg, és Toswa folyók forrásáíg terjed. Kelet felé lévő kiterjedése nem tudatik.

Az itt mondottakból látszik, hogy Jugriának vagy Jugóriának azon tartomány neveztetik, mellyet a' Vogulok és az Oby Ostjakok birtak, és birnak; az Ugurok vagy Magyarok hazája pedig annak déli részein terjedett egész Jaikíg. De a' Jugriek (az az Vogulok és Oby Ostjakok) egy olly nyelven beszélének, melly minden Finni nyelvek közül, gyökérszavaiban leginkább hasonlít a' mai olly igen vegyített Magyar nyelvhez. Ennél fogva tehát mind törzsojkjókra, mind pedig nyelvekre nézve atyafiak a' Magyarok a' l, azért helyheztettem ezeket a' nyelvek átlásában a' XII-dik laptól XXIV-íg a' nevezett két nemzet közé. Gyarmathynak, a' Magyar nyelvnek a' Finni nyelvekkel lévő atyafiságaról írott jeles Munkája, szükségtelemné teszi, hogy ezen tárgyról mályebb vizsgálatokba bocsátkozzam.

III.

Tudománybeli Jelentések.

1.

Jutalmaztatások.

A' Császárné és Királyné Ő Felsége Hazánk' legkegyesebb Anyja méltoztatott a' Pesti Invalidus Katonák palotájában pensionált Kapitány Nemes Paffy Józsefnek, ez előtt, a' Palatinális Regement Auditor Kapitányának, az ő sok esztendei fáradozásáért, mellyet az ezen Palotában találtató Invalidus Katonák mind a két nemen lévő Gyermekének Heresztény erköltsi nevelésére fordított, egy négy bronz Oroszlány lábbon álló 's rügókra verő repetir Órát, éden fából, arany ékesítésekkel, két oldalról hosszúkas kristály ablakokkal, melyek bronz rámaikba foglalva a' fertályok és órák verését láthatóvá teszik, feljül bronz urnával, a' bronz óra mutató alatt egy arany Sással, a' ki orrában egy szőlő fűrtöt tart, 's azt felette kiterjesztett szárnyaival fedezi: a' perpendikulum végén egy repülő angyallal, kinek mozgásai egy kerekded bronzba foglalt kristály nyílás által látszanak, 's a' ki két kezében két babér koszorút tart, melly jelek által az emlékezet, a' jönak gyakorlásában való állhatatosság, a' Felséges Császárnénak 's Királynénak pártfogása, 's az érdemesítés fejezetnek ki, az Ő Felsége Fő Udvar Mestere Gróf Wurmbrand Ő Excellenciája által e' következő Levél mellett küldeni: — „A' Császárné Ő Felsége Fő Udvari Mestere Nemzetes és Vitéz Paffy Józsefnek Pensionált Kapitányának a' Császári Királyi Invalidus házban Pesten Magyar Országban. Nemzetes Úr! A' Császárné Ő Felsége, a' ki mindenkor gyönyörűséggel 's a' legnagyobb rész vétellel fog emlékezni azon fáradozására, mellyel az Úr a' Pesti Invalidus házban lévő, 's a' szülék által a' feligióban és erköltsiségben el hagyatott gyermekek képzését magára vette, 's olly szép előmenetellel végbe vitte, nekem meghagyta, hogy az Úrnak mint Ő Felsége figyelmeztetésének és köszönetének bizonyos jelet az Úr nemes igyekezetiért ezen ide rekesztett Órát, mint azon tetszésének emlék jelet, mellyet a' Császárné Ő Felsége

ge a' Pesti Invalid-háznak meglátogatása alkalmával e' tárgy felett érzett által küldjem. Míáon egy uttal ez alkalmatossággal az én különös tiszteletemről is bizonyossá tennem az Urat, maradok Uraságnak Bétsben Martius 12-kén 1825. lekötelezetje Gróf Wurmbrand. m. p.

A' Tisztelt Kapitány Úr az ő sok esztendei haszon keresés nélkül való fáradozása felséges megbetsülésének jelét e' következővel köszönte meg: „Felséges Asszonyom! Felséged által kegyelmesen rendelt a' Pesti Invalid házban lévő mind a' két nemű Hatonai Ifjúság képzésére fordított számos esztendőbeli fáradozásom megbetsülésének jelét a' legmélyebb érzéssel, 's a' legnagyobb tisztelettel vettem. 's térd hajtva köszönöm Felséged anyai kegyének 's kegyelmének ezen Bizonyosság jelét. Felséged számára tartatott fel ez a' ditsőség, hogy a' mostani idő lelke előtt a' kegyes Királynénak Giselának Bajor Hertzeg Asszonyának, Szent István Első Herceztény Magyar Király Hitvesének, a' ki Férjének oldalával mellett az Isten Igéjét a' még pogány Magyarok szájába tette, míg ezen Apostoli Fejedelem a' maga Jobbágyait maga keresztelte, Felséges Virtusait a' jó akaratnak érzésében az Isten és felebarát eránt való szeretetnek példájául megvalósítsa. — Melly nagy lelkűen leereszkedve újítja meg Felséged ezen nagy tetteknek emlékezetét Ország anyai gondoskodásának annyi számtalan példái 's a' kegyes Intézetek megalapításai által, hogy az utóknak kegyes polgárneket adhasson! — De ezen anyai kegyelmének kinyilatkoztatásai egyszer'smind Felséged azon anyai magas érzését jelentik ki, mellyel az ifjúságnak képzése eránt viseltetik 's felszólítanak mind. n hiv hazalít, hogy a' köz jót tehetsége szerint előmozdítsa: fenn maradnak azok az utóbbi Világ emlékezetében, valamint amazok is 827. Esztendők múlva se mehettek feledékenységbe. — Felséged ezen magas érzésének én is az én szoros munkássági körömben igyekeztem eleget tenni, midőn az 1815-dik esztendőbeli táborozásból feltartott egészségem maradványát Isten eránt való szeretetből az ártatlanság javára szentelem, azt az Isten eránt való tiszteletre és háládatosságra azon Világnak, a' melly munkámat lealatsonyítja, több magyarázásai által öt esztendők óta minden bosszonkodás nélkül vezetem. — Vajha Felséged ezen kegyelmes ajándéka, mellyel jó akaratot mint virtust személyemben kegyesen serkenteni méltóztatik, a' világnak oktatására szolgálja, hogy a' Hatona akkor igazán vitéz, ha valamint az ellenség előtt, úgy békesség idejében is

polgári kötelességét a' Religióval öszve tudja egyeztetni. — Felsőged ezen kegyelme által az egyességnek, erköltsiségnek, hűségnek es Fejedelemért való feláldozásnak virtusát is méltóztatott megerősíteni, melly Felsőgednek által küldött rekesztésben körülállásosan kifejeztetik, 's melly a' Jeruzsálemi szent koporsót védelmező katonai Egyházi Rend által azon okból a' nekem 1809 ik esztendőben ajánlott arany érdem Keresztel, mellyet a' Fő Hadi Tanátsnak parantsolatjára mint Országunkban el nem esmert Decoratiót 1817-ikben leitettem, az én személyemben megtiszteltetett. — En meg nem szünök a' hiv polgár azon vonásait, mellyek azon rekesztésben leíratnak, a' reám bizott katonai Invalid ifjúságra, melly ez idén 120 főből áll, mint eddig, úgy ezután is beplántálni, 's azzal Felsőged javáért a' tiszta érzés adójához gyermeki szeretettel könyörögni. Felsőgednek. Pesten Martius 29-kén 1823. legalázatosabb hiv Jobbágya Paffy József Pensióvalt Kapitány, hajdan a' Nemes Nádor Ispáni Huszároknál Auditor Kapitány.

2. I n t é z e t e k.

A' Ro'snyai Evangyólikom nemzeti Gymnasium a' szokott mód szerént Julius 8, 9. és 10-dik napjaiban tartotta közönséges nyári megvizgáltatását. Sokan vóltak nevezetes nagy Rangú Hallgatók; örömmel vitték hazafiákat a' Szülék, áldván Tanítóik fakadozásokat.

A' Gymnasium népessége eképpen taláztatott. Rhetorico-Poëtica Classis számlált 66-ot a' Syntactico Proso-diacá 90-et a' Grammatica 106. az Elementaris Classis 115. öszvessen 577.

Sopronyól Aug. 5-kén. Azon jeles magyar Eggyesület, melly 34 esztendőktől fogva a' Sopronyi Evang. Lyceumban az Ifjúság között virágozik, az idén is Julius 23-án Tisztelendő Tudós Nemes és Nemzetes Nagy Megyeri Rajts Péter Úrnak, ezen Lyceum fáradhatatlan Rectorának, és a' Sopronyi Evang. Gyülekezet Magyar Prédicátorának elől-ülése alatt megtartotta az esztendőnként szokott öröm ünnepét. — Melly diszes halgatóknak jelenlétében olly módon tartatott, hogy a' külföldben is magokat jelesen viselt Ifjak majd folyó, majd kötött beszédben szóllának. Nevezet szerént: Perlaky István versekkel beköszöntött, azután

szóllott ezen tárgyról folyó beszédben; „Mi a' legszebb jótalom”? — Harsay János ezen tárgyról: „Magyar hajnal hasad” felváltó versekben. — Németh József: „Az egyesség gyümölcsei” Zapho mértéke szerént. — László Jonás: „Fulvia példás hívsége” felváltó versekben. Ura-
bovszky Dávid: A' komor ünnep, Báró Aszódi Podma-
nitzky József emlékezetére” folyó beszédben. — Plev-
nitzky Sámuel: A' feselő Ró'sának kora el hervadása”
Nagyságos Horváth, született Gróf Festetics Jozefina
emlékezetére” versekben. — Jánosa Dávid. „A' Falusi
Temető” vitézi versekben. — Ferentzy Sámuel „A'
Boldogság” versekben. — Illyés Ádám: „A' Muzsák
panassza” vitézi versekben. — Jakab László: „Mint él
a' nagy lelkü férfiú” folyó beszédben. — Kis János:
„A' hartzba menő Bajnoka” Alkeosz mértéke szerént. —
Ber'senyi Ber'senyi László: „Zrinyihez” versekben. —
Ber'senyi Lénárt: „Sziget védelmezése” vitéz versek-
ben. — Hajnal József: „A' szeretet 's a' virtus leánya”
folyó beszédben. — Gáspár Dániel: „A' Sziget” Sapho
mértéke szerént. — Kéblövszky József: „A' Juhász”
versekben. — Kuar Sámuel: „A' nyelv, és a' jó Hazafi
szív lelke a' Nemzetnek” folyó beszédben. — Herenko-
vits István. „A' Kevély” versekben. — Győri András:
„Egy hajós szavai a' Rév-parton” versekben, melly az
ünnepet berekesztette. — Minthogy az ilyen fiatal gy-
akorlások további nagyobb igyekezetekre serkentik, és
segítik a' Tanulókat, a' mint ezen Lyceumnak nevénde-
keiből támadott Tudósok példája megbizonyítja: óhajt-
juk, hogy ezen gyakorlások tovább is buzgón folytat-
tassanak.

3. Előlépések, 's megtiszteltetések.

Méltóságos Temerini Gróf Szétsen Miklós
Urat, a' Magyar Királyi Helytartó Tanátsnál lévő Ta-
nátsost, az ő megkülömbüztetett szolgálatjára nézve Ő
Felsege Nemes Pozsega Vármegyének Administrátorává
nevezni méltóztatott.

Ő Tsaszári Királyi Felsege méltóztatott Tisztel. Tu-
dós Rmeth Dániel Urat, az Ajtatos Iskolák Szer-
zetes Papját, a' Filozofiának Doctorát, a' Pesti Kir.
Universitás Filozofai Karának Tagját, és a' Budai Tsil-
lag-visgáló Intézetben eddig volt Adjunctust, mind hi-
vatalának jeles szorgalmatosságáért, mind kiadott Köny-

vei által is megmutatott gyökeres Mathematicai tudományáért a' Kassai Acade miában Mathesist tanító Professorrá nevezni.

Tekintetes Nemes Szathmár Vármegyének érdemes Első Vice Ispannyát, His Dobronyi I s a a k S á m u e l Urat sok esztendőkbeli jeles szolgálataért, és az Ország Gyűléseiben ditséretesen viselt követségére nézve Ő Felsege minden Taltsa nélkül Tsászári Kir. Tanácsossá nevezni méltóztatott.

Méltóságos Buzini Gróf Keglevich János Ur Cs. Hir. Kamarás- és Ts. Ns. Bars Vármegyének szeretett Administratora Julius Holnap első napjan e' folyó esztendőben Nagy Tiszteletű Tudós D e á k y G e d e o n Urat, a' Túl a' Dunai Ref. Superintendentia Generale Constitoriumainak Assessorát, a' Barsi Ven. Tractus Generalis Perceptorát és Assessorát a' Nagy Sallói Mező Kis Sallói és Hölvényi egyesült Reformata Ekklesiák' Lelki Pásztorát, 1-ső Julius 1823. az igen igen nagy számmal öszve gyülekezett Tekintetes Karok és Rendek meg egyezésével mind igaz magyar Nemességére mind kü lömbféle érdemeire nézve Tekintetes Nemes Bars Vármegye Tábla Birájává kinevezni méltóztatott.

Fő T. Tó th F e r e n t z Ú r, a' Pápai Superintendia Generalis Notáriusa, Tractualis Assessor és Ref. Prédikátor Pápán, Tractualis Seniornak tétetett.

Fő T. Tudós Márton István, Theol. Doctor és Professor Nagy Váradon Ts. Ns. Bihar Vármegyében e' folyó Eszt. Februárius 5-dikén tartatott köz gyűlésben Mélt. Gróf Rhédey Ferencz Ő Nagyságától, ezen Megye Administratorától Táblabírónak kineveztetett, örvendünk egy olly derék és buzgó hazafi előmozdításán, a' ki nyelvünket és Literaturánkat tehetősen azon a' Vidéken előmozditja.

Pr. Tr. J. T.

4. Kihalt Tudósok és Írók.

Nemes Borsod Vármegyében Sz. Péterén, hetes életének 85-ik Esztendejében Fő Tisztelendő Ő ri Fülöp Gábor a' Tiszán innen való Ref. Ekklesiának érdemes Superintendense meg halt.

5. J e l e s s é g e k.

Minden lelkes Magyar, ki Nemzeti Nyelvét, mint ditsőséget, szíven viseli, öröm részvétellel tapasztalhatja, hogy mióta a Magyar Katonaság Olasz országban tartózkodik, több Honni jelesb Költőink' munkáival esmerkedtek meg az Olaszok. Éljenek az ilyen Magyarok! kiket idegen Éghajlatok alatt is Hazájok' édes szeretete lelkesít. Éljenek a' Tiszti Karnak az illy Nemes Tagjai! kik, a' Mária zászlója alatt vitézkedvén, Pallasnak is tömjéneznek, 's Nemzeti Literaturájok' becsét a Külföldön is emelik.

Tanárky Antal Ns. Colloredo' Regementjebeli Hadnagy Urnak, az 1822-dik esztendei Tud. Gyűjt. IV-dik Kötete 14-dik 's több lapjain közlött levele szerint. T. T. Kisfaludy Sándor Ur' munkáinak nagy része Olasz Nyelvre már lefordított, és ott' a' Himfy' szerelmeiből az 53-dik Dalt példaképpen láthatni is. Folyó 1825-dik esztendőben pedig, Pápai születés Stöck Ferentz Palatinalis Huszár Regementbeli Kapitány Ur' tolmácsolása után, T. T. Döbrentei Gábor Urnak az 1822-dik esztendei Aurora 70. 's 71-dik lapjain lévő Havas Violáját, egy Alexandriai Olasz Költő, Nemzeti Nyelvére által tévén, tüstént ki is nyomtattatta illy' tzim alatt: La Viola dell' Alpi. Allegoria. Traduzione inedita dall' Ungarese. A' fordítás szabadon és valamivel bővebben 's más vers nemben vagyon téve mint az eredeti. Szolgáljon ezen megtiszteltetés mind a' Tudós Szerzőnek, mind más Honni Költőinknek ösztönül. Lelkesítse őket a' Magyarok' Istene! hogy Nemetünk' ditsőségére több több eredeti fényt ragyogtathassanak.

Sebestyén Gábor.

Sok szép virágok vannak a' 'Természet' nagy kertjében, mellyek sötét rejtekben 's titkon virágözva, gyakorta esmeretlenül vesznek el illatjaikat 's hullatják Leveleiket — 's ha néha egy érzékeny halandó véletlenül rájuk botol, bámúlva tsudálja szépségeket, megelegedve issza illatjokat, szakaszt is belőlök némelly szálat, mellyeket bokrétaba kötve, örömmel bemutatja honn lévő szeretetinek. — Nemzetes és Vitézlő Bibianszki Janos Ur, Nagy Méltóságú Galanthai Gróf Eszterházi Miklós uradalmi Tisztje, azon kívül hogy a' keze 's számadása alá bízott négy Helységek' egygyikében a' szőlő-hegyet sikeres ügyességével tisztává, jeles,

sokáig el álló asztali bor termővé, 's így körül belől felette híressé tette; azonkívül hogy mind a' négy Helységek, úgymint Szák, Szend, Bokod és Oroszlany Határjaiban, egyéb hivatalbéli szép tselekedetei mellett, az, az előtt nagyon gödrös egyenetlen sokszor és sok helyen veszedelmes utakat, fáradhatatlan szorgalma 's törcsedése által, a' legiobbakká 's szebbekké formálva 's változtatva, mind a' helybéli jobbágyok' mind a' vidéki számosan arra utazóknak meneteleket megkönnyebbitette, gyakor füllel halló áldásokat magára vonta: a' Tudományoknak, legfőképen a' Hazai Literatúrának is jeles, ne mondjam megkülömböztetett tüzes Barátja 's tisztelője. Ő a' Tudományos Gyűjteményeket eleitői fogva nem csak maga olvassa, hanem olvasásokra 's megszerzésekre másokat is hathatóssan serkent és ösztönöz. Ha rajta állana Hazánkban minden magyar és nem magyar magyarul gondolkodnék, magyarul írna, magyarul olvasna, magyarul öltözködnék. Es én — nagyon örülök szerentsémnek, hogy illy jeles Férjfiúval egy Helységben lakva, illy, 's ezekhez hasonló több szép igyekezeteinek 's nemes tetteinek tanúja 's hirdetője lehetek.

Fárnek Dávid.

6. U j K ö n y v e k.

16) Systema Philosophiae Fundamentalís, sive Logica, auctore Josepho Prúnayi, SS. Theologiae Doctore, in Lyceo Archi-Episcopali Strigoniensi Philosophiae Theoreticae et Practicae Professore P. O. Tyrnaviae, Typis Joannis Bapt. Jelinek, Anno 1825. 8-ad rét. 225 lap.

17) Carmen, quo Celsissimum ac Reverendissimum Principem Dominium Alexandrum a Rudna et Divék-Ujfalú, Archi-Episcopum Strigoniensem, S. Sedis Apostolicae Legatum Natum, I. Regni Hungariae Primate, etc. dum Archi-Gymnasium Poseniense Ord. S. Benedicti V. Calendas Julias MDCCXXIII. visitaret, II. Humanitatis Schola salutavit. Posenii, Typis haredum Belnayanorum 1825. 4-edrét 4 lap. (Elegia).

18) Vasárnapi Homiliák, avagy Vasárnapi Évangéliumok értelme fölött tartatott Egyházi Beszédék, melyeket a' Szent Atyák nyomdoki után készített Májer Jósef, Székes Fejérvári Felső-városi Plébános, Al-És-

perest, Egyházi Tudományok Doctora, Püspöki Szent Szék Assessora. — Első rész, Advent elő Vasárnapjától Husvét napjáig. — Székes Fehérvárott nyomtatott Szammer Pál betűivel 1823.

19. Ode Celsissimo ac Reverendissimo Domino Domino Principi Alexandro a Rudna et Divék-Ujfalú, Archi Episcopo Strigoniensi, S. Sedis Apost. Legato Nato, I. Regni Hungariae Primati etc. occasione Canonicae Visitationis a Stephano Ankle H-dum in Annum SS. Theologiae Auditore pientissime dicata. Tyrnaviae, Typis Joannis Bapt. Jelinek. 4-edrét 4 lap.

20) Ezen Egyházi Beszédnek jeles példái az Evangyéliomi tiszta Tanításnak, az igaz erkölszi érzésnek; és a' hathatós Pásztori Léleknek. Mindenütt a' világos, és szivreható oktatás uralkodik bennök. Fontos rövidséggel, meghatározott értelemmel, élesztő eleven nyelven adatnak elő a' lelki tanítások, úgy hogy valamint az ifjú Lelki Pásztoroknak bátorságos vezérül, úgy a' magányosan olvasó Híveknek házi oktatóul szolgálhatnak. (A' második rész, Husvétől Adventig való Vasárnapokra szolgál, és jövő Novemberben bizonyosan el készül). A' nyomtatás szép, és hibátlan.

21) Beszédnek, mellyek azon alkalmatossággal, midőn Méltóságos Nezethei Boronkay István Ur, Cs. Kir. Udvari Tanácsos, Ttes Zólyom Vármegye' Fő Ispányja, a' Dunán innen való Kerületbeli Törvényes Táblának Eöl-ülője, a' Verebélyi és Sz. Györgyi Érseki Székek' Palatinusa, és Ttes. Bars Vármegye Fő Ispányi hivatalának Helytartója, ezen legutóbb nevezett hivatalába 1822-dik esztendőbeli Karácsony hava 17-dik napján beiktattatott volna Aranyos-Maróth Mezővárosában tartattak. Rév-Komáromban, nyomtatott Özv. Weimüllerne' betűjivel. 1823. 4. 31 lap.

22) Hitbeli okoskodás, mellyet az Oltári Szentség valósága felett Sz. K. Homárom városában Úr nap után való Vasárnap élő nyelven mondott a' Fő piacon, és a' hívek' híváságára közre botsátott Tesléry János Romáromi Magyar Káplán. 1823. Homáromban nyomtatott Özv. Weimüllerne' betűjivel. 8. 25 lap.

23) Halottas Beszéd Nagy Mélt. és Fő Tisztelendő Perlaki Somogyi Leopold Márton Ur Szombathelyi Püspök hirdette Mészáros József, Fehérvári Kanonok és Apát Ur 1822. Székes Fehérvárott Szammer Pál betűivel 20 lap.

24) Apobaterion Juventutis Scholasticae Gymnasii Albe-Regalensis in abitum Illmi ac Rmi D. Josephi Vurum a Sede Episcopali Alba-Regalensi ad Varadinensem. Albae Regiae Typis Pauli Szammer 1822. 8 lap. Alagy.

25) Antistiti Josepho Vurum Sacer Ordo Ciscerciensis. Agriae Typis Lycei Archi-Episcopalis. 1822 3 lap. Oda.

26) Mélt. és Fő Tiszt. Kopácsy József Urnak, a Székes Fehérvári Szentegyház Püspöki tényes beiktatásá, Simonyi András nevendék Pap által. Székes Fehérvár 1822 4 lap.

27) Tisztelet Koszorú Mélt. és Fő Tiszt. Kopácsy József Püspök Ur Ő Nagyságának. Molnár Ágoston Tési Plébános. Weszprémben 1822. 8 lap.

28) Öröm Dall Mélt. és Fő Tiszt. Kopácsy József Sz. Fehérvári Püspök Ő Nagysága tiszteletére, a tanuló ifjúság által. Sz. Fehérvárot. 1822. 4 lap. Oda.

29) Tisztelet Oltár, mellyet Mélt. és Fő Tiszt. Kopácsy József Sz. Fehérvári Püspök Urnak emelt a nevendék Papság. Sz. Fehérvárot. 1822. 8 lap.

30) Carmen honoribus Illmi ac Rmi D. Josephi Kopácsy dum Dioecesis Alba-Regal. Gubernium cape-seret, a juventute Gymnasii Alba-Regalensis. 1822. 6 l.

31) Josephus Kopácsy Divina et Apostolicae Sedis Gratia Episcopus Alba-Regalensis ad Clerum Pastoralis suae Curae creditum dum Regimen Dioecesis auspica-retur. 1822. 8 lap.

32) Lessus ad tumbam pie denati Exc. Ill. Revmi D. Stephani L. B. Fischer Archi-Eppi Agriensis etc. Sacro Ordine Cisterciensi. Agriae. 1822. 8 lap.

33) Ode Leonino Saphica piis Cineribus Stephani e L. B. Fischer Archi Antistitis a juventute Gymnasii Agriensis. Agriae. 1822. 10 lap.

34) Ordo divini officii, Missasque Celebrandi, in usum Dioecesis Alba-Regalensis. Albae-Regiae. 1825.

35) Ordo divini officii, Missasque Celebrandi juxta ritum Cisterciensem. Albae-Regiae. 1823. 118 lap.

36) Schematismus S. Ord. Cisterciensis Abbatiarum B. M. V. de Zircz, Pilis, et Pászto pro Anno 1823. 10 lap.

37) Schematismus Ven. Cleri Dioecesis Alba-Regalensis pro Anno 1823. 96 lap.

38) Magyar Játékszini Zseb - Könyvcske 1823. Fehérvárot Szammer Pál betűivel. 32 lap.

39) Történetek a' mái időkől, össze szedte Pap Gábor. Első Kötet Székesfehérvárot. 1822. 146 lap.

40) Üdvözlő Versek, mellyeket Fő Mélt. Rudnay, és Divék - Ujfalui Rudnay Sándor Primás Hertzegnek az Apostoli Sz. Szék szül. Hövetjének, Esztergomi Érseknek 's a' t. midön Sz. György Sz. Kir. Városba az Egyházi vizsgálásban Apostoli buzgósággal foglalatoskodna, a' Sz. Györgyi kegyes Oskolak nevében, Sz. Iván Havának 14 Napiján bemutatott Orbán Lajos az Erköltsi Theologianak Tanítója. Pozonyban Belnay Örököseinek bet. 1823. 4. 4 lap.

41) Carmen quod honoribus Exc. ac Illustr. D. D. Josephi e Comitibus Erdödy de Monyorókerék, Aurei Velleris, ac una I. Ordinis S. Stephani Regis Apostolici Magnae Crucis Equitis, Montis Claudii, et I. Comit. Varasdinensis perpetui Comitio etc. etc. dum Inclytae hujus Provinciae Postliminio Gubernacula capesseret, obtulerunt Scholae Piae Nitriensis pridie Idus Julii Anno 1825. 4. Tyrnaviae. Typis J. Bapt. Jelinek. 8 lap.

7. Trattner János Tamásnál készült Új Könyvek.

55) Assertiones ex Jure Naturae, Publico Universali, Gentium et Canonico, quas annuente Incl. Facultate Juridica in R. Civit. Univ. Pesthiensi, pro consequenda Juris Canonici Doctoratus Laurea publice propugnandas suscepit Joannes Nep. Meritzey etc. 1823. 8. 16 lap.

36) Positiones ex Universa Jurisprudentia et Scientiis Politicis in R. Univ. Hung. Pestiensis publicae propugnandas suscepit Paulus Miksó de kis Magyar, AA. LL. et Phil. Doctor etc. m. 8. 1823. 16 lap.

57) Positiones ex Jure Naturae, Publico Universali, et gentium nec non Jure Ecclesiastico Universo,

et publico propugnandas suscepit Georgius Hormány, Presbyter Dioec. Usanadiensis. etc. etc. 1823. 8. 16 lap.

38) Tentamen Publicum ex Architectura Civili, Oeconomia Rurali adcommodata, et Hydrotechnia etc. e Praelectionibus Caroli Hadaly de Hada, S. G. et R. A. M. Consilarii, I. Consill. Strig. Castriferrei, Sümegh. Moson et Poson. T. Jud. Assessoris. AA. LL. et Ph. D. R. Soc. Scient. Göttinganae Membri, Matheseos purae et applicatae, Architecturae civilis, et Hydrotechniae Prof. Publ. Ord. 1825. m. 8. 16 lap.

39) Abschiedsworte, am Sarge weiland Sr. Excellenz des Hochgeborenen Herrn Joseph, Freyherr Podmanitzky von Aszöd, Sr. R. R. Majestät wirkliche Kämmerer und geheime Raths etc. etc. bey Abführung desselben in die Familien-Gruft nach Aszöd am 14. May 1823. gesprochen von Joseph Halchbrenner, evangelischen Prediger A. G. von Pesth und Ofen. 1823. 4. 32 lap.

40) Sermo quem Ex. Illustr. ac Rev. D. Ladislaus Comes Hollonicz de Kollegrád, Metropolitanarum Bacsensis, et Colocensis Ecclesiarum Archi-Episcopus die 2-a Junii 1788. quippe occasione soleunis in Metropolitanam suam Sedem Ingressus, et Installationis ad Clerum et populum Archi-Dioecesis suae habuit. E scriptis Ipsius posthumis extractas, et luci datas Anno 1823. 4. 10 lap.

41) Dissertatio inauguralis medica sistens Praeliminaria Lepidopterologiae quam annuentibus Magn. D. Praeside et Directore, Sp. D. Decano et Cl. DD. Professoribus, pro gradu Medicinae Doctoris rite consequendo in Alma ac Celeb. Regia Scient. Universitate Hungarica publicae disquisitioni submittit J. Nep. Piday etc. m. 8. 1825. 48 lap.

42) Assertiones ex Universa Theologia, pro obtinendo Academico gradu publice propugnandas suscepit Vilhelmus Illéssy, Dioec. Quinque Eccles. Alumnus, ac in R. Gen. Seminario Pestiensi Theol. Aud. emeritus. 8. 16 lap.

3. Előfizetési Jelentés.

Tettes Petrózai Trattner János Tamás Úr Typographiájában, October végéig nyoltz forintból álló előfizetés eránt meg fog jelenni e' következő Munka: *Historia pragmatica Regni Hungariae, Diplomatum et probatissimorum Scriptorum Testimoniis illustrata, ac scientiis auxiliaribus aucta, quam in usum Auditorum elucubratus est Paulus Nagy, AA. LL. et Philosophiae Doctor Almae, ac Celeberrimae Universitatis Pestiensis Facultatis Philosophiae Commembrum, in Regia Scientiarum Academia Magno Varadiensi Historiae Universalis, Gentium, et Pragmaticae Regni Hungariae Professor Regius Publicus Ordinarius, ac Bibliothecae Academiae Custos. A' munka két kötetből's mintegy hatvan ivből fog állani, és Fő Mecaenássainak Primás Ö Hercezségének és a' Méltóságos Nagy Váradí Deák Szertartású Püspök Urnak jól el talált Melyképeivel diszesítik. Az előfizetés beszédésére kérettetnek a' Tek. Vármegyék T. Jegyzői, a' Mélt. Püspökök, T. Titoknokjai, a' Historiák T. Professorai, 's a' Könyváros Urak, a' kik a' Praenumeráns Uraknak Neveit, October 20 ra Eggenberger József Pesti Könyváros Urhoz béküldeni méltóztassanak.*

9. Könyv Jelentés.

Észre vétetvén az, hogy azon Kegyelmes Pátensnek példázatai, mely szerint az Evangelikusok' házasságbeli pereit íteltetnek, ámbár azokra mind a' T. Prédikátoroknak, mind pedig a' Prókátoroknak nagy, és el kerülhetetlen szükségök vagyon, már sehoh sem kaphatók, Lőcsei Könyvnyomtató Werthmüller János reá szánta magát, és azon kegyelmes Pátens, az 1791-diki 26-dik törvény czikkely 11 dik §-ssával egyetemben, újra kinyomtatta, ezen czim alatt: *Benignae Patentales die 6. Martii 1786. in re matrimoniali emanatae, et per art. 26. 1791. quoad Evangelicos utriusque Confessionis in Hungaria confirmatae. Leutschoviae, typis et sumtibus Joannis Werthmüller. 1823.* — Árútatik Lőcshen, Werthmüller Jánosnál 15. krajczáron Váltó Czédalában.

F.

IX. Kötet Föglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Y. Rájnis József Emlékezete. I. 3.
- 2) B. A. Az Algebrai megfogások' nemzeti nyelvünkben előadása. I. 35.
- 3) Kováts Sámuel. Nem kell tartani attól, hogy a' mi időnkben a' Tudományok lejjebb szálljanak. I. 50.
- 4) Kovacsóczy Ádám. Mi az oka, hogy a' Hülfföldiek, és Hazánkban lakó Idegenek többnyire balúl ítélnek a' Magyar Nemzetről. I. 62.
- 5) Cs. M. L. J. Miképen lehessen az embernek magát az égi-háborúban mególtalmazni. I. 78.
- 6) Fárnech Dávid. A' Hársfának szép és hasznos voltáról. I. 88.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyv-esmertetés.

- 1) Mokry Benjamin. A' régi Római nevezetesbb Klassicus Irókon, és ezen Könyvnek kiterjedéséhez szabott Kritikán épült Deák Magyar Etymologia Lekszikon. I. 93.

B) Külföldi Literatura.

- 1) Gáál György. Tripartitum, seu de analogia lingvarum libellus. I. 97.

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Jutalmaztatások. I. 116.
 - 2) Intézetek. I. 118.
 - 3) Elölépések 's Megtiszteltetések. I. 119.
 - 4) Kihalt Tudósok és Irók. I. 120.
 - 5) Jelességek. I. 121.
 - 6) Új Könyvek. I. 122.
 - 7) Trattner János Tamásnál készült új Könyvek. I. 125.
-

T U D O M Á N Y O S
G Y Ű J T E M É N Y .

1 8 2 3 .

X. K Ö T E T .

Schwardt sc. Pest.

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

P E S T E N ,
PETRÓZAI TRATTNER JÁNOS TAMÁS betűvel
és költségével.

PÉTZELI JÓSEF

szül. 1756. eszt. megh. 1792. eszt. December 4^{ke}én.

I. É r t e k e z é s e k.

Keresztényi Kollár Ádámnak, a' Bétsi Császári Könyv-tár' Felvigyázójának, 's Cs. Kir. Udvari Tanácsosnak élete, tudós munkáji, 's Kéziratok' Gyűjteménye.

A', Tudósok már a' pogány világban nagy betsben tartattak. Homerust, azon híres költőt Görög Országnak hét nevezetesebb Városai magáévá akarták tenni, 's vetélkedve igyekezett mindegyik megmutatni, hogy bënne született. Ha Magyar Országnak nem kis diszére válik, hogy ditső Földink, derék Irónk, Keresztényi Kollár Ádám, Császári Királyi valóságos Tanácsos, a' Bétsi Csász. Könyvtár' Felvigyázója, és Biponti Tudós Társaságnak rendes Tagja, a' ki a' tudományos fényes pályában számos írásai által a' maga korbéliek felett felemelkedve, lett nevezetes, és érdemes arra, hogy ditső emlékezete megörökösödjön, nem csak a' Hatalmas Királynénktől M. Theresiától különös szeretetével és kegyével, hanem még az ő tudományit tsudáló egész tudós Európának ditséretével is ditsekedett; valóban megérdemli, hogy ezen derék férjfúnak szármozását és születését kinyomozni, és életének némelly vonásait Hazánk Tudósaival közleni minden igyekezetet el kövessünk. Mivel a' fáradhatatlan

férjfiú fényes pálya-futása után is sokaktól nem eléggé esmértetett: örömmel veszi azért, reménylem tölem minden Hazafi, ha érdemei eránt viseltető mély tiszteletemből, hazafiúi derék törekedéseit Biographiája által bővebben, mint Horányi Elek 1776. eszt. kijötti Memoria Hung. et Provin. Scrip. editis notorum nevű Munkájának II. Része 400. lapján elő adta, megesmértetem.

Jeles Tudósainknak, és nevezetes Iróinknak termékeny földje, Trenchin Vármegye *) szülte Kollár Ádámot Terhova nevű Solnai Járásban fekvő faluban, 1718. esztendőben Aprilis 15-dik napján. Kereszteltetett 17-dik Aprilisben Varin Mező Városában, mellynek leány Ekklésiája akkoron vala Terhova. Szülő-földjére nézve tehát Kollár Ádám Trenchin Vármegyének tartathatik. Említett Horányi ugyan írja, hogy Kollár Besztercze Bánya Városában született **): de bizonyos győz eszközökkel megbizonyíthatóm, hogy

*) Trenchin Vármegye' termékenységet ezen részben elő adni fogom T. N. Trenchin Vgye' hat Részben írtt, és kiadandó geographiai, történeti 's a' t. Esméretében (Notitia geographico historica I. Cottus Trenchiniensis elucubrata per Georgium Gyurikovits Ivanocensem) nevezetesen III. Résznek III. Szakaszában Historia litteraria, IV. Tzikk. Scriptorum et Eruditi Comitatus Trenchiniensis; hol nem tsak Trenchin Vármegyében született Tudósokat 's Irókat, hanem azokat is, a' kik itt éltek, vagy tartózkodtak, leírom.

***) Kollár Ádám nevezte magát Neosoliensis Pannoniusnak. Ennek a' két Epithetonnak nem az az értelme, hogy Besztercze Bányai és Pannóniai születésű: mivel ha megengedjük is, hogy B. B. Városában született, még sem igaz lehet, hogy Pannoniából való vólt, minthogy Besztercze Bánya Városa nem helyheztetett a' Rómaiak' régi Pannoniájában. Neosoliensis jelenti valóságosan a' Kollár' Szüléinek lakhelyét; Pannonius pedig, a' régi időkben Pannoniának neveztetett Tartományt, mellyben magának állandó lakása vólt.

Trenchin Vármegyében megnevezett Helységben vette származását Kéler Godofréd, a' ki a' boldogúltat közelebbről esmérte, mert nem csak Posonyban lakván véle gyakorta levelezett, hanem Bétsbe lakását vévén, 3. esztendő lefolyta alatt majd minden nap véle személyesen társalkodott, azt bizonyítja, Horányi Elek a' Magyar és Erdélyi Tudósoknak Emlékezetéhez általa készített kézirati bővítésben, hogy Kollár Ádám 1718. eszt. Aprilis 15 kén Tarchova nevű faluban Trenchin Vármegyében vette eredetét. Kéler ezeket írja *): Adamus Kollár de Keresztén, R. Hung. Eques, Caes. Regius Actualis Consiliarius, Bibliothecae Caes. Vindob. Director, et Academiae Bipontinae Scientiarum Membrum extra ord. natus Tarchovae in Comitatu Trenchin d. 15. Apr. 1718.

Ezen útmutatás következtében tudakozódtam Tisztelendő Pridavka Jós. Úrtól, Belai Plebános és Varini kerületben lévő Al-Esperestől, Kollár Ádám Terhován lett születésének valósága eránt, 's megkértem, hogy a' Varini Szentegyház Keresztelő Könyvét azon tárgyban megvizsgálja. A' Tiszt. Úr barátságosan 's egész készséggel közlé vélem azon Egyházi Anya-könyvnek Extractusát, mellyben lelem Kollárunknak nevét, születése' helyét, évét, és szüleit, és a' melly Kélernek állítását tökéletesen megerősíti. A' Tiszt. Plébános Úr Béláról 1821. Oct. 27-kén hozzám írt válaszában szóról szóra ezeket mondja Kollár' születéséről: *Glorior valde, quod de magno illo viro Adamo Fr. Kollár, de quo sciscitari dignatur, sequentia in Matricula Ecclesiae Var-*

*) In Supplementis manuscriptis ad Partem II-am Biographiae Horanianae per Kéler collectis.

nensis, cui Terchova pro tuñc affiliata fuerat, die 25-a Oct. reperire potuerim: „Anno 1718. die 17-a Aprilis baptisatus est Infans per A. R. D. Casp. Steph. Kosztka, Parochum Varnensem, nomine Adamus, natus patre Mathia Kollárik, matre Regina Miszlovszky in Possessione Terchova, levantibus patrinis Georgio Piovárcsy cum Sophia Sóky”. In praefata Matricula Ecclae Varin occurrit”: Anno 1715. d. 26. Junii baptisatus est Infans per A. R. D. Casp. Steph. Kosztka Parochum Varnensem, nomine Dorothea, nata patre Mathia Kollár, matre Regina Longau in Possessione Terchova, levantibus patrinis Generoso Juvene Emerico Sóky cum Generosa Virgine Anna Noszka”. In reliquo exile hocce per me certe usque ad voluptatem peractum obsequiolum grato recipere dignetur animo etc.

Kollár Ádám nemes nemből vette eredetét, mert származása volt Kollár Lászlótól, Rozenberg nevű Liptó Vgyében fekvő Mező Városnak polgárjától, a' ki 1593. eszt. Martius 1. napján Rudolf Csász. 's Magy. Ország Királyjától, jeles 's ditsőséges érdemei miatt Magyar országi Nemessé tétetett. Az atya Ádámnak volt Kollár Mátyás, a' ki Liptó Vármegyéből Trenchin Vármegyébe fekvő Terhova helységébe által költözött, és házassági állapotra kétszer adta magát. Az első felesége Longau Regina szülte néki Dorothea Leányt; második pedig Miszlovszky Regina világra hozta Ádám fiját. Kollár Mátyásnak vezeték nevét a' régibb emberek többnyire Kollárik szokták volt kimondani, a' melly nékem alkalmatosságot ad vélekednem, hogy ez a' név a' kerékjártó mesterségtől származik.

Alig lehetett mi Ádámunk öt évű, midőn szüleivel 's testvérjével Terhovából Besztercze Bánya Városába által költözködött, a' hol szegény attya a' Bánya Kamaranál Hajdú szolgálatot kapott 's viselt, idősült korában pedig említett Kamara által az Úr Völgyében a' Réz-olvasztó Hutáknál őrizővé tétetett. Az serdülő gyermek pedig Jesuiták' tanítása alá bizattatván, a' Besztercze Bányai al oskolákban képesen miveltetett elmebéli tehetsége 's tulajdonsága. Itt fogadta az ő termékeny elméje magába a' tudományoknak kihintett magvait, itt vette az ő lágy szíve erköltsi formáltatását a' Nevelők és Tanítók által.

Az első tanítást Besztercze - Bányán nyervén, gondos szülőitől Selmech - Bánya Sz. K. városba a' további tanulásért küldetett. A' szép reményt ígérő ifjú buzgón tanulta itt a' deák nyelv' kezdeteit a' Grammaticába és a' Syntaxisba, 's két év lefolyta után által ment innen a' Nagy Szombathi felsőbb tudományos Intézetbe. Felvétetvén abba, a' Retoricát és Poesist példás előmenetellel tanulta. El híresedvén már akkor nagy szorgalmáról, és derék ismereteiről, 19-dik évében a' Jéhus Társaságbéli Szerzetbe a' Tanítói által hívatott. E' hívást tsak azért is örömet el fogadta, mert általa új alkalmat nyert a' Tudományok' bővebb gyakorlására, és 1737. eszt. avattatott bé azon Társaság' sorsossi közé Nagy Szombat városában.

Az ifjú a' Bétsi Egyetemben szorgalmasan tanulta a' Philosophiat és Historiát 3. esztendő lefolyta alatt azután Sz. Miklós Mező városában Grammaticának és Syntaxisnak Tanítójává lett. Innen ismét Bétsbe által tétetvén, 2. esztendeig a' napkeleti nyelvek' tanulására különös szorgalmatosságot fordított. Ennek oka-

ért a' Jesuiták egynéhány ezer forintokat reá költöttek, és ötet kiváltképen Török, Arabiai, ó és új Görög, és más Külföldi nyelvekben taníttatták. De midőn szorgalmatos munkaságának használtatásához készülnének, 's ötet hihetőleg a' napkeleti pogány népekhez el küldeni szándékoznának: a' Római Pápa engedelmével levetkeztetvén a' szerzetbéli ruhát, kiszállott a' Jésus Társaságából, és vissza lépett a' világba 1748. eszt. 29. esztendő korában. Az indító okát megváltozott szándékának maga így adja elő in Suppl. Coment. de Aug. Bibl. Caes. Vind. Lib. 1. p. 788. Cum Soc. Jesu Institutum, quod Anno 1737. Tyrnaviae adolescens amplexus eram, maturiori consilio mutare me oporteret, genitore meo carissimo in honesta quidem, sed tenui fortuna aetatem agente, et opis meae indigo; non aliud tum mihi occurrere ullum poterat sanius consilium, quam ut ab literis, quibus me jam inde a prima pueritia totum addixeram, futurae praesidium vitae peterem. Igitur Romanis Literis de futura abeundi potestate certior factus, Illustrem Virum Gerardum van Svietenum Aug. Biblioth. Praefectum adiit, propositum abeundi meum, et patris auxilii mei egentis sortem ingenue edisserui, precibus denique egi, ut si studia literarum mea Bibliothecae, cui praeesset, praevidere posset non inutilia prorsus esse futura, patrocínio me apud Augustam suo juvare, et locum in Bibliot. morte librarii vacuum addicere mihi vellet. Pollicitus est paulo post operam suam vir cordatus ac prudentiae singularis: nam cum intellexisset, ex me, tum ex aliis, et Romae mihi potestatem abeundi fieri, et a Provincia S. J. Austriaca neque ultro, neque lubenter dimitti, facile animadvertit, mutati

causas consilii mei legitimas simul et honestas esse oportere.

Mikor el távozott azon Társaságtól, esedezett Nagys. Svieten Gerard Úrnál, a' Bétsi Csász. Könyvtár' Felügyázójánál, hogy nyerhessen valamely hivatalt, a' honnan élelmét az öreg atyának elegendőleg megszerezhesse. A' kegyes Férjfiú esedezését meghalgatta, és annak következése lett az, hogy az Udvari Bibliothekában a' megjegyzett 1748. eszt. ben Junius hónapnak 10-dik napján Cancellistává lett. Ebben a' hivatalban folytatott serény és hív szolgálatot; némelly kötelességek is bizattatván reája.

Kollár felette munkás lévén, a' munkát keresve kereste. Még azon eszt. ben kezdé Bétsben a' Görög nyelvet tsak magányosan tanítani, és folytatá annak oktatását nagy ditsérettel három esztendeig, míg 1751-kén a' Gymnásiumban közönséges tanító széke felállítottatott. Számos tanítványi voltak az Orvosi és Philosophiai iskolába járó Ifiak, a' kik jó előmenetelt tettek a' mindenféle nyelvekben jártas és híres Oktatójoknak vezérlése 's útmutatása alatt.

A' nagy hírű Mar. Theresia Császárnénak kegyelmébe esvén, követk. 1749. eszt. ben Spanagel Úr a' Csász. Könyvtár' Orzójének helyére és fizetésére tétetett. Ezután alkalmatossága volt megismerkedni sok nagy Urakkal. Tetszett Bétsben néki a' lakás, mert a' Hazai Történetek kedvellőjének kedves lehetett, a' Magyar Nemzet' történeteinek el rejtett maradványival bővelkedő 's gazdag Könyvtárban minden nap múlatozni. Melly jeles előmenetellel fordította Kollár Ádám nagyra törekedő igyekezeteit a' Tudományokra, mutatják betses tettei, 's tudós munkái; mellyeket köz nyelven, millyen volt

a' Római nyelv, mindétig kibotsátott. Ezek által a' Világ' mesterének sorába is lépett, 's Nemzetének hírt szerzett és ditsőséget. Azok olvastattak nem tsak Hazafiaktól, hanem a' Külföldiektől is, „és a' Könyv-Biróktól ditsérettel fogadtatták. Ő első vólt tudtomra, ki Európában a' Világi Fejedelmet illető Egyházi pártfogói hatalomról betses munkát adott ki, mellynek czimje illyen: *Historiae Diplomaticae Juris Patronatus Apostolicorum Hungariae Regum Libri tres Auctore Adamo Fr. Kollário Pan. N. M. Ther. Aug. a Consiliis et Aug. Bibl. Vindob. primo Custode. Vindob. 1702. 4-o 274. lap.*

Látván, hogy mind tudós Hazafiak, mind Külföldiek is azon munkát kapva kapták; el készítte 1703. eszt. Novemb. hónap' 1. napján illyen Értekezést: *De Originibus et Usu perpetuo potestatis Legislatoriae circa Sacra Apostolicor. Regum Ungariae*, és 1704. eszt. Bétsben Trattner J. T. Könyvnyomtatónál 8-ad rétbén 174 lap. napfényre botsátá. E' derék könyve új világosságot hozott a' Nemzeti Törvény Tudományra, 's birt annyival, a' mennyit senki a' Szerző előtt nem mondott, de nem a' Könyv kijötte után is. A' tudós Szerző igyekezett megbizonyítani a' régi Magyar Törvények által, hogy a' Francia Szentegyháznak azon négy nevezetes állításai (Theses) már régóta Magyar országban esméretesek valának, minckelötte a' Franciaák amazoknak kihirdetésekről álmodtak. Hihető, hogy Kollár munkája serkentette Türkheim Jánost hasonló Könyvnek készítésére, melly 1771-kén Argentoratumban nyomtatásban kijött imez czimmal: *De Jure legislativo Merovaeorum et Carolingorum, Galliae Regum circa Sacra*. Az előjáró beszédben meg

adta Türkheim a' mi Kollárunknak érdemlett tiszteletét, 's Értekezésének illendő ditséretét. A' folyó évi (1764. esztendei) Lipsiai betses tudós Ujság pedig e'képen ítelt róla: Diese merkwürdige Schrift, welche durch das über dieselbe zu Rom ausgesprochene Verboth nur einen desto grösseren Wert erhalten hat, zeigt den wahren Grund an, aus welchem den Königen von Ungarn die Macht zustehe, den Kirchen ihrer Länder Bischöffe vorzusetzen, und Verordnungen in Kirchen-Sachen ergehen zu lassen, da man bisher, und H. Kollár selbst in seinem Buche de Jure Patronatus Ap. Regum Hung. 1762. 4-o solches Recht von einer Pápstlichen Bulle hergeleitet hat. Sein Buch kann viel Gutes unser Kirche stiften, sollte es auch nur das einzige seyn, dasz er manche Höfe gelehret hat, dasz sie manche Rechte besitzen, ohne sie auszuüben.

Kollár élete' leírásában egy esetet annyival inkább nem kell el halgatnom, mert érdemes Biographusa Horányi Elek azt illetni nem akarta, vagy el felejtette. A' Földiektől nem eléggé megesmért említett Könyve t. i nem kevés kellemetlenséget okozott a' Szerzőnek Magyar Hazában. Azon eszt. ben Posaonban tartott M. Ország' Köz-Gyűlésén nagy lárma támadott ellene, mintha kárhoztatott és motskolódó hézagokkal teljes munkát írt volna *). Az Irásban széljel hintett gyalázatoknak, és Törvények vagy Praerogatívák ellen szólló Tzikkelyeknek vizsgálása 's kivonása véget rendeltetett 10-dik Juliusban 6-dik Ülésben egy

*) Mind ezekről a' bővebb tudni kívánót 1764/5 esztendei Or. Gyűl. Diariumához igazítom. Nálam 36. 37. 38. 42. 43. 44. 47. oldalon.

Kiküldöttség, mellynek Tagjai ezek voltak: Gusztini János Nyitrai Püspök, Gr. Battyáni Imre Kir. Fő Asztalnok Mester, B. Orczy Lőrincz Hadi Vezér, Pásztori László Kir. Tábla Bírója, Hermann József Györi, Bartha István Egri Hanonokok, Luby György Liptó, Döry Ádám Tolna, Szeltmayer Torna, Buday Fer. Maramaros Vgyei Követek, Fekete Mih. a' Jelen nem lévök Követje, és Kreskoy János Székes Fejérvári városi Követ. Tizedik Ülésben Sz. Jakab havá' 16-kán bényújtotta azon Deputatió a' kivont Jegyzéseket, mellyeket Ország Gyűlésének Jegyző könyvében (az én lemásolatomban 48—54. oldalon) ezen homlok-írás alatt lehet olvasni: Paraphi per Deputationem Regnotenus ordinatam ex Libro Adami Kollár Anno 1764. typis Viennae edito excerpti, et Excel. Proceribus ac Incl. Statibus Regni humillime exhibiti. Melly Tzikkelyeket tisztelettel el tölt bátorsággal szóról szóra fejtegette a' Szerző ezen véd-írásban: „Apologia A. Fr. „Kollár pro Libello suo de Potestate Regum „Hungariae Legislativa circa Sacra, adversus „Censuram Deputationis Regnicolaris in id „opus factam”, mellyben elő adta hozsasan, bátran, szabad lélekkel 's tisztelettel, a' mi könnyithetett. Kár, hogy el kell mellőznöm ezen nevezetes Irást, melly kéziratban ekkoráig maradott, 's mellynek nálam találó példánya 33. oldalt foglal magában. De meg nem állhatom, hogy ide ne iktassam annak kezdő sorait, mellyek így szólnak: „Quantum dolorem acceperim, et quam acerbo animi sensu fuerim percussus, neque verbis exprimere, neque calamo possum, postquam intellexi, me Libello meo SSae Matti, Dnae nrae longe Clementissimae Exc. dein Proceribus, atque Inc. Regni Stati-

bus gravissimam molestiarum atque aegritudinum causam praebuisse. Deum O. M. testem invoco, si haec omnia praevidere animo potuissem, me Scriptum meum in lucem publicam nunquam fuisse elaturum: nam quiscunque demum sim, et quademumcunque fortuna in Regno Hung. natus, tamen ingenii et morum cultura tantum assecutus sum, ut intelligam probe, qua Serenissimos Reges meos gravissimis praesertim Regni curis occupatos devotione venerari; Exc. vero Proceres, atque Inc. Regni Status reverentia et submissione observare et colere debeam. Hac animi mei conscientia fretus, SS-am primum Matrem Suam de genu veneror atque obsecro, Exc. dein Proceres et I. Reg. Hung. Status maxima quam animus meus testari potest, veneratione atque observantia oro atque obtestor, ut priusquam audiar, non condemner, ne uni mihi id patrocinii denegatum esse videatur, quod commune omnibus voluit esse natura 's a' t. 32. Iapon ezeket mondja: Si quid injucundi lectu aut auditu a me in medium prolatum est, id non mihi, sed veritati et Legibus patriis adscribi debet, quarum vocem semper liberam, donec Hungaria libera est, esse oportet. Minekutánna Kollár azon Apologiát az Ország' Gyűlésén lévő Hazoknak és Rendeknek Augustus hónapba bényújtotta volna, egyszerre megszűnt a' további kikurkázás, olly annyira, hogy egy szó sem hozódott elő azután az Or. Gyűlésén. Megengedettett is az említett Könyvnek árulása 's vevése, melly 1764. 30-dik Jul. költ Udvari Decretum, és 1. Aug. a' M. H. Tanátstól kiadott Intimátum által, a' köz időre — eousque, donec totum ejus contextum adaequate et accurate disquiri et examinari fecerimus — feltartóztatott.

1766. eszt. nyomtatásban másodszor kiadta Kollár a' Bétsi Csász. Bibliotheca' emlékezetét feljegyző Lambeknek VIII. Könyveit illy feljűl írással: Lambecii Commentarii de Aug. Bibliotheca. Caes. Vindob. Libri VIII. Editio altera studio Ad. Fr. Kollár. Tomus 1-us A. 1766. Foglaltatnak azon első Kötetben Lambek a' Bétsi Csász. Biblioth. írt Lajstromához, Kollár Ádám által készített Bővitések is: Ad. Fr. Kollarii Supplementa ad P. Lambecii Commentariorum de Aug. Bibliotheca Librum 1-um. Az előljáró beszédben ezeket írja Kollár a' többször előhozott Munkájáról: Ad extremum edidi de potestate legislatoria Regum nostrorum circa Sacra Libellum, in quo cum Supremae Cath. Principum Inspectionis Jus etiam circa Sacra, luce et prudentia seculi nostri fretus, luculentis testimoniis ex Tabulario Legum Hungaricum petitis, libere pro more meo tueor, in odia gravissima incidi: aeterna nimirum illa verae virtutis, sanctaeque veritatis praemia! attamen quod hic vere dicere possum, nullis omnino petitus fui telis, quae non praeviderim, quippe monitus jam pridem a doctissimo D. de Morca. — — — Calumniae accedent et nostris Commentariis, velut omnium operum, quae ad aram divae veritatis scribuntur perpetuae sociae. Ugyan azon Kötetnek 826. lapjan ezeket lehet olvasni sokszor említett Írásáról: Hi Viri, (az előtte vólt Bétsi Könyvtárosokat említi) quibus seu in Honore, seu onere successi, una voce admonere me videntur, ut Libellum meum a Ven. R. Hung. Clero probris omnibus vexatum, et inter Libros improbatæ lectionis Romae relatum silentio ne praeteream. Invitus quidem, ingenue fateor, argumentum hoc iterum tanquam vulnere attingo. — — Ego

ea solum Libello meo complexus sum, et in medium retuli, quae perpetuo tenore Juris semper usurpato nunquam intermisso, Majores nostri cum sanctissimis Legibus nostris per manus nobis tradita reliquerunt, quae si vana sunt, cur non palam, diserte ac plane arguantur? donec ad liquidum veritas exploretur; si autem vera, cur Legibus potius Hungarorum, quam privato mihi bellum non indicitur? At vero hae ipsae Leges Patriae me premunt, quod eas exoletis vetustate Annalium exemplis illustro, quod prisca literarum monumenta earum gratia in lucem effero. De vetustis Annalium exemplis hoc respondere possum: Vetusta Sacri Diadematis Jura vetustis itidem exemplis illustrari omnino oportere, nisi forte et ipsum naturae ordinem lubeat pervertere. Ne nehezteljen senki, hogy e' sorokat azon nyelven adtam elő, mellyen eredetiképen írtattak.

Kollár Ádám az ő nagy tudománya 's mindenre való készsége és alkalmatossága miatt Mária Theresia Felséges Királynétől kedvelte-tett. Miképen szerette őtet ezen legkegyelme-sebb Asszony, onnan kitetszik, hogy a' halhatatlan érdemü Bibliothecarius van Svieten Gerardnak meghalálózása után, 1772-ben Könyvtár' Felügyázójává, és Udvari Tanátsossává neveztetett

Ő közlötte tudományinak gazdagságát ugyan azon 1772. esztendőben Bétsben közre bortsátott illy címü munkájával: Ad. Fr. Kollár Junium Hungariae in Russiam minorem et Podoliam, Bohemiaeque in Osvicenssem et Zatoriensem Ducatus Explicatio. Viennae 1772. Melly Frtekezés a' Felséges Asszony parantsolat-jából német nyelvre fordítottatott, 's kinyomtatott: Vorläufige Ausführung der Rechte des

Königreichs Hungarn auf Klein oder Roth Reussen und Podolien, und des Königreichs Böheim auf die Herzogthümer Auschwitz und Zator. Wien bey Joh. Thomas Edlen von Trattner. 1772. 4. réthben 68 lap. hozzá töldött XVII. oklevelekkel 42 lap.

Ezen fáradságáért 1777. eszt. ben Sopron Vármegyében fekvő Keresztén nevű Helységgel jutalmaztatott meg Felséges Koronás Fejedelem Asszonytól. Melly ajándékot ő magasztalta azon Verseken, mellyeket Keresztényi Jóságáról könnyen folyó deák nyelven tulajdon dolgozásával készített, mert Kollár Poëta is volt. Alig állhatom meg, hogy ide ne iktassam azokat, de leszen majd alkalmatosságom azokat Sopron Vármegye Leírásában közönséges látásra ki hozni. A' feljűlírása és az első sorai imezek: Ad. Fr. Kollár Carmen in Villam suam Kereszténam a M. Theresia Aug. indulgentissima literarum matre dono sibi datum.

Villa Kereszténi, memorabilis hera coloni,

Et Domina nutrix irrequieta tui.

Quam te jucunde semper laetusque reviso,

Parvula! at o magnae gratia summa Deae.

Tu fidei, ingeniique mei certissima testis,

Tu mihi defensae munus es Halliciae.

A' mi Kollárunknak nagyra termett elméje egész tudós Európára kihatott fényével. Őtet a' Tudósok széles és mély tudományai miatt egymással vetélkedve szerették. Több tudós Társaságok kivánták őtet, mint nagy tudományú férfit, leginkább pedig mint Literaturának Hősét rendes Tagnak kinevezni. Így lett a' Biponti tudós Társaságnak Tagja. Mitsoda szövétnekeket gyűjtött a' Magyar Nemzet' Történetei-

neteinek homályában ez a' derék Hazafiú, minden általlátja, a' ki tudós munkájit olvassa.

A' fáradhatatlan Ösz életének hatvan ötödikén ismét új fényvel megjelent az Irok között 1783. eszt. kiadván: *Historiae Jurisque publici Regni Hungariae Amoenitates*. Vindob. 1783 8-o Vol. I. 128. lap. Vol. II. 180. lap. Az első Kötetnek 1. Szakaszában elő adatik Bölts Leonak a' Régi Magyarok' szokásaikról és hadi oktatásaikról írt Értekezése. II-ban a' Tótokéröl. Porphyrogenetnek Értekezése a' Pogány Nemzetről, és Arenta nevü tartományról. III-dik Szakaszban találtatik közönségesen a' Törvénynek Summája, mellyel éltek a' Magyarok IX. és X. Században a' Herczegek alatt. Második Kötet' IV. Szakaszában értekezik Kollár Magyar ország' Vármegyéiről, és azoknak régi polgári állapotjokról. V. Szak. a' Vármegyék régi katonai állapotjokról. VI. Szak. a' Vár' nemtelen népéről. VII. Szak. a' Vármegyék' hajdani alkotmányoknak jeles vóltáról 's formájáról. Ez nyomtatásban legutóbb kijött munkája új világosságot hozott a' mi Históriánk 's Törvényeink' vizsgálódásaira. Vajha Magyar Tudósaink, a' Hazájokat tsak nem el öntő vers-faragások helyett, a' Nemzeti homályosabb Tártyoknak felvilágosittatásokra fordítanak szép tehetségeiket.

A' miket szorgalmatos Kollárunk az általam felhozott munkáival együtt öszveségesen dolgozott, azoknak imez Lajstromjok:

a) Nyomtatásban kijött tulajdon dolgozásai:

Ad. Fr. Kollarii Pan. Neos. Ad Viros a Sacra et profana eruditione claros de Commentariis in manu exaratos Codices Aug. Bibl. Vindobonensis propediem prelum subituris Epistola. Vind. typis J. Th. Trattner 1760. fol. 14 l.

Tud. Gy. X. Köt. 1823.

Ad. Fr. Hollárii Propositum, quod A. 1763. cum Eruditis communicat, in quo eos ad in- eundam Societatem literariam invitat, quae in Historia Hungariae naturali, oeconomica, et civili illustranda occuparetur. Vindobonae 1763.

Ad. Fr. Kollárii. Gratiae Francisco et Mar. Theresiae Augustis in solennibus Minervae Augg. munificentia et Jussu Vindobonam reduc- is habitae. Viennae typis Leop. Kalivoda 4. réthben. 7. levél. Görög és Latán nyelven 1765.

Charitas. Irta Dóriai beszéd mód szerint Kollár Ádám, 's kiadta Scheyb.

Anfangsgründe der lateinischen Sprache. Wien 1775.

A. Fr. Kollárii Supplementa ad P. Lambecii Commentariorum de Aug. Biblioth. Librum I-um 1760.

Halála után sokkal későbbben u. m. 1790. Bétsbea kijött: Adami Fr. Kollárii ad Petri Lambecii Commentariorum de Aug. Bibliotheca Caes. Vindobonen. Libros VIII. Supplemento- rum Liber I-us posthumus. Vindobonae. 1790. fol.

b) Más Auctoroknak Részirataikat botsátot- ta napfényre, úgymint:

Analecta Monumentorum omnis aevi Vin- dobonensia. 2. Tomi cum Tab. aeneis. Vindob. 1761. et 1762. fol. Első Kötet 1371. második 1404. oldalból áll. Mind a' kettőben találat- nak Magyar Ország' régi történeteiről szól- ló ritka írások.

Franc. Mesquien Meninsky institutionalis linguae Turcicae; et altera methodo lingvam Turcicam suo marte discendi aucta. Tom. II. 1756. fol.

Casp. Ursini Velii de Bello Pannonico Libri decem ex Codicibus manu exaratis Caesa-

reis nunc primum in lucem prolati, et adnotationibus necessariis, diplomatibus, literis etc. ex Tabulis authenticis fide et diligentia maxima exscriptis illustrati studio et opera Ad. Fr. Kollárii Pan. Neos. M. Ther. Aug. a Cons. et Vind. Bibl. Pal. primi Custodis. Vind. 1762. 4-o 326 lap.

Petri Lambecii Commentariorum de Aug. Bibl. Caes. Vindob. Libri VIII. Editio altera studio Ad. Fr. Kollárii. Tomus I-us 1766. fol. Liber III-us Viad. 1776. fol. Liber VIII-us 1782 fol.

Nicolai Oláhi Metrop. Strigon. Hungaria et Attila. Sive de originibus Gentis, Regni Hung. situ, habitu, opportunitatibus et rebus bello paceque ab Attila gestis, Libri duo nunc primum ex codice Caesareo Oláhi manu emendato conjunctim editi. Vindob. 1763. 8-o Nicolai de Rosenberg Equitis Poloni de situ, moribus, et diversitate Scythicarum Gentium Libellus singularis. 258 lap.

Saadeddini Scriptoris Turcici Annales Turcici Tarschat-tevarich, sive Coronae Annalium dicti latine versi, et usque ad Muratem primum cum textu turcico impressi. Vindob. 1775 fol.

c) Kézíratban vannak résszerint el készült, résszerint félben maradott tudós munkáji, melyeknek vonásai a' hazai Literatura' kedvelőji előtt nem lesznek kellemetlenek. Ezek így következnek:

Collectio Ad. Fr. Kollár. Summaria Diplomatum Hungariae. fol. A' Kézírat, melly a' Széchényi országos Könyvtárban taláztatik, az első Kötetben az 501. esztendőtől fogva 1360. és a' második Köt. az 1360-tól fogva 1738. esztendeig költ a' Magyar Ország' Históriájára

szolgáló Oklevelek' kivonásaikat foglalja magában.

Ad. Fr. Kollárii ad Petri Lambecii Commentariorum de Aug. Bibl. Caes. Vindob. Libros VIII. Supplementorum Liber Secundus Codicibus philologicis Graecis destinatus. folio.

Historiae, Jurisque publici Regni Hungariae Amoenitates. Volumen tertium.

Ad. Fr. Kollár Deductio de septentrionali R. Ungariae limite, ex Regum donationibus, aliisque fidedignissimis literarum monumentis conscripta.

Talán a' következő idő közönséges látásra fogja hozni ezen írásait.

Nagy tiszteletet indíthat bennünk Kollár Ádám eránt az is, hogy egy Könyvtárt állított fel jövedelmének nagy feláldozásával, melly azon időben igen derék, és tökéletes volt, 's most is Hazánk' első Könyv-tárai között könnyen számláltathatna, melly öszve szerzett nagy számú es nevezetes könyvekkel meggazdagította. Szép es ritka könyvekkel bővelkedett az ő Könyvtára, kivált a' Magyarok dolgairól szöllő könyvekre es írásokra nézve, mellyeket nem minden privatus ember gyűjthet bé könnyen olly nagy számmal. Azoknak Lajstromjok kinyomtatott 1783. Bétsben Kurzbecknél 8-ad réthe 290. oldalon ezen czím alatt: Catalogus praestantissimorum Librorum, nec non rarissimorum Librorum manuseriptorum Bibliothecae Kollarianae. Viennae 1783. El adódott ezen gazdag Könyv-Gyűjtemény halála után 1783-ban 20-dik Septemb. nyilván tartatott kótyavetyén. Hazánkat illető több Jelességek között foglalta magában 10. Rötetekből álló, résszerint a' halhatatlan Bel Mátyásnak fontos dolgozásait, résszerint általa gyűjtött a' Magyar Historiára

szolgáló tetemes Maradványokat, mellyeket Kollár Ádám Bel' Özvegyétől megvett *), 's mellyék Ő Csász. Kir. Felsege II-dik József áltai megvásároltatván, a' Felseges Udvari Titkos Levél - tarba jutottak, 's abban most is találtnak. Méltók volnának ezen Kéziratok a' Magy. Nemzeti Museum' Könyv-tárába béhozni. Énnékem szerentsém vólt azon Lajstromot olvasni, mellyen feljegyeztetnek; *Catalogus Manuscriptorum in Bibliotheca Mathiae Bel olim reperibilium, quae a Vidua Beliana jure emtionis devenerunt in manus Ill. Adami Fr. Kollár Custodis.* Kedves dolgot a' Hazai Literatura' szeretőinek tselekedni vélem, ha azoknak rövid előadását, és vékony rajzolatját elő terjesztem.

Az I. Kötetben foglaltatik egy régi Kézirat Bahil György Jegyzéseivel, mellyben megfejtetnek az I. Leopold Császár alatt Európában; de kiváltképen Magyar országban viselt külömbféle nevezetes polgári és egyházi Történetek.

A' II. Kötetben találtnak: 1) *Privilegia, Leges et Acta Contubernii Posoniensis.* 2) *Historia Forgáchii.* 3) *Appendix Diplomatica Cottus Thurutz, et Filiarum in eo florentium.*

A' III. Kéz-iratban leíratik a' Magyar és Silesia országi Ekklesiák Históriája XVII. Században.

*) Ezen kissebb része a' halhatatlan érdemű Bel Mátyás' Kézírásai Gyűjteményének, mert legnagyobb része tetemes maradványinak vásároltatott Fő Mélt. Hert. Battyáni József Card. és Primás által, melly most is Posony Városában lévő külső Városi Érseki Palotában találtató Könyvtárban őriztetik. Vajha a' mostani Könyvtárosnak Tiszt. Bentsik Jos. Úrnak feltétele, mellynél fogva ő Bel Mátyásnak Kézírásait, Fő Méltóságú Rudnay Sándor Primás Herczeg' kegyes engedelmével köz világra botsájtani igyekszik, az egész tudós Hazánknak öröme bétellyesítetettvén, azokat a' molytól megmenthetné.

A' IV. Kötetben gyűlnek öszve a' Magyar Literaturát érdeklő munkák: 1) Sectio 2-da de versione Bibliorum Hungaricorum. 2) Joh. Zermegh Lib. I. et II. 3) Literae Civium Trenchinensium ad Mathiam II. Regem A. 1619. 4) Verzeichniss der Unruhe und des Krieges bey den Städten Kaysmark und Leutschau 1553. geschrieben und observirt. 5) Neue Zeitung, wie es zwischen dem König in Hungarn und dem Türkischen Kaiser ergangen A. 1526. 6) Literae variae et Acta Diaetalia 1698. et 1709. 7) MSS-tum Hung. Geographicum et alia varia, cum Catalogo illustrium Familiarum in Hungaria.

Az V. Kéz-íratnak emez foglalatja: Varia Collectanea ad Historiam Hungariae et Transyl. literariam ac ecclesiasticam pertinentia.

A' VI. írott Kötetben elő adatnak: 1) Diplomata Sec. XIII. XIV. XV. XVI. 2) Extractus literarum tam radicalium, quam ad deductionem Graduum in descendenti et collateralis Consangv. Familiae Thurzo A. 1558. 3) Privilegia Civitatis Libeth-Bánya.

A' VII. Kézirat foglalja magában ezen Értekezéseket: 1) Gabr. Kolinovits Senq. Iter trans-danubianum. 2) Historia L. R. Cittis Rustentis. 3) Diarium A. 1693. et 94. 4) De veteri Literatura Hunno-Scythica Tractatus. 5) Varia Documenta. 6) Delineatio succincta Dominorum A. Eppatus Strigoniensis. 7) Observationes in Historiam Cottus Arvensis. 8) Descriptio topographica Domini Kis Tapoltsán.

A' VIII. Kötetben feltartatnak: 1) Commentatio in I. Cottus Pest, Pilis et Solt. 2) Jo. Listhii Coronatio Maximiliani II. 3) Lazii Chronographische Beschreibung des Königreichs Ungarn. 4) Andreae Dudithii et aliorum Epi-

stolae ad civilem, ecclesiasticam et literariam Historiam Hungariae facientes. 5) Nicol. Amafani. 6) Articuli aliqui Diaëtales Sec. XVI. variaeque epistolae. 7) Steph. Taurini Stauromachia, seu Cruciatorum servile bellum. Lib. V. A. 1519. 8) Leon. Bapt. Alberti de equo animante. 9) Clades Bicinensis Sigis. de Piczincz 1591.

A' IX. Kötetben találtatik háromféle mutató-tábla: Index generalis tripartitus in 4. Tomos Notitiae R. H. cujus pars I-a est Geo-Topo-Choro-graphica, 2-a, historica, 3-a continet fulcra narrationum.

A' X. Köt. öszve gyűlnék ezek az Értekezések: 1) Math. Belii de peregrinatione Linguae Hungaricae in Europa. 2) Notitia ad Comitatum Abaujvár, Kraszóa, Marmaros, Thuróc. 3) Adversaria de Slavonia, speciatim de Sirmio, et Bukovário seu Vukovario ad Ruffsteinium cui Vukovári donatum a Caesare fuit. 4) Membr. II. Phys. de thermis Ribár. 5) Res Superintend. Evangel. in Visitatione Posonien-si, Nitriensi. 6) Declaratio originis et primae introductionis Religionis Evang. in Hung. 7) Epistolae ad Historiam ecclesiasticam Hung. Sec. XVI. XVII. XVIII. 8) Fragmenta rerum in Commissione Religionis. 9) Gravamina et Instantiae Evangelicorum in negotio Religionis sub Diaeta Poson. A. 1708. 10) Diploma. Caesaris in causa templi Somorgensis publico dolo adempti. 11) Leges Contub. Posonien et Synodi Solnensis, Hist. Synodí Eperiesiensis.

A' XI. Kötetben előadatnak: 1) Epistolae Bajazethis ad Mathiam Regem, et hujus ad eum. 2) Oratio de Mathia Rege Hung. recitata a Decano M. Sebast. Mathaeo. 3) Delineatio Famil. illustrium Zápolya, Báthor, Botskay,

Betlen, Rákóczy, Rédey, Kemény, Abafy, Teleky. 4) *Armorum Illyricorum delineatio, descriptio, et resilitutio auctore Equite Paulo Ritter, item Insignia Bucelliniana.* 5) *Orationes duae funebres: a) de vita et obitu Gabrielis Peréni. b) de vita et morte Helenae Országh.* 6) *Vita Christophori Lakner.* 7) *Ranzani Historia Hung. cui praemittitur oratio, quam habuit ad Mathiam Corv. et uxorem ejus. Brevis Pannoniae descriptio Br. Danubii descriptio. Historia de Hunnorum origine usque ad Attilam.* 8) *Commentatio super Capellam S. Ladislai R. H. Posonii in Curia Archiepiscopali auctore Mich. Veresmarthy 1641.* 9) *Andr. Szirmay descriptio Citadellae Cassoviensis suo ductu auspiciis Emerici Tökölyi interceptae.* 10) *Beschreibung des Zipser Schneegebirges.* 11) *Epistolae Math. Corv.* 12) *Bellum Hungariae adversus Turcam A. 1716. et 17. partibus duabus.*

A' XII. Kötet foglalja magában: 1) *Manuscripta varia ad Apparatum impressum pertinentia.* 2) *Lineamenta Jo. Geor. Cygnai Norici Rippensis.*

A' XIII. Köt. feltartatnak: 1) *Litterae et Instrumenta ad politicam et ecclesiasticam Historiam Hungariae A. 1619. spectantia.* 2) *Ety-mologicon Hungaricum.* 3) *Ber. de Mohl Atlas Hungaricus.* 4) *Historia Hung. ab Uladislao II. usque Leopoldum I.*

XIV. Kötet befoglalja: 1) *Historia Hungariae a S. Stephano usque S. Ladislaum.* 2) *Donationales Caroli VI. et alia Documenta Bona Aradiensia Ducis Mutinensis concernentia.* 3) *Documenta ad Historiam et Geographiam Cottus Scepusiensis pertinentia.*

XV. Kötetet bétöltik részszerént eredeti, részszerént lemásolt Oklevelek.

XVI. Kéz-iratban leíratnak némelly Magy. országi Vármegyék, úgymint: 1) Notitia de Ugocha, Hraszna, Arad, Szathmár, Marmaros ad Historiam horum Cottuum pertinen. 2) Descriptio Oppidi Bocza. 3) Chronologia, Geographia, Hist. Civitatis Neosolii cum dissertationibus aliquot impressis. 4) ad Cottus Borsod, Zemplén, Abaujvár, et Thurocz pertinentia. 5) Descriptio Cottuum Neograd, Temes, Torna, Mediocr. Szolnok, Ungvár Pars generalis bis. Item Cottus Abaujvár, Districtus Cserhát, ac Processus Fözér, Szikszó.

XVII. Kéziratban vannak gyűjtve a' Magyar országi Históriát világosító Maradványok.

XVIII. Kötetben külömbféle Oklevelek, 's Irományok.

XIX. Kötetnek emez foglalatja: 1) Notitia Cottus Szabolts, Bars, Sáros, Thúrócz, Districtus Kövár. 2) Schmeizelii Historia Hungariae politico-ecclesiastica. 3) Send-Schreiben an einen Freund, darinnen von der Weinlese in Ober-Ungarn 1727. J. eine genaue Nachricht ertheilt wird. 4) Manuscriptum, quo res Leutsoviensem Urbem A. 1604, et seq. concernentes exponuntur. 5) Excerpta ex Scriptoribus Hungariae.

Reményelem, hogy Hazafi társaim örömet találván ezen a' közlésben, nem fogják nehezeltetni, hogy a' Kéz-iratoknak felül-írásaikat azon nyelven adtam elő, mellyen eredetiképen íratlak.

Minekutánna a' mi Kollárunk idősült korának 's munkásságának terhét felemelkedett állhatatossággal sokáig viselte volna, a' nyavalyák súlya alatt rogyott le 1783. esztendőben,

érdemes életének 65-kében Bétshen. Holt tete-
meit a' Város roppant Fő temploma, melly Sz.
Istvány tiszteletére vagyon szentelve, örzi;
nagy nevét pedig a' tudós világ érdemeihez ké-
pest tiszteli. Serkentse példás előmenetele
sok Hazafi társait a' Tudományok' szeretetére,
's ditsőitessék Nemzetünk tsinossága a' Külföld'
bámulásáig.

Kollár Ádámnak 4. testrérei valának: Má-
tyás, kinek legkisebbik fiját Kollár Hie-
ronymust, minthogy magának mint egész
életében nőtelen embernek gyermeke nem volt,
fiává fogadta, 's reá Soprony Vgyében fekvő
Kereszténi Jóságát testamentom által örökre
hagyta, a' ki most is annak birtokában marad,
's ottan lakik. Másik testvérje Trenchin Vár-
megyében lévő Beczkó Mező városában a' Sz.
Ferencz Szerzeteseinek Klastromában mint
Szerzetes volt. D o r o t h e a, 1715. eszt. Junius
24-kén Terhován született, és Altgebirg tótul
Sztaré-Hori nevezetű kis faluban Zólyom Vár-
megyében lakott. Kollár Anna Nemes Húrósý
Hitvesse, még 1799. élt, 's Trenchin Vgyében
Domanis nevű Mező városotskában lakott, ki-
nek leánya a' Hercz. Albert Lovas Regimentjé-
ben szolgált Hapitány Vatzes Úrhoz ment férj-
hez.

Gyurikovits György.

2.

Franciscus Xaverius Kalataynak, Praepost' Báró Rewiczky' Úrhoz, Löwenbergből datalt és küldött Levele; mellyben, néhai b. e. II József Császár' és Király' 1780 Esztendőbéli, Muszka Országba tett útazását írja.

Tisztelendő Collega Uram!

Igéretem' 's a' Budaiak' kívánságok' teljesítések' végett', noha még az útazás' miatt el fáradva legyek: innét küldöm az Úrnak, a' mi' útazásunknak leírását, melly majd 600 mértföldnyi volt; melly magában foglalja, két legnagyobb Monarcháknak egyben találkozásokat és egyéb nevezetes dolgokat; mindeneket röviden írok, de igazán! semmit hozzá nem teszek, sőt sok aprólék dolgokat kihagyok a' rövidség'ért', a' mi az írással megeggyez, mind jól vagyon: a' mi meg nem egyez, a' Novellákban azt tartsa az Úr Költeménynek. És e' szerént az útazás ez:

Löwenbergben a' Császár 5 napot mulatott, minden Instántiákat kegyelmesen beszédtet, és sok dolgokat, bölcsen el rendelt: Innen e' szerént 18-a May, 27 Személyekkel, 7 szekéren Bródiába mentünk. — Itten tulajdon kezeivel írt úti Regulákat adott ki Ő Fölsége, e' szerént:

1-o Senki az idegen Országban, ne nevezzen engem' Fölséges Uramnak, hanem csak G. Falkensteinnek.

2-o Senki idegen hely't, ne egyék különös engedelmem' nélkül.

3-o Senki idegen emberrel hosszas beszédbe ne ereszkedjék.

4-o Ki mit vásárol, úgy fizesse meg a' mint kívánják.

5-o Senki ne merészeljen valakit megszidni, vagy megverni.

6-o A' Szekereseket, ne únszolja senki a' sebes menetelre, és ha fölтанálnának is dönteni, békével kell szenvedni. — Én voltam az első, ki az első Regula' ellen, mindjárt az első Station hibáztam. — Minekutánna Gallicia' Határit el hagytuk, útazásunkat folytattuk: Podolián, Ukrainián keresztül, és 25-a May érkezünk az Orosz városba Kiowba, ez nagy, egy szép hármás köfállal megerősítve; az házak többnyire ugyan fából valók, de vagynak a' legpompásabb Schismaticum Templomok. (Pá-pista it' egy sincs'). E' várost nevezetessé tesz: a' megaranyozott Tornokok, a' híres Temetők és a' Nieper' folyó vize. Más nap' megtekéntök ezen nevezetes és Labyrinthus formálag kivágott temetőket. — Az Érsek elöl méne, azután a' Császár és a' többiek, mind' égő viaszgyertyákkal. Én megtapogatom az ottan fekvő Testeket, és érzém, hogy a' Csontok selyembe volnának bétakarva. A' Császár kérdé az Érsektől: Valljon ezek kiknek Tetemeiket itten tartják, a' Római Pápa' által' canonizáltattak-é? Igen is, ez' vala a' felelet, mert még akkor ezen város a' Lengyel Koronához tartozott. — Annakutánna az Érseket magam megudvaroltam, és más Orosz Püspökököt; mindnyájan azt mondják vala, hogy óhajtanák az Római Anyaszentegyházzal leendő eggyesülést, mert az vala az közönséges Hír, hogy a' Római Császár,

éppen ez' okra nézve jött legyen Orosz Országba.

Az Ország' határ' szélibe el fogadá a' Császárt, nagy Katona pompával, az híres és igen nyájos Feldmarschal Románzow, noha a' Császár minden Tisztesség-tételt ellenzett. Azért Ő Felsége meg nem engedett semmi Wárdát, semmi út-mutatót; még azokon az úton is, mellyek elég bátorságosok nem voltak, és ez egész Moszáon által így volt. E' szerént, az Orosz Katona Seregek, kik sok Stációkon várták Ő Felségét, nem cselekedtek egyebet, hanem némelly hadi gyakorlásokat, mellyek is Ő Felségének igen tetszettek. Az utak az Lengyel Országi Határ szélől fogva, egész Massionón által megvalának csinálva, fákkal, Allókkal felékesítve. A' Faluk és Városok, mellyeken éjjel mentünk által, megvalának világosítatva, az utak virágokkal és fűvel meghintve. A' nép annyira egyben sereglett, úgy örvendezett, hogy egy Monarcha a' maga' Tartományjaiban többet sem kívánhatott volna. És noha a' Császár egy Grófnak nevezte' és igen közönséges Köntös' alatt' kívánta magát el titkolni; de még is, akaratja ellen' is el titkolhatatlan méltóságának fénye, mint a' nap, a' fellegek' közül kitündöklött, melly a' szíveket, inkább', inkább' magához vont és mindeneket örömmel bétöltött. A' midőn, Kiowba való harmadnap mulatásunk' után', a' Császárnének el közelítését megértettük, éjjel, nappal siettettük útunkat Mechilow' felé', hogy megelőzhessük; az hová második Juny megérkeztünk. A' Császárné pedig 4-a Juny, 10. órakor délelőtt, az ágyúknak dörgése és minden harangoknak harangozása' között' megérkezett: Szekeriben 10 Pósta-lovak valának

fogva; ültek együtt Ö Felségével: Engelhed Kis-asszony, Potemkin Herczeg asszony és még három Dámák, előtte 's utánna jöttek némelly Uraságok, 100 Lovas 's némelly Lengyel Nemesek. A' Császárné, szokása' ellen' közép rendű öltözetben jelent meg; hogy a' mennyibe lehet, a' mi' Császárunkat követné: Mihelyt megérkeztek a' városba (melly ugyan szép, de többnyire fa házokból áll) a' Templomba ment, és meghalgatta a' Schismaticus Püspök' Lyturgiáját, melly egy óráig tartott, azután szállására ment, melly fából ugyan, de szépen volt készítve; ottan' meglátogató a' mi' Császárunk, közönséges köntösben, felséges mívoltának minden jele' nélkül', kísírte Generalis Braun, és más két Staab Tiszt; a' Császárné már nagy kívánsággal várta, és még nagyobb örömmel fogadta, egygyütt titkon beszéltek egy óráig; ebéden a' Császár ott ett, melly minden nap' úgy volt. Estvefelé' vissza jött a' Császár a' maga' szállására, mellyet maga' pénzén szegődött volt, mivel be nem szállott a' Császárné' parancsolatjára készített házába, se meg nem engedte, hogy onnan ételt hozzanak, mellyet az ő Felségét kísérő Sereg' számára, gazdagon készítettek vala; senkinek nem akar vala terhére lenni, se senkinek legkisebb költséget okozni; De a' magáéból annál adakozóbbul költött. Minden nap' különb különb nézésre méltó dolgok állitattak elő, illy' nagy vendégnek idő' töltése' végett': Bálók, Operák, Comediák, Illuminatiók, Tüzi-mesterségek, 's egyéb hasonlók.

Az Ország' Császárnéja 51 esztendő's, még vidám és fris, magosabb közép rend természetűnél, nem igen kövér, ábrázatja szép, mellyben a' Méltóság, a' kellemetességgel megvan ele-

gyítve, többnyire kezében hordoz gyömbér fából egy kis pálczikát, mindenkéhez anyai szeretettel viseltetik, 's hasonlóképen viszont mindenektől szerettetik; valójában nagy Catharina! mint cselekedetei bizonyítják. — Találatnak még Mechilowba, az egész Lengyel országban, az Orosz Birodalom' alá esett részekben Jesoviták, a' régi állapotjokban; a' kiket a' Császárné tudományokért, és az ifjúság neveltetésiért szeret és erősen védelmez. Én el mentem a' Pater Provincialishoz, ki tiszteletre méltó ember, és éppen akkor visitált Mechilowban; én kértem tőle: — Micsoda Fundamentomon állottanak ellent a' Pápa Bullájának? azt felelé erre: — „A' Felséges Császárné védelmez bennünket, az el hagyatott köznép kíván bennünket, Róma tudja és nem mond ellent”, még egyéb sarkalatoa erősségeket is monda elő) hogy: „Róma ezts nem csak nem ellenzi, sőt, láttatik ezen tör, ténetre hajlani”, de még is végre azt mondá: „Mindazonáltal a' mi' Szent Atyánknak, a' Római Pápanak, legelső intésére, készek vagyunk, mindenünket el hagyni”. Ebben a' Provinciában 250-en vagynak, 's szüntelen vésznek Novitiusokat be, 's többnyire a' más Provinciákból jövő ex Jesovitákat, kiknek szíves kívánságok vagyon a' nyakokról levett édes jármot ismét felvenni. Pater Generalis helyett' vagyon a' Mechilowi Püspök, igen derekas Úri tudós Ember.

A' Császárné, kívánván meglátni a' Római Anyaszentegyház' Czeremoniáját is, azért jelen vala egy Püspöki öreg Mise' alatt, egész kísé-
 rő Seregével egyetemben, mindeneket dicséretivel helyben hagyott. — A' Császár kétszer halgatott Szent Misét, a' Jesoviták' Templomá-

ban, bizonyos szív' nyugodalommal, de hosszason vélek nem beszéllett, mint némelly Novellák említik; hanem a' 'Templom' ajtójánál köszöné nekik, és valami keveset szólott hozzájuk, és az igazán van írva. Ajándékok, melyeket Mechilowba osztogatott ki a' mi népünknek a' Császárné, valának 2 Gyűrűk, több Pixisek és egy arany óra; én kaptam igen szép munkájú arany Pixist, melly 150 aranyra betsültetett. De a' melly ajándékokat a' mi' Császárnak osztogatott ki az Oroszoknak, sokkal drágábbak voltak. — 9-a Juny mentünk Smolenskóba a' Császár és a' Császárné egy szekérben ültek.

A' Császárné' Udvari Kocsissa (kinek Obersteri titulusa vagyon) dicsekedik vala azzal, hogy két legnagyobb Személyeket, kiknek a' Világ majd szoros lészen, egy szoros szekérben bészárva viszen; ez a' Kocsis Császárnuktól 1000 aranyat, a' Császárnétól 6000 Rubel' ajándékot kapott. — Smolenskó nagy de nagyobbára, fából épült város, egy köfállal 's egyes Sánctal bekerítve, itten is sok Komédiákat játszottak. — Három nap' múlva a' Császárné vissza ment Pétersburgba, mi pedig Moskvába mentünk 373 verstényi földre; 5 verst Orosz országban (holott semmit sem tudnak a' mértföldről) téssen egy német mértföldet. 17-ik' érkeztünk Moskaóba, a' népnek nagy megsereglése és öröm' kiáltása' között, minden úczakon, mellyeken a' Császárnak el kellett' mennie, nyüzsögnek vala az emberek.

Hét napok alatt, mellyek alatt ottan mülattunk, ezen irtózatos nagy városnak, nagy részét meglátnunk nem lehetett, hosszára 2 német mértföldre terjed, 's szélességére is annyira;

nyira ; a' sok és számlálhatatlan fa-házakon kívül vagynak benne 6000 kö-házak , 's ugyan annyi számú Templomok : ezen Városnak nagysága következik a' minden ház mellett' lévő kertek miatt. Itt sok megszemlélésre méltó dolgok vagynak : A' Patriarcha' Temploma, mellyben a' Czárok megkoronáztatnak ; a' Patriarcha' Kincses Tárháza, és Misemondó Ruháji, mellyek mind drága kövekből, gyöngyökből, aranyból és ezüsből állanak. A' világon legnagyobb Harang, a' temérdek nagyságú ágyúk, az árvák' háza, holott 6000 gyermekek neveltetnek, és különböző mesterségekre és tudományokra taníttatnak. Itt' a' Császárné' kertje is igen pompás. Ebben vala a' Császár' tiszteletére kétszer maskarás Bál, a' melly az egész várost magához vonta : Eddig az vala Orosz országban a' bévett szokás : hogy a' pápista Szerzetesek', nevezetesen a' Capucinusok' maskarájában jelenjenek meg, a' pápista Papok' tsúfságára. Ezen szokás, már a' mi Császárunkhoz való tiszteletért, különös törvény mellett örökösön el rontatott. Nagy dísze ezen Városnak a' mostani Érsek Plátó, a' kívül a' mi Urunk is soká beszéllett, ezen Úr különös hajlandósággal viseltetett hozzám, sokféle Orosz országai ajándékokat adott nekem. 24-a Juny Moscauból, Petersburgba indulánk, melly 100 mértföldnyire való út, melly 4 nap' és 4 éjtszaka' tartott, 28-ik megérkeztünk, holott' várt már minket nagy örömmel a' Császárné 3 mértföldnyire Petersburgtól, ama' pompás Czarkó Zéló nevezetű Lak-kastélyában, és ottan mulatának egynehány napokig, ollykor bemenének Petersburgba, és a' multságok ottan is egymást válták föl. — Harmadnap' múlva menénk a' nyári Lak-kastélyba Peterhofba,

melly $3\frac{1}{4}$ mértföldnyire vagyon, és holott a' Néwa folyó-víz a' Tengerbe szakad; ezen igen kellemetes helyen mulatának a' Koronás Fejek, a' mi el jövetelünkig. — Csudálkozásra méltó Szent Péter' és Szent Pál' Apostolok' innepek' megütlése, az ó Kalendarium szerént, mint a' Császárné' Ő Felsege' megkoronáztatásának napja. Az egész környék, a' nagy és valójában királyi kert egész éjjel meg vala világosítva, melly nem neveztethek éjtszakának, hanem csak valamelly homályosságnak, mert míg ottan mulattunk, nem vala valóságos éjtszakánk; a' szökő-kútak, csudára méltó mesterséggel valának építve, és igen magosan szökők. A' Canális, melly éppen a' Tengerig tart, úgy szólván, egészen tűzben vala, a' Tengeren Ő hajók megvalának világosítatva és kellemetes tűzi mesterségeket okádnak vala. A' muzsika, énekesek mulatják vala a' szemeket csudálatos módon. De szálljunk ismét Petersburgról.

Ez a' Néwa' folyó vize' mellett fekszik, melly hasonló a' Dunához, hanem nagyobb, seppedékes és terméketlen helyen foly; az egész környüle lévő vidékben nem találtatik szántó-föld, gyümölcs-fa; azért ollykor egy szem cseresnye vagy meggy, egy Rubelt ér, az az egy magyar pénzt, levegő-ege durva és kelletlen; de ha tekintí az Ember ezen városnak szépségét és pompásságát, az házakat, vagy jobban szólván a' Palotákat, mindenek' fölött a' Császári lakhelynek nagyságát, az uczáknak egyenlőségét, nagy és különbféle oskolájit, majd minden mesterségeknak és tudományoknak művhelyeit, a' föld' gyümölcseinek gabonásait — holott a' levegő-égnek, földnek és vizeknek minden ritkaságai fölतालátatnak; az hajókázásra többnyire alkalmas Canálisokat a' városban,

mellyek 4 szegű kövekkel kivagnak rakva, és vas-rostélyokkal környül vagynak vétetve. Hogy ha ezekhez vesszük még a' Néwa' folyó-vizének hasznát és a' Tenger' közel létét, így Petersburgot Európában az első Városok' közé lehet számlálni. — Ezen pompás nevedését, nem csak Petersburg, hanem az egész ennek előtte bárdolatlan és vad Orosz Császárság köszönheti I-ső Péternek és mostani Uralkodó Catharinának, mint a' Nagy Péter' hasznos Projectuminak előmozdítójának és végben vivőjének. Itten' már egy bűnös ember is halállal meg nem büntettetik, hanem vagy az homloka, orra, vagy füle megjegyeztetik, annakutánna Sibiériában ércz' ásásra ítéltetik, és már nem hallatik annyi rosz ember. — Az Ország-nak nincsen mostan Patriarchája, hanem, a' Császárné az Anyaszentegyháznak is egyszerűsmind feje, és a' Papi Tanácsban praesideál, melly négy Paphól áll. Mi e' szerént 3 hétig' mulatánk Petersburgban. És ismét' különb forma Császári mulatságokkal örvendeztünk 's töltöttük időnkét; 18-a July vissza indúltunk, és minden valahol való mulatás nélkül: Friedland', Liffland' (mellyben fekszik Riga, régi ugyan, de szép és gazdag város) Curland', Samogation Lithvanián és Lengyel Országon által, Warsaut nem látván, által mentünk. Végre 3-a Augusti Zámorjba egészséggel megérkeztünk, itten mulata a' Császár harmadnapig, mindeneket kegyelmesen meghalgata, sok rendeléseket teve, 's ottan' Szent Misét is szolgáltatata, Lotharingiai Károly' Herczegért.

E' szerént a' mi Hegyelmes Urunk, az Isteni különös Gondviselés alatt végezte el ezen nevezetes, és valójában nehéz útját, Kalauz'

nélkül, katona kísérők nélkül, éjjel és nappal a' pusztákon és roppant erdőkön utazván majd egyedül, majd előlmenvén, majd mindnyájunkat kísérvén, mindenkor egészséges lévén és mindenkor vidám, legkisebbet sem panaszkodott az útnak nehéz és unalmas vóltáról.

Megvallom az Úrnak, Tisztelendő kedves Atyámfija! hogy ebben az útnan sok unalmat, és szokatlanságot kellett volna kiállanom, de olly Nagy Úrnak személyes jelenléte és szokott naponként való nyájas beszélgetése, nekünk mindeneket könnyűvé tett. Valósággal ezen példás és Istenes Uralkodónak (a' ki egész útjában, soha köz-napon is, ha csak lehetséges volt, a' Szent Mise' halgatását el nem mulatta) kegyes ajtatoossága és példája, ezen Országban lévő Pápistáknak hideg szíveket és elméjeket megerősítette; gyakran meggyónt. El búcsúzásomkor nekem kegyelmét ígérte 100 arannyal megajándékozott; és e' szerént Ő Fölseége 7-a August. jó rendel el indult Bécs felé: én pedig Löwenbergben hátra maradtam.

Signatum Löwenberg die 22-a Aug. 1780.

Franciscus Xaverius Kalatay m. p.
Galliciában Feld Superior közli
Ponori Thewrewk Miklós.

3.

Szent Andrásnak leírása.

Szent András fekszik T. Nemes Békés Vármegyében, a' fehér, fekete, és sebes Körösnek együtt folyásánál; melly ezen Helységet fél hold formára napkeletről délre, és északra két egyenlő ágakra szakadva körül folja; úgy: hogy a' napkeleti részekről csak réven járás által történhetik a' helységhez való közelítés.

Tartozik a' N. Váradí deák szertartású Püspök-
séghez. Határos napkeletről Szarvas Mező-vá-
rossal, fél órányi messzeségre; délre Cson-
grád Vármegye' Szentés nevű Mező-városával,
mellytől 4. órányi távúlságra van; északra He-
ves Vármegyében fekvő Túr Mező-várossal,
mellynek határa egészen Sz. András alá nyúlik;
nyúgotra Nagy Kúnság' Szt Márton nevezetű
Városával, mellytől 2. órányi távúlságra esik,
és Békés Vármegyei Ötsöd helységgel, 1 ór-
ányi távúlságra. Gyulához 7. Ketskeméhez 8.
Pesthez 16 mértföld.

Első eredete Szt Andrásnak, a' hiteles ta-
núságoknak fogyatkozása miatt homályos, és
bizontalan. Bizonyos az, hogy a' Vármegyé-
nek legrégiebb helységei közé tartozik, és
hogy a' 16-ik századnak elején, már virágzott;
sőt hogy lakosainak némelly tagjai a' Kurutz
zenebonában is részesültek. — A' mi a' 17-ik
századot illeti, erre Szt. Andrásnak élemedett
Ősz lakosai, nagy atyáinknak szájról szájra reá-
jok maradott hagyományok szerént azt adják
elé, hogy Szt. Andrást a' 17-ik században né-
melly Cseh Colonia szállotta meg, a' melly
ezen mái napig is fenn álló Catholicum tem-
plomnak vetette meg a' fundamentomát, de hogy
ezen Cseh szálitvány ionét ismét máshová köl-
tözött el. Elé adják továbbá ugyan azon hiteles
hagyomány után Ősz atyánkfiai, hogy Szt. And-
rás 1710-ik eszt. ben N. Bihar Vármegyének Ka-
ba nevű helységéből kapott lakosokat, és pe-
dig Reformátusokat; kiknek maradékai a' déli
részét lakják mainap is tulajdon új templomok-
kal a' helységnek. Nem sokára költöztek ezen
lapályos tájakra Országunk' felső részéről sok
Catholicus, és Lutheránus Tótók is, de ezen
Lutheránus Tótók csak hamar Tót-Komlósra

mentek által, a' Catholicus tótok pedig megülepettek, és a' már igen régi időtől fogva egészen megmagyarosodott Szt. Andrásai Catholicusoknak első törzsökös atyáikká lettenek.

A' Római Catholicusoknak Szt. Andrásan lett megtelepedések, 's el szaporodások természetesen vonta maga után, a' rendes lelki Pásztoroknak szükséges léttét is. (Ekkoráig csak némelly Szerzetesek tették az Egyházi szolgálatot). Ennek következtetésében a' jó népnek szíves kérésére, 's ama népit lelkiképpen is boldogítani buzgón óhajtó Dezséri Báró Rudnyánszky József Hét-személyes Férfiúnak elé terjesztésére, az akkori N. Váradi Püspök Báró Patach által 1746-án a' Parochiának talpköve megvettett, 's ide törvényes Plébánus rendeltett. Ugyan ezen esztendőben azon templom, mellynek fundamentomát az említett Cseh Colonia vetette meg, tetemesen megnagyobbítatott, 's 1786-án Báró Rudnyánszky Józsefnek el maradt özvegye Száraz Juliánna által toronnyal ékesíttetett fel; ehhez járult későbbben a' toronybeli óra is, valamint az abban függő 4 öszveszen 16 $\frac{1}{2}$ mázsát nyomó harangok. A' Templom Szt. Andrásnak tiszteletére szenteltetett.

Szt. Andrást birják néhai Paksi Miklósnak mind a' két ágon el gyarapodott törvényes Successorai, úgymint: Szt. Györgyi Horváth (kik közül Zsigmond Titkos Tanácsos, 's ezen N. Vármegyének Fő Ispánnya, vala) B. Rudnyánszky, Mondbach, Rosty, Cseh, Csabay, Kornis, Daróczy, 's a' t. Familiák.

Szt. Andrásan vagynak 400 házak. — Ékesítik ezen helységet a' körös körül fekvő kies legelők, 's gazdagon termő szántó-földek, a' lakosoknak tulajdon tanya házaikkal, a' Körösök a' falu körül fél hold formára folyása, gaz-

dag ponty, csuka, hartsa, 's keszeg halászat-
tal. A' Horváth, B. Rudnyánszky, 's Cseh Fa-
miliák' jó izléssel épült Kastélyaik, 's kertje-
ik; és egy díszes Parochialis ház, melly 1812-
ik esztendőben újonnan építettett. Familiák
vagnak itten 202. kilencz egész sessiósook, há-
rom quartás, huszonnégy, fél sessiósook ötven
kettő, egy quartás, kilenczven három, egy
octás, huszonnégy. Öszvesen, a' régi, 's aut-
henticált mérés szerint hetvenkilencz, 's két
octa sessio.

Szt. András tulajdon határának, annak ha-
szon, 's haszonvehetetlen földjeinek mennyiség-
ét mutatja az itt' következő Tabella, melly az
1774. Augustus' 16-án történt, osztán az 1775.
Augustus 28-án költ K. Királyi Parancsolat ál-
tal helyben hagyott, 's a' T. N. Vármegye által
kiadatott mérés szerint készült. Egy urbarialis
sessiónak intravillanumát per 2 hold; extravil-
lanumát pedig 58 hold számlálván, a' K. Kirá-
lyi Urbariumnak első pontja, első, második,
és harmadik paragraphusa szerint.

Nró		Földnek Térsége					
		Különösen				Ösz-	
		jó Hol.	's hasznos öl	szék víz Hol.	álás öl	Hol.	ves. öl
I.	79 1/8 Urbarialis sessiók intra, 's extra villanu- ma tézesen —	3554	750	1200	550	4755	—
II.	Házás Zsellérek intra villanuma —	11	248	20	—	31	248
III.	Uradalmi allodium	360	4	—	—	360	4
IV.	Urbarialis kender-földek	60	426	20	—	80	426
V.	Közönséges 's szabad fun- dusok —	453	1253	13	83	467	36
VI.	Közönséges Pascuum	4530	254	—	—	4530	254
VII.	Ehez tartozó laposok	—	—	998	958	998	958
VIII.	Körös vize mellett lévő, 's a' pascuumhoz tarto- zandó zugok —	—	—	712	425	712	425
IX.	Víz állás, 's fertők	—	—	332	625	332	625
X.	A' Körösnek vize foglalal	—	—	312	236	312	236
XI.	Ország utak —	152	418	—	—	152	418
	Summa	9122	755	5609	257	12731	1010

Jegyzés. Az 4530 hold 254 □ ölekből álló Pascuumból successive exscindáltattak Cúriáknak 84 hold, úgy nem különben 1814 19 Apr. Urbariális új szőlőknek 414. hold 563 □ ölek, mellyek a' jó ízű Szt. András borra nyújtanak jövedőre reménységet. És így ezeket leszámítván maradt valóságos haszonvehető Pascuum 4031 hold 991 □ ölek *)

A' Marhának, az idei dicalis felszámlálás szerint a' száma ez:

Szarvas marha	—	—	1600	darab.
Ló	—	—	1000	—
Juh, 's Birka	—	—	8000	—
Sertés	—	—	600	—

Ezen barmok a' helybéli legelőnek, a' mint állítatik szűk volta miatt, egy a' Községtől árendában birt pusztán tenyésztetnek; reménylhetni; hogy a' nevedő gondos iparkodásnak, 's ebben a' tárgyban adott szép tanításoknak, példáknak következésében, a' marha, a' juh tenyésztetés, (a' mire itten maga a' természet hívja meg a' lakosokat) és az ezekből háromló haszon is nagyobbra fog nevedni.

Az idei Nép felszámlálás alkalmatosságával úgy találtatott, hogy Szt. Andrásan öszve-séggel vagynak 3511. lelkek. — Ezek közül 2386 Római Catholicus, 7100 Reformatus, 9-en nem egyesült Görögök, 's 16-an Zsidók. A' Lakosoknak csak kisded része úzi a' kézi mesterségeket, úgymint: 20 Czéhbéliek; 's nagyobb részt ezek czizmadiák, 's 28 nem czéhbéliek, a' kik Kovátsok, 1 Lakatos, 2 Asztalos, 's Kerek-gyártók, öszvesen tehát 57-en. A' többi része a' lakosoknak föld-míveléssel, barom, 's juh tenyésztetéssel foglalatoskodik, 's tetemes

*) Egy holdat 1600 □ öllel számlálván.

hasznot hajt magának esztendőnként, 's hajt-
hatna még hatszor, sőt tizszer annyit is, hogy
ha az iparkodás, a' szorgalmatosság, az ide-
való boldog földnek jóságával csak valamennyi-
re is egyenlő mértékben megvolna. — Gabona
termését, a' Gyulai, Ketskeméthi, és Pesti pia-
czokon szokta el árulni, sajtjai, 's vaja ugyan
ezen piaczkon kél el; gyapját helyben veszte-
geti el. — Marháit pedig a' Túri, Gyulai, és
Békési Vásárookra hajtja el- adni. — Bornyát
soha senki se szokta, se maga, sem a' mészár-
szék számára leváogatni, mivel a' borjú nélkül
fejését a' teheneknek, különös dolognak tart-
ják a' lakosok.

Az Elöljáróknak választása szokott megesni
minden esztendőben minden Szentek' napján,
úgy hogy a' haladó számnak minéműségéhez ké-
pest két esztendeig egymásután a' Bírói hiva-
talt viseli Római Catholicus, az után egy esz-
tendeig Református, a' Tanácsnak két harmad
része Catholicus személyekből áll, egy harmad
része pedig Reformátusokból. A' választást egy
a' helység házánál adatni szokott ebéd rekeszti
bé, mellyre a' honorátiorok, 's a' helységnek
tisztességesebb lakosai hivatalosok. Mivel Szt.
András az árendálásnak útján is bizonyos javak-
nak lévén birtokába, bizonyos hasznokra tart-
hat számot, úgy ezeket, valamint egyéb kö-
zönséges hasznait, bizonyos eggyezésnek kö-
vetkezésében, a' két felekezet úgy osztja el
egymás között, hogy $\frac{2}{3}$ része a' háromló ha-
szonnak illesse a' Catholicus felet, $\frac{1}{3}$ a' Refor-
mátust. A' haszonnal eggyenlő állásban vagon
a' tehernek felosztása, 's el rendelése.

Szt. Andrásan a' R. Catholicusoknak úgy,
mint a' Reformátusoknak tulajdon lelki Pászto-
raik' fő felvigyázások alatt vagnak jól el ren-

delt iskoláik, mellyekben a' Nevendék fiú, 's leány gyermekek, az oskolai esztendőnek lefolyta alatt, szorgalmasan oktattatnak a' Hit, 's erkölcsi tudományokban, hogy így idővel jó Keresztények, 's polgárok váljanak belőlök, valamint taníttatnak mind azokra, a' mellyek nélkül az egyes polgár sem lehet el, ha csak egészen kimiveletlen állapotban nem akar maradni. — Az idei felvetés szerint a' Catholicus fiúk' iskolájában egy kitanúlt Tanító alatt számláltattak 200. a' Leányokéban a' Kántor alatt 80. a' Református iskolában a' Rector gondviselése alatt 80 fiúk, 40 leányok, mind öszve tehát tanulók a' három iskolában 400-an. A' két felekezet a' legszebb egyességben, 's barátságos szeretetben él egymás között, 's mind a' két felekezetből bizonyos Tagok vagynak kirendelve, a' kik az alljasabb polgároknak jó magok viseletére ügyeljenek, 's azt az erkölcsi vásottságtól megőrizték; el is mondhatom egész örömmel, hogy ez a' helység ment még azon közönséges büntől, mellynek árja, már nem csak a' Várasokat, hanem sokfelé a' helységeket is özön módjára el áradta; 's ha az egy káromkodást, 's a' nép allja között történő lopásokat kiveszem, más kicsapongások ellen nem tehetek kifogást. Ez mind az Előljárók' dítséretére szolgál, valamint az is, hogy az Ünnepek' megszentelésére nagy a' gondosság. — Továbbá különös figyelemmel vannak az Előljárók az el maradott árvák iránt, azoknak vagyonjait gondosan el intézik, 's ezek felett a' számadásokat esztendőről esztendőre az Uraságnak bemutatják. A' Holdúsok, a' kiknek száma itten alig megyen tízre, a' templom' tornáztárába szokták kapni, a' bemenő hívektől az alalmazsnát, részszerént tulajdon szállásokon, 's

ezért tartoznak éjszakánként a' terhes betegek-
re egymást felváltva gondot viselni. — A' ház-
ról házra való koldulás szokatlan dolog.

Szt. András fekszik róna síkságban. A' Hö-
rösnek kiöntései gyakran legelőinek bizonyos
részét haszonvehetetlenné teszik, egyébiránt
hasznos anya füvet természet kaszállója. A' ki-
öntésekből eredni szokott mocsárok ártalma-
sak volnának az egészségre, ha a' gyakor szelek
által, a' levegő tisztán nem tartatnék, melly
itt egyéb iránt gyenge, száraz. A' föld tulaj-
donságára nézve fekete, porhanyós, minden
trágyázás, ugar nélkül bőven termő, az egy
megtúrásra is (mert csak egyszer szántanak,
rosszúl akkor is) a' Gabonának minden nemeit
bőven termi. A' búza különösen sok életerővel
bíró, aczélos, hasznos nyúlánkságú, melly tu-
lajdonságaiért, a' Zsemle, 's jó Házi-kenyér
sütőknél kedves.

A' Szt. Andrási férfiú közép termetűnél
szálasabb, erős, tömött testű, piros posgás.
Vidám, bátor tekintetű. A' fehér Nem alacsony,
silány test-alkotású, nem éppen kelemetes kép-
vonásokkal, czifrálkodó, piperéskedő, a' ház
körüli határozatnak foglalatosságai, a' házi
tisztaságot szerető. A' magokat jobban bíró fér-
fiak magyar nadrágot, 's csizmát hordanak, bő
újjú gyólts-inget viselnek, mellyen nyakba
akasztva függ a' gombos setétkék rekli, fejeket
magyar csákó fedezi, hajokat nevelik, 's ken-
nik. — Általában vendég szeretők, magok közt
is örömet vendégeskednek, és pedig rendes
gazdag ebédeknél, 's t. vacsoráknál. — A' ha-
lotti tor a' testnek el takarítása után, valamint
a' Heresztelés után adatni szokott ebéd is szo-
kásban van. Legnagyobb vendégségek történ-
nek a' lakadalmak' alkalmatosságával, mellyek

itt ősszel történnék. Esketés után, melly csendes rendtartással esik meg el járván a' Plébánia előtt a' pap tánczát, haza takaródnak, 's ettől fogva 4—5 napoktg szüntelen mulatoznak, tánczolnak, 200 vendég is hivatalos egy öröm házhoz, 2—3 tehenet, 20 juhot, 20, 25, akó hort is, azon kívül számtalan baromfiakat emésztenek meg egy tehetősebb gazda fiának lakadalma alkalmatosságával, most csak estve esznek rendesen, nappal egyébiránt, 's éjjel is mindég tánczolnak. A' jó rendre a' Násznagyok ügyelnek. — A' név napok' tartása is divatban van, 's vendégeskedések között ülik meg azokat. A' Szt. András népfel' van ruházva szép religiosus érzésekkel, mellyek az ő másképpen szilaj természeti indulatjaikat mérsékelik. Vallásában buzgó, ajtatos, a' templomban igen öröme est énekekben dicséri az Istent. A' Religiónak minden szertartásait nagy tiszteletben tartja. Az Anyaszetegyház parancsolatait híven teljesíti.

Ágoston János.

4.

A' Porcellán készítésről.

Körül tekintvén nálunk a' Tudományok minden ágaira, észre fogjuk venni, hogy a' Technologia az a' legszerencsétlenebb a' többiek között, melly még mind eddig jó lábra nem állhatott; a' Technologia, mellynek tökéletessittéhez minden Nemzetek a' mindennapi szükségtől készítettven legelőbb fogtak. Ez egy olly tudomány, mellyben több egyebek el-

lenére, a' theoria a' praxison épül; mellyben törvényeket, rend-szabásokat csak a' többszöri próba, gyakorlás, 's vizsgálás, szóval: a' praxis teremt, melly nekünk nem lévén, vagy csak igen kevés, nem csuda, hogy mind eddig nincs egy jó Technológiánk *). Miben keressük mind e' kettőnek fő okát? Valjjon alkalmatlanságunk e', vagy szegénységünk, vagy tudatlanságunk, avagy tulajdon boldogságunkat 's tökéletesebbülésünket megvető restségünk okozza e' ezt? — — — Millyen hasznos Fábrikát mint magára, mint az egész Országgra nézve, nem szerezhettet volna az a' gazdag Magyar Úr, ki egynéhány évek előtt egy Anglus lóért harmincz ezer forintokat jó pénzben adott? — Ezzel nem sokára Magyar Orzágnak harmincz ezer forintja megdöglik, a' nélkül, hogy valakinek csak egy krajczárt érő hasznot hajtott volna be! — Hazánk Nagyjai 's Gazdagjai! nem Arab vagy Anglus szép de nem igen hasznos lovakat; nem Tiroli vagy Svájci tulajdonainknál kevéssel talán többet érő teheneket 's bikákat vegyünk, hanem jó 's hasznos Fábrikákat és Manufacturákat szerezzünk. Ezekben vagyon minden palérozott Nemzeteknek valódi kincseik; ezek több aranyt 's ezüstöt hoznak be nekik, mint nekünk minden gazdag bányáink, kik mind ezek mellett alig esmérjük az aranyt. Jókat 's hasznosakat mondtam, nem olyanokat, millyenek egynéhány posztó, üveg 's papiros Fábrikáink, mellyek, mind egy, akár volnának akár nem; mellyek mellett, ha valamire való portékát akarunk, még is mindég a' Külföldit kell ven-

*) Tudtomra ketten írtak nálunk: — Mitterpacher Lajos — Praelectiones Technologicae etc. de mivel ez csak a' Tanuló Ifjúság számára van írva, igen szük. — 'S Mokri Bénéjamin — egyet fordított csak.

nünk. A' jó Természet megáldotta Hazánkat, mindent úgy szólván adott, mindenünk terem; 's még is mindent drága pénzen idegenektől kell vásárolnunk. A' jó Fabrikák híjjánossága teszi ezt. Az a' Könyv, mellyben a' külömbfele Mesterségek leíratattnak, Technológiának nevezetik; ennek egy nevezetes része a' Porcellán készítés.

Porcellánnak neveztetnek azok a' szép 's mesterséges edények, mellyek az ő kellemetességek, tartósságok 's különös tulajdonságaik által minden egyéb cserép edényeket jóval felül haladnak. Matériáját az Ásványok országa adja, mellyhez az Európai Fabrikákban háromfélék, szükségképpen megkívántatnak, úgy, hogy csak egyik híjjával is Porcellán nem lehet. Némellyek tudósítása szerint Chinába az ő tulajdon nyelvökön úgy neveztetett Petuntse, és Kaolinból készittetik; de egyiknek ezek közül is természetesen már valamivel öszve keverve kell lenni. — Mivelhogy agyag nélkül semmiféle cserép-edény fel nem állhat, bizonyos, hogy ez is szükséges a' Porcellánhoz; mellyhez, hogy formáját jobban megtarthassa, 's tömöttebb és erősebb lehessen, a' kova-föld (Terra Silicea, Feuerstein, Rieselstein) hasonlóképpen megkívántatik. De mint az Agyag, mint a' Kova-föld olyan természetűek, hogy a' legnagyobb tűzbe sem lesznek folyóvá, mellynek szint' úgy a' Porcellánba, valamint az Üvegbe meg kell lenni; azért olyast valamit kell velek öszve keverni, mellynek segedelmével mind a' hárman öszve forván, 's egy testé válván, folyóvá lehessenek. Ezt véghez viszik a' Mész-földek (Terra calcarea, — Kalkerde).

Már a' Porcellán maga az első tekintetre megmutatja, hogy azoknak, mellyekből öszve

áll legtisztábbaknak 's finomabbaknak kell lenniük; azért kiválasztatik a' legvilágosabb 's fehérebb agyag, melly a' belőle készített edényektől Porcellán agyagnak, vagy Porcellán földnek nevezetik. Erre egy edénybe víz jó bőven öntetetik, 's a' lehetőségig öszve kevertetik. Ez után egy darabig csendességbe hagyattatván, midön a' vastagabb részek leilpedtek, az a' fejér 's tej forma felül úszó víz igen csendesen sűrű szita által egy más tiszta edénybe leeresztetik, hogy ez ott újra leilpedjen. Ezt a' víznek megtisztulása kijelenti. Ekkor ez a' víz ismét vigyázva leszűrettetik; 's így a' tiszta edénynek az allján van a' legfinomabb 's tisztább agyag, melly belőle kivettettvén félre tétetődik, megszáraztatik, hogy annak üdejében porrá törettetvén a' munkára alkalmatos lehessen.

Ezután tisztittatik a' Kova-föld, melly helyett közönségesen Bánya virágot, (Quarzum) a' Hova-földnek egy nemét, mint erre a' munkára keménysége 's tisztasága miatt sokkal alkalmatosabbat vesznek. A' Mész-földek közül vetetődik hol Gypsz, hol folyó kovacs (Spathum fluor) hol szikrázó kovacs (Spathum scintillans), 's még gyakrabban és hasznosabban u' Gypszkovacs, vagy crystállizált Gypsz. Mind ezek külön véve rostélyon vagy más edénybe erősen megégettetnek, mivelhogy külömben öszve nem omolnának; 's ekkor mozsárba, vagy ehez készült malomba a' legapróbb porrá zúztatnak, 's így ezek is egy sűrű szitán át eresztetvén, mind a' három el készítettett földek illendő mennyiséggel egy tiszta edénybe csak szárazon először mindenféle egyenlően öszve kevertetnek. Az öszve kevert porokra tiszta esső víz öntetik, 's mind addig kevertetik, még csak egy erős

kovász forma sár nem válik belőle, melly csak akkor lesz alkalmas a' munkára, midőn több napokig állván az a' tűrhetetlen bűdös-kő szag, mellyet a' keverék magától bocsájt, a' tökéletes öszve érésnek el ért grádicsát ki nem jelenti. Ezen három materialéknak jól el talált mennyiségeik mértékétől függ a' Porcellánnak minémüségé 's jósága; mellyhez nem szabadtatik mérték 's rendszabás, hanem minden Mester az ő tulajdon esze, 's többszöri próbájának, gyakorlásának, 's tapasztalásának út-mutatása szerint munkálkodik. A' munka előtt ezen keverék újra tiszta esső vízzel meglocsoltatik, jól öszve kevertetik, megzúzzattatik, 's ekkor részszert formákba öntetik, részszert pedig kezek által számtalan formájú, nagyságú 's alkotású edények formáltatnak, mellyek először a' levegőn lasan megszárittatván, az erre készült hasonlóképpen porcellánból lévő formákba helyezettettek, 's így a' Fayance *) kemenczébe, az edények nagyságára vagy kisebbségére, 's a' kemenczének nagyobb vagy kisebb melegségű részeire szorgosan vigyázván bétettettek, — 's a' tűz alól meggyújtatik.

A' kemenczének úgy kell el készítetve lenni, hogy a' legnagyobb tüzet 's melegséget, mellyet csak éleszteni lehet, egyenlően befogadhassa 's kiállhassa; melly miatt ennek mint rostéljainak, mint belső oldalainak a' legjobb porcelánból kell lenni; mert azt a' szörnyű nagy forrótságot, melly a' porcellán edények kiegészéséhez kívántatik semmi egyéb a' világon ki nem állja. Hogy a' melegség annál na-

*) Fayance kemencze, — nevét vette az úgy nevezett Fayance edényektől, mellyek abban égettettek, 's ezek pedig Faenca Olasz országú Várostól, hol legelőször készítettek.

gyobb 's egyenlőbb legyen a' kemenczében, az a' lyuk, mellyen az edények bérakattatnak, befalaztatik. A' már elegendő égetés után a' tűz kivonattatik, 's midőn a' kemencze meghűlt, az edények kiszedettetnek, mellyek ebben az állapotban Biscuit-nak neveztetnek.

Ez a' Biscuit csak a' pallérozás vagy üvegelés (glasur) után neveztetik Porcellánnak, melly az ő legkülönösebb, szebb, 's minden egyéb cserép edényeket felül haladó tulajdonságai közé tartozik; mert valamint a' legdrágább gyémánt csak az ő tulajdon pora által tisztíthatik, szintűgy a' Porcellán palléroztatása is azon materiával megy végbe, mellyből maga áll. Azért a' feljebb leírt alkotó részeiből, egyedül csak az agyagot, melly az üveglést hátráltatná, hagyván ki, 's a' mészföldből jóval többet vévén mint a' Kova-földből, ismét egy hígabb új keverék készítettik, mellybe a' Biscuitok szüntelen mozgatas között bémárttatnak, 's a' megszáradás után azon formákba, mellyekbe először bététetvén megégettettek, az úgy nevezett Porcellán kemenczébe megint bérakattatnak, hol a' legnagyobb tűz 's melegség, mellyet csak éleszthet a' mesterség az üveglést vagy mázolását véghez viszi; — 's ekkor kész a' Porcellán. — Az a' homok, melly az edények fenekein maradt, leköszörültetik; 's azok, mellyekbe a' munka 's égetés között semmi hiba nem történt, többnyire kifestettetnek.

A' festés különös készséget, tudományt, 's több esztendőkig tartó állandó gyakorlást kíván meg; annyival is inkább, mivel a' Festő, hogy minő szerencsével dolgozott csak akkor láthatja meg, midőn a' festés után az ő munkája alól kiszabadúlt edények ismét tulajdon formáikba behelyhezttetvén a' hűlő kemenczéből

(Kühlofen) kivétetnek. A' festékek ércz-földek-ből (terra metallica) állanak, mellyeknek könnyen el olvadható üvegekkel, legközönségesebben üveg folyammal (Glaszfluss) öszve kell kevertetve lenniük, hogy az újonti égetés után a' festés is üveggé váljon. Az ércz földek előbb levendula olajjal két márvány között jól öszve dörgöltetnek. — Sárgára fest a' Neápoli sárga (flavum Neapolitanum, vagy Giallolino), veresre a' savanyból lugsó által leszállított réz (cuprum ex acido per alcali praecipitatum); a' kékítő kékre *). Az aranyozás hasonló módon történik meg.

Gyakran réz-metszések is nyomattatnak a' Porzellánokra. A' réz-táblára egy festő-ércz-ből, üveg folyamból, megabált **). Kobaltból, és Vér-kőből (Blutstein) len-mag olaj által egybe kevert fekete materia tétetik, 's a' papiros Venecziai szappannyal megvonattatik. A' nyomtatvány megnedvesítettén a' Porzellánra erő-

*) Legnevezetesebb kékítő készítettik a' Saxoniai Fabrikákban, honnét a' Japóniai, Chinai, Kelet Indiai Porzellán Fabrikákban sommásan küldetik. Déli Amerikában 's Indiának nyugoti szigetén a' Czúkor-nádos kertek földje behintettétvén véle, némelly ártalmas vízi férgek el üztetnek általa. A' Saxoniai után első helyet érdemel a' Glochniczi Cs. K. kékítő Fábrica. Alsó Austriába.

***) A' Francia calciner szót így magyaráztam meg. — Calciner egy szükséges 's sokszor elő forduló szó a' Chymiába; tulajdonképpen annyit tesz, mint: megmeszesíteni, porosítani, porrá változtatni valamely érczet tűz által; vagy feloldani, el olvasztani valamit választó vagy egyéb erős víz által. — De itéletem szerint a' meszesíteni szót bé nem vehetjük Calciner helyett; mert nem meszesítettik meg minden ásvány a' tűz által; valamint a' porosítani szót sem; mert az sokkal tágosabb értelmű, hogy sem ez által a' calciner, — calcination francia szavak tüstént megértethessenek. Külömben is egyik szó sem jelenti ki a' tűznek vagy víznek, de főképp' amannak befolyását úgy, mint az: abálni, abálás szavak. — Üdeje volna már, hogy egyszer egy jó szó-tárt készítsünk!

sen nyomattatik, 's a' papíros levétetődik. Ez által a' réz-metszés magát az edényre nyomja, 's ezután az újönti égetés által megüvegesítetik.

Már ennyit tudván a' Porzellánról; szükséges az ő tulajdonságait is esmérnünk, mellyek által olly becsessé lett: 1) Olly tömött, hogy a' legfinomabban 's vékonyabban folyó üvegek, avagy savak át nem folyhatnak 's szivárkodhatnak rajta: 2) a' legnagyobb tüzet 's melegséget kiálja, a' nélkül hogy formájában vagy erősségében csak legkevesebb kárt is vallana. 3) A' legnagyobb forróságból a' legnagyobb hidegre hirtelen kitétethetik minden változás és baj nélkül. 4) Ha aczállal, a'vagy két darab porcellán öszve ütetik, tüzet ad. 5) Törése sima, nem darabos, pallérozott; nem üveges, sem fényes. 6) Ha megüttetik, kellemesen hangzik, 7) Altal látszó. — Ezekén kívül ajánlják ötöt az ő szép fejjersége, fényessége, finomsága, könnyüége, vékonysága, 's mind ezek mellett az ő nagy erőssége és tartóssága. —

Ezen nemes találmányt Ásiának köszönhetjük; 's különösen pedig Japóniában és Chinában már több századok előtt készítettett, honét Európába által küldettétvén itt olly drágán adattatott el, 's annyira becsültetett, hogy csak gazdag Fejedelmek szobáikban ékesség gyanánt tartatott. Mind ezeknek nagy benyomást kellett tenniük Európa Tudósaiba 's Művészeibe; azért minden igyekezeteiket arra fordították, hogy annak készítettése módját kitanúlhassák. Böttcher, egy Szász, volt a' legelső, ki 1706 esztendőbe Dreszdába veres és barna Porzellánokat kezdett készíteni, 's csak 16 évek el folyása után jöhetett arra a' tökéletességre, hogy fejéreket is csinálhasson. Jól

lehet ő mesterségét az akkori szokás szerint, mely titokba tartotta, lehetetlen volt mindazonáltal, hogy ez több egyebeket is fel ne ébreszsen, 's ki ne tudódjon, úgy hogy már 1721. esztend. Bécsben Claude du Paquier egy Porzellán Fábrikát felállított, mellyet 1744 eszt. a' Státus által vévén, ennek igazgatása alatt a' tökéletességnek legfőbb grádicsát el érte. A' Porzellán készítés, főképp' ezen fény-üző századainkba, a' Kereskedésnek egy nevezetes ágát teszi. Ásiában legelső a' Jáponiai mint fejérségére, mint pedig mesterséges festéseire nézve. Ezt jóságban követi a' Chinai; hol csak az egy az úgy nevezett Kiansi tartományba valami öt száz Porzellán kemenczék vannak, mellyek mellett évenként majd egy milliónyi emberek foglalatoskodnak. De nem csuda, midőn egész házak és tornyok porzellánból állittatnak öszve. — Persia is hajdan nagy kereskedést üzött vele, 's még nálunk készítettése módja esméretlen volt, egész hajókkal küldötte Európába. De megszűnt ez már, miolta a' Bécsi Porzellán mint különös formáira, mint ékes rajzolataira nézve minden egyebeket felül halad; 's most már ez sokkal jobban kerestetik — még Török Országba is. — A' nevezetes Porzellán Fábrikák közé tartozik még, a' Bécsi után, a' Seves-i Francia Országba, — 's a' Berliini. A' Fuldai, Monachiumi, Braunsveigi, 's több Francia, Anglia, Olasz, Spanyol, Hollandia 's a' t. Országok Porzellán Fábrikái hasonlók a' Mesterségek Classificatióiban a' mi Posztó 's egyéb Fábrikáinkhoz.

Jankó János.

5.

Soprony Vármegyének rövid Esmé-
tetése.

Minden kétségenkívül szíves örömmel olvasták Hazánkban a' Tud. Gyűjtemény' T. T. Olvasóji, több honni Vármegyéknek azon Leírásait, a' mellyek ebben már hét évektől fogva közöltettek. — Az embert közönségesen hivatalbéli állapotja, valamint egyéb környülményje is úgy leszokta zárni, hogy a' tapasztalás után legjobban vágyó Tudós is, hazájából minden Vármegyétet környülállásosan meg nem esmérhet. Ugyan ezen okra nézve, kívánatos lehet e' mi derék Tudományos folyó-írásunk' Redactiójának, midőn neki Tudós Hazafijaink honni Vármegyéink' bővetskébb leírásával kedveskednek. Egy egész Országot esmértető Statistának vagy Geographusnak koránt se lehet az a' tapasztaltsága, hogy minden egyes Vármegyének környülállásos lerajzolásához elegendő festéke volna. Az ollyas munkákhoz megkívántató 's megkért relatiókat pedig (bár igazat ne kellene mondanom)! minden kedv nélkül és tünnyálgodva szokják többnyire beküldeni. Ennek a' következése aztán, hogy a' munka félszeg marad, és olly hijános leszen, hogy belőle az Olvasó a' fekvésen és terméséken kívül a' leírt vidékről csak igen keveset tudhat. Sok a' szín, számtalan a' vonás, mellyekben az Olvasó holmi szépeket és talp-igazságon épült rajzolatokat óhajtana szemlélni. Legalkalmasabb tehát az olly száraz geographiai és Statisticai leírások' kipótolására nézve az egyes Értekezés, mellyet valaki azon tájról ír le, a' mellyen la-

kik, vagy annyi ideig tartózkodik, hogy arról szép ismeretsége legyen. Ezt pedig annyival inkább lehet kívánni, mivel csak ugyan illő, hogy a' Hazafi ön-honját és nemzetét közelebbről is esmérje. Ha a' tudnivágyás kész az ismeretlen tartományokba küldendő Expeditiókra nevezetes áldozatokat tenni, — pironkodva valánám magamat Magyaroknak, midőn Honfijaim, e' nem nagy kiterjedésű, de igen is figyelemre méltó Hazánknak minél tökéletesebb ismeretségét, magoknak tulajdonivá tenni nem óhajtanák.

Bél, legújabbán Magda, 's más egyebek, valamint Országunkban minden Vármegyékről, Soprony Vármegyéről is elég bőven írtak. Azért én itt ennek nem hosszas ismertetésébe bocsátkozom, azt kívánván leginkább érinteni, a' mi még róla közönségessé téve nintsen, a' tudásra pedig érdemes.

Határjai Soprony Vármegyének: éjszaki kelet felől Moson Vármegye, mellyet attól a' Fertő Tava választ el; kelettől délfelé Győr Vármegye, Veszprém Vármegyének egy kis szegelete; déltől nyugotnak Vas Vármegye, továbbá Austria, melly Soprony Vármegyét nyugottól szinte éjszakig határozza.

Legelőször is Soprony Sz. Kir. Városára illik itt függeszteniünk szemeinket, a' mellytől e' Vármegye is nevezetét vette. Fekszik az, a' Fertő Tavától nyugotra egy órányi távolságra. Deák Sempronium nevezetét, sokaknak igen helyben hagyható vélekedéseik szerint Sempronius nevű Római férjfiútól tartotta meg, a' ki e' vidéket meghódította. Láthatni is Sopronyban egy bel-városi kapu felett olly feljúlást, a' mellyben Sempronius' neve csak ugyan említetik is. A' német Oedenburg (Öde Burg) nevet pedig Ottocar Cseh Király

idejétől fogva viseli, a' ki e' hajdan igen jeles várost el pusztította *). Magyar neve a' deáktól kölcsönöztetett. Soprony Városa' mostani lakosainak száma 12,600-ra megyen. Nevezetességei közé lehet számlálni: régiségét, melly leginkább temetőjiben lévő kriptá-köveken tisztán látható feljül-írásokból szembetűnő; gyönyörű fekvését; kellemetes sétáló helyeit; sok szép kertjeit; egy Luther, és egy Cathol. Gymnasiumot; jeles héti vásárjait; kézi-mesterségeinek virágzó állapotját; két könyvnyomtató műhelyét; négy patikájit; sok jó és becses gyümölcsseit és híres borait. Soprony 8 nagy falunak birtokosa.

Kilencz évekig szárnyaltak rajtad gyermeki 's ifjúi szemeim, Soprony' gyönyörű vidéke! Bár azoknak mostani látó-erejével, szívemnek mostani el fogadó készségével holyonghatnék szívet rabló lapányaidon és halmaidon! Theszszali virányaidon megbájjoltatva csügnek szemei a' téged vi'sgálónak; szíve olvadoz, elméje pedig úgy úszik az el merült gondolatok Oceánjában, mint a' kis hal a' téged ékesítő 10 mértföld kerületű tónak remegő vizében. A' Bachus áldotta szomszéd hegyeknek formájit tükrödben is látjuk, hallal rákkal bőves Fertő Tava! Elevenen képezed emberi sorsunk változásait; mivel nyájas időben tiszta a' levegő csendes vizeid felett: ha pedig a' természet megháborodik, küzdenek zúgó hullámaid, és egész fekvésed' fölébe 'kormos fellegek vonulván, mind addig zavarodva boronganak, míg készen a' zápor és vihar. — Gondolatokba me-

*) Soprony városának igen nevezetes viszontagságairól lásd: Kurzgefasste Geschichte der Ungern, von Carl Gottlieb v. Windisch. Presburg. 1784. S. 157. 244. 404. 475.

rűlvén, egyszer csak el felejttem, hogy a' Fertő-melléki szőlő-hegyeken andalgok, és úgy látszik, mintha magyar tengerecskénknek a' Balatonnak szomszéd hegyein volnék; míg azon közben meghallom valamely közel lévő szőlő-kapáló csoportnak habatáját és sváb nyelven folytatott' enyelgéseit; — ekkor feleszmélvén megrémülök — körül tekintek — 's látom, hogy se Keszthely se Tihany, sem a' romános Sz. Mihály' Badacsony' és Csobáncz' hegyei nincsenek körülöttem. Megcsalóttam! — mondom ekkor magamban. De még is magasztalva leszel tőlem, el ragadó vidék! — és épen azért érdemelsz argusi szemekkel való megvi'sgáltatást, mivel az érzések' aranyálmába tudod az Elmélkedőt szenderíteni, varázs kellemeid által. — Jaj! bocsánat mindenkítől! majd nem romános képzeletekbe merültem; jóllehet Soprony Vármegyének rövid Esmértetését ígértem vala meg. Nem tehetek róla! mert ezt kell Soprony' és a' Fertő' olvasztó tájékára mondanom:

Die schnellen Schwingen der Gedanken,
Wogegen Zeit und Schall und Wind,
Und selbst des Lichtes Flügel, langsam sind —
Ermüden über dir, und wissen keine Schranken *).

Soprony Vármegyében három Sz. Kir. Város vagy on; úgymint: Soprony, mellyről már szóllottunk; Ruszt, a' Fertőnek nyugoti partján. Ez, minden Magya* Országi Sz. Kir. városok között legkisebb lévén, csak 1,150 lakosokat számlál. Bora nagy hirt és szép hasznot szerez neki **). Kismarton, csinos város;

*) Albr-Haller's Gedichte. II. Th. S. 62.

***) A' Sopronyi és Ruszti Ausbruch a' messze Külföldön is esmércetes.

nevezetes benne a' Herczegi pompás vár, az ehez tartozó kerttel együtt, és a' Herczegi régi Kripta. Legnevezetesebb pedig e' városban az, hogy fele Sz. Kir. Város, fele pedig az Eszterházy Herczeg' birtoka *). — Vagynak benne mintegy 2,500 lakosok.

Soprony Vármegye a' legnépesebb egész Magyar Országban. Lakik benne 3 Sz. Királyi és 40 mező-városokban; továbbá, 198 falukban, 50 □ mértföldnyi térségen, közel 164,000 ember. Ide vagynak számolva a' Nemes személyek is, a' kiknek száma külön véve 7,132-re megy. egész Vármegyében van 130,508 Catholicus; 21,629 Evangelicus; 56 Reformatus; 3,875 'Siddó. Fizet az adózó nép a' hadi Cassába esztendőnként 206,000 forintot; ehez Soprony városa 26,316, Ruszt 3,729 és Kis-Márton 4,120 forintokat.

Felosztatik Soprony Vármegye 5 Járásokra:
1. Sopronyi Járás. 2. Rábán kívül felső Járás.
3. Rábán kívül alsó Járás. 3. Rábaközi felső Járás. 5. Rábaközi alsó Járás.

Minekelőtte Soprony Vármegyéről még némelly közönséges Jegyzéseket adnék, egy borzasztó képnek vizsgálatjára térek által. Ez a' figyelmet érdemlő tárgy a' Hansaság leszen. Kezdődik ez, a' derék Fertő Tavának alsó részénél; 's hozzá több tekintetben hasonló hozót, egész Magyar országban egy sincsen. A' Balaton körül lévő posványok, valamint a' Somogy és Szala. Vármegyei téres berkek, és a' Vas

*) Némellyek azt állítják, hogy Soprony a' XI-ik században lett, Salamon Király alatt Sz. Kir. várossá, a' mikor még az előtt egész Magyar országban egy Sz. K. Város nem volt; de ez kétséges, mivel már az előtt Buda, Fejérvár és Esztergom az volt. Ruszt 1681-ben. Kismárton 1649-ben lett az.

Vármegyei Marczal — mind távol vagynak tulajdonságaikra, 's minémúségeikre nézve a' Hanság' természetétől, melly az azt szemlélőnek a' gondolkozásra és bámúlásra elég alkalmat ad. El nyúlik ez a' Hanság Soprony Vármegyében Saródnál kezdve napkelet felé szinte Győr Vármegye határáig. Vagyon a' Hanságban, mintegy a' közepén egy víz, a' mellyet Királytó-nak hívnak. Ennek vize tiszta, nem olly nádas és kákás, mint egyébütt. Csónakokon halásznak benne; de fenekét semminémű hosszú póznákkal még soha el nem érték. Eből a' Királytó-ból vagyon egy csatorna metszve, mellynek szélessége 4 öl lévén, folyását Győr Vármegye' szélén ki — Kapinak veszi; a' hol a' Hanságból ki ér, és Rábcza név alatt megy szinte Győrig, hol a' Dunába szakad. Ennek a' Rábczának barna színű, de egyébaránt igen tiszta vize vagyon; úgy, hogy midőn már egyszer a' Dunában folyik is, jó darabig szembetűnőképen el válva hempelyg a' Duna' szöke vizével. Az említett tóból menő canalist a' Han-nak nagyobb haszonvehetőségére nézve csináltatták, mellyhez a' Han mellékiek mindnyájan fizettek, a' kiknek abban birtokaik vagynak. Azóta gyakran jól ki is szárad némelly része, 's megjárhatóvá lesz; hanem az ökrészek es más pásztorok' tüzeléseik által gyakorta bele kap a' tűz a' földalatti sűrű nagy gyökerekbe. Nem kevés kárát érzik pedig a' birtokosok az olly gyúladásoknak; minthogy meggátolni is csak úgy lehet a' pusztító égést, ha köröskörül el árkolják azt a' helyet, a' hol a' tűz vagyon. Az illy égés sok ideig el tartván, képtelen üregeket csinál a' föld alatt; es a' fekete hamuval borúlt nád, rekettye, káka, 's t. e'f. gyökér-üregek csak néhány évek után boltozód-

nak ismét bé, holmi vízi növevényekkel, sással, náddal 's más egyéb gyommal, melly ott igen nagyra szokik nőni. — Hallottam beszédéből, hogy egykor egy han-melléki ember a' Hanból szénát vitt négy-lovas szekéren *), 's a' midőn a' Hanból kifelé jött volna: szekere 's lovai a' földalatti tűzbe — a' mellyről nem is álmodott volna — mindenestől örökre bele veszték; de maga a' szekér után ballagván, midőn a' veszedelmes lesüllyedést látta, azt kikerülte. — A' kik a' Hanban dolgoznak, az ingoványba tólnak le nád-csőt olly formán, hogy a' csőnek leszúrandó végebe kákát tesznek, mivel egyébaránt a' föld a' cső lyukjába menne; annakutánna ha leért a' cső a' földszíne alatti vízbe, azt egy kevésbé felfelé húzzák, hogy róla a' káka lemaradjon, és ezen módon a' legtisztább friss vizet ihatják. Mindazonáltal nem mindegyik embernek esik jól a' ban-víz ital, legkivált annak, a' ki ahoz nem szokott, mivel igen könnyen has-rágást okoz; hanem ennek el háritására pálinkát visznek ki magokkal a' munkások, a' mellyből a' víz-ital után egy keveset lenyelvén, nem tartanak a' han-víz' ártalmas következéseiteől. — Kapuvár felől a' Han-széleken egy Eger-erdő is vagyon. Ebben a' Hanságban, nevezetesen az említett Király-tóban fogták ez előtt mintegy 74 esztendővel azt a' vad gyermeket is, a' kiről Kis János Superint. Úr

*) Soprony Vármegyében a' szekeret, ha ökrök vonják is, ha lovak is, — Szekérnek nevezik. Innét ezzel a' külföldi beszéttel élnek: ökr-szekér, ló-szekér. A' kocsis név alatt értik a' hintót, csészát, mellyeket fedeles kocsinak, kis kocsinak hívnak. Győr, Veszprém, Szala, Somogy Vármegyékben szekérnek hívják, a' mellyet ökrök, kocsinak, a' mellyet lovak vonnak. Az úri kocsikat pedig hintónak vagy löggős kocsinak, és csészának vagy pósta-kocsinak mondják.

tesz említést *). Találtaknak a' Hanban sokféle vízi madarak : vad-kácsák , sneffek , szárcsák , vízi-tyúkok ; valamint sok kigyók , rókák és farkasok is. — A' Fertő Tavának azon részén , a' mellyen a' Hanság kezdődik , vagyon egy a' bozótokon által vivő 10,400 láb hosszúságú gát vagy töltés is **). Ez , Soprony Vármegyéből a' Fertő' déli része felől Saró-d-nál megy által , Moson Vármegyeyi P o m o g y nevű Helységig , és rajta szárazon által lehet kocsikkal is járni.

Soprony Vármegye általjában véve megdicséri maga magát azzal , hogy termékeny földjéhez ritka helyen látni hasonlót. Fekvése , a' minő szelid és kellemetes , olly hasznos az abban lévő lakosokra nézve. Felső részén a' jeles szőlő-hegyeket a' kies erdőségek , ezeket a' kövér lapányokon szemlélhető rétek és bő jóvelmű mezők váltják fel ; 's a' derék Fertő Tava ***) a' romános vidéket még bájlóbbá teszi. Alsóbb részsein , a' mezei gazdaságra fordított versenes szorgalom tűnik szembe , mellynek a' zsiros rétek és áldott mezők bő jutalmát adják. — A' Dunántúli Vármegyék közül egynek sincs az a' módja , gabonáját és marháját olly kevés úti-költség mellett olly áron el adni , mint el adja Soprony Vármegye. Soprony Sz. Kir. Városába minden héten kétszer jönnek az Ausztri-

*) Lásd Ifjúság' Barátja , vagy hasznosan mulattató Darabok mind a' két nembéli Ifjúság számára II. D.

***) Ezt a' most élő Eszterházy Miklós Herczeg' nagy atya nagy költséggel készítette , 's négy esztendő alatt ment tökéletességre.

***)) Némellyek azt erősítik , hogy a' hol most a' Fertő vagyon , ott hajdan egy város is lett volna ; és hogy az Eszterházy Herczegi Familia' Levél-tárában annak irásban volna nyoma. Második azt , a' vízben tapasztalt jelenségeknel fogva akarják hinni.

aiak; hétfői és pénteki napokon, alkalmas térségű gabona piatzára; egyedül pénteken pedig minden héten az úgy nevezett Kurucz-domb-ra, melly mindjárt a városon alól fekszik, 's rajta a' jeles marha-vásárok tartatnak. Lakosai szorgalmatosak és munkásak, a' mit népes volta is eléggé bizonyít. A' felső részén kívül e' Vármegyének, nem igen vagynak nevezetes szőlő-hegyek; az alsó és dél-keleti szélein általában nincsenek. Megadják mindazonáltal itt a' borraivalót, a' sok szép gabonáért és különös jó szénáért, nevezetesen a' Répcze mellékieknek, a' kik az idén is eladták a' szénának mázsáját 4 flton, és feljül is.

Termései közé számláltatik: búza, rózsa, árpa, kukoricza, zab, krumpli, több hüvelyes vetemények, len, kender, néhol hajdina is. Némelly határok olly jók, hogy a' szántó-földeket nem lévén szükség ugarolni, azokat minden esztendőn folyvást be lehet vetni. A' réteknek trágyázás soha nem kívántatik, mint némelly más Vármegyékben, — és még is bő termők. Épületnek és tűzvevaló fát sok helyeken pénzen vesz a' Soprony Vármegyei lakos. Vagynak ugyan több erdők; de a' melly erdő néhány falu' hasznára elég volna, az -- egyetlen egy Úrnak birtokában vagyon; a' kitől osztán a' többiek úgy vásárolnak. Némelly szegény sorsúak fát nem vehetvén, (s. v.) száraz marhaganéjjal tüzelnek, mint az Alföldön. Magda Úr a' Répczemelléki lakosoknak épület fabéli hijánjok kipótolásáról azt írja, hogy elegendő fajok nem lévén, Keczőlön, Czirákon, Dénesfán és Répcze - Szemerében sok ezer jegenye-fákat plántálnak *); pedig az el számított négy hely-

*) Lásd: Magyar Országának és a' Határ-örző Katonáság' Vidékinek legújabb Statisticai és Geographiai Leírása. Irta Magda Pál. Pesten 1819 a' 334 lapon.

ségekben találtató jegenye-fák' száma is alig menne egy ezerre. A' többek felett, Szemerében igaz, hogy szép számmal vagnak, de még nagyobb részént fiatalok. Leginkább érdemel említést a' Ságghi jegenye-erdő a' Grófi kert körül.

A' juh-tenyésztés a' Herczeg Eszterházy, Gróf Festetics és Széchényiek' Jóságaiakon kívül nem igen nagy divatban vagon. Szűk lévén a' faluk' sűrű volta miatt többnyire a' határ, a' köz-nemes Helységekben ritka helyen tartanak juhokat; Rába közben jobban, a' hol szarvasmarhákon kívül sok és jeles lovak is vagnak. Itt a' közönségesebb gazdák is közönségesen 3, 4 lovon, és pedig' termetes, jó vérű 's pajkos lovakon járnak.

Soprony Vármegyének nevezetesebb folyóvize a' Répcze. Ered nyugotról az Austriai széleken, és úgy folyik délnek; a' melly útjában már Locsmándnál szélesedve jön, míg egyenes Délnek kiszökik a' Vármegyéből Góór-nál, 's innét kezdve hasítja Soprony Vármegyét Vasstól több faluk' határjain keresztül. De déltől el kanyarodik keletnek szinte Cziák is a' honnét viszont felmegy éjszaknak, és Vitnyédnél a' Hanságban el enyészik. A' merre a' Répcze folyik, azt a' vidéket hívják Répcze-mellékének. Nagy haszna vagon e' folyónak; de elég nagy károkat is okoz gyakorta, mert mihelyest a' nyugoti hegyek' körül egy két jó esső van, egyszeriben árvíz borítja el a' rétségeket. — A' Répcze-mellékiek sok ízben megjegyzésök' következtésinél fogva, erősen hiszik mint experimentum rusticumot, hogy midőn Mártziusban ködöt látnak vidékjökön, a' köd' napjától számolva a' 100 ik napra bizonyosan kiárad a' Répcze' vize. Ezt az ész-

re vételt már én is tapasztaltam; de megtörténik ez, a' köd barometruma nélkül is, csak egy jó eső legyen a' Répcze főnél.

A' Rába vize is bejön Vashól Soprony Vármegyében Kecölynél, a' hol is kétfelé szakad. Az egyík ága His-Rába név alatt el tér Mihályinak és Hapuvárnak; itt végre a' Hanságban több apró erekre oszolván, el vész. A' másik ága keletnek folyván Öreg-Rába név alatt, fél gölyó formán kerüli meg Soprony Vármegyé' dél-keleti darabját Ó Malomsok és Móriczhida felé; Sz. Mihálynál pedig kitér Soprony Vármegyé' széléről Györ Vármegyébe, míg szinte Györnél a' Dunába szakad. Az a' darab föld, a' mellyet nagyobb részt a' Kis és Öreg-Rába kerítenek, neveztetik — Rábá-köznek:

Jegyzést érdemel a' Rábának torkolatja is Kecölynél. A' mint már mondatott, itt a' Rába kétfelé oszlik; de az úgy nevezett Öreg-Rába nagyobb és sebesebb lévén mint a' His-Rába, amaz ezt hamar el fojtaná, ha esztendönként több ezerekbe kerülő munkát nem tennének a' torkolaton, mellyet az Öreg-Rába könnyen a' His-Rába' medrébe (meder, alveus fluvii) sodor. Az ebbéli nagy költség azokra az Uraságokra háról, a' kiknek a' His-Rában malmaik vagynak, mellyek egyébaránt haszontalanokká lennének.

Ha lakosait egybevéve tekintem Soprony Vármegyének, azonnal eszembe jut, minő sokkal szerencsésebbek ezek némelly felsőbb Vármegyék' lakosainál; a' hol az ezer szükséggel küszködő tót atya, néhány font drótot, egy pár drót-hajtó fogót és egy kalapácsot vesz 12, 15 esztendős gyermeke' számára, 's egy úti-tarisznyát adván nyakába, felvezeti fíját egy magas hegyre, mondván: Nézzed fíjam! — arra van Magyar Ország, — ereddj el oda!

Hogy kevesebb szükségét látnak a' Soprony Vármegyei lakosok, mint sok egyéb Vármegyékben, bizonyítja az is, hogy csinosan járnak. A' felsőbb falukban vagyunk ugyan nyomorúlt sorsú Németek és Horvátok is; a' ruházatra nézve ezek legdísztelenebbek, a' Répcze - mellékiek legczifrábbak. Itt, a' mint Somogyról szözlő Értekezésemben érintettem *) — a' köz rendű nép a' bámulásig affectálja a' piperét. Igaz, hogy úgy látszik, mintha az idevaló köznép a' képzetségben is többek felett előment volna, de midőn az ember itt a' magát valaminek tartó nemes Uratskát (bár alig tud egy kis írást olvasást is) megakarván becsülni — tőle így búcsúzik: magamat ajánlom N. Uramnak; és ez így felel: magam is hasonlót kívánok; továbbá, midőn ő a' genealogia helyett gyenegyóriát, a' relatio helyett lerátziót, a' subscribálni helyett suskiribányit mond, — az ilyen beszédek' hallására hajdan még ama' szüntelen komor Heraclidest is kitorpte volna a' nevetés' kórsága.

Soprony Vármegyében laknak Németek, Horvátok és Magyarok. Nagy külömbséget tapasztal az ember, midőn a' Soprony Vármegyei németet a' Szepesi némettel vagy az Erdélyi Száásszal halja németül beszélni; de hasonló ég és föld közti külömbséget találunk, ha öszve vesszük, mint beszél a' Soprony és Somogy Vármegyei 's a' Tisza-melléki Magyar. Ezek' szavaira figyelvén, csak hamar kimondjuk, hogy a' nevezett Vármegyeiek' beszédje fülünket elízteleüiti, 's a' Tisza-melléki magyar nyelv amarra nekünk édes hangúvá lesz. Szomorú mulatság hallani, miként öblöget a' Szala Várme-

*) Lásd. Tudományos Gyűjtemény 1822. V-ik Kötet.

gyei pór' nyelve a' magyar szó-váltásban; 's mintha most is hallanám az Orosztonyi Vassfurkón *), annak nyak-ficzamodta magyar szavait. De mind ezek mellett azt is meg kell val-
lani, hogy egy Vármegye siutsen, a' mellynek mind annyi rosz beszédje módja mellett némelly jó szavai is ne volnának. — Németül magok a' Sopronyi lakosok se helyesen beszélnek; és ezen itélet alól az ott született előkelőbb és tanultabb embereket se lehet mind felszabadítani. De különösen, a' falukon lakó Németek' hangja majd nem áltüti a' beszédjéhez nem szokott ember' halló organumának dobját is. A' mi a' Magyarokat illeti, Soprony Vármegyében azok se szépen beszélnek; nevezetesen Pulya' táján, a' hol horvátos hangon beszélnek, mint-hogy az ottani Magyarok Német és Horvát keverékek is. Náluk az Úr helyett: ez Úr: ennél helyett: ennál 's a' t. mondatik. Így helytelenül mondják Répce-mellékén: a' megint vagy ismét helyett: eseg megmeg-eseg; megintlennékeseg; az itt, ott helyett: ittennék, ottonnék, ittennek, ottonnak; az ezt, azt helyett: eztetet, aztotat; a' mert vagy mivel (ok-részetske) helyett: mer azér hogy (mert azért hogy); a' falúzni vagy szanaszét't csavarogni, tekeregni helyett: falangi-erozni, ófrányi, sérifikányi, kósternyáni; a' megverlek vagy megbüntetlek helyett: megkerelázlak; a' valamennyi helyett: merevin; a' mindég vagy mindenha helyett: mindoha, örökítig, minditig; a' csaknem helyett: csakmeg, csakmen; a' hol? helyett:

*) Jó bort termő hegy, Szala Vármegyében.

hun? — a' szag helyett: zag; a' csendes, különös, lyúk, tyúk, menyegző — helyett: csöndesz, külömös, liktik, menyeközö; a' len' szála, minek a' mája ez? helyett: len' szálája, minek a' májája ez? A' puzdráskodj-fel (készülj vagy fegyverkezzel fel) szót talám még a' régi puzdrás idökböl tartották meg. Ergöllés szavok pedig lehetetlen, hogy a' német ärgerlich szótól ne jött volna; és azt, az én véleményem szerint szintügy lehetne használni magyar szó gyanánt, mint a' házsártos szót, a' melly, hasonlóképen nem lévén magyar eredetü, a' francia hasard-tól kellett neki származni. Répcze-mellékén a' persze szó igen közönséges; a' béresek is szerbusz fráter-ral köszöntik egymást, és a' subtilis helyett biztan bátran el mondják: szuktilis. — Csiápol; ezt mondják itt, a' csünve nevelkedő gabonáról és egyéb növevényről, valamint az idétlen beteges állatról is. Elkordéltam a' dolgot; ezzel azt akarják mondani: kétséges volt a' dolgom. A' muszáj (muss seyn) is szokásban van, mint talám ország szerte is. A' fejruhát, fejrevalónak, (Somogyban, kendő); Rábaközben: fidel-nek mondják; a' gyepüt pedig ugyan Rábaközben, nevezetesen Szent-Andráson: tanár-nak.

Nem lehet még el halgatnom, a' Soprony Vármegyei köz rendü népnek azon chronologiai jegyzéseit, a' mellyeket másutt is gyakran lehet hallani Magyarok között. Igy p. o. hallani a' férjfiaktól: a' jövő vagy múlt kukoricza kapáláskor lesz vagy múlt 3 esztendeje; szilva-éréskor, zab aratáskor, répa hányáskor 's a' t. — Fejérszemélyektől: Kender mosáskor, magos

kender növés-kor; mikor a' Hatitzámal voltam terhben; mikor a' Rajla tehenünk megborjazott; mikor ezen vagy azon a' vásáron voltunk; 's t. ef. — Ha a' természetnek ama' leghívebb fija, Rousséau, a' tanúlatlan nép-csoportnak illy egyszerű, de csalhatatlan jegyző-könyvét, a' mellyet a' mesterkéletlen és erőltetés nélkül való boldog anya természet ad, — tapasztalta volna; lehetetlen, hogy arról munkájában néhány magasztaló szóval nem emlékezze meg.

Ennyiben kívántam Soprony Vármegyéről egy rövid Esmértetést adni; rövidebben érintvén, a' mi arról közönségesebb, bővebben pedig azt, a' mi róla még jobban homályban volt. Hasonló 's még tökéletesebb Értekezésekből óhajtana honni Vármegyéink' bővebb esméréteré jutni. Hazáját forrón szerető

N. A. Kiss Sámuel.

6.

A' Magyar Grammaticának megállapításáról.

1. §. Minden kicsinosult nemzetnek vagyón írói, az az kimivelt anyai nyelve, melly a' köznépevel természetére nézve megegyez, és csak abban különbözik egyedül tőle, hogy a' tökéletességnek magasabb lépcsőjére hágott; de még sem olly érthető az mindenben, hogy a' tudós a' köznéppel írói nyelven és viszontag folyvást beszélhessen; mivel a' grammaticai értelemben vett Dialectusok olly változást okoznak néhol a' beszéd módban, hogy egyik tájé-

ki a' másik tájbelit vesződséggel értheti meg, nem hogy az írói nyelvet érthetné igazán, a' mint ezt a' német és egyéb nemzeteknél a' tapasztalás mutatja.

2. §. A' mi honnyi nyelvünkben nincsen grammaticai értelemben vett Dialectus, és egyedül a' magánhangzóknak helyenként való többféle kiejtése, és a' kemény betűknek a' lágyítottakkal, a' j-nek gy-nyal 's a' t. viszontagos felcserélése teszi nagyobb részént, hogy az egyyik vidéki szóllást a' másiktól azonnal megkülönböztetjük. Könnyen beszél erre nézve nálunk az Erdélyi a' Csallóközivel, a' Rábaközi a' Palócczal, a' Debreczeni, Kecskeméti a' Göcseivel, és ezek valamennyen úgy értik az írói nyelvet, mint a' magokét.

3. §. Kevesebb munkába tellett tehát azért nálunk írói nyelvet alkotni: a' mi nem csak a' későbbi időkben, hanem Árpád alatt is megtörténhetett volna, ha a' dicső eldödiek a' bajnoki pályát a' literátorival tudhatták vagy akarthatták volna felváltani; mivel nem vesződvén a' szebb Dialectusnak kiválasztásával, az idomosabb beszéd mód, (melly a' mióltától fogva az emberek a' fényűzés által különböztetik magokat egymástól, mindég szokásban volt a' nép színénél) vetetett fel a' toll alá, a' mi abból tetszik ki, mert akár hányadévi magyar könyvet vagy kéziratot tekintsünk is meg, ritkában akadunk a' köznépnek nyelvére. És valóban analogice lehet azt kihozni, hogy ha magok a' Sz. István előtt élt parduozos Magyarok, a' mi nem lehetetlen, irtak volna, jóformán azok se használták volna a' köznép' nyelvét e' végre; mivel ámbár nehezen valának akkor még a' philologiának, grammaticának, szép literatúrának mesterei, valának még is olyanok, kik hatal-

mok és fényes hivataljok szerint finomabban él-
vén 's érezvén, valamint pompásabb társalkodás-
hoz, vendégeskedéshez, ruházkodáshoz szok-
tanak, úgy nyelvek' organuma is, a' mint a'
környülállás kívánta, méltóságosabb, vagy nyá-
jasabb hangot igyekezett eresztetni.

4. §. Így tehát, valamint mindég voltak
hazánkban csinosabban beszélők, úgy mindég
készen állott a' néminemű írói nyelv is, melly
ámbár a' latán nyelv által egész a' múlt század'
utolsó negyedéig szüntelen nyomattatott, még
is csak találkoztak tudósok régenten is, a' kik
véle éltenek. Hanem se hajdan sem utóbb nem
valának a' nyelvnek megállapított szabásai, és
a' mi elég sajnós, mái napig sincsenek. Ezen
fogyatkozásról őseinknek, mivel a' honni li-
teratúra kevés dívatban volt náluk, és másként
is jobban megegyeztek az írás-módban nálunk-
nál, kevesebb okok volt gondolkodniok, mint
minékünk, kik e' folyó században, ezekben az
anyai nyelvünknek még legkedvezőbb években,
mennél számosabban írunk magyarúl, annál töb-
bek a' különbözőségek, úgy hogy végtére majd
csak nem azt mondhatjuk, hogy minden új Szer-
zővel új különbözőségek kerekednek. És mi en-
nek a' legfőbb oka? az, hogy Iróink nem ü-
gyelnek egyformán az előadásra, és a' gram-
maticára és orthographiára, a'vagy is inkább
hogy a' Grammaticának kimívelésére igen keve-
sen adják magokat, és ennek kellenék ezen
időszakasban a' legelső 's legjelesebb foglalato-
tosságnak lennie. Némelly Grammaticusaink
pediglen részszerint tartózkodván a' kétes pá-
lyától, jobb időre halasztják tollra keléseket,
részszerint pedig valamelly provincialismushoz
szítván, és önvélekedésekhez ragaszkodván, ki
ki másképp vélekedik, és ugyan ezzel a' tudó-

sok közt olly szakadásokat okoznak, mint a' millyeneket magok között szereztének.

5. §. Valamint azonban az előtt, úgy mostanában is vannak fáradhatatlan Grammaticusaink, kik honni nyelvünk' szabásainak megállapítására férjfiisan törekedtek. Hanem ezen magában is késedelmes munka egyébként is mind eddig sokkal nehezebb volt, mintsem hogy azt egy ketten annyira el végezhetnék volna, hogy ne maradt volna még, a' mint tapasztaljuk, elegendő meghatározni való különbözés a' későbbiek számára. Ezen lassú lépések kedvetlenítik ugyan az igyekezetet; hanem ellenben a' nyelv' tökéletesítését megint annyiból nevelik, hogy több idő alatt számos apró tárgyakra is, a' mit mindazonáltal a' grammaticai pontosság méltán megkívánhat, és a' mire csak ugyan kevés idő alatt érkezni se lehet, kiterjedhet a' figyelem.

6. §. Hallani ugyan sokaknak és némelly literátoroknak is azon buzgó kívánságát, hogy örömmel követnének akár millyen Grammaticát, csak az olly közönségesé tetetnék, hogy mindnyájan mellette maradnának. Hanem hogy ezen kívánság valóban időtlen, abból is kitészik, mivel sokkal nagyobb literatúrai pallérozódása és philologiai belátása van már Nemzetünknek, mintsem hogy valami váltig ki nem dolgozott Grammaticát el vállalni tudhatna.

7. §. Miként lehessen tehát egy tökéletes Grammaticát kidolgozni, a'vagy mi módon kellessék a' Magyar Grammaticát megállapítani, (értetődik szabásaira nézve), arról a' tudósok többféleképp gondolkodnak. Némellyek olly tudós Társaságot kívánnának felállítani, melly szüntelen és egyedül a' literatúra körül forgólván, addig dolgozzon a' Grammaticában,

míglén szabásai ellen kifogások lehetnek, hogy illy módon végtére a' beszéd és írásbeli különbségek megszűnjének. Képzelní lehet, hogy az illy társaság gyorsan el járna tisztében, fáradhatatlanul munkálkodnék, ámbár tagjai, mivel eleget versengenének, a' mi a' grammatikai dolgokban el sem is kerülhető, számos tárgyak felett, és nehezen egyeznének meg jó ideig egymás közt, annyira, hogy évek kellenének, míg öszve békülvén, egy akaratra lépnének; hanem legalább azután bizonyos lenne kiki benne, hogy az illy nehezen készült Grammaticánál jobbat keresni nem kelleik. Hijjában fog tehát némelly könnyen kedvet vesztőknél kérdésben maradni, ha valljon ezen tudós tagoknak elég későre maradt megegyezése után is követni fogja e' az egyéb tudós publicum az így eleibe terjesztett nyelvnek meghatározott szabásait, és nem lesznek e' elegenden a' társaságon kívül lévő literátorok közül, kik magokat ellenek szegezvén, és önkények szerint beszélvén és írván, kettős szakadásra adnak alkalmatosságot? Az e'féle tartózkodásnak és félelemnek alapja nincsen a' tudós Társaságnak ideájában vetve, mellynek annál fogva, hogy a' haza legfőbb tudósai benne a' tagok, sokkal nagyobb a' tekintete, mintsem hogy többé rajta néhány vizsgálódó literátorok kifoghatnának *).

8. §. Mások pedig azt állítják, hogy elég volna nebány jeles Tudósokat kiválasztani, kik a' nyelv' dolgában Ülléseket tartanának, mellyekben a' literatúrai mind általok felvett, mind másoktól hozzájuk beküldött Ügyeknek megbí-

*) Ellenkezöt bizonyítanak a' Frantzia Academiának történetei.

rálása után végzéseiket a' pontos megtartás végett közönségesekké tennék. Ők tehát azon esetekben, mellyekben a' Grammaticusok éppen semmit se képesek felhozott okokkal végezni, p. o. cs-sel, cz-vel, a'vagy inkább ts-sel, tz-vel kell e' élni 's a' t. merő Dictátori hatalommal végeznék el a' versengést, így hirdetvén ki végzéseket: Ezentúl a' literatúrában a' cs-sel és cz-vel való élés fog közönséges lenni 's a' t. Azon esetben pediglen, a' mellyben okokat lehet felhozni az állítás mellett, csak annyira terjedne ki a' Dictátori hatalom, a' mennyire az állítást megmásolhatatlan okokkal védelmeznék. Erre való nézve a' közönség' bennek helyezettett bizodalmanak fentartása végett soha se hirdetnének ki olly végzést, mellyet kérdésre venni vagy még vitatva kiforgatni lehetne.

9. §. Mennyire boldogúlnának a' Szerzők a' nyelv-tanítók az illyes Intézettel, ha mást nem veszünk is, csak magára az írásmódra tekintve, meggyőzöttetve lévén tudniillik róla, hogy a' kimerített okoknál fogva felvállalt szabásoknak örökös léssen állandósága. Hanem leginkább óhajtják a' grammaticának és orthographiának megállapítását Poétáink. Mert eddig valamint az írás-mód, úgy a' Prosodia is a' különbözés és változás nyűgeiben vesződik. Emennél az egy szó magánhangzó előtt rövid; amannál az egygy ha mindjárt magánhangzó jön is utánna, még is hosszas; mivel kettős gy-nyal, a'vagy kettős mássalhangzóval íratik, melly minden helyezettetésben hosszas marad. Az egygy így scandál: b o - k r o k, a' másik: b o k - r o k; mert ez így, amaz pedig amúgy választja el a' szótágokat. Bővebben olvashatni erről a' Tud. Gyűjtemény 1821-dik Eszt.beli III-dik Kötetében a' 63-dik lapon. A' s z ó t a-

gok' el választásáról írt Értekezésében. Azon kívül abból is nagy haszon kerülné ki, midőn ezen Intézetnek végzéseinél fogva a' Redactorok és Könyv-nyomtatók megkívánnák, hogy a' Szerzők a' nyomtatás végett beküldött kéz-irataikban a' pontosságra ügyeljenek, és ellenkező esetekben képesek lennének az egész Munkát az Orthographiára nézve Correctoraik által kijavítani. És egyébként is találkoznának Irók, kik a' grammaticai és orthographiai szabásokban nem lévén elegendőképpen jártasok, könnyen megengednék, sőt kívánnák is, hogy írásmódjokban szükséges változások tétessenek. Még magok a' Betűszedők is megtanúlnák idővel gyakor tapasztalásból az orthographiai vigyáztalanságból esett hibákat helyre hozni.

10. §. Némellyek végtére azt vitatják, hogy a' Grammaticát magok az egyes Grammaticusok is megállapíthatnák. — Azt ugyan ők minden bizonnyal mint kötelességekben álló dolgot, megtehetnék, sőt a' mi több, arra egyedül egy Grammaticus is képes volna reá vergődni, ha azon minden józan lélek által óhajtott idő-pontot valamiképp megközelíthetnék, mellyben a' különbözőségek már egyszer enyészni kezdenének. Fogyasztani kelletik tehát a' különközéseket először, míglen úgy meg nem kevesednek, hogy a' hátra maradottakkal az egyet Grammaticusok is megbirkózhassanak.

11. §. Soha se volt pedig, és nem is lehet, mióta nyelvünk' csinosisításán törekedünk, a' grammaticai különbözőségek' el oszlatására nagyobb alkalmatosságunk, mint a' melly időtől fogva a' Tud. Gyűjteménnyel birunk. Ebben minden hazafi a' legkönnyebb móddal közölheti nemzetével elméjének és tanúltságának szüleményeit. Ha minden tudós, a' vagy többet mondok,

ha minden negyedik ötödik tudós csak egy grammatikai vagy orthographiai különbözést egyeztet is meg, rövid idő' el folyása alatt, sok szem sokat látván, és többes öszve fogott erőtemérdeket mozdítván, egészen megállapított Grammaticánk készülhet, és így az említett Tudós Társaság, melly bár csak már egyszer felállhatna, és a' Dictátori Intézet a' Tudományos Gyűjteménynek eszközlésénél fogva elegendőképen ki leszzen pótolva, ha tudósaink' igyekezete állhatatos fog maradni.

Szeder Fábian.

7.

Észrevétel és kérés Nagy buzgalmú Iróinkhoz. *)

Valamint a' polgári köztársaságban szükségképpen kétféle embereknek kell együtt lenni, Törvénytévőknek és Törvényt el fogadóknak: úgy a' Tudományok szabad köztársaságát is Irók és írottat Olvasók egyetértő felekezetei teszik. Mik polgáriban a' Szenátorok, Patricziusok, és Cenzorok, azok a' Tudományosban az Irók, mik amott a' Hazafiak, azok emitt az Olvasók, és Nem irók. Melly szerint a' Tudományok szabad köztársaságában Irókat illeti az elsőség, mindenütt; illeti őket Hazánkban is. 'S ki foghatná meg ama Nemesbektől szíves hódolását, kik éltök drágalátos óráit, lelki testi erejüket, sokszor pedig — a' mi mind ezeknél is böcsösebb — egészségöket a' Tanulmányok' hazai Nyelven terjesztésére feláldozzák? kik, a' köztiszteletnél egyéb bérre nem számolhat-

*) A' leíró sok megjobbíthatatlan hibákat ejtett. A' Red

ván, kardot kötnek Nemzetünk nem csekélyebb pálládiuma őrzésére, mint minémű Apostoli Sz. Koronánk? Tudomány, Rang, Tapasztaltság, mellyel illy ritka buzgalmú Hazánkíjái előttünk díszeskednek, ellentáthatlan adatja velünk nékiek a' legkülönösb tiszteletet. — Azonban, bátor Iróink legyenek a' Tudományok köz-társaságában az Előjárók, de még azért közöttök se Deszpotá, se Diktátor senki nem lehet. Amaz innét kizárva vön, emez tisztét a' közvélemény gyakorolja. Teljes lelki szabadsággal bírnak tehát abban, a' nemirók szintügy, mint az Irók magok, 's a' velök tüzlángal buzgó Hazafiak. Ha panasz van rájok, méltán várhatnak kihalgattatást, és bátran menthetik magokat: ha viszont nekik volna, nehézségök Előjáróik ellen, azt is szabad leszen szerénységgel előadniok, igazság szolgáltatást és bajaik orvoslását kérniök. Minthogy pedig ezen Magyar szabad köztársaságában a' Tudományoknak, a' nemirók felekezete az éppen, melly mindúntalan vádoltatik, kisebbittetik, a' nélkül, hogy az magát menthetné, vagy mellette valaki Ügyvédlőnek felállana, azért én, jóllehet Hivatalom nem Ügyvédlés most az ő képökben kívánék felszóllamlani, 's nehézségeik elő terjesztése után, hol lehet mentvén is őket, végre — ha kérésem méltány leend — számokra ezután igazság tevésért könyörögni.

Ha mind azon Hőnyvek kezemnél volnának, mellyek e' legújabbban lefolyt néhány tized esztendőök alatt Magyar Irótól Magyar számára íratlak: állításimat kútfők felidézésével is bebizonyíthatnám. De falusi lakos 's kiseded könyvtárom lévén, csak keveset, hozhatok fel azokból; és észrevételimet is az általam megoldasott vagy végig nézett Magyar Könyvekből

ugyan, de legközelebb még is csupán emlékezetem csekély tárházából merítem. Ez pedig, úgy vélem nem csal meg, midőn azt állíttatja velem, hogy nagy buzgó Iróinkat tűzők két olly ballépésre ragadja el, melly által az ellen fél tetszését még nem nyerhetik. Egyik az, hogy önmagokban gyönyörködve a' Magyar Literatura haladását többre is teszik, mint a' való, 's annak örvendeznek, a' mi kezdődik, de még nincs mindenkép. Másik az, hogy szüntelen csak a' pártfogó, olvasó', adó-vevő felet vádolják, mind egyre ezt okozván, hogy a' Nemzeti Tudományos műveltség Országunkban már eddig odább nem haladhatott. Mind kettőnek a' figyelmes Olvasó elég nyomára akadhat könyveinkben.

Elsőbbikét mi illeti: minden nagybuzgalmú Iróinknak azt kellene gyakran szeme elé tartani, hogy szerteszéljel a' Hazában feles számmal vagynak olly Érdemes Magyar Polgárok, kik csak csendes buzgó, de annál lankadatlanabb, Hazafiak; és hogy a' szép Entuziazmus bátor valami kellemes ragadály, de még sem hathat el annyi szívet és olly könnyen, mint gondolnánk. Majd nem egyedül a' fiatal-ság alkalmas erre. A' Magyar olvasásra most kapottak, az éltesebb Meczénások, — kiket él-tők azon pontjában ért utól a' Magyar nemzet Tudományos elevenülése, mellyben minden gondolkozások módja már helyre ülepedett és megfásult, — a' heveskedést hideg vérrel tudják nézni; holott azért talán nem alábbvaló Hazafiak, mint nagybuzgalmú Társaik: valamint sokszor a' Vallásos el ragadtatással Szent székén beszél-ő szónokot a' kevésbé felmelegült képzelődésű Halgató hidegen halgatja: holott azért szintolly jó Keresztény lehet mint szónokja. Amazok osz-

tán, midőn olvassák, mint emelik (portálják) ezek a' már lettet, mint magasztalják saját végrehajtott dolgaikat, mint ígérnek magoknak az arany jövődöket, mint írják már is a' következő nemzetségnek: lehetetlen, hogy magokban mind ezek eránt vagy unató kedvetlenséget ne érezzenek, vagy a' dolgon nevetközve azt valamelly Abderitai darabhoz ne hasonlítsák. Ugyan is nagyon kora még győzödelmi nótát fűni; még kevés ok van, lelkendezni a' jövőnek, 's megelégedve nézni a' már lettekre; hogy szép izlésen tartó néhány eredeti könyveket, számosabb fordításokat mutathatunk; hogy vagyon nyomos folyóírásunk: ez dicséretünkre válik; de mások dicsérjenek meg*); mert mind ez még csak kezdet. Hogy verseinket kezdik már áltevegetni Német nyelvre, ez csak kis gőz, melly nem szédíthet. Mennyi még a' hézag! Hol van Remek-Eposz, eredeti? hol szomorú-játék? Hol a' tökéletes szó-könyv? Hol a' klasszikusok javának többféle fordítása? Hol a' Nép-költő sereget és a' humorista Irók? 'S

*) Hogy ez el nem marad, bebizonyítására hadd álljon itt szóról szóra, mi a' Morgenblattban 1821 l. 280, találkozik: „Ungarns Tudományos Gyűtemény (így) nimt den erwünschten Fortgang. Gleich der erste Jahrgang hat eine unerwartet grosse Anzahl praenumeranten, und aus allen Gegenden des Reichs einen Schavi von original-aufsätzen zusammengebracht; so dass jeder Jahrgang, bis auf den gegenwärtigen fünften, in der Ausscheidung der Gegenstände, mit steigender Strenge zu Werke gehen konte. Die Redaction führt ein Verein gelehrter Männer, die ihr Beruf ohnehin in Pesth versammelt hat, in ordentlichen Sitzungen, worin jedes Mitglied über sein Fach referirt. Möchte sich doch dieses schöne Unternehmen immermehr nazionalisiren; und uns zuförderst nach und nach eine, soviel möglich vollständige, Übersicht jener Urkundlichen oder anderweitigen Schätze für Kunst und Alterthum geben, die den Mongolischen, Pohnischen und Türkischen Verwüstungen; und dem Jahrhundert langen Fremdlingsjoch glücklich entronnen sind”.

hát még a' mélyebb Tudományú könyvek? Ha valaki látni akarja, elevenen, mekkora Földkép kerekednék a' Magyaroknak, Tudománymezején tett, eddigi hódításaikból: egyebet ne tegyen, csak vegye elő a' Külföld Literaturájának Év-könyveit, 's a' más Országokban időről időre megjelenő Könyvek Laistromát, és fogja látni szegénységünket. Üsse fel p. o. — a' mit legközelebb ír a' Morgenblatt; egész esztendei folyamaton átals ki (?), el véve bár ha fordul elő benne a' Magyar Literaturáról helmi! A' Bécsben legközelebb, 1822-re (Dr. Sartori által iratott) Házi Kalendáriomban pedig a' Magyar Literatura melly piczinyke cikelyt téssen! Valóban feledhetünk nagyra lenni Irásainkkal.

De legkivált második állításom az, mellynek minden Könyveink tanúji. Alig iratik egy Előbeszéd, alig egy Tudományos híradás, előfizetési jelentés, Könyvvisgálat 's t. ef. mellyben panaszképpen elő ne fordulna, hogy nincs Pártfogó, Ajándékozó, hogy kevés az Olvasó, Előfizető, áruló, vevő, hogy legjobb könyveink sem kelendők. Ez illyesektől pedig nem üresek legböcsösebb Könyveink is: Nem a' Nemzeti Muzeum Aktái *); nem — csak valljuk meg — maga ezen Tudományos Gyűjtemény is **). Úgyhogy, ha Idegenek olvasnák és érte-

*) Acta Musei Nat. Hung. Budae 1818. 4-o Tomus I. lap 40. a' Nemzeti Muzeumhoz tett pénzbeli ajánlások számlálatnak elő névszerint. Soprony, Posony, Bazing, Eszék, és többek, mellyek semmit se ajánlottak, azon fölül, hogy illető rubrikáokban el húzással már elég érthetőn kijelelve vannak, még a' széles, fejéren hagyott szélre betűkkel is így jegyzékeztetnek mindenütt: „Nihil obtulit”.

***) 1821. IX. l. 121. Egész Superintendencia vádoltatik, hogy a' Magyar Nyelvet nem védli, és az olly Fel-

nék, miképpen panaszkodnak, pironogatódnak, kiáltanak, noszognak, jövendőlnék és feddődnék Nemzetökre a' Magyar Irók, mint meg annyi Jeremiások: csak megerősödnének azon helytelen lepezlődésben, mellyel Nemzetünk miveletlen volta felől úgy is teledesek. — Valljon így kell e' banni a' Magyarral? örökéig? Vagy — neha igazunk van is, — ez e' a' helyes mód, sziveket fogdosni, nyelvünket ajánlani, megszerettetni, 's az olvasást megízeltetni? Hisz' ezen szerint nem ugyan azt cselellesszük inkább amaz ügyetlen Nevelővel, ki lassú elméjű tanítványát mind egyre pironogtja, vádolja, elázza, négy és több szemközt egyeránt; és így, ha mi kis böcsületre vágyás vagy önézés lappangata is még kebelében, elfojtja? Irók! Nemes Ielkűek! szünjünk Nemzetünket világ előtt tovább is lealázni. Légyen elég a' pironóság. Ne vádoljuk, ki nem bűnös. Ne tegyünk vadító szemrehányást annak, ki más alig lehet; kiben az elegendő Nemzetiség Érzés hibáz', másként tenni. Nem a' Magyarban, tudjátok jól, nem a' Magyarban magában fekszik annak bökkenője, hogy literaturánk olly lassan nyerhet sok hatalmas Iártfogókat. Ha a' Magyart okozzuk, vétünk vele. Mert mit tehet ő róla, hogy Nemzetisége tökéletesen nem fejlődhetett ki soha; 's a' mi kifejlett is,

sőségnek íratik le, mellynél a' másik fél kihalgatása nem mindenkor törvény.

X. l. 122. rend 56. pedig személyes sértését olvastuk egy Méltóságos Familiának Üri magzatjában, a' Magyar nyelven — dolgozásnak nem örvendéséért. 'S több helyen is. — De a' Tudományos Gyűjtemény Nagy érdemű Redakciója kimenthető, melly a' másként jeles munkát illy hi'a miatt félre nem vetheti: a' béküldött munkákat megcsönköttni — igen serényen — just magána! nem tulajdonítván. Hanem mindenhol magát az Irót csapja a' vád.

az ma csak alföldi köznép között és Erdélyben keresendő? Mit tehet arról, hogy mostoha körülállásai illyenné tették a' minémü? Mit arról, hogy nyelve gyönyörű műveit eleinte sem tudta úgy kapni, mint Német szomszédja Gellért első Irásait; hogy most sem kapja mohóbban? Mit arról, hogy a' köznép Himfyt nem danolja, úton útfélen úgy, mint Tasszót az Olasz paraszt, és Sekszpirt (Shakespeare-t) az Angoly Matroz? Mind ezekről nem tehet ő. Gyenge oldala, mezítlenje ez a' Magyarinak, mellyet titkon sajnálni és a' szeretet leplyét reá vetve fedezni tartozunk inkább, mint feltakarni. Azon leply alatt nyújtsuk csak az erősítőt hallgatással csendességben. De nyújtsuk folyvást, 's fáradatlan? Eröltetni e' dolgot ne kívánjuk: semmi erőltetett se jó, kiket jeles tehetségeik Irói pályára hívnak, folytassák tisztóket panasz zúgolódás nélkül; akármit hoz a' jövőndő, folytassák azt. Csak szép, jó és való légyen, a' mit írnak. Akkor a' Nemzet minden ösztönözés, ráhajtás és erőszakos unszolás nélkül, önkint fogja azt böcsülni és megszeretni, — ha egyébként vagyon benne Tudományokhoz vonzódás. Ennek pedig már eddig elő is adta jelét. De éppen ezért vigyázva vigyázzanak, hogy Nemzetóket lehetőségig kéméljék; 's fellobbant Buzgalmok közepetén meg ne keserítsenek csak egyet is, azok közül, kik velök ez áldott Hazában együtt élnek.

Edvi Illyés Pál.

8.

A' Magyar nyelv' műveltetésének mód- járól.

T ö r e d é k.

I-ső Lévél.

Kedves Barátom!

A' Te hozzám küldött Leveledből nyilván kitetszik, hogy Te hazai nyelvünknek műveltetését buzgóan óhajtod; 's hogy magad is Nemzetünk palládiumjának előmenetelét segíteni kívánod, ennek bizonyos jele ama' Homérus' Illiasából való darab, mellyet magyar nyelvre fordítva hozzám küldött említett leveledhez hozzá kaptaltál.

Én nyelvednek hathatóságán 's elevenségén nagyon gyönyörködtem ugyan, ámbár véleményedben, mintha nyelvünk kipalléroztatását többnyire a' fordítások segítenék, éppen nem egyezhetem meg. Mert az én tsekély vélekedésem szerint a' fordítások éppen nem arra valók, valamely nyelvet a' pallérozásnak pontjára felvinni. — Mert minden nyelvnek van valami tulajdonsága, mellyet teljességgel más nyelven nem lehet kitenni, ha csak ezt a' nyelvet nyilván nem erőltetjük. Innen var, hogy a' fordítás mindenkor unalmas annak, a' ki az originált esmeri. A' Szerző csak ugyan Lelkének belsőbb valóságát esmérteti az olvasójával: a' fordító pedig tsupán csak Tolmátsa a' Szerzőjének. — Eredeti ereje az originálnak el vesztődik.

Mondhatnád ugyan, a' nyelv csak ugyan egy valamint az értelem — a' különböző nyelv-

vek nem egyéb hanem ennek az egyetlen egy nyelvnek modificációi. De valamint egyetlen egy emberi nemzetnek minden Individuumjában különös lelki vagy testi épsége vagyon: szintűgy minden nyelvben különös szépség találtatik, a' melly el nyomódik, ha idegen gondolatok magyar hanggal elő adódnak. A' magyar ruha tsupán tsak Magyarhoz illik, 's el tsűnyítja az idegen — mert hozzá való termete nintsen. Nem teszi a' Magyart a' bajúsz; sem a' sarkantyús tsi'sma, hanem magyar Lélek magyar indulat, a' melly az írást althatja, 's isteni tűzzel még pennáját is az írónak indítja. — Hogy ha Német, vagy Franczia, vagy Angol gondolatot magyar szóba rejtek, bővebb a' ruha mint a' ruháztatott. — Mit tsűnálunk? kiki a' maga érzése szerint kitűmi azt, valamint az újműdi szabók a' frakokban teszik. — De ez valóban éppen nem szép, mert nem természetes, sőt nevetséges, ha ez a' töltelék úgy kiesik mint egykor — a' tántznál, — ha a' Criticus t. i. az értelem azt fontolóba veszi.

De megengedem azt, hogy lehetnek olyan fordítások, mellyek a' Szerzőnek gondolatját teljességgel az olvasókkal megesmertetnék: hanem azt kérdezem, kinek számára írják 's botsátják közre a' Szerzők munkáikat? Annak talán, hogy azokat a' harmadik nemzetség olvassa 's tsűdálja? (mert a' mi korunk ilyen vélekedéseket is gerjesztett Iróinkban). — Vagy talám a' mi velűnk egy időben élő hazafiaink az Irások által miveltenessenek? Ha az utóbbi tsűlja az írónak, hogy használjon t. i. írásaival a' mái világnak, a' fordítások Luxus portékáji közzé számláltatnak. — Más ugyan nem értheti azokat tökéletesen, tsak a' ki az eredeti nyelvet esméri: erre nézve nem szűksé-

ges a' fordítás. — Rövid az élet, sok nyelvet kell tanulnunk, — hát minek szaporítjuk magunknak a' munkát, mellynek hazánkra nézve haszna nintsen. Kinek fordítsunk? A' Tudósoknak? jaj súlyos munka van még hátra, 's kevés a' munkás! A' tudatlanoknak? jaj, Istenem, azok nem értenek bennünket.

Úgy de a' nyelvet pallérozni akarjuk a' fordítások által 's annak erejét 's hathatóságát megpróbálni. — Szép a' tzel, tsak hogy ez az út minket nagyon távoztat tőle. Ama' görögös-ködést 's deákoskodást a' német nyelv is drágán megfizette: hogy a' mi nyelvünk, mert eredeti, ilyen vagy pedig még több efféle veszélybe ne jöjjön, szívemből kívánom. — Valameddig, Barátom, nem echoznak, valamint hajdan az Istenes Homerusnak, a' mi Költőink lántjai hazafiaink szíveikben, mind addig hijában írunk, fordítunk, költünk! — 'S hogy pedig ez az idő mennél hamarébb megjelenjen, míveljük a' nemzetet. — A' nyelv a' Léleknek Tolmácsa 's így az ő pallérozása tsak a' Léleknek pallérozásától függ. — A' durva lélek durván fejezi ki magát: az ép épen. — Míveljük tehát a' nemzetet öszveségesen, 's gerjeszszünk nemzetünkben magyaros gondolatokat, magyar érzéseket. A' magyar gondolat majd magyar szóra is talál, a' melly a' nemzetiségtől veszi eredetét.

De ez nagy munkába telik, sokkal is nehezebb mint a' fordítás. — Késő ugyan de állandó lesz Culturánk — a' melly a' nemzetiségünkben 's annak tulajdon örökösségén plántálódik.

Noch viel Verdienst ist übrig,
Auf hab' es nur!
Die Welt wirds kennen!

A' többi ide tartozandó gondolatokat rövid idő múlva megírom Barátom, — mostanában pedig hogy ne várákozzál már annyi sokáig a' feleletemre, ezen töredéket küldöm: Vedd jó szíved.

K. P.

9.

Istenesség annyi e' mint Religio.

Olvasván az 1823. első fél eszt. Hasznos Multságoknak 31. számok alatt a' Religio szó helyett az istenességnek ajánlását, minthogy többnyire a' religió' tárgyai körül foglalatoskodom, meg nem állhattam, hogy eránta vélekedésemet ki ne jelentsem, hogy érezze a' tüzes ajánló, melly nem olly könnyű legyen valamit másokkal el fogadtatni, melly könnyű azt ajánlni. — Hogy nemzeti nyelvünk annál tisztább, annál alkalmasob lesz, mennél inkább iparkodunk azt az idegen szavaktól, 's szóllás-módoktól felszabadítani; ha egyszer'smind az idegen szavakon, 's szóllás módokon velünk közlött fogatokra, képekre magából a' magyar nyelvből vett, a' dolgot megkülönböztető, 's kimerítő, szavakat hozunk be helyettek, tagadhatatlan; 's azért ezt tennünk ott, hol lehet, kötelességül kell tartanunk. De lehet e' ezt mindehol, mindenben, mindenre nézve? Úgy tartom, nem. A' valamivel kimíveltebb nyelvek között nines egy is, melly illy tisztaság-

gal dícselkedjék: a' görög aegyptizál 's phoeniczizál; a' latán graeczizál; latinizálnak majd minden előkelő nyugoti nyelvek; 's mikor ezt a' német kevesbbé teheti, helyette derekasan gallicizál. 'S mi Magyarok nem tótizálunk-é, nem latinizálunk-é, miolta Pánnonia lakuunk? Sőt annyira, hogyha a' tót, és latán eredetű szavakat kikorbácsolni akarnánk, ezt nyelvünk igen nagy csorbája nélkül nem tehetnénk.

Nincs itt szó a' közbeszédéről, sem a' poëtai nyelvről, hol ha szavaink nem épen ütök is meg a' mértéket, mentek maradhatunk a' félre értéstől, 's tévelygéstől: hanem inkább a' tudományos nyelvről, millyenné tenni nyelvünket óhajtjuk is, iparkodunk is; ennek pedig a' legkisebb különbségekre, a' leglehetősb pontoságra kell ügyelnie; szavainak sem többet, sem kevesebbet nem szabad magokban foglalni, mint a' mennyit a' fogatok engednek, 's kívánnak. Ezen nyelvnek tehát mind addig költsönöznie kell, valameddig önmagából nem fejt fogatokat kimerítő, 's megkülönböztető szavakat; e' pedig ha meglesz is valaha, egyszerre ugyan nem lehet. A' philosophus érteni, 's értetni akar. Isten' segítségével néhány esztendőktől fogva gyarapodott a' magyar nyelv' szó-tárja, mellyből sok szavak méltán foglalnak helyt a' tudományos nyelvben; de még többnyire olyanok, mellyeket sokan, jóllehet tudós férfiak, nem értenek, vagy érteni nem akarnak; bátor a' fogatokat megkülönböztetőleg, 's kimerítőleg adják elő. Melly szerencsétlenül fognánk a' próbát olly új magyar szavakkal tenni, mellyek a' mellett hogy szokatlanok, a' célra elégtelenek is? — De íme az istenesség! jó 's könnyen érthető szó is, kimerítő is! — Lássuk:

Hogy istenesség magyar szó, 's pedig könnyen érthető magyar szó, nem tagadhatni; arról pedig, ha egyszer'smind jó magyar szó-é? most nem pörülök: azt az egyet mondhatom, hogy azt religio helyett sem olvastam eddig, sem hallottam. Ha tehát a' szó nem új is, bizonyos, hogy új értelmű. De ez semmi sem, ha a' dolgot, mellynek kitételére fordítatik, megkülönböztetőleg, 's kimerítőleg adja elő: az ilyen új szó-találó eránt mindég háladatos-sággal viseltetnek a' tudományok. De épen ezt nem találom én fel az ajánlt szóban. Istenes Istentől jő, és az eddig gyakorlott szóllásmód szerint annyit tesz, mint pieticus, hyperorthodoxus; tehát Istenesség sem egyéb, mint pietismus, hyperorthodoxia, legfőbb, mint Pápai szótárában olvasom, pietas. Ha csak tehát a' szót régi értelmétől megfosztani, vagy a' különböző dolgokat össze zavarni nem akarjuk, religio helyett az ajánlt szót be nem vehetjük. — De nem is kimerítője az Istenesség azon fogatnak, mellyet nyújt a' religio: mert az Istenesség csupán az Isten eránt való tiszteletet, és azon kötelességeket jelenti, mellyeket közvetlenül Isten eránt gyakorlunk; religio pedig kiterjed minden erkölcsi igazságokra, és kötelességekre, mellyeknek ugyan közvetőleg Isten a' céljok, de közvetlenül az erkölcsi világnak különféle polgárjait tárgyozzák. Végre tudományos nyelvben a' szónak vagy épen nem, vagy nem csekély vesződéssel vehetnénk hasznát, egyedül csak subiectumra lévén az határozva, és gyakorlást tézzen fel; 's így midőn a' religióról in abstracto, obiective, mint az magában, minden tekintet nélkül az emberre, áll, haszonvehetetlen. Istenesség.

ha már ebben az értelemben akarnánk venni, annyit tenne, mint religiositas; nem fogatját, hanem gyakorlását tenné a' dolognak.

Hogy Eleinknek, még minekelötte a' Keresztény religiót vennék fel, volt Istenek, és religiójok, nem hozom kétségbe; de azt hihetőleg állíthatom, hogy ök a' religiót gyakorlották inkább, mint róla philosopháltak, vagy theologizáltak, 's ugyan azért különös megkülönböztető, 's kimerítő szóról nem is gondolkodtak; megelégedtek azt imádásnak, Isten-imádásnak nevezni, vagy ha áldoztak is, áldozatnak, 's áldomásnak. Ha lett volna erre különös szavok, nem hiszem, hogy azt a' Keresztény religióban meg ne tartották volna; most pedig, ilyen nélkül szükölködven, és még abban az időben sem sokat philosophálván, megelégedtek a' religiót hitnek nevezni, melly valamint a' Keresztény religiónak megkülönböztető része, úgy a' Sz. Írásban is az egész religió helyett gyakran tétetik, tamquam pars pro toto; hit lévén alapja az erkölesiségnek is. Hogy az Istenség szóval éltek légyen, az ajánló mondja ugyan, de egy szóval sem próbálja. Én is tehát annak, ki a' religió szótól, mint idegentől, irtódik, inkább a' hitet, mint az új értelmű, de meg nem különböztető, 's nem kimerítő Istenséget ajánlom.

De mit is félünk a' religio szótól? a' végzete elég magyaros; a' magánhangzók inkább atyafiságosok benne, mint a' templomban; végre, a' mennyire ismeretem terjed, minden Europai mívelt nemzet él vele nemzeti nyelvében. Hogy nyelvünk nem leánya a' latán nyelvnek, tudjuk; tudták apáink is, és még is mennyi latán szavak forognak nyelvünkben, mel-

lyeket Eleink bevenni merészlettek! És a' tót nyelv, mellynek annyi közönséges szavainkat köszönhetjük, annya-é vagy leánya-é a' magyar-nak? Semmit se tartson attól az ajánló, hogy még az Isten nevezetét is megváltóztassák íróink: ennek értelme, jóllehet a' szónak magyar eredetét igen nehéz volna megmutatni, régtől fogva meg van határozva. És ugyan mit vesztenénk vele, ha egy philosophus a' magában semmi értelmű Isten szó helyett, értelmes, annak a' fő-lénynek valamelly tökéletét jelentő szóval kezdene élni: atheusnak, isten-tagadónak kiáltanánk nem de, mint ez már sokakkal, közelebbről Fichtével megtörtént? Barátom, a' philosophusnak, ki fogatit mennél hívebben törekedik kitenni, az e'féle szabadságot meg kell engednünk. Valameddig illy makacsúl féltjük nyelvünk' tisztaságát, mind addig nehezítve marad annak útja a' felsőbb tudományokhoz. Az magától értetődik, hogy az ilyen tudományos szavak a' közönséges, és poetai nyelvnek szavai nem lehetnek, teljességgel nem a' poetai nyelvé; a' materia, forma, mód elég ismeretes szavak nyelvünkben; még is a' Költőnek nyelvében meg mind annyi szegénységeknek, foltoknak nézetnének. Hasztalan purizálunk tehát, mindent ki nem purizálhatunk; és épen az Egyházi Értekezéseknek íróikat nem kelle erre buzdítani, kik már úgy is sokat purizáltak, a' fogatoknak nem kevés homályosításokkal.

10.

Pétzeli József Életírása *).

Született Magyar Országban, Gömör Vármegyében, Putnok nevű Helységben 1750-dik Esztendőben. Az Attya Pétzeli Imre, Putnoki Prédikátor volt: a' kinek halála után édes Anyával együtt Szikszó városába Abaúj - Vármegyébe ment lakni. Itt kezdett tanulni, és kimutatta csak hamar a' tanuláshoz való nagy hajlandóságát. Végezvén tanulását a' Szikszói Oskolában, a' Debreczeni Reformáta Collegiumba ment tanulni 1767-dik esztendőben, a' hol szoros megvi'sgáltatás után az ügy nevezett deákok, vagy felsőbb Classisbéli Tanulók közzé bévétetett. A' Collegium Professori jókor észrevették az ő jó elmebeli tehetségét, igyekezetét és jó erkölcsét: a' melly virtusaiért őtet nem csak tanítói, hanem atyai gondviselések alá is vették. Különös gyámola és nevelője volt Varjas János, ebben az oskolában Katechetika Theologiát, Zsidó Régiségeket Tanító, és az Ó, és Új Testamentomi Sz. Írásokat magyarázó Professor, a' kinek ő az oskolából kikerülvén Vejévé is lett. A' Debreczeni Collegiumban való tanulását a' Seniori hivatalon végezte 1778. E. 14-dik Martziusban. Ilyen jó fundamentommal, és jó reménységgel bocsátották el őtet Tanítóji 1778 Eszt. elején, az külső tudós nemzetek főbb Oskoláiba. Megkereste ekkor a' Lipsiai, Jenai, Bernai, Genevai, és Ultrajectomi Academiá-

*) Bővebb Tudósítást ekkoráig nem kaphatván, ezen Életírást a' L' Advocat VIII-dik Kötetéből közöljük, melly 1809-ik eszt. ben Posenban Wéber Simon Péternél jött ki.

kat, a' mellyekben öt esztendőknél tovább tanult. Magyar léttére nem egy ízben prédikáltott ő, frantzia nyelven, mind az Academiáknak, mind a' Gyülekezeteknek Templomaiban. — Ultrajectumban, az oda való nagy hírű Professornak Ráviusnak, Zsidó nyelven írt levelet. 1783-dik Esztendőnek az elején Arabs nyelven készült kis Oratióval tisztelte meg, az említett Professort: a' Feleségét pedig frantzia versekkel. — Bonnét is nagyon szerette ötet, mihe-lyest megismérte, mellyre ez adott alkalmatosságot. Történt hogy Bonnét Disputatiót akart tartani az Hollandus Tanulókkal: de a' respondens a' megmondott órára meg nem jelent: ekkor Bonnét ajánlotta az ott lévő Magyar Ifjakkal a' respondensséget: a' midőn egyszerre elől állott Pétzeli, és Zsidóul, Görögül úgy mondotta a' Bibliái Locusokat könyv nélkül, hogy Bonnét az ő feleleteiben nagy gyönyörűségét találta. Ugyan tsak Ultrajectomban szenteltette fel magát a' Papságra: helybe hagyatott Censúrárt adván az egész Zsidó és Görög Bibliából. A' külső országi Academiákról Magyar országra vissza fordúlván 1785 Eszt. 30 Sept. érkezett Komárom városába. A' hová Prédikátornak meghívódott, 's Octobernek ötödik napján hozzá is kezdett itt Prédikatori hivatálához. Igen kedves Papja volt a' Komáromi Reformata Ekklé'siának mint halálig, a' melly történt 1792-dik Esztendőben 4-ik Dec. életének 42. Prédikatori hivatalának 9-dik Esztendejében: Valósággal buzgó és serény volt papi hivatalában: a' minek elég próbáji, az ő Erköltsi Prédikázióji, a' Maizanét, a' Szent Irás Theológiája, Young, és Hervey; és Kéz-írásban maradt sok jó Prédikázióji, mellyek közül egynehányt már a' nyomtatás alá tisztán is

leíratott volt. Ezt mutatja főképen a' 18-dik Meséje is. Ezért különböztették meg ötet érdeme szerint, a' több Papi társai között, a' Túl a' Dunai Superintendenciának Tagjai: a' midőn ötöt ez a' Superintendenzia 1787-ben a' maga Generalis Notáriusának és Perceptorának választotta; hanem ezt a' hívatalt fel nem vállalta. Már az előtt való Esztendőben Professornak is meghívódott volt ő Debretzenbe, meg holt Ipa Várjas János helyébe: de akkor sem ajánlotta magát. Nem tsak buzgó és serény Prédikátor volt-ő, hanem jó hazafi is. Hazája szeretete vitte arra, hogy Nemzetünkkel a' jó frantzia és Anglus munkákat: Henriást, Zairt, a' Young, Hervey és többeknek munkáit megismertesse. Hazafiúi szeretetét mutatják azok a' Levelek és különösen az Oratziója, mellyeket a' Meséjivel együtt kiadott. Méltónak tartották Péztelit sokan az Ország Nagyjai közzül is arra, hogy véle Levelek által is beszéljenek. Meg van az Özvegyénél most akkori Palatinus Sándor Leopoldnak, Hertzeg Haunitzknak, Fő Hadi Vezér Hadiknak, és Gróf Telekieknek 's másoknak hozzá küldött Levelek. Az ő jó szívének, és felebaráti szeretetének próbája az Hervey sírhalmi eleibe írott Elöljáró Beszéd. A' Magyar Literatúrát e' következő könyvekkel gazdagította: Zair Tragoedia, fordította frantziából Magyar versekben. 1784. Henriás, az az 4. Henrik Frantz Király életének némelly része, melly frantziából versekbe foglaltatott 1786. második kiadás 1792. Young éjtzakáji, és egyéb munkáji 1787. Mesék, mellyeket rész szerint Esopusból vett, résszerént maga tsinált, versekbe foglalt 1798. Szomorú Játékok, mellyek frantziából foglaltattak 1789. Minden Gyűjtemény 1784 usque 1792. Ő Darabok-

ban. Hervey sírhalmi és elmélkedései ford. 1790. Erköltsi Prédikációk, mellyeket résszerént maga készített, résszerént némelly Anglus és Frantzia Doktoroknak munkáikból fordított. 2-dik Darab 1790. A' Magyar Koronának históriája. 1790. 2-dik József életének rövid leírása. 1790. Alzir Szomorú Játék, mellyhez töldatták a' régi és új históriának válogatott darabjai. 1790. Maizonnét az Ó Testamentomi Ekklesiának Históriája a' Sz. Irás szerént, az Első Embertől fogva a' Babilóniai fogsághól lett vissza térésig. 5 Dar. 1791. Sz. Irás Theologiája. 's a' t. fordítottatott Anglus nyelvből, 2 Kötet. 1792. Ezeken kívül vagynak még nyomtatásban egynehány apró Munkái. P. o. A' Második Leopold, és mostan uralkodó I-ső Ferentz megkoronáztatására írott Frantzia és Magyar versei (1790, 1792) Sándor Leopold Királyi Hertzeg és Palatinus megtisztelésére írott versek 1792. Fő hadi Vezér Hadik halálára írott versek 1790. Második Leopold mngkoronáztatására írott Prédikációja 1790. Generalis Beleznai felett mondott halotti Prédikáció. 1787. 's a' t.

II. L i t e r a t ú r a .

A. H a z a i L i t e r a t ú r a .

Hönyv-vizsgálat.

- 1) A' Tsehek Vára, egy Eredeti Hazai Költemény írta Bodó-Baari (Bári) 's Nagy Lütsei Mészáros Károly. Györben Streibig Leopold betűivel 1823. l. 136. kis 8. különbféle színű nyomtatott táblák ezen felírással: Mészáros Károly Munkája.

Ajánlatik Tek. Szlemenits Pál Úr, Törvények' Doktora, Hazai Polgári és Fenyítő Törvény' rendes Tanítója', valamint Tek. Posony Vármegye Tábla Bírája' Élete Párjának született Wölflingseder Anna Asszonynak, névnapitiszteletül, A' nemes Hölgy ritka tökéletességeinek méltán áldoz a' Szerző. Menti magát az ajánló levélben hogy ezen „munkátskát tsupán pihenésre rendelt óráiban, 's önnön mulatsága ösztönére, nem a' Világ elébe terjesztésére készítette; 's tsupán a' mély tisztelet vette rá, hogy alkalmasabb eszköz nem lévén, hódulása kijelentésére, ezen tulajdon elméje' szüleményét venné elő”. Következik a': „Kegyes Olvasóhoz” itt munkáját éretlennek valja a' Szerző: „mert még magam is (mond a' Szerző) midőn így írnék nevendék vagyok. — Tsak tizen hetedszer esik, a' nem rég fáján kérkedő levél el fonnyadván szomorkodva, 's buslakodva penám alá éltem' idejében, a' nedvesített mezőkön ugyan annyiszor szűnnek meg habozni a' virágok' illatozó fellegei” (!!??) Más okát is adja munkája éretlenségének; t. i. rövid 's tsak pihenésre rendelt éjeli órájiban készítette munkáját, azért kéri az olvasót legyen itéletében

kegyes, emlékezzék meg, hogy a' Szerzöt „Meggyeje eránt való forró szerelme ösztönözte légyen e' Költemény' írására”. Utánna: „Vedd szívesen többször is, de talán érettebbet áldozni kívánó indulatom' gyenge tehetségét”. — Innen kitetszik: hogy a' Szerző sokkal bizodalmatlanabb (legalább úgy mutatja) mint illene egy Szerzőnek önnön munkájához. Mészáros Úrnak e' szorgalma igazán ditséretet érdemel, igyekezete lelkes követésre méltó. Bár minden Ifiak így serkennének fel a' Tudományok' akár melly ága megkedvellésére, annak gyakorlására! Nem tzelja Rec.nek, a' munka' egész bírálását közleni, tsupán mellyek itéletével inkább ellenkeznek, 's szembetünőbbek akarja kijegyezni, az erősebb nyomozásokat pedig, mellyek a' Szerzöt nemes pályájától el kedvetlenitenék megtartóztatja magát. Söt itt sem kívánja, hogy valahol ő más is ott megakadjon, vagy pusztá állításai hitelt nyerjenek; tsak azt reményli, hogy vélekedése; az, t. i. melly és mennyire győző okokkal támogattatik helybe hagyható. —

Az illy Költeményeknek legfőbb arányai: Gyönyörködtetés, elmés példák által mint tükörkben a' virtusra tanítás. Az első megkívánja a' Stilus illendőségét, pontosságát, mellyre Tzitzerónak eme parantsolatja: Magna graviter, mediocria temperate, humilia subtiliter megtanit, a' szók' helyes választását, alkalmaztatását, felvételét tulajdon értelmökben, és a' mennyire lehet, hogy minden szók, meg annyi képeket támasszanak az Olvasók' elméjükben, megkívánja tovább a' gyönyörködtetés a' dollog tökéletes előadását, a' szükséges környülállások rendes ábrázolását, úgy mindazonáltal, hogy a' rövidség ne sértessék. A' gyönyörköd-

tető Író környüállásokat, mellyek az egészhez mint össze tevő részek nem tartoznak 's nem sükeres befolyásúak, el mellőzi. Végre megkívánja a' történet' fonalának rendességét is. Tanít a' költemény, ha a' tárgy méltó, 's a' társasági életből hozatott fel, ha szövevényes de nem hitel felett való környüállások világosan adatnak elő, ha a' virtus kívánatos kellemeivel tűnik fel 's erejével meghatja a' lelket; a' bűn mint undorító otsmányság maga magát utáltatja. A' Tanítás végre megkívánja azt is, hogy az előadattakból, helyes következtetések, rövid értelmes mondások formájában helyyel helyyel zárják bé a' meggyőződött Olvasók' képzelődéseit.

13. l. A' Költemény így kezdődik: „Neográd (magyarosabb Nógrád) Vármegyének nap nyugotti (nyúgoti) részén fekszik egy hajdan nyersen virágzó Vár, mellyet a' később maradék Tsehek' Várának nevezett”. Ezen történet fő helye. „Nyersen virágzó” úgy látszik kétséges vagy épen képzelhetetlen értelmű a' nyersség alig fér meg a' virágzással, az tökéletlenséget, ez ellenkezőt tézzen fel. „Egészen el felejtve mutogatja” 's a' t. érthetetlenek. A' Vár környékéről ezt mondja: „mellyet a' Természet andalgásba merülve teremtett” (Igy?). A' Természet mindég ébren van 's épen azért olly bámulásra méltók munkái. Az andalgás veszedelmes kivált az Íróban, gyakran olly képzelődések ötlenek az andalgó elméjébe; hogy azok merő hamis hangok. Valóban ez a' kifejezés „mellyet a' Természet andalgásban teremtett” a' környék méltóságát nem neveli. Az illy meztelen képzelődéseket el kerüli az Író, ha egynehányszor munkája' végzése után, azt

midőn képzelődésének hevétől, ment az elme, át meg át olvassa.

A' 14—15 l. Poétai felemelkedéssel igyekszik a' Szerző elő adni a' Vár' 's táj' szemléléséből vett gyönyörűségét, mellyet valamelly közel lévő lakos társaságában kimenvén érzett. Ezen önnön multságának történetei nem ellenkeznek e' a' rövidséggel, gyönyörködtetéssel, mivel az előadás kellemetessége másnál más ítéletet támaszthat, az olvasó helyes ízlésére bízom.

10—21 l. Elő adja a' Sz. Bánnak László Attyának 's a' Háziaknak környülállásait, foglalatoságait, 's multságait. Ezeket a' kor lelkével egyezőleg adja elő, de itt is hevét képzelődéseinek mérsékelhette volna. 19 l. Nagy Sándorról vévén hasonlatosságot Lászlóról ezt mondja: „Sokszor meg nem elégedve nézte attyának barátjait, kik a' megszaporodott vadak' üldözésére jöttek össze”. Kétségkívül azért, mivel ezek a' vadak' (alig szűkölködött ebben az akkori század kivált itt) számát, és így ő gyönyörködtető foglalatoságát kevesebbitették, de valljon helyes e' a' hasonlatosság, valljon a' karakterrel eggyez e'?

A' 22—31 l. Beszéli Vandus Királyi Hövet érkezését az öreg Bán várába, el fogadását, 2-ik András kívánságát katonai segedelem' kérését a' Sz. háborúra, az öreg Bán', hitvese', 's László kész el határozásokat a' katonáskodásra. Itt is jó lett volna némellyeket változtatni, vagy el hagyhi. A' Gyönyörködtető Irónak semmi gondossága, hogy tzelja eszközöltések nem felesleg, mindég a' lehetőséget, teljes és mérsékelve tömött előadását a' dolognak igyekezzék megszerezni. Megvallom nekem igen különösnek tetszik 22 l. Lászlónak leírt szüle-

letése Ünnepe is: „vígságban töltvén az estet a' poharak' üritése mellett, az egészen betölt hold fűgven a' levegőben tsípő hívséget harmatozott le, a' sok éljen kiáltás vissza-hangjait adta a' Palotában". Fő észrevételeim: a' hold' függése 's a' t. helytelenül alkalmaztatik, a' tsípő hívség, mellyet a' Szerző szerént a' hold leharmatozott, a' Palotában alig éreztetett, egyébaránt a' hold tölte sokkal ellenkezőbb erővel hat az emberekre, hogy sem ital ingerének lehetne állítani. — Hát a' szörnyű Éljen kiáltások! négy Személyek között? Azt hiszem, a' gyakor poharak üritése is ellenkezik az ilendőséggel, mikor az Lelki Atyáról, egy aszszonyságról 's 18 esztendő ifjúról hirdettetik. Ezen vígságot háboritá meg Vandus véletlen jelenlétével. Itt többnyire beszélgetések folynak, mellyek ha lelkesbek volnának, annyira nem untatnának, az ilyen beszélgetéssel az Író tsak akkor élhet, ha azok igen alkalmasan helyheztetvén kimerítik a' tárgyat, és hogy ha igen elmés váratlan gondolatokkal, vagy palérozottabb rövid szóllás formájival fűszerezetik. Igy remélheti az Író, hogy beszélgetéseiben gyönyörködtető vagy épen tanító lesz. P. o. élhet a' szerelem felfedezésében, barátok vagy szerelmesek véletlen találkozásán 's a' t. de mint p. o. a' 39 l. lévő beszélgetéseket, ízetleneknek, hibásoknak tartom. A' feljebb említett lapokon is Vandus' el fogadása a' beszédek által hideg lesz, tzélra nem tartozó beszédek folynak, Bán Vandust poharat üritni küldi fel a' palotába, 's szegény lelki atya egész estvéli beszélgetés alatt annyi szerentsét kap, hogy ezen különös üdvözlés formáját mondhatja ki tsak: „Köszöntve légy általam is nemes Vandus". A' többi beszédek hosszúak, ollykor kétes értelműek. Mind-

azáltal a' mi Vandus' követségét illeti, helyes volt a' közös beszélgetés, 'tsak több lélek!

31—36 l. A' nyughatatlan éj, mellyet László készüllete szerzett, és az el válás vagyon leírva. Itt a' Lelki atya beszédje (33—35 l.) dítséretre méltó.

36—65 El válván László szülőitől 's tovább Vandustól elő adatik útazása Ptolomeis felé, és miként szabadította ki Amaliát Kékesdi Leányt Votuf ragadó kezeiből, leíratik Kékesdi fáradozása leánya keresésében, szabadítójának el fogadása, a' költsönös szerelem' felfedezése László el válásáig. A' Votuf személyye nints elegendően meghatározva, sem hazája, sem nemzetsége nem említetik, pedig mint alább is a' költemény olvasója észre venné, ez az ösméretlen Votuf mint tündér olly könnyen jelen meg mindég fegyveres néppel, tsak a' mondatik; hogy külső országi nemes, de hát Nógrád Vármegyébe olly könnyen garázdálkodhat? Hiszen nem határszél. Már feljebb is emlitém, hogy a' 39 l. lévő beszélgetés igen aránytalan, valljon lehetett e' üdö okoskodásokra szoros körülállásokban? A' 43 l. a' megszabadított szép leányt ártatlan báránynak, Votufot ragadózó farkasnak, a' leány' attyát jó Pásztornak nevezi. Furtsának tetszik, hogy a' 44 l. a' leány ijedéseinek uralkodó pertzeneteiben olly ékesen szóll. A' miket Votufról mond is a' leány kevéssé ösmertetik meg ötöt, valami különösért ide teszem: „Esméretlen lévén — — ártatlan 's ártani nem tudó (!) virágjaim 's szomorú füzfáim' árnyékába töltöttem a' haladó órákat, még (míg) ezen Nemesi virtus útjain túl járó külső országi Nemes nem jönne Magyar ország ritkaságait vizsgálni, míg magában az együgyű természettől szépített kertünk nem hóditaná

ötet hozzánk; el jött tehát” ’s a’ t. Azt is megjegyzem, hogy a’ legindulatosabb történeteket fagyosan adja elő. Haza menvén Rékesdi tüstént poharak’ üritéséhez fogtak. Igen helytelenül él itt a’ Sz. „szerentséltés” ígével, minap szóllott erről Virág is, neki köszönöm én is megtérésemet. Szerentséltetni annyit tesz: mint; kotzkára a’ szerentse kétséges fordulatára kitétetni, így fejtegeti ezt másokon kívül a’ kised szó-tár is. Az 51 l. ellene mond a’ 27—30 l. mondottaknak.

A’ 62 l. Költsönös szerelem’ felfedezése vagon. Itt azt kell megjegyezni, hogy a’ szegény László térdelve fejtette ki szerelmét, Amália’ módtalansága miatt. A’ Sz. hogy röviden szólljak, az üdöre sem igen vigyáz, össze keveri a’ reggelt estvével, déllel, hogy irásomat ne szaporítsam, az olvasókat józan figyelemre igazítani elégnek tartottam.

65—69 l. Amalia László iránt szerelmét attyának felfedezi, a’ 68 l. gyász ruhát vesz magára, mellyet „utolsó órájáig fog viselni”. Az alatt Ptolomeist el éri László a’ nélkül, hogy tsak közönségesen is mondatna valami hosszú útjáról. Azt gondolnád Ptolomeis a’ kert alatt van. Igen termékeny a’ Szerző a’ nap futásainak rajzolatiban, minden főbb történetek elején ezt míveli mint itt is (69 l.)

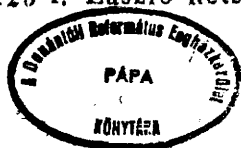
69—71. András Király és Bán László beszélgetései (hajnalban). Igen óhajtaná a’ Rec. a’ szók’ jobb választását, ’s finomabb beszéd módját.

71—73 l. Ismét át megy a’ történet Votufra, és Vandusra. Amaz bár hol vette magát, Vandust megtámadta ’s ez előtte egy barlangba rejtezett.

74—81. Érintetnek a' Keresztes hadnak némmely történetei, András Király haza jövele, László fogsága, egy Sziget' Fő Igazgatója' (hol László tömlötzbén volt) Leányának szerelme László iránt, szabadítására ígyekezetei 81 l. háborognak Lászlóban a' kétségbe esés szavai, mellyek bizvást kimaradhattak.

85—95 László a' tömlötzbén megbarátkozik Hellevai Udaldal, de ennek történetei nem érdekeltetnek. Eulalia szabadító leány férfi ruhában pántzélosan ereszkedik alá a' tömlötzökre, 's magát szándéka felől kinyilatkoztatja, Adolf nevet vévén magára, következő éjjel László közben-járására megszabadúl Udald is szolgálái is Lászlónak. Jobb lett volna Eulaliát mindjárt Udaldal megszerelmesíteni. Restelleni lehet, hogy Adolf képében Eulália magát olly alacsonúl vádolja pogány létével.

95—97 Tengeri, utóbb pedig száraz földi útazásaik folytatnak a' megszabadúlt személyeknek. Votuf ismét elő jő, Kékesdire rohan, midőn ez Tsehek várába látogatásra szándékozna Amaliával. E' megszabadúl, Kékesdi tulajdon Várába fogságra hurtzoltatik. Amália Tsehek várába vitetett. (l. 101) Mig ezek történnek. László Kékesdi várához érkezik, itt egy kis tsata történik, mellyet a' Kékesdi különös jelenléte homályosít. Kékesdi ugyan megszabadúl, de László még bolyong 's egy remetében Vandusra talál, nem sokára a' többiek is miód összejönnek. Udald attyához siet, ott kinyilatkoztatja szerelmét Eulaliának ez bajlott mint hogy tudta: „más ég Lászlóért” Neme az útban észre vétetett de titokban maradt. A' 113 l. úgy látszik; a' történet szerentsétlen fordúlata Lászlóra tsak azért van, hogy ez Vandussal találkozzék. A' 120—123 l. László kétségbe esése (ma-

ga a' Szerző fantáziának nevezi) már ide nem illik, mert 1-ör Lászlót semmi különös történet arra nem fakasztotta. 2-or már szerentsés vég tünik fel. 5-or A' költemény semmi részben nem veszt. A' 127 l. már mindnyájan boldogok még egy új pár Henrica Udald testvére, és Sándor Vandus öitse támad és így három Menyegző ké-szül. A' gonosz Votuf is megtér a' 152 l. 's az engedelem megnyerése után mint remete Van-dus és László barlangjában végzi „siralmas él-tét”. A' sokat szenvedők pedig össze párosod-nak, és így a' történetet egy intő beszéddel zárja bé az ősz Lelki-anya.

A' Nyomtatásból szorgalmatosság tetszik ki, a' papíros is igen jó, egy szóval külsője a' Könyvnek tsinos. A' Szerzőre nézve még a' következőket jegyzem meg: igen zsugori a' személyes vonások festésében; pazarló a' hold, nap, vagy helyek' rajzolatiban. Néhol igen kü-lönös p o. sietz (sietsz) l. 42. nézzük (nézük) l. 55. halladni (haladni) l. 120. 's a' t. Azt mond-ja rény l. 133. másut l. 45. virtus. Illyeneket alkalmaztat a' 13-ik századra: Stiksz, Horizon l. 113. Kontzert l. 120. A' Tanításra figyelme-tesb lehetett volna. Szereti a' hosszú szerkez-tetéseket, az ál mákat minden tzel nélkül fel-hordja l. 58, 81. Sok környülállásokat tserbe hágy. Homályosítja az előadást rendetlensége, az átmeneteleknek egy személyről a' másikra. Ohajtotta a' Rec. ha a' Szerző e' korból felhor-dott jelesb dolgokat készületnek okaért olva-sott volna; Illyenek: Cseri Ottója, Bank Bán 's a' t. valóban örülne a' Rec. ha Mészáros Úr jeles lehetségeit tovább is művelné, és ez után más tárgyakat választana munkásságának, mel-lyek vele inkább egygyezők 's mellyek által mind magának több ditsőséget, mind az embe-

riségnek több hasznot szerezne: — Ha az igazon, vagy illendően túl botorkáztam volna, kívánom olvasóimtól térítsenek a' jó útra, az illetlenségeket pedig, ha követtem nekem, 's nem a' Szerzőnek rójják fel; mert az igazság' nyomozása ezektől legtávolabb van. Én minden tekintetet el zártam magam előtt, tsupán az igazságot 's a' munkát igyekeztem illetni; ugyan azért el háritom magamról azon észrevételt, melyet egy derék könyvben olvastam: „Non de rebus disputatur, de quibus disputari videtur, sed de disputantium ingenio et eruditione”.

Spech Lajos.

Könyv- es mertetés-

*) A' Magyar Plánták szárított gyűjteménye. Második Kötet. Orvosi Plánták. Kiadta Szádlér József, Orvos. 1823. (kis folio).

Az ezen Kötetben kiadott szárított Plánták e' következők: 1. *Astragalus exscapus* L. száratlan Boka. Schaftloser Traganth. *Radix Astragali exscapi* off. 2. *Veronica officinalis* L. Orvosi Szigoráll. Veronika Ditsőséges fű. Sarló fű. Erdei Sállya. Aechter Ehrenpreis. Ehrenpreis. 3. *Stachys recta* L. Tisztes Hunnyáz. Tisztes fű. Weiszer Ziest, Vosperkraut. *Herba Sideritidis* off. 4. *Plantago Arenaria* W. K. Balha Úti-fű. Homokos Úti-fű. Bolha magú-fű. Sand Wegetritt. Flohkraut. *Semen Psylli* off. 5. *Triticum repens* L. Taratzk Búza. Taratzk. Perje. Búza levelű fű. Eb-gyógyító fű. Quecken Weizen. *Radix graminis* off. 6. *Fumaria officinalis* L. Föld Füstike. Föld Füsti. Gemeiner Erdrauch. Tauben kropf, Wilde Raute. *Herba Fumariae* off. 7. *Achillea Millefolium* L. Egérfarkú Tzitz-

koró. Egér - fark , Tzitz - fark. Ezer - levelű fü. Scharfgaabe. Herba Millefolii off. 8. Ononis Spinosa L. Tövises Hemorja. Iglitze vagy gerlitze Tövis. Ökör - gázs. Eke - akadály. Szamár - tövis. Stachliche Hauhechel , Ochsenbrech. Radix Ononidis off. 9. Colutea arborescens L. Pukkantó. Duda fürt. Hólyagos borsó - fa. Vaxjú köröm. Baumartiger Blasenstrauch. Deutsche Senne. Folia Sennae germanicae off. 10. Thymus Serpyllum L. Kakuk Démutka. Kakuk - fü. Vad Tsombor. Feld Thymian. Quendel. Feldkümmel. Feldpoley. Herba Serpilli off. 11. Pulmonaria officinalis L. Pettegetett Gálna. Tüdő fü. Gálna. Geflecktes Lungenkraut. Herba Pulmonariae maculatae off. 12. Primula Veris L. Tavaszi Kankalin. Kankalék. Sárga Kükörits. Kása virág. Szent Péter Kúltsa. Szent György Virága. Kesztyű virág. Gelbe Primel. Schlüsselblume. Flores Primulae veris off. 13. Clematis erecta L. Ép - levelű Bértse , Szívó fü. Aufrechte Waldrebe. Brenn Kraut. Herba Flammulae Jovis off. 14. Melilotus officinalis L. Som - kóró Lóhere. Somkóró. Dut - kóró. Meloten Klee. Meloten Stein Klee. Honig Klee. Flores , herba , sumitates Meliloti off. 15. Matricaria Chamomilla L. Orvosi Szik fü. Szik - fü. Szék - fü. Chamillen Mutterkraut. Feld - gemeine - kleine Chamillen. Flores Chamomillae vulgares off. 16. Anemone pulsatilla L. Leány kökörtsin. Fekete Szederjes v. Ló kökörtsin. Violette Anemone , Gemeine Rükchenschelle. Herba Pulsatillae vulgaris off. 17. Anemone pratensis L. Mezei kökörtsin. Kisebb Leány kökörtsin. Wiesen Anemone. Schwarze Rükchenschelle. Herba Pulsatillae nigricantis off. 18. Tussilago Farfara L. Ló - körmű Szattyú. Martilapu. His édes Lapu. Ló köröm fü. Gemeiner Huflattig. Herba , folia Tussilaginis of. 19.

Asarum europaeum L. Kerek Kapotnyak. Kapotnyak. Mogyoró allya. Kerek, kapor. Europäische Haselwurz. Radix Asari off. 20. Solanum Dulcamara. L. Keserűdes Tsutsor. Veres vagy vízi Ebszőlő. Iszalag. Bittersüszter Nachtschatten. Alpranke. Hirschkraut. Mäuseholz. Stipites Dulcamarae off. 21. Spiraea Filipendula L. Kolontsos Bajnótza. Varjú-mogyoró. Bor-virág. Knollige Spierstaude. Radix, Herba Filipendulae off. 22. Lavandula Spica L. Szagos Levendula. Levendula. Gemeiner Lavendel. Flores Lavandulae off 23. Rhamnus Ziziphus L. Jujuba. Brustbeerenbaum. Baccerae Jujubae. Jujubae off. 24. Euphrasia officinalis L. Szemvidítő Szálkatsék. Efrázia. Szemvidítő fü. Gemeiner Augentrost. Herba Euphrasiae off. 25. Agrimonia Eupatorium L. Bojtorjános Párló. Párló fü. Apró Bojtorján. Gemeiner Odermenig. Herba Agrimoniae off.

Egyébaránt a' munkának belső alkotása olyan, mint azt az 1-ső Kötetnél a' Tud. Gyűjt. VIII-ik Kötetjének 100—110-ik lapján előadtuk. A' magyarázó textus $\frac{8}{4}$ rész ívet teszen.

Thaisz.

B. Külföldi Literatúra.

Könyv-kivonás.

Muszka Expeditió Bukháriába.

Némelly Külföldi Folyó irások emlékeznek azon Követségbeli Expeditióról, mellyet a' Császári Orosz Udvar 1821-ik esztendőben Orenburghól a' Kirgízi Kajzákok pusztáján által Bukháriának mostani Khánjához küldött, melly bennünket annyival is inkább érdekel, mivel a' vett 's a' következendő Kötetben

T. T. Olvasóinkkal közlendő Tudósítások szerint, Tudós Hazánkfia Kőrösi Sándor, ha valami szerentsétlenség nem érte, ugyan azon vidékeken utazik. Az Expeditiónak feje volt Negri Státus Tanácsos, melléje volt rendelve egy Természet vizsgáló, egy Titoknok, a' Generál Stábnak három Tisztje és három Tolmács. Az ő Karavánájának óltalmazására a' Pusztának rabló népei ellen rendeltetett 200 Kozák, 200 gyalog Katona, 25 Baskir, 2 ágyú a' Lovas Artilleriából; 's 550 Teve vitte az eleséget, bűtyort és posztó-sátorokat: a' mi kedves Kőrösi nk pedig csak egyedül maga utazott el azon Vidékekre. Az uralkodásnak fő czélja kereskedési volt, hogy t. i. jövődöben Muszka kereskedői Karavánák egyenesen 's rendszerint vigyenek Európai portékákat a' Bukháriai piacra, a' helyett, hogy most a' Bukháriaiak magok tserélik be magok szükségét Toroczkban, Orenburgban, sőt Moszkuban is. — De a' Khán arra teljességgel reá nem állott, mellynek környülállásait, minthogy ide nem tartozunk, el mellözzük. — A' Követséggel utazó Tudósoknak minden alkalmatosság elvágatott 's lehetetlenné tétetett, hogy ezen temédek kiterjedésű földnek belsőjét megvizsgálhassák. Azon sivatag, mellyen a' Követség 72 napig a' Kirgizi Pusztában, gyakran víz nélkül szükölködven, utazott, 1500 *) Verstel tett; de Bukhára előtt mintegy 80 Verstel igen gyönyörű, jól művelt 's ezer csatornák által megárazott vidék kezdődött. 'S így ezen próba-tétel is Asia belsőjének megvizsgálására, melly eránt

*) Mintegy 250 mértföld; mert Bode szerint egy Verst 3402 Rhenusi lábat, egy Német mértföld pedig 23661 Rhenusi lábat tézen.

minden felől nagy várakozással voltak, füstbe ment; a' mit annnyival is inkább lehet sajnálni, mivel ezen Terra Incognitában, mind azon jelenségek szerint, mellyeket ekkoráig a' Tudósok magoknak felőle szerzetek, a' Természet', Világ' 's Népek' tudományára nézve, igen bő aratást lehet várni. — Szamarkand, a' hova egyenesen a' mi Hörösink igyekezett és Bukhara, *) Szogdnak Völgye és Amunak vagy D'sihonnak partjai az emberiség hihető böltsőjéhez olly annyira közel fekszenek; — ök egy előbbi periodusban sok időnkig azon Vidékek voltak, mellyekben a' napkeleti Culturának legfőbb virága fejlett ki; 's alkalmasint minden Tudósításoknak következtetésében azok még most is a' természet által minden paraditsomi bujalkodó ékességekkel tékozolva kivagynak szépítve 's ezen tekintetben Persiát, a' mint a' legújabb hiteles Utazók bizonyítják, sokkal feljül haladják. — Az ő Culturájoknak romjai még ma is a' Tudós vizsgálóknak épen az lehetnek, vagy több is, a' mi Görög Ország vagy Egyiptom, a' magok maradványira nézve, a' mái időbeli Viszsgálóknak már régen voltak, 's még sokáig fognak maradni. — Még is végre azt lehet reményleni, hogy a' hatalmas Muszka Ország számtalan áldozatok által, egy felől, 's Anglia más felől azon kultsot kitalálják, melly közép A'siának el rejtett kintseit elérhetővé 's köz hasznúvá fogja tenni.

Hogy ezen dolog politicalai és physicalai okokból nem könnyű, azt nem tsak ezen tapasztalás

*) Az egész Bukhária kiterjed 3 grádusra észak felé és 6 grádusra kelet felé., népessége 2 és 1/2 millio. Hadi ereje 25000 Lovas. Jövedelme tíz millió Frank mintegy tíz millió forint Váltó Czédulában.

bizonyítja, hanem több régi és újabb szerentsé-
len tapasztalások is. A' többek közt tsak Ober-
ster Beketitsét említjük, mellyet nagy Péter
Czár alatt a' Caspi Tengernek partjaitól
Chiva felé indított, de a' ki egész hadi Sere-
gével együtt a' Chivaiak árulása miatt mind
utolsó emberig el vészett. — Kapitány Mura-
vievnek legújabb Expeditiója is Chivába
önnön Tudósításai szerint nem sokkal volt sze-
rentségebb; mert egész kíséretével együtt mint
egy tíz hónapig fogva tartatott a' Chivaiak ál-
tal: — adná a' Magyarok Istene, hogy a' mi
derék Körösink mind ezeknél szerentségebb
lenne!

Thaisz.

III.

Tudománybeli Jelentések.

1.

Megzfafolások és Igazítások.

Javitása T. T. Csaplovics János Ur' (Tud. Gyűjt.
1822 II. Höt.) a' Magyar Országí Patikákról való öszve
számolásának.

Szepes Vármegyében is, mint majd csak minden
Magyar Vármegyében, több a' Patika, mint T. T. Csaplo-
vics Ur állítja, mert Iglón nem egy, hanem két, Szom-
olnokon hasonlóképen nem egy hanem két Patika vagyon.
Hozzá járúl az új Podolini Patika. Azt is méltán kell meg-
jegyezni, hogy sok Szepesi patikával nem csak a' Sze-
pesiek, hanem a' szomszéd Sárosiak, Gömöriek és
Tornaiak is élnek: azért T. T. Csaplovics Ur' clas-
sificatiója a' Szepesi Patikáknak, a' comsumtióra nézve,
nem szorosán igaz.

Y.

K é r d é s :

Ugyan honnan vette T. T. Csaplovics Ur a' Magyar Országí Patikákról közlött hibás lajstromát? Statisticae hibátlan lajstromot csak a' Magyar Országí Protomedicustól lehet várni.

Z.

2. J u t a l o m T é t e l.

A' Müncheni Királyi Tudós Társaság következő Jutalom kérdést tett fel: *).

Academiae Regiae Monacensis Classis prima certamen disputationis proponit, qua explanentur comparanturque inter se Platonis atque Aristotelis placita de ratione constituendarum regendarumque rerum publicarum. Quae quamvis neque constanter definiri possint, nisi repetitis ex intima philosophia, morali praesertim, initiis ac fundamentis, neque explicari dilucide, nisi adhibitis legum institutorumque formis, quae sunt apud utrumque philosophum, vel ad speciem justae rei publicae effictae, vel ex historia et gentium civitatumque, quae tum erant, notitia adsumtae; gratissimum tamen Academiae facient, qui se ad quaestionem hanc tractandam dare volent, si ita disputationem instituent, ut neque altius ordiatur, neque vagetur latius, sed in media summaque re omnis versetur. Sermone utendum est omnibus latino. Scripta apophthegmate signanda; inscribendam idem schedulae obsignatae, qua nomen Auctoris indicandum est. Mittenda scripta ad Classem Academiae primam, ita, ut ante diem XXVIII. Martii MDCCCXXIV. accipiat. Sententiam de iis scriptis die XII. Oct MDCCCXXIV. Academia feret. Quod dignum praemio judicatum erit, ejus auctor palam adpellatus honorifice quinquaginta aureis, quos ducatos vocant, donabitur. Eidem accedet, quod honorarium bibliopola solvet, cui vulgandus libellus ab Academia tradetur. Ceterum et hic libellus et reliqui scriniis Academiae condentur, deletis in publico consessu schedulis ad eos,

*) Intell. Blatt der Jen. Allg. Literatur - Zeitung. Nro 24. April. 1823. pag. 289.

quibus praemium haud tributum erit, adpositis. Copiam scripti sui, si quis adipisci velit, Academia dabit.

Holéczy.

3. I n t é z e t e k.

A' Rév-Komáromi Catholicum és Reformatum, és a' Tatai Catholicum Gymnasiumokban 's Nemzeti iskolákban tanuló Ifjúságnak száma 1825 ban.

Tavaly volt
több — kevesebb

1) A' Rév-Komáromi Királyi Gymnásiumban, Ordinis S. Benedicti.

Humanitatis Anno II.	37	—	5-tel
Humanitatis Anno I.	29	—	1-el
Grammaticae Anno IV.	26	2-vel	—
Grammaticae Anno III.	40	—	15-tel
Grammaticae Anno II.	51	—	8-czal
Grammaticae Anno I.	57	5 tel	—
A' Nemzeti 2-dik Oskolában	90	—	10-zel
A' Nemzeti 1-ső Oskolában	200	—	10-zel

mind össze 550 — 42-vel

2) A' Tatai Gymnásiumban apud Scholas Pias:

Humanitatis Anno II.	35	—	10-zel
Humanitatis Anno I.	55	—	8-czal
Grammaticae Anno IV.	36	—	2-vel
Grammaticae Anno III.	42	—	11-gyel
Grammaticae Anno II.	58	8 czal	—
Grammaticae Anno I.	30	6-tal	—
A' Nemzeti 2-dik Oskolában	24	8-czal	—
A' Nemzeti 1-ső Oskolában	51	—	8-czal

mind össze 289 — 17-tel

3) A' Rév-Komáromi Reformatum Gymnásiumban:

a. Az ötödik Oskolában

Logicus	—	5)	
Poeta	—	6)21	→ 5-mal.
Rhetor	—	10)	

Tavaly volt
több — kevesebb

b. A' negyedik Oskolában ;

Syntaxista	—	24)	55	—	16-tal
Grammatista	—	31)			

c. A' harmadik Oskolában ;

Conjugista	—	20)	60	10-zel	—
Declinista	—	40)			

d. A' második Oskolában ;

Nagyobb Elementáriusok	66	10-zel	—
------------------------	----	--------	---

e. Az első Oskolában ;

Hisebb Elementáriusok	130	—	18-czal
-----------------------	-----	---	---------

mind öszve	552	—	17-tel
------------	-----	---	--------

E' folyó Esztendő Augustusának 27-dik és 28-dik napjain tartattak, mind a' délelőtti mind a' délutáni rendes órákon, Fő Tisztelendő Fodor Gerzson Superintendentiális Generális Notárius Úrnak Elölülése alatt, a' Ketskeméti Reformátum Gymnásiumban lévő Deák és Magyar Oskolák közönséges Megvizsgáztatásai. A' Tanuló Ifjúság száma ment ebben az Esztendőben 628-ra; úgymint, a' Deák Oskolákban voltak 263, a' Magyarokban pedig 365 Tanulók. A' Deák Oskolákban volt Ifjak ötöd része Hülföldi, a' többi helybeli származású. Humanista, vagy nagyobb Deák, volt 47, kik közül az Oratoriában Spilmann Fridrik Nagy Székeli; a' Poeticában Széles László Szabadszállási; a' Novitius Rhetorok között Kozma Lajos Ketskeméti születés, első Eminensi Grádust érdemeltek.

Tábla Biró és Senátor Tttes Balásfalvi Kiss Pál Úr, az Oskolák javára szentelt több jeles áldozatjain kívül, a' múlt Esztendőben ismét 200 forintokból álló fundatiót tett volt Oskolánknak, olly czéllal, hogy ezen Tőke pénznek Interesse, serkentő Jutalomul adódjék esztendőnként, az innen felsőbb Oskolákba szándékozó ollyan tanuló Ifjagnak, kik valamely kiadandó Materiáról, mind Magyar mind Deák nyelven, úgy irnak egy rövid Oratiotskát, hogy abból mind gondolkodásbeli tehetségek, mind a' Deák nyelvben való jártasságok jelesebben kitetszik. A' jutalom, mint minden kezdet, tsekély ugyan: de betsessé teszi azt, a' czélnak nemes volta. — Valamint tehát az elmúlt Esztendőben: úgy ennek végződésével is, az itt tanulásokat végzett

15 Oratorok, megkészítvén, és beadván Munkáikat az Oskolai Széknek; azok között mind Stilusára, mind a' Dolog előadására nézve, elsőnek itéltetett Fűredi Sándor Retskeméti, ahoz legközelebb járónak pedig Dányi Gábor Halmasi linak Oratiója. Megkülönböztették ezeken kívül magokat Spilmann Fridrik és Hevesi Károly tanulók is több tanuló társaik felett.

Nagy István.

A' Magyar Universitásnak Magistratusa Aug. 25-dik és 30-dik a' szokott mód szerint megújítatott. Rectornak választatott Fő Tiszt. Batthányi Aloyz Úr, Madocsei Boldog Asszony Apátura, az Észtergomi Háptalan Canonokja, a' Theologia' Doctora és a' Pesti Fő Seminarium Igazgatója. Dékánoknak választattak: a' Theologiai Karban N. T. Tudós Wass László Úr, az Egyházi Történetek Tanítója; az Törvény Karban: Tek. Tudós Böth József Úr, a' Törvény Doctora, T. Ns. Pest és több Ns. Vármegyék Tábla Birája, ki már két esztendőig viselte ezen hivatalt; az Orvosi Karban: Tek. Tudós Beer Nep. János Úr, az Orvosi Tudomány Doktora, és Sz. H. Buda városának Orvosa; a' Philosophia Karban: Tek. Tudós Wolfstein József Úr, a' szép Tudományoknak és a' philosophiának Doctora. A' két utóbbi, a' múlt iskolai esztendőben is viselte a' Dékánúságot.

A' N. Györi Fő Gymnasiumban az 1823/3 iskolai esztendő végén a' szokott Examenek Augustus fogytával tartattak, mellyek után újabb rendszabásoknál fogva a' jelesebbek minden iskolai karból, tulajdon tanult tárgyak szerint Sept. 10-dik folyó és kötött beszédekkel declamáltak, mellyek után más nap 8 órakor reggel tartotta Fő Tiszt. és Mélt. Fejér György Úr Fő Igazgató a' Te Deum Laudamust, minden kitelhető pompával, 's a' Mise bévégeztetvén, több Úri Vendégekkel, az Iskolai Karok által mentek a' Kir. Academia' palotájába, a' hol még végső hálaadó beszédet tartottak: Mentler Antal első esztendőbeli Humanista, Magyar nyelven, mellyben megmutatta, hogy a' Tanuló Ifjak sokkal többet tartoznak Tanítójoknak mint Szüléiknek; annakutána Taschner Lajos 2-ik eszt. beli Humanista, deák nyelven folyó beszédben megmutatta, hogy minő figyelemmel kell lenni a' Tanuló Ifjoknak, társok választásában. Erre olvastatott a' Classificatio, és a' jeles Tanulók a' Györi Sz. Kir. Város' kegyességéből hasznos könyvekkel megjutalmaztattak; az egész inneplést pedig, nagy

örömeinek kijelentésével végezte a' tisztelet Fő Igazgató Úr, 's azzal az Ifjúságot el bocsátotta.

A' Sept. 10-dikén tartott beszédeket mondták a' 2-ik eszt.beli Humanisták közül: Kováts István, Prologust folyó beszédben; Novák Ferencz: Zriny' buzdító szözlítése a' Vár-örző Seregekhez, versekben; Mendöl István óltalmazta Diogenes' tettét, a' ki nappal égő fáklával embert keresett, folyó Magyar beszédben; Schopf Ferdinand: Magyar Poéták ditsérete, kötött beszédben; Suborics János: Orator popularis, folyó beszédben, Bresztyenszky Antal: Stimulatio ad ferventius studium, versekben; Mikus László: Hasznos a' tanuló ifjúnak az ajándék, folyó beszédben, Vörnle János: Moderatoribus gratiarum actio, folyó Beszédben: Kuntz József: a' dolog utan édes a' nyugovás, kötött beszédben; Taschner Lajos; Suspiria ad S. Stephanum, folyó beszédben; Kováts István: Tudományok' ditsérete, kötött beszédben. — Első esztendőbeli Humanisták közül; Hupka Ferencz deákul: de utilitate lingvae latinae; Karof Augustinus deákul: de necessitate Studii Historici; Czakó István, magyarul: A' jó barát legnagyobb kints; Radányi Ignác, deákul: Honor non est proemium virtutis; Anda Ferencz, magyarul: A' Béke arankor, Sigi Márton, deákul: De necessitate studii Lingvae hungaricae; Csillag Antal, magyarul: Az egyesség legnagyobb erőseg az emberi társaságban; Turner Eduard, deákul: de artibus et opificiis; Tóth Antal, magyarul: Egyedül a' Tudós ember boldog. — Mind ezek folyó Beszédben.

Pesten e' napokban a' Kegyes Iskolák' Rende gyűlést (Consistoriumot) tartott, mellyre számos Elöljárók megjelentek. A' Szerzetnek belső el rendeltetése szerint, az ilyen gyűlésekben legelőször is a' Tartománybeli Kormányzóról (Provincialis) tanátskoznak. Mostan a' Gyűlés tekintetbe vévén, hogy Fő Tiszt. Bolla Márton Úr, már sok esztendők óta a' Szerzetet böltsen és igazságosan kormányozza; hogy a' Szerzetnek tagjai ő iránta szeretettel és tisztelettel viselgetnek; hogy ő a' világi Rendek előtt is a' Szerzetnek tekintetet nevelni tudta, és hasznos kedvezéseket szerzett; végre hogy mind Szerzetes Társainak a' tudományokra való hathatós serkentésével, mind önnön tudós munkájával, a' Szerzetnek nagy betsületet érdemlett, ötöt csak nem köz megegyezéssel ismét Kormányozónak választotta 's hivatalában megerősítette. Szerzetes Társainak ezen bizodalma arra indította a' tisztelet Férjfiút, hogy noha

72. esztendő t meghaladván, az élet terheit érezné, 's azért fáradságos hivatalától megmenekedni kívánna, még is engedett Szerzetes Társai kérésének, es a' kormányzást újonnan felválalta. A' Provincialis mellé, a' Szerzet ügyeinek igazgatására Assistensékké választottak: T. Alber Nep. János, Strobl György, Cuul János, Hegedüs Aloyz, Dani Zsigmond, és Nagy Leopold; Consulorokká pedig T. Aigl Glicerius és Grosser János Urak. A' Szerzetes Házaknak Igazgatói és Elöljárói is ezen alkalmatossággal neveztetek, 's így az egész Szerzetnek igazgatásába, melly Hazánkban megkülönböztetett haszonnal foglalatoskodik az ifjúság nevelésében, új élet és elevenség íntetett.

A' Sopronyi Evang. Lyceum 1822/3-dik Oskolai esztendőben.

A' virágzó Sopronyi Evang. Lyceumban múlt 1822/3 Oskolai esztendőben tanultak 79 Primanusok (Tisztelendő és Tud. Nagy Megyeri Rajcs Péter Rector és Magyar Prédikátor, Tiszteletes és Tud. Odor István és Tiszt. és Tud. Seybold Pál Professorok alatt) 60 Rhetorok vagy Secundanusok (ugyan azon Professorok alatt), 96 Syntaxisták (Tiszt. és Tudós Hetyésy László Professor alatt), 73 Grammatisták (Tisztel. és Tud. Szabó József Professor alatt), 57 Donatisták (Tisztelendő Sztrokay Ignácz Prédikátor alatt) *). A' Primanusok közt volt 25 Stipendiatus és 15 Alumnus; a' Rhetorok közt 7 Stipendiatus és 20 Alumnus, a' Syntaxisták közt 12 Stipendiatus és 29 Alumnus, a' Grammatisták közt 8 Stipendiatus és 15 Alumnus, és a' Donatisták közt 5 Stip. és 5 Alumnus. Továbbá a' Primanusok közt volt 42 Theologiának tanulója. Az is emlékezetre méltó, hogy a' Primanusok közt 11 született Sopronyi fi, a' Rhetorok közt 9, a' Syntaxisták közt 20, a' Grammatisták közt 22, a' Donatisták közt pedig 42 Sopronyi fi volt. — A' nyilván való esztendei examen tartatott Augustus 22-dik napjától fogva egész 30-dikig, és pedig a' Primában 3 nap, a' Rhetorikában két nap, az alsóbb Classisokban pedig egy napon. A' Primanusok egyszer'smind egy theologusi disputatiót tartottak Tiszt. és Tudós Rajcs Péter, Prédikátor és Rectornak ügyellése alatt.

*) Rajcs Péter, Seybold Pál, Odor István, Hetyésy László és Szabó József Akadémikusok.

Az examen előtt pedig, Julius 23-dikán a' Sopronyi Lyceum mellett 34 esztendőtl fogva virágzó Magyar Társaság Tisztelendő és Tudós Directora, Rajes Péter, Prédikátor, Rector és első Professzor ügyellése és igazgatása alatt tartotta a' szokott esztendei öröm ünnepét. Az ifjú munkás társok illy renddel tették az oratori gyakorlást. Perlaky István békőszönt versekkel, és azután folyó beszédben értekezett, mi a' legszébb jutalom következtek: Karsay János, Magyar, hajnalod hasad! felváltó versekben, Németh Jó'sef. Az eggyesség gyümölcsei, Sappho mértékein. László Jónás: Fulvia' példás hivesége, felváltó versekben. Hrabovszky Dávid: a' Komor innep, Baró Aszódi Podmaniczky Jó'sef' emlékezetére, folyó beszédben, Plevnitzky Sámuel: a' feselő rózsá' kora el hervadása, Nagyságos Horváth született Gróf Festetics Josefa' emlékezetére, felváltó versekben, Jánosa Dávid: a' falusi temető vitézi versekben. Ferenczy Sámuel: a' boldogság, felváltó versekben. Illyés Adám: a' Mu'sák' panasza a' világ háladatlanságáról, vitézi versekben. Jakab László: mint él a' nagy lelkü férfiú ezen alatt térben, folyó beszédben. Kis János: a' harcza menő bajnok, Alkeus mértékein. Berzsényi László: Zrinyihez, felváltó versekben. Berzsényi Lénárd: Sziget védelmezése, vitézi versekben. Hajnal Jó'sef: a' szeretet és a' virtus leánya, folyó beszédben. Gáspár Dániel: a' liget, Sappho mértékein. Keblovsky Jó'sef: a' juhász, felváltó versekben. Herenkovies István: a' kevély, felváltó versekben. Knar Sámuel: a' nyelv és a' jó hazafi szív, lelke a' Nemzetnek, folyó beszédben. Györi András: egy hajós' szavai a' révparton, az öröm innepnek bérekesztés felváltó versekben.

Közlötte Rummy Hárolý,
egykor Sopronyi, most Pozsonyi Professzor.

A' Pozsonyi Evang. Lyceum.

A' Pozsonyi Evang. Lyceumnak Magyar Társaságában Tisztelendő és Tudós Rummy Hárolý Subrector és Catecheta Ur 1823-dik iskolai esztendőben ingyen tanította a' Magyar Grammatikát (Révai és Márton szerint), gyakorlásokkal együtt, Magyar Aesthetikát és Rhetorikát deák nyelven, a' Magyar Prosodiát és Metrikát pedig, bölcselkedési Politikát és Gazdaságbeli Tudományt magyar nyelven. Bizonyos collisiók miatt Tiszt.

és Tud. Romy Professor Úr jövendőben ezt az oktatást és Magyar Társaságnak igazgatását nem akarja többé folytatni; hanem mint eddig, úgy jövendőben is a' maga Classisában a' deák Auctorok magyarázását és a' hit 's erkölcsi tudományt honnyi nyelven, továbbá Magyar Prosodiát 's Metrikát és Magyar Declamatiót (oratori gyakorlást) fogja tanítani. — Augustus hónapban examenkor Tiszt. és Tud. Romy Subrector nyomtatásban az examennek és declamatoriumnak conspectusával együtt (Conspectus examinis publici semestralis secundí etc.) Kiadta: Fragmentum Commentarii in Satyram V. Horatianam Lib. II. Sermonum, instar speciminis Commentarii perpetui in Satyras Horatianas edendi a Georgio Carolo Romy, Subrectore Lycei Evang. Posoniensis Doctore Philosophiae et AA. LL. V. D. M. etc. Posonii, typis haeredum Belnayanorum. 20 p.

Valóban követésre méltó példa 's egyszer'smind a' Tek. Tudós Professor Úr' a' Római Classica Literaturában való tökéletes járatosságának bizonyysága. — Mi az iskolákról való Jelentéseket nem tsak igen kedvesen veszük, hanem ki is kérjük; — mert azok, — mint a' Haza szemefényei, — minden ember legnagyobb figyelmére méltók.

Th.

Priv. Érsekújvár városának Oskoláiba valamint az el folyt úgy végéhez közelgető Oskolai esztendőbe is következő szép számú Ifjúság gyakorolta magát F. T. Hremlitska János Director, T. Faba Theodor 's T. Simovits Leopold Catechetak, Dely Márton első Grammatikát, Zibrin József Nemzeti két osztályt, Traunitsek János 1. Osztályt. Laukózi József Leányokat Tanítók alatt: és ugyan: az 1-ső Grammatikába 58. Nemzeti 2-ik Osztályba 98. Nemzeti elsőbe 165. Leányok 144. Öszvesen 463. Ditséretre méltó ezen Tanítók között Zibrin József második Osztály Tanítója nem tsak azon buzgóságaért, mellyel tehetsége szerint a' Magyar nyelvet 's Literaturát igyekezik előlmozdítani, hanem különösen azon tanításaért, mellynél fogva nem szünik (jövendő boldogságra a' vezérlő tanításai után) a' Magyar Haza, nyelv, 's a' Magyar raha szeretetét gyenge tanítványaiba tsepegtetni. »

P. T. J. T.

4. Előlépések, 's megtiszteltetések.

Nagy Méltóságú Gróf Pálffy Leopold Ö Excellentiája, Posony Vármegyének örökös és valóságos Fő Ispánja e' f. 1823 eszt. Augustus H. 4. és 5. napjain tartott Megyebéli Tiszt-választás alkalmatosságával, ezen fényes napot mind magára, mind másokra nézve azzal tette emlékezetesebbé, hogy Tabla Birákat méltóztatott ki nevezni, 's ezen megtisztelt Úri Személyek között, jeles és nevezetes Literátorunkat Tekint. Tudós Gyurikovits György Urat, Sz. Kir. Posony Városá' Senatorát, a' T. N. Posony Vármegyének Tabla Birái közé iktatni méltóztatott részint azon indító okból, hogy az érdemeit, mellyeket ezen derék Hazafi a' tisztelt Megyénél közel 7. esztendeig viseit Eskütti hivatalban szerzett magának, megjutalmazza; részint pedig azért, hogy ötet a' Hazánk' geographiai, históriai, diplomaticai, és stemmatographiai ismérét tárgyzó fáradságtalan buzgókodásaiért megkülönböztette. Ezen megtiszteltetésén betses Tudósunknak minden jó Hazafi, a' ki a' hazafiai igaz érdemeket megtudja betsülni és választani, valóban örülhet, mert ő Literaturánk előmozdításában hazafi buzgósággal fáradozik. Mi annyival is inkább igen nagyon örvendünk, mert meg vagyunk győztetve arról, hogy ezen megbetsültetése serkentő például fog lenni a' nagy érdemű, fáradságtalan szorgalmú, tudós, és jeles Hazánkfiának, hogy Posony Vármegye' történeti esmérétét érdeklő Értekezéseit mennél hamarabb el készítse. Értekezik pedig ezen tudós Hazafi 1) a' Posony Vármegyei Fő Ispányokról és Vár-Hapitányokról, az Oklevelek és más hiteles irások szerint; 2) Posony Vármegyében régen ten élt és most virágzó nevezetes 's fényes Nemzetségekről; 3) öszve szerkeszti a' Posony Vármegyei Diplomatariumot. Megérdemlette tehát ezen megtiszteltetést.

L**y L.

Midőn e' folyó eszt. Augustus 4-kén T. N. Posony Vármegyének Statusai 's Rendei, a' Nagy Mélt. Gróf Pálffy Leopold Ö Excellentiája, mint Posony Vgye' örökös 's valóságos Fő Ispánjának elől ülése alatt, Megyebéli Tiszt Választást tartottak volna: Tekintetes Belhási Bartal György Úr, a' tisztelt Megyének fáradságtalan munkaságú, és széles tudományú Fő Jegyzője, nem voksoknak többsége által, hanem köz meggyezéssel 's akarattal választatott Első Al-Ispán-

nak. Ezen előlépésén a' nagy érdemű Hazafinak, nem csak a' Nemes Megyének Rendei örvendenek, hanem az egész Haza is örvendhet, mivel a' magyar lelkű Hazafi a' magyar Litteraturának nem csak buzgó, de lelkes és tudós kedvellője és pártfogója is.

Gy.

5. R é g i s é g e k.

Hogy ez a' T. N. Komárom Vármegyéhez tartozó Igmándi Vidék, melly a' régi nevezet szerint Pannoniának egy része, Róma Birtok volt: annak bizonyosságul szolgálnak, azon két régi Emlék-kövek is, mellyek közül az egyik még az el múlt 1822-dik esztendő October Honapjában; a' másik pedig e' folyó 1825-dik esztendő Tavaszi részén találtattak a' Kis Igmándi Temető kertben. Ezen Kövek közül az egyikén, melly mintegy négy láb magasságú, másfél láb vastagságú, valamivel szélesebb, pártázatos, de mind alól, mind felül megcsorbult kétségkívül a' földből való kiásás, vagy feszítés miatt, ez a' feljül való írás van szép olvasható betűkkel:

A' Könek csorbasága miatt nem látszik több betű, az első sorban, a' P. után való I forma vonás, vagy az H-nak első oldala és azután volt még az I és az S; vagy pedig, az P után az I van mindjárt és csak az S nem látszik.

NYMPI
SACR
L. ATTIVS
MACRO
LEG. AVG. olvasd:

Nympis v. Nymphis Sacrat vagy Sacravit Lucius Attius
Macro Legatus Augusti.

A' mi ezt a' Macro-t illeti: bővebben szerettem volna erről tudni vagy olvasni: e' végre kerestem is néhány könyveimben, de rá nem akadhattam; Néhai boldog emlékezetű Mindszenti Sámuel Úr által magyarra fordítottatott *Ladvoeat Dictionarium*ában az M betű alatt van egy Macro ról szó, a' ki Tibsius Romai Császár idejében élt; de ennek neve előtt mellette e' van: *Naevius Serorius*, nem pedig *Lucius*

Attius. Fő Tiszteletű Superintendens Budai Esaiás Ur Literaria Historiájában pedig egy Lucius Attius nevű Poetáról emlékezik; de ennek minden neve csak eddig van, nints utánna ez: Macro. Akárki lett legyen: elég az hozzá: Nagy ember volt, Augustus Római Császárnak Fő embere, lehet hogy Hadi Generális volt, mert Svetonius az ő Római Császárokról írt Hönyve' 21-dik Részében az elején azt mondja: „Domuit autem scilicet Augustus, partim ductu, partim „auspiciis Cantabriam, Aquitaniam, Pannoniam etc. „auspiciis az az Jussu suo per Legatos”. — A' Nympháknak szentelte ezt a' követ, a' kik Pogány Isten szonyok voltak Oceannak Thetistől való leányi, erdőben folyó vizek vagy Kút-fők mellett, és kies réteken laktak, olyan helyen emelte ezt hát nékiek, a' hol a' pogányi vakság és képzelődés szerint ezek a' nymphák leginkább szerettek mulatozni.

A' másik követ, melly az elsőnél magasabb és szélesebb is, de vékonyabb, ezek a' betűk olvashatók csak:

melly ezt teheti: Dedit vagy Donavit monumentum.

D. M.
CAPRIAE
PRIMIGENAE
VXORI PIENTIS-
SIMAE

Hár hogy a' többi betűk nem olvashatók, 's különösen hogy nem lehet rajta látni, ki lett legyen feje, ennek a' Capriának, a' kinek emlékezetére ez a' kő emeltetett? Ezeket

A' köveken lévő Betűkből, valamint a' régi arany és ezüst pénzeken lévőkből is láthatni azt, hogy milyen közel járnak a' régiek a' nyomtatás mesterségének fel-találásához, úgy hogy tán csak egy lépést kellett volna nekik tenni, hogy arra reá akadjanak. De a' Typographián is az esett meg a' mi a' legbetesebb mesterségeken megszokott esni, hogy azt nem a' Tudósok gondolkodása, hanem a' vak szereñtse 's történet találta fel, a' 14-dik század közepe táján, a' mikor az emberek a' közép századoknak serénségéből kezdtek kijönni a' világosságra.

Ezen Köveket a' Tekintetes His-Igmándi köz-birtokosság mint betses régiségeket úgy nézi, 's hogy állandóul megmaradhasanak, egyiket a' Reformatusoknak,

másikat a' Romanó Catholikus Anya-fiaknak parochialis földjökre helyeztetette.

die 17-ma Aug. 1823 *).

Vajda Sámuel m. p.

His Igmándi Ref. Prédikátor.

A' Tudományos Gyűjteménybe szükségesnek véltem még most csak rövideden belé iktatni, a' Nagy Harangnak Augustus 15-kén az új Templom napnyugoti Toronyába lett felszállítását, melly alkalmatossággal a' nagy számú lakosság között maga a' Mlgos Vice Palatinus is jelen volt. A' harangot tehát reggeli 8. óra táján, a' Fa-toronyból, melly az új Templom előtt állott, és a' melly a' nagy harangot 20. Esztendő alatt elő fordult viszontagságok között, oltalmazta, 's annak szállást adott, levették, a' mint mondám sok száz emberek jelenlétébe. Itt láthatott az ember sokaknak öröm könnyeket a' szemekbe, sokaknak pedig olyan könnyeket, a' mellyeket az 1802 ik Esztendőbe volt nagy tűz, melly a' Városnak csak nem felét el égette, és sokakat az utolsó inségre jutatott, sajtolt ki, eszébe jutván, hogy akkor mikor az a' harang a' lángok között zuhant le az úgy nevezett veres toronyból, akkor fosztódtak meg ők is mindenektől, akkor nap délután 4 órakor húzták fel. Minden igyekezétem mellett sem tudtam bizonyos nyomába akadni annak, hogy hány mázsás lehet, a' mindazonáltal kétséget nem szenved, hogy túl van az 50. mázsán: egyéberánt ezt a' Harangot, a' mit a' rajta lévő jegyzések bizonyítják, 1656-ik esztendőbe öntette a' Debreczeni Ekklésia számára Id. Rákóczy György Erdély Országi Fejedelem, 's annak haza szállítása Garázda Györgyre bizódván, 1655-ik esztendőbe hozódott ide. Az Inscriptiói ezek:

A' Horonája alatt kör öskörül.

„Hodie si vocem ejus audiveritis, ne obduretis cor vestrum Psal. 95.

*) Nem kérhetjük eléggé Tudós Hazánkfijait, hogy Hazánk' számos Régiségeit szorgalmasan nyomozzák, azoknak megtartásra ügyeljenek 's leírásait velünk közöljék.

A' Red.

A lól köröskörül.

„Haec Campana fusa est in usum Ecclesiae Debrecinensis ex liberalitate Illustrissimi Domini Dni Georgii Rákóczi Principis Transylvaniae, Part. Reg. Hung. Dni et Sicul: Com: Albae Juliae Anno D. 1636.

Egy másnak keresztbe megfelelő oldalának az egyikén a' Fejedelem Czimere körül ezeket lehet olvasni: Georgius Rákóczi Dei Gratia Princeps Transil. Part. Reg. Hung. Dns et Sic. Co: ennek alatta: Non est currentis, neque volentis, sed miserentis Dei; másik oldalon: Psalm. 122. Laetatus sum, cum diceretur mihi in Domum Domini ibimus. Habac 2. Rom. Justus ex fide sua vivet. Harmadik oldalon: Campana de suis Usibus.

Pensile pissilum plectrum mihi, mox ego pulsa
Aëra complebo, inque aures resonabo patentes.
Noctes atque dies properantes metior horas
Cogo hominum Coetus, signum do, funera prodo: ezen
Versek alatt

Joh. Rigner Teutopronens: me fuit 1636. Negyedik oldalon Luc. II. Beati qui audiunt verbum Dei et custodiunt illud. Rom. 10. Fides ex auditu, auditus autem per verbum Dei.

Poroszlay Fridrik.

6. J e l e s s é g e k.

Tekintetes Redactor Úr!

Néh. Csokonai Vitéz Mihály Poétánknak Carrárai márványból készült Mejj-képét vévén ajándékban Rómából a' Helv. Vallástételt Tartók Debreczeni Collégiuma: millyen Versekkel, és Levéllel tisztelte legyen ez meg a' Répfaragó jeles Művészt, Nemes Ferenczy István Úr kedves Hazánkfiját, méltóztattott a' Tekintetes Redactor Úr a' Tudományos Gyűjtemény ezen folyó esztendei V-dik Kötetjében, Hazánk Olvasó Fijaival és Leányival közleni. A' válaszok a' közelebb említett Levélre és Versekre, Rómából, a' múlt Augustus végével megérkeztek. A' midőn azokat a' Tekintetes Redactor Úr Hazánk köz figyelmére méltóknak ítélte: semmi kétségem nints a' felől, hogy ezeket még inkább méltóknak találja. Azért is a' midőn

amazoknak kiadásában idegen, de barátságos kéz dolgozott: ezeknek kiadattatását én magam bátorkodtam kérni, némely Jegyzéseimmal egyetemben. Három rendbeliek a' Nemes Ferenczy István Úr Válaszai. Egy ezek közül nékem, 's T. T. Tiszti társaimnak szöll, a' mennyiben azoknak nevében is irtam; másik Szééi Sámuel, harmadik Kecsey Jó'sef jeles Tanítványinkhoz intézett köszönet, 's köszöntés. Mind a' hármat a' maga teljességében ide teszem.

Signatum Romae 24-a July 1823.

Tekintetes Tudós Professor Ur! Nem talállok szavakat a' Nemes Debreczeni Collegium, még nemesebb 's nagyobb lelkü, és virtussal teljes characterét kifejezni, mely szerént kívánt engemet annyira megtisztelni, 's néki bátorítani, hogy én most magamat minden fogásokra, magamnál erősebbnek érzem: a' kedvelt Művészegem is megbocsásson, ha én az Ur levele, 's azon Versek olvasásában sok időt fecsérlek, és ezen két sor írással, munkát 's Könyv-olvasást félre tévén, író asztalom mellett veszteg ülök, 's gyengén meghálálni igyekszem. Messze vagyok még czelomtól; Koszorúra nem vártam, elégséges volna én reám nézve, ha én a' Magyar tetteket művben tisztelhetném.

Praeda sit haec illis, quorum meruere labores.

Mi sat erit Sacra plaudere posse via. Prop. L. III. E. 4.

Továbbá kívánom a' Tekintetes Urat tudósítani, hogy körül belől egy esztendőre Budára fogok megérkezni, és már a' Pápától, mint Róma Fő Urától, halál-ló búcsúmat is vettem. Ezen alkalmatosságra metszettem positive egy medagliát, és ezüstbe préseltetvén, személyesen bényújtottam, a' mellyet ő jó neven el is vett, és viszont cserébe más két medagliával aranyban, és ezüstben megajándékozott. Reményljük, hogy ezen vissza hagyott Medaglia szerint valaha ezekbe jutunk, hogy köztök voltunk.

Éljen szerencsésen a' Magyar Haza diszére, kívánja a' Tekintetes Tudós Professor Ur'

tisztelő lekötelezett szolgálja
Ferenczy István, a' Művész m. p.

Rivül a' borítékon: Rómából. Az Úrnak Tekintetes Tudós Sárváry Pál Urnak, a' Ref. Collegiumban a' Mathesis és Physica rendes Professorának. Debreczenben,

2.)

Signatum Romae 24 a July 1823.

Szeretetre méltó Úr! Már hajnallik, és még két sor irni valóm vagyon hátra, a' melly legyen az Úrnál, az én mély tiszteletemnek záloga, és minden por támasztás nélkül, azon fáradozásának hálája, melly szerint kívánt engem egy egész Nemzet előtt megesmértetni, és egy olly remek munkájával nekem azt adni, a' mit én akarva nem adhatnék. Jó szerencse, hogy az Urban egy virtussal teljes Tudós Urat esmérek, és munkája nem annyira egy privat emberen való ditse-lárma, mint egy Nemzeti fogásokon való örvendezés, és méltán az Urat, minden hív Magyar a' Nemzet' barátjának el esmérni köteles. Én is azokkal, kívánom éljen szerencsésen, tartsa meg erántam vonszó indulatját.

Az Úrnak

köteles szolgája 's barátja
Ferenczy István, a' Művész m. k.

Kívül: Rómából. Az Úrnak Tudós Széel Sámuel Úrnak, Theologus Deáknak a' Ref. Collegiumban Debreczenben.

3.)

Sign. Romae 25-a die July. 1823.

Szeretetre méltó Úr! Hajdan csak a' kard szerző dicső nevet a' híres Árpád nagy maradékinak, most pedig a' Tudomány 's Barátkozás élesztik forró kebleinket, annyira, hogy messze tartományokból is hirtől egymásba belé szeretünk, 's egymással élni láttatunk. A' mindeneket nagyító késő világ' fenn hangon emlegeti barátságunkat: „Omnia post obitum fingit majora vetustae. Prop. L. III.

Én pedig addig is, hogy megtartsam fő czéleomat, magam lekötelezem az Úrnak tapasztalt indulatjáért, és ajánlom mind azon szolgálatomat, a' mellyet szeretett Hazánk megsértése nélkül megtehetek: de a' mi szent tűzünkben mi árthatná meg Hazánkat?

Éljen szerencsésen; szeressen engemet, kívánja az Úrnak

köteles szolgája 's barátja
Ferenczy István, a' Művész m. k.

Kívül: Az Úrnak Tudós Vecsey Jó'sef Úrnak, Theologus Deáknak a' Ref. Collegiumban. Debreczenben.

Ezen Levelleiben Nemes Ferenczy István Úrnak, kiváltképen a' következendő megjegyezni valókat találtam :

1. Tele vólt ezen jeles Hazánkfia eddig is, mind a' maga Szép Mestersége eránt való ritka tüzzel, mind Edes Hazánk 's Magyar Nemzetünk eránt forró szeretettel: de úgy látszik, hogy érdemlett megtiszteltetése által, még többekre és nagyobbakra serkentődött fel, vagy a' mint maga kiteszi most magát minden fogásokra, magánál erősebbnek érzi. Valójában ilyen jöltévő ereje van a' Virtustól a' maga idejében meg nem tagadtatott méltó ditséretnek.

Laudata Virtus,

Crescit, et immensum gloria calcar habet. Ovid. de Ponto.
és ugyan Ő Tristium L. V. El. XII. v. 37.

Denique non parvas animo dat gloria vires ;
Et fecunda facit pectora laudis amor.

2. Láthatni ezen Levelékből, hogy a' mi jeles Hazánkfia a' maga kedvelt művészége mellett, a' régi Classichs Irókkal is, nevezetesen Propertius-sal társalkodván, azokból nem tsak írása, és gondolkozása módját, hanem művészi képzelődéseit is formálja. Igen óhajtanám, hogy ezen jeles példát minden Ifjaink követnék ; a' tisztességes tudományok fundamentomos esmérere, különösön a' régi Classica Literatura szorgalmatos tanulása után adván magokat azon Mesterségekre, a' mellyekre a' Természettől hivattattak, millyenek a' Rajzolás, Festés, Metszés, Répfaragás, Architectura 's a' t. mellyeken ez ideig kevés borostyánt nyerhetünk, noha ottan ottan, Kupetzkiben, Oesemben, Kis Sámuelben, Karatsban, Falkában 's a' t. a' legbiztatóbb példáit láhattuk annak, hogy a' Természet tőlünk a' Szép-mesterségeket sem zárta el, tsak hogy illendő készület nélkül, ne nyúljunk azokhoz. Ennek felette

3. Jeles dolog az is, hogy noha kedves Hazánkfia körül belől esztendő múlva jön le Budára: még is már a' Pápától, mint Róma Fő Urától hálálóbútsúját vette, és ezen alkalmatosságra egy emlékeztető Pénzt metszvé, ezüstbe préseltette, vagy nyomatta azt, és a' Szentséges Atyának maga bényújtotta, a' ki azt jó néven vette, és egy Ezüst, és egy Arany Emlékeztető pénzel, nem kétszeresen, hanem mondhat-

ni száz szorosan is megjutalmaztatta. Így lőn szerentsés kedves Hazánkfiának halálatos indulatja, mely még váratlanul történt halálát is a' Szent Atyának megelőzte. Valóban méltó óhajtani, hogy mind kedves Hazánkfiának bútsút vevő Emlékeztető pénzt, mind a' Néhai Szent Atya ajándékait bővebben esmerhessük, ha elébb nem is, legalább a' mi Mivészünk haza jövetelével, melly után, ő vajha ne tsak a' Felséges Cs. Kir. Fő Herczegnek, Hazánk szeretett Nádorának, hanem, e' nagy példa után, Országunk minden Nagyainak is élesztő segedelmével ditsekedhetne!

Apróbb jelességeire ezen Leveleknek kiterjeszkedni nem akarván: maradtam megkülönböztetett igaz tisztelettel

A' Tekintetes Redactor Úrnak
Debreczenben 9-ik Sept. 1823.

alázatos szolgája
Sárváry Pál m. k. Professor.

Mi ezekhez ragasztjuk a' Magyar Kurir T. Írójához küldött ezen Levelét: (Lásd Magy. Kurir. 1825. 2-dik Féléstendei XXXII-ik Szám 256 lap).

Rómában, Júl. 14 ik 1823. Minden anyák közt legjobb anya a' Haza, kevés fáradsáért is nagy jutalmakat ad, mellynek bizonyági, néhány Magyar Hazámból kapott Leveleim, különösen Debreczenből, azon Verssekkel együtt, mellyek a' Csokonai Vitéz Mihály melyképe dicséretére íródtak, ezeket halmozta az Úrtól küldött Magyar Kurir és azon szó-tiszteletek, mellyet felől engemet Mélt. Gróf Kornis egészen el hitetett; és midőn én ezeket öszve hányom vetem, vissza gondolván néhai mezei munkámra, lehetetlen hogy örömkönyvekre ne fakadjak: de még is, — meglegedést nem talál az én szívem, olly messze lévén még fő tzéломtól, de — reménylem, megérkezek. Nem látván már semmit is előttem, a' melly engem Rómában tovább fen tartson, a' jövő tavaszon útnak indulok. A' Pápától vég bútsúmat vettem, az ezen alkalmatosságra expresse metszett Medagliámat bényújtottam, a' mellyre ő is két más Medagliával megajándékozott: örvendek, hogy Hazámnak ezen művészi Csere vásárlást is Rómában megtehettem, reménylem, hogy valaha reánk emlékeznek

hogy köztök voltunk. Éljen szerentsésen az Úr az viszont látásig. Tisztelem a' Magyar Literátorokat, azok közt Márton József Professor Urat, a' kivel már Bécsben volt szerencsém esmeretségben lenni.

Ferenczy István Művész.

Az a' nagy Magyar országai városnak Pozsonynak sok Hávéházaiban ugyan sok mindenféle német Ujság sőt a' Francforti francia Ujság (Journal de Francfort) is találatik, de csak egyetlen egy Hávéházban (Szapáry Grófnak palotájában) egy magyar nemzeti Ujság (tudniillik Hazai és Külföldi Tudósítások) találatik, és ezt az egyetlen egy példázatot nem maga a' Hávéháznak birtokosa tartja, hanem csak R. Professor Úr vele közli.

Linnének Oszlop készül.

Az Upszálai tanuló Ifjúság' szám szerént ez úttal 909. köz megegyezésből, még a' tavaly múlt tavaszi félesztendőben meghatározta, hogy a' Fűvészség' Fejedelmének Linné Harolynak, az Upszálai Univerzitás' néhai fényjének, egy colossális Státuát emel maga költségén. A' munkát Byström, nevezetes Hépfaragó, vállalta fel úgy, hogy a' Státuával még 1824 előtt készen lesz. Letéven Professor Geyer a' Rectorságról: Programájában azt jegyzette meg; hogy az ifjúság' ezen tettéhez hasonló példát a' históriák alig he mutathatnak, kivéven a' Páviai tanulókat, kik ugyan csak magok' költségén ama' jeles Hős Költőnek, a' meg Szabadított Jeruzsálem' magasztalt éneklőjének, Torquato Tasszónak oszlopot emeltek.

Holéczy.

7. Antiprogramma.

E' folyó esztendőbeli Tudományos Gyűjtemény első darabjának utolsó vagy 7-ik Jelentésére, igen szeretném F. T. Jordanszky Elek Urat arról meggyőzni, hogy nem 1821-ikbe tétetett először az a' Programma, a' melyet azon előttem ugyan esmérten tudós Úr disquirál,—hanem Lipsiába már 1797-ikbe kijött Schillerschen Geisteschein Th. 2. a' 304-ik oldalon, úgy Böhmers Magazin für das Kirchenrecht 1787. 1. B. Nem külömben Wach-

lèrs theologicische Annalen Novemb. 1829. Nem jó volna többet citálni kivált Fredlers Antipapistischer Journal Th. VI. Stuck. IV. Hamburg 1772. S. 49—56. et etc.

8. Tudakozódás és kérés a' Magyar Történetek vizsgálóihoz.

Jordanes vagy Jornandes, a' Gothusok Historicusának, Titoknoknak, Justinianus Császár egy korbéljének és Ravennai Püspöknek Irásaiban találtatnak némelly Magyar Országi folyó-vizeknek még eddig ki nem fejezett nevei, a' mellyeknek tökéletes megtudása, a' Geographiára és így ama régi idők Historiájára nézve igen nevezetes volna:

1. Ardarik a' Gepidák Királya Attila hirtelen való halála után megtámadja annak fíjait, ütközetre kerül a' dolog Pannoniában, N e t a d vagy N e t a o folyó-vizénél. Gebhárdi azt mondja, hogy az most egészen eszméletlen. Némellyek Hernádnak tartják azt, a' mellyhez közel kétségkívül Attillának megmérhetetlen tábora valaha állott. Vagyon e' hihetőbb vélekedés ezen folyó-viznek neve és fekvése eránt.

2. Több folyó-vizek e' Tisza, T h i s s u s, D r i c c a, a' mellyeken az Attillához küldött Cs. követségnek annyiszor kellett által mennie vagy tsak az igen gyakran szerfelett tsavargó Tisza, avagy talán a' Maros.

3. Valamir - Theodemir és Vidimir, a' Gothusok három Királyai el foglalják Pannóniát. Szírmium és Vindomana az ő országoknak határpontjai. Nevezetesen a' Valamir része S c a r n i u n g a és A q u a n i g r a folyó vizei között fekszik. Gebhardi és mások, ezen nevek alatt a' Drávát és Szávát értették, nem éppen minden fundamentom nélkül; de Jordanes esméri a' S z á v á t mert 56 tizikkelyben így szöll: Theodemir autem frater senior cum suis transit Saum amnem: Ki kell tehát furkészni, hogy azon két fentebb említett nevek közül mellyik illene a' Szávára, — és valljon Scarniunga és Aqua nigra nevezet alatt, a' Száva és Dráva értetődnek e

4. Midőn a' S v e v u s o k Királyai Huiamund és Alarik a' Gothusok ellen mentek: a' táborjokat Panno-

niában Bolla folyó-vize mellett állították fel. Hol kell keresni ezt a' folyó vizet. Az is esmeretlen Gebhardi előtt. De még is az e) alatt lévő Jegyzésben elő hozza a' Suhm Ur vélekedését. Ez Bolla folyó-vizét Blávanak tartotta a' melly nem messze van Leopold várától. Hihető ez.

Grof Cziráki.

9. Trattner János Tamásnál készült Új Könyvek.

43) P. Ovidius Naso Szomorú Verseinek öt Könyve. Fordította Irmesi Homonnay Imre. 1823. m. 8. 208 l.

44) Jász-Berény Városában lévő Leel Kürthének vagy Jász-Kürthnek esmérete, mellyet elé adott Jász-Berényi Molnár Ferentz, Nemes Kis Kun Distr. Kapitánya. Harmadik Kiadás. 1825. 8. 84 lap.

45) Értekezés a' Kúnoknak, és Jászoknak eredetéről, azoknak régi és mostani állapotjokról. Irta Horváth Péter Jász-Berényben. 1820. eszt. 1825. m. 8. 156 l.

45) Ordo Officii Divini peragendi juxta Ritum Breviaril et Missalis Romani Anno Bissextili a Christo nato MDCCCXXIV. in usum Archi-Dioecesis Colocensis editus jussu et impensis Exc. Ill. ac Rev. D. D. Petri Klobusiczki de Eadem, Metrop. Colocensis, et Bacsienis Ecclesiarum Canonice unitarum Archi-Episcopi S. C. R. A. M. Actualis Intimil Status Consiliarii. 1823. 8. 184 lap.

46) Grundsätze der Feldkultur, oder gründliche und vollständige Anleitung zum Ackerbau, und zur Pflugs der Wiesen und Weide. Ein Handbuch für praktische Landwirths, von M. A. Angyalffy, mehrerer Landwirthschafts-Gesellschaften Mitglied. Erster Theil. 1823. 8. 240 lap.

X. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Gyurikovits György. Keresztényi Kollár Ádámnak élete, munkái 's kéziratok' Gyűjteménye. l. 3.
- 2) Pónori Thewrewk Miklós. Kalatay Ferentz Levele Prépost Báró Revitzkyhez, II-dik József Császár' Muszka Országai utazásáról. l. 27.
- 3) Ágoston János. Szent Andrásnak leírása. l. 36.
- 4) Jankó János. A' Porcellán készítésről. l. 44.
- 5) Nagy Apáthi Kis Sámuel. Sopron Vármegyének esmertetése. l. 53.
- 6) Szeder Fábián. A' Magyar Grammaticának megállapításáról. l. 67.
- 7) Edvi Illés Pál. Észrevétel és kérés nagy buzgalmú Iróinkhoz. l. 74.
- 8) K. P. A' Magyar nyelv miveltetésének módjáról. l. 81.
- 9) Istenesség annyi e' mint Religio. l. 85.
- 10) Pétzeli József. Életírása. l. 89.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyv- vizsgálat.

- 1) Bodó Baari 's Nagy Lütsei Mészáros Károly. A' Tschek Vára 's a' t. l. 93.

Könyv- esmertetés.

- 2) Szádlér József. A' Magyar szárított Plánták Gyűjteménye II-dik Kötet Orvosi Plánták. l. 102.

B) Külföldi Literatura.

Könyv- kivonás.

- 1) Muszka Expeditió Bukháriába. l. 104.

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Megtáfolások és Igazítások. l. 114.
- 2) Jutalom Tételek. l. 115.
- 3) Intézetek. l. 115.
- 4) Elölépések 's Megtiszteltetések. l. 122.
- 5) Régiségek. l. 117.
- 6) Jelességek. l. 125.
- 7) Antiprogramma. l. 125.
- 8) Tudakozódás, és kérés a' Magyar Történetek vizsgálóihoz. l. 126.
- 9) Trattner János Tamásnál készült új Könyvek. l. 127.

NE. A' IX-dik Kötettel azért nem küldetett Szép Literaturai Ajándék, mivel a' VIII-dikkel két év 's így a' IX-dik Kötetbeli is előre küldetett el.

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY.

1 8 2 3.

XI. KÖTET.

Lehnhardt sc. Pest.

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

P E S T E N,
PETRÓZAI TRATTNER JÁNOS TAMÁS betűivel
és költséggével.

I. É r t e k e z é s e k.

Szombathelyi Római Régiségek *).

E' folyó Esztendő Boldog Asszony Havának 2-d napján érkezett meg Szombathelyből T. Farkas László Tábla Bíró Úrnak azon híres Gyűjteménye, mellyet Ő Császári és Hirályi Fő Herczegsége az Ország Nádor Ispánja 1500 forintokért Váltó-Czédulákban a' Nemzeti Muzeum részére vásárolt. Úgy véltem, hogy édes Hazának, és a' tisztelt Olvasó Közönségnek kedves munkát tészek, ha a' fen nevezett Gyűjteményt valósága szerint leírom. Ezt három fő Tárgyakra lehet osztani, úgymint: I. Drágaságokra és Ritkaságokra. II. Üveg Portékákra. III. Cserép Edényekre és örökké való Lámpásokra (Métsekre).

I. Drágaságok és Ritkaságok.

1. Egy pár arany fülbe való, síma munka.
2. Egy pár arany fülbe való tsüggővel, síma munka.
3. Hét páratlan arany fülbe való síma munka. Mind ezen fülbe-valók, úgymint az egész nevezett Gyűjtemény Szombathelyen tavaly nyá-

*) Ezen jeles Értekezést nem tsak igen kedvesen vesszük, hanem annak Tudós Szerzőjét több e'féléknek beadására is kérjük.

A' Red.

ron és harmadéve ásatott ki a' földből egy bizonyos réten a' Gyöngyös vize mellett, Tekintetes Farkas László Úr Kormányozása alatt, olly szerencsésen, és olly szemfülességgel, hogy olly nagy számú Gyűjteménybe a' legkisebb Portékákat se törték el.

A' fent említett fülbe-valók olly szépek hogy méltán tsudáljuk a' régi Római Arany Művesek mesterségeiket. Ezt érdemlik a' következő ritka szépségű Gyűrűk is, úgymint:

4. Ezüst Gyűrű egy bele vésett fővel, síma munka.

5. Ezüst Gyűrű szegeletes síma munka.

6. Ezüst Gyűrű Kigyót ábrázol síma munka.

7. Ezüst Gyűrű ösméretlen vásott Kövekkel.

8. Réz Gyűrű síma munka, ösméretlen kőbe metszett Római Asszonyt ábrázol.

9. Réz Gyűrű síma munka, lágy fekete kőbe vésett Czethalat mutat.

10. Két réz Gyűrű síma munka, belé vésett ösméretlen figurákat mutat.

11. Egy karika tsont Gyűrű.

12. Egy kék üveg karika Gyűrű.

Hövetkcznek gyánta Gyűrűk, mellyekről azt kell megjegyzeznem, hogy ezen Gyánta többnyire veres rózsa színű, a' millyent már a' mostani időkbe nem találnak, a' mostani találmány mind sárga.

13. Veres gyánta Gyűrű Asszony fő rajta tökéletesen ép.

14. Veres gyánta Gyűrű kutyát fekve ábrázol.

15. Veres gyánta Gyűrű kutyát ülve mutat.

16. Veres gyánta Gyűrű lapos fejjel.

17. Két veres gyánta síma Gyűrű ép.

18. Hat gyánta Gyűrű hibás, ragasztott, külömbféle álatok vannak rajtuk.

Következnek egyébféle Gyánta munkák.

19. Sárga gyánta Római fejet ábrázol, ép.
20. Nagyobb darab gyánta Gyöngy és egy karika.
21. Veres gyántából Triton hajóban ülő, a' hajó különösen szép, és a' legrégiebb időbeliek formájokra van tsinálva.
22. Veres gyántából két darab öszve ragasztott füge.
23. Egy Sas veres gyántából, melly drótra vont sok gyánta karikák felett áll, nyelestül együtt hét tzol magasságú.
24. Gyánta hajtő $4\frac{1}{2}$ tzol hosszú.
25. Veres gyántából Triton Aranyba foglalva.
26. Gyánta Kalán forma haj-tő 4 tzol hosszú.
27. Egy Farkas fiastúl fekvő, veres gyántából, 3 tzol hosszú.
28. Két Stilus gyántából 5 és 6 tzol hosszú.

Következnek a' Gyöngyök.

29. Túrkoasz nagyobb Gyöngy egy sínorban 12 darab.
30. Egy füzet világos kék Gyöngy ösmeretlen maszából.
31. Egy füzet setétkék Gyöngy.
32. Egy kis füzet máj színű Gyöngy.
33. Nagyobb füzet zöld Gyöngy üvegből.
34. Egy füzet igen apró szemű világos kék Gyöngy.
35. Egy füzet többféle gyöngyökből álló.
36. Két kis füzet zöld és fekete apró Gyöngy.

Következnek a' régi Római ércz Tükrök, ezekről jegyezni szükséges, hogy a' Római Aszszonyok nem üveg, de ércz tükrökkel

éltek. Ezek sokféle érczből állanak, úgy-
mint Ón, Ezüst, Zinkum, és Ólomból, a'
mint a' máj Chemikusok vizsgálásaik után
találták.

Efféle ércz Tükröt tartott a' Szoba-leány, vagy
szolga az Asszonya eleibe, midőn ez haját
fonatá, vagy ábrázatját nézni kívánta. Igen
ritkák pedig kiváltképen a' mi Hazánkban.
Vannak többek a' Gyűjteményünkben, úgy-
mint:

37. Egy nagyobb Tükör több nemű Ércz-
ből öntött, $6\frac{1}{2}$ tzol hosszú kerek forma.

38. Egy más ércz Tükör, $4\frac{1}{2}$ tzol széles, ép,

39. Egy más ércz Tükör $5\frac{3}{4}$ tzol szélességű.

40. Más két ércz Tükör $3\frac{1}{2}$ és $2\frac{1}{4}$ tzol szé-
lességű, egy kevésse ragasztott.

41. Egy nagyobb és egy kisebb hibás szé-
lű ércz Tükrök.

Következnek más Római Régiségek, többnyire
rézből.

42. Egy $4\frac{1}{2}$ tzol hosszú, többnyire fiókok-
ra osztott festék tartó Ládátska, réz pléhből.

43. Festék keveréshez való $4\frac{3}{4}$ tzol hosszú
réz táblátska, hasonló Márvány követ.

44. Nagy görbe réz Kalán nyelv nélkül.

45. Réz tokba $6\frac{1}{2}$ tzol hosszú festék merő,
és keverő eszköz igen jeles munka.

46. Egy más repedezett tokba 6 tzol hosz-
szú festék merő eszközök.

47. Egy $5\frac{1}{4}$ tzol hosszú réz szőr-szedő eszköz.

48. Három kisebb szőr-szedő eszközök.

49. Két nagyobb és egy kisebb réz fűző-tő.

50. Haj-tő 4 tzol hosszú, rézből a' gomb-
ja ezüst,

51. Egy $5\frac{3}{4}$ tzolnyi , és egy más 4 tzol hosszú réz Kanálka.

52. Ismét egy $5\frac{3}{4}$ tzol hosszú réz Kanálka.

53. Tizenkét darab réz Kar-perecz különböző formájú.

54. Egy nagy 3 tzol hosszú, 's három kisebb réz Tsat.

55. Egy $1\frac{3}{4}$ tzolnyi (Amuletum) Ereklje, tsonttal, és hamuval tele, réz amalérozott.

56. Ezüst Tsat (fibula) $2\frac{3}{4}$ tzol nagyságú, tökéletesen conservált.

57. Két darab réz aranyozott Tsat.

58. Két darab közönséges réz Tsat.

59. Hat réz fibula petzek nélkül egyébként tökéletes.

60. Egy vas Tsat aranyozott.

61. Öt kisebb réz Tsat tökéletes.

62. Egy nagyobb és egy kisebb réz Kúles.

63. Három darab réz Tsat hosszúkás formájú

64. Nyólcz darab különbözőféle kézi ládára való pántotchkák rézből.

65. Két nagyobb és egy kisebb jó illatú Kenőcsét tartó edény tsontból,

66. Két Kés-nyél páros $4\frac{1}{4}$ tzol hosszú tsontból.

67. Öt darab játszó Kotzka tsontból.

68. Egy más Kotzka hosszúkás, ismét 1. márványból.

69. Négy tsont fűző,

70. Négy Haj-tő tsontból.

71. Negyven darab különbözőféle tsont Mark.

72. Hat Mark ösméretlen kemény masszából.

73. Egy Isis (Házi Isten) barna ösméretlen kőből, mázzal lagérozott,

74. Egy nagyobb és egy kisebb Szántó-vas.

75. 6. Külömbféle nyeletlen rozsdás Kések.

Következnek II. az üveg Portékák.

76. Hat egész Üveg (Urna) Hamveder.
77. Egy nagy $7\frac{1}{2}$ tzol magas füles Üveg : nagy, széles szájú, kerék oldalú.
78. Egy nagy $8\frac{3}{4}$ tzol magas füles üveg, négyszegletes.
79. Egy $8\frac{1}{4}$ tzol magas füles üveg.
80. Négy nagyobb különböző formájú széles Üvegek.
81. Két Hétfülű Üveg Ámpolna forma.
82. Négy két-füles Üveg Ámpolna forma.
83. Egy nagyobb Üveg pohár igen széles szájú, két metszett vonással.
84. Két nagyobb és egy kisebb síma pohár.
85. Egy Tsésze igen fain üvegből gerezdes oldalú.
86. Egy nagyobb és egy kisebb síma Tsésze Üveg.
87. Egy füles Üveg Tsésze.
88. Két Darab keskenyebb szájú Üveg Tsésze.
89. Egy keskeny szájú, négy felül behorpadt Tsésze ép.
90. Egy kisebb Üveg tálatska.
91. Egy nagyobb tsútsos fenekű két füles Üveg.
92. Huszonkét darab különböző formájú nagyobbatska üvegek.
93. Ötven három darab többféle formájú nagyobb és kisebb síró (könny) Üvegek.
94. Egy darab könny Üveg matskát ábrázol.
95. Három darab üveg Lámpás kerék formájú, két fülű.
96. Három üveg Lámpás két fülű, függő réz fogantókkal.
97. Egy nagyobb széles oldalú és más két kisebb kétfülű üveg Lámpások.

98. Két nagyobb kétfülü üveg Lámpás, egyiknek oldala betört.

Következnek III. A' Tserép Edények, és örök-ké való Lámpások. (örökös Métések).

99. Három darab $6\frac{1}{2}$ tzolnyi veres Majolika tányér.

100. Három hat és fél tzolnyi, és egy kisebb veres mázos Tányér.

101. Egy két fülű zöld mázos széles szájú Korsó, $6\frac{1}{2}$ tzol magos.

102. Két fülű veres mázos Korsó, oldalán a' nap ábrázolva, $6\frac{1}{2}$ tzolos.

103. Három fülű Kantsó, $6\frac{1}{2}$ tzolos, széles szájú.

104. Tíz darab két fülű mázos, különböző nagyságú korsók.

105. Egy olaj színű mázos, széles szájú Korsó színes.

106. Egy veres mázos butykos, oldalain lévő figurákkal.

107. Veres mázos nagyobb fülű Tsésze.

108. Fekete mázos Tsésze két fülű, $2\frac{1}{4}$ tzolnyi, oldalain figurákkal.

109. Fekete hasonló Tsésze, két tzol magos.

110. Három darab fekete mázos, két fülű, virágos oldalú Poharak.

111. Egy fületlen fekete mázos pohár.

112. Egy hasonló egy fülű Pohárka.

113. Négy darab veres mázos, nagyobb fül nélkül való, $5\frac{1}{2}$ tzolnyi gerezdes Pohár.

114. Öt veres mázos 1 fülű Tsészék.

115. Egy hasonló de fületlen Tsésze $2\frac{1}{2}$ tzol.

116. Tizenkét veres mázos különböző nagyságú fületlen poharak.

117. Öt kisebb barna veres, és fekete mázos gerezdes Pohárkák.

118. Hat veres mázos, gerezdes óldalú, különböző nagyságú Poharak.
119. Fekete mázos Pohár $7\frac{1}{4}$ tzolos magas, gerezdes óldalú.
120. Négy fekete és barna mázos, 7 tzolnyi füles Kanna.
121. Egy fekete mázos Korszó, három lábbon álló.
122. Egy hasonló nagyságú, és egy kisebb füles Korszó.
123. Egy veres mázos $3\frac{1}{2}$ tzolos, és egy más kisebb füles pohár.
124. Két hasonló Poharak fületlenek.
125. Egy veres mázos fületlen Pohár, oldalain Virágok, majolika.
126. Egy kisebb majolika Pohár, síma óldalú.
127. Egy setét sárga mázos füles Tsésze, oldalain Virágok.
128. Egy sárga mázos Hantsó, oldalain egy ember fő ábrázolva.
129. Zöld mázos Kantsó síma oldalú.
130. Veres mázos Kantsó oldala figurákkal.
131. Sárga mázos tsutsos Kantsó füles.
132. Sárga mázos Korszó füles.
133. Veres mázos tsutsos Kantsó füles.
134. Tíz darab, kisebb és nagyobb fekete mázos füles Fazekak.
135. Tizenkét nagyobb és kisebb különböző formájú füles veres mázos, de tsutsos hegyes szájú Korszók.
136. Harmincz darab veres mázos, különböző nagyságú füles Korszók.
137. Hat darab fehér agyagból készült különböző nagyságú Korszó.
138. Egy fekete mázos nagyobb Tál.
139. Egy barna mázos kisebb Tál.
140. Egy veres mázos tsipkés óldalú Tsésze.

141. Egy füles lámpás szömlő szemet ábrázol.

142. Egy nagyobb veres mázos füles lámpás, közepén egy futó kutya.

143. Egy más veres mázos füles lámpás, alatta irás, FAOR.

144. Egy más tsipkés füles barna mázos.

145. Harminczhat darab külömbféle nagyságú, és formájú lámpások, mindenik közepében egy egy figura vagyon, p. o. Hal, Farkas, Kutya, Ember-fő, Maskara-fő, Genius, 's más effélék.

146. Egy fekete és egy veres mázos kerek formájú lámpás.

147. Száz darab veres, fekete, barna, és tarka mázos külömböző nagyságú lámpások, sokféle alá irásokkal p. o. Fortis; Crescens, Festi, Vibiani, Ario, Neri, Felix, Legidi, Juli, Campili etc.

148. Egy kisebb és egy nagyobb veres mázos kerek formájú Lámpás.

149. Tizennyólcz külömbféle nagyságú, és formájú fekete és barna színű (Urna) Hamveder fazék formájú, agyagból, egy részén Fedő.

150. Két (Urna) Hamveder lágy Hőből, egyik négy szegletes, a' másik gömbölyű, síma munka minden figurák nélkül.

151. Öt külömböző nagyságú kerek formájú (Urna) Hamveder hasonló Hőből, síma munka figurák nélkül.

152. Egy nagyobb és egy kisebb Tsésze fehér agyagból.

153. Egy 27 tzol nagyságú égetett veres téglá, mellyen szép Római betűkkel olvashatni: L. SAVARIENSIS. ION.

154. Egy Tányér forma, veres égetett agyagból, $6\frac{1}{2}$ tzolos, közepibe vésve vagyon egy Római Császárné Képe, kétfelül Római sisakos fő, alatta a' boldogság Jele bőség szarva

(Füllhorn) felette: SALVO AVGVSTO AVREA. SAECVLA. VIDEMVS. a' Császárné Képe alatt HONORI.

155. Tányér forma két álló Római Katona, előttök áll az Hadak Isten-Asszonya' közepében tart egy paizst, mellybe belé vagyon metszve VICTORIA. alatt: CONSERVATIO. AVGVSTI.

156. Tányér forma az Hadak Isten-Asszonya' fölve, minden szokott jeleivel; a' közepében lévő paizon: VICTORIA. AVGVSTI.

157. Tányér forma két (Gladiator) (Pénzért harczoló) egyik áll, a' másik meggyőzöttetett, és ül, felette VINC.

158. Egy égetett vörös-tégla, részszerént folyó, részszerént szokott Római, és néhány Görög betűkkel ezen nevek olvastatnak: TUXTIUS
KANDIDVS ||||| VICTOR ||||| VVΛNX |||||

XXXXTIXZIS ||||| közönséges betűkkel írva ezen nevek így hangzanak: Turtius, Candidus, Victor, Vurna, Martialis. A' Tégla hossza egy és fél láb a' név mellett álló numerosok, a' gyerekek esztendeit teszik ki, mellyeket élt. Következnek némelly a' Szombathelyi határban újonnan talált Római kövek, mellyeknek felírásait az érdeemes Olvasó közönséggel íme közlöm, és tehetségem szerént megmagyarázni iparkodom.

I.

SIGN. VICTO.

Q. GAV. MAXIMVS

QTOR. PRISCIANS,

MGG. COL. CEN.

P. P. SP. AEL. EXVPE

RATVS. ET. T. AVR.

PECVLIARIS. SCIR.

COLLEGI. II. DD.

MODESTO ET. PRO

BO.

COS.

Az értelme ez ; Signum Victoriae, Quintus Gavius Maximus Quaestor, Priscianus Magister Collegii Centonariorum, Publico Voto (sic) Posuerunt Spurius Aelius Exuperatus, et Titus Aurelius Peculiaris Scribae Collegii II-di Decreto Decurionum, Modesto et Probo Consulibus.

Magyarra fordítván ezeket ezen felírásnak következő értelme van.

A' Győzelem Jele. Quintus Gavius Maximus Kintstartó, és Priscianus a' Szabók' Czéh Mestere közönséges fogadásból tsináltatták. Spurius Aelius Exuperatus, és Titus Aurelius Peculiaris a' második Czéhnek Iró Deákjai, a' Decuriok az az Tanátsbéliek Parantsolatjokból. Modestus és Probus' Polgármesterségeik alatt.

Itten tehát jeles dolog az, hogy a' Győzelemnek Emléket tsináltattak következő Tisztviselők, úgymint :

Quintus Gavius Maximus Kintstartó, (minden Coloniában és Municipiumban a' Rómaiaknál volt Kintstartó). Illyen volt a' fen nevezett is. Továbbá Priscianus a' (Centonariusok) az az Szabók Czéh Mestere Istenben bődögült Schoenvisner István tudós Hazánkfia Munkájából *) tudjuk, hogy a' régi Rómaiaknál voltak Centonáriusok, az az Szabó Mesteremberek, és ezeknek egy vagy több Collegiumok vagy Czéhnek is volt. Efféle Szabó Czéhnek Mestere (Magister vagy Elöljáró) volt a' fen nevezett Priscianus. Következnek azután Spurius Aelius Exu-

*) Lásd Stephani Schoenvisner Opus de Ruderibus Laconici et Caldarii Romani etc. Budae Typis Regiae Universitatis Anno 1788. in Fol. pag. 170. és 186.

peratus, és Titus Aurelius Peculiaris a' második Szabó Czéhnek Iró-Deákjai. Ebből látjuk melly előkelő lehetett ezen Szabó Czéh, mikoron több Iró-Deákjai is vóltak. Tsináltatták pedig valamennyi most nevezett Tisztviselők a' Győzedelem Jelét a' Decuriók az az Tanátsbélielk parantsolatjokból Modestus és Probus Polgár-mesterségeik alatt. Ezek (a' Panviniustól írt Fasti Consulares nevű Könyv szerént) Polgár-mesterségeik esik Róma Városának felépítése után 981. Esztendőre, Kristus Urunk születése után pedig 228-ra.

II.

D. M.
C. IVL. IVLIANI.
VET. LEG. XIII G.
AV. LX. ET. TVLLIAE
FLORENTINAE
N(atri) IVLIA. FLORA
FILIA. ET. HP
RES. FAC. CVR.

Az értelme ez: Düs Manibus, Caii Julii Juliani Veterani, Legionis XIII-ae Geminae, Annorum Sexaginta, et Tulliae Florentinae Matri (sic) Julia Flora, Filia et Haeres faciundum curavit.

Ezen sírkőnek szép felírása magyarul így hangzik.

A' halotti Isteneknek Caius Julius Juliánusnak a' XIII-dik kettős Legió Veteránusának. Hatvanadik esztendős korában halt meg, és Tullia Florentinának édes Anyának tsináltatta Julia Flora Leánya és Örököse. Ezen felírásban leginkább nevezetes, hogy a' XIII-dik kettős Legioba tett vólt C. Julius Julianus

hadi szolgálatot. Ezen Legio (Gemina) kettős, az az olyan vólt, melly két egyesült Legióból állott, a' mi több Legióknál történt a' Rómaiaknál. Tanyázott pedig ezen XIII. kettős Legio tudós Istenben bődögült Schoenvisner István Kanonok Úr szerént felső Pannoniába, (in Pannonia superiori) ebbe vólt pedig Savaria a' máj Szombathely Püspöki város is. Vólt pedig C. Julius Julianus, midön 60-dik esztendős korában meg halt, már Veteranus, az az olly öreg Katona, melly 20 esztendőbeli hadi szolgálatok után a' Katonaságtól szabadítatott fel.

III.

MARCIAE.
MARCELLIAE
AN. L. AELIA
AVENTINA
EX TESTAME
NTO. FAC.
CVRAVIT.

Az értelme ez: Marciae Marcellinae Annorum Quinquaginta Aelia Aventina ex Testamento Faciendum Curavit.

Magyarúl ez az értelme: Marcia Marcellinának a' ki 50 esztendős vólt, Aelia Aventina a' Testamentum rendeléséből tsináltatta.

IV.

TVL - FLOREN.
TINVS - E - MAR
CIA - AGRIPPINA
TE - TVL - FLOREN
TINA - A - V - F - SI - TE

*) Lásd de Ruderibus Laconici etc. pag. 201.

TVL - FLORIA^(N)
AN - IX - TE - MAR
CIO - SATVRNI
NO - AN - XVIII

Az értelem ez: Tullius Florentinus et Marcia Agrippina, et Tullia Florentina Annorum — Votum fecerunt sibi et Tullio Floriano Annorum 9-em et Marcio Saturnino Annorum 18-im.

Magyarúl ekképpen értsd: Tullius Florentinus és Marcia Agrippina, és Tullia Florentina — esztendős fogadást tettek magoknak, és Tullius Florianusnak, a' ki 9. esztendős vólt, és Marcius Saturninusnak 18 Esztendősnek.

V.

GENIO. CANDIDAT.
VEN. VICT.
DAPHNUS.
COL. SAV. VI.
KAL. SEPTIMI
NI. SAC. P. AEL.
— AEBINIANO D. D.

Az értelme ez: Genio Candidati Veneris Victricis, Daphnus Coloniae Savariensis Sextumvir, Halenus Septiminius Sacellum Posuerunt, Aelio et (sic) Aebiniano Consulibus, Decreto Decurionum.

Magyarúl így hangzik: A' Győzedelmes Venus Kis Papja Géniusának, Daphnus a' Savariai Colonia Sextumvira, és Halenus Septiminius Kápolnát tsináltattak. Az Aelius és Aebinianus (Consulságaik) Polgár-mesterségeik alatt, a' (Decuriók) Tanátsbéliek Parantsolatjokból.

Vagyon itten szó a' Győzedelmes Venusról ez gyakran fordul elő a' Római pénzek túlsó felén,

felén, többnyire meztelen, fenn áll, és láncsát és sisakot tart kezében. De itten nem a' győzedelmes Vénusnak magának, hanem a' Kis Papja (Candidatussa) Geniuszának tsináltattak Kápolnát a' következő Tisztviselők, úgymint Daphnus a' Savariai Colonia Sextumvira, ez egy olyan Tisztség vala, melly a' (Decuriók) vagy Tanátsbélielnél kisebb volt, de még is felül haladta a' köznépet, úgymint Rómában a' Lovasok (Equites). Illyen Sextumviri igaz neveken Augustaleseknek mondattak, de Sextumviri közönségessen azért, mert hatan voltak. Továbbá tsináltatták a' fenn említett Kápolnát Halenus Septiminus, midőn Aelius és Aebinianus Polgár-mesterkedtek Rómában, Tsináltatták pedig a' (Decuriók) Tanátsbélielk parantsolatjokból.

VI.

MARCIA. MARCE
 LINA. AN — V. F. S.
 ET. VLPIAE. MAXIM
 INAE. AN. — ET. VLP
 IO SABINIANO
 AN. XXII ET. FLAVI
 AE. SABINAE
 AN. XXX. ET. VLPIO
 TITIANO. AN. XXIII
 ET VLPIO. DVBIT
 ATO. AN. XXVII.
 FILIS. PIENTISI
 ET VLPIAE DVBITA
 TE. SORORI. ANLXX.
 ET. FILI. PON. AN. XII.
 PATER — V. M. C.

Az értelme következő: Marcia Marcel-
 lina Annorum — (sic) Votum fecit sibi et Ulpiae
 Maximinae, Annorum — (sic) et Ulpio Sabini-

ano Annorum viginti duorum, et Flaviae Sabinæ Annorum triginta, et Ulpio Titiano Annorum viginti trium, et Ulpio Dubitato Annorum viginti septem, filiis pientissimis, et Ulpiaë Dubitatae sorori, Annorum Septuaginta, et Filio Pontiano Annorum duodecim, Pater ex Voto Monumentum curavit.

Magyarúl így értsd: Marcia Marcellina — esztendős, fogadást tett magának, és Ulpia Maximinának — esztendősnek, és Ulpius Sabinianusnak huszon három esztendősnek, és Flavia Sabinának 30 esztendősnek, és Ulpius Titianusnak 23 esztendősnek, és Ulpius Dubitatusnak 27 Esztendősnek, a' legjámborabb fiának, és Ulpia Dubitátának húgának 70 Esztendősnek, és fiának Pontianusnak 12 Esztendősnek az Attyok fogadásból Emléket tsináltatott.

Haliczky Antal
a' Nemzeti Muzzeum Pénzei és Régiségei Örzője.

2.

Az élő szóval való Tanításnak a' magától tanulás felett való becséről. Az Oskolának hasznos és szükséges voltokról: A' nevezetesebb 's nagyobb Oskolákról, és azok felállittatások' idejéről.

Minden tudja; hogy e' mi Földünk' golyó-bisán lévő sok-ezernyi Teremtések között az Ember legnemesebb. Ez bír egyedül olyan okos Lélekkel, melly, midön minden más Állatok' Lelkeik, Testök' össze roskadásával elenyésznek, örökké megmarad. Hanem az is

igaz ; hogy nagyobb gyámoltalanságban az Embernél egy Állat sem jő e' Világra, és ő születésekor csak csirája a' lejendő Embernek. A' nagy Történetekhez soká készül a' Természet, 's mennél nemesebb az Állat, annál tovább készíti azt céljára el. Ezért születik az Ember legtovább tartó gyámoltalanságban, és ha a' társaságos életben nem neveltetnék 's palléroztatnék, majd semmit sem különbözne a' Barmoktól, és a' benne rejtődő Tehetségek, boldogságát nem munkálódhatnak. Hogy így, mondom, a' Barmoktól semmit sem különbözne, több számtalan példák közt, mellyeket szerte szét olvasunk, világosan láthatni a' Brassói vad Emberben *), úgy hogy nagyon lehet Rousseau'n csudálkozni ki azt álította; hogy azok a' boldog Halandók, kik magokat a' társaságos élet' kebeléből Erdőségekbe vonják. Mert ha igaz az, a' minthogy igaz is; hogy az Értelem' bírása emel bennünket feljebb a' Barmoknál; úgy az is igaz, hogy csak a' társaságos Élet' kebelében, mellynek Tagjai értelemmel bírnak, lehet lépni óhajtott tökéletességre. Nem azt mondom ezzel mintha elég volna; hogy valaki csak Emberek között forogjon, t. i. olyan aljas emberek között, kik noha sokan egy Társaságban élnek; de semmi pallérozódás karikájokhoz nem járúl. Mert ezek amazoktól annyira különböznek, mint emezek a' Barmoktól, önként következik hát; hogy az Emberi Társaságban Oskoláknak kell lennick, azokban pedig Tanítóknak, kik az Oskolákba járókat formálják, és olyanokká tegyék, a' millyeneknek

*) Orpheus Hónapos Irás' 1. Darab. 203-dik 's több lapjain.

kell lenni azoknak ; hogy értelmes okos Embereknek neveztetessenek.

§. 2. A' Tudós Férfiaknak élő szóval való tanítások , kik az Oskolákban szorgalmasan tanítanak , ki nem lehet mondani , melly nagy hasznot áraszt az Emberiségre , és az Oskolák' lételetét 's fenn állását az ISTEN' legnagyobb Jótéteményei közzé kell számlálni. Rosszúl cselekesznek hát azok , kik a' közönséges Tanítást kaján szemmel tekintvén 's megvetvén , a' magoktól tanultak közzé kívánnak számláltatni. Valóban jeles , es sokféle haszna van az élő szóval való tanításnak , jelesbben az olyan Tanulókra nézve , kik a' Tudományokat könnyebben felfoghatják. Az okos Tanító sokkal helyesebben kikémléli tehetségünket , 's tudtunkra adja mit kell tenni ? mit nem ? mint mi magunk , kik többnyire vakoskodunk a' ránk néző dolgokban. Osztán , micsoda renddel menjünk ? mihez fogjunk először ? a' tudós Tanító' szorgalmatossága megmutatja , 's fáklyát gyújt mind azokban , mellyeket nem tudnának megtenni a' magokra hagyattottak. Ide járúl ; hogy a' kik Tanító nélkül akarnak elébb menni a' Tudományokban , gyakran olyan hibákat követnek el , mellyekről nehéz lemondaniok , ha azokat nem kedvellik is. De meg sokszor büszkékké lesznek , midön mindeneket magoknak tulajdonítanak , el hitetvén magokkal ; hogy nincs benne semmi , a' mit másoknak köszönhetnének. De még — az élő szóval való Tanítás , inkább indítja az Elmét , mint az Irás , a' Könyv. Innen , nagyobb figyelmetességet is gerjeszt , mélyebben benyomódik az Elmébe , mint ezt Plinius régen által látta *) és Szent Hieronymus is,

*) Lib. 2. Epist. 3.

felhozván rá Aeschines' példáját, ki midőn Rhodus Szigetében volna számkivetésben, és olvastatnék Demosthenesnek ellene írt Oratziója — 's midőn azt mindenek csudálnák és dicséernék, sóhajtozva így szólott: Hát ha még azt az Oratziót magának annak a' fene Vadnak tulajdon szájából hallanátok *)?

Végre: az élő szóval való Tanításnak még az a' haszna is van; hogy a' Tanító kevés idő alatt, előnkbe adja, a' mit sok esztendei munkával össze szedett, melly nekünk a' figyelmezősen hívül semmi munkánkba nem kerül, azonban nagyon gyönyörködtet.

Ne is mondja senki; hogy sokan magok' szorgalmatossága által nagy Tudósokká lettek! Mert a' mire némelly jeles elméjük szerencsésen rá mentek, nagy gyengeségét árúlná el, ki sokkal kevesebb Elmebéli tehetséggel bírván, azt hinné; hogy azokat követheti, 's hozzájok hasonló lehet. Azért, hogy Heraclitus, Plutarchus bizonyítása szerint minden Tanító nélkül a' Philosophiát megtanulta, és Kamus Péter is. Hogy Augustinus' 's Bulaeus a' Szép Tudományokban — Muretus az Oratoriában, - Postellus: sok nyelvekben — magoktól sokra mentek — nem lehet következést hozni mindenekre, de még kevesekre se; sőt azt kell állítani; hogy általában véve, rövidebb azoknak útjuk, kiknek a' Tudományokban Vezérjeik, út-mutatóik vagynak.

§. 3. Minthogy az Oskoláknak hasznokról 's szükséges voltokról nem mindenek értenek egy formán, 's több Vetél-

*) Epist. 50. quae 2-da est ad Paulinum. Tom. IV. oper. Part. 2. pag. 569. Edit. Jo. Martiana ei.

kedések tartatták felőle, arról is szóllok valamit, melly hogy annál helyesebben essék, lásunk előbb az Oskolák' eredetökről! Nem késem azokon, kik az Oskolák' eredetét felviszik szintén a' Paradicsomig — szint' olly hasztalanul keresik azt a' Pátriárkák közt is az Özönvíznek mind előtte mind utánna. Ámbár róla kétség nincs; hogy a' Pátriárkák, gyermekeiket 's cselédjeiket tanították azokra, mellyek a' kegyességre, 's az ISTENnek igaz tiszteletére néztek: onnan mindazáltal éppen nem következik; hogy olyan oskoláik lettek volna, a' millyenek vagynak e' mi napjainkban. Hogy az Egyiptombélieknél 's Káldeusoknál a' legrégebb időkben voltak a' Papoknak Collegiumaik, mellyekben ök tanítottak, Diodorus Siculus és Strabó bizonyítják: de azok közt is, és a' mi Oskoláink közt igen nagy a' különbség. Hogy Sámuel idejében, voltak némelly Collegiumok, mellyekben a' kegyességre 's Bölcsességre tanítottak 1. Sám. X. 5. és XIX. 20. kitetszik, hol a' Próféták' szeregeik említettnek. Azután való időben Bételben, Jérikóban 's Gilgálban a' Próféták' Fijairól olvasunk 2. Kir. II. 3. és IV. 38. a' honnan némellyek nem kételkednek; hogy legalább Sámuel idejétől fogva a' Zsidó Nemzetben lettek légyen Oskolák. De az Oskoláknak bizonyosabb nyomait, még pedig, a' mint a' Zsinagógáktól megkülönböztetnek, tudva van; hogy a' Zsidóknál a' Babilóniai fogság után találjuk *). A' mi a' Görögöket illeti, kiknél a' Tudományok úgy virágzottak; hogy más Nemzeteket abban éppen

*) Buddei Hist. Eccl. Vet. Test. Parté II-da Sect. VII. §. 17. pag. mihi 966. 967.

feljül múltak, hogy Plátó előtt semmi közönséges Oskoláik nem voltak a' Históriaikból világos, mert noha már az előtt igen sokan voltak közöttök, kik a' Tudományoknak minden nemeit tanították; azokra mindazáltal inkább csak magánosoknak volt gondjuk, mint a' közönséges Társaságnak. Említetnek ugyan ezen idők előtt is némelly Oskolák; de csak olyanok, mellyekben a' Gyermekek olvasni 's írai tanítottak. Világosan megmutatja ezt Conringius így írván: „Az Athénébéliek Plátónak, mint Hazafinak legelsöben engedték által közönséges Oskolául azt a' Városok' alatt lévő Berkes helyet, melly annak Építőjéről Hecademusról, vagy Academusról; Academiának neveztetett. Ez a' kezdete a' közönséges Oskoláknak a' Görögöknél” 's a' t. *) Ugyan ezen Athenébéliek azután Aristotelesnek 's más Philosophusoknak hogy a' Tanításra közönséges Helyeket engedtek, 's mint mentek által a' Tudományok az Oskolákkal együtt Görög Országból a' Rómaiakhoz, azoktól a' Gallusokhoz Brittusokhoz 's egyébüvé, és mint támadtak végre az Académiák, ugyan Conringius megírja **).

§. 4. Azok között, kik az Oskoláknak szükséges és hasznos voltát kétségbe hozzák, megemlíttem Hobbes Tamást. Ez, feltett czélból vitatja azt Leviathanjának 46-dik Részében. Mindazáltal különösen azokkal, a' mikről ott disputál oda czéloz, hogy megmutassz; hogy az Aristoteles' Philosophiája által az Oskolák úgy el romlottak; hogy azokból kevés, vagy semmi hasznót sem lehet reményleni az

*) De Antiquitatibus Acad. Dissert. I-a.

**) In 3. prioribus Dissertationibus.

igazság' kifürkészésére és esmeretére. Innen említett Részének ez a' feljül írása: De Tenebris ex inani Philosophia. A' miket Hobbes ott felhord, nem mind megvetendők; mert annál bizonyosabb nincs; hogy az Aristoteles' Philosophiája által igen sokan annyira megvakítottak; hogy az igazságot által nem láthatták. De midőn azt állítja; hogy mindjárt az első Ekklezsiában az Aristoteles Philosophiája által vesztegettetett meg az igaz Tudomány, és hogy a' régi Eretnekek az Aristoteles Oskolájából szállingóztak ki, igen nagyon megcsalatozik, és az Ekklezsiai Históriában való járatlanságát árulja el. Mert, hogy inkább a' Plátó, *) mint az Aristoteles Philosophiája uralkodott az első Ekklezsiában, az tudni való, az előbb Eretnekek pedig, úgymint a' Gnosticusok hogy minden Tudományokat a' napkeleti Philosophusoknak t. i. Zoroasternek, Zostrianusnak 's több ilyeneknek köszönik, igen bőven megmutogatja Mosheim Lörincz **). Az is bizonyos; hogy a' Academiák 's Oskolák már régen levetették az Aristoteles Philosophiája' jármát, és azoknak egészen más ábrázatjok van ma mint régen volt. Tehát a' melly akadályait hánytorgatja Hobbes az igazságnak, ezekre többé kenni nem lehet; sőt inkább az igazság mind a' Philosophicumokban, mind a' Theologicumokban úgy felemelte fejét, hogy sугárjait mindenfelé hányja, mellyet, ha ma élne, maga se tagadhatna Hobbes; hanem ha még ma is setéségben gondolná botorkálni azokat, kik Léviathánját bévenni nem akarnák.

*) Campey. Vitringa Observat. Sacrar. Lib. V. Cap. 13. pag. 162.

***) In Institut. Hist. Christ. majoribus. p. 344. etc.

§. 5. Nem a' legjobb itélettel vagynak némellyek arról az Iróról is, ki a' Hálai Observatiók' Első Darabjában, közlöttes Jegyzéseit az Oskolákról, azoknak szükséges és hasznos voltokról. De meg kell jegyezni, hogy ő csak arról disputál: Valjon a' közönséges Oskolák szükségesek és hasznosok-é a' Tudománynak 's kegyességnek tanulására? midőn kegyesség nélkül nincs Tudomány, vagy semmit sem ér. Más kérdés hát ez: Valjon szükségesek, és hasznosok-é az Oskolák az Eruditióra, Tudósságra, mellyet nem tagad; sőt azt állítja; hogy kellene azok: hanem jobbitani kell őket. Ugyan is, a' mi a' Tudományt 's kegyességet illeti, nem lehet tagadni; hogy azokra az Oskolákban nincs annyi gond, mint kellene és illene, de az is bizonyos; hogy az a' különös vagy magános oktatásokban alkalmazatosabbban megeshetne, mint a' közönségesekben. Hogyha a' Szülék itt mindég megtennék kötelességöket, ezen végre ugyan Oskolákra nem volna annyira szükség; de mivel kevés Szülék teszik azt, tanácsosbb; hogy a' Nevelédek azzal a' vezérlessel éljenek a' Tudományra, és a' kegyességre, akármilyen az, melly van az Oskolákban, mint éppen semmivel se. A' mi pedig az Eruditiót vagy Tudósságot illeti, itt is a' magános oktatás néminémüképpen több hasznú volna talán a' közönségesnél, ha ugyan, hogy egyebeket el halgassak, eggy, vagy kevés számú gyermekek Tanítója, alkalmazatosabbban cselekedheti, a' mi azon kevesek' felfoghatóságához alkalmaztatható: de ritkának esik az a' szerencséje; hogy ezen Hívatalra alkalmazatos Tanítót találjon.

§. 6. Ugyan is lássuk csak először Plutarchussal, millyen Tanítóra 's nevelőre

kellene bízni gyermekeinket? Így fr őd: Midőn a' gyermek arra az időre jutott; hogy Tanító keze alá kell adni, rá kell vigyázni: hogy gyermekünket durva paraszt, semmire kellő emberre ne bizzuk. Mert nevetséges dolog, a' mit ma sokan cselekesznek, hogy ha jó szolgálk vagynak, némellyeket közülök szántás vetésre, másokat Hajóra, másokat Kereskedésre 's a' t. alkalmaztatják. Ha pedig részegesre, torkosra, 's minden más egyéb munkára alkalmatlanra, haszontalanra találunk, azt gyermekeik' Tanítójává teszik, holott olyan Tanítókat kellene keresni, kik fedhetetlen életűek, jó erkölcsűek 's nem középszerű Tudományúak. Mert a' Virtusnak, a' tisztességes életnek kútfeje, gyökere a' jó Tanítás. Most pedig egész gyalázat némelly Szüléknek cselekedetök, kik minelőtte gyermekeik' Tanítóját kikémlélnék, néha tudatlanságból, megcsalódva, rossz emberekre bízzák gyermekeiket. Bár nem annyira nevetséges ha tudatlanságból hibáznak; hanem már az szörnyű bolondság; hogy néha, ámbár a' meszszebb látóktól megintetnek, kik tudják melly nagy a' Tudatlanságok 's Rosszaságok némelly Tanítóknak, még is kezök alá adják gyermekeiket — vagy a' Hízelkedőktől meggyőzöttetvén, vagy pedig Barátjaik' kérésökre kegyelmökbe veszik.

Az Istenért!! Atya valaki, és inkább hajt valakiknek kérésökre, mint Gyermekei' taníttására. Nem illik-e ezekre a' mit régenten Crates mondott? Ha lehetne, ő, a' városnak legmagosabb helyére felálván, azt kiáltaná: Hova igyekeztek emberek? kik a' gazdagságra minden gondotokat rá fordítjátok, gyermekeitekre pedig, kikre hagyjátok Javaitokat, kevés gondotok. Mellyekhez én ezt adom: Hogy az illyen

Atyák, úgy cselekesznek, mint a' ki csizmájáról szorgoskodnék, lábával pedig semmit sem gondolna, 's mi esik osztán az ilyen Szüléken, minekutánna rosszul nevelt gyermekeiket rosszul tanították? Az; hogy minekutánna felnevelkedtek mindenféle rosszaságot cselekesznek, akkor bánják meg, de későn, hogy immel ámmal tanították — keseregnek, de hasztalanul magok viselésökön *).

§. 7. Haljuk meg másodszer Lockot rövidre vonva! azt mondja ő: A' Tanítói Hivatal nagy okosságot, józan életet, nyájasságot és szemességet kíván, melly minéműségeket együtt egy emberben nehéz feltalálni. Mindenfelé jó előre kell azokat keresni. Mint-ha feleséget választanál, gyermekednek Tanítója' kikeresésében szint' olly vigyázó légy. Senkit könyörületességből, vagy csak azért, hogy jó Barátod, vagy valami nagy ember ajánlotta Gyermeked mellé fel ne végy. Ennek választásiban vigyázóbbnak kell lenni, mint a' közönségesen bevett szokás tartja.

Hogy gyermeked nyájas és illendő maga viselésű lehessen, szükségesképpen ollyannak kell lenni Tanítójának is ki a' Világot esmerje, a' tisztesség' réguláit, az időhöz, Helyhez, 's Személyekhez képest jól értse, Tanítványát annak gyakorlására ösztönözze. A' nyájasság, 's kellemetesség, mint első és legszükségesebb minéműség megkívántatik a' Tanítóban, a' melly ifjú ezt megtanúlja Tanítójától nagy nyereséggel kél a' Világra, mert a' nyájas és rendes maga alkalmaztatás, a' Világ esmerése, a' Virtus, a' munkában való foglalatosság, a' Becsületnek, jó hírnek névnek szeretete olly drága kin-

*) Plutar chus. De Puerorum Institutione pag. 15—20.

osek, mellyeket ha az Ifjú megnyerhet, annakutánna a' szükséges Tudományokban önként és könnyen elő megyen. Mivel mindenek' kitanulására hogy ideje 's ereje legyen feltenni nem lehet, a' legszükségesebbeket, és a' mellyek Világi életében legnagyobb hasznára lesznek, kell mindenek felett tanítani, nem pedig afféle haszontalanságokkal fejét megrakni, mellyekre talán teljes életében sem lesz szüksége.

A' melly Tanító magát nyájasan 's kedvesen alkalmaztatni nem tudja 's a' Világot nem esmeri, mást ezekre nem taníthat, és ha magát ezekben el nem készítette, Tanítványa hasznára mástól kölcsön nem veheti. Sőt ha azt, hogy a' gyermek e' Világon előforduló külömb külömbféle alkalmatosságokban miképpen viselje magát, különösen könyvekben feltalálná is; mindazáltal a' Nevelő' példája, mellynek mindenkor a' legnagyobb ereje szokott lenni, semmivé tenné, mert a' durva, és rosszul nevelt emberektől, soha az Ifjú nyájas, és rendes maga alkalmaztatást nem tanul *).

§. 8. Adjuk ezekhez harmadszor Fáy Urból az ide illendőket! Három rövid punktumokban adja ő elő a' Nevelő Tanítóban megkívántató minéműségeket. Azt mondja

1. A' Nevelő, Értelmére nézve pallérozott legyen: ki a' Vallás' és Természet' Törvényeit értse, 's a' szerént tökéletesítse Nevendéke' tehetségeit.

2. Psychologusnak 's Anthropologusnak kell neki lenni; hogy mind közönségesen az Emberi Természetet, mind különösen Nevendéke' tulajdonságait jól kiesmerje — a' Vallás' 's

*) Lock a' Gyermekek' Neveléséről pag. 103. 's a' t.

Természet' Törvényeit azokhoz alkalmaztatva helyesen tudja eleibe adni Nevendékjének.

3. Jó erkölcsi karakterűnek kell lenni; mert egyébként Nevendékje' akaróját példa adással hogy formálhassa!

De meg kell vallani — azt mondja — hogy nehéz az ilyen Nevelőt kikerésni a' sok alkalmatlan közzül, nehéz találni is.

1. Mert ritkák. Ennek oka

a) Legtöbbször Oskoláinknak azon organizációja, mellynél fogva a' Nevelőnek szükséges Tudományok, vagy éppen nem, vagy csak mellesleg taníttatnak.

b) Második oka a' Nevelők' ritkaságának magok a' Szülék, kik a' Nevelést csekély dolgoznak vélvén, a' Nevelőnek is csekély becset adnak — mellynél fogva a' Nevelő tetemes megalaacsonyításával, 's a' Nevendék' örökös kárával hányszor nem taszítottatik a' Cselédek' rangjába 's kötelességeibe.

2. Nehéz a' jó Nevelőt feltalálni, mert keresni nem tudjuk. Mit teszünk rendszerént ha Nevelőre van szükségünk? Vagy vaktában el fogadjuk az elsőt ki kegyelmünkbe ajánlatik. Vagy írunk valamely Oskolába esmerős Professorunknak egy alkalmas Nevelő eránt. Mit cselekszik az? Ha zsírosok a' feltételek, a' két Polus közt mindenütt uralkodó Nepotismus Törvényén el nem fogja múlatni valamely kedves Attyafiát ajánlani. Más esetben küldi valamely jó igyekezetű Tanítványát, kiről annyit tud; hogy a' legutóbbi Rigorosumban jól viselte magát abban a' Tudományban, melly a' Professor' Fachja, mellynek talán a' nevelés' szent meghívásával csak annyi össze köttetése van, mint a' kocsin utazónak az evező Lapátal. E' szerént megköszönbetjük ha csak egy

pedántot kapunk, ki ügyetlenségével kevesebbet ront rajta, mint ha megvesztegetett erkölcsű került volna mellé *).

§. 9. Azok közt kik közönségesen tanítanak az alkalmazatosokat az alkalmatlanoktól könnyebb megválasztani. És a' midőn a' Tudós Férfiak, kik magokat egészen azokra a' Tudományokra adják és szentelik, mellyekkel illő felruháztatknak lenni, kik azokra másoknak út akarnak mutatni, örömeoseb válalják fel a' közönséges mint magános Tanítás' kötelességét: nem csuda; hogy kevesen vagynak olyanok, kikre egynek, vagy néhánynak gondja bízattathatik.

§. 10. Nagy hasznúak a' közönséges Oskolák. A' régiek közzül már Quintilianus dicsérte azokat **), még pedig úgy; hogy ottan ottan az Ifjúság' tanításáról vallásosabban beszél, mint sokan a' Heresztyének közzül. Sokkal többen kommendálják a' közelebb valók közzül a' közönséges Oskoláknak mind szükséges mind hasznos voltát, 's a' mellett hevesen szóllanak, mint Voëtius ***) 's Turretnius ****), hogy egyebeket ne említsek.

§. 11. De valamint az Oskoláknak, ha azok jól vagynak rendelve, hasznokról, és a' mint ma az emberek' állapotjai vagynak, szükséges voltokról senki vakmerőképpen nem kételkedik; így ottan ottan a' Tudósoknak azoknak hibáikról 's romlottságaikról való keserves panasszaik hallatszanak. Sok kívántatik meg a'

*) Fáy András a' nevelés hibáiról pag. 61 's a' t.

***) Instit. Orator. Lib. 1. Cap. 2.

****) Polit. Eccl. Parte 2-da. Libr. 3. Tract. 4. Cap. 3. pag. 738. etc.

*****) In Oratione de Studiis emendandis et promovendis pag. 151.

Tanítóknak, még több a' Tanulóknak, akár a' Tudományokat tekintse meg az Ember, mellyek az Oskolákban taníttatni szoktak, akár az Erkölcöket. Nem is ma, sem tegnap előtt kezdődött az Oskoláknak az az ábrázatjuk, melly sokaknak annyira nem tetszik, sőt már a' maga idejében úgy festi azt Augustinus*), a' Hárthágói 's Római Oskolákról írván. Úgy hogy méltán lehet kételkedni felöle, hogy a' mi Oskoláinkban a' mostan élő Ifjakkak nagyobb-éromlottságok, mint régen volt. A' mi Oskoláinknak hibái tagadhatatlanok, mellyen a' Jók méltán szomorkodnak, 's óhajtják, hogy meggyógyuljanak.

§. 12. Nem kell mindazáltal minden Oskolákat kárhoztatni 's megvetni azért, a' mit némellyek megcselekedtek. Bizony Veigelius nem jól cselekedte, mikor azt írta; hogy a' JÉZUS minden Académiákból ki van zárva. — Hogy az új Testamentomi Kathedrák mind megátkozottatott 's gyümölcstelen Fákból faragtattak, mellyeket, 's több ilyen kifejezéseit olvashatni Postillájának Első Részében a' 93-ik lapon. Jobb úton indultak meg azok, kik az Oskolák' hibáinak el háritásáról szorgalmatoskodtak, mint sem hogy azokat megvetnék 's kárhoztatnák. Cselekedték is ezt sokan derék Irásaikban, mint a' többek közt Turretinus közelebb említett oratziójában a' 132-dik 's több lapokon.

§. 13. De ha ki kell mondani az igazat: Mennél többeket olvas az Ember, kik a' Tudományok' helyes tanításáról, 's az Oskolák' hibáinak jobbításáról irtanak, majd talán annál

*) Confessionum Lib. V. Cap. 8. et 12.

bizonytalanabbá lesz benne, hogy kell megtenni azt a' jobbitást. Többen, a' minek főnek kellene lenni, vagy egészen el mellőzik, vagy csak igen gyengén 's hidegen illetik, hogy t. i. a' gyermekeknek 's Ifjaknak az Oskolákban az igaz kegyességre, melly nélkül semmi Tudomány sincs, vagy semmit sem ér, hogy kellene jobban ébresztetnie 's vezettetnie, mint eddig? Azután, ha az Eruditióra megy a' dolog, kiki azt a' Tudományt tartja legszükségesebbnek, mellyben ő maga mások felett jeleskedik. Innen némellyek a' Görög 's Deák nyelvnek, mások a' Philosophiának, mások a' Mathezisnek 's a' t. szükséges voltát sürgetik. Illy széllyel menvén a. o. a' Tudósok, mi csuda? ha mind ekkorig nehezen lett valami az Oskolák' valóságos megjobbításából. Nem kell mindazáltal el csüggedni, 's nem kell minden ideczélzó tanácsokat megvetni. A' sokakból inkább ki kell választani a' mi legjobb, és a' mi mindenik Oskolához, 's a' mi élet-időnkhez legilendőbb. És ha teljesen minden hibák el nem háríthatóknak 's ki nem szaggattathatnak, azon kell lenni; hogy kevesedjenek, 's egyszer'smind hogy újabbak ne csírázzanak, meg kell akadályoztatni.

§. 14. Lássunk már a' Keresztyén Oskolákról 's Académiákról, felmenvén szintén Constantinus Magnusig. Ő, tudván azt, hogy az Ekklézsia Oskolák nélkül nem virágozhatik, az egész Birodalom' nevezetesebb Városaiban sok Oskolákat vagy maga állított, vagy a' régieket megújította. Ezek között legvirágzóbbak voltak a' Konstantzinápolyi, Athénei, Római, Alexandriai, Massiliai. Midőn pedig Juliánust Apostasiája minden istentelenségre ragadná, úgy gondolkodott a'

ravasz ember; hogy az Ekkleziáknak hamarébb nem tehet kárt, mintha a' Keresztyének' Oskoláit bészárja. De a' mellyeket ennek gonoszsága bészárt, a' következett Császárok kinyitották, 's többeket is fundáltak, állítottak. És valamint az ifjabb Theodosius 423-ban a' Bonóniai Oskolát megnyitotta, és a' Konstantzinápolyit megújította: úgy a' több Királyok szinte vetekedtek egymással az Oskolák' felállításában. Athalaricus a' Rómaiakat 's egész Olasz Országot a' Tudományokra serkentetvén a' Tanítóknak esztendei fizetéseket rendelt. Cantaber pedig Spanyol Király 370-ben Angliában fundálta a' Cantabrigiai Académiát a' maga nevéről, hová az Athenai Académiából hívott Professorokat, mellyet 630-ban Sigebertus Angliai Király fényesebbé tett.

Virágzó Oskolák voltak az Antiochiai, Laudiceai melly Epiphániusról nevezetes. Nicomédiai mellyben tanított Lactantius, Caesariai, mellyet gyakorlottak Basilius Magnus és Názianzenus, a' Berithi Féniciában, a' Bannochori Britanniában, mellyből jött ki Pelagius a' Majlandi mellyben Augustinus Ékesen szóllást tanított, az Augustodunumi, melly Tacitus bizonyága szerént az elsőbb Császárok alatt nagy nevű Oskola volt, a' Treviri, melly minden Német Országi Académiaknál régibb. Nevezetessé tette a' számkivetett Athanasius, Hieronymus és többek.

§. 15. A' Konstantzinápolyi, Athenai Antiochiai, Alexandriai, Massiliai, Laodiceai, Berithi, Nicomédiai, Majlandi Caesariai Oskolák, mint a' többek közt nevezetesebbek a' 6-dik és 7-dik Századokban a' Barbarus Népek' bétódulások

miatt többire mind el töröltettek, 's minden Tudományok a' Benedictinusok' Klastromaikba szállottak.

§. 16. Midőn Carolus Magnus látná; hogy a' Keresztyénség' nagy gondja ő reá nézve, fundálta 791-ben a' Párisi Académiát Alcuinus tanácsából, és azt olyan Jövedelemmel gazdagította, mellyhez nem hasonlíthatnak az azután mind Francia mind Német Országban támadt Académiák' Jövedelmeik. Ez az Académia nagyon nevedett VII-dik Lajos alatt 1139-ben, és I. Ferencz alatt 1530-ban. Robertus, ki Pári'si Kánonok, és Szent Lajos Confessariussa volt, fundálta ott a' Sorbonnát.

§. 17. Minthogy szép lesz látni egymás után renddel az Univerzitasokat, Académiákat 's más nagy Oskolákat azoknak felállittatásoknak idejével, tehát a' Pári'si után kezdvén:

- 791. Tolosai fundáltatott Francia Országban Carolus Magnustól, 's a' XIV-dik Százban megújított.
- 794. Pápai vagy Ticini Carolus Magnustól, IV-dik Károly 1361-ben megújította.
- 800. Lugdunumi vagy Leódiái Francia Országban.
- 872. Oxfordi Angliában Alfréd Királytól. Teszik 895-re is.
- 920. Lovaniumi vagy Löveni. 1426-ban János Herczeg nagyobbitotta.
- 1181. Pictaviumi VII. Károly 1430-ban virágzóbbá tette.
- 1221. Paduai 's Ferrariai II. Fridriktől.
- 1235. Upsaliai Ericus Balbus Hirálytól 1470-ban Académiává lett.

1236. Bécsi II. Frideriktől, 1361-ben Rudolftól 1366-ban II. Alberttől megújított, 's Orbán Pápától megerősített. Henke 1235 re teszi.
1307. Avénói midőn V. Helemen, Pápai székét oda tette által.
1312. Orleansi Philippus Pulchertól 's V. Helementől.
1339. Pisai Hetruriában Mechiis Lőrincztől megújított.
1346. Hejdelbergai Rupert. Rufustól Ludovicus Bavarus Imperator alatt a' Párisi formára 1387-ben megerősített. Henke 1386-ra teszi.
1360. Prágai IV. Hárolytól. 1621 ben II. Ferdinand a' Jesuitáknak adta. Henke 1348-ban mondja fundáltatottnak.
1364. Krakói II. Kazimirtól. 1400-ban pedig Ulad. Jagelló szélesítette.
1364. Pécsi Magyar Országban Nagy Lajostól. V. Orbán Pápa megerősítette. Fő T. Buday Esaiás Úr Magyar Ország Históriájának 2-dik Darabjában pag. 223. 1360-ban mondja.
1387. Sienai Hetruriában a' Senatustól. Azután II. Pius Pápa nevelte 's kifényesítette.
1388. Coloniai Párisi formára a' Senatus gondja által. VI. Orbántól Académiai Privilegiumot nyert. Thomas Aquinásról 's Albertus Magnustól híres.
1389. Budai 'Sigmund Császártól. Székér pag. 92. 93. IX. Bonifacius Privilegiumokkal megékesítette. Palma Tom. 2. pag. 213. Buday pag. 247. 1388-ra teszi.
1391. Erfurti, melly Dugobertus Francia Királytól 650-ben emeltetett. VI. Bonifaciustól Académiai Privilegiumot nyert.

1396. Andegaviai II. Lajos Sicíliai Királytól. Mioraelius 1398-ra teszi.
1403. Virczburgi János Püspöktől.
1404. Salmanticaei megújított, melyet Ferdinand 1240-ben fundált.
1408. Hamburgi. Hondorf, Theatr. Hist. pag. 277.
1409. Lipsiai I. Fridrik Saxoniai Electortól. Lampe 1406-ra teszi.
1411. Santandreaei Scotziában I. Jákób Királytól.
1415. Rostochi Meklenburgban. Lampe 1429-re teszi.
1418. Cadomi Normanniában V. Henrik Anglus Királytól.
1426. Délai Burgundiában Philippus Bonustól.
1432. Római, mely hajdan az Athenaei Oskola' maradványából támadt, azután elromolván IV. Eugenius Pápa helyreállította.
1438. Florencziai Hetruriában Cosmus Medicistől.
1444. Burdegali Aqvitaniában, mely már Szent Hieronymus idejében nevezetes Oskola volt. V. Eugenius Pápa által megújított.
1450. Friburgi Brisgojában VI. Albert Aus triai Ércz Herczegtől — mások, mint Alstedius is 1460-ra teszik.
1454. Glascovi Scótziában II. Jákóbtól.
1456. Grifsvaldeni Pomeramiában. Kezdette IX. Vratislav Pomeraniai Herczeg. megújította Filep 1547-ben.
1460. Basileaai az ott való Concilium alkalmazásával II. Pius Pápától, ki ekkor a' Concilium Scribája volt azon Privilegiu-mokkal ékesített meg, mellyekkel a' Bo-

noniai, Colóniai, Bécsi, 's más Német Országi Universitások.

1460. Veronai Oskola is ekkor kezdett virágozni.
1465. A' Budait, mellyet Zsigmond Császár kezdett Corvinus Mátyás Vitéz János tanácsából megújította, ama Világ szerte híres Könyv-tárt ragasztván hozzá.
1467. Istropolitana, vagy Po'sonyi Corvinus Mátyástól. Buday pag. 297.
1470. Valentziai a' Delphinutusban ekkor kezdett virágozni, Tanított ebben Szent Domokos.
1472. Ingolstadt György Bavariai Fejedelemtől — némellyek 1410-re, mások 1420-ra teszik eredetét.
1475. Moguncziai Lámpe szerént. Micraelius Alstedius 1482-re — mások 1461-re teszik.
1477. Tübingiai a' Würtembergi mostani Királyságban Eberhard Barbatustól.
1478. Koppenhágyai Dániában, mellyet fundálni kezdett I. Christián. fja János IV. Sixtus által felállította. 1530-ben, mások szerént 1538-ban III. Christián megújította.
1480. Aberdoni Scótziaiban III. Jákób alatt fundáltatott, némellyek még 1240-re felviszik fundáltatását.
1480. Mántúai Oskola is ekkor kezdett virágozni.
1486. Majlandi Hermolans Barbarus alatt kezdte vissza nyerni virágzását.
1489. Londoni Angliában VII. Henrik alatt fundáltatott; mellyben virágoztak Mórus Tamás, Polydorus Vergilius, és több jeles Férfiak.

1490. Salernitana Oskola Nápolyban.
1490. Turini, mellynek fundáltatását Szászky Geographiájában pag. 181. 1405-re teszi. De minekutánna Erasmus ott doctorizáltatott és tanított volna, nagyon elhíresedett.
1502. Vittembergai, Fridericus Sapienstől a' Saxoniai Electortól.
1505. Boroszlói Ulászló Magyar és Cseh Királytól, a' Krakkóiak akadályozták; hogy II. Julius Pápától Privilégiumot ne nyerne; de 1702 ben Leopold Császár véghez vitte — a' mostani Prusszus Király pedig fényesebbé tette.
1506. Frankfurti az Ódera mellett I. Joachim Brandenburgi Electortól.
1515. Eboracumi Portugalliában.
1517. Complutumi Spanyol Országban a' Toledói Érsektől Ximénius Ferencztől. Heuman 1515-re teszi. Már az előtt virágzottak ott a' Toledói Hispali és Granatái Oskolák. Különösen a' Hispaliból kerültek ki II. Silvester és Isidorus.
1520. Tigurumi Helvétziában.
1526. Márpurgi Hassiában Filep Landgróftól; hanem Privilégiumot sokkal nyert azután. Heuman 's Henke 1527-re teszik.
1530. Caesar Augustai Arragoniában V. Károlytól.
1530. Brassói Erdélyben nevezetessé lett Hunter János Theologus és Mathematicus által.
1530. Lausannei. Oskola.
1531. Pápai Fő Tiszt. Tóth Ferencz Úr a' két Hazabeli Protestans Collegiumoknak 's Gymnasiumoknak Historiája' kiadását minthogy megígérte — azokról itt bőven

- nem szóllok. Protestans Ekkklézsiák' Históriájának 165-dik lapján.
1544. Königsbergi Prussiában I. Albert Brandenburgi Marchiótól.
- 1548 Jénai, I. Fridrik Jánostól Saxoniai Electortól.
1549. Dillingeni Bavariában, mások szerint 1564-ben.
1558. Genevai Henke szerint. Turretinus szerint 1559.
1560. Rémi Campaniában II. Henrik Francia Király és III. Pál Pápa. helybe bagyásával az oda való Érsek Cardinális által.
1562. Duaci Belgiumban II. Filep Spanyol Királytól.
1568. Straszburgi. 1621-ben II. Ferdinand Universitási Just adott neki. Heuman 1566 ra teszi,
1570. Compostellai Galliciában 's a' Visonti Burgundiában. Ez utólsót Micraelius 1560-ra teszi.
1572. Tarraconi Oskola kezdetett.
1575. Altorfi a' Norimbergai Senatustól. Cellarius 1579-re teszi. Heuman 's Henke 1581-re Császári Privilegiumot 1623-ban nyert. Alstidius pedig azt mondja, hogy II. Rudolftól 1581-ben nyerte e' Privilegiumot.
1575. Lugdunumi vagy Lejdai Hollandiában a' Rendektől 's az Orániai Vilhelmtől.
1576. Helmstadti Julius Brunsvigai Herczegtől neveztetik Academia Juliának is.
1580. Holosvári XIII. Gergely Privilegiumokkal megajándékozta.
1581. Franekerai a' Belgiumi Ordóktól. Cellarius, 's Heuman 1585-re teszik.

1585. Græzi. Henke Tom. 3. pag. 261.
1585. Herbernai. Lampe 1584-re teszi.
1590. Hardervici Geldriában. Lampe 1592-re teszi.
1592. Sedani Franciaországban.
1592. Brémai és a' Dublini.
1597. Vilnai Lithvaniában.
1600. Dánczigi Prussiában.
1604. Salmuri Mornaesus Fileptől.
1605. Giessei V. Lajos Hassiai Land Gróftól Rudolf megerősítette. Heuman, Henke 1607-re teszik.
1614. Groningai az Ordóktól. Alstédus 1617-re teszi.
1616. Paderborni Thodor Püspöktől. Heuman 1592-re. Henke 1615-re teszi.
1617. Salczburgi Academiai Privilegiumot nyert.
1620. Schaumburgi II. Ferdinand privilegizálta.
1621. Rinteli Ernest Birodalmi Princztől.
1621. Límai Peruban.
1629. Fejérvári Erdélyben Bethlen Gábertől.
1630 Osnabrugi és Daventeri Heuman szerint.
1631. Dorpáthi Gusztav Adolf Svéd Királytól, Cellarius 's Heuman 1632-re teszik.
1635. Nagy Szombati Cardinális és Esztergomi Érsek Pázmán Pétertől II. Ferdinand privilegizálta Heuman szerint.
1636. Ultrajectumi az Ordóktól.
1640. Abói Finniában.
1652. Kieli kezdődött. 1665-ben pedig Christianus Alberttől Fridrik Fijától felállított 's megerősített.

1657. Kassai Késdi Benedek Egri Püspöktől. I Leopold Császár 1661-ben meg erősítette.
1657. Györi Széchény György Esztergomi Érsek fundálta.
- 1665 Duisburgi Brandenburgi Fridrik Vilhelmtől.
1668. Lundini Scaricában XI. Károly Svéd Királytól.
1687. Volfenbütteli. Schrader Tab. Chron. pag. 52.
1694. Hálai III. Fridrik Brandenburgi Elector nagy pompával állította fel.
1721. Lisbonai V. János Portugalliai Királytól Heuman szerént.
1722. Petersburgi I. Péter Muszka Czártól.
1731. A' Berlini Gymnasiumnak más formadatot Seminarium Theologicum állítottván. II. Fridrik Prussus Király pedig Academiává tette.
1734. Fuldai az oda való Abbástól Turretinus szerént.
1737. Göttingai II. György Anglus Királytól. Georgia Augustának is mondatik.
1738. Altonai a' Dániai Királytól.
1743. Erlangi's Fridericana. Heuman szerént.
1780. Felsőges Királynénk Mária Theresia alatt a' Budai Universitáson kívül 5. Academiák erősítették meg Hazánkban. úgy mint a' Nagy Szombati, Kassai, Györi, Zágrábi, és Váradi. Palma Tom. 1. pag. 168. az Universitas 1784-ben Pestre tétetett által.

§. 18. Ezeken kívül, mellyeket elég gondosan össze szedegtettem, mindenféle virágzot-
tak, 's virágzanak temérdek sok nagyobb 's kisebb Oskolák, mellyekben a' nevendék Ifjak

készítettnek okos 's tanult Emberekké, a' Harzának oszlopaivá. Ezeknek hasznokat csak a' nem látja, ki önként szeret vakoskodni, és szükséges voltokat csak az nem esmeri meg a' ki Rousseau szerint Erdőségekben a' Vadak közt kíván bolyongani.

Az ISTEN adjon időről időre olyan Igazgatókat, kik mind az Oskolákra mindég szemesen vigyázzanak, azokat állítgatni újítgatni főbb kötelességöknek esmerjék és tartsák! mind pedig azokban a' Tanítókat 's Tanulókat úgy serkentessék; hogy az ISTENI félelem, melly a' Bölcsességnek kezdete, szívökben mély gyökeret verjen, és mindenféle Tudományokban nagyobb nagyobb előmenetelt tegyenek; hogy így minden eddig ellenök tett panaszok egyátalján fogva megszűnjenek.

Kovács Sámuel.

3.

A' Nyelvek eredetéről, a' Magyar Vezeték nevekről, azoknak eredetiségéről és a' Familiákról.

Folytatása.

Azon gondolatoknak mellyek a' Tudományos Gyűjtemény 1820-dik esztendei folyamot III-ik Rötetében a' 116-ik lapon a' Magyar Vezeték neveknek származásokról, jelentésekről és tulajdonságokról elé adattatnak.

Meglévén hivattatva minden Hazafi a' feljebb említett helyen ezen Tárgynak további folytatására; annyival inkább hozzá nyúlok ezen

dologhoz, mivel ha nem sokat látzik is ígérni első tekintettel a' Magyar tulajdon vezeték neveknek az említett helyen bizonyos Clasisok szerént való rendbe szedése eladása, 's azoknak bizonyos kútfökből való szármoztatása; de az tsak ugyan használhat nem tsak a' nyelv Phylosophiájában való világosodásra; hanem különösöbben az első vezeték tulajdon nevet magára vett, vagy a' másoktól reája adattatott 's annál fogva azzal neveztetni kezdett első Török atyának, kitől kezdődik valamelly Familia, akkori környül állásai Charactere, vagy egyéb módosításai megvilágosítására, vagy legalább helyes gyanítására; és így a' Familiák természetének tulajdonságainak és belső érdemeinek megfontolására vizsgálására.

Az ember mint a' kerek föld, minden szegeleteinek Climáinak, és Vidékeinek természeti Lakossa értelemmel és szóbeli tehetséggel megkülömböztetve lévén a' több állatoktól; a' maga első gyermeki tsetsemői állapotjában (ha a' nyelveknek homályos eredetére felemelkedni bátorkodunk) úgy ítélnünk, hogy midőn a' magán kívül lévő dolgoknak esméretére kívánt jutni, hogy azok elméjében megmaradjanak 's azokat másokkal is közölhesse, szükséges képpen azokat meg kellett jegyeznie, bélyegeznie; ezen jegyeket nem a' látás tapasztás vagy más érzékenységek által, mellyek elégtelenek, és mással nem közölhetők valának, hanem az esméret nagy Canalissának az Hallásnak útján és a' Hangok által igyekezett megszerezni; midőn hallotta hogy valamelly állat, vagy Test, magától bizonyos Hangot ad, azt próbálgatta követte utánnazta, mint ma is a' kis tsetsemők, és azután a' hasonló Hangoknak hallására ugyan azon képzeteket formálta az az a' dolgokat han-

gokhoz, vagy a' hangokat dolgokhoz kötötte, szokat formált és legelsőben úgy lehet gondolni a' hangok követéséből, Verbumokat tsinált, így böög; nyávag; dörög; röpög; török 's a' t. melly szók majd minden nyelvben a' hangokhoz hasonló az utóbbiak ropogós r-res kifejezésekkel mondatnak dörög Tonitru donner török Frangere brechen. A' verbumokat alkalmaztatta azután a' Nomenekre, dörög az ég, török a' fa; és minthogy ilyen utána' hang által megköttetve találta a' képzeteket, minden egyéb az érzékenységekkel felfogható körületünk lévő magokban álló dolgoknak Substantivumoknak (mellyekre legelső, és legnagyobb szüksége vala) nevet adott, vagy azokat bizonyos hangokhoz kötötte; mint tűz víz ég föld 's a' t. melly eredeti nevek többnyire igen egyesek egy syllabából állók; azután következtek az adjectivumok tulajdonságok minéműségek tüzes vizes hideg meleg szároz nedves több Syllabákból állók; 's még sokkal későbbre szármoztak az okosság, és elme elvonásai abstractioji által készült, széles kiterjedésű közönséges képzetek nevei, mint igazság jámborság okosság 's más Metaphisicai Tártyak elnevezései úgy hogy méltán az tartattathatik ma finomított 's tökéletesebb nyelvnek a' mellyben minden ilyen közönséges képzeteket kifejező jól érthető szók bőven találtatnak, és azok a' nyelv művelésében érdemesebbeknek méltán tartattathatnak; kiknek írásaikban beszédjeikben nem tsak az érzési dolgokat, hanem a' közönséges képzeteket tisztán kifejező szókra nézve fogyatkozás nintsen, ámbár azokat egy Aurron Oronok Eskimo, vagy Hottentotde megközöttünk is a' vastagabb érzé-

ki képzetekhez szokott egy ügyű emberek fel nem foghatják meg nem érthetik.

Ezek szerén, az értelem és a' Tudományok első léptsője abban állana, hogy az embernek a' közönséges képzeteket ki fejező szókban, akármelly nyelvben is fogyatkozása ne légyen, és hogy azon szók ne tsak hangok légyenek, mint ma nagyobbára a' köz nép között szokott lenni; hanem azoknak hallására a' tárgyozott közönséges képzetek nyomattassanak bé az elmében.

El kerülhetetlenül szüksége vala az új embernek a' dolgok illyetén el nevezésére, és nem fejtegetvén most az archaeológiának magosra vezető principiumait, akár úgy nézettessék az ember, mint a' különböző éghajlatoknak egymástól távol lévő föld szegeleteinek, szigeteinek minden közösülés nélkül, és magános csoportokban lévő eredeti lakossa; (a' millyen eredeti lakossai a' meleg Tartományoknak az Elephánt Oroszlán Tigris, a' hideg Tartományoknak a' Rennthier fejez Medve 's a' t.) akár pedig úgy, mint egy atyától szármozott, szélesen kiterjedett nem tsak moralis állapotjára, hanem physical alkotási formájára nézve is sokakban különböző nagy familia; eredetiségéhez közel lévő állapotjában, minden tekintetre nézve első szükségai közzé tartozott az embernek, maga tulajdon képzeiteinek megerősítésére szókat és nyelvet formálni, melly annak gyermeki idejében, akár millyen szük rendetlen határozatlan volt is (mint még ma is a' miveletlen vadnemzeteknek, majd tsak az érzéki dolgokat kifejező, és a' közönséges képzetek szavaiban fogyatkozást szenvedő szük nyelvek) tsak ugyan lassanként századokon keresztül, azt a' szükség

gyakorlás okosság 's a' t. bővebbé hajthatóbbá és határozottabbá tette.

A' különböző föld részeinek, és az anya nemzetségeknél oly nagyon különböző voltokra nézve egymással semmi atyafiságban, de még csak hasonlatosságban is nem álló éppen nem egyeztethető szoknak és nevezeteknek szóllás formáinak és beszédeknek természeti kultsát nem határozom meg Herder után, ha vallyon a' nyelveknek valamely nagy munka és építés alkalmatosságával lett öszve zavarodásában keressük e' ? vagy pedig a' különböző nemzetek szólló organumaiknak a' hidegebb melegebb éghajlat, élet módja, étel ital, a' nevelés, a' gyakorlás, és sok más egyéb physical tekintetek által okoztatott külömségében, hamarább feltaláljuk?

Tsak ugyan úgy gondolom hogy ha ma (Abbé Condilae más formában való Hypothesisse és képzete szerént) két Grönlandiai kitsiny gyermekek egy puszta szigetben a' magok éghajlatjuk alatt minden esméreres nyelv nélkül felnevelkednének, 's magok kezdenék formálni a' magok első szük és igen kevésbé határozódó nyelveket; és éppen ez történnék egy meleg Tartománybéli Asiai vagy Afrikai szigethe nyelv nélkül felnevelkedett két gyermekekkel is: az elsők bizonyosan más formán ejtenék a' hangokat, és más képpen neveznék a' körülöttök lévő dolgokat mint az utólsók, amazok lassan és későre de kemény és darabos hangokat kötnének a' dolgokhoz mint a' Németek, a' hidegebb Clima szólló organumaiknak 's testeknek nagyobb keménységet durvaságot adván; ezek ellenben hamarább és könnyebben 's lágyobban ejtenék a' Hangokat mint az Olaszok Görögök 's a' t. a' kiknek a' szelíd meleg éghajlat nyelv-

veket 's szőlő Organumaikat hajthatóbbá lágyobbá 's könnyebbé formálta ('s, talám innen volt régen Egyiptom Chaldea Babilonia későbbre Görög Ország Italia 's a' t. a' nyelvek mivelésének az esmereteknek és a' Tudományoknak első Oskolája 's Hazája; a' 'Természet önként készítvén nékiek útát azon betses vagyonok megszerzésére mellyektől későbbre a' vadság Barbaries, és az erőszak őket megfosztotta).

Magosra vezethetnének a' nyelv-ek illyetén eredeti 's csetsemői állásának vizsgálására való felemelkedések; a' mint a' nyelvek századakon söt ezeredeken keresztül tökéletesedtek, úgy azon a' Tsatornán visszafelé menve, el kellene jutni az emberiségnek azon tsetsemői állapotjára a' melly az ember eredeti lételével egy idős.

De kiis merné azt tagadni vagy az emberekre, vagy a' föld ezen kitsiny golyóhissára nézve, hogy a' szüntelen tökéletesedő emberi nemzetnek vagy magának a' földnek vagy ennek minden lakossainak ne lett volna első kezdetek eredetek? Ha valaki képzeletével által öleli földünknek e' kitsiny, és a' nagy mindenség Univerzumhoz képest tsak egy por-szemnyi kerületét 's ezen el tekintésében megvizsgálja a' földnek azon tulajdonságait, a' mellyek ennek nagy változásait, és nem eredeti formában való lételét nyilván bizonyítják; úgy tesz önként vezetődik arra, hogy ezen földi lakhely ezen Planéta egyszer kezdett lenni, midőn az előtt nem volt; de lételének első kezdeté nagyon tökéletlen, a' haszon vételre nem alkalmas, pusztá és ékesség nélkül való volt, hanem a' köz természetnek azon ereje a' melly az új földnek részében vagy nyilában jutott ki-formálta a' földet el választotta a' vizeket a'

száraztól, vagy a' mik nem egybe illök egymástól, formált, alkatott; szült, hogy ismét ront-hasson bonthasson, és munkásságának soha határa ne légyen.

E' föld a' nagy mindenségnek ezen kitsiny por-szemetskéje lett talám egy Cometának vagy valamelly más nagy égi Testnek el pattanásából 's annak darabjainak más móddal újra lett egybe szerkeztetéséből, midön már az elötte a' szám-lálhatatlan égi Testek megvoltanak; midön már az előtt az örökké valósággal egy idős 's ma-gában az időt és kiterjedést öszve foglaló Uni-versum megvolt; és kitudja mikor hogy még el következik az az idő a' melyben megérik a' föld, és ennek öszve húzó ereje el veszvén mint egy szappan buborék el pattan, hogy ebből a' köz Természet újra mást formáljon; kitudja ha a' mi Sphaeránkon felyül el enyészni látzó futó Csillagok nem egy egy nagy égi Testeknek el pattanásai e' ? vagy némelly új Planétáknak a' vagy Csillagoknak megjelenése nem új égi Tes-teknek születése e' ? és ha ez a' mi planétai systemánk kitsiny kerületében történhetik, mi lehet még a' Határt nem esmerő nagy minden-ségben ? nem enyésznek-é el abban mindennap egy egy régi, és nem támadnak-é napönként új új világok ? a' mint a' köz Természet itt e' földön munkásságát a' szüntelen való rontás bontás és új alkotás által tartja fenn; el bomlik egy plánta, vagy egy állat, hogy a' másoknak táplálást és nevedést adjon, terem és meg-érik a' gyümölts, hogy ismét el bomollyon el rothadjon, vallyon így nem érnek e' meg a' nagy üregben e' föld és más égi Testek is hogy azok sok ezeredek múlva újra el romolván ma-teriát adjanak újjabb formában elé álló nagy égi Testeknek.

Tehát midőn a' köz Természetnek megvagyjon az az egy bizonyos, és változhatatlan regulája hogy szüntelen bontson rontson építsen és szüljön a' részekben, a' nélkül hogy maga a' nagy mindenség az egész el bomlanék vagy el enyésznék, mellynek tsak itt e' földön is minden nap nyilvánóságos példáit tapasztaljuk; ki volna az a' ki ezen kitsiny por-szemnek a' földnek eredeti lételét vagy kezdetét tsak természet szerint is kétségbe hozhatná, vagy a' ki ennek ilyen formában örökre való fenn maradásáért kezességet merne vállalni? kétségkívül a' régi szent könyv is midőn a' kezdetről szól az akkori megfogások és képzetek szerint tsupán tsak e' kitsiny sphaerának a' földnek reánk nézve a' Világnak eredeti állapotját tartotta szeméi előtt, annyival is inkább mivel az akkori Tudományos esmeretekben való fogyatkozás az egészről az Universumról tsak meg lehetős képzetet formálni is meg nem engedte; ma már sokan vagynak a' kik a' közönséges ajjos népen felyül emelkedve az egészről az Universumról és azzal együtt az Istenségről az Universumot fenn tartó mozgató tökéletes erőről, magoknak helyes képzeteket tudnak formálni; de tagadni nem lehet még is hogy némelly más Tudományok tökéletesedése mellett is, az elmének kifejtődése ezen két nagy és igen nevezetes Tárgyra nézve, mi a' Világ mi az Isten? lassan halad előre.

Engedelmet nyer talám ezen el távozás a' kedvező Olvasó előtt, mellynek tzélja nem volt az eddig való tudás és Tanítás ellenében valami ellenkezőt újját mint bizonyost erősíteni, vagy a' Szent Könyvnek elő adásait gyengíteni akarni, sőt inkább azt a' természeti rendel és munkával megegyeztetni; kötelessége lévén

egy Irónak a' maga erőltetés nélkül való önkéntes gondolatjait bátran kimondani; mellyekre most egyenes és vezető utat nyitott a' nyelvek eredetének vizsgálása és azoknak az eredeti kút-fejekben való felkeresése felfedezése.

De térjünk vissza tzélunk felé, és minek előtte a' Magyar vezeték nevekre szállanánk vizsgáljuk meg ha a' Magyar nyelvben vagyon é ilyen valami eredetiség vagy abban a' mástól való származásnak másokkal való atyafiságnak nyomaira találunk? ez egy olyan széles vizsgálódás lenne a' melly már előre feltenné sok más nyelveknek, nemzeteknek, azok lakhelyeinek, vándorlásaiknak, eredeteknek, Historiai esméretét, a' melly nagy készüllettel nem diszeskedhetvén arra ki nem botsátkozhatom, hanem tsak azt jegyzem meg, hogy ha a' nyelvekben lévő szóknak eredetiségére azoknak rövid egy tagú egy syllabájú mértékéből lehet következtetést húzni, e' szerént úgy látzik a' Magyar nyelv, egy azon eredeti nyelvek közül, a' mellyek nem mástól költsönözött szókkal élnek hanem magok formáltanak a' legközönségesebben esméretes szemeink előtt lévő dolgoknak kifejezésére rövid egy hangú szókat neveket; u. m. É g Föld Nap Hold Tűz Víz Hegy Völgy Fű Fa Rő 's a' t. 's különösön az emberi Test részeire nézve: Fő Kar Kéz Újj Láb Hát. Mejj Has Nyak Szem Száj Fog Nyelv Íny Áll Orr Fül Haj Bőr Szőr Tsont Hús In Vér Ér Szív Máj Lép Bél 's a' t. (nem külömben ezt mutatja a' Verbumok 3-a persónája melly mint a' Sidóknál is törsök szó mint ír, szúr, tör, vár, hall, lát) 's a' t. a' melly nevezetek már magokban valami eredetiséget mutatnak; a' mellyek azután környül állások szerént meghosszabbítottak értelmek szé-

lesedvén, a' kifejezések is szélesítettek p, o, Tűz innen tűzes tűzesség tűzesedés tűzesítettés tűzesedni 's a' t. víz szem száj 's a' t. 's így más eredeti szók is.

Megtanulván e'képpen az emberek, hogy a' meghatározott hangok által a' dolgok képze- te mimódon köttetik meg, minekutánna a' természetben elé forduló minden dolgokat illy for- mán hangokhoz kötötték, azoknak tulajdonsá- gait, sőt még az elme el vonásai által való kép- zeteket is ezen az úton kijelelték volna; tovább mentek és elsöbben egy egy nevezetes ember- nek is a' kit érdemei vagy más akármelly kité- sző tettei a' közönségtől megkülömböztettek, különös és tsak ezen személyt tárgyazó semmit egyebet rajta kívül nem jelentő nevet adtanak mint Árpád Gyúla Béla, melly késöb- re által menvén gyermekeikre, abból lettek a' ve- zeték Familiai nevezetek. — Az illyen familiai vezeték nevezetek nem tsak a' Magyaroknál ha- nem majd egész Európában, ha némelly helye- ken régeb- ben is szokásba voltanak de nagyobb részént kezdödtének a' 11-dik Századnak vége felé, a' mindenfelöl egybe sereglett keresztes Háborúnak alkalmatosságával, midön annakelő- te tsak eggyes nevezetek lettek volna, és azok is az atyáról a' fiúra által nem szállottanak volna.

Ezen többekkel közös familiai el nevezte- tés idővel a' társaságban mindenekre kiterje- dett 's minden Ház-nép vagy Familia bizonyos név által, a' többektől megkülömböztetett; de ezeknek az embereknek környülállásai az idő- vel változván bizonyos tulajdonságokról, mes- terségekről, tisztségekről, kötelességekről kez- dették öket el nevezni melly által eredeti neve- zetek el felejtödvén, azon újabb el nevezteté- sek lett familiai vezeték nevekké; mert minden

familia ott kezdődik és ott végeződik a' hol annak nevezete támod vagy el enyészik, úgy hogy tulajdonképpen a' Familia tsupán tsak a' vezeték nevekben áll 's azoknak a' nevezet legbizonyosabb és állandó Characterek.

Igy lettek osztán a' Tudományos Gyűjteményben 1820-ik esztendőben III-ik Kötetében a' 116-ik lapon elé adott nem eredeti vezeték nevezetek legelsőbbben gyaníthatólag a' mine-műségetől, test alkotásától, erős, kemény, nagy, kis, kövér, száraz, sánta, csonka, azután a' mesterségektől. Áts, Kováts, Lakatos, Asztalos, Szabó, állatoktól vidékektől, természetményektől, bőrnek színétől, Hivataloktól, Tisztségektől, Nemzetektől 's a' Kereszt nevektől 's a' t.

Ezen nevezeteknek belső betsek vagy régiségekre nézve valamit határozni bátran nem lehet, mert mindenik a' környülállások szerint hamarább, vagy későbbre kaphatta el nevezetetését.

Az érdeemes Iró, az irt helyen kihagyott még három nevezetes kútfököt, mellyek közül az elsőből minden Magyar Vezeték nevek gondolatom szerint legbövebben, és legszamosabban szármoznak; ezek a' nevezetek Falukról, Városokról, Tartományokról, vétettetnek; ugyanis sorsa lévén az embereknek költözködni, jární, kelni, a' midön egy helységből más helységben mentenek, és ott letelepedtek, előbbeni lakhelyekről, Városokról, Falujokról, kezdettek el nevezeteni; vagy érdekem, vitéségek, pénzek által magoknak falukat, helységeket szerzettenek, mellyek nékiek új neveket is adta ak, úgymint: El ő s z ö r

Almási	Arkosi	Ajtai
Budai	Baranyai	Bányai
Czapári	Cziráki	Czintosi
Debretzeni	Dévai	Dobai
Erdélyi	Enyedi	Etsedi
Fogarasi	Fantsali	Fartzadi
Gyarmathi	Gyöngyösi	Gombási
Halasi	Havadi	Hollósi
Hosvai	Intzédi	Iklandi
Károli	Komáromi	Késmárki
Lendvai	Lötsei	Liptai
Margitai	Morvai	Makrai
Nalátzi	Nógrádi	Nánási
Orbai	Ónodi	Otsvai
Pétsi	Prágai	Posoni
Rákotzi	Rosnyai	Rudnai
Szepesi	Semsei	Sárpataki
Teleki	Tököli	Tókai
Vátzi	Veszprémi	Verséghei 's a' t.

Ezen vélekedésem szerint legszámosabb i-ben végződő Magyar Vezeték neveknek régiségekre nézve, csak annyi bizonyos, hogy azok sokkal újabbak, és későbbiek a' Faluknak, Városoknak nevezeténél, a' mellyekről vétettettek: úgy Budai Dévai Enyedi újabbak mint Buda, Déva, Enyed és ezeknek utolsó betűjök eggyes i-vel talám jobban és tisztábban irattatódnék, mint a' kettős és valami régiséget kergető y-al.

Másodszor jönnek azon vezeték nevek mellyek fi-ben végződnek, és az Atyáknak Kereszt nevekkel szállottak által a' fiakra, úgy mint Antalfi, Istvánfi, Pálfi, Péterfi, Mártonfi, Sándorfi, Lászlófi, Máriafi, Gergelyfi, Gáborfi, Jakabfi, Mihályfi, Simonfi, 's a' t. ezek tisztán kimutatják hogy nem eredeti nevezetek, ha-

nem hogy Antalfi, Antalnak, Istvánfi Istvánnak, 's a' t. fiai voltak, és első tulajdon vezeték neveiket feledékenységbe 'merülni engedvén, ezen attyok Hereszt nevérol vett 's fiúi származásokat jelentő névvel megelégedtenek; a' melly nevezetek azután későre támođtanak, hogy a' Magyarok Keresztényekké lettenek, és az ilyen Hereszt neveket magokra vették; melly szokást ma is lehet látni némelly régi ok Levelekben, holott sokszor tsak az atyának neve említettik p. o. Simon Bírónak fia a' ki azután tsak Simonfinak hívatatott.

Harmadszor és utóljára, jönnek még azok az előttem legtöbb figyelmetességet érdemlő eredeti Magyar vezeték nevek, a' mellyek, sem Faluról, Városról, vagy Helységről, sem Tisztségekről, és Hivatalokról, sem semminémű tulajdonságokról, vagy minéműségekről, mellyek a' Tudományos Gyűjteménynek feljebb megnevezett Darabjában elé adattatnak nem vétették; ha nem Hangjokra, Syllabájokra, és első tekintetekre nézve már valóságos eredeti Magyar vezeték neveknek kitetszenek, és azon személyen vagy familián kívül, a' kinek adattattak, semmit egyebet nem jelentenek, 's régiségekre a' Faluknak Városoknak Helységeknek Poson, Déva, Thorda, Bonyha, mástól nem költsönözött, semmit egyebet nem jelentő eredeti nevezetekkel hátran mérekezhetnek mint Buda, Ellák, Irnák, Gyula, Verböltz, Léöl, Árpád, Zoltán, Geiza, Béla, Kupa, Kálmán.

De minek mégyek vissza olly igen megszére az első és még a' mi emlékezetünkre megmaradott régi Magyar vezeték nevezetekre, midőn ilyeneket még ma is a' két Magyar Hazába 's különösön itten Erdélyben, ennek legré-

gibb lakossai, a' Székelyek között eleget találunk, de hol keressük ezeket? nem a' nagy méltóságra emelkedett Úri familiákban, sem nem, a' gazdagokban, tehetősökben, a' kik minekutána vitézségek, érdemek, vagy pénzek által magokat a' több egyforma attyokfiai felett felemelték, magoknak jószágokat, birtokokat szerettek, azzal együtt Helységekről, Falukról, vagy más egyéb tulajdonságokról kezdették magokat neveztetni; megtartották ugyan némelleyek az elsőbb rendű Hivatalokat viselt gazdagabbak között is eredeti nevezeteket, de még is töbnyire az igaz eredeti Magyar vezeték nevezetek megmaradtnak, azon pompa és kitetsző fény nélkül élő szabad Székelyek között, a' kik a' régi időben fegyverekkel foglalt lakhelyeiket földjeiket, gyermekeikre, unokáikra, nevezetekkel együtt által hagyták; a' kik még ma is elejeknek példája szerint a' Havasos szűk helyeken ősi ekéjekkel egyformaságban művelik földjeiket, vagy katonáskodnak, vagy határaik terméketlensége pótlására Sendelyt, Deszkát és Fa eszközöket készítenek; ilyen eredeti nevezetek:

Abots	Apor	Antos
Bara	Barta	Bede
Czako	Cziko	Czirjék
Datzo	Darko	Dosa
Geréb	Getse	Goro
Henter	Harko	Hodor
Imets	Iutze	Iso
Rabos	Kanyo	Katso
Miko	Mikes	Monus
Simén	Sala	Siko
Tornya	Toszo	Turza
Ugron	Vatta	Vita
Zámbo	Zongor	Zudor 's a' t.

Könnyen kitetszik első tekintettel ezen Magyar Vezeték nevezeteknek régisége, eredetisége, kik közül sokak familiai *Deductio* nélkül is; mellyre, egyforma jussokkal 's szabadságokkal élvén szükségek sem volt, bátran mérekezhetnek régiségekre nézve akármelly nagy Úri és nemzetségi ágozás (*arbor genealogica*) által kitetsző Familiákkal 's méltán egy idősknek tartattathatnak az régi Gyula, Szabolts, Árpád, nevezetekkel, vagy a' Helységeknek, Faluknak, Városoknak, Bihar, Poson, Debretzen, Bonyha, Déva, Thorda, semmit egyebet nem jelentő eredeti el nevezésekkel.

De meg kell vallanunk, hogy ezen eredeti nevezetek a' valóságos Székelyek között is ma, nagyon megritkultanak, ők is magokat igen sokan Falukról, Helységekről, mesterségekről, 's tulajdonságokról, nevezgetvén eredeti neveket el mellőzték, 's ennél fogva el vesztették, úgy hogy már 1636-ban Rákótzai György, sőt még az előtt 1614-ben Bethlen Gábor Erdélyi Fejedelmek alatt tartatott Székely Lustralis Könyvekben is, az ilyen eredeti nevezetek már ritkábbak kezdettenek lenni, 's hová tovább mind inkább, inkább ritkúlnak.

Ezen vizsgálódások önként vezetnek arra, hogy a' Familiáknak természeteket belső betseket, és minéműségeket kinyomozva jobban megérthessük, 's meghatározzuk, mi a' Familia? miben áll annak valóságos *essentialis* Caractere.

Zavaros és homályos képzetek vagyon még többnyire az embereknek a' Familiáról 's különösen a' születésről; sokszor az unalomig hallyuk: ez az ember jó születés, még sem mehet előre, ez az ember nem születésből való és mennyire emelkedett, ennek az asszonymak nints születése tsak polgár, 's még is millyen Dámát

jádtzik, erőszakos félre fatsart értelmek, fenn hejjozást megvettetést, és kevélységet el áruló kifejezések. Hát a' polgár nem születik-é? hanem mintegy tsep víz a' felhőből tseppen alá? vagy mint a' gomba úgy terem? Hát egy derék ember a' kinek szülei szükölködő szegény és homályos állapotban éltenek, megfosztatik és kivéttik-é az emberi nem, közönséges szaporodásának a' születésnek Törvénye alól? ki a' jó születés? az, a' ki jó hírű betsülletes szüléktől szármozván, egészséges ép testel, és az idő szerént kifejlődő szép lelki tehetségekkel jön e' világra:

Jól tudom én azt, hogy azon a' nyelven a' jó születésen értetődnek az elejeknek Érdemekkel díszeskedő esméretes gazdag vagy tehetősebb szüléktől való szármozások; de nem kell ezt a' minden emberre egyaránt illő nevezetet, a' születést kirekesztőleg tsak a' nagyokra, gazdagokra, és régi őseik érdemekkel fényeskedőkre ruházni; helyesebben, és illendőbben mondattathatnak azok esméretes nagy familiából, elsőb rangú Uri familiából szármozattaknak; és ez nem megbántó kifejezés: mert a' születés és a' familia, nem mind egy; amaz, minden emberekkel egyaránt közönséges, ez tsak kevés számból álló, és tsak némelly alyafiságban lévő emberekre alkalmaztatható; amaz, szélessen kiterjedő genus, ez, egy keskeny határok közzé szorított species.

Mit téssen tehát tulajdonképpen a' Familia? a' Familia nem egyéb, hanem egy közönséges török atyától szármozott, a' Vérség kötele által egybe függő, és ugyan azon egy vezeték névvel neveztetett atyafiaknak serege; a' melly meghatározás, vagy Definiciónál fogva, minden embernek a' kinek ugyan azon egy ve-

zeték névvel neveztetett atyafiai vagynak, vagy a' következés rendébe voltak, széles értelemben familiája vagyon, ámbár azt az egyes személyeknek és a' származásnak során talám a' nagy apjánál tovább nem tudja felvinni; De különösebben a' familiái nevezet csak azokra szállott, a' kik egy közönséges vezeték névvel neveztetvén érdemesebb és a' kösségtől megkülömböztetett Öseiknek során vissza felé mennek egy közönséges Törsök atyára, a' ki maga kapván nevezetét és azzal együtt talám Birtokait Jószágát, maga kezdette el familiáját, de a' kin feljül már sem a' nevezet sem a' familia nem mégyen.

Ezekből kitetzik hogy a' Familiának valóságos essentialis Charactere, nem a' Birtokokban, Jószágokban, vagy egyéb megkülömböztető méltóságokban politikai elsőségekben áll, mellyek megmaradnak a' Familia el enyészésével is; hanem tsupán csak és egyedül az atyafiakot egyben kaptsoló közönséges Vezeték névben, melly csak a' férjfi ágának fennállásáig tart, és a' Leányakat férjhez menetelek után nem illeti; ez teszi valamelly familiának valóságos és állandó Characterét, mert midön kezdődött a' nevezet, kezdődött a' Familia, midön kihalván az egy vezeték néven lévő atyafiak, el végződik a' nevezet, el végződik akkor a' Familia is, és csak az vissza fordított aranyas Tzimerek 's paisok maradnak meg, mellyek bizonyítják, hogy megholt. N. Familiájának utolsó ága és maradéka.

Születik tehát a' Familia, az első törsök atyánál, mint az egyes ember; és ha, sok századokon keresztül élt is, mint az egyes polgári személy ifjabb, vagy vénebb korában kihalt, 's valamint hogy a' társasági életben az

egyed személynék tekintete, tisztelete, nem az időtől, hanem a' magok tulajdon érdemektől függ, úgy szintén nem a' familiának régisége tsinalja annak betség, és elsőbőségét, hanem azon érdemes embereknek nagyobb száma, a' kik valamelly familiából bővebben származtának; úgy hogy talám ezer esztendő t régiségével meghaladott Familiát feljúl mülhat a' tiszteletben és a' megkülömböztetésben tsak egy minapi Familia mellynek tagjai a' köz jóra többet tettek, a' Társaságnak, hasznosabbak voltak, mint a' sok századokon keresztül, a' közönség iránt való személyes érdem nélkül, lágy púhaságban éldegélt, 's tsupán neveket Conservált, és magokat tsak tör'sök attyok érdemére bízott, talentum nélkül lévő henye fiak és Unokák.

De kérddhetné itt valaki, minémű jussal lehet kívánni a' familiáktól több köz jóra való munkásságot, mint más polgároktól? Ez magában a' dolognak valóságában fundálódik, hogy ök többel tartoznak a' Társaságnak, mint mások; ugyanis a' familiáknak első tör'sök attyok, midön régen a' több magához hasonló község közül felemelkedvén, magát esze, érdeme, vitézsége, vágy szerentséje által megkülömböztette, 's annál fogva, szert tett az életet könnyebbítő a' szükségeket el távoztató, életmódjának eszközeire, jószágokra, vagyonra, 's a' t. már, akkor a' Társaságnak több javaiban, a' jól lételnek több eszközeiben részesedett, 's az által nem tsak többje volt a' mit féltsen, és oltalmazzon, hanem annak felette gyermekeit jobban is formálhatta nevelhette, 's a' köz jóra készíthette; mint mások, a' kik az ilyen eszközökben fogyatkozást szenvedtenek. — Innen lett hogy az olyanoknak gyermekeik is érdeme-

sebb, alkalmasabb, és kitetszőbb emberek lettenek; 's ezen sora az egy névvel nevezetett atyafiaknak; vagyis a' familia nevezetesebbé lett.

Mind ezeket a' hasznokat, és megkülömböztetéseket a' Társaságban, a' Társaságtól, és a' Társaság által nyervén a' Familia, vagy a' familiának elője, nem tsak illő, hanem költsönös kötelesség is, a' Társaság iránt azokért háladatos lenni, és a' köz jónak kitetszőbb, serényebb munkálódása által megbizonyítani, az azokra való érdemességet, sőt méltán meglehetne kívánni ma is, hogy a' familiáknak a' virtus és érdem, a' köz jóra való törekedés, éppen olyan essentialis Charactere legyen, mint a' vezeték név; a' melly akkor nem pusztá hang, mellynek magában sem több betse, sem elsősége nintsen, hanem a' társaságbéli érdemnek, a' hasznos és szép tselekedeteknek mindenek előtt tiszteletet érdemlő betses monumentuma emlékeztető köve lenne: Mert ámbár a' familiai szármozás a' szabad polgárok társaságában tiszteletet ugyan de semmi elsőségi jussokat nem adhat; ámbár illő az atyáknak érdemeit tisztelni a' fiakban is, ha ezek azt megérdemlik; de mind ezek mellett is a' familiai betset tsak úgy kell tekinteni, mint a' Cyphrát, vagy a' Zerust (O) a' számlálás mesterségében, a' számok sorában, melly ha a' számoknak elejében tétetik (01) ottan semmit sem jelent; ellenben, ha hátulról ragad hozzájok, azokat tizszerte nagyobbra neveli (10). Így ha valaki familiájának érdemét előre botsátja, és az által akar tündökölni, homályosnak marad; ellenben, ha valaki maga személyes érdemei után elejének 's familiájának tekintetét is hozzá ragaszthatja, hasonlók közt *Caeteris paribus* elsőséget méltán nyerhet: és tsak ez is egyedül t. i. a' szemé-

lyes érdem irigységet nem gerjeszthető egyes és igasságos út, az elő menetekre. Hivatásokra, megkülömböztetésekre, nem pedig az érdem nélkül lévő régi származás vagy családi tekintet; melly a' Társaságnak mindenkor tétlja ellen, és kárára szokott történni; és valóssággal tsekélységben is keres az érdemet, a' ki familiájának régiségét fenn hangon emlegeti; ezzel leginkább ditsekedhetnének azon még ma is eredeti névvel nevezetű tsendes együgyűségben, erköltsi jámborságban élő Székely atyafiak, a' kikről feljebb emlékeztem; de a' kiknek soha eszékben se jutott régiségekben valami elsőséget, és érdemet keresni; jól tudván azt, hogy minden ember elég régi familiából származott, és minden nemzetben a' Hazafiak egyforma eredetűek, atyafiúsok lévén, nints miért keressenek a' régiségben valami elsőségbéli megkülömböztetést; jól tudván azt is, hogy a' Haza, nem kérdi minek hívják azt a' fiút, nagy, vagy kitsiny, régi, vagy új familiából, származott-é, pokrótz vagy selyem alatt született-é? azon Polgár a' ki esze talentuma személyes érdeme által hnsznált a' köz jónak, a' köz boldogságra munkálódott, hanem tsak azt vizsgálja mit tett, és mivel érdemesítette magát?

Nintszen-é tehát semmi megkülömböztetés, egy formának kelle tehát lenni, egy érdemes Házból jó familiából származott embernek, akár melly más neveletlen paraszt és formálatlan emberrel? ezt nem tsak hogy senki nem mondja, de még tsak meg sem is gondolja: mert már magában egy jó Házból, familiából való származás, fel tészí a' jó nevelést, és a' formáltást, melly megkülömböztet a' parasztoktól; de ha vagy ez el mellőztetik, vagy e' mellett is a'

rosz morális Character mást megvetés, erőszakosság kevélység tsalárdság 's a' t. erőt veszen és a' születésnél 's első gyermeki nevelésnél a' személyes érdem tovább nem terjed, ekkor az ilyen személy nints miért támaszkodjék régi Óseinek érdemeire, familiájának régiségére, mert ezek mint szerentse ajándékai, nékie több tekintetet és betset nem adhatnak. Ugyan is mit használ a' vaknak, hogy jól látott az apja? és ilyen tekintetben nem tsak a' régi derék Irók, hanem az újjabb első rangú érdemes Emberek is megesmerték a' személyes érdemnek a' születés felett való elsőségét, a' mint azt közelebről láthatni egy nevezetes úri Familiából való főbb Rangú méltóságnak írásában is, a' N. G. Teleki Jósef sírhalmában a' 172-ik és a' 177-ik lapon.

Megálhatnak ugyan helyesen, és illenek is a' társaságban az ilyen familiai és rangbéli megkülömböztetések, de tsak úgy, mint a' szivárványban a' sok külömböző színek, hogy az egésznek betségére és díszére szolgáljanak; tsak Schatirungok árnyékozások légyenek nem erős köfalak, mellyek körül kerítve tartásak vagy hozzá járulhatatlanná tegyék a' polgároknak egyik Classissát a' másikkhoz.

A' köz jónak boldogságára a' bölts Kormányozás; már egy darab időtől fogva igyekezik ledöntögetni azon választó Határ falakot, mellyeket régen a' tudatlanság, a' negédes kevélység, és az erőszakoskodás rakott vólt, és a' személyes érdemet minden Classissában a' polgároknak nem tsak tekintetben vészi, hanem meg is jutalmaztatja.

Ámbár még némelly helyen megvagyon, és tartani is fog egy darabig az a' születésbéli erőltetett elsőség, melynél fogva érdem nélkül is a' nagy familiaibéli a' közönséges Nemest,

ez a' városi polgárt, és a' polgár a' falusi szántó vetőt, mint egy megvetéssel maga alatt nézi, mindenik a' másik felett elsőbségit igyekezik fenn tartani: De még is ezen indulatot töbnyire most csak magokban tartják, azt kinyilatkoztatni nem kívánják, és legfeljebb csak a' költsönös Házasságra nézve inkább mutatják ki, hogy a' családi elsőbséget a' Személyes érdemnél feljebb betsülik.

Márma a' társalkodásban is a' külömben érdemes, és kimivelt szegényebb sorsú derék emberek (a'mint ezt sok tisztább gondolkodású úri Házaknál örömmel lehet tapasztalni) elég nyájossággal és illendőleg fogadtatnak. Márma, akármelly Classissában is a' Hazafiaknak az érdemesebb emberek, kevesebbet panaszolhatnak, hogy ki nem tetsző születés, vagy familiabéli tekintetéből el mellőztetnének; ha külömben alkalmasok, és személyes érdemek megvagyon; igen helyesen is, mert ez által egyesítetik az erő, a' melly eddig a' köz haszonra nézve olnélkül megoszlott, ez által a' társaság nagy tzielja, a' személyes és közönséges boldogság sokkal szaporább lépésekkel és rövidebb úton közelít tökéletesedéséhez.

Igy, a' M. eredeti vezeték neveknek vizsgálása nem csak grammatikai, hanem familiái és sok morális tekintetekre nézve is más derék Hazafiaknak nagyobb készületű munkájokat is megérdemlené, foglalatozkodtathatná.

Gecse Dániel.

4.

Elme Futtatás a' Keringő erőnek mí- voltáról a' természetbe.

Midőn az Úr Isten a' Világot Teremtette, mindeneket a' maga tzeljához képest az ő tökéletességének megmutatására, a' legtökéletesebben rendelt el, mindennek a' maga módja szerint életet adott, hogy a' maga nemét és fajját megtarthassa, szaporíthassa, vagy új szüleményre által változtathassa (hybrida generatio), a' Testek lételét modificálhassa. Ez az élet a' minerális vagyis Ásványok országába való Testekbe, az érzékenységeinkre nézve nem igen szembetűnők ugyan: de ha a' Világ Systemáját mélyebben megvizsgáljuk, látni fogjuk: hogy az értzek is, a' kövek, a' föld, a' levegő, a' víz, 's más affélék a' magok neme alkotása, és anorganizatiojok szerint szinte élnek; mert mind ezek Kemiai atyafiságos öszve vonzódásokból erednek, és tenyészednek, azután az alkotó részeikben felbomolhatnak 's változhatnak; a' mint tudniillik a' holtan láztó testeknek Elementumaik az Istentől el rendelt erejük szerint egymásba behatnak.

Ez az észrevehetetlen élet az úgy nevezett 's látszó holt testekből, midőn bizonyos Törvények mellett által lép az észrevehető életre, vagy is a' Minerális Országából által költözik a' Plánták, vagy Állatok Országába, meg meg annyi természeti Törvények mellett a' más és más alkotó részeknek, más és más öszve szerkesztetések után új még új élő Testeket nemzenek.

A' mi a' Plánták Országába által tért nemzésekkel illeti: azok a' titkos elementumoknak kü-

különféle magvakban el rejtekezve lévén, ismét más és más feltételek alatt vagy is külön különféle természeti törvényt követvén, más és más nemeket, és fajokat nemzenek.

Az Állatok országába által lépett testek hasonlóan a' titkos elementumoknak öszve szerkesztésekből, vagy is Kémiai atyafiságos öszve vonzódásokból eredvén, más és más nemeket, és fajokat nemzenek. P. o. az úgy látszó holt testek elementumai, midőn által költöznek a' Plánták országába; legelőször is a' természeti törvények szerint, vagy is a' külön különféle elementumok; más és más Kémiai atyafiságos vonzódások által, más meg más nemű 's' fajú plántáknak a' magvait formálják; mellyek majdan egy hím, és egy anyától, egy hím két anyától; két hím egy anyától, három hím, három anyától; négy hím egy anyától, négy hím két anyától; négy hím négy anyától, 's' így tovább erednek.

Az Állatok országába, és pedig az emlős állatokba, már jóval előre a' Világra való jövetel előtt megvan az élet, a' melly a' Halakba a' tojásoknak el eresztése szempillantatjaiban élesztetik fel. De mind ezek mellett: hogy a' nemzés tökéletességre jöjjön (ut generatio efficitur) az az: az élet felgerjesztessen, kifejtessen, tehát a' Plánták Országába még az is megkivántatik: hogy a' magok ugyan a' természetűl előre el készítettessenek. Ezen tzielnak elérésére tehát némelleyek nedvös, mások pedig szárazab föld alkotást kívánnak; ámbátor kevés magok találtatnak: mellyek a' pusztá homokkal beelégednek az életnek kifejtésére; mások, mint a' Fűfü nemű Plánták (Sempervivum) a' szabad levegőtől is megtenyésznek:

Az Állatok Országában ugyan azon tzélnak el éérésére némellyek a' plánták, mások az Állatok Országából veszik élelmeket, és meg mások vegyült élet módot használnak, hozzá járulván végtére a' nemzésre szolgáló további ösztönök 's feltételek.

Meglévén egyszer akár a' Plánták, akár az Állatok Országába az élet, ismét az Úr Isten által rendelt újabb Törvények mellett legelőszér is egy bizonyos, és titkos erő által formálja magát a' Nem, és a' Faj (vis formatrix) úgy pedig: hogy a' formálásban mind a' Hímnak, mind pedig az Anyának része legyen, és ez által történik meg a' Nemek, és a' Fajok egymáshoz való hasonlatosságok; hanem különbözik, kiváltképpen az állatok országába a' külön különféle Állatokra nézve. A' Polypus ha ezer darabokra öszve vagdaltatik még sem szünik meg élni, olyan nagy mértékben vagyon benne a' formáló Erő. A' Gyík és Higyó Fajok: ha el vágattatik a' farkok megújúlnak; azonban az emlős Állatokban az el veszett részek nem egy könnyen térnek vissza.

Megszünnvén a' formáló Erő hejébe jön a' Kormányozó Erő (Vis Rectrix), a' melly még az élet tart a' formált test részeknek munkásságokat, kit kit a' maga tzéljához képest igazítja el: az az a' természeti éltető, állati, és nemző munkáknak Harmoniáját eszközzi. Ez megszünnvén következik az életnek is a' megszünése, vagy is a' Halál.

De még az életnek megszünésivel is két Erő munkálkodik: úgymint a' Koyászaló, vagy is el választó Erő (Vis Fermentandi), és egy új élesztő Erő (Vis Vegetandi). Mind a' kettő csak olyan Testekbe találtatik fel, a' mellyekbe az észrevehető élet megszűnt. P. o. midön

a' szöllő megszedetik, megtsomoszoltatik egy ideig megállapodik, mert még nintszen egészen el halva; azután forrani kezd: az az a' Kovászoló Erő által az előbbeni, és életbeli alkotó részeibe változást szenved, felbontatik; vagy is másképpen: midőn az élő Testek élni megszűnnek az alkotó részek felbomlanak; és más természeti testet formálnak.

Azonban találatnak a' Plánták országában még olytatén Test részek is, mellyek a' Kovászoló Erőnek nintsenek alá vettette, olyanok. P. o. az úgy neveztetni szokott Matska Gumi, a' Gyánták 's más affélék, mellyek ha a' Kovászoló erő alá vettett Testekkel bizonyos mértékbe vegyülnek, még azokat is a' Kovászoló Erőtől megmenthetik; innen van hogy a' Mumiák sok századokik rothadás nélkül megvagnak a' magok épségekben: és így igen hasznos volna a' házi gazdaságra nézve is, ezen két ellenkező Tudományt haszonra fordítani.

A' Kovászoló Erő továbbá a' Plánták országába háromféle változásokon szokott által esni; tudniillik: Bor, Étztet, és végtére felfordúlt materiává (Vapescientia) válni. Mindazonáltal vagynak Plánták, mellyek az első Kovászoló Erőt által ugorván, tüstén a' másik, vagy harmadik kovászoló Erőbe lépnek által, és úgy esnek vissza az élő testek az Ásvány országába.

Az új élesztő Erő minden nemzés nélkül ad lételt némelly Testeknek, úgy hogy tsupán csak a' megromlott nedvekből formál új Testeket. P. o. a' Növevény országába a' megromlott és élni megszűnt alkotó részek felbomlásában külön különféle Gombákat, sőt állatokat gerjeszt az életre. Szinte úgy az állatok országába, az élni megszűnt Testek majd Plántákat, majd élő állatokat úgymint Pondrókat szülnék

a' Világra; még nem tudniillik az észrevehető élet a' Plánták vagy állatok országából, végképpen el enyészvén, az alkotó részeikben felbomolván, vissza nem esik a' Minerális országába; és ebből ismét új természeti Törvény mellett, a' szünet nélkül keringő erőknek munkálkodása, és vissza munkálkodása által az észrevehető életre fel nem gerjesztetik. Melly Természetnek munkája és az Elementumoknak egymásba való tusakodások mind addig fog tartani még nem a' mindeneket alkotója az Isten mind ezeket vissza nem ejtendi a' maga régi semmiségébe, és a' Világ lenni meg nem szűnik.

Péterka.

5.

A' Kereszt-Vitézek, Magyarországban.

Ha a' Világ történeteinek figyelmes Olvasója a' polgári társaság' kifejtődésének és kiváltságának előmenetelét nyomról nyomra követi, és ezeknek, mint foganatoknak első eredet okaira vissza térni igyekszik, tapasztalni fogja, hogy mind azon előlépések, nagyobb vagy kisebb Revolutióknak szüleményei légyenek, és hogy azon állapot, a' mellyre a' polgári társaság mind ekkoráig felemelkedett, csak egy jelenet légyen, mellynek eredet okai a' múlt századoknak rég' el némúlt zivatarjaiban el merültenek. A' morális világban is, szinte úgy, valamint a' külső Természetben egy örök szünetlenség uralkodik, a' mellyben egy mindig munkás és foganatoskodó alkotásnak törvé-

Hadban állottak régen már a' Heresztény népek Mohamednek híveivel, nem csak Ásiában, hanem Európában is. A' húszt és egynéhány esztendőök előtt feloszlott napnyúgoti Török birodalomnak omladékjain egy új Országot emeltek fel (1074) a' Seldsjuki Törökök, el foglalták csak hamar Damaskust, Emessát, Jerusálemet, és szoros szövetségben állván a' pyrenai félszigetben uralkodó Szerecsényekkel, már is Konstantinápolyt fenytették. A' közelítő veszélytől rettegven, követséget küld Alexius Komnenus, a' Byzanci Császár, Olasz országba, (1094) 's felhívja a' napnyúgoti Fejedelmeket, főkép pedig 2-dik Urbánt, a' Kereszténységnek Fejét, hogy eggyesült fegyvererővel határt vessenek a' hódító pogányoknak. Útjokat Magyar országon keresztül folytatván a' Görög Követek, küldötségeknek czélját fedezik Lászlónak, a' Magyarok Királyának is; de jól esmervén ez a' Görögöknek belső egyenetlenségöket és tehetetlenségöket, és a' távulról fenytő veszélyt feltartóztatni kívánván inkább, mint sem éretlen készültek által siettetni, azokat azon válaszszal, hogy el határozását küldötségeknek utóbbi foganatjához szabni fogja, magától el bocsájtotta. El volt azonban már is készítve más részről ezen foganat Olasz, Francia és Német országban, és a' Görög Követségnek jelenete csak egy eszköz vala mostan, hogy a' messzi el terjedett lelkesülés egy bizonyos igazulásban öszve folyván, hatalmát annyival előbb kinyilatkoztathassa.

Mélyen fájlalták tudniillik a' napnyúgotnak jámbor népei, hogy azon SzentTartományt, a' mellyben Hitöknek Szerzője élt, és a' Világnak idvességéért szenvedett vala, azon Szent

Helyet, a' mellyben a' Megváltónak sírja még fen állott, a' pogányoknak vad Uradalmok alatt szemlélni kéntelenek, és nem írhatták le elegendő setét fejtékekkel a' jámbor utazók azon veszélyeket, a' mellyeknek kivannak mind azok téve, a' kik az isteni Megváltó eránt való tisztelettől buzdítatván, ezen Szent emlékű helyekhez vándorolnak. Elevenebb színekbe öltöztette még ezen rajzolatokat azon vitézi indulat, a' melly által a' közép kor magát tulajdonkép megkülönböztette, és azon nyereség, a' mellyet az emberek, külömbféle állapotjokhoz, helyheztesítésekhez és tekintetökhöz képest a' Szent Tartománynak meghódításából reménylettek. Ellen nem álható erővel hatott minden keresztényre azon képzelet, hogy ezen földnek legszentebb helyeit meglépheti; a' Vitézek, bajnokságoknak dícső jutalmát; a' Fejedelmek, Uradalmoknak kitágítását már valóditva lenni szemlélték, és a' határtalan kénynek szünetlen harcza alatt el szegényedett sokaság semmit sem veszthetvén többé hazájában, örömetst vándorlott egy ösméretlen vidékre, mellyet felhevült képzelete egy Parádicsomnak alkatott; a' remény, a' nyereség vágy, a' hit, ezen fő tollai az emberi munkaságnak, el üzték a' Halálnak félelmét, és nyugtalan várta minden, hogy a' nagy jelentű hívást követhesse.

Illyen hangzásban találta a' napnyúgotti nemzeteket A m i e n - i P é t e r, a' ki előbb Vitéz, azután Férj, későbbben Barát, végtére Remete, vissza térvén Jerusálemből, (1095) és el ragadtatván azoktól, a' mit az Istennek Szent városában látott vala, ennek dícsőségétől és lealázításától, szabadságától és szolgaságától, Szentségétől és megfertőztetésétől, felgyüladott fantáziájának reptében kiválasztva sajdítot-

ta magát, hogy az isteni Megváltó emlék helyeinek a' hitetlenektől való megszabadítását eszközölje. A' Jerusalemi Pátriarchának Levelével el látva, felfedezte célját isteni küldötségének Urbán Pápa előtt, és megnyervén ennek engedelmét, által futotta, mint a' sínlődő kereszténységnek választott követje, a' napnyugoti országokat, hogy a' Fejedelmeket és népeket azon inségeknek és üldözéseknek, mellyeknek élő tanúja vala, eleven rajzolatja által egy szoros szövetségre ösztönözhesse. Megértvén a' Pápa Péter Remetének szerentsés munkálkodását, Piacenza várossába egy köz gyülekezetet hirdetett; (1095. 1-ső Mart.) a' jelenlévők között, a' kiknek számok 35,000 felől haladott, 13 Érsekek 200 Püspökök és 4000 Praepostok, Apáth és Káptalan Urak számláltattak, ezek között több Magyarok is, László Királytól azon végre küldetve, hogy készségét a' kereszténység' köz javának elő segélésére kinyilatkoztatnák. Hét nap tartott a' kies Ég alatt a' tanácskozás; most azonban csak az határozottat meg, hogy a' Szent föld egy köz fegyverkezés által megszabadíttassék, a' közelebbi intézetek mindazáltal az, ugyan azon Esztendőnek lefolyta alatt C l e r m o n t b a n tartandó Gyülekezetig el halasztásának. A' Hercegeknek és Vitéz Uraknak nagyobb része, a' Gyülekezetnek köz lelkesülésétől el ragadtatva lévén, már itten feneket vetett azon nagy szövetségnek, a' melly későbbben olly sok ágazatokban el terjedett, és minekutánna László Királyt egy fényes követség által Vezérjöknek megkérték volna, megerősítvén fogadásokat esküvésök által, hazájokba viszza tértenek.

Lászlót a' Bodrogi várban találták a' Követek, a' hol épen a' Megváltónak feltáma'

dását ünneplette. Szívesen fogadta a' Király a' Követeket, a' kiknek küldötségek önnön hajlandóságával olly annyira megegyezett, és kijelentvén nékiek, hogy kész legyen a' dícső ajánlást az Ország Naggyainak egyben értésökkel el fogadni, méltóságához és magas megtiszteléséhez illő ajándékokkal ismét vissza bocsájtá. De meg nem engedte az Elölátás, hogy fogadását tellyesitené; rövid időre a' Követeknek el útazása után el érte Nyitra várában a' Halál és véget vetett a' kölcséges hadi készületeknek, mellyekben épen foglalatoskodott.

Hálmán követte az Elhúntat a' Királyi székben. Urbán Pápa az alatt megtartotta a' Clermonti Gyülekezetet, és felbuzdítván szívreható beszédje által az öszve gyült sokaságot, tellyes hűn bocsánatot hirdet mind azoknak, a' kik a' vörös keresztet felfüggesztvén jobb válaikra, magokat a' Szent szövethetésbe bé avattatják. Seregesen öszve csoportozott mostan mindenfelől a' népnek sepreje, a' legellenkezőbb indulatoknak és reményeknek heve alatt ugyan azon egy czélra törekedvén; de számos bajnok Herczegek, fényes eredetű Vitézek és Urak is a' gyűlevész csoporthoz kapcsolták magokat, és magasabb ékben jelenvén meg előttök a' Szent hadnak mélyebb értelme, nemes feláldozással siettek nagy rendeltetésöknek tellyesítéséhez, mellyben az Istennek hívását hallani sajdétották. Ha felhívattatott e' valjon Hálmán Király is a' Pápa a' vagy pedig az öszve szövethetett Vitézek által, hogy el hunt atya testvérjének fogadását tellyesitené? — nem bizonyos; hihető azonban, hogy érdemesebbnak vélte a' tisztán látó Hálmán, azon országban maradni inkább, a' melly az örök előlátástól gondviselésre bizattatott, és a' melly még olly annyira

érzette egy józan Hírály' mindég eleven munkaságának szükségét, mint sem egy fellengző czél után törekedni, mellyre magasabb rendeltetésének el mulatásával legszebb tehetségeit el vesztegetni kellett volna és a' mellynek szerencsés el éréséhez minden remény már a' készületekben el enyésztetett.

A' Kereszt-Vitézeknek első csoportjuk 1096-dik esztendőben, Május hónapban jelent meg Magyar országnak szélein, Gauthier Walther' Francia Vitéznek vezérlete alatt. Barátságosan fogadta Kálmán a' 15000 gyalogokból és 8000 lovaglóból álló sereget, és megengedvén útjának az Országon keresztül való folytatását, Követjei által Zemlénig, a' hol a' Száván ált' szalott, el késértette. Nyúgottan viselték mind eddig magokat a' keresztések; de csak alig válottak meg tőlök a' magyar Követek, midőn azonnal tizenhaton közülök visszatérvén a' Határ-városba, rablani mind addig meg nem szüntek, míglen a' felháborodott lakosoktól el nem nyomattattak, és megfosztván fegyveröktől, a' rablott zsákmánynak vissza foglalása után, a' Száván ált' nem kergetettek. De alig, hogy keményen meg nem adóztak ezért a' Zemléniek; mert minekutánna a' már Belgrád alatt tanyázó sereg a' vissza térőktől megértette volna a' történetet, a' Zemlénilakosoknak igazságos önn-védelmökben csak fegyver társaiknak megsértését, ebben pedig az egész kereszt Seregnek bűnös és vakmerő meggyaláztatását szemlélvén, a' Száván ismét ált' szállani és a' hatalmas polgárokon véres bosszút venni készültenek. Walthernek józanabb béléltatása el távoztatta azonban a' várostól a' bizonyos veszélyt, és minekutánna a' felgerjedett

indulatoknak első hevét lecsilapította volna, seregét tovább vezette.

Alig, hogy ezen vad csoport el takarodott, és már is jelentette a' köz hír, hogy egy más, sokkal számosabb sereg Péter Remetének és más négy Vitézeknek vezérlésök alatt Sopronynál megérkezett. Megnyervén ezen sereg is Kálmánnak engedelmét az ált' költözésre, jó rendben folytatta útját a' Száva partjáig. Itten azonban győzelem jeleket állítottak fel a' Zemléni lakosok a' várnak külső faljaira, azon fegyverekből és ruha szerekből készítve, a' mellyek a' minap az el költözött Seregnek rabló fegyvereseitől el foglaltattak, a' végre, hogy azoknak tekintete által jövendőre a' keresztések az illetén próbatételektől el ijesztessenek. De nem így ítélte Péter ezen győzedelmi jelekről; gyalázat jeleknek tekintete ő azokat, mellyekkel a' városnak lakossai a' keresztéseket gúnyolni és a' föld népe előtt gyűlöletesé tenni kíványa; és tellyes meggyőződésé váltott ezen ellenséges gyanúja, midőn a' várost 7000-ből álló őltalom seregtől megszálva, és Nicetástól, a' Belgrádi görög Kormánytartótól a' Hereszt sereget szemben tartatni tapasztalná. Péter előtt a' legellenségesebb részről jelennek meg mind ezen intézetek, és a' miben egy nyugott megfontolás a' szükséges ügyeleten kívül semmi egyebet sem szemlélt volna, abban ő tüzes fantáziájától megcsalattatva, csak serege' el enyésztesére czélozó készülleteknek tagadhatatlan jeleiről álmodozott. Először is tehát Zemlin várossának lakossáival kívánván tellyes mértékben éresztetni felgerjedett bosszúját, népét a' városnak el foglalására parancsolja. Vad örömmel fogadta Vezérjének parancsolatját a' keresztetes Sereg, a' rablásnak vágya felélesztette ked.

rét a' harcra, és itten már, Zemlénnek fegyvertelen, büntelen lakossain tanuságot kívánt adni, mit várhat tőle jövődre a' kereszténység! — Nem is telett nagy munkába a' várnak bevétele; mert a' semmi veszélyt sem gyanító lakosoknak részökről semmi védő intézetek sem tétettek, és a' midőn felébredvén az első rémlésből ellentálláshoz készülnének, hatalmában tartotta már is az ostromló sereg a' városnak sánczait és bástyáit, és minekelőtte még az oltalom sereg fegyverhez foghatott volna, már is közülök és a' lakosok közül négy ezernél többen öszve konzultáltak. Hasztalan lévén mostan minden ellenállás, rendetlen futásban iparkodott keresni mentét az ellepet sokaság, és a' Dunának partján felemelkedő meredék hegyet menedék helyének választja; de nyomban követik őket a' dühös keresztések, körül fogják a' hegynek tetőjén, és minekutánna több ezereket határtalan dühöségöknek feláldoztak volna, vissza térnek ismét a' megürült városba, és a' legfajtalanabb tettekkel, a' legborzasztóbb gonoszságokkal fejezik be vezéröknek szemei előtt halhatatlan kegyetlenséggel végbevitt gyilkosságokat.

Egy köz rémlés lepte el az egész királyi Udvar, midőn ottan, Zemlén várossa' gyászos történetének hirtelen terjedett. Hálmán felhívta azonnal fegyveres népét és szorult várossának szabadítására sietett; el is érte nem sokára a' Szávának partját; de későn, hogy a' rablókkal méltó haragját éreztethette volna; mert megértvén ezek a' magyar seregek közelítését, oda hagyták a' néptelen, kipusztított várost, és zsákmánnyal megterhelve a' Száván ált' költözködtek. El érte azonban csak hamar őket a' bosszúló Nemesis. Naissusnál el érettetvén a'

Bulgároktól, a' Hunoktól és a' Magyar seregtől, egy heves ütközetben före verettek, és hús ezernél többek adóztak azon ártatlan véreért, a' mellyel Zemlénben a' vörös keresztet megfertőztették.

Az alatt, hogy Péter Remetének rabló csoportja tovább folytatván útját; részszerént el szédett részszerint pedig az ellene felkölt földi néptől agyon verettetett, a' nélkül, hogy Konstantinápolyt, mint a' Hereszteseknek köz gyülekező helyét el érhetne volna, már is egy harmadik 15000 főből álló Sereg jelent meg az Országnak határain, mellyet G o t t s c h a l k Lotharingiában és Német országban öszve szedett és mostan személyesen a' Szent földnek megszabadítására vezetett. Ezen Seregnak M o s o n y és S z e n t M á r t o n i Hegye között nyugvó helyek adtak és megengedte Kálmán, hogy a' szükséges élelem és úti szereket magának az Ország népétől megvásárolhassa. El éltek azonban ezek is a' Királynak kegyével; mert a' helyett, hogy a' nyert engedelemhez szabták volna magokat, el oszlottak inkább mindenfelé az Országban, és a' hol álnok ravaszsággal nem lophattak, ottan a' lakosokat erővel megfosztották és meggyilkolván a' föld népét, rablottak, égettek és az egész környül lévő tájékat el pusztították. Kálmán, hogy Országát ezen kelemetlen vendégektől megszabadíthassa, egynéhány szomszéd Vármegyének fegyver népét felhívta, és körül vétetvén a' keresztéseket B e l e d mellett, nem messzi Szent Mártontól, késtelen el takarodásra szorgalmazta. De nem olly könnyen akartak ezek megválni ismét egy Országtól, a' mellyben a' Vendégi-barátság olly édes enyhet nyújtott vala az hosszú útnak és az éhségnek terhes súlya alatt el tikkadt testöknek, és a' melly olly számta-

lan útakat és alkalmatoságokat nyitott fel előttök, hogy természetes ösztöneiket és baromi indulatjaikat vad kényel tellyesíthessék. Öszve vonván tehát a' prédára el szélett csoportokat, a' sánczokkal megerősített tábornak oltalma alatt kívánták megállani inkább az ütközetet, mellynek kedvező kimenetele végtelen gazdag zsákmányt ígért vala, mint sem fenyték nélkül végben vitt gonosz tettökért, útjokat tovább folytatni. Méltatlannak lenni tartották azonban a' Magyar Vezérek, hogy egy ilyen por-néppel rendes harcza száljanak és a' napnyúgotnak szemétjét dicsőbb czélaknak elérésére ontatni szokott Magyar vérrel ásztassák; el kerülván azért is minden ütközetet, midön a' keresztések a' Magyar seregnak félelmet mutató vonakodása által el altatván tellyes bátorságban vélnék magokat, egy bizonyos jelre bérohantak a' táborba, és minekutánna mind azokat, a' kik magokat fegyveres kézzel ellen szegezték, öszve vagdaltattak volna, üzöben vévén a' többieket az egész kereszt sereget el enyészttették, úgy annyira, hogy csak alig maradtak három ezeren élő tanúi azon büntető itéletnek, a' melly Sz. Márton alatt rajtok végben vittetett.

Ugyan ezen idő tájban egy más, 12000. fegyveresekből álló kereszties csoport tört bé egyszer'smind az Országba szomszéd Cseh országból, de ezek is csak hamar körül fogattattak, és a' mit a' Magyar fegyver megkémélt, az, Nyitra Vármegyében a' földnépe által meggyilkoltatott.

Nyomban követte ezt ismét egy új kereszt Sereg, melly valamint hogy az előbbenieket számával sokkal felöl haladta, szinte úgy sokkal gyalázatosabbak is voltak azon tettek, a' mellyek által emlékjét Magyar országban örö-

köszötte. Két száz ezer gyalog és három ezer lovagló fegyvereseket számlált ezen Sereg, azon számtalan Apáczákon, Asszonyokon és Örömlányokon kívül, a' kik résszerént jámbor buzgóságoktól, résszerént fellengző szerelmöktől, de nagyobb részént a' bujaságtól felgerjedve, férjfiú öltözetek alatt késérték a' kereszt Sereget. Vezérje, Emiko, egy rhéhai Gróf, el élvén népének vak hitével, hirdette, hogy az Istentől parancsolatot nyert légyen, hogy Szent munkáját a' Zsidóknak kiirtásával kezdené, és már is több ezer Zsidók véreztek Trier-ben, Mainz-ban és Worms-ban ezen szörnyetegeknek kardjaik alatt, már is számos városok, faluk és Kastélyok hamuba borétattak, midőn az előfutó hír által tökéletesen meggyőzöttettek a' Magyarok, hogy a' kereszt sereg' vezérjének feltett szándékja szerént kémelőbb bánást ők sem reménylhetnek. Kálmán Király, hogy országát a' fenyegető veszélytől megmenthesse, öszve hívja az Országnak Naggyait, hogy köztanácskodás által a' legsikeresebb intézetek megállapíttathassanak; többek voltak ezek között, a' kik úgy vélekedtek, hogy tanácsosabb légyen a' közelgető fergegetet valamelly kedvező egyezés által megengesztelni, mint sem annak dühét foganatlan ellenállás által felhevíteni, és javasolni is látszatott ezen tanácsnak el fogadását a' kereszt' Seregnek képtelen nagysága, mellynek erányában a' kéznél lévő Magyar osztályok, minden bajnokságoknál is győzedelmet nem reménylhettek; az időnek rövidsége, a' melly meg nem engedte, hogy a' távulabb fekvő Vármegyéknek fegyveres népei a' sebesen előnyomuló ellenségnek ellenállíttathassanak. De minő hitet várhatott vallyon egy kötésnek megtartásában Kálmán Király egy Vezértől, a'

ki kivetközvén az emberiségnek minden nemesebb érzéseiből, a' Szent földnek megszabadítására felfogott fegyverét, a' békes lakosoknak vérökkel festeni nem irtódzott, a' ki gonosz csalárdsággal az Isten' küldötjének hirdette magát, hogy undok gyűlölségét egynéhány ezer Zsidókon tellyesíthesse, a' ki seregének minden lépését szünetlen rablásokkal, pusztításokkal; gyilkosságokkal és a' legborzasztóbb fajtalanságokkal megjegyzette? — Félre vetvén tehát a' Király az eggyeség' kötésére hajló Nagygyáinak tanácsát, és minden reményét tulajdon belátásában, Vezérjeinek hadi tudományokban 's tapasztalásokban, és a' Magyar hadászok' ösméretes vitézségökben helyheztetvén, el rendelt mindent, hogy az Országnak határjait, addig is; még a' távulabb fekvő Vármegyéknek hadnépei megérkeznének, az első megtámadástól legalább bátorságba tehesse. Mindenek előtt tehát az Ó-Vári és Mosonyi határ Várak jó karba helyheztettek és elegendő élelem és hadi szerekkel el láttattak; az Országba bészakadó utak; különös fegyver osztályokkal meglepettetek; a' Laitha vizén fön álló határ hídnak védelmezése pedig Julia Palatinusnak személyes vezérlete alatt egy válogatott magyar seregre bizattatott. Az alatt, hogy itten ezen rendelések megtétettek, megjelent már is a' Laitha viznél a' kereszties Sereg, és minekutánna a' kívánt ált' menetel megtagadtatott volna, a' hídat erővel el foglalni törekedett. De tántoréthatatlan bátorsággal vissza verte itten a' válogatott Magyar Sereg a' keresztieseknek minden erőlködéseit, a' kik minden új megtámadást számos had-társaiknak halálokkal megvenni kén-telenítettek, és már is több órákig tartott a' dühös harcz, a' nélkül, hogy a' keresztiesek köz-

közzül csak egy is élethen megléphette volna az innenső partokat. Ritkúlni kezdettek azonban már a' magyar Vitézeknek sorai is, tikadni erei, a' tartós viaskodásnak bádjasztó heve alatt, midőn Emiko, népének vesztétől felgyúladván, a' vissza veretett csoportokat ismét elővezeti, és a' hídnak megtámódását újonnan parancsolja. Kettőztetett dühösséggel feléledett most az ütközet a' harczólok között; egy felől a' sokaság, más felől a' bajnoki erő viaskodott. Hasztalan volt azonban már a' Magyaroknak részökről minden ellenállás, foganatlan minden egyesnek vitézsége; mert tömött rendekben előnyomulván a' keresztések a' holt tetemeknek halmai fölött, letiprítottak mindent, a' mi vad tolódásokat feltartóztatta; vissza vonta magát már is a' megfogyott Magyar sereg, és minnekutánna Jula Palatinusnak fejét, Charpentier, egy Lotharingiai Vitéz ketté hasította volna, Vezér nélkül maradván, rendetlen futásában nagyobb részént elenyésztetett.

A' Laithai ütközet szabad útat nyitott a' keresztéseknek Mosonvárig, a' hol Kálmán Király a' Magyar tartalék sereggel tartózkodott. A' Várnak legnagyobb védelmére szolgált vala azon mocsár, a' melly egész Óvárig kiterjedett és a' mellyen által csak egy keskeny töltés engedett közösülést; ezen töltést elpusztította mostan Kálmán, bizonyos akadályt reménylven vetni a' keresztések előnyomulásának. De sikeretlen volt ezen iparkodás; mert könnyű alkalmatoságot nyújtottak a' közel fekvő Erdők, hogy ágokból és törzsökökből bátor ált' menettelt teríthessenek magoknak, és Mosony Vár t egész erővel megszállhassák; a' mi kevés napok alatt végben is vitetett. Népének első hevét használni kívánván a' keresztéseknek Vitézők,

szét parancsolja Seregének egyik részét, hogy gerendákat, lajtorjákat és egyéb ostromló szerzőszoamokat készítsenek, méglen annak nagyobb része a' motsárnak el töltésével és a' várhoz vezetö utaknak helyre állításában foglalatoskodott. Az ostromló népnek fölöttébb nagy száma siettette a' nagy munkának végben vitelét, a' prédának ketsegtető reménye pedig enyhétette a' végtelen erölködést. Készen állottak már is a' számtalan lajtorják, a' halált terjesztö nyilvetök, a' rémítő fal-török; vad lárma és dühös zsibbongás alatt rohannak ki a' Táborból az egyes csoportok, körül fogják a' Várnak falait, és megvetvén a' bizonyos halált, melyet a' várbéliek tömött kö és nyil-esöben és forró olaj-patakokban reájok terjesztenek, zavarék tódúlással törekedik mind egyik, hogy a' Várnak bástyáit első meghághassa. Négyszer megújított a' Várnak ostromja, és négyszer vissza verték azt a' bajnok Magyarok. De el vannak már is emészteve a' megszállott seregnek élelem szerei, el fogytak már is a' hadi készületek, a' megrepedt falakban már is több hézakok szemléltettek, és feladván már is Kálmán a' várnak további védelmét, parancsolatot ad megritkúlt Seregének, hogy megüréteven a' Várat a' következő éjnek ótalma alatt, a' Harpatus hegyekhez vissza vonakodjon, midön a' keresztések egy új ostrom által a' szorúttakat erejeknek végsö és legföbbs kifejtésére felélesztették. Zavarodva, minden rend és előlátás nélkül kapaszkodnak azok egyik a' másiktól szorítottva a' magas lajtorjákra; borzasztö porczogással öszve töredeznek itten ezek, amott pedig az ostromlóknak terhök alatt öszve roskadnak, és a' végtelen zsibbongás, a' rémítő lárma, az el vadúlt lovalknak hortyogása, a' vas fegy-

vereknek éles hangú csörgése, és a' számtalan haldoklóknak jajgatásai között egy heves pör patvar támad a' Vitézek és a' Vezérek között, a' kik a' várnak bizonyos bevétele fölött nem kételkedvén, már is a' prédának felosztásán és a' jöendő elsőségen vetekedtek. Vezér nélkül látván magát az ostromló Sereg és önnön zavarodásától el rettegvén, abban haggya egyszerre a' Várnak vívását, és futásnak ered. — Álmélkodva szemlelik eleintén a' Magyarok a' váratlan jelenetet, és kelepcezt gyanítván abban, üzöbe venni nem merték. Ekkor kitörést parancsol Kálmán; és mint az üvöltő fergetek, úgy szakad ki a' Magyar Sereg a' Várnak kapuin, üzöbe veszi a' kereszteseket, el éri azokat, és a' mit a' motsárok el nem nyeltenek, az el vértett a' Magyar fegyver alatt. Csak kevesen mentették meg élteket, ezek között Emiko, a' ki lovának serénysége által Német Országba vissza takarodott; de a' Szent földet ezen rablók közül egyik sem léphette meg.

Minekutánna az Ország rövid idő alatt a' napnyugoti Tartományoknak seprejével több ízben küszködni kéntelenítettett, megengedtetett végtére nékie, hogy azoknak szelídebb, és nemesebb lelkű Hőseivel is megösmérkedhessék: Bouilloni Gottfried, Lotharingiai Herceg, két Testvéreivel Balduinnal és Eustáchal, a' Namuri, a' Gréczi és Rhételi Grófok, a' Montagui Püspök, Konon, és több jeles Vitézek, tisztábban fogván fel Lelkőkben a' kereszt hadnak magas értelmét, egy 90,000 gyalogokból és 10,000 lovaglóból álló válogatott Sereget öszvegyűjtöttek, és 1096-dik esztendőben, Septembernek közepén Laitának tulsó partjain letelepedtek, reménylven, hogy a' szabad ált' költözés tőlök meg nem ta-

gadtatik. Útjokat állotta azonban a' megerősített magyar Határ-örizet, és Gottfried, illendöbnek tartván a' barátságos Szövetkezésnek útján megnyerni azt, a' mit Emiko a' Keresztnek gyalázatos megfertőztetésével végre hajtott vala, egy fényes követséget küld Kálmán Királyhoz, hogy bizonyossá téven ötöt szándékának hűségéről, és a' hadi-nép szoros rendtartása felől, engedelmet a' kívánt ált' menetelre eszközöljék. Hegyesen fogadta Kálmán a' Követekeket, és minekutánna rendre elő számlálta volna nékiik azon számtalan gonosz tetteket és undok rablásokat, a' mellyeket Péter Remetének, Gottschalknak és Emikónak Seregei elkövettek, és a' mellyek által azok olly annyira gyűlöletesekké tették magokat a' Magyarok előtt, hogy megengedő lenne, ha hogy a' Király minden új kereszt Sereg eránt hasonló bizodalmatlansággal viseltetnék és az Országnek határaitól azokat eltiltaná, vissza eresztette a' Követekeket azon üzenettel, hogy ő ugyan idegen nem légyen a' kívánt által menetelt megengedni, annak feltételeit és kötéseit azonban a' Herczeggel személyesen meghatározni kívánja; az öszve jövetel' helyéneh Soprony' Várát legalkalmasabbnak lenni ítélvén.

Rész volt Gottfried a' Királynak meghívását követni, és háromszáz nemes Urakat vévén maga mellé, Soprony felé közelgetett. Egy Királyi pompával felékesített, a' Fertőnek közepetén felállított padlatzaton várta Kálmán magas Vendégét, és első öszvejövetelök's viszont megösmérkedésök el szélesztett vala már minden kétséget, minden bizodalmatlanságot, és elegendő volt, hogy a' két nagy lelkű férjfiak érzésöknek's gondolkodásokuak egyyenlőségében a' Sympathiának hatalmával egy valósággá öszve

olvadjanak. Meg vala ugyan gyöződve Kálmán, hogy egy ilyen nemes Férjfiúnak vezérlete alatt az Országot semmi veszély sem fenýítheti, ösmérvén azonban a' Magyaroknak gyűlölségöket a' heresztesek ellen, tanácsosabbnak ítélte, hogy minden ellenségeskedésnek el mellözésére a' kívánt engedelem és annak feltételei az Ország Naggyainak egyben értésökkel meghatározottassanak. A' gyülekezeti helyének Sz. Márton Hegye választatott; ide kísérte Gottfried Herczeg Kálmánt tizenkét jelesebb Vitézekkel, a' többieket pedig Brucknál tanyázó Seregéhez vissza küldötte.

Nem ellenzették ugyan a' Királynak számosan egyben gyűlt Tanácsossai, hogy a' kereszt Seregnek a' kívánt által menetel megengedtéssék, szükségesnek tartották azonban, hogy a' jó rendnek fön tartása eránt az Ország-
nak kezesek által tökéletes bátorság szerzetessen. A' Királynak választása Balduinra esett, a' Herczeg' Testvérjére; és annak hitvessére. Igazságosnak ösmérte Gottfried ezen kívánságot, valamint a' kötésnek többi feltételeit, és minekutánna ezeknek Szent megtartására viszont esküvésök alatt lekötötték volna magokat, útnak indúlt a' kereszt Sereg és meglépven a' magyar földet, a' Laitha, a' Duna és a' Bakonyi Erdő között letelepedett. Ide kísérte a' Király hercegi Vendégét, nem azért egyedül, hogy a' tabornak jó rendtartásáról meggyözettéssék, mint inkább, hogy a' fényes Rangú kezeseket személyesen által vehesse. Illetlennek vélte azonban Balduin, hogy a' Magyaroknak bizodalmokat személyével megvásárolja; és csak a' midön maga a' Herczeg személyét helyette kezesül állítani készülne, engedett az elkerülhetetlen szükségnek Balduin, és által lé-

pett Hitvessével együtt Kálmán Királyhoz, a' kitől is fényes eredetéhez illendő tisztelettel el fogattatott. Tellyesítve lévén e'képen a' Sz. Mártoni kötés, feltörte táborát a' kereszties Sereg, és által kelvén nagy Jelkü Herczegének vezérlete alatt a' Veszprémi, Székes Fehérvári, Tolna és Baranya Megyéken, Dárdán alól a' Dunán ált' evedzett. Számosabb helyeken Tárházak valának felállítva, a' mellyekből a' Sereg a' szükséges élet szerekkel bőven el láttatott, hosszant a' Dunának bal partján pedig számos lovaglókkal elő nyomult Kálmán, és el érvén a' Szávát, megjelent a' kereszt' Sereg előtt éppen azon perczentben, midőn az a' vizen ált' szálana, és megtisztelvén Gottfried Herczeget, búcsút vett tőle és által adta nékie a' szentül megtartott Kötésnek drága kezesseit.

Gottfriednek el költözése után ötvenegy esztendeig megkémélték a' keresztiesek Magyar Országot látogatásaikkal. 1147-dik esztendőben mindazáltal új kereszt hadat hirdetett Szent Bernárd, akkor Clairvauxi Czirczi Apát, és mélyen beható felhívásától buzdittatván, egy 70,000 pánczélos lovaglókból és 200,000 gyalogokból álló sereg gyülekezett öszve Konrád Császárnak személyes vezérlete alatt, a' ki is azt Német Országon keresztül egyenesen Magyar Orzágnak határaitra vezette. Ezen Seregnek legnagyobb része tolvajokból, rablókból és gyilkosokból állott, de sok fő rangú Személyek is hozzá kapcsolták magokat, a' kik közül legnevezetesebbek voltak, a' Bajor és Austriai Herczeg Henrik, Ulászló a' Cseheknek Herczege, a' Stajeri Gróf Ottokár, és Bernhard, Karinthiai Gróf. Megértvén 2-dik Geyza ezen hatalmas Seregnek a' határokon lett megérkezését, egy fényes követség által megtisztelte ugyan a' Csá-

szárt és a' Herczegeket és szíves fogadást, és szabad ált' menetelt ajánlott azoknak, álhatatosan ellen állott azonban a' Császár. kívánságának, hogy magát egy válogatott Magyar csoportal a' kereszt Sereghez csatolná. Felhívásának megtagadását sértő idegenségnek tartotta Konrád, és azt ítélvén, hogy semmi kémeléssel sem tartozik egy Ország eránt, mellynek Királya az egész Kereszténységnek nagy törekedéseiben részt venni nem akar, ált' vezeti Seregét a' Magyar határokon és szabad zablát enged az egyébként is rablásra hajlandó pór-népnek, hogy mindenfelé kények szerént dobjódjanak, és már is felkeltek vala több Vármegyéknek fegyveresei, hogy a' Sz. Mártonyi leczkét ismétezzék, midőn el érvén a' kereszt Sereg az Országnek szélére magokról az érdemlett fenytéket el hárították.

Nyugottabban folytatta útját az Országom által azon Sereg, a' melly 2-dik Lajosnak, az ifjabb Francia Királynak vezérlete alatt az előbbi rabló csoportokat nyomban követte. Több napokat töltött a' Francia Király Geyzának Udvarában, és itten vetett gyökeret azon szoros Larátság, a' melly ezen túl a' két Fejedelmek között Uralkodott. Azon számos Herczegek, Grófok, Püspökök, Urak és Vitézek között, a' kik a' Francia Királynak körül vételeiben fényeskedtek, ösméretlen maradott Boris, a' Kálmántól megvetett Predslawanak nyughatatlan és szerencsétlen fija, a' ki számkivetetve lévén Magyar Országból, mostan, minekutánna Konrád Császártól többé semmi pártfogást sem reménylhetett, a' kereszt Vitézeknek oltalmok alatt Görög Országba által szökniparkodott. Titokban maradott Geyza előtt Borisnak jelenléte, és csak akkor fedeztetett fel

az nékie, midőn a' kereszt Sereg Serviának határait már is által szálotta. Sürgettette ugyan kiadása a' Magyaroknak részökről, de foganat nélkül: mert nagy becsben tartván a' magas szívű Francia Vezér a' felválalt oltalom' Szenttségét, hősi méltóságát az árulásnak undok mocskával megfertőztetni iszonyodott.

Hasztalan volt azonban a' Kereszténységnek minden törekedése, elégtelenek voltak a' napnyúgoti Fejedelmeknek minden áldozatai, erőtlenek a' Pápáknak szorgalmazásai, hogy a' Keresztényi Uradalom a' Szent földön tartósan meggyökereztesse. Szaladin, a' Törököknek bajnok Császárok meghódította ismét Jerusalemet, (1187) és össze roskadott a' napnyúgoti Királyi-szék, melyet 88 esztendő előtt Bouillon Gottfried az Emberiség' isteni Megváltójának emlékjétől szentelt helyein felépített. Mélyen fájlalta az egész Kereszténység ezen gyászos történetét és mint egy köz illetődéstől elragadtatva fegyvert fogtak ismét Európának számos Fejedelmei: Száz ötven ezer fegyveresekből állott azon Sereg, a' melly mostan 3-ik Clemens Pápanak felbuzdítására a' pogányokkal küszködő keresztéseknek segedelmére sietett. A' megélemedett Fridrich Császár vezérlette azt, számos fényes rangú és magas eredetű Uraktól kísértetve, a' kik között a' Császárnak fija Fridrich, a' Schvábok Herczege, Lajos, Thüringiai Gróf, Berthold Meráni Herczeg, a' Badeni Gróf Hermán, a' Holsteini Gróf, Adolf, és Leopold Ausztriának Herczege tündöklöttek. Konrád, a' Mainzi Érsek megjelent 3-dik Béla Hírály előtt a' Császárnak nevében, szabad ált' költözést és élelem szereket kérvén a' közelgető kereszt Seregnek. Szívesen megengedte ezeket a' Király és parancsolatjára több tárházak ál-

létattak fel azon helyeken, a' mellyek a' Seregnek által útazására kijelöltettek. Pozsonyig a' Dunán szállott le az, innét pedig Esztergom felé folytatta útját, a' hól a' Királytól és ezer magyar Vitézektől legnagyobb pompával el fogadtatott. Négy napig mulatott a' Császár Bélának Udvarában; 's ekkor történt, hogy a' Király nagy Vendégének kérésére és a' Királynénak közbenvetésére, Öttsét, Geyzát tizenöt esztendei fogságából el bocsájtotta, és megengedte nékie, hogy két ezer fegyveresekkel a' kereszt' Sereget el késérhesse. Minekelötte a' Császár a' Királyi udvartól megváltott volna, a' Királynétól egy drága bársony sátorral, aranyban szőtt szönyegekkel és egy Elefánt-tsonból készült széssel megajándékozott, a' Király pedig búcsút vévén tőle a' Szávának innenső partján, négy, öt ezer forintokat érő drágaságokkal megterhelt Tevékkel tiszteli meg fényes Vendégjét, vissza érkezvén Béla Esztergomba, üzenetet vett vala, hogy a' Görög Császár Iszaak, gyanút viselvén az elő nyomuló kereszt Sereg ellen, a' Német Császárnak Követjeit Konstantinápolban vasra tétette; ne hogy tehát a' Keresztesek és a' Görögök között kitörhető ellenségeskedésekben a' Császárnak el késérésére küldött fegyveresei által részt venni látszatassék, sebes Követeket küld Geyza után és seregével együtt azt vissza térni parancsolja; de Geyza idegen szívvél viseltetvén egy Haza eránt, a' mellyben olly sok sanyarúságot szenvedni kéntelen vala, vissza eresztette a' seregnek legnagyobb részét, Ugrinnal, a' Györi Püspökkel, maga pedig egynéhány híveivel a' Kereszteseket követvén, Görög Országban letelepedett.

Mind ekkoráig semmi egyenes részt sem vettek a' Magyar Királyok a' kereszt hadakban, noha azokhoz résszerént a' Pápák, résszerént pedig a' többi Fejedelmek által gyakrabban felhívattattak. Illyen meghívást nyert vala 3-dik Béla is (1187) Konrádtól, a' Montserrati Gróftól, a' Templáriusoknak akkori Nagy - mesterröktől, de az Országnak háborgós belső állapota meg nem engedte, hogy a' becses meghívásnak megfelelhessék. Mostan azonban, midőn Szaladinnak halála (1195) új reményt nyújtott Palästinának meghódítására, felfüggesztvén ő is a' vörös keresztet Királyi köntösére, béavatkozott azon nagy szövetségbe, a' melly Európának népei között mostan újabb erővel ismét feléledett. Hadi készületei között azonban egy halálos nyavalától el nyomattatott, a' mellynek is feloldozó mérgét midőn erőinek sebes fogytában érezné, maga eleibe hivatja második szülötjét Andrást, és lekötelezvén azt szent fogadásának tellyesítésére, minekutánna a' Györi és a' Pécsi Püspököt, Calanust, késéroinek ki nevezte volna, béfejezte földi körét munkaságának, (1196 23. Apr.) mellynek lefolyta alatt az Országnak kormányát 23 esztendeig, egy holnapig, és 19 napig, bölcsen, igazságosan és erős kézzel vezérlette. Egynehány hetekre a' Királynak halála után útnak indúlt az új kereszt sereg Palästinába; ezen seregnek egyik osztályához, a' melly Magyar Országon által ment vala, kapcsolta magát Margaretha, Béla Királynak Özvegye, és megérkezvén Akre városában rövid idő múlva el hűnt férjéhez ált' költözködött.

Az el hűnt Király jeles somma pénzt jelölt ki András Herczegnek az Ország' Kincs-tarából, hogy a' Kereszt-utat méltóságához képest vég-

ben vihesse; ez azonban pártossainak szaporítására fordította azt inkább, a' kiknek segedelmökkel Battyának, Imre Királynak hadat indított és Dalmatiát és Horváth Országot el foglalta. Hasztalanok voltak 3-dik Coelestinus Pápanak atyai intései, sőt 3-dik Innocentius sem nyerhetett egyházi fenyítékjeivel egyebet, mint hogy András Herczeg, a' Királlyal kötött békének Szent megtartására, és a' belső csendnek vissza állítása után a' felfogadott vándorlásnak tellyesítésére magát újonnan lekötelezte.

Az alatt, hogy Imre Király résszerént a' belső pártütések által felbomlott nyugodalmat helyre állítani, résszerént pedig Kaló Jánost, a' Bulgári Despotát lealázni törekedett, egy új harmincz ezerből álló Sereget gyűjtött öszve Innocentius Pápa Franczia Országban (1202). Ezen Seregnek Alexándriába való ált' tételét magokra válalták a' Velenceziek, azon kötésel, hogy a' kereszties Sereg 85 ezer mark ezüstöt fizetni, és a' meghódítandó Tartományok' felé részét nékiek ált' engedni tartozzanak, megígérvén ellenben, hogy a' kereszt Sereget ötven gályákkal segíteni fogják. Elégtelenek voltak azonban a' keresztieseknek Vezérjei, hogy a' lekötött bért az álnok Velencezieknek lefizethessék, 's azért is újjabb eggyezésre kényszerítettettek állani, melly szerént magokat minden útjokban lévő, és a' Velencezikkal ellenséges Városoknak el foglalására lekötelezték. A' csalárd kötésnek tellyesítését, mellynek alatomos célzását meg nem fogták a' keresztiesek, Jádra érzette elsőbben, azután pedig Istriának többi várossai, a' mellyek a' Velenceziek által a' kereszt' Seregnek segedelmével rendre megtámadtattak és kiraboltattak, a' nélkül, hogy védelmet nyújthatott volna Imre Király a' sa-

nyargattatott lakosoknak, a'vagy legalább érdemlett bosszút vehetett volna a' Velenceieken.

A' kereszt Seregeknek többszöri által költözésök, és a' számos idegen Vitézekkel való sorosabb társalkodás felélesztette a' Magyar Királyokban és az Ország' Naggyaiban is a' Szent vándorlásoknak és a' Hereszt-hadaknak izlését, és csak igen gondosan ápolgatták a' Pápák ezen jámbor hajlandóságot, a' melly akkor már annyira ált hata Európának Fejedelmet, hogy megfelejtkezvén azok nagyobb részint azon Sz. kötelességekről, a' mellyekkel tulajdon népeik eránt tartoztak, fellengző képzeletöktől el rradtatva egy messzi czélnak feláldozták legszebb tehetségeiket, miglen a' közelebb honyban a' setétségnek és a' határtalan kénynek Uradalma meggyökerezetett. Már László és 3-dik Béla a' kereszt Vitézeknek Szent szövetségökbe beavattatták magokat, de mind a' kettőt el érte a' Halál hadi készülleteiknek közepetén. Andrást, mint Herczeget, Imrével, Királyi Bátyával folytatott ellenségeskedései akadályoztaták, hogy haldokló attyától által vett fogadását tellyesítse, és minc-autánna 3-dik Lászlónak halála után a' Királyi Székre emeltetett, fijának 4-dik Bélának pártütései és a' Berthold' és Eckbert Sógorai' méltatlan felmagasztalásai által megbántott Ország Naggyainak elégtelenségök meg nem engedte, hogy az Országból hosszabb időre el távozzék. Midőn azonban a' belső zivatar valamennyire el csendesedett, annyival is inkább kész vala 2-dik András fogadását tellyesíteni, minthogy felhágván épen ezen időben (1217) Courtinai Péter, a' Királynénak attya a' Byzanzi Császári Székre, ennek részvételétől a' kereszt had törekedéseinek hathatós elő segéllését méltán reménylhetette. Fő gondját oda

fordította mostan a' Király, hogy az Országot azon esetre, ha hogy vissza nem térne, a' jövedő Kormányozó eránt tellyes bátorságba tesse, hogy továbbá a' hosszú útra szükséges költségeket, mellyeket az üres Kincstár végképpen megtagadta, magának megszerezhesse. Az elsőbbit az által vélte el érne, hogy három fijait, születésöknek elsőségéhez képest, egyiket a' másik' halálának esetében a' Királyi Szék örökössének kinevezte; segített az utóbbbra nézve Dionysius Tárnok-mesternek kész tanácslása, a' kinek javasolására megfosztatván Gysella Királynének a' Veszprémi Templomban fekvő Horonája drága Kőveitől, ezek 140 mark ezüstért el adattak. El intézvén ezeket András Király, minekutánna a' Kormányt Magyar Országban Jánosra, az Esztergomi Érsekre, Horváth Országban és Dalmatiában pedig Pontiusra de Cruce, a' Templáriusoknak Nagy-mesterökre bizta volna, útnak indúlt (1217) Zágráb felé, és Spalatróban, a' hól az által vitelre rendelt Hajók Velenczéből, Ankonából és Jádrából már készen valának, öszve kapcsolta magát Leopoldal, az Ausztriai Herczeggel, Ottóval a' Meráni Herczeggel, Eckbertel, Sogorával, most már ismét Bambergi Püspökkel, és több nevezetes kereszt Vitézekkel, a' kik itten már előtte megérkeztenek. Magyar Orzágnak Nagygjai közül, a' Kalocsai Érsek Ugrin, a' Győri és Egri Püspökök, Péter és Tamás, a' Sz. Mártonyi Apát Úr Urias, a' Királyi Tárnok Dionysius Újvárnak örökös Ura, a' Sopronyi Gróf Miklós, Borznak fija, — a' Posonyi Gróf Smaragdus, — Jula Palatinusnak Testvére, Moys, — Rátholt és Szebus, Tamásnak fiai, — Demeter, Sixtusnak fija, és Lipos Várának Ura, — László, Királyi Lovász-mester késérték 150

fő eredetű Vitézekkel a' Királyt. Spalatroból Cyprusba evedzven a' kereszt' Sereg, minekutánna ottan a' Szent Városnak Pátriarchájától, Brienni Jánostól a' Jerusalemi Királytól, és Lusignani Hugótól a' Cypusi Királytól fényesen el fogadtatott és énekek között a' Templomba bévezettetett volna, öszve egyesülven itten valamennyi keresztos Osztályok és Vitézek, útnak indultak, és először is Acre Várossánál, (Ptolemais) a' Jerusalemi Sz. János Vitézeinek lakhelyénél egy téres völgyben, Kison pataknak partjain letelepedtek. Miglen a' Sereg itten kinyugodott, András Király Jerusálembé vándorlott, és meglátogatván itten a' Szent helyeket, áhitatosságának tellyesítése után vissza tért ismét a' Táborhoz, a' melly éppen akkor a' vissza vonúlt ellenségnek felkeresésében és megtámodásában foglalatoskodott; fel is törté azonnal az egész Sereg táborát, és üzöben vévén az ellenséget először is az Esdremoni völgyet, azután pedig meghaladván a' Tubania kúttat, Bethsaidának tájékát megszállotta. De Konrádin, Sapphadin Sultánnak bajnok fija, és az Arabsoknak Urok tanácsosabbnak vélte, egy szünetlen tikkasztó mozgásban megtörni inkább a' kereszt' Seregnek erejét, mint sem egy el határozó ütközetnek kétséges kimenetelére bizni létét újabb életre sarjadzó Birodalmának; gondosan el kerülven azért is minden harczat, tekervényes mozdulatokban vissza vontá halkal könnyű csapatjait, midön ellenben a' nehéz pánczélban fegyverkezett keresztosok minden elő nyomulással újabb 's szokatlanabb akadályokra jutottak és megcsalattatván az ellenségnek titkos vissza vonulása által, erejeknek felosztásával czéljoknak el érésétől mind inkább el távozni kintelenítették. András Király ált

szállítván Sereg osztályát a' Jordán vizén , a' Galiläai tónak partján letelepedett ugyan, az élelem szereknek fogyatkozása miatt azonban csak hamar ismét Ptolomäisba vissza térni kén- telenítettett, és minekutánna a' többi osztályok is a' Tábor hegyének bevételeitől nagy veszte- séggel vissza verettek volna, feladván a' ma- gok között egyenetlen Vezérek minden reményt, hogy törekedésöknek várt fogánatját ezen vi- dékben valaha el érhessék , a' kereszt Hadat Aegyptomban által tenni , és ezen végre min- denekelőtt Damiet' várossának el foglalását el tökéltették. De csüggedni kezdett már is kedve András Királynak a' kereszt Hadnak további folytatására a' melly mind eddig minden töre- kedések mellett is fogatlan maradt, és a' mellynek jövődjö szerencsésebb kimenetelét azon egyenetlenség, személyes gyűlölség, és uralkodási vágy, a' melly a' kereszt seregben el terjedett, előre már el enyészttette; nevelte kedvetlenségét a' Cyprusi Királynak idő közben történt halála is , súlyos és tartós betegsége végtére, mellyet az Orvosok egy méreg-ital kö- vetkezésének tulajdonították , és minekutánna értésére esett volna Tripolisban, hogy távul- léttében Neeman-nak, Servia Herczegének fija István, a' Római vallásra ált lépven a' Pápának rendelkezéséből Rasciának Királyává koronáztatott légyen, hogy továbbá tulajdon Országában ki- ütvén a' belső zendülésnek el nyomatott de el nem oltott szikrája, rablás , határtalan kény és hatalom uralkodik, szükségesnek találta hogy köstelen vissza térését sietesse. Neheztelve vet- ték a' kereszties Vitézek a' Királynak ezen el ha- tározását és mindent el követtenek, hogy annak végben vitelét akadályoztathassák. De tántorét- hatatlan vala András feltételében, és nem gon-

dolván a' Vezéreknek gúnyoló szemrehányásaikkal, és a' Pápanak nyomos intéseivel, sőt az Egyházi fenytékekkel sem, melyet a' Jerusálemi Pátriarcha ellene kihirdetett, útnak indulván, Tripolisban, Antiochián, kis Ázsián, Konstantinápolon és Bulgárián által, vissza tért ismét (1218) Magyar Országban, és valóknak találta mind azon híreket, a' mellyek szándékját Tripolisban a' vissza jövetelre meghatározták.

Az alatt, hogy András Király a' Szent földön tartózkodott, magokra vonták különösen hajlandóságát a' Jerusálemi Szent János' Vitézei, résszerént azon szíves tiszteletért, a' mellyel általok Krat és Margath váraikban elfogattatott, résszerént és főképpen pedig azon szorgos és valóban Keresztényi gondoskodásért, a' mellyel a' beteget, sínlődöket és szegényeket ápolgatták és a' mellynek maga a' Király szem-tanúja vala. Hajlandóságának és köszönetének megbizonyítására, egyszer'smind pedig a' valódi Keresztényi érdemnek megjutalmazására ajándékul nyertek a' Vitézek Andrástól, a' jelenlévő Ország Naggyainak béeggyezésökkal, esztendőnként 500 Mark ezüstöt, a' Szalochi Hirályi Só-bányának jövedelmeiből; a' Sopronyi határ Vámuak bevételeit; továbbá egy darab földet a' Dráva és Chergon Vára között, melly utólsóbb már akkor a' Rendnek birtokához tartozott; azon szabadságot, hogy sójokat az egész Országban a' Drávaig, kivéven a' határ helyeket, minden adó nélkül el adhassák; végtére a' Rendhez tartozó Személyeknek feloldozását az rendszerű Ország-Biráinak törvényes hatalmok alól és mindennemű adóktól, terhektől és szolgálattoktól, mellyek akkoron az Országban folyamatban valának. A' Rendnek Margathai Klastromját szinte azon Só-bányának jövedelmeiből 100 Mark

ezüs-

ezüsttel és szinte annyival ajándékozta meg esztendőnként a' Krati Klastromot is.

Az elő számlált keresztes Seregeket időről időre még számos csoportok követték; legnevezetesebbek voltak ezen utóbbiak között, az mellyet 1228-dik esztendőben 2-dik Fridrich Császár Palästinába vezetett, és a' melly el foglalta ugyan ismét Jerusálemet, birtokában azonban magát fen nem tarthatta; az továbbá, a' melly megszálván 1248-dik esztendőben Szent Lajosnak az akkori Francia Királynak személyes vezérlése alatt a' Szent földet, a' sillyedező keresztényi Uradalmat valamennyire támogatni törekedett. De az alatt még, hogy Lajos Király Aegyptomban tartozkodott, egy Revolutio történt, melly által a' Szent földnek birtoka végképpen el határozottatott. Szaladin nemének fényes széke öszve roskadott, és néhai nagyságának omladékjaiból felemelkedett a' Mamelukoknak és a' Sultánoknak Uradalmok. A' váratlan 's nagy változásnak első következései Palästinában fejtették ki magokat, mellyet az új Országlók, hódító vágyok' fő tárgyának választották. A' kettős szarvú Holdat felszegeszték egymásután a' Sultánok Tyrusnak, Tripolisnak és Broylusnak faljaira, és Akrenak meghódításával (1201) el tűnt a' Keresztényi Uralkodásnak végső tartalékja Ázsiában, és ezzel egyszer'smind minden gyümölcse azon tartós viaskodásoknak, a' mellyeknek két századok' lefolyta alatt az Európai népeknek legmagasabb tehetségei végtelen törekedéssel feláldoztattak.

De ha mindjár el sem is éretett azon nagy ezel, a' mellynek képzelete indító okot adott vala a' kereszt hadakra, tagadhatatlan marad azonban még is, hogy mérhetetlen legyen azon haszon, a' melly azokból az egész Emberiség-

re nézve fakadott. Ugyan is a' kereszt had volt egygyik azon fő eszközök közzül, a' mellyek által az legkülömbözőbb eredetű és mind addig magok között legidegenebb Nemzetek megtanúlták egymást viszont ösmérni, és a' mellyek megtörvén a' bal véleményeknek és elő itéleteknek hatalmát, Európának népeit egy egészbe öszve kötötték. A' gyakortai ált költözések és az ezek által felélett szorosabb társalkodás alkalmaságot nyújtottak, hogy az egygyik Nemzet a' másiknak kimíveltségével, szokásaival, élet-módjával, törvényeivel és polgári rendszabásaival megösmerekedhessék, hogy ízlést nyerjen az ember az emberen, a' nemzet a' nemzeten, és a' napnyugoti magasabb kiképzésnek szelid fénye felderülhessen azon Tartományokban is, a' mellyek kilévén rekesztve még akkoron a' nyájasabb mesterségeknék gyakorlásából, egy komor határozotságba foglaltattak. A' kereszt hadaknak tulajdonítja a' polgári állapot későbbi kifejtődését, a' kereskedés állandó virágzását, és minthogy ennek nevedekésével mindég több 's több kincsek halmozottak öszve a' városokban, ezeknek lakossai is ön-állapotságokat mind inkább meggyökereztek; egytágas kört nyitottak fel végtére a' kereszt hadak, a' mellyben a' bajnoki erő és Harcz vágy mindenkor kész alkalmaságot nyert vala, hogy magát az hősi időknek Uralkodó ízlésök szerént magas, fellengző tettekben kifejthesse, midőnmás részről beavattatván a' kereszties Vitézek a' Görög élő kornak virágzó tudományaiba, ezeket vissza jöttekkel honnyokra ált' oltották és kitágétván így az ösméreteknék végtelen lánczát a' sebes lépésekkel az ólta elő hatott kimíveltségét elő segélették és annak mostani gyümölcsöző állapotját meggyökereztek.

II. L i t e r a t ú r a.

A. H a z a i L i t e r a t ú r a.

Könyv-esmértetések.

- 1) A' Magyar Plánták szárított Gyűjteménye. Harmadik Kötet Oeconomiai és technológiai Plánták. II. Kiadta Szádlér Jóséff Orvos 1823. (Kis folio).

A' Tudós Kiadó híven megtartja szavát, 's most a' harmadik Kötettel is kedveskedik a' közönségnek. Ezen Kötet foglalatja e' következő:

1. *Dactylis glomerata* L. *Panicula secunda glomerata*, foliis carinatis. Tsomós Ebir. Kutyá Perje. Gemeines Knaulgras.

2. *Avena versicolor* Vill. Tarka Zab. Bunter-hafer. Berg-hafer.

3. *Phleum alpinum* L. Mezei Komótsin. Alpesi Ló-perje. Alpen-Lieschkraut.

4. *Phleum Böhmeri* Schr. Veres-nadrág. Komótsin. Veres-nadrág. Böhmer Ló-perje. Böhmers-oder Glanz-Lieschgras. Glattes Lieschgras. Lieschartiges Glanz gras.

5. *Poa disticha* Vulg. Wulf. Két soros Perje. Kétsoros Tippan. Zweyzeiliges Rispengras.

6. *Trisetum tenue*. R. et Sch. Vékony háromsértes Zab. Zarter dreigraniger Hafer. Dünner hafer. Spinnen-Hafer.

7. *Panicum Dactylon* L. Újjas Muhar. Burkos kutyapászit. Gefingerter Fennich. Wuchern-des Hundsgras oder Hundszahn. Fingergras. Finger Fennich. Himelschwaden. Hrichendes Ackergras. Zahmes Mannagras. Finger Hirse.

8. *Poa Eragrostis* L. Kesely Perje. Szép Tippan. Schönes oder Schönstes oder Liebliches Rispen-gras. Italienisches Rispen- oder Viel-gras. Groszes Amoneten gras. Flitter-gras.

9. *Poa Pratensis* L. Mezei Perje. Réti Tippan. Wiesen Rispen-gras. Wiesen Viehgras. Gemeines Wiesen-gras. Groszes Viehgras. Fünfblütiges Viehgras. Hengs. Bindgras (in England).

10. *Festuca ovina* L. Juh Tsenekesz. Juh-perje. Schafschwingel. Schaafgras. Hartgras. Kleiner Bocksbart. Federblättriges Berggras.

11. *Ligustrum Vulgare* L. Vesszös Fagyal. Fagyalfa. Madár-húr. Gemeiner Liguster. Gemeine Rheinweide. Tintenbeer-strauch. Gemeiner Hartriegel. Beinholz. Zaunriegel. Heckholz. Mundholz. Tintenstrauch. Beinweide. Gimpelbeerstaude. u. s. w.

12. *Rubia Tinctorum* L. Pirosító Buzér. Veres festő fü. Veres fü. Buzér. Buzér fü. Pirosító fü. Färberröthe Grapp. Krapp. Meergrapp. Färberwurzel.

13. *Genista Tinctoria* L. Nyúl Rekettye Sárga festő fü. Szamár tövis. Iglitze. Festőjenezster. Nyúl Rekettye. Färbergünster. Färberpfriemen. Hohlheide. Gelbe Färberblume. Grünholz. Gilbe. Gilve. Gilbblume. Gilberkraut. Wetschen. Witschen.

14. *Serratula Tinctoria* L. Festő Zsóltina, Zsoltina. Fűrész levelű fü. Festő fü. Fogas levelű fü. Gemeine Färberscharte. Bergscharte. Wiesenscharte. Sichelkraut.

15. *Rhus Cotinus* L. Sárga Szömörtze. Szkumpia. Iszkompia. Szé vagy Szokompia. Parokartartó. Perücken-Sumach. Perückenbaum. Gelbholz.

16. *Galium verum* L. Tájéltó Galaj. Táj-súgorító fü, Kása fü. Sz. Antal Sz. János vagy

Iván virág. Wahres oder gelbes Labkraut. Unser Frauen Bettstroh. Wegstroh. Megerkraut. Liebkraut. gelber Butterstiel. Joannisblume. gelbes Waldstroh.

17. *Acer Campestre* L. Fodor Jávör. Juhar. Ihar. Mezei vagy Fodor Juharva. Feld Ahoren. Binenbaum. Maszholler. Mevellen. Wasser-Albern u. s. w.

18. *Spirea Salicifolia* L. Füzlevelű Bajnó tza. Weidenblättrige Spierstaude.

19. *Trifolium Ochroleucum* L. Vaj szín Ló here. Halavány sárga Herehura. Bleichgelber Klee Blaszgelber Hasenklee.

20. *Trifolium Striatum* L. Kartzolt Lóhere. Ravátolt Nyúlláb. Gestreifter-klee.

21. *Trifolium agrarium* L.

22. *Trifolium arvense* L. Herehura Lóhere. Herehura. Mezei Herehura. Nyúl láb fü. Ugor-kánösző fü. Mezei Homlotyú. Ackerklee. Ackerhaasenklee. Hazenklee. Haasenpfötchen.

23. *Trifolium alpestre* L. Bértzi Lóhere. Erdei Herehura. Rother-Spitz-oder Waldklee.

24. *Trifolium medium* L. Gatsibás Lóhere. Tekergős Herehura. Mittlerer Haasenklee. Mittlerer Klee.

25. *Medicago Sativa* L. kék Tsigatső. Lutzerna. Német Lóhere. Burgundiai Széna. Gemeine Luzerne. Ewiger Klee. Burgundisches Heu. Luzerner Schneken Klee.

A' magyarózó textus öt nyoltzad rész ívet teszen; 's tsak az kár, hogy nyomtatásbeli hibák maradtak benne.

2) Aurora Hazai Almanach. Kiadá Kis Faludi Károly 1824.
(16-od rét lap 316. Ára 10 fl. V. Cz.)

Aurórának ezen 3-dik Esztendei folytatása, melly mind tárgyaira, mind külső és belső tsinosságára, de különösen a' nyomtatás tisztaságára és hibátlanságára nézve, nem tsak utól érte, hanem talán feljül is haladta elébbi Társait, 's így a' nagyobb tökéletességre törekedésnek, 's a' tárgyak bőségének, melly elegendő választhatást engedett, nyilván való jele, ajánlva vagyon Nagy Méltóságú Ürményi Ürményi József Ország Bírása Hitvesének született Komjáthi Komjáthy Anna Asszonynak, Csillag Resztes Dámának Ö Excellentiájának, azon közönséges tiszteletnek bizonyosságául, mellyel ezen számos Nemes tulajdonságokkal díszeskedő igaz Magyar Asszonyságnak 's különösön mint a' Magyar Litteratura kedvellőjének 's ápolójának az egész Magyar Haza tiszta szível hódol. — Csak egynehány száz ilyen Asszonyságot adna a' Magyarok Istene! 's nem vólna jövendőben okunk a' Magyar Literatura gyarapodásán és virágzásán legkissebbé is kételkedni, mellyen most gyakran majd nem kétségbe esni kénytelenétünk.

Az Almanachnak foglalatja e' következő:

A' megbosszult Hitszegő. Kisfaludy Sándor.
Felséges Királyunknak. Berzsenyi.

A' Teremtés Képe. Verseghi.

Szellőhez. Kisfaludy Károly.

Sóbányák. (Novella) Gr. Majláth János.

Augsburgi ütközet. Czutzor.

Mit tsinál a' Gólya. (Anekdota) Szalay Benjamin.

- A' magányos sír. (Romantz) Kisfaludy Kár.
A' szem. Romjáthi Horkovits József.
Új szerelem Csillag. (Sonett) Pon. Tewrewk.
A' földi éjszaka. Szatthmáry.
Tavaszi Dal. Szentmiklósly.
Böltő és Sír. Bárány Ágoston.
Halotti Mars-Dall. Edvi Illyés Pál.
Vak a' szerelem. Vitkovits.
Vig szív. Makáry.
A' Szának odóhoz. Vörösmarty.
Idyll. Ponóry Tewrewk József.
Viszonzlátás. Kisfaludy Károly.
Enyingi Török Bálint. Horvát Endre.
Az én Epigrammjaím. Pon. Tewrewk József.
Iza. (Elbeszélés) Kovatsótzly.
Vigasztaló Dal. Szalay Benjamin.
Végpart. (Sonett) Kisfaludy Károly.
Geniuszom szavai. Gr. Teleky Ferentz.
A' szerentse. Német.
Aszpazia. Ponóri Tewrewk József.
Az Epedő. Nárai Náray Antal.
Philadelphia. Helmetzi.
Paramytek. Ponóri Tewrewk József.
Pozsony. Töltényi.
Különféle. Szalay Benjamin.
Antiochus. (Rege) Kisfaludy Sándor.
A' szép Eszter. (Elbeszélés) Szentmiklósly.
A' Völgyi lakos. Vörösmarty.
Boncz. Vitkovits.
Éjjel. Bajza.
Livia. Ponóri Tewrewk József.
Mulandóság. T. Nagy. A.
A' Feledékenységhhez. Szatthmáry.
Fizsi halálára. Ponóri Tewrewk József.
Dies Irae. Makáry.

Tűnő élet korom. (Sonett) Kisfaludy Háróly.

A' lejt bája. Szentmiklósy.

Indulat hatalma. (Novella) Kovátsótzý.

Lollihoz. Szentmiklósy.

A' Világ' Korai. Versegly.

Gnomák. Ponóri Tewrewk József.

Caecilia. Makáry.

Istenítés. Ponóri Tewrewk József.

Az est. Szendey.

Balaton Fűred. Vitkovits.

Hunyadi László panasza. Katskovits.

Sulyosdy Simon. Szalay. Benjamin.

A' Muzsika, úgymint a' Szellőhez és Vígasztaló Dall, Bernathfalvi Földváry Miklóstól. Kiléntz Réz-metszések úgymint: két Czim réz. Szőlőtő és Halász, mint földművelésünk példázati közzül emelkedik fel Magyar Ország Geniusza és szelíden báj-leplét lebbinti el a' szép művészetek; tudniillik Költés, Muzsika és Rajzolás geniuszairól. És egy fa tövében, körülfolyva tiszta pataktól, ül a' jelenlet geniusza, és Méh-kasra támaszkodva íróink szorgalmát képezi, kik szép hazai nyelvünket fenntebb díszre emelni törekednek. Távol látszik egy Szikla-vár példázva a' múlt időt, melyben a' Magyar leginkább csak hadi munkákban foglalatoskodott. Mind a' kettő Axmantól azon kívül, 1-o A' megboszult Hitszegő. Jelenés a' Kriptába: midőn Berta, Miksa Urfinak Barátnéja Koporsóját mutatja. Blaschke Ján. metsz. II. A' Sóbányák. Jelenés a' só-üregekben, midőn Sarolta az aknába száll megmenteni kedvesét. Tepplár metsz. III. Augsburgi ütközet. Jelenés a' Táborban midőn Türtül beszélgeti a' Vitézeknek Árpád győzedelmét Zalánon. Blaschke Ján. metsz. IV. Viszónlátás. Jelenés az emlék-oszlop előtt, midőn Dezső

megismeri Idát, 's az öreg világtalan Tivadar ég felé terjesztett karokkal a' hiveket áldja. Langer metszette. V. Szép Eszter. Jelenés Gróf Arszlán palotájában; midőn Eszter a' halálos dőfést felfogja kedvese helyet, 's a' gyilkos irtózva híz a' hív haldoklóra. Blaschke Ján, metsz. VI. Indulat hatalma. Jelenés a' szabadban, midőn Lóra kedvese sírjánál a' megváltó tört szegezi melyének. Blaschke Ján, metsz. VII. Rozgonyi Caecilia Képe, midőn a' hős lelkű Asszony a' Zászlót lebegteti, és szelíden de el szántan vitézeit a' hartzba vezérli. Blaschke Ján, metsz. — ékesítik a' Könyvet.

A' mi tzélunk a' Tudományos Gyűjteményben közönségessen tsak a' Könyveknek megemertetése, nem pedig megvizsgálása lévén; itt is tsak a' legnevezetesebbet jegyezzük ki. A' Magyar Literatura jeles hősének, a' még ekkoráig utól nem ért Kisfaludy Sándornak két Regéjét a' megbo szúlt Hit-szegőt és Antiochust, szükségtelen ditsérni; mert azok is híres Szerzőjök nevére méltó magzatjai. A' verselés tiszta 's kellemetes, a' Stylus tinos, a' kitételek válogatottak, ezen szó különködő a' 25-ik lapon a' Német seltsam vagy sonderbar helyibe igen szerentsésen használtatik. Verseghinek a' Teremtés Képe igen szép szívreható rajzolat. Kisfaludy Károly, Bátyának érdemes ötse napról napra nagyobb tökéletességre emelkedik, az ő versezetei az érzésnek gyengédségére nézve, másoknak például szolgálhatnak, de vélekedésünk szerint a' magányos Sír köztök legre mekebb. Gróf Majláth Jánosnak Novelája a' Só Bányák igen éleszi az olvasó figyelmét, a' kifejezések nemesek, a' festések

bátrak, a' situatiók válogatottak, de igen rövidre van szorítva 's azért egy kevéssé homályosnak látszik. Czuczor Augsburgi ütközetében kimutatta, hogy Epicus Költőnek alkalmas; de még néhol a' jó Caesura hibázik; több Spondaicus versek vagynak benne, 's néhol a' metrumra nézve Poëtai szabadsággal él p. o. a' 89-ik lapon.

Megdördülve nyulós villámok hűltak öleikből. A' Keletről térő felhő elnyelte egészen. Ellenben a' 97-ik lapon ezen szabadsággal szándoka szándéka helyébe igen helyesen élt a' Szerző. Ha ezen versezettel, Horvát Endrének Enyingi Török Bálintja egybe hasonlítatik, mindjárt kitezik a' különbség. Az egész kidolgozásnak tökéletes öszve fügése, az indulatoknak 's Situatióknak hív festése, a' Répek helyes váltóztatása, a' kitételek ereje, Epithetonok illősege 's szoros megválasztása, az unalmas Tautologiák 's Repetitiók el kerülése, a' Nyelv tökéletes esmérete, a' szók hővsége, a' Vers tisztasága, könnyű folyósága 's hatalmas pergése és a' maga magát soha ki nem merítő, soha el nem lankadó láng ész characterizálják Horvát Endrének Poëtai munkáját. Szalaya Benjamin igen jeles humorista; nevezetes e' Könyvben Súlyosdy Simonja, mint nem csak mulattató tréfa, hanem mint komoly Satyra is, Különféléje is tsipős. A' vision látás tsinosan elő adott 's szépen kifejtett el beszélés, mellyet az érzékeny olvasó annál kedvesebben olvas és el olvas hogy azon undokságok és sűrű gyilkosságok, mellyektől az szelidebb szív a' Költeményben is irtózik, nem uralkodnak benne. Ez okozta hogy a' Szép Esztert és az indulat ha-

talmát, fájdalommal olvastuk. Posony Bátor repülésű, de mély értelmű. Caecilia a' fellengő Költemények közül való. A' többi apróbb Versezetek közt is vagynak némelly jeles darabok; mi mindazonáltal azt óhajtanók, hogy a' mint Tettes Tudós Illosvay Sámuel mondja a' sok Nyúlfarkú Versetskék száma fogyna, 's Költőink inkább nagyobb tárgyakra fordítanak szorgalmokat, vagy legalább azokban az új végzetekkel, a' sok lang leong ling long löng lung-gal ne élnek annyira vissza.

Thaisz.

3) Hébe Zseb Könyv. MDCCCXXIV. Kiadta Igaz Sámuel. Nyomtatta Bétsben Grund Leopold. (16-todrét lap 308. ára 6 fl. V. Cz.)

A' Magyar Szép Literaturának gyarapítására igen hasznos, hogy Auróranak Hében vetekedő Társa vagyon, 's mi semminémű ön haszon keresés, elő ítélet, vagy elő szeretet által nem lévén lelántzolja örömet megismerjük mind a' kettőnek valóságos érdemeit, 's megvalljuk azt is, hogy a' Tudományos Gyűjteményel kiadatni szokott Szép Literatúrai Ajándék, se az egyiknek, se a' másiknak vetekedő Társa nem lehet: mert a' Szép Literatúrai Ajándék tsak tágas tzelú Gyűjteménye a' Magyar elme műveknek, Auróranak és Hébenek pedig sokkal magasabb tzeljok lévén, benne a' választásnak is nagyobbnek kell lenni, 's ennél fogva érdemek és betsek is nagyobb.

Hébenek mind belső mind külső tsinosága, a' Nyomtatás tisztasága 's hibátlanosága ellen legkissebb panasz se lehet. Foglatatja e' következő:

- Emlékeztetés a' képekre nézve.
Mária Theresia. (Kazintzy Ferentz).
A' Magyar Zsebkönyvek némelly ótsárlóihoz (Gróf Dessewffy József).
Dédátson, Hunyadban. (Kazintzy Ferentz).
Hány csók elég a' Szerelmeseknek.
(Révai).
Egy Társa vesztetthez (Edvi Illyés Pál).
A' Szerentséhez. (Vitkovits Mihály).
Az Isten lakó helye. (Balog Pál).
A' Szépség. (Pusztay Sándor).
Kant okvetetlen Parantsáról. (Gróf Dessewffy József).
Meghitteimhez. (Edvi Illyés Pál).
A' Hazafi. (Pusztay Sándor).
Sétálási Fantáziám. (Gróf Teleky Ferentz).
A' Kedves Táj. (P. Szent-Miklóssy Aloyz).
Az Ősz. (N. A. Kiss Sámuel).
A' Bűnösök (Kazintzy Ferentz).
Az ifjú szerelmes (Balog Pál).
Éjjeli gondolat (Balog Ferentz).
Klotild (Szerényi).
Megnyugtató (Nyáry).
Böltesség. Tanítók és Tanulók (Vitkovits Mihály).
Vigasztalás (Nyitra Szerdahelyi Lőrincz).
Gondolat (Nátly József).
Szív's Fő. A' Gyermeknek szülei iránt való hidegségnek gyakor oka (Kiss Lajos).
Rege Béts Ostroma idejéből (A. R. Székely Sándor).
Szelentzy Julia (Pap Gábor).
A' Hívtség (N. A. Kiss Samuel).
Horácz a' Majorosához (Kazintzy Ferentz).
A' Beteg Hajós (Edvi Illyés Pál).

A' Nevelés módjai (Nyáry).
Sonettek, Thesihez; a' Barát, Hétlés.
Szerelem, Sötétség.

Hazám. Az első csók (Kovatsótzty).

A' Pásztor (P. Thewrewk József).

Újhelyi Dayka Gábor emlékezete.
(Vásárhelyi János).

Az Ideálok (Gróf Dessewffy József).

A' Békülés előjátékai (Szerényi).

Szépemhez (Balog Ferentz).

A' boszúló Kard (Gróf Majláth János).

A' Napóra. (Nyáry).

A' Boldog. (Balog Pál).

Élet Répem. (P. Thewrewk József).

Az elkésett Ámor. (P. Szent Miklóssy Aloyz).

Aggódás. (Nyitra Zerdahelyi Lőrincz).

Helmetz yhez. (Kazintz Ferentz).

Venus Temploma Cyprusban. (N. A. Kiss
Sámuel).

Gyermeki időkor (Balog Pál).

Adakozóság és Igazság (Pusztay Sándor).

A' mostani Kérő (Nátly József).

A' Víz betse (Gróf Teleky Ferentz).

A' Hit (Ifjú Kiss János).

Boufflers Levelei a' Schveitzből (Ka-
zintz Ferentz).

Perihez. Selyembogár (Vitkovits Mihály).

A' korán Ősz haj. (Nyáry).

A' hazug Phyllis. (Szerényi).

Fausztina. (P. Tewrewk József).

Virág Koszorú. (Edvi Illyés Pál).

A' Madár. (Balog Ferentz).

A' Teremtés. (Gróf Dessewffy József).

Vesztés. (Kovatsótzty).

Kérelmem tüzi Veszélykor. (N. A. Kiss
Sámuel).

Maximák. (Pusztay Sándor).

- Szemeréhez. (Kazintzy Ferentz).
Két nehéz dolog. (Balog Pál).
Anákreon Galambja. (Gróf Dessewffy József).
Ének. (Balog Pál).
Mentegetés. (Nyáry).
Prepeliczay Sámuelhez. (P. Thewrewk József).
Az erkölts Ösvényei. (Szerényi).
Ászem, vagy a' vitségtelen Világ. (Ed-
vi Illyés Pál).
Ifiú Kor. (Balog Pál).
Ninon. (P. Thewrewk József).
Ondira. (Szerényi).
A' Vén Anacreon. (Gróf Dessewffy József).
Mimihez. (N. A. Kiss Sámuel).
A' Kertész és a' Napraforgó. (Nyáry).
A' Háládatlan Gyermekek. (Balog Pál).
Opor's Loránt, vagy a' Szerelem és
Barátság küzdései. (P. Szent-Miklós-
sy Aloyz).
Rejtett szók. (Karats Theréz).
Arithmèlikai Rejtett szók. (S).

Ékesítik a' Könyvet a' néhai Ditsőségesen
Uralkodott Maria Theresia képe. Meitens
festette 1743. Berkovetz metsz. 's világos
Vár tekintete. Prepeliczay J. rajz. Berko-
vetz metsz. Ezeken kívül Rézre nyomattak Sz.
János. Dominichino fest. Kováts metsz. Ma-
donna a' Gyermekekkel. Titian fest. Jung
metsz. Magdaléna, Füger fest. Berkovetz
metsz. Az Álmodó Ámor Guido Reni fest.
Poratzky metsz.

Egyébbaránt díszesíti ezen Könyvet Ka-
zintzy Ferentz remek Tolla, a' ki a' Fran-
tzia? Stylus, könnyű és bájos gyengédségében,
mellyet a' Magyar nyelvbe által hozott, a' ré-
gi rettegéssel és félelemmel tömött, (mint Vi-

rág Benedek) mondja Lúgúbris Stylus helyébe, ekkoráig utól érhetetlen; Gróf Dessewffy József, Gróf Teleky Ferentz, Gróf Majláth János, 's más jeles Költők nevei. Aranyas Rákosi Székely Sándor igen jeles Költő, de kár volt Regéjének Lyricum metrumot választani. A' több jeles munkáiból esmeretes Pap Gábor, Szelen-tzi Juliájáért köszönetet érdemel, annyi-val is inkább, hogy, a' mint már Kúlt-sár Ist-ván is mondta, költeményeire magyar tárgya-
kat választ. A' hívség azért is figyelemre méltó, hogy többnyire tiszta Jambusokból áll. A' nevelés módjai helyes és meggondo-lásra méltó Allegória. A' boszúló Kard nekünk jobban tetszik, mint Aurórában a' Só Bányák, nem gondoljuk hogy tsupán tsak azon szép Énekért, mellynek végezeté: „Hi-jába csattog ránk ádáz agyar. Míg tsak Világ lessz fenn áll a' Magyar”. Itt azonban talán Leventz helyébe Lévat kellett volna írni. Ászem jó Rege de Hexame-
terei néhol még faragást kívántak volna. Opor 's Lorántban, tsak Opórban küzdött, a' Szerelem a' Barátsággal, 's igen nemesen; Kinga áldozatja lett Attya Dezmér nagyra vágyásának; 's Loránt közönséges kegyetlen ember volt. A' Kézirat másolatok el vagynak találva.

Egy panaszt mind Aurora mind Hébe ellen el nem halgathatunk, azt t. i. hogy mind a' kettőben sok új 's érthetetlen szó vagyon. Mi ez úttal a' Neologismus és Orthologismus vita-tásába nem akarunk ereszkedni, mert arról Kazintzy Ferentz is igen sok helyeset mondot (lásd Tudományos Gyűjtemény 1819. XI. K. lap 3) de nekünk ezen panasz közönségessen a' Subjecti-

vitásból láztatik eredni. El hiszük 's nem is tsudálkozunk, hogy az, a' ki a' múlt században Trenk életét, Tündér Ilonát 's legfeljebb Klimius Miklós föld állati útazását olvasta Magyarúl, 's azolta szemeit megpihentetvén, eszét ugarban hagyta, ez idén pedig Aurorát vagy Hébert veszi kezébe, annak nagy részit nem érti, — de ki a' hiba? Ollyan ő, mint a' ki a' múlt században el aludt volna 's most felébredvén hoszonkodnék azon, hogy a' Világ állapotja nem épen ollyan mint akkor volt; — ő sem értené a' mostani dolgok Historiáját, de még is bele tanulni kénytelen volna. Igy van a' Nyelvel is, a' ki mindég olvasott, az érti a' mostani Könyvek nagyobb részit; lassú fejtés betegség, a' megállapodás szünet és Halál. — De mind a' mellett is, (nem Aurórára és Hébertre mondjuk), igen gyakran vissza élnek az Irók az Olvasó közönség békeséges türesével, 's ollyanok is, faragnak, rontanak, bontanak, vagdálnak, tóditanak, újítanak minden büntetés nélkül a' Magyar nyelvben, a' kik nem tsak, hogy a' Magyar nyelvet nem értik, hanem egyetlen egy nyelvet se tudnak, 's a' mellett ezen vakmerő 's szentségtörő gonoszságokban még ditsőséget is keresnek, és gyakran, legalább vélekedések szerint találnak.

Ezekre illenek a' néhai el felejthetetlen Personalisnak Székhelyi Majláth Györgynek e' következő Versei, mellyeket egy tisztelt kéztől vettünk, 's mellyeket annál szívesebben közlünk, mivel egyszer'smind a' Nagy Férfiú' a' Római és Magyar Literaturában való jártasságát bizonyítják. Tudniillik Báthory Gábor Superintendens megtudván hogy némelly Verseit Majláth

György

György olvasta, 's helybe hagyta, követke-
zendő Versekkel látogatá meg ötet.

Qua, nisi Tu dederis, careo, Tibi mitto salutem
Praesidium patrii grande decusque soli!
Ut mihi narrabat nuper nil tale timenti
Cui fama loquax, Enceladique Soror,
Te legisse meos lusus, extempore natos,
Jure triumphanti Carmina missa Viro:
Erubui, micuere sinus, defixa tenebam
Lumina confusi plena pudoris humo.
Judicis et trutinam metuens, libramque severam
(Arguit haec vitium, pondera justa probat)
Damnabam lususque meos, aususque protervos
Me bifidi montis, vel octigisse juga.
Cur calamum strinxi? cur me malus abstulit error?
Talis Aristarchus, si metuendus erat.
Non minus hac Judex quam parte severus in illa,
Seu Juris, seu quum pensitat Artis opus,
Scilicet ignarus fueram Levidensia nostra
Incidere in vestras Carmina posse manus.
Nil juvat, id medo si constet, quod dicitur, illos
Versus non penitus displicuisse Tibi.
Major ut est quisquam, tanto minus exigit; Ipsis
Saepe Diis placuit parvula mica salis.
Non quasi dignum sit Sal Majestate Deorum,
Sed quia pauperibus, sors dare digna negat.
Tu quoque non operis pretium, studiumque fide-
que
Quae dedimus spectans munera forte probas.
Quid quid erit Tu parce favens errata fatenti,
Da veniam facilem lapsibus oro meis.
Non dabis ut justus Praetor, qui Jura rigore
Exigis Arbitri jure, Favore dabis.
Ni dederis, celsi Jura per Numina Pindi,
Hi versus nostri Summa laboris erunt.

At tibi sint faciles Coeli, quaecumque rogabis,
Sint rata sint quavis conditione Vale!

Pestini X Caled. Feb. CI^o I^o CCCXVI.

Gabriel Báthory m. p.
Superintendens.

Mollyekre a' Méltóságos Personális
igy felelt:

Gabrieli Báthory Superintendenti doctissimo
G. M.

Tene ego percelli quoquam potuisse timore,
Judiciumque putem posse pavere meum?
Barbita qui quoties arguto pectine tangis,
Qui Latium deceant, dant referuntque Sonos.
Judice me, Tu certa premis vestigia Vatum,
Romanis aetas, aurea quos peperit.
Perge igitur sacri conscendere culmina montis,
Doctaque Pierii pars ut es, esse Chori.
Dii faciant, plures, ut vestra exempla secuti
Hanc cupiant verae laudis inire viam
Pannonios iterum Janos Gens nostra videret
Hungaricique vetus nominis esset honos,
Ac vel si patria cupiat quis Carmina lingua
Pangere, de Latio sumat et ille Duces.
Graecia Romanos finxit, reliquasque Latini
Gentes exemplis erudiere suis.
Anglia non tales, vel haberet Gallia Vates,
Non Itali, vel quos Rhenus, et Albis alit;
Si Romana illis non lingua fuisset amata;
Hausta velut puris fontibus unda juvat.
His et Gyöngyösius quondam, Faludique Magi-
stris,
Debent eximium, quod meruere, decus
His quoque Musa Petri fuit olim nata Beniczky,
His Balassa sua, et Rimai laude nitent.

Orczy partitur cum Barcsai laudis honorem,
Romanae fuerat cultor uterque lyrae.
Horum sermo fuit nulla caligine septus
Nectebant veterum carmine verba Patrum.
Nunc nova finguntur, nec nota vocabula quondam,
Quae verus sua vix Hungarus esse velit.
Quos Tu, qui patriam nosti, lingvamque latinam
Si potes, a coeptis abstrahere quaeso suis.
Sic Tibi pro meritis det laurea sarta Thalia;
Tuque mei posthac vive, valeque memor!

Pestini XII Calend Febr. MDCCCXVI.

De mind a' mellett is inkább lehet a' vissza élést el szenvedni, mint a' szerfelett való keménység által a' nyelv kifejtődését hátráltatni; mert az idő rosta, mellyből a' rossz szavak úgy is kifognak hulni, 's el enyészni, 's a' legnagyobb kár e' dologban tsak a' betűk koptatása, és a' papíros vesztegetése: de hálá legyen rongyunk még elég vagyoni!

Thaisz.

B. Külföldi Literatúra.

Könyv-kivonás.

A' mostan hidegebb vidékek ez előtt melegebb climájáról és a' föld vízbeli állapotjának többszöri változásáról.

A' mostani hidegebb vidékekben megtalált sok olyan plánták és állatok maradványai, melyekhez hasonló képzések most tsak a' tropicus vidékeken találatnak szólnak a' mellett, hogy azok valaha melegebbek voltak. Némellyek ugyan abban a' vélekedésben vagynak, hogy azon plánták és állatok a' közönséges víz-özön vagy egyéb történetek által kerülhettek oda; de

minden környűállások arra mutatnak, hogy azon plántáknak és állatoknak, mellyeknek maradványai ott találatnak, sokáig ott kellett valóságos hazájoknak lenni. — A' climának megváltoztatását a' föld Tengelyének helyéből kimozdítása által, mellyet ne talán az üstökös tsillagok, mellyeknek mindazonáltal sokkal kevesebb masszajok vagyon, okozhattak volna, megtzáfolta B ó d e astronomiai okokból, 's megtzáfolja az is, hogy ezen organicus maradványok nem tsak a' föld golyóbisának észak-nyűgoti felében, hanem a' keletiben és S i b e r i á b a n is találatnak.

A' nevezetesebb magasságokban találatott tengeri állatokból kitetszik, hogy a' víznek magassága földűken többször változott. Kétségkivűl legmagasabban állott a' víz, midűn az eredeti hegyek abban kristály képen leűlepedtek. Azután nevezetes föld részek sok ideig szárazon maradtak, 's olyan növényekkel vűltak beteretve, mellyek már most nintsenek meg, de a' tropicus plántákhoz legjobban hasonlítanak. Azoknak több maradványai még most is találatnak a' kű-szén fektetekben.

A' víz másodszer is felemelkedett de nem olyan magosra, mint elűszűr. Ezt bizonyítják a' torlatok leűlepedései (Flűtze) teli tengeri állatok maradványaival, mellyek ugyan azon álló helyen veszte el. — Ismét beállott a' szárazság, 's új képzése a' növényeknek, (mellyeknek maradványait újabb hegyi fektetek; (Gebirgs-lager) nevezetesen barna kű-szenek mutatják), és a' szárazai állatoknak.

Hűsűbben is többszűr nevedett, 's fogyot a' víz, mellybűl a' feliszapolt hegyek az ő vízi állati maradványaikkal származtak.

Erre következett végre a' harmadik még most is fennálló növényi és állati képzés.

Chladni, a' ki ez előtt egynehány esztendőkkel Pesten is egynehány nyilvános tanítást tartott, 's erről bővebben értekezik Schweiggernek chemiai folyó írásában, az előbbi nagyobb melegséget magyarázza, először a' melegségnek chemiai kifejlése által, midőn az az előtt folyó testek keményekké változtak; másodsor a' nap-világának akkori nagyobb intensitása által, melly akkor az éjszaki vidékeket jobban megmelegítette, mint most: mert hogy a' világosság fogy, és nő, az egyéb álló tsillagoknál vétetett észre.

Honnan vette magát a' sok víz? a' víznek nagyobb állása mellett, és hová lett a' víznek alacsonyabb állásánál? ezen kérdésre azt feleli Chladni: a' közönséges világ üregéből, 's abba ismét vissza is ment; mert a' földet nem úgy kell gondolni mint valamelly elzárt 's magában fenn álló testet, hanem mint a' többi világi testek egészével legszorosabban egybe kaptsolotttat.

Minden világi testnek vagyon a' maga vonzó erejéhez alkalmasztatott mennyisége az atmosphaerai folyóságból (a' napnak a' hol a' gravitatio 28-szor nagyobb mint e' földön 784-szer tömöttebb atmosphaerája vagyon, Jupiternek 120-szor 's a' t.). Ha tehát a' leülepedés az az: az elastico folyónak tsepeghető folyóvá való változtatása által mennyisége megkevesítetik; szükséges, hogy a' hijánosság a' föld üregében szerfelett megvékonyított állapotban találató folyóságnak új magához vonzása és megtömitése által kipótoltassék. Megfordítva, ha a' megőzítés valamelly világi test felületén erősebb, úgy hogy a' tsepeghető folyóságokból több ela-

sticusok kifejtődnek, mint a' mennyit vonszó ereje által szorosán megtarthat; akkor a' felesleg valónak a' közönséges világ üregébe vissza kell menni.

Illyen változás a' mi földünken hosszabb idő lefolyta alatt gyakrabban történhetett 's innen származtak a' külömbféle előbbi és későbbi hegyi képzések.

Illyen tovább tartó meggőzítés és leülepedés 's innen a' melegségnek nevedése 's fogyása kétségtől ősze kötetésben volt az előbbi nagyobb melegséggel 's azt megmagyarázhatja.

Thaisz.

III.

Tudománybeli Jelentések.

1.

'Előlépések, 's megtiszteltetések.

Ö Tsászári Kir. Felsége Fő Tisztelendő Csák Ferentz Urat, a' Nemes Nagy-Váradai Háptalannak, Kanonokját, Gaborjáni Szent Mihály Arkangyal Apátorságával méltóztatott megtisztelni, a' Lelki Pásztorságban sok esztendőig tett egyházi jeles érdemeire nézve.

A' Ts. Ns. Esztergomi Érseki Káptalanban ezen előbbre lépések történtek: Méltóságos Benyovszky János Sufr. Püspök, Nagy Prépostá; Méltóságos Úrményi Péter Sufr. Püspök, Lectorrá; Fő Tiszt. Prikkel János Custossá; Fő Tiszt. Talabér Boldizsár Cathed. Archi Diaconussá, és Sz. Györgyi Prépostá; Mélt. Hollár István Püspök, és Kir. Helytartó Tanács Tanácsosa, Sz. István Prépostává neveztetett Ö Tsász. Kir. Felsége által.

A' Pesti Universitátsnál lévő Theologiai Karban Ő Tsász. Kir. Felsőge Nagy Tisztel. Tudós Godinger József Urat, a' Pesti Seminariumban Tudománybeli Elöljárót, a' Görög nyelv, és az új Testamentomi Exegesis Tanítójának méltóztatott kegyelmessen kinevezni.

2. Kihalt Tudósok és Írók.

Sáros Patakon Tiszt. és Tudós Szombathy János Úr ezen Ns. Collegiumban volt érdemes Professor, életének mintegy 67-ik esz endejében Nov, elején meghalt.

Veszprémben Méltóságos és Fő Tiszt. Nedeczky Károly Püspök és Prépost Úr életének 57-ik esztendejében hosszas betegeskedések után e' folyó hónapban meghalt.

Esztergomban, hosszas betegeskedése után October 20-án meghalt Tek. Baranyay Ferentz Ur, Nemes Esztergom Vármegyének Tábla Birája, életének mintegy 70-ik esztendejében, a' ki még nem rég tudományának és hazájához Esztergomhoz viseltető szeretetének szép bizonyosságát adta az által, hogy ezen Városnak eredetéről irt munkáját újonnan kiadta, és az ellenve tésekre is megfelelni igyekezett.

Esztergomban e' folyó esztendő October 2-ikán be-
tess életét el végezte Nagy Tisztel. Kováts Agoston, Sz. Ferentz Szerzetének Boldog Asszonyról neveztetett Tartomány utóbbi Provincialissa. — Ezen érdemes Férfiú Györben született 1751-ben Aprilis 4-én, 's ezen szerzetbe állott 1772-ben, 's próba esztendejét Keszthelyen végezvén, Theologia tanulását Boldog Asszonyban folytatta. Mihent Pappá szenteltetett, az egyházi Lelki Pásztorok mellett több helyeken hiv segítő volt; azután kitetsző tudománya, és jeles ékesen szállása miatt, nagyobb Városokban 21 esztendeig Concionátor volt, halgatóinak nagy Lelki hasznával. Mellyet hogy maradandóvá tenne, jól kidolgozott Vasárnapi Prédikázióit 1805-ben Pesten kiadta: Ünnepi és alkalmatosságbeli Prédikázióit pedig írásban hagyta. Minekutánna több helyeken, 's nevezetessen Andatson, Komáromban és Sz. Antalban Gvardiánságot Szerzetes Társainak nagy meglegedésével viselte volna, 1818-ban a' Választóknak köz megegyezésével Provincialissá tété-

tett, 's ezen Fő Hőrmányozó Hivatali Szerzetének nagy hasznával 1821-ig különös böltséggel folytatta, 's így mint Tudós és buzgó Lelki Tanító, és érdemes Elöljáró, életének utolsó esztendejét Esztergamba nyugodalomban kívánván tölteni, azon örömet, és tiszteletet érte meg, hogy e' folyó esztendőben. Mart. hónapban Szerzetes Társainak örvendezései között, felesküvésének 50-dik esztendejét ünnepelhetné, és Szerzetes fogadását Méltóságos Benyovszky János Suffraganeus Püspök Ö Nagyságának kezében megújíthatná.

Nemes Homárom Vármegyében Virthen szomorú gyász lepte el azon házat, melly eddig a' barátságnak, és a' Magyar Nyelv virágoztatásának kedves lakhelye volt. Tekintetes Györkényi Pyber Benedek Ur, Tekintetes Komárom 's több Nemes Vármegyéknek Tábla-Birája, hosszas betegsége után bötsös életének 65 dik esztendejében Oct. 18-ikán megszűnt élni. Nem kétkedhetünk, hogy ezen hír a' Magyar Literaturának minden Barátait bánatos érzésre fogja fakasztani; mert Pyberben olly Hazafit látnak el hunyni, a' ki Nyelvünknek Bajnokát, halhatatlan emlékezetű Baróthi Szabó Dávid Urat, változhatatlan szives barátsággal holtáig Üri hazánál ápolgatta, 's így annak a' gond nélkül való dolgozásra tsendes magányosságot szerzett; a' ki minden Magyar Literátorhoz buzgó indúlattal viseltetett, és a' magyar könyveket nem csak betsülte, hanem költséggel is napfényre segítette; a' ki önnön maga is Szenekának fordításán dolgozott, és a' Tudós Papokkal, kiket e' végből magánál igen örömet látott, a' Magyar Nyelv eránt támadt kérdésekről vetekedni örvendett. Illy barátságos indulatú, egyenes lelkű, nyájas társalkodású Hazafit, és nyelvünk Kedvelőjét vesztettük tehát el Pyber Benedek Urban, kinek hire mind addig fenn marad, míg a' Magyar Nyelvnek Árpád maradékainál bötse léssen. — Vajha a' Magyarok Istene helyette több olly Hazafiakat támasszon, kik nagyobb tehetséggel bírván, a' Nemzeti nyelvet, és Magyar Irókat most, midőn már nyelvünk jeles virágzásra emelkedett, még hathatósabban gyámolítsák. Pyber Benedek Úrnak, és az ő boldogult Attyának Ferencznek halhatatlan érdeme léssen az, hogy Literaturánk' első felemelkedését barátságosan gyámolították; mert Hazafiúi tisztelettel kell említenünk, hogy a' Pyber ház volt az, mellyben a' barátság szárnyai alatt vagy támadtak, vagy tökéletesedtek tisztelt Szabó Dávidunknak minden munkái.

Azért méltó, hogy minden Hazafi tisztelje a' nyelvünk' culturájának ezen böltsőjét, és áldja a' boldogultnak Özvegyét is Tekintetes Horváthy Borbála Asszonyt, és egyetlen fiját Ignácot.

Mi a' tisztelt Hazafinak bővebb élet irását és képét kérjük a' Tudományos Gyűjtemény számára.

3. R é g i s é g.

A' Tudományos Gyűjteményben Hazánkfia Dürer Albert-ről már gyakortább tétetvén említés, méltó tehát Norimbergába az úgy nevezett új kapun kívül a' Sz. János Temetőjében látható Emlékezet-Oszlopán (mellyet maga készített) olvasható Epitaphiumát is, megjegyeznünk, melyet egy régi Német könyvbe, és pedig ezen Czim alatt: Alt, und Neu Pannonia volt szerencsém feltalálni, ez pedig pont szerént a' következő :

ME. AL. DÜR.
QUIC QUID. ALBERTI. DÜRERI.
MORTALE. FUIT.
SUB. HOC. TŰMULO. CONDITUR.
EMIGRAVIT. VIII. IDUS. APRILIS.
M.D.XXVIII.

Ezen nagyon is nevezetes Férjfiú az általa készített Remek-Hépeire neve helyett ezen Jegyet szokta kitenni **AD**, (Albert Dürer) melly valóba majd minden munkáin látható, és már magamnak is lévén szerencsém Remek munkáit, különösen pedig az Első Embe- reket Ádámot, és Évát az 1504-ik, a' Szent Háromság Hépét 1511-ik, és az Úr-Vatsoráját, az 1525-dik Esz- dőkből, tsudálni; ugyan ezeken is az emlétet Jegyet találtam.

Bachich Hr. Jósef.

4. J e l e s s é g e k.

Superintendens Giszeke Miklós' emlékezete.

G szeke Miklós, a' kit a' Német Helikon' kedveltje 's Mazsak el halhatatlan barátja Klopstock, szivemelő

poétai Munkáiban egy helyen szép és lelkes Ódával, más helyen hoszoros emlékekkel tisztel 's örökösít, Magyar és tagadhatatlanul Hazánkfiáihoz számitathatik. Születését 1724. Évben Göntzön Abaúj Vármegyében tisztességes Szüléktől vette. Édes Attya Giszeke Pál kora el hűnyta okozhatta, hogy édes Anyja véle mint egyetlen egy fíjával Magyar Országot el hagyván, Hamburg' Német Ország' nevezetes városába költözködött, a' hol Miklós a' Tudományokban és nyelvekben jeles Tanítóktól vezéreltetve 's oktatta, tündöklő maga viselésével 's megkülömböztetett szorgalmával, mellynek mind ketteje minden igaz Magyarnak a' Külföldön is tulajdona — a' többek között Brock és Hagedorn halhatatlan emlékezetű Périjiaknak figyelmeket magára vonva, hajlandóságokat egészen megnyerte. 1745. Évben fentebbi tudományos pályájának Lipsiát a' Tudományok' 's Szép mesterségek' akkori és mostani nagy Műhelyét választotta, hol magát a' Theologia Studiómának tökélvén, üres óráit a' Műsáknak szentelte. Minekntánna Lipsiát tanult fövel, 's képzet léiekkkel, el hagyta, Hannoverában, utóbb Braunsehveigban nevelői Hivataljait ditséretesen viselte 's végezte volna, 1755. Trautensteinba Lelki pásztornak szenteltetett. Hires Krámer halálával Quedlinburgi udvari első Prédikátornak, azután Schwarzburg Sondershauszeni Házról Superintendensnek választatott, melly fő Hivatalt 1768-ig viselven, ezen Év' Februarius 23-kán rövid de betses, nyugalmatlan de hasznos életét, amaz örökkévalóval 's végetlen nyugalomával feltserélte.

Midőn az Üdvözültet a' Német Anyaszentegyház mint erős áthatatos karakterű férjfiat, szelid és tudós Lelki-pásztort, nagy és termékeny Orátort sok ideig keseregné; a' Német parnassus pedig mint nagy talentumú érzékeny barátját mainapig tiszteletben 's felejt-hetetlen emlékezetben tartva, verseit az akkori idő géniusához 's izléséhez mérve, a' magok nemekben minden szép lelkeknek ajánlaná: én e' Magyar' eredetére rá találván, emlékezetét rövid sorokba kívántam Hazám Oltára' 'sámolánál letenni, sirhalmát a' Szeretetek, ha későn is, háladatosságom' virágjaival meghinteni !!

Farneek Dávid.

5- Javítás a' Patikákról.

T. Csaplovits János Úr a' M. Országi Patikákról való Értekezésében, Baranya Vgyére 4 Patikát számlált, de nem 4; hanem 5 van. Pétsen 5, Mohátson 1, Siklóson 1, Következőleg a' felosztás szerint 12. Vgyék bírnak 5 Patikával.

T. A,

6. Ajánlásra méltó Műv.

Magyar Énekek Klavir kísérettel mellyeket Gróf Festetics Józefina született Hohenzollern - Hechingen Hertzeg Asszonynak a' Felsőes Austriai Tsászárnénál Udvari és Tsillag Keresztes Dámának mély tisztelettel ajánl. Spech János Pesten Miller G. művészi Kereskedőnél Kis-Híd Útzában Hemniczer házában. 31-ik Munkája (Ára 3 fl. V. Cz.)

E' kellemetes Munka, (a' mint a' Magyar Hurir XLIII. Számában igen helyesen mondja szerentsés folytatása azon hat magyar Daloknak, mellyekről az idén a' Tud. Gyűjt. 1-ső Köt. 126 lapján emlékeztünk, — 's méltó okunk vagyon örvideni, hogy Spech Ur a' fen tisztelt Nemes lelkű Hertzeg Asszonynak pártfogásával ditsekedhetik 's egyszer'smind reménylhetjük, hogy nagy köszönetet érdemlő igyekezete és sikeres munkássága, melly szerint szép nyelvünknek jeles művészségével még több több bájoló erőt ad, mind inkább megfogja nyerni a' finomabb izlésű Publicum kedvellésit és elősegéllését. Melly helyes választást teve derék Hang - mesterünk jelen való munkájában is, mutatják az abban foglalt következő darabok. 1) A' Kesergő Magyar Csokonaitól (Minden vigasság tölem el változott); 2) Felfogadtam száz meg százszor Csokonaitól; 3) Himfy Kesergő szerelméből: szüntesd oh Sors' haragodat; 4) Paraszt Dall Csokonaitól (Ama fehér Nyárfák alatt a' part felé). 5) Himfy boldog szerelméből: Erdőn Mezőn zugva dül fül; 6) Himfy Kesergő szerelméből: Boldog valék nyugalmaiban.

7. Hazafiúi Kérdés, Csaplovits Úr Ethnographiai értekezéseinek egyik pontjára.

A' múlt 1822 ik Esztendei Tud. Gyűjt. VI-ik Köt. 91-ik lapján a' 45-ik szám alatt, azt mondja Ts. Ur, Igen ritka a' Magyar, a' ki Orvosnak vagy Ingenieur-nak száná magat — az Orvosok és a' Földmérők az egész Országban majd nem merő Tótok és Németek; mert ahoz sok kell.

Az tehát Ts. Urhoz az én barátságos kérdésem: Hogy mi kell hát ahoz olyan sok? értelem é? érték-é? vagy más valami? és még erre Ts. Ur helyes világosítást nem tejjend; én mind addig Ts. Urnak ezen állítását, Nemzetem megalatsonyításának tartom, noha sem Orvos sem pedig Földmérő nem vagyok. — Mert ugyan is, hogy kérdésemet nem helyes fundamentom nélkül támasztom, arra indító okul szolgál nekem tulajdon tapasztalásom, a' midőn én. Homárom városában kitsinységemtől fogva lakván: jóval is több Magyar Orvos Doctorokat 's Földmérőket volt szereutsém esmerni, mint Németeket vagy Tótokat; nevezetesen a' régibb Orvos Doctorok közül esmertem Zay, Nagy Sámuel, Szeth Urakat, és most vagynak itten, a' Vármegyénk Orvosai Wurm a' kinek a' neve noha Németet mutat, de Győr városi születés, jó Magyar 's ennek egy 18 esztendőös fija Cs. Hir. Táborig Földmérő Hadnagy, a' másik Orv. Doctor Baránek Urak; továbbá a' Város' rendes Orvosa Bertalan Úr, éltes Uri ember, ezeken kívül vagynak Városunkban több Orvos Doctor Urak is, úgymint Halmár, Iványos Urak, és ez előtt kevés he teekkel kimúlt Lengyel, 's ugyan nem régibe innen Nagy Váradra költözött Lévay Urak. A' Vármegyénk első Földmérője Hideghy Ur, régi öreg ember, a' 2-ik volt Külley Ur, a' ki mostanság a' Munkátsi Uradalomba vitétt Földmérőnek, ennek pedig helyébe jött Batáry Ur; a' Városunk' fizetéssel való Földmérője Józsa Ur, az Ersek Ujrári Uradalmi' Földmérője Ordódy Antal Ur: ezeken kívül van még itt egy fiatal Diplomaticus Földmérő Vargha Ur, 's a' Várban is esmértem itt Cs. Kir. Földmérő Báró Luzsinszky Urat, a' ki is Fejér Vgyei születés; 's mondhatom hogy az egész Vgyénkben Tó Földmérőt, vagy Orvos Doctorot (kivéven a' Hatonat Orvosokat) egyyet sem tudok. Mit mondjak' a' Pesteni

Iakozott néhai igen nevezetes két Orvos Dr. Szombathy, 's most is élő és ott lakó igaz Magyar Orvos Dr. Bene. Hováts, 's több ugyan Pesten lakos Orvos Dr. Urakról? hasonlóképpen ki nem esmerte legalább tsak nevéről Tettes Pesth Vgyének számos esztendőig volt igen nevezetes Földmérőjét Balla Urat? a' kit azután ezen Hivatalaban a' fija is követett.—A' szomszéd Tettes Győr Vgyében is a' mennyire esmeretségem vagyon, ott is nevezetes Orvosok Beke és Balogh Urak, a' Vgye Földmérője pedig Király Ur, Tettes Veszprém Vgyében is nevezetes Orvos Dr. Zsöldos Ur; többet mondok: a' Béts Ujhelyi Cs. Kir. Akademiában a' Tabori Földmérés Tudományát tanító Professorok száma közt is ott vagyon Tanárky Hapitány Ur, a' kit van szerentsém személyesen esmerni 1805-dik esztendőtől fogva, a' mikor még Tettes Fejér Vgyében néhai Oláh Földmérő Ur mellett practizált. Esmertem 's esmerek még ezen itt tisztelettel említett Orv. Doctor és Földmérő Urakon kívül (a' kiiktől igen barátságosan engedelmet kérek, hogy Nemzeti buzgóságomtól indittatván, Uri neveiket itt kiürni bátorkodtam, sőt kéntelenítottam) többeket is, a' kik mind születésekre mind pädig neveikre nézve, és így testestől lelkestől igaz Magyarok; 's ennélfogva igen megütököttem azon, a' midön egy olyan (képzelődésom szerént) szélesen hiterjedt tapasztalású Hazánkfiának mint Ts. Ur, az iró tollából ezen állitást látom születni: mert ahhoz sok kell! Mcgengedjen nekem Ts Ur, de ezen mondásával a' Magyarokat igen nagyon lealatsonyította, és azon kérem tisztelt Ts. Urat, hogy azon hibás véleményének, szivéből lejendő ki-gyomlálása végett, mint nagy esmerettségu Ur, ne sajnálja minden Vármegyétől az egész Országban hitelesen megtudni (ha hogy különbben capacitáltathatik) hogy mellyikben hány Magyar, Német, vagy Tót Orvos Dr. és Földmérők vagynak, és ha ekként minden egy Magyar Orvosra vagy Földmérőre tizet talál Tótot vagy Németet, akkor igazsága lesz annyiban: hogy ritka a' Magyar a' ki Orvosnak vagy Ingenieurnek száná magát; de még is mind e' mellett, mindég megfejténi való kérdés marad az: hogy mi kell hát ahhoz olyan sok?

Q. X.

8. U j K ö n y v e k.

56) *Carmen Gratulatorium, Summe Reverendo ac Doctissimo Domino Esaiiae Budai, S. S. Theologiae ac Philosophiae Doctori, et in Ecclesia H. C. Debrecinensi V. D. Ministro, cum munus Superintendententis in Vener. Superintendentia Helv. Conf. Transsibiscana die 9-a Augusti Anno 1822 magno omnium plausu auspicaretur pio animo oblatum per Samuelem Széel in Collegio Helv. Conf. Debrecinensi publicum Classis Poeticae Praeceptorem. Debrecini Impressit Franciscus Tóth 1822.*

57) *A' Rév-Komáromi Augusztána Vallástételt tartó Evangyélika Oskolának Emlékezete. Irta Holéczy Mihály Helybeli Rector. Rév Komáromban 1825 Nyomtatott Özvegy Weinmüllerné betűjivel.*

58) *Sermones occasione Solennis Excellentissimi ac Illustrissimi Domini Leopoldi e Comit. Pálffy ab Erdőd perpetui in Vöröskő, S. C. et R. A. Majestatis Camerarii, Actualis Intimi Status Consilarii, et Generalis Campi Vigiliarum Praefecti in Haereditaria Supremi Capitaneatus Arcis Regiae Poseniensis et Inclyti Comitatus ejusdem nominis perpetui ac Supremi Comitatus Officia. Die 19. Mensis Augusti Anno 1822. in Libera Regia Civitate Poseniensi, Generalique Inclytorum Comitatus ejusdem nominis Statuum et Ordinum Conventu celebratae Installationis dicti. Posenii, Typis Haeredum Belnayanorum 1822.*

59) *Hebe Zsebkönyv MDCCCXXIV. Kiadta Igaz Sámuel. Nyomtatta Bétsben Grund Leopold. 12. 508 lap.*

60) *Aurora. Hazai Almanach. Kiadta Kisfaludi Károly. 1824 Eszt. 12. 366 lap.*

9. Trattner János Tamásnál készült Ú j K ö n y v e k.

47) *Dissertatio inauguralis Medica de Carditide, quam annuentibus Magn. D. Praeside et Directore, Sp. D. Decano ac Cl. D. D. Professoribus in Alma et Celeberrima Scientiarum Universitate Pestiensis ad gradum Doctoris Medicinae rite consequendum, publicae Eru-*

ditorum disquisitioni submittit Iudovicus Trastmann, Hungarus ex I. Comitatu Zaladiensi. 1823. m. 8. 52 lap.

48) Dissertatio inauguralis Medica sistens Obscurationes Comeae, quam annuentibus Magn. D. Praeside et Dir. Spect. D. Decano, et Cl. D. D. Professoribus pro gradu Doctoris Medicinae rite consequendo in Alma ac celeberrima R. Scient. Universitate Pestiensi publicae Disquisitioni submittit Paulus Hullmann, Hungarus Szakoltzensis. m. 8. 1823. 54 lap.

49) Schematismus Vener. Cleri Archi-Diocesis Colocensis, et Bacsensis pro Anno Christi MDCCDXXIV. Qui est Bissertilis Dierum CCCLXVI. 12. 192 lap.

50) Catalogus Venerabilis Cleri Almae Diocesis Szathmariensis Anno Domini MDCCXCIV. ab erecta Sede Episcopali Anno XX. 8. 84 lap.

51) Hatinka, vagy a' Marienburgi szép Leány. A' XVIII. Századból előadta magyarul Csery Péter. Hét Szakaszban. 1824. 164 lap.

52) A' Zsidó vagy a' külső szín sokszor megszal. Néző Játék öt Felvonásban. Németből fordította Szeles József. 8. 1824. 110 lap.

53) Az Öss-Anya, Szomorú Játék 5 Felvonásban. Grillpartzer után írta Petrichevich Horváth Dániel Cs. Kir. Fő Strázsa-Mester m. 8. 1824. 103 lap.

K é r e s.

Hérettetnek azon T. T. Előfizető Úrak, hogy az idei Tud. Gyűjtemény' árát még az idén megküldeni tetszenének.

A' Kiadó.

XI. Kötet Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Halitzky Antal. Szombathelyi Római Régiségek. I. 3.
- 2) Kováts Sámuel. Az Oskolák hasznos és szükséges voltokról 's a' nevezetesebb nagyobb Oskolák felállítatások idejéről. I. 18.
- 3) Gece Dániel. A' Magyar Vezeték nevekről. I. 42.
- 4) Peterka. A' Keringő erőnek mivoltáról. I. 64.
- 6) Strázsay János. A' Keresztes Vitézek Magyar Országban. I. 68.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyv-esmértetések.

- 1) Szádlér Jós. A' Magyar Plánták Száritott Gyűjteménye. Harmadik Kötet Oeconomiai és Technologiai Plánták. I. 99.
- 2) Kisfaludy Károly. Aurora Hazai Almanach 1824. I. 102.
- 3) Igaz Sámuel. Hébe Zsebkönyv. 1824. I. 107.

B) Külföldi Literatura.

Könyv-kivonás.

- 1) A' mostan hidegebb vidékek ez előtt melegebb Climájáról. I. 115.

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Elölépések 's Megtiszteltetések. I. 118.
- 2) Kihalt Tudósok és Irók. I. 119.
- 3) Régiségek. I. 121.
- 4) Jelességek. I. 121.
- 5) Javítás a' Patikákról. I. 123.
- 6) Ajánlásra méltó Műv. I. 125.
- 7) Hazafiúi Kérdés Csaplovits Úrhoz. I. 124.
- 8) Új Könyvek. I. 126.
- 9) Trattner János Tamásnál készült új Könyvek. I. 126.

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY.

1 8 2 3.

XII. KÖTET.

Lehnhardt sc. Pest.

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

PESTEN,
PETRÓZAI TRATTNER JÁNOS TAMÁS betűivel
és költségével.

Lehhardt sc. Pest.

NAGY SZALATNAI BÁRÓ FISCHER ISTVÁN,

Batskónaki örökös Ura, Egri Érseki 's a' t.

szül. 1754. 21. Octob. megh. 1822. 4. Juliusb.

I. Értékezesek.

PéNZ-tudományos Jegyzések.

As nevü PéNZ volt a' régi Rómaiaknál a' PéNZek legrégiebb neme Plinius szerint 53. Könyvébe. As név alatt értetődött eleintén egy egy fontot nyomó réz-péNZ, mellyeken I, vagy O, a' Fontnak jegye látszik; az As 12 Unciából állott, a' Semis, vagy Semias tehát 6. Unciákat nyomott, a' Triens, vagy az Asnak harmada, 4 Unciákat nyomott, a' Quadrans, vagy az Asnak negyedrésze, három Unciákat nyomott, minekokáért Terunciusnak is nevezték. A' Sextans pedig olly péNZ, melly az Asnak hatodik része vala, vagy 2 Unciákat nyomott. Az Uncia pedig 12-dik része volt az Asnak. A' Semisnek jegye tehát S volt, a' Triensnek.... avagy négy pont a' Quadransnak... három pont, a' Sextansnak.. két pont. Az Unciának. egy pont. Az első efféle réz-péNZekre eleintén Állatokat vertek, úgymint Ökröket, Juhokat, Disznókat, Lovakat, Paraszt kotsinak kerekeit, mintha azzal azt bizonyítanak, hogy eleintén minden kincs és gazdagság a' házi Állatokban, és a' Földművelésben állott. Az első Punicus Háborúba a' péNZnek kevéssége miatt, az As nagyságára és nehézségére nézve, a' Sextansig kisebbítetett. Hannibal idejébe pedig az As nem volt nagyobb

az Unciánál, nem sokára a' Papiria Törvény-
szerént az Asnak nagysága Semiunciára, az az
fél Unciára kisebbítetett. Ezeken a' Pénze-
ken továbbad azon hajónak orra vagy on leábrá-
zolva, mellyel Saturnus Olasz Országba jött.
Azon felül a' Janusnak kettős Feje. Ezekről O-
vidius 1. Fast. 2. 229. etc. Más illyen régiken
megint a' Hercules Botja, és Cestussai, má-
sutt vagy Mercuriusnak, vagy Vindiciusnak,
a' ki a' Tarquinius öszve- esküvését el árul-
ta, szárnyas és kalapos feje látszik, másutt
megint a' Neptunusnak szentelt Delphinus
fordul elő. Egy igen régi Quincunx 5. As-
sist érő Pénzt hoz elő Spanhemius 1-ső Tom.
a' régi Pénzek becséről és használtatásokról
nevű Könyvében, a' melly Pénzt Párisba a' Sz.
Genovefa Museumába maga látott. Vannak ma
a' Nemzeti Museumba 3. Assisok, mind egyik
egy egy fontot nyomó, valamennyien az első
időből, és sok darab Assisok a' később idők-
ből, mellyek sokkal könnyebbek. A' nehezeb-
bek, vagy a' Római köztársaságnak első időhé-
liek Olasz Országból hozattak, a' későbbi idő-
beliek Magyar Országba találtattak; mert Pan-
nonia a' későbbi Időkorban lett Római (Provin-
cia) Tartomány.

Ezüst Pénzeket verni kezdetek Rómába az
első Punicus háború előtt 5 esztendővel, midőn
Q. Ogulnius, és C. Fabius Polgármesterek vol-
tak, Róma Városának felépítése után 485. Az
ezüst Pénzek közzül némelleyek Denáriusoknak
neveztetek azért, mert 10 Assist értek. A' Je-
gyek X vagy *. Mások voltak Quinariusok,
mert 5 Assist értek. Jegyek volt Q betű vagy
a' V. szám. A' Sestertius pedig annyit tesz mint
harmadfél Pénz, mivelhogy 2 Assist és egy fe-
let ért. A' Jegye HS. vagy IIS. Szükséges tud-

nunk, hogy midőn a' Sestertia szó bizonytalan nembe tétetik, annyi ezeret téssen, a' mennyi egyes szám vagy a' mellette álló számba p. o. Quina Sestertia, annyit téssen mint öt ezer Sestertium. De ha a' szám adverbiummal fejeztetik ki, annyi száz ezer Sestertiumot jelent. Így p. o. Decies Sestertium annyit tesz mint 10-szer száz ezer vagy 1 Millió Sestertium.

Vannak olyan Denariusok is, mellyeken XVI. jegy vagy a, némelly Quinariusokon pedig VIII, melly annyit téssen, hogy akkori időben mikor folyamatba voltak, annyi meg annyi Assist érték.

A' Római ezüst Pénzeken, mellyek először Rómába verettek, egy felül a' sisakos Róma fejet, más felül Castor és Polluxot Lóháton látni. Későbbi időkbe kedvek szerint választottak tárgyakat a' Pénzekre, a' mint a' Familia Pénzeken látni fogjuk. A' Quinariusokra többnyire egy Győzelem Képet (Victoriát) szoktak tenni, melly miatt Victoriátusoknak is hívták.

A' Görögök ezüstPénzeiknek Drachma volt a' neve; és innen jönnek a' Didrachmi, tridrachmi, tetradrachmi nevek alatt ösméretes Pénzek, ha 2, 3, vagy 4 Drachmákat nyomtak. A' Drachma a' Római Denariussal egy értékű volt, noha ezt valamivel felül haladta. A' könnyebb ezüst Pénz volt Obolus, innen származtak Diobolus, triobolus 2, 3 obolusokat erő, hemiobolus, az az fél Obolus. A' Zsidók Siclusa 4 Drachmát foglalt magába.

Arany Pénzeket Rómába kezdetek verni 62 Esztendőök után az Ezüst Pénzek kezdetétől. A' köztársaság idejébe igen tsekély volt a' számok, de annál inkább szaporodtak Julius Császártól fogva a' Monáchiának végéig, és ez

bizonyítja be Rómának hatalmát. A' Görög arany Pénzek készítésekről nem sok bizonyosat lehet mondani.

A' nagyságokra nézve a' Réz-pénzek közönségesen három Klassisra osztattak, az 1-ső 2 dik és harmadik nagyságbéliekre, Deakül neveztetnek numi I. II. és III-iae formae, vagy moduli. Azok a' mellyek az első nagyságot szembetünöképen felül haladják Medaillonoknak, vagy úgy neveztetnek numi maximae formae vagy moduli. Az ezüstbe és aranya is hasonlóképen szokták a' nagyságra való nézve felosztani a' Pénzeket.

A' Rómaiak egy darab Pénzt numusnak neveztek vagy numismának a' Görög szótól νόμος, Törvény. Egy másik neve volt Moneta, a' moneo intek szótól, mivelhogy a' rajta való figurák nagysága és más jegyek által a' maga értékét meghatározta. Vólt még egy neve pecunia, a' pecus szótól, mert Plinius szerént a' legrégiebb Pénzekben egy állat vólt ábrázolva ökör, vagy juh, vagy másféle.

Már a' régiek bizonyos Pénz nemeknek, különös környülállások miatt, külömbféle neveket adának, mellyek közzül sokat jegyzett fel nekünk. Julius Pollux: én közülök tsak azokat akarom elő számlálni, mellyeknek igaz vóltjokat a' Pénzek által magunk megvitatathatjuk. Adtak pedig neveket nekik először a' képezetről melly rajta vólt. Így az Athenabéliek ezüst Pénzeiket Baglyoknak hívták (noctuae), azért mivel közönségesen bagoly vólt ezen Pénzek túlsó felén. Innen származott az alattomosan a' ház fedél alatt el rejtett Pénzről a' közmondás, sok Baglyok hevernek a' téglák alatt. (Multae noctuae sub ceramico id est tegulis cubant). Épen ezen okból egy bizonyos Pénzek neme a'

Peloponnésusba Tekenyös-békáknak nevezetett (Testudines, onnan lett a' közmondás az erkölcsöt és bölcsességet meggyőzik a' Tekenyös-békák). (Virtutem et Sapientiam vincunt Testudines). A' Persák Pénzeiken nyilazó katonát ábrázoltak; midőn Agezilaus Spartának Királya a' Persákat Ázsiába nagyon szorongatná, ezek alattomba küldött Pénz által háborúra ingerlették a' Görögöket a' Spártabéliek ellen, mivel pedig e' miatt Agezilausnak haza kellett az Ármádájával menni, azért panaszolkodott, hogy 30000 nyilazók kénszerítik őtet Ázsiát el hagyni. Kisebb Ázsiába (in Asia minori), egy bizonyos Pénz nemének láda-hordozó volt a' neve (Cistophorus), mert a' Bacchus titkos ládájával volt felékesítve (cum cysta mistica. Bacchi).

A' Rómaiaknál a' Victoriátusok a' Győzelem (Victoria) Képe miatt, a' ratiti nevűek a' hajó miatt, a' Bigatusok vagy Quadrigátusok, a' két vagy négy kotsiba fogott lovakról nevezettek.

Másodszor egy bizonyos Pénz nemnek kezdőjétől is nyertek nevet a' Pénzek. Így II-dik Fülöp Macedoniai Király Arany Pénzeket hozott folyamatba, és Dárius a' Persák Királya a' fen említett nyilazókat aranyba és ezüstbe vette. Tőlök neveztetnek azért a' Philippicusok, és Daricusok, mellyek a' klasszikus Auctorknál gyakran fordulnak elő.

Harmadszor neveztettek a' Pénzek bizonyos környüállásokról. Így a' Rómaiaknál voltak numi serrati békürészölt vagy inkább béráspolt Pénzek, ezek ezüstből voltak, és azért nevezettek úgy, mivel a' szélek bévölt ráspolva, mint a' fűrésznek fogai. Azt hiszik, hogy a' Rómaiak azért találták fel ezen pénz nemét,

hogy a' hamis pénz tsinálóknak iparkodásaikat semmivé tennék, a' kik sok fortéllyal rezet tudtak az ezüst alatt el takarni, mert a' bérás-polás által kikellett a' tsalárdságnak tetszeni. Azomban meg lehet, hogy ezt tsupa szokásból (módiából) is tselekedték; mert Syriába is egy darabig ilyen réz pénzeket vertek, itten tehát nem az elébbeni okból tselekedhettek azt.

Vóltak ezután behorpadt Pénzek, (numi incusi). Ezek alatt értetődnek azok, mellyek mind a' két felől egyenlő (Typussal) figurákkal és felírásokkal megvannak különböztetve, de úgy, hogy egyik felől ki áll a' kép, másfelől beesik. A' most említett Pénzek kétfélék, vagy készakarva behorpadtak, mert sok Városok nagy Görög országba ezen módot vették vólt fel; mint p. o. Sybaris Városa, vagy a' pénzverőnek hibájából eredtek, midőn ez a' pénznek rendelt vékony pléhetskét történetből egy már el készült Pénzre tette, mellynek kiálló képezetei alól behorpadt formát nyomtak be néki.

Hontorniatius Pénzek neveztetnek az Olasz Contorno szótól azért, mert a' szélek körül egy nem igen mély linea kereng. Ezek mind érczből vannak, nagyok, igen laposak, és a' mesterségre és ízlésre nézve nem igen derekak. Verettek mind Rómában a' későbbi időkbe, és még is a' Császár fejek helyett, külső Országi Királyok képeikkel tündöklenek, p. o. nagy Sándoréval, vagy előkelő emberekével úgymint Homérus, Horatius, Salustiuséval. A' tulsó feleiken mindenféle képzeletek vannak, többnyire olyanok, mellyek a' Circusra és abban tartani szokott lovak pályafutá-

sára tzeleznak. A' mi Destinációjokat illeti ezen Pénzeknek, még ez mái napig bizonytalan. Gyaníthatóképen akármimódon a' Circusi Játékokra voltak rendelve, mert ezek képeivel díszeskednek többnyire.

A' Pénzek foglalatja képekből és felírásokból áll, mellyek elő és tulsó feleken jönnek elő. Ritkán történik, hogy a' tül felek egészen üres, többször jelenik meg a' tulsó részen egy regulátlan mélység, mint a' Peloponnesusbélieken, és ez mindég a' régi kornak jele, mikor még nem mind a' kétfelől tudták verni a' Pénzt, szintúgy mint a' (Typographiának) Könyvnyomtatásnak elején tsak az egyik felén nyomtatták a' papirozt. A' Pénzek első vagy fő részén többnyire fej van ábrázolva, ez vagy egy Istenségé, vagy Királyé, vagy Császáré és a' többi.

A' tulsó feleken a' legkülömbözőbb képezetek jönnek elő, és így igen külömböznek azon száraz egyformaságtól, melly a' közép és újabb időknek folyó Pénzeiken a' nézőknek unalmat gerjeszt. De e' mellett igaz, hogy a' régi időkben is több Városok és Királyok bizonyos képezeteket mindég megtartottak pénzeiken, úgymint Athene Városa a' Minervaét és Baglyot, Apollonia és Dyrhachium a' szopó borjúét, Sybaris a' vissza néző ökörét, Nagy Sándor az álló. Győzedelmét, vagy ülő Jupitert, Lysimachus Thracia Királya az ülő Minervaét, az Aegyptiacusi Ptoloméusok a' Sasokét. Ide tartoznak egyszer'smind bizonyos nemzeti képezetek, így a' Siciliai Városok, több ízben a' három öszve kaptolt ember lábait, melly által a' három határ hegyeket tudniillik a' Peloromit, Pachinumit, és Lilybaeumit jelentették, a' Boeotiabéliek a' széleken

befelé metszett paizsokat, a' Macedonok tojás forma koszorúba rakott paizsokat vertek pénzeikre. Más nemzetek a' magok országóknak természetményeit ábrázolták pénzeiken, úgy mint Aegyptus a' Krokodilust, Phoenicia a' Pálmafát, Cyrene a' híres Laserpicium nevű Plántát. Tetszett a' Görögöknek is olly képezeteket választani, mellyek a' városnak nevére tzeloznak. Így Kardia nevű Város Thráciába egy szívet választott magának, mert *Καρδία* annyit térszen mint szív. Side Pamphiliába Granátalmát választott magának a' *Σιδά* szótól, melly Granátalmát jelent. Rhodus szigetje egy Rózsát választott magának külömböztető jegyül, mert *Ρόδον* Rózsát jelent. Az efféle pénzeken sok ízben még a' Város neve sins oda írva, mert a' képezet maga felírás helyett szól.

Ezen okból az illyetén pénzeket beszéllő pénzeknek nevezik, szintúgy mint a' Tzimeri Tudományba (Heraldica) vannak beszéllő Tzimererek. A' Rómaiaknak is tetszett ezen tréfáló képezetek módja, így Pöbliciüs Malleolus a' pénzeiken egy kalapátsot (Malleum) vert, Valerius Acisculus pedig bizonyos kapának nemét ábrázolta le a' pénzeken, mellyek tudniillik a' köveket hasogatták, deákül acisculus vólt neve. Aquilius Florus egy virágot választott magának, Furius Purpureo pedig egy tengeri tsigát, mellyből a' Purpura nevű veres drága festéket tsinálták, Furius Krasipes egy vastag ember lábát, Lucretius Trio az északi 7 Tsillagzatot (Septemtriones) Pomponius Musa a' 9 Músákat.

A' Görögöknél legkedvesebb tárgy valának a' pénzeken és más mesterséges műveken az Isteneik, és általjában mind az, a' mi a' vallásra tzeloz. A' vallásbéli gyakorlások közé tartoz-

tak azon pompás játékok, mellyeket az el ragadtatásig kedveltek. A' pénzeken közönségesen egy bizonyos edény szokta azokat jelenteni, mellyből Palma ág, a' Győzedelmesnek szánt jutalom áll ki, mellette vagyon mindég megjegyezve azon játékok neme, mellyekről van a' szó, p. o. *ΟΑΤΜΗΙΑ, ΠΥΘΙΑ, ΑΚΤΙΑ*, az Olympiai, Pythiai, Aktiai Játékok, és több effélék. Erről példát ad nekünk Perinthusnak bizonyos Pénze Thráciába. Ellenben a' Rómaiaknál több historicus és Symbolicus jegyek voltak. Historicus példák majd alól többen jönnek elő. A' symbolicus jegyek abba állottak, hogy minden erkölcsöket, és mindent, a' mi az emberi Boldogságot elő segíti, személyek és jegyek által szorosán meghatároztak, és és innen van az, hogy a' Római pénzek Gyűjteménye tele van képezetekkel. Így p. o. a' (Fortuna) szerencse úgy ábrázoltatik, mint egy asszonyi személy, a' ki jobbában kórmányt, baljában a' Bőség szarvát (*Cornucopiae*) tart. Anonát pedig így ábrázolták, mint egy ülő asszonyt, kinek lábai alatt egy véka, ki álló Búza-kalászokkal, és egy hajó-orr állanak. A' (*Securitas*) Bátorság, mint egy karszékbe ülő asszonyt, melly gondok nélkül fejét kezével támogatja. (*Aeternitas*) az örökkévalóság mint egy asszonyt, a' ki mind a' két kezével a' napot és hóldat, vagy a' Phoenix madarat mint az örökkévalóságnak jegyeit tartja.

A' felírások adják meg, hogy igazán szólnunk, a' pénzeknek az életet, és ezek ez által különböznek más régi mesterséges művektől, hogy nem tsak magokat, és foglalatjokat teszik a' szemnek eleibe, de a' mellett el is beszélnek, hol, mikor és kinek a' tiszteletire verettek, és foglalatjokat is szavak által tetszésünk szerént

megmagyarázzák, a' mi által természetesen a' régiségnek sok homályos és bizonytalan dolgai megvilágosodnak, és bizonyosságot nyernek. A' felírásoknak minden neveit felszámolni igen hosszas volna. Mi tsupán a' közönségeket, és nevezetesebbeket számláljuk elő.

A' fejek neve. Így a' Hadrianus Császár pénzein ez szokott állani: HADRIANVS AVGVSTVS. A' Demetrius Király pénzein ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ a' Homérusén ΟΜΗΡΟΣ és a' többi. Ezen szerencsés környűllás terjeszti eleinkbe az előkornak (Aevi praeteriti) vagy valódi, vagy csak képzelt képezetjeit. Mert bizonyos, hogy a' Királyok és Philosophusok Répei az első időkből, úgymint Midásé, Minosé, Romulusé, Homerusé, Pythagorasé, és a' többi, épen olyan Höltemények, mint Jupiteré, Apollóé, és a' többi. A' Régiek az Istenségeiknek és nagy Eleiknek bizonyos képzeletet (Ideált) állítottak fel talpkőnek, és a' szerént dolgoztak, szintűgy valamint megegyeztek a' mi korunknak Pictorai, Képfaragóji 's a' t. abba, hogy Krisztus Urunknak, és az Apostoloknak bizonyos képzeletet (Ideált) formáljanak, a' kiknek valódi Hépeik előttünk bizonyosan ösmeretlenek. Egyéberánt a' mennyire képzeletek is, de még is régiek, és régi Mesterek által el határozottak.

A' Tartományok és Városok neveik, melyekbe verettek a' Pénzek. Így a' Macedonai pénzeken olvassuk ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ a' Syracusanusokon ΕΤΡΑΚΟΣΙΩΝ.

A' Városok fekvése gyakran a' közel lévő folyó-vizek vagy hegyek vagy más dolgok által határoztatik meg. Ez akkor nagyon segít bennünket, midőn több egy nevű Városok vannak, p. o. Laodicea. Következendőképen tud-

juk, hogy azon pénzek, mellyeken ez a' felírás van ΛΑΟΔΙΚΕΩΝ ΤΩΝ ΠΡΟΣ ΘΑΛΑΣΣΗ azon Laodikenusoké a' kik a' tenger mellett fe-
kűsznek, tehát Syriának Laodiceájába tartoznak, melly a' tenger mellett feküdt.

A' Városoknak Becsület neveik voltak. Itten mutatta ki magát a' Görög Városok hetykesége az egész mesztelenségében. Egy tsekély előmenetel egy Titulus miatt, a' ki tsupa szózatokat, semmi vadót nem foglalt magába, már a' legvelősebb panaszokat tették egymás ellen, és halálos ellenségei lettek egyik a' másikának. Itten vagynak némelly illyeten példák. ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ Anya Város. Így nevezték ennek előtte az efféle Városokat a' valódi értelem szerint olyan Városok tekintetében, a' kik tölekvették eredeteket. Így Tyrus Carthagónak Anya Városa volt, Korinthus Syrakusának. Ebben az értelemben Heraklea egy hatalmas Város a' fekete Tenger mellett, Doriai dialektussal írt pénzekén ezen Titulust (Tzimet) adta magának. ΜΑΤΡΟΣ ΑΠΟΙΚΩΝ. ΠΟΛΙΩΝ. egy Anya az Anyavárosok között. És viszont némellykor megösmérték a' leány Városok az által származásait, hogy pénzeiken az Anya Városok Symbolumait felvették. Így Syrakusa Városa a' Pegasust verette pénzeire, mert ez volt Korinthus Anya Városnak ösméretes Symboluma. Későbbben a' Metropolis alatt olyan Várost értettek, melly bizonyos kerületben mások felett elsőset szerzett magának, és bizonyos Jurisdictionalval élt, mint Antiochia Syriába, Caesarea Rappadóciába, Nikomedia Bythiniába. Némellyek ezen tzimet is viselték ΗΡΟΘΗ, az az első valami Kerületben ΝΕΩΚΟΡΟΣ. Ezen titulussal nagyon ditsekedtek a' görög Városok, különösen a' kisebb Ázsiába (in Asia minori) lévők,

és a' mi legtsudálatosabb , még mái napig se tudjuk millyen becsületet kaptak össze ezen titulussal. Mert a' görög szó νεωκορος szóbeli értelme szerint nem jelent egyebet mint olyan személyt, a' kire a' Templom tisztítása van bízva. De még is nagy értelmének kellett lenni ezen szónak, mert olly nagy pompával mondták ki azt gyakran a' Görögök. A' mi több némellyek közzülök ditsekedtek felírásaikban, hogy ΔΙΣ vagy ΤΡΙΣ ΝΕΩΚΟΡΟΝ az az kétszer, vagy háromszor Neokorusok vólnának. Az Ephesusbéliek még feljebb gondolkoztak, mert úgy írtak: ΕΦΕΣΙΩΝ. ΜΟΝΩΝ. ΑΠΑΣΩΝ. ΤΕΤΡΑΚΙΣ. ΝΕΩΚΟΡΩΝ, hogy ők vólnának az egyetlen egyek, a' kik négyszer vóltak Neokorok. Még a' Városok Titulusaik közt több ízben jön elő ΑΤΤΟΝΟΜΟΣ, ha tudniillik valami Város azzal a' szabadsággal birt, hogy a' maga Törvénye szerint élhetett. ΕΛΕΥΘΕΡΑ szabad, ha valamely görög Városnak a' Rómaiak el engedték az Adót (Tributum) ΙΕΡΑ Szent, vagy ΙΕΡΑ ΚΑΙ ΑΣΤΑΟΣ, az az Szent és oltalmazó Város. Szentnek azért neveztek valamely Várost, mert egy Istenséget különösen tiszteltek benne, és nagy Tiszteletben tartatott. Így Nikopolis Epirusba ΝΙΚΟΠΟΛΙΣ ΙΕΡΑΝAK neveztetett, az Apolló Temploma miatt, és az ottan tartatott Aktiai Játékok miatt. Így Jérusalem Városa a' Hebraeus pénzein Szent Jérusalemnek nevezte magát, a' mint odább fogjuk látni. Asylum vagy menedékhely vólt egy bizonyos Város, ha azzal a' Jussal birt, hogy a' gonosztévőknek, a' kik oda futottak, a' maga mindenektől megösmért szentsége miatt, menedék helyet adhatott. Ebbe a' dologba idővel olly nagyon éltek vissza, hogy Tiberius Tacitusnak Könyve szerint, kénytelen vólt, határt szabni néki, mint minálunk is mái

nap több menedék helyek a' velek való visszaélés miatt, bölcs Törvények által szorosabb korlátok alá vétettek. ΝΑΤΑΡΧΙΣ. Így nevezték magokat olyan Tengeri Városok, a' mellyek' kikötő helyeikben egy Római Tengeri Hajó se reg tartózkodott. Több görög Városok, kiváltképen az Ázsiabéliek egy vagy több Császárok neveik szerént nevezték magokat, vagy azért mert az egyik, vagy másiktól Jótéteményeket tapasztaltak, vagy tsupa alacsony hizelkedésből. Így Ciliciának Tarsus nevű Városa több rendbéli pénzeken ΑΔΡΙΑΝΗ nevét adta magának, Hadrianustól, ΚΟΜΟΔΙΑΝΗ Kommodustól ΣΕΤΗΡΙΑΝΗ Severustól, ΑΝΤΩΝΕΙΝΙΑΝΗ Antoninus Caracallától, ΜΑΚΡΕΙΝΙΑΝΗ, Macrinustól, ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΑΝΗ Alexander Severustól.

Magistratusok. A' Pénzeken többek jönnek elő: ρ. ο. ΑΡΧΩΝ ΣΤΡΑΤΗΓΟΣ ΠΡΥΤΑΝΙΣ a' mint vagy Archon, vagy Strategus, vagy Pritanis kormányozta a' Várost. Váltak olyan Római Tisztviselők is, a' kik bizonyos ideig egy (Provinciát) Tartományt kormányoztak, a' kikről nevezték: magokat a' Városok, úgymint: ΑΝΘΗΠΑΤΟΣ Proconsul, (Polgár-mester helytartója) vagy olyanoktól a' kik az Istenek szolgálatjának voltak szentelve, úgymint ΙΕΡΕΥΣ Pap, ΑΡΧΙΕΡΕΥΣ Fő Pap.

Chronologicus Dátumok. Ezek által nyer igen sokat a' Philologia, mert sok szembeüő kétségeket hoznak helyre a' Chronológiába.

1. Epocha vagy Aera egy meghatározott Idő-számítás, mellynek eleje egy nevezetes és emlékezetre méltó Történettől származik. Így mi nekünk Keresztényeknek az Epochánk Kristus Urunk születésétől kezdődik, egy a' mi Vallásunkra nézve nevezetes Történettől, így a' Tö-

rököknek is van a' magok Epochájok, melyet ők Hegirának neveznek, és a' melly 622 Esztendőtől Krisztus Urunk születése után kezdődik, mellybe Muhamed az ő Hitjek fundatora kénytelen volt megfutamodni. Egy privatus Familiába is egy Atyának halála, vagy egyéb-eránt nagy szerentse vagy szerentsétlenség Epochát fundálhat. Cicero tréfából azt a' napot vette fel Epochának, mellybe Clodius megöletett, mert a' legfőbb ellenségének halála különös kedvre szolgált. Egy hosszú levél után Attikushoz következő Dátumot tesz. Post Leutricam pugnam die septingentesimo sexagesimo quinto, az az a' Leuktricus ütközet után a' 765 napon, melly ütközet alatt a' Clodius és Milo között történt viadalt értette. Az Olympiádaikon kívül, (mellyek a' pénzeken sehol sintsenek ki téve), az orientalis Görögök közt a' legnevezetesebb volt a' Seleucidáké. Seleucus egy Nagy Sándornak a' leg előkelőbb Hadi Vezerek közzül 12 Esztendőkkel halála után Babylon Városát foglalta el. A' 312-dik esztendőtől midőn ez történt, kezdettek olvasni a' legtöbb Görögök a' napkeleti Tartományokba, és a' Szent Atyák is többször éltek ezen számolás módjával. Midőn az egész föld keksége kénytelenítetett a' Római járom alá hajólni, némelley nevezetes Történet a' Római Birodalomba a' Görögöknek is alkalmatosságot nyújtott: p. o. a' Pharsalusi ütközet, mellybe Pompejust Caesar megverte, 48. esztendővel Kristus Urunk születése előtt. Az Aktiumi ütközet, a' hol Oktaviánus Markus Antoniust, és Kleopatrát meggyőzte, 31. esztendőkkel Kristus Urunk születése előtt. Ezen két Történet alkalmatosságot ada a' Görögöknek új idő számítást k zdeni.

A' Görögök számításaikba a' régi szokás szerént az Alphabetum betűivel éltek, melyekből a' Monadeseket, Decadeseket, és Centuriákat következőképen módon csináltak össze.

Monadesek:

Α Β Γ Δ Ε Σ Ζ Η Θ Ι Κ Λ Μ Ν Ξ Ο Π Ρ
 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10, 20, 30, 40, 50, 60, 70, 80, 90.

Ρ Σ Τ Τ Φ Χ Ψ Ω λ
 100 200 300 400 500, 600, 700, 800, 900.

Egyedül a' 6-dik 90-dik és 900-dik Számnak formája nem találtatik a' máj Alphabetumban. Mert minden betű már magába egy bizonyos számot téveszen, azért ezen három nemeket szabad tetszés szerént el tserélhetik. Tehát hogy ezen számot 237 jelentsük, lehet írni ΣΛΖ, vagy ΖΛΣ. A' számbetűknek többnyire eleibek tétetik ez a' szó ΕΤΟΥΣ, az az Esztendő, vagy annak helyébe a' betű Λ, mint a' λυκαβας szónak első betűje, melly szó Esztendőt tesz. Ezen haszonra való nézve a' görög lambdának formáját tartották meg, mert az újabb Λ forma már meg van határozva arra, hogy 30 számot jelentse. Következésképen olvassuk: ΕΤΟΥΣ, vagy Λ. Ε. — Λ. ΑΒ. — Λ. Μ. Σ. — Λ. ΡΝΟ az Esztendőbe 5. 32. 46. 150.

A' Rómaiaknak volt ugyan tulajdon Epochájok, tudniillik a' Városok felépítésétől fogva 753 Esztendővel Kristus Urunk születése előtt, de csak egyetlen egy pénzt tudunk, mellyen elő jön. A' jobb részén van Hadrianus Császár feje, a' túlsó felén egy a' földön ülő Asszony, a' ki jobbában kereket tart, baljával három obeliskust ölel által, ezen felírással: ANNO DCCCLXXIII NATALI VRBIS PRIMUM CIRCENSIS CONSTITUTI; az az: 874 Róma Városának felépítése után a' Circensis Játékok először hozattak bé. Az Obeliskusok a'

Circust jelentik, melly gyönyörű Mivekkel felvölt ékesítve a' Circus, a' kerék pedig a' pályafutás helyét jelenti. Egyéberánt a' Rómáiak esztendeiket többnyire Consuljaik szerént jegyzették fel, valamint az Athénabéliek, az Archonteszeik szerént. A' Dacia nevű Római (Provincia) Tartománynak pénzein, és a' Viminacium nevű Coloniájának az ott szokásba volt EPOCHÁ így jelentetik: ANNO V. — ANNO XI. és a' t.

2. Egy Római Császárnak, vagy Királynak Uralkodása idejéről. A' Római (Monumentumokon) Emlékeken a' Császárok uralkodásának Esztendei nem egyenesen tétetnek ki, p. o. nem anno I, II, III, és a' t. hanem a' Tribunicia Potestasnak számai által, a' mellyet a' Császárok minden Esztendőbe megújítottak, a' mi még is egyre megy. Mert ha valami Császárnak a' Pénzén olvassuk, TR. POT. XX. ez annyit tesz, hogy igazán Uralkodásának 20 Esztendejét érte el. Ezekről többet fogunk mondani alól a' Császároknál.

De a' Görögök a' Császárok, vagy Királyok Uralkodásának esztendeit egyenesen betű számokkal tették ki, p. o. ΕΤΟΥΣ, vagy Λ:Γ — Λ:Ι. vagy egészen kiírva Λ. ΤΡΙΤΟΥ ΔΕΚΑΤΟΥ. a' harmadik vagy tizedik Esztendőbe Uralkodásoknak. Ezen nemből azon szép és számos pénzek Gyűjteménye, mellyek Aegyptusban Alexandriába Augustustól Diocletianusig verettek, és a' mellyeken valamennyieken az Uralkodó Császárnak esztendő számát olvassuk, p. o. Trajanus egy bizonyos Pénzének tulsó felén a' Nilus folyó vize, mint Isten úgy ábrázoltatik, a' ki jobbában a' bőség szarvát, baljában nádszálat tart, alattá van egy Krokodilus, legalól áll Λ. Δ. vagy az Uralkodásnak 4 Esztendeje, felül a'

szám 15, vagy 16. azért hogy azzal megmutat-
 nák, hogy abba az Esztendőbe a' Nilus 16 Rőf-
 nyi magas lett, a' miről odább bővebben fo-
 gunk szólni.

Vannak a' Nemzeti Museum Gyűjteményé-
 ben ezüst Pénzek 61. Rezek pedig 83 darab. A'
 Római Császároktól pedig görög felirással rez-
 zek 39 darab.

Minekelőtte ezen matériáról szólni meg-
 szűnök, szükséges egy bizonyos melleleg való
 verést említenem, én az alatt egy másik, de a'
 környüllásokra nézve igen kitsiny jegyet értek,
 mellyet a' régiek későbbben egyik vagy másik
 felére vertek a' már készpénznek. A' Frantziák
 az ilyen veréseket *contremarquesnek*, deákül
 pedig így nevezik *Signa incusa*. Répezetekből
 vagy felírásokból állanak, némellykor mind a'
 kettőből, némellykor kettőt vagy hármat is
 vertek azon egy részre, és pedig néha félreté-
 vén minden szépre való tekintetet, minthogy
 sokszor a' legfejeket el tsonkították az által.
 Ennek példáját lásd a' következő pénzen.
 Hogy ez Sidébe Pamphyliának Városába készült
 azt vitatja a' Gránát Alma, a' Képének köze-
 pében találhatik egy kis melleleg való verés,
 a' kibe tegez és nyilak és mellette a' szó ΠΕΡΓΑ,
 tudniillik Pergamusnak Misia Városának első
 két syllabája van. A' melleleg való verések a'
 Római pénzekben többnyire csak felírásokból ál-
 lanak, p. o. TI. AVS. vagy VES. IMP. az az: Ti-
 berius Augustus, Vespasianus Imperator. Több-
 nyire ezen titkos forma felírás van rajta NCAPR.
 azt tartják hogy ezen Versnek első betűji: Nu-
 mus cusus auctoritate Populi Romani, mert va-
 lami jobbat mondani nem tudtak, és még is va-
 lamiképen megakarták a' dolgot magyarázni.
 A' leghihetőbb oka ezen melleleg való veré-

seknek ez, hogy ezen idegen pénznek a' maga Országába folyamatot engedtek. Egy más nem-ből valók azok a' pénzek, mellyek mind a' két felül egészen újonnan verettek. De mivel az új verés egyedül az killyebb álló részeket érdekelhette, ezen okból a' mélyebbek bent lévők épek maradtak. Ez akkor történt, midőn hevenyében pénzeket akartak verni; és a' materia vagy jelen vagy el készítve nem vólt. Illyen darabokat a' második verések miatt duplisan verettek, vagy másodszor veretteknek szoktak nevezni. Deákül így neveztetnek numi recusí.

A' nyelvek között leginkább nevezetesek a' phoeniciai, a' görög, a' deák, nem tsupán azért mert a' pénzek legnagyobb részén ezeket olvassuk, de azon okból is, mert messze terjedtek el azon Országon túl; a' hol valódi Honnyok vólt. Megérdemlik tehát, hogy valamivel környüállásosabban értekezzünk felőlök, midőn a' többiekről kevés szókkal eleget mondhatunk.

Phoeniciai Nyelv. Ezen nyelvel éltek pénzeiken közönségesen azon Városok Phoeniciába, minekelötte Nagy Sándornak Successoraitól, és később a' görög által kirekesztetett. Mint-hogy a' Phoeniciabéliek már a' legrégiebb időkbe kiterjedt kereskedést üztek, és a' legtávolabb lévő Országokban Vásárhelyeket, és Colonia Városokat fundáltak, ebből történt, hogy a' nyelvek is a' közép tengernek legtöbb partjain elő menetelt talált. Valóban vannak mái Spanyol Városok régi pénzeik, phoeniciai felirással, különösen az általok felépített Gades, ma Hadiksz nevü Városának, mellyeken phoeniciai felírás van. A' punikus nyelv, mellyet Kartágóba Phoeniciának leány Városába beszéllettek, a' phoeniciai nyelvnek leánya vólt, ezt elő találni azon szép arany és ezüst pénzekbe,

mellyeket Sicilia Szigetének amaz részében ver-
tek, ahol a' Karthágóbéliek uralkodtak. Egyéb-
eránt mind a' két nyelvben való felírások meg-
magyarázásával még nem nagy előmenetelt tettek
a' Tudósok, és nem nagy reménység van, hogy
szerencsésebb előlépéseket tehesünk.

Görög nyelv. A' Görögök eredetiképen
egy kicsiny nép, mellynek igazi hazája éjszak
felé Thessáliával kezdődött, és délfelé a' Pello-
ponnesus fél szigetjével végződött, Nemzet-
jeknek kiterjesztésével tsudákat tettek. Elein-
tén az Archipelagusnak minden szigetjeit meg-
népesítették, azután odább mentek, Siciliát
foglalták el, alsó Olasz Országnak partjait
mind a' három tenger felől, Epirusnak minden
partjait, Illyriát, Thráciát, kisebb Ázsiát, és
a' Pontus Euxinust egész Tauriáig, és Holchi-
sig a' hol mindenütt Colonia Városokat építet-
tek. Áfrikába a' gyönyörű Cirenét építették,
Galliába Massiliát, és onnan Spanyol Országba
Emporiát, és Rhodát. Mindenütt a' Vallás mel-
lett Szép Mesterségeiket, Tudományokat, és
tulajdon nyelveket is béhozták, és mind ezen
Koloniákról, még a' legrégiebb időkből is
pénzeket mutathatunk. Mind ezen idő pontig,
a' mint mondánk, a' Görögök tsak a' partokon tar-
tózkodtak. De Nagy Sándor későbbben a' közép
Országoknak velejéig nyomult elő, és tsudála-
tos pályafutásában Indiáig ment. A' Macedoniai
Fő Hadi Vezérek, a' kik halála után Országait
magok közt felosztották, a' görög nyelvet is
mindenütt béhozták, és ettől az időtől fogva
Lydia, Phrygia, Happedocia, Syria, Phoeni-
cia, Aegyptus, sőt némelly az Euphrates,
és Tigrisen túl lévő Tartományok pénzeiken
ezen nyelvel éltek. A' görög írás mód, attól
az idő ponttól fogva, mióta Kadmus a' phoe-

niciai Alphabetumot Görög Országba által vitte, Nagy Sándorig nagy változásokat szenvedett, a' ki ezeket nem tudja, sok izben hibásan fog ítélni pénzeik felírásáról. Így p. o. ezen szózatot HIMERA, melly Himera Sicilia legrégiebb Városának pénzein jön elő, egészen Deáknak fogja tartani, ez pedig igazi görög szó, de régi görög. Mert a' legrégiebb Görögöknél a' H hetű, minekelötte hosszú E. lett volna belöle, Aspiratio vólt, szintűgy mint a' Deákoknál, és a' régi Rho a' Deákok R-jével egészen megegyezett. A' későbbi felírás IMEPA tehát új görög. Illyetén példák a' pénzek en gyakran jönnek elő, és azt bizonyítják, a' mit Plinius mond, hogy a' legrégiebb görög betűk a' Deák betűkkel egészen megegyeztek.

De hogy valaki az ilyen dolgokba elő mehessen, szükséges néki a' görög paleographiát megtanulni, az az a' régi görög írás módját.

Pénzek valának megkülömböztetve; de a' mint

A' Deák nyelv. Ezzel eleintén egyedül a' Római a' Rómaiak a' meghódított Tartományokba Coloniákat kezdetek küldeni; ezek ottan Anya nyelveket Üralkodónak tettek. Így p. o. Corinthusba, minekutánna Julius Caesártól (Provinciának) az az Tartománynak emeltetett, a' pénzek deák nyelvel íratlak fel, noha ezen Város Görög Orzágnak közép pontjában feküdt. Ezen eseten kívül a' Rómaiak a' Görög városoknak teljes engedelmet hagytanak, hogy pénzeiken Anya nyelveket megtarthassák. Midön Gallienus Császár alatt, és ő utánna a' Római Birodalomba minden zürzavarba vólt, a' Görög Városok megszűntek pénzt verni, és nem sokára ezután az egész Országban bizonyos Városok rendeltettek, mellyekbe egyedül a' Provinciák és a' katonák fizetésekre szükséges pénz és pe-

dig Deák felírással verettetének. Ezeken kívül még találtnak a' pénzeken Európa: a' régi Spanyol nyelv, ennek a' maga Alphabetuma van a' pénzeken, de ez még mái napig ösméretlen. Azután jön elő a' régi Gallus nyelv az Alphabetumok Deák betűkből állott, néha vóltak néhány görögök is belé keverve, ezeket részszerént a' Rómaiaktól, résszerént a' Galliába fekvő Massilia nevű görög Várostól költsönözték.

Ázsiába a' Hebraeus nyelv Judaeának a' pénzein, mellyek Siklusokból, és ezeknek kisebb nemeikből állottak. De a' felírások a' Samaritánus Alphabetumból költsönöztettek, a' mint a' Hebraeus Siclus nevű pénzeken látjuk. Az egyik részeken Kehely van ábrázolva, ezen felírással, Shekel Israel, az az Israéli Siklus, a' másik részén hármas virágos Ág, és körülötte Jerusálem Kadoschah, a' Szent Jerusálem. Minden Siklusok, a' kiknek Hebraeus felírásaik Assirikus betűkkel van, általjában hamisak, és az újjabb idők szüleményei. Ezután jön a' Partikus nyelv a' Parthikus Királyok pénzeiken, a' Persa Királyoknak pénzein, de még mind a' ketten mái napig a' szükséges felvilágosítás nélkül szükölködnek.

Afrikába a' Numidikus nyelv van a' Numidiai pénzeken, a' melly talán a' közel lévő punikus nyelvel egy eredetű.

Ezen kivonás szerént geographiai kiterjedését a' régi Numismatikának könnyen meglehet határozni. Egyedül azon Országoknak pénzeik vannak meg nekünk, a' hol a' fent nevezett nyelveket beszélték. Olyan népekről, mellyek más nyelvet beszéllettek, és az akkori paléozott világtól messzebb laktak, semmit sem mutathatunk. A' hamis pénzek alatt olyanokat

értünk, mellyek igazi Originálisok szerént akár melly módon formáltattak, vagy hamisítottak, és a' valódi pénzekhez hasonlítanak. Két szempontból tekintem ezeket, mint a' régiebb vagy mint az újabb idők szüleményeit. A' régi időbeliek igazi hamis pénzek és nyereség okáért tsináltattak, hogy a' valódi folyamatban lévők helyett adathassák ki, de az újabb időbeli hamis pénzek többnyire azon tzelből tsináltatnak, hogy az igazi régi pénzek helyett, mint valóságos Antikok árúltassanak.

A' régi időbeli hamis pénzekben a' tsalás így tetszik ki: ezek többnyire rézből, vashból, vagy ólomból valók, és kimondhatatlan mesterséggel egy arany vagy ezüst igen finom pléhetske úgy van reájok tsinálva, mikor tehát ez el kopik, akkor látjuk meg a' hamisságot. Ezen okból neveztetnek Deákúl numi subaerati vagy pelliculati, és a' pénznek hamis belső része anima numi. Mivel ezen mesterség által hamisságokat el takarták, azért az igaziakkal egy értékek vólt. A' hamis régi arany pénzek ritkábbak, mert a' hamisság a' könnyűségek által könnyen kitetszett. Annál nagyobb az ezüsteknek, és pedig olly nagy, hogy könnyen azon hitelbe jöhetnének, hogy a' felsőség jóváhagyásával vagy parantsolatjából alatomosan verettek légyen, ha nem vólnának ollyan példáink még a' köztársaságnak (Respublikának) idejéből, és a' legjobb Császárok idejéből is. Markus Antoniusról, és Karakalláról Plinius és Diokassius azt beszéllik, hogy egy formán hamisították meg az arany és ezüst pénzt 's a' t. Úgy tetszik, hogy a' Rómaiak ezen mesterséget a' Görögöktől költsönözték, mert vannak görög hamis pénzeink a' legrégiebb időkbel. A' mint leginkább lehet tsudálkozni, hogy

vannak a' régi idökből hamis réz pénzeink is, mellyekbe alattomosan vas van bezárva, mivel illy nehéz munka mellett a' nyereség nagy nem lehetett.

Az újabb idök tsalfasága épen olly iparkodó völt, és mái nap is fen áll, azon törekedvén, hogy ollyan pénzeket készítsen, mellyeket a' tudatlan szeretök könnyen igazi Régieknek (Antikoknak) nézhetnek. A' ki nem tudja, hogy minekölta az újabb idökre a' régi Emlékeket, és egyéb Régiségeket felkezdettek keresni, azöta nem tsak egyes személyek üztek légyen ezen mesterséget, de Olasz, és Franciaországba, söt Ázsiába is rendes Műhelyek állitattak fel, mellyeknek setét szegeleteiben ezen szerencsétlen szülemények készültek, annak tsudálkozni kell az illyetén pénzeknek képzelhetetlen sokaságán. És a' min még inkább lehet tsudálkozni, nem tsak azon völtak, hogy a' ritka darabokat majmolnák, mellyeknek eladásában okvetetlenül lehet nyereségét várni, de épen legközönségesebb darabokat szintügy készítettek, mellyeket mindennap majd a' belső becsek árán meglehet vásárolni.

Ezen Intézet mellett dupla módon dolgoztak, vagy tudniillik a' Historia szerint pénzeket szabadon koholtak, vagy a' már kész régi (Antik) pénzeket majmolták. Az elsőbkekhez tartoznak Juljus Császárnak pénzei az esméretes Veni Vidi Vici kifejezéssel, az Artemisia nevü Királyné a' tsudálatos Mausoleumával, Dido Királyné Karthagó Városával, Miltiades, Themistokles és más hires embereknek fejeik, és végtére azon nevetséges ezüst pénzek hebraeus felirással, mellyekkel a' könnyen hívö gyakran tsalattatja magát. Igen közönséges előre látás kívántatik, hogy efféle leseket el kerüljük.

Tekintsünk tsak nagy Kabineteknek igazi Katalogusaikba, és meglehetünk arról győződve, hogy mind azok a' pénzek, mellyeket ott nem találunk, tsak azért is hamisak, mivel helyet nem engedtek azokban nékik. A' második készítés módja a' legfinomabb és számtalan fortélyokkal él; a' legközönségesebb mód az, hogy egy valódi pénznek formáját tsinál valaki magának, és abba akarátja szerént egy bizonyos érczet belé önt. Mivel a' régi igaz pénzek, egynéhány nemeket kivévén, mind verettek, tehát mind azokat, a' mellyeken az öntésnek jelei észrevehetők, hamisaknak nevezhetjük. De az öntés halma kis lyukatskák által mutatja ki magát, mellyek az öntött pénznek kerektségén megjelennek, és a' homoktól származnak, melly abba a' földbe bé van keverve a' mellyből az öntés modellája van öntve, midön ellenben a' verettetett darabokon, a' karimák egészen simák. Továbbá az öntött pénzekben a' betük és figurák nem elegendőképen élesek, és a' karimán többnyire a' ráspolynak jeleit vesszük észre, mellyel az öntésnek hibáit kiakarták pótolni.

Mínthogy az efféléknél a' tsalárdságot néhez el titkolni, a' finomabb tsalók elő veszik az igazi régi pénzeket (Antikokat), és a' véső által (Grabstichel) egy bizonyos Császárnak fejét, és a' felírást úgy megtudják másítani, hogy ez által egy egészen közönséges Császári pénz egy másik Császárnak igen ritka és drága pénzévé változtatik által, vagy két igazi Antikeket a' közepekben által fűrészelik, és egy Császár fejével egy másik pénznek túlsó részét kaptsolják össze, és így egy semmirevaló fatyú tsinálmányból egy tsudát (phaenomen) tsinálnak, millyen még meg nem jelent a' Numismatika Országában. Mások igazi Antikek szerént

igazi pénz Anyákat (Matrices) készítenek, és mennél szerencsésebbek a' majmolásban, annál nagyobb a' nyereség. A' két Páduabéliek Canvin és Bastián 200 esztendők előtt ezen tsalárdságos mesterséget a' legnagyobb tökéleteségig vitték, és tsinálmányaikat ebben a' nemben még mái napig is tsudáljuk.

Igen hosszas volna mind azon fortélyokat elő számlálni, mellyel régtől fogva élt az önn haszon keresés a' szeretők megtsalásában. Azok, a' kik e' tárgyban bővebb útmutatást kívánnak, olvashatják haszonnal azon értekezést, mellyet a' tudós Francia Beauvais e' tárgyról írt. És ha mind ezeket tudja is egy valaki, azonban még se ment igen nagyra, ha a' több esztendőbeli tapasztalás által szemeit nem szoktatta az igazi Antikek' és a' hamisak közt való külömb-ségnek megesmérésére. De ennyi is elégséges a' Numismatika tanítványát vígyázóvá tenni, hogy a' hamis pénz árosok olly könnyen meg ne tsalhassák. Mert meglehetnek arról győződve, hogy elébb találnak ezer darab hamis réz Othót, Pescennius Nigert, és Gordianus Afrikanust, mint egyetlen egy igazit, és mivel ilyen darabok (mellyekről most szóllottam) általjában a' legritkábbaknak tartatnak, és következendőképen nagy betsben vannak, így ha hirtelen találnak efféle Portékát venni, ollyan pénznek birtokában fogják találni magokat, melly a' belső értéken kívül minden becs nélkül szükölködik.

Midön 300 esztendők előtt azon voltak, hogy a' Szép mesterségeket és Tudományokat megint felébresztenék, akkor a' régi pénzekre is kezdettek figyelmezni. A' haszon, mellyet tölők vártak, szembetünő volt, a' Chronologia, a' Geographia, a' Mythologia, a' régi nyelvek

és szokások tudománya általok megbizonyított, megjobbítatott, és gazdagítatott. Bizonyoságaik a' legrégebb Szerzők, (Auctorok Bizonyoságaiknak is eleibek tétetnek, és kifejezések határt szab, mert a' régi pénzek egy időbeliek, és ő rajtok az meg nem történt, a' mi a' régi írónkon, hogy a' leírók által el tsonkítottak vagy megmásítottak. A' régi pénzeket egyszer'smind úgy lehet tekinteni, mint az egész nemzetnek szavát, a' mellynek parantsolatjára verettek, és közönségesen mindenektől helybe hagyott Autoritást kaptak. Az Ikonologia, vagy a' régi képezetek Tudománya egészen a' pénz Tudománynak (Numismatica) tárgya, mert majd csak a' pénzek egyedül teszik ki a' fejeknek neveiket. Egyszer'smind a' Szép mesterségek nagy előmenetelt tesznek általok, a' verésnek tökéletes rajzolása, és szépsége által, melly miatt a' régi, és leginkább a' görög darabok nagyra becsültetnek.

Végtére a' régi pénzek a' legbizonyosabb Tudósítások gyanánt szolgálnak nekünk, mellyekből megösmérhessük, melly lábón állottak légyen a' pallérozó mesterségek külömbféle Tartományokba és Időkbe, és ök beszéllő tanúbizonyoságaik annak, a' mit egyébaránt csak a' régi íróból tudunk. A' Historia szerént Phidiás előtt a' mesterséges művekben az állás és mozgás kényszerített volt, a' Tsontok és Musculusok igen keményen kinyomva, tehát a' környékségek (Circumferentia) igen szegeletesek, és hegyesek, és ha mindjárt a' rajzolás általjában igazi volt is, de még is mindenütt vad tüzet árult el. Phidiás és a' vele' egykoriak jobban közelgettek a' természethez, de munkáik

még mindég igen erőltettek voltak, és a' grátzia hibázott nékik, míg utóljára Praxiteles, Apelles, Lysippus a' megszépült Természetnek a' mesterséges művekre való fordítása által műveiket a' tökéletességnek legfőbb gráditsára vitték. Ez volt igazán hogy szálljunk a' Szép mesterségek Arany-kora, melly második Fülöppel Macedoniai Királlyal kezdődött, a' fia Nagy Sándor alatt folytattatott, és még egy jó darabig Követőji alatt egy léptsön maradt. A' mit mind ezekről a' Historia tanít, ezt a' pénzekbe szemünkkel látjuk, és nem csak általjában, de az időről időre tett előlépéseket egy bizonyos módjába a' Szép mesterségnek, és ettől a' módtól a' másik módba való által lépését mind ezeket bizonyos Királyságoknak és szabad Társaságoknak pénzeiken láthatjuk, mivel többek közülök egy el nem szakadozott pénzek rendjét a' maga kezdetétől fogva egész a' végeig nyitott vala. A' mi több, a' Historia nagy Görög országnak, Siciliának és más nevezetes Országoknak mesterséges Műveiről semmi bizonyosat nem szól, és úgy látszik, hogy inkább több Országoktól, mind Boeotiától, Bythiniától, és a' többi az igazi mesterségnek ízlését megtagadja, de a' pénz tudomány fen maradt Emlékekből vitatja, hogy Nagy Görög Országba, és Siciliába a' mesterségeknek nagy gráditson kellett virágozniok, mikoron a' folyó és a' mindennapi szükségre készített pénzek, (emlékeztető pénzekről nem is álmodoztak) rendkívül szépek. A' História vitatja továbbá, hogy Boeotia, Bythinia, és a' többi épen olly jól, mint Görög Országnak más ditsért Országai a' szép ízlést birták. Ő vitatja, hogy a' jó ízlés nem csak Görög Országnak nagy Városaiban uralkodott, a' hol a' Luxus előmenetelére szol-

hatott, de hogy ő mindenből kitetszett, a' mi görög nevet viselt, és a' legtsekélyebb köztársaságokra terjedt el, mellyeket neveikről is alig esmérünk. Melly tsekély a' Históriába Sybritia, Hretának egy a' legkisebb Városai közül, és még is pénzei, Görög Országnak legszebb pénzeivel vetekednek. Ő vitatja végtére hogy a' Görög sehol sem szünt meg Görög lenni, hogy a' széphez való hajlandósága, minden éghajlat alatt, a' barbarus nemzetek között is fen maradt, és a' késő maradékokra terjedt ki légyen.

A' legrégiebb időkbe Phocaeának Jonia Városának lakosi, Galliába költöztek, felépítették Massilia Városát, ama Marseillét, és ott a' Barbarusok közepén megtelepedtek, és még egynéhány századok múlva pénzeket vertek, mellyeken az igaz görög izlés szembetűnő. A' Cirenebéliek Áfrikában eredetiképen Lacedemoniaiak, egy olyan Országba, a' mellybe a' Szép mesterségek nem igen gyarapodtak, egynéhány századok múlva első letelepedések után pénzeket vertek a' legszebb nemből. Nagy Sándor Baktriánába annak meghódítása után egy Macedonai Koloniát hagyott, kihinné, hogy 2 századok múlva első származásoktól fogva, egy Tartományba, melly Indiával épen határos volt, és a' többi görögök községéből kirekesztve volt, a' görög Szép mesterség még is fen maradt légyen, a' mint szép pénzeik vitatják.

Minekutánna a' Rómaiak Görög Országot, és lassatskán mindent a' mi görög nevet viselt, hatalmok alá hozták, Tartományait kizsarolták, minden kincseket Rómába vitték, és az által azt mívelték, hogy a' görög mesterek a' görög ég alatt, se előmenetelt se nyereséget nem táltanak többé, akkor történt, hogy Görög Or-

szág szembetünöképen a' legnyomorultabb Barbariába esett. Erről megint a' Numismatika legbizonyosabban győz meg minket. A' nyomorult verés miatt alig hihetnénk, hogy a' Római Császárok idejében vert pénzek, azon városok munkáji vólnának, mellyek valamikor olly szerencsések voltak, mellyekbe a' jó ízles, és a' szépnek érzeménye uralkodtak. A' görög Mesterek Rómába költöztek, a' hol gazdagság és bőség uralkodott, és a' Szép mesterség megtelepedett ottan. Míg Róma fen állott, és belső képen erős volt, addig pénzei is többnyire válogatott szépek. Ezen időszakasz tartott a' köztársaságnak utolsó idejétől fogva, Kommodus Császárig. Ettől kezdve Rómának fő hatalma nagyon kezdett süllyedni, míg utóljára az egész el lankadt Ország a' Barbarusoktól földre terítetett. A' mint ez időtől időig megtörtént, úgy a' mesterség is a' pénzeken alább szállott, mellyeknek veréseik az utolsó Császárok alatt, kiváltképen a' Byzantinusok alatt türhetetlen barbarus. De mit is lehetett egy olyan időkortől várni, midőn a' Bulgárusok, Saracénusok és más külső ellenségek egész a' Monarchia szívéig elő nyomultak, és minden tápláló nedveket el vontak tőle, míglen a' buta Császárok a' barbarusok, ellen ájtatos Búcsú-járások által védelmezni akarták magokat, a' theologikus subtilításokat a' legfőbb dolgoknak nézték, és az Úrnak buzgóságában egyik a' másikának szemét kiolatták. Ebből azt látjuk, hogy a' Tudományok és Szép mesterségek virágzó állapotja, mindég egy Orzágnak virágzó állapotjával egyenlő lépéssel járt.

A' régi Numismatikának fő el osztása.

Az egész régi Numismatika két fő klassisba osztatik el, először, olyan pénzekbe, mellyek

Rómába , vagy másutt , de mindég a' Rómaiak parantsolatjából , másodsor olyan pénzekbe , mellyek Rómán kívül a' külső nemzetek parantsolatjok szerént verettek.

A' Római pénzek első klassisa osztatik el I. A' Konsuláris pénzekbe az az olyanokba , mellyek a' köz Társaságnak idejében a' Polgármesterek Kormányozásaik alatt készültek , minekelötte a' Császárok kezdettek volna uralkodni. Familia pénzeknek is szoktuk nevezni őket , mert a' Konsuláris pénzek legnagyobb része egy Római Familiának , a' nevét írta fel. II. A' Császári pénzekbe , az az olyanokba , mellyek egy Császárnak képét vagy nevét , vagy pedig bizonyos Császárnéét , vagy egy valakiét a' Császári nemből foglalják magokban.

A' II-dik Klassishoz tartoznak a' Külföldi népek , Városok , köztartományok , Koloniák , Királyok , vagy más Herczegek külömbféle nevek alatt.

I. Fő Osztály.

A' Római Pénzekről.

I. Rész a' Familia pénzekről.

Majd valamennyi ezüst pénzeken , mellyek a' köz Társaság idejében , és részszerént még Augustus Császár alatt is verettek , annak a' neve , (némellykor kettő és három személyeké is) a' kiknek kormányozásaik alatt a' pénz veretett. Ezen pénzek állottak az elő névből mint p. o. Lucius , a' nemzetség nevéből mint p. o. Cornelius , és az igazi névből mint p. o. Scipio. Ezen osztály sokat foglal magában , a' mi által a' Mythologia , a' Római historia , a' Politika , többféle papi és világi szokások nagyon felvilágosítatnak. A' Triumvirok , a' kik a' pénzverést kormányozták , azon iparkodtak , hogy az Eleiknek

nek nagy tetteiket, vagy régi eredeteket a' pénzekben kimutassák. Ennek több példáját fogjuk látni. A' legnevezetesebb darabok ezen osztályból a' következők.

1. P. ACCOLEIVS. LARISCOLVS. Három álló Szüzek, a' mellyek épen fákba változni kezdenek. Phaëton a' Nap-szekeének tudatlan kocsisát Jupiter a' menykövével lesújtá. A' három hűgai ezen halál miatt nagyon megszórtak, és három fákba változtattak. Accolejus a' ki ezen pénzeket verette, ezen képezet által a' mellesleg való nevére LARISCOLVS czélozott, mellyet eleinek valamelyikétől örökségbe kapott, a' ki híres lehetett a' laricibus colendis, a' Fenyőfák neveléséről nevezetes volt.

2. M. LEPIDVS. AN. XV. PR. H. O. C. S. Marcus Aemilius Lepidus ló háton Győzedelem jegyét (Tropaeumot) hordoz.

Ezen Betűket így kell megmagyarázni: M. LEPIDVS. ANnorum XV. Praetextus, Hostem Occidit, Civem servavit. Az az Marcus Lepidus 15-dik esztendőkorában midőn a' Praetextát viselné, egy ellenséget megölt, és Polgártársának életét megtartotta. A' Rómaiaknál mindég ditséretes tselekedet volt, egy Polgárnak életét megtartani, és a' jutalom tölgyfa levél koszorú volt. De egy ifjú legénykének bátorsága különös jutalmat kívánt, és e' végből azon fiatal Hősnek közönséges költségből felállították faragott képét (Státuáját). A' Praetexta bizonyos Purpurával békarimázott ruhanem volt, mellyet a' Római Gyermekek 15-ik esztendőig viseltek, a' mi után a' virilis togát vették fel.

3. ALEXANDREA. Asszonyi fő tornyos Koronával. M. LEPIDVS. PONT. MAX. TVTOR. REG. S. C. Lepidus fen állván, közel hozzá álló gyermeknek koszorút tesz a' fejére.

Ptolemaeus Aegyptomi Király Testamentomába a' Római köztársaságot, kis korú fia Tútorának rendelte. A' Tanáts Marcus Aemilius Lepidust Alexandriába küldötte Aegyiptomba, hogy a' Római nép nevébe a' Tútorságot viselne. Az első résznek feje, a' Városok közönséges Symboluma, mellyek falait a' tornyos Rorona jelenti.

4. M. SCAVR. EX. S. C. legatól: REX. ARETAS. Aretas Király térdelve bal kezével egy Tevét tart zablájánál fogva, jobbával olaj ágat tart maga eleibe.

Aretas Arábia egyik részének Királya Syriába több ízben ellenségképen ütött be.

A' nagy Pompejus M. Aemilius Scaurust küldötte ellene, a' ki mindjárt békességre kényszerítette. A' Teve Arabiának Symboluma, az olaj-ág a' békességé.

5. C. ANTISTIVS VETVS. FOEDVS. P. R. CVM. GABINIS. Két férjfiú togába felöltözve, és betakart képpel ketten egy malacgot az oltáron felől tartanak. Az első részén látszik az Augustus feje.

Ezen a' pénzen azon mód ábrázoltatik, melly szerint a' Rómaiak más nemzetekkel szövetséget kötöttek. Ők malacgot tartottak kezekben, a' Jupitert tanúbizonyságnak vették, és az állatot egy kövel verték agyon. Erre tzelozott Virgilius Verseivel midőn azt énekelte: stabant et caesa jungebant foedera porca.

Livius az ilyen Pompát hosszasan leírja. C. Antistius Vetus Gabii nevű Városnak igen régi nemzetségéből származott, melly várost az utolsó Király Tarquinius fortéllal vett meg. Melly történet után szövetséget kötöttek, melly ezen a' pénzen ábrázoltatik.

6. **MONETA.** A' Moneta feje. X. **T. CARI-SIVS.** ülő, a' Vulcanus kalapja, fogó, és Kalapáts.

Junót a' Rómaiak Monétának nevezték a' monendo, mert a' Rómaiakat iatette, hogy igazságos háborúkat izennének ellenségeiknek, és így soha sem szűkölködnének pénz nélkül. A' Monétának ezen feje a' pénzre magára tzelez, mellynek tulsó része a' készülése módját ábrázolja.

7. **Q. CASSIVS.** Bétakart asszonyi fő, mellette **VEST.** A' Vestának kerék forma templo-ma, és benne egy Sella currulis, mellette az egyik részén egy tserép, másikon egy Tábla, mellyen A. C. betük állanak. Az egész képezet Lucius Cassius Longinusra tzelez, a' ki kemény ítéletei által nagy nevet szerzett magának. Őt nevezték reorum scopulusának, mintegy kö-sziklát, mellyen a' bévádoltak hajó-törést szenvednének. Ő tőle származott az a' híres: **CVI. BONO.** mellyről Cicero gyakran emlékezik. Két Vestalis Szűzet a' Törvény eleibe idézett, és e' miatt pénzén a' Vesta feje és annak Tem-ploma jelenik meg. Ollyan Törvényt hozott, melly után a' Polgárok voksokat ezután nem szóval, de kis táblátskák által adtak, mellyeket egy fazékba szoktak tenni, és mellyeken A. vagy C. betük állottak. Az A. azt jelentette el szabadítani a' C. pedig kárhozatni.

8. **MARCELLVS. COS. QVINQ.** Marcellus egy Templomhoz közelit, Tropaeumot hordozva.

Marcellus az ütközetbe a' gallicus Hadi-vezért Viridomárt megölte, hadi öltözetjéből kivetköztette, és a' Feretrius nevű Jupiternek szentelte. Az illyen áldozatot úgy nevezték, Spolia opima. Ezen Czeremonia tsak akkor történt, midőn a' Római Hadi-vezér az ellenséges

Hadi-vezért megölte. Ez Romulus és Aulus Cornelius Cossus után most harmadszor történt. Virgilius Aeneisébe Marcellus ezen tettét dicsérettel hozza elő.

9. FELIX. Egy togátus (Senator) Tanácsbéli ül, ő néki egy térdelő férjfi olaj ágot nyújt, mellette van egy másik az is térdelve és hátra kötött kezekkel. L. Cornelius Sulla az ötet mindég késérő szerenese miatt Felixnek neveztetett, ösmeretes az a' hoszasan tartó háború, mellybe a' Rómaiak Jugurthával Numidiának Királyával keveredtek. Marius megverte ötet és a' meggyőzött Bocchus Királyhoz futott. Sulla annyit iparkodott Bocchus Király körül, hogy ez néki Jugurthát rabnak adta által.

10. PIETAS. Egy asszonyi fő M HERENNI. Egy fiatal ember az öreg Attyát vállain viszi.

Midőn egyszer az égő Aetna egy Tűz-özönt okádott ki, a' két jámbor testvérek Amphinomus, és Anapias szüléiket vállaikra vették, és a' Tűztől megmentették. Tehát a' régiségbe a' gyermeki szerelemnek jeleül választattak. Ezen képezet többször jelenik meg Catana Siciliabéli Városnak pénzein, a' hol az a' szép tett történt.

11. A' Pallor és Pavor fejei Hostilius Sasernának pénzein. Midőn a' Rómaiak a' Vejen-tesekkel megütköztek, és az ütközet kimenetele igen bizonytalan lenne, akkor Tullus Hostilius Király a' Pallor és Pavornak Templomot ajánlott. Ezeket tehát azolta Rómába mint Istenségeket úgy tisztelték. Pallor halavány ábrázattal, Pavor pedig felálló hajszálakkal ábrázoltatik. Hostilius Saserna ezen két fejeket a' pénzeire tette, hogy a' világgal el hitethesse, hogy ő Tullus Hostilius Királytól veszi származását.

12. BRVTVS. A' Lucius Brutus feje. AHALA. Az Ahala feje.

13. M. BRVTVS. IMP. A' Marcus Brutus feje. X. L. BRVTVS. PRIM. COS. A' Lucius Brutus feje tölgyfa levél koszorúban.

14. LIBERTAS. Asszonyi fő, a' ki a' szabadságot ábrázolja, X. BRVTVS. A' Consul ki járása, két Liktorok között, a' kik a' vessző füzeteket hordják, elől megy az Accensus.

15. BRVT. IMP. A' Marcus Brutus feje. X. EID. MAR. A' szabadság kalapja két gyilk között. Ezen 4 darab pénz Marcus Junius Brutust érdeklí, a' ki Caesart megölte, és még azután fegyveres kézzel a' szabadságot Oktaviánus ellen védelmezte, míg Philippi mellett, életét elveszté. Ezen történetekre tzeloznak a' képézetek mind a' négy pénzen. Az első darabnak mind az egyik, mind a' másik részén egy a' régi Róma szabadsága védőjének fejét látjuk, tudniillik Junius Brutusét, a' kitől a' mi Marcus Brutusunk vette eredetét. Ez a' Junius Brutus volt az, a' ki Tarquinius Superbust Rómából kiűzte, és a' szabadságot béhozta, és Servius Ahalát, a' ki Spurius Meliust, a' ki fortélyok által a' Városnak Urává akarta magát tenni, maga kezével megölte. A' második pénznek egyik részén a' Marcus Brutusunk feje sovány képpel, a' mint a' Historia is tanítja, a' másik felén van L. Brutus az első Consul feje, a' ki ezen tisztséget a' Tarquinius kiűzése által szerzett magának. A' tölgyfa koszorú a' moralis módon megtartott Polgárok életére czéloz. A' harmadik darab azon módot jelenti, melly szerént a' Konsulok a' világ előtt fellépni szoktak. A' Liktorok és az Accensus olyan személyek voltak, kik a' Konsul Pompájához tartoztak. A' 4-dik darab a' Caesar halálát jelenti. A' felírás EID.

MAR. azon napot jelenti, mellyen ezen véres gyilkosság megtörtént, tudniillik 15-dik Martiusba. A' kalap szabadságnak jele volt.

14. A' Mercurius feje. C. MAMIL. LIME. TAN. Ulysses fen állva rövid utazó köntösbe, pálczát tart kezébe, a' lábai alatt van egy kutya, a' melly hízelkedik néki.

Homerus szerint Ulysses el utazása után 20 esztendővel Itakába ösméretlenül akart megjelenni. E' miatt egy szegény utazó köntösét vette fel, és valóban senki sem ösmert reá, tsupán a' kuttyája. Argusz ösmert reá, és hízelkedve fogadta Urát. Hajus Mamilius az Ulysses tette a' pénzre, mivel azt állította, hogy ezen Höstől veszi származását.

14. L. PLAVTIVS Asszonyi Lárva kigyós hajakkal. X. PLANCVS. A' szárnyas Aurora kezén a' négy Naplovait viszi. A' flautákba fúvó Muzsikások, a' kik Rómába pompás Ceremoniáknál hallatták magokat Rómából Tiburba költöztek. De mivel a' Rómaiak szerették őket; a' második Censor egy szép fortély által visszasalá őket. Ez Tiburba költözött, barátságot kötött velek, és egy vendégségbe hívta őket, mellynek alkalmatosságával késő északáig olly nagyon megtudta őket itatni, hogy magokon kívül voltak. Illyen állapotba mindegyiknek egy lárvét adott orczájára, egy kocsiba tette őket mindnyájokat, és a' Piacz közepén hagyta őket. Midőn reggel a' nép mind össze futna, és ezen a' tréfán nagy nevettség támadna, megint Barátság kötettet, és a' Minerva Tisztelésére egy örökös Inep rendeltetett. Ezen tetre czélozott Lucius Plautius Plancus, a' tréfás Plautius Censornak unokája, midőn a' pénznek egyik felére a' Lárvét, a' másikára az Aurórárt az az reggeli Hajnalt, mellynek alkalmatosságával

a' tréfa a' néptől észre vétetődött, tétette fel. Vegyük itten észre Rómának durva szokásait elsőbb ideiben. De vannak még mái nap is Európába Inneplések, mellyeknek eredetek épen olly nevetséges környülállásokon épült.

15. SEX. POM. FOSTLVS. A' kettős gyermek Romulus és Rémus a' farkastól szoptatva, a' fügefa alatt, melly alatt egy szarka ül, a' Faustulus nevű Pásztor álmélkodással nézi az egész Históriát.

Azon Historia a' kettős gyermekről, mellyeket a' farkas szoptatott, és a' Szarka táplált, míglen Faustulus nevű Pásztor nevelné fel őket, eléggé ösméretes. Egy azon nevezett Faustulusnak maradékai közzül a' fen leírt pénzt verette, ezen FOSTLVS áll FAVSTVLVS helyett. Épen így szokásba volt mondani CLAVDIVS, és CLODIVS. Vinculum és Vinculum.

16. HERCVLES. MVSARVM. Hercules a' Lantot pengeti.

X. Q. POMPONI. MVSA. Egy a' 9 Músák közzül, külömböztető jeleivel.

Q. Pomponius Musa, hogy nevére Musa czélozna a' Músákat választotta magának. Az előbbeni darab a' musikáló Herculest adja előnkbe. Ha így ábrázoltatik, akkor a' Músák Herculesét jelenti, vagy a' mint másképen hívták Musageta, az az a' Músák Kormányozójakat. Ezen nevezet alatt már Görög Országba, és utóljára Rómába is esméretes lett, midőn a' maga, és a' 9 Músák (Statuáit) faragott képeit oda vitték, és Templomot építének nékie. Egyébaránt az egész pénznek képezetje allegoricus, tudniillik, az emberek nyugodalma Hercules ereje által állitatik lábra, és ennek Hős lelke a' Músák szava által lesz tudtára az emberi nemnek.

A' következő darabok a' g Músákat rend-
jek szerént terjesztik eleibénk valamennyien
külömböztető jeleik által ösméretesek. A' leg-
könnyebben megösmérni való Urania, az *εραως*
szótól, melly annyit tézen mint menny, egy
pálczikával a' Menyország golyóbisára mutat,
mint az Astronomiának, Tsillagvizsgáló Tudo-
máynak Tanítója.

17. Asszonyi fő ketske börrrel fedve, mel-
lette állanak némellykor a' betük I. S. M. R. X.
Egy álló leány egy felkapaszkodó kigyónak e-
ledelt nyújt. A' Roscius és Thorius pénzein,
's a' t. Az első része Junó fejét mutatja nekünk,
mellyet ezen formája alatt kiváltképen Lanuvi-
umba, és később Rómába is tiszteltetett; ös-
mérték ezen név alatt: Juno sispita magna Re-
ginat. A' tulsó felén a' pénznek látjuk a' Juno
sispitának egyik Papnéját, mellynek kötelessé-
gében állott bizonyos időben az ezen Istenség-
nek szentelt kigyónak eledelt hozni. Az egész
caeremoniát Propertius igen szépen írja le.

18. FLORAL. PRIMVS. A' Flora Istenné
feje virágokkal felékesítve: A' Caius Servilius
Denariusain.

Flora görögül Chloris a' Zephyrusnak fe-
lesége volt, és a' kertek és virágok Istennéje.
A' Rómaiak tiszteletére minden esztendőbe egy
bizonyos Inneplést tartottak, a' kinek kezdője
ezen pénznek tanúbizonysága szerént C. Servi-
lius volt, mellyekre van írva.

(Folytatása következik).

2.

Érdeklet a' Magyar Nemzeti Csinosodásról.

Örömmel és méltán, sőt igazán, bátran és felemelkedett homlokkal lehet azt az egész Világ fülehallattára szóval és írásban is állítani: hogy a' Magyar Nemzetnek nem csalt Politúrája, erköltsi hajlékonysága, dísze 's fénye; hanem Culturája, tudományos csinosodása is valóságosan van. Ezt még ez előtt 50 esztendővel, a' Frantziák kirekesztőleg magoknak tulajdonították Európában, és annyiban csak ugyan igazságok is lehetett, hogy akkor, az izlés, udvariság, manirosság 's fényezés, legnagyobb divatjában lehettek kiváltképen köztők: de mind azok mellett, alig lehet állítani, hogy már akkor, tökéletesen el ütötték legyen a' Frantziák a' tudós Német Ország kezéről, az igaz Culturát, valóságos tudományos csinosodást; mert, Meusel esmeretes feladásától, 's a' Német Orzági Tudósok felleptetésétől fogva; mint egy alkuszerént, és köz megegyezésből, egy maga Német Ország bírta ezt a' nagy elsőséget, szint az irigységig, annyira, hogy hözönségesen tudós Német Orzágnak neveztetett, 's úgy neveztetik még most is; azért pedig, mert a' benne találtató számtalan sok nagy Tudósok, az egész tudományos nagy Kart felölelvén, a' Tudósság véghetetlen téres körjét által 's meg által nyalábolták, és semmit abban kutatlan nem hagytak. Tehát, a' Németekre nézve, a' potiori fiebat Denominatio, az az: más Nemzetekhez képest, az idő nyoma szerént, igaz jussal bírták ók a' tudós, csino-

sodott szép nevezetet ; de abból , hogy ez akkor úgy volt 's még most is úgy van , koránt sem következik : hogy a' Magyar Nemzet , — mellynek Politúrája , eredetiképen , Lelkében , Természetében , Karakterében , vérében , különben is már meglévén , — a' mint ezt soha senki se tagadta , valaki Nemzetünket igazán esméri 's méltatni akarja ; következendőképen , hogy a' Magyarok Nemzeti Cultúrával tudományos csinosodással birjonak , az is szint olly tagadhatatlan.

Vannak ugyan ollyanok , kik azt hiszik : hogy derék Politúrát , — igazi Pallérozottságot , — Cultúra , az az tudományos csinosodás nélkül gondolni se lehet : de a' mint elébb is mondódott , egy az , valaki a' Magyar Nemzet' közönségesen el esmert , 's Nemzeti Lelkénél , karakterénél fogva , róla mindenütt feltenni szót Pallérozottságát kétségbe akarná vagy merné húzni : már azzal egyenesen azt mutatná meg , hogy Világ és Ember-esmérés nélkül szűkölködik ; mert a' Magyar régolta 's mást is minden idegen Nemzetek között , közönségesen betsületes , emberséges , derék Magyar — der ehrliche brave Unger névvel tiszteltetik meg mindenütt. Más a' pedig , hogy , valamint sokkal hihetőbb , — avagy csak az esmeretes kisebb nagyobb Példáknál fogva is , — hogy tulajdonképen , a' szívbeli Pallérozottság , — Politura Moralis , — szült az igaz valóságos lelki , tudományos csinosodást , Culturam Intellectus , hogy sem ezzel ellenkezőt lehetne általján fogva állítani : úgy , semmit se hibázunk , ha minden kérdés , és megszorítás nélkül arra hajlunk , 's részünkről azt állítjuk : hogy a' magyar Politúra , az az : a' szívnek Nemzeti nemessége , ártatlansága , ko-

molysága szülte, táplálta, nevelte mindenkör a' Magyar nemzeti Cultúrát, valóságos tudományos csinosodást, 's annyira vitte azt fáradhatatlan, lassú, lármátlan türekedése mellett, hogy már most, bátran megmérekezhettek akár mellyik Európai cultus, csinosodott gebildet Nemzettel, 's méltán lehet állítani: hogy már most a' Nemzetek rendében, a' Magyarok is bírnak Nemzeti Cultúrával, tudományos csinosodással; jóllehet, alig lehet mind azok mellett, - ó fájdalom, mondani, hogy az 1823-ik esztendőbeli Tudományos Gyűjtemény folyamata első kötetének 64-dik lapján kitűzött Nemzeti Literatúrának birtokában, mind ez ideig teljes értelemben lehetne.

De, ha bár nints is még most rendszeres és tökéletes, — *systematica et completa*, — Literatúrája Nemzetünknek: mindazonáltal valóságosan van már most is *literalis* Cultúrája, tudományos csinosodása az egésze, a' Tudományok nagy mezejére nézve. Nem szükség, ezen állítás bízonyítására végett, sem a' Magyar Athénásra, sem Horányira, sem Wallaszkyra, sem a' többiekre, a' Magyar Literátorok öszve számítása végett útasítanunk; hanem csak valóságos *Factumokra*, fen forgó tagadhatatlan tapasztalásokra, 's a' fen álló Nemzeti tudományos derék Intézetekre kell örömmel szemünket, lelkeinket függeszteni, 's másokat ezekre figyelmeztetni; mellyekből, Nemzeti Cultúránk, tudományos csinosodásunk, valamint a' napnak fénye világosan 's egészen megtetszik.

Ugyan is, az igazán csinosodott Magyar *Publicumhoz*, — a' tisztelt tudós nagy közönséghez, örömmel, és méltán számlálhatjuk magát, a' mi megvilágosodott, Bölts Fejedelmünket, a' ki, mint Magyar Ország örökös Kirá-

lya, nem csak szereti, betsüli, tiszteli, hanem egész Császári Királyi Felséges Familiájával kedvelli, különösön pártolja, minden úton módon elő segít, mind Nemzeti nyelvünket, mind Literatúránkat; a' minek eddig is, annyi csalhatatlan bizonyosságait méltóztatott kegyelmesen adni; sőt maga Fejedelmünk se egészen járatlan anyai nyelvünkben; valamint a' mostani Felséges Fejedelem Asszony is több ízben, nagy kegyelmét mutatta eránta; Tisztelt Nádor Ispányunk Császári Királyi Fő Herczogsége pedig, nem csak tökéletesen érti, hanem beszél is nyelvünkön; és hogy mostani Felséges Hitvесе forma szerént tanulja nyelvünket, az is annak a' jele, hogy szinte belső Fejedelmi rejtekeikbe kívánják azt felvehetni. Hasonlóképen Országunk Fő Commandérozója Ferdinánd Királyi Fő Herczogsége; Császári Királyi Fő Herczeggel Lajossal, a' Király Testvérével; nem különben Koronánk Örököse, Ferdinánd és Testvére Ferencz Császári Királyi Fő Herczegek a' Király fiai, folyvást beszélnek magyarul.

A' Felséges Uralkodó Háznak ilyen gyökeres Nemzetiségesedéséből, természetesen a' következett: hogy minden hazai felsőbb 's alsóbb tudományos Intézetekben, a' Pesti Univerzitástól fogva; keresztül a' legkisebb Normáljs Oskoláig mindenütt az egész Országban, — Hazánk olyan részeiben is, a' hol a' Magyar nyelvnek majd híre se volt az előtt, sőt, még Bétsben is, — a' Magyar nyelvet és Literatúrát, mint a' Nemzeti csinosodás főben járó részit, a' Felség kegyelmes rendelkezésénél fogva, mindenütt, az arra rendelt különös Tanítók folyvást tanítják.

Forró buzgósággal 's igaz Nemzeti lélekkel, nagy tüzzel ég, él, és hal Hazánk minden

részeiben, a' Fő Tisztelendő Tudós Egyházi Rend is a' Nemzeti Cultúráért; és különösen Nagy Méltóságú Primás Herczgsége, lelkes Hazafiságát, nem lehet eléggé magasztalni 's áldani; mellynek nem csak sok szembetűnő hat-
hatós példáit adta minden bölts Rendeléseivel, valaholott eddig Fő Pásztori látogatását hivatalosan tartatta; hanem, valamint az Esztergomi derék Magyar Cancionátorok idő szerént való megválasztásával, úgy kiváltképen a' tavalai Posonyi Nemzeti Szent Zsinat egyik Czikkelyével, az újonnan kiadandó Káldy fordítása szerént való Magyar Bibliának kinyomtatásával, Hertzgsége magát szinte halhatatlanította; nem említvén itt, egynehány tudós Szerzetesek; nevezetesen a' Sz. Benedek Szerzetén lévő T. T. Atyák; nem különben több Székes Püspökségek és Káptalanak esmeretes munkáságát, nagy lelkü áldozatait; azok között kiváltképen a' Veszprémi Fő Tisztelendő Hanonok Uraknak, a' Nemzeti tudományos csinosodás körül eddig tapasztalt ügyes törekedéseiket.

A' Felséges Udvar és a' Venerábilis Clérus hazafiságos példáját, a' Nemzeti csinosodás kegyelésében, 's ápolgatásában, hasonló figyelemmel 's tüzzel váltották fel Hazánk Naggyai 's atyai minden Kormány Törvény 's Itélő Székeknél; kik között mindenütt, számos, nevezetes Tudósak, Auctorok, Ékesen-szólló Orátorok és Poéták vannak; 's annyira lelkesedtek már mindnyájan a' Nemzeti csinosodásért, hogy Bétsben, Budán, Pesten, Posonyban, sok fő Uri Házaknál, még a' gyermekeknek 's Udvari cselédeknek se szabad másként, hanem csak magyarul beszélni, 's a' társaságos nyelv is kizszorítólag, Nemzetünk anyai nyelve.

Ha meggondoljuk, milyen hatalmas és áldásos befolyása legyen az Uralkodó Fejedelem, és a' Nagyok példájának az egész Nemzetbe; 's ha azt is hozzá vesszük, hogy a' Nemzeti csinosodásban, a' szép nem is a' maga kellemeivel 's bájjaival mindenfelé részvevőleg 's munkásan egyesül 's osztozik; azon kívül, ha azokat a' már fenálló különféle Nemzeti jeles Intézeteket is, a' magok érdeme szerént méltatándjuk, a' mellyek a' Nemzeti csinosodás terjesztésére szereztettek, és ügyes szemességgel fen tartatnak, időről időre gyarapítatnak; millyenek példának okáért: a' Nemzeti Museum több ágakra terjedő részei; hasonlóképen a' Marczibányi dicső Familia, és született Pongrácz Theresia Grófné, serkentő 's mind eddig tzeleányosan használt közhasznú Hagyományaik; nem különben, ha ide értjük a' nyomtatásbeli nemes szabadságot; továbbá, a' lelkes Petrócai Trattner esmeretes sokrétű Törekedéseit, áldozatait; valamint a' Tudományos Gyűjtemény, és az Egyházi Értekezések 's Tűdósítások; úgy szinte, a' két rendbeli Nemzeti Ujságok; kétféle Almanákok; egynehány folyamathban lévő Magyar Színjátszó Társaságok, a' Nemzeti csinosodást közelebbről vagy távulabbról elő segéllő következéseit: valóban, mind ezen rendkívül való Hazai Intézeteknél fogva, elegendő okaink lehetnek azt hinni: hogy a' Magyarok, valóságosan bírnak Nemzeti Cultúrával tudományos csinosodással.

Versent futnak, mind a' Nemzeti nevelés, mind az izlés, mind a' tudományos dolgok művelésében, nemesítésében 's terjesztésében, a' két részen lévő Hazai Evangélikusok, az egész Nemzettel; és valamint a' Helvétika Vallástélt követők, most is mint régenten, — Magyar

Cultúrákra, Tudósaikra, Iróikra, Orátoraikra, Poétáikra nézve. — Magyar Ekklesiának méltán neveztetethetnek: úgy az Augusztána Vallástételt követő négyféle nyelvű Magyar Országi Évangyelikusok is, minden alsóbb's felsőbb Oskoláikban, — még a' Németesekben's Tótosakban is; példának okáért: a' Posonyiban, Selmecziben, Késmárkiban, Eperjesiben, — nem csak különös Tanítók által, nyilván tanítják a' Magyar nyelvet, — a' mennyire tőlök telhetik: — hanem mindenütt különös magyar Társaságok is virágznak, — a' Sopronyi Magyar kis Társaság-dítséretes példája szerint; és az ezen Confessiót követők között is, mind az Egyházi, mind a' Világi Renden lévők közzül, nemzetes Auctorok, Orátorok és Magyar Poéták is találatnak. De egyéberánt is, nem kevés betsületekre szolgál a' Magyar Országi mind a' két részen lévő Évangyelikusoknak, — mint valóságos jeles Cultúrával, megkülönböztetett tudományos csinosodással ékeskedő Férjfiaknak az is: hogy a' Felséges Fejedelem által, az Austriai Birodalombeli Évangyelikusok számára kegyelmesen felállított Bétsi Theologiai Intézet rendszerint való Tanítói között, egyen kívül, még eddig mindnyájan született Magyarok; sőt, hogy több esztendők óta, a' Császári Királyi Residentzionális Városban lévő Augusztána Vallástételt követő Évangyelikus Prédikátorok is, jobbára csak született Magyarokból telnek ki, és csak ilyenek méltatják magokat legjobban, arra a' megkülönböztetett Hivatalra is.

Mind ezekből, — velut ex Argumentis ad Hominem, et tanquam ex praeexistentibus innegabilibus Factis, — az az: emberi mód szerint szólván, 's a' fenálló tagadhatatlan Történe-

tekből, tapasztalásokból ítélvén, — nyilván-
ságosan következik: hogy valóságosan van a' Ma-
gyarnak Nemzeti Culturája, tudományos csino-
sodása, és lesz minél előbb, sőt már most is
lehetne, — ha akarnánk 's módot keresnénk
benne, — Nemzeti Literatúrája is.

Alsó Szopori Nagy Pál.

3.

A' Könyvekről és azoknak olvasásáról.

Ezen Tárgyról írni akarván, nem késem
sokat a' legrégibb időkön, csak hogy a' dol-
goknak össze köttetéseért el nem múlathatom,
hogy onnan is valamit ne említsek. Nem késem
mondom sok, a' homályos idők körül, hol a'
História csak vakoskodva tapogat. Nem vitatom
azt: Igaz-é? nem-é? hogy már Ádám könyvet
írt az Istenről és a' Teremtésről. Nem
disputálok a' Seth oszlopainak igazságos
vagy költeményes voltát. Nem szóllok az Énok'
Írásairól, mellyek a' Páterektől, nevezete-
sen Origenestől neki tulajdonítottak Móses'
IV-dik Könyvére írtt 28-ik Prédikáziójában.
Azt is csak alig illetem, hogy az özönvíz után
mikor a' Nemzetek el szellettek, Káldeából
Kanaánba által vitték mind mások, mind kivált
Ábrahám, és azok fen maradtak nem csak a'
maga familiájában; hanem közöltettek a' Kana-
nensokkal, vagy Fénicziusokkal is. Onnan pe-
dig Cadmus Görög Országba menvén közlötte
a' Görögökkel. A' kinek az illyekre jut ideje
's gyönyörködik benne, eleget olvashat Hei-
deggernél in Historia Patriarcha-
rum

rum Tom. I. Diss. 16, és Bochart' Kanahánjában. De menjünk a' célra 's lássunk a' Könyvekről 's azoknak olvasásáról.

Az igazságokat nem csak elmélkedés által találjuk fel, hanem a' mások' könyveiből is. Ha minden dolgoknak okait 's természetét magunk kikeresgélhetnénk, így a' Könyvek nélkül el lehetnénk. De mivel se alkalmatosságunk nincs mindeneket kitapasztalni, azonban az élet is rövid, tehát segedelműl fel kell venni a' mi ket mások a' külömb külömbféle Tudományokra tartozó dolgokról írtnak. Ebben pedig szükségünk épen nincs. A' Könyvek' száma felette igen nagy 's esztendőkről esztendőkre szaporodik nem csak a' Külföldön; hanem leginkább fél századtól fogva, e' mi kedves Hazánkban is. Az írásnak nincs vége 's nem is lesz, míg a' tudós Világ fen áll. Bizonyos az; hogy valamint még sok dolgok és igazságok vagynak hátra, mellyeket vagy fel kell találni vagy jobban ki-magyarázni 's világosítani; úgy a' már nagy számú Könyvek mellett, még igen sok újjakat lehet nagy haszonnal írni, készíteni, a' mint hogy naponként irnak és készítenek is. De nem lehet el tagadni azt is; hogy azok a' Könyvek, mellyek nélkül könnyen el lehetnénk, majd annyi, vagy még nagyobb számúak, miat a' jók. Ki nem látja, hogy ma sokan Literátoroknak akarván tartatni, Könyvek, még pedig sok Könyvek' írásához fognak, mellyek külömb külömbféle matériák gyülevésszeivel teljesek, 's ezekből ha azokat kiveszed, mellyeket más Irókból szedtek össze, kevés valami jó és magoké marad meg, valamint t. i. az Echo, és a' Publikán madár csak a' mások' szavait mondja 's adja vissza, 's magától tovább egyet se szólhat: úgy az írni szerető sokaság csak a' máso-

ként frogatja , tovább pedig valamit vagy esinálni , vagy akarni is alig tud. Innen Caligulát , ki egyébként a' Világ' Faëtonja volt , nem lehet abban nem dicsérni , hogy az illyen Irók' munkáikat el sikkasztatta. Mert az illyen Irók' szemetjeinek se módja se mértéke , alig kél ki , 's mint a' Raj kirepül , kasában meg nem ferve , irkálnak , firkálnak , a' hirt ; nevet nagy tusakodással keresik , 's vágnak rája. Ha néha megesik , hogy jelesebben talált darabokat eresztethetnek ki , mindjárt azt hitetik el magokkal ; hogy a' Tudományos Társaság' veszedelmében forog ; hanemha ezek az új Átlások a' Minerva' dülő félben lévő Templomának Gigási vállaikat alá vetik. Valamint a' kis testüek ruhákkal pótolják magokat ; így ezek , bölcsesség nélkül szükölködvén sok haszontalanságokkal állnak elő. És a' mint rendszerént látjuk , hogy a' köznép közzül a' legesekélyebb tehetségüek sok gyermekekkel bővölködnek , kik házanként koldulván drágitják a' kenyeret : így ezek elméleti csekélységök mellett teméntelen formátlan darabokat szülnék , mellyeket a' Könyvnyomtatóknak által adván azok a' papiros nagy vesztegetésével kinyomtatják , azután mindenfelé széljel küldözik , mindenütt kirakatják , 's tolják az ott el menökre , midön azon közben a' jobb és első rendü Irók' munkáik csak nem a' molyoknak lesznek eledelekké.

Voltak is , vagynak is olyan emberek , kik azt akarják el hitetni másokkal ; hogy ök Könyvek' olvasása nélkül is nagy eruditióra jutottak — mások más okon vetik meg a' Könyveket. Némelylek ellenben kelletinél is tökbet tulajdonítanak azoknak ; söt gyakran abban keresik dicsőségeket ha sok Könyvök van , mellyeket azonban magok nem olvasnak 's nem is olvas-

hatnak, és így azokból semmi hasznot nem vesznek; kiket már Lucianus derekasan megvagdalt ilyen című Munkájában: Ad indoctum et multos libros ementem. Nem sokkal jobbak 's okosabbak ezeknél azok, kik sok Könyveket olvasnak ugyan; de úgy; hogy több kárt vallanak belőle mint hasznot. Mindenek felett azért azon kell lenni; hogy a' jó Könyveket a' rosszaktól, a' hasznosokat a' haszontalanoktól 's ártalmasoktól tanuljuk meg különböztetni, és mint kell azokat olvasni, hogy hasznokat vehessük.

Mínthogy tehát olvasni kell, még pedig nem keveset kell olvasni ha tudni akarunk, látni való, hogy szükséges kötelesség végire járni, micsoda könyveket kell olvasnunk. Mert mi azzal épen ne hízkeljünk magunknak; hogy kevés könyvekkel is sokra mehetünk, mint némelly Tudósok kikeről emlékezetben hagyták, hogy csak kevés Könyvekkel bírtak, mint p. o. Melanchtonról hogy annak könyves Tárja, csak Bibliából, Aristótelesből, Pliniusból, Plutarchusból 's Ptolomeusból állott — és hogy Cartesiusnak is Euclidesen kívül nagyon kevés Könyvei voltak.

Nohát a' melly Könyveket megszerzeni 's olvasni akarunk, meg kell azokat előre esmerünk. De hogy? valamelly Tudós jó akarónk által bé kell magunkat vezetettünk azoknak esmerettségébe, azután szerezzünk olyan fontos tudós Ujságokat, mellyekből a' célra tartozó Könyvekről tudósíthatunk. De a' Könyv Bírakat nem kell külömbiség nélkül követni; mert sokan meg se nézték magokat a' Könyveket, hanem csak mások után vakúl tesznek rólok ítéletet, mint a' kiket csudálnak tekintetőkért. Innén van; hogy gyakran valamelly na-

gyon közepszerű Hőnyvnek nagy becsét tulajdonítanak, a' mellyet akarmi okon megtalált dicsérni valamelly nagy tekintetű Tudós. Ellenben kevésre becsülnek valamelly könyvet azért, mert a' felől valamelly jeles Tudós megvetőleg szóllott. P. o. Morhóf dicsér, 's nagyra becsül valamelly könyvet, vagy ellenben gyaláz más Irók az ő gondolatit gondolatlanul követik 's gyakran megcsalják mind magokat mind olvasóikat. Okosan kell hát itt járni, 's nem kell vaktában halgatni akármelly Könyv Bíróra; hanem azoknak ítéletére kell inkább nézni, kik abban a' Tudományban, melly re tartozik a' Könyv, igen gyakorlottak.

Bizony, valamint egyéb dolgokban, úgy a' mások' könyveikről való ítélet tételeikben is gyakran megcsalódunk a' Halandók. Hogy itt az indúlatokra nem kell hajtani, könnyen által látja minden. Azonban semmi se gyakrabbi mint az; hogy dicsérjük azoknak munkáikat, kiknek jót kívánunk, 's gyalázzuk azokéit a' kikre irigykedünk. Dicsértetnek gyakran a' Könyvek nem más okon; hanem hogy azoknak Szerzőik már máskor nagyon el híresedtek — ellenben a' melly Hőnyveknek Szerzőik homályosok, megvettetnek, megútáltatnak. A' ki valamelly Fejedelemnek kegyelmében áll, akármiket ad Világ' eleibe égig magasztaltatnak, mellyek pedig alig találnának olvasókra ha Szerzőjök más sorsú volna. Másoknak ismét csak a' Régiék Hőnyveik tetszenek, másoknak az újabbakéi. Vagynak továbbá, kiknek a' Honniak nem keltenek, mások ellenben annyira a' Honniakhoz ragaszkodnak, hogy szinte mérgelődnek, ha valaki a' Külföldieket magasztalja. És ezek ugyan gyakran tévelygésbe hoznak bennünket,

's akadályoztatnak ; hogy a' mint illene , a' Könyveknek igazi becseket meg ne esmerhessük.

Illyen különböző itélettel lévén annakokáért a' könyvekről a' Könyv Bírák, állapítsuk meg, kikhez bízhatunk 's kik után indulhatunk meg azoknak olvasására nézve. A' lesz hát a' jó 's olvasásra méltó könyv, melly azoktól dicsértetik, kik azt a' Tudományt, mellyben tartozik a' könyv, tökéletesen tudják. Ha annak dicséréséből rájok semmi haszon, gyalázásából semmi kár nem háramlik. Ha annak dicsérői egymásnak nem baráti, vagy még inkább ellenségei, sőt talán még különböző vallásúak is. Végre, ha azt a' Könyvet egy szájjal mindnyájan dicsérik. Innen Plinius IX-dik Könyvének XI-dik Levelében helyesen mondja: Hogy ő azt a' könyvet elég tökéletesnek ítéli, mellyről az emberek ítélet tétéleik, ha egymástól bár igen messze laknak is, megegyeznek. Illyenek már a' Lock Könyve. De *Intellectu Humano*, a' *Virgilius Aeneise*, és *Bochart' Hierozoiconja*. Ellenben csekély becsű könyv az, mellyet csak a' Szerző Baráti dicsérnek, a' Tudósok pedig, mint megvesztegethetetlen Bírák, vagy középszerű vagy rosz Könyvek közzé számlálnak.

De nem kell megelegedni csak a' mások útmutatásával a' könyvek' megítélésére nézve, hanem magunk is tegyünk e' körül valamit. Ha magunk valamelly Könyvről itéletet akarunk tenni ; hogy az valjon jó é vagy rosz, annak el intéztetését 's kimunkálását kell megítélni, 's meg kell vizgálni megvagnak é a' könyvben azok, mellyeket kíván a' czél, mellyből írta azt a' Szerző? Valjon a' szók, mellyekkel kifejeztetnek, világosok é, és olyak, hogy könnyű megérteni az azok alatt lévő gondolatokat?

valjon az emberek hasznára alkalmaztatott é? micsoda renddel 's gonddal irattatott? Továbbá; a' melly könyvet haszonnal akarunk olvasni, érteni kell a' nyelvet, a' mellyen az irattatott; mellyre nézve különösen nagyot használ, ha azt többször szorgalmasan megolvassuk; 's más ahhoz hasonló könyveket, mellyek azon dologról irattak vele össze vetjük, így, a' mellyek eleinte homályosoknak láttattak, többnyire apródonként felvilágosodnak előttünk.

A' Könyvnek megesmérésére; hogy az jó é vagy rossz sokat tesz az is, noha nem egyáltalán fogva, ha a' Szerző a' Könyvén sok ideig dolgozott, mint Robertus Stephanus 12 esztendeig dolgozott *Thesaurus Linguae Latinae* ján, Sannazarius 20. esztendeig, *De Partu Virginis* nevű Poemáján. Virgilius Georgiconján 7-ig *Éneis* én 12-ig Scaliger 30-ig ezen című munkáján: *De emendatione Temporum*. Továbbá midőn valamely Iró már el van híresedve úgy szoktak fölöle ítélni; hogy annak munkájának jónak kell lenni — de itt is sokszor van kifogás. Ha nem ha az Auctor a' Matériában eléggé jártas, azonban az ahhoz szükséges eszközökkel is bír, már akkor gyaníthatni a' Könyvnek jóságát. De ha valaki valamely könyv jóságának megemertető jeléül azt veszi fel, mert azt sokszor kinyomtatták; több nyelvekre fordították, vagy ritka, itt az ember gyakran megsalutkozik, és azzal sokan erőtlen ítélettételeiket árúlják el, midőn a' könyvet annak ritkaságából mérik. És itt nem egyféleképen csalódnak meg az emberek. Mert ugyan is gyakran ritkának tartanak némelly Könyvek, holott épen nem ritkák. Sok Tékákat, sok Könyv Boltokat szükség annak felkutatni, ki valamely könyvet ritkának

mer nevezni. Osztan, ha ritkák is, azért nem mindjárt hasznosok vagy, méltók az olvasásra. Gyakran az Atheisticus 's más hasonló Könyvek a' ritkák közzé számláltatnak, és azért becsültetnek mert ritkák, mellyeket pedig inkább megkellett volna vetni 's örök setétségre kárhoztatni. Bizony egész nevetség, ha a' könyvek a' csupa ritkaságért dicsértetnek, mellyekben pedig semmi dicséretre méltó se fordul elő. Heylesen mondja Clericus; hogy a' ritka könyvek ritkán jelesek és épen azért szoktak ritkák lenni, mert nincsenek tudósan írva. A' ritkaság hát a' könyvnek jeles voltát nem határozza meg, valamint nem annak sokszori kiadása is, mellyről csak azt mondom, a' mit Cardanus Libro de vita propria Cap. 50. Több Donatus árúztatik mint Virgilius. De még a' könyv nagysága is kétséges; hogy annak jeles voltát meghatározza. Sőt azt lehet itt megjegyezni, hogy a' kis könyvek majd jobbak, minthogy azokra több gond fordítatik. Azt mondja Cicero Crantor Philosophus Könyvéről in Quaestionibus Academicis: Nem nagy; de arany és szóról szóra megtanúlandó könyvecske. De még ezt disputáljuk meg bővebben. A' nagy könyvekről azt szokták mondani, a' mit Callimachus Suidásról mond: A' nagy Könyv hasonló a' nagy roszhoz. Én se vagyok azok száma közzül való, kik a' könyveket mint a' szántó földeket Decempedával mérik, a' millyen volt a' régibb Századokban Colophonius Antimachus; vagy az a' Didymus kiről Seneca emlékezetben hagyta; hogy 4000 darab könyveket írt, mellyek vén asszonyi hászontalanságokkal 's ilyen gyermeki kérdésekkel voltak teljések: Mellyik volt a' Homerus'

Hazája? Ki volt az Éneás igaz Anyja? Anacreon inkább részeges volt é mint buja? Sappho testével kereskedett é? 's több ilyeneket szedett össze, minéműekkel a' szegény Grammaticusokat kinzotta Tibérius. Svetonius in Tiberio Cap. 70. Néhai Debreczeni Theologiae Professor és Superintendens Fő Tiszt. Szathmári P. István Úr is így ír Dauderstadiusnak a' Zsoltárookra írtt vastag Commentariusáról, in Catalogo B. Thecae Theologicae; hogy ezen iszonyú nagy könyvében nem annyira magyarázta, mint béhomályosította a' Zsoltárokat, és úgy látszik, nem arra volt gondja hogy melly jó; hanem millyen nagy könyvet írjon. De csak ugyan ezt átaljában állítani nem egyéb hamis ráfogásnál, gyűlölségnél; hogy a' nagy könyv nagy munkát ugyan; de kevés ész, kevés Tudományt mutat. Sőt Pártfogójára talá-lunk ez ifjabb Pliniusban, a' ki Lib. 1. Epist. 20 azt mondja: Ut aliam bonam rem, ita bonum Librum meliorem esse quæmque quo maiorem. A' kinek midön egy valamelly rövidségnek csudálója a' Görögök közzül Lysiás Orázióit, a' Latánok közzül a' Graechusokét és Catóét mutogatná, mellyek közzül legtöbbek rövidek voltak, Ő Lysiásnak ellenébe tette Demosthenesét, a' Gracchusoknak 's Cátónak, Polliót, Caesust, kivált Cicerót, kinek legjobb Oratiójának a' tartatik, a' mellyik legnagyobb.

A' mi nézi a' könyvek' minémüségeit, némelleyek olyanok, mellyeket épen nem kell olvasni, némelleyek pedig olyanok, mellyeket csak azok olvashatnak kik mindent helyesen megtudnak választani, 's ítélni. Revesen ellenkeznek talán abban; hogy némelley könyvek ártalmasok, és így azokat olvasni nem is kell: de

mellyek legyenek azok, abban nem mindenek egyeznek meg, sőt gyakran némelleyek azokat ítélik ártalmasoknak, mellyeket mások a' hasznosok közzé számlálnak. Jól végire kell hát járni, ha valósággal ártalmasok é? Igazságtalanság, valamelly könyvet azért mindjárt ártalmasnak ítélni; hogy némelleyekben el hajol értelmünkről. Itt jegyezzük meg: hogy ha az embereket az ártalmas könyvek olvasásától el akarjuk fogni, ha az erőltetéssel megy végbe, kevésbé boldogulunk, minthogy ekképen az emberek' szemfüleskedése még inkább ingereltetik; hogy nagy kíváncsisággal olvassák a' mitőlök megtiltatott mindég igaz marad ez: *Nititur in vetitum etc.* és ezeknek olvasására gyúllaszt eme vers is:

*Commendare Librum si vis ne quaere probantes
Carior hic longe si prohibetur erit.*

Lássuk hát az ártalmas Könyveket, mellyeket nem kell minden külömbség nélkül mindeneknek olvasni. Illyenek 1. az Isten tagadásra vezető könyvek, minéműek *Vaninus*, *Pomponatius*, *Spinosa*, *Toland*, *Collin*, és a' ki írta azt a' Könyvet, melly van *De tribus Impostoribus* 's mások. Ezeket, 's az ezekhez hasonlókat a' gondatlan 's tapasztalatlan Ifjak, kik az igazat a' hamistól megválasztani nem tudják, magok veszedelmökre olvasásák, a' mellyek, minthogy hajlandóságaiknak kedveznek, nagy kíváncsisággal béveszik, mellyek őket az igazságnak 's *Virtusnak* ösvényétől el tántorítják, 's azoktól osztán nagyon nehezen menekesznek meg. Másképen kell azoktól ítélni, kik olyan ítélettel bírnak, hogy mindeneket helyesen megtudnak ítélni 's választani, noha azoknak is reá kell vigyázniok,

micsoda elmebeli indulattal 's feltétellel fogjanak azoknak olvasásához. De a' kiknek kötele-ségök az Atheusokat megczáfolni, 's azoknak istentelenségöket kárhoztatni, azoknak lehet 's kell is azokat olvasni. Azt mondja Sz. Cyprianus Epist. 45. Nem kell az ártalmas Könyvek' olvasását mindeneknek megengedni; de a' Tudósoktól is el venni ezt a' szabadságot kárhozatos dolog. Ilyenek még azok a' könyvek, melyek naturalismusra, Scepticismusra, Indifferentismusra 's más nagy tévelygésekre vizsik az embert. Kiterjedt a' mi dicsőségesen Országló Felséges Királyunknak is bölcs gondja e' tekintetben, ki néhány esztendővel ez előtt közönségesen megtiltotta; hogy az efféle Könyvek a' nagyobb Könyv-Tárakból külömbség nélkül mindeneknek az olvasásra ki ne adattassanak.

Azok közzé, mellyeket minden jó szívü 's bölcs emberek megegyezésével nem kell olvasni, méltán számláltatnak 2. az o c s m á n y Könyvek, a' tisztátalan embereknek tisztátalan írásaik, fajtalan versek, mert mivel természettel, kivált az ifjúságban hajlandók vagyunk a' gonosz kívánságokra, nem oktalanság é az olyan Könyvek olvasásával azokat még ingerelni, nevelni, táplálni, mellyeknek inkább kiirtására kellene fordítani a' legnagyobb szorgalmatosságot. Ne is mondja senki; hogy a' Deák nyelvnek tökéletesen való megtanulására szolgálnak azok az Auctorok, kik elméjök' ékességéért is méltók az olvasásra. Ilyennek mondja Scaliger, Martialist; de ezt is mondja ám; hogy a' mellyek o c s m á n y o k benne el kellene hagyni, mellyeket cselekedett is Pári'si Professor Sylvius Ferencz 1514-ben, és

ugyan ő utánna ezt cselekedte Gesner Conrād, ki, ki hagyta azokat a' helyeket, mellyek a' tisztaságnak ellenére vagynak. Azt mondja még a' feljebb említett Scaliger Catullusról, Tibullusról, Propertiusról is; hogy vajha a' szemérmertességre vigyáztak volna; de ezen Kútfőkből meritődvén a' tiszta Deák-ság, olvasásokat alig mellőzheti el, ki a' tiszta Deák-ságban gyönyörködik. De csalatkozás ez: mert vagynak nem ocsmányok is, mellyekből azt meg lehet tanulni. Akárhogy akar mint legyen a' dolog, inkább kell a' virtusra mint a' beszédre nézni, nem is lehet azt olly bölcsnek 's boldognak tartani, ki tisztán beszél, de tisztátalan erkölcsű mint a' ki életét 's erkölcsét szorgalmatosan javítja, ha a' Beszéd' ékességére nem annyira vigyáz is. Az ocsmány Hönyveknek olvasása által az Ifjakkal elméjük, mint valamelly méreggel, melly könnyen elrontatnak, 's melly nagy szorgalommal el kell azokat távoztatni, magok által látták 's megvallották a' Pogányok. Tudva van; hogy Plátó a' maga Republicájából kiküszöbölte a' Poétákat mint a' kik több helyeken ollyakat tanítanak, mellyek az ifjúi erkölcsöknek veszedelmesek De Republ. L. X. A' Castratio helybe hagyható az ifjakra nézve, minthogy a' teljes kiadások meghagyatnak a' nagyobbak számára.

Tartózkodni kell továbbá az ollyan könyvektől, mellyek egyenesen vétkekre ingerlők a' feljebb emleltetekkel együtt, millyenek többnyire a' Románok, mellyek fajtalan előadásokkal vagynak megtömve, 's a' vétkeket kellemes színekkel festvén állítják a' képzelődés eleibe, 's azoknak a' kívánságoknak nevelésére 's táplálására szolgálnak, mellyeket inkább el nyomni

el fojtani kellene. Mert mi eshetik egyéb az illyeket olvasó ifjúnak elméjén mint a' mi esett ama *Chæraeas* nevű ifjún, midőn nézett arra a' festett Táblára, melly azt adta elő; hogy Jupiter hogy csepegett arany cseppek formájában a' Danaé' ölébe *Terent. in Eunachum Act. 3. Scen. 5.* Azokra se kell halgatni, kik az efféle könyveket vagy az ékesen-szóllásra, vagy külömb külömbféle intésekre, úgy az erkölcsi Tudományra használni kiabálják. Ki kételkedhetik azon; hogy mind ezeket helyesebben lehet azokból az Írásokból meríteni, mellyekből, mint feljebb is említettem, semmi veszedelem se háramlik az olvasókra. Arra is keveset lehet adni a' mit *Plutarchus* mond; hogy valamint *Uliasz* bédugta füleit 's úgy hajókázott el a' *Syrenek* mellett, így kell a' könyvekben el kerülni az ocsmányságokat (úgy ám, ha a' rend menetelében meg nem pillantának a' szemek). Arra is megvala közelebb a' felelet, a' mit ugyan ő mond: valamint a' méhek a' keserű virágokból édes mézet gyűjtenek; úgy az ocsmány mesékből is lehet valami hasznot venni. Akármelley szép legyen hát *Meursius*-nak eme című Könyve: *Elegantiae Latini Sermonis* csak vesszen örökre tőlünk, mint legfertelmesebb Könyv!

Nem kell olvasni még 3, a' Támadásra indító könyveket is, millyenek *Joh. Steph. Brutus. Hippolithus* a *Lapide*, *Miltoni Defensio pro populo Anglicanae Vilh. Allenii Libellulus*, mellyekről meglehet olvasni *Morhófiust*, *Struviust*, különösen *Uffenbachiust* in *B. Thecae suae Tom. 3.* és a' millyeneket különösen e' mi zavaros napjainkban az ollyas indulatú emberek sokakat írtak és írunk.

Említém már feljebb; hogy elménk tehetéseit ki kell kémleni, hogy olyan könyveket ne olvassunk mellyeket nem értünk; mert így nagy igyekezettel 's idő vesztéssel se cselekszünk semmit. És itt meg kell említeni a' könyveknek többféle hibáik között azoknak homályosságát, mert midőn a' könyveknek közönséges Tanítóknak kell lenni, hogy tehetik azt, ha meg nem értetődhetnek, úgy hogy ide lehet azt alkalmaztatni a' mit Persiusról mondott Sz. Hieronymus: *Si non vis intelligi nec debes legi*, noha Farnabius nótaí után talán ő is megérthette volna ama verszerént melly előtte áll ekképen:

Cum Juvenale tuo, Farnabi, Persius exit

Atque affectatis eruitur tenebris

Quem legat, et quondam neglectum intelligat ille

Qui Stridone satus, nomine Sanctus erat

az 1621-diki Londoni kiadásban.

Illyen hiba még a' nagy rövidség, mellyet mindazáltal nem a' Könyv mekkoraságára; hanem a' dolgokra nézve kell érteni. Azt a' Könyvet lehet nagy rövidséggel tökéletlenséggel 's csonkasággal vádolni, mellyben azok a' dolgok hibáznak, mellyek nélkül a' többiek meg nem lehet érteni, vagy tökéletesen által esmerni. Ennek ellenkezője a' könyvnek nagysága, melly származik ugyan azon erjű szónak haszontalan bőségéből 's össze halmozásából, vagy a' Szerző céljától 's a' Könyv Argumentumától idegen dolgokból, mellyekkel azok szokták könyveiket megterhelni, kik a' Könyv-írásban nem az okosságot, hanem fántáziájokat követik. De erről feljebb elég bőven láttunk.

Lássunk még a' Könynek' fatumiról is valamit. Ezeknek sorsok is, mint minden egyéb dolgoknak a' nap alatt változás alá van rekesztve. Bizonyítják a' Históriák, hogy a' régiek közzül sokak el veszttek. Sok el vesztett nevezetesen, mikor az Alexandriai Könyvtár el égett, mert abban, mint a' Történet Irók feljegyzették, több volt 600,000 Könyvnél Decsy Egyiptomi Hist. pag. 261. Igy Zeno Isaurus alatt a' Konstantzinápolyi Könyvtárban 120000 könyvek égtek el. Spanhemii Hist. Eccl. pag. 963. Azt lehet mindazáltal mondani; hogy ámbár sok Könyvek el veszttek, mellyeknek elvészését méltán sajnálni lehet, (mint Liviusnak sok Könyveit, mellyeknek mindazáltal Pompéjiben lett megtalálását több esztendőkkel ez előtt hirtelték vala az Újságok, 's vajha megjelenésöket ne kellene soká óhajtani a' tudós Világnak (megmaradtak mindazáltal a' régiek közzül a' jobb Könyvek. Mert midön csudálnák a' tanult emberek a' régieknek legjobb könyveiket, az alábbvalókkal nem sokat gondolván, igyekeztek azokat megtartani. Ki kívánná ugyan is a' Hortensius' Oratióit, mellyeket Quintilianus egészen megvetett. Lib. XI. Cap. 3. midön kezeink közt maradtak a' Ciceró leg-tökéletesebb Oratiói? ki sajnálkozna Bavius' és Maevius verseinek elvészésén, midön Virgilius, Ovidius 's Horatzius megvagynak.

Minthogy az embernek olvasni kell, mert magától kevésre mehet, következik; hogy elő vegyünk az eszközöket, mellyeknél fogva a' könyveket haszonnal olvashassuk. Minéműek a' Szerző Életének, Tudományának, Sectájának esmérete feltétele vagy czélja, mellyet Előljáró Beszédjéből, vagy a' Literaria Históriából tanulunk meg. Továbbá a' Könyvnek helyes fel-

osztása, a' principalis Tudományoknak a' felvilágosítóktól való külömbsege, a' Subsidiumokkal való élés, mellyek a' nehezebb helyek magyarázatjára sokat tesznek, és a' mi legtöbb, a' Tudományok minéműségéről 's igazságáról való helyesebb elmélkedés; mert hanemha ez hozzá járúl az olvasáshoz, talán lehet sok olvasásúnak mondani valakit, de a' balvélekedésektől nem kevésbé foglaltatik el. Szóval, Seneca ként Epist. 2. Zavart szül a' mindenféle össze olvasás, mellyhez elmélkedés nem járúl.

Inkább kevesebb jó 's válogatott könyveket olvasson az ember, mint sem sok rossz vagy középszerűeket minden megválasztás nélkül, ne rendeletlenül olvassa a' könyveket a' mint kezébe akadnak, és olyakat soha se olvasson, mellyekről elő esmeretekkel nem bír, Fejér Logica p. 254. A' bizonyos olvasás használ. A' ki oda akar jutni a' hova igyekezik, egy útát követ, nem pedig több úton tébolyog, mert az nem menés; hanem tévelygés, megterheli nem pedig tanítja a' Tanulót a' könyvek sokasága. Sokkal jobb kevés Auctoroknak dűlnöd, mint sokakon tévelygened, így szöll e' czélra Seneca is. A' kik ezt a' tanácsát Senecának meg nem fogadják; hanem most ez, majd amaz könyvhöz kapkodnak, hasonlók ahoz a' Hajóhoz, mely Kormány nélkül ide 's tova hanyódik vetődik. Ugyan is ezek egy valamelly könyvet kezökbe vévén 10. 12. Levelet nagy mohon el olvasnak belőle; de ha majd valaki mást javasol, emezt letévén azt veszik elő. Innen lesz osztán; hogy midön újra felveszik amazt mellyet letettek, már akkorra meg is penészesedvén megútálják. De hogy is ne? midön, mellyeket az előtt olvastak belőle, és a' mellyeket a' következően

dökkel össze kelle vala kötni, már el felejtették, és ha haszonnal akarnak elébb menni, azokat újra el kell olvasni. Mellyre nézve, hogy ezt kikerüljék, megint más Hönyvhöz nyúlnak, mellyben hasonló szerencsétlenséggel forgalódnak, és így, minthogy sokat akarnak olvasni, szerencsétlenül olvasnak.

Az olvasásban hát az ide 's tova kapkodást távoztatni kell. Seholy sincs, a' ki mindenütt van. A' kik életüket utazásokban töltik, sok szokásaik vagynak, de Barátjaik épen nincsenek. Ez esik azokon is kik semmi Hönyvhöz szívesen nem fognak, hanem csak futva nézik forogtják meg, 's azzal leteszik. Nem használ az eledel, melly hamar által megy. Semmi az egészséget jobban nem akadályoztatja, mint az orvosságoknak gyakori váltóztatása. Nem foganszik meg a' plánta, mellyet minden lépten nyomon másuvá ültetnek. Hényes gyomrú ember szokott sokat kóstolgatni, a' sokféle pedig kevésbé tápláló. Azért mindég a' jó könyveket olvasd, és ha ottan ottan másokra is kitérsz, de vissza menj az előbeniekre.

Midőn a' Könyvet olvasni kezded, eleitől fogva végig olvasd, még pedig úgy; hogy az ajánló Levelet 's Előljáró Beszédet is, mert mind ezek az Auctornak teljesebb esméretére visznek. Nem futón 's immel ámmal, hanem elmélkedve 's állandóan kell olvasni: Elmélkedés nélkül sem helyesen meg nem értjük a' mellyeket olvasunk, sem olvasásokból semmi hasznot nem veszünk. Helyesen mondja Vossius de Imit. Poet. Cap. 3. §. 5. Az olvasásnak 's elmélkedésnek szorosán össze kell köttetnie, mert a' csupa olvasás nem hat bé az Elmébe, valamint figyelmeseknek kell lennünk mikor olvasunk, úgy elmélkednünk is kell róla, miért mon-

mondódik valami, miért így, miért másképen? Ezek nélkül a' miket olvasunk, nem értjük meg egészen vagy eléggé, 's minthogy nincs gyökér nem lesz gyümöls. Sőt könnyen el felejtjük, mert a' mellyek nincsenek mélyen a' földben könnyen el ragadja a' szél, úgy hogy nem lehet csudálni ha gyakran a' sok olvasasú embereknek kevés a' judiciumok, 's ez onnan van: mert memoriájokat megterhelik, judiciumokat nem élesítik, nem gyakorolják. Eddig Voss. De folytassuk a' futon való olvasást. Mikor eszik az ember, 's falatjait sietve rakja, nagyon ártalmas: így van az olvasásra nézve is a' dolog. Valamint nehezen emésztetik, a' mi hirtelen hányatik a' gyomorba; így nem eléggé foghatjuk fel, a' mit futva olvasunk. Néha mikor olvasol, állapodj meg 's rágódj rajtok a' miket olvastál, midőn homályosabb helyre találtál, lassúbb lépéssel menj, a' sietve készült munka ritkán tökéletes. Némellyek úgy olvasnak mint iszik az eb a' Nilusból 's nem boldogúlnak. Mikor sem a' szókra, sem a' Stylusra nagy figyelmetesség nem kívántatik, akkor sebesebben lehet forgatni a' leveleket; de a'hol ezekre a' figyelmetesség megkívántatik, szükség, hogy ott az olvasás lassúbb légyen. Gyakran szakassza félbe az ember az olvasást, mond Fejér, Logicájában, 's elmélkedjen közben közben róla, kivált a' fontosabb pontoknál állapodjon meg. A' ki csak egyre olvas, 's mellette nem gondolkodik, az még a' gondolkodásból is kitanúlhat, az emlékezetét nyilván kiöli, 's csak olyan Gyűjteményt szaporit magának, mellynek hasznát nem tudja venni. Ne olvasson egyszerre sokat, hanem csak a' mennyit el bírhat és által gondolhat 's a' t. Néha ugyan azokat másodszor, sőt harmadszor se resteld meg-

olvasni, hogy a' mi jegyzésre méltóbb, elméd-
ben annál erősebben megragadjon.

Hogy az Ember jól olvasson megkívánta-
tik rá; hogy gondosan szorgalmasan jegyez-
gessen, e' nélkül a' teljes eruditióra el jutni
alig lehet. A' ki semmit se jegyez, majd min-
den olvasása el vész. Az ember memóriája rest,
hüségtelen, vagy legalább az élet idővel gyen-
gül, nem lehet hát, hogy mind azokat meg-
tartsa, a' miket több esztendőök alatt szorgal-
matosan olvasott; hanem ha segítünk rajta. Már
régén panaszkodott erről Augustinus Conf.
Lib. 4. Cap. 3. hogy a' miket olvasott annyira
ki esett elméjéből, hogy azokat újra olvas-
ván csak nem újaknak tetszettek neki. Olyan
a' memoria mint valamelly edény, melly sokat
magába vesz; de teljes lévén hasadásokkal,
erre arra kifoly belőle. Mit használ ha sokat
tanúltál 's olvastál ha megengeded hogy el e-
nyésszenek. Nagyon szereti a' dolgot, ki csak
azért tanul; hogy el felejtse, mond Drexel
in sua Aurifodina. Voltak ugyan 's vagy-
nak is, de csak kevés szerencsés memóriájúak.
Nagy Sándor a' Homerus' Iliássát, sőt Odys-
seájának is nagy részét megtanulta. Cosroës
a' Persák Királya Aristotelesnek minden köny-
veit tudta. Demoszhènes Thucydidest nyol-
czor leírván szóról szóra megtanulta. Mithri-
dates 22. nyelveken beszéllett. Cyrus min-
den Katonáit nevökön szólította. Cyneás,
Pyrrhus Követje Rómába érkezvén, más nap'
mind a' Senatbrokat, mind az Eqveseket nevö-
kök köszöntötte. Crassus a' Görög nyelvek
minden dialectusain akarkivel beszélhetett. The-
odactes akármelly számú verseket olvastak
el előtte, mind él mondotta. Sz. Hierony-
mus annyi nyelveket tudott: hogy Sz. Ágos-

ton azt írta felőle: hogy egy ember se tudta azt a' mit ő nem tudott. Látott Muretus Paduában egy ott Just tanuló Korszikai Ifjút, ki 30000 neveket, a' mint előtte el mondták, minden késelem nélkül el tudott mondani. Nagy memoriája volt Csokonai Vitéz Mihálynak is, mellyet magam tapasztaltam benne. Mindazáltal azt kell Lipsiussal közönségesen mondanunk; hogy az olvasás, még a' repetált olvasás sem elég még a' szerencsés memoria mellett is; hanem jegyezni excerpálni kell, és a' jövődö hasznok fejében Adversariákba tenni.

Hogy excerpálni kell a' legtudósabb emberek tanítják. C. Plinius Secundus excerpálás által ment a' csudálatos eruditióra. Az ifjabb Plinius akkor is excerpált, midőn a' Föld-indulás Campaniában mindeneket a' legnagyobb veszedelemmel fenyegetett. Aulus Gellius azt írja magáról; hogy ő mindég excerpált. E' szülte az ő híres Noctes Atticaejét. Lipsius hajdani híres Löveni Professor, melly sok könyveket írt tudva vagyon; de ő nem csak olvasott; hanem excerpált is, még pedig judiciummal, a' honnan azt szokta mondani: Non colligo sed seligo.

Pontánus Jakab a' nagyobbik Pliniusról emlékeztén, 's az excerpálásban való nagy szorgalmatosságát dicsérvén azt mondja: hogy az által jutott a' fő eruditióra, 's e' szülte; hogy több Könyveit el halgassam, az ő Naturalis Historiáját, melly egyedül került el az idő fogait, mellyre mint egy 2000 könyveket olvasott meg. Muretus pedig azt mondja róla; hogy egy egész nagy B. theca gyanant lehet tartani. Így értett Pontanus és Muretus Pliniusról, így értsünk mi is e' kettőről, hogy

sok Excerpták nélkül olly sokat és sokfélét nem írhattak volna.

De megint, a' miket kiirunk elménkbe mélyebben bényomódnak. Hanem rá kell vigyázni; hogy itt a' méheket kövessük. Ezek megválogatják a' virágokat, nem is szállanak mindenikre és csak azt szívják ki, a' mi legjobb mind a' viasz, mind a' méz csinálásra. Mi is azért a' legjobb Könyveket mint nemesebb virágokat kiválogassuk, 's azokból szívjuk ki a' jobb nedvességeket. Az Excerpták Biblióthéka gyanánt vagynak. Ezt könnyen el hiteti velünk a' könyveknek szüki, vagy is az; hogy nem szerezhetünk meg minden Könyveket, szégyenl is az ember mindég másoktól kéregetni. Ez, ha egyéb haszna nem volna is, minden fáradságunkat megjutalmazza: hogy mikor valamiről írni akarunk segedelmünkre legyen. Hogy némellyeknek nem tetszik az excerptálás, oka: mert restellik a' munkát. Nagy tehernek látszik, ha mindég kezünkben a' penna, előttünk a' papiros. Így midőn a' lustaságot tápláljuk, neveljük a' tudatlanságot. Ezzel az egyel hízunk magunknak; hogy sokat olvastunk, jaj de bizony el is felejtettük. Jól mondotta azt Aristippus: Nem azok az egészségesek kik sokat esznek; így nem azok a' Tudósok, kik sokat olvasnak. Ugy egyél, hogy megemészthesd, úgy olvas, hogy jegyezges, úgy jutsz el az eruditióra. A' dolog ugyan megvallom, munkába kerül; de a' nélkül ugyan mi nagyot vásárlhatnak a' Halandók? Sok közép elméjű emberek a' Jegyezgetés szorgalma által nagyra mentek. Az a' tiéd bizonyosan, a' mit jegyezgetés által magadévá teszel.

De azt kérde: Mimódon kell excerptálni? arról ne sokat szorgalmatoskodj. Maga az okosság megtanít itt mit cselekedj. A' ki jegyzésre

méltó dolgokat, azt mondja Heineccius, mind egy, akár tedd bizonyos Titulusok alá, vagy ha magadnak megvagynak azok a' könyveid, csinálj mutató táblát 's jegyezd fel, hol lehet azokat könyveidben feltalálnod. Ha a' helyek hosszacsák, bölcsen cselekszed, ha értelmeket rövideden kiveszed. Ha pedig más Könyveit olvasod, egészen kiírd, ha hasznokat akarod venni.

Végre e' jó kérdésbe : kell é mindennek egyformán minden könyvet excerpálni? Azt felelem : akar Philosophus, akar orvos Doctor, akar Törvény tudó, akar Theologus 's mások olvasnak, vagy valamelly Poétát, vagy Historicust, mindenik gazdagíthatja a' maga Tudományát azoknak olvasásával. Nincs mit csudálnod, azt mondja Seneca Epist. 108; hogy azon materiából kiki a' maga Tudományához valókat szedeget össze. Ugyan azon réthben, az ökör füvet beres, a' kutya nyúlat, a' gólya gyékot, kígyót, békát. Mikor a' Ciceró Könyveit kezébe veszi akárki, mindenik a' magáéről gondoskodik, kiki, a' mi az ő Tudományára tartozik, vagy kijegyezgeti, vagy megtanúlja.

Bérekesztem Értekezésemet ezen jegyzéssel : a' lustább, a' dolog kerülő, ha valamelly Könyvben valami szépre talál, vagy megkörmöli, vagy veres téntával el húzza alatta — mint nekem is vagynak Tékámban ilyen el mocskosított Könyveim — vagy papirosokat rak a' lapok közé, vagy behajtja a' leveleket. Ezek mind hibás cselekedetek 's a' munkától való nagy unatkozást árúlják el. És miért is mocskolnánk így el a' Könyveket? Csekély, vagy semmi segítségére nincsenek ezek a' memoriának, azonban a' Könyveknek nagy megfertéztetése ez. Ha

valamit jegyezni akarsz, írd ki, és a' Könyvet
mentsd meg az el csúfittatástól.

Kovács Sámuel.

4.

Nevelést tárgyazó gondolatok.

A' régi Spartai szokás, a' testekre nézve hibás gyermekeket megölni, nem sokkal kegyetlenebb, mint lelkekre nézve neveletleneket tenyészteni.

Nem kiabálásával ösztönözi, úgymond egy Chinai író, hanem felrepülésével a' vad récz az öveit az utánna való repülésre. Nem elég a' beszéd; cselekedettel kell nevelni.

A' gyenge gyermek' nevelőháza nem csupán az oskola, a' tanuló szoba; hanem az udvar is, a' háló-szoba, a' cseléd szoba, a' játék-hely, és minden a' hol, és a' kívül megfordúl. Mindenre kell vigyázni.

Miért írnak most olly sokat mindenről, a' nevelésről is? Mivel a' műveltség által most az egész ember szólló eszközzé, a' test viszont ígévé lett. Mennél nagyobb a' műveltség annál nagyobb a' képzelet. Mennél kevesebb cselekedet, annál több beszéd.

Az embernek sem csupán felfelé nem kell nyölni, mint a' plántáknak, szarvaknak, sem csupán lefelé, mint a' tollaknak, fogaknak, hanem mint az inaknak (musculi) mind a' kétfelé; hogy Bákó Királyokat illető regulája: el ne felejsd, hogy ember vagy, hogy Isten' Képviseelője vagy, a' gyermekeket is illesse. Sokáknak nevelése t. i. csak Ecclesiájokhoz való ragaszko-

dás, Bibliáskodás; sokaké épen az ellenkező! Nem kell se Ecclesia, se Vallás, se Szentség.

Ha átaljába minden ember alattomosan a' maga cópiázó masinája, mellyet örömet másokra is szeret nyomni, mint p. o. Homér örömet változtatná a' világ részeit Homeridákká és Homeristákká, vagy Luther Lutheristákká; a' nevelő még inkább törekszik az ellent állni nem tudó, forma nélkül való gyermeki lélekbe a' maga formáját bényomni, (melly igen szükség megválasztani a' nevelőt)! és a' gyermek' édes atya az ő lelkének is atya akar lenni. Isten adja, hogy ritkán lehessen. Szükséges mindenkinek a' maga individualitásságát megtartani.

A' közép évek, az ő holt testekkel 's gazdal teljes temetői, uralkodó kegyetlensége testisége mellett, voltak még is a' vallásos érzésnek templomai, tornyai. Vannak e' a' miénknek?

Ha Rousseau az Istent 's a' vallást későn, a' serdültebb korral akarja legelőször megemertetni; alig várhat, kivéven némelly nagy lelkeket, nagyobb vallásos érzést tanítványától, mint a' millyen szeretetet várhat a' Párisi atya gyermekétől, ki némelly népek szokása szerint, nem előbb mutatja meg magát gyermekének, mint mikor annak már az atyára nincs felette szüksége. Mikor verhet szebben gyökéret a' legszentebb érzés, mint a' legszentebb időkorba, az ártatlanság idejébe; vagy, mikor foganodhatik az meg, a' minek örökké munkásnak kell lenni, mint abba az időkorba, a' melly, nem egykönnyen felejt? De, mivel az első regula az, hogy, a' ki valamit akar adni, magának legyen előbb; senki se taníthatja a' vallást, mint a' kinek magának is van. A' tettetett vallás legkevesebb vallásos érzést sem nemz, sőt val-

lástalanságot szül.—Mennél gyengébb a' gyermek, annál ritkábban hallja a' véghetetlennek nevét!, melly annak említésével csak kimondhatóvá lesz; hanem lássa annak symboláit. A' felséges templom lépcső a' valláshöz, mint a' csillagok a' véghetetlenhez. Ha a' természetbe a' nagy mutatja magát, a' szélvész, a' menydörgés, a' csillagos ég, a' halál; akkor mondjátok ezt a' szót Isten, a' gyermek előtt. A' nagy szerencse, mint a' nagy szerencsétlenség, a' nagy jó, mint a' nagy gonosz, építő helyei a' gyermekek vándor templomának.

Mutass a' gyermek előtt mindenütt vallásos érzéseket. Newton, ki fejét felfedezte, mikor a' nagy Isten' nevét említette, szó nélkül is vallásra tanította volna a' gyermekeket. — Nem vélek, hanem előttök kell imádkozni; hanem igen is vélek az ő tulajdon imádságaikat. A' parancsolt áhítozás megszenteltetését. A' gyermekek imádságai üresek, hidegek, tulajdonkép a' Sidó keresztény áldozat maradványi, midőn az ember, az ártatlanság helyett, az ártatlanok által akar Isten előtt kedvet szerezni. Az asztali imádságot szükségeskép' el rontják a' gyermekek.

Csak ritkán kellene a' gyenge gyermekeket a' templomba el vinni; de mikor el viszik, be kellene őket az áhítozás méltóságába ávatni, a' Szüléknek abba való buzgó résztvétele által. A' gyenge gyermekekkel a' templomba a' prédikációt íratni, nem annyi e', mint a' leányzóval kedvese szerelmes beszédjét el beszéltetni kívánni, vagy a' közkatonától vezérjének buzdító beszédjét az ütközet előtt, vagy valamelyik Evangélistától a' Kristusnak hegyi beszédjét formás dispositióba, minden felosztásával együtt.

Minden idegen vallásbeli gyakorlás, és annak minden külső formája Sz. legyen, a' gyermek előtt. A' különböző vallásokat olly szeretettel nézze, mint a' különböző nyelveket, mellyeken csak ugyan egy emberi érzés nyomja ki magát. Minden génie pedig a' maga nyelvén, minden szív a' maga vallásán mindenható.

Csak ne teremtse a' félelem a' gyermekek' Istenét. Hiszem az maga is a' rossz lélektől teremtett. Hát az ördög legyen e' az Istennek nagy atya?

A' ki minden életet szentnek, csudálatosnak tart, legyen az, az állatba, le a' legkisebb fűszálig, a' ki mint Spinoza, az ő nemes érzése által, kevésbé alatt vagy fent, mint szárnyokon lebeg, annak van, és az adhat vallást.

Adjuk kezébe a' gyermeknek vallásos könyvünket; de magyarázzuk meg előbb. Miért tanulna először hibásan?

A' gyermekeknek fele alig jut az ifjúság arany idejére; annyival inkább ember korra. Miért tennénk azért nyakokba nehéz jármot, ha tudjuk, hogy annak valaha hasznát nem veszik. Hány gyermek nem hal el, mint atya, vagy tanítója kicsapongó bölcsessége áldozatja, a' nélkül, hogy esmert volna az életből egyebet, mint annak gyötrelmeit? Emberek! legyetek a' gyermekek eránt emberségesek, — szeressétek őket, — hagyjátok játékaikat, — örvendeztessétek őket. Tudjátok e' mikor ragadja el a' halál töletek? azon legyetek, hogy akármikor kéri a' teremtő, ne haljanak meg a' nélkül, hogy az életet meg ne kóstiták volna. A' komor embert még el tűrhetem, de nem, a' komor gyermeket; mert amaz akar micsoda mocsárba süllyedjen, felvetheti még szeméit, vagy az ész,

vagy a' remény országába; de a' gyenge gyermeket a' jelenlét fekete méreg csepje, egészen körül fogja, 's el öli.

A' Sidóknál két öröm innepet együtt innepelni nem volt szabad, p. o. lakodalmat tartani innepen, vagy két lakodalmat egyszerre. Nem így kellene e' a' gyermekeknek valamit megtiltani p. o. ha előbb ki voltunk vélek sétálni, és viszont azt kívánják, hogy a' kertbe is, vagy az útszára játszani kimehessenek.

A' sok parancsolgatásba, vagy megtiltásba ne gyönyörködjék a' nevelő, hanem a' fiúi szabad akaratba.

Büntetni, alig foly ki tollamból ez a' nem gyermeki szó, — csak a' tudva készakartva való ellentállókat kellene. A' gyermekek eleinten, mint az állatok, tudatlanok, ártatlanok. Leibnicz egy kis állatot, mellyet sokáig nézgett, vissza tett a' nélkül, hogy megölte volna, zöld levelére. Ez legyen parancsolva a' gyermekeknek. A' Stoicusok azt tartották: a' ki egy kaktus ok nélkül meg öli, az atyát is megölheti szintúgy. És az Egyiptomi pap szentségtörésnek tartott valamelly állatot megölni, kivéven az áldozatra valót.

A' gyermeknél az édes anya szülése felől való kérdezősködés olly távol vagyon a' nemző kívánság indulatjától (Geschlechtstrieb), mintha azt kérdezné, honnét vagyon, hogy a' nap, melly estve nyugotton nyugszik le, reggel viszont keleten vagyon. De hogyan kell hát a' kérdezősködőnek felelni? Olly igazán, mint a' mint kívánja. Mint a' féreg a' dióba úgy nyúl az ember féreg az anya méhében, annak testétől és véréből. Azért betegül le. De honnét támod az a' kis gyermek? az Istentől, ha az emberek megházosodnak 's egymás mellett hálnak. Töb-

bet ennél a' legnagyobb Philosophusok se tudnak.

A' Jesuitáknak rendjek' törvénye szerint, két óránál tovább nem volt szabad tanulni. Mi pedig fél napokig fárasztjuk a' gyenge gyermekeket a' tanúsággal.

A' Külföldi állatok természeti históriája által nem lesznek a' gyermekek pallérozódottabbak, mintha valaki akármelley szörnyeteget (monstrum) rajzolna le nekik. A' Külföldi dolgoknak reájok nézve, csak olyyaknak kellene lenni, mint a' méz az életadó kenyéren. Ellenben a' hazai állatok familiai históriájával 's a' legjobbakkal, kellene őket leginkább megismertetni. Melly igen felül haladná a' plánták', növények', minerák' esmérete az idegen állatok' históriája hasznát. Szintúgy használni lehetne a' mostani drága orbis pictusok helyett inkább a' külömbféle műhelyeket, a' mellyekbe egyik mester ember a' másik után a' nézgelő gyermekeknek mesterségét elevenen eleibek állítaná.

A' gyermeket legjobban intereszálhatja tanításod, csak talám ma, vagy most nem, annál vagy amannál az ablaknál nem, vagy mivel valami különöset látott 's evett 's a' t. Meg kell választani az időt, helyet, alkalmatosságot a' tanításra.

Régi bal vélekedés, hogy a' Mathesis a' philosophiai élességet 's mélységet gyakorolja 's nevelje, és hogy a' Philosophiának testvéreje volna. A' mindenütt hatalmas Leibniczot kivévén, a' nagy Mathematicusok, mint Euler, d'Alambert, sőt Nevton is, gyenge Philosophusok voltak. A' Francziák több és főbb mathematicai mint philosophiai koszorúkat nyertek. Nagy számvetőket és mechanicusokat gyakorta

találni a' köznép közt is, nem hasonló philosophusokat. Ellenbe nagy Philosophusok mindannyi iparkodások mellett sokszor roszt geometrák maradtak. Így a' gyermekek közt némellyek a' philosophiai némellyek a' mathematicai tanúságra hajlandók.

Artemidor grammaticus mindent elfelejtett, ha megijedett. A' felelem vagy az ijesztés az emlékezetet tompítja, fagyaltja, hogy semmit se vehessen be. Lám hiszem a' raboknak is, hogy kihalgattassanak, szólhassanak békóik levetetnek. Még is sok nevelők újjakat vetnek tanítványaikra, 's fenyegetik őket előbb mint sem tanítják, azt vélvén, hogy az ostromlott megzavarodott lélek, talám valami jobbat jegyez és tart meg, mint a' félelemnek és botnak sebjait.

A' régieket nem esmerni, annyi mint ephemera lenni, melly a' napot feljönni nem látja, hanem csak lemenni. Ha félve bánsz és kényesen szenvedéseiddel nehezebben esnek. Mint a' csallán jobban csíp, ha kényesen nyúlsz hozzá. De mint ez keveset ártanak, ha bátran keményen megragadod őket.

Az Isten és szív nélkül való mélységekbe minden fájdalnak hosszasak. A' vallás felemelt helyén is érez az ember fájdalokat, de csak rövid ideig. Így meghosszabbúl az éj a' völgyekbe, a' hegyeken megrövidül, és mindég világít valami kisdéd fény a' napnak eleibe vagy utánna. —

Horváth János.

5.

I. Vilhelm Orániai Herczeg élete.

Azon nyomos következéseket magok után húzó Történetek közzül, mellyek a' 16-ik Századot a' Világon a' legfényesebbé tették, legnevezetesebb a' Belgiumi szabadság fundáltatása. Ha a' ditsőség szomjúhozásnak, és a' mindent felforgató Uralkodásra való vágyódásnak nagyoknak tetsző tettei bámulásunkat felerkenthetik, mennyivel inkább megérdemli figyelmetességünket és csudálkozásunkat egy olly történet, midőn az el nyomatott emberiség az ő legnemesebb Jussaiért harczol, a' hol a' jó ügyel rendkívül való erők egyesülnek, és a' maga el szánt kétségbe esésnek segéd eszközei a' Tyrannismusnak rettenetes mesterkedésein egyenetlen kettős viadalba győzedelmeskednek. Egyenetlen mondom, mivel azon nép, melly ezen háborúban a' Világ Játékszínére felállott, a' legbékeesség szeretőbb volt ezen Világ részébe. Itt egy tsendes halász és pásztor nemzet, Európának egy félre lévő szugollyába, mellyet nagy munkával mentett meg a' Tenger habjaitól, mellynek minden keresete, gazdagsága 's gondja a' Tenger, egy szabadsággal öszve kötött szegénység legfőbb java, híre neve, 's virtusa. Amott egy jó természetű 's jó erkölcsű kereskedő nép, szorgalmatosságának bő gyümöltseivel megáldatva, a' hadakozás fortéljaisal 's mesterségeivel esmeretlen lévén, egyedül a' maga kereskedésbeli planumainak 's feltételeinek mentől jobb móddal való végre hajtásával foglalatoskodik, sőt nem is lehet neki hadi dolgokkal bajoskodni kereskedésbeli környül-

állásai miatt, mellyeknél fogva Európának csak nem minden hatalmasságaival öszve köttetésbe volt. Antverpia egy nevezetes kereskedő városa Belgiumnak volt az a' közönséges hely, a' hová minden napnyugoti Indiai portékák lerakattak. A' napkeleti Társaság el hagyván az Olasz országi kereskedő házakat, a' Levántai kereskedésnek, a' jó reménység foka felé való út feltalálása miatt történt félbe szakadása után, itt telepedett meg. Ide hozta a' Hansa is az ő északi portékáit, és az Angliai Compániának is itt voltak a' lerakodó házai. Két 's harmadfél száz árbotzfák is megjelentek egyszerre kikötő helyébe; egy nap sem múlt el, hogy 500 's több hajók meg ne érkeztek 's el ne mentek volna, sőt vásári alkalmatossággal 8. 's 9. százra is fel ment a' hajók száma. Napjába két száz 's több kotsik mentek be a' kapuin, több mint 2000 portékás szekerek jöttek bé minden héten Német országból, Frantzia országból és Lotharingiából, a' paraszt és gabonás szekereket kivéven, mellyeknek száma rendszerént 10,000-re ment. 30,000 kezek voltak csak az Angliai kereskedő Társaság portékáinak másálásával munkába. Vásári adóból, Vámból 's több e'félékből milliomokat nyert esztendőnként az Uralkodó szék.

Egy ilyen hajnoki tulajdonságokkal nem bíró nép fegyvert ragad Szabadságai 's Jussai mellett, — és ki ellen? Egy II. Filep ellen, a' ki a' maga idejébe leghatalmasabb Fejedelem volt, a' kinek rendkívül való 's a' más Monarchák erejét felül haladó hatalma egész Európát el nyomattatással fenyegette, a' kinek kintsei minden keresztény Királyok' gazdagságait egygyütt véve felül haladják, a' kinek hajói minden Tengereken parantsolnak; — egy Monarcha ellen, a' ki veszedelmes céljainak számta-

lan Seregek szolgálnak, még pedig olly Seregek, a' mellyek a' hosszas véres háborúk és Római hadi fenyíték által megkeményedtek, nemzeti büszkeségek által lelkesítettek, és sok nyert győzedelmeiknek emlékezete által neki tüzesedvén, ditsőséget és prédát szomjúhoztak — egy ilyen hatalmas Fejedelem ellen kél ki egy gyenge nemzet, és olly vakmerően hartzol szabadsága mellett, hogy ámbár 40 esztendők múlva, még is szabadságba helyhezteti magát, lerázza a' Spanyol jármot és Filepet az arannyal gazdag Perunak birtokosát koldussá teszi, és a' mellett hogy 900. Tonna aranyat el veszteget a' Belgákkal való hadra, még 140 miliom arany adósságot is gyűjt az el szegényedett Spanyol ország nyakára.

Mennél felségesebb és tsudálkozásra méltóbb tehát ez a' Történet a' világ Históriájába; annál méltóbb dolog azon férjfiakat közelebbről esmerui, a' kiknek ezen nevezetes háborúba befolyások volt, és a' kik ebbe a' fő személyeket jádzották. De az ebbe elő forduló nagy Emberek száma olly nagy, hogy azokat itt a' tzelhoz képest mind elő számlálni nem lehet, — legyen elég elő adni röviden I. Vilhelm az Orániai Herczeg életét, a' ki mint egy második Brutus a' Haza szabadságainak 's polgár társai jussainak sértetlenül való megtartásáért életét 's mindenét feláldozta, a' ki a' nélkül, hogy önnön szeretete talám Királyi székkal ketsegtette volna, a' Spanyol Királyi szék eránt való kötelességeiről lemond, levetkezi nagy lelküleg Herczegi létét, és önként való szegénységre száll le, tsak hogy a' Despotismust a' határtalan Uralkodást megronthassa, és a' ki mintegy Ör-angyal a' köz társaság töredékeny Hajóját a' Spanyol Ministerium minden kigondolható

szélvészei közt is a' kívánt kikötő helyre a' rég óhajtott szabadságra kivezérlette, egy szóval a' kinek nagy lelke, és esze nélkül a' Belgák vagy örökre el nyomattak volna, vagy minden Intézetek füstbe ment volna.

I. Wilhelm Orániai Herczeg vette származását a' Nassai Német Herczegi házból, melly már 8. századoktól fogva virágozván, az Auszriai házzal sok ideig vetélkedett az elsőség felett, és a' Német Birodalomnak egy Császárt is adott. A' Belgiumba lévő külömbféle gazdag birtokain kívül, mellyek ötet ezen Státusnak polgárjává és Spanyol országnak született birtokos Jobbágyává (Vazallus) tették, birta ő még Frantzia országba az Orániai független Fejedelemséget is. Vilhelm született 1553. ba Dillemburgba a' Nassai Grófságba egy Stollberg nevű Grófnétól. Az atya, ugyan tsak Vilhelm, Nassai Gróf, felvette a' Protestans Vallást, mellybe a' fiját is neveltette; V. Hároly pedig, a' ki a' gyermeket már kisdéd korába megszerette, igen ifjú idejébe magához vette ötet, és a' katholika vallásba neveltette. Ez a' Monárcha, a' ki már gyermek korába észrevette benne azon tehetségeket, mellyek idővel ötet olly nagy emberré teszik, kilencz esztendeig maga körül megtartotta, sőt arra méltóztatta, hogy maga oktatta az uralkodásbeli foglalatosságokban, és olly nagy benne való bizodalommal tisztelte meg ötet, melly esztendeit felül múlta; egyedül neki volt szabad a' Császár körül maradni, ha idegen Höveteket magához botsátott. — Bizonyosága annak, hogy már mint gyermek el kezdette a' titok megtartást, melly által érdemelte meg ezen tisztelettel teljes toldalék nevet „halgató”. Sőt a' Császár egyszer minden pirulás nélkül megvallotta nyilván, hogy

ez az ifjú ember neki gyakran olly javallásokat 's tanácsokat adott, mellyeket ő tulajdon eszé-
vel meg nem fogott volna. Mit nem lehetett te-
hát várni egy ollyan férjfiúnak lelkétől, a' ki
egy olly oskolába formáltatott!

Vilhelm 25 esztendő s volt, midőn Károly
az Uralkodásról lemondott, és már két ízbe ta-
pasztalta, melly igen betsüli ötet a' Császár.
— Ő volt az, a' kire, el mellőzvéen udvarának
minden Nagyait, bizta azon fontos tisztséget,
hogy Ferdinandnak az ötsének a' Császári Ko-
ronát által adja. Midőn a' Savoyai Herczeg, a'
kire volt a' Császári Seregek vezérlése Belgi-
umba bizva, az ő tulajdon Tartományai' kör-
nyülállásai miatt Olasz országba vissza menni
kénytelenítettett, a' Császár egész hadi Tanácsá-
nak ellenkezése mellett is, melly előtt igen
merész lépésnek látszott, egy tapasztalt Fran-
czia fő hadi Vezérnek, egy ifjat küldeni elle-
ne, neki adta által minden seregein a' fő ha-
talmat. Távol létébe, senkitől se ajánltatván,
vezérjévé tette a' Császár az ő borostyán ko-
szorús vitézeinek, és a' következés megmutat-
ta, hogy nem volt választása helytelen.

Történt azomba, hogy a' Helytartói hiva-
tal Belgiumba megürült. Ezen fényes hivatalra
az ország Törvényei szerint csak született Bel-
gát lehetett kinevezni. Azon nevezetes Férjfiak
közt, a' kik mind születésekre, mind személyes
tulajdonságaikra, mind pedig a' hazának, 's a'
Spanyol Országgló széknek tett fontos szolgál-
latjaikra nézve erre just formálhattak, volt Vil-
helm is. De már azon szemebetűnő kedvesség is,
mellybe a' Herczeg az atyáonál állott, elég fun-
damentomos ok lett volna a' gyanús Filepnek,
hogy ötöt ezen hivatalra ne emelje. Hanem vol-
tak neki más alattomos indító okai is, mellyek

miatt a' Herczeget gyűlölte. Vilhelm azon száraz természetű halavány emberek közzé tartozott, mint Caesar őket nevezi, a' kik éjjel keveset alusznak és sokat gondolkoznak. Abrázat vonásainak szüntelen egyformasága 's az azokon való tsendes nyugalom jele volt az ő munkás lelkének, melly mind a' ravaszság, mind a' szeretet előtt egyaránt bé volt zárva; fáradhatatlan lelke valamint minden szempillantásba más formákba tudott által változni, épen olly erős volt a' szerentse mindenféle változásainak el viselésére is. Az embereket kiesmerni és a' szíveket megnyerni, nagyobb mester nem volt Vilhelmnél. Mennél lassabban szült valamit az ő lelke, annál bizonyosabbak voltak annak gyümöltsei, és mennél később ment tökéletességre az ő maga el határozása, annál állhatatosabban és rettenthetetlenebbül hajtotta azt végre. A' mennyire fel volt az ő indulatja a' félelmen és örömmön emelkedve, épen annyira alá volt az vette a' félelemnek, de az ő félelme elébb jelen volt, mint a' veszedelem, és a' zürzavarba nyugodt szívvel volt, mivel a' nyugalomba reszketett. Vilhelm pazérlással vesztegette az ő aranyát 's ezüstjét, de fősvény volt az időre nézve. Csak az ebédje mellett volt neki szabad órája, mellyet az ő szívének, házanépének és a' barátságának szentelt fel, ez az egy óra volt az, midőn ő vidám volt, és jó kedvét a' komoly gondok meg nem homályosíthatták. Házát pompásan tartotta, annyira, hogy eselédjeinek sokaságára, 's azoknak fényes öltözeteire nézve egy uralkodó Fejedelmi házhoz hasonlított. Fényes vendégségeket szokott tartani, és az idegen Herczegek 's Hövetek rendszerént hozzá szoktak szállani. Azon alázatosság pedig, mellyel magát a' Kormányzék eránt viselte, min-

den gyanú és vád alól, melyet az illy pompás házi környülállások ellene támaszthattak volna, felszabadította. De épen ezen pazérlás tartotta fen az ő nevének fényét a' nép előtt, melly előtt semmi sints kedvesebb, mint ha a' Haza kintsei az idegenek eleibe bámulásra ki vannak téve, és a' mellynek eránta való hajlandóságát 's tiszteletét nemes leereszkedésével még inkább megnyerte. Nem is született alkalmasabb ember valamelly öszve esküvésnek vezérjévé, mint halgató Vilhelm.

Egy illyen tulajdonságokkal bíró ember egész életébe kiesmérhetetlen maradhatott volna, ha egy II. Filep hirtelen és mélyen bé nem látott volna egy olyan Characterbe, melly a' jó vonásokra nézve az ő tulajdon Characteréhez leghasonlóbb volt. És épen innen lehet azt ki-magyarázni, miért nem helyhezette Bizodalmát egy olyan emberbe, a' ki mind azon tulajdonságokkal fel volt ruházva, mellyeket ő legjobban betsült? — De volt még Vilhelmnek más érdeklő pontja Fileppel, melly még fontosabb volt. Amaz t. i. épen annál a' Mesternél tanulta az Uralkodás mesterségét, a' kinél ez, és a' mint félni lehetett, alkalmasabb Tanítvány volt, a' leghatalmasabb Monárcha oldala mellett merítette ki azon mesterséges fogásokat, 's veszedelmes útakat módokat, mellyek által a' Tronusok lerontatnak 's felépülnek. Filepnek itt egy olly vetélkedő társsal volt dolga, a' kinek az igazságos ügybe a' legveszedelmeőbb segéd eszközök is parantsolatjára készen állnak, 's e' volt az oka, miért gyűlölte Filep legmegengesztelhetetlenebbül minden halandók közt egyedül Vilhelmet? —

A' Herczeg ellen támadott gyanút még inkább nevelte az ő vallása eránt való kétséges

vélekedés. Vilhelm hitt a' Pápába , míg a' Császár az ő jöttevője élt; de nem ok nélkül lehetett félni, hogy a' Protestans vallást, mellybe ifjú korába az atya nevelte, soha egészen el nem fogja hagyni. Ő igazán szölván egyik Eklésiát se betsülte többre, miat a' másikat, 's egyikhez se ragaszkodott vakon, későbbi esztendeibe épen olly könnyen által állott a' Helvétziai vallástételt tartók hitére, mint a' millyen hirtelen el hagyta ifjú korába a' Lutheran vallást a' Római Catholica hitért. A' Revolutio kiütése után is a' Spanyolok kegyetlenkedései ellen a' Protestánsoknak emberi jussait védelmezte ő, nem pedig az ő vélekedéseiket, 's hiteket.

Ezen bizodalmatlanságát, 's ellene való gyanúját Filepnek tökéletesen megerősítette egy bizonyos történet. Vilhelm a' Chateau-Cambresisi békesség kötés után, mellynek végrehajtásán ő is dolgozott, Francia országba maradt, mint kezes. — II. Henrik Francia Király, a' ki abba a' vélekedésbe volt, hogy Vilhelm a' Spanyol Királynak meg hitt embere, vigyázatlanághból el beszélte neki azon titkos feltételt, mellyet a' Francia Udvar a' két országba lévő Protestánsok el törlésére nézve kidolgozott. Ezen fontos felfedezést mentől hamarébb szándékozott Vilhelm Barátnak Brüsszelbe tudtokra adni, de ezen Levelek szerentsétlenségből a' Spanyol Király kezébe kerültek. Filepet nem annyira lepte meg Vilhelm gondolkozása módjának világosságra való jövése, mint plánumának semmivé tétele; de a' Spanyol országi Nagyok, a' kik még mind ekkoráig el nem felejtették a' Herczegnek azon szempillantást, midőn a' Császár utólsó órájába az ő karjain nyugodt, el nem mulatták ezen kedvező

alkalmatosságot Vilhelm megbuktatására fordítani, 's őtet mint a' Status titkának el árulóját veszedelembe dönteni.

Azon közbe mindenek várakozásán kívül Margaretha Pármai Hercege asszony V. Károly Császárnak egy törvénytelen leánya neveztetik ki Belgiumba a' Kormányzásokra, 's Vilhelm más Belgiumi Nagyokkal együtt kimaradt, mint szintén a' Lotharingiai Hercegné Kristina is, a' ki a' Chateau-Cambresisi békekötés alkalmatosságával magának fényes érdemeket szerzett, a-zomba a' Királlyal atyafiságba is vólt, és pedig épen azért, mivel Vilhelm, a' ki a' Hercegné leányát el akarta venni, igen tüzesen dolgozott mellette.

Filep mind e' mellett is olly hivatalra emelte Vilhelmet, melly által az uralkodásba befolyása vólt, így p. o. Hollandia, Seelandia, Utrecht, és napnyugoti Friesland, a' Burgundiai Grófsággal Igazgatása alá adattak; sőt Jözságait is minden adó alól felszabadította, de csak azért mivel még fel nem áldozhatta bosszúállás kívánságának, a' nép is rendkívül szerette. — Minthogy tehát nyilván semmit se árthatott neki, alattomba annál érzékenyebben sértegette. Így a' többek közt a' Lotharingiai Hercegné' Kristina' leányával való házassági öszve kötetését Vilhelmnek, ne talántán el hatalmasodjon, semmivé tette, melly sértést a' Hercege soha el se is felejtett. Hogy mennyire gyűlölte Filep Vilhelmet megtetszik abból, a' mi Vlieszingennél történt, midőn itt a' hajóra ült a' Király, tovább nem bírta már a' tettetés mesteriségét vinni, hanem nyilván megtámadta Vilhelmet, mint a' Flandriai támadások szerzőjét. A' Hercege nagy maga mérsékléssel azt felelte, hogy a' mi történt a' Státusok magok tseleked-

ték és törvényes okokból. Nem, felele Filep a' kezét megfogván 's hevesen megrázzván Vilhelmenek, nem a' Státusok, hanem az Úr! az Úr! az Úr! mellyre a' Herczeg megnémült, 's a' Király elindulását se várván meg, szerentsés utat kívánt, 's azzal vissza ment a' városba. Ennyire ment a' személyes gyűlölség köztök, melly idővel azta' nevezetes háborút maga után húzta, és a' Spanyol Koronától 7. legnemesebb drága Követ, az az 7. legszebb Belgiumi Tartományt el szakasztott.

El jött végre az 1565 esztendő, mellynek November Hónapjába a' Belgiumi Nemesség az öszve esküvést végre hajtotta, és kemény esküvéssel kötelezte mindenik Tag magát a' Szövetség tzéljának minden módon lehető előmozdítására, nem szenvedhetvén már tovább azon kegyetlenségeket, pénz tsikarásokat és alatsony tselekedeteket, valamint a' Protestáns vallás szabadságának el nyomattatását is, mellyek mind a' Spanyoloktól származtak. Ezen öszve esküvésen Vilhelm nem volt jelen, hanem azon a' vatsorán, a' hová az öszve esküdtek megvöltak hiva, ő is ott volt, és midön kérdés támadt, hogy miképen kellene a' dolgot el kezdeni fegyveresen e' vagy fegyver nélkül? a' Herczeg javallására megegyeztek, hogy kéro levelet nyújtsanak be, és a' nap is megvölt határozva, mellyen Brüsselve a' Fő Kormányozóné lakó helyébe megérkezzenek. A' hol minekutánna az öszve szövetkeztek semmire se mehettek, egy más vendégség alkalmatosságával viszont gyűlést tartottak, mellynek lármájára Vilhelm is, nem tudván mi dolog, több jó Barátjaival felment, és kénytelen volt a' Társaság kedvéért egy pohár bort kiinni. Ambár az Orániai Herczegnek, mind Fileptől, mind pedig a' fő Kór-

mányozónétól vett bosszúság tételek miatt olly nagy oka vólt is a' bosszúállásra, mindazáltal mindent véghez vitt, a' mi tsak lehetett, hogy a' Királlyal a' pártosokat öszve békéltesse; látván pedig, hogy jóra czélozó Tanátsai a' Fő Kormányozónétól megvettetnek, meghatározta, hogy a' Tanátsból magát végképen és egészen kihúzza, a' mit sok más Fő emberek is tsináltak. Hosszas vólna itt leírni a' köz nép el ragadtatásának, eránta való szeretetének, 's tiszteletének példáját 's bizonyságait elő számlálni, mellyet mint szabadítója eránt, tsak nem az Imádásig kimutatott, de a' mellyre ő egyszer midőn köztök járt, és a' felhevült nép nagyobb örömének kifejezésére még 'Soltárokat is énekelte, azt mondta „Istenemre mondom! megbánjátok még ezt a' mit most tselekesztek. Avagy nem egy nagy lélek tulajdona é ez? nem hogy nem tüzelte a' neki dühödt és benne határtalanul bizó népet, és a' maga megsértéséért bosszúállása eszközévé nem használja, sőt a' Fő Kormányozónétól közben járónak kinevezetvén, igyekezik azt letsillapítani, de hogy minden igyekezete mellett is tzélt nem ért, nem lehet tsudálni, mivel a' Haza serelei orvosolatlanul maradtak, mellynek utóbb a' Képek öszve rontása 's más vissza élések lettek a' következései.

Ezen Képek törése alkalmatosságával is, melly 1566-ban ütött ki, midőn a' pártütés lelkétől felbuzdult nép Templomokat, 's Klastromokat feldúlt, felprédált, kimutatta Vilhelm az ő nagy lelkét, és jelenléte által a' kép-töröket letsendesítette, a' melly tsendesség ugyan tartós nem vólt, mivel a' Herczeg a' Fő Kormányozónétól Brüsszelbe hivatván, nem vólt a' ki a' nép dühösségét zabolán tartsa. Ezen útá-

latosságoknak nem is lett mind addig vége, míg csak egy közönséges Levél nem adódott ki a' Fő Tanács által, mellynek erejénél fogva minden Belgiumi provinciákba szabad vallásbeli gyakorlás engedődött mindenféle vallásnak, az Eretnek nyomozó Szék el töröltetett, és az Eretnekek ellen költ parantsolatok megsemmisítették; melly bátorság levelet a' Fő Kormányozóné, bár is sirva, alá irt, és az O-rániai Herezeg több nagy tekintetű Férjfiak segítségével a' Hép rontókat letsillapította. Az ilyen szolgálatjaiért és a' Spanyol Udvar eránt megmutatott hívségéért, nem ok nélkül tarthatott számot a' Filep kegyelmére; de Filep mindig csak azon gyűlölséggel viseltetett Vilhelm eránt, mellyel az előtt, mellyet a' Madridba lévő ellenségei Vilhelmnek, még inkább élesztettek a' Király szívébe. Panaszt is tett Filep előtt egy különös Levelébe az ő rágalmazói ellen, mellyre azt a' választ kapta, hogy hibáját, minthogy a' mit tehetett volna a' csendességre nézve, nem tette meg mind, azzal hozza helyre, ha magát a' Királyi parantsolatoknak tökéletesen alá adja, mivel nem is illik, ha valamelly tag okosabbnak tartja magát, mint a' Fő, így számot tarthat Királyi kegyelmére. A' mit a' Király Politikája más rövid látásuaknál az ilyen Iroványok által véghez vihetett, annak Vilhelmre nézve semmi foganatja se vólt, — ő a' Filep igéreteinek semmit se hiált, minden gondolkozása módját jól esmerte, sőt a' mit a' Király az ő legtitkosabb kabinetjába Madridba végzett, azt Vilhelm spionjai által, a' kiket a' Király körül jó fizetésért kibérlett, jó idején megtudta, 's ellenkező rendeléseket tett a' Ministerium elnyomtatást koholó Intézeteinek. Sőt Franciaországba is vóltak Kémjei, kik által egy

igen fontos Levelet fogott el, mellyet a' Spanyol Követ Alava Ferencz irt Frantzia országból a' Fő Kormányozónéhoz. Ezen Levélbe elő hozza a' Követ, melly igen jó alkalmatossága van a' Királynak most, midőn a' Belgiumi Nemesség el van árúlva, arra, hogy határtalan Uralkodás alá vesse a' Belgákat. Erre való nézve inti a' Fő Kormányozónét, hogy hizedéseivel, fényes ígéreteivel 's más illy ravasz úttal 's módokkal a' Nemességet tsábítsa el; a' Király, a' ki a' Nemeseket úgy nézi, mint minden nyughatatlanságok szerző okait, annak idejébe az egész Keresztény Világ előtt példásan megfogja büntetni. Több illyen Levelek, mellyeket el fogván a' haza partján lévő Fő emberek előtt felolvasott, eléggé világosságra hozták a' Filep titkos plánumait, erre nézve némelylek azt állították, hogy legottan fegyvert kell fogni; ellenbe Vilhelm azt tanátsolta, hogy mivel a' haza panaszainak főbb pontját megörvosoltattak, tsendesen kell várakozni, míg ok adja elő magát a' fegyver fogásra; addig pedig mindenre szemesen kell vigyázni, és a' népet a' fenyegető veszedelemről tudósítani, hogy egy intésre is készen álljon, ha a' környülállások kívánják. Ezen bölts tanátsa Vilhelmnek félre tétetett, és a' Szövetségesek némelyleknek habozása miatt minden fontos végzés nélkül el oszlottak, 's utóbb alig maradt meg a' harmad része, a' többi a' Király pártjára állott. Kapott ezen alkalmatosságon a' Fő Kormányozóné, 's azonnal rendeléseket is tett az elébbeni kemény parantsolatok béhozására, mellyek minthogy a' békételenség taplói voltak, a' polgári háború kiütött a' Király és a' nemzet pártján lévők közt. Míg mind a' két részről külömb külömbféle lépések tétettek, Vilhelm úgy

látszott, hogy Antverpiába fel se veszi a' világot; de az ő munkás lelke annál inkább dolgozott ezen tetsző nyugodalomba. Ő általa dolgozott a' nemzet hadi vezére Gróf Brederode, az ő hadi planumai szerént tette mars útját, erősített várakat, egy szóval ő vigyázott mindenre, a' mi mind a' két részről történt.

A' Szövetségnek felállásától fogva mindig jobban harapozván a' békételenség 's nyughatatlanság, a' Fő emberek a' Fő Kormányozóné előtt gyanúsok voltak, ki mellyik részen van? a' Királyén-é? vagy pedig a' nép pártján? Ez a' gyanú annyival inkább érdekelte Vilhelmet, mivel ő vakon egyik részhez se szíttott, hanem az ügynek igazságosságához képest hol egyik, hol másik mellett vólt, és a' polgári had kiütésekor is, majd ezt, majd amazt tsillapította, a' mi nevezetesen Antverpiánál megtörtént. Hogy tehát megtudhassa a' Fő Kormányozóné, kibe helyeztethesse reménységét, 's kire bizhassa a' Seregek vezérlését, egy esküvés' formát tétetett fel, mellyre minden fővebb Emberek meg esküdjenek. Ennek ereje szerént köteles vólt mind egyik a' Római Catholica hitet elő segíleni, a' Kép-töröket üldözni, és mindent a' ki tsak Eretneknek neveztetik, kiírtani. Belgiumnak sok fő Nemesei meg esküdtek erre, de Vilhelm, a' ki a' Filep álnok szívébe mélyebben bélátott a' többinél, jól tudta azt, hogy Filepnek ő eránta megengesztelödni ezen esküvés által is lehetetlen, a' Fő Kormányozóné Titoknokjának Bertinek azt felelte, hogy ő a' Király hűségére már egyszer felesküdt, és ezen Esküvése által azt a' gyanút húzná magára az egész Világ előtt, hogy az elébbenit bizonyosan megszegte; azonkívül az ő régibb hite szerént köteles a' Haza Jussait 's Törvényeit oltalmazni,

holott meglehet, hogy ezen újjabb esküvése neki épen ellenkezőket parantsolna, sőt azt is kötelességül tehetné, hogy atyafiait, testvéreireit, sőt feleségét is, a' ki Lutherana, a' Valásbeli türeelmetlenségnek feláldozni által adja; továbbá, hogy e' szerént néki a' Király eránt vakon kellene engedelmeskedni, a' kinek keménységét a' Protestánsok eránt már régen nem szenvedheti, egy szóval, hogy ő olyan esküvést le nem tehet, melly az emberiség becsülésével ellenkezik. Látván Berti, hogy minden ékesen szóllása mellett is a' Herczeg fundamentomos okait meg nem győzheti, minekutánna azzal rekesztette volna bé a' Herczeg beszédjét, hogy a' Királynak nints szüksége olyan Jobbágyra, a' kinek Protestans felesége van, ő pedig akár mi történik is, a' Királynak hűséges Jobbágya fog maradni, Berti minden reménység nélkül vissza tért. — Vilhelm pedig gyakori tapasztalásából meggyőződven a' nép állhatatlansága felől, a' melly sokat ígér, de ha tselekedetre jő a' dolog semmit se teljesít, azomba Alba Spanyol Országból hatalmas Seregével közelgetett, három Testvéreivel 's egész familiájával előbb Bredába, onnan pedig Dillemburgba a' Nassaui G. Fejedelemségbe költözött, tsak az idősebb fiját Herczeg Filepet hagyta a' Löweni Fő oskolába Belgiumba, a' mit igen hibásan tett, ámbár a' Brabantzai Akademia szabadságainál fogva teljes bátorságba vólt. Sok százak kísérték oda őtet felsőbb alsóbb rangúak, Grófok 's más Fő emberek, az egész nemzet pedig mint atyát úgy síratta, a' Protestánsok, úgymint a' Katholikusok Ör angyal gyanánt tisztelték őtet, és az ő elköltözésével a' köz tsendességnek legutolsó pártfogója is el hagyta őket.

A' mit az Orániai Herczeg éles 'esze előre el látott, 's a' mitől félt, nem sokára bé is teljesedett. 1566-ba megérkezett Belgiumba egy válogatott és hadi dolgokba jártas hadi se reggel az emberiségnek amaz esmeretes Hóhé rja Alba Herczeg, a' ki T. T. Mokry Úr feljegy zése szerént, a' mint maga vele ditsekedék 18,000 embert öletett meg, és abban olly háborút tá masztott, melly 68 esztendeig dühösködött, Spanyol országnak 800 milliom Tallérjába, és a' leggazdagabb hét Niederlandi vagy Belgiumi Tartományok el vesztésekbe került. Csak Ma rius, Sylla és Cinna vittek ehez hasonló kegyet lenségeket véghez Rómába; úgy de ezek mint megbántott vezérek állottak bosszút a' megsér tésért, Alba pedig a' Törvények színe alatt gyilkolta az ártatlan Belgákat. Vértő szívvel vette az ilyen Tudósításokat Vilhelm, kivált képen kedves Barátjainak Gróf Egmontnak és Gróf Hoornenak halálát, kik mind ketten az Alba parantsolatjára, a' ki minekutánna a' Pár mai Herczegné Margarétha leköszönt, Helytar tónak neveztetett ki, a' hóhér pallosának let tek áldozatai. Megszánta az szenvedő emberi ség sorsát, és feltette, hogy megszabadítja akár mibe kerül is azon Tartományt, mellyet mint második hazáját szeretett. — Német or szágba mindenütt megtette a' szükséges lépése ket, és a' Spanyol Tyrannusnak hadat izent; egy olyan Monarchának a' ki Spanyol országon kívül Neapolist, Siciliát, Sardiniát, Majlan dot, Belgiumot, Amerikába pedig olly nagy földet birt, melly egész Európát sokkal fel ül múlta. Ezt az óriási lépést nem is tehet te más, tsak ő, a' ki önnön nagy lelkébe bízott; de volt még ezenkívül neki reménysége a' Német országi protestáns Fejedelmek segítségéhez is,

bizott a' Hugonótták pártjába is Frantzia országba, a' mellynek vezérjeivel Kondé Herczeggel és ama híres Admiralissal Kolignival öszve köttetésbe volt. A' hadi költségre nézve pedig a' maga tulajdon ezüst edényeit, ékességeit 's drágaságait is el adta, mellyhez járult a' Német országi Protestáns Fejedelmek segedelve, a' kik ötöt pénzzel és katonákkal segítették, hasonlót tettek a' Belgák is. Leghathatósabban segítette pedig ötöt a' Bátyya, a' Nassau Gróf János, a' ki minden Jóságait zálogba tette.

A' Herczeg plánuma szerint négy különböző helyeken kellett megtámadni Belgiumot, hogy az ellenség figyelmetessége annál több tárgyakra legyen függesztve. A' planum jól volt kidolgozva, de mit ért egy tanulatlan sereg, az Alba vitéz katonáji ellen, a' kik a' szünteleni háborúk miatt a' hadi fortélyokat egészen kitanúlták, 's épen ezért el halgatván a' hadi körülállásokat, mellyek magokat itt elő adták, az egész hadi Intézet, és a' Herczeg első lépése semmi fontos következtetést maga után nem húzott, mellynek okát nem Vilhelmbe kell keresni, hanem résszerént IX. Károly Frantzia Királyba, a' ki mindjárt a' legelső osztályt megtámadta, és semmivé tette, résszerént pedig az Alba vitéz katonájiba, a' kiknek ezek mint tapasztalatlanok csak játéku szolgáltak, és megijedvén Vezérjeket el hagyták 's az ellenséghez által szöktek, így járt épen János a' Nassau Gróf a' katonájival, úgy hogy maga is egynéhányad magával egy kis halászó sajkán szaladt el, legfontosabb oka volt pedig a' Táborba való szükség, melly miatt a' katonák egyszer pártot is ütöttek, sőt Vilhelm oldaláról a' kardot is lelőtték.

Csak nem kétségbe estek a' Belgák a' Herczegnek szerentsétlen próba tételén; Vilhelm kénytelen volt e' szerént katonájit el bocsátani, el adván hadi készületeit kifizette őket és 1200. lovasokon kívül mind haza eresztette, a' kikkel a' két öttsei társaságába Volfganggal a' Zweybrückeni Herczeggel egyesítette magát, a' kívül Frantzia országba menvén ott a' Hugénotákat segítette, 's nevezetesen a' Roche-Abeille-nél való ütközetbe és a' Poitiers ostromlásába részt vett. A' Zweybrückeni Herczeg halála után ott hagyta Vilhelm Frantzia országot, hogy figyelmetességét egészen a' Belgiumi környülállásokra függeszthesse. Az öttsei Lajos és Henrich az Admirálisnál Kolligninál maradtak, ő pedig paraszt ruhába, tsak négy személyektől kísértetve Frantzia országból 1569-be alattomba a' Nassaui Grófságba vissza utazott.

Alba el nyomván a' Vilhelm pártján lévőket, 's hadi feltételeit semmivé tévén, elébbeni kegyetlenségeit ismét el kezdte, seregestől vitettek az ártatlanok a' mészárszékre, új meg új adókat vetett a' népre, a' melly legszentebb Jussait így bitangoltatni látván, de a' külömbféle színek alatt reá vetett adót fizetni nem is lévén elégséges, mindenképen ellent állott Alba kivánságainak. Alba pénz zsarolásaiért való békételensége a' népnek nem volt esmeretlen a' Herczeg előtt, minden Tartományába Belgiumnak voltak olyanok, a' kik alattomba őtet mindenről tudósították. El is küldött ő egy Frisiai Sonoí nevű nemes Embert 1570-be egy meghatalmazó Levéllel Belgiumba, hogy az ő részére pártosokat szerezzen, de azon tzeljät, hogy egyik vagy másik város nyilván az ő párttyára álljon, el nem érhetette. Ersébethnél az Anglus Királynénál is próbált ő szerentsét, de

ez sem akarta magát az ő politikájának törsoök réguláji szerént a' Belgiumi dolgokba belé avatni illy korán.

Azon közbe még a' Herczeg feltételei a' szárazon illy gyümöltstelenek, egy nevezetes történet mind a' két részről nagy figyelmeteséget gerjesztett. Sok Belgiumi Nemesek és kereskedők, a' kik hazájokból kivándoroltak, egy társaságot formáltak, tulajdon költségeken hajókat csináltattak, mellyeken 8. 10. 's legfeljebb 20. ágyúk, 's több vagy kevesebb hajós legények 40-től 200-ig voltak. Ezek az ő könnyű hajóikkal öszve kóborolták mindenfelé a' Tengeret, és a' Spanyol 's Belgiumi Hajókat el fogdosták, 's míg észrevették volna olly hatalmasá lett ez a' Társaság, hogy többé el nyomni lehetetlen volt, leginkább a' Frantzia, Anglus és Német kikötő helyek voltak, a' hol tartózkodtak. Ezeket a' Tengeri rablókat Vilhelm a' Koligni tanátsára oltalmába vette, adott nekik hivatalbeli leveleket, Admiralist tett, és megparantsolta nekik, hogy csak a' Spanyolokat legyen szabad háborgatni, 's nevezetesen Albának mentől több kárt tegyenek, a' prédának egy harmadrésze a' Herczegé, egy a' katonaságé, egy pedig a' Kapitányoké, minden hajóra pedig egy papot rendelt. Kedvezvén nekik a' szerentse, annál nagyobbakra vetették fejeket, annyira hogy egyszer egy 46 hajókból álló hajós Seregen győzedelmeskedtek és egészen kirabolták. Egy merész vezérjek és a' Spanyoloknak leg megengesztelhetetlenebb ellenségek Vilhelm Marki Gróf alatt pedig elfoglalták Brielt, melly város mintegy kultsa Hollandiának.

Az alatt míg Vilhelm katonáji a' Tengeren győzedelmeskednek, maga sem mulatja el a' szárazon a' szükséges lépéseket megtenni és

másodszor is az ellenséggel szembe szállni; de hadi feltételei itt is csak nem sikeretlenek voltak, leginkább a' katonai 'soldnak hijánossága miatt, melly miatt nem ok nélkül félhetett a' katonák fellázadásától; sőt midőn Mons városát, mellyet a' Testvére Lajos a' Frantziák segítsége által el foglalt, az Alba ostromlásaalól felakarta szabadítani, csak nem el vesztette betses életét, a' Spanyoloknak Táborára való éjjeli rá ütések miatt, de egy hűséges kutyájának ugatása még is idején felserkentette álmából és az ellentállásra időt nyerhetett. Innen katonai nyughatatlanságai miatt vissza tért Hollandiába, a' hol mindenütt öröm kiáltással fogadtatott, és Delftbe az Ország polgári alkotmányának kidolgozásán munkálódott az Ország Rendjeivel. Ámbár a' Herczeg hadi készületei a' kívánt tzelnek még nem feleltek, annyit még is használtak, hogy Alba három hónapokig kénytelenítettvén Monsnál táborozni a' Herczeg ott léte miatt, az alatt a' Revolutió olly erős lábra kapott, hogy Alba többé nem vólt elég hatalmas azt el nyomni, a' Belgák időt nyertek váraik megerősítésére és újabb megújabb győzedelmek nyeresére. Gyakran megesett mindazáltal, hogy egyes szerentsetlen történetek csak nem kétségbe ejtették a' Belgákat, és a' Vilhelmtől való el állásra ösztönözték, de mindég talált az ő Genieje, 's nagy lelke módokat, mellyek által a' békételenség okait el hárította, így p. o. Alkmár városát egy gátnak ketté vágása által mentette meg a' Spanyol ostromtól, a' kiket a' befolyó víz el kergetett, másokat vallásbeli vígasztalásokkal bátorított meg, sőt két híres Tengeri vezéreit is el botsátotta hivatalokból a' nép eránt való kegyetlenségekért, és épen ezért hijába tsalogatta Alba a' Belgákat a' maga
ré-

részére, híjába kívánta a' Delfti polgárokat pénzzel megvesztegetni, hogy az Orániai Herczeget adják ki néki kötözve, még meghalgattatást se nyertek az Alba tsábításai, sőt utóbb Gentbe még a' többi Tartományok is egyesítették magokat Vilhelmmel, a' ki Hollandiát és Seelandot már az előtt bírta, és ez a' béke kötés nagy pompával ki is hirdettetett 's mind a' két részről alá íratott, Don Juan idejébe a' ki, minekutánna Alba Hivatalát letette, Requesen pedig meg hólt, Helytartó lett Belgiumba tsak az egy Luxemburg volt a' Spanyolok részén, a' Filep hatalma pedig inkább árnyék, mint valóság volt, annyira tudta Vilhelm nagy lelke vinni a' dolgot, a' melly Genti béke vagy is egygyesség remeke a' Herczeg politikájának, és talpköve a' Hollandiai köz társaság polgári alkotmányának. Ezen alkalmatossággal az Orániai Herczeg Királyi Helytartónak és Hollandiai 's Seelandiai Fő hajós Hapitánynak nevezetett ki és elebbeni hatalmába megerősítetett, mellyel a' Genti Béke előtt bírt a' fen említett két Tartományokba, azonkívül minden birtokai vissza adattak. Az a' tisztelet, mellyel ő eránta hazafijai viseltettek, rendkívül való volt, és egyszer midőn Felségével a' Hollandiai városokat béútazta, mindenfelé illyen öröm kiáltásokkal fogadtatott: Vilhelm itt van a' mi atyánk!

A' Genti egygyességhez hasonló remek munkája volt Vilhelmnek az Ultrajectumi Szövetség. Láttá azt előre Vilhelm éles esze, hogy a' Genti Béke sokáig fen nem állhat, mivel ennek számtalan Tagjai szitottak a' Spanyolok részére, a' Pármai Herczeg Olasz politikája és ravasz mesterkedései, a' kit Don Juan halála után Filep Belgiumi Helytartóvá tett, alattomba hintegette a' békételenség magvát; hogy tehát a'

Genti egyességtől lassanként mind el ne álljanak az öszve egyesült Tartományok és így egyenként azokat el nyomván, annyi számtalan vérrel keresett szabadságát hazája el ne veszesse, szükségesnek látta egy új Szövetséget felállítani, melly Ultrajectumba szerentsésen véghez ment. Ez a' Szövetség, melly 1579-be 7. provinciáját Belgiumnak szorosabban öszve kötötte, mint az előtt a' Genti egyesülés által voltak, volt a' legelső lépés a' Spanyol Koronától való függetlenségre. Tudta azt jól Filep, hogy ez Vilhelm munkája, a' kinek rendkívül való lelki tehetségei nélkül ez a' maroknyi nép a' roppant Spanyol Monáchiával meg nem mert volna mérközni. Soha se volt Filepnek olly rettenetes ellensége, el is tette volna láb alól, ha szerit tehette volna; próbálta ravaszsággal, fényes ígéretekkel kézre keríteni, de semmire se ment, mivel Vilhelm azon regulája mellett, hogy Spanyol országnak nem kell hinni, állhatatosan megmaradt; ez nem használván erővel akarta tzélni, de ezt is kijátsozta Vilhelm rettenthetetlensége, — végre azt az ajánlást tette neki Filep, hogy ha önként el hagyja Hollandiát és Német országba költözik 100,000 forintot ad neki, és a' fiját, a' ki a' mint feljebb láttuk a' Löveni oskolába maradt a' Herczegnek az Alba megérkezése előtt való el útazásakor, azután pedig az Akademia jussai mellett is a' Spanyolok fogságába esett, szabadon fogja bocsátani, de Vilhelm nagy lelke és Hazája eránt való nagy szeretete el nyomta még az atyai érzést is, és feltételét meg nem változtatta. Kétségbe esett Filep az Orániai Herczeggel való megbékéllésre nézve, rettenetes dühösségbe jött, és a' Pármai Herczeg az ő parantsolatjára 1580-ba egy hirdetményt tett

közönségessé, mellybe Filep elő számlálja a' maga és az atya V. Károly jótéteményeit, a' ki Vilhelmet az Orániai Herczogságra emelte, arany-gyapjas Vitézzé és Hollándiai, Seelandiai, Utrechti és Burgundiai Helytartóvá tette; azután ötet mind ezekért háládatlansággal vádolta, hamis vádakot kent reá, úgymint a' Belgiumi nemesség öszve esküvését, képek törését, a' Catholica hit el nyomását 's végre hogy törvényes Ura ellen fegyvert fogott, mellyekbe hogy részes nem volt, a' feljebb mondattakból megtetszik, ezután házasság rontónak nevezte, mivel első feleségétől el válván egy klastrombeli Fejedelem asszonyt Herczeg Montpensiernek leányát vette feleségül, Eretneknek, Kainak, Judásnak, Képmutatónak, Kereszténység Pestisének 's több e' féleknek kiáltotta ki. Végre mint hitszegő gazembert számkivetésbe küldte, fejére 25,000 Koronás aranyat tett, minden vétkeiktől való felszabadíttatást és nemességet; hasonló parantsolat ment ki a' pártján lévők ellen is, ha egy hónap múlva töle el nem állnak.

Az Orániai Herczeg Filepnek ezekért nem maradt adós, kifizette mind az utolsó fillérig. A' Hollándiai Fő Rendekhez nyújtott bé egy írást, mellybe Eleinek az Austriai Ház, és V. Károly Császár eránt tett érdemeit elő adta, továbbá hogy ő Filepnek semmit se köszönhet, sőt miatta sokat vesztett, — hogy a' Belgiumi revolutiót nem ő, hanem a' Spanyol Udvar által való bitangoltatása a' nemzet jussainak, az Alha hóhérlásai és pénz tsikarásai okozták, — hogy az ő Házassága törvényes, mellyet Filep egy olyan Király kárhoztat, a' ki Testvérje leányával törvénytelen házasságba élt, a' ki Feleségét Isabellát és a' fiját Don Carlost, mivel a' Belgákat megszánta, megölette, Donna

Euphrosiával házasság-törésbe élt, és már várandoson toltta az Ascoli Herczeg nyakára feleségül, hogy törvénytelen gyermekének részére húzassa ennek jószágait, a' ki tsak ugyan buvába, vagy méreg által tsak hamar megholt, — Kain és Judás az Istenbe nem bíztak, ő pedig olyan embernek nem hiszen, a' ki a' Granada köfalainál és az Egmont és Hoorne Grófoknak lenyakasztatások alkalmatosságával megbizonyította eléggé árulói Characterét és szava nem tartását, — azon alatsónyságon pedig, hogy a' fejére pénzt tett, épen nem tsudálkozik, mivel a' Spanyol nemességnek nagy része, a' mint az egész Világ mondja, a' 'Sidóktól származik, a' kik a' Kristus életét Judástól kész pénzért vették meg, — hogy az ő életével tsak a' Hollandiai Fő Rendek parantsolhatnak, ezeken kívül egy hatalmasság se a' földön; ezekért pedig kész életét 's vagyonjait feláldozni. Mind a' Filep számkivető levele, mind a' Vilhelm mentsege kinyomtatattak Belga és Frantzia nyelven, és el küldettek sok Europai Udvarokhoz, — melly tselekedet az ellenkezéseket még inkább felgyúlasztotta, de a' Vilhelm mentő írására a' Spanyol Udvar semmit se felelt, hihető azért, mivel Filep el tölt álmélkodással, midőn látta, hogy titkai így kitalaltatnak. Világ eleibe. Vilhelm illy eredetikepen levévén a' Filep képét, félt ezen vakmerő lépésének következéseitől, 's a' rendektől egy Test-örző Sereget kért, a' mit meg is nyert. Nem ok nélkül való volt az ő félelme, mert ezen túl minden nyomba feje felett lebegett a' halált hozó gyilok, mindenfelé körül volt véve a' Filep kibérlett gyilkosaitól, a' kik minden lépését szemmel tartották.

Az 1581-ik esztendőbe , hogy a' Filepen való bosszúállását még tökéletesebbé tegye , az Amsterdami Gyűlésbe az ő tanácsára Filep a' Belgiumi birtokaiból kivetkeztetett , Fejedelemségéből kitétetett , és a' köz Társaság' ellenségének hirdettetett ki, — a' fő hatalom pedig, mellyet Vilhelm a' Rendek ajánlására 's kérésére se fogadott el, az Anjoui Herczegnek adatott által, a' ki kevés időre uralkodásra való vágyódása miatt tsak ugyan kiesett hivatalából, 's a' míg uralkodott is, inkább tsak névvel uralkodott, valósággal pedig minden a' Vilhelm kezébe vólt, de ő azzal vissza nem élt.

Már feljebb említettem, hogy miolta Filep számkivetette Vilhelmet, mindenütt gyilkosok környékeztek, eleget intették őtet baráti, hogy őrizkedjen a' Spanyolok bosszúállás kívánságától, de ő jól tudván azt, hogy az ember ugyan nagyobb lehet, mint az ő sorsa, de azt el nem kerülheti, a' mit az ő rá nézve meghatározott, mindég bátran ment a' veszéllyel szembe. Egy történet 1582-be megmutatta, hogy az ő barátjainak intései nem voltak helytelenek. Egy vasárnap, Antverpiába minekutánna több jóbaráti 's familiája társaságába ebédelt volna, az elő szobába egy szőnyeget mutogatott vendégeinek, mellyre a' Spanyolok kegyetlenségének némelly vonásai voltak lerajzolva. Az alatt egy kitsiny test állású, komor tekintetű fiatal ember hozzá megyen, mintha kérő Levelet akart volna benyújtani, 's egy pistollyal reá lött. A' Herczeg el ajúlva lerogyott, melly ajúlásából észre jövéen, legelső szava is a' vólt, meg ne öljétek a' gyilkost, én neki meghotsátok! De már késő vólt, véribé fetrengett a' földön, a' Herczeggel lévőktől legottan által üttetvén, sokan azt állítják, hogy Mórícz az ő második fija tette vol-

na az első szúrást rajta. A' sebet megvizsgálván, az Orvosok veszedelmesnek nem találták, a' gyanú külömb külömbféle volt, mind addig, míg Moricz, a' kinek élet ideje felett való szemesége tsak hamar kipuhatolta a' gyilkosnál lévő írásokból, hogy a' gyilkos Spanyol volt légyen, és minekutánna közönséges helyre ki volt téve, sokan reá esmertek, hogy egy Antverpiai kereskedőnek d' Anastro Gáspárnak a' legénnye volt, nevére nézve Jauregui János. Ezt a' vélekedést megerősítette Anastrónak a' Számadó legénnyéhez írott Levele; ebbe az öszve esküvésbe volt még egy Dominicanus Barát is Timmerman Péter és bizonyoson 4. részre vágattak volna, ha a' Herczeg kérésére kégyelmet nem nyertek volna. Ismét egy eleven bizonyosága a' Herczeg nagy lelkűségének!! A' Herczeg azomba felgyógyult és a' háládatos Haza felgyógyulása napját egy pompás háláadó öröm Inneppel tisztelte meg.

Az Anjoui Herczegnek Belgiumból való elmenetele után, tsak ugyan Vilhelmre szállott Hollandia Kórmánnya, és Hollandia Grófjának 's Urának kineveztetett, a' nép pedig hűségére felesküdt. E' volt neki legutólsó munkája, ezzel rekesztette bé életének fényes pályáját, mellynek az 1584-ik esztendő végét szakasztotta. Ezen esztendőnek Aprilis Hónapjába Delftbe, a' hol akkor a' Herczeg mulatott, tsavargott egy mintegy 27 esztendős ifjú ember, a' ki magát Burgundiainak adta ki, magát Guionnak nevezte, 's azt mondta, hogy az atya a' protestantismusnak buzgó terjesztéséért megöletett. Gyanús tekintete alacsony lelkét el árulta, de tetetett ajtatossága által még is annyira vitte a' dolgot, hogy elébb a' Herczeg Udvari embereinél, utóbb pedig magánál a' Herczegnél is sza-

bad bójárása volt, a' kinek némelly petsét formákat adott által, mellyeket az ő állítása szerint Gróf Mansfeldtől, mikor a' mellett titkos Iró-deák volt, tsipett el. A' Herczeg ezeknek hasznát se tudta volna venni, ha tsak Guion meg nem tanította volna, hogy t. i. ezeknek segítségével Biron Generálissal, a' ki ekkor Cambraiba Kormányozó volt, lehetne levelezni, a' Herczeg el is küldte ötet azonnal, hogy a' Marschalnak adja által a' petséteket. Ez a' környüállás annál kapósabb volt Vilhelm előtt, mivel ekkor még Frantzia Országgal Hollandia az Anjoui Herczegre nézve öszve köttetésbe volt. Követségét el végezvén Guion vissza jött Hollandiába. A' Herczeg éppen rosszul volt, 's ágyához hívatta, hogy az Anjoui Herczeg halálát, a' ki a' Követség alatt megholt, környüállásoson beszélje el, 's egyszer'smind megparantsolta, hogy Delfhöl tüstént el takarodjék, sőt útra 10 Tallért is ajándékozott. Más nap ismét megjelent Guion, épen mikor ebédelt a' Herczeg, és úti Levelet kért tőle. Már ekkor lehetett észre venni habogó beszédjéből, vad tekintetéből és szikrázó szemeiből istentelen szándékát, még azt kérde a' Herczegné, ki volt ez a' borzasztó tekintetű ember? mellyre a' Herczeg azt felelte, egy úti levelet kérő ember, 's fel se vette Ör-angyalának ezen utolsó Intését, mivel ő tsak a' Spanyoloknak 's Olaszoknak nem hitt, holott, a' mint Strada egy Történet-író bizonyítja, más nemzetbeliek is felvállalták az ő meggyilkolását, és egyszerre négyen leselkedtek élete után egy Frantzia, egy Lotharingiai, egy Anglus és egy Skotziai 's egyik se tudott a' másik feltételéről semmit is.

Délután 2. órakor 10-ik Juliusba épen a' gráditsokon szembe jő vele Guion, mintha a' megígért úti levelét kérné a' Herczegtől, azomba hirtelen kiránt egy Pistolyt az öve mellől, 's rá sűti a' Herczegre, a' ki többet nem tudott szólni, mint ezt frantziául: Veszedelmesen vagyok megtalálva, Istenem! könyörűlj rajtam, és a' te szegény népeden! A' lövésre elő szaladt a' Lovász-mestere Maldere Jákob, és egy gráditsra helyezettette. A' gyilkost nyakon kapták a' Herczeg cselédjei, mikor épen a' Vár-fokáról leakart ugrani, a' Városházához vitetett, a' hol vallomását maga leírta.

Nem Guion, hanem Gerhard Baltasár volt az ő neve, elébb Törvény-tudományra adta magát, azután pedig Mansfeld Grófnál mint katoná szolgált. Még mikor a' Herczeg számkivetett, feltette magába, hogy megölje, melly szándékát egy Jesuitának Trierbe és egy Franciscanusnak Gerrynek felfedezte, ezek az ifjat feltételébe még inkább megerősítették és a' Pármai Herczeghez útasították, ez ismét egy Assonville nevű Tanátsóshoz igazította, a' ki még inkább neki buzdította, tsak hogy ha talám el fogattatna, a' Pármai Herczeg részvételét tagadja el, különösön reá parantsolt. Ekkor ment ő Delftbe, a' hol a' fen leírt módon alatsony tzelját végre is hajtotta. A' Tanáts halálra ítélte, mellyet itt méltó megemlíteni: Először felvitetett egy alkotmányra, mellyen jobb keze, mellyel a' gyilkosságot véghez vitte, tüzes vassal leégettetett, azután hat ízbe tsiptek le húst a' testének húsosabb részeiről tüzes harapó fogókkal, alólról elevenen 4 részre vágták, alatsony szívét kivették és háromszor az ortzájához vágták, fejét levágták, testének 4 részét a' Város 4. fokaira tették, fejét pedig a' Herczeg

lakó helyénél karóba húzták, és minden jószágát el foglalták; — melly igasságos, de rettenetes ítélet azonnal végre is hajtatott Julins 14 kén 1584. Testvérjei 's Nénnyei Madridba megnemesedtek.

A' Herczeg teste felbontatott, és minden belső részeit az Orvosok olly egészségesnek találták, hogy igen nagy vénséget érhetett volna. A' test hébalsamoztatván Királyi pompával el temettetett, a' nemzetnek rendkívül való zokogása, 's könyhullatásai közt, egész Hollandiába két nap szüntelen harangoztak. Így végezte bé Orániai és Nassaui I. Vilhelm ditsőséges életét, mellyet egy polgári zürzavarral teljes időbe olly tisztán megörzött minden mottoktól, hogy ama hiteles Író Schiller szerint, nemes szívét sem kegyetlenséggel, sem kevélységgel, sem Uralkodásra való vágyódásával bé nem fertéztette. A' Hollandiai Tartományok egy pompás Mausoleumot készítettek Delftbe, a' hol meghidegült Tetemei nyugosznak, ezen tisztelettel teljes feljül írással: A' Haza atyának.

Senki se örült ezen történetnek jobban, mint a' Spanyol Udvar, de nem sokáig tarthatott öröme, mert az ő hamvaiból két nevezetes Emberek támadtak az ő két fiaji t. i. Móricz és Fridrik, a' kik mind attyok halálát megboszlútták, mind a' Hazát a' Spanyol igától végképen megmentették. — Vilhelmet a' Belgának tisztelni kell, mint Hazája 'Örző Angyalát, 's megszabadítóját, ember Társaitól pedig mint az erköltsi Világ érdemes Tagja, akár mitsoda nemzetbeliek légyenek is azok, Századok múlva is Tiszteletet fog érdemelni; sőt óhajtanunk lehet, hogy minden nemzet Nagyai, kiket a' sors főbb rangbeli születéseknél fogva mások

felett felemelt, nem tsak az Udvari fénybe 's pompába követnék őtet, hanem a' Hazájok boldogságát is olly szíves részvétellel mozdítanak elő, és ne tsak használni tudnák a' Haza jótéményit, hanem meg is hálálni, sőt vagyonyaikat és életeket is érette feláldozni, mint a' Nagy Vilhelm a' Haza szeretetnek ezen ritka példája.

Jegyzés. A' ki ezen nagy Férjfiúnak életéről többet akar tudni, olvassa meg ama halhatatlan emlékezetű Történet Irónak Schillernek Abfall der Niederlande nevű munkáját, a' honnan én is ezeket, méltónak itélvén ezen közhasznú Gyűjteménybe béiktatni, kiszedegettem, mivel még egy Biographiába se olvastam ezen nagy Emberről semmit, holott az én vélekedésem szerint inkább megérdemelné a' figyelmeztességet egy Vilhelm élete, mint egy Albáé, 's más ilyen Isten ostoraié.

Lassú István.

II. Literatúra.

A. Hazai Literatúra.

Hönyv-vizsgálat.

Gyermeki Oktatás, melyet Muretus Márk Antal adott Márk Antalnak, testvére' fijának, (;) Constantin Antalnak jegyzéseivel együtt, (.) Mellyekhez járúlnak némelly jegyzések a' Constantinápolyi táborozás, leírására, mellyeket maga a' Szerző (,) Szép János készített. Pesten, Nyomtattatott Petrózai Trattner János Tamás' betű(j)ivel 1823. Nyolczad rét. 30 lap.

Rec. ezt a' titulust így írta volna: „Muretus Márk Antalnak Gyermeki oktatásai. Fordította, és a' Constantinápoli táborozás' leírására készített jegyzéseivel együtt kiadta Szép János 's a' t. E' szerint két hibát került volna ki: szükségtelen hosszúságot tudni illik, és darabosságot. Mert ámbár vagynak a' jelen titulushoz még jóval hosszabbak; de már ez is terjedtebb az elegendőnél, a' mit Rec. egyáltalában nem hagyhat helyben. Ő nem akar ott semmit látni, a' mi csak feleslegül tartozván a' dologra, íztelen czikornyánál semmire sem szolgál egyébre *). Csak annyit kell ott első tekintettel megismereni, a' mennyi kívántatik a'

*) Előbb vevém a' Hazai Tudósításokat, hol ezt a' gyönyörűen tetovirozott titulust olvasom: „Az elszenderedett nyugvó tetemeket keseregve készítő Melpómene". A' Szerző Poéták' tanítója! Írók, Írók! XIX-dik század! Superintendens Kis, Kazinczy, Kisfaludi, Virág, Berzsenyi, — de ki győzné mind a' dicsőöket nevezni! — Gróf Desewffy, Gróf Teleki, Döbrentei századja!! —

könyv' tárgyának és írójának, nem pedig az egész foglalatjának szélesen és hosszan való megtudására. Többnyire ha van a' Szerzőnek valami szükséges előre jelenteni valója: tegye be azt egy rövid csinos előbeszédbe. Főképen gyűlöli Rec. az olyan közép évi titulusokat kicsiny munkák előtt; pedig leginkább épen azoknál van a' czímlap úgy behintve: hogy a' szerzőnek gondolatokba merülve meg kell állania, miként jöjjön már ki nagyobb betűkkel? Ez itt a' törpe, óriás pánczélban; kicsiny ház, nagy kapu. Szent könyveink rendszerént megelégesznek ennyivel: Biblia; derék folyó írásunk pedig ezzel: Tudományos Gyűjtemény. De ki is tudná a' sok foglalatút egy lapra összehozni? a' parányit pedig nagyobbításáért a' gomolynak, gőzbe kell borítani.

Másodszor a' darabosságot is el kerülte volna, nem rontván el a' beszéd' gömbölyűségét négyyszer előforduló mellyezéssel, egyszer különösen némely alakban. A' titulus az, a' mi a' compliment; valamint lehet Complimentről az embernek társasági műveltségére következtetni: úgy a' titulusból is el lehet már előre a' könyv' csinjára és stílusára látni. Nagy fontosságú pedig az első benyomás.

Ugyan az első lapon még ezt is olvassuk: Pesthen. Valjon, kérdi Rec. minek már ottan az a' th? — Rec. a' magyar H-át mással hangzók közé számlálja; de vegye bár akár kemény hangnak, akár lágy lehelésnek: mind a' két esetben itt, 's több hasonló helyeken, haszontalannak, sőt valóságos hibának találja. Ha lehelés; úgy felesleges betű ebben; 's kár a' Magyarának azon szép sajátságát rontani, mellyel fogva minden betű szaporitást el tilt írásától; ne is engedjen nemzetünk' geniusa valaha

franziáznunk abban módiból. — Ha kemény hang: akkor Magyar nem így syllabizálja, P e s t h e n, hogy T. után a' H-át hallani se lehet; hanem P e s t - h e n, 's kimondja zsidós hangejtéssel, teljesen érthetőleg a' H-át. Mért nem még Dhebrezenbhen, Khomárombhan?

Egyébb eránt azt értjük meg a' titulusból, hogy a' könyvecske két, egymástól különböző tárgyra fog oszlani;

Először: Muretus Márk Antalnak, testvérének fijához, Márk Antalhoz intézett gyermeki oktatásait, Constantin Antalnak jegyzéseivel együtt közli. És ez fordítás deákból.

Másodsor: A' Constantinápoli táborozás' leírására szolgáló jegyzéseket ad. És ez a' Szerzőnek eredeti munkája; el foglalván amaz a' huszonnégy első lapot, emez a' hat utólsót.

Az első rész tehát gyermekeknek, még pedig mindjárt az első versnek első szava szerént, k i s d e d gyermekeknek íródott. De kisded? — Rec. kisdedeknek csecsemősöket, legfeljebb két 's három esztendőösöket gondol. Ezeknek pedig minek már erkölcs tanító könyvet adni, mikor még az ABC-ét sem esmerik? Azonban a' Szerző hét 's nyolcz esztendőösöket is érthet. Akár mint van, annyi bizonyos, hogy a' legidősebb gyermekeket nem értheti; 's azért ebből a' szempontból kell a' munkát is tekinteni.

Az egész gyermeki oktatás negyvenhárom regulába 's hexameterbe van foglalva, haton kívül mindenik két két sorból állván; a' hat közül kettő, három soros; kettő, négy soros; egy, hat; és még egy, a' befejező, tíz soros. Tehát mind össze száz négy sor huszonnégy lapon; lehet gondolni, mennyivel több a' nóta, a' textnél, vagyis, a' nem való a' valónál.

Az oktatás teljes foglalatja ez: 1) E' regulákat ne csak tudd, de tedd is. 2) Féljed az Istent, tiszteljed atyádat és anyádat, 's egyéb gondviselőidet. 3) Ne hazudj, 's megvalld vétkeidet. 4) Szerezz hasznos tudományokat. 5) A' miért megfedettél, azt többé ne tedd, 's megfedődve ne haragudj. 6) A' kedved' kereső nem mindjárt jó akaród is; ront, a' ki vétkéért nem büntet. 7) A' ki egyszer megcsalt, az másszor is megcsal. 8) Hinni kell vigyázva. 9) A' rossz tettet 's gondolatot ha más nem is, de látja az Isten. 10) Titkotat csak jó barátod tudja meg. 11) Ne hallgass trágár szót, 's kerüld a' trágárt is. 12) A' tanulás nem édes, de hasznot hoz utóbb. 13) A' játékból nem marad fen haszon, de marad az olvasásból. 14) Mértéklett legyen a' nyugvás. 15) Hedvezz másoknak; a' gyűlölség gyűlölséget támaszt. 16) A' boldog sorsú rosszak, ha későn is, büntetésöket veszik. 17) Légy most munkás, hogy majd öregségemben nyughass. 18) Ha szép vagy, rossz erkölcsel el ne csúfítsd magadat; ha csúnya vagy, tudománnyal ékeskedj. 19) A' mit rútnak mondanak, azt titkon se tedd. 20) Szóllj kevesebbet, hallj többet. 21) Szemmel tartsd a' mit megakarsz tartani. 22) A' henyeség a' szép hírnek gyilkosa. 23) Bort ne igyál. 24) Alázatos és nyájas légy. 25) Szegénységéért senkit se utálj meg. 26) Virtust többre becsülj kincsnel. 27) Az olvasottat eszedben tarsd. 28) A' mi kárt vagy gyalázatot hoz, azon, ha szeretnéd is, ne kapj. 29) Ne haragudj meg hamar. 30) A' közép sors bátorságos. 31) Jobb keveset, de jól szólni. 32) Jó hírre kapsz, ha olyan lész, a' millyennek akarsz tartatni. 33) Félj a' szótól, úgy nem vernek. 34) Hogy jót kívánjanak neked mások: az ész és jóság esztendeidet meg-

előzze. 35) Ha nem akar is elejénte tetszeni, még is csak jót tégy. 36) Másnak jó tettét magasztald, magadéról hagy másokat szóllani. 37) Az illő és hasznos közzül mindég az illőt válaszd. 38) Sokszor a' derék ember hitvány ruhában jár, fényesben a' semmire kellő. 39) Ne dicsőségért tégy valamit, de még is készen tedd azt, a' mi dicsőséget szerez. 40) Gazdagság után se ne epekedj, se meg ne vessed. 41) A' mennyid van, annyival érd be, 's a' mellett igyekezz többre. 42) Minden változandó; azért bal eset bússá, szerencse kevélyé ne tegyen. 43) Reggel este kérd az Istent jó elméért, egészségért; bizzál benne, 's úgy minden jót várhatsz tőle.

Igazán felséges tanítás! De Rec. némelyleket kis gyermekekre nézve korániaknak itél, 's azok' helyébe néhány alkalmasabbakat kívánna íktatni; mellyeknek mind azonban mélyebb bonczolásába, nem ereszkedik. Nem lehet gyenge tagokra feltenni a' minden vágást vissza vető gyémánt pánczélt; nem védelmére, terhére van Dávidnak a' vas öltözet; 's mit ér, ha nem hasíthat a' nagy nehéz karddal? Hasonlóan Muretus sem hozhat idejét meghaladó regulát gyakorlatba, pedig a' nélkül (ide megy ki az első jegyzés is végül) haszontalan ezen maximák' tanulása.

Az el rendelésre nézve megjegyzi Rec. hogy jó lett volna ezen sokféle foglalatú, tarkán egymásra szórt regulákat, könnyebb fel fogás végett, bizonyos titulusok alá vonni, 's az atyafiságos értelműeket egymás után következtetni. Rövidség' okáért csak egyet említ: a' Tanulásról, a' hova tartoznának 's folyvást következnének a' 4-dik, 12-dik, 13-dik, 27-dik.

Most valamit a' verselésről. Azzal Rec. igen kevés regulánál van megelégedve; volna legalább is mind úgy verselve, mint az 1, 2, 5, 26, 36. Próbára:

1-ső Kisded voltodban, Múrétus, ezekre figyel-
mezz,
És ne csak elmédben foglaljad, hanem csele-
kedd is

J e g y z é s. Szerzőnknek lehelés a' H; még is ha szó' közepén fordul elő mással hangzóval rövid magán hangzó után: meghosszabbítva veszi azt, mintha két mással hangzó következne utánna; p. o. Titkaidat jámbor társa tudhatja, de nem más.

5-dik A' mikoron csint tész, ha talán megfed-
detel érte,
Azt másszor ne miveld, 's ne neheztelj arra
ki megfedd.

36-dik A' ki veled jót tett, tettét hirdetve ma-
gasztald;
Halgasd el magadét, hagyd mások szóljanak
arról.

A' gyermekekhez szóló nyelvtől megkívánja Rec. hogy legyen az könnyű 's együgyű, grammaticae hibátlan, világos, meghatározott értelmű, ment minden felesleges szótól, mellyel többnyire hibás ideát köt a' gyermek össze.

Mind ezek ellen, sajnálkodva kell Rec.nek megvallani, többször vétett a' Szerző; 's e' vétek' forrását a' rövidség' vadászásában, és a' verselés' mechanijában találja; nem vitetik tudniillik a' Szerző lelkétől Ovidiusnak, a' vers lábakat újain rágva számlálgatja. Kemény ítélet, 's ugyan azért bizonyságúl próbákat vár.

A'

A' könnyűség 's együgyűség ellen:

- Lap. 4. Vétked' megbánván megvalva, bocsánatot érdemelsz.
Lap. 7. Foszt, senkinek hinni, hiteltől.
Lap. 13. Most tetszik: megfoszt híretdől majd henye restség.

A' grammatica ellen:

- Lap. 6. Vétkéért gyereket kiki (!) meg nem bünteti (!), rontja.
Lap. 8. Ártatlan lelket fertőzteti nézete rútnak. (Ártatlan lelket fertőztet, vagy: az ártatlan lelket fertőzteti).
Lap. 11. Nyúgalmat szereted. (Illyen constructionnal el van a' munka öntve).

A' világosság, 's meghatározott értelműség ellen:

- Lap. 12. Ám de ha természet képed' nem festi pirosra.

Innen eredt károd'pótolni tanúlva iparkodj. (A' gyermek azt értheti, hogy mesterséggel, talán festéssel, tegye magát pirossá).

- Lap. 17. Győzz haragot, gerjedni hamar nem képes haragra (az az: te, ki úgy sem tudsz hamar megharagudni: fojtsd el a' haragot).
Lap. 18. A' gyönyör elméket gyakran fedi czandra ruházat. (Tudjuk kik értetődnek a' czandrák alatt; 's a' t.)

Hibás idea felesleges szó miatt:

- Lap. 13. Őrizkedj bortól, vagy mély poharakba vizet tölts. (Csak mélybe)?
Lap. 15. Egy kézből jöttek gazdagság, 's durva szegénység. (Szegény volt Phocion, az
Tud. Gy. XII. Köt. 1923.

vólt Miltiades, szegény vólt Socrates is; a' Rómaiak között a' Poplicolák, Meneniusok, Curiusok, Fabriciusok, Camillusok, és sok derék emberek szegények voltak; de hát durvák is? Érti e' valjon a' Szerző, mit tesz: durva)?

Arra, hogy a' verselés' mechaníája valóban sanyarúan esik a' Szerzőnek: elég világos példa lehet a' közönségesen el esmert hosszú szótagnak rövidde' tévése, és viszont; ha csak különben ez nem poëtica licentia nála! Például:

Lap. 10. Gyűlölség halmaz gyűlölest kölesönösen rád.

Lap. 11. Rosszának boldog sorsát ne csudáld soha, tudván

Jól, hogy előbb Utóbb rájok száll ostora égnek.

Ugyan ott. Tükörben magadat szemlélve ha szépnek Álítod.

Lap. 16. Bár legyenek kellők, azokon nE kapj soha.

Lap. 24. Nyújtsa segEdelmét égből csak az Isteni Felség.

Mindenik regula után közvetlen következnek a' rája szolgáló jegyzések. Rec. azokban igen gyönyörködött, és méltán az egész könyvetske' becsének tartja. De mivel, a' szempontból szemlélődvén, azok tulajdonképen ide nem tartozhatnának: csak megterhelésére vannak a' Könyvnek. Tudós, és annál fogva nekik nagyobb részént érthetlen jegyzések lévén: gyermekek nem használhatják; a' tanítók használhatják ugyan isólálva magokra, — hanem tanítványjaikra nézve ők sem, pedig ezen utólsók' számára készült a' Könyv. Ennél fogva szükségtelenül nagyobbodván meg a' munka,

szükségtelenül fizettetik drágábban is. Példának álljon itt a' 22-dik regulához ragasztott jegyzés.

„Ezen Versnek világosítására olvastassék Ausonius' versezete Pythagoras' betűjéről, melyet némellyek ok nélkül Virgilnek tulajdonítanak. Lássad a' gyönyörködés és erőnynek (Virtus) beszélgetését Herculessel, melyet Prodicusból előhoz Socrates Xenophonnál, és Budaeus deákra fordított”.

Csak néha találni czélarányosabbat, mint p. o. ez a' 7-dik reguláé:

„Emberi gyarlóság egyszer megcsalattatni; de hinni a' megcsalónak balgatagság. Az egyszer el követett gonosztétel a' törvényt értőknél minden ha gyanússá teszi a' személyt”.

Végre már a' mi a' Könyvnek második részét illeti; Rec. azt megént a' Könyv' terhénél és haszontalan költség nevelésnél egyébnek nem mondhatja. Rec. a' Constantinapoli táborozás' leírását nem esmeri; 's ő azért megengedi, hogy e' jegyzések nélkül a' leírás igen is szükkölködött: hanem azok miatt a' texten kívül másnak, főképen gyermekek' könyvének megdrágítását olyan tévedésnek tartja, melyet meg nem bocsáthatni. Mért? Erre gondolkozás nélkül 's legkészebben megfelelnek minden szülők, kiváltképen a' tehetetlenebbek, a' kik már egy 's két oskolás gyermeket küldözgetnek fel. De különben vagynak mások is, Rec. hiszi, kik a' gyermeki oktatást olvassák a' nélkül, hogy a' Constantinapoli táborozás' leírását esmernék; 's az ilyenek, Isten tudja és ők magok, hirtelenében mit nem gondolnak Recensensel együtt a' Szerző felől 's jegyzéseiről.

Egy szóval Rec. a' jelen munkát belsejére nézve a' szerencsétlenül készültek' sorába teszi be. A' mit pedig külsejéről kell mondania,

csak annyi, hogy olyan az, a' millyennél jobb sem kell könyv-szaggató kis gyermekek' kezébe; az az: silány papíros, kopott betű. A' hibák szorgalmasan ki vagynak irtva, 's ezt a' kedvező ítéletet egy két commának vagy kima radása, vagy hibás helyheztetése, vagy el vétve valami betű-csere, méltán le nem ronthatja.

Több egyéb érinthető apróságok mellett halgatással megy el Rec.

Holéczy.

B. Külföldi Literatúra.

Könyv-kivonás.

Ueber das Gesetz der Zunahme der Wärme mit der Tiefe und über die damit zusammenhängenden Erscheinungen der Vulkanität. Von J. J. Prechtl. k. k. Reg. Rath u. Dir. des K. Polit. Inst. Wien. 1821.

Prechtl Császári Királyi Tanácsos és Director Úrnak ezen jeles értekezése, melly által a' tűz-okádó hegyek származását 's ezen egyik legrettenetesebb tüneményét a' természetnek megmagyarázza, az egész tudós Világ figyelmét magára vonta 's több Külföldi folyó Irások által megesmertetett; mi is ezekből a' legszükségesebbeket akartuk Olvasóinkkal közölni. Azon arányban, mellyben a' levegő felső területeinek nyomása által az alsóbbak megtömítettnek ezek által meg is melegítettnek; úgy hogy az Atmosphaerai levegő minél közelebb éri a' földet, annál melegebb, 's minél feljebb emelkedik a' földtől annál hidegebb, nem állhatván ellen a' nap által való megmelegítés, a' mit mind azok tapasztalhattak, a' kik valaha nagyobb hegyekre felmentek, úgy hogy minél feljebb mász-

tak, annál kevesebbé érzették a' legszebb nyári napfénynek melegét. Ezen arány tartatik meg a' föld gyomrában is, úgy hogy minél mélyebb száll le az ember valamely bányába, mellybe a' nap világának legkisebb sугára se hathat be, annál sűrűbb, annál tömöttebb, 's egyszer'smind melegebb levegőt is tapasztal. Prechtl Úr több tapasztalásai 's okoskodásai által, azon nyomás által okozott melegnek léptsőit is meghatározta, melly szerint ha 11200 öles, vagy is három német mértföldnyi mélységű bánya ásataék, akkor ha a' levegőnek felső színe tíz gradus Reaumur szerint volna, azon bánya fenekén a' levegő olyan forróságra emelkedne, hogy a' vasat is megtüzesítené.

A' víz gőzeiben is hasonlót tapasztalhatunk. Az ő elasticitások tömötségek 's melegék hasonlóképen a' mélységgel nevelkedik. Levegő és gőz egyesülve még inkább nevelik a' forróság' gráditsait.

Ez által azon lehetőség származik, hogy a' földnek felső színéről egész a' legnagyobb mélységekig, mellyekbe a' nap melege teljességgel nem hathat, a' melegnek végzetetlen sohasága mint egy tűzhelybe öszve gyűl. Ha az embernek hatalmában volna 4 vagy 5000 lábnyi mélységű kútakat ásni, 's azokat alól kiszélesíteni, akkor a' föld színének tsekély melegét egy tűzhelybe concentrálhatná, vagyis Vulkánokat teremthetne, mellyek ugyan meg kicsinyek volnának, de még is annyi erejűek, hogy az ő gőzeit masinák izgatására, vagy szobák fűtésére használni lehetne.

Ha egy ilyen kútnak vagy akár melly hasadéknak fenekén víz gyűl öszve, ez is ugyan azon temperaturát veszi fel, mellyet a' mellette fekvő ólidal falak a' megtüzesített gőzöktől

vettek. Könnyű megfogni, hogy a' víz ezen nyomás alatt, melly által annyira megtüzesítetik olly hathatóságot nyer; melly által a' legkeményebb kősziklákat is megpühíthatja és eloszlathatja, a' tűz ereje a' víz erejével ugyan azon egy pontban egyesülvén. A' Levegőnek és víznek befolyása által tehát a' nagyobb mélységekben ollyan forró tűzhely származik, melly a' víznek segítségével mind azon tűneményeket hozhatja elő, mellyek a' Vulkanitásnak tulajdonai. Azoknak legfőbb oka a' víz gőzeinek szörnyű elasticitása, 's ez által nem csak a' kősziklák széljel zúzatnak 's felemeltetnek, hanem az eredeti hegyek legmélyebb fenekéből is, a' forró víz által szétt olvasztott 's megváltóztatott szikla darabok fellöknek 's a' víz gőzével kivetetnek. Midőn azon granit massa, melly a' föld színét befedi lassanként kiszáradt, abban természetesen igen sok kisebb és nagyobb mély hasadékoknak és üregeknek kellett származni, ugyan azon módon, a' mint azt minden lassanként kiszáradó massába máj nap is tapasztaljuk. A' legkisebbek ezen hasadékok között az oldalakról és föld színéről lassanként való beszívárás által mindenféle föld, és értz nemekkel töltek be, 's ezek teszik a' mostani bányákat, a' nagy és mély hasadékok 's üregek ellenben a' Vulkanusi tűnemények tűz helyévé lettek. A' Granit massa kiszáradásának periodusában a' föld körül tehát a' Vulkanitásnak legelső 's legnagyobb periodusa kezdődött, mellynek tűneményei számos tűzhelyekben az egész föld színén kiterjedtek.

A' Vulkanusi hasadékoknak hosszúsága és iránya formálta a' föld színén lévő Vulkanok fekvését és irányát, minekutánna a' későbbi időkben a' hasadék nyílása befedetett, 's an-

nak egyes részei betöltettek. Azért azon hasadékok és az ő oldal ágazatainak irányait a föld színén való Vulkánok fekvéséből lehet megsejteni. A' régi Vulkánok, a' Porphyr hegyek, és a' Bazalt tsútsok rendszerint úgy fekszenek egymás mellett, a' mint azt a' fő hasadéknak és a' kevesebb mély 's kevesebb hathatós oldal hasadékoknak iránya megkívánja. Könnyű megfogni, hogy a' kiszáradt földnek a' maga tengelye körül való forgása által a' leghatalmasabb hasadékok északról délnek való irányban nyíltanak; a' mint ezen irányban a' leghatalmasabb Vulkanusi formatiók is találkoznak, p. o. a' Cordilleras des Andes nevű hegy sor, holott az eredeti hegyek girintzei mindenféle irányokban terjeszkednek ki.

Az elő hozattakból tehát világos, hogy azon Massa, melly a' Vulkanokban vagy on 's mellyet kihánynak nem szárazon olvasztatott, hanem vizes úton a' víznek gyakran a' tüzes vas forróságát feljúl haladó temperaturája mellett. Ezen temperatura, azon mélység, mellyből a' forró iszap massa felemeltetik, 's a' víznek és massának sokasága is meghatározzák az egyébránt egyenlő környülállások alatt az ő különböző formáját; úgy hogy ugyan azon egy Vulkán Porphyr nemű köveket, lávát, forró a' levegőn Bazaltá keményedett iszapot, poros iszapot, (Vulkanusi hamut) víz gőzökkel, folyó iszapot, sőt forró vizet 's végre néha csak víz gőzöket okádkhatik ki. Ebből a' Vulkanusi Productumok és az ahoz tartozó trapp nemek anomaliáját meg lehet magyarázni; ezek rendszerint az eredeti hegyből, néha későbbi formatiókból is, a' forró víz munkássága által származnak 's annak gőzei által felemeltetnek. Ámbár némelylek azok között üveg formáknak látszanak 's azt

láttatnak mutatni, hogy száraz tűz által származtak, még is olly álló részeket foglalnak magokba, mellyek a' száraz forróságot a' nélkül hogy formájok megváltóztassék nem szenvedhetik; sőt néha vizet is foglalnak magokban, mint a' hólyagos bazalt. Azért a' lávának folyamja a' maga tüneményeiben nem épen száraz forró folyam; mert azon kívül hogy ollyan részeket foglal magában, mellyek azon folyamot ki nem állhatják, víz gőzöket is lök ki, mellyeket el vesztvén megkeményedik, 's mellynek magába zárása által hólyagokat kap mint a' bazalt. A' tüzes és folyó lávának forrósága küsebb mint az, a' melly arra kívántatik, hogy a' már megkeményedett láva száraz forró folyamba hozatassék; mert az utóbbiba csak akkor hozathatik, midön már a' maga tulajdonságát mint Hydrát el vesztette. A' láva tehát a' forró vízzel való olvasztás által származott, 's mint forró iszap (könnyebben folyó Hydrát) emeltetett fel. A' forrás alatt kifejlük lassanként a' víz a' levegön, a' massa felfúvódik 's keményebb folyású és szívósabb leszen, azon mértékben a' mint a' vizet el veszti 's ennél fogva sebesebben keményedik meg, mintha száraz folyamba olvasztott massa (üveg) volna. A' lávák vagy magosabb temperatúra, vagy pedig a' viz kevesebb mennyiségének hozzá járulása által származtak, mint a' régi Vulkanikus productumok (Porphyrok és Bazaltok). A' származás módjára nézve úgy vagon a' Porphyr és Bazalt az újabb Lávákhoz, mint az Obsidian a' darás köhöz (Bimsstein).

Ezek után megszűnik a' tsata az úgy nevezett Néptunisták és Vulkanisták között 's mind a' kettőnek vagon résszerint igaza, ámbár az igazság inkább az elsőbkek részén áll. A' Vul-

kánusi kitöltő massáknak p. o, a' bazaltoknak több vagy kevesebb hólyagos formájok vagyon, ha a' tűz helynek belsejéből felemelt iszap szívósabb (Zäher) az az kevesebb vizet foglal magában, 's magasabb temperaturával, sebesebb felemelés és kivetés által kilépik a' torkolatból; úgy hogy a' szívós massa megkeményedése alatt, a' mint tudniillik szívósabb vagy nem 80 grádus R. felett feljebb vagy alább emelt temperaturát kap, következképen a' viz-gőznek betsukott hólyagjai a' megkeményedő kerületnek üregeit képezik.

(Folytatása következik.)

III.

Tudománybeli Jelentések.

1.

Előlépések, 's megtiszteltetések.

A' mult hónapokban a' Hülföld' nevezetesebb fő Iskoláiból szinte két esztendei távolléte után szerentsé- sen haza érkezett Tudós Professor Kerekes Ferentz Úr foly, h. 5-ikén. a' néhai nagy emlékezetű Orvos Doctor Ts. Tudós Cseh Szombathy József Úr által a' Debreczeni Refor. Collegiumban fundált Chemiát és Természeti Históriát tanító Székbe, a' szokott Iskolai rendtartásokkal beiktattatott: szép reményekkel igen méltán buzditó tanítói pályáját egy, a' nevelés legjobb modjáról tartott jeles és tudós Magyar beszéddel nyitván meg. Ezen Iskolai Innep, a' Hazai Törvényt tanulók' tágas Auditoriumában tartatott, hol a' Hely. Vallástételt tartó Tiszántúli Egyházi Kerület' Fő Curatorán Vice Palatinus Mélt. Péch-Ujfalusi Péchy Imre és Superintendens

Fő Tiszteletű Budai Esaiás Urakon kívül, számos Egyházi és Világi Úri Vendégek, a' helybeli T. T. Professor Urak, és az egész Tanuló Ifjúság egybe gyülekeztek. Nem lehet ez úttal elhallgatni azon sokszoros Éljen! kiáltásokat, melyekre az alattyalói buzgóság fakadt, midőn fen tisztelt Tudós Hazánkfia, dicsőségesen uralkodó Felső Cs. Királyunknak a' tudományok minden ágainak virágoztatására fordított atyai kegyes gondolkodását, 's a' Felső Cs. Kir. Háznak a' Tudományok szeretetiben, sok ízben adott hathatósan ébresztő példáját méltó dicsőretekkel 's tartozó háládatossággal emlegette. — Mit várhat Prof. Herekes Úrtól a' Publicum a' Természeti Tudományokra nézve, mutatja a' Chemiai Elementomokról külföldön 's németül dolgozott 's Országunk szeretve tisztelt Nádorának ajánlva Pesten nyomtatott tudós Ertekezése, mellyről számos Folyó írássok érdemlett jó vélekedéseket terjesztének el annak idejében, mit hazai nyelvünk, szép bizonyosság e' részben Virgilius Georgiconának fordításából a' Magyar Kurir mellett közre bocsátott próba-árkusa, mellynek folytatását a' Literatura barátjai tőle óhajtván várják.

Nemzeti tudományos Egünk, melly néhai Nagy Méltóságú Báró Podmaniczky József halála által bevala borúlva, ismét szebb fényre derült midőn Ő Cs. Kir. Fő Herczege Hazánk Nádor Ispánja a' Mareziányi Tudományos Fundatióra ügyellő Deputatio Elölülőjének Nagy Mságú Gróf Diéniesfalvai Cziráky Antal Cs. Kir. Hamarást és Belső Titkos Tanácsost méltóztatott kinevezni, a' kinek a' Tudományok szeretetét több mély belátással 's nemes és egyenes hazafiúsággal írt munkáji bizonyítják, 's a' ki már ifjúságában is annyira buzgott a' Nemzeti nyelv kifejtődése eránt, hogy a' Pesti Magyar Társaság akkori legfőbb gyámolítója volt. Illy jeles Elölülő alatt, a' ki a' mit valaha szólott, azt tettel is szokta mindenkor bebizonyítani, Oriási lépéseket fog tenni a' Nemzeti Literatura.

Ő Cs. H. Felső Cs. Kir. méltóztatott Tettes Tudós Felső Rub. Hubinyi Pétert, több Tek. Ns. Vármegyék Tábla Biráját, a' Tudományos egyik legbuzgóbb Kedvelőjét és Előmozdítóját számos hazafiúi de főképen tudományos érdemei miatt, mint a' ki nem csak a' Magyar Nemzeti Muzeumo Természet ritkasági osztályát, hanem annak többi osztályait is fáradoztatlan buzgósággal, vagyoniának nemes feláldozásával gazdagította, Cs. Kir. Tanácsosnak kinevezni.

Ö Cs. Kir. Felsője méltóztatott Tettes Tudós Gebhard Ferentzet, Orvos Doctort, a' Pesti Orvosi Tehetség Tagját, azon Tehetségnek mintegy öt Esztendőtől fogva Jegyzőjét, és már egynehány ízben több Orvosi Tanító Székek kipótolóját (Supplensét) 's az előtt Assistensét azon kívül pedig mély tudományú, bő tapasztalásnak és széles gyakorlású Orvost, mind azon ritka érdemeire a' Magyar Hir. Pesti Universtáshoz a' Seb-Orvosok számára rendelt Specialis Therapia és Orvosi praxis rendes Professorának kinevezni. A' Haza, az Orvosi Tudomány, különösen pedig a' Nemzeti nyelv ezen még virágzó korában lévő Férfiutól igen sokat várhat és méltan. —

Th.

A' Ts. Ns. Szathmár Vármegyében e' folyó Esztendőben Septemberben tartatott Generalis gyűléskor, Ö Excellentiája Bár. Hajnátskői 's Vétsei Vétsey Miklós, azon Vármegyének Fő Ispánya, a' ki Literaturának nagy Pártfogója, és a' Tudósokat betsűli, Tudós Péterfi László Urat, az ifjú Gróf Degenfeldek Nevelőjét azon Ts. Ns. Vármegyének Tábla Birájának kinevezte, — Ezen megtiszteltetésén felette nagyon örvendhetünk, főképen azok a' kik azon tudós Úrnak Munkáit olvasták, és az első V. Notariust Gróf Degenfeld Ottót esmerik, a' kiből ő egy tudós derék hazafit nevelt.

P. Tr. J. T.

2. Kihalt Tudósok és Írók.

A' Posonyi Evang. Lyceum' számos esztendőig volt nagy érdemű Professora 's ez idő szerint Rectora, Nagy tiszteletű Stanislaides Dániel Úr, hosszas és fájdalmas betegsége után folyó Hólnap 6 ikán reggeli 3 és 4 óra között megholt. Született a' boldogult Eperjesen 1762 's végezvén ottan a' Gymnasiumi 's Rector Carlowszky alatt a' Philosophiai Tudományokat, Posonyba ment, hol ama felejthetetlen Rector Prof. Sztrecsko alatt leginkább theologiai Tudományoknak felüdött. 1782-ben a' Jenai Universtásba ment ki, hol a' jelessebb Professoroknak Philologiai, Philosophiai és Theologiai leczkéjeket halgatta. Vissza térvén Német Or-

szágból, darab ideig Pulszky Úrnál Házi tanító volt. 1786-ban meghívattatott a' Modori Evang. Gymnasium Rectorául, hanem onnan két esztendő múlva a' Philologiai, Philosophiai és Theologiai tudományok Professorának ment Sopronyba, hol Wieteris, Schwartner és Raics nagy érdemű Collegáinak társaságában hasznosan munkálódott szinte 1796-ig, a' mikor a' megholt Sztrecskő helyébe a' Posonyi Evang. Lyceumba hivatott meg. Ezután egész élete' fogytáig itten folytatta sikeres munkásságát, több ízben viselvén Rectori hivatalt, 's tanítván Ilt Tudományt, Erkölcsei Theológiát. Egyházi Történeteket, Sz. Irás magyarázást, Zsidó és Görög Grammatikát és Philologiai Encyclopaediát. Nemelly alkalmatossági munkáin kívül, kiadta az „Encyclopaedia Philologiae Graccorum” című könyvet (tulajdonképen Eschenburg Classica Literaturai kézi könyvének rövid fordítását) melly elsőben 1805-ikben 's másodszer 1806-ban jött ki Posonyban. Egy Özvegyet és két leányt hágy mély bánatban merülve maga után. Halála előtt két esztendővel azon sanyarú családi szerencsétlenségeket mérte még reá a' sors, hogy virágzó leányát eljegyzett állapotjában, 's kevéssel az előtt érdemes Vejét (Eperjesen Prof. Morvayt) és egy unokáját ragadá el tőle a' kérlelhetetlen halál. Számos tanítványainak háládatos emlékezetekben, kiket fáradhatatlan a' lelki esmértes hivatalbeli hívséggel készítgetett jövendő fontos rendeltetésekre, 's kiknek attyok és barátok vala egyszer'smind ezeknek életek' végeig mindenkor élni fog a' Nemes lelkű. Béke hamvainak!

Héső talán, de annál méltóbb egy olyan férjfiúról emlékezni, ki a' millyen kitsin volt szerzetes állapotjára, és alázatos megtartására nézve, épen olyan nagy volt és fog is maradni holta után érdemeiért a' két Magyar Haza-emlékezetében, t. i. a' folyó esztendő Oct. 18-án az örök végzés Sz. Ferencz' kisdéd (Minorita) Szerzetéből Tisztelendő Bíró Márton Urat az életből 65 ik esztendejében kiszóllította, egy olyan Tagot, melly vele született nyájasságával minden kiknek szeretetét; bölcselkedő tudományával a' Tudós Hazafiak' barátságát, jámbor élete által az emberiségnek becsületét, egyházi jeles beszédeivel Szegednek, Egernek, és Miskolcznak, de főképen a' Kolosvári fényes közönségnek bámúlását és tiszteletét megnyerte, és Fő Mélt. Rudnay Sándor Primás Ő Herczégységének bizodalmat annyira magára vonta, hogy mint Erdélyi Püspök, a'

fenyítő Házakban raboskodókhoz intézett Eredeti erkölcsi Oktatások' készítését különösen reá bízta; egy olyan 'Tagot, a' mellynek a' T. Minoriták Szerzetes Rendéből legtöbbet köszönhetik a' Philosophiában, és az Egyházi ékesen szóllásban nyomos előmeneteleiket, egy olyan Elöljárót, kit a' Miskolczi Catholicus deák Ifjúság, atyai gondoskodásától megfosztatván, szívből gyászol. A' kinek mindenféle tudományokkal gazdag elméje, 's a' köz jóban fáradohatatlan munkássága méltán megérdemli, hogy örökre jó emlékezet fedezze tiszteltre méltó hamvait!

Th.

3. T u d ó s í t á s .

T. N. Wespriem Vármegyéből egy őszve állott Társaság tudtára adja a' Nemes Magyar Hözönség' mind két Nemen lévő Rendeinek, hogy minekutánna sok szép Magyar Nóták, a' közre nem bortsáthatás miatt, igen keveseknél és tsak kéziratokban, 's szinte örök feledékenységben maradni tapasztaltatnának: tehát, hogy a' Szívnek és Léleknek nemesítése, a' jobb izlés és a' Nemzeti érzés, miént minden pallérozottabb Nemzeteknél, közöttünk ezen a' tsatornán is gyarapodjon, 's az eddig kevesektől esmert jeles Darabok többekkel közöltessenek, különösen pedig, hogy ez által Compositoraink is jobbakra szebbekre 's nagyobbakra [buzdítassanak, — szándékozik az említett Társaság, a' muzsikában gyönyörködők' kedvéért, a' Bihari, Csermák, Lavota, 's más Honni Muzsikusok' jelesb Darabjaiból, egy ahoz értő Művész' felvigyázása alatt, Fortepiánóra alkalmaztatva, illy tziim alatt: „MAGYAR NÓTÁK” egymás után Fogásonként minél többet közre hotsátani. Csermák ugyan is a' múlt esztendőben itt Wespriemben halálozván meg, több derék Magyar Nótái is, tulajdon kézírataiban itt maradtak; mellyek, hogy az ő emlékezetére 's a' szebb Lelkek' gyönyörködtetésére ki adattassanak, valóban megérdemlik. Igen kedves és köz hálára méltó dolgot tselekedne, a' ki, akar a' maga jobb szerzeményeit, akár a' másokéit, francózott levele, vagy más biztos alkalom által, hozzám alább irtthoz Pápára megküldeni, 's hazafiúi szándékunkat ez által is elő segélleni méltóztatna. Még ugyan a' szor-

galomhoz mérséklett megjutalmaztatásokra gyengék vagyunk; de a' ki Gyűjteményünket szép Darabokkal gazdagítja, a' mire kit kit ezennel megkérünk, annak nemes fáradozásit, szíves köszönetünkön kívül, másképp is iparkodunk meghálálni. Már mi is számos Darabokkal ditsekedhetünk: és ha szíves törekedésünk, 's hazafiúi buzgóságunk, a' muzsika kedvellők, különösen pedig a' Szép Nem előtt kedvességet találánd, mind ezeket; mind a' hozzánk küldendőket, fogásonként egy más után kiadni szándékozunk. Mindegyik Fogás más más Magyar Dámának lészen ajánlva; és mindegyik Nótának a' Szerzője, a' mint tudunkra lehet, a' Nóta elején megfog neveztetni. Ámbár magában T. N. Wessprém Vármegyében is szép és a' megindíthatásra elegendő segedelmet gyűjtheténk; de biztat a' remény, hogy ezen kívül is a' Nemes Magyar közönségnek tsinosodottabb része, köz jóra tzelző igyekezetünket elősegélleni, édes részvétellet fogja. Mi egyéb nyereséget nem kívánunk; hanem hogy a' beveendő Summából (melly az általunk pontosan vitetendő Jegyző-könyvből kifog tetszeni) az el kezdett pályát minél tovább folytathatván, az óhajtott tzel el érhessük. Már az első Fogással, melly Méltóságos Gróf Nádasdy Tamás' kedves Élete párjának, született Báró Grovestins Jakobin a Asszony Ö Nagyságának vagyon ajánlva, és a' mellyben hat Magyarok foglaltatnak, szolgálhatunk. A' metszés szép. A' papíros jó. A' nyomtatás tsinos. Az ára ezüstben 24 xr. Találhatni Pesten Müller Szép Művészi kereskedőnél a' kis Hid-útszában a' Hemnitzer háza alatt lévő boltjában: Pápán pedig nálam alább irt-nál.

Sebestyén Gábor.

4. Trattner János Tamásnál készült Új Könyvek.

54) *Dissertatio inauguralis Medica sistens Hydrocephalum internum acutum. Quam annuentibus Magn. D. Praeside et Directore, Sp. D. Decano nec non Clar. D. D. Professoribus pro Doctoris Medicinae Laurea, summisque in Medicina honoribus rite consequendis in alma ac celeberrima R. Scient. Universitate Pestiensis*

publicae Eruditorum Disquisitioni submittit Georgius Morhardt, Hungarus Magno Varadino Bihariensis Instituti Medico-Practici pro Chirurgis in eadem R. S. Univ. Assistens. 1823. m. 8. 54 lap.

55) HÓRA-VILÁG. Érzékeny-Játék, négy Felvonasban, szerzette Andrád Elek. Némelly javításokkal közre boesátotta Ponori Thewrewk József.

56) Theater Taschenbuch auf das Schallt-Jahr 1824 m. 32 — 128 lap.

57) Értekezés a' Veszettségéről, melyet a' Nemes Magyar Orvosi Karnak rendelkezéséből 's helyben hagyásból Orvos Doctorságra lett emeltetésekor a' bevett szokás, 's a' Királyi-Egyetem' rendelkezése szerint elő ad Kozarics György, Pesti Királyi Egyetemen a' Barom-Orvosi Tudománynak Segéd, és ideig való Tanítója. 1823. m. 8. 38 lap.

58) Világos Berkes-Hegy, vagy Máriának az Isteni Malaszt Anyjának kegyelmes Képe 's a' t. 1824. 12. 168 lap.

59) Öröm Hoszorú, melyet Fő Tiszteletü, 's nagy érdemü Imre János Egri Megye Áldozó Papja, a' Szelid Mesterségek, Böltselkedés, nem különben a' Hit, 's Erkölcsi Tudományok' Doktora, a' Pesti Kir. Tudományok Egyetemében a' Vizsgálódó és Mesterségi Bölcselkedés' Tanítója' tiszteletére, midőn Véd Lelki innepét 27. Decemberben ülné, szentel Németh József, Bölcselkedés első Esztendőbéli Halgatója. 1823. 8. 8 lap.

60) Nemzeti Újság, melyet Hazai, 's Külföldi Tudósításokból a' Magyar Nemzetnek köz javára írta, 's kiadott Hultsár István. 1825. 4. 416 lap.

61) Hasznos Mulatságok, a' Hazai 's Külföldi Tudósításokhoz, Toldalékul írta 's kiadta Hultsár István. 1823. 8. 416 lap.

NB. Némelly fontos okok miatt a' Körösiről ígért Tudósítást még nem adhatjuk ki.

A' Red.

XII. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Háliczky Antal. Pénz-tudományos Jegyzések. I. 3.
- 2) Alsó Szopori Nagy Pál. Érdeket a' Magyar Nemzeti Csinosodásról. I. 41.
- 3) Kováts Sámuel. A' Könyvekről és azoknak olvasásáról. I. 48.'
- 4) Horváth János. Nevelést tárgyzó gondolatok. I. 70.
- 5) Lassú István. I. Vilhelm Orániai Herczeg élete. I. 77.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyv-vizsgálat.

- 1) Szép János. Gyermekek' oktatás, 's a' t. I. 107.

B) Külföldi Literatura.

Könyv-kivonás.

- 1) Prechtl J. J. Über die Zunahme der Wärme in der Tiefe. 's a' t. I. 116.

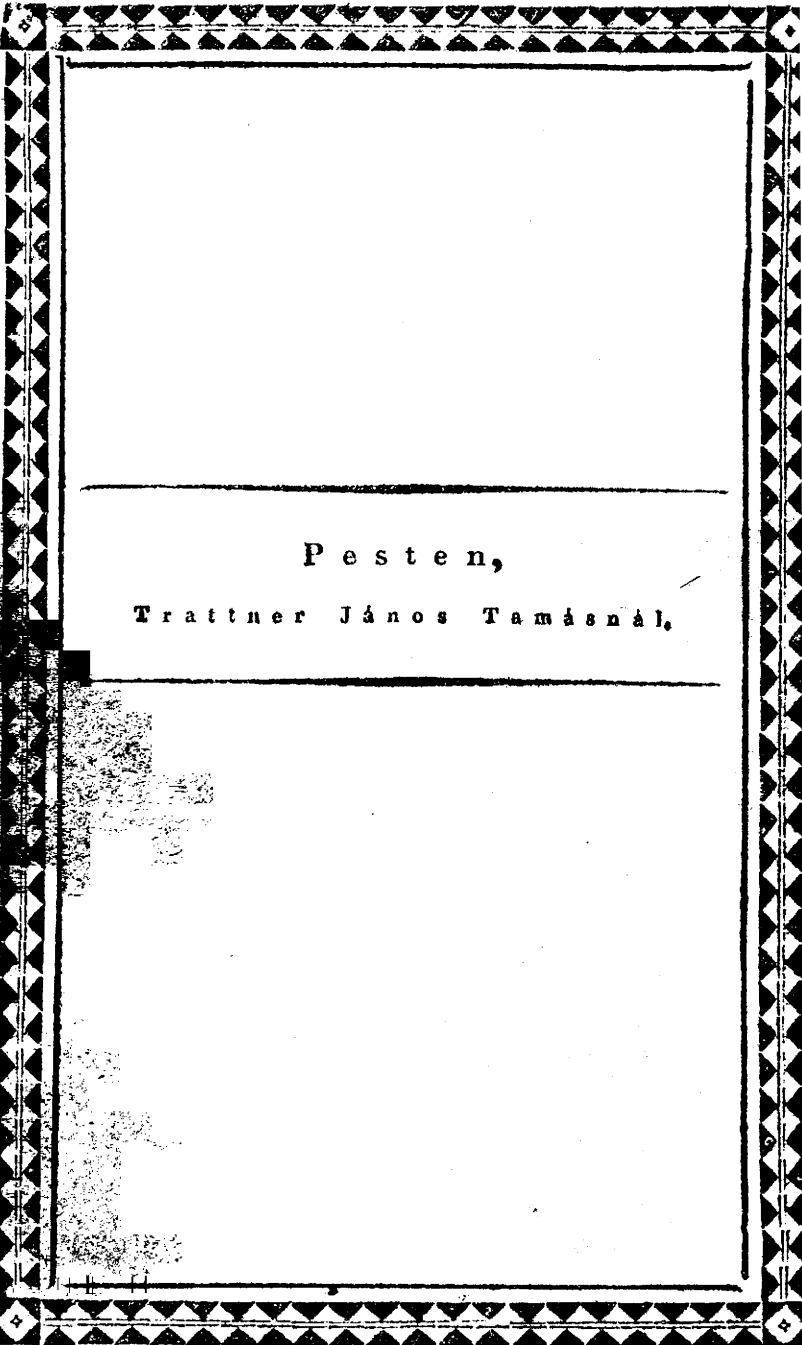
III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Előlépések 's Megtiszteltetések. I. 120.
 - 2) Kihalt Tudósok és Írók. I. 123.
 - 3) Tudósítás. I. 125.
 - 4) Trattner János Tamásnál készült új Könyvek. I. 126.
-

Azon Tudós Férfiak, kik e' Tudományos Gyűjteményt alkal-
matos munkáikkal elősegítik, tőlem mindenik ivnyitól 4
forintokkal tiszteltetnek meg ezüst pénzben.

E' Gyűjteményből minden hólnap végével egy 7-8. ivnyi
Kötet, jelenlévő formában, és borítékban adatik ki;
mellyre itt helyben 14. forintok, a' póstán elküldetéssel pedig
18 forintok fiszetnek elő Bécsi érték szerint.

Petrozai Trattner János Tamás.

P e s t e n ,
T r a t t n e r J á n o s T a m á s n á l .